यजनकर्त्ता । पुं॰ यजनव्यापारवति॰ ऋत्विजि होत्रादिष्वादिनि: ॥

यजमान : । पुं॰ अध्वरे॰ चादेष्टरि । स्तिमित्र । येष्टरि ॥ यजति । यज-देवपूजासङ्गतिकरणदानेषु । पूजा. यजेः शानच् । मानक्या । च.गे मुक् ॥

यजार्ह : । त्रि॰ दानकर्त्तरि ॥

यजि : । पुं॰ यागकर्त्तरि । यजमाने । यजति । यज॰ । सर्वधातुभ्य-इन् : ।

यजुर्वेद : । पुं॰ मन्त्राधिकृतगाथा रूमसियया । कर्त्त. प्रजङ्गभगवान्य गीनामादिप कथ : मन्त्राणामि ति ॥ शुक्लाधिपेवेदविशेष ॥ आध्वर्यवयजुर्भि : प्रमद्भू भिरैव दिक्षोत्तमा : । चोद्गात्र सामभिर्यज्ञान्त्य आप्यथर्वभि . ॥

यजुर्वेदाधिप : पुं॰ भृगौ । शुक्रे ॥

यजु : । न॰ वेदविशेषे । गीतिरहिताऽनियताक्षरपादवेदभागे ॥ इज्यतेऽनेन । यज॰ । अर्त्तिपृवपियजितनिधनितपिभ्योनिदिष्युसि : ।

यज्ञ : । पुं॰ आत्मनि । नारायणे । विष्णौ । हुताशने । सवे । अध्वरे । यागे । सप्ततन्तौ । मुखे । क्रतौ । वितते ॥ दक्षिणायांदीचायच प्रसपवो ॥ अनुपे ॥ अग्निष्टोमादौ । अग्निहोत्रदर्शपूर्णमासादौ श्रौतयागे ॥ स्मार्त्ते वैश्वदेवादौ । महायज्ञत्वेनश्रुतिस्मृतिप्रसिद्धे । देवयज्ञ. पितृयज्ञ : भूतयज्ञ मनुष्ययज्ञइतिचतुर्विधेस्मार्त्त यज्ञे ॥ अध्यापनादिपञ्चविधमहायज्ञे ॥ यथा । अध्यापनं ब्रह्मयज्ञ : पितृयज्ञस्तु तर्पणम् । होमोदैवोबलिर्भौतो नृयज्ञोऽतिथिपूजनमिति ॥ यज्ञव्याख्यात्योमोद्रव्य देवतात्यागइति भाष्यकारैर्वतोहि येनद्रव्यत्यागोयज्ञइतिनिरुक्त : । सचयजतिनाचोदितत्वेन॰ यागोहोमश्चेति द्विविध : । उत्थितहोमावषट्कारप्रयोगान्तायाज्यापुरोऽनुवाक्यावन्तो यजतय. । उपविष्टहोमा : स्वाहाकारप्रयोगान्तायाज्यापुरोऽनुवाक्यारहिताजुहोतयइतिकल्पकारैर्व्याख्याता : ॥ अग्निहोत्रदर्शपूर्णमासचातुर्मास्यपशुबन्धज्योतिष्टोमादि । सप्तविध : काम्यो नित्यश्च ॥ अदृष्टार्थे । स्वाद्यविहितधर्मे॰ कर्तौ न्द्रिये ॥ समाध्यवस्थायांसर्वेन्द्रियवृत्तिनिरोध : श्रोत्रादीनीन्द्रियाण्यन्ये॰ इत्युक्तत्वात्सर्वोयज्ञ : । व्युत्थानावस्थायांरागद्वेषराहित्येनविषयभोगोय : सोऽपरोयज्ञ : शब्दादीन्विषयानन्यइन्द्रियाग्निषु जुह्वतीत्युक्तत्वात् ॥ अन्येतु क्लितोनाध्या : श्रोत्रादिभिरविरुद्ध

विषयचक्षयस्य ह्यशून्यत्वे मानन्य-
साधारणं कुर्वन्ति • सपदतैर्थाशीमः
॥ सर्ववैदिकार्थ यः साधनद्युमि ॥
यज्ञ. सात्त्विकादिभेदेनत्रिविधः।
यथा । अफलाकाङ्क्षिभिर्यज्ञो वि
धिदृष्टोयइज्यते । यष्टव्यमेवेति-
मनः समाधायससात्त्विकः ॥
अभिसन्धायतुफलं दम्भार्थमपिचैव
यत् । इज्यतेभरतश्रेष्ठतंयज्ञंविद्धि
राजसम् ॥ विधिहीनमसृष्टान्नं
मन्त्रहीनमदक्षिणम् । श्रद्धाविरहि
तंयज्ञंतामसंपरिचक्षते ॥ तथा
गीताविधौयथा । द्रव्ययज्ञास्तपो
यज्ञायोगयज्ञास्तथापरे । स्वाध्याय
ज्ञानयज्ञाश्चयतयः संशितव्रताः ॥
यज्ञानांजपयज्ञोऽस्मीतिभगवतोविभू
तिश्चकपिञ्जपयज्ञः ॥ जप्येनैवतुसं
सिद्ध्येद्ब्राह्मणोनात्रसंशयः । कुर्याद
न्यन्नवाकुर्यान्मैत्रोब्राह्मणउच्यते ॥
इज्यते • अनेनवा • यजवा । यज
याचेतिनङ् ॥ यज्ञानांस्वधर्मेयज्ञा
यथा । ब्रह्मयज्ञाः यथाः स्युः
विर्यज्ञाविशः स्मृताः । परिचार
यज्ञाःशूद्रास्तुजपयज्ञास्तुब्राह्मणा
इति ॥ यजनीयं । पूज्यं ॥
यज्ञकृत् । पुं • यागकर्त्तरि । यज्ञ
करोतीति । क्विप् तुक् ॥
यज्ञपशुः । पुं • घोटके ॥ छागे ॥
यज्ञपुरुषः । पुं • विष्णौ ॥ यज्ञधारा

-हे ॥
यज्ञभाजनम् । न • यागपात्रे ॥
यज्ञभूषणः । पुं • श्वेतदर्भे
यज्ञयोग्यः । पुं • उदुम्बरवृक्षे ॥ त्रि •
यागार्हे ॥
यज्ञवल्ली । स्त्री • सोमलतायाम् ॥
यज्ञवाटः । पुं • यागस्थाने ॥
यज्ञवित् । पुं • यज्ञानांज्ञातरि ॥
यज्ञानांकर्त्तरि । वेदवोधायनाद
यः । ज्योतिष्टोमादयोयज्ञाव
स्तुभूताअयमोतिमन्त्रैः • तद्वेषां
मांगितामम् । यज्ञं व्याख्यास्यामो
'द्रव्यं देवतात्यागइति । एवं कैक
स्मिन् • यज्ञविज्ञानाभावात् • स
मुदायज्ञावस्तुत्वात् । यज्ञान्वे-
त्ति • जानाति • विन्दतिलभतेवा
। विद् • । विद्लृवा । क्विप् ॥
यज्ञवृक्षः । पुं • विकङ्कते । स्रुवाह-
र्हे । वटीवृक्षे ॥
यज्ञशाला । स्त्री • देवयजने ॥
यज्ञशिष्टाशी । पुं • वैश्वदेवादियज्ञा
वशिष्टान्नभोजिनि ॥
यज्ञश्रेयः । पुं • सोमाववशिष्टाक्यपुरो
डाशादौ ॥
यज्ञश्रेष्ठा । स्त्री • सोमवल्ल्याम् ॥
यज्ञसारः । पुं • यज्ञोडुम्बरे ॥
यज्ञसूत्रम् । न • उपवीते । यज्ञोप
वीते ॥ अस्यप्रमाणंयथा । कार्प्पासु
पवीतंस्यात् ब्राह्मणस्यत्रिवृत्त्रिवृत् :

तन्तुत्रयमधोवृत्तं यज्ञसूत्रं विदुर्बुधाः ॥ त्रिगुणं तद्ग्रन्थियुक्तं वेदप्रवरसम्मितम् ॥ शिरोधरान्नाभिमध्यात् पृष्ठार्द्धपरिमाणकम् ॥ यजुर्विदां नाभिमितं सामगानामयं विधिः ॥ वामस्कन्धेन विधृतं यज्ञसूत्रं बलप्रदम् ॥ इति कल्किपुराणे ४ अध्यायः यज्ञसूत्रम् । यज्ञार्थं सूत्रं वा । शाकपार्थिवादिः ॥

यज्ञसेनः । पुं॰ द्रुपदे ॥

यज्ञस्थानम् । न॰ यज्ञवाटे ॥

यज्ञाङ्गः । पुं॰ हेमदुग्धके । उदुम्बरे यज्ञमहति । भागवते । कर्मस्थाप् । खदिरवृक्षे । नाकमर्कटिकायाम् ॥ वराहमूर्त्तौ । यज्ञाङ्गान्यस्य ॥ यज्ञवराहस्याङ्गान्युक्तानि हरिवंशे । वेदपादो यूपदंष्ट्रः क्रतुहस्तश्चितीमुखः । अग्निजिह्वो दर्भरोमा॰ ब्रह्मशीर्षो महातपाः ॥ अहोरात्रेक्षणो दिव्यो वेदाङ्गश्रुतिभूषणः । आज्यनासः स्रुवतुण्डः सामघोषस्वनो महान् ॥ धर्मसत्यमयः श्रीमान् क्रमविक्रमसत्क्रियः प्रायश्चित्तनखो घोरः पशुजानुर्महाभुजः उद्गात्रान्त्रो होमलिङ्गः फलबीजमहौषधिः । वाय्वन्तरात्मा मन्त्रस्फिग्विकृतः सोमशोणितः ॥ वेदिस्कन्धो हविर्गन्धो हव्यकव्यातिवेगवान् । प्राग्वंशकायो द्युतिमा

न्नानादीक्षाभिरर्चितः दक्षिणाहृदयो योगी महासत्रमयो महान् ॥ उपाकर्मोष्ठरुचकः प्रवर्ग्यावर्त्तभूषणः ॥ नानाच्छन्दोगतिपथो गुह्योपनिषदासनः । छायापत्नीसहायो वै मणिशृङ्ग इवोच्छ्रितः इति ॥ न॰ प्रयाजादौ ॥ यज्ञे द्विविधमङ्गं भवति । सिद्धरूपं॰ साध्यरूपञ्च । तत्र सिद्धरूपं जातिद्रव्यसङ्ख्यादि॰ साध्यरूपन्तु क्रियैव । तच्च द्विविधम् । सन्निपत्योपकारकमारादुपकारकञ्च । तत्र द्रव्यादिसंस्कारकार्य्येण विधीयमानं यागस्वरूपान्तर्भूतं कर्मसन्निपत्योपकारकम्॰ व्रीहीन् अवहन्यात्॰ व्रीहीन् प्रोक्षति इत्येवं विहितावघातप्रोक्षणादि । तद्विपरीतञ्च फलजननसामर्थ्यजनकत्वादिनायागे न्वितं कर्मारादुपकारकम् ॥

यज्ञाङ्गा । स्त्री॰ सोमवल्ल्याम् ॥

यज्ञान्तः । पुं॰ अवभृथे । यागशेषे ॥

यज्ञायज्ञीयम् । न॰ सामविशेषे ॥ यज्ञा यज्ञापदयुक्तं साम॰ यज्ञायज्ञीयम्॰ इति व्याख्यातारः । यज्ञायज्ञाशब्दो ऽस्मिन्नस्ति । मतौ छः सूक्तसाम्नो रिति छः ॥

यज्ञायुधम् । न॰ स्फ्यकपालादिदशसु । तानि यथा । स्फ्यश्च कपालानि चाग्निहोत्रहवणी च शूर्पञ्च कृष्णाजिनञ्च शम्या चोलूखलञ्च मुसलञ्च दृ

विषयवस्तुस्य प्राशून्यत्वे नानन्य-
साधारण्यं कुर्वन्ति • सर्ववेदार्थाभिमः
॥ सर्वमेदिकार्थेव : साधनरूपि ॥
यज्ञः सात्त्विकादिभेदेनत्रिविधः।
यथा। अफलाकाङ्क्षिभिर्यज्ञोवि
धिदृष्टोयइज्यते। यष्टव्यमेवेति-
मनः समाधायससात्त्विकः ॥
अभिसन्धायतुफलं दम्भार्थमपिचैव
यत्। इज्यतेभरतश्रेष्ठतंयज्ञंविद्धि
राजसम् ॥ विधिहीनमसृष्टान्नं
मन्त्रहीनमदक्षिणम्। श्रद्धाविरहि
तंयज्ञंतामसंपरिचक्षते ॥ तथा
लौकिकविधियथा। द्रव्ययज्ञास्तपो
यज्ञायोगयज्ञास्तथापरे। स्वाध्याय
ज्ञानयज्ञाश्चयतयः संशितव्रताः ॥
यज्ञानांजपयज्ञोऽस्मीतिभगवतोविभू
तिरूपेजपयज्ञे। अन्येत्वेवंतुस
सिद्ध्येद्ब्राह्मणोनात्रसंशयः। कुर्याद
न्यन्नवाकुर्यान्मैत्रोब्राह्मणउच्यते ॥
इत्यादौ • यज्ञेनवा • यज्ञवा। यज
यागेतिनङ् ॥ वर्णानांस्वधर्मयज्ञा
यथा। आरम्भयज्ञाः क्षत्राः स्युर्ह
विर्यज्ञाविशः स्मृताः। परिचार
यज्ञाश्शूद्रास्तुजपयज्ञास्तुब्राह्मणा-
इति ॥ यजनीये। पुंसि ॥
यज्ञकृत्। पुं• यागकर्त्तरि। यज्ञं
करोति। क्विप् तुक् ॥
यज्ञपशुः। पुं• घोटके ॥ छागे ॥
यज्ञपुरुषः। पुं• विष्णौ ॥ यज्ञपारा

दे ॥
यज्ञभाजनम्। न• यागपात्रे ॥
यज्ञभूषणः। पुं• श्वेतदर्भे ॥
यज्ञयोग्यः। पुं• उदुम्बरवृक्षे ॥ त्रि•
यागार्हे ॥
यज्ञवल्ली। स्त्री• सोमलतायाम् ॥
यज्ञवाटः। पुं• यागस्थाने ॥
यज्ञवित्। पुं• यज्ञानांज्ञातरि ॥
यज्ञानांकर्त्तरि। वेदबोधायनाद
यः। तेह्यज्योतिष्टोमादयोयज्ञाव
स्तुभूतामयन्तीतिमन्यन्ते• तत्रतेषां
भ्रान्तिमात्रम्। यज्ञं व्याख्यास्यामो
द्रव्यं देवतात्यागइति। यत्र केव
लिन• यज्ञविज्ञानाभावात्• स
मुदायस्यावस्तुत्वात्। यज्ञानुवे-
त्ति• जानाति• विन्दतिलभतेवा
। विद• । विद्लृश। क्विप् ॥
यज्ञशठः। पुं• विप्रशठे। सुवेश-
धे। वटीहत्ये ॥
यज्ञशाला। स्त्री• देवयजने ॥
यज्ञशिष्टाशी। पुं• वैश्वदेवादियज्ञा
वशिष्टान्नभोजिनि ॥
यज्ञशेषः। पुं• होमावशिष्टाज्यपुरो
डाशादौ ॥
यज्ञश्रेष्ठा। स्त्री• सोमवल्ल्याम् ॥
यज्ञसारः। पुं• यज्ञोडुम्बरे ॥
यज्ञसूत्रम्। न• उपवीते। यज्ञोप
वीते ॥ अस्यप्रमाणंयथा ॥ चातुर्गु
णितसूत्रसंघातनिर्मितंगुणैः ।

तन्तुत्रयमधोवृत्तं यज्ञसूत्रं विदुर्बुधाः ॥ त्रिगुणं तद्ग्रन्थियुक्तं वेदप्रवरसम्मितम् ॥ शिरोधरान्नाभिमध्यात् पृष्ठार्द्धपरिमाणकम् ॥ यजुर्विदां नाभिमितं सामगानामयं विधिः । वामस्कन्धेन विधृतं यज्ञसूत्रं बलप्रदम् ॥ इति कालिकापुराणे ४ अध्यायः यज्ञसूत्रम् । यज्ञार्थं धृतं सूत्रं वा । शाकपार्थिवादिः ॥

यज्ञसेनः । पुं॰ द्रुपदे ॥

यज्ञस्थानम् । न॰ यज्ञवाटे ॥

यज्ञाङ्गः । पुं॰ श्वेतदुग्धके । उदुम्बरे । यज्ञमल्लि । अगिगतौ । कार्मण्यम् । खदिरके । ब्राह्मणयष्टिकायाम् ॥ वराहमूर्त्तौ । यज्ञाङ्गान्यस्य ॥ यज्ञवराहस्याङ्गान्युक्तानि हरिवंशे । वेदपादो यूपदंष्ट्रः क्रतुदन्तश्चितीमुखः । अग्निजिह्वो दर्भरोमा॰ ब्रह्मशीर्षो महातपाः ॥ अहोरात्रेक्षणो दिव्यो वेदाङ्गश्रुतिभूषणः । आज्यनासः स्रुवतुण्डः सामघोषस्वनो महान् ॥ धर्मसत्यमयः श्रीमान् क्रमविक्रमसत्क्रियः प्रायश्चित्तनखो घोरः पशुजानुर्महाभुजः । उद्गात्रान्त्रो होमलिङ्गः फलबीजमहौषधिः । वाय्वन्तरात्मा मन्त्रस्फिग्विकृतः सोमशोणितः ॥ वेदिस्कन्धो हविर्गन्धो हव्यकव्यातिवेगवान् । प्राग्वंशकायो द्युतिमान्नानादीक्षाभिरर्चितः दक्षिणाहृदयो योगी महासत्रमयो महान् । उपाकर्मोष्ठरुचकः प्रवर्ग्यावर्त्तभूषणः ॥ नानाच्छन्दोगतिपथो गुह्योपनिषदासनः । छायापत्नीसहायो वै मणिशृङ्ग इवोच्छ्रितः इति ॥ न॰ प्रयाजादौ ॥ यज्ञे द्विविधमङ्गं भवति । सिद्धरूपं॰ साध्यरूपञ्च । तत्र सिद्धरूपं जातिद्रव्यसंख्यादि॰ साध्यरूपन्तु क्रियैव । तच्च द्विविधम् । सन्निपत्योपकारकमारादुपकारकञ्च । तत्र द्रव्यादिसंस्कारकत्वेन विधीयमानयागस्वरूपान्तर्भूतं कर्म सन्निपत्योपकारकम्॰ व्रीहीनवहन्यात्॰ व्रीहीन् प्रोक्षतीत्येवं विहितावघातप्रोक्षणादि । तद्विपरीतञ्च फलजननसामर्थ्यजनकत्वादिना यागान्वितं कर्मारादुपकारकम् ॥

यज्ञाङ्गा । स्त्री॰ सोमवल्ल्याम् ॥

यज्ञान्तः । पुं॰ अवभृथे । यागशेषे ॥

यज्ञायज्ञीयम् । न॰ सामविशेषे ॥ यज्ञायज्ञापदयुक्तं साम॰ यज्ञायज्ञीयम्॰ इति व्याख्यातारः । यज्ञायज्ञाशब्दोऽस्मिन्नस्ति । मत्वर्थीयः सूक्तसाम्नोरिति छः ॥

यज्ञायुधम् । न॰ स्फ्यकपालादिदशसु । तानि यथा ॥ स्फ्यश्च कपालानि चाग्निहोत्रहवणी च शूर्पञ्च कृष्णाजिनञ्च शम्या चोलूखलञ्च मुसलञ्च दृष

यज्ञोपलावैतान्निवेदयेयज्ञायुधानी तिदर्शपूर्णमासयोः श्रुतानि ॥
यज्ञायुधी । पुं॰ यजमाने ॥
यज्ञारिः । पुं॰ शिवे ॥ राक्षसे ॥
यज्ञियः । पुं॰ किंशुकाद्रुमे । पलाशवृक्षे द्वापरयुगे ॥ त्रि॰ यज्ञकर्मार्हे । यज्ञानांपात्रे । क्रतुक्रियासम्पादनयोग्ये विशद्रव्यादौ ॥ यज्ञमर्हति यज्ञर्त्विग्भ्यामित्यत्र॰ तत्कर्मार्ह-त्युपसङ्ख्यानात्॰ घः ॥ यज-नीये ॥
यज्ञियदेशः । पुं॰ यागकरणोपयुक्त-क्षुत्पञ्चालादौ ॥ कृष्णसारस्तुचरतिमृगोयत्रसभावतः सज्ञेयोयज्ञियोदेशोम्लेच्छदेशस्ततः परः ॥ यज्ञियश्चासौदेशश्च ॥
यज्ञियशाला । स्त्री॰ यज्ञार्थशालायाम् ॥ यागमण्डपे ॥
यज्ञीयः । पुं॰ उदुम्बरवृक्षे ॥ त्रि॰ यागसम्बन्धिनि ॥
यज्ञीयब्रह्मपादपः । पुं॰ विकङ्कतवृक्षे ।
यज्ञेश्वरः । पुं॰ शिवे ॥ विष्णौ ॥
यज्ञेष्टम् । न॰ दीर्घरोहिषकतृणे ।
यज्ञोदुम्बरः । पुं॰ उदुम्बरे । जन्तुफले ॥
यज्ञोपवीतम् । न॰ यज्ञसूत्रे । यज्ञार्थंधृतमुपवीतम् । शाकपार्थिवादिः । यज्ञश्चोपवीतमत्र । यद्वा श्रौतस्मार्तस्य विविधस्य द्रव्यतपोयोगस्वाध्यायज्ञानादेरुपसामीप्येन विशेषेणनित्यस्य योगेन॰ धृतं प्रावृतं स्यात् ॥ ब्राह्मणेनयदादेयाच्छिन्नं यज्ञोपवीतकम् । मनसापिनशुचिः स्यादापस्तम्बोऽब्रवीन्मुनिः ॥
यज्युः । पुं॰ यजुर्वेदविदि । अध्वर्यौ ॥ यजति । यज ॥ यजिमनीति-युच् ।
यज्वा । पुं॰ वेदविधानतः कृतयागे । इष्टवान्॰ यजतेर्वनिप् । यज देवपूजासङ्गतिकरणदानेषु । सुयजोर्ङ्वनिप् ।
यज्वनांपतिः पुं॰ चन्द्रे ॥
यत् । अ॰ हेतौ । पश्चाचयद्॰ अव्ययम् ॥
यत् । त्रि॰ यदर्थे ॥ गच्छति । एति । इण् गतौ । शतृप्रत्ययः ॥ यच्छब्देनोच्यतेयोर्थस्तच्छब्दस्तस्यवाचकः ॥
यतम् । न॰ हस्तिप्रेरणाय॰ पादाघाते ॥ पादकर्मयतप्रोक्तं यातमङ्कुशवारणम् । त्रि॰ संयते ॥ नियते ॥
यतचेताः । त्रि॰ संयतचित्ते ॥ यतं चेतोयस्य ॥
यतन् । त्रि॰ प्रयत्नवति ॥ यथा । आपंनमामिदेवान्देवानतोयनसेवते-देवः । गतत्नुकारोविविधार्थंतस्यै यततेनमोनमोऽमरप्राम् । इतिपूज्य

पादानामाद्यौ । षड्देवान्नमा-मि॰ ननमस्करोमि॰योदेवानतीत्य॰ षतिक्रम्यस्थित : सद्देवोदेवान्नसे यते॰तदनुतदनन्तरं यिधानंविष्णुश्री षर्मेनयरोति॰ तस्मै सर्वात्मभूताय यततेप्रयत्नयतिमह्यं नमोनमइत्याद दार्थेधिकृति : ॥

यतम : । वि॰ बहूनांमध्ये निर्धारिते॰ यतरस्मिन् ॥ वाबहूनांजातिपरिप्रश्नेडतमच् ॥

यतमान : । वि॰ व्याप्रियमाणे । प्रयतमाने ॥ यतीप्रयत्ने । शानच् । मुक् ॥ प्रार्थयमाने ॥

यतमानसंज्ञा । स्त्री॰ वैराग्यविशेषे ॥ यथा । रागादय : कषायाश्चित्तवर्त्तिन : तैरिन्द्रियाणिविषयाश्रविषये षु प्रवर्त्तन्ते॰तन्माप्रवर्त्तिषतविषयेष्विन्द्रियाणीति॰तत्परिपाचनारम्भ: प्रयत्नोयतमानसंज्ञाख्यं वैराग्यम् ॥ षत्रजगतिकिंसारंकिमसारमितिगुरुशास्त्राभ्यांज्ञास्यामीत्युद्योगे ॥

यतर : । वि॰ द्वयोर्मध्येनिर्धारिते॰एकस्मिन् ॥

यत : । अ॰ यदर्थे ॥ हेतौ ॥ यस्मात् । पञ्चम्यास्तसिल् । त्यदाद्यत्वम् ॥

यतात्मा । वि॰ संयतचित्ते ॥ संयतशरीरेन्द्रियादिव्यापारे ॥ निदि-ध्यासनपरिपाकेणपरमात्मन्येवैकाग्रचित्ते ॥

यति : । पुं॰ यतिनि । निर्जितेन्द्रियव्यूहे ॥ कुटीचरबहूदकहंसपरमहंसेषु सन्यासिषु ॥ विदितात्मनि॰अवधूते ॥ दलशीले । मुनौ । यतते । यतीप्रयत्ने । सर्वधातुभ्यइन् ॥ नपुंसकरात्रोर्ध्येषापर्य ॥ निकारे ॥

यति : । स्त्री॰ विरतौ । पाठविच्छेदे । इष्टमध्यदिक्छिन्नतद्वाद्यापरिपाट्याम् ॥ विधवायाम् ॥ यति : स्त्रियाम् । मत्तोय : । रागे । सन्धौ । वाद्यादिप्रबन्धविशेषे ।

यतिचान्द्रायणम् । न॰ व्रतविशेषे । यथा अष्टावष्टौसमश्नीयात्पिण्डान्मध्यन्दिनेस्थिते । नियतात्माहविष्याशीयतिचान्द्रायणंचरन् ॥ पूतिमनु : । यतिचान्द्रायणे पादोनधेनुचतुष्टयतद्गवीसपादैकादशपादविषदाइतिप्रायश्चित्तविवेक : ॥

यती । पुं॰ यती । निर्जितेन्द्रियग्रामे ॥ यमनम् । यमतउपरमे । आधीन : । सवीय : । यतसुपरमपर्मणितिनिस्यंशयस्य । अमद्रुनिठनाविती-नि : । यतिद्दादौ ॥

यतिनी । स्त्री॰ विधवायां ॥

यतिपात्रम् । न॰ सन्न्यास्यादिपात्रे ॥ सन्नायुंदाकपात्रबाण्मयवैदसंतापः

संख्यानामसमीपस्थम् ॥
यथेष्टाचारी । त्रि० स्वेच्छाचारिणि ॥ यथेष्टमाचरितुं शीलमस्य । णिनिः ॥
यथोक्तकारी । त्रि० शास्त्रनिषिद्धवर्जनपुरस्सरं नित्याद्यनुष्ठानकर्त्र्यं ईश्वरप्रीतौ ॥ यथाचाकारिणि ॥
यथोचितः । त्रि० यथायोग्ये । यथाप्राप्ते ॥
यथोत्तरम् । अ० उत्तरमुत्तरमतोऽर्थे ॥
यथोदितम् । अ० यथोक्ते ॥
यथोपजोषम् । अ० यथासुखमित्यर्थे ॥
यद्ध । स्व० प्रीतौ ॥ यच्छति । यम० क्षिप । अनुदात्तोपदेशे त्यनुनासिकलोपः ॥ यच्छथ ॥
यत्-द् । त्रि० यदर्थे ॥ बुद्धिस्थत्वोपलक्षितधर्मावच्छिन्ने । जी० प्रतिभाषा ॥ यत्तदोर्नित्यसम्बन्धः । यच्छब्देनोच्यते यत्तच्छब्देन सम्बन्धः ॥ अपिच । तच्छब्देन तु यच्छब्दो बोद्धव्यः सततं बुधैः । यद्दृष्टं तेन यच्छब्दे तच्छब्दः स्यादुदाहृतः ॥ यतो स्वविरतनियमिश्चो डिदित्यादिः ॥
यदा । अ० यस्मिन्काले ॥ यथा यदा यदा सतां हि निर्वेदमागोऽनुसारिणाम् । तदा तदा कलौ वृद्धिरनुमेया मनीषिभिः ॥ सर्वैकान्यथादि- सा० दा० ॥
यदि । अ० पक्षान्तरे । सम्भावनायाम् । चेदर्थे । यसन्देहे सन्देहश्च ॥ यदि वेदाः प्रमाणं स्युः । वेदाः प्रमाणमिति नूतनादियथा ॥ यतनम् । यती० इन् । पृषोदरादित्वात् तलोपः ॥
यदीयः । त्रि० यत्सम्बन्धिनि ।
यदुः । पुं० देवयान्यां ययातेर्जातेज्येष्ठपुत्रे । दशार्हदेशे । तद्वंशस्थिते० यदवः ॥
यदुतकम् । न० तीर्थविशेषे ॥
यदुदेवः । पुं० वसुदेवे ॥
यदुनाथः । पुं० श्रीकृष्णे ॥
यदुपतिः । पुं० श्रीकृष्णे ॥ यदूनांपतिः ॥
यदुवंशः । पुं० यदोः सन्ताने ।
यदृच्छा । स्त्री० स्वातन्त्र्ये । स्वैरितायाम् ॥ स्वारसिक्याभिप्रायात् । शास्त्रानुमतप्रवृत्त्यतिरिक्ते । यदृच्छमभूच्छा । यदृच्छयाऽऽदौ । गुरोश्च हलः । अपर्यन्तः । विशेषणमिति समासः ॥ सद्भावे । निर्निमित्ते ॥ यथा यदृच्छाशब्दः । व्युत्पत्तिनिमित्तमनपेक्ष्य यः शब्दः प्रयोक्त्रभिप्रायेण प्रवर्त्तते स यदृच्छाशब्दः डित्थादिरिति ॥ दैवगतौ ॥
यदृच्छालाभः । पुं० अप्रार्थितोपस्थितलाभे ॥

यत्पात्रासमसमुद्ग: । पुं॰ रात्रवृक्षे ॥ धात्वानुसारायसव्यतिरेकात्॰ य ॥ इच्छा॰ सवैश्वयोत्तमोऽग्राच्चादनादे- मात्रानुसाराच्च॰ सयत्पात्राणाम: तैनसमुद्ग: ॰ सद्विधसमुद्ग्रारचि त॰ ॥ यतगोभित्रार्थेरामंप्रविशन्ती तिथात्वानुसाराच्च मयव: पर्याय एव ।

यत्नविध्य: । त्रि॰ मूर्खे ॥ दैत्ये ॥ यत्नविधोविलक्षति ॥

यत्पपि । पुं॰ चयधात्वे ॥ पर्याये ॥

यत्नुवार । पुं॰ यष्टि ॥

यत्र । अ॰ प्रश्ने ॥ वितर्के ॥

यत्र । अ॰ यत्राकारे ॥

यत्र । पुं॰ मेठे । हस्तिपके ॥ सूते ॥ सारथौ ॥ यन्दृशि । यन्त॰ । गुरु ॥

यन्त्रम् । न॰ देवाद्यधिष्ठाने ॥ पात्र भेदे ॥ नियन्त्रणे । यन्त्रा॰ तात्रा द॰ मा॰ ॥ यन्त्री ॥ दृगदन्तन विशेषे ॥ यषाति । यत॰ । गुणत्री यथियमौशिव: । यत्वतिनिदत्र दी॰ नियुक्ताश्रि॰ धमाधून॰ धाव ति॰ धसाधुन्॰ धसाद्धतोसि साधुन् इतिदन्तामितिचतुर्वैशी पदकः । साध॰ धमनः चादि भावासिद्धिमरत्रामिवन्दे ॥ मन्द् रन्द्रितः विशेषतमुद्धितोवर्धिष्पा धं उपनितिकृते ॥ इतिसाभारत

टीकायांनीलकण्ठ: ॥ धात्वे ॥ यथा । मन्त्रणगुणदोषौनविचार्यौ मधुसूदन । अन्यथा संपन्ना यन्त्रो धर्मदोषानमेगुणा: ॥ दारयन्त्रा दी ॥ भल॰ दू॰ भा॰ ॥ यथा । ईश्वर: सर्वभूतानां हृद्देशेऽर्जुनति ष्ठति । भ्रामयन्सर्वभूतानियन्त्रारू ढानिमायया ॥ औषधयन्त्राणांमर्थ शास्त्रिक्याविषमादि । तात्रिमाम प्रमाणादीद्रष्टव्यानिनीतिभि: ॥ रत्नकोपाशिलामापि पिरयन्ते । कपकचपदाताय दोषाभूःयन्त्र मा: । मन्द्रवायद्रमेदा: खुर्चारा न्याबाबरत्नूपिलाकृतिमङ्गलविक्रा ॥

यन्त्रकम् । न॰ दमयकाष्ठे । पुंदृ॰ दृ॰ गौ॰ दि॰ भा॰ प्रसिद्धे ॥ यन्त्रते साधननेन । यन॰ पूर्वस्तुप: । स्वार्थे क: ॥

यन्त्रगृहम् । न॰ तैलपाकस्थानम् ॥ यन्त्रागारागारे ॥

यन्त्रगीव: । पुं॰ मटरउतिप्रसिद्धेधा न्ये ॥

यन्त्रयस् । अ॰ रचणे ॥ यतने ॥ नि यमने ॥

यंत्रणा । स्त्री॰ पीडायाम् ॥

यंत्रपेषणी । स्त्री॰ पेषणार्थयंत्रे । दांता॰ चाक्की॰ इतिभाषाप्रसि- द्धे ॥

यन्त्रिका । स्त्री॰ पतन्यः । कनिष्ठा

गिन्याम् ॥ यथा । कनिष्ठाश्चालि-
काप्राखौयम्बिकार्किनिकुष्विकेदिष्टि
मचन्द्र : ॥

यन्त्रित : । चि॰ यमिते । यन्त्र । णि
यमिते । ० सधीक्षसे ।

यन्त्री । चि॰ यन्त्रयति ॥ मत्वर्थे॰
इनि : ॥

यन्मूल : । चि॰ यदाश्रयभूते । यत्
सत्तातिरिक्तसत्ताशून्ये ।

यम : । पु॰ दक्षिणाशापतौ । शमने
काले । धर्मराजे । पितृपतौ । स
मवर्त्तिनि । यमः संयमतामहम् ,
। संयमताधर्माधम फलदानेन॰
नियन्तानुग्रहं कुर्वतामध्ये॰ यमोवै
वस्वतोभगवद्विभूति : । यस्यानुया
सर्वथा । कीदृशे जगतामनन्तसं-
सुपाश्रिता: । भवद्भिः परिहार्या
स्तेषांनास्तीह स्थिति : ॥ नम:
कृष्णाऽच्युतानन्तवासुदेवेत्युदीरित
म् । यैर्भावभाविनिर्दृत्तास्ते चत्याज्या:
सुदूरतप्रतिवह्निपुराणम् ॥ सर्वे षां
संयमनात् यम : यच्छति॰ उपर
मयतिप्रारब्धं चीर्णे प्राणे वियोज
यतिइतियम : ॥ आदित्ये । शनौ
काके । ध्वाङ्क्षे ॥ संयमे ॥ श
रीरसाधनापेक्षनित्यकर्म णि ॥ उपा
यान्तरनिरपेक्षशरीरमात्रसाध्य नि
त्य याबज्जीयमवश्यकार्यं कर्म ॰अ
हिंसादि॰ तद्यमइत्यर्थ : । अहिं
सासत्यमचर्यं ब्रह्मचर्यमकल्कता ।
अस्तेयमितिपञ्चैतेयमावैपरिकीर्त्ति
ता : ॥ निषिद्धानाचरणे । इन्द्रि
याणांविषयेभ्योनिवारणे ॥ यमा
न्सेवेतसततं ननित्यं नियमान्बु-
ध : । यमान्पतत्यकुर्वाणोनियमा
न्केवलान्भजन् । अहिंसासत्यास्ते
यब्रह्मचर्यापरिग्रहायमाइतिपातञ्ज
लसूत्रम् ॥ सर्वब्रह्मेतिविज्ञानादिन्द्रि
यग्रामसंयम : । यमोयमितिप्र
भ्रोक्तोभ्यसनीयोमुहुर्मुहुः । यम
यति । यमउपरमे । विकल्पादप्
यच्छति॰ अनेनवा॰ यमनवा । य
म॰ । पचाद्यच्॰ यम : समुपनिवि
षुचेत्यप्॰ वा ॥ उपरमे । उपरति
लाघे । ब्रह्मचर्यादिर्यम : यथा
। ब्रह्मचर्यंदयाक्षान्तिर्ध्यानं सत्यमक
ल्कता । अहिंसास्तेयमाधुर्ये यमश्चे
तियमा : स्मृता : ॥

यमौ । पु॰ छिवपकान्त : ॰॰ यमयो
र्द्यानक्षुणसहदेवयो : ॥

यमी । चि॰ यमके । चैकिस्मयोनुना
भिन्ने दौचौशौकुक्षिभागतो । यमा
विव्यभिधीयेतेधर्मेतरपुर : सरौ ॥
धर्मस्तदितरोऽधर्म : ॰ तौपुर : स-
रौययो : । तैनयमौधर्माद्धर्माश्रम
वत: इत्यर्थ : ॥ तयोर्ज्येष्ठस्वनिरू
पणंयथा । वक्षिणे सुमारिल्यांयम
रुथी : ॰ ईक्ष्मात : । यस्यजातस्य

यमयोः पश्चाज्जिप्रथमंसुखम् ॥ सन्ता
नः पितरश्चैवतस्मिन्ज्येष्ठंप्रतिष्ठि
तम् । कर्म्मप्राधान्यात्० ज्येष्ठंयम
योः ० मनुनिदिष्टप्राधान्यात्० जन्म
प्राधान्यसन्दे ि हुखदर्शनप्राधान्यात्।
.प्रथमुक्तावत्वम् ॥

यमकः । पुं० संयमे । व्रते ॥ न० श
ब्दालङ्कारे । तल्लक्षणंयथा । सर्वंस
स्वधं भि.ज्ञानांशकांनासाद्युग : श्रु
तिः। यमकंपादतद्भागगतंस्यादस्य
भिकताम् ॥ यथं तत्तविशेषे । यथा ।
भगवत्सुतिमुदुद्धव । कविभविता
यमयामिति । यथा । दिवमतरदिव
मयर । प्रहरमपिनविरमपि । त्रि०
यमजे ।

यमकालिन्दी । स्त्री० संज्ञायाम् । सू
र्यपत्न्याम् ।

यमकीटः । पुं० कीटविशेषे । । घु
घुरे ॥

यमकोटिः । स्त्री० पुरीविशेषे । सा
चभद्राश्वर्षवनिरक्षदेशेलङ्काया :
पूर्वस्यिम्याश्चतुर्थभागेयवसा स । च
था । तदाधुरूपो यमकोटिरस्या :
प्राक् पश्चिमेरोमकपत्तनञ्च । अध
स्तत : सिद्धपुरंसुमेरु : सौम्येऽथ
याम्ये वडवानलश्च ॥ कुहासुपारा
न्यरितानिशानिस्यासानिद्रगोल-
विदोवदन्ति इति ॥

यमघण्ट : । पुं० ग्रहयोगविशेषे ॥

यथा । रवौमघाचन्द्रदिने विशाखा
चार्द्राकुजेचन्द्रसुतेश्च मूला । जीवे
ऽश्वकशुक्रेविविदप्रहायमीसा-
यमघण्टयोग : ।

यमज : । त्रि० समकालोत्पन्नगर्भान्त-
रस्थापत्यद्वये ॥

यमदग्नि: पुं० रुचीकमुनिपुत्रे । प
रशुरामपितरिमुनिविशेषे ॥

यमदूतक : । पुं० ज्ञातापघरे । पा
र्क्षि ।

यमदूतक : । पुं० वायसे । यमस्य
चरे ।

यमदूतिका । स्त्री० अम्लिकायाम् ।
तिन्तिडीवृक्षे ॥ विशेषत : पारम्भ
सौप्राणदायमदूतिका ॥

यमदेवता । स्त्री० भरणीनक्षत्रे ।

यमद्रुम : । पुं० शाल्मलिवृक्षे ॥

यमद्वितीया । स्त्री० कार्त्तिकशुक्लद्वित
ीयायाम् ।

यमधार : । पुं० पार्श्वद्वयधारयुक्ताख-
विशेषोद्विधारास्त्रोऽस्त्र० इ० भा० ।

यमन : । पुं० यमे । न० बन्धने ।
उपरतौ ॥

यमनिका । स्त्री० यवनिकायाम् ।
व्यवधायकवाससि । तिरस्करिण्या
म् ॥ यम्यति । यम० । ल्युट् ।
स्वार्थे कन् ।

यमवती । स्त्री० दूरीभूतायाम् विरक्त
ायाम् ।

द्विवचनयिभक्त्योपपदेतरबीयसुना-
वितीयसुन् । स्थूलदूरयुवेत्यादि
नायणादिलोपगुणौ ॥

यवोत्थम् । न० सौवीरके ॥

यव्यम् । चि० यवक्ये ॥ यवानांभव
नंक्षेत्रम् । यवयवकषष्टिकाद्यत् ॥
यविभ्योऽर्हितंवा । खलयवेतियत् ॥
पुं० मासे ॥ वैशाखे ॥

यशःपटहः । पुं० ढक्कायाम् । महा-
दाचपर्यायसमयैशब्दः० यशो :
सदायात्पाभरात्यस्याक्षीयस्वसू-
चनायताडामानवाद्यस्यचढोण० इ
तिज्ञातस्यैवातिवादमीयमनाभि
॥ यश : ख्यापक : पटह : । शाक
पार्थिवादि : ॥

यशःशेष : । पुं० मरणे । चि०
मृते ॥

यशोदम् । न० पारदे ॥

यश : । न० सुख्याती । कीर्त्तौ । सम
च्चायाम् ॥ दानादिप्रभवाकीर्त्तिः
शौर्यादिप्रभवंयश : । इतिमाधवी-
। चतएवयश: कीर्त्त्योर्भेदात्स्वती ।
यश : कीर्त्तिं परिम्लष्टोजीवन्नपि न-
जीवतीतिक्वचित्प्रयोग: धर्मनि
मित्ताजीवतोलोकश्लाघारूपाप्रवि-
सिद्धिर्यश : ० स्तस्यख्याति: कीर्त्ति
रितिकेचित् । तन्नसाधु । कीर्त्ति
शोन्त्यपद्धतिकेतिप्रयोगदर्शनात्
अशू,ते० व्याप्नोति । अशूव्याप्तौ ग

च्छातेष । यशेर्देयगेयुट्चेत्यसुन्०
प्रकृतेर्युडागमश्च । स्त्रिय,नत्वे ॥

यशस्कार : । त्रि० कीर्त्तिकारके । सु
ख्यातिजनके ॥ यश : करोति ।
कृञ्० । कृञोहेत्वितिहेतौट: ॥

यशस्करी । स्त्री० विद्यायाम् । टित्त्वा
न्ङीप् ॥

यशस्यः । त्रि० यशस्करे । यशसेहि
ते ॥ यशसोनिमित्ते ॥ यशसोनि
मित्तं संयोगउत्पातोवा । गोद्वय-
धुत्यादिनायत् ॥

यशस्या । स्त्री० जीवन्त्याम् ॥ ऋद्धि
नामौषधौ ॥

यशस्वान् । त्रि० यशस्विनि ॥

यशस्वी । त्रि० यशोविशिष्टे । कीर्त्ति
मति । यशोऽस्यास्ति । अस्मायामेधा
स्रजोविनिरितिविनि : ॥

यशस्विनी । स्त्री० वनकार्पास्याम् ।
चवतिकायाम् । महाज्योतिष्मत्या
म् । कीर्त्तिमत्याम् । पक्षे पु-
ं : ख्यावांनाख्याय् । यथा । यश
स्विनीभक्ष्यपर्णीविद्ध्याप्यंदेव-
णा । याज्यमायक्षमूर्द्धादिपादाक्षछा
यानाशिता ॥

यशोद : । पुं० पारदे ॥ त्रि०यशोदा
तरि ॥

यशोदा । स्त्री० नन्दपत्न्याम् । यशो
ददाति । देद्दाधने । आतश्चतिक:
। यशोददातीति । तृ,टीप्० ।

खातपुलिन्द : ॥

यशोधन : । त्रि॰ स्वयशोरक्षके य शोधनानांप्रिगशोगरीय : ॥

यशोधरेय : । पुं॰ राहुले । शाक्यमु- नेः पुत्रे ॥

यशोवती । स्त्री॰ मेरोरुत्तशाटाख्यो- र्द्धमेखलायाईशानदिशि॰ ईशानपु र्याम् ॥ यथोक्तं श्रीमद्भागवतेपञ्चमस्कन्धे- याम् । स्वर्गमाटदशशतसहस्रस्तु यशोभृत : । पुरोयशोवतीसर्वेरत्न- भावद्धसेविता ॥ ज्ञानताहतोयेना ध्यादर्शीसामनाशोयेन॰ भतएवस शाधिधस्यानलगष्टेरिविनाशाद्॰- यशोभृतईशानसाधसंसर्थरत्नलिमि ताध्दै : सेविता च॰ यशोवतीनाम पुरीत्यर्थ : ॥ (क)

यष्टव्य : । त्रि॰ यष्टव्य यजनीये ॥

यष्टि : । पुं॰ ध्वजदण्डे ॥ पुं॰ स्त्री॰ भारङ्गलतायाम् ॥ भार्ग्याम् ॥ मधुय ष्ट्याम् ॥ मधामेदे । दण्डे । बाहु- रे ॥ तन्तौ ॥ यजे : तिन् ॰- निपात्या ॥

यष्टिक : । पुं॰ जलकुक्कुटे ॥ दण्डे ॥

यष्टिका । स्त्री॰ मौनमोधिकायाम् । भार्ग्याम् ॥ लगुडे । यष्ट्याम् । छ डी॰ इ॰ भा॰ ॥ हारमेदे मधुय- ष्ट्याम् ॥ स्वार्थे क : । टाप् ॥

यष्टिधर : । पुं॰ दण्डधारिणि । य- ष्टिधारके । छडीबरदार॰ इ॰ भा॰

। छडीस॰ इति च ॥

यष्टिमधु । न॰ यष्टिमधुकायाम् ॥

यष्टिमधुका । स्त्री॰ क्लीतके । मधुय- ष्टिकायाम् । मुलहठी॰ इतिख्या- तौषधौ ॥ यष्टि : मधिवाला : । टाप् ॥

यष्टिहेतिक : । त्रि॰ याष्टीके । लठै- त॰ इ॰ भा॰ ॥ यष्टि र्हेति र्यस्य :॥

यष्टी । स्त्री॰ यष्टिमधुनि ॥ यष्टीहि- माशुत : स्वादीचक्षुष्यापलवर्ण्यहा त् । सुस्निग्धाशुक्रलाकेश्यास्वराषि त्तानिलास्रजित् ॥ व्रणशोथविषच्छ र्दितृष्णाग्लानिक्षयापहा ॥ यष्ट्या- दिश्चात्तत्पर्यं क्लीव् ॥

यष्टीकम् । न॰ यष्टिमधुनि ॥

यष्टीपुष्प : । पुं॰ पुत्रजीववृक्षे ॥

यष्टीमधु । न॰ }
यष्टीमधुकम् । न॰ } यष्ट्याम् । मधु-
यष्टीमधूकम् । न॰ } यष्टिकायाम् ॥

यष्टा । पुं॰ यजमाने । यागकर्त्तरि ॥ यजति । यजदेवपूजासंगतिकरणदा नेषु । तृच् ॥

यष्ट्याह्वयम् । न॰ मधुयष्ट्याम् ॥

यसस्म् । न॰ रससदृशे । रीतिरेति स्पष्टद्रतिभाषा ॥ यसदत्तरंति क्षं शीतलंकफपित्तहृत् । चक्षुष्यंपरमं मेहान्पाण्डुंश्वासञ्चनाशयेत् ॥

यस्क : । पुं॰ मुनिविशेषे ॥

यह्व : । त्रि॰ महति ॥ प्राज्ञेन ।

या० ॥ ग्रेवयज्ञविच्छेति० यन्०धा तोर्ङ्खोरुगागमस्य॥ अन्येतु०यज इत्यकारस्ययकारोनिपात्यतइत्याहुः ॥ यजमाने ॥

या । स्त्री० याचायाम् ॥ प्राप्तौ ॥ भू मिते ॥ त्यागे ॥ धारणे ॥ रोगे ॥ स मस्यायाम् ॥ याने ॥ यामम् । या० सम्पदादित्वात्क्विप् ॥

याघ : । पुं० देवसर्गविशेषे ॥

याग : । पुं०देवतोद्देशेनद्रव्यत्यागे । यज्ञे ॥ तत्रश्रौताग्निसाध्यहविर्यज्ञा : सप्त यथा । अग्न्याधानम् ० तदेवाग्निहो त्रम् । १ । दर्शपौर्णमासौ । २ । पिण्डपितृयज्ञः । ३ । आग्रयणम् । ४ । चातुर्मास्य : । ५ । निरूढ पशुबन्धः । ६ । सौत्रामणि: । ७ । स्मार्ताग्निसाध्यपाकयज्ञा : सप्त यथा । औपासनम् । १ । वैश्वदेव: । २ । स्थालीपाक : । ३ आग्रयण म् । ४ । सर्पबलि : । ५ । ईशान बलि : । ६ । अष्टकान्वष्टका । ७ श्रौताग्निसप्तसंस्थायथा । सोमया ग :० सप्तअग्निष्टोम : । १ । अत्य ग्निष्टोम : । २ । उक्थ्य : । ३ । षोडशी । ४ । वाजपेय : । ५ । स द्विविध. ० संस्था० युक्त य । अतिरा त्र : । ६ । अप्तुर्याम । ७ अत्र राजसूय-इवीयथा । महाव्रतम् । १ । सर्वतोमुखम् । २ । ... पौ

।३। पौण्डरीकम् ।४। अभि जित् । ५ ।विश्वजित् ६ । अश्व मेध : । ७ । बृहस्पतिसव : । ८ । आङ्गिरस : । ९ । अमनान्यष्टादश । १० । इत्यादिश्रौतसूत्रम ॥ गन्धादिनादेवपूजायाम् ॥ गन्ध पुष्पादिनादेवपूजायागोभिधीयते । इज्यतेऽनेनाचवा । यजदेवपूजास ङ्गतिकरणदानेषु । घञ् ॥ यजनंवा । भावघञायेतिभावेघञ ॥

यागमण्डप: । पुं० न०यज्ञमण्डपे ॥ या गायमण्डप : ॥

याचक : । त्रि० वनीयके । याचनशी ले । मार्गणे । अर्थिनि । याञ्चाकर्तरि । याचति । डुयाचृयाञ्चायाम् । ण्वुल्तृचाविति ण्वुल् । तथाहिविश्व मुस्तूलस्तूलादपिचयाचक : । वायु नाकिन्ननीतोऽसौकिञ्चित्प्रार्थनश ङ्कया ॥ जगत्पतिर्हियाचित्वाविष्णु र्वामनतांगत : । कोन्योऽधिकतरस्त स्यैर्यायातिमलाघवम् ॥

याचत् । त्रि० याचके ॥ याचति । टु याचृ० । लट.शतृ ॥ मुखभङ्गः स्वरोदी नोगात्रस्वेदोमहद्भयम् । मरणे यानि चिन्हानितानिचिन्हानियाचतः ॥

याचनम् । न० याञ्चायाम् ॥ याचे र्भावेल्युट् ॥

याचनक : । त्रि० याचके ॥ याचति टुयाचृ० । ल्यु : । स्वार्थेकन् ॥

याचना । स्त्री० याच्ञायाम् ॥ याचे र् रादित्वान् ० स्वार्थन्यीयुच् टाप् ॥

याचमान : । त्रि० याचके ॥ यथा । मधीनदीनभावस्य याचमानस्य मानिन : । पदीयोऽभिलपीयासीत्पुरो नि . सरपैरय : ॥ इतिवरव चि : ॥

याचित : । त्रि० प्रार्थिते । टुयाचृ० । क्त : स० याचनकर्त्ती । स्तरी । स्त्रात्तुयाचित प्रोक्तमितिमनु : ॥

याचितकम् । न० याच्ञालब्धे । या चितेनानिर्वृत्तम् । पणमित्ययाचि ताम्बांकद याचायितकम् । यस्य यदीयदर्थे नयाऽन्वायत्तयाग्नपश्चा रादिवस्तुतस्याचितकम् । कार्या न्तार्थ वस्तुसाशीयतपुनर्द दातिः तदित्यर्थ : । अंगभीतो० द्द० भा० ॥

याचिष्णु : । त्रि० याचके ॥

याच्यम् । त्रि० याचितुं योग्ये ॥ टुया चृ० । ण्यत्पोरन्त् । यक्ष्याधे ति कुत्वनिषेध : ॥

याच्ञा । स्त्री० याचने , अभिशस्तौ । याचनायाम् । प्रार्थनायाम् । भि क्षायाम् । अर्द्धनायाम् । मांगना द्र० भा० । याचनम् । टुयाचृ० । यजयाचेतिनङ् ॥

याज : । पुं० यादी । प्रसारणे । भक्ते । मण्डे ॥

याजक : । पुं० याज्ञिके ॥ शब्दद्रुम दे ॥ ऋत्विजि । यथा । याजौधा याधनैर्यायाज्विजोयाजकायते प्रलम्बर : । यलमाधेनधनैर्याया : धनानिदत्वा० इत्यस्मादनार्थप्रिय लेप्राप्यं मे येनात्मोपप्रस्तरायस्ते स्तु त्तिजोयाजकायजल्पं ते ॥ षष्टुया जकयामयाजकायोर्निन्दायथा । अ मात्यपाञ्चुपट प्रीताष्टविभिस्तथ र्त्विग्भि : । याज्ञोयाधवृत्तस्तं पा र्थिवोय : प्रयच्छति ॥ तृतीयो पर्य्याय : स्याद्गुणोधिामयाज क : । मक्षमकुर्वतासौ पायामयान गरस्य । यमादित्यास्य पूर्वा स्यादित्याद्वैवपश्चिमाम् । सोया सीदविज : सन्ध्यांतपञ्चेऽमात्य : स्यात : । यजति । यज० । ण्वु ल् । पुरोहिते ।

याजनम् न० ब्राह्मणस्यकर्मविशेषे । यागक्रियाकारणायाम् । यागकरा वणादृ० भा० । अविदिगुरुत्तम : सुदर्शानाध्यापनंतपम् । सोम मक्रार्धत्वादीनिसप्तपाकस्य फलंनवि दितियाध्ययूक : ॥

याजमानम् । न० यजमानस्यभावक र्मणो : । युगादित्वादण् ॥

याजि : । पुं० यष्टरि ॥ यागकर्त्त रि । याजी । यजति । यज० इ-

सिंवपियजिराजीव्यादिना॰ङ्कन्। प्रार्थनायाम् ॥

याजुष : । त्रि॰ यजुर्वेदसम्बन्धिनि ॥

याज्ञवल्क्य : । पुं॰ यजुःशाखाविशेषप्रवर्त्तके॰मुनिविशेषे । प्रस्मराशौ । योगेशे । योगीश्वरे ॥ यज्ञवल्क : यक्षा॰यज्ञवल्का : । यज्ञवल्कस्यगोत्रापत्यम् । गर्गादिभ्योयञ् ॥

याज्ञसेनी । स्त्री॰ द्रौपद्याम् । याज्ञसेनस्यापत्यं स्त्री । यञ् । ङीप् ॥

याज्ञिक : । पुं॰ याजके । आध्वर्यवादियज्ञकर्म कुशले । यज्ञकाण्डदृष्टिरुक्थौ यज्ञमधीते॰वेत्तिवा । क्रतूक्थादेर्ठक् ॥ कुशे । रक्तखदिरे । पलाशे अश्वत्थे ॥

याज्ञिक्यम् । न॰ याज्ञिकानां॰धर्मे॰ आम्नायेच । छन्दोगौक्थिकेति॰ञ्य : ॥

याज्य : । त्रि॰ याजनीये । यजमाने । यष्टुंयोग्य : । यज॰ । ऋहलोर्ण्यत् । यजयाचेतिकुत्वनिषेध : । याजयितुंयोग्योवा ॥ न॰ यागलब्धधनादौ ।

याज्या । स्त्री॰ यज्ञाङ्गसाधने । होतृपाठ्यायामृचि ॥ इज्यतेऽनया । यज॰ । ऋहलोर्ण्यत् । यजयाचरुचप्रवचर्चश्चेतिकुत्वाभाव : ॥

यात : । त्रि॰ गते ॥ याप्रापणे । क्त : ॥ न॰ अङ्कुशवारणे ॥ पादकर्म यत प्रोक्तंयातमङ्कुशवारणमिति हलायुध : ॥

यातना । स्त्री॰ प्रगाढार्यावेदनायाम् । कारणायाम् । तीव्रवेदनायाम् ॥ यतनिकारोपस्कारयो : । स्वार्थिणिजन्तात्॰ण्यासश्रन्थोयुच् ॥

यातयाम : । त्रि॰ जीर्णे । पक्वे सतित्रप्रहरादिव्यवहिते॰चोदनादौ॰ भेस्थं प्राप्ते ॥ यथा । यातयामंगतरसं पूतिपर्युषितञ्चयदिति ॥ यातोगतोयामउपभोगकालोयस्य ॥ परिभुक्तोज्झिते । भुक्तसमुज्झिते ॥ यथा । दर्भा :कृष्णाजिनं मन्त्रा॰ ब्राह्मणाश्चहविरग्नय : । अयातयामान्येतानिनियोज्यानिपुन : पुन : ॥

यातायातम् । न॰ गमनागमने ॥

यातु । न॰ राक्षसे ॥ पुं॰ काले । याति । या॰ । कमिमनिजनिगाभायाहिभ्यश्चेतितु : । पथ्यैवादि । त्रि॰ अध्वगे । पथिके ॥

यातुघ्न : । पुं॰ गुग्गुलौ ॥

यातुधान : । पुं॰ राक्षसे । यातूनिरयांसिदधाति॰पुष्णाति॰स्वजातिपोषकत्वात् । डुधाञ्॰ । बहुलमन्यत्रापीतियुच् । कृत्यल्युटोबहुलम् ॥

याता । पुं॰ सारथ्यादौ । स्त्री॰ प

सिद्धान्तपरन्त्याम् ॥ आर्यास्तु भाव धर्मं स्वयातार : स्तु : परस्परम् ॥ त्रि॰ गमनकर्त्तरि ॥ यतते । यती प्रयत्ने । यतेस्तृचिस्त्रेतिस्त्रन् ॥

यात्रक : । पुं॰ पान्थे ॥

यात्व्य: । त्रि॰ यतितव्ये । यत्नकीये ॥

यात्रा । स्त्री॰ यापने । भोजनादि भिर्वर्त्तन । इति । यथा॰ शरी- रयात्रापि च ते न प्रसिद्ध्येदकर्मण- इति गीता । अपि च येनोपायेन म- र्त्यानां लोकयात्राप्रसिध्यति । तदे वकार्यं प्रज्ञेन विदं धर्मः सनातनमि तिश्रीमहाभा-शासनम् ॥ उत्सवे । उपाये ॥ प्रख्याम् । अभिनि र्याणे । प्रस्थाने । गमने । गमे । यात्रालक्षणं यथा । यत्किञ्चित्कार्यं मुद्दिश्यदेशान्तरगमनं यात्रे तिज्यो- तिर्विद : । साद्विधा । सङ्ग्राम विजयाख्या॰ सामान्याच तिभेदा त् । तत्रयत्रिष्ट : । परदिप्सवैविज याचैगन्तुर्याप्तुसमरविजयाख्या । निखिलात्परयात्रायासामान्यासाच द्विविधास्यात् ॥ अन्यत्र । कश्चित तिथिवासरर्चय्वभिमतफलादाभवे- त्सामान्या । समरविजयाख्यायां योगबिलग्नादिनीयवेसेपु ॥ साया या॰ लग्नयतुस्यलक्षणेन॰ नवधा य था । उत्तमा॰ मध्यमा॰ अधमा॰ उत्तमोत्तमा॰ उत्तममध्यमा॰ म ध्यममध्यमा॰ मध्यमाधमा॰ अध माधमाचेति । आसांलक्षणान्याह॰ वसिष्ठ: । सवीर्येलग्नपेयस्यां भास्करस्यसुहृद्यदि । सायात्रायोत्त मोत्तमा॰ यातुरिष्टफलप्रदा ॥ १ ॥ लग्नेशोमध्यमवीर्यस्यांसूर्यस्तमध्य म. । सायात्रामध्यमात्तमा यायातुर्भ व्यफलप्रदा ॥ २ ॥ हीरेशोदुर्बलोय स्यांप्रतिकूलोरवियदि । सातुयात्रा ऽधमात्तमा यासर्वदाफलवर्जिता ॥३॥ वर्गोत्तमेस्तुमे वालग्ने श : सूर्या स्वमः । उत्तमोत्तमयात्रायाश्चाधि काफलप्रदा ॥ ४ ॥ उद्येशोपतोयस्या मनुकूलोरवि : सुहृत् । हाचैवफ लदायातुर्याश्चासौतममध्यमा ५ ॥ हीरेशोबलदान्यस्मिन् ग : सूर्य शांवर : । उत्तमाधमयात्रासामन् पुष्टफलप्रदा । ६ ॥ उत्कातदयपरा साऽनुकूल्यानतीयदि । यातु सा मध्यमायात्राद्ु : खाधिकफलप्रदा ॥ ७ ॥ उत्कातमाधिपीयस्मानुकू- ल्याननीयदि । प्राचार्यैरभिदाभि धसयात्राऽधममध्यमा । ८ ॥ उत्कन्दनाविपोयस्मिन्न्यानगतो यदि । अधमाधमयात्रासाऽन्तु द्राऽनर्थकारिणी । ९ । यानम्॰- धनयात्रा यो॰ । द्रुयानानुमसि स्मन् । प्राच्योभक्तरोचमौरि- वर्गिनीस्वाडौनयात्राविधि : ।

यास्यामस्तकदासमं गुरुदिनं पंचम
यैादसि । पुष्पावोहियिकारवि-
मं गुरुणोपहीमनु : मह्लिनेः सौम्ये
विल्लुकभानवेयमकरोदिग्वैहिती
यातिथि॰ रितिकश्चित् ॥

याथातथ्यम् । न॰ यथातथभावे ॥ ब्रा
ह्मणादित्वात्ष्यञ् । यथातथा ॥
स्वार्थे ष्यञ् ॥

याथार्थ्यम् । न॰ सत्यार्थतायाम् ।
वास्तवार्थे ॥ यथा भवल्लप्ताहृष-
तीजन्मनिरीक्षस्ततहिप : । स्वप-
तीजागरुमास्ययाथार्थ्यं वेदकस्तवे-
तिसुरैः : हताविष्णो : स्तुतिः ।
क्षीवेडकोवेति । चिदोडटीविशिष-
सादेश : ।

यादः पतिः । पुं॰ समुद्रे ॥ वरु
णे ॥ यादसांपतिः ॥

यादईश : । पुं॰ समुद्रे ॥

यादवः । पुं॰ श्रीकृष्णे । योक्षयो य-
णौ । न॰ गोसविष्यादौ । याद
वमने ॥ यदोरपत्यम् । अण् ॥
यदून मिदम् । तस्येदमित्यण् ।

यादवी । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥ यदूना
मियम् । अण् ॥

यादः । न॰ जलजन्तौ । यातिवेगेन
। या॰ । असुन् बाहुलकात्
दुक् ॥ यद्वा । याति । क्विप् । या
मत्तिमद॰ । असुन् यादृश्तिदा
। इनुवपयये । क्विप्

यादसांनाथः । पुं॰ वरुणे ॥

यादसांपतिः । पुं॰ समुद्रे ॥ वरुणे
॥ तत्पुरुषेकृतीत्यलुक् ॥

यादृक्षः । त्रि॰ यादृशि । जैसा॰ इ॰
भा॰ ॥ यद्धदृश्यते॰ यमिवपश्य
तिवा । दृशिर्॰ । त्यदादिष्वित्यन
क्षोपिवाच्यद्गतिवसः । आसर्वनाम्नः
। इत्यात्वे तिदीर्घः ॥

यादृच्छिकः । त्रि॰ यदृच्छयाप्राप्ते ।
स्वप्रयोजनसङ्कल्पशून्ये ॥

यादृश् । त्रि॰ यथाविधे । यादृशे ॥
यमिवपश्यति॰ यद्रूपायंदृश्यते ।
दृशिर्॰ । त्यदादिषुदृशोऽनालोचनेकञ्चेतिक्विन्
। आसर्वनाम्नइत्यात्वम् ।

यादृशः । त्रि॰ यादृशि । त्यदादिषु
दृशोनालोचनेकञ्चेतिकञ् । पू
र्ववद्विग्रहादिकम् ॥

यादोनाथः । पुं॰ समुद्रे ॥

यादोनिवासः । न॰ जले ॥

यानम् । न॰ युग्ये । रथे । रथादियान
ने । गतौ । मनोरासन्नगे । वि-
जिगीषोररियाति यात्रायाम् ॥
यथा । परस्परयंखालासम्बधिं
निरीक्ष्यच । रात्रायानानुकार्ष्य
मित्याहुर्नयकोविदाः ॥ यात्यन
। या॰ ल्युट् ॥ यान्त्यनेनवा ।
करणेल्युट् ॥

यानपात्रम् । न॰ निष्पद्यानविशे-
षे । वहित्रके । पोतिकायां । तरनि ।

पीते । यदाताद्भुतिसासाज्जनभा
याप्रसिद्धे । समुद्रयाने ॥

यानपात्रकम् । न॰ यानपात्रे ॥

यानमुखम् । न॰ रथादे : पुरोभागे ।
धुरि । योद्धृजनस्थाने ॥ यानस्य
मुखम्॰ पुरोभाग : ॥

यापकम् । त्रि॰ प्रापके ॥

यापनम् । न॰ वर्तने ॥ कालक्षेपे ॥
निरसने । निरासे ॥ यातेर्ण्यन्ता
ल्ल्युट् । पतिर्गृह्यादिनापुगाग
म : ॥

यापित : । त्रि॰ यापकारिते ॥ प्रेरिते ॥

यामा । स्त्री॰ जटाधान् ॥

याप्य : । त्रि॰ यापनीये । क्षेपणीय
कालादौ ॥ निन्दिते । गर्हिते ॥
याप्यरोग । या॰ । ण्यन्तात्
अचोयत् ॥ कास्थिते ॥ व्याधिविशे
षे ॥ यथा । साध्यायाप्यापसाध्या
च व्याधयस्त्रिविधा : स्मृता : ।
सुखसाध्य : कष्टसाध्यो द्विविध :
साध्यउच्यते ॥ यापनीयन्तुतंविद्यात्
क्रियांधारयतेहिताम् । क्रियायान्तु
निवृत्तायांसद्योयस्तुविनश्यति ॥
प्राप्ताक्रियाधारयतिसुखिनंयाप्यमा
तुरम् । प्रपतिष्यदिवागारंस्तम्भोय
द्वेनयोजित : ॥ साध्यायाप्यत्वमा
यान्तियाप्याचासाध्यतांतथा । घ्नन्ति
प्राणानसाध्यास्तु नराणामक्रियार

ताम् ॥ अक्रियावतांचिकित्सारहि
तानाम् ॥

याप्ययानम् । न॰ शिविकायाम् । पाल
की॰ इ॰ भा॰ । सवारी॰ इ॰
गौ॰ दे॰ भा॰ ॥ याप्यैरधमैर्यान
न् । याप्यस्याधमस्ययानम् ॥

याभ : । पुं॰ न॰ मैथुने ॥

याम : । पुं॰ दिवसस्य॰ रात्रेश्च॰
चतुर्थभागैकभागे । प्रहरे ॥ याति ।
या॰ । अर्तिस्तुसुहुस्रुक्षिमण् ॥ संय
मे । उपरतिभावे । यमे ॥ यमनम्
। यम : समुपनिविषुचेतिपक्षेघञ्

यामकौ । पुं॰ २ पुनर्वसू : ॥

यामघोषा । पुं॰ कुक्कुटे । यामेघोषो
स्य ॥

यामघोषा । स्त्री॰ यन्त्रविशेषे । याम
नाड्याम् । घट्याम् । घडी॰ इ॰
भा॰ ॥

यामतूर्य : । प्रहरावसानसूचकेवाद्य
मानेवाद्ये ॥ यामस्यतूर्य : ॥

यामदग्न्य : । पुं॰ परशुरामे ॥

यामनादी । पुं॰ कुक्कुटे ॥

यामनाडी । स्त्री॰ घट्याम् । यामघो
षायाम् ॥

यामनेमि : । पुं॰ शचीपतौ । इन्द्रे ॥

यामलम् । न॰ युग्मे ॥ तन्त्रभेदवि
शेषे ॥ तल्लक्षणंयथा । सृष्टिश्चज्यो
तिषाख्यानंनित्यकृत्यप्रदीपनम् ।
क्रमसूत्रंवर्णभेदोजातिभेदस्तथैवच

। युगधर्मसङ्ख्यातो यामलस्था
ष्टलक्षणम् ॥ ततषड्विधम् यथा
। आदिब्रह्मविष्णुरुद्रगणेशादित्यभे
दत : । षड्विधं यामलंप्रोक्तंपारा
शोतन्त्रसम्मतम् ॥ तथाहि । याम
ला: षट्चसङ्ख्याता सप्तादावादि
यामले । द्वाविंशच्चसहस्राणिमयर्षिं
शच्छ्दानिच ॥ द्वितीयेब्रह्म संज्ञे
तुशविंशतिसंख्यया । सहस्राणिच
सान्यत्रसान्ये वकथितानिच ॥ २ ॥
तावत्संख्यासहस्राणिशतानिपरि
संख्यया । विंशतिश्चतथासंख्याश्लो
कानिविष्णुयामले । ३ ॥ कालसं
ख्यासहस्राणिवेदसंख्याशतानिच ।
सप्तषष्टिस्तथा श्लोका : कमिष्टे रुद्र
यामले ॥ ४ ॥ नवश्लोकसहस्राणि
त्रयोदश्रशतानिच । द्वाविंशतिस्त-
थाश्लोका: गणेशयामलोत्तमे ॥ ५ ॥
रविसंख्यासहस्राणि चादित्याख्येतु-
यामले ॥ ६ ॥

यामतो । स्त्री॰ रात्रौ ।

यामाता । पुं॰ जामातरि ॥

यामार्द्धम् । न॰ प्रहरार्द्धे ।

यामि : । स्त्री॰ स्वसरि । भगिन्याम्
। कुलस्त्रियाम् । याति । या॰ ।
बाहुलकात्मि : ॥ दाम्याम् ।
रात्रौ ॥

यामिकभट : । पुं॰ प्रहरिके । चौकी
दार॰ इतिभाषा ।

यामित्रम् । न॰ लग्नात्सप्तमेभवने ।

यामित्रवेध : । पुं॰ विशपत्रटीवलंनी
येवेधविशेषे । यथा । लग्नात्कुशा
द्रुत : क्रूरा : सौम्यास्सप्तमेयदि ।
तदायामित्रवेध : स्याद्विवाहंतत्र
वर्जयेत् ॥ मुहूर्त्तचिन्तामणौतु ।
लग्नाच्चन्द्राद्मदनभवनगेखेटेनस्या
द्विवपरिणयनम् । किंवाबाणाशुग
५५ मितलवगेयामित्रंस्यादशुभकर
मिदम् ॥ किंवेति । यत्राधिष्ठित
राशेर्मेषांशमारभ्य॰ बाणाशुग५५
मितलवगे॰ पञ्चपञ्चाशन्मितनवां-
शगे चन्द्रे लग्नेवायामित्र सूक्ष्म स्या
त् । यथा । मेषे पञ्चमनवांशेभौमो
स्ति॰ तस्मात्तुलायांपञ्चमनवमांश
स्थचन्द्रोनिषिद्ध : । अन्येष्टौनवांशा
स्तुलायोशुभा : एवंविधंसूक्ष्मया
मित्रमशुभकरंस्यादिति । पीयूषधा
र युक : । चन्द्रात्सप्तमराशिस्था
स्त्याज्या : सूर्यादयोग्रहा : । यागि
त्रावबाणतारेदिमलग्नेनानताहता: ॥

यामिनी । स्त्री॰ रात्रौ । भीतिश्चेतु
स्वाग्निन्दितायामायस्या : । इमृदो-
पसापगत्वादितिनिंद्रायामिनि : ।
ङीप् ॥ हरिद्रायाम् ॥

यामिनीपति : । पुं॰ चन्द्रमसि । या
मिन्या : पति : ॥ कर्पूरे ॥

यामी । स्त्री॰ याम्याम् ॥ यमसम्ब
न्धिन्याम् ॥ दक्षिणदिशि ॥

यामुनम् । न॰ चक्षुष्ये । सौवीराञ्जने ॥ यमुनायांभवम् । अण् ॥ यद्वा । यमुनायाइदम्॰तदपत्यसम्बन्धात् ॥ देशविशेषे ॥ कुलत्थाकारेप्रस्तरे ॥ यमुनाजधे ॥ यथा । त्रिभिःसारस्वतंतोयंसप्तभिस्त्वथयामुनम् । नार्मदंत्र्यहमात्रेणगांगेयंदर्शनादिति ॥ त्रि॰ यमुनासीरवासिनि ॥ यमुनासम्बन्धिनि ॥

यामुनेष्टकम् । न॰ सीसके ॥

यामेय : । पुं॰ भागिनेये ॥

याम्य : । पुं॰ अगस्त्यमुनौ ॥ चन्दने ॥ यमस्यायम् । यमाद्वेतिष्ठ : ॥ न॰ भरणीनक्षत्रे ॥

याम्या । स्त्री॰ अपाच्याम् । दक्षिणस्यांदिशि ॥ भरणीनक्षत्रे ॥

याम्यायनम् । न॰ दक्षिणायने । याम्यायनेहरौसुप्तेसर्वकर्माणिवर्जयेत् ॥ याम्येअयनम् ॥

याम्योद्भूत : । पुं॰ पौलस्त्यवृक्षे ॥

यायजूक : । पुं॰ इज्याशीले । भूयोभूयोयागकर्त्तरि ॥ पुन : पुन :अ र्थंयायजने । यजदेशपूजादौ । क्रियासमभिहारे॰द्वितियङ् । यजजप दशांयङ्प्रत्यूक : ॥

यायावर : । पुं॰ अश्वमेधीयाश्वे । गार्हस्थ्यमुनौ त्रि॰ शश्वद्भ्रमणशीले ॥ पुन : पुनरतिशयेनवायाति॰त च्छील : । या॰ । यङन्तद्वितियाद्वै यङन्ताद्वरच् ॥

यायी । पुं॰ वैरिवसुहिरण्यविगलितौ रात्रि ॥ याति । या॰ । यद्वादि त्वाच्चिनि: । यातोयुध॥विनश्वरे ॥

याव : । पुं॰ अलक्ते । लाक्षारसे ॥ यौति॰यूयतेवा । यु॰ । अच्॰स्वार्थे रवेत्वा । यवएव । प्रज्ञाद्यण् । यावा प्रभेदे ॥

यावक : । पुं॰ कुल्माषे अलक्तकै । यौति । यु॰ । क्वुनादिभ्योवुन् । तत : प्रज्ञाद्यण् ॥ यद्वा । यवस्य विकार : । अण् । यवादिभ्यष्टित्स्वार्थेकन् । यावाग्नि ॥

यावज्जीवम् । न॰ यावदायुषि । जीव नपर्यन्ते ॥

यावत् । अ॰ साकल्ये ॥ अ॰अवधौ ॥ प्र शंसायाम् ॥ परिच्छेदे ॥ माने ॥ अधिकारे ॥ सम्भवे ॥ पक्षान्तरे ॥ अवधौ ॥ यत्परिमाणमस्य । तदि तादुतिस्सुवचनेनान्येऽनुशासमिदम् हितान्तापिता : । तेन॰डावतु : ॥

यावान् । त्रि॰ परिमाणविशिष्टे । जितना॰इतिभा॰ । यत्परिमाण मस्य । यत्तदेतेभ्य : परिमाणेवतु प् । आसर्वनाम्न इत्यात्वम् ॥

यावतिथ : । त्रि॰ यावतांपूरणे । त स्यपूरणेडट् । वतोरिथुक् ॥

यावदर्थं : । त्रि॰ देहनिर्वाहाधिकस्व भावरूपे ॥ यावदर्थंतेनार्थीयता । अ॰

ध्यमपदलोपीसमास : । यावताश्च
र्धोदिहनिर्वाहोयेन॰दत्तवा ॥
यावन : । सिल्हकी । नागौरीगंद्दति
प्रसिद्धिधूपे ॥ यवनदेशेभव : । तत्र
भवइत्यण् ॥ याव्यतेवा । यौतेर्ल्यु
ट्ल्यु ट्वा । सुयार॰योमृष्टरीकृति
स्वासेधान्यप्रभेदे ॥ यावनोयोष्टि
त : स्वादुलौष्टित : श्लेष्मपित्तजि
त् । वह्न्यस्तुमरोद्ध्व :ओंदहात्मा
पितोलघु : ॥
यावनाल : । पुं॰ धान्यभेदे । इत्तत
हड्डी । दीर्घनाले । दीर्घपरे । चेपे
षौ । इक्षुपत्रकी । यावनी । सुयार॰
घू-भा॰ ॥
यावनालशर : । पुं॰ शरविशेषे । म
ढौवे । इक्षुत्वचि । वारिसम्भवे । च
श्चपचे । धोध्रुरली॰इतिभाषा ॥
यावनाली । स्त्री॰ यावनालशर्करायां
म् । हिमोत्थन्नायाम् । हिमशर्क
रायाम् ॥
यावशूक : । पुं॰ यवक्षारे ॥ इतिरत्न
माला ॥
यावस : । पुं॰ भ॰घासे ॥ तृणसङ्घा
ते ॥ यूयते । यु॰ । वहियुभ्यांपि
द्वित्यासच् ॥
याव्य : । त्रि॰ मिश्रणीये ॥
याशोधरेय : । शाक्यमुनिपुत्रे ॥
याष्टीक : । त्रि॰ यष्ट्यायोधिनि । य-
ष्टिरितिके ॥ यष्टि : प्रहरणमस्य ।

भक्तियष्टयोरीकक् । स्त्रियांङीपि॰
याष्टीकी ॥
यास : । पुं॰ दुरालभायाम् । यवासे॰
यास : स्वादु : सरस्तिक्तस्तुवर : शी
तलोलघु : । कफमेदोमदभ्रान्ति
पित्तासृक्कुष्ठकासनुत् ॥ तृष्णाविसर्प
वातास्त्रवमिज्वरहर : स्मृत : । य
वासस्तद्गुणैस्तुल्या मधुरस्तादुराल
भा ॥ यसगम् । यसुप्रयत्ने । भावे
घञ् ॥ यासोत्स्वस्य । धर्मधाव्याच्
॥ याति । याहुल कादसच्
यासा । स्त्री॰ मदनमत्ताकायविधि
यासापत्रम् । नं॰ विकसितोत्पले ।
सद्योविकसितपद्मं यासापत्रं प्रचक्ष
ते ॥
यास्क : । पुं॰ मुनिविशेषे ॥ यस्का-
द्यपत्यम् । शिवादिभ्योण् । बहु
लै॰ यस्का : ॥
यियक्षमाण : । त्रि॰ यष्टुमिच्छति ।
यजते : सन्नन्तात्लट : शानच् ॥
यियक्षु : । त्रि॰ यष्टुमिच्छौ ॥ यजे :
सन्नन्तादुप्रत्यय : ॥
यियासन् । त्रि॰ यातुमिच्छति । या
तेसन्नन्तात्लट : शत्रादेश : ॥
यियासित : । त्रि॰ जिगमिषिते । या
तुमिष्टे ॥ याते : सन्नन्तात्कर्मणि
क्त : ॥
यियासु : । त्रि॰ यातुमिच्छौ ॥ या-
ते : सन्नन्तादुप्रत्यय : ॥

युक्तम् । न॰ हस्तचतुष्टये ॥ त्रि॰युक्ते । अपृथग्भूते । मिलिते । औपयिके । न्याय्यगतद्रव्ये ॥ युक्तिविशिष्टे । यथार्थे ॥ स्थिते । नियुक्ते । प्रवर्त्तिते । अभ्यस्ते । निरुद्धेन्द्रियमनसि । समाहितचित्ते । ईश्वरार्पितसर्वकर्मणि फलाभिसन्धिरहिते इति भावः ॥ परिमिते ॥ पुं॰अभ्यस्तयोगे ॥ यथा । योगोऽत्र द्विविधः सोऽपि युक्तयुञ्जानभेदतः । युक्तस्य सर्वदा भानं चिन्तासहकृतोऽपरः ॥ युज्यतेऽस्मिन् युक्तिर् योगे-नाः ॥

युक्तदण्ड : । पुं॰ यथापराधदण्डे ॥ अपि । दण्डं धारयति लोकान् सद्गुणापरिभूयते । दण्डेनन्दपतिरस्माद्युक्तदण्डः प्रशस्यते ॥

युक्तरसा । स्त्री॰ रास्नायाम् । काटाखाम् इति भाषा॰ । एला-पर्ण्याम् ॥ युक्तो रसो यस्याः ॥

युक्ता । स्त्री॰ एलापर्णी॰ इति देशी भाषा॰ । छन्दोविशेषे ॥

युक्ति : । स्त्री॰ न्याये । कार्यकारणयोरभेदसाधने न्यायो यथा । यदि मृदात्मना घटे प्रागसति उत्पद्यते नस्यात् तस्मात् कार्यकारणयोरभेद एव । कार्यकारणयोरन्यत्वे एककारणज्ञानात् सर्वकार्यज्ञानं न स्यादित्यादि : । योगे । योजना-याम् ॥ लोकव्यवहारे ॥ धर्मशास्त्रविरोधे तु युक्तियुक्तो विधिः स्मृतः ॥ अनुमाने ॥ अपूर्वार्थप्राप्तौ ॥ सन्निविष्टयोर्नानासन्दिग्धीभावसमाश्रयात्मेष्वर्थेषु ॥ शास्त्रदीपिकायां युक्तिपदस्य प्रमाणपरतया व्याख्यानात् प्रत्यक्षादिषट्सु प्रमाणेषु ॥ योजनम् । युक्तिः स्त्रियाम् अलङ्कारविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । युक्तिरर्थावधारणमिति । उदाहरणं यथा । यदि समरमपास्य नास्ति मृत्योर्भयमिति युक्तमितोऽन्यतः प्रयातुम् । अथ मरणमवश्यमेव जन्तोः किमिति मुधा मलिनं यशः कुरुध्वमिति ॥

युग : । पुं॰ हस्तचतुष्टये । जुआ॰ इति भाषा ॥

युगम् । न॰ युग्मे ॥ हस्तचतुष्के । रथादिमुखसे ॥ कृतादियुगचतुष्टये ॥ देवानां द्वादशसहस्रवत्सरेण चतुर्युगं भवति । मनुष्यमानेन चतुर्युगपरिमाणं विंशतिसहस्राधिकत्रिचत्वारिंशल्लक्षम् । ४३२०००० । तत्र सत्ययुगस्य मानम् १७२८००० वर्षाः । त्रेतायुगस्य मानम् । १२९६००० वर्षाः । द्वापरयुगस्य मानम् । ८६४००० वर्षाः । कलियुगस्य मानम् । ४३२००० वर्षाः । तेषां भारतवर्षवर्त्तित्वं यथा । चत्वारि

भारते चैव युगानि मुनयोऽब्रुवन् । चत्वार्याहुः सहस्राणि वर्षाणान्तु कृतं युगम् । तस्य तावच्छती सन्ध्या सन्ध्यांशश्च तथाविधः ॥ इतरेषु ससन्ध्येषु ससन्ध्यांशेषु च त्रिषु । एकापायेन वर्त्तन्ते सहस्राणि शतानि च ॥ यदेतत् परिसंख्यातमादावेव चतुर्युगम् । एतद्द्वादशसाहस्रं देवानां युगमुच्यते ॥ इति मनुः ॥ तथा विष्णुपुराणे । चत्वारि त्रीणि द्वे चैकं कृतादिषु यथाक्रमम् । दिव्याब्दानां सहस्राणि युगेष्वाहुः पुराविदः ॥ तत्प्रमाणैः शतैः सन्ध्या पूर्वा तत्राभिधीयते । सन्ध्यांशकश्च तत्तुल्यो युगस्यानन्तरो हि सः ॥ सन्ध्यासन्ध्यांशयोरन्तर्यः कालो मुनिसत्तम । युगाख्यः स तु विज्ञेयः कृतत्रेतादिसंज्ञितः ॥ इति ॥ योजनम् । युज्यते वा । युजिर् योगे । घञ् । कुत्वम् । संज्ञापूर्वकत्वान्न गुणः । रथयुगेति निपातनाद्वा ॥

युगकील : । पुं । युगकीलके ॥

युगकीलक : । पुं । युगकाष्ठस्थकीलके । शम्यायाम् । लघुकीलके । इ । भाषा । सायंकान् ॥

युगक्षय : । पुं । संप्रलये । युगानां क्षयोऽस्मिन् ।

युगन्धर : । पुं । यन्त्रस्य युगकाष्ठमास्थाप्यते अस्मिन् काष्ठे । कूबरे । युगं वोढृस्कन्धकाष्ठं धारयति । संज्ञायां भृतॄवृजिधारीति खच् । अरुर्द्विषदजन्तस्य मुम् ॥ पर्वतविशेषे ॥

युगपत् । अ । एकदा । एकस्मिन्नेव काले । युगं अस्मिन् काले । यु । गपत्कृत्प्रत्ययः । यद्वा । युगं पद्यते अस्मिन् । पद गतौ । डप्रत्ययः ।

युगपत्र : । पुं । कोविदारे । रक्तकाञ्चनारवृक्षे । युगं पत्रमस्य ॥ युग्मपर्णवृक्षमात्रे ॥

युगपत्रक : । पुं । कोविदारे । रक्तकाञ्चनद्रुमे । युगं युग्मं पत्रमस्य ।

युगपत्रिका । स्त्री । शिंशपावृक्षे ।

युगपार्श्वग : । पुं । दमनकालेऽवस्थापितकाष्ठभारे । प्रष्ठौहि । युगस्य स्कन्धकाष्ठस्य पार्श्वं गच्छति । गम् । डः प्रत्ययः ।

युगलम् । न । युगे । युग्मे । युगयति । युजिर् योगे । वृषादिभ्यः कलच् । न्यङ्क्वादित्वात् कुत्वम् । युगं लातीति वा । लादाने । आ । युगं युग्मम् अस्यास्तीति सिध्मादित्वात् लच् ।

युगलाख्य : । पुं । बर्बुरवृक्षे । वि । युग्मनामके ॥

युगांशक : । पुं । वत्सरे । युगस्यांशके ॥

युगादि: । स्त्री० तिथिविशेषेषु । यथा । वैशाखमासस्यसिताद्ततीया० नवम्यसौकार्त्तिकशुक्लपचे । नभस्यमासस्यचकृष्णपचे त्रयोदशीपञ्चदशी चमाघे ॥ एतायुगाद्य. प्रोक्ता: स्वाध्यायदत्त्वर्थेबुध : । महापुण्य प्रदास्तेतादत्तस्याक्षयकारिका : ॥ विशेषमाहमात्स्ये: । कार्त्तिकेशुक्ल नवमीयादि: कृतेयुगस्य । वैशा दिमाधवेशुक्लेतृतीयापुण्यसम्मिता- कृष्णापञ्चदशीमाघेद्वापरादिरुदीरिता । कल्पादि : स्यात्कृष्णपक्षे नभस्येचत्रयोदशीति । कालविशेषे ॥ युगस्यपादि : ॥

युगान्त: । पुं० प्रलये । युगशेषे ॥

युग्मन् । न० द्वन्द्वे । युगले । युगे । कोषा० योङी० द्व० भा० ॥ युज्यते । युजिर्योगे । युजिरुजि तिजांकुश्चे तिमक् ॥ द्वयो: स्त्रीपयो रन्यये ॥

युग्मपत्र: । पुं० रक्तकाञ्चने कोविदारे ॥ न० युग्मपर्णे ॥ युग्मपत्रस्य ।

युग्मपत्रिका । स्त्री० शिंशपावृक्षे ॥

युग्मपर्ण : । पुं० कोविदारे ॥ सप्तपर्णवृक्षे ॥

युग्मफला स्त्री० इन्द्रचर्भिट्याम् ॥ वृश्चिकाल्याम् । शम्बिकायाम् ॥

युग्मादरणम् । न० युग्मतिथिपूज्यता याम् । द्वयोर्मान्यत्वे ।

युग्य : । पुं० प्रासङ्ग्ये । शाकटे । युगादीनांवोढरि ॥ युगं रथाद्यङ्गं वह तितद्वहतिरथयुगप्रासङ्गमितियत् ॥ न० याने । हस्त्यश्वादिवाहने ॥ युज्यते । युजिर० । युग्यञ्चपत्रेइति यपक्तोनिपातित: ॥ युगायहितो वा । उगवादिभ्योयत् युगमर्हति वा । दण्डादित्वाद्यत् ॥

युङ्गी । पुं० वर्णसङ्करजातिविशेषे । यथा । गङ्गापुत्रस्यकन्यायांवीर्येणवैश्यारिय: । बभूवनैशधारोयनुयो युङ्गीमकीर्तित: । ब्र० ब्र० वै०पु० ॥

युक्‍०स्० । चि० समाधिमति । युग्मे ॥ युज्यतिसमाधत्ते- । युजस माधौदैवादिक. । क्विप्चेतिक्विन् ।

युङ् । पुं० योगकर्त्तरि । मेलनकर्त्तरि । युनक्ति । युजिर्योगे । ऋत्विगादिनाक्विन् । युजेरसमासे । इ० नुम् । क्विन्प्रत्ययस्यकु : । इतिन सकुत्वेन० सानुनासिकोङकार: ॥

युजौ । पुं० नित्यद्विवचनान्त : । अश्विनीकुमारयो : ॥

युजान : । पुं० सारथौ ॥

युञ्जान : । पुं० सारथौ । विप्रे ॥ भावनासहकारिणसर्वज्ञयोगिविशेषे ॥ यथा । योगीतुद्विविध : प्रोक्तोयुक्तयुञ्जानभेदत : । युक्तस्यसर्वदाभानंचिन्तासहकृतोऽपर : ॥ इ०

भा० प० ॥ युक्तश्चेति० योगाभ्यासवशात्स्ववशीकृतसमाधिसमासादितोऽखिलविधसिद्धियुक्तइत्युच्यते० यथैवविशिष्टयोगवत्त्वात्युक्तइत्युच्यते । सर्वदेतिचिन्तासहकारंविनेत्यर्थ : । भानंसर्वविषयाणांप्रत्यक्षम् यस्यसयोयुञ्जान : । विषयव्यावृत्तमानससमाधिस्थ : । अयञ्च युञ्जान उच्यते । चिन्ताध्यानम्० तदेवकारणम्० तत्सहकारात्स्थूलसूक्ष्मव्यवहितविप्रकृष्टानर्थान्मन : प्रत्यक्षीकरोतीत्यर्थ : । इतिसिद्धान्तमुक्तावली ॥

युत् । भ० भासायाम् ॥

युतम् । न० हस्तचतुष्टये ॥ त्रि० युक्ते । अपृथग्भूते ॥ पृथग्योगे ॥

युतकम् । न० संशये ॥ युगे ॥ युग्मे ॥ नारीवक्षाञ्चले । पटाञ्चले । चलनाये । प्राङ्गार्थे । युक्ते ॥ यौतके ॥ स्त्रीवस्त्रभेदे ॥ सूर्याणां मैत्रीकरणे ॥ योगिसम्बन्धे ॥

युतयामित्रवेध : । पु० वेधविशेषे ॥ सयथा । पापात्सप्तमगः शशीयदि भवेत्पापैनयुक्तोऽथवायत्नेनाशुविवर्जयेन्मुनिमितदोषोऽप्ययंकथ्यते । यायायोविपदोऽत्रपुंसुतवधः चौरैश्चरोगागमोवैधव्यंविदेहजतेचमरणं शुक्सूपुस्कानंविधि । चलायदादोयथा । तुच्छविक्षोभनिजमन्दिरमोषपूर्वी मित्रार्थसौख्यस्त्वगोत्रतदौहित्रोबायामित्रवेधजनितामधुर्गदोषाम् दोषाकर : सुखमनेकविधं विधत्ते वृषकर्कटसिंहकन्यामिथुनधनुर्मीनतुलाख्ये चन्द्रे शुभयुक्ते त्रितीयात् युतयामित्रदोषोनास्ति ॥

युतवेध : । पु० वेधविशेषे ॥ सयथा । चन्द्र : करोतिरविणासहितोऽर्थनाशंभौमान्वित : पतिविनाशकरस्तुचन्द्र : । खेटाङ्गितुधनिमित्तं तिमात्यधातिभानं सुखानिचविनाशयुक्तबुधेन ॥

युजम् । न० साधर्म्ये । जन्मे प्रथमस्थे । रथे युदध० लड़ाई इ० भा० ॥ शोधनम् । युधस्पद्धे । भावेक्त ॥

युवरक : । पु० व्याधिभेदे ॥

युषधार : । पु० घोटके ॥

युष्पाषाण : । पु० युषायमायुधविद्यापदेशके ॥

युत् । स्त्री० समिति । चाको । सङ्ग्रामे । युधे । योधनम् युध० । सम्पदादित्वात्क्विप् ॥

युधाजित : । पु० कैकय्याभ्रातरि । भरतमातुले ॥

युधान : । पु० क्षत्रिये ॥ युध्यते । युध० । युधियुधिदृश : । किञ्चणप्रत्ययः ॥

युधामन्यु : । पु० नृपतिविशेषे ॥

युधिष्ठिरः । धर्मात्मजे । कुन्त्यां गर्भ-
धर्मादुत्पन्ने अर्जुनाग्रजे प्रथमपाण्ड-
वे । यक्षात्मजौ । अजातशत्रौ । अ-
जमीढे ॥ युधि रणे अचलभावत्वेन
स्थिरः । गवादित्वादलुक् । ग-
वियुधिभ्यां स्थिरइतिषत्वम् ॥
युधः । पुं॰ धनुषि । संयुगे ॥ यु-
ध्यते । युध॰ । इगुपधौत्यादि-
नामक । पापे ।
युयुधुरः । पुं॰ युद्धकामे ॥
युयुत्सुः । त्रि॰ युद्धेच्छौ ॥ युधः
सन्नन्तादुप्रत्ययः ॥ धृतराष्ट्रवैश्या
दांजाते ॥
युयुधानः । पुं॰ सात्यकौ । शिनि-
नप्तरि ॥ इन्द्रे ॥ क्षत्रिये ॥ योद्ध-
रि ॥
युवगण्डः । पुं॰ यूनां गण्डस्थलप्र-
विशेषे । यवगण्डे । यवस्फोटे ॥
युवतिः । स्त्री॰ प्राप्तयौवनायां स्त्रि-
याम् । तरुण्याम् ॥ यौति॰ मिश्र-
ने मिश्रत्यात्मानं पुरुषं सुमि-
श्रीभवति पाणिग्रहणे मनसा विवा-
हात् । यु मिश्रणे । कनिन् युव-
तिरुणीतिकनिन् । यूनस्ति ॥
हरिद्रायाम् ॥ स्त्रीसामान्ये ॥
युवती । स्त्री॰ तरुण्याम् । हिंदर्ग
म् । पर्यायाम् । युवती । सखा
वत्सरादिषया । षोडशाब्दवीदा
प्राप्ततारौ पिपासामता । पञ्चपञ्चा

यतः प्रौढात्वाभवतितत्परम् ।
बाल्यात्तु प्राक्प्रौढात् युवतीभाषका
स्त्रियौ । प्रौढाश्चरोहितपर्यं ब्राह्म-
रमाद्विधिम् । त्रिंशत्परदीर्घा-
या प्रौढापर्यायस्तयोः । उत्तमो-
त्तिमिरेयोग्यानष्टाज्ञापिशस्तौ ।
योग्या युवती । हरिद्रायाम् ॥
यौति॰ मिश्रयति आत्मानं सुमिश्री
भवति॰ दम्पत्योः सहाधिकारात् ।
यु मिश्रणे । शतृ । भल । पतितये
तिङीप् ॥ यद्वा । युवतिशब्दात्॰
सर्वतोऽक्तिन्नर्थादितिङीप् ॥ स्त्री-
सामान्ये ॥
युवतीष्टा । स्त्री॰ स्वर्णयूथिकायाम् ॥
युवा । पुं॰ पयस्वी । तरुणे । षोडश
वर्षमारभ्य त्रिंशद्वर्षपर्यन्तं गतवया
ति । अतान्तरेणषोडशपादारभ्य
प्रतिवर्षं पञ्चमाययस्के ॥ यथा । प्राणे
षष्ठाद्वैदापञ्चतपञ्चसप्तत्यवी । द्य
ख्यातसप्तदशर्षं वर्षाणाम्पवी । पर
मितिवाते । यौति । यु॰ । कनिन् यु
वृषीतिकनिन् । त्रि॰ अत्यवयसि ॥
श्रेष्ठे ॥ विसर्गदष्याधिति ॥ पष्टिव
त्सरान्तर्गतनवमवत्सरे । तत्फलं
यथा । मघार्घायसैव धृतलेखर
सादिकम् । प्रजानाञ्चभयेद्धिय
विसंवत्सरे शुभे ॥
युवनाश्वः । पुं॰ सूर्यवंशीयराजवि
शेषे ॥ मान्धातृपितरि ॥

युवनाश्वज । पुं॰ मान्धातरि नृपे ॥

युवराजः । पुं॰ माध्योक्ष्या॰ राजपुत्रे । कुमारे । भर्तृदारके । पितरि राज्यं कुर्वत्ये वसत्र निर्वाहकत्वेनाभिषिक्तपुत्रे ॥ युवा चासौ राजा च । राजाह : सखिभ्यष्टच् ॥ मालिनुषविशेषे । मैत्रेये । अजिते । त्वम् वि॰ भवति । त्वत्पदवाच्यौ ॥ युध्यति । युधसौ यो धातुर्भजनी । युध्यसिभ्यां कित् ॥

यूः । स्त्री॰ यूषे ॥

यूकः । पुं॰ केशकीटे । खेदजे । षट्पदे ॥ यौति । यु॰ । अलियुनू-मीभ्यो दीर्घश्चेति कन् ॥ तुलाराशौ ॥

यूका । स्त्री॰ यूकिः । केशकीटे । जू॰ भाषा ॥ स्त्रियाहलि । टाप् ॥

यूतिः । स्त्री॰ मिश्रणे । मिश्रीभावे ॥ युवनम् । यु॰ । ऊतियूतीत्यादिना क्तिन् निपातनाद्दीर्घः ॥

यूथः । पुं॰ न॰ सजातीयसमूहे । तिरश्चाङ्गणे । गणे । समूहे ॥ यौति॰ यूथयति वा । यु॰ । तिथपृष्ठगूथयूथप्रोथा इति साधुः ॥

यूथचरः । पुं॰ हस्तिशूकरादौ ॥

यूथनाथः । पुं॰ यूथपे । वन्यहस्तिमांससमूहेश्वरे । यूथमुख्यहस्तिनि ॥ यूथस्य हस्तिवृन्दस्य नाथः ॥

यूथपः । पुं॰ यूथनाथे । यूथं हस्तिवृन्दं पाति । पा॰ । आतोऽनुपसर्गे कः ॥

यूथभ्रष्टः । पुं॰ यूथात् पलायितेगजे ॥

यूथिका । स्त्री॰ अम्बानके ॥ जूही॰ इति ख्याते पुष्पे । यूथ्या, म् ॥ यूथमस्त्यस्याः । अतइनिठनाविति ठन् ॥ यथा । यूथिकायाः पुष्पम् पुष्पमूलेषु बहुलमित्यनुदात्तादेरञोऽस्य लुप् । लुपियुक्तवद्भावः ॥

यूथी । स्त्री॰ यवसन्ध्याम् । मागध्याम् । जूहीतिप्रसिद्धपुष्पे ॥ श्वेतपीतप्रभेदेन प्रोक्ता यूथीयुग बुधैः ॥ यूथीयुगं हिमं तिक्तं कटु पाकरसं लघु मधुरं तुवरं हृद्यं पित्तघ्नं कफवातकृत् । व्रणास्यसुखरक्तास्रविषशिरोरोगजित् । घासकृत् ॥ यूथ्याः पुष्पम् । पुष्पमूलेषु बहुलमित्यनुदात्तादेरञोऽस्य लुप् । लुपियुक्तवद्भावात् । गौरादिः ॥ कुरण्टके ॥

यूथेनः । पुं॰ यूथपे ॥

यूथ्यः । वि॰ यूथे भवे ॥ दिगादित्वाद्यत् ॥

यूनिः । स्त्री॰ योगे । मिश्रणे ॥

यूनी । स्त्री॰ युवत्याम् ॥

यूपः । पुं॰ जयस्तम्भे ॥ यज्ञस्तम्भे ॥ यज्ञद्वारकाष्ठे । न॰ दे ॥ पुं॰ न॰ यज्ञे संस्कृतपशुबन्धनकाष्ठे ॥ वेदेवैश्व : स्यादिरीमाय यूप : स्यादित्युच्यते । स स्वपरिमाणादिर्य धाम्नतौ । अतु हस्तो भवेद्यूपोयज्ञवृक्षसमुद्भवः ।

पर्त्तुल. शोभन : स्थूल : षट्‌कोणो-
ऽष्टपञ्चाशिख : ॥ भविष्ये । विल्व-
खदिरपलाशे यज्ञीय यूप : प्रशस्यते ॥
इति सामवेदिनां श्राद्धतत्त्वम् ॥
यूयन्त्यनेन । यु• । कुयुभ्यश्चे-
ति• दीर्घश्च ॥ यूपमिवपन्त्य-
स्मिन् पशुमितिवा ॥

यूपकटक । पुं• चषाले ॥ यूपस्था
ग्रे ह्यत : कटकाकार : । यूपमूले
निहितो वलयकपये ॥

यूपकर्ण : । पुं• यूपैकदेशे । घृता
क्तौ ॥

यूपखण्ड : । पुं• तक्ष्यमाणस्य यूप-
स्य प्रथमपतितशकले ॥

यूपद्रु : पुं• खदिरवृक्षे ॥

यूपद्रुम : । पुं• खदिरवृक्षे ॥ यूप
अर्द्रुमः • तयोपयुक्तत्वात् । रक्त
खदिरे ।

यूपलक्ष्य । पुं• पतत्रिविपक्षिणि ।

यूपाग्रम् । न• तक्ष्मणि । यूपस्य
भागे । यूपस्याग्रम् ॥

यूष : । पुं• न• मुद्गादिक्वाथरसे ।
सुस• पू• भा• ॥ मुद्गामलकयू
षस्तु भेदी दीपनपाचन : । यडवा
प्रयोगिष्ड यूषं यथा । मुद्गयूषंर
सतक्रं धान्यजीरकसंयुतम् । सै
न्धवेनान्वितं दद्यात् यूषमिति-
कीर्तितम् । रसं •लघुयाक्छिमांसमय
म् ॥ महादारुवृक्षे ॥ यूषति । यू

य• । यच् ॥ इगुपधेतिकोश ॥

योय : । त्रि• यातव्ये ॥ यातुं योग्य: ।
या• । यचोयत् । ईद्यति ।
गुण : ॥

योक्ता । त्रि• योगकर्त्तरि ॥ युजे :
कर्त्तरितृच् ॥

योक्त्रम् । न• मन्थनरज्जौ । बाध
न्ये । योत्रे । युज्यतेऽनेन । यु
जिर्• । दाम्नीशसयुयुजेतिष्ट्रन् ॥

योग : । पुं• सङ्गतौ । कावचादिधा
रणे । उपाये । ध्याने । सङ्गत्या
म् ॥ युक्तौ । अपूर्वार्थसम्प्राप्तौ ।
वलव्यवाये । वपु : स्थैर्ये ॥ प्र
योगे । भेषजे । विस्रब्धघातिनि
द्रव्ये । धने । कार्मणे । नैया
यिके । चारे । सूर्ये । विष्कम्भा
दिषु । तेषामा । विष्कम्भ : प्रीति
रायुष्मान्सौभाग्य : शोभनस्तथा-
अतिगण्ड : सुकर्मा धृति: शूलस्त
थैवच । गण्डो वृद्धिर्ध्रुवो व्याघातो
हर्षणस्तथा । वज्रसिद्धिर्व्यतीपा
तो वरीयान्परिघ : शिव : ॥ सि
द्ध : साध्य : शुभ : शुक्लो ब्रह्मैन्द्रो
वैधृतिस्तथेति । सयोगमार्गे । प
रस्परसमागमे । चित्तवृत्तिनिरोधे
॥ सम्यग्दर्शनोपाये । निष्कामक
र्मणि ॥ समाधौ ॥ दुःखसंयोग-
वियोगे । अन्त:करणशुद्धिरूपवै
राग्ये ॥ अघटनघटनासामर्थ्यामि

गते ॥ प्रभावे ॥ निरतिशयज्ञा-
नैश्वर्यादिशक्तौ ॥ चित्तैकाग्रत-
याऽऽत्मतत्त्वस्वरूपानुभावकत्वे ॥
मनोनाशवासनाक्षयानुकूले पुरु-
षप्रयत्ने ॥ चित्तस्यात्माकारप्र-
त्ययेन निर्वृत्तिफलतापादने ॥ सि-
द्ध्यसिध्योः समत्वे ॥ ध्या-
नार्थं वीरासनादिनाऽभिशरीरव-
स्थे ॥ जीवात्मपरमात्मैक्ये ॥ सं-
योगायेत्युक्तौ जीवात्मपरमात्म-
नोरित्युक्तेः ॥ जीवात्मपरमात्मैक्य-
साधने० तत्त्वमस्यादिवाक्यजनित०
अखण्डसाक्षात्कारि० सर्वयोगफल-
भूते ॥ योजनम् । युजसमाधौ० यु-
जिर्योगेवा । घञ् । अर्थवाचे ॥
परमात्मचिन्तने ॥ योगिनि ॥ भग-
वद्गीयायुद्ध्याफलाभिसन्धिराहित्ये
न० ज्ञातानि यान्यौ यानि कर्मा-
णि योगाः ० केचिदर्थं यत्नस
योग । पर्यायादित्वाग्नस्यर्थीयोग्य
पृथक्तसहत्वे ॥ योगोजीवात्मनो
रैक्यं पूजामसेवकेशयोः । सर्वमेव
तिद्विदुर्योगयोगोगचपूजमसिसिम
चालिर्शयतत्त्वम् ॥ यावायोगापवी
दि ॥ यथा । युधिष्ठिरस्तदापामध्ये०
एकोयच : किञ्चि० चयमापत्ति०
-नवमेवाश्रितयं तत्रायोग : स्यात्
राज्यातायसंपभते । युज्यतेजीवो
ब्रह्मणाऽनेन । युजिर्योगे । करणेघ

-ञ् ॥

योगधर : । पुं० वह्निनानन्दने । महा-
वीरे । हनुमति ॥

योगज : । यज्ञोपयोग्यसन्निकर्षविशेषे ॥
न० अगुरुणि । योगीत्पन्ने ॥

योगतारा । स्त्री० दीप्तिमत्तारायांतारा-
णाम् ॥ यथा । कृत्तारागणमध्ये तु
--याऽऽत्मावादीप्तिमत्तरा । योगतारेति
साप्रोक्तामयपाणपुरातने : ॥

योगदानम् । न० छद्मदानम् ॥

योगनाविक : । पुं० मत्स्यविशेषे ।
गर्गाटे ॥

योगनिद्रा । स्त्री० हरे : परमानन्दम-
य्यांशक्तौ ॥ योग : स्वात्मनिष्ठैव०
निद्रैवनिद्रा ॥ योग : समाधि : ०
तद्रूपानिद्राया ॥ तुर्यायाम् ॥ यथा
। यामिजातः प्रलयाधस्थाऽजगदेक-
कर्तावत : । विभोव्यपुरुषंयातियोग-
निद्रेतिसोच्यते ॥

योगपट्टकम् । न० पृष्ठादौधार्ये० वस्त्र-
रीरविशेषे । योगपट्टा० पुं० यो०
दि० सा० ॥ यथा । विविधंयोगपट्ट-
ममाद्यंव्याघ्राजिनोत्तमम् । द्वितीयं
मृगचर्माख्यं तृतीयंतन्तुनिर्मितम् ॥
चतुर्थंवाविसारदैर्घ्यंयवयसूचक-
म् । चतुर्मानम्० चतुरङ्गुलमानम्

योगपीठम् । न० देवानांयोगासने ॥

योगप्रतिपद्य : । पुं० योगमये ॥ योग-
स्यप्रतिपद्य : ॥

योगमद । पुं॰ अभ्यासयोगाद्याच्चे- पुष्याधिस्थानादिषु । चित्तविक्षे- पे ॥

योगमाया । स्त्री॰ सर्वसहस्याधिष्ठान भूतायांभगवत्यांचिच्छक्तौ । ईश्वर सङ्कल्परूपमायायाम् । सङ्कल्परूपमसौभाग्यागुणातीयो- गीयुक्तिघटनमाया । योगमाया ॥

योगयज्ञ : यमनियमादियोगाङ्गानु ष्ठाने । योगएवयज्ञ । वि॰त- त्परे ॥

योगरूढ । पुं॰ योगार्थसहभाविनरू- ढ्यर्थबोधकशब्दे ॥ यथा । योगरू ढाश्चरूढाश्चयौगिकाश्चेतितेत्रिधा । शब्दाभिधायकाःसन्ति । योगरूढा : पङ्कजादय । पङ्कजनिजप्रत्ययै : पङ्कजनिकर्षभिधायकेनयोगेनापि पद्मार्थएवप्रतिपाद्यतेनकुमुदाद्यर्थं इति । योगार्थपुरस्कारेणापिरूढ्य र्थएवेति॰योगरूढ । एवमीश्वर- शब्द समर्थकारि॰टिप्पणीकेषु॥

योगवाही । वि॰ अभ्यासी । स सर्व गुणग्राहके ॥

योगवार्त्ता । स्त्री॰ व्यापारविशेषे । सन्नि- धायाम् ॥

योगविद् वि॰ प्राप्तयोगेयोग चिन्त- तिपराणी । विद्श॰ । सम्यग्विद्या

दिनाक्षिप् ॥

योग : । न॰ समाधौ ॥ युनक्ति । यु- जिर्॰ । अजृच्यम्बियुजिभृजिभ्य : कुत्वे घञ्॰ कवर्गश्चान्तादेश . । योगशौ॰योगारि ॥

योगसार : । पुं॰ तन्त्रविशेषे ॥ सर्व रोगहरोपायौ ॥

योगाङ्गम् । न॰ यमनियमासनप्राणा यामप्रत्याहारधारणाध्यानसमाधि- षु ॥

योगात्मा । पुं॰ निरस्तसमस्तप्रपञ्चे परमात्मनि । यविनिद्राजितश्वा सा : संतुष्टा : संयतेन्द्रिया : । ज्योति : पश्यन्तियुञ्जानास्तस्मै यो- गात्मनेनम : ॥

योगाधमनम् । न॰ छलिमवन्धके ॥

योगाधियोग : । पुं॰ यात्रायोगान्त- रे । यथा । एकोऽपि व्यसितेषु पञ्च मतप : केन्द्रेषु योगस्तथा॰ यौ ऽयं त- तैर्व्यधियोगएषु सक्तायोगाधियो- ग . स्मृत : । योगेषु समधाधियो गसमेत्य में रिपून्वधश्चाघोषं म यशोवनीयक्षमसेयोगाधियोगेश्वज- न् ॥

योगान्तराय . । पुं॰ योगसत्ते । योग स्य॰योगेवान्तराय : ॥

योगारङ्ग : । पुं॰ नारङ्गे ॥

योगारूढ . । वि॰ इन्द्रियार्थतत्साध- नकर्मानासक्ते ॥ यथा । यदाहिने-

न्द्रियार्थेषु नकर्मस्वनुषज्जते । सर्वसङ्कल्पसंन्यासी योगारूढस्तदोच्यते ॥

योगासनम् । न० ब्रह्मासने । ध्यानासने ॥

योगिदण्डः । पुं० वेत्रे ॥

योगी । त्रि० वसुरुद्रादित्यादिदेवताभक्ते ॥ दरिद्रब्राह्मणे । ध्याननिष्ठे ॥ निरतिशयज्ञानैश्वर्यादिशालिनि ॥ समाधिनिष्ठेऽनाहङ्कृतौ ॥ परमहंसपरिव्राजके ॥ परवैराग्ययुक्ते ॥ योगयुक्ते ॥ योगेन नित्यसम्बन्धिनि ॥ योगारूढे ॥ स हि द्विविधोऽपरमः परमश्च । तत्रोत्पन्नतत्त्वज्ञानोऽनुत्पन्नजीवन्मुक्तिरपरमः । उत्पन्नतत्त्वज्ञानउत्पन्नजीवन्मुक्तिस्तु परमो योगीति ॥ स्वर्णे लोष्ट्रे रत्ने वा सुहृत्सु शत्रौ चन्दने तथा । समताभावना यस्य स योगी परिकीर्त्तितः ॥ आत्मौपम्येन सर्वत्र समं पश्यति योऽर्जुन । सुखं वा यदि वा दुःखं स योगी परमो मतः ॥ योगोऽस्यास्ति । अतइनिठनाविति निः कर्मयोगिनि ॥ यथा । योगिनः कर्म कुर्वन्ति सङ्गं त्यक्त्वात्मशुद्धय इति ॥

योगिनी । स्त्री० योगयुक्तायां नार्याम् ॥ भगवत्याः सखीरूपासु महादेवतासु । ताः कोटिविधा । तासां चतुःषष्टिः प्रधानाः । तास्तु योगिन्यो यथा । ततोऽष्टपत्रे विन्यस्य पूजयेदष्टयोगिनीः । शैलपुत्रीं चण्डघण्टां स्कन्दमातरमेव च । कालरात्रिं पूर्वादिचतुर्दिक्षु प्रपूजयेत् ॥ चण्डिकां आमयकूष्माण्डीं तथा कात्यायनीं शुभाम् । महागौरीं चाग्निकोणे नैरृत्यादिषु पूजयेत् ॥ ब्रह्माद्यो गिनः स्त्रीस्य विवक्षायामृङ्नेभ्यो ङीबिति नान्तलक्षणो ङीप् ॥ यथा च योगिनीचक्रम् ॥ मङ्गलादिषु । यथा मङ्गला पिङ्गला धन्या भ्रामरी भद्रिका तथा । उल्का सिद्धिः सङ्कटा च योगिन्यो ह्यष्टधीरिताः ॥

योगिनीचक्रम् । न० तिथिविशेषे दिग्विशेषावस्थित योगिनीषु ॥ यथा । ब्रह्माणी संस्थिता पूर्वे प्रतिपन्नवमीतिथौ । माहेश्वरी चोत्तरे च द्वितीया दशमीतिथौ ॥ स्थिताग्नेये च कौमारी तृतीयैकादशीतिथौ । नारायणी च नैरृत्ये चतुर्थीद्वादशीतिथौ ॥ पञ्चम्यां च त्रयोदश्यां वाराही दक्षिणे तथा । षष्ठ्यां चैव चतुर्दश्यामिन्द्राणी पश्चिमे स्थिता ॥ सप्तम्यां पौर्णमास्यां च चामुण्डा वायुगोचरे । अष्टम्यामामावास्यायां महालक्ष्मीश्च गोचरे ॥ योगिनीसम्मुखे नैव गमनादि प्रकारयेत् । अपि च । महेशीप्रतिपन्नवमे० चक्रिस्तु निकोबलि ।

अयोदशसरे यास्ये॰ वेदादिव्ये चनै एतै। चतुर्दशशरेपश्चात्॰ पृथि मासुनिमाद्दते। दशपञ्चोशरे दर्शा ष्टमीशानेचयोगिनो ॥ वामेशुभप्र दापृष्ठे धांछितार्थप्रदायिथिनो ॥ ह स्थिर्ये भगण्डीयसम्मुखेस्तुदायि नी ॥

योगीन्द्र :। पुं॰ शिवे ॥ योग : पर मात्मचिन्तनम्॰ तद्वत्सुश्रेष्ठ : ॥

योगीश :। पुं॰ शिवे ॥ विष्णौ ॥ अ- न्ये योगिनोयोगान्तरायैर्न्यना॰ ख स्वरूपात्प्रच्याविता॰ अयन्तुतद्विप रतात्तेषामीश : ॥ याज्ञवल्क्य मुनौ ॥

योगीश्वर :। पुं॰ शिवे ॥ योगिनामी श्वर : ॥ याज्ञवल्क्यमुनौ ॥

योगीश्वरी । स्त्री॰ दुर्गायाम् । यथा । योगिभक्ताद्यैर्देवा : सनकाद्या सपोवृता: । तेषांस्वामीतथायोगी ईश्वरीप्रभुपालना ॥ आत्मेन्द्रियम नादीनांसयोगीयोगचक्यते । तेषां चायोजनाद्योगी योगेश्वर्यविशेषने तिदेवीपुराणम्

योगेश :। पुं॰ याज्ञवल्क्ये ॥

योगेश्वर :। पुं॰ सदाशिवे ॥ सर्वज्ञे सर्वशक्तौभगवति । श्रीकृष्णे ॥ सर्वेषामणिमादिसिद्धिशालिनां योगिनामीश्वर । सर्वेषामसिद्धी नामीश्वर : ॥

योगेश्वरी । स्त्री॰ वराटदेशस्थितायां मृदुर्गायाम् ॥ वज्राकर्षोटव्याम् ॥

योगेष्टम् । न॰ सीसके । गणे । सी- साद्धतिप्रसिद्धे धातौ ॥ योगेधातु- सम्बन्धे इष्टम् । सप्तमी तिसमास: ॥

योग्यम् । न॰ ऋद्धिनामौषधौ ॥ वृद्धि नामौषधौ ॥ पुं॰ पुष्यनक्षत्रे ॥ त्रि॰ प्रयोग्ये ॥ योगार्हे ॥ उपाये योग्ये मार्ग: शास्त्रमशक्यागमस्य ॥ यज्ञे ॥ सुच्यसी । युणिर्॰ । स्वह योग्यत् ॥ यद्वा । योगाययप्रभवति । योगाय्यस्य ॥ अभ्यासि ॥ यथा । अपर : प्रणिधानयोग्ययासस्त: प स्वशरीरगोचराभिनिरधु : । प्रणि- धानयोग्ययासमाध्यभ्यासेनयममन यदितिसम्बन्ध : ॥

योग्यता । स्त्री॰ वाक्यार्थज्ञानहेतौ । अर्थाबाधे । अग्निनासिञ्चेदिति नप्रमाणम्॰ योग्यताविरहात् ॥ भावेतल् ॥ शाब्दबोधकारणविशे षे ॥ सतुपदार्थानांपरस्परसम्बन्धे बाधाभाव : ॥ इतिसाहित्यदर्पण: ॥ न्यायमते॰ तत्पदार्थेतत्पदार्थ वत्ता । यथा । पदार्थे तत्रतद्वत्ता योग्यतापरिकीर्तिता । एकपदार्थे ऽपरपदार्थसम्बन्धोयोग्यताऽन्वय : । तज्ज्ञानाभावास्वरङ्किनासिक्तौ ज्वाद्वेनशाब्दबोध: ॥ चमत्ताया नि तिवोच्यप्रसिद्धि : ।

योग्यरथः । पुं॰ यैनयिके ॥

योग्या । स्त्री॰ अभ्यासे ॥ पर्यायोऽपि ति ॥ शस्त्राभ्यासे । खुरल्याश्रमे ॥ टाप् ॥

योजकः । त्रि॰ नियोगकर्त्तरि ॥ योजयति । युज॰ । ण्वुल् ॥

योजनम् । न॰ परमात्मनि ॥ योगे ॥ चतुष्क्रोश्याम् । क्रोशचतुष्टये ॥ यथा । द्वादशाङ्गुलिकः शङ्कुस्तद्द्वयन्तु करः स्मृतः । तच्चतुष्कं धनुः प्रोक्तं क्रोशो धनुःसहस्रकः ॥ तच्चतुष्कं योजनं स्यादिति मानप्रमाणम् ॥ एतन्मतेनैव अष्टसहस्रहस्तै र्योजनं भवति ॥ द्वाभ्यामपि शतसहस्रहस्तै र्योजनमुक्तं कोशानां अष्टानां यथा । यवोदरैरङ्गुलमष्टसंख्यं हस्तोऽङ्गुलैः षड्गुणितैश्चतुर्भिः । हस्तैश्चतुर्भिर्भवतीह दण्डः क्रोशः सहस्रद्वितयेन तेषाम् । स्याद्योजनं क्रोशचतुष्टयेन तथा करणां दशकेन वंशः ॥ इति ॥ युजे ल्युट् ॥

योजनगन्धा । स्त्री॰ कस्तूर्याम् । सीतायाम् । व्यासमातरि । सत्यवत्याम् ॥ योजनात् गन्धो यस्याः ॥

योजनपर्णिका । स्त्री॰ योजनपर्ण्यां मञ्जिष्ठायां ॥ प्रथमस्थादित्वात् ॥

योजनपर्णी । स्त्री॰) मञ्जिष्ठायाम् ॥
योजनवल्लिका । स्त्री॰)

योजनवल्ली । स्त्री॰ मञ्जिष्ठायाम् ॥ योजनगामिनी वल्ली ॥

योजना । स्त्री॰ युक्तौ । योगकारणायाम् ॥

योजितः । त्रि॰ नियुक्ते ॥ प्रवर्त्तिते ॥ सम्पादिते ॥ युज्यतेस्म । युजेः कर्म्मणि क्तः ॥

योटकः । पुं॰ विवाहोपयोगिविचारविशेषे ॥ स च॰ वर्णवश्यादिषट्भेदादष्टधा । तद्यथा । वर्णोवश्यस्तथा तारायोनिश्च ग्रहमैत्रकम् । गणमैत्रं भकूटञ्च नाडी चैते गुणाधिकाः ॥ एतेवर्णादिभेदास्तु स्यामाः गुणाधिकाः स्युः ॥ यथाक्रममेव्या मैत्रीगुणाः । वक्ष्यमाणा इत्यादि ॥

योतुः । पुं॰ परिमाणे ॥

योत्रम् । न॰ योक्त्रे । हलादिगवीयुगबन्धने ॥ यूयतेऽनेन । यु॰ । दाम्नीतिष्ट्रन् ॥

योद्धा । पुं॰ योधे । भटे । युद्धकर्त्तरि ॥ युध्यते । युधसम्प्रहारे । तृच् ॥

योधः । पुं॰ योद्धरि । युध्यते । युध॰ । पचाद्यच् । भारतसौ ॥

योधनम् । न॰ यद्धे । युद्धे ॥

योधसंरावः । पुं॰ क्रन्दने । यत्रान्योन्यस्य योधानामाह्वाने योधानां सन्दरणम् । वधायै । अर्थसर्गे द्वन्द्वमिति ॥

योनाल :। पुं॰ यवनाले । जूर्णाह्वये । देवधान्ये । जुन्हरी॰ जुयार॰ इ॰ भा॰ धान्ये ॥

योनि :। पुं॰ स्त्री॰ आकारे । कारणे । तोये । स्मरमन्दिरे । भगे । वराङ्गे । उपस्थे । रतिगृहे । जन्मवर्त्मनि । गर्भाधानस्थाने : तल्लक्षणं यथा । शुभः कमठपृष्ठाभोगवान्स्याद्योनिर्भगः । वामोन्नतश्चेत्कन्याद : पुत्रदोदक्षिणोन्नत :॥ आखुरोमागूढमणि : सुश्लिष्टः सवरः पृथुः । तुङ्गः कमलवर्णाभः शुभो स्वल्पदलाकृतिः ॥ कुरङ्गखुररूपो यस्तु चुल्लीदरसन्निभः । रोमशो विवृतास्यश्च दृश्यनाशोऽतिदुर्भगः ॥ शङ्खावर्ता भगो यस्याः सा गर्भं नैव गृह्णाति । चिपिटः खर्पराकारः किञ्चित्कोपदरो भगः ॥ पञ्चदिनस्थपदाभोग शरोऽशीतलासितः । विकटः कुटिलाकारो जम्भगश्च तथाशुभः ॥ अपिच । शङ्खचक्राब्जाङ्कितयोनि सव्यावर्त्तासाप्रकीर्तिता । तस्मात्तौ यत्वावर्त्तेगर्भमव्या प्रतिष्ठिता ॥ योनि । युग्मिणश्च । वर्त्तुलोलिनिः । प्रकृतौ ॥

योनिकन्द :। पुं॰ योनिरोगविशेषे ॥

योनिकूट :। पुं॰ वैद्यदिव्यविचारो पयोगिनि॰ योटस्थविशेषे । तद्यथा । योर्विशाखिमयोस्तरस्तदितीया रार्क्षयोः : कासर : पूर्वाभाद्रधनि ष्ठयोर्म्लेगपरियमानृक्षयो : कुञ्जर :। मैत्रीन्द्रोद्यभयोर्वानरश्रवणयो : क्षीणोऽभिजिद्वैश्वयोर्वृषभ अश्विन्यभा द्रयोरश्विरपिश्लेषानुराधयो : । मार्जार : चित्रमूलयोस्तुसरमागौर्यम्यानूत्तरयोर्व्याघ्रश्चविशाखयो : । कथितपुनर्यत्रोत्तमागोरक्त : । मार्जार : पितृभगयोस्तु कथितायोनिसुभानामियंवैरतापितयोर्द्वयोरपि सतत्पाथियर्द्धवर्जयेत् ॥ गौव्याघ्रं गजसिंहमश्वमहिषं श्वैणवभ्रूरगं वैरं वानरमेषकञ्च सुमहत्तद्विडालोन्दुरम् । लोकानां व्यवहारतो न्यदपिचज्ञात्वाप्रयत्नादिदम्दम्पत्योर्नृपभृत्ययोरपिसदावर्ज्यंशुभस्यार्थिभि :॥ एकयोनिषुसम्पत्तिर्दम्पत्योरुत्तम : सदा । भिन्नयोनिषुमध्या स्यादरिभावोऽगमेत्तयो :॥ अपरा श्च । योनेरभावेनोद्वाह : कार्यं सत्वियोगदः । राशिवश्यस्वयदस्ति कार्यस्तुदोषभाग् इति ॥

योनिज :। त्रि॰ योनिगि : स्तनशरीरे ॥

योनिदेवता स्त्री॰ पूर्वफल्गुनीनक्षत्रे ॥ ।

योनिमुद्रा । स्त्री॰ देवतापूजायांप्रदर्शनीयायां कौरवितयोन्या कारमुद्रा

कारविशेषे ॥

योनिरोगः । पुं॰ भगन्दरे ॥

योन्यर्शः । न॰ भगजातरोगविशेषे । कन्दसंज्ञे ॥

योषा । स्त्री॰ अबलायाम् । भार्यायाम् ॥ योषति॰ योषयति वा । युष सौत्रः सेवायाम् । पचाद्यच् ॥ युष्यते॰ योष्यते वा । घञ् ॥

योषित् । स्त्री॰ स्त्रीमात्रे । योषायाम् ॥ सा त्रिविधा । यथा । योषितस्त्रिविधा ब्रह्मन् पृथिव्यां मूढचेतसाम् । साध्वी भोग्या च कुलटास्ताः सर्वाः स्वार्थतत्पराः ॥ परलोकभयात् साध्वी लक्ष्म्यंशसात्मगः । कामतो वा स्वभर्तुः स्नेहसन्ततम् १ ॥ भोग्या भोग्यार्थिनी भक्तत्कामतो वै ऽथवा वृत्तम् । कुलटीपतिसेवासमथ भोग्याद्दृढव्रतम् ॥ वस्त्रालङ्काररसभोगं सुस्निग्धाहारमुत्तमम् । यावत् प्राप्नोति सा भोग्या तावत्तत्रगा प्रिया ॥ २ ॥ कुलाङ्गारसमानारी कुलटा कुलनाशिनी । कपटात् कुरुते सेवां स्वामिनो मधुभक्तितः ॥ सदा पुंयोग मांसं सुमनसा मदनातुरा । आहारा दधिकं जारं प्राप्य सन्तोनवं नवम् ॥ जारार्थे स्वपतिं हन्तुं सिद्धा विषं च सा । तस्यायै विष्णुसेवा टोलोपनं तस्यनिष्फलम् ॥ कथितायोषितः सर्वोत्तमाधममध्यमाः । ख्याता

रामाविलासिमनसा तां नपरिकृता ॥ योषते युज्यसेवां । युष॰ । इन् रुहिपुषिभ्य इति : ॥ अवध्याः सर्वभूतानां योषितः क्षम्यतामिति ॥

योषिता । स्त्री॰ योषिति ॥ युषेर्विच्चात्वमन्धस्मात् : ॥

योषित्प्रिया । स्त्री॰ हरिद्रायाम् ॥

यौक्तिकः । पुं॰ नर्मसचिवे ॥ त्रि॰ युक्तियोग्ये ॥

यौगपद्यम् । न॰ एककालतायाम् ॥

यौगिकः । त्रि॰ योग्ये । योगमित्यस क्तिः । छेदादिभ्यश्च ॥ प्रकृतिप्रत्यययोगलभ्यार्थवाचके । योगादप्रभवति । योगाद्यच्चेति॰ ठञ् ॥ योगरूढाश्च रूढाश्च यौगिकाश्चेति त्रिधा पाचकादिशब्दा यौगिकाः । पङ्कजमित्यादि रूढिः । मण्डपादि प्रकृतिलोपवत् स्त्रीभ्यो ढगिति ढक् प्रत्ययेन चैव संयोगार्थपर ॥

यौजनशतिकः । त्रि॰ शतयोजनयायिनि ॥ योजनानां शतम्॰ योजनशतम् । योजनशतं गच्छति । ठञ् । पुं॰ आचार्ये । योजनशतादभिगमनमर्हति । ततोऽभिगमनमर्हतीति चचनाच्चमितिठञ् ॥

यौजनिकः । त्रि॰ योजनमात्रयायिनि ॥ योजनं गच्छति । योजनं गच्छतीतिठञ् ॥

यौतकम् । न॰ यौतुके । परिणयकाल

र्थे योधनि । युतकंयोनिसम्बन्ध : । तत्रभवम् । तत्रभवइत्यण् ॥ युत योर्वधूवरयोः । इदम् । तस्येदमि त्यण् ॥

यौतवम् । न० द्रव्ये । परिमाणे । यौतेर्बाहुलकात्तवे० कर्तरितुन् । योतु : योतवम्० योतवेदा । तस्येदम । अण् ॥

यौतुकम् । न० यौतके ॥

यौध : । पुं० योधे । योधएव । स्वा- र्थिक : प्रज्ञाद्यण् ॥

यौधिष्ठिर : । त्रि० युधिष्ठिरसम्बन्धि नि ॥ तत्रयौधिष्ठिरीसेनागाण्डीवधा रताड़िता । प्रतिपत्पाठशीलानां विद्येवतनुतांगता ॥ युधिष्ठिरस्या यम् । तस्येदमित्यण् ॥

यौधिष्ठिरि : । पुं० युधिष्ठिरात्मजे ॥ कुर्वादिभ्योवाधित्वा० ण्यादित्वा दिञ् । बहुत्वे० युधिष्ठिरा : । यञञोश्चेतिलुक् ॥

यौन : । पुं० कन्यादानादिसम्बन्धे ॥ न० योनिसंबन्धेयोनपाने ॥

यौवतम् । न० युवतीनांवृन्दे ॥ परि माणे० । युवतीनांसमूह : । यौते : शक्यान्दुगितश्चेतिङीपि० पनुदात्तादेरञित्यञ् ॥ भाषाप्रभे दे ॥

यौवनम् । न० अवस्थाविशेषे । तारु ण्ये ॥ यूनोभाव : । हायनान्तेत्यण्

पञ्चितिप्रकृतिभाव : ॥ कौमारंप ञ्चमाब्दान्तंपौगण्डंदशमावधि । कै शोरमापञ्चदशाद्यौवनन्तुतत : पर म् ॥ नवयौवनलक्षणंयथा । दरोद्भि न्नस्तनंकिंचिच्चलाक्षंमृदुहासितम् । मनागभिस्फुरद्भावंनव्यंयौवनमुच्य ते ॥ नव्ययौवनकारकौषधं यथा पञ्चगव्यानामगलाशुक्तासविधिपि बाम् । वर्षभविद्यारात्रन्नवयौवनधा रिणाम् ॥ इति ॥ युवतिवृन्दे ॥ युवतीनांसमूह : । भवदित्यग्नि रिति० त्वत्तोयुवतिशब्द : । तत्रा शिखादित्वात्ङविविशपिते० पुंवद्भा वेऽङ्गितिप्रकृतिभाव : ॥

यौवनकण्टक : । पुं० न० युवगण्डे । वयस्फोटे ॥

यौवनलक्षणम् । न० लावण्ये । स्तने ॥

यौवनाश्व : । पुं० मान्धातरिनृपे ॥ यौवनाश्वोथमांधाताचक्रवर्त्यवनी प्रभु : । सप्तद्वीपवतीमेक : शशास च्युतवेतसा । यावत्सूर्यउदेतिस्म यावच्चप्रतितिष्ठति । सर्वंतद्यौवना श्वस्यमांधातु : क्षेत्रमुच्यते ॥ इति वह्निपुराणम् ॥

यौवनाश्वज : । पुं० मांधातृनृपे ॥

यौष्माक : । त्रि० युष्मदीये ॥ युवयो र्युष्माकंवाऽयम् । युष्मदस्मदोरन्य तरस्यांखञ्चेत्यणि : पक्षेऽण् । प्रकृतेर्युष्माकादेश : ।

यौष्माकीण : । त्रि॰ युष्मत्सम्बन्धिनि । युष्मदीये । यौष्माके ॥ युवयोर्युष्माकं वाऽयम् । युष्मदस्मदोरितिख ञ्तस्मिन्नणिचयुष्माकास्माकौ ॥

• : ❁ : •

र : । पुं॰ पावके । दहने ॥ तीक्ष्णे । कामाग्नौ । रेफे । लघुमध्ये ऽ।ऽ पुं॰ न॰ ॥

रंह्यत् । त्रि॰ रममाणे ॥

रंघ : । न॰ वेगे । रमतेऽनेन । रमतो छायाम् । रमेर्हुक्पेत्यसुन् । हुगा गमश्च । रंहत्यनेनवा । रंहयंवा । रंहिगतौ । असुन् अपेबधदग्नि रथैरसुनासिद्दे॰ रङ्घेरसुनि॰ रहु हतिमाभूदिति॰रमेरितिसूत्रम् । त थाच । त्वाष्ट्रमध्येपापन्तुयत्वंस्तीर छमसत्येतिछिद्रपद्धोय : । एवश्च॰ रहु : सहोऽसुगणां जगदुपकृतये निष्युक्ताक्षयस्यातौतिप्रोतिपसन्नो न्वधमहिमरुचे : सोऽवतात्सन्द नोवधूतिपाठोऽनुप्रासरसिकानांप्रा मादिकइति ॥ सवेगगतिप्रचनैस्य प्रयोग : । वेगाच्छशुखे ॥

रकार : । पुं॰ रेफाख्यवर्णे । चासरू पविधिना॰ रात्कारप्रत्ययोपिभव ति । रकारादीनिनामानिशृण्वतो

मम पार्वतीतिशिवात् ॥

रक्त : । पुं॰ बन्धूके । वैाचितवर्णे यथा । पाणिपादतलौरक्तौनेत्रान्त निनखानिच । जिह्वाताल्वधरौष्ठौ चसप्तरक्तोभमीभवेदितिसामुद्रिकम् ॥ कुसुम्भे । हिज्जले । न॰ । कुङ्कुमे । ताम्रे । प्राचीनामलके ॥ पद्मके । सिन्दूरे ॥ हिङ्गुले । रक्तचन्दने ॥ शरीरस्यसप्तधात्वन्तर्गताधातुविशेषे । रुधिरे ॥ असृजि शोणिते । पेस्व । क्षतजे । शोणिते । कीलाले । लगुले । रक्तम्॰ हृ॰ भा॰ प्र॰ ॥ रक्तस्यस्वरूपमाह । य दारसोयकृद्यातितत्रपरजकपित्तत ॥ रागंपाकमवाप्यसभवेद्रक्तसंज्ञ था : । रक्तसर्वशरीरस्थंजीवस्याधा रउत्तम : । स्निग्धं गुरुचर्मसादुविद ग्धंपित्तवद्भवेत् ॥ जीवस्याधारइत्यत्र पद्धति । सत्यादि । जीवोवसति सर्वस्मिन्देहेतत्रविशेषत : । वी र्येरक्तेमलेयस्मिन्क्षीणेयातिक्षयंच यात् इति ॥ वीर्येरक्तेमलेचशरीरा रम्भे । वाग्भटोक्तपरिमाणमिति शुभेजीवोवसति॰ नतुदुष्टेप्रवृद्धे रक्तोत्साहवोपदेशस्यवैयर्थ्यप्रसङ्गात् । पित्तवद्भवेत्॰ अम्लंभवेदित्यर्थ : । रक्तस्यस्थानमाह । । यकृत्प्लीहा चरक्तस्यमुख्यं स्थानंतयो : स्थितम् । अन्यत्रापिस्थितस्यतारक्तानांपोष

कं भवेत् ॥ इति । रक्तदोषनाशक मौषधं यथा । ब्रह्मयष्टिफलं पिष्ट- वारिणा तनुलेपतः । तेन घृष्टं रक्त दोषः प्रणश्यति न संशयः ॥ रक्त- क्लिव॰ रञ्जनीया । रक्तरागे । गत्य र्थे लिप्तः । कर्मणि क्तः ॥ त्रि॰ अनुरक्ते ॥ नील्यादिरञ्जिते ॥ लो- हिते ॥ क्रीडारते ॥

रक्तक : । पुं॰ पज्ञाने ॥ बन्धूके ॥ रक्तवस्त्रे ॥ रक्तशिग्रौ ॥ रक्तैर- ण्डे ॥ न॰ हिङ्गुलि ॥ त्रि॰ अनुरा- गिणि ॥ विनोदिनि ॥ रक्तपुष्पत्वा त्॰ रक्त: । स्वार्थे कन् ॥

रक्तकन्द : । पुं॰ विद्रुमे ॥ राजपला ण्डौ ॥ रक्तालौ ॥

रक्तकन्दल : । पुं॰ प्रवाले ॥

रक्तकमलम् । न॰ रक्तोत्पले ॥ कोक- नदे ॥

रक्तकम्बलम् । न॰ रक्तोत्पले । यथा माघे । रक्तकमलै: कुमुदै: पुष्पै : कह्लारैरक्तकं वनैरिति ॥

रक्तकरवीरक : । पुं॰ रक्तप्रसवे । ग- णेशकुसुमे । चण्डीकुसुमे । भूत द्राविणि । रविप्रिये । लालकनेर॰ इति भाषाप्रसिद्धे ॥

रक्तकाञ्चन : । पुं॰ रक्तकोविदारद्रु- मे । चमरिके ॥

रक्तकाण्डा । स्त्री॰ रक्तपुनर्नवाया- म् ॥

रक्तकाष्ठम् । न॰ पतङ्गे ॥

रक्तकुमुदम् । न॰ रक्तकैरवे ॥

रक्तकुसुम : पुं॰ पारिभद्रे ॥ धन्वग- वृक्षे ॥

रक्तकेशर : । पुं॰ पारिभद्रे ॥ पुन्ना- गवृक्षे ॥

रक्तकैरवम् । न॰ रक्तकुमुदे ॥

रक्तकोकनदम् । न॰ रक्तोत्पले ॥

रक्तखदिर : । पुं॰ रक्तसारे । मधुग- न्धे । याज्ञिके ॥

रक्तगन्धकम् । न॰ बोले ॥

रक्तगुल्म : । स्त्रीणां रक्तजगुल्मरोगे । तस्यौषधं यथा । तिलयष्टीविपाट्यां चूर्णं पीतं हरेच्चिरम् । तिलक्वाथेन- संयुक्तं रक्तगुल्मं स्त्रियाश्चर ॥

रक्तघ्न : । पुं॰ रोहितकवृक्षे ॥

रक्तघ्नी । स्त्री॰ दूर्वाविशेषे । गाँठिया- दूर्वा इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥

रक्तचन्दनम् । न॰ स्वनामप्रसिद्धे च- न्दने । पत्राङ्गे । कुचन्दने । ताम्र सारे ॥ रक्तं शीतं गुरु स्वादु छर्दित- ष्णास्रविषघ्नत् । पित्तनेत्रहितं वृष्यं ज्वरव्रणविषापहम् ॥ रक्तञ्चतच्च- न्दनञ्च ॥ रक्तसारे । रक्तचन्दनमि- व । रक्तसारत्वात् ॥

रक्तचित्रक : । पुं॰ क्षुपविशेषे । काले । कालमूले । दाहके । चि- त्राङ्गे । लालचिता॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा षाप्र॰ ॥

रक्तचूर्णम् । न॰ सिन्दूरे ॥ रक्तवर्णचूर्णमात्रे ॥

रक्तजन्तुकः । पुं॰ भूनागे ॥ रक्तवर्णजन्तुमात्रे ॥

रक्तजिह्वः । पुं॰ सिंहे । त्रि॰ रक्तवर्णजिह्वायुक्ते ॥

रक्तझिण्टी । स्त्री॰ कुरुवके ॥

रक्ततुण्डः । पुं॰ शुकपक्षिणि । त्रि॰ लोहितमुखयुक्ते ॥

रक्ततुण्डकः । पुं॰ भूनागे ॥

रक्तदला । स्त्री॰ गोसृम्बिकायाम् ॥

रक्तत्रिवृत् । स्त्री॰ रक्तवर्णत्रिवृतायाम् । त्रिपुटायाम् । ताम्रपुष्पिकायाम् ॥

रक्तदृक्षिका । स्त्री॰ चण्डिकायाम् ॥ तत्स्थाने ॥

रक्तदला । स्त्री॰ नलिकायाम् ॥ पिपिलिकायाम् ॥

रक्तधातुः । पुं॰ गैरिके ॥ ताम्रे ॥

रक्तनालः । पुं॰ जीवशाके ॥

रक्तनासिकः । पुं॰ पेचके ॥ त्रि॰ लोहितनासिकाविशिष्टे ॥

रक्तपः । पुं॰ यातुधाने । राक्षसे । रक्तं पिबति । पा॰ । आतोनुपे तिक. त्रि॰ रक्तपानकर्त्तरि ॥

रक्तपटः । पुं॰ वैनाशिकविशेषे ॥ भाडस्यभिधौ ॥

रक्तपत्रिका । स्त्री॰ नाकुल्याम् ॥ रक्तपुनर्नवायाम् ।

रक्तपदी । स्त्री॰ समङ्गायाम् । क्षुद्रक्षुपविशेषे ॥

रक्तपद्मः । पुं॰ न॰ रक्तोत्पले । कोकनदे ॥

रक्तपल्लवः । पुं॰ अशोकवृक्षे ॥ लोहितपत्रे ॥

रक्तपा । स्त्री॰ जलौकायाम् ॥ डाकिन्याम् ॥ रक्तं पिबति । पा॰ आतोनुपसर्गे कः ॥

रक्तपाची । स्त्री॰ बृहत्याम् ॥

रक्तपाता । स्त्री॰ जलौकायाम् ॥

रक्तपादः । पुं॰ शुकपक्षिणि ॥

रक्तपादी । स्त्री॰ खम्भासी । हंसपद्याम् ॥

रक्तपायी । स्त्री॰ रक्तपानभोगि ॥

रक्तपायिनी । स्त्री॰ जलौकायाम् ॥

रक्तपारदः । पुं॰ न॰ हिङ्गुले ॥

रक्तपिण्डम् । न॰ जवापुष्पे ॥ इ॰ शब्दरत्नावली ॥

रक्तपिण्डकः । पुं॰ रक्तालौ । रक्तालु॰ इ॰ भा॰ ॥

रक्तपित्तम् । न॰ रोगविशेषे ॥

रक्तपित्तहा । पुं॰ रक्तपन्याम् ॥

रक्तपुष्पिका । स्त्री॰ ब्राह्म्याम् । लाखानौलिप्रसिद्धवस्तुविशेषे ॥

रक्तपुनर्नवा । स्त्री॰ रक्तपुनर्नवशाके । मण्डनपत्रिकायाम् । रक्तकाण्डायाम् । रक्तपुष्पिकाया

म् । शोणपद्मे ॥

रक्तपुष्पः । रक्तकरवीरे ॥ रक्तार्के । बन्धूकवृक्षे । पुन्नागवृक्षे ॥ दमनकवृक्षे । दाडिमे ॥ रोहितकवृक्षे ॥ रक्तकाञ्चनवृक्षे ॥

रक्तपुष्पकः । पुं॰ शिंशपावृक्षे ॥ पलाशवृक्षे ॥ पर्पटे ॥ शाल्मलिवृक्षे ॥

रक्तपुष्पा । स्त्री॰ शाल्मलिवृक्षे । रक्तपुनर्नवायाम् सिन्दूर्याम् रक्ताशिखोहिताग्निपुष्पाख्याः ।

रक्तपुष्पिका । स्त्री॰ लज्जालौ । रक्तपुनर्नवायाम् । भूपाटली ।

रक्तपुष्पी । स्त्री॰ पाटलिवृक्षे । नवायाम् । आवर्तकीलतायाम् ॥ नागदमन्याम् । धातकीवृक्षे । चक्राण्डाम् ॥

रक्तपूरकम् । न॰ वृक्षाम्ले ॥

रक्तप्रसवः । पुं॰ रक्तकरवीरे । रक्ताम्लाने ॥

रक्तफलः । पुं॰ वटवृक्षे ॥

रक्तफला । स्त्री॰ पोलुपर्णाम् बिम्बिकायाम् । कुंदुरु॰ कुंदुरी॰ इतिख्यातौषधौ । रक्तानि फलान्यस्याः । अजादित्वाट्टाप् ।

रक्तफेनजः । पुं॰ पामराभर्थकोष्ठे यि । पुप्फुसे ।

रक्तबालुकम् । न॰ सिन्दूरे ॥

रक्तमञ्जरः । पुं॰ निचुलवृक्षे ॥

रक्तमत्स्यः । पुं॰ रक्तवर्णमत्स्यविशेषे । यथा । पोरकाष्ठीनातिदीर्घोनचास्योनातिसूक्ष्मरक्तमत्स्यः सत्कृतः । शीतोष्णः पुष्टिकृद्दीपनो मीनाशं धत्ते विषदोषचयस्य ॥

रक्तमालः । पुं॰ चिरबिल्वे । करञ्जके ॥

रक्तमूलकः । पुं॰ देवसर्षपवृक्षे ।

रक्तमेहः । पुं॰ प्रमेहरोगविशेषे ॥

रक्तमोक्षणम् न॰ शोणितस्रावे ॥ वैद्योपगमार्थयितथापाक्षमायन । अविरोत्पत्तितिथेशोणितस्रवणं चरेत् ॥ चरेत्॰ कुर्यात् । एतस्य विधिः सर्वरक्तमोक्षणसंकलः । रक्तसंहितेदनस्मृतं तद्धे श्लाघितम् धापितम् । शिवपदे कठिनत्वविशर्ण धाव्यतवेदने । सविशेषेऽपि शिरासु लौकिकेभिः पदैरपि । शोणितस्राव संचरेद्दिशमेगान्वयः ।

रक्तयष्टिः । स्त्री॰ }
रक्तयष्टिका स्त्री॰ } मञ्जिष्ठायाम् ॥

रक्तराजनामः । पुं॰ तुरगयामनाम्नि ॥

रक्तरसम् । न॰ शीपमुक्ताफले ।

रक्तरेणुः । पुं॰ सिन्दूरे । पलाशकोरके । पुन्नागे । रक्तारविन्दास्य ।

रक्तरेणुका । स्त्री॰ पलाशकलिकायाम् ॥

रक्तरैवतकम् । न॰ महापारेवते ॥

रक्तलशुनः । पुं॰ महाकन्दे । यन्त्रके । दीर्घपत्रके । पृथुपत्रे । स्थू-

कन्दे । यवनेष्टे ॥ रक्तनखमधुरं कटुकन्दं नालमप्युपदिशन्तिकषायम् । पवसस्त्वयमुशन्तिसुतिक्तंभूरयोग्नवयमस्त्रिवदमीतिराजनिर्घण्टः ॥

रक्ताला । स्त्री॰ काकतुण्डाम् ॥

रक्तलोचनः । पुं॰ कपोते ॥ त्रि॰ लोहितलोचनयुक्ते ॥ रक्तेलोचने यस्य सः ॥

रक्तवटी । स्त्री॰ मसूरिकायाम् ॥

रक्तवर्गः । पुं॰ किंशुके ॥ दाडिमे बन्धूके ॥ लाक्षायाम् ॥ निशाह्वये कुसुम्भपुष्पे ॥ मञ्जिष्ठायाम् ।

रक्तवर्णः । पुं॰ इन्द्रगोपे ॥

रक्तवर्णः । पुं॰ वार्त्ताकौ ॥

रक्तवर्षाभूः । स्त्री॰ रक्तपुनर्नवायाम् ॥

रक्तवसनः । पुं॰ सन्न्यासिनि ॥ त्रि॰ लोहितवस्त्रयुक्ते ॥ न॰ रक्तवस्त्रे ॥

रक्तवातः । पुं॰ रोगविशेषे ॥ नारिकेलमधौसर्लङ्कागोधोरोषसयुतम् । पिबेत्त्रिविधमम्मयरक्तवातोरोगनशनम् ॥

रक्तवालुका । स्त्री॰ सिन्दूरे ॥

रक्तविन्दुः । पुं॰ रुधिरस्यकणे ॥

रक्तवीजः । पुं॰ दाडिमे ॥ शुम्भनिशुम्भयोः सेनापतावसुरविशेषे ॥

रक्तवीजका । स्त्री॰ तरटीवृक्षे ॥

रक्तवृन्ता । स्त्री॰ शेफालिकायाम् ॥

रक्तवृष्टिः । स्त्री॰ रुधिरवर्षणरूपे॰ उत्पातविशेषे ॥ तत्फलंशस्त्रोद्योगयया रक्तेनसोद्योगोमांसास्थिवसादिभिर्भयम् । धान्यहिरण्यत्वक्फलकुसुमाद्यैर्वर्षितैर्भयंविद्यात् ॥

रक्तशालिः । पुं॰ रक्तवर्णधान्यविशेषे॰ लाहशाली । शोणशाली ॥

रक्तशासनम् । न॰ सिन्दूरे ॥

रक्तशिग्रुः । पुं॰ रक्तशोभाञ्जनवृक्षे । रक्तकी । मधुरे ॥ रक्तोमधुरः । रक्तफलकाख्यामितिदर्शनात् । सचासौशिग्रुः । रक्तौ यस्यपुष्पे यस्य वा ॥

रक्तशीर्षकः । पुं॰ सरलद्रवे ।

रक्तशृङ्गिकम् । न॰ विषे ॥

रक्तसंज्ञः । पुं॰ कुङ्कुमे ॥

रक्तसन्ध्यका । स्त्री॰ जलौकायाम् ॥

रक्तसर्षपम् । न॰ रक्तपद्मे । रक्तमेचके ॥ रक्तसंगन्धे च पृषार्धकन् । केषः ॥ रक्तानुसन्धानकति । स्वकुटिलीयांगनी । मूलविभुवादित्वान्मुक्तीया ॥

रक्तसरोरुहम् । न॰ रक्तपद्मे ॥ रक्तमसुरमेवदस्य ॥

रक्तसर्षपः । पुं॰ राजिकायाम् ॥

रक्तसहा। स्त्री० रक्ताम्लाने ॥
रक्तसार:। पुं० रक्तखदिरे ॥ अ म्लवेतसे ॥ न० रक्तचंदने ॥ पतङ्गे। वकम् ०इतिख्याते ॥
रक्तसीगन्धिकम्। न० रक्तसाह्वारे। रक्तसौंधी०इ०भा०प्र०। रक्तवर्णविकाशविकाशिपुष्पके ॥ रक्तसुतसौगन्धिकस्य ॥
रक्तसंधार:। पुं० रक्तसपतने ॥
रक्तहंसा स्त्री० रागिणीविशेषे ॥
रक्ता। स्त्री० गुञ्जायाम्। लाक्षायाम् ॥ मञ्जिष्ठायाम् ॥ चक्षुराकायराम् ॥
रक्ताकार:। पुं० प्रवाले ॥
रक्ताक्तम्। न० रक्तसम्पन्ने ॥ त्रि० शोणितमिश्रिते ॥
रक्ताक्ष:। पुं० कासरे। महिषे ॥ क्रूरे ॥ पारावते ॥ चकोरे। सारसे ॥ षष्टिवत्सरान्तर्गतवत्सरविशेषे। दुर्भिक्षमरणरोगोधान्यौषधिप्रपीडनम्। पापरोगोभवेद्विरक्ताक्षे ऽमरवन्दिते ॥ ५८ ॥ त्रि० रक्तनेत्रवति ॥ रक्तशीर्षकपोतस्य: । अत्रोदृशे नादिष्वच ॥
रक्ताङ्ग:। पुं० भौमग्रहे ॥ कम्पिल्ले ॥ प्रवाले। मत्कुणे। मण्डले। ग्रायमाले ॥ न० विद्रुमे। घौरे। रक्तचन्दने ॥ कुङ्कुमे ॥
रक्ताङ्गा। स्त्री० जीवन्तिकायाम् ॥
रक्ताङ्घ्री। स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् ॥
रक्तातिसार। पुं० रोगविशेषे ॥ पित्तकृत्सुयदाश्चर्यं द्रव्यमश्नातिपैत्तिके। तत्रोपाज्जायते शीघ्रं रक्तातीसार उल्बण: ॥ वत्सकक्तरुत्वगार्द्रादाडिमफलसमवाक्क च। त्वग्युग लंपलमानंविपचेदष्टाङ्गसलिलेतीते ॥ अष्टमभागं शेषं क्वाथं मधुनाविनिपुरुष:। रक्तातिसारसुल्बणमतिशयितं नाशयेद्धियसम् ॥ कुटजदाडिमक्वाथ: ॥ गोदुग्धनवनीतम्मधुनासितयासह। लीढं रक्तातिसारेतु याह्यं परमं महत् ॥ नवनीतावलेह: ॥ पीतं मधुसितायुक्तं चन्दनं तण्डुलाम्बुना। रक्तातिसारजिद्रक्तपित्तदाहमेहनुत् ॥ चन्दनमप्पते तम्। चन्दनयाक्ष: ॥
रक्ताधार:। पुं० चर्मणि ॥
रक्तापहम्। न० बोले ॥
रक्तापामार्ग:। पुं० क्षुद्रापामार्गे। आघट्टके ॥
रक्ताम्बरम्। न० मञ्जिष्ठारक्तकुसुम्भरञ्जितवस्त्रे ॥ काषायवस्त्रे। त्रि० तद्वति ॥
रक्ताम्र:। पुं० कोशाम्रे ॥
रक्ताम्लान:। पुं० कुरुण्टे ॥
रक्तार्क:। पुं० रक्तार्के ॥ शिखीरके। रक्तार्कुरक्तार्कशंसितांकु

छन्नमिव कफनाशनञ्च । चाक्षोर्वि पक्ष्मि रक्तपित्तं सह्याद्रिशुञ्ज- श्चयर्घौ हितं तत् ॥

रक्तार्म्मन् । न० नेत्ररोगविशेषे ॥ तल्ल क्षणं यथा । पद्माभं मृदुरक्तामेय- ष्मांसं चीयतेसितौ ॥

रक्तार्बुदः । पुं० सपपापीडवीरोगविशेषे ॥

रक्तार्श : । न० चर्मरोगविशेषे ॥

रक्तालु : । पुं० रक्तपिण्डालौ । रक्त- कन्दे । लोहिताकौ । रक्तालु० रक्त रङ्गा० इ० भा० प्र० कन्दे ॥

रक्ताशोक : । पुं० वृक्षविशेषे ॥

रक्तिका । स्त्री० गुञ्जायाम् । रत्ती० चु घची० चिरमिटी० इ० भा० प्र० भिन्न श्रुत्यायाम् । राजिकायाम् ॥ र- क्तिकामरिमाणे ॥

रक्तिमा । पुं० लोहितत्वे ॥

रक्तेक्षु : । पुं० रक्तवर्णे घो । सूक्ष्मपत्रे ॥

रक्तोत्पल : । पुं० व्याघ्रे । पक्षिक- र्णे । तबी ॥

रक्तोपांश : । पुं० कुक्कुटावच्छान् ॥

रक्तोत्पल : । पुं० शाल्मलिवृक्षे ॥ न० कोकनदे । रक्तसरोरुहे ॥

रक्तोत्पलाश : । पुं० शिवावृक्षे । चि० रक्तदन्ति ॥

रक्तौत्पलम् । न० योनिदौ ॥

रक्ष : । पुं० संपत्तुपलक्षणार्थ ॥ रक्षति । रक्षवालने । एवादेन् ॥

रक्ष : समम् । न० रक्ष : सम् ॥

रक्षक : । चि० रक्षितरि ॥ यथायथा जनजानांरक्षका : सर्वदेवता : ॥ रक्षति । रक्ष० । ण्वुल् ॥

रक्षणम् । न० त्राणे ॥ रक्षेत्स्फुटं ॥ यावदर्थं घनंरक्षे द्दारान्रक्षे द्धनैर पि । चात्मानंसततंरक्षे द्दारैर पिधनैरपि ॥ चि० रक्षकि । पाल कि ॥ रक्षति० पालयति । रक्ष० । नन्द्यादित्वाल्ल्यु : ॥

रक्षणि : । स्त्री० त्रायमाणायांलता याम् ॥

रक्षणीय : । चि० रक्ष्ये । रक्ष० । अ नीयर् ॥

रक्षत् । चि० रक्षितरि ॥ रक्षति । र क्ष० । शतृ ॥

रक्ष : । न० राक्षसे । निर्ऋतिप्रभृतौ । रावणादौ । रक्षन्त्यस्मात् । रक्ष० । सर्वधातुभ्योऽसुन् ॥ निर्ऋतौ ॥ यथा । दुष्टानुविकलानुयाननाम् वृत्रोऽपि लयत । ध्यानमायतीश ष्टुरक्षःपतिरेमति : ॥

रक्षा । स्त्री० भस्मनि । रक्षणे । पा लनियतौ ॥ यौनवनीलनार्द्दन [illegible] [illegible] रक्षस्मरमन्यं । ययोर्त्सहस्र [illegible] । नित्यं च पितावेदेव [illegible] नवनीतनार्द्दनम् रात्रीरक्षा [illegible] रक्षणम् । रक्ष० । गुरोश्च हल

द्रत्य : । टाप ॥ भस्मनि ॥ श्राव
ण्यां पौर्णमास्यां रक्षाबन्धनमिष्यते
। यथा । पौर्णमास्यां रक्षाबन्धनं
विधिपूर्वकम् , स्नात्वा कुमारस्ता
र्पितृदेवर्षिसाधक : ॥ तत्र भ
द्रासमावेतासतिसाभ्यै वस्त्राणि ।
तथाचस्मृति : । भद्रायां द्वे न कर्त्त
व्ये श्रावणी फाल्गुनी तथा । श्राव
णी नृपतिं हन्ति ग्रामं दहति फाल्
गुनीति ॥ विधिश्च भविष्योत्तरे ।
उपाकर्मदिने प्रोक्तं पौर्णमासं वै सम
यम् । ततोऽपराह्णसमये रक्षापोट
लिकां शुभाम् ॥ कारयेदक्षतै :
शस्तैः सिद्धार्थैर्हेमभूषिताम् । व
स्त्रैर्विचित्रैः कार्पासैः क्षौमैर्वा
मलवर्जितैः ॥ विचित्रग्रथितं
सूत्रं स्थापयेद्भाजनोपरि । उपलि
प्तगृहमध्ये दत्त्वा न्यस्ते वरासनं
पीठम् । समोपविष्टो राजा सामा
त्य : सपुरोहित : सुहृत् ॥ तद
नुपुरोधान्तरीरक्षाविशोत मन्ये च ।
वेदवशीयसोरावांदानदेद्ब्राह्मणाव
स : । वैक्त्वाप्रतिबद्धागिरद्धं सा
वकमाजप ॥ यदावध्दाव्दाथवा
म्यादिशी दिव्योम्मानभ : पठनी
य : ॥ ब्राह्मणै : क्षत्रियैर्वैश्यै :
शूद्रैश्चान्यैश्च मानवै : । कर्त्तव्यो
रक्षाचारो दिजान्सम्पूज्यशक्तित
: ॥ अनेनविधिना यस्तु रक्षिका

धर्म्ममाचरेत् । सर्वदोषरहित :
सुखसम्पन्नार वसेत् । इति ॥

रक्षापत्र : । पुं॰ भूर्जपत्रे ॥ न॰ भू
र्जत्वचि ॥

रक्षिका । स्त्री॰ रक्षायाम् । रक्षडी॰
पु॰ भा॰ ॥

रक्षित : । त्रि॰ त्राते । गोपायिते ।
गुप्ते ॥ रक्ष्यतेस्म । रक्ष॰ । क्त॰ ॥

रक्षिता । त्रि॰ रक्षाकारि । रक्षके
॥ यथा । षाड्गुण्यसन्धिविग्रहादिगो
पासिविधारद : प्रजाक्षमश्चाभ्यन्त
र्वाह्य : स्यादीश रक्षिता ॥

रक्षी । त्रि॰ रक्षके ॥ यतस्मै रक्षति ।
रक्ष॰ । णिनि : ॥

रक्षिवर्गः । पुं॰ ग्रामाध्यक्षे । राजर
क्षकगणे । यतस्य रक्षन्ति । रक्षा
पालके । अस्यास्तीतिणिनि : । र
क्षिणांवर्ग : ॥

रक्षोघ्न : । पुं॰ सिद्धार्थे । सिततर्ष
पे ॥ भल्लातकवृक्षे ॥ न॰ काञ्जि
के ॥ हिङ्गुनि ॥

रक्षोघ्नरूप : । पुं॰ गुणसङ्गुलसरोरस
वचागौरसर्षप पूर्वेऽत्यनिरवध
र्याभिर्यातरातुरे ॥

रक्षोघ्नी । स्त्री॰ वचायाम् ॥ हनौया
म् ॥

रक्षोजननी । स्त्री॰ रात्रौ ॥ राच
सजननि ॥

रक्षोहा । त्रि॰ रक्षोघ्नादि ॥ पुं॰

रेतानामविवर्जितम् । सुद्राक्षीनंबस्य दत्तंपत्रं सिधिषारंनदीतिलव्यम् ॥

रजसानु : । पुं॰ मेघे ॥ चित्ते ॥

रजस्वल : । पुं॰ महिषे । सैरिभे ॥ त्रि॰ "सरजस्के ॥ रजोऽस्त्यस्य । रज : क्रपीतिवलच् ॥

रजस्वला । स्त्री॰ स्त्रीधर्मिण्याम् । अ व्याम् । आत्रेय्याम् । पुष्पवत्यां- स्त्रियाम् । उदक्यायाम् । द्वादशा द्वत्सरादूर्ध्वमापञ्चाशत्समा : स्त्रि य : । मासिमासिभगद्वाराप्रकृत्यै वार्त्तवंस्रवेत् ॥ तत्र प्रथमेऽहनि चण्डाली द्वितीयेब्रह्मघातिनी । तृ- तीयेरजकीपुंसायथावन्यांतथाङ्ग- ना ॥ शुद्धाभर्त्तुश्चतुर्थेऽह्निस्नानाद्दे वपैत्रयो : । दैविकंपैत्रेचक- र्मणिहनिशुद्ध्यति । रजोऽस्त्यस्या : । रज : क्राप्यासुतिमरिपदीवलच् । सतीसम्पर्दीद्वतिभत्त्वम् ॥ सिंहक- र्णरथेर्दैनयान् ॰ यथा । सिंहक- र्णटयोमध्येसर्वानद्योरजस्वला : । तासुस्नानंनकुर्वीतवर्जयित्वासमु- द्रगा : । उपाकर्मणिचोत्सर्गेप्रेत- स्नानेतथैवच । चन्द्रसूर्योपरागेचर सीदोदानविदाति ॥ दशवर्षाधिका यांनार्याम् ॥

रजि : । पुं॰ चन्द्रवंशीयराजविशे- षे ।

रञ्जित : । त्रि॰ प्राकृते ॥ रङ्ग्यते-

न्यात्कर्मविद्ध : । रजोबीजसगरम- यद्रक्त्युपधानकारणेप : ॥

रजोगुण : । पुं॰ अप्रीत्यात्मकेप्रकृति- गुणे ॥ अप्रीतिरात्मभावोयस्य । उ पष्टम्भकंचलञ्चरज : । सत्त्वतमसो स्वयमक्रियत्वात्स्वकार्यप्रवृत्तिंप्रत्य वसीदन्तौरजसोपष्टभ्येते॰ उत्साहंप्र यत्नंकार्यते । तदिदमुक्तमुपष्टम्भकं रजइति । कस्मादित्यतउक्तं॰ चलमि ति । तदनेन॰ रजस : प्रवृत्त्यर्थत्वं दर्शितम् । यदु : खपीतुकाद्य : खा त्मकंरज : । रज:कार्येकाम्यतमादौ ॥

रजोनिमीलित : । त्रि॰ रजोगुणाक्ष ते । अपथेपदमर्पयन्तिहिश्रुतव- न्तोऽपिरजोनिमीलिता : ॥

रजोबलम् ।)
रजोरसम् ।) न॰ अन्धकारे ॥

रजोविशाल : । पुं॰ भूलोके । मध्ये रजोविशाल : सवधर्माधर्मानुष्ठा- नपरत्वात्॰ दु : खबहुलत्व॰ च॰ रजो विशालइतिसांख्याचार्या : ॥

रजोहर : पुं॰ रजके ॥

रज्जु : । स्त्री॰ वेण्याम् । बन्धनसाध नवस्तुनि । शुल्बे । वराटके । गुणे । डोरी॰ रस्सी॰ इ॰ भा॰ । सृज्यते । सृजविसर्गे । सृजेरसुमच । धातु सकारोच्चारणश्च । सस्यचुर्देनग :॰ अशब्देनज : ॥ मध्यगुरी॰ । उ । ॰ ॥

रज्यमान : त्रि॰ लोहितायमाने ॥

रञ्ज दैवादिकात्पाठविशानच् । अ निदितामितिनलोप: ।

रञ्जक: । पुं॰ कुसुम्भादिना वस्त्रादि रागकर्तरि ॥ कम्पिल्लके ॥ प्रीति जनके ॥ न॰ हिङ्गुले ॥

रञ्जन: । पुं॰ रागजनने । मुञ्जतृणे । न॰ रक्तचन्दने । हिङ्गुले । पतङ्गे । वक्रम्॰ पु॰ भा॰ । वर्णान्तरापादने । रञ्जयति । रञ्जरागे । अन्त: । युच् । ल्युट् वा ।

रञ्जनक: । पुं॰ कट्फले ।

रञ्जनी । स्त्री॰ गन्धरोचनिकायाम् । नील्याम् । मञ्जिष्ठायाम् । शेफालिकायाम् । हरिद्रायाम् । पर्पट्याम् । रञ्जयति । रञ्ज॰ । ल्युट् । णिलोपस्थानिवद्भावादशनलोपो नेति केचित्तन्न । रज्यतेऽनयेति विग्रहेतु॰ करणे तिल्युटि भवत्येव । रञ्जे : पृत्रिनिति ॥

रञ्जनीय: । त्रि॰ रागोत्पादनयोग्ये ।

रटित: । त्रि॰ कथिते ॥ रटे : कर्मणि क्त: । न॰ ध्वनमात्रे ।

रण: । पुं॰ क्वाणे । वीणादिवादने । कणे । पुं॰न॰ युधि । समरे । युद्धे ॥ रणनम् । रणन्ति शब्दायन्तेऽस्मिन्निति वा । रणशब्दे । वशिरण्यो रिवप् ॥ रणति । रणे : पचाद्यच् ।

रणम् । पुं॰ ध्वनति ॥

रणतूर्यम् । न॰ सङ्ग्रामपटहे । भयडिण्डिमे । युद्धवाद्ये ॥

रणप्रिय: । पुं॰ श्येनविहगे ॥ न॰ उशीरे । वीरणमूले ॥

रणमत्त: । पुं॰ हस्तिनि । द्विपे ॥

रणमुष्टि: । पुं॰ विषमुष्टिक्षुपे ॥

रणरङ्ग: । पुं॰ रणक्षात्रहस्तिनि । प्रतिमे ।

रणरण: । पुं॰ मशके ॥ न॰ उद्वाहने

रणरणक: । पुं॰ उत्कण्ठायाम् । कामे ॥

रणसङ्कुलम् । न॰ तुमुले । व्याकुले रणे । रणसङ्कुलम् ।

रणसमुद्यम: । पुं॰ युद्धोद्योगे ।

रणाङ्गनम् । न॰ युद्धस्थले ।

रणालङ्कार: । पुं॰ कङ्कपक्षिणि ।

रण्ड: । त्रि॰ अवयवावच्छिन्नावयवे ॥ धूर्ते ॥

रण्डक: । पुं॰ अफलद्रुमे ॥

रण्डा । स्त्री॰ मूषिकपर्ण्याम् ॥ विधवायाम् । रमन्तेऽत्र । रमक्रीडायाम् । अमन्ताड्ड: । टाप् ॥

रण्डाश्रमी । पुं॰ अष्टचत्वारिंशद्वर्षानन्तरं भार्याविहीने । यथा । चत्वारिंशद्वर्षाणामूर्ध्वं पत्नीं विवर्जितः । अनाश्रमी संवत्सरं रण्डाश्रमीमत : ।

रतम् । न॰ मैथुने । सुरते । तद्विविधम् । यथाहवात्स्यायन: । बाह्यमाभ्यन्तरञ्चेति द्विविधं रतम्

च्यते । तत्राद्यं चुम्बनाश्लेषनखद न्तघातादिकम् । द्वितीयं सुरतं साधाङ्गानाकारेणकल्पितमिति । चि० गुह्ये । अभिरते । अनुरक्ते रमणम् । रम० । नपुंसकेभावेक्तः । अनुदात्तोपदेशेतिनलोपः ।

रतकील : । पुं० कुक्कुरे ।

रतकूजितम् । न० रतिकालमधाया म् । मणिते ।

रतगुरु : । पुं० भर्त्तरि हृदयेशे ।

रतज्वर : । पुं० काके ।

रतताली । पुं० विट्टे ।

रतताली । स्त्री० कुट्टन्याम् ।

रतनाराच : । पुं० नारीणांशीत्कारे । स्मरे । शुनि । विट्टे ।

रतनिधि : । पुं० खञ्जने ।

रतराग : । पुं० सुरताभिलाषे ।

रतर्चिकम् । न० दिवसे । सुखस्ना ने । अष्टमङ्गले ।

रतमथ : ।)
रतमाथी ।) पुं० कुक्कुरे । शुनि ।

रतहिण्डक : । पुं० स्त्रीचौरे । लम्प टे ।

रतान्दुक : । पुं० कुक्कुरे ।

रतान्धी । स्त्री० कुक्कुर्यां ।

रतामर्द : । पुं० कुक्कुरे ।

रतायनी । स्त्री० वेश्यायाम् ।

रतार्थिनी । स्त्री० मैथुनाभिलाषिण्या म् । कामुक्याम् ।

रति : । स्त्री० स्मरदारेषु । कामदेव स्यपत्न्याम् । आधाढिस्थानस्था यांदेव्याम् । सुरते । गुह्ये । रागे । अनुरागे । यथा । भगवान् ब्रह्म०वात्स्यन्येनचिरन्तीष्यमनीष या । तदप्यवसन्नकूटस्थोरतिरात्म न्यतोभवेदिति । रम्यतेऽनया रम० । क्तिन् । अनुदात्तोपदेशव नतितनोत्यादीनामनुनासिकलोपो झलिक्ङितिइतिमलोपः । चेत: परितोषे । स्त्र्यर्थसंयोगजनितायां क्रीडायाम् । वृत्ताविशेषे । यथा । यूनोरन्योन्यविषयस्थायिनी च्छारति : स्मृतेतिरसार्णवसुधा कर : ।

रतिकुहरम् । न० भगे । योनौ ।

रतिकूजितम् । न० मणिते । मैथुनश ब्दे । रते : कूजितम् ।

रतिक्रिया । स्त्री० सम्वेशने । मैथुने ।

रतिगृहम् । न० योनौ । रमणम न्दिरे ।

रतिचक्रम् । न० कामिन्यासक्रीड़ ने । यथा । शास्त्रस्यविषयस्तावद्या वन्मन्दरसोनर : । रतिचक्रेप्रवृत्ते तुनशास्त्रंनाचिक्रम : ।

रतिनाग : । पुं० षोडशबन्धान्तर्गत बन्धभेदे । तल्लक्षणं यथा । पीड येदूरुयुग्मेनपद्मामुत्कामिनीयदि । रतिनाग : समाख्यात : कामिनी

नांमनोरम : ॥

रतिपति : । पुं॰ कामदेवे ॥ रते : पति : ॥ देशविशेषस्थस्त्रीणांस्थानविशेषेतस्याविर्भावोयथा । शाचिश्रीमाथुरीणांजलकजनगदस्यायिनीनांकटाक्षे॰ वङ्गीगौडाङ्गनानां॰ सुललितजघनेचोत्कलप्रेयसीनाम् । तैलङ्गीनांमितंवे॰ सजलघनकचौके रलीक्षेत्रप्रायशि॰ कार्णाटीनांकटौच-स्फुरतिरतिपतिर्गुर्जरीणांस्तनेषु ॥

रतिपाशकः । पुं॰ रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । पीडयेदूरुयुग्मेनकासुकोयदिसुन्दरीम् । रतिपाशस्तथाख्यात : कामिनीनांसुखावह : ॥

रतिप्रिय : । पुं॰ कामदेवे ॥ रति : प्रियायस्य । सुरतप्रिये ॥

रतिबन्ध : । पुं॰ पद्मासनादिषोडशसु । तेयथा । पद्मासनोनागपाशो लताविष्टोऽर्द्धसम्पुटम् । कुलिशं सुन्दरश्चैवतथाकेशरएवच ॥ हिल्लोलोनरसिंहोपिविपरीतस्तथापर : । क्षुब्धोथैधेनुकश्चैवमुत्कण्ठस्तुतत: परम् ॥ सिंहासनोरतिनांगोविद्याधरस्तुषोडश : ॥

रतिमदा । स्त्री॰ अप्सरसि । स्वर्वेश्यायाम् ॥

रतिमन्दिरम् । न॰ योनौ ॥ मैथुनगृहे ॥

रतिमित्र : । पुं॰ रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । पातयेदूरुयुग्मेचकासुकोयदिकामुकी । रतिमित्रस्तथाख्यात: कामिनीनांसुखावह : ॥

रतिरमण : । पुं॰ कामदेवे ॥

रतिलक्षम् । न॰ निधुवने ॥

रतिलाभ : । पुं॰ सुरतसुखप्राप्तौ ॥ यथोक्तं रतिरहस्ये । स्पृष्टताचपुषिमीलनं दृशोर्मूर्च्छनं चरतिलाभलक्षणम् । श्लथयेत्स्वजघनं मुहुर्मुहु: सीत्करोतिगलगद्गदाकुलेति ॥

रतिसत्वरा । स्त्री॰ पिरक्षीवायाम् । पिच्छिलशाखा॰ द्र॰ गौ॰ दे॰ भा॰ ॥

रतिसुन्दर : । पुं॰ रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । नारीपदद्वयं कामीधारयेद्हृदयेयदि । धृत्वकण्ठोरमेत्कामीबन्ध: स्याद्रतिसुन्दर : ॥

रत्नू : । स्त्री॰ देवनद्याम् सत्यवाचि ॥ ऋदिति सौत्रो धातु: । तत : फलेरम् चेतिक्नू : अमागमश्च ॥

रतोद्वह : । पुं॰ कोकिले ॥

रत्यङ्गम् । न॰ भगे । योनौ ॥ रते : सुरतस्याङ्गम् ॥

रत्नम् । न॰ स्वजातिश्रेष्ठे । जातौ जातौयदुत्कृष्टं तद्रत्नमभिधीयते ॥ मणौ । धनाधिपेनोजना : सर्वेरमन्ते स्मिन्नतोयत् । ततोरत्नमिति प्रोक्तं शब्दशास्त्रविशारदै : ॥ तत्तु पाषाणभेदोस्तिमुक्तादिचतदुच्यते तानिनवधानिरूपितानियथा । व

न्यंगारुत्मतंपुष्परागोमाणिक्यमेव च । इन्द्रनीलश्च गोमेदस्तथा वैदूर्यमित्यपि ॥ मौक्तिकंविद्रुमश्चेति रत्नान्युक्तानिवैनव। रत्नानिमञ्चितानि सुमधुराणिसराणिच। चत्वार्याणि मणीनानिविपन्नानिधृतानितु। सङ्ख्यानिमनीषानियहदोषहराणिच॥ माणिक्यं तरणे : सुजातममलंमुक्ताफलंशीतगोर्माहेयस्तुविद्रुमो निगदित : सौम्यस्यगारुत्मतम् । देवेज्यस्य च पुष्परागमसुराचार्यस्य वज्रं शनेर्नीलंनिर्मलमन्ययोश्च गदितेगोमेदवैदूर्यके ॥ रत्नानांशोधनमारणविधिश्चयथादोध्या। रमयति । रमक्रीडायाम् । रमतेऽस्मिन्वा । रमि स्वार्थे तिन । णिट् । माणिक्ये ॥ वक्ष्ये ॥ सर्गेर्थ० ॥ ८० ॥

रत्नकन्दल : । पुं॰ प्रवाले ॥

रत्नकूट : । पुं॰ पर्वतविशेषे ॥

रत्नगर्भ : । पुं॰ समुद्रे ॥ रत्नानिगर्भेऽस्य ॥ कुबेरे ॥

रत्नगर्भा । स्त्री॰ भूमौ ॥ रत्नानिगर्भेऽस्या । उपचाराद्गुणवत्पुत्रायाम् ॥

रत्नचषक : । पुं॰ न॰ स्फटिकादिमणिपात्रे ॥

रत्नद्वीप: । पुं॰ न॰ रत्नप्रचुरद्वीपविशेषे॥

रत्नधेनु : । स्त्री॰ महादानविशेषे ॥

रत्ननिधि : । पुं॰ खञ्जनपक्षिणि ॥

रत्नपञ्चकम् । न॰ सुवर्णादिपञ्चसु ॥ यथा । सुवर्णरजतंमुक्तालालावर्तप्रवालकम् । रत्नपञ्चकमाख्यातं मुनिभि : कर्मवेदिभि : ॥

रत्नपरीक्षा । स्त्री॰ मणिविचारे । तत्र मणीनांतावद्भूणप्रधानार्थमाह । रत्नेनशुभेनशुभं भवतिनृपाणामनिष्टमशुभेन । यस्मादत : परीक्ष्य दैवंरत्नाश्रितंतज्ज्ञै : ॥ द्विपहयवनितादीनांस्वगुणविशेषेणरत्नशब्दोस्ति । इहतूपलरत्नानामधिकारोवर्णयिष्याम् ॥ रत्नानामुत्पत्तिप्रदर्शनार्थंमतभेदमाचार्याणामाह । रत्नानिबलाद्दैत्याद्दधीचितोन्येवदन्तिजातानि । केचिद्भुव : स्वभावाद्वैचित्र्यं प्राहुरुपलानाम् ॥ वज्रेन्द्रनीलमरकतकर्केतनपद्मरागरुधिराख्या : । वैदूर्यपुलकविमलकराजमणिस्फटिकशशिकान्ता : ॥ सौगन्धिकगोमेदकशङ्खमहानीलपुष्परागाख्या : । ब्रह्ममणिज्योतीरससस्यकमुक्ताप्रवालानि ॥ वेणातटेविशुद्धंशिरीषकुसुमोपमंचकौशलकम् । सौराष्ट्रकमाताम्रंकृष्णंसूर्पारकंवज्रम् ॥ ईषत्ताम्रं हिमवतिमतङ्गजंवल्लपुष्पसङ्काशम् । आपीतञ्चकलिङ्गेश्यामंपौण्ड्रेषुसम्भूतम् ॥ ऐन्द्रं षडश्रिशुक्लं याम्यंसर्पास्यरूपमसितञ्च । कदलीकाण्डनिकाशंवैष्णवमितिसर्वसंस्थानम् ॥ वारुणमय-

त्वाम्रच्छोपमं भवेत्कर्णिकारपुष्पनिभम् । शृङ्गाटकसंस्थानं व्याघ्राक्षिनिभं च हीतभुजम् ॥ वायव्यश्च यवोपमसशोककुसुमप्रभं समुद्दिष्टम् । स्रोतः खनिप्रकीर्णकमित्याकरसम्भवस्त्रिविधः ॥ १० ॥ रक्तपीतशुभं राजन्यानां सितं द्विजातीनाम् । शैरीषं वैश्यानां शूद्राणां शस्त्रासिसन्निभम् ॥ ११ ॥ वज्रमर्णमर्ण्यपरिज्ञानार्थमाह । सितसर्षपाष्टकं तण्डुलो भवेत् तण्डुलैस्तु विंशत्या । तुलितस्य हि लक्षद्वे द्वे हिरण्ये वा निरिचेतम् ॥ पादत्र्यंशार्द्धोनं त्रिभागपञ्चांशषोडशांशश्च । भागश्च पञ्चविंशतिकः स्यात्साच्छेद्यश्चैव ॥ १२ ॥ शुभलक्षणान्याह । सर्वद्रव्याभेद्यं लघ्वम्भसि तरति रश्मिवत्स्निग्धम् । तडिदनलशक्रचापोपमञ्च वज्रं हिताओक्तम् ॥ अथाशुभलक्षणम् । काकपदमक्षिकाकेशधातुयुक्तानि शार्कर्रविद्धम् । द्विगुणाश्रिदग्धकलुषत्रस्तविशीर्णानि न शुभानि ॥ यानि च बुद्बुददलिताग्रचिपिटवासीफलप्रदीर्घाणि । सर्वेषाञ्चैतेषां मूल्यादृष्टोऽष्टमोंऽशः ॥ १३ ॥ वज्रं न किञ्चिदपि धारयितव्यमेके पुत्रार्थिनीभिरबलाभिरुदश्यंतितज्ज्ञाः । शृङ्गाटकत्रिपुटधान्यकवत्स्थितं यच्छ्रोणीनिभ

सुशुभदं तनयार्थिनीनाम् ॥ स्वजन विभवजीवितक्षयं जनयति वज्रमनिष्टलक्षणम् । अशनिभयविषारिनाशनं शुभमुपभोगकरञ्च भूभृताम् ॥ इति गारुडे ६८ अध्यायः ॥

रत्नपारायणम् । न० सर्वरत्नस्थाने ॥ यथा । समुद्रोपच्छायामैमौपर्वतात् धिष्ण्यकापुरी । रत्नपारायणं नाम्ना लङ्केति ममैथिली ॥

रत्नप्रभा । स्त्री० जिनानां नरकविशेषे ॥

रत्नभूः । स्त्री० मणिप्रधानभूमौ ॥

रत्नमुख्यम् । न० हीरके ॥

रत्नमुट् । त्रि० मणिचौरे ॥ रत्नं मुष्णाति । मुषस्तेये । क्विप् ॥

रत्नराट् । पुं० माणिक्ये ॥ रत्नश्रेष्ठे ॥

रत्नवती । स्त्री० भूमौ ॥ रत्नानि विद्यन्ते यस्याम् । मतुप् । उगित्त्वात् ङीप् ॥

रत्नवर्षुकम् । न० पुष्पकरथे ॥ त्रि० रत्नवर्षणशीले ॥

रत्नसानुः । पुं० सुरालये । सुमेरुपर्वते ॥ रत्नानि सानौ शिखरे ऽस्य ॥

रत्नसूः । स्त्री० भूमौ ॥

रत्नाकरः । पुं० जलनिधौ । रत्नानां माणिक्यमुक्तादीनामाकरः ॥

रत्नाङ्कः । पुं० विष्णुरथे ॥ रत्नचि

क्षे ॥

रत्नाचलः । पुं० दानार्थमणिमय पर्वते ॥

रत्नाभरणम् । न० मणिमयालङ्कारे । यडाजपहना० इ० भा० ॥ तस्य धारणगुणाः । धन्यं यशस्यमायुष्यं श्रीमद्व्यसनसूदनम् । हर्षणं काम्यमोजस्यं रत्नाभरणधारणम् ॥

रत्निः । पुं० बद्धमुष्टिकरे । कफोणि० पर्यन्तोऽभिनवा । ऋगतौ । ऋतन्यञ्जोत्यर्त्तिः करत्निच् । यण् ॥

रथ । पुं० शताङ्गे । स्यन्दने । पादे । चरणे । वेतसे । देहे । शरीरे । रथवस्य स्वामीयैरिन्द्रियैराकृष्यमाणत्वाच्छरीरस्य । रम्यतेऽनेन रमन्तेऽनेनवा । रम० । हनिकुषीति-क्थन् । अनुनासिकलोपः ॥ एकीनस्वयोवरि । सगण० ॥ ६० ॥ पौरुषे ॥

रथकट्या । स्त्री० रथवृन्दे । रथानां समूहः । खलगोरथेति कट्यच् ॥

रथकरः । पुं० रथकारे ॥ रथस्य-करः ॥

रथकारः । पुं० तक्षणि । वर्द्धकी । रथनिर्माणकर्त्तरि । माहिष्यात् करण्यामुत्पन्ने जातिविशेषे । मठ ई० तखाण० इतिभाषाप्रसिद्धे ॥ माहिष्येण करण्यान्तु रथकारः प्रजायते० इ० याज्ञवल्क्यः ॥ रथं करोति । डुकृञ० । कर्मण्यण् ॥

रथकुटुंबी । पुं० सारथौ । रथकुटुम्बयितुशीलमस्य । कुटुम्बधारणे । सुपीतिणिनिः ॥ यद्वा । रथएवकुटुम्बम् । रथकुटुम्बमस्यास्ति । इनि ॥

रथगर्भकः । पुं० स्कन्धवाह्ययाने । नरयाने । कर्णीरथे । प्रवहणे । डयने ॥

रथगुप्तिः । स्त्री० वरूथे । परप्रहरणाभिघातरक्षार्थं रथस्य सन्नाहवदावरणे ॥ रथस्य गुप्तिरावरणम् ॥

रथगोपनम् । न० रथगुप्तौ ॥

रथचरणः । पुं० कोकपक्षिणि । चक्रवाके ॥ रथचक्रे । पैय्या० इ०-भाषा ॥

रथद्रुः । पुं० तिनिशवृक्षे ॥ रथस्य-द्रुः । तत्रोपयुक्तत्वात् ॥

रथद्वितीया । स्त्री० आषाढशुक्लद्वितीयायाम् ॥ यथा । आषाढस्य सिते पक्षे द्वितीया पुष्यसंयुता । तस्यां रथे समारोप्य रामं मां भद्रया सह ॥ यात्रोत्सवं प्रवर्त्त्याथ प्रीणयेच्च द्विजान्बहून् । ऋक्षाभावेतिथौ कार्या सदा सा प्रीतये मम ॥ इति स्कान्दपुराणम् । सा राम । मां जगन्नाथम् ॥

रथन्तरम् । न० सामविशेषे ॥ रथेन-तरति । तृभ्रनसन्तारणार्ये । : ।

संज्ञायांस्वरूपक्रीतिखच् । व्युत्पत्ति माचं नत्वस्ययवार्थानुगम : ॥

रथपर्य्याय : । पुं॰ वेतसवृक्षे ॥ रथ : पर्यायोऽस्य ॥

रथपाद : । पुं॰ चक्रे ॥

रथव्रज : । पुं॰ रथकाव्यायाम् ॥ रथानांव्रज : ॥

रथपुष्पा । स्त्री॰ नदीविशेषे ॥ रथंपिबति , पा॰ । क : । पारस्करादित्वात्सुट्पत्वेनिपातसिद्धे ॥

रथसाधक : । पुं॰ तिनिशे ॥ रथस्य साधक : ॥

रथाङ्ग : । पुं॰ कोकपक्षिणि ॥ अपस्करे । चक्राभिन्नेरथावयवे ॥ म॰-चक्रे । रथस्याङ्गम् ॥

रथाङ्गपाणि : । पुं॰ विष्णौ ॥ रथाङ्गं पाणीयस्य : । प्रहरणार्थेभ्य: परे निष्ठासप्तम्यौभवत : ॥

रथाङ्गाह्वय : । पुं॰ चक्रवाके ॥ रथाङ्गस्याह्वयोनामयस्य ॥

रथाङ्गी । पुं॰ ऋद्धौषधौ ॥ रथाङ्गं चक्रमस्यास्ति । इनि : ॥

रथाङ्गी । स्त्री॰ ऋद्धिनामौषधौ ॥

रथान्तर : । पुं॰ कल्पभेदे ॥

रथाभ : । पुं॰ वेतसवृक्षे ॥

रथारोही । पुं॰ रथस्थयुद्धकर्त्तरि । रथिनि ॥

रथावर्त्त : । पुं॰ धूमावतीदक्षिणार्द्धे तीर्थविशेषे ॥

रथिक : । त्रि॰ रथिनि । रथस्वामिनि ॥ रथोऽस्यास्ति । अतइनिठनाविति ठन् ॥ रथेनचरतिवा । पर्पादिभ्यष्ठन् ॥ षिद्गौरादिभ्यश्चेति ङीषि॰ रथिकी ॥

रथिका । स्त्री॰ क्षुद्ररथे । स्वार्थेकन् ॥

रथी । पुं॰ स्यन्दनारोहे । रथारोहिणि । रथस्वामिनि । रथिके ॥ रथोऽस्यास्ति । इनि : ॥

रथिन : । पुं॰ रथिनि । रथसाधन : । प्रज्ञादित्वादण्वा ? ॥

रथिनी । स्त्री॰ रथकट्यायाम् ॥ रथानांसमूह : । खलादिभ्यइनिर्वक्तव्य : ॥

रथिर : । पुं॰ रथिकि । रथोऽस्यास्ति । मेघारथाभ्यामिरन्निरचौवक्तव्याविरच् ॥

रथ्या । स्त्री॰ प्रतोल्याम् । मनुभोजी ॰ पृ॰ भा॰ ॥ वह्नादिभ्यश्चेति ङीष् ।

रथोद्धता । स्त्री॰ विष्टुप् ११ प्रभेदे ॥ रात्परैर्नरलगैरथोद्धता । यथा । राधिकादधिविलोडनस्थिताकृष्णवेणुनिनदैरथोद्धता । यामुनतटनिकुञ्जमञ्जसा साजगामसलिलाहृतिच्छलात् ॥ रथयुद्धता ॥

रथ्य : । पुं॰ रथवाहकाश्वे । रथघोटरि ॥ रथंवहति । तद्वहतिरथयुगप्रासङ्गमितियत् ॥ रथांसे । चक्रे

॥ रथस्याङ्गम् । रथाद्यत् ॥

रथ्या । स्त्री॰ रथौघे । रथानांसमूहः । खलगोरथादितियत् ॥ प्रतोल्याम् । विशिखायाम् । राजमार्गेतरमार्गे । जनसञ्चारिमार्गे । वर्त्मन्याम् । पथि ॥ चत्वरे ॥ रथाय हिता । तत्प्रकारयोः रथायेतियत् ॥ रथंवहतिया । तद्वहतीतियत् ॥

रदः । पुं॰ विलेखने ॥ दंते ॥ पुरुषदन्तलक्षणंयथा । विवर्णैर्धनहीनाश्चदन्ताः स्निग्धघनाः शुभाः । तीक्ष्णादंष्ट्राः समाः श्रेष्ठाजिह्वारक्तासमाशुभा ॥ अपिच । कुन्दकुड्मलसङ्काशैः प्रकारैर्दशनैर्नृपः । भक्ष्यवानरदन्ताश्चनित्यंचपरिपीडिताः ॥ हस्तिदन्ताः खररदाः स्निग्धदन्तागुणान्विताः । करालैर्विषमैर्दीर्घैर्दशनैर्दुःखजीविनः ॥ द्वात्रिंशद्दंतानराणामेकोनोत्तमभोगवान् । त्रिंशद्दंतानरायेतेसुखदुःखस्यभागिनः ॥ एकोनत्रिंशद्दशनाः पुरुषादुःखजीविनः ॥ अष्टाविंशद्रदायेषांतेतुदुःखभाजनाः ॥ स्त्रीदन्तलक्षणंयथा । कुन्दपुष्पसमादन्ताभाषितंकोकिलासमम् । दाक्षिण्ययुक्तमशठंहंसशब्दसुखावहम् ॥ नासासमासमपुटास्त्रोणाग्नुरुचिराशुभा । करालविष-मादन्ताः क्लेशायचभयायच ॥ चौर्यापकृष्टमांसाश्चदीर्घाभर्तुश्चमृत्यवे । इति ॥ दन्तस्यलग्नशुचित्वं यथा । दन्तवद्धन्तलग्नेषुजिह्वास्पर्शैश्शुचिर्भवेत् ॥ अपिच । दन्तलग्नसमंहार्यंलेपंमन्येतदन्तवम् । नतत्रबहुशःकुर्याद्यत्नमुद्धरणेपुनः ॥ भवेदशौचमत्यर्थंतृणविधाद्वणेकृते ॥ रदति । रदविलेखने । पचाद्यच् ॥

रदच्छदः । पुं॰ ओष्ठे ॥

रदनः । पुं॰ रदे । दन्ते । रद्यतेनेन । रद॰ । करणेतिल्युट् ॥ न॰ उत्खनने ॥

रदनच्छदः । पुं॰ ओष्ठे ॥ अधरे ॥ रदनाच्छाद्यन्तेऽनेन । छदसंवरणे । घुरादिः । पुंसीतिघः । छादेर्घेद्व्यपसर्गस्य । इतिह्रस्वः ॥ अस्यशुभाशुभलक्षणंयथा । मांसलैश्चधनोपेताश्चक्ररधरैर्नृपाः । विम्बोपमैश्चस्फुटितैरोष्ठैरुक्षैश्चखण्डितैः । विवर्णैर्धनहीनाश्चदन्ताः स्निग्धघनाः शुभाः ॥

रदनी ।) पुं॰ हस्तिनि ॥
रदी ।)

रन्तव्यः । त्रि॰ रन्तुंयोग्ये । रम॰ । तव्य॰ ॥

रन्तिदेवः । पुं॰ साङ्कृतिपुत्रेभरतान्वयोत्पन्ने॰चन्द्रवंशीयन्नृपतिश्रेष्ठे । यस्ययशः पुराणेप्रसिद्धम् । यस्यकरुणावतीयश्लोकः । नकामयेऽहंग

तिमीश्वरास्परामष्टर्द्धियुक्तामपुनर्भवञ्च । यान्ति प्रपद्यो ख्रिलदेवभाजामन्तः स्थितोयेनभवन्त्वदु:खाः॥

गरुडध्वजे । विष्णौ ॥ कुक्कुरे ॥

रन्ध्रु: । पुं० वत्मनि ॥ स्त्री०नद्याम् ॥

रधनम् । न० पाके ॥ छर्द्दने ॥ –

रन्ध्रम् । न० दूषणे ॥ छिद्रे ॥ रमणम् । सम्पदादित्वात्क्विप् । संज्ञापूर्वकत्वान्नदीर्घ : । रन्ध्रं करोति । मूलविभुजादित्वात्क : ॥ यद्वा । रंधयति । रधिहिंसासंराध्योः । बाहुलकाद्रक् ॥ अष्टमभवने ॥ चन्द्रस्य कुचिनाभिमध्यभागे ॥ यथोक्तम् । कुचिनाभ्यन्तरेरन्ध्रं सुपरन्ध्रं तथोपरीति ॥

रन्ध्रकरट : । पुं० जालवर्बुरके ॥

रन्ध्रकार : । त्रि० छिद्रस्यकारके । रन्ध्रस्तीतिवियेरा०कृ०भाषा०प्र० ॥ रन्ध्रं करोति । क्रणोहेतुताच्छील्यानुलोम्ये ध्वितिकृञ ट:प्रत्यय: ।

रन्ध्रबभ्रु : । पुं० चुंदुरो ॥

रन्ध्रवंश : । पुं० सछिद्रवंशे । कीचकाख्ये । मस्करे । सुषिरासे ॥ अस्यगुणायथा । वंशौस्तस्तौकषायौ चकिञ्चित्तिक्तौचशीतलौ । सूक्ष्मकृच्छ्रमेहार्शः पित्तदाहास्रनाशनौ । विशेषोरन्ध्रवंशस्तुदीपनोजीर्णनाशक : । रुचिकृत्पाचनोहृद्य : शूलरोगुल्मनाशन : ॥

रप : । न० पापे ॥

रभस : । पुं० हर्षे ॥ यथा । शुचावप्रथाचोधरिणरिरभेध्यप्रचयभूरयंभूतावासोविमृशकियतीयातिनदृशाम् । तद्विमिन्धीरणांशणमपिकिमाश्वातुमुचितंफलीकार: कोयंयदृशमहमिवेतिरभसवृत्तिशिष्टाणामिश्राः ॥ पुं०अभिधानविशेषे ॥ पौर्वापर्यविचारे ॥ त्रि०तद्वति ॥ रभते । रभ राभस्ये । अत्यविचमीच्यादिनाऽसच् ॥ तदस्यर्थमस्याच् ॥

रम : । पुं० कान्ते ॥ रक्ताशोकद्रुमे । यारे ॥ रमते । रम० । पचाद्यच् । रमणे ॥

रमक : । पुं० विलासिनि । कान्ते ॥ रमते । रम० । रमेरस्त्वोचेतिवुन् ॥ केलिविकर्मधापररक्षके ॥ रमयति । ण्वुन् ॥

रमठम् । न०) हिङ्गुनि ॥
रमठध्वनि: । पुं०)

रमण : । पुं० भवे । प्रिये । पत्यौ । यारे । कामदेवे ॥ रमयति । रम० । नन्द्यादित्वाल्ल्यु : ॥ वर्णवृत्तान्तरे ॥ सगणोरमण : । कविनाकथित : ॥ यथा । धनदोधनद । भवताभवतात् ॥ रासभे ॥ वृषणे ॥ महारिष्टे ॥ न०पटोलमूले ॥ जघने । स्वस्ने । ग्राम्यधर्मे । सुरते । मैथुने । क्रीडारते ॥ मधा

सुखे ॥ क्रीडने ॥

रम्यकम् । न॰ जम्बुद्वीपस्योपद्वीप विशेषे । रम्यकवर्षे । यथा । एवमेवो त्तरेनीलवर्षाचितपोधन । कुरु वर्षे सिन्धु कूलाच्च दृश्यावधिः स्मृ तः ॥ हिरण मयंततोवर्षं श्वेताव धिनिगद्यते । रम्यकस्तततोवर्षं नी लसन्नावधिः स्मृतः ॥ अपिच । दृश्यिर्षं नसुद्धेतन्नानिषधस्योत्तरेच तु । वर्षं रम्यकनामायन्न तत्र मानवाः ॥ शुक्लाभिजनसम्पन्नाः सर्वेसुप्रियदर्शनाः । दृश्यमणं सखा- स्ताणियतानिदश्यपश्यच ॥ जीवन्ति तेमहाभागनित्यं सुदितमानसा ॥ इतिपाद्मे भूखण्ड ॥

रमणा । स्त्री॰ रमण्याम् ॥

रमणी । स्त्री॰ विशेषाङ्गनायाम् । ना र्याम् ॥ रमयति॰रम्यतेवाताम् । रम॰ । ल्युट् ॥ वालाख्यवृक्षे ॥ वेदिकायाम् ॥ ॰ (*) ॰

रमणीयः । त्रि॰ सुन्दरे । शोभने । रम॰ । अनीयर् ॥

रमणीयकम् । न॰ छन्दोविशेषे । रा न्नभहितयरैरुदितंरमणीयकम् । इतिलक्षिते ॥

रमणीयचरणः । त्रि॰ सुकृतिनि । पु ण्यकर्मण्यि ॥ रमणीयशोभनंचर- णं शीलयस्य ॥

रमण्यः । त्रि॰ रमणीये ॥ रमतेऽस्मि

न् । रम॰ । पूरस्योर्यत्न्यः ॥

रमतिः । पुं॰ नायके ॥ नाके ॥ कामदेवे ॥ काले ॥ रमतेऽस्मिन् । रम॰ । रमिनिर्दिश्यतिः ॥

रमा । स्त्री॰ लक्ष्म्याम् । पद्मालयाया म् । सर्वंचरमसे यस्मात्तस्मात्तद्- विध्यसीतिविष्णुग्रायोन्ततैरुक्तः श्रीदेवीभागवते ॥ हालाहलोनैव- विषं विषं रमापर जनाव्यत्ययमेवम न्यते । योगेनजागर्ति मिपीयत शिवः स्मरन्रमांमुह्यतिनिद्रयाह रिः ॥ रमयति । रमक्रीडा यास् । पचाद्यचि॰टाप् ॥ शशिभूनराजक न्यायाम् । कस्मिदेवपत्न्याम् । शोभायाम् ॥

रमाधवः । पुं॰)

रमानाथः । पुं॰)

रमापतिः । पुं॰) विष्णौ । रमाया धवः । नाथः पतिर्वा ॥ ०

रमाप्रियम् । न॰ पद्मे ॥

रमावेष्टः । पुं॰ श्रीवासे ॥

रमितः । त्रि॰ रतिप्रापिते ॥

रमेश्वरः । पुं॰ विष्णौ ।

रम्भः । पुं॰ वेणौ ॥ मैघवदण्डे ॥ वानरविशेषे ॥ महिषासुरस्यपित रि रभते । रमराभस्ये । पचाद्य च् । रमेरशवलिटोरितिनुम् ॥

रम्भा । स्त्री॰ कदल्याम् । अपसरो भेदे ॥ दुर्गायाम् ॥ गौध्वनौ । थे

म्भायाम् ॥ रमते । रम० अच् । टाप् ॥ रम्यतेया । घञ् ॥

रम्भातृतीया । स्त्री० व्रतविशेषकाले॥

रम्भोरु : । स्त्री० स्त्रीविशेषे । रम्भे० फट्स्त्रीस्तम्भाविवजङ्घयस्था : सा । उत्तरपदादौपम्यवूल्स्यूङ् ॥

रम्य : । पुं० चम्पके । चम्पकवृक्षे । न० पटोलमूले ॥ प्रधानधातौ ॥ त्रि० मनोज्ञे । हृद्ये । स्वभाव सुन्दरे ॥ रम्याणांविकृतिरपिश्रियं तनोति ॥ रम्यतेक्रीडातेयत्र । रम० । पोरदुपधादितियत्॥ मनोहरे॥

रम्यकम् । न० पटोलमूले ।' नील गिरेरुद्दग्व्दर्षमाभि० वर्षवि शेषे ॥ नीलनीरजरम्यस्यरम्यकेद्र द्रयस्थिति : । जनस्ताव्दसहस्राधि न्ययोधफलमश्नत : ॥

रम्यपक्षपाठ : पुं० देवतापक्षोभै : कालमूर्ये ॥

रम्यपुष्प : । पुं० शाल्मलिपादपे ॥

रम्यफल : । पुं० कारस्करवृक्षे ॥

रम्या । स्त्री० रात्री ॥ स्थलपद्मिन्याम् ॥

रम्भ : । पुं० मरुभवर्षे ॥ प्रभायाम्॥

रय : । पुं० वेगे । वेगाख्यगुणे ॥ स वेगगति : श्वने स्वप्रयोग : ॥ प्रवाहे ॥ रयत्यनेन । रयणं वा । रयगतौ । पुंसीतिघ : । रीपाख्यनेया । रीगतिरेपयोः : । पुंसीतिघ :॥ हलश्चेतिघञितु० संज्ञापूर्वकत्वा

द्वृद्ध्यभाव : ।

रयि : । पुं० धने । जले ।

रराटी । स्त्री० ललाटे ॥

रल्लक : । पुं० कम्बले ॥ कम्बलमृगे ॥ पक्ष्मणि ॥ रमते । रम० । क्विप् । गमादीनांक्वाविनिमलोप : । तुक् । लाति । ला० । क्विप् । रल्लासौलाश्च । स्वार्थेकन् । कोऽप्य द्भुतिदुग्ध : ॥ यद्वा । रमणम् । रमे : सम्पदादिक्विप् । रत्क्रीडा तस्यदर्शनेन । तस्याल्लादने । घ : ॥ रल्लकातिवाकुन् ॥ स्त्रीणां सिंदूरसरय्याम् ॥

रल्लकभञ्जकम् । न० सिन्दूरस्थौ । मागद्ध० भा० । शिर : सिन्दूरस रणि : स्त्रीणांरल्लकभञ्जकमित्युते: । सीतारल्लकभञ्जभग्नहृदय: स्वस्था नलद्धेश्वरद्रुतिलक्ष्यम् । रल्लकोभ ञ्जकमिव ।

रव : । पुं० ध्वनि । स्वने । शब्दे ॥ रवणम । रुशब्दे । ऋदोरप् ॥ ल घुवर्णे० ॥

रवथ : । पुं० उष्ट्रे ॥ कोकिले । खरे । न० कांस्ये । रवे । त्रि० शब्द- ने । तीव्रे ॥ मण्डूके । चञ्चले । रौति० तच्छील : । रु० । चलभ शब्दार्थादक्रमकाद्युच् । सुयुरुव्रो युजितियुज्वा ।

रवथ : । पुं० कोकिले । रौति ।

उ० भीड्शधिकगसौख्यादिनाऽथम त्यय : ॥

रवि : । पुं० सूर्ये । आदित्ये । दिवाकरे ॥ रसान् आदत्ते । इतिरवि : । अचरसशब्देसर्वेऽपि. शोषणात्सर्वरसानामर्थ : । शौगत्यादाविति धातोर्निरूपम् । पृषोदरादित्वात्साधुत्वम् । पृषोदरादित्वकल्पनामूलस्तुविष्णुधर्मोक्तवचनम् । तथा । रसानांश्चतथादानाद्रविरित्यभिधीयतेवुधैः ॥ प्रकाशनांमध्येरविर्विष्णोर्विभूति : । कथ्यते । कुत्सते । कथ्यते । सर्वत्र : ॥

रविकान्त : । पुं० सूर्यकान्तमणौ ॥

रविचक्रम् । न० नराकारसूर्यचक्रविशेषे ॥

रविज : । पुं० शनैश्चरे ।

रवितनय : । पुं० सावर्णिकेमनौ ॥ शनौ ॥ यमे ॥

रविनन्दन : । पुं० सुग्रीवाख्यवानरे ॥ वैवस्वतमनौ । सावर्णिमनौ ॥ शनौ ॥ यमे ॥

रविनामम् । न० बन्धुजीवके ॥ पद्मे ॥

रविपत्र : । पुं० आदित्यपत्रक्षुपे ॥

रविपार्श्वग : । पुं० चण्डांशौ : पार्श्वकेषु ॥ सेयथा । माठर : पिङ्गलोदण्डचण्डांशौ : पारिपार्श्विका: । अपिच । वाड्ड : शोष : खर. पचोहारकोऽनुकारक : । पिङ्गः ग्रजाध्यपुरुष : ग्रामयातप्रतापकौ । आश्विनेयौतथादण्डीकुल्माष: पार्श्वगारवे : ॥

रविप्रिय : । पुं० आदित्यपर्णे । रक्ताकरवीरे । लकुचे ॥ न० ताम्रे । रक्तकमले ॥

रविप्रीता । स्त्री० सुवर्णशायाम् ॥

रविरत्नकम् । न० माणिक्ये ॥

रविलोचन : । पुं० शिवे ॥ रविलोचनमस्यविराडात्मनइतिरविलोचन : ॥

रविलोहम् । न० ताम्रे ॥

रविसंज्ञकम् । न० ताम्रे ॥

रविसुत : । पुं० सुग्रीवे ॥

रविसूनु : । पुं० शनौ ।

रवीन्दम् । न० पद्मे ॥

रवीषु : । पुं० कामे ॥

रशना । स्त्री० काञ्च्याम् । कटिभूषणे । अङ्गुलौ । अशूङ्व्याप्तौसङ्घातेच । अशभोऽमीषां । अशीरशचेति सुच् धातोरशादेश : ॥ यद्वा । रशति । रशशब्देसौत्र: । बहुलमन्यत्रापीतियुच् ॥ जिह्वायाम् ।

रश्मि : । पुं० दीधितौ ॥ पक्ष्मणि । नेत्रपत्रे ॥ अश्वरश्मौ । प्रग्रहे । रथादियुक्ताश्वादीनांसंयमनरज्जौ । अश्नुतेनेनवा । अशू० । अश्नोते रशचेतिमि : ॥ सूर्यस्यरश्मिना

जलादानादामैयथा । तेजोभिःसर्वं लोकेभ्योद्यादत्तैरश्मिभिर्जलम् । समुद्राद्वायुसंयोगाद्वहन्त्यापोगभस्तयः ॥ ततस्तुपयसांकालेपरिवर्त्तनृदिवाकरः । नियच्छत्यपोमेघेभ्यः शुक्लाशुक्लैस्तुरश्मिभिरिति । अचयास्तः । तासांगतानिचत्वारिरश्मीनांव्हिसर्ज्जनि । शतत्रयंहिमोत्सर्गेतावद्वृगर्भसर्ज्जनि ॥ आनन्दाश्चहिमेध्याश्चनूतनाः पूतनाइति । चतुःशतंव्हिमाइत्वाः सर्वाअमृतास्रय इति ॥

रश्मिपतिः । पुं॰ आदित्यपत्रवृक्षे ।

रसः । पुं॰ गन्धरसे । जले । विषे । वीर्य्ये । द्रवे । रागे । स्वादे । रसनाग्राह्यगुणे । सचकालसहायभूमियिदृनिलानलसंसर्गेणपरिणामान्तरंगतः षड्विधोभवति । तत्र पृथिव्यम्बुगुणबाहुल्यान्मधुरः १ । तोयाग्निगुणबाहुल्यादम्लः २ । पृथिव्यग्निगुणबाहुल्याल्लवणः ३ । वाय्वग्निगुणबाहुल्यात्कटुकः ४ । वाय्वाकाशगुणबाहुल्यात्तिक्तः ५ । पृथिव्यनिलगुणबाहुल्यात्कषायः ६ । आमीरसानामाधारकारणम् ॰ अतआप्योनाम । अपांपृथिव्यामनुप्रवेशात्पृथिव्याधारकारणमेव । तेनजलक्षितीअपितदाधारतयारसानामभिव्यक्तौकारणे । अभिव्यक्तस्यमधुरादिरूपपरिणामस्यात् ॰ मधुरादिविशेषेअनिलाग्नीतौ कारणे । अन्यादयस्तुत्रयोभीरसतयामधुरादिविशेषप्राधान्येननिमित्तकारणम् । तद्व्यतिरेकेणाम्लादिरसाभावात् । रसाभिव्यक्तेश्च ॰ अन्यादिभूतत्रयसन्निधानंविनानुपलब्धेरभिव्यक्तावपि ॰ अन्यादीनांकारणत्वम् । यथाहमाधवाचार्य्यः । कफकृत्तौवातकफौवातःपित्तञ्च वृद्धिकृत् । त्रिभिराद्यैस्त्रिभिरन्त्यैस्त्रिभिराद्यपरैस्तदन्यैश्च १ ॥ अन्त्याद्याद्यमाद्यान्त्यामन्त्यैकोपगमं मतम् । मध्यमध्येतरौमध्यप्रयोगानमयतस्त्रिधौ ॥ २ ॥ आद्यमध्यंनयत्यस्य मधुराद्याःप्रणेतारौ । आद्यंमध्यान्त्यमाद्यस्त्रमध्यमान्तिममन्तिमम् ॥ ३ ॥ आद्यं मध्यस्त्रमध्याद्यमाद्यमध्यान्तिमंक्रमात् । आद्यंदीर्घंरसाःप्रायःप्रयोगपरिणीतिता इति ॥ ४ ॥ मधुराम्ललवणकटुतिक्तकषायाः षड्रसाः । तत्रत्रिभिराद्यैर्मधुराम्ललवणैःकफवातौ यथाक्रमम्वृद्धिमायातः । यातद्वृत्यर्थः । कफंवर्द्धयतिवातंशमयतीत्यर्थः । वातइतिअगतिगन्धनयोरित्यस्यधातोरूपम् । वातइतिसर्वत्रसम्बध्यते । अन्त्यैस्त्रिभिः कटुतिक्तकषायैः वातकफौवृद्धिमेतौ

रस :

-वात : वातोऽपि वातिकफ : शमं
यातीत्यर्थः । आद्यपरैस्तदन्यै रेवं पि-
त्तं हि यातिपर्यर्थशब्दवचनविपरि
णाम: । आद्यो मधुर: तस्मात्परैरम्ल
लवणकटुकैस्त्रिभिः पित्तं हि याति त
दन्यैस्तेभ्योऽन्यैर्मधुरतिक्तकषायैः शमं
याति । केचित्तु तदन्यैरित्यत्र पठित्वा
स चान्यैश्चेति विग्रहं कृत्वा समधुर: अ
न्यौ तिक्तकषायौ तैर्मधुरतिक्तकषा
यैरिति व्याख्यानयन्ति । पित्तार्थस्तु
कफवातौ वातकफौ त्रिभिरात्यै
स्त्रिभिरन्यै यथासंख्यं हविषमौ
शांत: पित्तश्च त्रिभिराद्यपरैस्तद
न्यैश्च विषमौ वातोल्वकोप: ॥ १
अन्त्येति । अन्त्यास्त्रिकं कटुतिक्त
कषायाख्य: । मध्यान्तस्त्रि
क: । आद्यस्त्रिको मधुराम्ललवणा
ख्य: । एतौ हि त्रिकौ आद्य मन्त्य
वातं कोपशमौ नयत: । मध्यस्त्वेत
दोषत्रिको मध्यमश्चौ च विदाश्लेषत्रि
त्रसौ मध्य: द्वतरयतौ त्रिकौ मधु
राम्ललवणा: आद्यस्त्रिक : रत्नम
ध्योऽम्ल: प्रथमातिरिक्तकारणाऽभा
वात् स्वादम्ल लवणकटु तिक्तकषाये
षु पट् सुमध्यौ लवणकटू समध्यत्रि
क : द्वतरोऽस्मादन्यो मधुरतिक्तक
षायाख्य : एतौ सर्वं वातपित्तक
फेषु पित्तास्त्वं क्रमेण कोपशमौ नयत:
। अन्त्य कफमाद्यान्त्यौ आद्यस्त्रिको

रस :

मधुराम्ललवणाख्य : । अन्त्यस्त्रि
क : कटुतिक्तकषायाख्य : क्रमे-
णकोपशमौ नयत : ॥ २ ॥ (+)
मधुराद्या : षड्रसा : पथोतिभ-
क्षणादिनापरिशीलिताश्चस्ता :
क्रमेणाद्यो मध्यमन्त्यमिर्थ्यादीन् प्रा
न्याप्यहुल्येन शमेतरौ शमं प्रथमभि
तरं कोप तेन यन्ति प्रापयन्ति । तत्र
मधुराद्यमध्यम् आद्यमध्यमेति-
वन् द्वितीयम् । आद्यो वायुम् मध्य-
पित्तं शमं नयति । अन्त्यो भवमन्त्यं
कफकोप नयति । अम्ल : आद्यं
वायुं शमं नयति मध्यान्त्यम् पित्तक-
फौ कोप नयति । लवण : आद्यं
वायुं शमं नयति मध्यमान्तिम पित्त
कफौ कोप नयति । कटुरन्तिमं कफं
शमं नयति आद्यं मध्यं च वातपित्ते
कोपं नयति । तिक्त : मध्यान्त्य-
पित्तकफौ शमं नयति आद्यं वायुं को
पं नयति । कषाय : मध्यान्तिम-
पित्तकफौ शमं नयति आद्यं वायुं को
पं नयति प्रायवृत्तिव्यभिचारात् ।
यथा मधुर शीतादि जीर्णकौ कफं शम
यति । मधुरो रसो वायुं कोपयति ।
एवं कटुको पित्तं सोऽग्निं वायुं शमं नय-
ति । एवमस्यादिष्वपि क्वचिद् व्यभि
चार : ॥ ३ ॥ ४ ॥ तदुक्तं चरके ।
रसनार्थो रसस्तस्य द्रव्यमाप: क्षिति
स्तथा ; निर्वृत्तौ च विशेषे च प्रत्यया:

स्वाद्यस्तय : ॥ एतैचरसा : परस्य रसंयोगात्सप्तपञ्चाशद्भवन्तीतिचक्र पाणिदत्त : ॥ अपिच । स्वादुरम्ल वणास्तिक्त : कटुकश्चकषायक : । अमीतुषड्रसा : ख्याता : निर्मलो ऽपर : पर : ॥ न्यायमतेतु । रस सुरसनाग्राह्योमधुरादिरनेकधा । सहकारीरसज्ञायानित्यत्वादिचपू र्ववत् ॥ सहकारीति • रासनज्ञानेर सकारणमित्यर्थ : । पूर्ववदिति । जलपरमाणोरसोभिन्य : अन्य : सर्वोपिरसोऽनित्यइत्यर्थ : ॥ शृङ्गा रादौ ॥ सयथा । शृङ्गारहास्यकरु णरौद्रवीरभयानका : । वीभत्सा द्भुतसज्ञौचेत्यष्टौनाट्ये रसा : स्मृ ता : ॥ यथव्दात् • शान्तोपिनवम स्तो तोनात्मस्य इयम स्मृत । भट्टावि द्वप्रसिद्धत्वादिहयान्यनविस्तर : ॥ देहस्थधातुप्रभेदे । रसिकायाम् । स्वेहमातरि । चर्मसारे । रक्तसारे ॥ भुक्तस्यपक्वस्यसारभूतोयोद्रव : सरस : सोपिपच्यते । इतिभाव प्रकाश : ॥ अथरसस्पष्टाङ्ग : । यथा । सम्यक्पक्वस्यभुक्तस्यसारोनिगदि तोरस : । सतुद्रव : सित : शीत : स्वादु : स्निग्धश्चलोभवेत् ॥ तस्य स्थानमाह । सर्वदेहचरस्यापिरस स्यहृदयंस्थलम् । समानमरुता पूर्यहृदयंहृदयेधृत : ॥ तस्यकर्मा

ण्याह । चारुप्रधमनीर्गत्वाधातून् सर्वानयंरस : । पुष्णातितदनुखो यैव्याप्नोतिचसतुगुणै : ॥ गुणै : शीतस्निग्धपोषकत्वै : ॥ मन्दवह्नि विदग्धस्तुकटुर्वाम्लोभवेद्रस : । सकुर्याद्विषवन्नृणांरोगान्विषक्रत्य वा रोगोपि ॥ पारदे ॥ रसायनार्थिभि र्लोकै : पारदोरस्यतेयत : । ततो रसइतिप्रोक्त : सचधातुरपिस्मृत : ॥ रागे ॥ व्यायाम ॥ क्षुद्रसुख , रागे ॥ सधिकारूपकानन्दे । रसय ति • आस्वादयति । रसआस्वादने । चुरादिरदन्त : । एरच् ॥ रसति • आस्वाद्यते ऽनेनवा । कर्मणिघञ् । चर्मपक्षस्यानिवृत्याद्वृति ॥ अपासारीरसद्रव्यम्यन ॥ मधादि ॥ लघ्वादिरिघादी • । ५ ॥ मात्रा रा श्चे । न • बोले ॥

रसक : । पुं • निष्क्वाथमासे । न • खर्परीतुत्थे । येगुणास्तुत्यकेप्रोक्ता स्तेगुणारसकेस्मृता : ॥

रसकर्पूर : । पुं • न • कर्पूररसे । रसकर्पूर इतिख्याते ॥

रसकेशरम् । न • कर्पूरे । सिता भ्रे ॥

रसगन्ध : । पुं • गन्धरसे । बोले ॥ गन्धवान् रसोऽस्य । राजदन्ता दि : ॥

रसगन्धक : । पुं • गन्धरसे । बोले

। स्वार्थेऽप्रत्ययिक : ॥ गन्धकी ॥
रसगर्भम् । न॰ रसाञ्जने ॥ रसोग र्भोऽस्य ॥ हिङ्गुले ॥
रसघ्न : । पुं॰ टङ्कणे ॥
रसजम् । न॰ रक्ते ॥ रसाञ्जने ॥ मद्यकीटे ॥ गुडे ॥
रसज्ञ : । त्रि॰ रसिके ॥ रसं जानाति । ज्ञा॰ । आतोनुपेतिक : ॥
रसज्ञा । स्त्री॰ जिह्वायाम् ॥ टाप् ॥
रसज्येष्ठ : । पुं॰ मधुररसे ॥ रसज्ञानामिष्ट : ॥
रसज्येष्ठ : । पुं॰ मधुररसे ॥ शृङ्गार रसे ॥
रसत् । त्रि॰ गर्जति ॥ रसति । रसशब्दे । लट : शतृ ॥
रसतेज : । न॰ रक्ते ॥
रसशब्द : । पुं॰ सशब्दमेघे ॥
रसदालिका । स्त्री॰ पुण्ड्रकेक्षौ ॥
रसद्रावी । पुं॰ मधुरजम्बीरे ॥
रसधातु : । पुं॰ पारदे ॥
रसधेनु : । स्त्री॰ दानार्थेक्षुरसनिर्मितधेनौ ॥
रसनम् । न॰ स्वदने । स्वादे । ध्वनौ । रसग्रहणलिङ्गेन्द्रिये । जिह्वायाम् ॥
रसना । स्त्री॰ रास्नायाम् ॥ काञ्च्याम् ॥ रज्जौ ॥ गन्धालिकायाम् ॥ जिह्वायाम् ॥ अस्या : शुभाशुभलक्षणं यथा । कृष्णाजिह्वाभवेद्यस्य समलायदिवाभवेत् । नपापवान् भवेन्मर्त्यस्तथास्थूलायथाभवेत् ॥ श्वेतजिह्वानरा : ज्ञेया : शौचाचारविवर्जिता : । पद्मपत्रसमाजिह्वासूक्ष्मादीर्घासुशोभना । नस्थूलानातिविस्तीर्णायेषांतेमनुजाधिपा : । जिह्वदीर्घाचवक्त्राचरक्ताग्रारसनायदि ॥ सर्वविद्याप्रशास्तोभवेन्नात्रकार्यसंशय :॥ रसयति । रसआस्वादने । नन्द्यादित्वाल्ल्यु :॥ रसयन्त्यनया । अथासयन्त्येतियुज्वा ॥ रसति । रसशब्दे । बहुलमन्यत्रापीतिणायुच् ॥
रसनाथ : । पुं॰ पारदे ॥
रसनायक : । पुं॰ शिवे ॥
रसनालिट् । पुं॰ कुक्कुरे ॥
रसनेत्रिका । स्त्री॰ मन : शिलायाम् ॥
रसपाचक : । पुं॰ सूदे ॥
रसफल : । पुं॰ नारिकेलवृक्षे ॥
रसभवम् । न॰ रक्ते ॥
रसमर्दनम् । न॰ पारदचूर्णीकरणे ॥
रसमान : । त्रि॰ कूजनशीले ॥ रसते : परस्मैपदित्वात्॰ताच्छील्यवयोवचनशक्तिषुचानश्प्रत्ययेनशानच् ॥
रसमारणम् । न॰ पारदस्यमारणे ॥
रसमूर्छनम् । न॰ पारदस्यमूर्छाकरणे ॥

रसराज: । पुं॰ पारदे ॥ रसाञ्जने ॥

रसवान् । त्रि॰ सरसे ॥

रसवती । स्त्री॰ पाकस्थाने । महानसे ॥ रसा: सन्त्यस्याम् । रसादिभ्यश्चेतिमतुप् । उगितश्चेति ङीप् ॥

रसलेह: । पुं॰ पारदे ॥

रसविक्रयी । त्रि॰ दुग्धादिरसविक्रेतरि ॥

रसवित्द् । त्रि॰ रसज्ञे ॥

रसशेष: । पुं॰ चमत्कारसे ॥ मुक्तास्त्रपकाव्यसारभूतीशीद्रव: सरस: । स चापक्क: सरसशेषवच्चुच्यते ॥

रसशोधनम् । न॰ टङ्कणे ॥ पारदशुद्धौ ॥

रससिन्दूरम् । न॰ सिन्दूररसाख्यौषधे ॥

रसस्थानम् । न॰ हिङ्गुले ॥ हृदये ॥

रसा । स्त्री॰ रसनायाम् । राम्नायाम् ॥ पाठायाम् ॥ शल्लकीमोषधौ ॥ कङ्ग्वाम् ॥ भूमौ ॥ द्राक्षायाम् ॥ काकोल्याम् ॥ रसोऽस्यामस्ति । अर्शआद्यच् ॥ रसतीचारसधाद्रसा दनैचुरादावदन्त: । घञ्-अन्वा ॥

रसाखन: । पुं॰ कुक्कुटे ॥

रसाग्रजस् । न॰ रसाञ्जने ॥

रसाञ्जनम् । न॰ रसजाताञ्जनविशेषे । रसगर्भे । तार्क्ष्यशैले । रसवत्-रसोत इतिभाषा ॥ रौप्यान्नुधाय मानायांतत्किट्टन्तुरसाञ्जनम् । तदभावेतुकर्षांशदार्वीक्काथसमुद्भवम् ॥ इतिराजनिर्घण्ट: । अपिच । दार्वीक्काथसमंक्षीरंपाकंनीत्वाय यावनम् । तदारसाञ्जनाख्यंतन्नेत्रयो: परमंहितम् ॥ रसाञ्जनंतार्क्ष्यशैलंरसगर्भंसुताख्यकम् । रसाञ्जनंकटुश्लेष्मविषनेत्रविकारनुत् ॥ उष्णंरसाञ्जनंतिक्तंछेदनंव्रणदोषहृत् । इति ॥ रसयुक्तमञ्जनम् । शाकपार्थिवादि ॥

रसाढ्य: । पुं॰ आम्रातके ॥ त्रि॰ सरसे ॥

रसातलम् । न॰ पाताले ॥ रसायाभूम्यास्तलमध: ॥

रसात्मक: । त्रि॰ रसस्वभावे ॥ रस आत्मायस्य ॥

रसादानम् । न॰ शोषणे ॥ रसानामादानम् ॥ भूमिदाने ॥

रसाधार: । पुं॰ सूर्ये ॥ रसस्याधारे ॥

रसाधिक: । पुं॰ टङ्कणे ॥ अधिकरसे ॥

रसाधिका । स्त्री॰ काकोलीद्राक्षायाम् ।

रसाभास: । पुं॰ अनौचित्यविशिष्टरसे ॥

रसाम्ल: । पुं॰ अम्लवेतसे ॥ न॰ रसाम्ले ॥ चुक्रे ॥

रसायक: । पुं॰ तृणविशेषे ॥

रसायनम् । न॰ जराव्याधिजिदौषधे

न, लेकधारयाद्विटोनालाग्रेलवणः स्मृतः ॥ बीजेतुमधुरः प्रोक्तोरसस्तद्गुणवेदिभिः ॥ तस्यभक्षणशुचाः रसोनोष्ठ्णोवीर्य्यः स्निग्धोपाः पाचनः सरः ॥ रसेपाकेचकटुकस्तीक्ष्णोमधुरकोमतः ॥ भग्नसन्धानकृत्कण्ठ्योगुरुः पित्तास्रवृद्धिदः । बलवर्णकरोमेधाहितोनेत्र्योरसायनः ॥ हृद्रोगजीर्णज्वरकुक्षिशूलविबन्धगुल्मारुचिकासशोफान् । दुर्नामकुष्ठानलसादजन्तुसमीरणश्वासकफांश्चहन्ति ॥ मद्यंमांसंतथाम्लश्चहितंशुनसेविताम् । व्यायाममातपंरोषमतिनीरपयोगुडम् । रसोनमश्नन्पुरुषस्त्यजेदेतन्निरन्तरं ॥

रसोनकः । पुं॰ रसोने ॥सूर्य्यकन् ॥

रसोपलम् । न॰ मौक्तिके ॥

रसोद्भवम् । न॰ पुं॰ मांसरसेनसिक्तयोद्गने । रसोद्गमोगुरुर्बल्योवस्योवातज्वरापहः ॥

रस्नम् । न॰ द्रव्ये ॥ रस्यते॰ आस्वाद्यते । रस॰ । लषिशुषिरसिभ्यः कित्

रिति नः ॥

रस्यम् । न॰ रक्ते ॥ त्रि॰ आस्वाद्ये । मधुररसप्रधाने ॥

रस्या । स्त्री॰ पाठायाम् । रास्नायाम् ॥

रह : । भ॰ विजने । विविक्ते । रह्यते । रहेरसुन् ॥ रमन्तेऽत्र वा । रमेर्हर्शेहश्चेत्यसुन्॰ टोन्तादेशश्च ॥

रह : । न॰ तत्त्वे ॥ रते । गुह्ये ॥ रह्यते । रहत्यागे । असुन् ॥ यद्वा । रमन्तेऽत्र । रमेर्हर्शेहश्चेत्यसुन्हान्तादेशश्च ॥

रहस्यम् । त्रि॰ अभिप्राये । उपनिषदि । उपासने । अतिगोप्ये ॥ गोपनीयत्वं सर्वत्र समानम् । रहस्ये रोमस्पर्शनिषेधो यथा । नसर्पशस्त्रैः क्रीडेतसूर्यानिरीक्षेतनस्पृशेत् । रोमाणिचरहस्यानिनाशिष्टेनसहाव्रजेत् ॥ द्र॰ रहोभवम् दिगादित्वाद्यत् ॥

रहस्या । स्त्री॰ सरिद्विशेषे ॥ पाठायाम् । रास्नायाम् । टाप् ॥

रहितः । त्रि॰ वर्जिते ॥

रहूगणः । पुं॰ पुराणप्रसिद्धेसिन्धुसौवीरदेशयोः॰न्दपतिविशेषे ॥

रा । स्त्री॰ दाने । कान्चने । विभवे ।

राका । स्त्री॰ पूर्णेन्दुपूर्णिमायाम् ॥ नदीविशेषे । कच्छूरोगे । नवजातरजः स्त्रियाम् ॥ रातिशुभम् । रा दाने । कृदाधाराचिकलिभ्यः कः । इत्यौणादिकः कप्रत्ययः । बाहुलकाद्गुणश्चेत्संज्ञा । संज्ञापूर्वकविधेरनित्यत्वात्कैषद्गदिङ्स्त्रीन ॥

राकिणी । स्त्री॰ दुर्गायाअनुचरीविशेषे ॥

राक्षसः । पुं॰ कौणपे । क्रव्यादे । आशरे । रात्रिचरे । यातुधाने ॥ रक्षन्त्यस्मात् । रक्षआगने । असुन् । प्रज्ञाद्यणि॰ राक्षसः । स्वार्थिकः प्रकृतितोलिङ्गवचनान्यतिवर्त्तन्त इति पुंस्त्वम् ॥ विवाहविशेषे । यथा । हत्वाछित्वाचभित्वाचक्रोशन्तीं रुदतीं गृहात् । प्रसह्यकन्याहरणंराक्षसोविधिरुच्यते ॥ रक्षस इदम् । अण् । षष्टिवत्सरान्तर्गतवत्सरविशेषे । यथा । कीदृशाः शालिमुद्गाद्यपौड्रासेमरयवि नि । सर्वौषधानिधान्यानिराक्षसेनिष्फ राः प्रजाः ॥

राक्षसिका । स्त्री॰ राक्षसीसदृशकाम्नौ ॥

राक्षसी । स्त्री॰ चण्डायाम् । चण्डर्या मौषधौ ॥ कौणप्याम् । राक्षसस्त्रियाम् ॥ दंष्ट्रायाम् । डाट दाढ॰ इ॰ भा॰ ॥ सायाह्नवेलायाम् ॥ सूर्यसंक्रान्तिविशेषे ॥ यथा । शनौ सौम्यासंज्ञे भवेद्राक्षसीसासुखःयान्ति नानीतदाभासमेकम् ॥ तामस्याम्प्रकृतौ ॥ अविहितहिंसाहेतुद्वेषप्रधानाराक्षसीप्रकृतिः । वैदिकनिषेधातिक्रमेणस्वभावसिद्धरागद्वेषानुसारिसर्वानर्थहेतुप्रवृत्तिहेतुभूतातामसी हिंसाप्राधान्येनद्वेषप्राबल्याद्राक्षसीत्वमस्याः ॥ रक्षसइयम् । तस्येदमित्यण् । ङीप् ॥

राक्षसेन्द्रः । पुं॰ रावणे ॥

राखा । स्त्री॰ लाक्षायाम् ॥ रक्ष्यतेऽनया । रक्ष॰ । गुरोश्चहलद्रत्यः । प्रज्ञाद्यण् । अजादित्वाट्टाप् ॥

रागः । पुं॰ मात्सर्ये ॥ लोहितादिषु ॥ जपाकुसुमादिद्रव्ये ॥ क्लेशादौ ॥ अनुरागे । परस्परप्रीतौ । स्नेहे ॥ तल्लक्षणंयथा । सुखमभ्यधिकं चित्तेसुखत्वेनैवरज्यते । यस्तुप्रणयिस्वार्पात्सरागइतिकीर्त्यते ॥ इति ॥ सुखानुशयिनि । साधनरहितस्यापि॰ सर्वंसुखजातीयंमेभूयादितिविषयविशेषे । महामोहे ॥ मोहादनुभूयमानंसुखमनुभीतिकश्चिद्वृत्तिविशेषोरागः सर्वंसुखजातीयंमेभूयादिति । तच्चदृष्टादृष्टसामग्र्यभावात्सम्पादयितुमशक्यम्॰ अतः सचित्तंकलुषीकरोति । यदातु॰सुखिषुप्राणिष्वयंमैत्रीभावयेत्॰ सर्वेप्येतेसुखिनोमदीयाइति॰ तदाऽऽत्मसुखंस्वकीयमेवसम्पन्नमितिभावयतस्तस्यरागोनिवर्त्तते । यथास्वस्य राज्यनिवृत्तावपिपुत्रादिराज्यमेवमस्मकीयराज्यंतद्वत् । निवृत्तेचरागे॰ वर्षाव्यपायेजलमिवचित्तंप्रसीदति ॥ रज्यतेविषयेषुपुरुषोऽनेनेति व्युत्पत्त्या॰कामे । गर्द्धे । तत्तत्फललिप्सायाम् ॥ प्राप्तोविषयः चयकारयेसत्यपिनश्चीयतामित्येवमा

कारस्थितस्तद्वृत्तिविशेषोरञ्जनात्मारा
ग : ॥ सदाकामाभिनिविष्टस्वरूपो
भिव्यक्तोराग : ॥ शोभनाध्यासनि
बन्धनोविषयेषुरञ्जनात्मकश्चित्तवृ-
त्तिविशेषोऽत्यन्ताभिनिवेशरूपोरा-
ग : ॥ रागोलिङ्गमबोधस्यचित्तव्या
यामभूमिषु । कुत : शाद्वलतातस्य
यस्याग्नि : कोटरेतरो : ॥ रागाद्
य : सन्तुकामंनतद्भावोपराध्यति ।
उत्खातदंष्ट्रोरगवद्विद्याकिंकरिष्य
तीतिचाचार्य : ॥ सितादीनांवि-
कारविशेषे ॥ यथा । सितामध्वा-
दिमधुरोद्राक्षादाडिमजीरस : ।
विरलश्चेत्तक्रतोरागइति ॥ गान्धा-
रादौ ॥ नृपे ॥ चन्द्रे ॥ सूर्ये ॥ लाक्षा
दौ ॥ रक्तिमस्थिमि ॥ रञ्जने ॥ गा
नग्राह्यौयरागेषु ॥ यथा । भरतम-
ते॰ हनुमन्मतेचराग : षड्विध : ।
तेषांनामानियथा । भैरव : १ कौ
शिक : २ हिन्दोल : ३ दीप-
क : ४ श्रीराग : ५ मेघ : । हनु-
मन्नरतयोर्मतेप्रत्येकमेषांपञ्चरागि-
ण्य : सोमेश्वरकलानाथयोर्मतेप्र-
त्येकमेतेषांषड्रागिण्य : । एतेषांप्र-
त्येकमष्टौपुत्रा : एकैकापुत्रभार्या-
श्च ॥ कलानाथसोमेश्वरमतेषड्रागा
यथा । श्रीराग : १ वसन्त : २ प
चम : ३ भैरव : ४ मेघ : ५ नट
नारायण : ६ । इतिनानासङ्गीत

राग :

शास्त्रम् ॥ अथरागस्यव्युत्पत्तिसङ्
ख्याख्यानानि । यैस्तुचेतांसिरज्य-
न्ते जगत्त्रितयवर्त्तिनाम् । तेराग
इतिकथ्यन्ते मुनिभिर्भरतादिभि :
॥ गोपीभिर्गीतमारब्धमेकैकंकृष्ण
सन्निधौ । तेनजातानिरागाणांस-
हस्राणितुषोडश ॥ रागेषुतेषुषट्
त्रिंशद्रागाजगतिविश्रुता: ॥ काल
क्रमेणतचापिकाश्चएवहृदश्यते ॥
केचिदद्यापितेरागा : सर्वेसन्तीति
निश्चितम । मेरोरुत्तरत : पू-
र्वेपश्चिमेदक्षिणेतथा । समु-
द्रखण्डेयेदेशास्तत्रामीषांप्रचारणा
। तथाच । वङ्गबङ्गकलिङ्गते
लिङ्गभूलिङ्गहावङ्गसुराङ्गपूर्वलङ्कसिंह
ह्रसौवीरकौरकाश्मीरनाभीरनाट्य
रसिन्धुजालन्धरमगमगधनिषधम
लयहौयगजाङ्गयमालवजाल्मम
कमत्स्यचोलोत्कलकुन्तलसिन्धुपारि
केतककेरलकोशलमत्स्यशाल्वभद्रभप
सौबिदर्भवातकिष्किन्धातगुमरातहृञ्ज
रकांबरगौडद्रविडोड्रान्तर्वेदिका
वीपावालसौराष्ट्रमरलौहावरख
शकौकाश्मरूपवामरूपहरिगर्भवि
दर्भदुर्मटवाटधीकाटदेवेङ्गनटङ्गन
नाटमोटकवाटकरहाटकर्णाटकुन्ति
कावन्तिककनकाक्काकान्यकुब्जभोज
काम्बोजलीजतुखारविदारयजिहा
रराजगोदविदेहमत्स्योकचक्षरीकणी

गत्तांमत्तांदिदेशेषु रागाः प्रचरन्ती
ति । यस्य श्रवणमात्रेण रज्यन्ते स
कलाः प्रजाः । सर्वाचरञ्जनाद्धेतो
स्तेन रागस्त्विति स्मृतः ॥ अथ रागाः
। आदौ मालवरागेन्द्रस्ततो मल्लारसं
ज्ञितः । श्रीरागश्च ततः पश्चाद्व
सन्तस्तदनन्तरम् ॥ हिन्दोलश्चाथ क
र्णाट एते रागाः षडेव तु । षड्त्रिं
शद्रागिणीनामथ क्रमशः कथिता मया
॥ धानसी मालसी चैव रामकीरी च
सिन्धुडा । आशावरी भैरवी च मालव
स्य प्रिया इमाः ६ वेलावली पू
रवी च कानडा माधवी तथा । कोडा
कीदारिका चापि मल्लारस्य प्रिया इमाः
६ ॥ गान्धारी शुभगा चैव गौरी कौमा
रिका तथा । वेलोयारी च वैरागी श्री
रागस्य प्रिया इमाः ॥ ६ ॥ तुडी च प
ञ्चमी चैव ललिता पठमञ्जरी । गुर्ज
री च विभाषा च वसन्तस्य प्रिया इमाः
६ । मायूरी दीपिका चैव देशकारी च पा
हिडा । वराडी मोरहाटी च हिन्दोल
स्य प्रिया इमाः ६ ॥ नाटिका चाथ भू
पाली रामकेली गडा तथा । कामो
दा चापि कल्याणी कर्णाटस्य प्रिया इ
माः ६ । ३६ । अथ कालनियमः
। विभाष ललिता चैव कामोदा पठ
मंजरी । रामकीरी रामकेली वेलोया
री च गुर्जरी देशकारी च शुभगा
पञ्चमी च गडा तुडी । भैरवी चाथ कौ

मारी रागिण्योऽष्टपञ्च ॥ एताः
पूर्वाह्णकाले तु गीयन्ते गायनोत्तमैः
। वराडी मायूरी कोडा वैरागी चाथ-
धानुषी ॥ वेलावली मोरहाटी सप्तै
ता रागयोषितः । गेया मध्याह्नका-
ले तु यथा भरतभाषितम् ॥ गान्धारी
दीपिका चैव कल्याणी पूरवी तथा ।
कानडा आशावरी चैव गौरी कीदारपाहि
डा ॥ मायूरी मालसी नाटी भूपाली
सिन्धुडा तथा । सायाह्ने तास्तु रा-
गिण्यः प्रगायन्ति चतुर्दश ॥ पुरु-
षास्तु भूपाद्या रागास्ते मालवादयः
। प्रदोषे चापराह्णे च रक्ताङ्गागान-
गोचराः ॥ इत्यष्टप्रहरं रागाणां स
र्वेषां गानमीरितम् । मेघमल्लाररा-
गस्य गानं वर्षासु सर्वदा ॥ श्रीपञ्च-
मीं समारभ्य यावज्जन्मोत्सवं हरेः ।
तावद्वसन्तरागस्य गानमुक्तं मनीषि
भिः ॥ शक्रोत्थानं समारभ्य यावद्दु
र्गामहोत्सवम् । गीयते तद्बुधैर्नित्यं
मालसी सा मनोहरा ॥ सर्वेषामिह
रागाणां रागिणीनां च सर्वशः । र-
ङ्गभूमौ नृपाज्ञायां कालदोषो न विद्य
ते । रागमाला पठेदादौ तत्पश्चा
त्तदनन्तरम् । नान्यथा तौ प्रगातव्या
नृपाज्ञायां न दूषणम् ॥ रागाः षडथ
रागिण्यः षट्त्रिंशच्चारुविग्रहाः
आगता ब्रह्मसदनात् ब्रह्माणं समुपास
ते ॥ अथ ध्यानम् । नितम्बिनीचु-

राग :

स्मितवक्त्रपद्म : शुभ्रद्युति : कुण्ड
लवान्प्रमत्त : । सङ्गीतशालाप्रविश
न्प्रदिष्टोमालाधरोमालवरागराज :
॥ १ ॥ नीलोत्पलंकर्णयुगेवहन्ती-
श्यामासुकेशीघनमध्यभागा । दीप-
रम्भासाम्बुजरम्यवक्त्रासाधानतीप-
ग्रसुचारुनेत्रा ॥ १ ॥ करेणुताचा
म्बुजयुग्मरम्याद्वराततयारुविलोक
यन्ती । कण्ठस्फुरन्मौक्तिकरत्नहा
रासामालसीसद्धृतावविचित्रा॰२॥
प्रतप्तचामीकरचारुवक्त्राकर्णावतंसं
कमलंवहन्ती । पौष्पंधनु : पुष्पश
रैर्दधानाचन्द्रानमारामपिरोप्रदि-
ष्टा ॥ ३ ॥ महेन्द्रनीलद्युतिर
म्बुजाक्षीप्रवादयन्तीकपिलायन्त्र-
म् । विचित्ररत्नाभरणासुकेशी-
सासिन्धुडाकान्तसमीपसंस्था ॥ ४
॥ जवाप्रसूनद्युतिबिम्बवक्त्रास
कस्तुपद्मंकरयोर्दधाना । चौमां
शुकाच्छादितगात्रयष्टिरागावरीरत्न
मालाविदग्धा ॥ ५ ॥ सरोवरस्था
स्फटिकस्यमन्दिरेसरोरुहै : शङ्कर
मर्चयन्ती । तालप्रयोगप्रतिबद्धगी
तै गौरीतनुर्भैरविकासतीयम् ॥
६ ॥ अथमल्लार : । विहारशीला
लिसुकान्तिदेह: कान्ताप्रियोधार्मि
कशीलयुक्त : । कामातुर : पिङ्गल
नेत्रयुग्मोमल्लाररागं : प्रियकृत्सु
वेश : ॥ २ ॥ सद्वेतितोत्फुल्ल

राग :

तानिकुञ्जे ललस्थिति : कान्तसमा
गमाय । वेलावलीचम्पकमौलिनी
सायालविचित्राभरणानिरुक्ता ॥
१ ॥ रत्न : सुकान्तिद्वियमाणवन्द
रम्यंवहन्तीकुचकुम्भयुग्मे । दूर्वाङ्
कश्यामतनु : सकामापुरातनै :
सापुरवीनिरुक्ता ॥ २ ॥ मणीक
ट्टचयतलेविपण्याविदीगिनीवाप्य
कथास्मितान्ती । विभूषिताङ्गीजटि
लैवबालासाधानडाहैमलसैवतन्वी
॥ ३ ॥ सद्गुच्छसद्गुच्छगणेदधानाप्र
सूनमालादयितेनबाला । गौरीव
कान्ता गगनुम्बितास्यात्सासुन्दरी
माधविकानिकुञ्जे ॥ ४ ॥ सुकण्ठ
पीयादयतिस्वभर्तृगानाथंसम्यस्य
तिसमासुखेन । सदैवतालापिन्द्रि
ताषमाला कोणकलातानवतीम
तासा ॥ ५ ॥ जास्यासतुतीयंव
तीसुदेहाकोशप्रविष्टन्दितवारिवि
न्दु : । निपीडयन्तीसितिमिरांशु
कान्तंकेदारिकारक्तपयोधरश्री ॥
६ ॥ अथश्रीराग : । लीलावतारेण
वनान्तराणिचिन्वन्प्रसूनानिवधूस
हाय : । विलासवेशोद्युतिदिव्यमू
र्त्ति : श्रीरागएषप्रथित : पृथिव्या
म् ॥ ३ ॥ स ध्यासुकावीरहस्तमध्ये
श्रीप्रवादयन्तीहृपिनाकयन्त्रम् । घा
राधराधातुविचित्रिताङ्गीगान्धारि
कागन्धसूत्रंनिधत्ते ॥ १ ॥ रस

राग :

नयासुविचारितकौतुकं विदधतीक
विकोविदकौतुकम् । सुकवितास्व
तभावनतत्परा भगवती सुभगा ससु
दाहृता ॥ २ ॥ पुष्पोद्यानेसार्द्धमा
लीकलापैः क्रीडन्ती नवकोकिला
कावलीषु । रामाख्या मासङ्गुपा
नाद्यसीमा गौरी गौरी गौरवाशोक
दिष्टा ॥ ३ ॥ चन्द्रालिकायां स्फुट
कौमुदीभिः प्रकाशितायां रजनीवि
हारैम् । करायकान्तं नसमं वसन्तो
कौमारिकाकामकलाविदग्धा॥ ४ ॥
गौरीपादाम्भोजमभ्यर्चयन्ती गन्धोद्
तं गन्धमाल्यं दधाना । नानारत्नो
पायनैर्भक्तिभावैर्वैरीयारीषष्य
सैवालिकेयम् ॥ ५ ॥ उल्लासयन्ती
धम्मिल्लेरम्यः स्थान प्राक्यम्बुना ।
मालतीकुसुमसग्भिर्वैरागौराग
वीक्षिता ॥ ६ ॥ अथवसन्तः ।
चूताङ्कुरैर्यपक्वतावतंसौ विधृत्य
सानात्ययनेषपद्म : । पीताम्बरः
काञ्चनचारुदेहो वसन्तरागो युवती
प्रियश्च ॥ ७ ॥ सुनृत्यमानातिसुखी
सयुक्ता सुमालतीकल्पितचारुयष्टि
। चूताङ्कुरं पाणियुगेऽवन्तीवन
स्थाङ्गीतुण्डिकेरितेयम् । १ ॥ स
ङ्गीतगोष्ठीं गरिष्ठभावं समाश्रिता
गायनसम्प्रदायैः । खर्वं द्विनीनू
पुरपादपद्मा सापक्षमौपद्ममवेद्यवेषी
॥ २ ॥ उरसिकोणचयस्य सुसारं विद

धतीधयनोत्थितचारुवेशम् । विलु
लितालकमल्लिकयाङ्गीभासुरा ललि
ताक्षिलाबुधैः ॥ ३ ॥ सखीक
लापैः परिहासमाना वियोगिनी
कान्तवियोगदेशा । पीनस्तनी वैव
धरामसुमाभ्यामा सुकेशीमठमङ्गल
रीयम् ॥ ४ कर्णोत्पलाश्लिमधु
मत्ताक्षीशृणोतिसामञ्जु लकूजिता
नि । कामाग्निर्क्षगन्धमना : प्रदो
षे सागुर्ज्जरीयं श्रवणीविलासी ॥
५ ॥ षाड्वागयनीनिजपिप्पलन्द
संगीतशास्त्रार्थविविधचमाभिः ॥ म
नीवराकारलताभिरामा संमतभा
षाकुशलाविशेषा ॥ ६ ॥ अथविलो
ल : । दासाभिलासिनमतम्पृयि
व्यामुत्थापितसत्वयमायिबन्धैः
।उल्लोलसंगीतरसैर्विदग्धो विलो
लराग: कथितोरसज्ञै:॥५ मयूरकि
कायवचोऽसन्तीमयूरिकान्त्यतत
किरन्ती । मयूरकालीवसितिं दधा
नामायूरिकासद्धिता गुपर्णै:॥ १ ॥
प्रदीपकालेऽहसमाविष्टा प्रदीपष्ट
खारूपगाचवस्त्रा । सीमन्तसिन्दू-
रविराजमाना सुरत्नमालाकिलदी-
पिकेयम् ॥ २ ॥ सार्वं सखीभिर्वि
जनेवसन्तीविचित्रवादीनतिलम्बस
ङ्गा । निरीक्षमाणाननदर्पणा या
सादेशकारीकथिता गुणज्ञैः ॥ ३ ॥
भर्तुर्दधाना चरणारविन्दं निषेधय

राग :

न्तीपरदेशयानम् । मकामदाम्यत्य सुखेनिमग्नासापारिहारसद्दयिता-कवीन्द्रै : ॥ ४ ॥ कार्यं दधानासुर-पुष्पयुग्मं स्फुरत्सुवर्चोजमनोहरा-ङ्गी । श्रीरानना चारुविलोलनेत्रा वराङ्गनेयंकथितावराडी ॥ ५ ॥ उत्पन्नमात्रे प्रथमापराधेमामंपुनः आर्तुमनाविरेव । ऋजुस्वभावान्वि-यसंवदन्तीसामोरुशाटीरुठकेलितष्टा । ॥ ६ ॥ अथकर्णाटः : । क्षपाण-पारविस्फुरगाधिरूढोसयूरकरठाति-सुकरठकान्तिः : । स्फुरत्सितस्वि-वसरस : प्रमाण : कर्णाटरागोरू-रितालक्षणं : ॥ १ ॥ चिरंनटत्वी-शुभरङ्गमध्ये संप्राप्य कौनटिनंवसनम् । सुगीततालेषुकृतावधाना-नटीषुनाटीपरिधानदेहा ॥ १ ॥ स्वनायकंपुष्पलताद्रिकटाक्षसम्मुखो सर्वसुदंवहन्ती । स्वनामेयशक्षरित मोतिसुग्धाभूपालिकासास्वयट्-परीया ॥ २ ॥ अभ्यायपंतोगुक सारसारी : श्रीरामरामेतिसुमेधलक्ष्मी । वामस्तनोर्ड्सखलितांशुकश्री : श्रीरामकेलीकथिताकवीन्द्रै : ॥ ३ ॥ विशिषवैद्गग्ध्यमतीसमस्तान् कलाविलासेनविमोहयन्ती । हष्ट्वितस्वापरिपुष्टदेहावराप्रलम्बस्तनभारभव्या ॥ ४ ॥ । अथ : समपार्धसितसत्वरत्नोपयेविहारेवसरो

राग :

कुहावि । विचिन्वतीसौरभमोदमानाकामोदरागिस्थुदितासुयत्नैः ॥ ५ । व्यावृत्तानटत्वपरिश्रमेपालाविलाभि : मुदलीकृतादरा । नटीनांकल्याणोकलयलिमतइ-श्वोपथप्रस्थानंसुखरितामिह्यीक्ता लापम् ॥ ६ ॥ अथरागरागिणीनां भावनिरूपणम् । मालव : श्रीस्-हिन्डोलोमवारस्तदनन्तरम् । गायन्तिगायकाधीरसानन्देनचतुष्टयम् । वसन्तराग । कर्णाटोवीवीरीभवत : क्रमात् । धानसीमालसोचैवभैरवीमाधवीतथा ॥ सुभगापञ्चमीनाटीवेलोयारीचगुर्जरी । कामोदाचापिकल्याणोकेदाकेदारिकातुडी ॥ कौमारीमायुरीचैवदेशकारीचसिन्धुडा । रामकेलीचभूपालीरागिण्यश्चेतिविंशति : ॥ मानन्दाशाङ्गतिरिक्तानीयन्तेगानमीविदैः । भूपालीकानडागौरीरामकौरीपदोधिका ॥ भामावरीविभाषाच बङ्गारीचगडातथा । एताश्चनवरागिण्योपीरागेगानसुसंमम् ॥ वेलावलोचगान्धारीललितापठमञ्जरी । वैराजिरागिणीचापिमेहरशाटीचपाहिडा ॥ कदर्णाशवित्रानोया शुभमैतारागवे यित : ॥ रागेणरसभागेनपट्चिंशत्रागिणीशुच । करुणानन्दवीरेषु स्थापनार्थमत

प्रथम् ॥ पूरितसंगीतदामोदरेशिव नारदसंवादे १।२ अध्यायौ॥ रञ्जनम् । रञ्ज॰ भावेघञ् ॥ रज्यतेऽनेनेतिवा। अकर्त्तरिचकारकेसंज्ञायामितिघञ् ॥ घञिचभावकरणयोरितिरञ्जे र्नलोपः ॥

रागचूर्णः । पुं॰ दनधावने । खदिरे ॥ मकरध्वजे । कन्दर्पे । लाक्षारसे ॥ फल्गुचूर्णे । गुणाल॰इ॰भा॰ । सिन्दूरे ॥

रागच्छन्न । पुं॰ कामदेवे । त्रि॰रागेणच्छन्ने ॥

रागद : । पुं॰ तेरणीसुमे । त्रि॰रागदातरि ॥

रागदालि : । पुं॰ मसूरे ॥

रागपद : । पुं॰ कामादिषु ॥ यामसमस्तरश्चेमस्पृशात्यानयेचवामेभौमायाचदक्षयरागपदइतीरितं ॥

रागपुष्प : । पुं॰ बन्धूके रक्ताम्लाने ॥

रागपुष्पी । स्त्री॰ जवायाम् ॥

रागप्रसव : । पुं॰ बन्धूके ॥ रक्ताम्लाने ॥

रागबन्धी । त्रि॰ रागप्रवर्त्तके ॥

रागयुक् । पुं॰ माणिक्ये ॥

रागरज्जु : । पुं॰ कामदेवे ॥

रागलता । स्त्री॰ रत्याम् । कामप्रियायाम् ॥

रागहन्त : । पुं॰ कामदेवे ॥

रागषाडव : । पुं॰ दाडिमद्राक्षायुक्तमुद्गयूषे ॥

रागसूत्रम् न॰ तुलासूत्रे ॥ पट्टसूत्रे ॥

रागाङ्गी । स्त्री॰)

रागाढ्या । स्त्री॰) मञ्जिष्ठायाम् ॥

रागाढ । त्रि॰ आर्द्रत्वाद्दानशीले॥

रागाशनि : । पुं॰ बुद्धे ॥

रागिणी । स्त्री॰ विदग्धायांनार्याम् ॥ मेनकायाज्येष्ठकन्यायाम् ॥ जयश्रीवाम्यांलक्ष्म्याम् ॥ षड्रागाणांचषट् ॥ तास्वतुमन्मथभरतमतेचषट्प्रकाराः ॥ सोमेश्वरमतेकल्लिनाथमतेचषट् षट्प्रकाराः । तासांविवरणंरागशब्देद्रष्टव्यम् ॥

रागी । त्रि॰कामाद्याकुलचित्ते । कामुके । रक्तरि । चतुरक्ते ॥ रागिणोदेवभक्तोऽसिदेवासुरमानुषाः ॥ यथोक्तंभागवतेव्यासेन । रागीविष्णुः शिवोरागी ब्रह्मापिरागसंयुतः । रागयानपिचातुर्यादिदेवत्वलक्ष्यतइति । स्त्री : सम्पूर्णानुक्रमेतिलपत्रादिषु विभुक्त । तृणधान्यविशेषे । लाङ्गले । वज्रतरकविशेषे । गुष्ककविशेषे ॥

राक्ङ्ग॰ । त्रि॰ समर्थे । राघति । राघृसामर्थ्येक्विप् ॥

राघव : । पुं॰ रघुवंशजे । श्रीरामे ।

पुराणप्रसिद्धेमत्स्यैर्महामीने ॥ यथा । अस्तिमत्स्यस्तिमिर्नामशतयोजनविस्तृतः । तिमिङ्गिलस्तद्गिलोऽपितद्गिलोऽप्यस्तिराघवः ॥ इति ॥ ब्रह्माण्डाभिमानिनि । रक्षतिनाथंगच्छतीतिरघुरक्षमयः कोषः । तदधिष्ठितः । अण् ॥

राघवायणः । पुं॰ रामायणे ॥ यथा । सेतिहासपुराणेभिराघवायणभारतम् । समाप्तिरहितान्येवसन्तिलाभिस्रुतानिते ॥ इत्यग्निपुराणम् ॥

राङ्कवः । पुं॰ द्रुमकण्टके ॥

राङ्कवम् । न॰ मृगरोमजीयवस्त्रे । रङ्कौभवम् । रङ्कोरमनुष्येण चेत्यण् । मृगरोमजवस्त्रेमृगशब्देनपशुमात्रंग्राह्यम् । तेनकम्बलादयोपिराङ्कवम् ॥ पुं॰ गजि ॥ रङ्कौ॰देशविशेषेभवः । पूर्ववत् ॥

राङ्कवकः । पुं॰ मनुष्ये ॥ रङ्कौभवः । मनुष्यतत्स्थयोर्वुञ् ।

राङ्कवायणः । त्रि॰ राङ्कवार्थे ॥ रङ्कौभवः । रङ्कोरमनुष्येण चेतिष्फक् ॥

राङ्गणम् । न॰ रङ्गन्॰इ॰गौ॰भा॰प्र॰ पुष्पविशेषे ॥

राट्॰ड् । पुं॰ राजनि ॥ राजते । राजृदीप्तौ ॥ सत्सूद्विषेतिक्विप् ।

राजकम् । न॰ नृपवृन्दे ॥ राज्ञांसमूहः । गोत्रोक्षोष्ट्रोरभ्रराजराजन्यराजपुत्रवत्समनुष्याजाद्वुञ् ॥ पुं॰ राजनि ।

राजकादम्बः । पुं॰ कदम्बविशेषे ॥

राजकन्या । स्त्री॰ केविकापुष्पे ॥ भूपसुतायाम् ॥

राजकर्कटी । स्त्री॰ चीनाकर्कट्याम् ॥

राजकशेरुः । पुं॰ न॰ जलजकन्दविशेषे ॥ भद्रमुस्तायाम् ॥

राजकीयः । त्रि॰ राजसम्बन्धिवस्तुनि ॥ राज्ञइदम् । राज्ञः कचित्यः । कार्कारीव्यादेशः ॥

राजकुमारः । पुं॰ राजपुत्रे ॥

राजकुष्माण्डः । पुं॰ वार्ताक्याम् ॥

राजकोशातकी । स्त्री॰ धामार्गवे । तोरजी॰इ॰ भा॰प्र॰ फलशाकेरा

जकोशातकीशीतामधुराकफवातला । पित्तघ्नीदीपनीश्वासज्वरकाससकृमिप्रणुत् ॥

राजक्षवकः । पुं॰ सर्षपे ॥

राजखर्जूरी । स्त्री॰ श्रेष्ठखर्जूर्याम् । पिण्डखर्जूरिकायाम् । राजपिण्डायाम् । नृपप्रियायाम् ॥

राजगामि । त्रि॰ राजसम्बन्धिनि ॥

राजगिरिः । पुं॰ शाकभेदे । राजाद्रौ । राजशाकिन्याम् ॥

राजगुह्यम् । न॰ सर्वेषांगुह्यानांराज्ञि ॥ गुह्यानांराजा । राजदन्तादिः ॥

राजगृहम् । न॰ । तीर्थविशेषे ॥

राजगौरः । पुं॰ मत्स्यविशेषे ॥ मद्गुरे ॥

राजघ । त्रि॰ तीक्ष्णे ॥ राजहन्तरि ॥

राजानं हन्ति । हन० । राजघउपसङ्ख्यानाट्टक् ॥ टिलोपोघत्वञ्च निपात्यते ॥

राजचिह्नम् । न० नृपाज्ञासूचकेलक्षविशेषे ॥ चिह्नानांराजा । राजदन्तादिः ॥

राजचिह्नकम् । न० उपस्थे ॥ चिह्नानांलीव विभाजकानांराजा ॥

राजजम्बूः । स्त्री० पिण्डखर्जूरे ॥ जम्बूप्रभेदे । फलेन्द्रे । फलेन्द्रा० चू० भा० । राजजम्बूफलस्वादुविष्टम्भिगुरुरोचकम् ॥ जम्बूनांराजा ॥ राजदन्तादिः ॥

राजतम् । न० रजते ॥ त्रि० रजतनिर्मिते । रूप्यमये ॥ रजतस्यविकारः । प्राणिरजतादिभ्योऽञ् ॥

राजतरुः । पुं० कर्णिकारवृक्षे ॥ आरग्वधे ॥

राजतरुणी । स्त्री० पुष्पविशेषे । महासहायाम् । वर्णपुष्पी । अम्लानी । सुपुष्पी । सुवर्णपुष्पी ॥

राजता । स्त्री० राजत्वे ॥

राजताल । पुं० स्वनामख्यातपादपे ॥ गुवाके ॥

राजतिमिषः । पुं० नाटामे ॥ सुखाशे ॥ इ० त्रिकाण्डशेषः ॥

राजदण्डः । पुं० राजशासने ॥

राजदन्तः । पुं० अग्रोदन्तपङ्क्तिस्थमध्यदन्तयुग्मे ॥ दन्तानांराजा । राजदन्तादिषुपरम् ॥ उपरिस्थश्रीस्थमध्यवर्त्तिदन्तद्वये ॥ यथा । राजदन्तौतुमध्यस्थावुपरिस्थौशिवौ क्वचिदितिहेमचन्द्रः ॥

राजदेशीयः । पुं० राजकल्पे । राजदेश्ये ॥ ईषदूनोराजा । ईषदसमाप्तौकल्पप्देश्यदेशीयरः ॥

राजधत्तूरकः । पुं० कनकधत्तूरे । राजधूर्त्ते । महाशठे ॥

राजधर्म्मः । पुं० राज्ञांकर्त्तव्यकर्म्मणि ॥ सचमनुस्मृतेः सप्तमाध्याये० कालीपुराणस्य ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ अध्याययोः महाभारतस्यशान्तिपर्व्वणिपद्मपुराणस्यस्वर्गखण्डे ॥ १३८ ॥ अध्यायेचद्रष्टव्यः ॥

राजधानकम् । न० राजपुरे ॥ (*) ॥

राजधानी । स्त्री० कोट्टे । राजपुरे । स्कन्धावारे ॥ धीयतेऽस्याम्०भूति० धानी । करणाधिकरणयोश्चेत्यधिकरणेल्युट् । ङीप् । राजधानी ॥

राजधान्यम् । न० श्यामाके ॥

राजधुस्तूरकः । पुं० बृहद्धुस्तूरे ॥ राजधूर्त्ते । महाशठे । निर्गुणपुष्पके । श्यामे । राजस्वर्णे ॥

राजा । पुं० प्रभौ ॥ क्षत्रिये ॥ मृगाङ्के । रजनीपतौ ॥ यक्षे ॥ शक्रे ॥ नृपे । पार्थिवे । राज्याभिषिक्तक्षत्रिये ॥ अभिषिक्तजनपदपुरपाल-

यितपुरुषश्रेष्ठे । इत्यमरः । भूपे । प्रणताशेषसामन्ते ॥ अराजके हि लोकेऽस्मिन् सर्वतो विद्रुते भयात् । रक्षार्थमस्य सर्वस्य राजानमसृजत् प्रभुः ॥ अस्य व्युत्पत्तिर्विष्णुपुराणे॰ यथा । महता राजराज्येन पृथुर्वैन्यः प्रतापवान् । सोऽभिषिक्तो महातेजा विधिवद्धर्मकोविदैः ॥ पित्राऽपरञ्जितास्तस्य प्रजास्तेनानुरञ्जिताः । अनुरागात्ततस्तस्य नाम राजेत्यभाषतेति ॥ राजकर्त्तव्यकर्माणि यथा मदालसोवाच । वत्स राज्याभिषिक्तेन प्रजारञ्जनमादितः । कर्त्तव्यमविरोधेन स्वधर्मस्य महीभृता ॥ व्यसनानि परित्यज्य सप्तमूलहराणि वै । आत्मा रिपुभ्यः संरक्ष्यो बहिर्मन्त्रविनिर्गमात् ॥ अष्टधा नाशमाप्नोति स्वचक्रस्यन्दनाद्यथा । तथा राजाप्यसन्दिग्धं बहिर्मन्त्रविनिर्गमात् ॥ दुष्टादुष्टांश्च जानीयादमात्यानरिदोषतः । चरैश्चरास्तथा शत्रोरन्वेष्टव्याः प्रयत्नतः ॥ विश्वासो न तु कर्त्तव्यो राज्ञा मित्राप्तबन्धुषु । कार्य्ययोगादमित्रेऽपि विश्वसीत नराधिपः ॥ स्थानवृद्धिक्षयज्ञेन षाड्गुण्यविदितात्मना । भवितव्यं नरेन्द्रेण न कामवशवर्त्तिना ॥ प्रागात्मा मन्त्रिणश्चैव ततो भृत्या महीभृता । जेयाश्चा

नन्तरं पौरा विरुध्येत ततोऽरिभिः ॥ यस्त्वेतानविजित्यैव वैरिणो विजिगीषते । सोऽजितात्माजितामात्यः शत्रुवर्गेण बाध्यते ॥ तस्मात् कामादयः पूर्वं जेयाः पुत्र महीभृता । तज्जये हि जयो राज्ञो राजा नश्यति तैर्जितः ॥ कामः क्रोधश्च लोभश्च मदो मानस्तथैव च । हर्षश्च शत्रवो ह्येते विनाशाय महीभृताम् ॥ कामप्रसक्तमात्मानं स्मृत्वा पाण्डुं निपातितम् । निवर्त्तयेत्तथा क्रोधादनुह्रादं हतात्मजम् ॥ हतमैलं तथा लोभान्मदाद्वेनं द्विजैर्हतम् । मानादनायुषः पुत्रं हतं हर्षात् पुरञ्जयम् ॥ एभिर्जितैर्जितं सर्वं मरुत्तेन महात्मना । संस्मृत्य वर्जयेदेतान् षड्दोषांश्च महीपतिः ॥ काककोकिलभृङ्गाणां बकव्यालशिखण्डिनाम् । हंसकुक्कुटलोहानां शिक्षेत चरितं नृपः ॥ काकात्॰ सर्वशङ्किता । कोकिलात्॰ माधुर्यम् । भृङ्गात्॰ अपीडयाऽर्थादानम् । बकात्॰ यत्नपक्षे एकाग्रताम् । व्यालात्॰ दुरुपसर्पित्वम् । शिखण्डिनः चित्रताम्॰ सर्पघ्नतायमूकताम्॰ राजावात्मगोपनञ्च । हंसात्॰ सारग्राहित्वम् । लोहकुक्कुटात्॰ संधानम् । कौशिकस्त्रियांस्तुर्यादिपद्यं मनुजेश्वरः । चेष्टां पिपीलिकानाञ्च काले भू

यः प्रदर्शयेत् ॥ कौशिकस्य•उलूकस्य रात्रौ काकावस्कन्दनम् पिपीलिकानाम्•सेनावत्कृत्त्वं सर्पभक्षयाद्य ॥ ज्ञेयाग्निविस्फुलिङ्गानां वीक्षचेष्टा च शाल्मले : । चन्द्रसूर्यस्वरूपयं नीथ्यर्थे पृथिवीक्षिता ॥ च- ग्निविस्फुलिङ्गात्•दूराद्दाहः । वीक्षात्•मयद्वय निष्पादनम् । उष्णकाले•चन्द्रः सुखदायी•शीतकालेन । एवं सूर्यः शीतसुखदायी उष्णकालेन एवं कालानुसारेण सुखदुःखदातृत्वम् ॥ मधुकरात्•मधुसरभस्तित्वाद्युपिषौ सतमात् । प्रजान्वयेषु चादेयात्तथा चण्डालयोषितः ॥ मधुकरात् निघृणत्वम् । मद्यात्•कण्टकगोपनम् स्मितमुखताच । सरभात्• यस्याशिमा च भूनोद्रेकः । यथा सरभोऽष्टापदः परोन्नतिं न सहते । शूलिन्याः पात्रिं चापनम् । शुर्विण्याः सनात्कालियाद्दानम् । चण्डालयोषित्शौभिकौ•कामि रीद्दर्शयित्वा भ्यद्भिक्षीणाति ॥ भक्तार्कयमसोमानां तद्वद्वायोर्महीपतिः । रूपाणि पञ्च कुर्वीत महीपालनकर्मणि ॥ यथेन्द्रश्चतुरो मासान् वार्योघेण विभूतलम् । आप्याययेत् तथा लोकान् परिचारैर्महीपतिः ॥ परिचारैरर्थदानादिभिः ॥ मासानष्टौ यथा सूर्यस्तोयं हरति रश्मिभिः । सूक्ष्मेणैवाभ्युपायेन तथा शुल्कादिकं नृपः ॥ यथा यमः प्रियद्वेष्यौ प्राप्ते काले नियच्छति । तथा प्रियाप्रियौ राजा दुष्टादुष्टे समो भवेत् ॥ पूर्णेन्दुमालोक्य यथा प्रीतिमान् जायते नरः । एवं यत्र प्रजाः सर्वा निर्वृतास्तच्छशिव्रतम् ॥ मरुतः सर्वभूतेषु निगूढश्चरते यथा । एवं नरेन्द्रश्चारैस्तु पौरामात्यारिबन्धुषु ॥ न लोभार्थैर्न कामार्थैर्नार्थार्थैर्यस्य मानसम् । यद्यार्थैः कृष्यते धर्मात् स राजा स्वर्गमृच्छति ॥ लोभाद्विमार्गमावन्नः उत्पथग्राहिणो मूढान् स्वधर्माच्चलितान्नरान् । यः करोति निजे धर्मे स राजा स्वर्गमृच्छति ॥ उत्पथग्राहिणः पापिनः ॥ वर्णधर्मा न सीदन्ति यस्य राष्ट्रे तथाश्रमाः । राजंस्तस्य सुखं तात परत्रेह च शाश्वतम् ॥ एतद्राज्ञः परं कृत्यं तथैतद्वृद्धिकारणम् । स्वधर्मस्थापनं नॄणां चाल्यते न कुबुद्धिभिः ॥ पालनेनैव भूतानां कृतकृत्यो महीपतिः । सम्यक् पालयिता भागं धर्मस्याप्नोति वै यतः ॥ एवमाचरते राजा चातुर्वर्ण्यस्य रक्षणे । स सुखी विहरत्येष शक्रस्यैति सलोकताम् ॥ इति मार्कण्डेयपुराणे मदालसोपाख्यानाध्यायः ॥ राजते । राजृ• । कनिन्युवृषीति कनिन् ॥

शौण्डिमति ॥ उत्तरपदे चेत् श्रेष्ठार्थ वाचक : ॥

राजनम् । न० सामविशेषे ॥ नि० राज्ञ : शूद्रायामुत्पन्ने ॥ राज्ञोऽपत्यम् । राजश्वशुराद्यत् । राज्ञो जातावेवेति वार्त्तिकात् शूद्रायामुत्पन्ने क्षत्रियजातित्वाभावादण् । अन्निति प्रकृतिभाव : ॥

राजनामा । पुं० पटोले ॥

राजनीति : । स्त्री० नीतिशास्त्रे । राजपत्नी ॥ पश्चान्यनीतिं राजनीतिश्च ॥

राजनीलम् । न० मरकतमणौ ॥

राजन्य : । पुं० क्षत्रिये ॥ मनुविधि बोधितानि कर्माणि यथा । राजन्या नामसत् संख्यासौ भूमिशासनम् । अपाश्रयीवधिगुप्त शूद्रवत्त मथाश्यदेहिति ॥ अस्मि निषिद्धकर्माणि यथा । राजन्यानां कराद्दानं वि नावैवाहिकाश्रय : । प्रतिग्रह : स निद्योऽपररक्षासुखप्रद : । युद्धे पलायनञ्चैव तथाकातरताऽर्थिषु । अपालनं प्रजानाञ्च दानेधर्मे विरक्तता । अनवेक्षास्वराष्ट्रस्य ब्राह्मणानामनादर : । अमात्यानामसन्मानं वै पांकर्मानिवेचणाम् ॥ अस्त्यानाश्रय रौहासीनिषिद्ध : चनजन्मनामिति ॥ राज्ञोऽपत्यम् । राजश्वशुराद्यत् । राज्ञो जातावेव । येचाभावकर्मणो रितिप्रकल्या ॥ राजपुत्रे ॥ वल्ली ॥ क्षीरिकाद्रुमे ॥ राजति । राज् ० । राजिरन्य : ॥

राजन्यकम् । न० क्षत्रियसमूहे ॥ राजन्यानांक्षत्रियाणांसमूह : । गोत्रोक्षोष्ट्रोरभ्रराजराजन्येतिवुञ् । प्रज्ञात्यापकैराजन्यमनुष्ययुवान: ॥ पुं० राजन्यादेशे । राजन्यानांविषयोदेश : । राजन्यादिभ्योवुञ् ॥

राजन्यबन्धु : । पुं० दुर्वृत्तनृपतौ । राजाभासे । राजन्यावन्धवोऽस्य ॥

राजन्वान् । त्रि० सुराज्ञिदेशे । यत्र देशेस्वधर्मशीलोराजा० तद्देशे । राजास्त्यस्मिन्नस्मिन्वा । प्रशंसायां मतुप् । राजन्वान्सौराज्ये० इति निपातनात्नलोपाभाव : ॥ राजन्वती० भूमि : ॥

राजपटोल : । पुं० पटोले ॥

राजपटोली । स्त्री० मधुपटोल्याम् ॥

राजपट्ट : । पुं० मणिविशेषे । विराजवि ॥

राजपट्टिका । स्त्री० चातकपक्षी ॥

राजपथ : । पुं० राजमार्गे ॥ राज्ञ : पन्था : । ऋक्पूरिति समासान्त : ॥ तल्लक्षणं यथाधनूंषिदशविस्तीर्ण : श्रीमान्राजपथ : स्मृत : । नृवाजिरथनागानामसम्बाध: सुसञ्चर : इति ॥

राजपर्णी । स्त्री० प्रसारिणीलतायाम् ॥

राजपलाण्डुः । पुं॰ रक्तवर्णपलाण्डौ । यवनेष्टे । राजप्रिये । महाकन्दे । दीर्घपत्रे । रक्तकन्दे । लालकांदा॰ लालप्याज॰ इ॰ भा॰ ॥

राजपीलुः । पुं॰ महापीलुवृक्षे ॥

राजपुत्रः । पुं॰ नृपपुत्रे । महाराजात्मजे ॥ राजनन्दने । युवराजे । राजकुमारे । भर्तृदारके ॥ कुमाररक्षा कर्त्तव्या राज्ञा यत्नेन सर्वदा ॥ तथाहि । राजपुत्रस्य रक्षा च कर्त्तव्या पृथिवीक्षिता । आचार्यैश्चास्य कर्त्तव्यं नित्यमुक्तं च रक्षणम् ॥ धर्मकामार्थशास्त्राणि धनुर्वेदञ्च शिक्षयेत् । रथे च कुञ्जरे चैनं व्यायामं कारयेत्सदा ॥ शिल्पानि शिक्षयेच्चैनं नाप्तैर्मिथ्याप्रियं वदेत् । शरीररक्षाव्याजेन रक्षिणोऽस्य नियोजयेत् ॥ न चास्य सङ्गो दातव्यः क्रुद्धलुब्धविमानितैः । अत्यन्तं तस्य कर्त्तव्यं गुणेर्देशेसुखान्वितम् । अविनीतकुमारं हि कुलमाशु विशीर्यते ॥ अधिकारेषु सर्वेषु विनीतं विनियोजयेत् । आदौ स्वल्पे ततः पश्चात्क्रमेणाथ महत्स्वपि ॥ मृगयापानमक्षांश्च वर्जयेत् पृथिवीपतिः । एतान्यासेवमाना हि विनष्टाः पृथिवीक्षितः ॥ बहवोन्नपश्चाद् लक्ष्येषां सङ्ख्यानविद्य ते । वृथाटनं दिवास्वप्नं विशेषेण विवर्जयेत् ॥ वाक्पारुष्यं न कर्त्तव्यं दण्डपारुष्यमेव च । परोक्षनिन्दा च तथा वर्ज्या भीषामहीक्षिता ॥ अर्थस्य दूषणं राजा द्विःप्रकारं विवर्जयेत् । अर्थानां दूषणञ्चैव तथा चार्थेषु दूषणम् ॥ अकारणात् समुच्छेदं दुर्गादीनामसत्क्रिया । अर्थानां दूषणं प्रोक्तं विप्रकीर्णत्वमेव च ॥ अदेशकाले यद्दानमपात्रे दानमेव च । अर्थेषु दूषणं प्रोक्तमसत्कर्मप्रवर्त्तनम् ॥ कामं क्रोधं मदं मानं लोभं दर्पं तथैव च । जेतव्यमरिषड्वर्गं सादरं पृथिवीक्षिता ॥ एतेषां विजयं कृत्वा कार्यं भृत्यजयं ततः । कृत्वा भृत्यजयं सर्वं राजा जनपदं जयेत् ॥ कृत्वा तु विजयं तेषां शत्रून् बाह्यांस्ततो जयेत् । बाह्याश्च विविधा ज्ञेया स्तुल्याभ्यन्तरकृत्रिमाः ॥ गुरवस्ते यथापूर्वं तेषु यत्नपरो भवेत् । पितृपैतामहं मित्रं सामन्तञ्च तथा रिपोः ॥ कृत्रिमञ्च महाभाग मित्रं त्रिविधमुच्यते । तथा पितृगुरुः पूर्वं भवेत्तच्चापि पार्थिव ॥ स्वाम्यमात्यो जनपदो दुर्गं सैन्यं तथैव च । कोषो मित्रञ्च धर्मज्ञ सप्ताङ्गं राज्यमुच्यते ॥ सप्ताङ्गस्यापि राज्यस्य मूलं स्वामी प्रकीर्त्तितः । तन्मूलत्वात्तथाङ्गानां राजा रक्ष्यः प्रयत्नतः ॥ षडङ्गरक्षा कर्त्तव्या तेन यत्नतः । अङ्गेभ्योयस्तथैकस्य द्रोहमाचरतेऽल्पधीः ॥ वधस्त

राजपुत्र :

स्यतुकर्त्तव्य:शीघ्रमेवमहीक्षिता। नराज्ञास्मृदुनाभाव्यं मृदुर्हिपरिभूयते ॥ नभाव्यं दारुणेनापितीक्ष्णा दुद्विजतेजन:। कालेमृदुर्योभवति कालेभवतिदारुण: ॥ राजालोकद्वयापेक्षीतस्यलोकद्वयंभवेत्। भृत्यै: सहमहीपाल: परिहासंविवर्जयेत् ॥ भृत्या: परिभवन्तीहनृपं हर्षवशङ्गतम्। व्यसनानिचसर्वाणिभूपति: परिवर्जयेत् ॥ लोकसङ्ग्रहणायापिस्रातकव्यसनोभवेत्। शौटीरस्यनरेन्द्रस्यनित्यमुद्रिक्तचेतस:॥ जनाविरागमायातिसदादु:सेव्यभावत:। स्मितपूर्वाभिभाषीस्यात्सर्वस्यैवमहीपति: ॥ वध्येष्वपिमहाभागभ्रूकुटिंनसमाचरेत्। भाव्यंधर्मभृताश्रेष्ठस्थूललक्षेणभूभृता। स्थूललक्षस्यवशगासर्वाभवतिमेदिनी। अदीर्घसूत्रश्चभवेत्सर्वकर्मसुपार्थिव:। दीर्घसूत्रस्यनृपते: कर्महानिर्ध्रुवंभवेत्। रागेदर्पेचमानेचद्रोहेपापेचकर्मणि। अप्रियेचैवकर्त्तव्येदीर्घसूत्र: प्रशस्यते। राज्ञासंवृतमन्त्रेणसदाभाव्यंविजानता। तस्यासंवृतमन्त्रस्यराज्ञ: सर्वापदोध्रुवा:। कृतान्येवतुकर्माणिज्ञायन्तेयस्यभूपते:। नारब्धानिमहाभागतस्यस्याद्वसुधावशे। मन्त्रमूलंसदाराज्यंतस्मान्मूलंसुरक्षितम्। कर्त्तव्यंपृथिवीपालैर्मन्त्रभेदभयात्सदा। मन्त्रवित्साधितोमन्त्र: संपदांसुखावह: ॥ मन्त्रच्छलेनबहवोविनष्टा: पृथिवीक्षित:। आकारैरिङ्गितैर्गत्याचेष्टयाभाषितेनच ॥ नेत्रवक्त्रविकारैश्चगृह्यतेऽन्तर्गतंमन:। नयस्यकुशलैस्तस्यवशेसर्वावसुन्धरा। भवतीहमहीभर्त्तु: सदापार्थिवनन्दन। नैकस्तुमन्त्रयेन्मन्त्रंनराजाबहुभि: सह ॥ नारोहेद्विषमांनावंनापरीक्षितनाविकाम्। येचास्यभूमिंजयतोभवेयु: परिपन्थिन: ॥ तानानयेद्वशंसर्वान्सामादिभिरुपक्रमै:। यथानस्यात्कृशीभाव: प्रजानामनवेक्षया ॥ तथाराज्ञाप्रकर्त्तव्यंस्वराष्ट्रंपरिरक्षता। मोहाद्राजास्वराष्ट्रंय: कर्षयत्यनवेक्षया ॥ सोऽचिराद्भ्रश्यतेराज्याज्जीविताच्चसबान्धव: ॥ भृतोवत्सोजातबल: कर्मयोग्योयथाभवेत्। तथाराष्ट्रंमहाभागभृतंकर्मसमंभवेत्। योराष्ट्रमनुगृह्णातिराजास्वंपरिरक्षति। ससम्यग्वृत्तिमुपजीवेत्सुविन्दतेसुमहत्फलम्। राष्ट्राद्धिरण्यंधान्यंचमहीराज्ञासुरक्षिता ॥ नित्यंस्वेभ्य: परेभ्यश्चयथामातायथापिता। नित्यंराजास्वराष्ट्रंय: कर्षयत्यन्यस्यचेच्छया ॥ गोपितानिसदाकुर्यात्-

सविभागी प्रियाविच । यनस्सुप यीतव्यं फलंतेभ्यस्तथैवच ॥ धर्मकर्मं दमायत्तं विधानेदैवमानुषे । तयोर्दैवमचिन्त्यंहि पौरुषेविद्यतेक्रिया ॥ एवंमर्त्ये पालयतोऽस्यभर्त्तुर्लोकानुराग : परमोभवेच । लोकानुरागप्रभवाचलक्ष्मीर्लक्ष्मीवतश्चैव पराचकीर्त्तिः ॥ इतिमात्स्ये १८४ अध्यायः ॥ रत्नम् तद्गतिसोकप्रसिद्ध मणि सद्धरत्नातिविशेषे ॥ यथा । मैथ्यादम्बष्ठकन्यायांराजपुत्रस्यसम्भवः इतिपराशरपद्धतिः ॥ कारणात्न्यायांतथियाव्यातसेतिपुराणम् ॥

राजपुत्रकम् । न० राज्ञः पुत्राणांसमूहे । राजपुत्राणांसमूहः । वो वेचोाष्ठारभे क्वादिनावुञ् ॥ पुं० राजात्मे ॥

राजपुत्रिका । स्त्री० राजकन्यायाम् ॥ शरारिविशेषे ॥ जात्याम् ॥ राज्ञःपुत्रिकेव ॥

राजपुत्री । स्त्री० राजकन्यायाम् । मालत्याम् ॥ रेणुकाख्यौषधौ ॥ कटुतुम्ब्याम् ॥ राजरीती ॥ छुच्छुन्दर्याम ॥

राजपुष्पः । पुं० नागकेशरवृक्षे ॥

राजपुष्पी । स्त्री० }

राजप्रिया । स्त्री०} करुणीवृक्षे ॥

राजफणिज्झक । पुं० नागरङ्गवृक्षे ॥

राजफलम् । न० पटोले ॥

राजफला । स्त्री० जम्ब्वां ॥

राजबदर : । पुं० उत्तमकोलौ । नृपश्रेष्ठे । नृपवदरे । राजवल्लभे । पृथुकोले । तनुबीजे । मधुरफले । राजकोले ॥ न० रत्नामलके ॥ लवणे ॥ लवण्याम् ॥

राजबला । स्त्री० गंधालिकायाम् । प्रसारण्यामोषधौ ॥ बलानांबलप्रदानांराजेव । राजदन्तादिः ॥

राजभट्टिका । स्त्री० जलपक्षिणि ॥

राजभूयम् । न० राजत्वे ॥

राजभोगीयम् । न० राज्ञः शरीरा श्रहिते ॥ राज्ञोभोगः शरीरम् तस्मैहितम् । आत्मन्विश्वजनभोगोत्तरपदात्ख : ॥

राजभोग्य । पुं० पियालवृक्षे । न० जातीकोषे । जातीफले ॥

राजभोगी । पुं० बालपिप्पले ॥

राजमण्डूक । पुं० बृहद्भेके । महामण्डूके । पीताङ्गे । वर्षाभेदे ॥

राजमल्ल : । पुं० नृपमल्ले । हस्तिनि । उष्ट्रे ॥ राज्ञामल्लः । महाभीराजादि ॥

राजमार्गः । पुं० राजपथे ॥

राजमाष : । पुं० बर्वटे । नीलमाषे । महामाषे । चौरा० लोबियाबडो द्द० मा० ॥ राजमाषोगुरुः स्वादुस्तुवरस्तर्पणः सरः । रूक्षोवातकरोरुच्यः स्तन्योभूरिमलप्रदः ॥

राजपुत्र :

स्यतुकर्त्तव्यः शीघ्रमेवमहीक्षिता। नराज्ञामृदुनाभाव्यं मृदुर्हिपरिभूयते ॥ नभाव्यंदारुणेनापितीक्ष्णाद्दुद्विजतेजनः। कालेमृदुर्योभवति कालेभवतिदारुणः॥ राजालोकद्वयापेक्षीतस्यलोकद्वयंभवेत्। भृत्यैः सहमहीपालः परिहासंविवर्जयेत् ॥ भृत्याः परिभवन्तीहनृपंहर्षवशङ्गतम्। व्यसनानिचसर्वाणिभूपतिः परिवर्जयेत् ॥ लोकसंग्रहणार्थायकृतकव्यसनोभवेत्। शौटीरस्यनरेन्द्रस्यनित्यमुद्रिक्तचेतसः॥ जनाविरागमायान्तिसदादुःसेव्यभावतः। स्मितपूर्वाभिभाषीस्यात्सर्वस्यैवमहीपतिः॥ वध्येष्वपिमहाभागभ्रुकुटिंनसमाचरेत्। भाव्यंधर्म्मभर्तात्रिभिस्स्थूललक्षेणभूभृता। स्थूललक्षस्यवशगासर्वा भवतिमेदिनी। अदीर्घसूत्रभवेत्सर्वकर्म्मसुपार्थिवः। दीर्घसूत्रस्यनृपतेः कर्म्महानिर्ध्रुवंभवेत्। रागेदर्पेचमानेचद्रोहेपापेचकर्म्मणि। अप्रियेचैवकर्त्तव्येदीर्घसूत्रः प्रशस्यते। राज्ञासम्भृतमन्त्रेणसदाभाव्यंद्विजोत्तम। तस्यासम्भृतमन्त्रस्य ज्ञेयाः सर्वापदोध्रुवाः। ज्ञात्वान्येवतुकर्म्माणिजायन्तेयस्यभूपतेः। नारभ्याणिमहाभागतस्यस्याद्वसुधावशे। मन्त्रमूलंसदाराज्यंतस्मा-

राजपुत्र :

न्मूलंसुरक्षितम् ॥ कर्त्तव्यंपृथिवीपालैर्मन्त्रभेदभयात्सदा। मन्त्रवित्साधितोमन्त्रः सम्पदांसुखावहः ॥ मन्त्रच्छलेनबहवोविनष्टाः पृथिवीक्षितः॥ आकारैरिङ्गितैर्गत्याचेष्टयाभाषितेनच ॥ नेत्रवक्त्रविकारैश्चगृह्यतेऽन्तर्गतंमनः। नयस्यकुशलैस्तस्यवशेसर्वावसुन्धरा। भवतीहमहीभर्त्तुः सदापार्थिवनन्दन। नैकस्तुमन्त्रयेन्मन्त्रंनराजाबहुभिः सह ॥ नोरीहियमानाः संतापरोहितनाविकाः। येषाअभूमिजयतोभवेयुः परिपन्थिनः॥ तानानयेद्वशंसर्वान्सामादिभिरुपक्रमैः। यथानस्यात्कृशीभावः प्रजानामनवेक्षया॥ तथाराज्ञाप्रकर्त्तव्यंस्वराष्ट्रंपरिरक्षता। मोहाद्राजास्वराष्ट्रंयः कर्षयत्यनवेक्षया॥ सोऽचिराद्भ्रश्यतेराज्याज्जीविताच्चसबान्धवः॥ भृतोवत्सोजातबलः कर्म्मयोग्योयथाभवेत्। तथाराष्ट्रंमहाभागभृतंकर्म्मसहंभवेत्। योराष्ट्रमनुगृह्णातिराजास्वंपरिरक्षति ॥ सञ्जातमुपजीवेत्सविन्दतेसुमहत्फलम्। राष्ट्राद्धिरण्यंधान्यंचमहीराज्ञासुरक्षिता॥ नित्यंस्वेभ्यः परेभ्यश्चयथामातायथापिता। नित्यंराजास्वराष्ट्रंयः कर्षत्यन्यस्यचेच्छया॥ गोपितानिसदाकुर्यात्-

सविभागीप्रियाणिच । चक्षुष्मुप योक्तव्यं फलंतेभ्यस्तथैवच ॥ धर्म कर्म दमायत्त विधानेदैवमानुषे । तयोर्दैवमचिन्त्यंहिपौरुषेविद्यतेक्रिया ॥ एवंमहीपालयशोऽश्वमस्तुतौ श्यानुराग : परमोभवेन्न । योऽसा सुराणप्रभवायलक्ष्मीस्तसौबतस्यैव महावकीर्तिः ॥ इतिमात्स्ये १८४ अध्याय ॥ रजपू तइतिलोकप्रसिद्ध वर्ण सङ्करजातिविशेषे ॥ यथा । वै श्यादम्बष्ठकन्यायांराजपुत्रस्यसम्भ वः इतिपराशरपद्धति ॥ करणकन्यायांक्षत्रियाज्जातइतिपुराणम् ॥

राजपुत्रकम् । न० राज्ञ : पुत्राणांसमूहे । राजपुत्राणांसमूह : । गोत्रोक्षोष्ट्रोरभ्रे त्यादिनावुञ् ॥ पुं० राजाम्रे ॥

राजपुत्रिका । स्त्री० राजकन्यायाम्॥ शरारिपक्षिणि ॥ जात्याम् ॥ राज्ञः पुत्रिकेव ॥

राजपुत्री । स्त्री० राजकन्यायाम् । मालत्याम् ॥ रेणुकाख्यौषधौ ॥ कटुतुम्ब्याम् ॥ राजरीतौ ॥ कृष्णन्द्यांस ॥

राजपुष्प : । पुं० नागकेशरवृक्षे ॥

राजपुष्पी । स्त्री०)

राजप्रिया । स्त्री०) करुणीवृक्षे ॥

राजफणिज्झक । पुं० नारङ्गवृक्षे॥

राजफलम् । न० पटोले ॥

राजफला । स्त्री० जम्ब्वां ॥

राजबदर : । पुं० उत्तमकोलौ । नृपश्रेष्ठे । नृपबदरे । राजबल्लभे । पृथुकोले । तनुबीजे । मधुरफले । राजकोले ॥ न० रक्तामलके ॥ लवणे ॥ लवण्याम् ॥

राजबला । स्त्री० गन्धालिकायाम् । प्रसारण्यामोषधौ ॥ बलातोपिबलप्र दानांराजेव । राजदन्तादि : ॥

राजभट्टिका । स्त्री० हरधौतपक्षिणि ॥

राजभूयम् । न० राजत्वे ॥

राजभोगीणम् । न० राज्ञः शरीरापेक्षिते ॥ राज्ञोभोग : शरीरम् ॥ तस्मै हितम् । आत्मन् विश्वजनभोगोत्तरपदात्ख : ॥

राजभोग्य । पुं० पियालवृक्षे ॥ न० जातीकोषे । जातीफले ॥

राजभोजी । पुं० वाजपेयवृक्षे ॥

राजमण्डूक : । पुं० बृहद्भेके । महामण्डूके । पीतभेके । वर्षाघोषे ॥

राजमल्ल : । पुं० नृपमल्ले । हस्तिनि । हस्ती । राज्ञोमल्ल : । मल्लःमहावात ॥

राजमार्ग : । पुं० राजपथे ॥

राजमाष : । पुं० वर्बटे । नीलमाषे । महामाषे । चौरा० लोबियाबड़ा इ० भा० ॥ राजमाषोगुरु स्वादु स्तुवरस्तर्पण : सर : । रूक्षोवातकरोरुच्य : स्तन्योभूरिमलप्रद : ॥

स्यतुकर्त्तव्य : शीघ्रमेवमहीक्षिता।
नराज्ञामृदुनाभाव्यंमृदुर्हिपरिभू-
यते ॥ नभाव्यंदारुणेनापितीक्ष्णा
दुद्विजतेजन : । कालेमृदुर्योभवति
कालेभवतिदारुण : । राजाखोक
द्वयापेक्षीतस्यलोकद्वयंभवेत् । भृ-
त्यै : सहमहीपाल : परिहासंवि
वर्जयेत् ॥ भृत्या : परिभवन्तीहनृ
पंहर्षवशङ्गतम् । व्यसनानिचस-
र्वाणिभूपति : परिवर्जयेत् ॥ लो
कसङ्ग्रहणार्थायकृतकव्यसनोभवेत्।
शौटीरस्यनरेन्द्रस्यनित्यमुद्रिक्तचित

न्मूलंसुरक्षितम् ॥ कर्त्तव्यंपृथिवी
पालैर्मन्त्रभेदभयात्सदा । मन्त्रवि
त्साधितोमन्त्र : संयतानांसुखाव-
ह : ॥ मन्त्रच्छलेनबहवोविनष्टा :
पृथिवीक्षित : । आकारैरिङ्गितैर्ग-
त्याचेष्टयाभाषितेनच ॥ नेत्रवक्त्र
विकारैश्चगृह्यतेऽन्तर्गतंमन : । न-
यस्यकुशलैस्तस्मात्सर्वाअनुस्वरा ।
भवतीहमहीभर्त्तु : सदापार्थिवन
न्दन । नैकस्तुमन्त्रयेन्मन्त्रनराजा
बहुभि : सह ॥ मोदोर्द्विसमीना
यंनापरोक्षितमाविकाम् ॥ येषा

सविभागीप्रियाविच । यज्ञस्सुप योक्तव्यं फलंतेभ्यस्तथैवच ॥ धर्मं कर्मं दमायत्तं विधानैर्दैवमानुषे । तयोर्दैवमचिन्त्यंहिपौरुषेविद्यतेक्रिया ॥ एवंमहींपालयतोऽस्यभर्त्तुर्लोकानुरागः परमोभवेच्च । लोकानुरागप्रभवाचलक्ष्मीर्लक्ष्मीवतश्चैव पराचकीर्त्तिः ॥ इतिमात्स्ये १६४ अध्यायः॥ रजपूतइतिलोकप्रसिद्धे वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥ यथा । वैश्यादम्बष्ठकन्यायांराजपुत्रस्यसम्भवः इतिपराशरपद्धतिः ॥ करणकन्यायांक्षत्रियात्सञ्जातस्त्वेतिपुराणम् ॥

राजपुत्रकम् । न॰ राज्ञः पुत्राणांसमूहे ॥ राजपुत्राणांसमूहः । गोत्रोक्षोष्ट्रोरभ्र स्यादिनावुञ् ॥ पुं॰ राजाम्रे ॥

राजपुत्रिका । स्त्री॰ राजकन्यायाम् ॥ शरारिपक्षिणि ॥ जात्याम् ॥ राज्ञः पुत्रिकेव ॥

राजपुत्री । स्त्री॰ राजकन्यायाम् । • मालत्याम् ॥ रेणुकाख्यौषधौ ॥ कटुतुम्ब्याम् ॥ राजरीतौ ॥ छुछुन्दर्याम् ॥

राजपुष्प : । पुं॰ नागकेशरवृक्षे ॥

राजपुष्पी । स्त्री॰)

राजप्रिया । स्त्री॰) करुणीवृक्षे ॥

राजफणिज्झक । पुं॰ नागरङ्गवृक्षे ।

राजफलम् । न॰ पटोले ॥

राजफला । स्त्री॰ जम्बू ॥

राजबदर : । पुं॰ उत्तमकोलौ । नृपश्रेष्ठे । नृपबदरे । राजवल्लभे । पृथुकोले । तनुबीजे । मधुरफले । राजकोले ॥ न॰ रक्तामलके । । ॥ लवणे ॥ लवण्याम् ॥

राजबला । स्त्री॰ गंधालिकायाम् । प्रसारण्यामोषधौ ॥ बलानांबलप्रदानांराजेव । राजदन्तादि : ॥

राजभद्रिका । स्त्री॰ इन्द्राणीपत्रिणि ॥

राजभूयम् । न॰ राजत्वे ॥

राजभोगीयम् । न॰ राज्ञः शरीरा वच्छिते ॥ राज्ञोभोग : शरीरम् तस्मै हितम् । आत्मन्विश्वजनभोगोत्तरपदात्ख : ॥

राजभोग्य । पुं॰ पियालवृक्षे । न॰ जातीकोषे । जातीफले ॥

राजभोजी । पुं॰ वाजपेययज्ञे ॥

राजमण्डूक : । पुं॰ वृहद्भेके । महामण्डूकी । पीताङ्गे । वर्षाघोषे ॥

राजमल्ल : । पुं॰ नृपमल्ले । उत्तिमल्ले । उवते ॥ राज्ञोमल्ल : । समानाधिकरणा ॥

राजमार्ग : । पुं॰ राजपथे ॥

राजमाष : । पुं॰ वर्वटे । नीलमाषे । महामाषे । चौरा॰ लोबियाबड़ा इ॰ भा॰ ॥ राजमाषोगुरु : स्वादु स्तुवरस्तर्पण : सर : । रुच्योवातलः रुक्ष्य : स्तन्योभूरिमलप्रद : ॥

भवेतोरक्तास्तथाक्षाणां त्रिविध : स प्रकीर्त्तित: । योमहांस्तेषु भवति सएवोक्तोगुणाधिक : ॥ अपिच । राजमाषं परं हृद्यं कफपित्तहरं परम् । आध्मानवातकृद्रूक्षीतव्यर्थं तद्गुणावहम् ॥ माषाणांराजा । राजदन्तादि : ॥

राजसुत : । पुं॰ मकुटके ॥

राजयक्ष्मा । पुं॰ क्षयरोगे । यक्ष्मापि ॥ राज्ञश्चन्द्रमसोयस्मादभूदेषकिलामय : । तस्मात्तं राजयक्ष्मेति केचिदाहुर्मनीषिण : ॥ महीतत्पुरुष : कर्मधारयोवा । तथाचवाग्भट : । अनेकरोगानुगतोबहुरोगपुर : सर : । राजयक्ष्माक्षय : शोषोरोगराडितिचस्मृत : ॥ नचत्रार्णांद्विजानाञ्चराज्ञोभूद्यदयंपुरा । यच्चराज्ञाक्षयक्ष्माचराजयक्ष्मातोगत : ॥ इति ॥ महापातकजचिह्नमप्ययम् । यथाहविष्णु : । अथनरकानुभूतदु : खानांतिर्यक्त्वमुत्तीर्णानांमानुष्येलक्षणानिभवन्ति । कुष्ठातिपातकी॰ ब्रह्महायक्ष्मी॰सुराप : श्यावदन्तक : सुवर्णहारीकुनखीगुरुतल्पगोदुश्चर्म्मत्यादिकूर्मपुराणम् ॥

राजयज्ञ । पुं॰ अश्वमेधे ॥ राज्ञएवतत्राधिकारात् ॥ राज्ञोयज्ञ : ॥

राजयोग : । पुं॰ ज्ञानपरिपाके । व्यवहारिप्यविक्षिप्तचित्ततालक्षणेयोगविशेषे । राजत्वात्सर्वयोगानाराजयोगइतिस्मृत : । राजयत्यपि मानं तंपरब्रह्माख्यमव्ययम् ॥ देहिनंप्रापयेद्यस्तुराजयोग : सउच्यते-इत्युक्ते : ॥ राज्ञउपयुक्तोयोग : । योगानांराजेतिवा ॥ हठयोगीदेहआयासकर : । अयगुरोरवाप्यक्रियायासेनमोक्षरूपपुरुषार्थप्रद : । हठयद्याप्यष्टाङ्गाभिसन्ति ।

राजयोगी । त्रि॰ ज्ञानपरिपाकयुक्ते । व्यवहारिप्यविक्षिप्तचित्ततालक्षणयोगयुक्ते भवति ।

राजयोग्य : । त्रि॰ राजार्हे ।

राजरङ्गम् । न॰ रजते ॥

राजराज : । पुं॰ धनाधिपे, कुबेरे । राज्ञांअधिराजोराजा । राजाच : सखिभ्यष्टच्, नृपेषु । सार्वभौमे ॥ सुधाकरे । चन्द्रे ।

राजरीति : । स्त्री॰ पित्तलविशेषे । पाकतुण्डग्राम् । मदेश्वरीम् । कपिलायाम् ॥

राजर्षि : । पुं॰ प्रभुत्वेसतिसूक्ष्मार्थनिरीक्षणक्षमे॰प्रजापालनाधिकारिविशिष्टतपस्विनिमिप्रमुखे ॥ राजाचासौऋषिश्च ॥

राजलक्ष्मा । पुं॰ युधिष्ठिरे ॥

राजवंश्य : । त्रि॰ राजवीजिनि । राजवंशोद्भवे । वंशभव : । दिगादि-

स्यात् । राज्ञोवंश्य : ॥ राजवंशी साधुर्वा । तत्रसाधुरितियत् ॥

राजवान् । त्रि॰ राजमात्रयुक्तदेशे ॥ सुराज्ञिदेशेराजन्वान्स्यात्ततोन्यत्र राजवान् । राजास्त्यस्यास्मिन्वा । मतुप् ॥

राजवर्त्म । न॰ घण्टापथे । राजपथे ॥

राजवल्ली । स्त्री॰ मद्रवल्लायाम् ॥

राजवल्लभ : । पुं॰ राजादन्याम् ॥ राज्ञाम्रे ॥ राजबदरे ॥ नारायणदासप्रभिरराजमातद्रव्यगुणपण्यविशेषे ॥ त्रि॰ नृपतिप्रिये ॥

राजवल्ली । स्त्री॰ शोधवल्ल्याम् । छद्या॰ द्र॰ गौ॰ दे॰ भा॰ ॥

राजवासगी । स्त्री॰ सुराष्ट्रभेदे ॥

राजवाह : । पुं॰ घोटकी ॥ वाहानां राजा । राजदन्तादि : ॥

राजवाह्य : । पुं॰ राजवाहनयहस्तिनि । उपवाह्ये । विजयकुञ्जरे ॥ त्रि॰ राजवहनीये ॥

राजवीजी । त्रि॰ राजवंश्ये । राज्ञो बीजमस्येति । बीजमस्य । बीजव्यवनेऽ । दृष्ट : । सुप्रीतिश्चिनि : ॥ यथा । राज्ञोबीजम॰ राजबीजम् । तदस्यास्ति । अतइनि : ॥

राजवृक्ष : । पुं॰ गिरिमाल॰ द्रुतिप्रसिद्धे सुवर्णके । आरग्वधे ॥ राजा चासौवृक्षश्च ॥ वृक्षाणांराजावा ॥

राजदन्तादि : ॥ रोगाणांराजानं प्रशस्तिवा । चौरशूके द्वने । बाहुल कात्सुक् ॥ यिधायी ॥ लक्ष्मा स्थायिनिरपि । यक्ष्माप्र्र॰ द्र॰ भा॰ ॥

राजशासन । न॰ नृपचारित्रे ॥ तच्च तुविर्धम् । यथाऽथ्यामन्त्रा : । न्यायेनार्जनमर्थस्यवर्द्धनंपालनं तथा । सत्पात्रे प्रतिपत्तिश्चराजवृत्तं चतुर्विधमिति ॥

राजशण : । पुं॰ पट्टकर्णे । पाटसन ॰ द्र॰ भा॰ ॥

राजशफर : । पुं॰ इल्लिशमत्स्ये ॥

राजशय्या । स्त्री॰ राज्ञ : शयनीये । महाशय्यायाम् ॥

राजशाक : । पुं॰ वास्तूके ॥

राजशास्त्रम् । न॰ नीतिशास्त्रे ॥ राज्ञांशास्त्रम् ॥

राजशिम्ब : । पुं॰ निष्पावे ॥

राजशुक : । पुं॰ प्राज्ञे । शतपत्रे । नृपप्रिये । राजसूया॰ द्र॰ भा॰ श॰ चक्रिणि ॥

राजशृङ्ग : । पुं॰ मद्गुरमत्स्ये ॥ न॰ राजच्छत्रे । कनकदण्डके ॥

राक्षस : । पुं॰ राजसाहङ्कारे । दुन्दियार्थाकारणे । तैजसे ॥ त्रि॰ रजोगुणोद्भवे । रजोगुणप्रधाने ॥ राक्षसर्ण यथा । आरम्भरुचितार्थेर्यं मसत्कार्यपरिग्रह : । विषयोपसे

वाचाखम् राजसगुणलक्षणम् ॥ आरम्भरुचिताफलार्थं सम्मानुष्ठान शीलता ॥ अपिच । येनास्मिन् कर्मणालोकेख्यातिमिच्छति पुष्क लाम् । नचशोचत्यसम्पत्तौतद्विज्ञे यन्तुराजसमिति ॥ रजसोयम् । अण् ॥

राजसदनम् । न॰ राजगृहे । सौधे ॥ राज्ञः सदनम् । योग्यत्वात् ॥ यद्वा । सदनानांराजा । राजदन्ता दिः ॥ तद्यथा । सौधोऽस्त्री राजसदनमुपकार्योपकारिका । स्वस्तिकः सर्वतोभद्रोनन्द्यावर्त्तादयोपिच । विच्छन्दकः प्रभेदाहि भवनानीश्वरसद्मनाम् ॥

राजसधनम् । न॰ धनविशेषे ॥ यथा । कुसीदकृषिवाणिज्यशुल्कगामानु वृत्तिभिः । कृतोपकारादाप्तश्च राजस समुदाहृतम् ॥ चतुर्भ्यासीव्या ॥

राजसभा । स्त्री॰ नृपतिसमाजे ॥ राज्ञः सभा । सभाराजेत्यराज पर्यायस्येत्यनपुंसकत्वम् ॥

राजसयज्ञः । पुं॰ सकामानांयज्ञे ॥ अभिसन्धायतुफलं दम्भार्थमपिचैव यत् । इज्यतेभरतश्रेष्ठ तंयज्ञं विद्धि राजसम् ॥

राजसर्प्पः । पुं॰ सर्पविशेषे । भुज ङ्गभोजिनि ॥

राजसर्षपः । पुं॰ राजिकायाम् । आसुर्याम् ॥ त्रिसभिर्लिक्षाभिः परिमिते ॥

राजसायुज्यम् । न॰ राजत्वे । राज्ञः सायुज्यम् ॥

राजसारसः । पुं॰ मयूरे ॥

राजसाहङ्कारः । पुं॰ तैजसाहङ्कारे । इन्द्रियाणांकारणे ॥

राजसाहारः । पुं॰ रजोगुणिनांभो जने ॥ यथा । कट्वम्ललवणात्युष्ण तीक्ष्णरूक्षविदाहिनः । आहारा राजसस्येष्टा दुःखशोकामयप्र दाः ॥

राजसी । स्त्री॰ दुर्गायाम् । रजोगुण सम्बन्धिन्याम् ॥

राजसूयः । पुं॰ राज्ञाकर्त्तव्ये यज्ञ विशेषे । तपाध्वरे । क्रतुराजे । क्रतूत्तमे । राजासोतव्योऽभिषवद्वा राजिन्याहयितव्यः । षुञ् अभिष वे । यद्वा । लतात्मकः । सोमोराजा सूयतेऽत्र । कण्डनेऽधिकर णे क्यप् । राजसूयसूर्येत्यादिना निपातनाद्दीर्घः ॥

राजसूयकी । स्त्री॰ राजसूयस्य दक्षि णायाम् ॥

राजस्कन्धः । पुं॰ घोटके ॥

राजस्वम् । न॰ करे । राजयाह्यभा गे ॥

राजस्वर्णः । पुं॰ राजधूस्तूरके ॥

राजहंसः । पुं० कलहंसे । चरणैश्चञ्चुसहितैर्लोहितैर्धवलैः सिताः । ते राजहंसा विख्याता इत्याहुः कोषकोविदाः ॥ हंसानां राजा । राजदन्तादिः ॥ कादम्बे । कालिदास० इति गौडदेशप्रसिद्धे । नीलहंसे च ॥ नृपोत्तमे ॥

राजहंसिनी । स्त्री० रसालायाः प्रभेदे । राजहंसाभम् । निर्मलं पाचितं क्षीरं माहिषं तद्वद्दधि । शुभ्रशर्करया लाव्यं गालितं राजहंसिनी ॥ राजहंसी सुमधुरा बल्या ह्यपतरा क्षिमा । चात्यर्थं पित्तशमनी किञ्चित् कफकारी स्मृता ॥

राजहर्षणम् । न० तगरपुष्पे ॥

राजहस्ती । पुं० राजगजे । मातङ्गे । यावाकगजे । मदोत्कटे ॥

राजहासकः । पुं० मत्स्यविशेषे । कातरे । भालले । राजीवे ॥

राजातनः । पुं० पियालवृक्षे । राजानमतति । अत० । कर्त्तरि ल्युट् ॥

राजादनः । पुं० फलाध्यक्षे । क्षीरिकायाम् न० पियाले । राजभिरद्यते । अद० । कर्म्मणि ल्युट् । किंशुके । विपवर्के ॥

राजादनी । स्त्री० क्षीरिकायाम् । खिरनी० इ० भा० ॥

राजानुजीवी । त्रि० राजोपजीविनि ॥ तस्य कर्माणि यथा । मत्स्य उवाच । यथानुवर्त्तितव्यं स्यान्मनुजो राजोपजीविना । तथा ते कथयिष्यामि निबोध गदितो मम । आज्ञा सर्वात्मना कार्या स्वयं तस्यारविनन्दन । चाक्षिप्य वचनं तस्य न वक्तव्यं तथा वचः ॥ अनुकूलं प्रियं तस्य वक्तव्यं धर्मसहितम् । रहोगतस्य वक्तव्यमप्रियं यद्धितं भवेत् ॥ परार्थं न च वक्तव्यं स्वयं चेतसि भावयेत् । स्वामिनः सुप्रियं कार्यं न स्वयं तु कदाचन । कार्याभिघातः सर्वं पुरस्थितव्यः प्रयत्नतः । नहिंस्यं धनं किञ्चिन्नियुक्तेन च कर्मणि ॥ नोपेक्ष्यमस्य मानं स्यात् तथा राज्ञः प्रियो भवेत् । राज्ञश्च न तथा कार्यं वेषभाषितचेष्टितम् ॥ राजलीलां न कर्त्तव्यां तद्विद्विष्टं विवर्जयेत् । राज्ञः समोऽधिको वेषो न कार्यो वै विजानता ॥ द्यूतादिषु तथैवास्य कौशलं न प्रदर्शयेत् । प्रदर्श्य कौशलं चास्य राजानं तु विशेषयेत् ॥ अन्तःपुरजनाध्यक्षैर्वैरदूतैः समागतैः । संसर्गं न व्रजेद्राजन् विना पार्थिवशासनम् ॥ निःस्नेहतां चावमानं प्रयत्नेन च गोपयेत् । यच्च गुह्यं भवेद्राज्ञो न तल्लोके प्रकाशयेत् ॥ नृपेणाश्रावितं यत् स्यादवाच्यं तन्नृपोत्तम । न तत् सम्प्रावयेल्लोके तस्माद्राज्ञः प्रियो भवेत् । आज्ञाप्यमाने-

रात्रौजागरणकर्त्तरि ॥

रात्रिजागरद: । पुं॰ मशके ॥

रात्रिञ्चर: । पुं॰ यातुधाने । राक्षसे ॥ रात्रौचरति । चरेट: । रात्रे: कृतिविभाषेतिपक्षेमुम् ॥ त्रि॰ रात्रौगमनकर्त्तरि ॥

रात्रिचरी । स्त्री॰ राक्षसाम् ॥

रात्रिन्दिवम् । अ॰ अहोरात्रयो: ॥ रात्रौचदिवाच । अचतुरेत्यादिना ऽधिकरणार्थयोर्द्वन्द्वेसमासान्तो-निपातित: । अव्ययात्मत्वादव्ययम् ॥

रात्रिपुष्पम् । न॰ उत्पले ॥

रात्रिमट: । पुं॰ राक्षसे ॥ अटति । अटगतौ । पचाद्यच् । स प्तमीतियोगविभागात्समास: ॥ रात्रौअटतिवा । रात्रे: कृतिविभाषेतिमुम् ॥

रात्रिमणि: । पुं॰ चन्द्रे ॥ रात्रेर्मणिरिव ॥

रात्रिवास: । पुं॰ अन्धकारे ॥ रात्रौवासोऽस्य ॥

रात्रिवास: । न॰ रात्रौशयनकाली नपरिधेयवस्त्रे ॥ यथाशयनञ्चान्य कारेणुरात्रिवासोदिनेतथा । स्नाना म्बरकुवेशश्च पर्यवेक्षुण्कमोजन म् ।

रात्रिविगम: । पुं॰ प्रभाते ॥ रात्रे र्विगमोऽत्र

रात्रिविश्लेषगामी । पुं॰ चक्रवाके ॥

रात्रिवेद: । पुं॰ कुक्कुटे ॥

रात्रिवेदी । पुं॰ कुक्कुटे ॥

रात्रिहास: । पुं॰ श्वेतोत्पले ॥

रात्रिहिण्डक: । पुं॰ अन्त: पुररक्षके ॥

रात्री । स्त्री॰ निशायाम् । रात्री ॥ कृदिकारादक्तिनइतिङीष् ॥

रात्रौ । अ॰ निशि ॥

रात्र्यन्ध: । त्रि॰ रात्रौद्दष्टिहीननरे । एतस्या॰ द्र॰ भा॰ ॥ तन्नाशकौषधय था । देवदारीवचैचूर्णमजामूत्रेण भावयेत् । एकविंशतिवारसच्छिगी वेनपाययेत् ॥ राज्यन्धतामटसला नश्चेदितिविनिश्चय: ॥ इतिगारु डे ॥ १८८ ॥ अध्याय: ॥ धा-त्वादौ ॥

राद्ध: । त्रि॰ पक्वे । सिद्धे ॥ सा-ध्ये ॥ राध्यति । राध॰ ॥ राधि रनिट: क्त: ॥

राद्धान्त: । पुं॰ सिद्धान्ते ॥ राद्ध: सिद्धोन्तोनिश्चयोयस्मिन् ॥

राध: । पुं॰ वैशाखमासे । माधवे ॥ राधा॰विशाखा॰तद्युतापौर्णमासी॰ राधी । साऽस्मिन्नस्ति । साऽस्मिन्पौ र्णमासीत्यण् ॥

राधनम् । न॰ साधने ॥ प्राप्तौ ॥ तोषे ॥

राधना । स्त्री॰ भाषणे ॥

राधरङ्क : । पुं॰ सुनासीरे ॥ सौरवी ॥ पंनीपली ॥ शीकरे ॥ इ॰ मेदिनी ॥

राधरङ्कु : । पुं॰ राधवङ्कार्ये ॥ इति हेमचन्द्र : ॥

राध : । न॰ ऐश्वर्ये ॥

राधा स्त्री॰ गोपीविशेषे । तस्यानामानियथा । राधारासेश्वरीरासवासिनीरसिकेश्वरी । कृष्णप्राणाधिकाकृष्णप्रियाकृष्णस्वरूपिणी ।कृष्णवामांगसंभूतापरमानन्दरूपिणी। कृष्णावृन्दावनीवृन्दावृन्दावनविनोदिनी ॥ चन्द्रावतीचन्द्रकान्ताश्च ।शतचन्द्रनिभानना । नामान्येतानि सारापितेषामभ्यन्तराणि चेति ॥ राधेत्येवञ्चसंसिद्धाराकारोदानवाचक : । स्वयं निर्वाणधात्रीयासारा धापरिकीर्त्तिता इतिब्रह्मवैवर्त्त पुराणम् । राधेतिरस्यसानुकामांसतैःराधेतिकीर्त्तितेतिदेवीभागवतम् । राधोतिसाधयतीत्यर्थ : ॥ नद्यादयत्वाम् ॥ यथा । चन्द्राचयामेहिरावत्सवाविष्णुशिवादय : । वै घ्याशसांनष्टाःलक्ष्मीपरांराधांवदन्तिते ॥ यदर्दाब्रानसंभवाञ्चाभो : प्रियानारायणस्यच ॥ धन्विनांविषभेदे । वैधविशेषे ॥ विशाखानक्षत्रे ॥ आमलक्याम् ॥ विष्णुक्रान्तायाम् ॥ विद्युति ॥ राधोति

कार्यमनया । राधसंसिद्धौ ! गुरौ चहलद्व्यकार : ॥ यद्वा । राधयति । अच् । टाप् ॥

राधाकान्त : । पुं॰ श्रीकृष्णे ॥

राधाकृष्ण : । पुं॰ राधाऽविनाभूतकृष्णे । श्रीकृष्णे । द्विभुजे। मुरलीधरे ॥ राधानामोच्चारणानन्तरं कृष्णनामोच्चारणे विधिर्यथा । नारद उवाच । आदौराधांसमुच्चार्यपश्चात् कृष्णं विदुर्बुधा : ॥ निमित्तमस्यमाभक्तं वदभक्तजनप्रिय ॥ श्रीनारायण उवाच । निमित्तमस्यत्रिविधं कथयामिनिशामय, जगन्माताचप्रकृति : पुरुषश्चजगत्पिता ॥ गरीयसीतिजगतांमाता शतगुणै : पितु : । राधाकृष्णे तिगोरीशेत्येवं शब्द : श्रुतौश्रुत : ॥ कृष्णराधेशगौरीतिलोकेन चकदाश्रुत : । प्रसीदरोहिणीचन्द्रगृहाणार्घ्यमिदं मम । गृहाणार्घ्यंमयादत्तं संज्ञया सहभास्कर । प्रसीदकमलाकान्त गृहाणममपूजनम् ॥ इतिदृष्टं सामवेदेकौथुमेमुनिसत्तम । राधब्दोच्चारणादेव स्फीतोभवतिमाधव : । धाराब्दोच्चारत : पश्चाद्धावत्येव ससम्भ्रम : । आदौपुरुषमुच्चार्य पश्चात्प्रकृतिमुच्चरेत् । सभवेन्मातृगामीचवेदातिक्रमणे मुने ॥ इ॰ ब्र॰ वै॰ पु॰ ॥

तत्खरदूषणं जयेत् ॥ दीपतेतुथा बलानुमानतः सद्यएवजठराग्नि-दीपनः । रोचकः कफाकुलान्तकारकः श्वासकासवसिजन्तुनाशनः ॥ पारदभागः १ विषभागः १लवङ्गभागः १ गन्धकभागः १ मरिचभागाः ८ जातीफलभागौ २ रामबाणोरसोऽभीष्टः ॥ रामस्यशरे। रामशरे ॥

रामवीणा । स्त्री० वीणाप्रभेदे ॥

रामशरः । पुं० शरतृणभेदे ॥ रामकाण्डे ॥

रामशीतला । स्त्री० आरामशीतलायाम् ॥

रामसखः । पुं० सुग्रीवे ॥ रामस्य सखा । टच् ॥

रामसेनकः । पुं० भूनिम्बे ॥ कटफले ॥

रामह्रदः । पुं० तीर्थविशेषे ॥

रामा । स्त्री० उत्कृष्टयोषिति । रमते क्रीडताभिरिति० रमयतिपुरुषमितिवा पुरुषरमणकारिण्यामबलायाम् ॥ रम० । ज्वलादित्वाण् ॥ हिङ्गुलिन्याम् । कष्टकार्याम् ॥ गृष्टकन्यायाम् ॥ आरामशीतलायाम् ॥ भार्याके ॥ गोरोचनायाम् ॥ गैरिके ॥ हिंगुले ॥

रामानुजः । पुं० लक्ष्मणे ॥ श्रीकृष्णे ॥ आधुनिकवैष्णवसम्प्रदाये ॥ न० तिलकविशेषे ॥ यद्दृष्ट्वा पुण्ड्रं तिलकं शोभनं तन्मनोहरम् । तन्मध्यपीतरेखं च श्रीमद्रामानुजं विदुः ॥

रामायणम् । न० वाल्मीकीयमहाकाव्ये । इक्ष्वाकुवंशसम्भूतमहदाख्याने । रामेण रावणवधाख्ये । कुशलवोपदिष्टचतुर्विंशतिसहस्रश्लोकसङ्ख्याकमादिकाव्ये ॥ यथा । प्राप्तराज्यस्य रामस्य वाल्मीकिर्भगवानृषिः । चकार चरितं कृत्स्नं विचित्रपदमर्थवत् ॥ चतुर्विंशत्सहस्राणि श्लोकानामुक्तवानृषिः । तथा सर्गशतान् पञ्च षट् काण्डानि तथोत्तरम् ॥ तथा शतकोटिसङ्ख्यामपि । चरितं रघुनाथस्य शतकोटिप्रविस्तरम् । एकैकमक्षरं पुंसां महापातकनाशनम् ॥ तत्तु सम्पूर्णं ब्रह्मलोके स्थितमित्यैतिह्यम् ॥ रामस्य अयनं चरितम् । पूर्वपदादिति णत्वम् ॥

रामालिङ्गनकामः । पुं० रक्ताम्लाने ॥

रामावचनीयमः । पुं० चक्रवाके ॥

रामावरजः । पुं० लक्ष्मणे ॥ श्रीकृष्णे ॥

रामिलः । पुं० रमणे ॥ कामे ॥

राम्भः । पुं० व्रतिभिर्धार्यवैणवदण्डे ॥ रम्भस्य वंशस्य विकारः । पलाशादिभ्योविकल्प् ॥

रायभाटी । स्त्री० वाचो० इ० गौ० प्र० । नदीस्रोतोविशेषे ॥

रायस्पोषः । पुं० धनपुष्टौ ॥ रायो धनस्यपोषः । अलुक्समासः । छान्दसोविसर्गस्यसकारः ॥

रालः । पुं० सर्जासाप्रसिद्धे० यच्च धूपे ॥ अस्यनामानिगुणाश्चयथा । रालस्तुसालनिर्यासस्तथासर्जरसः स्मृतः । देवधूपोयक्षधूपस्तथासर्वरसश्च सः ॥ रालोहिमोगुरुस्तिक्तः कषायोग्राहकोहरेत् । दोषास्रस्वेदवीसर्पज्वरव्रणविपादिकाः ॥ ग्रहभग्नाग्निदग्धाशूलातीसारनाशनः ॥

रालकार्य्यः । पुं० सालवृक्षे ॥

राव । पुं० शब्दे । ध्वनौ ॥ रवणम् । रुशब्दे । भावेघञ् ॥

रावणः । पुं० लङ्केश्वरे । दशग्रीवे । पौलस्त्ये । षड्ग्रीवे । रावणोलोकरावणइतिन्यायात्० रावयति । रु० । नन्द्यादित्वाल्ल्युः । तदुक्तं सुन्दरकाण्डे । यस्माल्लोकत्रयंचैतद्रावितंभयमागतम् । तस्मात्त्वंरावणोनामनाम्नावीरोभविष्यसीति ॥ यद्वा । विश्रवसोपत्यम् । शिवादिभ्य० विश्रवसोविश्रवणरवणौ वाच्यादेशौनिपातितौ०ण्चच ॥

रावणगङ्गा । स्त्री० सिंहलदेशस्थनदीविशेषे । येतुरावणगङ्गायांजायन्तेकुरुविन्दकाः । पद्मरागोपमंरागंबिभ्राणाःस्फटार्चिषः ॥

रावणारिः । पुं० श्रीरामे ॥ रावणस्यारिः ॥

रावणिः । पुं० रावणस्यज्येष्ठपुत्रे । इन्द्रजिति ॥ अक्षाख्येरावणकुमारे । रावणस्यापत्यम् । अतइञ् ॥

राशिः । पुं० पुञ्जे । उत्करे । कूटे । धान्यादिसमूहे ॥ मेषादिस्वरूपेज्योतिश्चक्रस्यद्वादशांशे ॥ तस्यसस्थानंयथा । विषुवत्क्रान्तिवलयसंपातात्पूर्वभागस्थिताःस्थिराः । मेषाद्याराशयःक्रान्तिवलयेपूर्वदिक्क्रमात् ॥ तेयथा । मेषोवृषोमिथुनंकर्कटःसिंहएवच ॥ कन्यातुलाथवृश्चिकश्चधनुर्मकरएवच ॥ कुम्भोमीनस्त्वितिक्रमेणद्वादशैवतु ॥ रश्यते० रशतिवा । रशइत्यसौत्रोधातुः स्वनार्थ० । बाहुलकादिञ् । शिञन्तादश्नुतेर्वा ॥ यद्वा । अश्नुते । अशूव्याप्तौ । अशिपणाय्योरुडायलुकौ चेति० सूत्र० धातोरुडागमश्च । गणिते ॥

राशिचक्रम् । न० मेषादिद्वादशराश्यादियुक्तचक्रे । भचक्रे । ज्योतिषचक्रे ॥ तत्स्वरूपंयथा । भचक्रंध्रुवयोर्बद्धमाक्षिप्तंप्रवहानिलैः । पर्येत्यजस्रंतन्नद्धाग्रहकक्षायथाक्रमम् ॥ उप

रिक्षस्य समष्टीकक्षास्याधः स्थितश्च । मध्यकक्षयाभागामध्यान्तोल्पास्तथाल्पया ॥ कालेनाल्पेन भगणं भुङ्क्तेऽल्पममध्याश्रितः । यः कालेन महता मण्डले महति भ्रमन् ॥ स्वऽल्पयातु बहून् भुङ्क्ते भगणान् शीतदीधितिः । महत्या कक्षयागच्छन् ततः स्वल्पं शनैश्चरः ॥ मन्दादधः क्रमेण स्युश्चतुर्था दिवसाधिपाः । वर्षाधिपतयस्तद्वत्तृतीयाः परिकीर्त्तिताः ॥ ऊर्द्ध्वक्रमेण शशिनो मासानामधिपाः स्मृताः ॥ होरेशाः सूर्य्यतनयादधोधः क्रमशस्तथा ॥ भवेद्भकक्षा तिग्मांशोर्भ्रमणं षष्टिताडितम् । सर्वोपरिष्टाद्भ्रमति योजनैस्तैर्भमण्डलम् ॥ तत्कक्षाक्रममाह । ब्रह्माण्डमध्ये परिधिर्व्योमकक्षाभिधीयते । तन्मध्ये भ्रमणं भानामधोधः क्रमशस्तथा ॥ मन्दामरेज्यभूपुत्रसूर्य्यशुक्रेन्दुजेन्दवः । परिभ्रमन्त्यधोधः स्थाः सिद्धविद्याधरा घनाः ॥ रविर्मासं निशानाथः सपाददिवसद्वयम् । पक्षत्रयं भूमिपुत्रो बुधोष्टादशवासरान् ॥ वर्षमेकं सुराचार्य्यः षष्टाविंशद्दिनं भृगुः । शनिः सार्द्धद्वयं वर्षं स्वर्भानुः सार्द्धवत्सरम् ॥ एवं प्रमाणात् सकलाः खराशिं भुञ्जते ग्रहाः ॥ इतिराशिभोगः ॥

राशिविभागः । पुं॰ अश्विन्यादिनक्षत्रैर्मेषादीनां विभजने ॥ यथा । सपादद्वयनक्षत्रैरश्विन्यादिभिरेव च । राशयः कथिताः प्राज्ञैर्मेषादिद्वादशक्रमात् ॥ तथाहि । अश्विनीभरणीकृत्तिकापादो मेषः १ । कृत्तिकाशेषपादत्रयं रोहिणी मृगशिरोर्द्धञ्च वृषः २ । मृगशिरःशेषार्द्धमार्द्रा पुनर्वसुपादत्रयं मिथुनम् ३ । पुनर्वसुशेषपादैकं पुष्याश्लेषा कर्कटः ४ । मघापूर्वफल्गुन्युत्तरफल्गुनीप्रथमपादः सिंहः ५ । उत्तरफल्गुनीशेषपादत्रयं हस्ता चित्रार्द्धं कन्या ६ । चित्राशेषार्द्धं स्वाती विशाखापादत्रयं तुला ७ । विशाखाशेषैकपादोऽनुराधाज्येष्ठा वृश्चिकः ८ । मूलं पूर्वाषाढोत्तराषाढाप्रथमपादो धनुः ९ । उत्तराषाढाशेषपादत्रयं श्रवणा धनिष्ठार्द्धं मकरः १० । धनिष्ठाशेषार्द्धं शतभिषा पूर्वभाद्रपादत्रयं कुम्भः ११ । पूर्वभाद्रशेषपाद उत्तरभाद्ररेवती मीनराशिः १२ । रिति ॥ उक्तञ्च । सप्तविंशतिभिर्ज्योतिश्चक्रं स्तिमितवायुगम् । तदष्टांशो भवेद्राशिर्नवर्क्षचरणाङ्कित इति ॥

राष्ट्रः । पुं॰ न॰ उपवर्त्तने । चक्रे । नीवृति । देशे । विषये ॥ उपद्रवे

॥ राजति । राज् । ष्ट्रन् । व्रश्चेति षः ॥

राष्ट्रनिवासी । त्रि॰ जानपदे । देशवासिनि ॥

राष्ट्रिका । स्त्री॰ कण्टकारिकायाम् ॥ राष्ट्रमस्यस्थाः । अतट्ठगिठना वितिठन् ॥

राष्ट्रिय : । पुं॰ नाट्योक्त्या राजश्याले ॥ राष्ट्रेऽधिकृतः । राष्ट्रावारपारा द्‍घखाविति घः । घस्येयादेश : ॥

राष्ट्रीय : । पुं॰ राष्ट्रिये ॥ त्रि॰ राष्ट्रसम्बन्धिनि ॥

रास : । पुं॰ क्रीडाविशेषे ॥ ध्वनौ ॥ भाषाशृङ्खलके ॥ विलासे । गोपानां गोपीभिः सहक्रीडाविशेषे । रासते । रासशब्दे । घञ् ॥ गव्यंवे ॥

रासगोष्ठी । स्त्री॰ हल्लीषके । तल्लक्षणं यथा । पृथुसुवृत्तं मसृणं वितस्तिमात्रोन्नतं कौ विनिखन्य शङ्कुम् । आक्रम्य पद्भ्यामितरेतरन्तु हस्तैर्भ्रमोयत्खलु रासगोष्ठीतिहरिवंशटीकायां नीलकण्ठः ॥

रासन : । पुं॰ रसे ॥ रसनया गृह्यते । ग्रहणकृत्यण् ॥

रासभ : । पुं॰ गर्द्दभे । रासते । रास॰ । रासिवल्लिभ्याञ्च अभच् ॥

रासभवन्दिनी । स्त्री॰ मल्लिकायाम ॥

रासभी । स्त्री॰ गर्द्दभ्याम् । गधी॰ इ॰ भा॰ ॥ जातित्वान्ङीष् ॥

रासमण्डलम् । न॰ श्रीकृष्णस्य रासक्रीडास्थले ॥

रासेरस : । पुं॰ रासगोष्ठ्याम् ॥ रासे ॥ शृङ्गारे ॥ रससिद्धौ ॥ रसावासे ॥ पल्लीजागरणे ॥ उत्सवे ॥ परिहासे ॥

रासेश्वरी । स्त्री॰ राधायाम् ॥

रास्ना । स्त्री॰ स्वनामख्यातलताविशेषे । नाकुल्याम् । सुरसायाम् । भुजङ्गाख्याम् । रास्ना॰ नेत॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ रास्नात्रिविधा प्रोक्ता मूलं पत्रं तृणं तथा । ज्ञेयैन्मूलं वदन्ति श्रेष्ठं पत्रं च मध्यमा ॥ इ॰ रा॰ नि॰ ॥ अपिच । नाकुली सुवहा तिक्ताकटुर्वीर्याविनाशयेत् । भोगिलूताखुविषज्वरहानि व्रणान् ॥ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ रास्ना शोथामवातघ्नी तिराज्ञवल्लभा ॥ एलावती॰ इ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ औषधिविशेषे । एलापर्ण्याम् । सुवहायाम् । युक्तरसायाम् । कांटाभामकली॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥ अस्यागुणाः यथा । रास्नामपाचनी तिक्ता गुरूष्णा कफवातजित् । शोथश्वाससमीरास्रवातशूलोदरापहा ॥ कासज्वरविषाशीतिवातिकामयहिध्महृत् ॥ राति॰ रायतेवा । रासते॰ रसतेवा । रादाने । रसया स्वादने॰ रासशब्देवा । रास्नासास्नेतिसाधुः ॥

राहु: । पुं० तमोग्रहे । स्वर्भानौ । सैंहिकेये । रहति० गृहीत्वात्यजति चन्द्रार्कौ । रहत्यागे । बाहुलकाद्उण् ॥

राहुगृहम् । न० कन्याराशौ ॥ राहोर्गृहम् ॥

राहुग्रह: । पुं०)

राहुग्राह: । पुं०) उपरागेचन्द्रसूर्यग्रहणे ।

राहुच्छत्रम् । न० आर्द्रके ।

राहुदर्शनम् । न० राहोःयाकुपला ने । ग्रहणे ॥

राहुभेदी । पुं० विष्णौ ॥

राहुमूर्द्धभित् । पुं० केशवे ॥

राहुरत्नम् । न० गोमेदके ॥

राहुलसू: । पुं० बुद्धे । सुगते ॥

राहुस्पर्श: पुं० उपरागे ।

राहुहा । पुं० विष्णौ ॥

राहूच्छिष्ट: । पुं०)

राहूत्सृष्ट: । पुं०) लशुने ॥

रिक्त: । त्रि० शून्ये ॥ यथा । रिक्तहस्तो नमोपेयाद्राजानंदैवतांगुरुमिति ॥ निर्धने ॥ न० वने ॥ रिच्यतेस्म । रिचवियोजनसम्पर्चनयो: । क्त: ॥

रिक्तकम् । त्रि० शून्ये ॥ स्वार्थे कन् ॥

रिक्ता । स्त्री० चतुर्थीनवमीचतुर्दशीषु तिथिषु ॥

रिक्थम् । न० धनमात्रे । वसुनि । रिच्यते । रिचिर्विरेचने । पातॄतुदिवचिरिचीतिथक् ॥

रिक्थहारी । त्रि० दायादे ॥

रिक्थाद: । पुं० पुत्रे ॥

रिक्थी । त्रि० धनहारिणि ॥

रिखा । स्त्री० लिखायाम् । लीख० इ० भा० इतिहेमचन्द्र: ॥ लख्यते । लखशालोषणे । घञ् । पृषोदरादि: ॥

रिङ्खणम् । न० स्खलने । धर्मादिस्खलने ॥ बालानांहस्तपादाभ्यांचलने । रिखियतौ । भावेल्युट् ॥

रिङ्गणम् । न० स्खलने ॥धर्मादिस्खलने ॥ बालानांहस्तपादाभ्यांचलने । रींगणा० इ० भा० प्र० ॥ कौशिकात्पिच्छिलादिव स्खलनं रिङ्गणं विदुः ॥ रिगिगतौ । भावेल्युट् ॥

रिङ्गम् । त्रि० जानुभ्यांगच्छति । गच्छति ॥

रिधम: । पुं० कामे ॥ वसन्ते ॥

रिपु: । पुं० शत्रौ । अहितकारिणि ॥ आभ्यन्तरारिपवोयथा । कामक्रोधौलोभमोहौमदोमात्सर्यएव च । आभ्यन्तराद्रमीप्रोक्तारिपवस्तत्ववेदिभि: ॥ अनित्या: शत्रवोबाह्याविप्रकृष्टास्तथैवरा: । अत: सोभ्यन्तरान्नित्यान्षट्पूर्व्वमजयद्रिपून् । अनिष्टंरपति । रपव्य

क्तार्थवाचि । रषेरित्वोपधायाङ्कित्सु : ॥ लशुनात्प्रथमभवने ॥ चोरक नामगन्धद्रव्ये ॥
रिपुघातिनी । स्त्री॰ लताविशेषे । कुचिकायाम् । कुचुरू॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥ शत्रुनाशकारिण्याम् ॥
रिपुद : । पुं॰ दुर्घिवोत्तरदारस्थे ॥
रिपुभम् । न॰ षष्ठराशौ ॥
रिप्फम् । न॰ व्ययभवने ॥
रिप्र : । वि॰ अधमे । कुत्सिते ॥ रीयते । रीङ् स्रवणे । लीरीङोर्ह्रस्वः पुट् चतरौ शिल्पसञ्ज्ञयोरिति रप्रत्ययोधातोर्ह्रस्व : प्रत्ययस्य पुट् च ॥
रिभेद : । पुं॰ अरिमेदे ॥
रिरंसा । स्त्री॰ रन्तुमिच्छायाम् ॥ रमे : सन् ॥ अप्रत्ययात् । टाप् ॥
रिरंसु : । वि॰ रन्तुमिच्छौ ॥ रमे : सन्नन्तादुप्रत्यय : ॥
रिरक्षा । स्त्री॰ रक्षितुमिच्छायाम् ॥
रिरक्षिषु : । वि॰ रक्षितुमिच्छौ ।
रिरी । स्त्री॰ पित्तले ॥
रिश्य : । पुं॰ मृगे ॥
रिष्ट : । पुं॰ खड्गे ॥ फेनिले । रीठा॰ इ॰ भा॰ ॥ न॰ एनसि । पापे ॥ क्षेमे । कुशले ॥ अशुभे । अकल्याणे ॥ अभावे । नाशे ॥ क्षेमाशुभाभावेषु ॥ रेषणम् । रिष्यतेर्भावे क्त : ॥ रिषहिंसायाम् । क्त : ॥
रिष्टक : । पुं॰ फेनिले । रीठा॰ इ॰ भा॰ ॥
रिष्टि : । पुं॰ खड्गे । असौ ॥ स्त्री॰ शुभे ॥ रेषति । रिष॰ क्तिच् ॥
रिप्फम् : । न॰ व्ययभवने ॥
रिश्य : । पुं॰ मृगभेदे ॥ रिष्यति । रिष॰ । अघ्न्यादित्वात्साधु : ॥
रिश्व : । वि॰ हिंस्रे ॥ न॰ शस्त्रे ॥ रिष्यतेऽनेन । रिष॰ । सर्वनिघृष्वरिष्वेतिसाधु : ॥
री । स्त्री॰ गतौ ॥
रीठा । स्त्री॰ रीठाकरञ्जे ॥
रीठाकरञ्ज : । पुं॰ करञ्जसदृशे । गुच्छके । गुच्छपुष्पके । गुच्छफले । फेनिले ॥
रीठक : । पुं॰ पृष्ठवंशे ॥
रीढा । स्त्री॰ अवमाननायाम् । अवज्ञायाम् ॥ रेहणम् । रिहवधे । औणादिक : क्त : । लीरंलोमात् ॥
रीण : । वि॰ स्रुतजलादौ । क्षरिते । स्रुते ॥ रीयतेस्म । रीङ् स्रवणे । क्त : । ल्वादयश्वोदित : । ओदितश्चेतिनत्वम् ॥ धौर्ये ॥
रीति : । स्त्री॰ स्यन्दे । गतौ ॥ प्रचारे ॥ लोहकिट्टे ॥ दग्धस्वर्णादिमले ॥ सीमनि ॥ स्रवणे ॥ स्वभावे । रूपे । लक्षणे । भावे । आत्म

चक्षोरोचनंभेदिदीपनंपाचनंपरम्। सन्धिबंधातसुन्नातिपित्तंविषदंस्वघु॥ उद्गारशुद्धिदंसूक्ष्मं पित्तश्लेष्मा श्रुतक्ष्कत् ॥ माङ्गल्यद्रव्ये ॥ उत्कटे ॥ रोचनायाम् ॥ विडङ्गे ॥ लवणे ॥ पुं० न० राजवेश्मविशेषे ॥ वनान्तरे० । रोचतेऽमेन । रुचदीप्तावभिप्रीतौच ।-अन्तर्भावितण्यर्थः । कृ न् श्लिप्यसंज्ञयोरितिकृन् ॥

रुचा । स्त्री० इच्छायाम् । दीप्तौ । शोभायाम् ॥ शारिकाशुकवाचि ॥

रुचि: । पुं० प्रजापतिविशेषे । आकूतीपतौरौच्यमनो : पितरि ॥

रुचि : । स्त्री० दीप्तौ । शोभायाम् ॥ अभिष्वङ्गे । उत्कटानुरागे ॥ अभिलाषे ॥ रोचते । रुच० । इगुपधात्किदितीन् ॥ बुभुक्षायाम् ॥ गोरोचनायाम् ॥ आलिङ्गनविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा नायिकायानायकस्यसन्मुखिकाम्बोरुपर्य्युपविश्यनयसिश्लेषोद्धस्याद्बन्धस्यात्मिति कामशास्त्रं ॥

रुचिकर : । त्रि० रोचके ॥

रुचित : । त्रि० इष्टतमद्रव्ये । रुचे : कर्त्तरिक्त :। यद्वा । रोचते । रुच० । रुचिप्रीतिकिराच ।

रुचिफलम् । न० अमृताह्वे । अमृतफले ।

रुचिरम् । न० मूलके । कुङ्कुमे । लवङ्गे । त्रि० सुन्दरे ॥ सौम्ये ॥ मिष्टे । रोचते । रुच० । इषिमदिमुदीतिकिरच् ।

रुचिरा । स्त्री० गोरोचनायाम् ॥ अतिजगतीछन्द : १३ प्रभेदे । तल्लक्षणादियथा । जभौसजौगितिरुचिराचतुर्ग्रहै: । यथा । घुनातुधौक्वदिरतिरासविभ्रमौ० परिभ्रमन्नृत्यरुचिरा ङ्गनान्तरेसमीरणोऽवसितलताम्बरोऽगोपथःमरुत्तरलतमाङ्गभूरुह : ॥ इतिमात्राधृत्तान्तरेपियथा समचतुष्कलक्षविंशत्यक्षरदलसंधौभितक्षुसइलरुचिरा । नकुलपयोधरमिहपक्षिपतिरसभवितमिहंसंरुचिरा ॥ यथा । काममतनुमंनुनयस्सितासितसकलभविविधित : पतिता । यस्य कवेकरमौक्तिपीदसिमिचिरालपनिरतेवसता ॥

रुचिराञ्जन : । पुं० शोभाञ्जने ॥

रुचिराश्व : । पुं० नृपतिविशेषे ॥ शोभनतुरगे ॥ त्रि० तद्वति ॥

रुचिष्य : । त्रि० इष्टवस्तुनि ॥ रोचते० रुच्यतेवा । रुच० । रुचिभुजिभ्यां किष्यन् ॥ अभिप्रेते ॥

रुचि । स्त्री० दीप्तौ ॥ रुक्रुचौरुचय : समाहृत्यं कार्यंसङ्ग्य इ० । कृदिकारादिति ङीष् ॥

रुच्य : । पुं० कराकाष्ठे । शालिधा

न्य ॥ पथ्यौ ॥ न॰सौवर्चले ॥ त्रि॰ मनोज्ञे । सुन्दरे ॥ रोचते॰ रुच्यते वा । रुच॰ । राजसूयेतिसाधुः ॥

रुच्यकन्द । पुं॰ सूरणे ॥

रुज् । स्त्री॰ रोगे ॥ रुजतिदेहम् । रु- जोभङ्गे । क्विप् ॥ रोजनवा, सम्प दादिक्विप् ॥ कुष्ठौषधौ ॥

रुजा । स्त्री॰ रोगे ॥ भङ्गे । रुजति । रुजो॰ । भिदादिपाठात्॰रुजार्था- नामितिनिर्देशाद्वाऽङ्किटाप् ॥ रु गुणचेतिकोश । कुष्ठे ॥ मेष्याम् ।

रुजाकरः । पुं॰ व्याधौ । न॰कर्मर कफले ॥ त्रि॰पीडाकारिणि ॥

रुजासहः । पुं॰ धन्वनवृक्षे ॥

रुणस्करा । स्त्री॰ सुभगायाम् । सुख- सन्दोह्यायांगवि ॥

रुण्डः । पुं॰ कबन्धे ॥

रुण्डिका । स्त्री॰ द्वारपिण्डाम् । देह ल्याम् ॥ दूतिकायाम् ॥ रणभूमौ ।

रुतम् । न॰ वाशिते । तिरश्चांशब्द कूजिते ॥

रुदथः । पुं॰ कुक्कुटे ॥ शुनि ॥ शि शौ । रोदिति । रुदिर्‌अश्रुविमोच ने । रुदिविदिभ्यांङिदित्यथः ॥

रुदन्तिका ।) स्त्री॰

रुदन्ती ।) स्त्री॰ क्षुद्रक्षुपविशेषे । स्रवत्तोयायाम् सञ्जीवन्याम् । रो माञ्चिकायाम् । चणपत्र्याम् । च णाः स्वरूपपत्रा । चणपत्रसमंप

त्रं यस्य पत्रैवतथाक्षृतिः । शैशिरेज लबिन्दूनांस्रवन्तीतिरुदन्तिका ॥ रु दन्तीवह्निकृद्‌ध्यादिक्तातीवरसायनी ॥

रुदितम् । न॰ क्रन्दिते । क्रुष्टे ॥ रु- दिर्॰ । भावेक्तः ॥ त्रि॰तद्वति ॥

रुद्धः । त्रि॰ नद्योप्राकारादिनाकृतवे ष्टने । वेष्टिते । वलयिते । संवी- ते । घाते । कथ्यते । रुधिर्‌- आवरणे । क्तः ॥

रुद्रः । पुं॰ गणदेवताविशेषे । एका- दशरुद्रेषु । तेषांनामानियथा । अजैकपादहिर्बुध्नोविरूपाक्षोथरैव- त. । हरश्चबहुरूपश्चत्र्यम्बकश्चसुरे- श्वरः । सावित्रश्चजयन्तश्चपिनाकी चापराजितः । एतेरुद्राः समा ख्याताएकादशगणेश्वराः । एते षांमानसानांतु त्रिशूलवरधारिणा म् । कोटयश्चतुराशीतिस्तत्पुत्रा श्चाक्षयामताः ॥ दिक्षुसर्वासुये रक्षांप्रकुर्वन्तिगणेश्वराः ; पुत्रपौत्र सुताश्चैतेसुरभीगर्भसम्भवाः ॥ इतिमात्स्ये ५ ध्यायः ॥ शिवे । शम्भौ । ईशे । रोदयत्यसुरान् । संहारकालेप्रजाः संहरन्रोदय तिवा । रुदिर्॰ । रोदेर्णिलुक्‌च तिरक्‌ खलुक् ॥ सर्वगसरुधांद्रा वणात्॰ रोदनद्रवनाद्वारुद्रः । त थाचस्कान्दे । रुजः सर्वगता

यस्माद्द्रावयामि जगत्त्वहम्। रोदनं
हन्मि यस्माच्च रुद्रस्तस्मादहं प्रिये ॥
यद्वा। रुतं वेदात्मकं शब्दं कल्पादौ
ब्रह्मणे राति• ददाति। रा दाने।
आतोनुपसर्गे क: ॥ यद्वा। रुता
नादेन सकलं जगदिदं द्रावयति लय
यतीति• नादात्मकत्वाद्रुद्र ॥ यद्वा।
रुतानादेन• प्रणवरूपेण• वेदरूपेण
वा• द्रापयति•• इष्टमर्थमिति रु
द्र'' यद्वा। रुतं संसारदु:खं तद्वे तु-
र्द्रावयतीति रुद्र: तदुक्तं तद्दु:
खम्रुतं तु विद्रावयति य: प्रभु:
। रुद्र इत्युच्यते तस्माच्छिव: परम
कारणमिति ॥ विष्णुरुद्रयोरभेदो
यथा श्रीमें। सर्वदेवो भगवान्भ
वादिवोनसंशय:। मन्यन्ते येजग
योनिं विभिन्नं विष्णुमीश्वरात् ॥
मोहादवेदनिष्ठा: तेयान्तिनरकं
नरा:। वेदानुवर्तिनं रुद्रं देवं ना
रायणं तथा। एकीभावेन पश्यन्ति
मुक्तिभाजो भवन्तिते। श्रीमद्भागवते
द्वित्यादौ रुद्रोपरि कीर्तितो। यथा।
कृष्णस्य ब्रह्मणो वक्त्राद्दुर्दाभाय सुद्र
भौ। मूलरुद्रांशभूतो रुद्रनामा
द्वितीयकश्रुति ॥ आदित्यपत्रकश्च
॥ एकादशार्द्ध ॥ न० रौद्ररसे ॥
रुद्रकोटी। स्त्री० तीर्थविशेषे ॥
रुद्रगण:। पुं० शिवपार्षदसमूहे ॥
रुद्रचण्डी। स्त्री० रुद्रयामलोक्तदेवी
माहात्म्ये ॥
रुद्रज:। पुं० पारदे ॥
रुद्रजटा। स्त्री० लताविशेषे। रौद्र्याम्।
सौम्यायाम्। सुगन्धायाम्। सुपत्रा
याम्। सुगन्धपत्रायाम्। पत्रवल्ल्या
म्। जटावल्ल्याम् ॥ अस्यागुणा:। क
टुरसत्वम्• श्वासकासहृद्रोगभूत
रक्षोनाशित्वञ्चेति ॥
रुद्रपत्नी। स्त्री० चण्ड्याम्। दुर्गा
याम् ॥ अतस्याम् ॥
रुद्रप्रिया। स्त्री० हरीतक्याम् ॥ रुद्रा
ण्याम् ॥
रुद्रवीणा। स्त्री० सङ्गीतनारायणो
क्तवीणाविशेषे। रुद्राम् ॥
रुद्रसर्ग:। पुं० रुद्रकर्तृकभूतवेता
लादिसृष्टौ ॥
रुद्रसावर्णि:। पुं० द्वादशमनौ ॥
रुद्रसू:। स्त्री० एकादशपुत्रप्रसवाम् ॥
रुद्राक्रीड:। पुं० श्मशाने ॥
रुद्राक्ष:। पुं० स्वनामाख्यप्रसिद्धवृक्षे।
तृणमेरौ। चमरे। पुष्पचामरे।
अक्षफले। शिशार्घे। सर्पाक्षे। भ
स्मनाम्ने ॥ विना भस्मत्रिपुण्ड्रेण
विना रुद्राक्षमालया। पूजितोपि
महादेवो न स्यात्तस्य फलप्रद: ॥ वि
नामन्त्रेणयो धत्ते रुद्राक्षं भुवि मान
व:। सयाति नरकान् घोरान् यर
वदिन्द्राश्चतुर्दश इतिपद्मपुराणम् ॥
रुद्राक्षान् कण्ठदेशे दशन ३० परि

मितान्० मस्तकेविंशतिदे ४० घ ट् ६ पट् ६ कर्णप्रदेशे० कण्ठ गलकृतेद्वादशे १२ द्वादशे १२ व । वाद्धेरिन्दो : कलाभि १६ नं यनयुगकृतेर्व्वे क १ मेकं १ शिखा याम्० वक्षस्यष्टाधिकं च : कलय सियतकं १०८ स्ययंनीलकण्ठ : द्विदिवेभागवतम् ॥ मन्त्रेणेति शिष्टं तरविघयम् । सर्वाश्रमाणांव र्णानांरुद्राक्षधारणम् । कर्त्त व्यंमन्त्रत : प्रोक्तं द्विजानांनान्यव- र्णिनामितिनारायणवचनात् ॥

रुद्राणी । स्त्री० शिवायाम् । भवा न्याम् । सर्वमङ्गलायाम् ॥ रुद्रस्य स्त्री० इन्द्रवरुणभवसर्वरुद्रमृडहि- मारण्ययवयवनमातुलाचार्याणामा नुगिति० ङीष्आनुकौ ।

रुद्रावर्त्त : । पुं० तीर्थविशेषे ॥ वह्नि कूटस्थानस्यायंपरमैश्वर्यम् । रु- द्रजटायाम् ॥

रुद्रास्पदम् । न० तीर्थविशेषे ॥

रुद्री । स्त्री० रुद्रवीणायां ॥

रुधिर : । पुं० कुङ्कुमे । कुजे । भौ मे । मङ्गलग्रहे ॥ न० कुङ्कुमे ॥ श- रीरस्थरसभवधातौ । रक्ते । अ- स्रे । त्वग्जे । शोणिते । असृजि । लोहि० इ० भा० ॥ रुधादि० रुध्यते वा । रुधिर् ० । इषिमदिमुदीति- किरच् ।

रुधिराख्यम् । न० मणिभेदे । यथो क्तं गरुडपुराणे । हुतभुग्रूपमादा यद्दानवस्यवधेप्सितम् । नर्मदायां- निचिक्षेपकिञ्चिदीनादिभूतले ॥ तत्रेन्द्रगोपकलितंशुकवक्त्रवर्णसं- स्थानत : प्रकटपीलुसमानमात्र- म् । नानाप्रकारविहितंरुधिराख्य- रत्नमुद्भूयतस्खलुसर्वसमानमेव ॥ मध्येन्दुपाण्डरमतीवविशुद्धवर्णंत च्चेन्द्रनीलसदृशंपटलंतुविद्यात् । सैश्वर्यभृत्यजननंकथितंतदेवपक्वञ्च तत्खलुभवेत्सुरवज्रवर्णम् । इति गारुडे ॥ ७८ । अध्याय : ॥

रुधिरोद्गारी । पुं० षष्टिसंवत्सराणां मध्येवत्सरविशेषे ॥ तत्फलंयथा । भविष्योत्तरे हिरण्यादिताम्रकांस्यादा शेषत : । तत्सर्वंविक्रीयकार्त्त व्यौधान्यसंग्रह : ॥ रक्ते संवत्सरेदे- विक्रूरबुद्धिर्नराधिप: । मानवा: क्रूर चेष्टाश्चतडागसेतुलयोभवेत् ॥ ५८ ॥

रुमण्वान् । पुं० लवणाचले ॥ लव- णमस्त्यस्मिन् । मतुप् । आसन्दी- वदिति० लवणस्यरुमण्भाव : ॥ च णावाकरवाचकरुमन्शब्दस्येतन्निपा तनंनलोपाभावार्थंचप्रत्यार्थेऽप्यपि मतम् ॥

रुमा । पुं० लवणाकरे ॥

रुमा । स्त्री० सुग्रीवदारेषु ॥ विशिष्टल वणाकरे ॥

रुम्र : । पुं॰ रमणे ॥ अरुणे ॥ रम्यतेऽस्मिन् । रमक्रीडायाम् । चकिरम्योरुच्चोपधायाइतिरक् ॥

रुरु : । पुं॰ मृगविशेषे । हरिणआख्यन्तरे । भारस्टृगाख्ये ॥ रुरुमेंषान् कृष्णसारइतिख्यात: । व्याघ्रे ॥ यथा । गौगौपौगोपवौतोरुरुनखविलसत्कण्ठभूषश्चिरंवइति ॥ दैत्यभेदे ॥ रौति । रुशब्दे । अन्यादयश्चेतिसाधु: ॥ रुभातिभ्यांक्रुनृणा ॥

रुदु : ।) पुं॰

रुदुक : ।) पुं॰ एरण्डे ॥ इतिरत्नमाला । रक्तेरण्डे ॥ इतिराजनिर्घण्ट : ॥

रुशत् । त्रि॰ निन्द्यार्थवाचि ॥ रुशति । रुशहिंसायाम् तोलव्यान्तस्तौदादिकस्तस्माच्छतृप्रत्यय: । रुशत् शब्द: । रुशतीहिंसा । रुशद्वचनम् ॥

रुशती । स्त्री॰ निन्द्यार्थवाचि ॥ शतृन्तात् ङीप् । आच्छीनद्योरितिनुम् विकल्पान्नुमभाव : । स्त्रियां पुंल्ये नास्यदर्शनम् ॥

रुट् । स्त्री॰ क्रोधे॰ ॥ रुषहिंसायाम् । सम्पदादित्वात्क्विप् ॥

रुषा । स्त्री॰ अमर्षे । कोपे । मन्यौ । क्रोधे ॥ क्विबन्तात्स्त्रियांइतिटाप् ॥

रुषित : । त्रि॰ रुष्टे । क्रोधयुक्ते । रुष्यतेस्म । रुषरोषे । क्त : । रुष्यम् त्वरेतिपक्षे॰इड्विकल्प : ।

रुष्ट : । त्रि॰ रुषिते ॥ शिवेरुष्टे गुरुस्त्राता गुरौरुष्टे नकश्चन । रुष्यतेस्म । रुष॰ । क्त : । रुष्यमत्वरसङ्घुषास्वनामितिपक्षेइडभाव : ॥

रुह : । त्रि॰ जाते ॥ प्राकृते ॥ रुह: कर्त्तरिक : ॥

रुहकम् । न॰ छिद्रे ॥

रुहा । स्त्री॰ दूर्वायाम् ॥ छिन्नापिरोहति । रुहबीजजन्मनिप्रादुर्भावे च । इगुपधज्ञाप्रीकिर : क : । टाप् ॥ महासमङ्गायाम् ॥

रुहिरुहिका । स्त्री॰ उत्कण्ठायाम् ॥ इतिपुरुषाम् ॥

रूक्ष । पुं॰ वृक्षे ॥ रोहति । रुह॰ । स्नुव्रश्चिकृत्यृषिभ्य:कित् इत्यादिना॰ क्सिप् ॥

रूक्ष : । पुं॰ वृक्षे ॥ वरकोटये । त्रि॰ अप्रेमणि । परुषे । अचिक्कणे । अस्निग्धे । रूक्षा॰इतिभाषायाम् ॥ रूक्षयति । रूक्षपारुष्ये । पचाद्यच् ।

रूक्षगन्धक : । पुं॰ गुग्गुलौ ॥

रूक्षपत्रिका । स्त्री॰ लङ्कोधान्ये ॥

रूक्षदर्भ : । पुं॰ हरिदर्भे ।

रूक्षपत्र : । पुं॰ शाखोटवृक्षे ॥

रूक्षप्रिय : । पुं॰ स्वल्पभौषधे ॥

रूक्षस्वादुफल : । पुं॰ धन्वनवृक्षे ॥

रूक्षा । स्त्री॰ दन्तीवृक्षे ॥ क्रूरायाम् ॥ अस्निग्धायाम् ॥

रूढः

रूढः । पुं० प्रकृतिप्रत्ययाद्यर्थमनपे-
क्ष्यशाब्दबोधजनकशब्दे ॥ यथा । सु
व्योलाघविकोगौणः शब्दः स्वा-
दौपचारिकः । यौगिकोयोगरूढो
वारूढोवामुख्यएवसः ॥ इतिशा-
ब्दिकाः । अपिच । रूढमाल्यव-
ति० विभक्तेप । रूढं संकेतवन्नाम
सैवसंज्ञेतिकीर्त्यते । नैमित्तिकीपा
रिभाषिक्यौपाधिकीपरिच्छिदा । य
न्नामंयादृगर्थसंकेतितमेव० नतुयौ
गिकमपि० तद्रूढम् । योगरूढन्तुप-
ङ्कजादिकंनतद्यारूढानामेवचसंज्ञाप
देनाभिलप्यते । नतुरूढादिवत्सं-
ज्ञानाम्नोऽवान्तरभेदः । येनविभा
गव्याघातः स्यात् । संज्ञायाश्चत्रयो
भेदाः नैमित्तिकीपारिभाषिकी० औ
पाधिकीचेति । पाचकपाठकादय-
स्तुनसंज्ञाः सङ्केतशून्यत्वात् ॥ ये-
तुरूढस्यनाम्नश्चतुर्विधत्वमाहुस्तन्म
तमुपन्यस्यति । जातिद्रव्यगुणक-
र्मभिर्धर्मैः सङ्केतवत्तया । जाति
शब्दादिभेदेनचातुर्विध्यं परेजगुः ॥
गोगवयादीनांगोत्वादिजात्या । इ
न्द्रादीनांकाण्डधनादिद्रव्ये-
ण । धवलपिशुनादीनांशुक्लरूपादि
गुणेन । चलनपतनादीनांसशब्दानां
कर्मणाऽवच्छिन्नत्वमस्त्वेवचातुर्वि
ध्यमेवरूढानामिति । यदुक्तं दृष्टा-
पार्थैः । शब्दैरेवप्रतीयन्ते जाति-

द्रव्यगुणक्रियाः । चातुर्विध्यादमी
षान्तुशब्दउक्तश्चतुर्विधइति । सङ्के-
तस्तुडमूर्खादीनामन्यशून्यादीना-
सशब्दानामपरिच्छेद्यापरिच्छे-
द्यसमासाभिः ॥ नैमित्तिकसंज्ञाल-
क्षयति । साध्यवच्छिन्नसङ्केतवती
नैमित्तिकीमता । जातिमात्रेविस
ङ्केताद्व्यक्तेर्भानंसुदुष्करम् ॥ यन्ना
मजात्यवच्छिन्नसङ्केतवत्सानैमि-
त्तिकीसंज्ञा । यथागोचैत्रादिः ।
साहिगोत्वचैत्रादिजात्यवच्छिन्ने
वगवादिकमभिधत्ते नतुगोत्वादि-
जातिमात्रम् । गोपदंगोत्वेसङ्केति
तमित्याकारकग्रहान्नामानयेत्यादौ
गोत्वादिलाभादेरन्यथानुपपत्तेः
एकग्रहत्वपदस्यान्यानुभावकत्वेऽ
तिप्रसङ्गात् । पारिभाषिकीमौ-
पाधिकींसंज्ञांक्रमेणलक्षयति । उ
भयावृत्तिधर्मेणसंज्ञास्यात्पारिभा
षिकी । औपाधिकीत्वनुगतोपाधि
नायाप्रवर्त्तते ॥ उभयावृत्तिधर्माव
च्छिन्नसङ्केतवतीसंज्ञापारिभाषि-
की । यथाकाशडित्थादिः ॥ यथा
नुगतोपाध्यवच्छिन्नसङ्केतवतीसं-
ज्ञासात्वौपाधिकी । यथाभूतदता
दि । साहिसर्वेतनयुक्तविशेषगुणव
त्वावत्कार्यत्वानुगतोपाधिपुर
स्कारेणैवप्रवर्त्तते । इतिशब्दशक्ति
प्रकाशिका च० जाते । प्रसिद्धे ।

रुहैर्गैत्यर्थैतिक्तः । ढत्वधत्वष्टुत्वढ लोपदीर्घः ॥

रूढपद् : । त्रि० यवमूले ॥

रूढिः । स्त्री० शिष्टप्रयोगे । प्रसिद्धौ ॥ अनादिव्यवहारसिद्धसम्बन्धवि शेषे ॥ मुख्यशब्दस्य संभेदे ॥ सा चस्वरूपैयगाव्यागुणेन वाभिर्देशा देव वस्तुनि संचारं विसृज्य तेमप्रव र्त्तते । यथा । डित्थः डवित्थः गौः शुक्ल इति ॥ रूढशब्दनिष्ठश क्तौ ॥

रूपम् । न० वाच्याकारे । स्वभावे । सौन्दर्ये । मनोहराकृतौ । तल्लक्ष णं यथा । अङ्गान्यभूषितान्येव केनचिद्भूषणादिना । येनभूषितव द्भान्ति तद्रूपमिति कथ्यते ॥ इत्यु ज्ज्वलनीलमणिः ॥ नाणके । पश ौ ॥ पशौ ॥ शब्दे । ग्रन्थावृत्तौ नाटकादौ ॥ आकारे ॥ श्लोके ॥ अवकाशादिभिन्नपदार्थे नानाविकार विशेषे ॥ रूपन्तु षोडशविधं मोक्ष धर्मे प्रकीर्त्तितम् । यथा । ह्रस्वम् १ दीर्घम् २ स्थूलम् ३ चतुरस्र म् ४ वृत्तम् ५ शुक्लम् ६ कृष्णम् ७ नीलारुणम् ८ रक्तम् ९ पीतम् १० कठिनम् ११ चिक्कणम् १२ श्लक्ष्णम् १३ पिच्छलम् १४ मृदु १५ दारुणं १६ मिति ॥ चक्षुर्मा त्रग्राह्ये गुणे ॥ तच्च शुक्लनीलपीत

रक्तहरितकपिशचित्रभेदात्सप्तवि धम् ० पृथिवीजलतेजोवृत्ति । तत्र पृथिव्यां सप्तविधम् । अभास्वरं शु क्लं जले । शुक्लं भास्वरं तेजसि ॥ मा षामाषे ०।० ॥ त्रि० उत्तरपदस्थि ध्यात्मसदृशे ॥ यथा पितृरूप पुत्रः मा तृरूपा कन्या ॥ प्रशंसे ॥ रूपयति वि मोहयति । रूपविमोहने । अद् ॥ यद्वा । रूप्यते ऽनेन । खच्यपि व्यपशब्दो तिसाधु ॥ रीतिका । रूपशब्दे । खष्पशिल्प्येति पः रीतेर्दीर्घश्च ॥ अतिरूपसुनिन्दितम् ॥

रूपकम् । न० नाटके । मूर्त्ते ॥ रूपि । काव्यालङ्कारे ॥ तल्लक्षणादि यथा । विषय्यभेदताद्रूप्यरञ्जनं वि षयस्य यत् । रूपकं तत्त्रिधाधिक्य न्यूनत्वानुभयोक्तिभिः ॥ अयं हि धूर्जटिः साक्षाद्येन दग्धाः पुरः क्षणात् । अयमास्ते विना शम्भुस्तार्त्ती यीकविलोचनम् ॥ शम्भुर्विश्वमवत्वद्य स्वीकृत्य समदृष्टिताम् । अस्यामुखेन्दु नालमेवानन्दे किमिन्दुना ॥ सा ध्वीयमपरालक्ष्मीरसुधासागरोदिता । अयंकलङ्किनश्चन्द्रान्मुखचन्द्रोऽति रिच्यते ॥ सङ्ख्याविशेषे ॥ यथा । सप्ताचीर्षीच्यते शुक्लासातिलोक पर्वभवेत् । रूपकैर्दशभिः प्रोक्तः कालज्ञो नामनामतः ॥ त्रि० । मू र्त्तिमति ॥ पुं० । हढादिसप्तसु ॥

सेयथा। दृढ:प्रौढोऽयवयवरोविमयस्तुरङ्गम:। निशारुचा:प्रतिताल:कथित:सप्तरूपकोद्भुतिदामोदर:॥

रूपकभेद:। पुं॰ अभिनेयप्रकारे॥

रूपतत्त्वम्। न॰ शीले॥

रूपधारी। त्रि॰ सौन्दर्यविशिष्टे॥

रूपधेयम्। न॰ रूपे। रूपमेव।भागरूपनामभ्यां धेय:॥

रूपनाशन:। पुं॰ पेचके

रूपवान्। त्रि॰ आकारविशिष्टे।सौंदर्ययुक्ते॥

रूपस्कन्ध:। पुं॰ विषयप्रपञ्चे। वासनामयचित्तेन निरूप्यमाणे पुगन्धस्पर्शादिषु। पञ्चेन्द्रियेषु॥ रूप्यन्ते एभिर्विषया इति कर्मकरणव्युत्पत्तिभ्यां सविषयाणीन्द्रियाणि रूपस्कन्ध:। रूप्यमाणपृथिव्यादीनां बाह्यत्वेऽपि देहस्थत्वादिन्द्रियसम्बन्धादध्यात्मिकत्वम्॥

रूपाजीवा। स्त्री॰ वारस्त्रियाम्। वेश्यायाम्॥ रूपमाजीवो यस्या:॥

रूपामाली। स्त्री॰ वर्णवृत्तविशेषे॥ यथा। चत्वारो यस्या: कर्णा यान्ति च्छन्दसि झंकारं कुर्वन्तो भव्या वर्णा पादे राजन्ते रूपामालीवृत्तं तत्कान्तं॥ यथा। कल्याणं नित्यं नो कण्ठे साक्षाद्य: संध्यायं कुर्यात्। देवेन्द्राद्या: प्रीत्या सम्प्राप्ता: संसेवन्ते तत्पादा

भोजनम्॥

रूपास्त्र:। पुं॰ कामदेवे। रूपमस्त्रमस्य॥

रूपिका। स्त्री॰ श्वेतार्कवृक्षे॥ श्वेतार्कपुष्पे॥

रूपी। त्रि॰ रूपवति॥ मूर्तिमति॥

रूपेश्वरी। स्त्री॰ देवीविशेषे॥

रूप्यम्। न॰ आहतरजते॥ आहतहेम्नि॥ तारे। चन्द्रहासे। रजते चन्द्रलोहके। चांदी॰ इ॰ भा॰॥ अस्य लक्षणगुणादयो यथा। गुरु स्निग्धं मृदु श्वेतं दाहच्छेदघनक्षमम्। वर्णाढ्यं चन्द्रवत् स्वच्छं रूप्यं नवगुणं शुभम्॥ असारायोग्यम्॥ कठिनं कृत्रिमं रूक्षं रक्तं पीतं दलं लघु। दाहच्छेदघनैर्नष्टं रूप्यं दुष्टं प्रकीर्तितम्॥ सारणायोग्यम् रूप्यं शीतं कषायाम्लं स्वादुपाकरसं सरम्। वयस: स्थापनं स्निग्धं लेखनं वातपित्तजित्। प्रमेहादिकरोगांश्च नाशयत्यचिराद् ध्रुवम्॥ तारं शरीरस्य करोति तापं विड्बन्धनं यच्छति शुक्रनाशम्। वीर्यं बलं हन्ति तनोश्च पुष्टिं महागदान्पोषयति ह्यशुद्धम्॥ अथ शोधनविधि:॥ पत्रीकृत्य पचापि तारस्याग्नौ प्रतापयेत्। निषिञ्चेत्तप्ततप्तानि तैले तक्रे च काञ्जिके। गोमूत्रे च कुलत्थानां कषाये च त्रिधा त्रिधा। एवं रजतपत्राणां विशुद्धि: स

रुज्यतेपीड्यतेदेहोऽनेनेतिघञ्रोगः॥

रोगघ्नम्। न॰ औषधे। त्रि॰ रोगनाशके॥

रोगभूः। स्त्री॰ शरीरे॥

रोगराजः। पुं॰ पापरोगे। राजयक्ष्मणि॥ रोगाणांराजा। टच्॥

रोगलक्षणम्। न॰ निदाने॥

रोगशान्तकः। पुं॰ वैद्ये॥

रोगशिला। स्त्री॰ मनःशिलायाम्॥

रोगशिल्पी। पुं॰ शरालु॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ वृक्षविशेषे॥

रोगश्रेष्ठः। पुं॰ ज्वरे॥ रोगिपुत्रः॥

रोगहम्। न॰ औषधे। भैषज्ये॥

रोगहारी। पुं॰ चिकित्सके। वैद्ये॥ रोगंहरतितच्छीलः। सुपीति णिनिः॥ त्रि॰ रोगनाशके॥

रोगितरुः। पुं॰ अशोकवृक्षे॥

रोगी। त्रि॰ रोगयुक्ते। व्याधिते। आतुरे। अभ्यमिते। रोगार्त्ते॥ रोगमस्यास्ति। इनिः॥ अथवर्ध्यचिकित्सार्थंपरीक्षांरोगिणस्त्विह॥ तत्राहवाग्भटः। दर्शनस्पर्शनप्रश्नैःपरीक्षेतचरोगिणम्। आयुरादिदृशास्पर्शाच्छीतादेःप्रश्नतोऽपरम्॥ आयुरादीत्यनादिशब्दात् साध्यत्वाऽसाध्यत्वादिबोध्यम्। दृशा॰ दर्शनेन। अत्रसम्यदादिग्रहणं तिभाविज्ञेयम्। स्पर्शात्॰ शीतादेः। शीतोष्णमृदुकाठिन्यादिनापरीक्षणम्। प्रश्नतः। उदरस्याग्नेःसर्वगोरवलक्षणाऽलक्षणा॰ बुभुक्षाऽबुभुक्षाबलाऽबलादिना। मिथ्यादृष्टाविकाराहिदुराख्यातास्तथैवच। तथादुष्परिमृष्टाश्चमोहयेयुश्चिकित्सकान्॥ तत्स्पर्शनंनेत्रजिह्वामूत्रादेःकर्त्तव्यम्॥

रोगिवल्लभम्। न॰ भैषज्ये। औषधे। त्रि॰ रोगिप्रिये॥

रोग्यम्। त्रि॰ अपथ्ये। अहिते। रोगायहितम्। यत्। रोगसम्बन्धिनि।

रोचकः। पुं॰ क्षुधायाम्। भ्रमनायाम्। शिवस्रायाम्। कदल्याम्॥ राजपलाण्डौ॥ आम्रहंसे॥ ग्रन्थिपर्णभेदे। निशाचरे। धनहरे। क्लितघे। गन्धद्रव्ये। नैपालदेशभरित्ववर॰ इतिप्रसिद्धे॥ अस्यगुणाः। रोचकोमधुरस्तिक्तःकटुपाकःकटुर्लघुः। तीक्ष्णोऽग्नीर्हिमोहन्तिकुष्ठकासकफानिलान्॥ रक्षोऽश्मोऽर्शःस्वेदमेदोस्रज्वरगन्धविपन्नतान्॥ त्रि॰ रुचिकारके॥

रोचनः। पुं॰ कूटशाल्मलौ॥ श्वेतशिग्रौ॥ पलाण्डौ॥ आरग्वधे॥ करञ्जे॥ अङ्कोटे॥ दाडिमे॥ त्रि॰ रोचके। रुचिकरे। रोचते। रुचदीप्तौ। अनुदात्तेतश्चहलादेः इतियुच्॥

रोचयति । नन्द्यादित्वाल्ल्युर्वा
बहुलमन्यत्रापीतियुज्वा ॥
रोचनक : । पुं॰ जम्बीरे ॥
रोचनफल : । पुं॰ बीजपूरके ॥
रोचनफला । स्त्री॰ चिर्भिटायाम् ॥
रोचना । स्त्री॰ रक्तकह्लारे ॥ गोपि
त्ते ॥ वरयोषिति ॥ रोचते ।
रुच॰ । बहुलमन्यत्रापीतियुच् ।
टाप् ॥
रोचनिका । स्त्री॰ वंशरोचनायाम् ॥
शुण्डारोचन्याम् ॥
रोचनी । स्त्री॰ आमलक्याम् ॥ गोरोच
नायाम् ॥ मनः शिलायाम् ॥
श्वेतत्रिवृतायाम् ॥ काम्पिल्लौष
धौ ॥ रोचते । रुचदीप्तावभिप्रीतौ
च । कृत्यल्युटइतिल्युट् ॥
रोचमान : । पुं॰ अश्वग्रीवास्थरो
मावर्त्ते ॥ यथा । ग्रीवयोरुद्गमा
र्त्तोरोचमानोऽशुभप्रद इतिचिका
रुडशेष: ॥ अपिच । कल्पजोरोच
मानस्तस्मिस्तीभाग्यवर्द्धनइतिवै
जयन्ती ॥ त्रि॰ अत्यन्तं दीप्यमाने
॥ रोचते । रुच॰ । लट : शानच्
। आनेमुक् ॥
रोचित : । त्रि॰ प्रकाशिते ॥
रोची । त्रि॰ रोचिष्णौ ॥
रोचिष्णु : । त्रि॰ अलङ्कारादिनाशोभ
माने । विभ्राजि । भ्राजिष्णौ ॥
रोचतेतच्छील : । रुच॰ । अलङ्
कृतिति॰ इष्णुच् ॥
रोचि : । न॰ शोचिषि । त्विषि ।
प्रभायाम् । दीप्तौ ॥ रोचतेऽनेन
। रुच॰ । बाहुलकादिसि : ॥
रोची । स्त्री॰ हिलमोचिकायाम् ॥
रोच्य : । त्रि॰ प्रकाश्ये ॥ प्रीतिवि
षये ॥
रोटिका । स्त्री॰ रोटी॰ इतिभाषा
प्रसिद्धेपिष्टकविशेषे ॥ अस्या : प्र
कारप्रकारोयथा । शुष्कगोधूमचूर्णं
नकिञ्चित्पुष्टाक्षपोलिकाम् । तत
कीसेदयेतक्षण्या मुपार्घरेपितांपचे
त् । सैवारोटिकाप्रोक्तागुणाम
स्या : प्रचक्ष्महे । रोटिकाबलकृद्वु
च्या ह्रिष्यीधातुवर्द्धनी ॥ वातघ्नी
कफकृद्धी दीप्ताग्नीनां प्रपूजिता
। यवजारोटिकारुच्यामधुराविश
दालघुः । मलशुक्रानिलकरीब
ल्याह्रस्तिकफामयान् ॥ मीनसञ्ज्ञा
सकासांश्चमेदोमेहगलामयान् ॥
रोड : । पुं॰ चोदे ॥ त्रि॰ दत्ते ॥
रोदनम् । न॰ क्रन्दने । शोकादिना
स्रुपतने । रोना॰ इ॰ भा॰ ॥
अस्रे । अश्रुणि । आंसू॰ इ॰भा॰
रुद्यते । रुदिर्अश्रुविमोचने । बा
हुलकात्कर्मणिल्युट् । तल्लेश
माशुभंयथा । अनस्तिग्धरुदि
तमदीनं शुभदंनृणाम् । प्रचुरा
श्रुदीनंरूक्षकरुदितं नसुखावहम् ।

॥ रोदनाश्रुपतनेमृतानांनरकं यथा ॥ चानिनोमारुदन्त्वेममारो दौः पुत्रसाम्प्रतम् ॥ रोदनाश्रु प्रपतनान्मृतानांनरकंध्रुवम् ॥ स्व तमहिरोदननिषेधोयथा ॥ श्ले ष्माश्रुबान्धवैर्मुक्तंप्रेतोभुङ्क्तेयतो ऽवशः । अतोनरोदितव्यंहिक्रिया कार्याविधानतः इति ॥

रोदनिका । स्त्री॰ यवासे ॥

रोदनी । स्त्री॰ कच्छुरायाम् । दुरालभायाम् । यवासे ॥ रोदयति । रुदिर्॰ । ल्युट् । ङीप् ॥

रोदः । न॰ दिवि । भूमौ । द्यावापृथिव्योः । रोदितिसर्वमस्मिन् । रुदिर्॰ । असुन् ॥

रोदसी । अ॰ द्यावापृथिव्योः । दिवि ॥ भूमौ ॥

रोदसी । स्त्री॰ स्वर्गे । भूमौ ॥ द्यावाभूम्योः ॥ गौरादित्वात्ङीष् ।

रोदस्यौ । स्त्री॰ द्विवचनान्तः । भूमिस्वर्गयोः ॥

रोधः । पुं॰ नदीतीरे । कूले ॥ रुणद्धि । रुधिरावरणे । पचाद्यच् ॥ प्रतिबन्धे ॥

रोधकः । त्रि॰ रोधिनि । रुधिर्॰ । ण्वुल् ॥

रोधनः । त्रि॰ रोधकर्त्तरि । न॰ रोधे ॥

रोधवक्रा । स्त्री॰ सरिति ॥ रोधेन-वक्रा ॥

रोधः । न॰ तीरे ॥ रुणद्धि । रुधिर्॰ । सर्वधातुभ्योऽसुन्निति॰ असुन् ॥

रोधोवक्रा । स्त्री॰ नद्याम् ॥ रोधसा-वक्रा ॥

रोधोवती । स्त्री॰ नद्याम् ॥

रोध्रः । पुं॰ गालवे । लोध्रे । न॰ अपराधे ॥ किल्बिषे ॥ रुणद्धि । रुधिर्॰ । बाहुलकाद्रन् ॥

रोध्रपुष्पः । पुं॰ मधूकवृक्षे ॥

रोध्रपुष्पिणी । स्त्री॰ धातकीवृक्षे ॥

रोपः । पुं॰ रोपणे ॥ इषौ । बाणे ॥ न॰ छिद्रे ॥ रोप्यतेऽनेनवा । रूपविमोहने । ण्यन्तः । घञ् ॥ यद्वा । रूप्यतेऽनेन । करणेतिघञ् ॥

रोपकः । पुं॰ सुवर्णसप्ततितमभागे ॥ यथाहविष्णुगुप्तः । दीनारारोपकैरष्टाविंशत्यापरिकीर्त्तितः । सुवर्णसप्ततितमोभागोरोपकउच्यतइति ॥

रोपणम् । न॰ विमोहने ॥ जनने ॥ प्रादुर्भावे ॥ रुपेर्भावेल्युट् ॥ अञ्जनविशेषे ॥ यथा । रोपणंरसकं पिष्ट्वासम्यक्समं शाल्मलीरिया । स्नुहीयात्तज्जलंसर्वंत्यजेच्चूर्णमधोगतम् ॥ शुष्कंसतज्जलंसर्वंपर्पटीसन्निभंभवेत् । त्रिचूर्णंभावयेत्सम्यक्त्रिवेलंत्रिफलारसैः ॥ कर्पूरस्वरसंतच्चद्गमांशेननिःक्षिपेत् ।

भक्षयेन्नयनीतेननेत्राखिलगदच्छि-
द : ॥

रोपणचूर्णम् । न० नयनाञ्जनविशे-
षे ॥ यथा । शिलायांरसकंपिष्ट्वास
म्यगाज्यस्यवारिणा । शरावीयाश
न्यांसर्वंघृतेसूर्यमधोगतम् । शु
ष्कंतच्चलंसर्वंपर्पटीसन्निभंभवेत्
। विचूर्ण्यभावयेत्सम्यक्त्रिवर्त-
त्रिफलारसे : । कर्पूरस्यरजस्तत्र
दत्ताशीतेनतिः क्षिपेत् । भक्षयेत्तय
नंतेनसर्वदोषोपशान्तये ॥ समस्त
नेत्ररोगघ्नं चूर्णमेतन्नसंशय : ॥

रोपणवर्त्तिः । स्त्री० नेत्राञ्जनप्रभेदे ॥
यथा । जातीतिलपुष्पाणिपटिः
पिप्पलतण्डुला : । जातीपुष्पाणि
पञ्चाशन्मरिचानिषोडश ॥ सू-
क्ष्मं पिष्ट्वाम्बुनावर्त्ति : कृताकुसु-
मिकाभिधा । तिमिरार्जुनशुक्ला
नांनाशिनीमांसवृद्धिनुत् ॥ यतश्च
चक्षुर्नेत्रेऽञ्जनाभ्यासाद्धरेशुक्ला ।
कुसुमिकावटी० रोपणी ॥

रोप्यातिरोप्यः । पुं० धान्यविशेषे । य
था । रोप्यातिरोप्याल्पव : शीघ्रपा
कागुरोत्तरा : । पटाविनोदोषघ्न-
राबल्यामूत्रवियद्धना : ॥

रोमम् । न० जले ।

रोमकम् । न० पांशुलवणे । अयस्का
न्तप्रभेदे । पुं० रुमाभिधेनगरे ।

रोमकन्द : । पुं० पिण्डालौ ॥

रोमकपत्तनम् । न० पश्चिमेकेतुमाल-
वर्षस्थनिरक्षदेशेविद्यमानेपत्तने ॥
रूमे ॥ तच्चाधुनारूमश्याम० इति
नाम्नाप्रसिद्धम् ॥

रोमकूप : । पुं० रोममूले ।

रोमकेशरम् ।
रोमगुच्छम् ।
रोमगुच्छकम्
रोमगुल्मम् ।
} न० चामरे । चम
चूलके ॥

रोमः । न० लोम्नि । चर्मणि । तनूरु
हे ॥ सामुद्रिकंयथा । अल्परोमयुता
श्रेष्ठाजङ्घाहस्तिकरोपमा । रोमे
कैकंकूपकेस्यान्नृपाणांतुमहात्म-
नाम् । द्वे द्वे रोमेपण्डितानांश्रोत्रि
याणांतथैवच । रोमत्रयंदरिद्राणां
रोगीनिर्मांसलाञ्जुक : ॥ अपिच ।
रोमैकैकंकूपकेपार्थिवानां द्वे द्वे ध
र्मिष्ठश्रोत्रियाणाम् । त्र्याद्यै निः
स्वामानवादुःखभाजः केशाश्चैवं
निन्दिताः पूजितार्थे ति । रौरु
ति । रुइ० । नामन्सीमव्योम-
न्रोमलोमेत्यादिनासाधु । यद्वा ।
रूयते । रुशब्दे० कङ्गतौ० भा
वयेवा मनिन् ॥

रोमन्थः पुं० उद्गीर्णचर्वणे । पशूनांच
र्वितस्याहृत्यपुनश्चर्वणे । शृगार०
दु० भा० ॥

रोमभूमि : स्त्री० चर्मणि ।

रोमलता । स्त्री० रोमावल्याम् ॥

रोमवान् । त्रि० रोमशे । लोमविशिष्टे ॥

रोमविकार : ।) पुं० रोमाञ्चे ।
रोमविक्रिया ।) स्त्री० रोमहर्षणे ।

रोमशः । पुं० पिण्डालौ । मेषे ॥ कुम्भिनि ॥ शूकरे । त्रि० अतिशय लोमविशिष्टे । रोमाणिसन्त्यस्य । लोमादित्वात् श : । रलयोरभेद : ॥

रोमशफल : । पुं० डिण्डिशे । मुनिनिर्मिते । डिण्डसी० टिण्डा० इ० भा०

रोमशा । स्त्री० इस्थावृचे ॥

रोमशकम् । न० स्रोर्णवकी ॥

रोमहर्ष : । पुं० पुलकितत्वे । रोमाञ्चे ॥

रोमहर्षण : । पुं० सूते । इतिहासपुराणानांधारकेव्यासशिष्ये ॥ यथा तैस्सर्वैरोमाञ्चितसमुत्थितानिषत् । द्वैपायनस्यभगवतस्तैर्वैरोमहर्षणाः ॥ भवन्तमिवभगवान्व्याजहारस्वयंप्रभुः ॥ विभीतकवृक्षे । न० रोमाञ्चे । रोम्णांहर्षणम् ॥

रोमाञ्च : । पुं० रोमहर्षणे । रोमोद्गमे ॥ रोम्णामञ्चनंपूजनम् । आवेशनम् ॥

रोमाञ्चिका । स्त्री० कटम्बीवृक्षे ॥

रोमाञ्चित : । त्रि० जातपुलके । हृष्टरोमणि ॥ रोमाञ्चः सञ्जातोस्य । तारकादित्वादितच् ॥

रोमाली । स्त्री० वय : सन्धौ ॥ रोमावल्याम् ॥

रोमालु : । पुं० पिण्डालौ ॥

रोमालुविटपी । पुं० कुम्भीवृक्षे ॥

रोमावली । स्त्री० नाभेरुपरिलोमश्रेण्याम् ॥

रोमाश्रयफला । स्त्री० भिन्दिरिटाक्षुपे ॥

रोमोद्गम : ।) पुं० रोमहर्षणे ।
रोमोद्भेद : ।) पुं० रोमाञ्चे ।

रोलः । पुं० पार्श्वीयामलकी ॥

रोलम्ब : । पुं० भ्रमरे ॥

रोला । स्त्री० मात्रावृत्तान्तरे । यथा । रोलावृत्तमवेहिनागपतिपिङ्गल-भणितंप्रतिपदमिहचतुरधिकमाला यि प्रतिपदिगणितम् । एकादश अधिविरतिरखिलकलचितावरय सुगलितपदमइकारिभिमलकलितक स्वाभरणम् ॥ यथा । तरतिपयोनिधिसलिलमयतिगिरिशिखरशिखरि० विश्वविरसातलमटतिपश्चवसकलदिशोपरि । गगनगमनमभिलषतिसमंशशिना । श्रियमञ्चतिचित्रमिदनतथापिभवन्तं भूपविसुखति ॥

रोट । त्रि० वधके । हिंस्रे । रोपति । रुप० । क्विप् ॥

रोषः । पुं० कोपे । क्रोधे ॥ अपमे

यमुदेतुमिच्छति तिमिरं रोषमयं धियापुरः। अविभिद्य निशाकृतं तमः प्रभयानांशुमताप्युदीयते॥ रोषणम्। रुष हिंसायाम्। भावे घञ्॥

रोषणः। पुं॰ पारदे। हेमकषे॥ उपले। ऊषरे। त्रि॰ क्रोधने। अमर्षणे॥ रोषणिताच्छीलः। रुष॰। क्रुधमण्डार्थेभ्यश्चेति युच्॥

रोषमयः। त्रि॰ रोषादागते। मयट् तिमयट्॥

रोषितः। त्रि॰ रोषं प्रापिते। कष्टे॥

रोहः। पुं॰ अङ्कुरे॥ सादिनि॥

रोहकः। पुं॰ भूतविशेषे॥ त्रि॰ रोढरि। रोहकारे॥ रुह बीजजन्मनि प्रादुर्भावे। ण्वुल्॥

रोहणः। पुं॰ गिरिप्रभेदे। विदूराद्रौ॥ न॰ शुभे॥ जन्मनि॥ प्रादुर्भावे॥

रोहन्तः। पुं॰ द्रुमविशेषे। रुह्यात्। रुह॰। रुहिनन्दिजीविप्राणिभ्यः षिदाशिषीति झच्॥ इच्छमार्थे॥

रोहन्ती। स्त्री॰ लतान्तरे॥ षित्वात् ङीष्॥

रोहिः। पुं॰ बीजे। हर्षे॥ धार्मिके। व्रतस्थाम्॥ रोहति। रुह॰। कृपिपिशदिहस्तिसिदिहिक्षिदिकीर्त्तिभ्यश्चेतीन्॥ गन्धमृगे॥

रोहिणः। पुं॰ भूतृणे॥ वटवृक्षे॥ रोहितकवृक्षे॥ न॰ कालभेदे। रौहिणे। दिनस्य नवमे मुहूर्त्ते॥ सप्तपूर्वाह्णश्राद्धस्य गौणकालत्वेनोत्तरावधिः। अपराह्णश्राद्धस्य पूर्वावधिः। एकोद्दिष्टश्राद्धस्य समानकालः। रोहति। रुह॰। रुहेर्वृद्धिश्चेति॰ इनन्॥ त्रि॰ रोहिण्यां जाते। नक्षत्रेभ्यो बहुलमिति लुक्। लुक् तद्धितलुकि॥

रोहिणिः। स्त्री॰ रोहिणीनक्षत्रे॥

रोहिणिका। स्त्री॰ रागादिना रक्तावयवायां स्त्रियाम्॥

रोहिणी। स्त्री॰ अश्विन्यादिषु चतुर्थे नक्षत्रे। आकाशाम्॥ तज्जातस्य फलं यथा, स्याद्धर्मकार्ये कुशलः कुलीनः सुचारुदेहोविधसत्पवीरः। स्वराग्निनाप्याकुलिताखिलाशयो यो रोहिणीजः सधनीसमानी॥ इति॥ रोहिणीनक्षत्रे प्रति गौरादिषु पाठात् ङीष्॥ कण्ठरोगविशेषे॥ अस्य नामानि सङ्ख्या च यथा, रोहिण्यः पञ्चधा प्रोक्ता कण्ठशालूकमेव च। अधिजिह्व वलयोऽलासनामैकावृन्दकः॥ शतीवृन्दः शतघ्नी च गिलायुः कण्ठविद्रधिः। गलौघः स्वरघ्नश्च मांसतालव्यमेव च॥ विदारी कण्ठ

सान्तगीतविशेषरसे । उग्रे ॥ त्रि० तीव्रे ॥ भीषणे ॥ रुद्रसम्बन्धिनि ॥ रुद्रदैवत्ये ॥ रुद्रस्येदम् । अण् ॥

रौद्री । स्त्री० चण्ड्याम् ॥ ङीप् ॥ रुद्रजटायाम् ॥

रौप्यम् । न० रूप्ये ॥

रौप्यमाक्षिकम् न० तारमाक्षिके ॥

रौमम् । न० रौमके ॥ रुमायांभवम् । अण् ॥

रौमकम् । न० साम्भरि० इ० भा० प्र० लवणे । रौमे । वसुके ॥ रुमायांभवम् । तत्रभवइत्यण् । सञ्ज्ञायाम् त्रि० रोमकेभवस्तस्मादागतोवा । धूमादित्वाद्वुञ् ॥

रौमहर्षणिः । पुं० उग्रश्रवसि । सूते ॥ रोमहर्षणस्यापत्यम् । अत इञ् ॥

रौरवः । पुं० नरकविशेषे ॥ घोरे ॥ त्रि० चञ्चले ॥ घोरे । धूर्ते ॥ रुरुसम्बन्धिनि ॥ रुरुर्भीरुरुगाख्यः प्राणिविशेषः । तस्यायम् । तस्येदमित्यण् ॥

रौहिणः । पुं० चन्दनवृक्षे ॥ न० दिनस्यनवमेमुहूर्त्ते । यथा । अत्र पूर्वेद्युः श्राद्धमभिधायरौहिणन्तु नलङ्घयेदित्यभिधानेनपूर्वाह्ण श्राद्धसमयात्परोरौहिणपर्यन्तगौणपूर्वाह्णकालः प्रतीयते । तेन रौहिणंपूर्वाह्णश्राद्धस्यगौणकालत्वेनोत्तरावधिः अपराह्णश्राद्धस्यपूर्वावधिरित्यवगम्यते । ततश्च पूर्वदिनेसङ्गवात्परं रौहिणपर्यन्तं तिथिलाभेपरदिनेमुहूर्त्तंचयमात्रेतत्तिथिलाभेपूर्वदिनेश्राद्धम् । रौहिणान्तरूपगौणपूर्वाह्णलाभात् नपरदिनेतथात्वाभावात् । उभयदिने सङ्गवलाभेपरदिने० शुक्लपक्षे तिथि र्याह्येतिवचनात् । रौहिणस्तुदिवसस्यनवममुहूर्त्तः स्मृत्यज्योतिषोक्त रोहिणीदैवतत्वात्रौहिणत्वमिति इतिश्राद्धतत्त्वम् ॥ त्रि० रोहिण्यांजातः । सन्धिवेलादीत्यनेनाण् ॥

रौहिणेयः । पुं० बुधग्रहे ॥ बलायुधे । बलदेवे ॥ न० मरकतमणौ ॥ त्रि० गोवत्से ॥ रोहिण्याअपत्यम् । शुभ्रादित्वाड्ढक् ॥

रौहिषः पुं० मृगविशेषे ॥ रोहिषंतृणभेदमात्रे । शेषाद्यण् ॥ रौहित मत्स्ये ॥ न० कत्तृणे । रौहितइति० रौहिषइतिचख्यातेतृणे ॥ रोहिषंतुवरं तिक्तं कटुपाकेव्यपोहति । हृत्कण्ठव्याधिपित्तास्रशूलकासकफज्वरान् ॥ रोहति । रुह० । रुहेर्वृद्धिश्चेतिटिषच् ॥

रौहिषी स्त्री० स्वयाम् ॥ दूर्वायाम् ॥

॥ रकारः समाप्तः ॥

लक्तकर्म्मा।

ल:। पुं॰ इन्द्रे। शक्रे। लकारे॥ लवुचरे॰।॰॥ न॰ पृथ्वीबीजे॥ लीयते। लीङ्॰। अन्येभ्योऽपिदृश्यत इति ड:॥

लकच:। पुं॰ डहौ। लकुचे। इतिशब्दरत्नावली॥

लकुच:। पुं॰ लिकुचे। डहौ। हढवल्कले। स्थूलस्कन्धे। चुद्रपनसे। बडहर॰इ॰भा॰प्र॰॥ अस्यगुणा:। आमंलकुचमुष्णञ्चगुरुविष्टम्भकृत्तथा। मधुराम्लरसञ्चापिदोषत्रितयरक्तकृत्॥ शुक्राग्निनाशनञ्चापिनेत्रयोरहितंमतम्। सुपक्वंतत्तुमधुराम्लंचानिलपित्तकृत्॥ कफाग्निकरंरुच्यंवृष्यंविष्टम्भकृत्तत्॥ लकयते। लकआस्वादने। बाहुलकादुच:॥

लक्तक:। पुं॰ जीर्णवस्त्रखण्डे। कर्पटे। जटा॰इ॰भ॰प्र॰॥ द्रवद्रव्यं येनपूयते तत् छटीयमितिख्याती॰ तत्तुजीर्णवस्त्रे भिक्षते। मलिनस्यादिदृष्टजीर्णवस्त्रखण्डे॰इतिमुकुट:॥ प्रक्षेदादिमार्जनार्थंवस्त्रस्य वस्त्रखण्डस्यसंज्ञेयमितिनव्याख्यातु:॥ लक्यते। आस्वाद्यते। बाहुलकात्तन्। स्वार्थेकन्। यद्वा। लक्यते स्म। लक॰। क्त:। स्वार्थेकन्॥

लक्तकर्म्मा। पुं॰ पट्टिकाख्ये। रक्तश र्यलोध्रे॥

लक्षम्। न॰ व्याजे। अपदेशे। मद्भोइफलक्षातिरिक्तव्याजे। शरव्ये॥ न॰ स्त्री॰ दशायुतसङ्ख्यायाम्- १००००० लाख इ॰भा॰॥ लक्षम्। लक्षआलोचने। घञ्॥ लक्ष्यतेऽत्र॥

लक्षक:। त्रि॰ लक्षयितरि। लक्षयतियस्तस्मिन्॥ यथा। लक्षकंनाम लक्षयति। यादृशार्थस्यसम्बन्ध्यति शक्तस्तुयद्भवेत्। लक्षकत्वकंनामत ल्लक्षणाविधुरंयदि। यादृशार्थसम्बन्धवतियन्नामसङ्केतितंतदेवतादृशार्थेलक्षकम्॰यदितादृशार्थेशक्तिशून्यं भवेत्। सैन्धवादयस्तुशब्दास्तुरगादिसम्बन्धिनि॰लवणादाविवतुरगाद्यर्थेलक्षकाएव। गङ्गादयस्तुतीरादावसङ्केतिता:। तत्सम्बन्धिनीरादिगतत्वेनशक्तेभ्यस्तीराद्यन्वयबोधकत्वेनलक्षकाएव॥

लक्षणम्। न॰ नाम्नि। चिह्ने। स्वरूपे। फले॥ लक्ष्यतेज्ञायतेऽनेनेति। लक्षदर्शनाङ्कनयो:। करणेल्युट्॥ तद्द्विविधम्। इतरभेदानुमापकम्॰व्यवहारप्रयोजकञ्चेतिन्यायमतम्॥ व्याकरणमतन्तु। कृत्तद्धितसमासानामभिधाननियामकम्। लक्षणन्त्वनभिज्ञानां राढभिज्ञानसूचकमिति॥ सजाती

यविजातीयव्यावर्त्तकोलक्ष्यगतः कश्चिल्लोकप्रसिद्धआकारोलक्षणमितिमीमांसकाः॥ कपयोपिपदार्थानांनान्तर्यातिपृथक्त्वम्। तच्च णेमनुसिद्धानामन्तर्यान्तिविपश्चित इतिपूर्वाचार्याः॥ स्वरूपंतटस्थं द्विधालक्षणंस्यात्स्वरूपस्यबोधोपयोगीलक्षणाभ्याम्। स्वरूपेप्रविष्टात् स्वरूपेऽप्रविष्टाद्यथाकाकवत्तोगृहाः स्वविलक्ष्य। भाष्ये॥ इतिवैयाकरणाः॥ पुं॰रामभ्रातरि। सौमित्रौ॥ सारसपक्षिणि॥ पक्षेसुरादिषु क्लाक्षौरट्चेतिनप्रत्ययश्चाकागमश्च॥

लक्षणा। पुं॰ हंसविशेषे॥ यथा। अभिधेयाविनाभूतप्रवृत्तिर्लक्षणोच्यते। साचत्रिविधा। जहल्लक्षणा॰अजहल्लक्षणा॰जहदजहल्लक्षणेति। यथास्थानमासांलक्षणमनुसन्धेयम्॥ शक्यसम्बन्धे॥ यथा। लक्षणाशक्यसम्बन्धस्तात्पर्यानुपपत्तितः॥ अस्यार्थः। गङ्गायांघोष इत्यादौ॰गङ्गापदस्यशक्यार्थेप्रवाहरूपे॰घोषस्यान्वयानुपपत्तिस्तात्पर्यानुपपत्तिर्वायत्र प्रतिसन्धीयते तत्रलक्षणयातीरस्यबोधः। साच शक्यसम्बन्धरूपा। तथाहि प्रवाहरूपशक्यार्थसम्बन्धस्तीरेगृहीत स्तस्मात्तीरस्यस्मरणंततःशाब्दबो

धइतिसिद्धान्तमुक्तावली॥ शब्दानामौपचारिकीषुप्रवृत्तिषु। यथा। आधारे कारणे कार्ये समीपे चोपकारके। धर्माद्यनुकृतौचेति लक्षणांसूरयोजगुः॥ मुख्यार्थानुगमानुपपत्तौ गौणार्थप्रतिपत्तौलिका रिणींलक्षणांसूरयस्तद्विदोजगुः कथु॰। कुधकुर्चेत्यादि। आधारइत्यादि। तत्रतावदाधारे यथा। मञ्चाः क्रोशन्तीति। अत्रहिमञ्चानामधिकरणभूतानामाचेतन्यात् ॰रोदनलक्षणेनक्रोशनार्थेनानुगमाद्दानयर्क्यात्॰तत्स्थानांबाला नांसम्बन्धियत्क्रोशनंतत्तेषुतात् स्थ्यात्सम्बन्धयोगत्वम्॥ कारणे तुलक्षणायथा। कालीनृत्तोदेव इति। अत्रहिमुख्यायाःस्वामावि नवर्थस्यार्थोनन्विताद्धतिलक्षणया॰ कालीचिन्तायांवृत्तीशालिकारणभूतायांप्रतिबन्धेकत्वयोरसम्भावनात्॰ सम्पन्नमेवगालिलक्षणंकार्यंसुपचर्यते। अथवा आयुर्घृतमिति। आयुष्कारणेघृते॰ आयुषस्तत्कार्यस्योपचारः॥ एवंकार्येपि लक्षणासम्भवति॰ यथा। कर्णाःप्रावरणाः केचिदपरे तूलावास इति। अत्रकिलसूत्रभावंविना भाविनाकम्बलपटादिभावेना परिणतयोरूर्णातूलयोर्मुख्यार्थ

व्यापारवत्त्वमसम्भावितम् । तत्
कार्य्यस्य कम्बलपटात्मनएवतदुपपत्तेः
। ततस्तकम्बलेपटादौ चतयोः कार
णभूतयोरूर्णाकार्पासयोरुपचारः
कृतः ॥ समीपार्थलक्षणायथा ।
गंगायांघोषइति । अत्रहिमुख्यया
वृत्त्याप्रवहज्जलरूपस्रोतः गुणवृ
त्त्यातत्समीपंयद्दिक्षितिस्थितंगांग
त्वः आधेयेन तद्गाम्यासम्भाव्येवया
माधिकरणतेति सामर्थ्यात्तत्सा
मीप्यलक्षणात्वेमतद्गमतिष्ठति ॥
उपकारकेभिप्रलक्षणादृश्यते यथा ।
भिक्षाभासयन्तिकारीषोऽध्यापयती
ति । अत्रहिकिलभिक्षास्तस्माव
रणांचसंकरेणगृहीत्वागमननिषेधं-
कुर्वन्ति । नाधिसर्वथाऽस्मात्त्वा
मान्नगन्तव्यमितिप्रत्ययवचनैरध्या-
पयन्ति । अपितुप्रवृत्तानव्यञ्जनव
स्तस्तित्सुत्वाभ्निरसनक्रियामुपका
रकत्वेनसम्भाव्यमानाः प्रयोजका-
त्वेनोपचर्यन्ते । एवंचनकारीषाक
पुष्पाधीर्व्वतित्रुबन्माणवकमध्याप
यति । नापितच्छरीरमनुप्रविश्यभू
तवेतालादिभिरियेनपाठयति ।
किन्तुहिंशीतापनुत्तिहेतुतयाध्यय-
नविध्युपकारकत्वेनानुकृत्यंमतं
स्तत्प्रयोजकत्वेनोपचरित । किं
चधर्माद्यनुक्तावितिचादियइ
पादाकारानुक्तौयथा । ताधर्मानु

क्तौयथा । सिंहोमाणवकः । गौ
र्वाहीकइति । अत्रकिललक्षणया
सिंहधर्माणांशौर्यादीनामनुक्त्यर्थं
माणवकेसामानाधिकरण्येनसिंह
शब्दः प्रयुक्तः । मुख्ययावृत्त्यातस्य-
सिंहत्वस्यासम्भवात् । वाहीकेऽपि
पृष्ठवहनस्यासम्भवात्तिष्ठलक्षणग
च्छत्पृष्ठपादिबलीवर्द्दगतधर्मानुक
रणार्थंगोशब्दः सामानाधिकरण्ये-
नोपचरितइत्तिरेवप्रवृत्त. । मुख्यया-
वृत्त्यातयाऽनन्वयात् । एवमाकारा
नुक्तौयथा । सूचिभेद्यंतमोभिरि
ति । अत्रहितमसोऽमूर्त्तत्वात्सूचि
भेद्यत्वंमुख्ययावृत्त्यानसम्भवतीति
लक्षणयातिनिबिडत्वंवक्तुमाक्षति. सू
चिभेद्यत्वेनानुकृता । एवंनामध
नादिस्वामित्वादिवत्सुख्यादि-
नाभेदमप्येपांवक्तुंशक्यमित्यर्थः ।
मानामेयपरोचेमुख्यार्थस्यापरिग्रहे
जाते । मुख्याविनाकृतेयेयावृत्तिः
सैवलक्षणाप्रोक्तासिद्ध्यपाद्यापा-
र्य्याः ईसवोभायाम् । प्रमाणे ।
लक्ष्येऽनयेतिलक्षणा । टाप् ।
सारस्वांलक्षणाकश्चिदितिमेदिनि
करः ॥

लक्षणार्थः, पुं, लक्षणस्यप्रयोजने ।
समानासमानजातीयव्यवच्छेदे ॥
इदृपस्यत्र्यर्थः ॥

लक्षणीय । त्रि, लक्ष्ये ॥ भाव

नीये ॥

लक्षलूम् । न० लक्षणात् स्थानाम्यत्वे ॥

लक्षा । स्त्री० दशायुतसङ्ख्यायाम् ॥

लक्षितः । त्रि० ज्ञापिते ॥ आलोचिते ॥ दृष्टे ॥ अङ्किते ॥ लक्षेः कर्म्मणि क्तः ॥ लक्षणाश्रये ॥

लक्षितलक्षणा । स्त्री० लक्षितलक्षणायाम् ॥

लक्षिता । स्त्री० परकीयान्तर्गतनायिकाभेदे ॥

लक्ष्मणः । पुं० सौमित्रौ । श्रीरामभ्रातरि ॥ सारसे ॥ पक्षे । न० चिह्ने ॥ नामनि ॥ लक्षयति । लक्ष० । चुरा दिष्वनात् ग्रहे टन्, पि णिनप्रत्ययस्य मुडागमोपीत्यर्थे क्तिः ॥ त्रि० श्रीयुक्ते सश्रीके ॥ लक्ष्मीरस्त्यस्य । पामादित्वान्नः । लक्ष्म्याअर्श इतिगणसूत्रेण स्वविधित्वं ॥

लक्ष्मणप्रसूः । स्त्री० सुमित्रायाम् ॥

लक्ष्मणा । स्त्री० सारसस्त्रियाम् ॥ श्वेतकण्टकार्याम् । दुर्गासप्तांकिन्याम् । कटुबोन्ताक्याम् । त्रि । सैंहपर्ण्याम् । चन्द्रपुष्पायाम् ॥ औषधीभेदे । पुत्रकन्दायाम् । पुत्रदायाम् । नागपत्राम् । रक्तविन्दुच्छदायाम् । लक्ष्मणाकन्ददृतिनाम्ना गौडदेशेप्रसिद्धे ॥ तथाच यथा । पुत्रस्याकाररक्ताल्पविन्दुभिर्लाञ्छितासदा । लक्ष्मणापुत्रजननी वस्तगन्धाकृतिर्भवेत् ॥ कथितापुत्रदावश्यं लक्ष्मणामुनिपुङ्गवैः ॥ अदन्तत्वाट्टाप् ॥ दुर्योधनकन्यायाम् । साम्बपत्न्यां ॥

लक्ष्म । न० चिह्ने ॥ प्रधाने ॥ लक्षयति० लक्ष्यतेवा । लक्ष० । मनिन् ॥

लक्ष्मीः । स्त्री० विष्णुपत्न्याम् । पद्मालयायाम् ॥ पद्मायाम् । लोकमातरि । मायाम् ॥ सम्पत्तौ ॥ शोभायाम् ॥ ऋद्ध्योषधौ ॥ वृद्धिनामौषधौ ॥ फलनीवृक्षे ॥ सीतायाम् ॥ वीरभार्य्यायाम् ॥ श्वेतपद्मिन्याम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ धन्यास् द्रव्ये । मुक्तायाम् ॥ मोक्षप्राप्तौ ॥ लक्षयति० पश्यति नीतिज्ञम् । लक्ष० । लक्षेर्मुट् चेति० ईप्रत्ययस्यमुट् ॥ लक्ष्यते० लक्ष्यतेवा दुर्गायाम् ॥

लक्ष्मी । स्त्री० लक्ष्म्यर्थे ॥ कृदिकारादिति ङीष् ॥ लक्ष्मीर्लक्ष्मीश्चरित्रिया मितिद्विरूपाभिधानम् ॥

लक्ष्मीकान्तः । पुं० नारायणे ॥

लक्ष्मीगृहम् । न० रक्तोत्पले । लक्ष्म्यागृहमिवगृहम् ॥ लक्ष्म्यावेश्मनि ॥

लक्ष्मीजनार्द्दनः । पुं० शालग्रामविशेषे ॥ तल्लक्षणंयथा । एकद्वारेचतुश्चक्रं नवीननीरदोपमम् । लक्ष्मी

जनार्द्दनं चक्ररहितं वनमालया ॥ इति ब्रह्मवैवर्त्ते प्रकृतिखण्डम् ॥

लक्ष्मीताल : । पुं॰ श्रीतालवृक्षे ॥ तीर्थचिन्ताख्यपरिच्छेदविशेषे ॥

लक्ष्मीनारायण : । पुं॰ शालिग्रामविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । एकद्वारे चतुश्चक्रं वनमालाविभूषितम् । नवीननीरदाकारं लक्ष्मीनारायणाभिधम् ॥

लक्ष्मीनृसिंह : । पुं॰ शालिग्रामविशेषे ॥ तल्लक्षणन्तु । द्विचक्रं विस्तृतास्यञ्च वनमालासमन्वितम् । लक्ष्मीनृसिंहं विज्ञेयं गृहिणाञ्च सुखप्रदम् ॥

लक्ष्मीपति : । पुं॰ वासुदेवे । नारायणे ॥ लक्ष्म्याः पतिः । नरपतौ ॥ पूगे ॥ लवङ्गवृक्षे ॥ सम्पत्तियुक्ते ॥

लक्ष्मीपुत्र : । पुं॰ कामदेवे तुरङ्गमे ॥ लवे ॥ कुशे ॥

लक्ष्मीपुष्प : । पुं॰ पद्मरागमणौ ॥

लक्ष्मीफल : । पुं॰ विल्ववृक्षे ॥ लक्ष्मीप्रदं प्रियं वा फलमस्य । शाकपार्थिवादिः ॥

लक्ष्मीवान् । पुं॰ पनसवृक्षे ॥ श्वेतरोहितवृक्षे ॥ त्रि॰ श्रीले । श्रीमति । श्रीसमन्विते ॥ लक्ष्मीरस्यास्ति । मतुप् । मादुपधायाश्चेति वत्वं ॥

लक्ष्मीवेष्ट : । पुं॰ श्रीवेष्टे ॥

लक्ष्मीश : । पुं॰ श्रीशे । विष्णौ ॥

लक्ष्मीसमाह्वया । स्त्री॰ रामपत्न्याम् । सीतायाम् ॥ लक्ष्मीसमाह्वयो यस्याः ॥

लक्ष्मीसहज : । पुं॰ चन्द्रे ॥

लक्ष्म्याराम : । पुं॰ वनविशेषे ॥ लक्ष्म्याः आरामः ॥

लक्ष्यम् न॰ शरवेध्ये । शरव्ये ॥ व्याजे । अपदेशे ॥ त्रि॰ अनुमेये ॥ लक्षणयाबोध्ये । दर्शनीये ॥ लक्षयम्॰ लक्ष्यतेवा । लक्षआलोचने । ण्यत् ॥

लक्षीकृत : । त्रि॰ वेधुमिष्टे ॥

लगडम् । त्रि॰ चारुणि । बन्धुरे । मनोज्ञे ॥

लगित : । त्रि॰ सम्प्रयुक्ते । लगाद्॰ भा॰ ॥ लगीसङ्गे । क्तः ॥

लगुड : । पुं॰ दण्डे । दण्डकाष्ठे । लाठी॰ इ॰ भा॰ ॥

लग्न : । पुं॰ स्तुतिपाठके । मागधे ॥ न॰ मेषादिराशीनामुदये । चिप्रकाशात्मके ॥ त्रि॰ लज्जितसक्ते । लगतिफले । लगी॰ । क्षुब्धस्वान्तेति क्तस्याभावोनिष्ठानत्वमपि निपात्यते ॥

लग्नक : । पुं॰ प्रतिभुवि योऽहितायं विनाऽन्यकृतऋणस्य परिशोधं कर्त्तुमात्मानं स्वीकरोति॰ यथा । यदा

यस्तृणापनयनं नकरिष्यति० तत्र दुःखं करिष्यामीतितस्मिन्। वामन० इ० भा० ॥ लङ्घतेऽसौ । चोलची ब्रीडमे । मत्वर्थे तिक्तः । स्वार्थे कः ॥

लघट्। पुं० पवने। वायौ ॥ लङ्घते। लघिगतौ। लङ्घेर्नलोपश्चेत्य टिः ॥

लघटिः। पुं० वायौ ॥

लघिमा। पुं० शिवैश्वर्यप्रभेदे ॥ येनलघुर्भवति० यतः सूर्यरश्मीन्नाश्रित्यादित्यलोकं याति। लघुतायाम् ॥ लघोर्भावः। इमनिच् ॥

लघिष्ठः। त्रि० अत्यल्पके। अयमेषामतिशयेनलघुः। अतिशायने० इष्ठन्। संज्ञि ॥

लघीयान्। त्रि० अतिशयेनलघौ। लघुतरे ॥ यथालघीयान्शब्दोपदेशोगरीयानपशब्दोपदेश इति ॥ अयमनयोरतिशयेनलघुः। ईयसुन् ॥

लघुः। पुं० एकमात्रे वर्णे। यथा। गुरोर्विभिन्नोलघुरेकमात्रोह्रादिपूर्वोपिलघुर्विकल्पात्। क्वचित् सबिन्दुः क्वापिहलन्तरोकारयुक्तोपिलघुः क्वचित्स्यात्। उच्चार्यमाणास्त्वरितप्रयत्नात्द्विमात्रवर्णाः क्वचिदेकमात्रम्। भजन्ति

भाषाखथसंस्कन्धेषु विनाशमित्य वद्धधानयोक्यम् ॥ स्त्री० पृक्कानामौषधौ ॥ न० भीमे ॥ कृष्णागुरुणि ॥ लामज्जके ॥ सत्वगुणे ॥ विशेषनमशास्त्री। यथा। मृण्मा शिलन्यभिजिदस्ताख्यं लघुमं गुरुस्तथा। अचपप्यरतिप्राम भूषाभिल्प कलादिकम् ॥ त्रि० अगुरौ। मनोज्ञे। निःसारे। तुच्छे। लङ्घते। लघि० लंघिबंहीनलोपश्चेति कुनलोपश्च। लङ्घतेवा ॥

लघुग्रामः। त्रि० अल्पपाचके ॥

लघुकायः। पुं० अल्पायुषि। छागे। वर्करे। त्रि० क्षुद्रशरीरे ॥

लघुकाश्मर्यः। पुं० कट्फलवृक्षे ॥

लघुक्रियः। त्रि० क्षिप्रव्यापारे ॥

लघुखट्टिका। स्त्री० आसन्द्याम्। क्षुद्रखट्वायाम् ॥

लघुगर्गः। पुं० भिक्षुकण्टकमत्स्ये ॥

लघुचर्भिटा। स्त्री० मृगेर्वारौ ॥

लघुजङ्गलः। पुं० लावकपक्षिणि ॥

लघुतमः। त्रि० लघिष्ठे ॥ अतिशयेनतमप् ॥

लघुदन्ती। स्त्री० क्षुद्रदन्तीवृक्षे ॥

लघुदुन्दुभिः। पुं० ढक्कवाद्ये ॥

लघुद्राक्षा। स्त्री० काकलीद्राक्षायाम्। निर्बीजायाम् ॥

लघुनाम। न० अगुरुणि ॥

लघुपञ्चमूलम्। न० क्षुद्रपञ्चमूल

कुलटायाम् । धान्यविशेषे । करालचिपुटायाम् ॥ लक्यतेसुख मस्याम् । लकआस्वादने । चुरादिः । एरच् । घञ्वा । पृषोदरादित्वान्नुम् । कुम्भनुपधत्वान्नस्ति : ॥ यद्वा । रमन्ते स्याम् । वा हुलकात्कोलत्वञ्च ॥

लङ्कादाही । पुं॰ हनूमति ॥

लङ्काधिपतिः । लङ्कापतिः । पुं॰ रावणे ॥

लङ्कापिका । स्त्री॰ पृक्कायाम् । पिण्डिशाक॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥

लङ्कामलय : । पुं॰ लङ्काद्वीपस्थमलयशैले ॥

लङ्कायिका । स्त्री॰) लङ्कारिका । स्त्री॰ लङ्कायिकायाम् ॥

लङ्कास्थायी । पुं॰ वृक्षविशेषे । लङ्कास्थायाम् । लङ्कासित॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥

लङ्केशः । पुं॰ रावणे ॥

लङ्कोपिका । स्त्री॰ पृक्कौषधौ ॥ लङ्कायामुप्यते । टुवप्बीजसन्ताने । क्वुन् । वचिस्वपीतिवस्थत: ॥

लङ्कोयिका । स्त्री॰ पृक्कायाम् ॥ लङ्कायामूयते । ऊयीतन्तुसन्ताने । क्वुन् ॥

लङ्गः । पुं॰ सङ्गे । विङ्गे । लाङ् इ॰ गौ॰ भा॰ प्र॰ विटे ॥

लङ्गूलम् । न॰ लाङ्गूले । पुच्छे ॥

लङ्घनम् । न॰ उपवासे ॥ कर्षणे ॥ चतुष्प्रकारासंशुद्धि : पिपासामारुतातपौ । पाचनान्युपवासश्च व्यायामश्चेतिलङ्घनमितिचरकोक्तौ यथानिर्णीतत्वात् ॥ अनशने ॥ लङ्घनमेकमुक्तौ नैतेषीषे सम्भविते नवे । विज्वरत्वंलघुत्वञ्च क्षुधा चोपजायते ॥ इत्यनशनरूपस्य लङ्घनस्यफलकथनात् ॥ चिरार्थपञ्चरात्रंवाद्दशरात्रमथापिवा । लङ्घनं सन्निपातेषु कुर्यादारोग्यदर्शनादितिचक्रपाणिदत्त : ॥ आक्रमणे । प्लवने । अश्वकृतीयगतौ ॥ भुतन्तुलङ्घनं पक्षिन्मगत्यनुहारकमितिहेमचन्द्रोक्त : ॥ आक्रमणे । यथा । नचाग्निं लङ्घयेद्धीमान् नोपदध्यादध : क्वचित् । नचैनं पादत: कुर्यान्मुखेनैनधमेद्बुध : ॥

लज्जकारिका । स्त्री॰ लज्जालौ । वराहक्रान्तायाम् । समङ्गायाम् । सिक्तागन्धायाम् । नमस्कार्याम् ॥

लज्जा । स्त्री॰ मन्दाक्षे । त्रपायाम् । सुशीलस्यभार्ययम् । पद्मशान्तिम् ॥ क्लीबेऽकरणीयेपरज्ञानसम्भवाद् : खे ॥ अकरणीयाप्रवृत्तिजनकोऽन्त : करणस्यवृत्तिविशेषे ॥ लज्जनम् । ओलस्जीव्रीडने ।

गुरोश्चहलदूल्य : । भर्लानश्रुभ-
शि । टाप् । लज्जाली ॥
लज्जालु : । पुं० स्त्री० वराहक्रान्तायाम् । नमस्कार्याम् । खदिरपत्रिकायाम् । सङ्कोचिन्याम् ॥ लज्जालु : शीतलातिक्ताकषायाकफपित्तनुत् । रक्तपित्तमतीसारंयोनिरोगान्विनाशयेत् ॥
लज्जाशील : । त्रि० अपत्रपिष्णौ । लज्जिते ॥
लज्जित : । त्रि० लज्जायुक्ते । सलज्जे । वीडिते । हीते ॥ लज्जासञ्जातास्य । तारकादित्वादितच् ॥
लज्जिरी । स्त्री० लज्जालौ ॥
लज्या । स्त्री० लज्जायाम् ॥ इतिश-ब्दरत्नावली ॥
लञ्ज : । पुं० पदे । कच्छे ॥ पुच्छे ॥
लञ्जिका । स्त्री० वेश्यायाम् ॥
लट : । पुं० प्रमादवचने । दोषे । लटति । लटबाल्ये । पच् ॥
लटक : पुं० दुर्जने । संज्ञायांकन् ॥
लटपर्णम् । न० त्वचे ॥
लट : । पुं० दुर्जने ॥
लट्व : । जातिविशेषे । नट०इ०भा० ॥ रागभेदे ॥ तुरङ्गमे ॥ इल्वणादित्वाद्-कोश : ॥
लट्वा । स्त्री० करञ्जप्रभेदे । फले । चटकायाम् । पक्षिविशेषे ॥ कुसुम्भे ॥ लटति । लट० । अशुप्रुषिलटीति
क्वन् । टाप् ॥
लडह : । त्रि० मनोज्ञे ॥ इतिविकाण्डशेष : ॥
लडु : । त्रि० दुर्जने ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥
लड्डुक : । पुं० मोदके । लड्डू० लाड्डू० इ०भा ॥ लड्डुकोदुर्जरोगुरुरिति-राजवल्लभ : ॥ दधिमाषमथितमाषवल्लभ-मालिकामाषपर्पटा : । गुरुवाद्र्वकापूपाः गन्धकपालिकासिघमध्यमा:॥ नालिकेरप्रियालमज्जाकूष्माण्ड-कादय : । पवीतलड्डुका : प्रोक्ता : समावस्त्वन्यतोपिच ॥
लण्ड : । पुं० लवङ्गधूलिख्यातिवृक्षे । अपुरे ॥
लण्डज : । पुं० खेलञ्जे । इङ्गेरि ॥
लता । स्त्री० प्रियङ्गौ ॥ शाखायाम् ॥ पृक्कायाम् । ज्योतिष्मत्याम् ॥ लताकस्तूरिकायाम् । माधव्याम् । दूर्वायाम् ॥ माञ्जिष्ठायाम् ॥ अश्वमदर्याम् । कौवर्तिकायाम् ॥ सारिवायाम् । वल्ल्याम् ॥ प्रतती ॥ लतति । लतिः सौत्रोवेष्टनार्थ : । लतयावा तेवा । पचाद्यच्टाप् ॥
लताकस्तूरिका । स्त्री० लताकस्तूर्याम् । दक्षिणदेशजातायाम् । मुष्कदाना० इतिख्यातायाम् । लताकस्तूरिकातिक्ताखादीश्च्या हिमालघु : ।

गाभिभिः ॥ विंशतिर्धामवक्ताभि रायुः षड्भिरलकम् । नपृथु वालेन्दुनिभे भ्रुवौचाथललाटकम् ॥ शुभमर्द्धेन्दुसंस्थानमतुङ्गं स्याद् शोभनम् । इति ६५ अध्यायः ॥

ललाटकम् । न० प्रशस्तललाटे ॥ ललाटमात्रे ॥

ललाटन्तपः । पुं० सूर्य्ये ॥ ललाटं तपति । तपसन्तापे । असूर्य्यललाटयोर्दृशितपोः । इति खश् । मुम् ॥

ललाटिका । स्त्री० कर्णादिकृतिभालभूषणे । पत्रपाश्यायाम् । भागेपाटी० बिन्दोवेना० टीकाटीयो० इति ख्याते ॥ ललाटस्यालङ्कारः । ललाटे भवोऽलङ्कारो वा । कर्णललाटात्कनलङ्कारे ।

ललामम् । न० पुं० लाङ्गूले । ध्वजे ॥ शृङ्गे ॥ प्रधाने ॥ भूषायाम् ॥ रम्ये ॥ वालधौ ॥ पुण्ड्रे । अश्वादीनांभालेऽन्यस्तचिह्ने ॥ तुरङ्गे ॥ प्रभावे । अश्वस्यभूषायाम् ॥ ललनम् । लडवाल्ये० ल ड्विलासेश । सम्पदादित्वात्क्विप् । डलयोरैक्यात् । ललमतिअमग त्यादौ । कर्मण्यण् ॥

ललामन्तम् । न० पुरोभागेन्यस्ते ललाटपर्य्यन्तामागतेशिखाञ्जयिमाल्ये ॥ ललाममिव । दूर्वादिकम् ॥ मुण्डमालायाम् ॥

ललाम । न० अश्वे ॥ चिह्ने ॥ शृङ्गे ॥ पताकायाम् ॥ रम्ये ॥ प्रधाने ॥ भूषायाम् ॥ पुण्ड्रे ॥ पुच्छे । प्रभावे ललनम्० लल् । ललमामति । अम० । बाहुलकात् कमिन् ॥

ललामी । स्त्री० कर्णभूषिकायाम् । कर्णाभरणविशेषे ॥

ललितः । पुं० प्रातर्गेयरागविशेषे ॥ यथा । प्रातर्गेयास्तुदेशाख्योललितः पटमञ्जरी । विभाषाभैरवीचैव मल्लारोदेशीधनश्रीरपि ॥ अस्यरूपंयथा । प्रफुल्लसमच्छदमाल्यधारी युवातिगौरोऽलसलोचनश्रीः । विनिःश्वसन्सद्दाम्प्रभातेविहारिवेशोललितः प्रदिष्टः ॥ न० स्त्रीणांशृङ्गारभावजक्रियाविशेषरूपेऽलङ्कारविशेषे ॥ सुकुमारविधानेनभ्रूनेत्रादिक्रियासहितकरचरणाङ्गविन्यासोललितम् । तथाच । सुकुमाराङ्गविन्यासमसृणाललितंभवेत् । यथा । सभ्रूभङ्गंकरकिशलयावर्त्तनैरालपन्तीसालिख्यन्तीललितललिताचोचनस्याञ्चलेन । विन्यस्यन्तीचरणकमलेलीलयास्वैरयातैर्निःशब्दाचप्रथमवयसानर्त्तितांपङ्कजाक्षी ॥ भ्रूनेत्रादिक्रियाशालिसुकुमारविधानतः । हस्तपादाङ्गविन्याससहृदाललितंविदुरित्यन्ये

पि ॥ मनाभार्य्यैपदिष्टं गाढ़ललितं रतिचेष्टितमित्यन्ये । अपिच । विन्यासभङ्गिरङ्गानां विलासमनोहरः । सुकुमारा भवेद्यत्र ललितं तदुदीरितम् ॥ विषमवृत्तप्रभेदे । यथा । मयुगसकाररयुगलघुमवतिय दिष्टं तृतीयके । तदुदितसुक्रमतिभिर्ललितं यदिभिषमसखसकलंयथोक्तता ॥ यथा । व्रजसुन्दरीसमुदयेनमुदितमनसाक्षपीयते । हिमकरगलितमिवामृतकं ललितंमुरारिमुखचन्द्रविच्युतम् । वि॰ ईप्सिते । कोमले ॥ ललिते । मधुरे ॥ वाडे लैङ्गिकाभावेक्ता : । स्वयौवनभेद : । सुन्दरे ॥

ललितकान्ता । स्त्री॰ मङ्गलचण्डिकायाम् ॥

ललिता । स्त्री॰ देवीविशेषे ॥ गोपीविशेषे ॥ नदीविशेषे ॥ सागरादच्चियासृपवैमहादेवान्वताविता । वैशाखशुक्लपक्षस्तृतीयायांनरस्तु यः । कुर्य्याद्वै ललितास्नानंसशम्भुसदनंव्रजेत् ॥ कस्तूर्याम् ॥ वृत्तविशेषभेदे ॥ मेघरागस्यरागिण्याम् ॥

ललितासप्तमी । स्त्री॰ भाद्रशुक्लसप्तम्याम् ॥

ललित्तिका । स्त्री॰ गामनुसीर्थे ॥

लल : । पुं॰ आचार्य्यविशेषे । वराहमिहिरसुते ।

लव : । पुं॰ लेशे । विनाशे । छेदने कालभेदे । अष्टादशनिमेषास्तुकाष्ठाद्वयंलवइतिहेमचन्द्रोक्ते ॥ पक्षिविशेषे । लवा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ गोपुच्छलोमसु ॥ रामनन्दने ॥ लवो ज्येष्टोलव : । वाल्मीकिना॰ लवै गोपुच्छलोमभिलूनम् दीगर्भक्तेदीयस्य ॥ नाशे ॥ लवनम्॰ लूयते वा । लूञ् छेदने । अच् ॥ विलासे । इतिविनाशस्थानेपाठो विश्वहेमचन्द्रयो : समस्त : ॥ न॰ लामज्जके ॥ जातीफले ॥ लवङ्गे ।

लवङ्गम् । न॰ देवकुसुमे । श्रीसंज्ञे । श्रीपुष्पे । वारिसम्भवे । स्पृक्कायाम् । लौंग॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ गुणास्तु । लवङ्गं कटु तिक्तं लघु नेत्रहितं सतम् । दीपनं पाचनं रुच्यं कफपित्तास्रनाशकृत् ॥ तृष्णां छर्दिं तथाध्मानं शूलमाशु विनाशयेत् । कासं श्वासञ्च हिक्काञ्च क्षयं क्षपयति ध्रुवम् ॥ लुनाति॰ लूयतेवा । लूञ् । अ॰ । तरत्यादिभ्यश्चेत्यङ्गच् ॥

लवङ्गकम् । न॰) लवङ्गे
लवङ्गकलिका । स्त्री॰)

लवङ्गलता । स्त्री॰ पुष्पविशेषे । गन्धराजद्रुतिकाचित् ॥

लवण : । पुं॰ समुद्रविशेषे ॥ राक्षसभेदे । लवणासुरे ॥ रसविशेषे । पटौ ॥ पृथ्व्यग्निगुणबाहुल्याल्लव

गाढ्यञ्चसम्मत: । अस्य गुणादयो । लवण: शोधनो रुच्य: पाचन: कफपित्तद: । पुंस्त्ववातहर: कायशैथिल्यमृदुताकर: ॥ सोऽतियुक्तोऽचिपाकास्रपित्तकोपक्षयापहत् ॥ अपिच । लवणोऽरुचिजाड्य सौगन्ध्योपचन: स्वादुकरश्च । रसिकोऽतितरां ज्वरवातपित्तशितिमानश्च ददाति कुष्ठकारी ॥ पुनश्च । लवण: क्लेदनस्तीक्ष्ण: पाचनोद्दीपन: सर: स्निग्धोऽभिष्कार: स्यन्दोहृच्छिश्नरूक्षरोऽलघुरिति ॥ पुनश्च । अस्थिभिदं ॥ न० सैन्धवादौ । तथाहि । सामुद्रं यत्तु लवणमक्षीवं मणिरस्वमतत् । सैन्धवोक्षीयोऽभिषं मणिमन्यत्तु सिन्धुजं ॥ रौमकं वसुकं पाक्यं विडम्बकादिद्वयम् । सौवर्चलोऽक्षरुचकी० तिलकं लवमे चकी पूल्यमर: । लवण नैपथ्योर्व्विप्रायश: सैन्धवं विमेतिविशेष: पूर्वाह्णक्ष्यादिचाक्षानांप्रायशो लवणं हितम् । शूलानाहविबन्धघ्नं लवणं सैन्धवं परमितिसिद्धयोगोश्वर

सलवण: । त्रि० लवणरसयुक्त । सलवणं । सलूणा० इ० भा० । लुनातिजाड्यम् । लूञ्० । नन्द्यादित्वाल्ल्यु: । लवणाद्युमिति लिंगानुशासनम् । लवणो नस्यदृष्ट: । लवण: सूप:० लवणायवागू:० लवणं शाकम् । संसृष्टे येनातश्च ठञोलवणाल्लुगितिलुक् ॥ लवणोसत्यस्मिन्नुवा । अर्शआद्यच् ॥

लवणकिंशुका । स्त्री० महाज्योतिष्मत्याम् ॥

लवणक्षार: । पुं० क्षारविशेषे । लोणारे ॥

लवणखानि: । स्त्री० रुमायाम् । सांभरलवणोत्पत्तिस्थाने ॥ लवणाकरमात्रे ।

लवणतृणम् । न० लोणहर्णे । तृणान्ते । पटुतृणकी । अल्लकाण्डे ॥

लवणत्रयम् । न० विड्बकसैन्धवे च ॥

लवणधेनु: । स्त्री० दानार्थं लवणादिनिर्मितधेनौ ॥

लवणपञ्चकम् । न० सैन्धवादिषु ॥ सैन्धवं चपकसौवर्चिडं सामुद्रकं गडम् ।

लवणमद: । पुं० लोणारे । लवणक्षारे ॥

लवणा । स्त्री० नदीविशेषे । त्विषि महाज्योतिष्मत्याम् ॥ लीमाख्यप्र० चे० इतिकश्चित् ।

लवणाकार: । पुं० लवणोत्पत्तिस्थले ॥ रुमायाम् ॥

लवणाकरणम् । न० लोणारे ॥

लवणाचल: । पुं० दानार्थं लवणादिकृतपर्वते ॥

लवणाब्धि : । पुं॰ लवणोदे । क्षारा ब्धौ ॥

लवणाब्धिजम् । न॰ सामुद्रलवणे ॥

लवणाम्भा: । पुं॰ लवणाब्धौ ॥ लवणं क्षारमम्भोयस्य ॥

लवणारक्तम् । न॰ लोणारक्षारे ॥

लवणाष्टकम् । न॰ सैन्धवादिषु ॥ तद्यथा । लवणाष्टकमेतच्च सैन्धवस्तु वर्चलम् । विड सामुद्रसञ्जातमुद्भिदं रोमकं गडम् ॥

लवणोत्तमम् । न॰ सैंधवे ॥

लवणोत्थम् । न॰ लोणारक्षारे ॥

लवणोद : । पुं॰ लवणार्णवे ॥ लवणमुदकं यस्य । उत्तरपदस्यार्थे त्युदकस्योदादेश : ॥

लवनम् । न॰ छेदने । अभिलावे । लूयन्ताद्दुति भावाप्रत्यये ॥ लूञ्॰ ल्युट् ॥

लवली । स्त्री॰ फलवृक्षविशेषे । यो ष्मकायाम् । धर्मिमायाम् । लोना॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥

लवपति : । पुं॰ नवांशेशे ॥

लवली । स्त्री॰ सुगन्धमूलायाम् । कोमलवल्कलादाम् । नोयाडि॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ फलवृक्षे । अस्य फलगुणायथा । लवलीफल मम्लार्द्र: कफपित्तहरं गुरु । विश द रोपन रुच्य स्वादुस्तं तुवर रसे ॥

लवाक : । पुं॰ छेदनद्रव्ये ॥

लवाणक : । पुं॰ दात्रादौ ॥

लूयतेऽनेन । लूञ्॰ । आणकोऽनु बन्धिक्षिपाद्यन्यदुत्त्यापक : ॥

लवि : । त्रि॰ छिदुरे ॥

लवित्रम् । न॰ दात्रे ॥ लूयतेऽनेन । अर्तिलूधूसूखनिसहचर इत्र : ॥

लशुन : । पुं॰ न॰ रसोने ॥ अस्य पर्यायाद्योयथा । रसोनोलशुनोरि ष्टोम्लेच्छकन्दो महौषधम् । महाक न्दोरसोनोन्योगृञ्जनोदीर्घपत्रक : ॥ यस्माल्लवणरसे नोनो घोरसखनस्तुप कागुना । दीर्घ नालायपत्रत्वाद् भिवदोसोपवाद्दत्त : ॥ अश्नाति ॰ अशुतेवा । अशभोजने॰ अश् व्यालीना । अशीलंघ येत्युनन् ॥

लष्व: । पुं॰ नर्तके ॥ लष्यते । लष कान्तौ । सर्वनिघृष्वेति साधु : ॥

लसत् । त्रि॰ उल्लसति ॥ प्रकाशमा ने ॥

लसमान : । त्रि॰ दीप्यमाने ॥

लसा । स्त्री॰ हरिद्रायाम् ॥

लसिका । स्त्री॰ लालायाम् ॥

लसितम् । न॰ चेष्टिते ॥

लसीका । स्त्री॰ इक्षुरसे ॥ त्वङ्मांस मध्यगेरसे ॥

लस्त: । त्रि॰ श्लिष्टे । क्रीडिते ॥ शि ल्पयुक्ते ॥ लसश्लेष । लसश्लेष क्रीडनयो : । क्त : ॥

लस्तक : । पुं॰ धनुर्मध्यभागे ॥

स्वार्थे कन् ॥

लस्तकी । पुं० कार्मुके । धनुषि ॥

लहरिः । स्त्री०)
लहरी । स्त्री०) तरङ्गे । महातरङ्गे । उल्लोले ॥ कल्लोले ॥

ला । स्त्री० दाने । ग्रहणे । लाते : क्विप् ॥

लाक्षकी । स्त्री० सीतायाम् ॥

लाक्षणिकः । त्रि० लक्षणाभिज्ञे ॥ लक्षणमधीते० वेद वा । क्रतूक्था दिसूत्रान्ताट्ठक् ॥ लक्षणया प्रतिपादके । लक्षणागम्यार्थे ॥

लाक्षा स्त्री० राक्षायाम् । जतुनि । यावे । अलक्ते । द्रुमामये । लाक्षा वर्ण्या हिमा बल्या स्निग्धा च तुवरा लघुः । अस्तुघ्नाकफपित्तास्रहिक्काकासज्वरप्रणुत् । व्रणोरःक्षतवीसर्पकृमिकुष्ठगदापहा । अलक्तको गुणैस्तद्वद्विशेषाद्व्यङ्गनाशनः ॥ लक्ष्यते । लक्षयितव्यश्रीगेगुरादिः । यद्वा लक्ष्यते । लक्ष आलोचने । घञ् । पृषोदरादित्वात् । लाक्षारोचनेति निर्देशाद्दीर्घः । लक्ष्यतेऽनया ता । सुरोधस्तद्रूच्यः । प्रज्ञाद्यण् । अर्शादित्वाट्टाप् ॥

लाक्षातरुः । पुं० पलाशवृक्षे ॥

लाक्षातैलम् । न० लाक्षादितैलमिति प्रसिद्धे पक्वतैलविशेषे । तद्द्विविधं स्वल्पबृहच्चेति ॥

लाक्षापुष्पा । स्त्री० गुलाबाख्यशतपत्र्याम् ॥

लाक्षाप्रसादः । पुं० पट्टिकालोध्रे ॥

लाक्षाप्रसादनः । पुं० रक्तलोध्रे । क्रमुके । पट्टिकायाम् ॥ लाक्षा प्रसाद्यतेऽनेन । षद्लृ० । करणे ल्युट् ॥

लाक्षावृक्षः । पुं० कोशाम्रे ॥ पलाशवृक्षे ॥

लाक्षिकः । पुं० लक्षाभिज्ञे ॥

लाक्ष्यिकः । पुं० लक्ष्याभिज्ञे ॥ अधीतरिवेदितरि च० क्रतूक्थादिसूत्रान्ताट्ठक्० इतिवार्त्तिकात् ठक् ॥

लाघवम् । न० चारील्ये । अप्रस्तुतेऽनादरविशये । लघिमनि ॥ कार्यक्षमत्वेहेतुधर्मे लाघवम् । गौरव प्रतिबन्धिकत्वेऽस्मिन् कृत्स्नलघनम् भवति । तदेव लाघवं कश्चित् तिर्यग्गमनहेतुः यथा वायोः । यथा कारणानां क्षिप्रत्वहेतुर्लाघवम् । गुरुत्वे मन्दानिप्तुरिति ॥ लत्वगुणे ॥ लघोर्भावः । इगन्ताच्च लघुपूर्वादित्यण् ॥

लाङ्गलम् । न० कुसुमविशेषे । भूमिकर्षणयन्त्रविशेषे । गोदारणे

। सीरे । हले ॥ तथराघे । ताले ॥ गृहदारुविशेषे ॥ लिङ्गे ॥ लङ्गति । लगिगतौ । बाहुलकात्कल च् • दीर्घश्च ॥

लाङ्गलग्रह : । पुं॰ कृषके ॥

लाङ्गलचक्रम् । न॰ कृषिकर्मोचित लाङ्गलाकारचक्रविशेषे ॥

लाङ्गलदण्डः पुं॰ ईषायाम् । हल युगयोर्मध्यकाष्ठे ॥ लाङ्गलस्य दण्ड : ।

लाङ्गलपद्धति ।स्त्री॰सीतायाम् । हल रेखायाम् ॥ लाङ्गलस्य पद्धति ॥

लाङ्गलिक : पुं॰ स्थावरविषभेदे ॥

लाङ्गलिका । स्त्री॰ लाङ्गलीवृक्षे ॥

लाङ्गलिकी । स्त्री॰ अग्निशिखौष धौ ॥ लाङ्गलपुष्पविशेषोऽस्त्य स्या : । अतइनिठनाविति ठन् । जातेरिति गौरादित्वाद्वा ङीष् ॥

लाङ्गली । पुं॰ बलदेवे ॥ हलिनि ॥ नारिकेले ॥ सर्पे ॥ लाङ्गलमस्त्य स्य । इनि : ॥

लाङ्गली । स्त्री॰ लाङ्गलाकारपुष्पज लग्राकविशेषे । शारदायाम् । तोय पिप्पल्याम् ॥ कांचडा॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ लाङ्गलाकारोऽस्त्यस्या । अच् । गौरादि : ।

लाङ्गुलम् । न॰ पुच्छे ।

लाङ्गुली । पुं॰ कपिकच्छ्वाम् ।

लाङ्गूलम् । न॰ पुच्छे । ऊने । वालहस्ते । वालधौ ॥ लङ्गति । लगि॰ । खर्जपिञ्जादिभ्यऊरोल चाविति ऊलच् • लङ्गेर्वृद्धिश्च ॥ शेफसि । शिश्ने ॥ कुसूले ॥

लाङ्गूलिका । स्त्री॰ पृश्निपर्ण्याम् ॥

लाङ्गूली । पुं॰ वानरे ॥ ऋषभना मौषधौ ॥

लाच : । पुं॰ चार्द्रखण्डे ॥

लाजा. । पुं॰ भृष्टयवे । भ्रष्टधान्ये ॥ पक्वब्रीह्योर्भृष्टा व्रीहयोलाजाइतिसंज्ञि ता : । यवादयस्तुभृष्टा धाना परिकीर्तिताः ॥ लाजास्युर्मधु राश्शीतालघवोदीपनाश्चते । स्वल्पमू त्रमलारूक्षावल्या . पित्तकफच्छिदः ॥ क र्दतीसारदाहास्रमेहमेदस्तृषापहा: ॥ न॰ उशीरे ॥ लज्यन्ते । लज भर्जने ॥ घञ् ।

लाजा । स्त्री॰ अक्षते ॥

लाञ्छन : । पुं॰ राजोधान्ये ॥ न॰

नामनि ॥ चिह्ने ॥ लाञ्छ्यते । लाञ्छिलक्षणे ल्युट् ॥

लाट : । पुं॰ देशविशेषे ॥ सथा । अवन्तीतः पश्चिमेतुवैदर्भाद्दक्षिणोत्तरे । लाटदेशः समाख्यातस्तंदेशोयज्ञसिद्धमे ॥ चंद्रके । वस्त्रे ॥ जीर्णभूषणादिषु ॥

लाटानुप्रासः । पुं॰ शब्दालङ्कारविशेषभेदे ॥ यथा । शब्दस्तु लाटानुप्रासोभेदेतात्पर्यमात्रतः ॥ शब्दगतोनुप्रासः । शब्दार्थयोरभेदेप्यन्वयमात्रभेदाल्लाटजनवल्लभत्वाच॰लाटानुप्रासः ॥ एकपदानुप्रासश्चत्वये । पदानांसः । सद्भति लाटानुप्रासः उदाहरणम् । यस्य नसविधे दयितादवदहनस्तुहिनदीधितिसस्य । यस्यनसविधेदयितादवदहनस्तुहिनदीधितिस्तस्य ॥ पदस्यापि ॥ यमिशब्दे नसद्भतिसम्भीयते । उदाहरणम् । वदनंवरवर्णिन्यास्तस्याः सत्यंसुधाकरः । सुधाकरः क्वनुपुनः कलङ्कविकलोभवेत् ॥

लाप: । पुं॰ कथने । लपनम् । लप॰ । घञ् ॥

लाभ : । पुं॰ मूलधनादधिकाप्तौ । विक्रेयापटादीनांमूल्यादधिकया प्राप्तद्रव्ये । फले । दृष्टप्राप्तौ ॥ यात्मलाभात्परोलाभो नास्तीति विदुषांमतम् ॥ प्राप्ती ॥ लम्भादेकालप्राप्तौस्थाने ॥ लभ्यते । दुर्लभप्राप्तौ । अकर्तरीतिघञ् । संज्ञायामित्यस्यप्रायिकत्वात् ॥ उत्कृष्टमुत्तमार्थलाभेसम्भवत्यधमं काम यमानोमूर्खः ॥

लामज्जकम् । न॰ वीरणमूले । नलदे । उशीरवत्पीतच्छविकृणविशेषे ॥ लामज्जकंहिमंतिक्तंलघुदोषत्रयाक्षजित् । त्वगामयस्वेदकृच्छदाहपित्तास्त्ररोगनुत् ॥

लालनम् । न॰ यत्नतजेश्करणे । प्रेमपूर्वकबालकादरणे ॥ यथा । लालनेबहवोदोषास्ताडनेबहवोगुणाः । तस्मात्पुत्रञ्चशिष्यञ्चताडयेन्नतुलालयेत् ॥ पञ्चवर्षाणिसुतान्लालयेत्ताडयेत्पिता । ततः षोडशवर्षंतु पुत्रान्विद्यासुशिक्षयेत् ॥ विंशत्यब्दाधिकान्पुत्रान्प्रेरयेद्गृहकर्मसु । ततस्तांस्तुल्यभावेनसत्त्वास्नेहंप्रदर्शयेत् ॥

लालस : । पुं॰ लालसायामर्थेषु । त्रि॰ उत्सुके ॥ भृशंलसनमित्यर्थेयङ्न्ताद्घ : ॥

लालसा । स्त्री॰ औत्सुक्ये ॥ तृष्णातिरेके ॥ महाभिलाषे ॥ याञ्चायाम् ॥ शोचे ॥ दोहदे ॥ लव्दृस्पायाम् । औणादिकोच्सच् ॥ यद्वा । लसकाम्यो । भृशंलसन

मित्यर्थे यङन्तात् : । टाप् । यद्वा । लालसनम् । लसदीप्तौ । यङन्त : । घप्रत्ययात् । टाप् ॥

लालसीकम् । न० पिच्छिले ॥ विजि ले ॥

लाला । स्त्री० सृणिकायाम् । सुन्दि त्याम् । सुखलाले । लाल० पु० भा० । लालयति । लल० । चुरादि : । पचाद्यच् ॥

लालाटिक : । पुं० ज्योतिषयोगविशेषे ॥ मौहूर्त्तिकाना योगविशेषे ॥ यथा । लग्ने १ के व्ययलाभयो १२ । ११ श्च गुरुसुतेकर्मस्थिते १० भूमिजे० रात्रीधर्मविनाशयो ९ । ८ रविसुते । शुक्रे ७ ऽ रिपून्वो ६ । ५ विधौ । बन्धौ ४ ज्ञे० सहजा यया : ३ । २ सुरगुरावेव लालाटी हवियोगेनाथसुमे तिमानवपति : पूर्वादिकाष्ठागत : ॥ याज्ञाल्मने सूर्ये स्थितेसतिपूर्वस्यालालाटिकोयोग : स्यात् । एवंचद्वादशैकादशस्थानस्थितेशुक्रे० आग्नेय्याम् । दशमस्थिते कुजे दक्षिणस्याम् । नवमाष्टमस्थानस्थे राहौ नैऋत्याम् । सप्तमस्थे भानौपश्चिमायाम् । षष्ठपञ्चमस्थानस्थितेविधौ वायव्याम् । चतुर्थस्थानस्थितेबुधे उत्तरस्याम् । तृतीय द्वितीयस्थानस्थितेगुरावैशान्यांलालाटिकोयोग : इति । एवंलला

टोऽङ्गवैयोगेपूर्वादिदिगाक्रतोन्पो नाथमुपैतीत्यर्थ : ॥ प्रकारान्तरञ्च यथा । दिनेशाधिष्ठितोराशिर्यदा लग्नगतस्तदा । यातुस्तस्यप्रद : प्राच्यांदिशिसूर्योललाटग : ॥ सूर्यस्याश्रितस्तस्माद्द्वादशेलग्नगेगृहे । एकादशेवाप्याग्नेय्यांदिशिशुक्रो ललाटग : ॥ ललाटग : कुजोयाम्यांदशमेलग्नगेगृहे ॥ लग्नेनवमे राशावष्टमेवाप्निर्ऋत्यांस्थितो । ललाटग : सदिशियोयातुर्दीर्घनिधनप्रद : ॥ लग्नगेसप्तमेराशौशनि : प्रत्यग्ललाटग : । षष्ठराशौलग्नगतेपञ्चमे वापिचन्द्रमा : । ललाटगोवायुदिशियातुर्मृत्युप्रदस्तदा ॥ चतुर्थराशौलग्नस्थेबुध : सौम्यललाटग : राशौतृतीयेलग्नस्थेद्वितीयेचन्द्रपूजित : । ललाटगश्चन्द्रमौलेर्दिशि यातुर्विनाशद : ॥ लालाटिनिदिगधीशेदिग्वलिविधिगेललाटगेवापि । प्रतिभगुर्वप्रतिगशिनेकालाश्रेदेवसम्यग्यात्राम् । स्यष्टमाष्मासगद्वे । लग्नेऽर्केन्दु जशुक्रसौरिगुरव : प्राक्षिण्येविदधगुरौ श्रावार्केकुजेन्दु घा घपतपो सत्यो : सितघासुरा : । दानेशुक्रकुजार्कवारिपुसुवेचन्द्रस्तथाक्का : सुखे चैवेखविकयो : सितगुरव : प्राच्यादिलालाटिन : ॥ त्रि० प्रभोभ्रौ

लदृशि निस्सेवकी। प्रभुभावनिद र्शिनि॥ ललाटं कोपप्रसादचिह्नं ललाटमेववापश्यति। संज्ञायांल लाटकुक्ष्योःपश्यतीतिठक्॥ का र्याक्षमेसेवके॥ दूरेस्थित्वाप्रभोर्ल लाटंपश्यतिनतुकार्येषुपतिष्ठतइ त्यर्थः। त्रि० ललाटसम्बन्धि नि॥

लालाभक्षः। पुं० नरकविशेषे॥

लालासिकः। त्रि० लालास्रावादिस्वि ॥ लालांसंज्ञाति। प्रतिकण्ठार्थ ललाटेठक्॥

लालामेहः। पुं० प्रमेहविशेषे॥ य था। लालातन्तुयुतंमूत्रंलालाभे पिच्छिलम्। प्रमेहतीतिशेषः। चौषधन्तु। गुडूच्याःस्वरसःपि बेन्मधुनासर्वमेहजित्। हरिद्रा चूर्णयुक्तोवारसोधात्र्याःसमाक्षि कः॥

लालाविषः। पुं० लूतादौ॥

लालास्रावः। पुं० लूताभे॥

लालिकः। पुं० महिषे॥

लालितः। त्रि० पालिते॥ उपलालिते॥

लालित्यम्। न० ललितस्यभावे॥ ष्यञ्॥

लावः। पुं० पक्षिविशेषे। लवा० इ० भा० प्र०॥ अस्यप्रभेदामांस गुणाश्चयथा। लावाविष्किरवर्गस्यु स्तेचतुर्धामताबुधैः। पांशुलोगौ रकोन्योक्षिपौण्ड्रकोदर्भकस्तथा॥ लावाश्चविष्किराःस्निग्धाज्वरघ्नाया हिमोहिमाः। पांशुलःश्लेष्मल स्तेषुवीर्योष्णोनिलनाशनः॥ गौरोलघुतरोरूक्षोवह्निकारीत्रिदो षजित्। पौण्ड्रकःपित्तकृत्कि ञ्चिल्लघुर्वातकफापहः॥ दर्भको रक्तपित्तघ्नोहृद्यामयहरोहिमः। पौ ण्ड्रकःकिञ्चिदुष्णः। लावयति। लूञ्। स्वार्थेणिच्। अच्। एँ ई॥

लावकः। पुं० लावपक्षिणि। लघु जङ्गली॥

लावणम्। न० लवणे॥ नस्य॥ इतिरत्नमाला॥ त्रि० लवणेनसं स्कृते॥ इतिहेमचन्द्रः॥ लवण सम्बन्धिनि॥

लावणिकः। पुं० लवणमयपात्रे॥ लवणंपण्यमस्य। लवणाट्ठञ्॥ त्रि० लावण्ययति। लावण्यंका न्तिविशेषोऽस्यास्ति। अतइनिठनौ इतिठन्। ठस्येकः। यस्येतिच त्वलोपेहलस्तद्धितस्येतियलोपः॥ लवणेनसंस्कृते॥

लावण्यम्। न० कान्तिविशेषे॥ तल्लक्षणंयथा। मुक्ताफलेषुच्छा यायास्तरलत्वमिवान्तरा। प्रतिभा तियदङ्गेषुलावण्यंतदिहोच्यते॥ लवणस्येवविद्यतेयस्यतल्लवणम्

। वर्णादिभ्योऽञ् । लवणस्य भावः । दृढादित्वात् ष्यञ् ॥ यद्वा । लवणाल्लिट्० स एव । चतुर्वर्णादित्वात् स्वार्थे ष्यञ् ॥ रूपे ॥

लावण्यार्जितम् । न० विवाहकाले श्वशुराभ्यां दत्तधने ॥ यथा । प्रीत्या दत्तन्तु यत्किञ्चित्० श्वश्र्वा वा श्वशुरेण वा । पादवन्दनिकञ्चैव तल्लावण्यार्जितमुच्यते ॥ 'लावण्यं सौभग्यं पुण्यादि० तथाचपाद प्रणतायै सौजादिमत्यै वा स्त्रियै श्वशुरादिनादत्तं तृतीयं स्त्रीधनमित्यर्थः ॥

लाषा । स्त्री० लावपक्षिणि ।

लावुः ।) स्त्री०
लावुकम् ।) न० तुम्ब्याम् ।

लावुका । स्त्री० तुम्बिकाभेदे ॥

लावुकी० सूचवीणायाम् ॥ इ० हा० स्त्री० ॥

लावू । स्त्री० तुम्ब्याम् ॥

लाषुकः । त्रि० लषणशीले ॥ लष्यति० लषतिशीलः । लषकान्ती ॥ लषपतपदेत्युकञ् ॥

लासः । पुं० नृत्यभार्गे ॥ स्त्रीणां नृत्ये । यूषे ॥ लसनम् । लसश्लेषणक्रीडनयोः । घञ् ॥

लासकः । पुं० लास्यकारिणि । नर्त्तके ॥ केकिनि । मयूरे ॥ विटङ्के ॥ लसति । लस० ण्वुल् ॥

लासिका । स्त्री० नृत्यकारिण्याम् ॥ नर्त्तक्याम् । लसति । लस० ण्वुल् । प्रत्ययस्थादितीत्वम् ॥

लास्फोटनी । स्त्री० आस्फोटन्याम् । वेधनिकायाम् ॥

लास्यम् । न० नृत्ये । सुकुमारनृत्ये । तालल्याश्रये ॥ पुंनृत्यं ताण्डवं प्राहुः स्त्रीनृत्यं लास्यमुच्यते ॥ अपिच । स्त्रियं यौवनस्थितिला स्यं विविधमुच्यते । यथाभिनयार्थभाविरसे राज्ञे प्रयुक्तने ॥ नायिकानायकौ रङ्गे नृत्यतश्चुरित विराम् । मधुरं वहलीलाभिर्नटीभिर्यं चमत्कृते । वशीकरणविद्याभं सलास्यं यौवतं मतमिति । पास० । लड्लोप्यं म् । सौगन्धिके ॥ पुं० नर्त्तके ॥

लास्यकम् । न० नृत्ये ॥

लास्या । स्त्री० नर्त्तक्याम ।

लिकुचः । पुं० लकुचे । डहौ । वड हलद्० भा० प्र० ॥ लक्यति । लक आस्वादने । बाहुलकादुचप्रत्ययः । पृषोदरादिः ॥ न० चुक्रि ॥

लिक्षा । स्त्री० लिखायाम् ॥

लिखा । स्त्री० यूकाण्डे । लिखिकायाम् । लीक० लीख० इ० भा० प्र० केशकीटे । यूकाभेदे ॥ लिख्यते । लख आलोचने । घञ् । पृषोदरादित्वादस्येत्वम् ॥ परि

लिङ्गम्

मोणविशेषे । कचायाष्टके ॥ यथा । चसरेणवोऽष्टौ विज्ञेया लिक्षैका परिमाणतः । इति मनुः ॥ अपि च । जालान्तरगते भानौ यच्चाणु दृश्यते रजः । तैश्चतुर्भिर्भवेल्लिक्षा लिक्षाषड्भिस्सर्षपस्तुति ॥

लिक्षिका । स्त्री० लिक्षायाम् ॥

लिखनम् । न० लेखने ॥ ब्रह्मलक्ष्मीयायां विधिलिपौ ॥ यथा । यस्य लिखनं पूर्वं यत्काले निरूपितम् । सर्वथा खण्डितुं तद्धि नान्येनापि च शक्यते ॥ विधातुश्च विधातारं ये यल्लिखनं कृतम् । ब्रह्मादीनां च सन्त्राणां नतत्खण्ड्यं कदाचन ॥ ब्र० वै० पु० ॥

लिखितः । पुं० धर्मशास्त्रप्रवर्तके मुनिविशेषे ॥ न० वर्णसंस्थाने । लिपौ ॥ लिख्यते स्म । लिखाक्षरविन्यासे । क्तः ॥ त्रि० लिखितपत्राद्ये ॥ यथा । प्रमाणं लिखितं भुक्तिः साक्षिणश्चेति कीर्तितम् ॥ इति मिताक्षरायां याज्ञवल्क्यः ॥

लिखिताक्षरविन्यासः । पुं० लिपौ ॥

लिगुः । पुं० मूर्खे ॥ भूप्रदेशे ॥ मृगे ॥ न० चित्ते ॥ लिगति । लगेरिः ।, खरुशङ्कित्विति कुप्रत्ययान्तः साधुः ॥

लिङ्गम् । न० चिह्ने ॥ शिवमूर्तिविशेषे ॥ यथा । नेह लिङ्गार्चनात् किञ्चित्पुण्यमभ्यधिकं क्वचित् । इति विज्ञाय यत्नेन पूजनीयः सदाशिवः ॥ तथा । दुर्गार्चनरतो नित्यं महापातकसम्भवैः । दोषैर्न लिप्यते वीर पद्मपत्रमिवाम्भसेत्याद्यं भविष्यपुराणम् ॥ सांख्योक्तप्रकृतौ ॥ शेफे ॥ धर्मे ॥ व्याप्ये । व्यापकसम्बन्धे ॥ व्यक्ते ॥ तत्त्वलिङ्गं प्रधानस्य । महदादिसूक्ष्मपर्यन्ते ॥ लिङ्गनाज्ज्ञापनात् बुद्ध्यादिषु ॥ लयं गच्छतीति० सूक्ष्मशरीरे । पञ्चज्ञानेन्द्रियाणि० पञ्चकर्मेन्द्रियाणि० पञ्चमात्राः मनोबुद्धिरिति सप्तदशात्मके ॥ यथा । बुद्धिकर्मेन्द्रियप्राणपञ्चकैर्मनसा धिया । शरीरं सप्तदशभिः सूक्ष्मं तल्लिङ्गमुच्यते ॥ लिङ्ग्यते गम्यतेऽनेनेति० वृत्ताद्यौ ॥ अनुमाने ॥ तत् त्रिविधम् । अन्वयव्यतिरेकि केवलान्वयि केवलव्यतिरेकि चेति ॥ उपक्रमादिषट्सु ॥ यथा । उपक्रमोपसंहारावभ्यासोऽपूर्वता फलम् । अर्थवादोपपत्ती च लिङ्गं तात्पर्यनिर्णये ॥ प्रमाणविशेषे ॥ शब्दसामर्थ्यं लिङ्गम् । यदाहुः । सामर्थ्यं सर्वभावानां लिङ्गमित्यभिधीयते० इति० ॥ सामर्थ्यं रूढिरेव० समाख्या तेन भेदः । तेन सर्वेन्द्रियसदनन्दा

मीतिमन्त्रस्यकुशलवनाङ्गत्वंनतु॰ उलपादिलवनाङ्गत्वम् । तस्यबर्हिर्दर्भीतिलिङ्गात्तल्लवनं प्रकाशयितुं समर्थं स्यात् । एवमन्यत्रापि लिङ्गाद्विनियोगोद्रष्टव्यः । तदिदं लिङ्गं वाक्यादिभ्योबलवत् । अतएवस्योनंतेसदनं कृणोमीतिमन्त्रस्यपुरोडाशसदनकरणाङ्गत्वं सदनं कृणोमीतिलिङ्गात्॰ नतु वाक्यात् । मगसि । अवगम्यतेच्छायतेऽवगम्यतेयेनतल्लिङ्गमितिपूज्यपादाः ॥ पुंस्त्वादी ॥ शिश्नसि । मेहने । अस्यशुभाशुभलक्षणं यथा । दीर्घलिङ्गेनदारिद्र्यं स्थूललिङ्गेननिर्धनः । कृशलिङ्गे नसौभाग्यंह्रस्वलिङ्गेनभूपतिः॥ वाक्यैः कठिनैर्लिङ्गैः परदारतः सदा । रमतेचसदादासीम् मिष्टैर्गोभवतिध्रुवम् ॥ कृशलिङ्गेनसूक्ष्मेण रक्तलिङ्गेनभूपतिः परस्त्रीरमतेनिर्धनारोगांश्चभेभवेत् ॥ कृशलिङ्गेनरक्तेनलभतेचोत्तमाङ्गनाम् । राज्यंसुखस्थिरं व्याङ्ग्याः कन्यकायाः पतिर्भवेत् ॥ इतिसामुद्रकम् ॥ अपिच । दक्षिणावर्त्तलिङ्गोयः सभवेत् पुत्रवान्नरः वामावर्त्ते तथाकन्याः सुपत्राश्चभवन्तिच । स्थूलैः सिरालैः कठिनैर्मैरादारिद्र्यभाजनाः

लिङ्गशरीरम्

। ऋजुभिर्वर्तुलैर्लिङ्गैः पुरुषाः सुखभागिनः । यस्यपादोपविष्टस्य भूमिंस्पृशतिमेहनम् । भोगवान् सतुविज्ञेयोनरोदारिद्र्यभाजनः ॥ भूमौपादोपविष्टस्ययस्यस्पृशतिमेहनम् । भोगवान्सतुविज्ञेयस्तथातु रगमेहनः ॥ स्थूलयन्थियुतेलिङ्गेनरोऽतिसुखभाग्भवेत् । लिङ्गेमस्तुनामर्ज्जीभियतेकृच्छ्रपीडित इति ॥ लिङ्ग्यतेऽनेन । लिगिगतौ । हलश्चेतिघञ् । [illegible] ॥

लिङ्गकः । पुं॰ दन्तशठे । कपित्थे ॥

लिङ्गधारिणी । स्त्री॰ देवीविशेषे । नैमिषेतुमहास्थानेदेवीसालिङ्गधारिणीतिदेवीगीता ॥

लिङ्गपुराणम् । न॰ लैङ्गे महापुराणे । तक्लोकसंख्या यथा । एकादशसहस्राणिलिङ्गाख्यंचातिविस्तृतमिति ॥

लिङ्गवर्द्धनः । पुं॰ कपित्थवृक्षे ॥

लिङ्गवर्द्धिनी । स्त्री॰ अपामार्गे ॥

लिङ्गवृत्तिः । पुं॰ धर्मध्वजिनि । जीविकार्थंजटादिचिह्नधारिणि ॥ जीविकादिनिमित्तमुपाधिभिर्जटादिकम् । धर्मध्वजीलिङ्गवृत्तिरिदंधंतत्तनिगद्यते ॥ लिंगमाश्रमादिचिह्नधारणंवृत्तिर्जीविकाहेतुर्यस्य सः ॥

लिङ्गशरीरम् । न॰ सप्तदशावयवे

सूक्ष्मशरीरे । सप्तदशावयवास्तु । ज्ञानेन्द्रियपंचकम् कर्मेन्द्रियपंचकं प्राणादिवायुपंचकं बुद्धिमनसी चेति ॥ लिङ्ग्यतेऽवगम्यतेऽप्रत्यगात्मसद्भावोऽनेन॰ तल्लिङ्गम् । लिगि॰ हलश्चेति घञ् । लिङ्गस्य तत्शरीरस्येति विग्रहः ॥

लिङ्गस्थः । पुं॰ ब्रह्मचारिणि । व-र्णिनि ॥

लिङ्गानुशासनम् । न॰ वररुच्यादिकृतानां लिङ्गबोधकग्रन्थे ॥ तच्छासनानर्हम् । लिङ्गमशिष्यं लोकाश्रयत्वाल्लिङ्गस्येति समासान्तादिति सूत्रभाष्योक्तेर्लिङ्गानुशासनं लोकादेवसिद्धमितिनिष्यात् ॥

लिङ्गालिका । स्त्री॰ दीनाधाम् । क्षुद्रमूषिके ॥

लिङ्गी । पुं॰ प्रव्रजितादिषु । ब्रह्मचार्यादिषु ॥ धर्मध्वजिनि । वेशधरे ॥ गजे ॥ आत्मनि । लिङ्गमस्यास्ति । इनिः ॥ न॰ ज्ञापके ॥

लिङ्गिनी । स्त्री॰ लताविशेषे । बहुपत्र्याम् । शिवमल्लिकायाम् । चित्रफलायाम् । ताम्रडाख्याम् । आपस्तम्बिन्याम् । पंचगुरिया॰ इ॰ भाषाप्रसिद्धे ॥

लिन्दुः । त्रि॰ पिच्छिले मसृणे ॥ यौगिकोऽयम् ॥

लिपिः । स्त्री॰ लिखिताक्षरे । नि-खौ ॥ सा पञ्चविधा यथा मुद्रालिपिः शिल्पलिपिर्लिपिर्लेखनिसम्भवा । गुण्डिकाघुणसम्भूता लिपयः पञ्चधा स्मृताः ॥ एताभिर्लिपिभिर्व्याप्ताधरित्री शुभदा हरेरिति वाराहीतन्त्रोक्तेः ॥ लेखन्या लिखितं प्रोक्तं मुद्राभिरङ्कितन्तथा । शिल्पादिभिर्मितं यत्पाठ्यं धार्यं सदा बुधैरिति मुण्डमालातन्त्रोक्तेश्च ॥ लिप्यते । लिप॰ उपलेपे । इगुपधात् किदितीक् ॥ लिपिः प्रमादं सर्वेषां सर्वैषां प्रम-स्यति । विशेषाद्बहुकारेषु नयिनश्चे-ष्विरं यतद्दतिश्रीमहानिर्वाणतन्त्र-म् ॥

लिपिकरः । पुं॰ लेखके । लिपिंकरोति । कृ॰ अच्॰ । दिवाविभे-तिट : ॥

लिपिका । स्त्री॰ लिपौ ॥

लिपिकारः । पुं॰ लेखके । लिपिंकरोति । कर्मण्यण् ॥

लिपी । स्त्री॰ लिपौ । लिप्यते लिपेरिकन्तात् कृदिकारादक्तिन इति ङीष् ॥

लिप्तः । त्रि॰ कृतलेपने । विलिप्ते ॥ विषदिग्धे विषाक्ते ॥ भुक्ते । भक्षिते ॥ दिग्धे ॥ लिप्यतेस्म । लिप॰ । क्तः ॥ स्त्री । लिप्ता । नाति । लीढे पर्णे । लीयते या । लङि श्लेषणे । लोरीडोकं स्तः पुट् चतरीश्चे यथक्ताख्यसनशीरितिप्र-

व्ययेधातोरङ्ग्स :प्रत्ययस्युट् ।। लिलिवे ।।

लिप्तक : । त्रि० विषाक्तवाणे । दिग्धे ।। स्वार्थे कन् ।।

लिप्ता । स्त्री० घटिकायाम् । दण्डे ।।

लिप्तिका । स्त्री० दण्डे ।। लिप्तेव । स्वार्थे कन् ।।

लिप्सा । स्त्री० इच्छायाम् । वाञ्छायाम् ।। लभे : सन्नन्तादप्रत्ययादिति०पम् ।। लाभेच्छायाम् ।। यथा । यर्थिनिचिषसनिलिप्साप्रासरिद्दिष्यातुदूरलोपासा । चालाक्षपयवपेयरमापसेनेचिताभवतीति ।।

लिप्सु : । त्रि० लब्धुमिच्छौ । लुब्धे ।। लुब्धे । अभिलाषुके ।। लभे : सन्नन्ताडु : ।।

लिवि : । स्त्री० लिपौ । लिखितवर्णे ।। लिप्यते । लिप० । इगुपधात्कित्त्वीन् । बाहुलकात्पत्वस्वम् ।। लिबि : सौत्रोधातुर्वा ।।

लिबिकार : । पुं० लिपिकरे ।। लिबिं करोति ।। कृञ्० । दिवाविभेति ट : ।।

लिम्प : । पुं० लेपनकर्त्तरि ।

लिम्पट : । पुं० विड्गे । इतिद्वारावली ।

लिम्पाक : । पुं० जम्बीरे ।। खरे ।। न० निम्बुकि । पातनीच० इ० भा० ।

लिश : । पुं० नर्त्तके ।। लश्यते । पचाद्यच् । सर्वमिदृष्वं तिसाधु : उपयेयस्वम् ।।

ली : । पुं० श्रेषणे । चपले । लीङ् क्षिप् ।।

लीका ।) लीखा ।) स्त्री० लिक्षायाम् । इतिशब्दरत्नावली ।

लीढ : । त्रि० चाखादिते । भक्षिते ।। लिह्यतेस्म । लिहचास्वादने । क्त : ढत्वधत्वष्टुत्वलोपदीर्घाः ।।

लीन : । त्रि० प्राप्तलये । विलीने ।। कर्त्तरि । लीयतेस्म । लीङ् श्लेषणे । क्त : । स्वादयचोदिताद्रतिनत्वम् ।।

लीला । स्त्री० केलौ ।। विलासे ।। शृङ्गारभावचेष्टायाम् । यदिति । स्त्रीकपादिभि : शृङ्गारभावती० आनक्रियानुकरणे ।। प्रियस्यानुकृतिर्लीलाश्लिष्टावाक्येचेष्टितैः । यत्रप्रियसमागमसावस्तुचित्तविनोदार्थं प्रियश्यावेशभाषादिदृष्टिरसितभणितैरनुकृति क्रियतेसालीलेत्यर्थः तथाहि । प्रप्रसवयसमागमनाभिकाया : तस्या : पुरोवनितचित्तविनोदाय या । चालापवेशगतिहास्यविलोकनाद्यै । प्राप्तेश्वरानुकृतिमाकथयन्तिलीलामितिभरत : ।। शोभायाम् । सायनंलो : ।

लीड् । सम्पदादित्वात्क्विप् । लियंलाति । ला० । आतोनुपेति क : । यद्वा । लेलायनम् । लेला दीप्तौ० कण्ड्वादि : । भिदाद्यङ् । अप्रत्ययादितिवा । पृषोदरादि : । यद्वा । लयनम् । लीडोवाहुल काल्लोगुणाभावस्त ॥

लीलाखेल : । पुं० अतिशक्वरीछन्द: १५ प्रभेदे । तल्लक्षणोदाहरणे यथा एकन्यूनौविद्युन्मालापादौचेल्लीला खेल : । यथा । मायाहोगोविन्द: कालिन्दीकूलच्छायाचक्रे० रासो लास : क्रीडद्गोपीभि : सार्धंलो लाखेल : । मन्दाकिन्यास्तीरोपा न्ते स्वैरक्रीडाभिर्लीला० यद्देवा नामीश. स्वर्वेश्याभि: खेलन्तीभि: ॥ त्रि० विलाससुभगे ॥

लीलावती । स्त्री० केलियुक्तायाम् । विलासवत्याम् ॥ शृङ्गारभावचेष्टा ऽन्वितायाम् । लीलाविशिष्टाया म् ॥ भास्कराचार्यस्यकन्यायाम् ॥ भास्कराचार्यकृतेपाटीगणितग्रन्थे ॥ न्यायग्रन्थविशेषे ॥ वेश्याविशेषे ॥ मात्रावृत्तविशेषे ॥ तल्लक्षणोदाह रणे यथा । लघुगुरुवर्णनियमविर हितमिहदिशुकलयचतुष्कलमष्टग याम् । द्वात्रिंशत्कलविरचितमिद मतिशयसहृदयहृदयहृत् : स्वहरण- म् । लीलावतिकाभवसिचमत्कारकर्ण

हिनगणजगणभगणकलिता० फ णिनायकपिङ्गलविरचितमङ्गतवृत्त ममलगुम्फनललिता ॥ यथा । गो कोटिंप्रतिदिनमिहवितरन्द्विजवर- निवहेमुदमातनुषेरिपुतिमिरदलन करप्रसरकुशेशयसमितलक्ष्मीवसतिंत नुषे । दुरितविलयमिलितखल गोद्यनृपराजवलयमवलयसिरणे- त्वयिचलतिचलतिमसुधावसुधाधि पकीर्तिंसिंधवरतीरमये । लीला शोभाऽस्त्यस्याम् । मतुप् । ङीप् ॥

लीलोद्यानम् । न० देववने ॥

लुकायित : । त्रि० अन्तर्हिते ॥

लुङ्ग : । पुं० मातुलुङ्गे । बीज पूरे । लुञ्ज्यते । लुजिभाषार्थ: । घञ् । चजोरितिकुत्वम् । न्यङ्क्वा दित्वात् ॥

लुङ्गुष : । पुं० कोलङ्गे ॥

लुठनम् । न० वेल्लने । अश्वस्यभूमौ पुन : पुन : शरीरावघट्टने । लुठ न० द्रु० भा० प्र० ॥

लुठित : । त्रि० अश्वस्यभूमौमुहुर्मुहु: पराहर्त्त श्रे । उपावृत्ते । वेल्लते । अपावृत्ते । परावृत्ते ॥ लुठति स्म । लुठप्रतिघाते । अकर्मकत्वा त्क्त : ॥

लुण्टक: । पुं० शाकविशेषे । नव्या० सू० गौ० भा० प्रसिद्धे ॥

लुण्टाक : । पुं० चौरे ॥

लुण्टाकी । स्त्री० चौरायांस्त्रियाम् ॥

लुण्ठक : । त्रि० स्तेयकारके ॥

लुण्ठनम् । न० स्फललुठिते ॥ लूटइति प्रसिद्धे साहसे ॥ लुठिस्तेये । ल्युट् ॥

लुण्ठाक : । पुं० परमृत्यौ । हिंके । काके ॥

लुण्डिका । स्त्री० } न्यायसारिण्याम् ।
लुण्डी । स्त्री० }
गौडी० इ० भा० प्र० ॥

लुप्तम् । न० चौर्यधने । त्रि० विलुप्ते । लोपवति ॥

लुप्तवर्णपदम् । न० ग्रस्ते ॥ लुप्तोवर्ण : पदंयत्रयथाक्यपदेषामत् ॥

लुप्तसंवत्सर : । पुं० विलुप्ताब्दे ॥ यथा । अतिचारगतोजीवस्तंराशिं नैतिचेत्पुन : । लुप्तसंवत्सरोज्ञेयोगर्हित : सर्वकर्मसु ॥ अस्यापवादश्च इविमेषिभयिकुम्भे यद्यतीचारगोगुरु : । नतत्रकाललोप : स्यादित्याहभगवान्यम : ॥ अन्यच । मासान्दर्शकाट्गवाप्रभुज्यराशेर्द्वाराशिमुपैतिजीव : भुङ्क्ते नपूर्वंचपुनस्तथापिन लुप्तसंवत्सरमाहुरार्या : ॥ लुप्ताब्ददोषोऽचिमते नमध्येसीमेऽइवाया : सुरनिम्नगाया : ॥

लुप्ताब्द : । पुं० लुप्तसम्वत्सरे ॥

लुब्ध : । पुं० व्याधे ॥ लम्पटे ॥ त्रि० आकाङ्क्षिणि । कृपणे । परधनाभिलाषुके ॥ धर्मार्थस्वद्रव्यत्यागासमर्थे ॥ मातरंपितरंभ्रातॄन्सर्वान्सुहृदस्तथा । अस्निग्धसुलभोलुब्धाऽवजानन : प्रायशोभुवि ॥ लुभ्यतिस्म । लुभगार्ध्ये । गत्यर्थेतिक्त : ॥

लुब्धक : । पुं० व्याधे ॥ स्वार्थे० संज्ञायांवाकन् । आर्द्रायाम् ॥

लुलाय: । पुं० महिषे ॥ लुडति । लुडसंश्लेषणे । इगुपधेतिक : । डलयोरेकत्वम् । आप्नोति । आप्लृ० । अच् । लुलश्चासावायस्व । यद्वा । लुडति । लुडलोडने । भिदाद्यङ् । लुलाविलोडिताआमोथेन । लुलविमर्दनेसौत्रोधातुर्वा ॥

लुलायकन्द : । पुं० महिषकन्दे ॥

लुलायकान्ता । स्त्री० महिष्याम् ॥

लुलाय : । पुं० महिषे । लुडति । लुड० । क : । डलयोरभेद : ॥ यद्वा । लुडाते । लुडविलोडने । भिदाद्यङ् । लुलविमर्दनेसौत्रो धातुर्वा । बाहुलकादायप्रत्यय : ॥ यद्वा । अयते । अय० । अच् । लुलश्चासौअयश्च ॥

लुलित : । त्रि० आन्दोलिते । तरलिते ॥ उत्सृष्टे ॥ लिप्ते । यथा । वात्येदु: स्वातिरेकोमललुलितवपुरिति ॥

दृष्टतरद्रुसीतरजनभा० प्र०

लेण्डम् । न० गूथे । शकृति । लेण्ड इ० भा० प्र० ॥

लेण्डुन : । पुं० इञ्च्येचे ॥ इञ्च्ये स्थानवषट्पश्चलेगड्डुजाश्चापिभावि नश्चत्यागमात् ॥

लेप : । पुं० लेपने ॥ अशनौ । अश नि ॥ अनुशये । अनुपस्वे ॥ स च० सुदृष्टमकार्यमेतत्फलभोग्ये० दृ ष्यनुतस्थागमर्मस्ववासनानिमि- त्त : । स च पुण्ये कर्मणि पुण्यरूप : ० पापे च पश्चात्तापरूपो भवति ॥ लेप नम् । लिप० घञ् ॥ सुधायाम् । चूना० इ० भा० प्र० ॥

लेपक : । पुं० पक्षगण्डे । राज इ० प्र० स.तौ ॥ त्रि० लेपकर्त्तरि ॥ लिंपति । लिप० ण्वुल् ॥

लेपनम् । न० लेपे । चन्दनागुर्वादि नाङ्गविलेपने ॥ देवगृहादिलेपने । चोपना० इ० भा० लिपेर्ल्युट् ॥ पुं० तुरुष्कनामगन्धद्रव्ये ॥

लेपभुक् । पुं० पितामहपित्रादिषु ॥

लेपी । पुं० लेपके । मलगण्डे । शेक र० इ० गौ० दे० भा० । राज० इ० दे० भा० ॥

लेप्य : । त्रि० लेपनीये ॥

लेप्यकृत् । पुं० लेपके ॥

लेप्यमयी । स्त्री० काष्ठादिघटितपुत्तलि कायाम् । अञ्जलिकारिकायाम् ॥

लेभिरम् । न० उलूखले ॥

लेय : । पुं० सिंहराशौ ॥

लेलायनम् । न० चलने ॥

लेलायमान : । त्रि० अतिशयचलन विशिष्टे ॥ यथाग्निर्हविर्गृहयायलेला यमानो भवति ॥

लेलिह : । पुं० सर्पे ॥

लेलिहा । स्त्री० जीवन्यासमुद्रायां म् ॥ यथा । तर्जनीमध्यमानामा.स मा : कुर्यादधो मुखा : । अनामा याविपेद्वामक्रीकत्वाकनिष्ठिका म् । लेलिहानाममुद्रेयं जीवन्या सप्रकीर्त्तिता ॥

लेलिहान : । पुं० शिवे ॥ सर्पे ॥ त्रि० आस्वादिते ॥ लेढातिशय स्वादने । पुन : पुनर्वा स्वादनकर्त्तरि ॥ लिहेर्यङ्लुगन्तात्ताच्छील्ये चा नश्प्रत्यये० गुणोयङ्लुकोरित्य भ्यासस्य गुण : ॥

लेलिहाना । स्त्री० लेलिहायांमुद्रायां म् ॥

लेश : । पुं० अल्पे कणे ॥ लिशति । लिशगतौ । पचाद्यच् ॥ लिश्य ते वा । घञ् ॥

लेशेन : । त्रि० अतिकम्पने ॥ लेशे नाल्पेमापि एजति । एजृ० । पचा द्यच् ॥

लोष्ट : । पुं० इष्टकादिपिण्डे । लोष्टे । ढीम्० ढेला० डला इ० भा० प्र० ॥

लिख्यते॰लिखतिवा । लिख॰ । बा हुलकात्तुन् ॥

लेष्टुघ्नः । पुं॰ लोष्टभेदने ॥

लेष्टुभेदनः । पुं॰ कोटिशे । लोष्टभेदनमुद्गरे ॥

लैसिकः । पुं॰ कटिरोहके । हस्त्यारोहके ॥

लेहः । पुं॰ आहारे । भोजने, खादने ॥ लिहनि ॥ लेहनम् लिह्यास्वादने । घञ् ॥ लेढि । आहारोवेति-घोवा ॥

लेहनम् । न॰ जिह्वास्वादे । जिह्वया रसग्रहणे । चाटना॰इ॰भा॰ ॥ लिहिल्युट् ॥

लेह्यम् । न॰ अमृते । सुधायाम् ॥ त्रि॰लेहनीये । आस्वाद्ये । यज्जिह्वायाभिः चिव्यरसास्वादेननिगीर्यतेकिञ्चिद्द्रवीभूतगुडरसालादितच ॥

लैङ्गः । पुं॰ वैयाकरणे ॥ वैयाकरणाविस्त्रीपुंनपुंसकंशब्दजातंतत्त्वमिलिङ्गयथार्थंलिङ्गदयुक्तम् । स्वादेः शब्दस्वभावत्वे सर्वादीनांचिलिङ्गत्वायोगादेकस्यानेकभावत्वायोगात्, औपाधिकधर्मत्वेचतस्यावस्तुत्वात् ॥ न॰लिङ्गपुराणे ॥ त्रि॰-लिङ्गसम्बन्धिनि ॥ लिङ्गस्येदम् । तस्येदमित्यण् ॥

लैङ्गी । स्त्री॰ लिङ्गिन्यामोषधौ ॥

लोकः । पुं॰ जने आत्मनि ॥ लोक्यतेअनुभूयतेशास्त्रोपदेशयोजितबुद्ध्यावमितिव्युत्पादनात् ॥ दर्शने ॥ लोक्यमानेविषये ॥ प्राणिनिकाये ॥ भुवने ॥ त्रयोलोकाः स्वर्गमर्त्यपातालानि ॥ अथसप्तलोकानामानियथा । भूर्भुवः स्वर्महश्चैवजनश्चतपएवच । सत्यलोकश्चसप्तैतेलोकास्तुपरिकीर्तिताः ॥ इत्यमर्गे ॥ चाक्षुषप्रत्यक्षविषयेस्मिन्शरीरे ॥ लोकोद्विविधः प्रोक्तआत्मानात्मविभेदतः । मनुष्यपितृदेवाख्योऽनात्मलोकस्त्रिधामतः ॥ आत्मलोकस्यस्वरूपमित्याहुः शास्त्रदर्शिनः ॥ मनुष्यलोकः पुत्रेणपितृलोकस्तुकर्मणा । विद्ययादेवलोकस्तुश्रूयतेहीश्रुतिः ॥ लोक्यतेऽनुभूयते॰दृश्यते॰भुज्यतेवा । लोकदर्शने । घञ् ॥ कर्मफले ॥ प्रसिद्धिमागमः प्राप्तोलोकइत्यभिधीयते ॥ चतुर्दशविद्यास्थानानिलोकादृतिव्याख्यातारः । लोक्यतेज्ञायतेधर्मब्रह्मादिरूपोऽर्थएभिरितिनिरुक्तेः ॥ चिदानन्दस्वरूपब्रह्मातिरिक्तस्यसर्वस्यलोकशब्दार्थत्वात्देहस्यापिलोकान्तर्गतत्वम् ॥

लोककान्ता । स्त्री॰ ऋद्धिनामौषधे ॥

लोकचक्षुः । पुं॰ सूर्ये ॥ जनलोचने ॥

लोकजित् । पुं॰ जिने । लोकंजयति । त्रि॰ । सत्सूद्विषेत्यादिनाक्विप् । तुक् ॥ लोकान्जयत्युपरमयतीति वा ॥ त्रि॰ लोकजेतरि ॥

लोकतुषार : । पुं॰ कर्पूरे ॥

लोकत्रयम् । न॰ सर्वस्मिन्जगति ॥ लोकानांत्रयम् ॥

लोकदम्भक : । पुं॰ त्रि : सेनापहारादिनाजनवञ्चके ॥

लोकधातु : । जम्बुद्वीपे ॥

लोकनाथ : । पुं॰ शिवे । ब्रह्मणि ॥ विष्णौ ॥ बुद्धे ॥ लोकानांनाथ : ॥ लोकैर्नाथ्यतेयाच्यतेयाकर्म्मणिघञ् ॥

लोकपाल : । इन्द्रादिषु ॥ तेयथा । इन्द्रो वह्नि : पितृपतिर्नैऋतिर्वरुणोऽनिल : । धनद : शङ्करश्चैव लोकपाला : पुरातना : ॥ राजनि ॥

लोकबान्धव : । पुं॰ रवौ । सूर्य्ये ॥

लोकभावन : । पुं॰ लोककर्त्तरि ॥

लोकमाता । स्त्री॰ लक्ष्म्याम् ॥ लोकानांमाता ॥

लोकयात्रा । स्त्री॰ लोकनिर्वाहे ॥ लोकाचारे ॥ येनोपायेनमर्त्यानां लोकयात्राप्रसिद्ध्यति । तदेवकार्यं ब्रह्मज्ञैरिदंधर्मंसनातनम् ॥ लोकानांयात्रा ॥

लोकलोचन : । पुं॰ सूर्य्ये ॥

लोकवाह्य : । त्रि॰ सर्वाचारविवर्ज्जिते ॥ लोकाद्बाह्य : ॥

लोकवित् । पुं॰ पौराणिके भूर्भुव : स्वरितित्रयोलोका : वस्तुभूता : सन्तीतिसङ्कल्पयति ॥

लोकविनायक : । पुं॰ ग्रहविशेषे ॥

लोकविश्रुति : । स्त्री॰ जनश्रुतौ ।

लोकवृत्तम् । न॰ विविधपरिहासकथादिके॰ असत्प्रियाख्याने । न लोकवृत्तंवर्त्तेतवृत्तिहेतो : कथञ्चन । अजिह्मामशठांशुद्धांजीवेद्ब्राह्मणजीविकाम् ॥ लोकानामवृत्तम् ॥

लोकसङ्ग्रह : । पुं॰ लोकानांस्वेस्वेधर्मेप्रवर्त्तने ॥ उन्मार्गान्निवर्त्तनेच ॥ सङ्ग्रहणंसङ्ग्रह : । लोकानांसङ्ग्रहोयस्यम् ॥

लोकसार : । पुं॰ प्रणवे ॥

लोकाकाशास्तिकाय : । पुं॰ लोकानामवकाशे ॥

लोकात्मा । पुं॰ परमेश्वरे ॥ यथा । यस्याग्निरास्यंद्यौर्मूर्द्धाखंनाभिश्चरणौक्षिति : । सूर्यश्चक्षुर्दिश : श्रोत्रेतस्मैलोकात्मनेनम : ॥

लोकादि : । पुं॰ ब्रह्मणि । लोकानामादि : प्रथमशरीरत्वात् ॥

लोकाध्यक्ष : । पुं॰ परमेश्वरे ॥ लोकंदृश्यवर्गंशुभाशुभकर्मसाक्षितयाधिष्ठाय पश्यतीति॰लोकाध्यक्ष : ॥ लोका

नामध्यच : । लोकाध्यघायस्त तिवा, लोकानुभ्यध्यघयतीतिकर्म्म घ्युचितपदसमासोवा ॥

लोकापवाद : । पुं॰ लोककर्त्तृकायां निन्दायाम् ॥ लोकापवादाद्भयम् ॥

लोकायतम् । न॰ तर्कभेदे । चार्वाकदर्शने ॥ लोकायतम् ॥

लोकायतिक : । पुं॰ चार्वाके ॥

लोकालोक : । पुं॰ पर्वतविशेषे ॥ लोकाश्चासम्बद्ध इमा : चालोक्यते प्रकाश्यते येनस : ॥ चक्रवालेऽद्रिविशेषे ॥ लोकालोकावच्छिन्ना लोकालोकनियामक : । योजनायुतविष्कम्भसहस्रशृङ्गपरिच्छद : ॥ यत्त : स्थित लोक वहि : स्थितस्वालोकनियमयतीति॰ लोकालोकनियामक : । तदाद्यो लोकाभावादिच्यर्थ : ॥ लोकदर्शने । भावेघञ् । चलोक : घलोक : । लोकश्चालोकश्च॰ लोकालोकौ॰ प्रकाशान्धकाराववस्त : चलवर्हि : सूर्यकिरणानांस्पर्शास्पर्शाभ्याम् ॥

लोकालोकी । त्रि॰ चैलोक्यदर्शिनि ॥ लोकानालोकतीति॰ तच्छील : । णिनि : ॥

लोकेश : । पुं॰ हिरण्यगर्भे । ब्रह्मणि ॥ लोकानामीश : ॥ बुद्धभेदे ॥ पारदे ॥

लोकेशाधिष्ठित : । पुं॰ राजनि ॥

लोकेश्वर : । पुं॰ शिवे ॥ लोकानां जनानामपीश्वर : प्रभु: ॥ बुद्धभेदे

लोकेश्वरात्मजा । स्त्री॰ बुधशक्तिविशेषे । तारायाम । त्रिपि । मनोरमायाम् ॥

लोकैषणा । स्त्री॰ देवलोकादिकामनायाम् ॥ लोकैषणेतिदेवादिलोकार्थोपासनार्थिता ॥

लोकोत्तर : । त्रि॰ लोकातीते ॥

लोकोद्धार : । पुं॰ तीर्थविशेषे ॥

लोक्य : । त्रि॰ परलोकादिसाधने । लोकायहिते ॥

लोचनम् । न॰ चक्षुषि । दास्ये ॥

लोचक : । पुं॰ मांसपिण्डे ॥ चक्षिताराकायाम् ॥ कज्जले ॥ स्त्रीभालभूषणे ॥ पादस्याम् ॥ नीलवस्त्रे ॥ कर्णपूरे । कर्णिकायाम् । कर्णाभरणे ॥ ज्यायाम् । मौर्व्याम् ॥ भ्रूमध्यवर्त्मनि ॥ निर्मोके ॥ त्रि॰ निर्बुद्धौ ॥

लोचनम् । न॰ चक्षुषि ॥ च शुभाशुभलक्षणं यथा । काणान्ते पद्मपत्राभैर्लोचनै : सुखभागिन: । मार्जारलोचनै : पापेमहात्मानमधुपिङ्गलै : ॥ क्रूरा : केकरनेत्राश्च हरिताक्षा : सकल्मषा : । विस्तीर्णलोचनै : क्रूरा : सेनान्योगजलोचना : ॥ गम्भीराक्षाईश्वरा: स्युर्म

न्निग्ध : स्थूलचचुषः। नीलोत्पला चाविद्वांस: सौभाग्यंश्चावचचुषाम् ॥ स्यात्कृष्णतारकाचाणाम- चणामुत्पाटनंखिल । मण्डलाचा सपापा : स्युर्निःस्वा : स्युर्दीर्घलोचना :॥ इक्स्निग्धाविपुलाभोगी अल्पायुर्यातिचोन्नता । विशालोन्नतासुखिनिर्दरिद्राविषमभ्रुवः ॥ इति गारुडे ६६ ॥ लोच्यतेऽनेन । लोचृदर्शने । ल्युट् ॥ चालोचने॥

लोचनहिता । स्त्री॰ तुत्थाञ्जने ॥

लोचना । स्त्री॰ शुक्लक्रियविशेषे ॥

लोचनामय: । पुं॰ चक्षूरोगविशेषे । अभिमन्ये ॥

लोचनी । स्त्री॰ महाश्रावणिकायाम् ॥

लोचमर्कट : । पुं॰ लोचमस्तके ॥

लोचमस्तक : । पुं॰ खराश्वायाम् । कारव्याम् । दीप्ये । मयूरे । मयूरशिखौषधे । रुद्रजटादौ॰ गौ॰ दि॰ प्र॰ ॥ लोच्यते । लोचृदर्शने घञ् ॥ यद्वा । लोचयति । लोचृ भासार्थे । पचाद्यच् । लोचोदर्शनीयोभासमानोवा॰ मस्तकोऽस्य ॥

लोठनम् । न॰ मुक्तस्तसर्वालने ॥

लोडनम् । न॰ प्रतिघाते ॥

लोटणम् । न॰ लवणद्रव्ये ॥

लोणा । स्त्री॰ क्षुद्राम्लिकायाम् । चाङ्गेर्याम् ॥ लोणीशाके । लोनिका॰ लोनी॰ इ॰ भा॰ ख्याते ॥ अस्यगुणा : । लोणारूक्षागुरु : कट्वीवातश्लेष्मकरीपटु: । अर्शोघ्नीदीपनीचासाम्नदाग्निविषनाशिनी ॥

लोणाम्ला । स्त्री॰ क्षुद्राम्लिकायाम् । चाङ्गेर्याम् ॥

लोणारम् । न॰ चारविशेषे । लवणोत्थे । लवणाकारजे । लवणक्षारे । लवणमदे ॥

लोणितम् । न॰ लोनियाख्यशाके ॥ शाकंलोणितसंपक्वंसुदलितंमेघृतेतापितंहिंग्वाद्रैर्यविमिश्रितंसलवणंतक्रेणसंपाचितम् । शेषार्द्रेवामिदंसुघृतसहितंसलेनवावासितंखिन्नंराजकुलसंयुतंसलवणंतक्रेविनापाचितम् ॥ लोणितंशुभयोरीयांरूचंविष्टम्भकारकाम् । दोषघ्नन्मधुरंचैवातश्चामलपित्तकृत् ॥

लोणी । स्त्री॰ लोणायाम् ॥

लोत : । पुं॰ न॰ चास्त्रे । अश्रुणि । चैवास्त्रुणि । न॰ लोप्त्रे ॥ लुनाति । लूञ्॰ । हसिमृग्रिण्वामिदमि लूपूधुर्विभ्यस्तन् । लोतोमेघद्रितिकवत्लिन्दे तिसूचेकैयट : ॥

लोत्रम् । न॰ लोप्त्रे ॥ नेत्रजले ॥ लूञ : सर्वधातुभ्यष्ट्रन् ॥

लोध्र : । पुं॰ गालवे । शावरे । तिरीटे । तिल्वे । मार्जने । लोध॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ लोध्रोग्राहीलघु:

शीतश्चक्षुष्यः कफपित्तनुत् । कषायो रक्तपित्तास्रुग्ज्वरातीसारशोथहृत् ॥ रुणद्धि रुधिरं । बाहुलकाट्रन् । कपिलकादिः ॥

लोध्रवृक्षः । पुं० गालवे ॥

लोध्रपुष्पकः । पुं० शालिप्रभेदे ॥

लोपः । पुं० अदर्शने ॥ गम्यमानार्थस्याप्रयोगएवलोपः । यथाविभक्तयलोपः । विभक्त्याभावः । अथोत्तरपदस्याश्रवणस्यलोपः ॥ लुप्यते । लुप्लृ छेदने । कर्म्मणिघञ् । छेदे ॥

लोपा । स्त्री० लोपामुद्रायां ॥

लोपाकः) पुं० शृगाले । फेरौ ॥
लोपापकः)

लोपायिका । स्त्री० शृगाल्याम् ॥

लोपामुद्रा । स्त्री० अगस्त्यमुनेः पत्न्याम् ॥ नसुदंरातिअमुद्रायातीलुपितियः । लोपिअमंलोपाअमुद्राश्चर्यं नलभतयूत्यर्थः ॥

लोपामुद्रापतिः । पुं० अगस्त्यमुनौ ॥

लोपाशकः । पुं० शृगाले ॥

लोपाशिका । स्त्री० शृगाल्याम् ॥

लोप्त्रम् । न० चोरिते । चौरधने ॥ लुप् ट्र० । ष्ट्रन् ॥

लोप्त्री । स्त्री० इस्तालनयाक्षरी-क्षारमिश्रितगोधूमादिचूर्णपिण्डे । लोयी० पेडी० इतिचलोकभाषायांप्रसिद्धे ॥ षित्वान्ङीष् ॥ लोप्त्रे ॥

लोभः । पुं० धनतृष्णायाम् । मत्तिधनागमेजायमाने प्यनुदिनवर्द्धमानेतदभिलाषे । स्वविषयप्राप्तिवर्ष्य० इच्छाविशेषे ॥ आत्मनोऽनुकूले पुसुखहेतुसुहृश्यमानेषुभूयसार्थं सुखाय साथे पुवास्त्तद्गुणानुसन्धानाभ्यासेनयोरत्यात्मनीगर्द्धेऽभिलाषस्तु व्या० लोभः ॥ अपरं विरोधिनपरद्रव्ये च्छायाम् ॥ यथा । परवित्तादिकं दृष्टा नेतुं यो हृदि जायते । अभिलाषो द्विजश्रेष्ठ स लोभः परिकीर्त्तितः इति । सतुनाशकारणम् । यथा । लोभप्रमादविश्वासैः पुरुषोनश्यतेत्रिभिः । तस्माल्लोभोनकर्त्तव्यः प्रमादोनन विश्वसेत् ॥ अपिच । त्रिविधं नरकस्येदं द्वारं नाशनमात्मनः । काम क्रोधस्तथालोभस्तस्मादेतत्त्रयं त्यजेदिति ॥ अस्यलक्षणं यथा । सन्त्येतेमहदृद्धिनोमहत्तमन्नानगण्डस्थलावारव्यायतमातिगश्चतुरगाभूयोऽपिलप्स्ये परान् । एतप्रव्यमिदं लब्धं पुनरिदं लब्ध्वाधिकंध्यायतांचिन्ताजर्ज्जरचेतसांवतनृणां कानामशान्तिः कथा ॥ अपिच । चैत्रयामबलाद्विपद्यानपुरोद्दीपद्मसामण्डलप्रत्याशाघनसूत्रयन्त्रमनसां लब्ध्वाधिकं ध्यायताम् । वर्णादेवियदिप्रसीदसितमीप्सानितुङ्गा

निचेत् तथो : प्राप्तमृतांकुश : शमकथाश्रद्धाश्चलवं रयीति ॥ लोभएवमनुष्याणांदेहस्थोमहारिपुः । सर्वदुःखाकर: प्रोक्तोदुःखद : प्राणनाशक : ॥ सर्वपापस्यमूलंहि सर्वदात्मयाथान्वित : । विरोधकृत्विवर्णानांसर्वासं : कारणंतथा ॥ लोभात्प्रवर्जनिधमैवं कुलधर्मंतथैवहि । मातरंभ्रातरंस्त्रियपित रंबान्धवंतथा ॥ गुरुंमित्रंतथाभार्यांपुत्रश्चभगिनींतथा । लोभाविष्टो नकिंकुर्यादकृत्यं पापमोहित : ॥ क्रोधात्कामादहंकाराल्लोभएव महारिपु : । प्राणांस्त्यजतिलोभी नकिंपुन : स्यादनाहतम् ॥ स स्माल्लोभाभिभूतस्तुकिं नकुर्यान्नर : किस्त्वितिदेवीभागवतम् ॥

लोभनी । स्त्री० महाश्रावणिकायाम् ॥

लोभनीय : । त्रि० लुब्धोत्पादके ॥

लोभी । त्रि० गर्धी । लुब्धे । लोभयुक्ते ॥ लोभोस्त्यस्य । इनि : ॥

लोभ्य : । पुं० मुद्गे ॥ त्रि० लोभनीये ॥

लोमम् । न० पुच्छे । लाङ्गूले ॥

लोमघातकी । स्त्री० मांसच्छदायाम् ॥

लोमकर्ण : । पुं० शशके ॥ त्रि० लोमयुक्तकर्णविशिष्टे ॥

लोमघ्न : । पुं० इन्द्रलुप्तकेरोगे ॥ त्रि० लोमघातकी ॥ लोमानिहन्ति ।

हन० । अमनुष्यकर्तृकेचेतिटक्॥

लोम । न० तनूरुहे । रोमणि ॥ रोहति । रुह० । नामन्सीमन्व्योमन् रोमन्लोमन्निति साधु ॥ यद्वा । लूयते । लूञ्छ्ते० बहुलीभावर्थ्या । मनिन् । कपिलकादित्वाल्लत्वम् लूयतेवा ॥

लोमपाद : । पुं० ऋष्यशृङ्गमुनेः पुत्रे । अङ्गदेशीयराजविशेषे ॥

लोमपादपू : । स्त्री० चम्पापुर्याम् । मालिन्याम् । कर्णपुरि ॥

लोमफलम् । न० भव्ये ॥

लोमवान् । त्रि० लोमशे ॥ लोमानि सन्त्यस्य । मतुप् ॥

लोमविष : । पुं० व्याघ्रादौ ॥

लोमश : । पुं० मुनिविशेषे ॥ मेषे ॥ त्रि० अतिशयलोमान्विते ॥ यथा । कदाचिद्धनुरोमुखं : कदाचिल्लोमश : सुखी । कदाचित्स्त्रिंदेहु : खीकदाचिन्नयुवासती ॥ लोमानिसन्त्यस्य । लोमादिभ्य : श : ॥

लोमशकाण्डा । स्त्री० पर्वतीयम् ॥

लोमशपर्णिनी । स्त्री० माषपर्ण्यांम् ॥

लोमशपुष्पक : । पुं० शिरीषवृक्षे ॥

लोमशमार्जार : । पुं० पूतिके । मार्जारिके । सुगन्धिनि । मूषपतने । गन्धमार्जारकेगन्धगोकुला० इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥ गन्धमार्जार

वीर्य्यन्तुवीर्य्यं क्षत्कफवातहृत् । क षड्कोठघ्र नेत्र्यं सुगन्धं स्वेदगन्धनुत् ।

लोमशा । स्त्री॰ काकजङ्घायाम् ॥ मांस्याम् ॥ वचायाम् ॥ शूकशिम्ब्याम् ॥ महामेदायाम् ॥ काशीशे ॥ शाकिनीभेदे ॥ शृगाल्याम् ॥ अतिबलायाम् ॥ वराटिकायाम् । शणपुष्प्याम् ॥ वर्वरी ॥ गन्धमांस्याम् ॥ लोमानिसन्त्यस्याः । लोमादित्वाच्छः । टाप् ॥

लोमशातनम् । न॰ लोमशातने ॥

लोमहर्ष : । पुं॰ रोमहर्षे रोमाञ्चे ॥

लोमहर्षण : । पुं॰ सूते । व्यासशिष्ये ॥ न॰ रोमाञ्चे ॥

लोमहृत् । पुं॰ हरिताले ॥

लोमालिका । स्त्री॰ शृगालिकायाम् । दीप्तिकायाम् । उल्कामुख्यां ॥

लोमावली । स्त्री॰ रोमावल्याम् ॥

लोल : । त्रि॰ सतृष्णे ॥ चञ्चले ॥ लोडति । लुडविलोडने । क्वचिद पवाद्विषयेप्युत्सर्गं प्रवर्त्तते अच् । ड लयोरेकत्वम् ॥ यद्वा । लोडति । लोडृ उन्मादे । पचाद्यच् ॥ देश विशेषे ॥

लोलमान : । त्रि॰ चलनशीले ॥ ताच्छील्ये तिप्रानश् ॥ लुठमाने ॥

लोला । स्त्री॰ जिह्वायाम् ॥ कमलायाम् । श्रियि ॥ चञ्चलायांनार्य्याम् ॥ कामनायाम् । शक्करीछन्दः १४ प्रभेदे ॥ तल्लक्षणं यथा । द्विः सप्तच्छिदिलोलाम्सौम्योगौचरणे चेत् ॥ यथा । मुग्धे यौवनलक्ष्मीर्विद्युद्विभ्रमलोला । त्रैलोक्याद्भुतरूपोगोविन्दोतिदुरापः तद्वृन्दावनकुञ्जे गुञ्जद्भृङ्गसनाथे श्रीनाथेनसमेताखच्छन्दं कुरुकेलिम् । लोलाट्टाप् ॥

लोलार्क : । पुं॰ सूर्य्ये । काशिस्थरवौ । लोलायांवीथ्यांकोटीगङ्गाव्यानगरं धनुः । काशिवर्त्त्य शरीरवर्त्ती : शिवोधन्वीपुनातुमाम् ॥

लोलिका । स्त्री॰ चाङ्गेर्य्याम् ॥

लोलित : । त्रि॰ वस्तुलोलने ॥ चालिते ॥ श्लथे ॥ लोल : सञ्जातोऽस्य । तारकादित्वादितच् ॥

लोलुप : । त्रि॰ अतिलुब्धे ॥ गर्हितं लुम्पति । लुप्लृच्छेदने । लुपसद इति यङ्लुगन्तादच् ॥

लोलुभ : । त्रि॰ लोलुपे ॥ भृशं लुभ्यति । लुभगार्द्धे । धातोरेकाचइति यङ्लुगन्तादच् ॥

लोष्ट : । पुं॰ न॰ मृत्खण्डे । पांशुपिण्डे । लोष्टौ । टीम्॰ ढेला॰ इ॰ भा॰ ॥ लोष्टति । लोष्टसङ्घा [illegible] । पचाद्यच् ॥ यद्वा । लुनाति । लूञ्॰ लोष्टपलितावितिक्तः तस्यसुट्॰ धातोर्गुणश्चनिपातनात्

॥ न॰ लोहमले ॥

लोष्टघ्नः । पुं॰ लोष्टभेदने ॥

लोष्टभेदनः । पुं॰ कोटिशे । लोष्टभङ्गसाधनकाष्ठे ॥

लोष्टमर्दी । त्रि॰ लोष्टमर्दनशीले ॥

लोष्टुः । पुं॰ लोष्टे । दृढमृत्पिण्डे ॥

लोहः । पुं॰ सर्वलोहितच्छागे । पुं॰ न॰ लौहे । लोहविकारे । जोङ्गके । अगुरुणि ॥ सर्वतैजसे रुधिरे ॥ कृष्णायसे । तृणसारे । अश्मके । कालायसे । लोहा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ अथ लोहस्योत्पत्त्यादि यथा । पुरा लोमिनदैत्यानां निहतानां सुरैर्युधि । उत्पन्नानि शरीरेभ्यो लोहानि विविधानि च ॥ लोहोऽस्त्री शस्त्रकं तीक्ष्णं पिण्डं कालायसायसी । गुरुता दृढतोत्क्लेदकश्मलं दाहकारिता ॥ अश्मदोषः सुदुर्गन्धो दोषाः सप्तायसस्य तु । लोहं तिक्तं सरं शीतं मधुरं तुवरं गुरु ॥ रूक्षं वयस्यं चक्षुष्यं लेखनं वातलं जयेत् । कफं पित्तं गरं शूलं शोथार्शः प्लीहपाण्डुताः ॥ मेदोमेहक्रिमीन्कुष्ठं तत्किट्टं तद्वदेव हि । यत्स्यात्कुष्ठामयस्तद्वद्भवेद्धृद्रोगशूलौ गुरुते शरीरे । नानारुजानाञ्च तथा प्रकोपं करोति हल्लासमशुद्धलोहम् ॥ जीवहारि मदकारि चायसं चेदशुद्धिसहितं स्मृतं ध्रुवम् ॥ पाटवं न तनुते शरीरके दारुणां हृदि रुजाञ्च यच्छति ॥ अथ लोहदोषप्रशान्तये शोधनमभिधीयते । पत्तलीकृतपत्राणि लोहस्याग्नौ प्रतापयेत् । निषिञ्चेत्तप्ततप्तानि तैले तक्रे च काञ्जिके ॥ गोमूत्रे च कुलत्थानां कषाये च त्रिधा त्रिधा । एवं लोहस्य पत्राणां विशुद्धिः सम्प्रजायते ॥ अथ लोहमारणविधिः । शुद्धलोहभवं चूर्णं पातालगरुडीरसैः । मर्दयित्वा पुटेद्वह्नौ दद्यादेवं पुटत्रयम् ॥ पुटत्रयं कुमार्याश्च कुठारच्छिन्निकारसैः । पुटषट्कं ततो दद्यादेवं तीक्ष्णमृतिर्भवेत् ॥ अन्यच्च । क्षिपेद्द्वादशमांशेन दरदं तीक्ष्णचूर्णतः । मर्दयेत्कन्यकाद्रावैर्यामयुग्मं ततः पुटेत् ॥ एवं सप्तपुटैर्मृत्युं लोहचूर्णमवाप्नुयात् । सत्यानुभूतियोगीन्द्रैः क्रमोऽयं लोहमारणे ॥ कथ्यतेऽसरालीनकौतुकधियाधुना । सूतकाद्द्विगुणं गन्धं दत्त्वा कुर्याच्च कज्जलीम् । द्वयोः समं लोहचूर्णं मर्दयेत्कन्यकाद्रवैः ॥ यामयुग्मं ततः पिण्डं कृत्वा ताम्रस्य पात्रके । घर्मे धृत्वा रुबूकस्य पत्रैराच्छादयेद्बुधः ॥ यामद्वयाद्भवेदुष्णं धान्यराशौ न्यसेत्ततः । दत्त्वोपरि शरावञ्च त्रिदिनान्ते समुद्धरेत् ॥

पिष्ट्वाचगालयेद्वस्त्रादेवं वारितरं भवेत् । दाडिमस्यदलं पिष्ट्वातत्तु गुंथवारिणा ॥ तद्रसेनायसस्यूर्णं सन्नीयात्प्रक्षयेदपि भातपेशोषयेत्तत्त्वपुटे देयं पुन : पुन : ॥ एकविंशतिरात्रेस्त्वमृम्रियतेनात्र संशय : एवं सर्वाणिलौहानिस्वर्णादीन्यपिमारयेत् एवंमारितलौहस्य मात्रा । गुञ्जामेकांसमारभ्ययावत् स्युर्नवरक्तिका : । तावल्लौहं समश्नीयाद्यथादोषानलं नर : ॥ कूष्माण्ड तिलकं लकुचमाषान्नं राजिकांतथा । मद्यमम्लरसंत्यजेल्लोहसेवक : ॥ लुञ्चति । लुहगार्द्धो । घञ् ॥ लोहतिथा । घञ् ॥ यद्वा । रोहति । रुह० । घञ् । रलयोरैक्यम् ॥ लुञ्चतीवा । घञ् । कपिलकादि : ॥ कूयतीऽस्मिनवा । कृञ्० । बाहुलकात्० लौवा ॥ यदातुपायसी मार्घ्यप्रकमश्नातिवैदिवा : । सपा पिष्टोऽविभुङ्क्तोऽन्न रौरवेपरिपच्यते इतिमत्स्यसूक्तम्ये लोहपात्रे भक्षणनिषेध : ॥ अस्यार्थेवर्तेऽपि । यथा । घय : पात्रेपय : पानं गव्यं सिद्धान्नमेवच । पृष्टादिकं मधुगुडं नारिकेलोदकंतथा । फलंमूलंचयत्किञ्चिदभक्ष्यं मुनिरब्रवीदिति ॥

लोहकण्टक : । पुं० मदनद्रुमे ॥

लोहमयकण्टके ॥

लोहकान्त : । पुं० अयस्कान्ते ॥ लोह : कान्तोऽस्य ॥

लोहकार : । पुं० लोहकारके । व्योकारे ॥ लोहंकरोति । कृ । अण् ० । कर्मण्यण् ॥

लोहकारक : । पुं० लोहकारे । व्योकारे । लोहार० इ० भा० । कर्मकारे ॥ सङ्करजातिरयं यथा । नीपालात्तम्नुबाभ्यां वै कर्मकारोऽभ्यभूत्सुत : । इ० व० पु० ॥

लोहकिट्टम् । न० लोहमले । किट्टे ॥ यत्लोहं यद्यं प्रोक्तं तत्किट्टमपि तद्गुणम् ॥ लोहकिट्टम् ॥

लोहचूर्णम् । न० लोहकिट्टे ॥

लोहजम् । न० कांस्ये ॥ लोहकिट्टे ॥

लोहद्रावी । पुं० टङ्कणे ॥

लोहधमनी । स्त्री० भस्त्रायाम् ॥

लोहनाल : । पुं० नाराचे ॥

लोहपृष्ठ : । पुं० कङ्कपक्षिणि ॥ लोहमिवपृष्ठमस्य ॥

लोहप्रतिमा । स्त्री० लोहमय्यांप्रतिमायाम् । सूर्म्याम् ॥

लोहमय : । त्रि० लोहात्मके ॥

लोहमारक : । पुं० शालिपर्ण्याम् ॥

लोहराजकम् । न० कलधौते । रूप्ये ॥

लोहल : । पुं० शृङ्खलाबद्धे ॥ त्रि०

लौहभूः । स्त्री॰ कठिन्याम् ॥

लौहशङ्कुः । पुं॰ नरकविशेषे ॥ लौहनिर्मितकीलके ॥

लौहा) स्त्री॰
लौहाख्या) स्त्री॰ कठिन्याम् ॥

लौहित । पुं॰ लोहिते ॥ त्रि॰ लोहितसम्बन्धिनि ॥

लौहितीकः । पुं॰ स्फटिके ॥ त्रि॰ लोहितवर्णतुल्ये । लोहितद्रव्यकर्कलोहितादीकक् ॥

लौहित्यः । पुं॰ नदविशेषे । ब्रह्मपुत्रइतिप्रसिद्धे ॥ अब्धौ । सागरे । व्रीहौ ॥ न॰ लोहितत्वे । रक्तिमनि ॥ तीर्थविशेषे ॥

लकारस्समाप्तः ।

वकारस्य प्रारंभः ।

व॰ । अ॰ इवार्थे । औपम्ये ॥ पादपूरणे ॥

वः । पुं॰ वकारे । सान्त्वने ॥ वाते ॥ वरुणे ॥ वातिनानंया ॥ वारितिगन्धनयोः । रुः ॥ वाणौ ॥ मन्थे ॥ कल्याणे ॥ वसति ॥ शार्दूले ॥ वस्त्रे ॥ शालूके ॥ वन्दने ॥ न॰ प्रचेतसि ॥ वरुणबीजे ।

वंशः । पुं॰ पितृपितामहाद्युत्पादकप्रबन्धे । सन्ततौ । गोत्रे । जनने । कुले । जन्मनैकलक्षणे । सन्ताने ॥ शिष्याचार्यसन्तानाविच्छेदे ॥ त्वक्सारे । कर्मारे ॥ त्वक्सारे ॥ त्वचसे । बाँस॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ अस्य गुणा यथा । वंशः सरो हिमः स्वादुः कषायो वस्तिशोधनः । छेदनः कफपित्तघ्नः कुष्ठास्रव्रणशोथजित् ॥ तत्करीरः कटुः पाके रसे रूक्षो गुरुः सरः । कषायः कफकृत्स्वादुर्विदाही वातपित्तलः ॥ तद्यवास्तु सरा रूक्षाः कषायाः कटुपाकिनः । वातपित्तकरा उष्णा बद्धमूत्राः कफापहाः ॥ पृष्ठावयवे ॥ वर्गे । सङ्घे ॥ वाद्यविशेषे । वंसी॰ बांसी॰ इ॰ भा॰ ॥ इक्षुविशेषे ॥ वंशवे ॥ सालवृक्षे ॥ वमति॰ वम्यते वा । टूमेरुच्छिरपि । वृश्चिमिभ्यः । अथ॰ इतितुन् ॥ उणासूत्रे ऽनसादन्तादिसूत्रवृत्तिप्रदर्शनात् ॰ अनुनासिकस्य उपधादीर्घप्रसङ्गाच्च ॥ वमति॰ वम्यते वा । वनशब्दे॰ वनसम्बन्धीया । धातुलकात् ॰ शः ॥ उच्यते॰ वष्टिशो । वशकान्तौ । शज् ॰ घञ् वा । सकृत्स्याद्गोगोनिर्देशान्नुम् । पापृषोदरादित्वमनुमितियोगविभागाद्वा ॥

वंशकः । पुं॰ इक्षुविशेषे । वंशोख्या॰ इ॰ देशभा॰ प्र॰ । वांधा॰ सोमसाडा॰ इ॰ च॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ । दीर्घ

घोरः सुकठिनः सचारोवंशकः स्मृतः ॥ वंशकस्त्वभिष्यन्दीस्वादुर्दीर्घवयापहः ॥ वंशद्रव । दुर्वेप्रसिकतापिरिकान् ॥ यांशपातामाच॰द्रु॰गौ॰दे॰भा॰प्र॰मध्ये ॥ न॰ अगुरुणि ॥

वंशकठिनः । पुं॰ देशविशेषे ॥ वंशाः विवरः कठिनायस्मिन्सः ॥

वंशकफम् । न॰ सुक्ष्मतूले । वृत्तसूचौ । दीपशासि । कुड्याकासूत॰द्रु॰भा॰प्र॰ ॥

वंशकर्पूररोचना । स्त्री॰ वंशरोचनायाम् ॥

वंशक्षीरी । स्त्री॰ वंशरोचनायाम् ॥ वंशात्क्षीरमस्याः । गौराद्दिः ॥

वंशगुल्मः । पुं॰ तीर्थविशेषे ॥

वंशजः । पुं॰ वेणुयवे । वंशबीजे ॥ त्रि॰ वंशोद्भे । सद्वंशजाते । बौज्ये ॥ वंशेजातः । सप्त॰ । ड़ः ।

वंशजा । स्त्री॰ वंशरोचनायाम् ॥ वंशात् जायते । सप्त॰ । पञ्चम्यामितिड़ः ॥

वंशतण्डुलः ।) पुं॰ वंशधान्यम् ।) न॰ वेणुयवे । वंशयवे ॥

वंशनालिका । स्त्री॰ वंशीयाद्ये ॥

वंशनेत्रम् । न॰ इक्षुमूले ॥

वंशपत्रः । पुं॰ नले ॥ न॰ वंशस्यदले ॥ वंशपत्रकः । पुं॰ श्वेतेक्षौ ॥ वांशपातामाच॰द्रु॰गौ॰दे॰भा॰प्र॰क्षुद्रमत्स्ये । नले ॥ न॰ हरिताले ॥

वंशपत्रपतितम् । न॰ अत्यष्टिच्छन्दः १७ प्रभेदे ॥ यथा । दिङ्मुनिवंशपत्रपतितंभरनभनलगैः ॥ यथा । नूतनवंशपत्रपतितरजनिजलसर्व॰पद्मसुकुन्दमौक्तिकमिवोरुभ्रमरकृतगम् । एषवर्तनबीरनिकरः प्रपिबतिसुदिशो॰पान्तमवेत्य चन्द्रकिरणैरमृतकणमिव ॥

वंशपत्री । स्त्री॰ वेणुपत्र्याम् । हिङ्गुपत्र्याम् ॥ हिङ्गुपत्रीगुणाविशेषैर्वंशपत्रीचकीर्त्तिता ॥ नाडीहिङ्गुनि ॥ तृणविशेषे । वंशदलायाम् ॥ अस्यागुणाः । सुमधुरस्त्वशिशिरस्त्वपित्तरक्तदोषनाशित्वरुच्यत्वाग्नि॰प्रयुक्तदुग्धदायित्वसंतिराजनिर्घण्टः ॥

वंशपीतः । पुं॰ कपगुग्गुलौ ॥

वंशपुष्पा । स्त्री॰ सहदेवीलतायाम् ॥

वंशपूरकम् । न॰ इक्षुमूले ॥

वंशमूलकम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥

वंशयवः । पुं॰ वंशधान्ये ॥ यवावंशभवारूक्षाः कषायाः कटुपाकिनः । बद्धमूत्राः कफघ्नाश्चवातपित्तकराः सराः ॥

वंशरोचना । स्त्री॰ त्वक्क्षीर्याम् वै

यव्याम् । श्वेतायाम् ॥ गुणाश्च-
या । वंशजाद्र्द्रपीतव्यावल्याख्या
दीचशीतला । तृष्णाकासज्वरश्वा
सक्षयपित्तास्रकामला: । हरेत्कु
ष्ठंव्रणपाण्डुकषायावातकृच्छ्रजि-
त् ॥ रोचते । रुच० । नन्द्यादिः ।
वंशस्यरोचना ॥

वंशरोचनिका । स्त्री० वंशरोचनाया
म् ॥

वंशलोचना । स्त्री०) वंशरोचना
वंशशर्करा । स्त्री०) याम् ॥

वंशशलाका । स्त्री० वीणामूले ॥

वंशस्तनितम् । न० वंशस्थविले ॥

वंशस्थम् । न० जगती १२ प्रभेदे ॥
यथा । पुरोजकार: परतस्तसंश-
कौगणोजकारोरगणस्तत: परम् ।
निवेशितस्तेद्वादशभूमतेश्रीतिवं
शस्थमदस्तदाफणी ॥ जतौतुवंश-
स्थमुदीरितंजरावितिवाशुतचय-
म् ॥ पि०वंशेस्थिरी ॥

वंशस्थविलम् । न० जगति १२ प्रभे
दे । वंशस्थेशर्ग ॥ यथा । वदन्ति
वंशस्थविलंवलीजरौ । यथा । वि
लासवंशस्थविलंसुखानिलैः प्रमू-
र्यत: पञ्चमरागमुद्धितम् । व्रजाङ्ग
नानामभिमानशालिनांविहारमानं
सहरि: पुनातुन: ॥

वंशाग्रम् । न० वंशाङ्कुरे ॥

वंशाङ्कुरः । पुं० करीरे । वंशाग्रे ।
यवफलाङ्कुरे ॥

वंशानुचरितम् । न० वंशचरित्रव-
र्णने ॥

वंशिकम् । न० अगुरुणि ॥ वंशोस्त्य-
स्य । अतइनिठनाविति ठन् ॥

वंशिका । स्त्री० वंश्याम् । वेणौ ॥ च
तुरिणि ॥

वंशी । स्त्री० मुरलीवाद्ये । वंसरी०
इ०भा० ॥ कर्षचतुष्टये ॥

वंशीधर: । पुं० श्रीकृष्णे । धरतीति
धर: । वंश्याधर: ॥ त्रि०वंश्याधा-
रके ॥

वंश्य: । त्रि० सदंशजाते । कुल्ये ।
वीर्ये ॥ वंशभव: । दिगादित्वा
यत् ॥

वंहिष्ठ: । त्रि० अत्यन्तबहुले ॥ अय-
मेषामतिशयेनबहुल: । अतिशाय
नेतमबिष्ठनाविति ठन् ॥ प्रियस्थि-
रस्फिरोरुबहुलगुरुवृद्धतृप्रदीर्घवृ-
न्दारकाणांप्रस्थस्फवर्बंहिगर्वर्षिंत्र
वृद्राघिवृन्दाइतिवंहादेशेनसाधु: ।

वंहीयान् । त्रि० बहुलतरे ॥ अयमन
योरतिशयेनबहुल: । द्विवचनवि
भज्योपपदेतरबीयसुनाविति ईयसुनि
प्रियस्थिरेत्यादिनावंहादेश: ॥

वक्त: । पुं० वक्रार्येषु ॥ यन्त्यविशेषे ॥
यथा । जलकच्छपपातालड्डोलाभूध
रवालुक: । वक्राच्चायन्त्रभेदास्तुवं
ध्यामाद्याद्यमूषिका: ॥ दीर्घव-

पठकाचक्रुप्पागिजयेत्खल्पभाण्ड-कम् । तिर्यक्कृत्वाप्रचेच्च ल्यावि-वायन्नमिदस्मृतम् ॥ असुरवि-शेषे ॥

वकवृत्तिः । पुं० वकव्रती । तल्लक्षणं यथा । अधोदृष्टिर्नैष्कृतिकः स्वार्थसाधनतत्परः । शठो मिथ्याविनीतश्च वकव्रतिसदाहृतः ॥

वकुलः । पुं० वकुलि ॥ न० तत्पुष्पे ॥ तद्गुणाः । वकुलं मधुरं चाहिदन्तस्थैर्यकरं परम् ॥ पुष्पश्चास्य । पक्वं कषायं मधुरं शीतं पित्तकफाक्षनुत् । तद्वकुलपुष्पगन्धकल्हारोत्पलपाटलम् ॥

वक्तव्यः । त्रि० कुत्सिते । विहितकर्मत्यागाक्षिप्तविगर्हिते ॥ हीने अधमांशे । अधीने ॥ वचनार्हः । वचपरिभाषणे० ब्रूञ् आदेशो वा तव्यः ॥ न० वचने ॥

वक्ता । त्रि० पण्डिते० वदे । वदावदे । यो हि वक्तुं जानाति तस्मिन् । पौ[illegible]विद्यादिगुणविशिष्टो यो मदति तर्थ व्य[illegible] ॥ सुष्ठुवक्तरि । बहुभाषिणि । वाचोयुक्तिपटौ । वाग्मिनि । वावदूके । वक्ति । वचपरिभाषणे । तृन् ॥

वक्त्रम् । न० आस्ये । मुखे । यथा । सौम्यत्वसंहतं वक्त्रमसत्यं यद्देवि न: । महाराधाभवेन्नित्यं विपरीते तु निर्वं नदति । उच्यतेऽनेन । वच० । ब्रूञ्जोवधिर्वा । गुधधीपचिवचियमिसदिचदिभ्यस्त्र: ॥ वस्त्रभेदे तगरमूले । विषमवृत्तान्तरे ॥ तस्य लक्षणादि यथा । भवत्यर्धं समं वक्त्रं विषमत्वकदाचन । तयोर्द्वयो रूपान्तोपच्छन्दस्तदधुनोच्यते ॥ वक्त्रं युग्मयोर्मगौ स्यातामब्धेर्योऽनुष्टुभि ख्यातम् ॥ अन्यत्रिरात्रव्यापोक्तः पूरयितव्य: ॥ वक्त्रासीनं सदाम्भोरं च चु नीलोत्पलं फुल्लम् । वक्त्रयोर्नां सुरारातीसवेऽभ्रजलधरोर्ध्व: ॥

वक्त्रखुर: । पुं० दन्ते ॥

वक्त्रज: । पुं० ब्राह्मणे ॥ त्रि० मुखजाते ॥

वक्त्रतालम् । न० मुखवाद्ये ।

वक्त्रपट: । पुं० अश्वाद्यभिमानपार्श्वे । तीवड़ा० इ० भा० प्र० ।

वक्त्रभेदी । पुं० तिक्तरसे ॥ त्रि० मुखभेदके ॥

वक्त्रवास: । पुं० नागरङ्गे ॥ मुखगन्धे ॥

वक्त्रशोधनम् । न० भव्ये ॥ मुखशुद्धिकारणे ॥

वक्त्रशोधी । पुं० जम्बीरे । त्रि० आस्यशोधके ॥

वक्त्रासव: । पुं० अधरमधुनि ।

वक्र: । पुं० शनैश्चरे । अङ्गारके ॥ रुद्रे ॥ त्रिपुरासुरे ॥ पर्पटे ॥ वक्र

नुमितियोगविभागान्नुम् ॥
वङ्क्षुः । स्त्री० गङ्गास्रोतोविशेषे । यथा । तस्याः स्रोतसिसीताचवङ्क्षुर्भद्राचकीर्त्तितेतिशब्दमाला ॥ सातत्रपतितादिक्षु चतुर्द्धाप्रतिपद्यते । सीताचालकनन्दाचवङ्क्षुर्भद्राचवैक्रमात् ॥ सागङ्गा ॥ वङ्क्षुःपश्चिमगिरीनतीत्यसकलंततः । पश्चिमंकेतुमालाख्यंवर्षमन्वेतिसार्णवम् ॥
वङ्गः । पुं० कार्पासे । वृन्ताके । चन्द्रवंशीयवलिराजपुत्रे । वङ्गाः पुं० भूम्नि० जनपदविशेषे ॥ रत्नाकरंसमारभ्यब्रह्मपुत्रान्तगंशिवे । वङ्गदेशोमयाप्रोक्तः सर्वसिद्धिप्रदर्शकः ॥ वङ्गानांनिवासोजनपदः वङ्गाः । निवासेजनपदेलुप् । लुपियुक्तवद्भावः । न० रङ्गे । त्रपुणि । सर्वाणि । नागजीवने । सूक्ष्मे । रङ्गे । सिंहले । वगिङ् भा० प० धातुविशेषे ॥ खुरकांस्यशवादिविशेषकमुच्यते । उभसंखुरकंतत्र० मिश्रकन्तविंतनतम् ॥ पश्चापरकम् ॥ सोसके । वङ्गति । वगिगतौ । पचाद्यच् ॥
वङ्गजम् । न० सिन्दूरे ॥ त्रि० वङ्गदेशजाते ॥
वङ्गनः । पुं० वार्त्ताकौ ॥
वङ्गशुल्वजम् । न० कांस्ये ॥

वङ्गसेनः ।) पुं० वकाद्रुमे । अगवङ्गसेनकः ।) स्तिवृक्षे । मुनिद्रुमे ॥ अस्यपुष्पगुणाः । वासकस्यचपुष्पाणिवङ्गसेनस्यचैवहि । कटुपाकानितिक्तानिकासक्षयकराणिच ॥
वङ्गला । स्त्री० रागिणीविशेषे ॥
वङ्गारिः । पुं० हरिताले ॥
वङ्गालः । पुं० भैरवरागपुत्रे ॥
वङ्गाली । स्त्री० भैरवरागस्यरागिण्याम् ॥
वचः । पुं० कीरे । शुकपक्षिणि । वक्ति । वचपरिभाषणे । पचाद्यच् ॥
वचक्नुः । पुं० विप्रे । ब्राह्मणे । ऋषिविशेषे ॥ त्रि० वाग्मिनि । वक्ति । वच० । वच्यवचिभ्योन्युजागूगकानुचवक्ल्यक्नुच् ॥
वचण्डा । स्त्री० शारिकायाम् ॥
वचण्डी । स्त्री० शारिकायाम् । वर्त्तौ । शस्त्रभेदे । छुरिकायाम् ॥
वचनम् । न० उक्तौ । भाषणे । श्रुतिमात्रात्सुधान्तस्यसर्वकालसुखावहम् । सत्वंसारंहितकरंवचनंश्रेयसोपितम् ॥ वचोभविल्लृट् उच्चारे० ऽनेनवा ॥ शुक्ल्याम् ॥ वाचोयुक्तौ ॥
वचनग्राही । त्रि० वचनेस्थिते ॥
वचनीयः । त्रि० वक्तव्ये ॥ वचेरनीयर् ॥

वचनीयता । स्त्री॰ निंदायाम् । लोकापवादे ॥ भावेतल् ॥

वचनेस्थित : । त्रि॰ विधेये । विनयग्राहिणि । आश्रवे । प्रवृत्तिनिवृत्त्योर्विधातुंशक्ये ॥ वचनेतिष्ठतिस्म । स्था॰ । गत्यर्थेतिक्त : । तत्पुरुषेकृतीत्यलुक् ॥

वचनोपक्रम : । पुं॰ वाक्यारम्भे । उपन्यासे ॥

वचर : । पुं॰ कुक्कुटे ॥ शठे ॥

वचक्नु : । पुं॰ वैरिणि ॥ शत्रौ ॥

वच : । न॰ वाक्ये । वाचि । वचनि ॥ वच॰ । सर्वधातुभ्योऽसुन्निप्रत्ययम् ॥

वचसाम्पति : । पुं॰ सुरगुरौ । बृहस्पतौ ॥

वचा । स्त्री॰ शारिकायाम् । उग्रगन्धौषधौ । षड्ग्रन्थायाम् । गोलोम्याम् । शतपर्विकायाम् । वचागुणायथा । वचोग्रगन्धाकटुकातितीक्ष्णोष्णावान्तिवह्निकृत् । विबन्धाध्मानशूलघ्नीशकृन्मूत्रविशोधनी । अपस्मारकफोन्मादभूतजन्तुनिलापवचाशुक्लाप्रोक्ताहैमवतीतिसा । हैमवत्युदितातद्वच्छूलहन्तिविशेषत : । अथमहाभरीवचा॰ पर्याया : कुलञ्जन॰ इतिभाषायांनामान्तरम् । सुगन्धाप्युग्रगन्धाचविशेषात्कफकासनुत् । सुस्वरत्वकरीरुच्याहृत्कण्ठमुखशोधनी । अपरासुगन्धास्थूलग्रन्थिर्याचोक्तामहाभरादिनाम । स्थूलग्रन्थि : सुगन्धान्यातत : हीनगुणास्मृता ॥ द्वीपान्तरवचा ॥ याचोपचीनीतिनाम्नाशोकेविख्याता । द्वीपान्तरवचाकट्वीतिक्तोष्णावह्निदीप्तिकृत् । विबन्धाध्मानशूलघ्नीशकृन्मूत्रविशोधनी ॥ वातव्याधिमपस्मारमुन्मादतनुवेदनाम् व्यपोहतिविशेषयाफिरङ्गामयमुद्धतम् ॥ वक्ति । वचेरन्तर्भावितण्यर्थात्पचाद्यच् । टाप् ।

वचोग्रह : । पुं॰ कर्णे ।

वचोहर : । त्रि॰ दूते ॥ वचोहरति । हरतेरनुद्यमनेऽच् ॥

वज्र : । पुं॰ शीघ्रपाश्यप्रभेदे ॥ व

नुमितियोगविभागाद्गुम् ॥

वङ्क्षु : । स्त्री० गङ्गाशाखाविशेषे ॥ यथा । तथा : सीतासिता चक्षुर्भद्रा चकीर्तितेति शब्दमाला ॥ सा तत्र पतिता दिक्षु चतुर्धा प्रतिपद्यते । सीता चालकनन्दा च वङ्क्षुर्भद्रा चवै क्रमात् ॥ सा गङ्गा ॥ वंक्षुश्च पश्चिमगिरीनतीत्य सकलं तत : । पश्चिमं केतुमालाख्यं वर्षमन्वेति साध्यम् ॥

वङ्ग : । पुं० कार्पासे । वृन्ताके । चन्द्रवंशीयबलिराजपुत्रे । वङ्गा : पुं० भूम्नि० जनपदविशेषे ॥ रत्नाकरं समारभ्य ब्रह्मपुत्रान्तगं शिवे । वङ्गदेशो मया प्रोक्त : सर्वसिद्धिप्रदर्शक : ॥ वङ्गानांनिवासोजनपद : वङ्गा : । निवासोजनपदेलुप् । लुपियुक्तवद्भाव : ॥ न० रङ्गे । त्रपुणि । सर्वणि । नागसीसके । सीसके । रङ्गे । सिन्दूरे । रांगा० भा० प्र० धातुविशेषे ॥ खुरकं मिश्रकं चापि द्विविधं वङ्गमुच्यते । उत्तमं खुरकं तत्र० मिश्रकन्त्वहितं मतम् ॥ पश्चाद्यच् ॥ सीसके ॥ वङ्गति । वगिगतौ । पचाद्यच् ॥

वङ्गजम् । न० सिन्दूरे ॥ त्रि० वङ्गदेशजाते ॥

वङ्गन : । पुं० वार्त्ताकौ ॥

वङ्गशुल्वजम् । न० कांस्ये ॥

वङ्गसेन :)
वङ्गसेनक : ।) पुं० वकद्रुमे । अगस्तिवृक्षे । मुनिद्रुमे ॥ वकपुष्पगुणा : । वासकश्चपुष्पाणि वङ्गसेनस्य चैव हि । कटुपाकानि तिक्तानि कासक्षयहराणि च ॥

वङ्गला । स्त्री० रागिणीविशेषे ॥

वङ्गारि : । पुं० हरिताले ॥

वङ्गाल : । पुं० भैरवरागपुत्रे ॥

वङ्गाली । स्त्री० भैरवरागस्यरागिण्याम् ॥

वच : । पुं० कीरे । शुकपक्षिणि । वक्ति । वचपरिभाषणे । पचाद्यच् ॥

वचक्नु : । पुं० विप्रे । ब्राह्मणे ॥ व्यक्तिविशेषे ॥ त्रि० वाग्मिनि । वक्ति । वच० । स्युनर्चिभ्योन्युजागूशाक्नुचक्ष्वक्नुच् ॥

वचण्डा । स्त्री० शारिकायाम् ॥

वचण्डी । स्त्री० शारिकायाम् । वंशीं । शस्त्रप्रभेदे । छुरिकायाम् ॥

वचनम् । न० उक्तौ । वाक्ये । भाषणे । श्रुतिवाक्यसुधाास्वाद्यं सर्वकालसुखावहम् । सत्त्वंसारंहितकरंवचनं श्रेष्ठमीप्सितम् ॥ वचेर्भावेल्युट् । उच्यते ऽनेनवा ॥ शुण्ठ्याम् ॥ शाकोटकी ॥

वचनग्राही । त्रि० वचनेस्थिते ॥

वचनीय : । त्रि० वक्तव्ये ॥ वचेरनीयर् ॥

वचनीयता । स्त्री॰ निंदायाम् । लोकापवादे ॥ भावेतल् ॥

वचनेस्थित : । त्रि॰ विधेये । विनयग्राहिणि । आश्रवे । प्रवृत्तिनिवृत्त्योर्विधातुंशक्ये ॥ वचनेतिष्ठतिस्म । स्था॰ । गत्यर्थेतिक्त : । सप्तम्यलुक् । तत्पुरुषेकृतीत्यलुक् ॥

वचनोपक्रम : । पुं॰ वाक्यारम्भे । उपन्यासे ॥

वचर : । पुं॰ कुक्कुटे ॥ शठे ॥

वचस्नु : । पुं॰ वैरिणि ॥ मन्त्री ॥

वच : । न॰ वाक्ये । वाचि । वचने ॥ वच॰ । सर्वधातुभ्योऽसुन्निम्यसुन् ॥

वचसाम्पति : । पुं॰ सुरगुरौ । बृहस्पतौ ॥

वचा । स्त्री॰ शारिकायाम् । उग्रगन्धौषधौ । षड्ग्रन्थायाम् । गोलोम्याम् । शतपर्विकायाम् । वचा गुणायथा । वचोग्रगन्धाकटुकातिक्तोष्णावान्तिवह्निकृत् । विबन्धाध्मानशूलघ्नीशकृन्मूत्रविशोधनी ॥ अपस्मारकफोन्मादभूतजन्त्वनिलान्हरेत् ॥ अपिच । क्षीरेणपयसाज्येनमासमेकंतुसेविता । वचाकुर्यान्नरंप्राज्ञंश्रुतिधारणसंयुतम् ॥ चन्द्रसूर्यग्रहेपीतंपलमेकंपयोन्वितम् । वचायास्तत्क्षणात्कुर्यान्महाप्रज्ञान्वितंनरम् ॥ अथवचाभेदा : । पारसीकवचाशुक्लाप्रोक्ताहैमवतीतिसा । हैमवत्युदितातद्वच्छ्वासघ्नीविशेषत : । अथमहाभरीवचा॰ तस्या : कुलञ्जन॰ इतिभाषायांनामान्तरम् । सुगन्धाप्युग्रगन्धाचविशेषात्कफकासनुत् । सुस्वरत्वकरीरुच्याहृत्कण्ठमुखशोधनी । अपरासुगन्धास्थूलग्रन्थिर्यस्यासोमहाभरा इतिनाम । स्थूलग्रन्थि : सुगन्धान्यातोहीनगुणास्मृता ॥ द्वीपान्तरवचा ॰॰ चोबचीनीतिनाम्नालोकेविख्याता । द्वीपान्तरवचाकट्वीतिक्तोष्णावह्निदीप्तिकृत् । विबन्धाध्मानशूलघ्नीशकृन्मूत्रविशोधनी ॥ वातव्याधिमपस्मारमुन्मादंतनुवेदनाम् । व्यपोहतिविशेषेणफिरङ्गामयमुद्धतम् ॥ वक्ति । वचिरग्भागितिवच्यादेशाभावपक्षे पचाद्यच् । टाप् ।

वचोग्रह : । पुं॰ कर्णे ॥

वचोहर : । त्रि॰ दूते ॥ वचोहरति । हरतेरनुद्यमनेऽच् ॥

वज्र : । पुं॰ श्रीकृष्णस्यप्रपौत्रे ॥ अनिरुद्धात्सुभद्रायांवज्रोनामनृपोऽभवत् इतिगारुडे १४४ ऽध्याय : ॥ त्रिष्वत्यर्थदृढेपुमान् ॥ अशनिपात्रेफलं यथा । गुणीगुणज्ञो बलवान्महौजा : सद्रत्नवस्त्रादिपरीच्छद : स्यात् । वज्राभिधानेयदि

चेत्प्रसूतोऽश्वोपमः स्याद्रिपुका
मिनीनाम् ॥ कोकिलाक्षवृक्षे ॥
श्वेतकुशे ॥ सिहुण्डवृक्षे ॥ न०
बालके ॥ धात्र्याम् ॥ काञ्जिके
॥ वज्रपुष्पे ॥ लोहविशेषे ॥ स च
बहुविधो यथा । नीलपिण्डम्०
अरुणाभम्० सोरकम्० नागकेश
रम्० तित्तिराङ्गम्० स्वर्णवज्रम्
०शैवालवज्रम्० सोमवज्रम्० रोहि
णीकाङ्गलम्० ग्रन्थिवज्रकम्० मद
नाख्यमित्यादि। एतेषां नामानुरूपं
चिह्नमिति पुराणम् ॥ अभ्रविशेषे॥
अस्योत्पत्त्यादि यथा । पुरा वधाय वृ
त्रस्य वज्रिणा वज्रमुद्धृतम् । विस्फु
लिङ्गास्ततस्तस्य गगने परिसर्पिताः
॥ ते निपेतुर्घनध्वाना शिखरेषु म
हीभृताम् । तेभ्य एव समुत्पन्नं तत्
तद्गिरिषु चाभ्रकम् । तद्वज्रं वज्रजा
तत्वादभ्रमभ्ररवोद्भवात् । गगना
त् स्खलितं यस्माद्गगनञ्च ततो मत
म् ॥ पिनाकं दर्दुरं नागं वज्रं चेति
चतुर्विधम् । वज्रन्तु वज्रवत्तिष्ठेत्
तन्नाग्नौ विकृतिं व्रजेत् ॥ सर्वाभ्रे
ष्वरं वज्रं व्याधिवार्द्धक्यमृत्युहृत् ॥
पुं० न० इन्द्रास्त्रविशेषे । ह्रादि
न्याम् । कुलिशे । भिदुरे । पवौ
। शतकोटौ । स्वरौ । शम्बे । दम्भो
लौ । अशनौ । दधीचेरस्थिसम्भवे
ऽस्त्रे । आयुधानां मध्ये भगवतो वि

भूतौ । वज्रवारकविधिर्यथा मुने
कल्याणमिश्वज्रं मिमेथापि कीर्त्त
नात् ॥ विद्युदग्निभयं नास्ति पठि
ते च गृहोदरे । लिखिते च गृहोदरे ।
इति वा पाठः ॥ जैमिनिश्च सुमन्तु
श्च वैशम्पायन एव च । पुलस्त्यः पु
लहश्च पञ्चैते वज्रवारकाः ॥ रत्न
विशेषे । अभेद्ये । हीरके । हीरा
इ० भा० प्र० स च विशेषो यथा ।
स्वच्छं विद्युत्प्रभं स्निग्धं सौन्दर्यं ल
घु निर्व्रणम् । षडरं तीक्ष्णधाराढ्यं
सुधाम्भारं प्रियं द्विषेत् । भस्मा
भं काकपादस्य रेखाक्रान्तञ्च यत्तथा
म् । आधारमलिनं बिन्दुसन्त्रासे
स्फुटितं तथा ॥ नीलाभं चिपिटं
रूक्षं तद्वज्रं दोषलं त्यजेत् ॥ वज्रस्य
चतुर्वर्णलक्षणं यथा । श्वेतरक्तोऽथ
पीतमेचकतया ... तस्य क्रमा
द्विप्रादित्वमिहास्य तत्सुमनसः श
सन्ति सत्यं ततः । स्फीतां कीर्त्तिम
नुत्तमां श्रियमिदं दत्ते यथासम्भृतं
मर्त्यानामयथायथं तु कुलिशं पथ्यं
हितं जायते ॥ तस्य परीक्षा यथा
। यत्पाषाणतलेन निकषणे निकरैर्नो द्
घृष्यते निष्ठुरैर्यच्चान्योपललोहसुन्दर
मुखैर्लेखां न यात्याहतम् । यच्चा
न्यं निजलीलयैव दलयेद्वज्रं यथा
भिद्यते नैव च भ्रंशं कुलिशं वदन्ति कुश
लाः श्लाघ्यं महार्घ्यं च तत् । तस्य

वर्णगुणोयथा । विप्र : सोपिरसाय
नेषुबलवानष्टाङ्गसिद्धिप्रदो।राजन्य
स्तुनृणांवलीपलितविन्मृत्युंजयेद्
ध्रुवं । द्रव्याकर्षणसिद्धिदस्तद्वत्
शांवैश्योऽथशूद्रोभवेत्सर्वव्याधिहर
स्तदेवंकथितोवज्रस्यवर्णगुणः॥ अ
पिच । वज्रस्यनामलक्षणगुणायथा
। श्वेतक : पुंसिश्वोस्त्रीचन्द्रोम
णिवरस्तस : । सतुश्वेत : सन्सो
विप्रोक्तोपित : क्षत्रियोमत : ॥
पीतोवैश्यो ऽसित : शूद्रस्तुवर्णा
त्मकश्चस : । रसायनेमतोविप्र :
सर्वसिद्धिप्रदायक : । क्षत्रियोव्या
धिविध्वंसीजरामृत्युहर : पर : ।
वैश्योधनप्रद : प्रोक्तस्तथादेहस्यदा
र्ढ्यकृत् ॥ शूद्रोनाशयतिव्याधीन्
वयस्तम्भंकरोतिच । पुंस्त्रीनपुंस
काश्चैतेलक्षणीयायथाक्रमं : ॥ सु
वृत्ता : फलसम्पूर्णास्तेजोयुक्ताबृह
त्तरा : । पुरुषास्तेसमाख्यातारेखा
बिन्दुविवर्जिता : ॥ रेखाबिन्दु
समायुक्ता : षडस्रास्तेस्त्रिय : स्मृ
ता : । षडस्रा : षट्कोणा : ॥
त्रिकोणाश्चसुदीर्घास्तेविज्ञेयाश्च
पुंसका : ॥ तेष्विस्त्रु : पुरुषा :
श्रेष्ठारसबन्धनकारिण : । स्त्रिय :
कुर्वन्तिकायस्यकान्तिंस्त्रीणांसुख
प्रदा : ॥ नपुंसकास्त्ववीर्या : स्यु
रकामा : सत्ववर्जिता : । स्त्रिय :

सौम्य : प्रदातव्या : क्लीबा : क्लीबे
पुयोजयेत् । सर्वेभ्य : सर्वदादेया :
पुरुषावीर्यवर्द्धना : ॥ अशुद्धंकुरु-
तेवज्रं कुष्ठंपार्श्वव्यथांतथा । पा
ण्डुतांपंगुतत्वञ्चतस्मात्संशोध्य
मारयेत् ॥ शोधनविधिस्तु । कुलत्थ
कोद्रवक्वाथेदोलायन्त्रेविपाचयेत्
। व्याघ्रीकन्दगतंवज्रंत्रिदिनंतद्वि
शुध्यति ॥ व्याघ्रीकण्टकारिका ।
अन्य : शोधनविधिर्यथा । गृहीत्वा
शुभेवज्रं व्याघ्रीकन्दोदरेक्षिपे
त् । महिषीविष्ठयालिप्त्वाकरी
षाग्नौविपाचयेत् । त्रियामायांचतु
र्यामंयामिन्यन्तेसमुद्धरेत् । सेचये
त्पाचयेदेवंसप्तरात्रेणशुध्यति ॥
अथास्यमारणविधि : । हिङ्गुसैन्ध
वसंयुक्तेक्षिपेत्क्वाथेकुलत्थजे ।
तप्तंतप्तंपुनर्वज्रंभवेत्भस्मत्रिसप्त
धा ॥ अन्योमारणप्रकारोयथा ।
मेषशृङ्गभुजङ्गास्थिकूर्मपृष्ठाम्लवेत
सम् । शशदन्तंसमंपिष्ट्वावज्रीक्षीरे
णगोलकम् ॥ कृत्वातन्मध्यगंवज्रं
म्रियतेध्मातमेवहि ॥ मारितस्य
वज्रस्यगुणायथा । आयु : पुष्टिंब
लंवीर्यंवर्णंसौख्यंकरोतिच । से
वितंसर्वरोगघ्नंमृतंवज्रंनसंशय :
॥ शेषरत्नानांशोधनमारणविधि :
॥ वज्रवत्सर्वरत्नानिशोधयेन्मारये
त्तथा । शुद्धानांमारितानाञ्च

तिप्रांशुषु गुणानपि ॥ मययोर्वीयं त: शीतामधुरास्तुवरारसात् । चव्यु च्यालेखनाद्यापि सारकाविषहारका: ॥ धारणात्वेतुमङ्गल्यायच्छुदिष्टदरापि ॥ वज्रगणनांतश्री त्मतिपरीक्षाम् त्यागिजपश्चान्यच युक्तिकल्पतरुप्रभृतिषु ॥ मणिविशेषरत्नविशेषे ॥ मणिविशेषकसूत्याम् ॥ वजतिगच्छतिपर्वतादौ ॥ भुजग शौ । सर्व्वं च्छेदयित् ॥ सगणे ० १८० ॥

वज्रकम् । न० वज्रक्षारे ॥ दुग्धपाषाणे ॥ वज्रकंदुग्धप्रोचेमनिति कारावणी ॥

वज्रकङ्कटः । पुं० हनुमति ॥

वज्रकण्टकः । पुं० कोकिलाक्षवृक्षे ॥ स्नुहीवृक्षे ॥

वज्रकण्टकशाल्मली । स्त्री० नरकविशेषे ॥

वज्रकन्दः । पुं० वज्रकर्णे । सक्करकन्द इ० भा० प्र० ॥

वज्रकन्दा । स्त्री० सुधा ॥

वज्रकपाली । पुं० बुद्धविशेषे । हेरुके ॥

वज्रकालिका । स्त्री० मायादेव्याम् ॥

वज्रकूटः । पुं० शक्रद्वीपस्थाद्रिप्रभेदे ॥

वज्रकेतुः । पुं० नरकराजे ॥

वज्रक्षारम् । न० क्षारभेदे । वज्रौषधीस्थे । क्षारश्रेष्ठे ॥

वज्रचर्म्मा । पुं० खड्गिनि । गण्डके

वज्रजित् । पुं० गरुडे ॥

वज्रज्वाला । स्त्री० वज्राग्नौ ॥

वज्रटीकः । पुं० बुद्धविशेषे । चक्रसंवरे । वज्रकपालिनि ॥

वज्रतुण्डः । पुं० गणेशे ॥ गरुडे ॥ मशके ॥

वज्रदन्तः । पुं० शूकरे ॥ मूषिके ॥

वज्रदशनः । पुं० मूषिके ॥

वज्रद्रुः । पुं० स्नुहीवृक्षे ॥ वज्रनामद्रुः ॥

वज्रद्रुमः । पुं० स्नुहीवृक्षे ॥

वज्रधरः । पुं० इन्द्रे ॥ जिनविशेषे ॥

वज्रध्वनिः । पुं० वज्रनिर्घोषे ॥

वज्रनिर्घोषः । पुं० अशनिशब्दे ॥ वज्रनिर्घोषः ॥

वज्रनिष्पेषः । पुं० स्फूर्ज्जथौ । वज्रनिर्घोषे ॥ निष्पेषणम् । पिष्लृ सञ्चूर्णने । घञ् । इद्दुदुपधस्येति षः । निष्पेषशब्दस्तदुत्थशब्दपरः । सङ्घट्टसाघषरङ्गत्यन्ये । वज्रस्य निष्पेषः ॥

वज्रपञ्जरः । पुं० यात्रायोगान्तरे ॥ यथा । उच्चमन्त्रिकोणेषु भवनेषु शनैश्चरे । वज्रपञ्जरयोगोयं हन्ति क्रूरान्नरीनप्रति ॥

वज्रपाणिः । पुं० पुरन्दरे । इन्द्रे ॥ वज्रं पाणौ यस्य सः ॥

वज्रपुष्पम् । न० तिलपुष्पे । वज्र

सिवपुष्प ॥

वज्रपुष्पा । स्त्री० शतपुष्पायाम् ॥

वज्रबाहु : । पुं० इन्द्रे ॥

वज्रमूली । स्त्री० माषपर्ण्याम् ॥

वज्ररथ : पुं० क्षत्रिये ॥

वज्ररद : । पुं० शूकरे ॥

वज्रतैल : । पुं० कल्कविशेषे ॥ स चैतद्वाराख्यायथा । चासौतिन्दुकमामं कपित्थकं पुष्पमपिचशाल्मल्या बीजानिमकृती नानंत्सन कल्कास्तु चाषेति ॥ एतै : सलिलद्रोण : क्वाथयितव्योऽष्टभागशेषस्तु । अवतार्यो स्वकल्कोद्रव्येरेतै : समनुयोज्य : ॥ श्रीवासकरसगुग्गुलुभल्लातककुमं रुकसर्ज रसै : । अतसीविल्वै संयुत : कल्कोऽयं वज्रतैलाख्य : ॥ ३ ॥ अस्यगुणाना प्रासादहर्म्य वलभीलिङ्गप्रतिमासुकुड्यकूपेषु । सन्तप्तोदातव्योवर्ष सहस्रायुतस्थायी ॥ ४ ॥ अन्यमप्याह । लाक्षाकुन्दकगुग्गुलुगृहधूमकपित्थविल्वमध्यानि । नागफलनिम्बतिन्दुकमदनफलमधुकमञ्जिष्ठा । सर्जरससालकानिचेति कल्क कृतोद्वितीयोयम् । अत्राप्य प्रथमगुणै रयमपितेष्वेवकार्येषु ॥ ६ अपिच । गोमहिषाजविषाणै : खररोमणामहिषचर्मगव्यैश्च । निम्बकपित्थरसै : सहवज्रतैलोनामकल्को न्य : ॥ ७ ॥ अपिच । अष्टौसीसकभागा : कांस्यस्यद्वौतुरीतिकाभाग : । मयकथितोयथेगोवि ज्ञेयो वज्रसङ्घात : ॥ ८ ॥ इति ॥

वज्रवल्ली । स्त्री० अस्थिसंहारलतायाम् ॥

वज्रवारक : । पुं० जैमिन्यादौ ॥ यथा । जैमिनिश्चसुमन्तुश्चवैशम्पायनएवच । पुलस्त्य : पुलहश्चैवपञ्चैतेवज्रवारका : ॥

वज्रवाराही । स्त्री० मायादेव्याम् । मारीच्याम् । त्रिमुखायाम् ॥

वज्रवीजक : । पुं० लताकरञ्जे ॥

वज्रवृक्ष । पुं० सेहुण्डवृक्षे ॥

वज्रव्यूह । पुं० युद्धाकाररचनयाभिधाव्यवस्थितवले ॥

वज्रशल्य : । पुं० शल्यकनामजन्तौ ॥

वज्रशृङ्खला । स्त्री० विद्यादेव्याम् ॥

वज्रसार : । त्रि० वज्रवत्कठिने ॥

वज्रसूर्य : । पुं० बुद्धविशेषे ॥

वज्रा । स्त्री० स्नुह्याम् । गुडूच्याम् । दुर्गायाम् ॥ वज्राद्यशकरीदेवीवजातेनोपगीयतेइतिदेवीपुराणम् ॥

वज्राङ्ग । पुं० भुजङ्गमे ॥ त्रि० वज्रतुल्याङ्गयुक्ते ॥

वज्राङ्गी । स्त्री० अस्थिसंहारिणि । हाडजोडा इ० भा० प्र० ॥ गवेधुकायाम् ॥

वज्राभ : । पुं० दुग्धपाषाणे । त्रि०

वज्रसमानदीप्तिमति ॥
वज्रायुधः । पुं॰ इन्द्रे ॥
वज्राशनिः । पुं॰ स्त्री॰ वज्रे ॥
वज्रासनम् । न॰ षष्टाङ्गयोगस्यद्वती याङ्गविशेषे । यथा । ऊर्वोः पादौ क्रमाद्यस्य कृत्वा प्रत्यङ्मुखाङ्गुली । करौ निदध्यादाख्यातं वज्रासनमनुत्तममिति ॥
वज्रास्थिशृङ्खला । स्त्री॰ कीकिला सहचे ॥
वज्री । पुं॰ देशाधिपे । शक्रे ॥ वज्रोऽस्यास्ति अतइनिठनाविति इनिः ॥ बुद्धे ॥
वज्री । स्त्री॰ स्नुहीभेदे ॥
वञ्चकः । पुं॰ जम्बुके । शृगाले । गृहबभ्रौ ॥ त्रि॰ खले । धूर्ते । परप्रतारणस्वभावे । सुवर्णादिद्रव्यं गृहीत्वाऽपद्रव्यप्रक्षेपेण वञ्चनशीले । वञ्चयति । वञ्चुगतौ । ण्यन्तः । ण्वुल् ॥ वञ्चयतेर्वा । वञ्चुप्रलम्भने । चाकुसौयः । ण्वुल् ॥
वञ्चथः । पुं॰ धूर्ते । वञ्चति । वञ्चु॰ । शीङ्शपीत्यादिनाऽथप्रत्ययः ॥ कोकिले ॥ वञ्चनायाम् ॥
वञ्चनम् । न॰ प्रतारणे ॥ शाठ्ये ॥ वञ्चुप्रलम्भने । ल्युट् ॥
वञ्चना । स्त्री॰ प्रतारणायाम् । प्रमादे । यथा । मन्दलिप्सापिचलाविनो धनैः पद्मपातमपि वञ्चनां मनः ॥ ११ सर्गे रघुः ॥ २६ ॥
वञ्चनीयः । त्रि॰ प्रतारणीये ॥ वञ्चितुमर्हः । अर्हेकृत्यतृचश्चेति अनीयर् ॥
वञ्चितः । त्रि॰ प्रतारिते । विप्रलब्धे । वञ्चनाविशिष्टे । वञ्च्यतेस्म । वञ्चु॰ । ण्यन्तः । क्तः ॥
वञ्जुलः । पुं॰ तिनिशे ॥ अशोकवृक्षे । वानीरे । वेतसे ॥ वञ्च्यते । बाहुलकादुलोऽन्त्यस्य च । असिता । वञ्जती । बाहुलकादुलच् नुम् च ॥ दीर्घपर्णवेतसे ॥ स्थलपद्मे ॥ पक्षिविशेषे ॥
वञ्जुलकः । पुं॰ कार्षशालखगे ॥
वञ्जुलद्रुमः । पुं॰ अशोकवृक्षे ॥
वञ्जुलप्रियः । पुं॰ वानीरे । वेतसे ॥
वञ्जुला । स्त्री॰ बहुक्षीरायां गवि ॥
वटः । पुं॰ वृक्षविशेषे । न्यग्रोधे । बहुपादे । पादरोहणे । यथा वासि । पक्षलुप्ता॰ । वटः शीतो गुरुर्ग्राही कफपित्तव्रणापहः । वर्ण्यो विसर्पदाहघ्नः कषायो योनिदोषहृदिति ॥ कपर्दे । वराटके ॥ गोले । गुणे । रज्जौ ॥ भक्ष्ये । वडा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ साम्ये ॥ पिशाचविशेषे ॥ अश्वत्थफलम् ॥ वटति । वट वेष्टने । अच् ॥

वटकः । पुं॰ तोलके । पिष्टकभेदे । वडा॰ भक्ता॰द्र॰भा॰ प्र॰भच्य ॥ तस्य निर्माणादिर्यथा । माषाणां पिष्टिकां युक्तां लवणार्द्रकहिङ्गुभिः । कृत्वा विदध्याद्वटकांस्तांस्तैलेषु पचेच्छनैः ॥ विशुष्का वटका वल्या बृंहणा वीर्यवर्द्धनाः । वातामयहरा रुच्या विशेषाद्दितापहाः ॥ पिष्टकभेदिन॰ श्च प्रकारिणोऽत्र भिन्नपूरिता । सस्तून्यपि निक्षिपेत्तस्मै भट्टं नीरक्षिङ्गु च ॥ लवणं तथा वटकान् सकलानपि मज्जयेत् । शुक्ल सम्भवटको लसद्दीपनो गुरुः ॥ विबन्धकृद्विदाही च रुच्यः पवनापहः । राज्यक्षयातिरोचन्यापाचन्यातांस्तु भक्षयेत् ॥ वटति । वट॰ । क्वुन् ॥

वटपत्रः । पुं॰ पर्वराजभेदे । सिताः संकि न॰ न्यग्रोधपर्णे ॥

वटपत्रा । स्त्री॰ त्रिपुरमालीपुष्पवृक्षे ॥

वटपत्री । स्त्री॰ मोहिन्याख्यलतायाम् । ऐरावत्याम् ॥ वटपत्रीकषायोऽपीयायोनिमूत्रगदापहा ॥

वटवासी । पुं॰ यक्षे ॥ त्रि॰ वटवृक्षवासकर्त्तरि ॥

वटाकरः । पुं॰ शुल्वे । रज्जौ । आकरोति । पचाद्यच् ॥ वटस्याकारः ॥

वटारका । स्त्री॰ रज्जौ ।

वटावीकः । पुं॰ नामचौरे ॥

वटिः । स्त्री॰ उपजिह्विकायाम् ॥ वटिकायाम् ॥ वटति । वट॰ । सर्वधातुभ्य इन् ॥

वटिका । स्त्री॰ वल्याम् । मोदके गुटिकायाम् । पिण्डयाम् । व्यञ्जनोपयोगिमाषादिद्रव्ये । बड़ी॰ इति भाषा । भावप्रकाशे तस्या निर्माणविधिर्यथा । माषाणां पिष्टिकां हिङ्गुलवणार्द्रकसंयुता । तया विरचिता वस्त्रे वटिकाः साधु शोषिताः ॥ तलितास्तप्ततैलाभ्यक्तास्तु पत्रितिष्ठिताः ॥ वटकस्य गुणैर्युक्ताः ज्ञातव्याः सुविदा भृशम् ॥ कूष्माण्डकवटी ज्ञेया पूर्वोक्तवटिकागुणा । विशेषात् पित्तरक्तघ्नी लघ्वी च कथिता बुधैः ॥ मुद्गानां वटिका तद्वद्रचिता साधिता तथा । पथ्या रुच्या तथोक्ता सा मुद्गसूपगुणा स्मृता ॥

वटितम् । न॰ शिलापिष्टमांसे ॥ त्रि॰ शिलापिष्टद्रव्ये ॥

वटी । स्त्री॰ वटिकायाम् ॥ वृक्षविशेषे । नदीवटे । यक्षवृक्षे ॥ त्रि॰ रज्जौ । सूत्रे ॥ वटति । वट॰ । अच् ॥ पचाद्यच् ॥ खनौ च चेतिवः । गौरादिः । यथा । सितापलत्रयाद्देया वटी गुडसमा इति ॥

वटुः । पुं॰ ब्रह्मचारिणि ॥ ब्राह्मणमाणवके ॥ बालके ॥ कुटन्नटवृक्षे ।

श्लोनाके । वटति । वट० । अव सेतिसूर्णचादु : ॥

वटुक : । पुं० बालके । माणवके । भैरवविशेषे ॥

वटुकरणम् । न० उपनयने ॥

वटेश्वरपुरम् । न० तीर्थविशेषे ॥

वठर : । पुं० मूर्खे ॥ अम्बष्टे ॥ शब्दकारे ॥ वक्रे ॥ त्रि० शठे । मन्दे ॥ वक्ति । वच० । वचिमनिभ्यांचिचे त्यरष्टीन्तादेशश्च ॥

वडभी । स्त्री० सुदनी० गृहचूडा० इ० गी० टि० भा० प्र० । कुडरी मुच्छादनार्थं दत्ते वक्रकाष्ठे । गोपानस्याम् ॥ बलति । बलसंवरणे । बाहुलकादभच् । गौरादित्वात् ङीष् ॥ चन्द्रशालायाम् ॥ चन्द्रशालाचवडभीश्चाप्रासादमूर्द्धनीति श्रीधर : ॥

वडवा । स्त्री० द्विजयोषिति । ब्राह्मण्याम् । अश्वायाम् । घोटक्याम् । कुम्भदास्याम् ॥ नारीणाम्भेदान्तरे ॥ बलंसामर्थ्यमतिशयितमस्या । अर्श आद्यच् । डलयोरेकता । बलंवातिवा । वातीनुपेतिक । वसेरक्तिया । अन्येष्वपीतिड: ॥

वडवाकृत : । पुं० पञ्चदशदासान्तर्गतदासविशेषे ॥ यथा । भक्तदासश्च विज्ञेयस्तथैवडवाकृत : ॥ वडवादासीतल्लोभाद्य श्रीकृतदासइत्य र्थ : ॥

वाडवाग्नि : । पुं० समुद्राग्नौ । सलिलेन्धने । वडवाग्नौ ॥

वडवादुग्धम् । न० अश्वाक्षीरे । अस्य गुणा : । रूक्षोष्णंवडवाक्षीरंबल्यं शोषानिलापहम् । अम्लं पटु लघु स्वादुसर्वमैकशफंतथा ॥

वडवानल : । पुं० और्वे । वाडवे । वडवाग्नौ ॥ वडवायाअनल : । षोराधाधेयभावएवसम्बन्धस्त्वेनष छ्यर्थ : । पुराकिलऔर्वेणमुनिना० थयोनिजं पुत्रमिच्छतावद्योमथितं तपज्ज्वालामथ: पुत्रपीनात ०सचस मुद्रे वडवामुखेऽवस्थापितइतिपौराणिका : ॥

वडवामुख: । पुं० और्वे । अम्बुधग्नौ वडवानले ॥ न० पाताले ॥

वडवासुतौ । पुं० २ अश्विनीकुमारयो : स्वर्वैद्ययो : ।

वडवाहृत : । पुं० वडवाकृते । दासविशेषे ॥ वडवाहृतदासीसहाहृतस्तल्लोभेनताम् दास्यदासत्वं नप्रविष्ट : ॥

वडा । स्त्री० वटके ॥

बडिशम् । न० मत्स्यधरणार्थं कण्टकयुक्तयष्टिविशेषे । मत्स्यवेधने ॥ बडिनोमत्स्यान् श्यति । शोतनूकरणे । आतोनुपेतिक : । डलयोरेकता ॥

वडिशी । स्त्री॰ वडिशे ॥

वण्ड: । त्रि॰ वृहति । वण्डा॰ वण्डी॰ द्रु॰ भा॰ ॥ वलते । वलसंवरणे सञ्चरणे च । बहुलमन्यत्रापीतिरक्। डलयोरेकत्वस्मरणात्सवण्ड: ॥

वण: । पुं॰ शब्दे ॥

वणिक्पथ: । पुं॰ हट्टे । आपणे ॥ स्थलवणिज्यायाम् ॥ स्थलजलादिमार्गवाणिज्यमितिकुल्लूकभट्ट: ॥

वणिज् । पुं॰ क्रयविक्रयकर्त्तरि । वाणिज्यकारके । वैदेहके । सार्थवाहे । नैगमे । पण्याजीवे । क्रयविक्रयिकि । करणान्तरे ॥ स्त्री॰ वणिज्यायाम् ॥ पणते । पण॰ । पणेरिज्यादेश्च व: ॥

वणिज्या । स्त्री॰ विपणे । न॰ वणिज: कर्मभावयो: ॥ दूतवणिग्भ्यां चेति य. । माधवस्तु॰ वणिज्याशब्द स्वभावात्स्त्रीलिङ्गोभाववचाप्रत्ययोन तु कर्मणीत्याह ॥ भाष्ये तु॰ वार्त्तिकमेवनास्ति ॥

वण्ट: । पुं॰ अंशे । भागे । वाण्टा॰ द्रु॰ भा॰ ॥ दामनृष्टी । वैयटा॰ द्रु॰ भा॰ ॥ अनूढपुरुषे ॥

वण्टक: । पुं॰ अंशे । भागे ॥ वण्टते । वटिविभाजने । कर्मण्यण् । स्वार्थेक:

वण्टाल: । पुं॰ युद्धभेदे । शूरयुद्धे ॥ नौकायाम् ॥ खनित्रे ॥

वण्ठ: । पुं॰ अकृतोद्वाहे ॥ खर्वे ॥ कुन्तायुधे ॥ भृत्ये । वांठ॰ द्रु॰ प॰ भा॰ प्र॰ वण्ठते । वठिएकचर्यायाम् । अच् ॥

वण्ठर: । पुं॰ स्तनिकायाम् ॥ रज्जौ कुक्कुरबन्धनशृङ्खले ॥ करीरकोशे । तालस्पपल्लवे ॥ पयोधरे ॥ वण्ठरच् ॥

वण्ड: । पुं॰ अनावृतमेढ्रे । दुश्चर्म्मणि । त्रि॰ हस्तादिवर्जिते ॥ छिन्नलाङ्गूले । वाडा॰ द्रु॰ भा॰ प्र॰ ॥ छिन्नपुच्छे ॥ वनुते । वनुयाचने । वनतिशब्दे । वमतस्वर्थे । अमन्ताड्ड: ॥

वण्डा । स्त्री॰ पांशुलायाम् ॥ अजादित्वाट्टाप् ॥

वत् । अ॰ सादृश्ये ॥ तेनतुल्यमित्यादिभिर्विहितोवतिप्रत्यय: । यस्तूपसर्गाद्‌वत्स्वर्थइतिविहित: सनष्ट इति ॥

वत । अ॰ आमन्त्रणे । सन्तोषे ॥ खेदे । अनुकम्पे ॥ विस्मये ॥ वयतेर्बा । वयगतौ । गत्यर्थेलिङ्ग: । नेटवलोप: ॥ वन्यतेऽनेन । वनुयाचने । क्त: । अनुदात्तोपदेशेति-नलोप: ॥

वतंस: । पुं॰ कर्णपूरे । कर्णाभरणे ॥ शिरोभूषणे । शेखरे ॥ अवतंसयति॰ अवतंस्यतेऽनेनवा । तसि:

सौचौभूपार्थं : । पचाद्यच्० इत्य चेतिघञ्वा । भागुरिमतेनाका रलोप : ॥

वतण्ड: । पुं० मुनिविशेषे ॥

वतोका । स्त्री० अवतोकायाम् । स्रुत लितगर्भायाम् ॥

वत्स : । पुं० पुत्रादौ । यथा०बृ०भा० ॥ तर्णके । गङ्गत्करौ ॥ वदत्यभीप्सां सातरम् । वदव्यक्तायांवाचि० मदस्यैर्वा । वृतृवदीतिस : ॥ वट विविशेषे ॥ वर्षे ॥ न० । उरसि । वक्षसि ॥

वत्सक : । पुं० कुटजवृक्षे । न०पुष्प कासीसे ॥ सञ्ज्ञायांकन् ॥ अनुक म्पितेवत्से । अनुकम्पितोवत्स : । अनुकम्पायामितिक : ॥

वत्सकबीजम् । न० इन्द्रयवे ।

वत्सकामा । स्त्री० वत्सामिलाषिण्यां गवि । वत्सलायाम् ॥ पुत्रादिका मनाविशिष्टायांनार्याम ॥

वत्सतर : । पुं० दम्ये । वत्सभावमती त्यवितीर्णयम : प्राप्ते ॥ तनुर्वत्स : वत्सोष्वाष्ट्रय र्षभेभ्यश्चतनुत्वइति ष्टरच् ॥

वत्सतरी । स्त्री० वत्सायाभावमतोव्यवि तोयंवय: प्राप्तायाम् । विष्टयण्यां गवि । तन्वीवत्सा । ष्टरच् । ङीप् ॥

वत्सनाभ: । पुं० विषवृक्षविशेषे । म स्ते । उग्रे । महौषधे । मारणे । माधुराद्य० भा०प्र० ॥ अस्यस्वरूप निरूपणंयथा । सिन्धुवारसदृक्प त्रोवत्सनाभ्याकृतिस्तथा । यत्पा र्श्वे नतरोर्वृद्धिर्वत्सनाभ:सभाषित इति ॥ अस्यगुणा : । अतिमधुरत्वम०वातकफकण्ठरुक्सन्निपात नाशित्वम्०पित्तसन्तापकारकत्व ञ्चेतिराजनिर्घण्ट : ॥ वत्सान्न भातिहिनस्ति । णभहिंसायाम् । कर्मण्यण् ॥ वत्सस्तनाभिरिवनाभि रस्येतिवा ॥

वत्सप : । पुं० वत्सचारकबालके ।

वत्सपत्तनम् । न० भारतवर्षे कौशरे देशविशेषे । कौशाम्ब्याम् ॥

वत्सपाल : । पुं० बलदेवे । श्रीकृष्णे ॥ वत्सपे ॥

वत्सर : । पुं० द्वादशमासात्मकेका ले । संवत्सरे । अब्दे । हायने । श रदि । समायाम् । वर्षे । सचसं वत्सरादिभेदेनपञ्चधाभवति । य थाहि । शकाब्दात्पञ्चभि : शे षात्समाद्यादिषुवत्सरा : । सम्परी द नुपूर्वाश्चराश्वेदापूर्वकामता : ॥ अथषष्टिसंवत्सराणांगणना । नामे गुरोरगभिद : परिवत्सरायोपदि: स्मृतामुनिवरै : प्रभवादिकाना- म् । आदित्यवत्सरमितिगु रुमध्यमे- नराशेस्तुमेगमितिरिवसद्यातथाहि ॥

प्रभवो॰विभवः॰शुक्ल, प्रमोदो॰
थ॰प्रजापति : । अङ्गिरा : श्रीमु
खो॰भावो॰युवा॰धातेश्वराभिधौ॥
बहुधान्य : प्रमाथीच॰विक्रमो॰वृ-
षसंज्ञकः। चित्रभानु सुभानुश्च॰-
तारण : पार्थिवो॰व्यय : सर्वजि
त्॰सर्वधारीच॰विरोधी॰विकृतख
र : । खर॰नन्दनसंज्ञौच॰विज
यो॰जय॰मन्मथौ ॥ दुर्मुखस्तदनु
प्रोक्तो॰हेमलम्बकसंज्ञक : । विल
म्बाख्यो॰विकारी॰स्यात्॰शर्वरी॰
प्लवसञ्ज्ञकौ ॥शुभकृत्तस्मादुर
क्त : शोभनकृत्स्मृत : । क्रोधी॰-
विश्वावसुश्चैवो॰वत्सरोऽथपराभ
व : । प्लवङ्ग : कीलकाख्यो॰सौ
म्य : साधारणाह्वय : ततोविरो
धकृन्नामा॰परिधावि॰प्रमाथिनी ॥
आनन्दो॰राक्षस : प्रोक्तो॰ऽनल :
पिङ्गलसञ्ज्ञक : । कालयुक्ताख्यसि
द्धार्थौ॰रौद्रो॰दुर्मतिदुन्दुभी । रु
धिरोद्गारिरक्ताक्षौ॰क्रोधन:॰क्षयक
स्मृत : । वत्सराणांगुरुर्मानैर्षष्टि
रियमुदाहृता ॥ वत्सरानयनं य-
था । नगैर्गतै : सप्तिरुवीद्विधाय
या : सप्तविश्लोऽथयमाद्भालि-
त : । गता : सतत्व्यगकोऽपहृत
तोऽशेषकैस् : प्रभवादिवत्स-
रा : । अत्र॰ध्यानुविंशतिर्नाग्नी
द्वितीयावैशाखीयास्ताद्वतीयारुद्रदै

वत्याश्चेषामध्याधमाभवेत् । वसन्त्य
स्मिन्नयनर्तुमासपक्षादय : । वस
निवासे । वसेश्चेतिसरप्रत्यय : ।
सश्चार्धधातुकइतिसस्तत : ॥
वत्सरान्तक : । पुं॰ फाल्गुनेमासि ॥
वत्सल : । पुं॰ शृङ्गारादिरसान्तर्गत-
रसविशेषे । वात्सल्ये । तृणा-
ग्नौ । त्रि॰स्नेहयुक्ते । स्निग्धे । व
त्सेपुत्रादिस्नेहपात्रेऽभिलाषोऽस्या-
स्ति । वत्सांसाभ्यांकामबले॰इति
लच् ॥
वत्सला । स्त्री॰ वत्सकामायांधेनौ ॥
वत्सशालम् । न॰)
वत्सशाला । स्त्री॰) वत्सानांगृहे ।
वत्सनाभ । पुं॰। विषभेदे॥नेति॰प
देशोयस्य ॥ त्रि॰वत्सनाभतुल्य-
गे ॥ वत्सनाभिकाख : । जातार्ध
स्यवत्सुक् ॥ पञ्चेति॰वात्सना-
भोपि ।
वत्सा । स्त्री॰ पुत्र्याम् ॥ वयसिप्रथ-
मइतिङीपं प्राप्तिश्च॰अजादित्वा
ट्टाप् ।
वत्सादनी । स्त्री॰ गोडुम्बायाम् । चि
त्रायाम् ॥
वत्सादन : । पुं॰ वृके ॥
वत्सादनी । स्त्री॰ छिन्नरुहायाम् ।
गुडूच्याम् । वत्सैरद्यते । अद॰ ।
ल्युट् ॥
वद : । त्रि॰ वक्तरि ॥ वदति । वद-

व्यक्तायांश्चि । पचाद्यच् ॥

वदनम् । न॰ आनने । मुखे ॥ वद्यन्त्यनेन । वद॰ । करणेल्युट् ॥

वदनासव : ।पुं॰ अधरमधुनि । वक्त्रासवे ॥ वदनस्यासव : ॥

वदन्ति : ।) स्त्री॰ कथायाम् ॥
वदन्ती ।)

वदन्य : । त्रि॰ वदान्ये ॥

वदान्य : । त्रि॰ अत्युदारे । दानशौण्डे । वल्गुवदे । मांयाचस्वेति वदति । वद॰ । वदेरान्य : ॥ चारुवादिनि । प्रियवादिनि ॥

वदामम् । न॰ फलविशेषे । सुफले । वातवैरिणि । वातादे ॥

वदाल: । पुं॰ पाठीनमत्स्ये । बोआलि॰ह॰गौ॰दे॰भा॰प्रा॰ ॥

वदावद : । त्रि॰ वक्तरि ॥ वदति । वद॰ । पचाद्यचि॰चरिचलीतिद्वित्वादि ॥

वद्रि । अ॰ कृष्णपक्षे ॥

वध : । पुं॰ हिंसके ॥ हिंसायाम् ॥

वधुका । स्त्री॰ वध्वाम् ॥

वधू : । स्त्री॰ स्नुषायाम् । बहू॰ह॰भा॰प्रसिद्धे ॥ वहति॰उह्यतेवा । वहप्रापणे । वहेर्धश्चेत्यू: ॥ शारिवौषधौ ॥ भव्याम् ॥ नवोढायाम् ॥ भार्यायाम् ॥ पृक्कायाम् ॥ अङ्गनायाम् ॥

वधजन : । पुं॰ योषिति ॥

वधूट : । पुं॰ यौवने ॥

वधूटशयनम् । न॰ गवाक्षे ॥

वधूटी । स्त्री॰ स्वल्पवध्वाम् ॥ स्नुषायाम् ॥ सुवासिन्याम् ॥ युवतौ ॥ वयस्यचरमइतिङीप् ॥

वधूत्सवप्रसव : । पुं॰ रक्ताम्लानि ॥

वध्रम् । न॰ चर्मरज्जौ ॥ बध्यतेऽनेन । वधिरौणादिक : ष्ट्रन् ॥

वध्रि : । स्त्री॰ वध्रे ॥

वध्री । स्त्री॰ वध्रे ॥ विल्वादित्वान्ङीष् । चस्ता : पश्यवध्रिका : पश्येतिभाष्यम् ॥

वनम् । न॰ नीरे । जले । निवासे ॥ आलये ॥ प्रस्रवणे । कानने । स्व॰त : सिद्धवृक्षसमूहे । गहने । ब॰ना॰हू॰भा॰ ॥ प्रवासे ।। वन्यते॰सम्भज्यते॰सेव्यते॰याच्यतेवा व॰नसम्भक्तौ॰वनुयाचनेवा । हलश्चेति कर्मणिघञ् । सज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभाव: ॥ कर्त्तरिपचाद्यच्वा ॥ त्रि॰वननीये ॥ सम्भजनीये ॥

वनकदली । स्त्री॰ काष्ठकदल्याम् ॥

वनकन्द : । पुं॰ सितशूरणे ॥ धरणीकन्दे ॥

वनकार्पासी । स्त्री॰ चिपर्णायाम् । भारद्वाज्याम् । वनकपास॰ इ॰भा॰ ॥

वनकुलत्थ : । पुं॰ कुलत्थायाम् ॥

वनकोद्रव : । पुं॰ उद्दाले ॥

वनकोलि: । पुं० वनबदर्याम् । कर्कन्धिकायाम् ॥

वनगौ: । पुं० स्त्री० गवये ॥

वनगोचर: । पुं० नारायणे ॥ वनं जलं गोचरो निवासस्थानं यस्यासौ ॥ व्याधे ॥

वनचन्दनम् । न० अगुरुणि । देवदारुणि ॥

वनचन्द्रिका । स्त्री० मल्लिकायाम् ॥

वनचम्पक: । पुं० वनदीपे । हेमाद्रौ ॥

वनचर: । पुं० किराते ॥ वनमृगे ॥ वने चरति । चर० । चरेट: ॥

वनच्छाग: । पुं० वनच्छागले । एडके । शिशुवाहके ॥ शूकरे ॥

वनज: । पुं० मुस्तके ॥ स्तम्बेरमे ॥ वनशूरणे । अम्बुजे । त्रि० वनोत्पन्ने ॥ वने जायते । जनी० । ड: ॥

वनजा । स्त्री० मुद्गपर्ण्याम् ॥ वनकार्पास्याम् । वन्योपोदक्याम् ॥ अश्वगन्धायाम् ॥ गन्धपत्रायाम् ॥ मिश्रेयायाम् ॥ ऐन्द्रे । वनार्द्रकायाम् ॥

वनजायतेक्षण: त्रि० पद्मलोचने ॥

वनजीर: । पुं० सूक्ष्मपत्रे । अरण्यजीरे ॥

वनतिक्त: । पुं० रोहितकद्रुमे ॥

वनतिक्ता । स्त्री० वनतिक्तिकायाम् ॥

वनतिक्तिका । स्त्री० पाठायाम् ॥ हरीतक्यां ॥

वनद: । पुं० घने । मेघे । वनं जलं ददाति । डुदाञ्० । क: ॥ त्रि० वनदातरि ॥

वनदमन: । पुं० अरण्यदमने ॥

वनदीप: । पुं० वनचम्पके ॥

वनधेनु: । स्त्री० गवय्यां ॥

वननीय: । त्रि० सम्भजनीये ॥

वनपल्लव: । पुं० शोभाञ्जनवृक्षे ॥ परव्यञ्जपत्रे ॥

वनपांशुल: । पुं० व्याधे ॥

वनपिप्पली । स्त्री० क्षुद्रपिप्पल्याम् ॥

वनपुष्पा । स्त्री० शतपुष्पायाम् ॥

वनपूरक: । पुं० वनबीजपूरे ॥

वनप्रिय: । पुं० परभृते । कोकिले ॥ न० त्वचे । गुडत्वचि ॥ त्रि० अरण्यप्रियमात्रे ॥

वनभुक् । पुं० अटवीपर्वे ॥

वनमक्षिका । स्त्री० दंशे ॥ वनस्थमक्षिका ॥

वनमल्लिका ।) स्त्री० वनोद्भवमल्लिकायाम् ॥
वनमल्ली ।)

वनमाला । स्त्री० श्रीकृष्णस्रजि । सप्तपुष्पग्रथितायामाजानुलम्बिन्यां स्रजि । तस्या: स्वरूपं यथा । आजानुलम्बिनीमालासर्वर्तुकुसुमोज्ज्वला । मध्ये स्थूलकदम्बाढ्यावन

मालतीतिकीर्त्तिता ॥ वनपुष्पस्रजि ॥

वनमाली । पुं॰ हरौ । श्रीकृष्णे ॥ वनं वनपुष्पं तन्मालास्यास्तीति॰ वनमाली । व्रीह्यादित्वादिनिः । सम्प्रस्यमयचितासक्तवनमालेत्यर्थः ॥ आपादपद्मयामालावनमालेति सामवेदितुकल्पिः । -सास्त्री लिंगा ॥ वनं मन्दितुं शीलमस्येति वा । मलधारणे । सुपीतिधिनिः ॥ यद्वा भूततन्मावरूपांवैजयन्त्याख्यांवनमालांवहन्वनमाली । वनमालापरिक्षिप्तं धन्या : सर्वोत्तिसे सुखमिति हरिवंशोक्तिः ॥

वनमालिनी । स्त्री॰ वाराह्याम् ॥ द्वारकापुर्य्याम् ॥

वनमुक् । पुं॰ जलदे । मेघे ॥ वर्नमीरंमुञ्चति सुचक्रः । क्विप् ॥

वनमुद्ग : । पुं॰ मकुष्ठके ॥

वनमुद्गा । स्त्री॰ मुद्गपर्ण्याम् ॥

वनमूर्द्धजा । स्त्री॰ कर्कटशृङ्ग्याम् ॥

वनमेथिका । स्त्री॰ मेथिकाप्रभेदे ॥

वनमोचा । स्त्री॰ काष्ठकदल्याम् ॥

वनर : । पुं॰ वानरे ॥

वनराज : । पुं॰ मृगेन्द्रे ॥ वनस्य राजनि ॥

वनराजक : । पुं॰ सिंहे ॥

वनराजि : । स्त्री॰ वनश्रेण्यांपद्धतौ ॥

वनरुहम् । न॰ पद्मे ॥ वनेरोहति । रुह॰ । इगुपधेतिक : ॥

वनलक्ष्मी : । स्त्री॰ कदल्याम् ॥

वनवर्व्वर : । पुं॰ कृष्णार्जके ॥

वनवर्व्वरिका । स्त्री॰ अरण्यजवर्वर्याम् । सुमसप्रभे । विषघ्ने । सूक्ष्मपत्रे । निद्राली ॥

वनवल्लरी । स्त्री॰ निःश्रेणिकातृणे ॥

वनवह्नि : । पुं॰ दवानले ॥

वनवासन : । पुं॰ गन्धौती । खट्टाशे ॥

वनवासी । पुं॰ नीलमत्स्यकन्दे । शाल्मलिकन्दे ॥ पाटल्याम् । मुष्ककवृक्षे ॥ शृङ्ग्याम् । ऋषभौषधे ॥ शूकरकन्दे । वाराहीकन्दे ॥ त्रि॰ वनवासकर्त्तरि ॥

वनवीज : । वनवीजक : । वनवीजपूरक : । पुं॰ ग्राम् । मातुलुङ्गिका । वरग्यजातवीजपूरे । अरण्यजाताम् ॥

वनशम्लाकी । स्त्री॰ वृक्षाम् ॥

वनव्रीहि : । पुं॰ नीवारे ॥

वनशूकरी । स्त्री॰ शूकशिम्व्याम् ॥ अरण्यवाराह्याम् ॥

वनशूरण : । पुं॰ वनोद्भवे ओले । सितशूरणे । वनकन्दे ॥

वनशृङ्गाट : । पुं॰ गोक्षुरके ॥ वनस्य शृङ्गाटइव ॥

वनशृङ्गाटक : । पुं॰ गोक्षुरके ॥

वनशोभनम् । न० पद्मे ॥ त्रि० वनस्य शोभाकर्त्तरि ॥

वनश्वा । पुं० गन्धमार्ज्जारे ॥ शल्लके । गोमायौ ॥ व्याघ्रे ॥

वनसङ्कटः । पुं० मसूरे ॥

वनसद् । त्रि० वनेचरे ॥

वनसमूहः । पुं० वन्यायाम् ॥ वनानां समूहः ॥

वनसरोजिनी । स्त्री० वनकार्पास्याम् ॥

वनस्थः । पुं० मृगे ॥ त्रि० वनवासिनि ॥

वनस्था । स्त्री० अश्वत्थीवृक्षे ॥

वनस्पतिः । पुं० द्रुममात्रे । विना पुष्पं फलशालिनि वृक्षे ॥ अपुष्पाः फलवन्तो ये ते वनस्पतयः स्मृताः इति मनुः ॥ श्योनाकवृक्षे । नन्दीवृक्षे ॥ वनस्पतिः । पारस्करादित्वात् सुट् ॥ वटे ॥

वनहरिद्रा । स्त्री० काननोत्पन्नहरिद्रायाम् । शोलिकायाम् ॥

वनहास । पुं० काशमाले । काशतृणे ॥ कुन्दवृक्षे ॥

वनहासकः । पुं० काशतृणे ॥

वनाखुः । पुं० शशके ॥

वनाखुकः । पुं० मुद्गे ॥

वनाजः । पुं० वनच्छागे । टुडिके ॥

वनाटुः । पुं० स्त्री० मधुपायाम् । नीलमक्षिकायाम् ॥

वनाधिवासी । त्रि० वनस्थे ॥ वनमधिवसति तच्छीलः । णिनिः ॥

वनामलः । पुं० करमर्द्दे । कृष्णपाकफले ॥

वनाम्रः । पुं० कोषाम्रे ॥

वनायुः । पुं० हरिणे । देशविशेषे ॥

वनायवः । पुं० बहुवचनान्तोऽयम् । देशविशेषे ॥

वनायुजः । पुं० हयविशेषे । वनायुजी ॥ वनायुदेशजातः । सप्तम्या म्लनेड° : ॥

वनारिष्टा । स्त्री० वनहरिद्रायाम् ॥

वनार्चकः । पुं० पुष्पजीविनि । मालाकारे ॥

वनार्द्रका । स्त्री० ऐन्द्रे । वनभवार्द्रकी ॥

वनालिका । स्त्री० वस्त्रवल्ल्याम् । हस्तिशुण्डाम् ॥

वनाश्रयः । पुं० द्रोणकाके ॥

वनाहिरः । पुं० दन्तायुधे । शूकरे ॥

वनिः । पुं० वह्नौ । वन्यते याच्यते । वनु याचने । खनिकष्यज्यसिवसि वनिसनिध्वनिग्रन्थिचरिभ्यश्च इति इः प्रत्ययः ॥

वनितः । त्रि० याचिते । सेविते ॥

वनिता । स्त्री० उत्पादितात्यर्थानुरागनार्याम् ॥ योषिन्मात्रे ॥ वन्यते सा । वनु याचने० वनसम्भक्तौ वा । क्तः । यद्विभाषेत्यस्यानित्यत्वा

म। गोरोचनायाम् ॥ वन्द्रायाम् ॥

वन्द्र : । त्रि० पूजके ॥ पुं० गुरौ ॥ वन्द्रते॰ वन्दतेवा । वदि॰ । स्फायितञ्चीत्यादिनारक् ॥ न॰ कल्याणे ॥

वन्य : । पुं वनोले । घनशूरणे ॥ धाराकीमृदे ॥ देवनके ॥ न॰ कर्वरीसुगन्धे ॥ त्वचे॥ त्रि॰ वनो भूते ॥ वनेभव : । यत् ॥

वन्या । स्त्री॰ वनसमूहे ॥ चम्बुसमूहे । वनानांसमूह : । पाशादिभ्योय : ॥ गोपालकर्कट्याम् ॥ मुद्गपर्ण्याम् । गुञ्जायाम् ॥ भद्रमुस्तायाम् ॥ गम्भपत्रायाम् ॥ सिंघ्यायाम् ॥

वन्योपोदकी । स्त्री॰ लताप्रभेदे वनसायाम् । वनसाक्षायायाम् ॥ वृत्तिराजनिर्घण्ट : ॥

वन्न : । त्रि॰ वर्धिनि । भागिनि ॥ वनति । वनसम्भक्तौ । स्फायितञ्च्यादिना रक् ॥

वप : । पुं॰ सेदंसि ॥ केशमुण्डने ॥ बीजवपने ॥ वपति । टुवप्॰ पचाद्यच् ॥ वपतियद्गिकपाय : चेत्रमासाद्यानीकम् ॥

वपनम् । न॰ क्षौराधाने ॥ मुण्डने ॥ यथा । गङ्गायांभास्करक्षेत्रे मातापित्रोर्गुरोर्मृतौ । आधानेसोमपानेच वपनंसप्तसुस्मृतम् ॥

टुवप्॰ । ल्युट् ॥ अन्यत्रनिषेधात्प्रसु : पत्नीकेशान्नवापयेत् ॥ क्षौरे ॥

वपनी । स्त्री॰ नापितशालायाम् ॥

वपा । स्त्री॰ विवरे । छिद्रे ॥ मेदसि ॥ उप्यतेऽत्र । टुवप्॰ । भिदाद्यङ् ॥ यद्वा । वपति । पचाद्यच् । टाप् ॥

वपित : । पुं॰ पितरि ॥

वपुस्तव : । पुं॰ शरीरस्थरसधातौ ॥

वपुन : । पु॰ देवे । सुरे ॥

वपुषा । स्त्री॰ हवुषायाम् । कौवेरै॰ इ॰ भा ॥

वपुष्मा । स्त्री॰ पद्मचारिण्याम् ॥

वपु : । न॰ तनौ । शरीरे ॥ प्रशस्ताकृतौ ॥ वपति॰ उप्यतेवा । टुवप्बीजसन्ताने । अर्तिपृवपीसुसि : ॥

वप्तव्य : । त्रि॰ वपनीये ॥ भूमौवीजविन्यस्य॰ सुर्वरायामिचोपरे ॥

वप्ता । पुं॰ जनके ॥ त्रि॰ वापके । वपति । टुवप्॰ । तृन्तृचाविति तृच् ॥ कवौ ॥

वप्र : । पुं॰ तातै ॥ प्रकारे ॥ न॰ सीसके । पुं॰ न॰ प्राकाराधारवेदिकायाम् । चये ॥ तथाचार्थशास्त्रम् । खातादुद्धृतमृदावप्रंकारवेत्॰तस्योपरिप्राकारमिति ॥ महावप्रोयथा । महीध्रानांमहावप्रां

तडागशतशोभिताम् । प्राकारमट्ट
सम्बाधामिन्द्रस्येवामरावतीम् ॥
महान्वप्रोयस्याः । प्राकाराधार
भूताकृत्रिमोच्छ्रिताभूमिर्वप्रसंज्ञ्ये
तिवि॰ पु॰ ॥ रोधसि । तटे ॥
रेणौ ॥ क्षेत्रे । केदारे । सानुनि ॥
उप्यतेऽत्र । टुवप॰ । इति वपिभ्यां
रन् ॥
वप्रक्रीडा । स्त्री॰ वृषभादीनांवप्रक्रि-
यायाम् ॥ यथा । उत्खातकेलिःशृ
ङ्गाद्यैर्वप्रक्रीडानिगद्यतेइतिशब्दा-
र्णव : ॥
वप्रा । स्त्री॰ मञ्जिष्ठायाम् ॥
वप्रि : । स्त्री॰ क्षेत्रे । वपति । टुव
प॰ । [illegible]कारादित्वात्साधु : ॥
वप्री । स्त्री॰ वल्मीके ॥
वम : । पुं॰ स्त्री॰ वमने ॥
वमथु : । पुं॰ वमने । गजस्यकरशी-
करे ॥ वमनं॰ वम्यतेवा टुवमउ
द्गिरणे ॥ ट्वितोथुच् ॥
वमन : । पुं॰ शणे ॥ न॰ छर्दने ॥
अर्दने ॥ आहुतौ । आकरणे ॥
वमनी । स्त्री॰ जलौकायाम् ॥
वमनीया । स्त्री॰ मक्षिकायाम् ॥
त्रि॰ वमनयोग्ये ॥
वमि : । पुं॰ हुताशने । अग्नौ ॥
धूर्त्ते ॥ स्त्री॰ वान्तौ । छर्दने ॥
वमनम् । टुवम॰ । वच्यादिभ्य : ॥

वमित : । त्रि॰ कृतवमने ॥ यथा ।
वमितंलङ्घयेत्प्राज्ञोलङ्घितंन
तुवामयेत् । वमनेकृशबाहुल्यात्
न्यालङ्घनकर्षितम् ॥
वमी । स्त्री॰ वमने ॥ कृदिकारादिति
ङीष् ॥
वम्र : । पुं॰ वंशे ॥
वम्री । स्त्री॰ उपजिह्वायाम् । सीम
क॰ द्र॰ दे॰ भा॰ । मालवी॰ द्र॰
महाराष्ट्रभाषा ॥ द्र॰ दे॰ म्रु : ॥
वम्रीकूट : । पुं॰ वल्मीके ॥
वय : । पुं॰ पक्षिणि । खगे ॥ तारु
ण्ये ॥ यौवने ॥ बालकतायांयौव
नादिरूपायांशरीरावस्थायाम् । बा
ल्यादौ ॥ पक्षिविषय : यथा : ।
यथा । कौमारयौवनमध्यमस्थवि-
रत्वामितिचत्वारिवयांसीत्येक : प
क्ष : । तथाचाहु : । आद्येवयसि
नाधीतंद्वितीयेनार्जितंधनम् । तृती
येनतपस्तप्तं चतुर्थेकिंकरिष्यतीति ॥
त्रीणिवयांसीत्यन्ये । यदाहु : ।
पितारक्षतिकौमारेभर्त्तारक्षतियौ-
वने । पुत्रास्तुस्थाविरेभावेनस्त्रीस्वा
तन्त्र्यमर्हतीति ॥ अन्ये तु॰ कौमार
यौवनस्थविरत्वानि॰ त्रीण्येवानि ।
आहुयते । आषोडशाद्भवेद्बालोयावत्
क्षीरनिवर्त्तक : । मध्यम : सप्तति
र्यावत्परतोवृद्धउच्यतइति ॥ के-
चित्तुउपचयापचयतदभावे वयसी

वरण्ड : । पुं० अन्तरावेदाम् । वरण्डके । समूहे । सङ्घे । वदनामये । वयस्फोडा० इ० भा० प्र० ॥ वृणोति । वृञ् ० । अण्डन् क्रम्भृवृञ्भ्यत्यण्डन् ॥

वरण्डक : । पुं० अन्तर्वेदौ । वरण्डे । मासङ्गवेदाम् ॥ अभ्यासकालेका अनवेदिमन्तर्यदन्तिनीयोधयेविद्रुतिप्रसिद्धि : ॥ यौवनकण्टके ॥ संवर्तुके । गोलक्रतिख्याते ॥ भित्तौ ॥ त्रि० विशाले ॥ भयसम्पन्ने । कृपणे ॥

वरण्डा । स्त्री० शरिकायाम् ॥ वर्त्याम् । शस्त्रविशेषे । छुरिकायाम् ॥

वरण्डालु : । पुं० फलपुष्पे ।

वरतिक्त : । पुं० कुटजवृक्षे ।

वरतिक्तिका । स्त्री० पाठायाम् ॥

वरत्नारी । स्त्री० रेणुकानामनिगन्धद्रव्ये ।

वरत्रा । स्त्री० नद्ध्याम् । चर्ममयरज्जौ० । वरत्र० इ० भा० प्र० ॥ दूष्यायाम् । कक्षायाम् । गजमध्यबन्धनरज्जौ । व्रियतेऽनया । वृञ् ० । बाहुलकादत्र : । वृजश्चिदित्यनेनवा । यथा । वरत्रायते । वेड्पालने । अातोनुपेतिक : ।

वरत्वच : । पुं० निम्बवृक्षे । न० श्रेष्ठवल्कले ।

वरद : । त्रि० प्रसन्ने । अभीष्टदातरि । समर्थके ॥ शान्तचित्ते ॥ वरंददाति । डुदाञ्० । आतोनुपसर्गेदतिक : ॥ पुं० अग्नौ ॥ शान्तिकर्मणिपुष्टौचवरदोऽग्न्यवाहन इत्यागमात् ॥

वरदा । स्त्री० कन्यायाम् । कुमारिकायाम् । वरदाख्याम् ॥ अश्वगन्धायाम् ॥ आदित्यभक्तायाम् ॥ टाप् ॥ तिथिविशेषे माघशुक्लचतुर्थ्याम् ॥

वरदाचतुर्थी । स्त्री० माघशुक्लचतुर्थ्याम् । तस्यांगौरीपूज्या । यथा । भविष्योत्तरेमाघशुक्लमधिकृत्य । चतुर्थीवरदानामतस्यांगौरीसुपूजिता । सौभाग्यमतुलंकुर्यात्पञ्चम्यांश्रीरपिश्रियम् ॥

वरदातु : । पुं० भूमिसर्पवृक्षे ॥

वरदाषी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

वरदानस् । न० श्रीतीर्थभेदे । यत्र विप्रश्विद्विर्वाससावरोदत्त : ॥

वरदारु : । पुं० शाकवृक्षे ।

वरदासङ्गम : । पुं० तीर्थविशेषे ॥

वरपर्णाख्य : । पुं० चीरयास्तकौवृक्षे ।

वरप्रद : । त्रि० वरदे ॥

वरप्रदा । स्त्री० अगस्त्यमुने : पत्न्याम् । लोपामुद्रायाम् । वरंप्रददाति । डुदाञ : क : । टाप् ॥

वरक : । पुं॰ पिशाचविशेषे ॥ यथोक्त शूलिनीमन्त्रविधाने । सहस्रं प्रजपेन्मन्त्रं शूलिन्यायंस्य मन्त्रः । वटाश्चवरकाश्चैवनस्य शान्तिकदाचनेति ॥

वरफल: । पुं॰ नारिकेलवृक्षे । वराणि फलानियस्य , न॰ श्रेष्ठफले ॥

वरम् । अ॰ ईषदुत्कर्षे ॥ मनागिष्टे ॥

वरमुखी । स्त्री॰ रेणुकाभिधगन्धद्रव्ये ॥

वरम्वरा । स्त्री॰ पृश्निपर्ण्याम् ॥

वरयिता । पुं॰ भर्त्तरि ॥ वरणकारयितरि ॥

वरर : । त्रि॰ वरप्रदे ॥ वरान्राति । रादाने । आतइतिक : ॥

वररुचि : । पुं॰ पुनर्वसौ ॥ कात्यायनमुनौ ॥ विक्रमादित्यराजसभास्थे कविविशेषे ॥ वरेषुरुचिर्यस्य ॥

वरल : । पुं॰ वरटे । गम्भीर्याम ॥

वरलब्ध : । पुं॰ चम्पकवृक्षे ।, त्रि॰ वरप्राप्ते ॥

वरला । स्त्री॰ गम्भीर्याम् ॥ हंस्याम्॥

वरली । स्त्री॰ वरटायाम ॥

वरवत्सला । स्त्री॰ श्वश्र्वाम् ॥

वरवर्णिनी । स्त्री॰ वरारोहायाम् । मस्तकाभिन्याम् । उत्तमायांनार्य्याम् ॥ यस्याः लक्षणयथा । शीतेसुखोष्णासर्वाङ्गीग्रीष्मेयासुखशीतला । भर्तृभक्ताचयानारीसाभवेद्वरवर्णिनी ॥ इतिरुद्र : ॥ वरोवर्णोस्त्यस्या : । इनि । ङीप् । लाक्षायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ रोचनायाम् । फलिन्याम् ॥ साध्वीस्त्रियाम् वरश्वासौवर्णश्चसोस्त्यस्या : । इनि : । ङीप् ॥ स्त्रियि ॥ गौर्याम् ॥ सरस्वत्याम् ॥

वरवाह्लीकम् । न॰ कुङ्कुमे ॥

वरवृष : । पुं॰ सुप्रसादे । शिवे ॥ वरेषुवृष : ॥

वरा । स्त्री॰ फलत्रिके । त्रिफलायाम् ॥ पाठायाम् ॥ रेणुकाख्यगन्धद्रव्ये ॥ गुडूच्याम् ॥ मेदायाम् ॥ ब्राह्म्याम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ विडङ्गे । शैलायाम् ॥ यष्टमुद्रिस्यस्ता वृत्याप ॥

वराक : । पुं॰ सङ्करे । रणे । युद्धे ॥ त्रि॰ शोचनीये । शोच्ये ॥ अधरे ॥ वृणोतेतत्त्कोत ।। वृङ्सम्भक्तौ । अन्दभियकुहशुरुक्वृङ : षाकन् ॥

वराकी । स्त्री॰ शवरायाम् ॥ ङीप् ॥

वराङ्ग : । पुं॰ पुष्करिणि । गजे । जातके ॥ न॰ योनौ ॥ मस्तके ॥ गुडत्वचि । शोभनावयवे ॥ त्रि॰ शोभनावयवविशिष्टे । वरञ्चतदङ्गञ्च । वराण्यङ्गान्यस्य ॥

वराङ्गकम् । न॰ गुडत्वचि । त्वक्पत्रे । त्वचे ॥ वरमङ्गमस्य । शैषा-

अनेनपार्श्वयोर्मध्येसलिलयातव्यं मार्गेन्नजेत् ॥

वराहाङ्गी । स्त्री० दन्त्याम् ॥

वराहिका । स्त्री० कपिकच्छ्वाम् ॥

वराही । स्त्री० भद्रमुस्तायाम् ॥ शूकरवाम्द्यां ॥

वरिमा । पुं० उरुत्वे । विस्तारता याम् ॥ उरोर्भावः । पृथ्वादित्वा दिमनिच् । प्रियस्थिरेति० उरो र्वरभावः ॥

वरिवः । न० परिचर्यायाम् ॥ धने ॥

वरिवसितः । त्रि० उपासिते ॥ वरिवः कृतम् । नमोवरिवश्चित्रङः क्यच् । क्तः क्यस्य विभाषेतिपक्षे यलोपः ॥

वरिवसिता । त्रि० नमस्कर्त्तरि ॥

वरिवस्या । स्त्री० शुश्रूषायाम् । सेवायाम् ॥ वरिवसः करणम् । वरिवस् शब्दः पूजार्थः । नमोव रिवश्चित्रङः क्यच् । अप्रत्ययादि त्यः । टाप् ॥

वरिवस्थितः । त्रि० उपासिते । वरि वसिते ॥ वरिवसः क्यच् । क्तः । क्यस्य विभाषेतिपक्षे यलोपाभावः ॥

वरिशी । स्त्री० मत्स्यवेधने ॥

वरिषम् । न० वत्सरे ॥

वरिषाः । स्त्री० भूम्नि० वर्षासु । प्रावृषि ॥ ० ॥

वरिषाप्रियः । पुं० चातकखगे ॥

वरिष्ठः । पुं० तित्तिरौ ॥ नारङ्गवृक्षे ॥ न० मरिचे । ताम्रे ॥ त्रि० वरतमे ॥ उरुतमे ॥ अयमेषामतिशयेनवरः उरुर्वा । अतिशायने० इष्ठन् । प्रियस्थिरेति० उरोर्वरभावः ॥ वक्ष्ये ॥

वरी । स्त्री० शतावर्याम् ॥ कौलेत्प लाकारपुष्पत्वात् । वृणोति । वृ अच् । पचाद्यच् । गौरादिः ॥ सूर्यभार्यायामिति ॥

वरीयान् । पुं० विष्कम्भादिष्वष्टादशे योगे ॥ तत्रजातस्यफलंयथा । दाताद्यालुः सुतरांसुवेशः सत्कर्म वार्त्तामधुरः स्वभावः । वरीयसोया न् धनवान् जनाढ्योयोगोवरीयान् यदिजन्मकाले ॥ त्रि० अतियूनि ॥ श्रेष्ठे ॥ अतिविस्तारे ॥ अयमन योरतिशयितउरुर्वरोवा । द्विवचने तीयसुनिप्रियस्थिरेति० उरोर्वरा देशः ॥

वरीवर्दः । पुं० बलीवर्दे ॥

वरुटः । पुं० म्लेच्छजातिविशेषे ॥ यथा । पुलिन्दानाहलाभिल्ला: शबरावरुटाभटाः । मालाभिल्लाः किराताश्चसर्वेपिम्लेच्छजातयः ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

वरुडः । पुं० अन्त्यजजातिविशेषे ॥ यथा । रजकश्चर्मकारश्चनटोवरु डएवच । कैवर्त्तमेदभिल्लाश्चसप्तैते चान्त्यजाः स्मृताः ॥ एतेषांचस्त्रियो गत्वाभुक्त्वाचप्रतिगृह्यच । पतत्य

स्नानतोऽभिप्रोक्षणात् साम्यनुगच्छ ति ॥ इतियमः ॥ चक्षोत्पत्तिर्यथा । कैवर्त्तस्य चकन्यायांशौण्डिकाद्वैभसौचिक । सौचिक्यांशौण्डिकाज्जातोनटोवरुडएवच ॥ ब्र० प० प० ॥

वरुण : । पुं० पश्चिमाशापतौ । प्रचेतसि । पाशिनि । यादसांपतौ । अप्पतौ ॥ यादसामध्म्पि राजा वरुणोनामभगवतोविभूतिः ॥ त्रियतौ० इणोरिश्च । इञ् ० । शुद्धादिभ्यउनन् । अप्प् । जले ॥ स्वर्गिमत वरणात्साधयतीसूर्ये ॥ तरुविशेषे । वरणे । सेतौ । तिक्तशाके । कुमारके । श्मशरीचे । श्वेतपुष्पे । तमाले । वरुणा० द्र० भा० प्र० ॥ श्वस्तुणा : । वरुण : पित्त भेदीश्लेष्मकृच्छ्राश्ममारुताम् । निहन्तिगुल्मवातास्रकृमींश्चोष्णोग्निदीपनः ॥ कषायोमधुरस्तिक्त : कटुकोरूक्षकोलघु : ॥ वपिष । वरुणोनिलगुल्मघ्नोमेदोघोष्णोश्मरीहर : । पुष्पंवरुणकं ग्राहीपित्तघ्नामयनाशनम् ॥ ०

वरुणजा । स्त्री० मदिरायाम् ॥

वरुणात्मजा । स्त्री० मदिरायाम् ॥ वरुणालयोविवरुणः । तस्यात्मजाः

वरुणानी । स्त्री० वरुणस्यपत्न्याम् ॥ वरुणस्यस्त्री० । इन्द्रवरुण लिङ्गे

पानुकौ ॥

वरुणालय : । पुं० समुद्रे । वरुणस्यालय : ॥

वरुत्रम् । न० प्रावरणे । उत्तरीयवस्त्रे ॥ वृणोति । वृञ् ० । वशिश्रादिभ्यश्चोचाविहितत्रप्रत्यय : ॥

वरुल : । पुं० सम्भक्ते ॥

वरूथ : । पुं० रथगुप्तौ । परप्रहरणाभिघातेरक्षार्थं रथस्यसन्नाहवद्वावरणाद्रव्ये ॥ वरूथोरथगुप्तिर्यातिरोधत्ते रथस्थितमितिसञ्ज्ञक : । पिकि ॥ थाले ॥ समूहे ॥ चि० दरणीचे ॥ न० चर्मणि ॥ वर्मणि ॥ वेश्मनि ॥ त्रियतेरथोऽनेन : वृञ् वरणे । जुवृञ्भ्यांमूथन् ॥

वरूथाधिपति : । पुं० सेनान्याम् ॥

वरूथी । त्रि० गुप्तिमति ॥ रथिनि ॥

वरूथिनी । स्त्री० सेनायाम् ॥ वरूथा : सन्त्यस्याम् । इनि : ङीप् ॥

वरेण्य : । पुं० वह्नौ ॥ प्रजापतौ ॥ ध्यानेनसूर्य मण्डलेद्रष्टव्ये पुरुषे । तथाचयोगियाज्ञवल्क्य : । वरेण्यं वरणीयत्वाज्जन्मसंसारभीरुभि : । आदित्यान्तर्गतं यच्चभर्गाख्यं वासुमुक्षुभि : । जन्ममृत्युविनाशाय दु : खस्यत्रिविधस्यच । ध्यानेनपुरुषोयन्तुद्रष्टव्य : सूर्यमण्डलेइति ॥ न० कुङ्कुमे ॥ त्रि० प्रधाने ॥ वरणीये ॥ त्रियते । वृञ्० ।

वृजपण्य : ॥

वरेन्द्री । स्त्री॰ गौडदेशे ॥

वरेश्वर : । पुं॰ सदाशिवे । वराणामीश्वर : ॥

वरोटम् । न॰ मरुवकपुष्पे ॥

वरोल : ।) पुं॰
वरोली ।) स्त्री॰ वरटे ॥

वर्कर : पुं॰ नर्म्मणि । परिहासे ॥ युवपशौ ॥ छागे । मकरा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ मत्स्यमांसगुणा: । यथा सविह्न् नान्त्यं नयुतंसुपक्वमजासुतस्यामिष मल्पकस्य । एलाजवङ्गीमययोगयोगात्करोतिपुष्टिं जठरानलस्य । अजासुतस्यबालस्यमांसं गुरुतरंस्मृतम् । हृद्यं मृदुतरञ्च सुस्वादुबलदं स्मृतम् । वर्कयास्तु सिद्धार्थसम्भवैते सेहूतैर्वापस्करान्विते । साधितस्याप्रसूताया : पलमाज गुणोत्तमम् । अजाऽप्रसूतासम्भूतं मांसं पीनसनाशनम् । शुष्ककासारुचैशोफेषित मग्नेसन्दीपनम् । अजासुतस्यपीनस्यधीमनस्यस्यसाधितम् । घृतराम ठसंयुक्तोपस्करैरसवत्पलम् । वातपित्तहरंबल्यं सुस्वादुरुचिकारकम् । हृद्यं पीनसकासाश्च : शोषघ्नं पुष्टिदात्परम् ॥ इतिपिठीरा । चर्षछिलेधिवर । स्थूलनिष्कामितान्त्यमांसंहतगजकाच । रञ्जितघृतधासूदैरास्वादिप्रमस्तकम् । स न्मांसंमांसदंबल्यं रुच्यं पित्तानिलापहम् । सुस्वादुमधुरंपाकेकिञ्चित्पक्फकरंस्मृतम् । वर्कते । वृकधादागे । बाहुलकादरन् ॥

वर्कराट : । पुं॰ कटाक्षे ॥ तरुणादिस्त्रीचेष्टि ॥ नारीपयोधरोत्सङ्गकान्तादसमखक्षते ॥ इतिमेदिनिकार : ॥

वर्ग : । पुं॰ सजातीयसमूहे । समानधर्मिभि : प्राणिभिरप्राणिभिर्वा पलक्षितेहन्दे ॥ यथा । कवर्ग : पशुवर्ग : । इति ॥ ग्रन्थपरिच्छेदे ॥ यथा । सर्गोवर्गपरिच्छेदोद्घाताध्यायाङ्कसङ्ग्रहा : । उच्छ्वास : परिवर्त्तपटल : काण्डमस्त्रियाम् । स्थानंप्रकरणंपर्वाह्निकञ्चग्रन्थसन्धय : ॥ समानात्मकाभ्यपूरणे । व्रातौ । वृज्यते । वृजीवर्जने । घञ् । कुत्वम् ।

वर्गोत्तम : । पुं॰ नवांशानामंशविशेषे । यथाचराणांमेषकर्कटतुलामकराणांप्रथमांश : । स्थिराणां वृषसिंहवृश्चिककुम्भानांपञ्चमांश: । द्व्यात्मकानांमिथुनकन्याधनुर्मीनानांनवमांश : । चराणांप्रथमोंऽशः स्थिराणांपञ्चमस्तथा । नवमोद्व्यात्मकानाञ्चवर्गोत्तमइतिस्मृत : ॥ यदि । सेवायामकरादायतुलादा : कर्कटादय : । क्रमात्प्रथमा

राशीनांस्वांशावर्गोत्तमाः स्मृताः ॥ इति ॥

वर्ष्मा : । पुं॰ चन्द्रात्मजे ॥ यथा । रोहिण्यामभवद्वर्ष्मावर्षसौम्येनचन्द्रमाः । त्रि॰ ॥ न॰ रूपे ॥ विस्तारम् ॥ तेजसि ॥ वर्षते । वर्षदी मी । सर्वधातुभ्योऽसुन् ॥

वर्षस्कः । पुं॰ न॰ गूथे । पुरीषे । विष्ठायाम् ॥ वर्चते॰ वर्च्चस्येषा । वर्च॰ । असुन् । कुत्सायांकन् ॥

वर्चस्वी । पुं॰ चन्द्रमसि ॥ त्रि॰ वर्चो विशिष्टे ॥ अस्मायामेधेतिमत्वर्थीयेविनिः ॥

वर्ज्जनम् । न॰ हिंसायाम् ॥ त्यागे ॥

वर्ज्जनीयः । त्रि॰ त्यागार्हे । वर्ज्ज्ये ।

वर्ज्जितः । त्रि॰ परित्यक्ते । वृजेः क्तः ॥

वर्ज्यः । त्रि॰ त्याज्ये । वर्ज्जनीये ॥

वर्णः । पुं॰ द्विजादौ । ब्राह्मणादौ । ब्राह्मणे । क्षत्रिये । वैश्ये । शूद्रे ॥ देवेपुरुषाद्यथा । आदित्याः क्षत्रियास्तेषांविशश्चमरुतस्तथा । अश्विनौचस्मृतौशूद्रौतपस्युग्रेसमास्थितौ । स्मृतास्त्वाङ्गिरसादेवाब्राह्मणाइतिनिश्चयः । अपिच । चत्वारः कथितावर्णाश्चत्वारश्चाश्रमाअपिसुव्रते । आचारायापिवर्णानामाश्रमाणांपृथक्पृथक् ॥ ब्राह्मणादीकलिकालेतुवर्णाः पञ्चप्रकीर्त्तिताः । ब्राह्मणः क्षत्रियोवैश्यः शूद्रः सामान्यएवच ॥ सामान्योवर्णसङ्करः ॥ शुक्लादौ ॥ सचबहुविधोयथा । श्वेतः १ । पाण्डुः २ धूसरः ३ । कृष्णः ४ । पीतः ५ । हरितः ६ । रक्तः ७ । शोणः ८ । अरुणः ९ । पाटलः १० । श्यावः ११ । धूम्रः १२ । पिङ्गलः १३ । कर्बुरः १४ । यथामरः । शुक्लशुभ्रशुचिश्वेतविशदश्येतपाण्डराः । अवदातः सितोगौरोऽवलक्षोधवलोऽर्जुनः ॥ १ ॥ हरिणः पाण्डुरः पाण्डुः २ । ईषत्पाण्डुस्तुधूसरः ३ । कृष्णेनीलासितश्यामकालश्यामलमेचकाः ४ । पीतोगौरोहरिद्राभः ५ पालाशोहरितोहरित् ६ लोहितोरोहितोरक्तः ७ शोणः कोकनदच्छविः ८ ॥ अव्यक्तरागस्त्वरुणः ९ । श्वेतरक्तस्तुपाटलः १० । श्यावः स्यात्कपिशो ११ धूम्रधूमलौकृष्णलोहिते १२ । कडारः कपिलः पिङ्गपिशङ्गौकद्रुपिङ्गलौ १३ । चित्रंकिर्मीरकल्माषशबलैताश्चकर्बुरे १४ ॥ गुणेशुक्लादयः पुंसिगुणिलिङ्गास्तुतद्वति । इति ॥ यशसि ॥ गुणे । गजच्छिन्नकम्बले । प्रवेणाम् । आस्तरणे । हाथीकीझूल॰ इ॰ मा॰ । स्तुतौ ॥ कासुने ॥

वृत्ते ॥ गीतक्रमे ॥ न० कुङ्कुमे ।
पुं० न० भेदे । रूपे ॥ विलेपने ॥
अक्षरे । अकारादिवर्णे सच द्विवि
धः । व्यञ्जनात्मकोऽक्षरात्मकश्च ॥
अक्षरात्मकस्योच्चारणम् कण्ठदेश
स्थे । यथा । श्रीशिवउवाच । वि
शेषकथयाम्यत्रोच्चार्याः षोडश :
स्वराः । कण्ठ्यजिह्वयासूक्ष्मक्षयं
जिह्वदन्तजन् । सुखस्थानाधिवासा
च्चाः अकारः कण्ठजातजदलि ॥
विन्दे । अब्दे ॥ तालविशेषे ॥ ष
ड्जादिगतौ ॥ षड्गरागे ॥ विष
तेऽनेन । वृञ्० । कृवृजुसिद्धुपन्य
निस्वपिभ्यो नित्दितिनः ॥ यद्वा ।
वर्ण्यन्ते वर्णाः सन् त्यक्ष । वर्णधा
रय ॥ वर्ण्यतेऽर्थोऽनेनेति । व-
र्णवर्णने० वर्णप्रेरणे वा । घञ्
॥ वर्णयतिवा । अच् ॥
वर्णकः । पुं० चारणे ॥ मण्डले ॥
न० हरिताले ॥ चन्दनादिद्रवे
प्रसाधने ॥ गात्रानुलेपनयोग्यपिष्ट
वर्णद्रव्ये ॥ चन्दने ॥
पुं० स्त्री० चित्रशालाचरितावाला
चनोलीकादौ ॥ पुं० न० चन्दने
॥ विलेपने ॥ त्रि० सज्जकरि ॥ वर्ण
करोति० वर्णयति० वर्णीतिवा ।
वर्ण० । ण्वुल् ॥
वर्णकम्बल : । पुं० चामरे ॥
वर्णकवि : । पुं० कुबेरात्मजे ॥
मायुराजे ॥
वर्णका । स्त्री० प्रावर्णभेदे ॥ व
र्णश्चर्णक्रियाविस्तारगुणवचनेष्विति
चौरादिकः । ततोण्वुल् । वर्णं
कालान्तरद्रुतोस्त्वम ॥
वर्णकूट : । पुं० पेटकविधिषि ॥ य
था । चार्वविट्शूद्रविप्राः च्युः
क्रमान्मेषादिराशयः । तत्रवर्णा
धिकाधन्याने वेदाद्याकदाचन ॥
दोषस्तु । वर्णज्येष्ठातु यानारी वर्णे
हीनस्तुयः पुमान् ॥ विवाहे यदि
कुर्वीत तस्याभर्ता विनश्यतीति ॥
वर्णकूपिका । स्त्री० मसीधान्याम् ॥
वर्णक्रिया । स्त्री० वर्णकरणे ॥ यथा ।
वर्णश्च करणे देयं कुङ्कुमं रक्तचन्दन-
म् । ताम्बूलं यवयद्यां शं तचतच
प्रयोजयेत् ॥ पाकेषु गुरुपादयो-
गोत्पत्तिपीरवीपुच्च ॥ शिपिपाका
योगेषु धूपयेद्विड्गुलसर्पिषा ॥
वर्णचारक : । पुं० चित्रकारे ॥
वर्णज्येष्ठ : । पुं० ब्राह्मणे । वर्णानां
वर्णेषु वाज्येष्ठः ॥ त्रि० स्वश्वापि
वयोसमवर्णे ॥

वर्णतूलिः ।)
वर्णतूलिका) स्त्री० लेखन्याम् ॥
वर्णतूली ।)

वर्णदम् । न० कालीयके ॥ त्रि० व
र्णदातरि ॥
वर्णदात्री । स्त्री० हरिद्रायाम् ॥

वि॰ वर्णदातरि ॥
वर्णदूतः । पुं॰ लेखे । वाचिकहारके ॥
वर्णधर्म्मः । पुं॰ न॰ वर्णाधिकृतधर्म्मे ॥ वर्णत्वमेकमाश्रित्ययोधर्मः सम्प्रवर्त्तते । वर्णधर्मः सउक्तस्तु यथोपनयनं नृपेति भविष्यपुराणम् ॥ अपिच । यजनं याजनं दानं ब्राह्मणस्य प्रतिग्रहः । अध्यापनं चाध्ययनं षट्कर्माणि द्विजोत्तमाः ॥ दानमध्ययनं यज्ञो धर्म्मः क्षत्रियवैश्ययोः । दण्डो युद्धं क्षत्रियस्य कृषिर्वैश्यस्य शस्यते ॥ शुश्रूषैव द्विजातीनां शूद्राणां धर्म्मसाधनम् । कारुकर्म तथाजीवः पाकयज्ञोऽपि धर्म्मतः ॥ क्षमा दमो दया दानमलोभस्त्याग एव च । आर्ज्जवं चानसूया च तीर्थानुसरणं तथा ॥ सत्यं सन्तोष आस्तिक्यं श्रद्धा चेन्द्रियनिग्रहः । देवताभ्यर्च्चनं पूजा ब्राह्मणानां विशेषतः ॥ अहिंसा प्रियवादित्वमपैशुन्यमकल्कता । सामासिकमिमं धर्म्मं चातुर्वर्ण्येऽब्रवीन्मुनिः ॥ प्राजापत्यं ब्राह्मणानां स्मृतं स्थानं क्रियावताम् । स्थानमैन्द्रं क्षत्रियाणां संग्रामेष्वपलायिनाम् ॥ वैश्यानां मारुतं स्थानं स्वधर्म्ममनुवर्त्तताम् । गान्धर्वं शूद्रजातीनां परिचारेण वर्त्तताम् । इति कौर्म्मे २ अध्या

यः ॥
वर्णनम् । न॰ उपवर्णने ॥ स्तवने ॥ शुक्लपीतादिवर्णयोजने ॥
वर्णना । स्त्री॰ प्रशंसायाम् । गुणकथने । स्तवे ॥
वर्णनीयः । वि॰ वर्ण्ये । वर्णितव्ये ॥
वर्णपात्रम् । न॰ चित्रकारस्य नीलादिवर्णाधारे ॥
वर्णपुष्पः ।) वर्णपुष्पकः ।) पुं॰ महासहायाम् । राजतरुणीपुष्पवृक्षे । अम्लाने ।
वर्णपुष्पी । स्त्री॰ उद्रपाण्डीपुष्पवृक्षे ॥
वर्णप्रसादनम् । न॰ अगुरुणि ॥
वर्णमाता । स्त्री॰ भारत्याम् । लेखन्याम् ॥
वर्णमातृका । स्त्री॰ सरस्वत्याम् ॥
वर्णमाला । स्त्री॰ क्रमागताकाराद्यक्षरसमूहे । मातृकायाम् ॥ वर्णानां मालेव ॥ तत्र संस्कृतवर्णाः ५० । बङ्गमालायाम् ५१ । इङ्गलीयवर्णाः २६ । फरासीयाः २३ । हिब्रू॰ अर्थात् इहूदीयाः २२ । आरबीयाः २८ । पारसीयाः ३१ । तुरस्कीयाः ३३ । रूसीयाः ४१ । ग्रिक॰ अर्थात् इयुनानीयाः २४ । लाटिन्देशीयाः २२ । डच्॰ अर्थात् ओलन्दाजीयाः २६ । स्पान्

पित्रे नियोजयेत् ॥ श्रावयेन्मृदुलां वाणीं सर्वदा प्रियमाचरेत्। पित्रोराज्ञानुसारी स्यात्सत्पुत्र : कुलपावन : ॥ औद्धत्यं परिहासञ्च तर्जनं परिभाषणम् । पित्रोरग्रे नकुर्वीत यदीच्छेदात्मनो हितम् ॥ मातरं पितरं वीक्ष्य नत्वोत्तिष्ठेत्ससम्भ्रम : । विनाज्ञया नोपविशेत्संस्थित : पितृशासने । विद्याधनमदोन्मत्तो य : कुर्यात्पितृहेलनम् । सयाति नरकं घोरं सर्वधर्मबहिष्कृत : ॥ मातरं पितरं पुत्रं दारानतिथिसोदरान् । हित्वा गृही न भुञ्जीयात्प्राणै : कण्ठगतैरपि । वञ्चयित्वा गुरून्बन्धून् यो भुङ्क्ते स्वोदरम्भर : । इहैवलोके गर्ह्योऽसौ परत्र नारकी भवेत् ॥ गृहस्थः पोषयेद्दारान् विद्यामभ्यासयेत्सुतान् । पोषयेत्स्वजनान्बन्धूनेषधर्म : सनातन : ॥ जनन्या वर्द्धितो देहो जनकेन प्रयोजित : । स्वजनै : शिक्षित : प्रीत्या सोऽधमस्तान्परित्यजेत् ॥ एषामर्थे महेशानि कृत्वा कष्टशतान्यपि । प्रीणयेत्सततं शक्त्या धर्मोऽयं सनातन : ॥ स धन्य : पुरुषो लोके सत्यं परमार्थवित् । ब्रह्मनिष्ठ : सत्यसन्धो यो भवेद्भुवि मानव: ॥ न भार्यां ताडयेत्क्वापि मातृवत्पालयेत्सदा । न त्यजेद्घोरकष्टेऽपि यदि साध्वी

वर्णाश्रमधर्म्म :

पतिव्रता ॥ स्थितेषु स्वीयदारेषु स्त्रियमन्यां न संस्पृशेत् । दुष्टेन चेतसा विद्वानन्यथा नारकी भवेत् ॥ विरले शयनं वासं त्यजेत्प्राज्ञ : परस्त्रिया । अयुक्तभाषणञ्चैव स्त्रियं शौर्यं न दर्शयेत् ॥ धनेन वाससा प्रेम्णा श्रद्धयामृतभाषणै : । सततं तोषयेद्दारान्नाप्रियं क्वचिदाचरेत् ॥ उत्सवे लोकयात्रायां तीर्थेष्वन्यनिकेतने । न पत्नीं प्रेषयेत्प्राज्ञ : पुत्रामात्यविवर्जिताम् ॥ यस्मिन्नरो महेशानि तुष्टा भार्या पतिव्रता । सर्वधर्मकृतं तेन भवती प्रियएव स : ॥ चतुर्वर्षावधि सुतान् लालयेत् पालयेत्पिता । तत : षोडशपर्यन्तं गुणान्विद्याश्च शिक्षयेत् ॥ विंशत्यब्दाधिकान् पुत्रान्प्रेरयेद्गृहकर्मसु । ततस्तांस्तुल्यभावेन मत्वा स्नेहं प्रदर्शयेत् ॥ कन्याप्येवं पालनीया शिक्षणीयातियत्नत : । देयावराय विदुषे धनरत्नसमन्विता ॥ एवं क्रमेण भ्रातृंश्च स्वसृभ्रातृसुतानपि । ज्ञातीन्मित्राणि भृत्यांश्च पालयेत्तोषयेद्गृही । तत : स्वधर्मनिरतानेकग्रामनिवासिन : । अभ्यागतानुदासीनान गृहस्थ : परिपालयेत् ॥ यद्येवं नाचरेद्देवि गृहस्थो विभवे सति । पशुरेव स विज्ञेय : स पापी लोकगर्हित : ॥ निद्रालस्यं देहयत्नं केशवि

न्यासमेव च । आसक्तिमशनेवस्त्रे-
नातिरिक्तं समाचरेत् ॥ ५१ ॥ यु
क्ताहारोयुक्तनिद्रोमितवाङ्मितमै
थुनः । स्वच्छोनघः शुचिर्दक्षोयु-
क्तः स्यात्सर्वकर्मसु । शूरः श-
चीविनीतः स्याद्बन्धवेगुरुसन्नि-
धौ । जुगुप्सितान्नमन्येतनावम-
न्येतमानिनः । सौहार्दं व्यवहारे
षुप्रदर्शि प्रशंसितव्यणाम् । सद्वासि
नतार्थं च विदित्वा विश्वसेत्सतः ॥
वसेद्देशे रपिच्छ्रान्तसमं संवीक्ष्य
बुद्धिमान् । प्रदर्शयेत्स्वप्रभावा-
न्नैवधर्मं विलङ्घयेत् । स्वीयंय
शः पौरुषञ्चाप्ययेवाधिगच्छयत् ।
कृतं यदुपकाराय धर्मं नोप्रकाशये
त् । जुगुप्सितप्रवृत्तौ च निवृत्तौ पि
पराजये । गुरुत्वाल्लघुताचापियथा
सीनविवादयेत् ॥ विद्याधनयशो-
धर्मान्यत्नमानउपार्जयेत् । व्यस
नञ्चासतांसङ्गं मिथ्याद्रोहं परित्यजे
त् । अवस्थानुगताश्चेष्टाः समया
नुगताः क्रियाः । तस्मादवस्थोचि
तं यं चैस्थकर्मं समाचरेत् ॥ योगक्षे
मरतोद्योधार्मिकः प्रियवाक्च :
। मितवाङ्मितहासः स्यान्मा-
न्यार्थे तु विशेषतः ॥ जितेन्द्रियः
प्रसन्नात्मा सुचिन्त्यः स्याद्दृढव्र-
तः । अप्रमत्तो दीर्घदर्शी मात्रास्प-
र्शान्विचारयेत् । सत्यं मृदुप्रियं

वर्णाश्रमधर्म्मः

धीरोवाक्यंहितकरंवदेत् । आत्मो
त्कर्षं तथानिन्दां परेषां परिवर्जये-
त् । अलाभयासद्दासविश्रामग्र
हमध्वनि । येतु : प्रतिष्ठितोयेनतो
नलोकचर्यजितम् ॥ सन्तुष्टोमितरो
यस्मिन्ननुरक्ताः सुहृज्जनाः । गाय
न्तियद्यशोलोकास्तेनलोकत्रयंजित
म् ॥ सत्यमेवव्रतंयस्य दयादीनेषु-
सर्वथा । कामक्रोधौवशेयस्यतेनलो
कत्रयंजितम् ॥ विरक्तः परदारे
षुनिःस्पृहः परवस्तुषु । दम्भमात्स
र्यहीनोयस्तेनलोकत्रयंजितम् । न
बिभेतिरणाद्योवैसङ्ग्रामेप्यपराङ्
मुखः । धर्मयुद्धेमृतोवापितेनलो
कत्रयंजितम् ॥ वसंगयात्मासुख
वः शोभनाचारतत्परः । नष्ठास
नैश्चितोयस्तेनलोकत्रयंजितम् ॥
ज्ञानिनालोकयात्रायेसर्वत्रसमदृष्टि
ना । क्रियन्तेयेनकर्माणितेनलोक
त्रयंजितम् ॥ शौचन्तुद्विविधंप्रोक्तं-
बाह्याभ्यन्तरभेदतः । मृज्जलाभ्यां
पंयंयतत्कौषमान्तरिकंस्मृतम् ।
अद्भिर्भस्मनावा विमलानामपक-
र्षणम् । देवशुद्धिभिर्वेदेनवश्चि :
शौचंतदुच्यते ॥ गङ्गानदीश्रद्धावा
व्यम्बयाङ्गायचयुक्ताः सर्वपवित्रं
चन्दनंसुगन्धीकमसः प्रिये । भस्माच
याज्ञिकंश्रेष्ठं मृत्साच तुलसिङ्क्षिता।
वासोऽजिनदर्भादीनि मृदुत्कानी-

ह्रिसुव्रते ॥ किमत्र बहुनोक्तेन शौ-
चाशौचविधौ शिवे । मन : पूतं भवे
द्येन गृहस्थस्तत्तदाचरेत् ॥ निद्रा
न्ते मैथुनस्यान्ते स्नानान्ते मलमूत्रयो :।
भोजनान्ते मलैः स्पृष्टे बहि : शौचं वि-
धीयते ॥ सन्ध्या चैवाक्षिकी ज्ञाया
वैदिकी तान्त्रिकी क्रमात् । उपास-
नाया भदेन पूजां कुर्याद्यथाविधि ॥
ब्रह्ममन्त्रोपासकानां गायत्रीजपना-
त्प्रिये । स्नानाद्युक्तोक्तिलक्षाच्यंस
न्ध्या भवति वैदिकी ॥ अन्येषां
वैदिकी सन्ध्या सूर्य्योपस्थानपूर्व्वक
म् । अर्घ्यदानं दिनेशाय गाय
त्रीजपनं तथा । अष्टोत्तरं सहस्रं वा
शतं वा दशधापि वा । ब्रह्मज्ञानिध-
नोभद्रे सर्वं चाह्निककर्म्म च ॥ शू-
द्रसामान्यजातीनामधिकारोऽस्ति के
वलम् । आगमोक्तविधौ देवि सर्व-
सिद्धिस्ततो भवेत् ॥ प्रातः सूर्योद
य : कालो मध्याह्न स्तदनन्तरम् ।
सायं सूर्यास्तसमयस्त्रिकालानामयं
क्रम :॥ ओदेव्युवाच ॥ विप्रादि
सर्ववर्णानां यदुक्तास्तान्त्रिकी क्रिया।
त्वयैव कथिता नाथ सम्प्राप्ते प्रबले
कलौ ॥ तदिदानीं कथ देव विप्रानुवै
दिककर्मणि । नियोजयसि तत्त्स
र्वं विशेषात् वक्तुमर्हसि । श्रीसदाशि
व उवाच ॥ सत्यं ब्रवीषि तत्त्वज्ञे स
र्वे प्रोक्तास्तान्त्रिकी क्रिया । वेदानांमे

वर्णाश्रमधर्म्म :

गमोक्तायस्सर्वकर्म सुनिश्चिता ॥ द्
यन्तु मद्भसाचिवीयथाभवति वै दि
की । तथैव तान्त्रिकी सेयाप्रशस्ता
भयकर्मणि ॥ अतीव कथितं देवि
द्विजानां प्रवर्त्तिकाखेै । गायत्र्यामधि
कारोऽस्ति नान्यमन्त्रेषु कर्हिचित् ॥
तारोद्याद्यमनाद्याश्चवाग्भवाद्याय
थाक्रमात । ब्राह्मणक्षत्रियविशां ता
वीचखयितामखेै ॥ द्विजातीनां
प्रभेदाश्च शूद्रेभ्य : परमेश्वरि ।
सन्ध्येयं वैदिकी प्रोक्ता मागिकाह्नि
ककर्म्म यास् ॥ अन्यथा भवे मौ
र्यै : कीवल : सिद्धिभाग्भवेत् ।
सत्यं सत्यं पुन : सत्यं सत्यमेतन्न सं
शय :॥ काशाद्यधेपि सन्ध्येयं का
र्त्त्यादेवन्दिसे । शीतसन्ध्युक्त
चोचाद्यमे चे प्रभिरनातुरै :॥
आसनं वसनं पात्रं शय्यां यानं नि
केतनम् । गृहोक्तं वस्तु जातञ्च स
न्धात्रक्ष्य प्रशस्यते ॥ समाप्याह्नि
ककर्म्मादि स्वाध्यायं गृहकर्म्म वा ।
गृहस्थो नियतं कुर्यान्निवसितं स्त्रिव
श्रम :॥ पुण्यतीर्थे पुण्यतिथौ यस्य
श्चे चन्द्रसूर्ययो :। जपं दानं प्रकु
र्वाण : श्रेयसां निलयो भवेत् ॥ क
लावन्नगता प्राणा नोपवास : प्रशस्य
ते । उपवासप्रतिनिधावेकं दानं
विधीयते ॥ कलौ दानं महेशानि स
र्वसिद्धिकरं भवेत् । तत् पात्रं

कैवलं च योदरिद्रः सत् क्रियान्वितः ॥ मासवत् सरपचाणामारम्भ दिनमथिके । चतुर्दश्यष्टमीशुक्ला तथैवैकादशीकुहूः ॥ निजजन्म दिनं चैव विवाम रथमासरः । वैधास् सवदिनञ्च वैशपुण्यकालः प्रकीर्तितः ॥ गङ्गामदासहानद्यो गुरोः सदनमेव च । प्रसिद्धदेवता चैव पुण्यतीर्थं प्रकीर्त्तितम् ॥ त्यक्त्वासूाध्ययनं विप्रैः शूद्रत्वं दापनयम् । भरताश्चयवित्तीर्थे तीर्थयत्नतान्दणाम् ॥ नतोर्थं सिया नारीणांमौपवासादिकाः क्रियाः । नैवव्रतानांनियमोभर्त्तुः शुश्रूषणं विना भर्तृपथौविरातीर्थंत पोदान व्रतं गुरुः । तस्मात् सर्वे स्वनानारीपतिसेवांसमाचरेत् ॥ १०१ ॥ मनुः प्रियं सदाकुर्याद्दत्त सापरिचर्यया तदाज्ञानुवर्तीभू त्वातोषयेत् पतिमात्मवान् ॥ नैवे सत्पति क्रूरदृष्ट्याश्रावयेन्नै यदुर्वचः । नाप्रियं मनसावापिचरेत्तुः पतिव्रता । कायेनमनसावाचासर्वदाप्रियकर्मभिः । याप्रीणयतिभर्तारं सैवयुक्षपदं लभेत् ॥ नान्यवर्णांनिरोक्षेत नान्यैः सम्भाषणं-चरेत् । नचाङ्गं दर्शयेदन्यानांभर्तुराज्ञानुसारिणी ॥ तिष्ठेत् पित्रोर्वशेबाल्ये भर्तुः सम प्राप्तयौवने

। वार्द्धक्ये पितरस्य नानस्वतन्त्राभवेत् क्वचित् ॥ यज्ञातपतिमर्यादा मज्ञातपतिसेवनाम् । नोद्वाहयेत् पिताबालामज्ञातधर्मशासनाम् ॥ नरमांसंनभुञ्जीयान्नराकृतिपशूस्तथा । अनुपकारकान्मृगाश्चमांसादान् रसवर्जितान् फलानियान्यन्यानिमूलानिविविधानिच । भूमिजातानिसर्वाणिभोज्यानिस्वेच्छयाभिवि ॥ १०९ ॥ अध्यापयेत् ब्राह्मणस्तुविप्राणांवित्तमुत्तमम् , अथवाक्षत्रियविप्रांस्तैर्निर्वाहमाचरेत् ॥ राजन्यानास्वमधु रतं स्व दानेभूमिमासनम् । अथवाप्यनीयविप्रं शूद्रत्वमथापयेत् । वाणिज्याअन्तवैश्यानांशूद्रस्यसमदूषणम् । शूद्रावापरमेशानिसेवा इत्त विधीयते ॥ सामान्यानात्तुवर्णानांविप्रहस्त्यन्यवसिषु । अधिकारोस्तिदेवेशिदेवतायाश्चाप्रसिद्धये ॥ परे इामिनिर्मम याप्राः सत्यवादीजितेन्द्रियः । निर्मत्सरोनिष्कपटः स्वस्थीत्रोद्यमी भवेत् ॥ अध्यापयेत् पुत्रबुद्याभिध्यानुसन्मार्गवर्त्तिनः । सर्वलोकहितेपोक्षान् पक्षपातविनिर्मुक्तः ॥ मिथ्यालापमसूयांचव्यसनाप्रियभाषणम् । नीचैः प्रसक्तिं दम्भञ्च सर्वथाब्राह्मणस्त्यजेत् ॥ युयुत्सामहिंतासम्बीसन्मानैः सम्बिद्दत्त

ह्यास्रमेपरब्रह्मन् मर्मैतद्विगतं वयः
। प्रसादं कुरुमेनाथसन्यासग्रहणं
प्रति ॥ निवृत्तगृहकर्माणि विचा-
र्य विधिवद्गुरुः । शान्तं विवेकिनं
वीक्ष्यद्वितीयाश्रममादिशेत् ततः
शिष्यः कृतस्नानोयतात्माविहिता
ह्निकः । कृष्णचर्य्यमुक्त्यर्थं देव
र्षीन्‌तर्प येत्पितॄन्नित्यादिविधानेन
द्वितीयाश्रमं स्वीकृत्य यथाविधिस्त
दाह । ततोभिर्द्वन्द्वरूपोऽसौनिष्का
म : स्थिरमानसः । विहरेत्स्वेच्छ
याशिष्य : साक्षाद्ब्रह्ममयोभुवि ॥
आत्मब्रह्मस्वरूपेण सद्रूपेणविभाव
यन् । विश्वरूपमरूपाणिध्यायन्ना
त्मानमात्मनि ॥ अनिकेत : क्षमा
वृत्तोनि : शङ्क : सङ्गवर्ज्जि त : ।
निर्म मोनिरहङ्कार : सन्न्यासीविच
रेत्‌क्षितौ ॥ मुक्तोविधिनिषेधेभ्यो
निर्योगक्षेमआत्मवित् ॥ सुखदु :
खसमोधीरोजितात्माविगतस्पृह ·
स्थिरात्माप्रसृदु : खोविमुक्तप्राप्ति
पिनिस्पृह : । सदानन्द : शुचि :
शान्तोनिरपेक्षोनिराकुलः ॥ नोद्वि
जन्‌: स्याज्जीवानांसदाप्राणिहिते
रत : । विगतामर्षभीर्दान्तोनिस्स
ङ्कल्पोनिरुद्यम : ॥ शोकद्वेषविमु
क्तः स्याच्छत्रौमित्रेसमोभवेत् । शी
तवातातपसह : समोमानापमान
यो : । सम : शुभाशुभेतुष्टोयदृ-

वर्णाश्रमधर्म्मः

च्छाप्राप्तवस्तुना । निस्त्रैगुण्योनिर्वि
कल्पोनिर्लोभ : स्यादसञ्चयी । य
थासर्प्यमुपाश्रित्यसर्वाविश्वंप्रतिष्ठ-
ते । आत्माश्रितस्तथादेहोजानन्नेवं
सुखीभवेत् ॥ इन्द्रियाणांचकुर्वन्ति
स्वंस्वंकर्म पृथक्पृथक् । आत्मासा
क्षीविनिर्लिप्तोज्ञात्वैवंनोशुभाग्भ
वेत् ॥ आतुमतिपर्वंनिन्दामनृतंक्री
डनंस्त्रिया । रेतस्त्यागमसूयाञ्च
न्यासीपरिवर्जयेत् ॥ सर्वत्रसमदृ-
ष्टि : स्यात्कीटेदेवेतथानरे । सर्वं
ब्रह्मेतिजानीयात्परिव्राट् सर्वकर्म
सु । विप्रान्नंश्वपचान्नं वायस्मात्त-
स्मात्समागतम् । देशंकालंतथा-
पात्रमश्नीयादविचारयन् । अध्या
त्मशास्त्राध्ययनैः सदातत्त्वविचार
णैः । अभूतीनयेत्कालंस्वेच्छा
चारपरायण : ॥ सन्न्यासिनांसुत-
कायंश्राद्धयेन्नकदाचन सम्पूज्यगन्ध
पुष्पाद्यैर्लिंखनेद्वापुमकायैत् । अ
प्राप्तयोगमर्त्यानांसदाकामाभिला-
षिणाम् । स्वभावाच्चायतेदेविप्रवृ-
त्तिः कर्मसङ्कुले ॥ तथापितेसानु
रक्ताध्यानाचाक्षपसाधने । श्रेयस्त·
देशजानन्तस्तत्रैवदृढनिश्चया : । च
र : कर्मविधानानिप्रोक्तानिचित्त
शुद्धये । नामरूपंबहुविधंतदर्थंक-
ल्पितंमया ब्रह्मज्ञानादृतेदेविक
र्मसन्न्यसनंविना । कुर्वन्कल्पशत

कर्मनभवेन्मुक्तिमार्गज्ञान : । कुलावधूतस्तत्त्वज्ञोमोक्षमुक्तोनराकृति : । साक्षान्नारायणंमत्वायत्नस्तत्प्रपूजयेत् ॥ यतेर्दर्शनमात्रेणविमुक्त: सर्वपातकात् । तीर्थव्रततपोदानसर्वयज्ञफलंलभेत् ॥ इतिश्री . महानिर्वाणतन्त्रेऽष्टमोल्लासेवर्णाश्रमधर्मनिरूपणम् ॥

वर्णार्ह : । पुं॰ मुद्गे ॥

वर्णि : । न॰ सुवर्णे ॥ वर्णयेतिस्वादिरण्यादय्गुणौ : । अभिरुच्येतु॰व रि : ॥

वर्णिक : । पुं॰ लेखके ॥

वर्णिका । स्त्री॰ कनकोत्कर्षे ॥ खटिन्याम् ॥ मसौ ॥ मौल्यादिराणे ॥ व्याख्यायिकायाम् । मन्यविशेषव्याख्यायाम् ॥ लोचकल्याम् ॥ वर्ण॰ । चौरादिक : । तस्य ण्वुल् । प्रत्ययस्थादित्वमित्व ॥

वर्णित : । वि॰ स्तुतियुक्ते । अभिहृते । ईडिते । वर्णातिसा । वर्णनक्रियाविस्तरगुणवत्नेषु । क्त : ॥

वर्णी । पुं॰ लेखके ॥ चित्रकरे ॥ ब्रह्मचारिणि ॥ वर्ण : अष्टविधमैथुनाऽभावरूपास्तुति :सास्यास्ति । वर्णा ब्रह्मचारिणीति॰इनि : । त्रि॰ वर्णवति ॥

वर्णिनी । स्त्री॰ वनितायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥

वर्णिलिङ्गी । पुं॰ ब्रह्मचारिवेशयति ॥ वर्णीब्रह्मचारी॰ तस्यलिङ्गंचिह्नमस्यास्ति । इनि : ॥

वर्णु : । पुं॰ सूर्ये ॥ नदविशेषे ॥ हणोति । उण् ॰ । अजिवरीभ्यानिच्चिति णु : ॥ देशविशेषे ॥ वर्णुनदसमीपदेशोवर्णु : । अदूरभवश्चर्थे॰ सुवास्त्वादिभ्योजनपदेलुविति लुप् ॥

वर्ण्य : । त्रि॰ वर्णनीये । श्लाघ्ये ॥ व्याख्यातव्ये ॥

वर्त्तक : । पुं॰ अश्वस्यखुरे ॥ व्याघ्राटपक्षिणि । भारद्व॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥ अस्यमासगुणाय था । वर्त्तकोलिघव : शीतोज्वरदोषत्रयापह : । सुरुच्य : शुक्रदोबल्योवर्त्तकास्यगुणास्तत: ॥ वर्त्तेवर्त्तते ण्वुल् । न॰ वर्त्तलोहे । पीतलोहे । बिदर॰ इ॰ भा॰ इ॰ केचित् ॥

वर्त्तका । स्त्री॰ वर्त्तकायाम् । व्याघ्राटशकुनौ । बटेर॰ इ॰ भा॰ प्र॰ खगे ॥ वर्त्तकाशकुनौप्राचामितीत्वम ॥

वर्त्तकी । स्त्री॰ अश्वस्यखुरे । व्याघ्राटि ॥

वर्त्तजन्मा । पुं॰ अम्बुदे । मेघे ॥

वर्त्तन : । पुं॰ वामने ॥ न॰ वृत्तौ । जीविकायाम् ॥ वर्त्तवोवर्त्तनापायाश्चर्षिभि : परिकीर्त्तिता : ।

वर्द्धकिः । पुं॰ त्वष्टरि । रथकारे तक्षणि । बढई॰ इ॰ तखाण॰ इ॰ भा॰ प्र॰ । वर्द्धते । वर्द्धच्छेदने । अच् । वर्द्धं कषति । कष हिंसायाम् । बाहुलकाद् इः ॥

वर्द्धकी । पुं॰ बढई॰ इ॰ भा॰ प्र॰ वर्णसङ्करजातौ । त्वष्टरि । सूत्रधारे । रथकारे । काष्ठतक्षके ॥

वर्धनम् । न॰ वृद्धौ ॥ छेदने । वर्धच्छेदनपूरणयोः ; ल्युट् ॥ त्रि॰ वर्धिष्णौ ॥ वर्धतेस्तच्छीलः । वृध् वृद्धौ । अनुदात्तेतश्चेति युच् । वर्धयति । नन्द्यादित्वाल्ल्युः वा ॥

वर्धनी । स्त्री॰ गलन्तिकायाम् । स्नानादिजलपात्रे । बधना॰ बधनी॰ इ॰ भा॰ सम्मार्जन्याम् । झाड़ू॰ इ॰ भा॰ ।

वर्धमानः । पुं॰ प्रभ्रभेदे ॥ शरावे । एरण्डे । पौरजिने । चरमतीर्थंकृति । महावीरे । विष्णौ । नारायणे । स्वस्तिके । राजगृहविशेषे । दक्षिणद्वाररहितोवर्द्धमानोधनप्रदः ॥ वर्धते । वर्धच्छेदनपूरणयोः । शानच् । स्वनामप्रसिद्धदेशविशेषे । त्रि॰ वृद्धिमति ॥

वर्धमानकः । पुं॰ शरावे ॥ वर्धते । वृधु॰ । शानच् । शप् । स्वुन् । संज्ञायांकन् ॥ त्रि॰ वृद्ध्यादिविशिष्टे ॥

वर्धापनम् । न॰ नाडीच्छेदने ॥

वर्धितः । त्रि॰ प्रवृद्धे ॥ छिन्ने ॥ पूरिते ॥

वर्धिष्णुः । त्रि॰ वर्धने । वृद्धिशीले ॥ वर्द्धते॰ तच्छीलः । इष्णु॰ । अलङ्कृञितीष्णुच् ॥

वर्द्धः । पुं॰ न॰ चर्मणि । सीसे ॥ वरत्रायाम् ॥ वर्द्धते॰ इढबन्धनेन दीर्घीभवति । इष्णु॰ । हृषिवपिभ्यां रन् । लघूपधगुणोऽरपरः ॥

वर्द्धी । स्त्री॰ नद्धाम् । वरत्रायाम् । चर्मरज्जौ । बद्धी॰ इ॰ भा॰ । वर्द्धते । इष्णु॰ । रन् । गौरादित्वान्ङीष् । यद्वा । औणादिकः इन् । गुणोरपरः । प्रत्ययतकारस्य॰ भषस्तथोर्धोऽधइतिधत्वे॰ ष्टिस्वान्ङीष् ।

वर्म । न॰ रूपे ॥ वृणोति । वृञ् सम्भक्तौ । वृञ्शीञ्भ्यांरूपस्वाङ्गयोः पुट्चेत्यमुन्॰ प्रत्ययस्यपुट् ॥

वर्म्मकण्टकः । पुं॰ पर्पटे ॥

वर्म्मकषा । स्त्री॰ चर्म्मकषायाम् । सप्तलायाम् ॥

वर्म्मा । पुं॰ क्षत्रियस्योपपदौ ॥ यथा । शर्मान्तं ब्राह्मणस्याद्वर्मान्तं क्षत्रियस्य च । गुप्तदासात्मकंनाम प्रशस्तंवैश्यशूद्रयोः ॥ न॰ कवचे

। तनुत्रे ॥ वृणोतिदेहम् । वृञ् व
रणे । मनिन् ॥
वर्म्मिः । पुं॰ मत्स्यविशेषे । वाँवो॰
वामी॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥
वर्म्मिकः । त्रि॰ वर्म्मिणि । वर्म्मास्या
स्तिव्रीह्यादित्वात्॰ ठक् ॥
वर्म्मितः । त्रि॰ धृतसन्नाहे । सन्नद्धे
। सज्जे । वर्म्मसञ्जातमस्य । तार
कादित्वादितच् ॥
वर्म्मी । त्रि॰ वर्म्मधरि । वर्म्मिणि ॥ व
र्म्मास्यास्ति व्रीह्यादित्वादिनिः ॥
वर्म्मिमत्स्यः । पुं॰ वांमीतिख्याते
मत्स्ये । वर्म्मिमत्स्योदरेदासपि
तृतंहविकरीलघु ॥
वर्म्मुचः । पुं॰ वारिरूप॰ इ॰ गौ॰
दे॰ भा॰ प्र॰ मत्स्ये ॥
वर्य्यः । पुं॰ कन्दर्पे । स्मरे ॥ त्रि॰
वरणीये ॥ वर्य्यते । वरईप्सायां
चुरादावदन्तः । अचोयत् ॥
वर्य्या । स्त्री॰ पतिंवरायाम् ॥ अव
द्यपण्यवर्य्यागर्ह्यपणितव्यानिरोधे-
ष्विति॰ अप्रतिबन्धविषये॰ वृङ्
सम्भक्तावित्यस्मात्॰ यत् ॥
वर्व्वणा । स्त्री॰ कृष्णमक्षिकायाम् ।
नीलमक्षिकायाम् ॥ वर्व्वति । व
र्व्व । वधशब्दे । अच् ॥ यद्वा
। वर्व्वति । वर्व्वगतौ । युच् ॥
वर्व्वरः । पुं॰ पामरे । नीचे । केशे । वक्र
केशे । चावरो॰ इ॰ भा॰ ॥ चक्राङ्गे ॥

देशविशेषे ॥ यथा । मायापुरंसमा
रभ्यसमन्ततात्तयोस्तरे । वर्व्वरा
ख्योमहादेशः प्रान्तः श्रीमक्तिसङ्ग
मे ॥ पारसिकेजने ॥ द्रव्यविशेषे ।
सुमुखे । गन्धे । गन्धपत्रे । का
ककमातुङ्॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥
वर्व्वति । वृञ्॰ । वञ्ज्गत्यः ।
पचाद्यच् ॥ यद्वा । वृणोति । वृ
ञ्॰ । कृगृशृवृञ्चतिभ्यः ष्वर
च् ॥ न॰ त्रिकृति ॥ पीतचन्दने
वोले ॥ हिमवत्प्रान्ते वह॰ वह॰
प्र॰ सूपविशेषे ॥ यथा । जलेना
लोडितंमाषपिष्टकंखण्डमिश्रित
म् । धारायप्रक्षपेत्पाच्यं तद्वै
वर्व्वराख्यकम् ॥ वर्व्वरंचाक्ततत्सद्यः
श्रेष्ठंपित्तानिलापहम् । रोचनं
कफलप्लोतंहृद्यंदन्तासमाशनं ।
वर्व्वरकम् । न॰ चन्दनभेदे । श्वेत
वर्व्वरके ॥
वर्व्वरा । स्त्री॰ शाकविशेषे । तुण्ड
ग्याम् । खरपुष्पायाम् । अजग
न्धिकायाम् । वावुइ॰ इ॰ भा॰
प्र॰ ॥ कृष्णार्ज्जकाख्ययाज्ञेयोवटप
त्रस्तीयपरः । वर्व्वराप्तितयस्तथा
तंकटुविदाहिच ॥ तीक्ष्णंरुचिकरं
हृद्यंदीपनंलघुपाकिच । पित्तस
स्यक्रफशमासदद्रुकृमिविषापहम्
। पुष्पप्रभेदे ॥ वृणोति । वृञ्॰
कृगृशृवृञ्चतिभ्यः ष्वरच् । अनि

बर्हिण: । पुं॰ मयूरे ॥ बर्हमस्यास्ति । फलबर्हाभ्यामिनच् ॥

बर्हिणवाहन: । पुं॰ षडानने ॥

बर्हिध्वजा । स्त्री॰ पार्वत्याम् ॥

बर्ही । पुं॰ मयूरे ॥ बर्होऽस्यास्ति । इनिः ॥

बर्हिमुखम् । न॰ वन्हिपर्णे ॥

बर्हिर्ज्योतिः । पुं॰ वन्हौ ॥

बर्हिर्मुख: । पुं॰ गीर्वाणे । देवे ॥ वर्हिरग्निर्मुखमस्य ॥

बर्हिषद् । पुं॰ दैत्यदानवादीनां पितृषु ॥ यथा । दैत्यदानवयक्षाणां गन्धर्वोरगरक्षसाम् । सुपर्णकिन्नराणाञ्च स्मृता बर्हिषदोऽत्रिजाः ॥

बर्हिष्म् । न॰ वाले । ह्रीवेरे । बाला॰ । शु॰ सा॰ प्र॰ ओषधौ । बर्हिषितुशोभितिष्ठति । सुषिष्यवृत्तिः । अस्मान्वेतिवलम् ॥

बर्हि: । पुं॰ हुताशने । चित्रके ॥ यज्ञे । दीप्तौ ॥ न॰ वन्हिपर्णे ॥ पुं॰ न॰ कुशे । दर्भे ॥ बर्हिर्हि विधम् । मुख्यं गौणञ्च । तत्रमुख्यं कुशकाशादिदर्भमयम् । गौणन्तु॰तत्सदृशं दयादारम् । वृंहति वृद्धिवृद्धौ । घोष्यादिः । वृंहेर्नलोपश्चेति॰ इसिः । बर्हिः सान्तः ॥

बलम् । न॰ सैन्ये ॥

बलच: । पुं॰ शुक्लवर्णे । अवले ॥ त्रि॰ तद्वति ॥ बलते । बलसंवरणेसञ्चरणे च । क्विप् । बलमचत्यस्मिन् । अच् । अञ् ॥ अबलस्यैवा । अकारलोप: ॥

बलचशु: । पुं॰ चन्द्रे ॥ बलचा: गावोयस्य: । गोस्त्रियोरितिह्रस्व: ॥

बलभी । स्त्री॰ गोपानस्याम् । कुड्यपुच्छादन्तार्थं दत्तवक्रकाष्ठे । वडभ्याम् ॥ पटलाधारवंशपञ्जरे ॥ वलति । वल॰ । बाहुलकादभच् । गौरादि: ॥

बलय: । पुं॰ कण्ठरोगे ॥ बेलायाम् ॥ पुं॰ न॰ कङ्कणे । कटके । प्रकोष्ठाभरणे ॥ वल्यते । वल॰ । बलिमलितनिभ्य: कयन् ॥ चक्रविशेषे ॥ यथा । पाश्वौ : पाश्वंयुगपृष्ठेवक्षोजठरपायुषु । पादयोरपिचाख्योनिवलयानिवभावरे ॥ लघ्वादिविकले॰ । ८८ ॰ ॥ गुणवरेपुं॰ ॥

बलयित: । त्रि॰ वेष्टिते । नद्यादिभारवे ॥ बलयं जातमस्य । तारकादित्वादितच् ॥ यद्वा । बलयवत्कृतम् । तत्करोतीतिणिच् ॥ क्त: ॥

बला । स्त्री॰ बलायाम् । वाट्यालके ॥ विद्याविशेषे ॥

बलाक: । पुं॰ क्षुद्रवके । बलायाम् ॥

वलाहवा : । पुं॰ बलाहके ॥

वलिकर : । त्रि॰ वलिकर्त्तरि ॥ वलिं करोति । डुकृञ्॰ । दिवाविभेतिट : ॥

वलित : । त्रि॰ वेष्टिते ॥

वलिर : । त्रि॰ केकरे । निम्नोन्नताक्षिए ॥ वलते । वल॰ । वाहुलकात्किरच् ॥

वलिशम् ।) न॰
वलिशि : ।) स्त्री॰ वलिशि । वडिशे ॥
वलिशी ।)

वली । स्त्री॰ मध्यमरेखायाम् । जम्यांम् ॥ जीर्णत्वचि ॥ गृहदारुणि ॥

वल्क : । पुं॰ न॰ त्वचि । वल्कले ॥ मत्स्ये । खण्डे । पुं॰ पट्टिकालोध्रे ॥ वलते । वल॰ । शुल्कावल्कोरस्काभूलिकक् ॥ यद्वा । वल्कयति । वल्कपरिभाषणे । पचाद्यच् ॥

वल्कतरु : । पुं॰ पूगवृक्षे ॥

वल्कद्रुम : । पुं॰ भूर्जवृक्षे ॥

वल्कल : । पुं॰ न॰ द्रुमत्वचि । वल्के बकल॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ त्वचि । दारुचीनीतिभा॰ प्र॰ ॥ वलति । वल॰ । वाहुलकात्कल : ॥ वल्कं लातीतिस्वामी ॥

वल्कला । स्त्री॰ शिलावल्कायाम् ॥

वल्कलोध्र : । पुं॰ पट्टिकालोध्रे ॥

वल्कवान् । पुं॰ मत्स्ये ॥ त्रि॰ वल्कयुक्ते ॥

वल्लिख : । पुं॰ कण्टके ॥

वल्ग : । पुं॰ न॰ अभ्यवहारे । जेमने ॥ वल्गाभोजने । अच् ॥

वल्गन् । त्रि॰ भाषति ॥

वल्गनम् । न॰ बहुभाषणे ॥ प्लुतगमने ॥

वल्गा । स्त्री॰ दन्तालिकायाम् । अवचपथाम् । अश्वमुखरज्जौ ॥ साचोत्क्षिप्ताङ्घ्रिभेदैश्चतुर्दशविधा क्षाव्ययीलावस्थाम् । उत्क्षिप्ताङ्घ्रिखलतेरस्यतीमन्दाचवेगा वलीविक्षिप्तकचारार्द्धमान्थरसमीत् कौर्णाविभक्तारया । अस्मुत्क्षिप्त सोहुलिखलुतथा व्यागूढमेरुकर्णाशि याशानाद्धपिताश्चतुर्दशमिथावल्गा प्रभेदाश्चमीति । ताश्चपाणिनुतये वद्रष्टव्यानि ॥ अश्वप्रेरणविधौ ॥

वल्गाविभागकुशल : । त्रि॰ वाहानां चतुर्विधप्रेरणाभिज्ञे ॥ यथाश्वभोज : । वाहनप्रतिवाहाभ्यां चतुर्विधं प्रेरणं विदु : । रागावल्गाच्युता मार्ग्या प्रोक्ताश्चैव भेदत : ॥ वल्गाविभागोविविधप्रयोग : तत्कुशल : ॥

वल्गितम् । न॰ घोटकस्य विशेषगमने । वेगेनविक्षिप्तोपरिचरणे ॥ गमने । बहुभाषणे ॥ वल्गनम् । वल्ग गतौ । भावे क्त : ॥

वल्गु : । पुं॰ छागे ॥ त्रि॰ मनोज्ञे । सुन्दरे ॥ यथोक्तम् । छागमात्र

मतिवल्गु जगदेतदतिफल्गु। घन
लोभमपहायनयपद्मनयनाय। वल्गति
। वल ० । वलेर्गुक्चेल्गु : । वाचा
लि ॥

वल्गुकम् । न० चन्दने ॥ पिपिने ॥
पद्मे ॥ त्रि० रुचिरे ॥

वल्गुपत्र : । पुं० वनमुद्गे ॥

वल्गुला । स्त्री० वाकुच्याम् ॥ पक्षि
विशेषे । वल्कविष्ठायाम् । वादुड०
इतिभाषा ॥

वल्गुलिका । स्त्री० तैलपायिकायाम् ॥

वल्गुली । स्त्री० खविहादेपक्षिविशे
षे ॥

वल्भनम् । न० भक्षणे ॥

वल्मीक : । पुं० न० वामलूरे । वल्मी
कौ ॥ तन्मृत्तिकायाश्चौषधिविधौ यथा
। वल्मीकमृत्तिकोत्पातान्स्तम्भ
शंसतया । श्रीवायथिरगिशाच
नादद्याद्रिपसकाम् । वल्म :
प्रायश्चपङ्काख्व कृकोतृखातांनवाङ्
साम् ।

वल्लरि : । स्त्री० मञ्जर्याम् ॥ वल्लते ।
वल्ल० । क्विप् । वल्लति । वल्गती
वल्लद्ग : । वल्ल्चासावरिश्च ॥ मेथि
कायाम् ॥ चित्रमूले ॥

वल्लव : । पुं० गोदोग्धरि । गोपे ॥
भीमसेने ॥ त्रि० सूपकारे ॥ वल्ल
नम् । वल्लः संवरणे सञ्चरणे च ।
वल्लि : सौत्रोवाप्रीतौ । भावेघञ्
। वल्लोरखाद्रि । अन्येष्वपीतिवः
॥ वल्लं वाति० वायतिवा । वागति
गन्धनयोः चौवं शोषर्णं वा । आ
तोनुपेतिकः ॥

वल्लवी । स्त्री० आभीर्याम् । गोपिका
याम् । महाशूद्राम् ॥

वल्लि : । स्त्री० वल्ल्याम् । लता
याम् । पृथिव्याम् ॥ वल्लते ।
वल्ल० । सर्वधातुभ्यइन् ॥

वल्लिकण्टकारिका । स्त्री० अग्निद
मनीक्षुपे ॥

वल्लिदूर्वा । स्त्री० मालादूर्वायाम् ॥

वल्लिशाकटपोतिका । स्त्री० मूल
पोत्याम् ॥

वल्लिमूरथ : । पुं० अश्वम्भपर्याम् ॥

वल्ली । स्त्री० लतायाम् । गुडूच्या
दिलतायाम् ॥ याभूमेर्दमारो
हन्तिताबल्ल्य : ॥ अजमोदायाम्
॥ कुसुमान्तरे । वैद्यक० भा० प्र०
॥ कृदिकारादिति ङीष् ॥

वल्लीगड : । पुं० मत्स्यविशेषे ॥
भोला० वालिकडा० इ० अ०
गौ० दे० भाषाप्रसिद्धे ॥

वल्लीजम् । न० मरिचे । वेल्लजे ॥

वल्लीबदरी । स्त्री० भूबदर्याम् ॥

वल्लीमुद्ग : । पुं० मकुष्ठके ॥

वल्लीवृक्ष : । पुं० सालवृक्षे ॥

वल्लुरम् । न० शाद्वले ॥ क्षेत्रे ॥
गहने ॥ औषधे ॥ कुञ्जे ॥ मञ्ज

र्याम् । चौपधे । निर्जलस्थाने ॥ विश्वधरणिशब्दरत्नावलिषु॰वञ्जर-मितिपाठ : ॥

वञ्जूरम् । त्रि॰ आतपादिनाशुष्कमांसे ॥ वनजेचे ॥ वाहने ॥ ऊषरभूमौ ॥ शीलमांसे ॥ वस्रती॰वल्ल्य तेवा । वल्ल॰ । खर्जादित्वादूरः ॥

वल्ल्या । स्त्री॰ धात्रीवृक्षे ॥

वल्वजा : । पु॰ भूमि॰उलपे । वच॰ ची॰पू॰प्र॰त्तण ॥ वलते । वल॰ । क्विप् । वलति । वजगतौ । अच् । वल्चासौवजश्च । एकोवल्वज इतिभाष्यादेकत्वे पि ॥ यद्वा । वलतेभुर्वेरूपसिविभादित्वाद्प्रत्यये॰ वल्व : पर्वत : तवजाता : वल्वजा : । तृणान्ये । स्वभावा वहुत्वेवल्वजा : ॥ अतएव॰सुमनोऽपरोवल्वजादेर्वैतिपाणिकवहुत्वोऽर्थक्तमदोषस्सूचम् ॥

वल्वना । स्त्री॰ तृणविशेषे । दृढपत्या ॥ । तृयोनौ । मौञ्जीपत्रायाम् । सा वैवागी॰वृ॰भा॰ ॥

वश : । पुं॰ एकादशवर्णान्तर्गतप्रथमवर्णे ॥ तत्रजातस्यफलंयथा । वयाभिधानेजननंप्रियस्यशूरोतिधीरोमनुज : कृतीस्यात् । पद्मालयासन्निलयेनिवासंकरोतिनित्यंसुविचक्षण : स्यात् ॥

वशंवद : । त्रि॰ आयत्तकरवाक्यस्वकारि । दृष्टवादिनि ॥ वशंवशकरंमधुरंवदति । प्रियवशेवद : खच् । मुम् ॥

वश : । पुं॰ कान्तौ । स्पृहायाम् । इच्छायाम् ॥ वेश्यागृहे ॥ आयत्ततायाम् ॥ येयस्यवशमापन्न : सतस्यकिङ्कर : किल ॥ प्रभुत्वे ॥ जन्मनि ॥ न॰ आयत्तत्वे ॥ इच्छायाम् ॥ प्रभुत्वे । त्रि॰आयत्ते ॥ वशनम् । वशकान्तौ । वशिरण्योरुपसङ्ख्यानमित्यप् ॥ वष्टि । अच्वा ॥

वशका । स्त्री॰ वश्यायांनार्याम् ॥

वशक्रिया । स्त्री॰ वशीकरणे । संवदने ॥ मणिमन्त्रौषधैरायत्तीकरणे ॥ वशस्यकरणम् । त्वाभ : शच ॥

वशग : । त्रि॰ वशीभूते ॥

वशा । स्त्री॰ वन्ध्यायाम् ॥ सुतायाम् । दुहितरि ॥ योषायाम् । नार्याम् ॥ वन्ध्यगव्याम् । करिण्याम् । हस्तिन्याम् ॥ वष्टि । वश॰ । पचाद्यच् । उशन्तेस्म । वशिरण्योरुपसङ्ख्यानमित्यप् ॥

वशाव्यक : । पुं॰ शिशुमारे ॥

वशापाथी । पुं॰ कुक्कुरे ॥

वशि । न॰ वशित्वे ॥

वशिक. । त्रि॰ रिक्ते । शून्ये । उश्यते । वश॰ । सर्वधातुभ्यइन् । संज्ञायांकन् ॥

वशिका । स्त्री॰ अगुरौ ॥

शेषे ॥ यथा । प्रवालरसमौक्तिकाभ्वरमिदं चतुर्भागभाक् पृथक् पृथगयस्मृतैरजतहेमतीक्ष्णांशकैः । अथो भुजगरक्तकं चिल्वककं विमर्द्याखिलं- शुभेहनि विभावयेद्भिषगिदं विधिज्ञसत्तमः ॥ इतीव पिनिशोत्तुकैः कमलमालतीपुष्पकैः पयः कट्फलकन्दनैर्मलयजैर्धनाभ्युद्भवैः । वसन्तकुसुमाकरो रसपतिर्हि वल्लोषितः समस्तगदहृद्भवेत् किलमिताऽनुपानैरयमिति तद्वद्योगतरङ्गिणी ॥

वसन्तभा । स्त्री॰ वासन्तीलतायाम् ॥

वसन्ततिलकम् । न॰ चतुर्दशाक्षरच्छन्दः १४ प्रभेदे । सिंहोद्धताछन्दसि ॥ यथा । ज्ञेयं वसन्ततिलकं तभजाजगौ गः । यथा फुल्लं वसन्ततिलकं तिलकं वनाल्या लीलापरं पिककुलं कलमत्र वाति । वात्येष पुष्पसुरभिर्मलयाद्रिवातो यातो हरिः समधुरां विधिनाहताशः ॥ पुष्पविशेषे । औषधविशेषे । यथा । भस्मसूतद्वयं स्वर्णमभ्रकं च त्रिकं तथा कारस्करसहितमथितेन पीसन । नैवं प्रयोगतिपुनर्नवधा महिषीरक्ते वसन्ततिलकैरपि कल्पयेत्तम् ॥

वसन्ततिलका । स्त्री॰ वसन्ततिलके ॥ यथा । उक्ता वसन्ततिलका तभजाजगौ गः ॥

वसन्तदूतः । पुं॰ चैत्रे ॥ पिके ॥ पञ्चरागे ॥ आम्रे ॥

वसन्तदूती । स्त्री॰ पाटलीवृक्षे ॥ अतिमुक्ते । माधवीलतायाम् ॥ गणिकार्याम् । कोकिलायाम् । पिक्याम् ॥

वसन्तद्रुः । वसन्तद्रुमः । पुं॰ आम्रवृक्षे ॥

वसन्तमालिका । स्त्री॰ विषमवृत्तप्रभेदे ॥ यथा । विषमे ससजा गुरू समे चेत् सभरा यश्च वसन्तमालिका सा ॥

वसन्तसखः । पुं॰ कामदेवे ॥

वसन्तोत्सवः । पुं॰ होलाकायाम् ॥

वसा । स्त्री॰ मांसप्रभवधातुविशेषे । कावलेह । मेदसि । वपायाम् ॥ वसति॰ दसो वा । वसनिवासे॰ । वस आच्छादनेवा । पचाद्यच्॰ भिदाद्यङ् वा ॥ मांसरोहिण्याम् ॥

वसाढ्यः । पुं॰ शिशुमारे ॥

वसादनी । स्त्री॰ सिंहपुच्छ्याम् । वासके ॥

वसानः । त्रि॰ आच्छादयति ॥ वस॰ । शानच् ॥

वसापायी । पुं॰ कुक्कुरे ॥

वसिः । पुं॰ वसने ॥ वस॰ वस्त्रेवा वसआच्छादने । खनिकष्यज्यसी त्यादिनाइः ॥

वसिरम् । न॰ अक्षीवे । सामुद्रलवणे । वशिरे ॥ वसे वस॰ । वाहुलकात् किरच् ॥ यद्वा । वसनम् ।

। वसुस्तमा । इन् । वसिंराति । राद्ाने । आतोनुपेतिक : । करि विण्यल्याम् ।

वसिष्ठ: । पुं॰ वसिष्ठमुनौ । अरुन्धती जानौ । अरुन्धतीनाथे ॥

वसु : । पुं॰ देवभेदे । गणदेवता विशेषे ॥ यथा । धरोध्रुवश्चसोमश्च विष्णु श्चैवानिलोऽनल : । प्रत्यूष श्च प्रभासश्च वसवोष्टौक्रमात्स्मृता : ॥ धनाधिपे ॥ आपाम् । दीप्तौ ॥ अग्नौ ॥ योक्त्रे ॥ वकवृक्षे । शिवमल्ल्याम् । पाशुपते ॥ रा जनि ॥ साधौ ॥ पीतमुद्गे ॥ शिवे ॥ सूर्ये ॥ पट्टसङ्ख्या याम् ॥ धनिष्ठानक्षत्रे ॥ पुष्करि ण्याम् ॥ क्रौञ्चे ॥ वृद्धौषधे ॥ अ श्वे ॥ विष्णौ ॥ वसन्तिसर्वभूता न्यत्र॰ तैर्व्यावसमिपसतीतिवावसु:॥ न॰ रत्ने ॥ धने । रायि ॥ हाटके ॥ जले ॥ स्त्री॰ दीप्तौ । वृद्धौषधे ॥ त्रि॰ मधुरे ॥ शुष्के ॥ वसन्तिसर्व॰ अ॰ वध्यतेवागुणै : सर्वत्रोच्यतेऽमै नवा॰ वस्ते॰ वस्यतेवा । वसनिवा से॰ वसआच्छादनेवा शृस्वृस्निहि त्रपयसियसिहनिक्लिदिवन्धिमनिभ्य श्चेत्यु : ॥

वसुक : । पुं॰ शिववल्ल्याम् । वकपु ष्पे । सुरेष्टे ॥ अर्कपर्णे । रक्ता- र्के । मन्दारे ॥ न॰ रोमके । साम्भ रिलवणे ॥ पांशवे ॥ वासुकि ॥ स्वार्थेकन् ॥ वसुकायतिवा । कै॰ । आतोनुपेतिक : । वस्तेव । यावा दित्वात्कन्वा ॥ वसुरस्त्यस्मिन् । व्रीह्यादित्वाट्ठन् । इसुसिति- कोवा ॥

वसुकीट : । पुं॰ याचके ॥

वसुचरणम् । न॰ भगणे॰ऽ ॥ ॰ ॥

वसुच्छिद्रा । स्त्री॰ महामेदावृक्षे ॥

वसुद : । पुं॰ धनाधिपे । कुबेरे ॥ हरौ ॥ त्रि॰ धनदातरि ॥ वसुदय ते । देङ्पालने । वसुददातिवा । डुदाञ्॰ । आतश्चोपसर्गेक : ॥

वसुदान : । त्रि॰ सर्वफलदे ।

वसुदेव : । पुं॰ श्रीकृष्णजनके । आ नकदुन्दुभौ । शूरे । वसुषुधनेषुदी व्यतिमोदते । दिवु॰ । पचाद्यच् ॥

वसुदेवता । स्त्री॰ धनिष्ठानक्षत्रे ॥

वसुदेवभू : । पुं॰ श्रीकृष्णे ॥

वसुधा । स्त्री॰ क्षितौ ॥ वसुदधाति । डुधाञ्॰ । आतश्चोपसर्गेक : ॥

वसुधाखर्जूरिका । स्त्री॰ भूखर्जूरि कायां ॥

वसुधाधिप : । पुं॰ भूपतौ ॥ जग- णे॰ । ऽ । ॰ ॥

वसुधान : । पुं॰ कोशे । वसुधीयते स्मिन् ।

वसुधारा । स्त्री॰ वृद्धिश्राद्धपूर्वकर्त्तव्य घे दिरालग्नवसुर्द्धारयकाकुड्यलग्नघृत

धारायाम् । यथा । कुड्यलग्नांव सोर्धारांसप्तवारान् घृतेनतु । कारयेत्पञ्चवारान्वानातिनीचांनचो च्छ्रिताम् ॥ आयुष्यानितिशान्त्य र्थंजप्यास्तत्रसमाहिता : । षड्भ्य : पितृभ्यस्तदनुश्राद्धदानमुपक्रमेत् ॥ इतिकात्यायन : । अपिच । देव स्थानाभिमानार्थांप्रादेशपरिमाण त : । सप्तधारघृताविच्छिन्नद्द्यात् सिन्दूरचन्दनै : । प्रत्येकविन्दुंम तिमान्कारयेमार्थारमांस्मरन् । घृ तधारामविच्छिन्नांदत्त्वातत्रवसुंयजे त् । कुबेरपुर्याम् ॥ धनसम्पत्तौ ॥ जिनयक्षिविशेषे । तारायाम् ॥ व सोस्वेदिराजस्यधारा ॥ भौमेतीर्थ- विशेषे ॥

वसुनन्दक : । पुं॰ खेटके । धनवृद्धि कौषधि ॥

वसुन्धरा । स्त्री॰ गोत्रायाम् । उर्व्या म् ॥ वसूनिधारयति । संज्ञायांभृ तृवृजिधारीतिखच् । खचिह्रस्व: । अरुर्द्विषदितिमुम् ॥

वसुप्राण : । पुं॰ वह्नौ ॥

वसुमती । स्त्री॰ भुवि ॥ यथासप्तद्वी पावसुमतीति । वसुधनमस्त्यस्या म् ॥ मतुप् । ङीप् ॥

वसुमना : । पुं॰ विष्णौ ॥ वसुशब्दे नप्राशस्त्यंलक्ष्यते । वसुप्रशस्तंमनो यस्य । रागद्वेषादिभि : क्लेशैर्म दादिभिश्चपक्षैश्चैस्ययतोनकलुषि तंचित्तंततस्तस्मन : प्रशस्तम् ॥

वसुरोचि : । न॰ यज्ञे ॥ वसव : रोचन्तेऽस्मिन् । रुचदीप्तौ । अर्चि शुचि : संज्ञायामिति॰ इसिन् ॥

वसुल : । पुं॰ देवतायाम् ॥

वसुश्रेष्ठम् । न॰ रूप्ये ॥

वसुसेन : । पुं॰ कर्णे । अम्याधि पे ॥

वसुस्थली । स्त्री॰ कुबेरपुर्याम् ॥

वसुहट्ट : । पुं॰ वकद्रुमे ॥

वसूक : । पुं॰ वकवृक्षे । न॰ साम्भ रिलवणे ॥

वसूत्तम : । पुं॰ भीष्मपितामहे ॥

वष्कय : । पुं॰ वष्कये ॥

वष्कयनी ।) वष्कयिनी ।) स्त्री॰ वष्कयिण्याम् ।

चिरप्रसूतायांधेनौ ॥ वष्कयिन्या श्छिदोषश्च्छंसर्पयोवत्सत्वप्रत्यय : ॥

वष्कराटिका । स्त्री॰ वृश्चिकायाम् । कालिकापुराणे ॥

वस्त : । पुं॰ छागे ॥ वस्तयति । वस्त अर्दनेचुरादि : । पचाद्यच् ॥

वस्तकम् । न॰ कृत्रिमलवणे ॥ वस्त कृत्व । अवागन्धित्वात् । इवेप्रति कृताविलिकन् ॥

वस्तकर्ण : । पुं॰ शालवृक्षे ॥

वस्तगन्धा । स्त्री॰ अजगन्धायाम् ॥ वस्तस्येवगन्धोऽस्या : । वस्तगन्ध :

स्वगस्थेलाद्यधिष्ठा : ॥
वस्तमोदा । स्त्री० अजमोदायाम् ॥ वस्तं मोदयति । मुद० । अण्तः कर्मण्यण् ॥
वस्तान्त्री । स्त्री० छगलान्त्रीक्षुपे । वृषगन्धायाम् । मेषान्त्र्याम् ॥ वस्तस्येवान्त्रमस्याः । गौरादिः ॥
वस्तिः । पुं० स्त्री० नाभेरधोभागे । नाभिलिङ्गयोरन्तरे ॥ मूत्राशयो धनुर्वक्रो वस्तिरित्यभिधीयते ॥ नाभेरधस्तादलाबूसदृशमधोनालमवीक्छिद्रं मूत्रभाजनं वस्तिरुच्यते ॥ तस्यालक्षणं यथा । विस्तीर्णामांसशोणितोवस्तिः पुंसांप्रथ्यते । निर्मांसाकर्णशाकवादुःसदारिद्र्यदाश्रुला । गोमायुसदृशायस्यस्वरोष्ट्रमपिपक्षव । सभवेद्दुःखितो नित्यं धनहीनश्चमानवः ॥ वसति मूत्रमत्र । यद्वा । वस्ते० वस्ते वा । वस० निवासे० आच्छादने वा । वसतिवा । वस्तुसाज्ञे । वस्तिः । चिकित्साविशेषे । यथा । वस्तिर्द्धातुवासाच्चोनिरूहश्चततः परः । यः स्नेहैर्दीयते स स्यादनुवासननामकः । कषायक्षीरतैलैर्यो निरूहः सनिगद्यते । वस्तिभिर्दीयते यस्मात्तस्माद्वस्तिरिति स्मृतः । वस्तिभिः मृगादीनां मूत्राशयैः । भ्रूस्ति० वस्तयः —

वस्वान्तावयवेषु । दशासु ॥
वस्तिकर्माढ्यः । पुं० अरिष्टवृक्षे । फेनिले ॥
वस्तिमलम् । न० मूत्रे ॥
वस्तु । न० द्रव्ये । पदार्थे ॥ जगतिवस्तुद्वयं भावोऽभावश्चेतिन्याय - शास्त्रम् । वस्तु० सच्चिदानन्दाद्वयं ब्रह्मेतिवेदान्तशास्त्रम् । वसति । वस० । वसेस्तुन् ॥ तथाच माघार्थाद्विवस्तुसितिभवतीतिव्याख्यातारः ॥
वस्तुकम् । न० वास्तूके ॥
वस्तुकी । स्त्री० श्वेतचिल्लीशाके ॥
वस्तुपरिच्छेदः । पुं० सजातीयभेदो विजातीयभेदः स्वगतभेदश्चेतित्रिविधभेदे । जीवेश्वरभेदः० जीवजगद्भेदः० जीवपरस्परभेदः० ईश्वरजगद्भेदः० जगत्परस्परभेदश्चेतिपञ्चविधभेदे ॥ वस्तुनः परिच्छेदः परिच्छिन्नत्वम् ॥
वस्तुविवेकः । पुं० अनित्यान्नित्यस्य पृथक्करणे ॥ नित्यमात्मस्वरूपं हि दृश्यं तद्विपरीतगम् । एवंयोनिश्चयः सम्यक् विवेको वस्तुनः स वै ॥ वस्तुनोविवेकः ॥
वस्ता । पुं० छागले ॥ वसति । वस० । तृच् ॥
वस्त्यम् । न० निशान्ते । गृहे ॥ वसनम् । वस० वसेस्तिः ॥ ततःसा

स्तोत्रे ॥
वहिः । स० सान्त्वे ॥ वहति । वह० ।
डुस् ॥
वहुलः । पुं० अग्नौ ॥ कृष्णपक्षे ॥
न० आकाशे ॥ सितमरिचे । त्रि०
प्राज्ये । प्रचुरे ॥ कृत्स्नधर्मे ॥ वहू
नर्थान् लाति । ला० । आतद्गति-
का : ॥ वहति । वह० । वाहुलका
दुलच् ॥ वंहुलायांजाते ॥ पन्थिवे
लाद्युतुनचेभ्योऽण् । तस्याप्रयिता
पाठे तिलुक् ॥
वहुला । स्त्री० नीलिकायाम् ॥ एलाया
म् ॥ गवि ॥ मानसाचलस्यदेवी-
विशेषे ॥
वहुलाः । स्त्री० भूम्नि० कृत्तिकासु ॥
वहेड्कः । पुं० विभीतकवृक्षे । व-
हेडा० दू० भा० प्र० ॥
वह्निः । पुं० वैश्वानरे । चीतिहोत्रे ।
धनञ्जये । अग्नौ ॥ स्वाहादेवीवह्नि
पत्नी ॥ चित्रकाख्यौषधौ ॥ भल्लात
के ॥ निम्बूके ॥ वहतिहव्यम् देवी
भ्योहवि : प्रापयतिवा । वहप्राप
णे । वहिश्रिस्रुयुद्रुग्लाहात्वरिभ्यो
नि दिति० नि : ॥
वह्निकरी । स्त्री० धातकीपुष्प्याम् । धा
तक्याम् ॥
वह्निकाष्ठम् । न० दाहागुरुणि । दा
हकाष्ठे ॥
वह्निगन्धः । पुं० यक्षधूपे ॥

वह्निगर्भः । पुं० वंशे ॥
वह्निगर्भा । स्त्री० शमीद्रुमे ॥
वह्निचक्रा । स्त्री० कलिकारीवृक्षे ॥
वह्निज्वाला । स्त्री० धातकीवृक्षे ॥
वह्नेरिवज्वालाऽस्याः । वह्नेर्ज्वालेव
वा । रक्तपुष्पत्वात् ॥
वह्निदमनी । स्त्री० अग्निदमनीक्षुप
वह्निदीपकः । पुं० कुसुम्भे ॥
वह्निदीपिका । स्त्री० यवानीकायाम्
वह्निनामा । पुं० चित्रके ॥ भल्लात
के ॥
वह्निनी । स्त्री० जटामांस्याम् ॥
वह्निपुष्पी । स्त्री० धातक्यां ॥
वह्निभोग्यम् । न० घृते ॥
वह्निमन्थः । पुं० गणिकारिकावृ
क्षे ॥
वह्निमन्थनः । पुं० अग्निमन्थे ॥
वह्निमारकम् । न० जले ॥
वह्निमित्रः । पुं० वायौ ॥
वह्निरेताः । पुं० शिवे । कृशानुरेत
सि ॥ वह्नौरेतोऽस्य ॥
वह्निलोहकम् । न० कांस्ये ॥
वह्निवक्त्रा । स्त्री० कलिहायाम् ।
लाङ्गल्याम् ॥
वह्निवधूः । स्त्री० अग्नायाम् ।
स्वाहायाम् ॥
वह्निवर्णम् । न० रक्तोत्पले ॥
वह्निवल्लभः । पुं० सर्जरसे । धून
के ॥ अग्निके ॥ वह्नेर्वल्लभः ॥

वह्निबीजम् । न० निम्बूके ॥ स्व
र्णे ॥

वह्निशिखम् । न० कुसुम्भे ॥ वह्नि
वत् शिखाऽस्य ॥

वह्निशिखर: । पुं० लोचमस्तके ॥

वह्निशिखा । स्त्री० धनन्तायाम् ॥
फलिन्याम् ॥ कलिकायाम् ॥
धातक्याम् ॥

वह्निसख: ।)
वह्निसम्भव: ।) पुं० चित्रकाख्यौ
षधौ ॥ वह्नि: सखाऽस्य: ॥

वह्निसख: । पुं० वायौ ॥ जीरके ॥

वह्यम् । न० वाहने ॥ शकटे ॥
वहत्यनेन ॥ वह० । वह्यंकरण
मितियत् ॥

वह्या । स्त्री० मुनिपत्न्याम् ॥

वह्लीक: । देशविशेषे ॥ वल्हते । व
ह्लप्राधान्ये । बाहुलकादीकन् ॥

वा । विकल्पे ॥ उपमायाम् । उप
माने ॥ वितर्के ॥ पादपूर्णे ॥
समुच्चये ॥ विस्मये ॥ नानार्थे
॥ वस्तीति । यथार्थे ॥ अवधारणे
वाति । वागतिगन्धनयो: । क्वि
प् ॥

वांश: । त्रि० वंशसम्बन्धिनि ॥

वांशिक: । पुं० वंशीवादके । वैण
विके ॥ वंशीवादनं शिल्पमस्य ।
ठक् ॥ भारभूतान्वंशान्हरति
० वहति० आवहतिवा । तद्धरति
वहतीत्यादिनाठञ् ॥

वांशी । स्त्री०वंशरोचनायाम् ॥

वा: किटि: । पुं० शिशुमारे ॥ कु
म्भीरे ॥ वारीजलस्य किटि:शूकर:॥

वा: सदनम् । न० जलाधारे ॥ ज
लान्तस्थगृहे । जलमन्दिर० कू०
मा० प्र० ॥

वाक: । पुं० वाचि ॥ उच्यतेऽनये
ति । वचपरिभाषणे । करणे घञ्
॥ न० बकसमूहे ॥ बकानांसमू
ह: तस्यसमूहइत्यण् ॥ त्रि० ब
कसम्बन्धिनि ॥ बकस्यायम्बोधि
कारीया । प्राग्दिव्यादञ् ॥

वाक्की । त्रि० वाग्विशिष्टे ॥ वाकोवि
द्यतेऽस्य । अतइनि: ॥

वाकुची । स्त्री० औषधिविशेषे । सो
मराज्याम् ॥ सुपर्णायाम् । कालमे
ष्याम् । पूतिगन्धायाम् ॥ वाकु
चीमधुरातिक्ताकटुपाकारसायनी
। विष्टम्भहृद्धिमारुच्यासरास्रं प्रास्व
पित्तनुत् ॥ रूक्षाकेश्याकृमिश्वासकुष्ठमे
ह्यज्वरान्विघ्नात् । तत्फलं पित्त
लं कुष्ठकफानिलहरं कटु । केश्यं
त्वच्यं क्रमीश्वासकासशोथामपाण्डु
हृत् ॥ वातं सङ्कोचयति । कुवय
त्तारि । मूलविभुजादित्वात्क .
पृषोदरादि: ॥

वाकुलम् । न० बकुलफले ॥ वाकु
लंमधुरंग्राहिदन्तस्थैर्यकरंपरम् ॥

वाच : । पुं॰ मत्स्यविशेषे । वाचा॰ इ॰गौ॰दे॰भा॰ ॥

वाचंयम : । पुं॰ मुनौ । मौनव्रतिनि ॥ वाचंयच्छति । यमउपरमे । वाचियमोव्रतइतिखच् । वाचंयमपुरन्दरौचेत्यमन्तत्वम् ॥

वाचक : । पुं॰ शब्दे ॥ यथा । शास्त्रे शब्दस्तुवाचक : । शास्त्रे व्याकरणादौयोवाचक : साधुशब्द : सएवनियमपदेनशब्दशब्देनव्यवह्रियते ॥ वर्णव्यतिरिक्तस्यपदस्यवाक्यस्यवावाचकत्वमिच्छन्तिवैयाकरणा : । वर्णानांप्रत्येकंवाचकत्वेद्वितीयादिवर्णोच्चारणानर्थक्यप्रसङ्गादितिकैयट : ॥ कथके । पुराणादिपाठके ॥ सचब्राह्मणएवभवति । यथा । ब्राह्मणंवाचकंविद्यान्नान्यवर्णजमादरात् । श्रुत्वान्यवर्णजाद्राजन्वाचकान्नरकंव्रजेदिति ॥ त्रि॰वक्तरि ॥ वक्ति ॥

वाचक्नवी । स्त्री॰ वचक्नोर्दुहितरि । गार्ग्याम् ॥

वाचनम् । न॰ कथने ॥ पठने ॥ यथा । श्रुतेनानन्यचित्तेनपठितव्यंप्रयत्नत : । नकार्यासक्तमनसाकार्यस्तोत्रस्यवाचनमितिवाराहीतन्त्रम् ॥

वाचनकम् । न॰ प्रहेलिकायाम् ॥ वायने । व्रतोपायने । सूपविशेषे ॥

वाचनिक : । त्रि॰ वचनप्राप्ते ॥ वचनादागत : । ठक् ॥

वाचनीय : । त्रि॰ वाचयितुमर्हे ॥

वाचस्पति : । पुं॰ जीवे । बृहस्पतौ ॥ वाच : समस्तविद्यारूपस्यवचस : पति : । षष्ठ्या : पतिपुत्रपृष्ठपारपदपयस्पोषेष्वितिसत्वविधानात्॰षष्ठ्याअलुक् ॥

वाचस्पतिवल्लभ : । पुं॰ पुष्परागमणौ । पोखराज॰इतिभाषाप्र॰ ॥

वाचस्पत्यम् । न॰ वाग्मित्वे ॥ ब्राह्मणादित्वाद्भावेष्यञ् ॥

वाचा । स्त्री॰ वाचि । वाक्याम् ॥ क्विबन्तादुवाचो॰भागुरिमतेटाप् ॥

वाचाट : । त्रि॰ जल्पाके । वाचाले । बहुगर्ह्यवाचि ॥ कुत्सितंबहुभाषते । आलजाटचौबहुभाषिणि । कुत्सितइतिवक्तव्यमितिवाक्शब्दादाटच् ॥ सुबहुभाषिण्यपिलक्ष्याच्चाटवाचाटावपरेत्ते । वाचाटोवाचालोजल्पाक : सुबहुभाषीस्यादितिशाश्वतपर्यायेषुपठित : । नित्यप्रमत्तभयवाचालोमुपतिष्ठेसरस्वतीमितिमुरारि : ॥

वाचारम्भणम् । न॰ यन्त्रतण्डनात्मरूपे ॥ निरूप्यमाणेऽसत : सत्त्वाहीनमपिवद्परोक्षव्यवहारगोचरतयागम्यतेतदित्यर्थ : ॥

वाचाल : । त्रि॰ वाचाटे ॥ कुत्सितंबहुभाषते । वाचोयुक्तोऽस्तिसन्तिवा । आलजाटचौबहुभाषिणि । कुत्सित

इतिवक्तव्य मितिवाचस्पत्यम् ॥

वाचिकम् । न० सन्देशवाचि ॥ वाचोव्याहृतायां मितिठक् ॥ वाचिकंतन्नवेदयदूतस्येनाभिशंसन मितिशब्दरत्नावली ॥ पुं० वाक्या रम्भे ॥ यथा । आलापश्चविलापश्च संलापश्चविलापकः । अनुलापो पलापश्चसन्देशश्चातिदेशकः ॥ अपदेशोपदेशौचनिर्देशोव्यपदेशकः । कीर्त्तितावचनारम्भाद्द्वादश मीमनीषिभिरित्युज्ज्वलनीलमणिः ॥ त्रि० वाचा० वचसाकृते ॥ यथा । वाचिकमाचिकंवाधिमानसंचायथा मति । आराधनेपरेषाञ्चभावशुद्धि र्विधीयते ॥

वाचिकहारकः । पुं० लेखे । वार्त्ता दूते ॥

वाचोयुक्तिः । त्रि० वाग्मिनि ॥ वा चोयचः युक्तिः सयुक्तिपरत्वम् । वाक्दिक्पश्यद्भ्योयुक्तिदण्डहरे ष्वितिवक्तव्यम् ॥

वाचोयुक्तिपटुः । त्रि० सुवक्तरि । वा ग्मिनि । वाचोयुक्तिशालीपटुश्च ॥

वाच्यम् । न० प्रतिपादने । दूषणे । त्रि० कुत्सिते । हीने ॥ वचनार्हे ॥ अभिधेये ॥ यदास्माच्छब्दान्नियमत : प्रतीयते०तत्तस्यवाच्यम् । यथा । गामानयेत्यस्मिन्वाक्ये० गोशब्द स्यगोत्वम् ॥ उच्यते । वचपरिभाष णे । ण्यत् । वचोऽशब्दसंज्ञायामि तिनकुत्वम् ॥ अर्थोवाच्यश्चलक्ष्यश्च व्यङ्ग्यश्चेतित्रिधामतः । वाच्योऽर्थो ऽभिधयाबोध्योलक्ष्योलक्षणयामत : । व्यङ्ग्योव्यञ्जनयाताःस्युस्तिस्रः शब्दस्यशक्तयः ॥

वाच्यमानः । त्रि० प्रस्तूयमाने ॥ व चेर्णीरादित्वात्कर्मणियक् : शान च् ॥

वाजः । पुं० निस्वने । शब्दे ॥ प क्षे ॥ शरपक्षे ॥ वेगे ॥ मुनौ ॥ न० घृते । यज्ञे ॥ अन्ने ॥ वारि णि ॥ वजव्रजगतौ । इत्या स्वोतिघञ् । निष्ठायांसेट्त्वान्नकु त्वम् ॥ वाजयतिवा । पचाद्यच् ॥

वाजपेयः । पुं० न० अन्नसुराप्रधाने यागविशेषे ॥ वाजपेयमधिकृत्यकृते ग्रन्थे ॥

वाजपेयिकः । पुं० वाजपेययागविदि तरि ॥ वाजपेयप्रतिपादकग्रन्था ध्येतरि ॥ वाजपेयमधीते० वेदवा । क्रतूक्थादिसूत्रान्तात्ठक् ॥

वाजभोजी । पुं० वाजपेययज्ञे ॥

वाजश्रवाः । पुं० अन्नदानादिनिमि त्तयशोविशिष्टे ॥ वाजमन्नंतद्दा नादिनिमित्तंश्रवोयशोयस्य सः ॥

वाजश्रवसः । पुं० वाजश्रवसोऽपत्ये ॥

वाजसनेयः । पुं० जनमेजयकृतवेदा

वाच : । पुं० मत्स्यविशेषे । वाचा० इ०गौ०दे०भा० ॥

वाचंयम : । पुं० मुनौ । मौनव्रतिनि ॥ वाचंयच्छति यमउपरमे । वाचि यमोव्रतइतिखच् । वाचंयमपुरन्दरौचेत्यमन्तत्वम् ॥

वाचक : । पुं० शब्दे । यथा । शास्त्रे शब्दस्तुवाचक : । शास्त्रे व्याकरणादौयोवाचक : साधुशब्द : सएवनिर्व्यपदेशशब्दशब्देनव्यपदिश्यते ॥ वर्णव्यतिरिक्तस्यपदस्यवाक्यस्यवावाचकत्वमिच्छन्तिवैयाकरणा : । वर्णानांप्रत्येकंवाचकत्वे द्वितीयादिवर्णोच्चारणानर्थक्यप्रसङ्गादितिकैयट : ॥ कथके । पुराणादिपाठके ॥ सचब्राह्मणएवभवति । यथा । ब्राह्मणंवाचकंविद्यान्नान्यवर्णंसमादरात् । श्रुत्वान्यवर्णाद्राजन्वाचकान्नरकं व्रजेदिति ॥ त्रि०वक्तरि । वक्ति ॥

वाचक्नवी । स्त्री० वचक्नोर्दुहितरि । गार्ग्याम् ॥

वाचनम् । न० कथने । पठने । यथा । शुद्धेनानन्यचित्तेन पठितव्यंप्रयत्नत : । नकार्यासक्तमनसाकार्यैस्तोत्रस्यवाचनमितिवाराहीतन्त्रम् ॥

वाचनकम् । न० प्रहेलिकायाम् ॥ वायने । व्रतोपायने । यूपविशेषे ॥

वाचनिक : । त्रि० वचनप्राप्ते ॥ वचनादागत : । ठक् ॥

वाचनीय : । त्रि० वाचयितुमर्हे ॥

वाचस्पति : । पुं० जीवे । बृहस्पतौ ॥ वाच : समस्तविद्यारूपस्यवचस : पति : । षष्ठ्या : पतिपुत्रपृष्ठपारपदपयस्पोषेष्वितिसत्वविधानात् ॰षष्ठ्याअलुक् ॥

वाचस्पतिवल्लभ : । पुं० पुष्परागमणौ । पोखराज०इतिभाषाप्र० ॥

वाचस्पत्यम् । न० वाग्मित्वे ॥ ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् ॥

वाचा । स्त्री० वाचि । वाक्याम् ॥ क्विबन्ताद्वाचोभागुरिमतेटाप् ॥

वाचाट : । त्रि० वाग्मिनि । वाचाले । बहुगर्ह्यवाचि ॥ कुत्सितंबहुभाषते । वाचालाटचौबहुभाषिणि । कुत्सितइतिवक्तव्यमितिवाक्शब्दादाटच् । सुबहुभाषिण्यपिकश्चिद्वाचाटवाचालावर्त्तन्ते । वाचाटोवाचालोवाग्मी : सुबहुभाषीत्यादिनिबन्धादौपर्यायेऽपठित : । निरन्तरप्रगल्भवाचालासुपरिषदिसरस्वतीमितिमुरारिश्च ॥

वाचारम्भणम् । न० अनृतजडनामरूपे ॥ निरूप्यमाणेऽनृत : सत्ताहीनमपियद्व्यवहारगोचरतयागम्यतेतदित्यर्थ : ॥

वाचाल : । त्रि० वाचाटे ॥ कुत्सितंबहुभाषते । वाचोबहुरोऽस्त्यस्मिन्निति वा । आलजाटचौबहुभाषिणि । कुत्सित

इतिवक्तव्य मितिवाचस्पतिः ॥
वाचिकम् । न० सन्देशवाचि ॥
वाचोव्याहृतार्थाया मितिठञ् ॥
वाचिकंतत्प्रवेश्यचद्रूतत्वे नाभिसंयम
मितिशब्दरत्नावली ॥ पुं० वाक्चा
रम्भे ॥ यथा । आलापस्तविलापस्य
संलापस्तविलापक : । अनुलापी
पलापस्तसन्देशवागतिदेशिक : ॥
अपदेशोपदेशौचनिर्देशोव्यपदेशका:
। कौशिलामघमात्मद्दृष्टा
मीमनौषिभिरित्युक्तमीलमथि :
॥ त्रि० वाचा० वचसाकृते ॥ यथा ।
वाचिकशाचिकंवायिमानसंयाययथा
मति । आरोधमिपरिशचभावश्रद्धि
धिंधीयते ॥
वाचिकापहारक : । पुं० पीठे । वर्णदू
ते ॥
वाचोयुक्ति : । त्रि० वाग्मिनि ॥ वा
चोऽवचस : युक्ति : सयुक्तिकत्वम्
। वाग्दिक्पश्यद्भ्योयुक्तिदण्डहरे
ष्वितिषष्ठ्याअलुक् ॥
वाचोयुक्तिपटु : । त्रि० सुवक्तरि । वा
ग्मिनि । वाचोयुक्तिषासौपटुश्च ॥
वाच्यम् । न० प्रतिपादके । दूषणे ।
त्रि० कुत्सिते । हीने ॥ वचनार्हे ॥
अभिधेये ॥ यदास्माच्छब्दान्नियमत
: प्रतीयते० ततस्यवाच्यम् । यथा
। गामानयेत्यस्मिन्वाक्ये० गोशब्द
स्यगोत्वम् ॥ उच्यते । वचपरिभाष
णे । ण्यत् । वचोऽशब्दसंज्ञायामि
तिनकुत्वम् ॥ अर्थोवाच्यश्चलक्ष्यश्च
व्यङ्ग्यश्चेतित्रिधामत : । वाच्योऽर्थो
भिधयाबोध्योलक्ष्योलक्षणयामत :
। व्यङ्ग्योव्यञ्जनयाता : स्युस्तिस्र :
शब्दस्यशक्तय : ॥
वाच्यमान : । त्रि० प्रशस्यमाने ॥ व
चेश्चौरादिकात्कर्मणिलट : शान
च् ॥
वाज : । पुं० निस्वने । शब्दे ॥ प
क्षे ॥ शरपक्षे ॥ वेगे ॥ मुनौ ॥
न० घृते । यज्ञे । अन्ने ॥ वारि
णि ॥ वजगतौ । वजगतौ । घञ
र्थेघञ् । निष्ठायामनिट्त्वान्नकु
त्वम् ॥ वाजयतिवा । यद्वा : ।
पचाद्यच् ॥
वाजपेय : । पुं० न० यज्ञस्तुराप्रधाने
यागविशेषे ॥ वाजपेयप्रतिपादके
ग्रन्थे ॥
वाजपेयिक : । पुं० वाजपेययागविदि
तरि ॥ वाजपेयप्रतिपादकग्रन्था
ध्येतरि ॥ वाजपेयमधीते० वेद वा
। क्रतूक्थादिसूत्रान्तात् ठक् ॥
वाजभोजी । पुं० वाजपेययज्ञे ॥
वाजश्रवा : । पुं० अन्नदानादिनिमि
त्तयशोविशिष्टे ॥ वाजमन्नं तद्दा
नादिनिमित्तश्रवोयशोयस्य स : ॥
वाजश्रवस : । पुं० वाजश्रवसोऽपत्ये ॥
वाजसनेय : । पुं० जनमेजयज्ञातवेदा

वाडव्यम् । न० विप्रवृन्दे ॥ वाडवानां समूहः । ब्राह्मणमाणववाडवाद्यत् ॥ वाडवतायाम् । वाडवस्य कर्म भावो वा । ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् ॥

वाड्वलिः । पुं० वाग्वादस्यापत्ये ॥ अपत्ये० अत इञ् । वाचो वादे इत्त्वं वलभावश्चोत्तरपदस्येञि ॥

वाढम् । न० दृढे । भृशे । अतिशये ॥ प्रतिज्ञायाम् ॥ त्रि० अतिशयिनि ॥ आविष्टके । बाध्यते । वाहप्रयत्ने० चोढ्यादिः । गत्यर्थे इति क्त प्रत्यये० क्षुब्धस्वान्तेति निपातितम् ॥ उद्यासेत्स्नथा । वहप्रापणे । क्तः । क्षुब्धस्वान्तेति साधुः ॥

वाढम् । अ० स्वीकारे । अङ्गीकृतौ ॥

वाणः । पुं० काण्डे । शरे । पृषत्के । विशिखे । अजिह्मगे । खगे । कलम्बे । मार्गणे । गोस्तने । कैवल्ये । अग्नौ ॥ शरस्यावयवे ॥ वृक्षविशेषे ॥ भद्रमुञ्जे ॥ दैत्यविशेषे । बलिज्येष्ठपुत्रे । कविवरे ॥ मुञ्जे ॥ नीलझिण्ट्याम् ॥ ध्वनौ । त्रि० ध्वनियुक्ते ॥ वाणयति० रोषमुत्पादयति शत्रुम् । वण शब्दे । स्वार्थे ण्यन्तः । पचाद्यच् ॥ वण्यते । कर्मणि घञ् वा ॥ वणनम् । भावे घञ् वा ॥ वाणः शब्दोऽस्त्यस्य । अर्श आद्यच् वा ॥

वाणगङ्गा । स्त्री० रावणबाणनिर्भिन्नसोमेश्वरगिरिप्रभवनदीविशेषे ॥ यथा । सोमेशाद्दक्षिणे भागे वाणेना-द्रिं विभिद्य वै । रावणेन प्रकटिता जलधारातिपुण्यदा । वाणगङ्गेति विख्याता यस्याः साक्षादघहारिणी । स्नात्वा तु वाणगङ्गायां दृष्ट्वा वाणेश्वरं विभुम् । वाजपेयफलं प्राप्य मोदते देववद्दिवि ॥

वाणदण्डः । पुं० वायदण्डे । वेमनि ॥

वाणपुङ्खा । स्त्री० शरपुङ्खायाम् ॥

वाणपुरम् । न० देवीकोटे । शोणितपुरे ॥ वाणस्यासुरविशेषस्य पुरम् ॥

वाणभट्टः । पुं० ग्रन्थकारविशेषे ॥

वाणयुद्धम् । न० वाणासुरेण सह श्रीकृष्णस्य युद्धे ॥ हरिवंशे ॥

वाणलिङ्गम् । न० नर्मदानद्युद्भवशिवलिङ्गे ॥ यथा । नर्मदाया मध्यस्थं वाणलिङ्गमितीरितम् । वाणलिङ्गं स्वयंभूतं चन्द्रकान्तात्मयं स्थितम् ॥ चान्द्रायणशतं चैवाथ वेदाभ्यसनात् । वाणाद्वाणाद्विभागीयं वाणलिङ्गमवियते ॥ तदर्पितं जलं वाऽपि वाणप्रासादसंज्ञया । शिवनाममयं लिङ्गं सदा पूज्यं महर्षिभिः ॥ यतश्च सर्वलिङ्गेभ्यस्त्वधिपूज्यतमं मतम् । चतुरङ्गुल

सुच्छायं रम्यं वेदिकयायुतम् ॥ उत्त
मं लिङ्गमाख्यातं पञ्चसप्तसुसाधित
म् । तदर्धं मध्यमं प्रोक्तं तदर्ध
मधरं स्मृतम् ॥ तस्मान्न्यूनं प्रपूजनीयं
नकदाचित्तत्फलम् ॥ बद्धाच्छि
वलिङ्गस्यस्थलं प्रशस्यते । बा
णलिङ्गेनार्मदस्य समस्यो विधि
प्यते ॥

बाणवारः । पुं॰ भटादेश्चोलाकृतिस
न्नाहे । वारबाणे । चोलके ॥

बाणवारणः । पुं॰ कञ्चुके ॥ बाणस्य
वारकः ॥

बाणसुता । स्त्री॰ उषायाम् ॥ बाण
स्य सुता ॥

बाणहा । पुं॰ विष्णौ ॥

बाणा । स्त्री॰ बाणमूले । पुं॰ स्त्री॰
नीलझिण्ट्याम् ॥ दण्डते । बणम
च्छे । स्वर्णविषघ्न् ॥

बाणाह्वः । पुं॰ मुञ्जे ॥ बाणइत्या
ख्यास्य ॥

बाणाश्रयः । पुं॰ धनुषि ॥

बाणासनम् । न॰ धनुषि ॥

बाणिः । स्त्री॰ वस्त्रादेर्वयनक्रियाया
म् । व्यूतौ ॥ वयने ॥ वायदण्डे
अम्बुदे ॥ मूल्ये ॥ सरस्वत्याम् ॥
बाणनम् । वण॰ । चुरादिः ।
अघद्ः ॥

बाणिनी । स्त्री॰ नर्तक्याम् ॥ मत्ता
यां नार्याम् ॥ विदग्धवनितायाम् ॥
अवश्यं वणति । वण॰ । आवश्यके
तियद्वादित्वाद्वाणिनिः ॥ अतिसं
ज्ञकच्छन्दः १६ प्रभेदे ॥ नजभजरै
र्यदाभवतिवाणिनीगयुक्तैः ॥ यथा
। स्फुरतुममाननेऽद्यननु वाणिनी-
तिरस्य शवचरणप्रसादपरिपाकतः
कवित्वम् । भवजलराशिपारकार
णमस्मुपकुन्दसततमर्चतश्च : स्मर
विरोधवानिनित्यम् ॥

बाणी । स्त्री॰ सरस्वत्याम् । भारत्या
म् ॥ वायक्रियायाम् । व्यूतौ ॥
वचने ॥ वणति । वण॰ । सर्वधा
तुभ्यइन्निति॰ इन् । कृदिकारात्
क्तिनइतिङीष् ॥

वातः । पुं॰ पवने । श्वसने । वायौ
॥ नित्यसंवेदनाच्चर्णुयायथा । व्य
जनस्थानिपाल्याखिदमूर्ध्वाम्रमा
तः ॥ तालवृन्तभवोवातस्त्रिदो
षप्रशमनोमतः ॥ वंशव्यजनजः सो
ष्णोरक्तपित्तप्रकोपनः । चामरीव
स्त्रसम्भूतोमायूरोविधजस्तथा ॥ ॥
तेदोषविरासाधाराः स्निग्धाहृद्याश्च
पूजिताः ॥ वाति । वागतिगन्ध
नयोः । इति स्मृतिप्यवाऽमिदमि
लपूधूर्विंश्वस्तन्निततन् ॥ स्वाति
नक्षत्रे ॥ रोगविशेषे ॥ हेमन्तवर्षा
शिशिरेषु वायोः प्रकोपो भवति ।
यतः । सार्येपीतधामाघे घाया
ढेश्रावणेपिच । भाद्रे मासेपिमि

वाडव्यम् । न० विप्रवृन्दे । वाडवा नां समूहः । ब्राह्मणमाणववाडवा द्यन् ॥ वाडवतायाम् । वाडवस्य कर्म भावो वा । ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् ॥

वाड्वलिः । पुं० वाग्वादस्यापत्ये ॥ अपत्ये० अतइञ् । वाचोवादेङ्त्वं वल्भावश्चोत्तरपदस्येति ॥

वाढम् न० दृढे । भृशे । अतिशये ॥ प्रतिज्ञायाम् ॥ त्रि० अतिशयि नि ॥ आविष्टके । आपन्ने । वाहृप्र यत्ने० चौङ्यादिः । गत्यर्थेतिक्त प्रत्यये० क्षुब्धस्वान्तेति निपातित म् ॥ दन्त्यादिरप्ययम् । बहुप्रापणे । क्तः । क्षुब्धस्वान्तेति साधुः ॥

वाढम् । अ० स्वीकारे । अङ्गी- कारे ॥

वाणः । पुं० काण्डे । शरे । पृषत्के । विशिखे । अजिह्मगे । खगे । क लम्बे । मार्गणे । गोस्तने । वि बले ॥ पत्त्रे ॥ शरस्यावयवे ॥ वृक्षविशेषे ॥ भद्रमुञ्जे ॥ दैत्यवि शेषे । बलेर्ज्येष्ठपुत्रे । कविवरे ॥ मुक्ते ॥ नीलझिण्ट्याम् ॥ ध्वनौ । त्रि० ध्वनियुक्ते । वाण यति० रोषमुत्पादयति शत्रूणाम् । वण शब्दे । स्वार्थे ण्यन्ताः । पचा द्यच् ॥ वध्यते । कर्मणि घञ्वा ॥ वणनम् । भावे घञ्वा ॥ वाणः शब्दोऽस्त्यस्य । अर्श आद्यच्वा ॥

वाणगङ्गा । स्त्री० रावणवाणनिर्भि न्नसोमेश्वरगिरिप्रभवनदीविशेषे ॥ यथा । सोमेशाद्दक्षिणे भागे रावणे नाद्रिं विभिद्य वै । रावणेन प्रकटि ता जलधारातिपुण्यदा । वाणगङ्गे ति विख्याता या स्नानादघहारिणी । स्नात्वा तु वाणगङ्गायां दृष्ट्वा वागी- श्वरं विभुम् । गङ्गास्नानफलं प्राप्य मोदते देववद्दिवि ॥

वाणदण्डः । पुं० वामदण्डे । वे मनि ॥

वाणपुङ्खा । स्त्री० शरपुङ्खायाम् ॥

वाणपुरम् । न० देवीकोटे । शो णितपुरे ॥ वाणस्यासुरविशेषस्य पुरम् ॥

वाणभट्टः । पुं० ग्रन्थकारविशेषे ॥

वाणयुद्धम् । न० वाणासुरेण सह श्री कृष्णस्य युद्धे ॥ हरिवंशे ॥

वाणलिङ्गम् । न० नर्मदानद्युद्भ वशिवलिङ्गे ॥ यथा । नर्मदाजल मध्यस्थं वाणलिङ्गमिति स्मृतम् । वा णलिङ्गं स्वयंभू स्याच्चन्द्रकान्तास्वयंस्थि तम् ॥ चान्द्रायणशतं कार्यं शम्भोर्नै वेद्यभक्षणात् । वाणाद्यायाद्यविभा- षीर्थं वाणलिङ्गं न विद्यते ॥ तदपि तं जलं चात्र वाणप्रासादसंज्ञया । शिवनाभमयं लिङ्गं सदा पूज्यं मह- र्षिभिः ॥ यत्तत्सर्वं लिङ्गेष्वस्त- द्विषयूथपतम् । चतुरस्रन

मुक्तार्थरम्यं वैदिक्याथायुतम् ॥ उत्तमं लिङ्गमाख्यातं पञ्चसङ्ख्युसाधितम् । तदर्धमध्यमं प्रोक्तं तदर्धमवरं स्मृतम् ॥ समन्यूनं पूजनीयं मकरादिपिनतत्फलम् ॥ रुद्राक्षं शिवलिङ्गस्य पुस्तं प्रमतां । वाक्षयानिमानेदस्तस्मात् स्पोमिशिष्यते ॥

वाणवारः । पुं॰ भटादेर्दोलाहातिस न्नाहे । वारवाणे । चोलकी ॥

वाणवारकः । पुं॰ कञ्चुके । वाणवारकः ॥

वाणसुता । स्त्री॰ ऊषायाम् ॥ वाणसुता ॥

वाणहा । पुं॰ विष्णौ ॥

वाणा । स्त्री॰ वाणमूले । पुं॰ स्त्री॰ नीलझिण्ट्याम् ॥ वयति । वयः ष्टे । अर्शआदित्वात् ॥

वाणाह्वः । पुं॰ मुञ्जे ॥ वाणाह्वयाख्यः ॥

वाणाश्रयः । पुं॰ धनुषि ॥

वाणासनम् । न॰ धनुषि ॥

वाणिः । स्त्री॰ वस्त्रादिवयनक्रियायाम् । व्युत्पत्तौ ॥ वयने ॥ वाणदण्डे अम्बुदे ॥ मूल्ये ॥ सरस्वत्याम् ॥ वाणनम् । वण॰ । चुरादिः । अचइः ॥

वाणिनी । स्त्री॰ नर्त्तक्याम् ॥ मत्तायां नार्याम् ॥ विदग्धवनितायाम् ।

अवश्यं वयति । वय॰ । आवश्यके तिमद्यादित्वाद्णिनिः ॥ षड्विंशाक्षरछन्दः १६ प्रभेदे ॥ नजभजरै र्यदा भवति वाणिनी गयुक्तैः ॥ यथा । स्फुरतु ममाननेऽद्य ननु वाणिनी शिरस्य तव चरणप्रसादपरिपाकतः कवित्वम् । भवजलराशिपारकारणं मुकुन्द सततमर्थ्यते मे खरचितैः वाणिनिद्यम् ॥

वाणी । स्त्री॰ सरस्वत्याम् । भारत्याम् ॥ वयनक्रियायाम् । व्युत्पत्तौ ॥ वचने ॥ वदति । वद॰ । सर्वधातुभ्यइन्निति॰ इञ् । कृदिकारादक्तिन इति ङीष् ॥

वातः । पुं॰ पवने । श्वसने । वायौ ॥ निमित्तभेदेनाश्रयणायया । व्यजनस्थानिलस्य प्यासेदम् प्यायिनापयः ॥ तालवृन्तभवीयातच्छिदायमनोरमतः ॥ वंशव्यजनजः सोष्णोरक्तपित्तप्रकोपनः । चामरीयस्त्वसञ्चसीमायुरोमैनवत्वा । रतैदोषजितावार्ता स्निग्धाश्च पूजिताः ॥ वाति । वापतिन्द्र नयोः । हसिमृग्रिण्वाऽमिदमि लूपूधूर्विभ्यस्तन्निति तन् ॥ स्यादिगन्धने ॥ रोगविशेषे ॥ हैमन्तवद्विशिशिरे तु वाताः प्रकोपिणः ॥ तद्दि ॥

वातः । मार्गमौपितवाताद्येवाभाढे शाबवर्षेषिव । आर्द्रानीनिपिदि

वातमृगः । पुं॰ वातमृगे । वातप्रमी ॥ वातद्रुम॰ वातस्वनामृगः ॥

वातरक्तम् । न॰ रोगविशेषे ॥

वातरक्तघ्नः । पुं॰ कुक्कुरे । ग्रन्थिपर्णे ॥

वातरक्तारिः । पुं॰ पित्तघ्नाम् । गुडूच्याम् ॥

वातरङ्गः । पुं॰ अश्वत्थे ॥

वातरथः । पुं॰ मेघे ॥ वातोरथोऽस्य ॥ गन्धे ॥

वातरशनः । त्रि॰ दिग्वाससि । दिगम्बरे ॥

वातरायणः । पुं॰ उन्मत्ते । निष्प्रयोजनपुरुषे । काण्डे । सायके । शरपत्रे । क्रकचे । कूटे ॥ शरसङ्क्रमे ॥ परसङ्क्रमे॰ इ॰ मेदिनी ॥ सरलद्रुमे ॥

वातरूषः । पुं॰ वातूले । शक्रकार्मुके ॥ उत्कटे । इ॰ मेदिनी ॥ उत्कोचे । इ॰ हेमचन्द्रः ॥

वातरोगः पुं॰ वायुव्याधौ । वातक्के । अनिलामये ॥

वातरोगी । त्रि॰ वातरोगयुक्ते । वातकिनि ॥ वातरोगोऽस्यास्ति । इनृद्वोपतापेत्तीनिः ॥

वातर्द्धिः । पुं॰ काष्ठलौहमयनिर्मितपात्रे । काष्ठलौहाम् ॥

वातलः । पुं॰ चणके ॥ त्रि॰ वायुकारके ॥ वातंलाति । ला॰ । कः ॥

वातलमण्डली । स्त्री॰ वात्यायाम् ॥

वातवैरी । पुं॰ वातादे ॥ त्रि॰ वातहरे ॥ वातस्यवैरी ॥

वातव्याधिः । पुं॰ वातरोगे । कथम्न्विषि । उद्भवे ॥

वातशीर्षम् । न॰ वस्तौ ॥

वातशोणितम् । न॰ वातरक्तरोगे ॥

वातष्ठीला । स्त्री॰ वातव्याधिविशेषे । यथा । नाभेरधस्तात्सञ्जातः सञ्चारी यदि वाचलः । अष्ठीलावद्घनोग्रन्थिरूर्ध्वमायतउन्नतः । वाताष्ठीलांविजानीयाद्बहिर्मार्गनिरोधिनीम् ॥

वातसहः । त्रि॰ अत्यन्तवायुयुक्ते ॥ वातूले ॥

वातसारथिः । पुं॰ वह्नौ ॥

वातस्कन्धः । पुं॰ आकाशस्थभागविशेषे ॥

वातहा । त्रि॰ वातघ्ने । वायुनाशकौषधौ ॥

वातहुडा । स्त्री॰ वातगुल्मायां ॥

वातहः । पुं॰ वायुयस्ताङ्गे ॥ वातहः पारदारिकः ॥

वाताटः । पुं॰ सूर्यघोटके । वातमृगे ॥

वाताण्डः । पुं॰ मुष्करोगविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । कुपितोदूषयेद्वायुः शेफानायस्थसंस्थितः । तेनामुप्लाव्य लम्बितोरोगोवाताण्डसंज्ञकः ॥

वातात्मजः । पुं॰ हनुमति ॥

वाताद : । पुं॰ बदामयादपे । मेचो मफले ॥ वाताददप्या : सुस्निग्धो वातघ्न : शुक्रकृद् गुरु : । वाताद्म ध्यामधुरोष्ण्य : पित्तानिलापह :॥ स्निग्धोष्ण : कफकृत् ष्टोरक्तपित्त विकारिणाम् ॥ यातमत्ति । अद॰ । कर्मण्यण् ॥

वाताध्वा । पुं॰ वातायने ॥

वातापि : । पुं॰ इल्वलभ्रातर्यसुरवि शेषे । वातमाप्नोति । आप्॰ । फ लिवपिरात्मन्यरिश्चे तिचकाराद्दिन् ॥

वातापिद्विट् । }
वातापिसूदन : । } पुं॰ अगस्त्यमु
वातापिहा । } नौ ॥

वाताम : पुं॰ वाताद्दे ॥

वातायन : । पुं॰ गवाक्षे । अश्वे । हयें ॥ न॰ गवाक्षे ॥ ईयतेऽनेन । इण् ॰ । करणे ल्युट् वातस्य अयनम् ॥ त्रि॰ शीघ्रगे ॥

वातायु : । पुं॰ मृगे । कुरङ्गे । हरि णे ॥ वातमयते । अय॰ । बाहुल का दुण् ॥

वातारि : । पुं॰ रक्तैरण्डे ॥ सयथा : वातारिबीजं प्रस्थञ्च चतुष्पक्षं नित्तु षीकृतम् । क्षीरद्रोणार्द्धसंयुक्तं भिषक् मन्दाग्निनापचेत् ॥ द्विप्र प्रस्थाद्धिसंयुक्तं नवाढप्रस्थद्वयं क्षिपेत् । त्र्यूषणञ्च चतुर्जातं पञ्चकं चद्विपि चकम् ॥ इन्द्रासिसीअटोविश्वं द्वी पन्तीरौनिशायुगम् । अश्वगन्धा बलंपाठाहपुनावेरधौष्करम् ॥ भ्रु दंष्ट्रा व्यधाद्रुत्वेतान शालकंटरी । एतानिपिच माषांश्च चूर्णयित्वाधि नि: क्षिपेत् ॥ वातव्याधिसमूलस्य शालयक्ष्मांस्तथोदरम् । आमानं च भ्रं गुल्मवपाममवातमाटिपहम् ॥ चा कयद्दं तथाश्विपाश्वासपाससदाम याम् । अर्दितान् पविभ्रान्तीयथ सीमपतन्त्वक्षम् ॥ पथावातभापडु वातभक्तदण्डापतानवाम् । मन्था स्यांचनुक्तमानाशयेदपिपिगतत्र ति ॥ पुनदाशीखतायाम् ॥ यवा न्याम् ॥ शेफालिकायाम् ॥ सु ग्याम् ॥ भार्य्याम् ॥ विडङ्गे ॥ घ्र् रये ॥ भल्लातकि ॥ जतुकायाम् ॥ घातमूल्याम् ॥

वाताली । स्त्री॰ वातसंपरी । वा त्यायाम् ॥

वाताश्व : । पुं॰ कुलीनाश्वे । दयीया सै । जाश्वे । वाजाधेये ॥

वातासह : । त्रि॰ यातुल्ले ॥

वाति : । पुं॰ अनिले । वायौ ॥ सू र्ये ॥ सोमे ॥ वाति । वागतिगन्ध नो : । क्तिच् । वातेर्निर्दित्य तिर्त्रा ॥

वातिक : । पुं॰ कोयुजव्याधौ । न॰ वातस्य शमने ॥ वातस्य कोपने ॥ वातपित्तस्य शम्य : शमनकोपनयो :

रूपसरूग्यामभितिठव् ॥
वातिग : । पुं॰ मरुदावयाम् ॥ वि॰ धातुवादिनि ॥
वातिगम : । पुं॰ वार्त्ताकौ ॥
वातिङ्गण: । पुं॰ वार्त्ताकौ । मरुद्र॰ भटा॰बृ॰व॰प्र॰फलशाके ॥
वातीयम् । न॰ काञ्जिके ॥
वातुल : । पुं॰ वात्यायाम् ॥ त्रि॰ वायुरोगिणि ॥ वातसुखसिवनवीरर दगण : । वातुलकातुलच् ॥ उन्मत्ते ॥
वातुलि : । स्त्री॰ सरुत्गुलिकायाम् । वातुड॰बृ॰भा॰ ॥
वातूल : । पुं॰ वात्यायाम् ॥ त्रि॰ वातासहे । मारुतासहे ॥ वातानांसमूह : । वातैनसहनीया । वातात् समूहेचेत्यूल : । वातूलदसहने ॥ यद्वा । वाता : सन्त्यस्मिन्नृथा । सिध्मादिस्वात्लच् । वातदन्तबलललाटानामूङ्चेत्यूङ् ॥ उन्मत्ते ॥
वाता । पुं॰ वाति । यावि । वागति गन्धनयो : ॥ तृच ॥
वातोना । स्त्री॰ गोजिह्वाक्षुपे ॥ त्रि॰ वायुहीने ॥
वातोर्म्मी । स्त्री॰ त्रिष्टुप्छन्द : ११ प्रभेदे । तल्लक्षणमादियथा । वातोर्म्मीयंगदितामौतनौग : । यथा ॥ ध्यातामूर्त्ति : क्षणमप्यच्युतस्यश्रेणीनामांगदिताङ्गेजयामि । संसारेऽस्मिन्नूदुरितंहन्तिपुंसांवातोर्म्मी पोतमिवाम्भोधिमध्ये ॥
वात्या । स्त्री॰ वातसमूहे । वाताख्याम् ॥ वातानांसमूह : । पाशादिभ्यो य : ॥
वात्सकम् । न॰ वत्सानांवृन्दे । वत्सानांगणे ॥ वत्सानांसमूह : । गोत्रोक्षोष्ट्रेतिवुञ् ॥
वात्सल्य : । पुं॰ रसविशेषे ॥ न॰ प्रेम्णि । त्रि॰ सद्वृत्ति ॥
वात्सल्यता । स्त्री॰ क्षमालुत्वे ॥
वात्सीपुत्र : । पुं॰ नापिते ॥
वात्स्य : । पुं॰ मुनिविशेषे ॥ वत्सस्य गोत्रापत्यम् । गर्गादिभ्योयञ् । न कुल्लं॰वत्सा : । यञञोश्चेतिलुक् ॥
वात्स्यायन : । पुं॰ यद्वादयोविषया भूयोभूयोभुज्यमानासत्स्वमितिकाव्यनायरेकपिविशेषे । मल्लनागे । पक्षिले । स्वामिनि ॥
वाद : । पुं॰ यथार्थबोधेच्छोर्वाक्ये ॥ वादिप्रतिवादिनो : कथायाम् । व्याख्याने ॥ भगवद्विभूतिविशेषे । यथोक्तं भगवद्गीतायांवाद : प्रवदतामहमिति । अस्यार्थ : । प्रवदतांवादिनांसम्बन्धिन्योवादजल्पवितण्डाख्यास्तित्र : कथा : प्रसिद्धा: तासांमध्येवादोऽहम् । यत्र द्वाभ्यामपिप्रमाणतस्तर्कतश्चस्वपक्ष

वाद :

स्थाप्यति॰ परपक्षम्कुलजातिनियह स्थानैदूं प्यलेसभत्योनास । यथस्वे न : स्वपक्षं स्थापयति॰ घन्यस्तु॰ छलजातिनिग्रहस्थानैस्तत्पक्षं दूष यति॰ भतुस्वपक्षं स्थापयति॰ सा धितशब्दामासक्षयोतपजल्पवितण्डे विजिगीषमाण्योर्वादिनो : शक्ति परीक्षामात्रफले॰ वादस्तुवीतराग यो : शिष्याचार्ययोरन्ययोर्वातत्त्व निर्णयफलक : । पतिऽसौयं छल्वा भ्यां द्विभूतिविस्थयं : । इतिश्रोध रसामिन : । भक्षपाद्यं गौतमो क्तं यथा । प्रमाणतर्कसाधनोपाल भ्म : सिद्धान्ताविरुद्ध : ॥ १ । ४१ ॥ अथच॰ वादइतिकथानि र्देश:॰ पक्षप्रतिपक्षौविप्रतिपत्ति कोटी॰ तयो : परिग्रहस्तत्साधनो पलम्भोक्षिप्रत्युक्तिरूपवचनसन्दर्भ. तावन्मात्रञ्चकथान्तरसाधारणम तस्याह॰प्रमाणेत्यादि । प्रमाण तर्काभ्यांतद्रूपैस्वस्तानाभ्यांसाधनो पालम्भोयस्यसतथा । उभयथापि प्रमाणादिसत्त्वकोटिद्वयस्यापिसि द्धि: स्यादतस्तद्रूपेणज्ञाताभ्यामि ति । ज्ञानमनाहार्यंविवक्षितम्॰ उपालम्भोदूषणम्॰ अत्यादौतुप्र माणाभासत्वादिनाज्ञाताभ्यामपि साधनोपालम्भौभवतइतितद्वारणं तथा॰ इतरथातुतदुभयोरेवदुष्टत्व

वाद :

म्॰ इत्यञ्चप्रमाणाभासत्वप्रका रकज्ञानविषयकरणकसाधनोपाल म्भयोग्यान्यत्वं सतीत्यर्थ : । तेन साहशजल्पविशेषेणातिव्याप्ति:। तत्र चनिग्रहस्थानविशेषनियमार्थसिद्धा न्तेत्यादिविशेषणद्वयम्अन्येतुतदपि लक्षणघटकमेव॰ तदर्थं च॰ तावन्मा त्रनिग्रहस्थानयोग्यत्वम्॰ तावद् तिरिक्तनिग्रहस्थानोपन्यासायोग्य त्वं वा॰ निग्रहस्थानंप्रतिज्ञाहान्या दीनामेकं धृत्वा॰ तदुपन्यासायोग्य त्वमितिनिष्कर्ष : । तेनोक्तजल्प विशेषवारणमित्याहु : । सिद्धा न्ताविरुद्धइत्यनेनापसिद्धान्तो द्भावनम्॰ पञ्चावयवोपपन्नइत्य नेनन्यूनाधिकोद्भावने । अपयथा॰ भासस्वहेत्वाभासिद्धयादेरुद्भावनम् ॰प्रमाणेत्यनेनचप्रमाणाभासत्वेनहे त्वाभासानांतत्प्रभासस्यचोपन्यासे नियम्यतेतयाचहेत्वाभासन्यूनाधि कापसिद्धान्तरूपनिग्रहस्थानचतुष्ट योद्भावनमितिवदन्ति । वस्तुतस्तुवाद स्यवीतरागकथात्वेन॰ तत्त्वनिर्णयस्यो द्देश्यतयापुरुषदोषस्याविज्ञाततयादि विन्यूनाधिकयोरपिनोद्भावनमुचि तम् । अतएवपञ्चावयवोपपन्नत्व नपिमाष्यकारोनानुमेने । हेत्वाभा सायुद्भावनेनापितद्देवकथायिच्छे दोयदितेल्पान्तरेणापिसाधयितुं नश

च्यते॰ इतरथा तु तदृषेरेव दुष्ट त्वम् । इत्थञ्च पञ्चावयवोपप न्नत्वमिति प्राचीनाभिप्रायेण विवृत त्वम् । वादाधिकारिणस्तु तत्त्वबुभुत्स वः॰ प्रकृतोपेक्षिकाः॰ अविप्रल म्भकाः॰ यथाकालस्फूर्त्तिकाः ॰ अनाक्षेपकाः युक्तिसिद्धप्रत्ये तारः । अनुविधेयस्त्वयं सभ्य पुरुषस्तोषणतासक्ता अनुविधेयो रागादिः स्वीयान् मध्यः साधवा दीनामग्रणीर्वीतरागकथात्वादिति ॥ १ । ४१ ॥ अपि च । वादफलञ्च त त्त्वनिर्णयः यद्यपि दुर्दुरूढवादिनिराक रणेन॰ संरक्षणार्थं विजिगीषुकर्त्त व्यजल्पवितण्डे॰ जयपराजयमात्रप र्य्यन्ते । तदुक्तम् । तत्त्वाध्यवसाय संरक्षणार्थं जल्पवितण्डे बीजप्ररो हसंरक्षणार्थं कण्टकशाखावरण वदिति ॥ छलजातिनिग्रहस्थानैः परपक्षोदूष्यते॰प्रतिजल्प वितण्डा याश्च लक्षणम् । तत्र वितण्डा या॰ मेकेन स्वपक्षस्थाप्यत एव॰ अन्ये न च स दूष्यत एव । जल्पे तु॰ उभा भ्यामपि स्वपक्षः स्थाप्यते॰ उभा भ्यामपि परपक्षो दूष्यत इति विशेषः । तदुक्तम् । यथोक्तोपपन्नश्छलजा तिनिग्रहस्थानसाधनोपालम्भोज ल्पः ॥ १ । ४२ ॥ स प्रतिपक्षस्थाप नाहीनो वितण्डेति । १ ॥ ४३ ॥

च वितण्डाद्वय शरीरत्वाच्च न्योनामनैवाकथा॰ किन्तु भक्त्य तिशयज्ञानार्थं समयबन्धमात्रे याप यत्तं तद्गतिखण्डनकाराः ॥ तत्त्वा ध्यवसायपर्यवसायित्वेन तु वादस्य श्रेष्ठत्वमेव ॥ सङ्ख्यातादिवादेषु ॥ तैर्वोच्चारामगोत्वसर्वदा । सङ्ख्या तपादौ तोक्ताय सिद्धानां त्रिका नाम् । अनादीश्वरिकीलीकिम्ब रादिरपेक्ष्यते । प्रत्यक्षसङ्ख्यातभेद यत्किमि: सर्वसिद्धिता: ॥ यथो पधामांसज्ञातिमादी रागी रसायनम् । सर्वैव भूतसङ्घाते चैतन्यचार्व्य कीलता ॥ १ ॥ यथा आरम्भवादस्ता र्किकाणां मीमांसकानाञ्च । आ रम्भकाणामणूनां संयुक्ताः कार्य्यं पूर्व मित्यर्थे । कुलालादिमदण्डमुघट वल्कलनाशभावः ॥ पृथिव्यम्भो निलाय नोक्षमंसयोनितापय: । अणुकादिकमेणाण्डमारभन्तेदं महत् ॥ २ ॥ यथा अपरिणामवादः साङ्ख्यपातञ्जलपाशुपतानाम् शु द्धसाम्यं प्रधानं त्राहुर्या: सत्त्वंर जस्तमः । स खलु सर्वोपदर्प दृश्य तैरिस्फुटजगत् ॥ प्रधानं स्यान्महा न्सोऽहङ्कारोऽसौयोऽव्यात्मना । जायते पञ्च तन्मात्राण्यवाध्येका दशापि च । तन्मात्राणि तु भूतानि जायन्ते वच सङ्ख्यया । चतुर्विंशति

वाद :

रैतानितवात्मापद्मविंशति : ॥ स
दैवकार्यसुत्पत्तौ : पूर्वं कारणरूप
कम् । आविर्भावतिरोभावौ जन्म
नाशावुदीरितौ ॥ २ ॥ ययाचवी
वोऽपचिवाद : पाश्वराचाचाम् ।
ब्रह्मणोवासुदेवाख्याज्जीव : सङ्कर्ष
णाभिध : । जायतेषमनस्तस्मात्प्र
द्युम्नाख्यस्त : पुन : ॥ अहङ्कारोऽ
निरुद्धाख्यश्चत्वारोविश्वरूपका: ।
वासुदेवाराधनार्थं ज्ञायतेब्रह्मणोच
णम् ॥ ४ ॥ ययाचपिब्बविष्णो
मातिरिक्तभावाभाववादीवौद्धा
न् । विद्यानंदुहितिरित्तार्थान्तर
म् । यद्भावाद्धं यत्तत्वं तद्धिर्वेद
न्नासदि । स्वप्नवज्जागरेसुप्तावभाव:
स्फुटएवहि ॥ ५ ॥ ययाचपाश्चा
त्तित्ववादैवीशैवादेशिनाम् । सत्
ह्ययोऽणुसम्भूतोयाद्योभूम्यापगादि
षा : । चाण्वर : स्वान्धवधिपवी
स्वरूपवतीजगत् ॥ सदम्ब्रह्मिवा
यूनांखरविगृह्याजपा : । चतु
र्धाभावष : पदास्कन्धारूपादिभेद
त : ॥ रूप : शब्दाद्यस्तेषांव्यवि
विंज्ञानसुच्यते । वेदनासुखदु : खि
ता : संज्ञाडित्यादिनामवत् ॥ स
स्कारोवासनार्थे मनुतस्तद्घनया
मनाम् । जगत्प्रत्ययत : सिद्धं
क्षिमन्यपरिकल्पने : ॥ ६ ॥ यथा
घसप्तपदार्थवादप्राहतानाम् । जी

वाद :

वाजीवात्मकविश्वंचेतन : स्वपरी
रयत् । परिणामावयवयानऽजीव :
षड्विध : स्मृत : ॥ मत्तीधराद्दिरे
क : स्यात् पञ्चधाचाऽयधाद्दिक : ।
चाद्यव : सर्वदोनिर्दोषस्तोमोक्ष
एवच ॥ इन्द्रियाद्यविवेकादि : पि
ष्टीक्षुवाद्दिभिराप : । जन्मान्यूर्द्ध
मतिर्देवित्स्थानामथ उच्यते ॥ स्या
दस्तीत्यादिनासप्तभङ्गीन्यायेनवा
दिन : । सर्वं वस्तुसतोऽपावस्वमर्त
साधयेत्सुधी : ॥ सत्वासत्वोभयाऽ
वाच्यवादिन : सुदन्तुर्विधा : । वि
धाऽऽद्याद्याद्याख्यमीमांसावादिन : स
मकीर्तिता : ॥ ७ ॥ एतेषांवादा
पांप्रमाणानपेक्षत्वप्रमाणमूलत्वा
हच्चमाणप्रमाणवाधितत्वाच्चनयाम
स्वयम् । तथाहि । तावत्सङ्घा
वनादेनयुक्तिसह : । घटोमयाऽक्षि
घत्-घड्घोपलब्धिभिर्वसीस्फुटम् ।
सावीवेदमदेऽत्यभितिभेदानुभूथि
व : ॥ योगिनघायमूतादेर्ईश्वर
षति : स्फुटम् । चात्माभावेक्रय
च्चसोद्वाक्षतास्यागमस्तथा ॥ कथि
चाज्ञोत्वाय जन्मसन्धाय प्रतीचि
त : । सहकारिपतीचार्थांतरविष्क
म्भ परास्तम ॥ ईश्वानुमानन्तुप्य
दन्व . समर्थंवाभास । चनभ्यानो
दीक्षा : किमवयवसम्बोधिजनतास
विद्धातारंकिं सर्वविचिरनादाच्यभ

पति । अनेशिवाकुर्याम् यतनवनमे
न : परिवरे यतीमन्दास्तु प्रस्थनरव
पसंधेरतद्धमे ॥ इति । यतीनाकुसा
निभूतानिलायमो येनजातानिजीव
न्तियत् प्रयन्त्यभिसंविशन्ति तद्ब्रह्मे
त्यादिश्रुतयस्तु स्वरूपमेवप्रमाणम्
॥ १ ॥ आरम्भवादेऽपिनयुक्तिस
ह : । यथा । अणु संयोजकं कर्म
निर्निमित्तं यदाभवेत् प्रलयस्तर्हि
सम्भवेत् सनिमित्तं कथं वद ॥ शरी
राभावतस्तत्रप्रयत्नादेरसम्भवात् ।
नित्यत्वादीश्वरयत्नोपिकादाचित्कोऽ
पिनोऽस्ति ॥ जीवात्मसमवेतत्वाद
दृष्टं नाणु युक्तिमत् । एवमादिवि
चारेण दृष्टाणु परिकल्पना ॥ कुत्रा
सत्तटस्थ ईश्वरस्तर्हिमत्समः
। शरीरोपस्कराकाङ्क्षीमिथ्योमि
थ्यासदा । ईश्वरः प्रमाणस्तु स्या
स्यातर्हितटस्थता ॥ अतः स्फुटं निरा
बाधंमायित्वंतव बध्यते ॥ अखण्डस
च्चिदानन्दो जगद्रूपेणभासते । मा
यायांदुर्घटं नास्ति किञ्चित्तत्कू प
थाहिता ॥ परमाण्वादिकल्पना
विरोधिन्यः श्रुतयः । एकोऽहं
बहुस्यां प्रजायेयेति । एतस्मादात्म
नआकाशः सम्भूतः आकाशाद्वा
युर्वायोरग्निरग्नेरापः अद्भ्यः पृ
थिवीति । मायान्तुप्रकृतिं विद्या
न्मायिनन्तु महेश्वरमिति । इन्द्रो

मायाभिः पुरुरूपईयते । इत्येव
माद्याश्च सङ्ख्यातास्तथा । एवं स्मृ
तीतिहासवाक्यान्यपि ॥ २ ॥ परि
णामवादेऽपिनयुक्तिसहः । यथा ।
विविधजगतो हेतुर्नप्रधानमचेतन
म् । चेतनोऽपिहिनिर्लेपोनसहाय
त्वमर्हति ॥ गुणकार्यं सुखादीना
मान्तरत्वस्य निश्चयात् । घटादावन्व
यानास्ति व्यक्तकार्यता ॥ कि
ञ्च परिणतेतस्मिन्कार्येत्वपि
न युज्यते । परिणामितस्तस्यनाथः
कार्यस्यापि निराश्रयात् ॥ नचप्र
धानकल्पनायाम् । अजामेकांलो
हितशुक्लकृष्णामित्यादिश्रुतिः प्र
माणम् । तस्याः यदग्ने रोहितं
रूपं तेजसस्तद्रूपं यच्छुक्लं तदपांय
त्कृष्णं तदन्नस्येतिच्छान्दोग्योक्तवि
धीयमानात्मकप्रकृतिपरत्वेनमायापर
त्वेनापिसूरिभिर्व्याख्यातत्वात् । ए
वमन्यत्स्वयंसमाधेयम् ॥ ३ ॥ जीवेश
यत्विशमयुक्तिसहः । यथा । जीवेश्व
रनियुक्तेतिजीवस्यात्मादितात्मता ।
निरात्मकत्वमाथः स्यादकृताभ्या
गमस्तथा ॥ ४ ॥ विज्ञानवादोऽपि
नयुक्तिसहः । यथा । जागरेणाध्य
तेस्वप्नोजागरोनैवबाध्यते । तदत
द्बाधकाभावाद्बाह्यमस्यु पलभ्यतः
॥ नहिबन्दिति तेभ्यु त्तीर्णा ह्यमर्थं
प्रसाधयेत् । एवं नयुज्यते पृथ्वी

वाद :

र्थगदाकारतात्वम् ॥ स्थिरचेतन
राशिव्याप्त् स्वतन्त्र् चलचित्कृत :
। स्याद्वादिव्यवहारस्रोपयस्य
द्वारुय : ॥ समतु० जागरादिभ्रमा
विहानसाखण्डबोधानन्दरूपब्रह्म
ह्मप : साक्षात्कारोऽबाधकोऽस्ति ॥
५ ॥ याज्ञाधित्ववादो ऽपि मनुष्ति
सत्त्व : । यथा । स्थिरचेतनराशिव्या
प्त्स्वतन्त्र् चाचेतनलत : । गस्क
ब्रानामथ् नोक्तासमुद्दायोऽभ्युच्य
ते ॥ ६ ॥ सप्तपदार्थवादसनयु
क्तिरूप : । यथा । एवास्मिन् सदस
त्त्वादिविरुद्धधर्मप्रतिपादनात् ।
चपन्याय : सप्तभङ्गीनयजीवस्यात्मा
यता ॥ चत्वार्थ : । स्यादस्ति १
। स्यान्नास्ति २ । स्यादस्तिचनास्ति
च ३ । स्यादवक्तव्य : ४ । स्याद
स्तिचाऽवक्तव्य : ५ । स्यान्नास्तिचा
वक्तव्य : ६ । स्यादस्तिचनास्तिचा
वक्तव्यश्चेति ७ । सप्तभङ्गीवाक्यानि
। वेपुचत्वाच्छब्द : ईषदर्थवाची
निपात : । तदर्थे चप् एवयोर्ध्ना
शानासद्वयासद्वाद् मयवादानिर्व
चनीयवादयसदनिर्वचनीयवाद्
मयानिर्वचनीयवादिनामवानि ।
क्रमेणाभिहितानि । ते पयादिन :
समागच्छादर्श प्रतिविजन् स्वन्मते
नोचोक्तोस्याद्विद्वसमतं क्रमेवप्
च्छन्ति । तनाद्दन् तान् प्रतिप्रश्ने

वाद :

चं क्रमेणतान्येवयाख्यानोपत् तन्म
तास्य् पणमनार्थं यानिप् पदम् प् थमे
योसरलेनक्ष् ते । तावतासर्वे
वादिनोनिर्विषण्णा : सन्तोषो
त्तरं प्रतिपद्यन्तेएवविपक्षे र्पासप्त
भङ्गीरूपेय न्यायोऽपन्याय एव०
चपक्षोन्यायोन्यायाभ्यास एवे
त्यर्थ : । श्रुतदृष्टस्तथाच ।
एकस्मिन्निति । एकस्य जीवप
दार्थस्यसदादिभंप्रतिसद्ग् पत्वम्०
चसदादिनं प्रत्यसद्ग् पत्वस्थेयमा
दिविरुद्धधर्मप्रतिपादनात् ।
मचजीवस्यसावयवत्वं युज्यते० श
रीरादिवद्नित्यत्वप्रसङ्गात् । तद
नित्यत्वे मोक्ष : कस्यपुरुषार्थ : स्या
त् । तस्मान्न्यायाभासेनसप्तभाप्याख्य
नजीवादिपदार्थानांनसिद्धिरिति
॥ ततपारिशेष्यान्मायामाया-
त्वसिद्धि : । तदुक्तम् । ततोऽनि
र्वचनानन्दे विपर्यासमदिव्यताम् ।
चवस्थामात्मानन्तु विपर्यस्य सर्व
वत् ॥ मायाशक्ति : कल्पिकाध्या
दिन्द्रजालिकवर्तिवत् । यस्या : प
क्षात् प् वड् गाम्बितपटादिनवाभि-
दा ॥ प्रतिवन्धकटस्याप्युपनयभावे
तुकथम् : । मर्त्यं प्रत्यानुसेवाथा
पनिर्वाच्यत्वमिप्यताम् ॥ इति ॥
वदनम् । पदव्याख्यायामपि ।
घञ् ॥

स्वकथितं तथा ॥ प्रहरणं छन्दनस्य प्रबन्धाद्बुद्धस्मृता : । यथा । दं घातद्रुत्वं कतात्थ्यांगति : ॥ चोढ वाद्यंयथा । दांतथोतधिकतधिक दं थ।दंथाथोधिथेधितथततथधिथ धिदिग्थांदिग्थांटट,नकिटट,नकित टटङ्गतंटंटगथथटङ्गथथटङ्गत गिनगितगिनगिदांदांदंदींदोंदता लघा । इत्वोढवाद्यम् ॥ भवच्छे थे वाद्ययथा । दंथात : दंथात : धि क्षिधिक्षिदिगयं दंथात : । इत्यव च्छेदवाद्यम् ॥ ॥ गजावाद्यं यथा । धीकटेअनेअढेंडे गथेगथो ङ्गटेङ्कथोगतखिधिकटेङ्गधिधि ऋटतकथोकतधिकटतक्षकतथोग तद्धीम् । इत्थं कतात्थ्यांगजरः॥ रूपकवाद्यंयथा । तकधिमृतक धिक्षयतितकियतितक्षिधिकदंथातः । इतिरूपकवाद्यम् ॥ ध्रुवकवा द्यंयथा । तकतक्षटधिक्षधिकट । इतिनिसारतालेध्रुवकः ॥ ॥ गजपोयथा । तधिदृधिनिक्तचाधि गङग यांघादेंतघांटे नन ॥ इत्थं कतात्थ्यांगलप : ॥ ॥ सारिगो थीयथा । थोङ्गटे ञ तकृकधिक्षत कधिकृतकथोटटङ्गनटटङ्गनथे। गक्षथो । इतिप्रथमखण्डः ॥ ॥ टं अथें : धिथोङ : टेअटे जद्दक् कतगदङ्कक्षिधिकृकतदिदकाटंगदं

गथोगथोक तकतक धिकत धिकत घेटेअघेटेजथटे गलखोगमलखो गखोइटगेंटगेंखोइटञ । इत्यस्यछ न्दनम् । इतिसारिगोणी ॥ ॥ मादोयथा । दांकारत्रितयंपूर्वं दां धिगिति ततन्नयम् । दांदांधिक थयंथद्रतिनाद : प्रकीर्तिः ॥ इतिनाद : ॥ । द्रुतं मानसमार्थं शुद्धं कूटविनिर्मितम् । सम खगक्रमयवाद्यंकथितहृदिश्यति ॥ द्रुतमानस्यात्प्रमितालेयथा । ततततततततक्कितक्किदिङ्धि गनथोधिगनथोधिक्कधिक्धिक्क धिक्कधिक्नगिनगनिथोथोधिधि धि : दांदांधिक्कथोथोथोइथोङ नजिथोनजिथोथोइथोइहे ठिहे ठिथोथोइतटितटितट्गोंगोंध गिधगिततततधे ततधितततगिडो अडोथोथोगथोगथोथोगगथोगथोतक्ता ता । इतिसमपदान्ताद्रुःकथितं वा द्यमरिद्रस् : ॥ प्रमितालेनताविन याद्वयं समासतः ॥ गम्धवं मति नापूर्वं भूर्वं शीलास्यनर्तने । शुध भारत्वनार्थस्वकथितं प्रकटीक्ततम् ॥ ॥ प्रहरणं यथा । थोगकृता तदृधिकाथागकटगगोंदंथोगदिद् धिकधिकृकदिकटे ञ । इत्थं कता त्थ्यांप्रहरणम् ॥ ॥ वाद्यंविसृज्य तेनैनञन्नृदनंतन्निगद्यते । यथा ।

मद्दुधिधीदिन्नटैजतन्न : । इति
स्यन्दनम् ॥ ॥ कवासीविस्वलास
झटाकलीघार्ढटाक्षली । जैत्त
टाक्षविस्वाघेव गोमुद्दोमुरजस्तथा
॥ घनानुजयाद्यन्तं द्युवाद्यम् ।
मर्द्दलस्त्रयोदशाङ्गुलवामसुखोऽद्द
शाङ्गुलदक्षिणसुखः । मुरजस्त्वष्ट
दशांगुलवामसुखः सप्तदशांगुलद
क्षिणसुखः । मर्द्दलमुरजयोरयंभे
दः ॥ ॥ घनेयथा । अमुरत्वं विर
ताभ्यधिविध्वंसनवाद्यकम् । गीता
नुगममुरत्वं विरतोतालसंज्ञकम् ॥ कर
ताल : कांस्यमयीजयघण्टीयमुन्नि
का । काम्बिकापटवाद्यञ्च चपटा
क्षीघण्टघर्घरम् ॥ भाजभातालस
मञ्जीरकाम्बुंडुरुरश्मपि । हादशै
वसुमीन्द्रैर्वाद्यविताघमसंज्ञकाः ॥
घयोमाङ्गुलव्यामीशुद्दघकांस्यवि
निर्मितौ । मध्यमुखौकगाकारौत
न्मध्ये रज्जुगुम्फितौ । पद्मिनीपत्र
सदृशौकराभ्यांरज्जुयन्त्रितौ । कर
तालाभिधौवाद्यौमाटेश्चनटकेरि
ति ॥ यद्वादशाद्ययवव्यासंवक्रय
वेऽम्भितम् । यवपञ्चकगम्भीरमध्यं
चयवसप्तकम् ॥ विस्तृतंवर्त्तुलंनि
म्नं यवचयमिरं ततः । पृष्ठवीमध्य
देशेचधिषलिंगसमाक्रान्तिम् ॥ घ
ष्वन्दपैटीनिर्दिष्टमशुद्दधकांस्यवि-
निर्मितम् । सरन्ध्राङ्गुलिसुधि

मघसुदीर्घमधुरध्वनिम् । घनानि
सानिसंरक्तं दृढं शुष्कंमनोहरम् ।
कामीराद्रिसमुद्भूतं तालमाहुर्मनी
षिणः ॥ सुनादंदक्षिणतालमतो
हीनञ्च वामकम् । वर्वीततद्
यंकायैतर्जन्यङ्गुष्ठयोगतः । या
मदस्तस्ततालकमध्यमंसन्निनाहि-
तम् । सियंगृदक्षिणतालस्यपरि
व्यंशिनतालयेत् ॥ तालादीवाद्ये
स्त्रैवश्रुतदीर्घवश्रुतैः । इतिक
रतालविशेषः । घस्तंरीघनविशे
षः । उक्तरस्वघनविशेषोऽन्तरैका
भ्यपुंस्त्विङ्ग्नः घन्ये घातकर्णविस्तर
भयान्नीक्तम् ॥ ॥ हस्तिपद्मा : स
त्यभामाया : कालिन्दीमिमविन्द
यो : । जाम्बवत्यानाग्निजित्यास्त
ख्यथाभद्रयोरपि ॥ ख्याख्याष्टमधि
षीघांपुरीद्वारसेऽस्मि । ततंसुषिर
मानद्धं घमञ्चतुर्गमसानाः । घवा
द्यञ्चसङ्ख्यातमितिपौराणिकी-
श्रुतिः । ततंवाद्यंमुदेनानागन्ध
र्वाणाञ्चशौषिरम् । आनद्धं
राक्षसानान्तुकिन्नराणांघनविदुः ।
नित्यावतारेगोविन्दः सर्वमेवानय
त्क्षितौ ॥ यावन्तिवाद्यभांडानि
रामरावणयोर्युधि । तावन्त्योनाभ
वन्सेनाः कृपारूढवसङ्गरे ॥ ॥
किञ्च । निलिम्पाहत्काम्यनतोम
रैवर्णं सुरारिमंथनात्सुरेण । घ

भूत्तस्माद्वैरपि सिंहनादैः साप
ञ्चशब्दीति कथ्यते वादः ॥ युद्धे
सैन्यानां योऽहङ्कारवः स सिंहना
दः । ततादिभिरेभिश्चतुर्भिर्वाद्यै
श्च नसिंहनादैश्च पञ्चशब्दी वाद्य
मभूत् । सिंहनादेन सहवाद्यं पञ्च
विधं भवतीत्यर्थः ॥ इतिसङ्क्षी
तद्रामोदरः ॥ शिवागारे भञ्जक
ञ्च सूर्यागारे च शङ्खम् । दुर्गा
गारे वंशीवाद्यं माधुरीञ्च न वाद
येत् ॥ भक्तकांस्यनिर्मितकर
तालम् । इति योगिनीतन्त्रम् ॥
मत्स्यपुराणेऽपि । गीतवादित्रनि
र्घोषं देवस्याग्रे च कारयेत् । किरि
र्घ्वे घटेढक्कां घण्टाकर्मीं तु ईरयेत्
॥ घण्टाभवेद्यतस्तस्मात् सर्ववाद्यमयी
यतः ॥

वाद्यभाण्डम् । न० वादनीयपात्रे ॥

वाद्यकरः । त्रि० वादित्रकर्त्तरि ।
बजन्त्रीतिभाषाप्रसिद्धे ॥

वाधनम् । न० बाधायाम् ॥

वाधुक्यम् । न० विवाहे ॥

वाधूः । पुं० वहित्रे ॥

वाध्रीणसः । पुं० खड्गी । गण्डके
॥ वार्ध्रीणसे ॥ पक्षिविशेषे ॥
यथा । रक्तग्रीवो रक्तशिराः श्वेत
पक्षो विहङ्गमः । स वै वाध्रीणसः
प्रोक्त इत्येषा नैगमी श्रुतिः ॥

वानम् । न० सूतिकर्म्मणि । सौवने
। कटे ॥ गतौ । गमने ॥ जलसं
प्लुतवातोर्म्याम् । सुरङ्गायाम्
॥ सौरभे ॥ गोक्षीरजीतक्षीरे ॥
वाजिनां गतौ ॥ त्रि० शुष्कफले ॥
शुष्के ॥ वनजे ॥ वनसम्बन्धिनि
॥ वायसिका । पैशोर्वी शीपर्णी ।
गत्यर्थाकर्मकेतिक्तः । चोदितस्य
तिनत्वम् । वन्यते । अनुयाचने ।
वन वा ॥

वानप्रस्थः । पुं० मधूकवृक्षे । गुड
पुष्पे । किंशुके । पलाशवृक्षे ॥
तृतीयाश्रमे ॥ सचकालोनास्त्येव ॥
वनमिव प्रस्थो वन वानप्रस्थः प्रवे
शः । वनप्रस्थे वनैकदेशे भवः ।
तत्रभवः इत्यण् ॥

वानरः । पुं० मर्कटे । कपौ । प्लव
ङ्गे । शाखामृगे । बन्दर० इ०
भा० ॥ वनेभवम् ० फलादि० वा
नम् । अण् । वानं राति । रा० ।
धातोनुपसर्गे कः ॥ यद्वा । वान
म् । वा० । सम्पदादित्वात्क्विप
। वा० गमने पि० नृणाति० नाल
कम् । नृनये । पचाद्यच् ॥

वानरप्रियः । पुं० क्षीरिवृक्षे ॥

वानराक्षः । पुं वनच्छागे ॥

वानराघातः । पुं० लोध्रवृक्षे ॥

वानरी । स्त्री० मर्कट्याम् । बांदरी
० इ० भा० । वानरस्त्री । ङीप्
॥ शूकशिम्ब्याम् ॥ वानरीद्वयविवि

धचेष्टाहेतुत्वात् ॥

वानरेन्द्रः । पुं॰ सुग्रीवे । वानराणामिन्द्रः ॥

वानलः । पुं॰ बर्बरे । कालीवानु इ॰ इ॰ भा॰ ॥

वानस्पत्यः । पुं॰ पुष्पजातफलवृक्षे ॥ वानस्पत्यः फलैः पुष्पादित्यमरः ॥ वनस्पतिः । पारस्करादित्वात्सुट् । वनस्पतौभवः । दित्यदित्या दित्यपत्युत्तरपदाण्यः वनस्पतिसमूहे । तत्समपुष्पतुल्यैं॰ पूर्वयत्रः ॥

वाना । स्त्री॰ वर्त्तिकापक्षिणि ॥

वानायुः । पुं॰ हरिणे ॥ धनंवनभुवमयते । अय॰ । बाहुलकादुण् ॥ भारतवर्षस्योत्तरपश्चिमस्थेदेशविशेषे ॥ बहुवचनान्तः ॥

वानायुजः । पुं॰ हयविशेषे ॥ वनायुमुजाताः । सप्तम्यांजनेर्डः । सपव । प्रज्ञादण् ॥

वानीरः । पुं॰ वेतसे । वलुवि ॥ वायति । घैशोषेशोषणे । क्विप् धाम्राप्लमासस्याज्ञीरमल ॥

वानीरकः । पुं॰ मुञ्जतृणे ॥

वानीरजम् । न॰ कुष्ठे । कूठइ॰ प्र॰ औषधौ ॥

वानेयम् । न॰ कैवर्तीमुस्तके । मोथाख्ये । वनेपानीयेजायते । नद्यादिभ्योढक् ॥

वान्तम् । न॰ उद्गीर्णे । त्रि॰ कृतवमने ॥

वान्तादः । पुं॰ कुक्कुरे । वान्तमत्ति । अण् ॥

वान्ताशी । त्रि॰ उद्गीर्णाशिनि । पुं॰ शुनि ॥

वान्तिः । स्त्री॰ उद्गिरणे । वमनौ ॥

वान्तिहृत् । पुं॰ मदनद्रुमे । मयनफल॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ वान्तिं करोति । ड,कृञ्॰ । क्विप् । तुक् ॥

वान्तिदा । स्त्री॰ कटुक्याम् ॥

वान्या । स्त्री॰ वनसमूहे ॥

वापः । पुं॰ क्षेत्रे ॥ उप्यतेऽस्मिन् । ड, वप्, घञ् ॥ वपने ॥

वापकः । त्रि॰ वपनकारयितरि ॥

वापदण्डः । पुं॰ तन्तुवायदण्डे । वेमनि ॥ वपनम् । ड,वप्॰ । घञ् । वापस्यदण्डः ॥

वापिः । स्त्री॰ दीर्घिकायाम् ॥ उप्यतेपद्मादयस्याम् । ड,वप् बीजसन्ताने । वसिवपियजिराजिव्रजिसदिहनिवाशिवादिवारिभ्यइञ् । आवेद्वत्॰ वपादिभ्यइतीञ्वा ।

वापिका । स्त्री॰ वाप्याम् ॥

वापितः । त्रि॰ मुण्डिते ॥ बीजाकृते । उप्तकृष्टे ॥ न॰ धान्यविशेषे । वेथाधान॰ इ॰ भा॰ ॥ वापितंयुगतद्धान्यंयिद्विदुर्बीजमवापितं ॥

वापी । स्त्री॰ दीर्घिकायाम् ॥ वद्धसो

भूत्तताद्यैरपिसिंहनादैः साप्र अशब्दोतिकथाद्वादः ॥ युद्धे सैन्यानांयोऽहङ्काररव : ससिंहनादः । ततादिभिरेभिस्तुभिर्वाद्यैश्चसूनांसिंहनादैश्चपञ्चशब्दोवाद्यमभूत् । सिंहनादेनसहवाद्यंपञ्चविधंभवतीत्यर्थः ॥ इतिसङ्गीतदामोदरः ॥ शिवागारेझल्लकञ्चसूर्यागारेचशङ्खकम् । दुर्गागारेवंशीवाद्यंमाधुरीञ्चनवादयेत् ॥ आकर्णकाघ्रनिर्मितकरतालम् । इतियोगिनीतन्त्रम् ॥ मत्स्यपुराणेपि । गीतवादित्रनिर्घोषं देवस्याग्रेचकारयेत् । घिरिश्चे खगडेढक्कांघण्टालक्ष्मीगृहेत्यजेत् ॥ घण्टाभवेदशक्तस्यसर्ववाद्यमयीयतः ॥

वाद्यभाण्डम् । न० वादनीयपात्रे ॥

वाद्यकरः । त्रि० वादित्रकर्त्तरि । बजन्दीतिभाषाप्रसिद्धे ॥

वाधनम् । न० बाधायाम् ॥

वाधुक्यम् । न० विवाहे ॥

वाध्रः । पुं० वद्धिणे ॥

वाध्रीणसः । पुं० खड्गे । गण्डके ॥ वार्ध्रीणसे ॥ पक्षिविशेषे ॥ यथा । कृष्णग्रीवोरक्तशिराः श्वेतपक्षोविहङ्गमः । सवैवाध्रीणसः प्रोक्तइत्येषानैगमीश्रुतिः ॥

वानम् । न० स्यूतिकर्मणि । सीवने ॥ कटे ॥ गतौ । गमने ॥ जलसमुत्तरङ्गेस्याम् ॥ सुरङ्गायाम् ॥ सौरभे ॥ गोचीरजेतश्चौरे ॥ वाजिनांगतौ ॥ त्रि० शुष्कफले ॥ शुष्के ॥ वनजे ॥ वनसम्बन्धिनि ॥ वायतिस्म । पैशोषे शोषणे । गत्यर्थाकर्मकेतिक्तः । ओदितश्चेतिनत्वम् । वन्यवे । वनुयाचने । घञ् वा ॥

वानप्रस्थः । पुं० मधूकवृक्षे । गुडपुष्पे । किंशुके । पलाशवृक्षे ॥ तृतीयाश्रमे ॥ सप्तकलोनाश्रये ॥ वनमिवप्रस्थोवनस्थवाप्रस्थः प्रवेशः । वनप्रस्थेवनैकदेशेभवः । तत्रभवः इत्यण् ॥

वानरः । पुं० मर्कटे । कपौ । प्लवङ्गे । शाखामृगे । बन्दर० इ० भा० ॥ वनेभवम् ० फलादि० वानम् । अण् । वानमरति । रा० । आतोनुपसर्गेकः ॥ यद्वा । वानम् । वा० । सम्पदादित्वात्क्विप् । धा० गमनेपि० लृणाति० वानरम् । नृनये । पचाद्यच् ॥

वानरप्रियः । पुं० क्षीरिवृक्षे ॥

वानराक्षः । पुं० वनच्छागे ॥

वानराघातः । पुं० लोध्रवृक्षे ॥

वानरी । स्त्री० मर्कट्याम् । बांदरी इ० भा० । वानरस्यस्त्री । ङीष् ॥ शूकशिम्ब्याम् ॥ वानरीदृश्यविवि

प्रवेष्ट्रहेतुत्वात् ॥
वानरेन्द्रः । पुं० सुग्रीवे ॥ वानराणा मिन्द्रः ॥
वानलः । पुं० पायवे । वाणीवात् द्र॰द॰ आ० ॥
वानस्पत्यः । पुं० पुष्पजातफलवति ॥ वानस्पत्यः फलैः पुष्पादित्य मरः ॥ वनस्पतिः । पारस्करा दित्वात्सुट् । वनस्पतौभवः । दित्यदित्यादित्यपत्युत्तरपदाण्ण्यः वनस्पतिसमूहे ॥ तत्रअसमूहतुल्य यैः॰प॰यैः॰ग॰पक्षः ॥
वाना । स्त्री० वर्त्तिकाप्रभिदि ॥
वानायुः । पुं० हरिणि ॥ वर्नवनस् वमयते । वम० । धाहुलकादुण् ॥ भारतवर्षस्योत्तरपश्चिमस्थदेशविशे षे ॥ बहुवचनान्तः ॥
वानायुजः । पुं० हयविशेषे ॥ वनायु सुजातः ॥ सतस्थांवनेड्डः ॥ सप व । प्रज्ञादाण् ॥
वानीरः । पुं० वेतसि । मञ्जुले ॥ वायरि । मैथीवे शोपणे । क्षिप् वांसुप्यामासमत्वान्नीरसस्य ॥
वानीरकः । पुं० मुञ्जतृणे ॥
वानीरजम् । न० कुष्ठे । कूटद० प्र० चोपधौ ॥
वानेयम् । न० कैवर्त्तीमुस्तके ॥ वो यास्थे ॥ वनेवानीयेजायते । नद्या दिभ्योढक् ॥
वान्तम् । न० उद्गीर्णे ॥ त्रि० कृतव मने ॥
वान्ताद् । पुं० कुक्कुरे ॥ वान्तम त्ति । अण् ॥
वान्ताशी । त्रि० उद्गीर्णाशिनि ॥ पुं० शुनि ॥
वान्तिः । स्त्री० उद्गरणे । वमने ॥
वान्तिकृत् । पुं० मदनद्रुमे । मदनम ल॰द्र॰मा॰प्र० ॥ वान्तिं करोति । ड्डुकृञ् । क्विप् । तुक् ॥
वान्तिदा । स्त्री० यवनिकाम् ॥
वान्या । स्त्री० वनसमूहे ॥
वापः । पुं० बीजे ॥ उप्यतेक्षिप्त । ड्डु वप्वञ् ॥ वपने ॥
वापकः । त्रि० वपनकारयितरि ॥
वापदण्डः । पुं० तन्तुवायदण्डे । वेम नि ॥ वपनम् । ड्डुवप॰ । घञ् । वापस्यदण्डः ॥
वापिः । स्त्री० वापिकायाम् ॥ उप्य तेपद्मादयोऽस्याम् । ड्डुवप्बीजसन्ता ने । वसिवपियजिराजिव्रजिसदिह निवाशिवादिवारिभ्यइञ् ॥ भावे इञ् ॰वपादिभ्यङ्गीञ्वा ।
वापिका । स्त्री० वाप्याम् ॥
वापितः । त्रि० मुण्डिते ॥ बीजाकृ ते । उप्तकृष्टे ॥ न॰धान्यविशेषे । वीयाधान॰द्र॰मा० ॥ वापितंमुरु सद्धान्यंक्षिप्तिद्वीनमवापित ॥
वापी । स्त्री० दीर्घिकायाम् ॥ वद्घसौ

पानकूपे । यथार्णवे टिट्टिकामिर्या वद्ध्वकूपाद्दरतरा । सनीपानाभवे द्वापीप्रोक्तः शास्त्रविशारदाः ॥ प परिमाणं अष्टोत्तरशतगुणावापीति । यथा । नव्यवर्द्धमानधृतोशशिष्टः । शतैश्चतुर्भिः पुष्करिणी० भि भिः शतैर्दीर्घिका०चतुर्भिर्द्रोणः पञ्चभिस्तडागः द्रोणादष्टगुणावा वापी। तेनचतुर्दिक्षु पञ्चविंशद्ध स्तान्यूनतायां द्वात्रिंशतहस्तान्तरा न्यूनत्वे नदीर्घिका ॥ चतुर्दिक्षु त्वारिंशद्धस्तान्यूनतायांपोडशश तहस्तान्तरान्यूनत्वे नद्रोणः । चतुर्दिक्षु विंशद्धिकशतहस्तान्यून तायाद्गोडशशतहस्ताम्तरान्यून त्वेनवापीतिरुणाख्योतूसर्गं तत्वम्॥ यथावापीसप्रकाकूपं देवैवारिविवर्जि तं । खानयेत्सद्विवंथातिविन्दो विन्दौघतं समाः ॥ तज्जलगुणा स्तु । वाप्यंगुरुकटुवारपित्तलंकफ वातजित्। इ० । उपवेपञ्चादिक मञाम् । डुवप० । बसिदमीष्या दिना० व्रज । ततः स्त्रदिकारा तिपादिकीङीप् ॥ यात्रायोगा न्तरे ॥ यथा । एकाम्बरगवेन्नेना ष्कुभेखेटेऽग्यशाऽशुभे । वापीयो गस्त्वरिनाततिमिरोर्यदिवाकरः ॥

वापीहः । पुं० चातकपक्षी ॥

वाप्यम् । न० कुष्ठौषधं । पारिभा व्ये ॥ वाप्यांभवम् । दिगादिभ्यो यत् ॥ वापीजले ॥ वाप्यंवारिग्रह्दि ग्धारंपित्तहृत्कफवातहृत् । तदे वमिष्टं कफकृद्वातपित्तहरंभवेत् ॥ चि० वापीभवे ॥

वाभ्रवी । स्त्री० षण्ड्शाम् । दुर्गाया म् । वभ्रोरपत्यंस्त्री । अण् । ङीप् ॥ वभ्रोर्यिष्णोरियंवा ॥

वाम् । अ० युवामित्यर्थे ॥

वामः । पुं० कमनार्थे । हरे ॥ कामदेवे । पयोधरे ॥ न० धने ॥ वास्तु ली ॥ पुच्छकर्म पक्षे ॥ त्रि० वल्गौ । चारौ । शोभने । प तिसुन्दरे । प्रतीपे । प्रतिकूले ॥ सव्ये ॥ वमति० वम्यतेवा । टु वमउद्गिरणे । ज्वलितिकसन्तेभ्योणः मावेघञ्वा ॥ यथा । वाति । वामतिगत्यन्वनयोः । अतिस्तुसि तिमन् ॥

वामदृक् । स्त्री० वनितायाम् ॥ वामामनोहराहक्दृष्टिर्यस्याःसा॥

वामदेवः । पुं० शिवे ॥ वामयति० दुष्टान्नामदर्मितिवामः । ट्वम० । णिजन्तात्पचाद्यच् । वामश्चासौ देवश्च ॥ लोकविपरीतत्वात्० सुन्दरत्वाद्वावामः । सचासौदेव श्च ॥ ऋषिविशेषे ॥

वामदेव्यम् । न० सामविशेषे ॥ वामदेवेनदृष्टम् । वामदेवात्

डाकृडरी ॥

वामनः । पुं॰ अच्युते । हरौ ॥ मन्व न्तरेप्यसम्प्राप्तितयावैवस्वतेद्विज । वामनः कश्यपाद्विष्णुरदित्यांस म्बभूवहेतिविष्णुपुराणम् ॥ अङ् कोठवृक्षे । दक्षिणाशास्थदिग्गजे ॥ सुसुक्ष्मिः सम्भजनीये ॥ त्रि॰ प तितखर्वे । ह्रस्वे । नीचाः॰ हः॰ भा प्र॰ ॥ खर्वत्वाद्वामनः वामयति- श्याजयतिमदम् । ट्ववम्॰ । नन्द्या दिस्वात्ल्युः ॥ वामशब्दादस्त्यर्थे पाञ्चिकोनेपा ॥ न॰ अष्टादशमहा स्यर्थेश्चुमासदस्याविशिष्टे महा- पुराणविशेषे ॥

वामनतीर्थम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥ य त्रकौशिकी देवीतिष्ठति ॥

वामनीः । पुं॰ शालिवर्षे निरञ्जनेपुरु षे ॥ वामानिपुण्यकर्मफलानि॰ पु ण्यानुरूपं प्राणिभ्योनयतिप्रापयती तितथा ॥

वामनी । स्त्री॰ खर्वायांगवि ॥ वमन प्रदौषधिप्रभेदे ॥

वामनेत्रम् । न॰ सव्येचक्षुषि ॥ नेत्र स्याधःस्फुरणमसकृन्नसङ्करेमदहेतु र्नेत्रोपान्तेहरतिनयनंनेत्रमूलेच- नृत्युः । नेत्रस्योर्द्धं हरतिसकलं मान्यसंतु : खजातंवामेचैवंफलम विकलंदक्षिणेवैपरीत्यम् ॥

वाममार्ग्गः । पुं॰ पुनः पुनर्गमन- नागमनवल्लितेविद्यापतांमार्गे । देवयानाख्येऽर्चिरादिमार्गे । शुक्लक पोगतौह्येतेजगतः शाश्वतेमते । एकयायात्यनावृत्तिमन्ययावर्त्तते पुनः ॥ दक्षिणादुत्तमंवाममित्यु क्तमकुलार्णवे ॥ अग्नेनयसुपथेति मन्त्रे॰ सुपथेतिविशेषणंदक्षिणमा र्गनिवृत्त्यर्थम्॰ निर्विघ्नोऽयंदक्षि णोनमार्गेगतागतलक्षणेन॰ यती यावेत्वांपुनः पुनर्गमनागमनव र्जितंविमशोभनेनपथानयेत्याचार्य भाष्यम् ॥

वामलूरः । पुं॰ नाकौ । वल्मीके । धौवी॰ पू॰ भा॰ प्र॰ ॥ वामेषां मंचा॰ लूयते । लूञ् छेदने । बा हुलकाद्रक् ॥

वामलोचना । स्त्री॰ उत्कृष्टस्त्रीविशे षे ॥ वाम : वामोलोचनेवामलोच ने॰ नीचेधा॰ यस्याः यद्वा । वा मेसुन्दरेलोचनेचक्षुषीयस्याः ॥

वामशीलः । त्रि॰ वक्रस्वभावे ॥ सु न्दरस्वभावे ॥

वामा । स्त्री॰ नारीम् । वनितायाम् ॥ वमतिश्लेष्मम् । टुवम्॰ ज्व लादित्वाण्णः ॥ यद्वा वाम क्ता रोस्त्यस्याः । अर्शआद्यच् ॥ दुर्गायाम् ॥ वामंविरुद्धरूपन्तुविप रीतन्तुगीयते । वामेनसुखदादेवी वामातेनमताबुधैः ॥ पक्षिविशेषे ।

वामाची । स्त्री॰ वामलोचनायाम् ॥ वामेमनोहरेऽक्षिणीयस्याः । प च् । ङीष् ॥

वामाचारः । पुं॰ देवयानमार्गसाधकेदक्षिणाचारादुत्तमेसदाशिवोक्ताचारविशेषे ॥ वामस्साधाचारश्च॥

वामापीडन : । पुं॰ पीलुवृक्षे ॥

वामिका । स्त्री॰ चण्डिकायाम् ॥

वामी । पुं॰ वामाचारयुक्ते ॥ वामः सव्यः सुन्दरोवादक्षिणादुत्कृष्टस्वाचारः । सोऽस्यास्ति । अतइनि ठनाविती नि : । नतदक्षिणायाम्लिनाविहारस्तत्परस्मिन : । तन्त्रप्रसिद्धोऽसौ ॥

वामिल : । त्रि॰ दाम्भिके । दामे ॥

वामी । स्त्री॰ शृगाल्याम् ॥ वडवायाम् ॥ रासभ्याम् ॥ करभ्याम् ॥ वामयति । टुवम॰ स्वार्थेण्यन्तः । मितांह्रस्वइत्यनवैत्यनुवर्त्तनेह्रस्व. ॥ यद्वा । वंमवमनमति । वमगत्यादौ । कर्मण्यण् । वज्वा । गौरादि : ॥

वामोरु : । स्त्री॰ नारीविशेषे ॥ वामौसुन्दरौऊरूयस्याः । संहितशफलक्षणवामादेश्च व्यूङ् ॥

वायक: । पुं॰ गणे । समूहे ॥ तन्त्रवायविशेषे ॥

वायदण्ड: । पुं॰ वेमनि । वापदण्डे ॥ वयनम् । वेञ्तन्तुसन्ताने । भावेघञ् । घातोयुक् । वायस्य दण्ड : ॥

वायनम् । न॰ व्रतोपायने । प्रहेणके । वायना॰ तु॰ भा॰ प्र॰ पूपादिद्रव्ये ॥

वायवी । स्त्री॰ वायुकोणे ॥

वायव्यम् । न॰ वायुदेवताकहविषि ॥ वायुदेवताकेऽस्त्रविशेषे ॥ वायुर्देवताऽस्य । वाय्वृतुपित्रुषसोयत् । गुणावादेशौ । त्रि॰ वायुसम्बन्धिदिगादौ ॥ न॰ षट्शतश्लोकाधिकचतुर्विंशतिसहस्रश्लोकात्मकेमहापुराणविशेषे ॥ वायव्यं षट्शतानिचचतुर्विंशतिसङ्ख्याप्तद्दतिदेवीभागवतोक्ते : ॥

वायस : । पुं॰ अगुरुवृक्षे ॥ श्रीवासे ॥ ध्वाङ्क्षे । काके ॥ वयते । वयगतौ । वयसेऽसच् । णित् ॥ वायससमूहे ॥ तत्ससमूहलण् ॥

वायसविद्यम् । न॰ शकुनविशेषे ॥

वायसादनी । स्त्री॰ तैलीचत्याम् ॥ महाज्योतिष्मत्याम् ॥ काकतुण्डाम् ॥

वायसाराति : । पुं॰ पेचके ॥ वायसस्यकाकस्यारातिः ॥

वायसाह्वा । स्त्री॰ काकनामनि ॥ काकमाच्यां ॥

वायसी । स्त्री॰ काकोदुम्बरिकायां ॥

म् ॥ काकमाच्याम् । महाज्योतिष्मत्याम् ॥ काकनामनि ॥ काकतुण्डाम् ॥ वायसानामियम् । तस्येदमित्यण् । ङीप् ॥ काक्याम् ॥

वायसेक्षुः । पुं॰ काशे । इक्षुगन्धायाम् ॥

वायसोलिका । स्त्री॰ काकोल्याम् ॥

वायसोली । स्त्री॰ काकोल्याम् ॥ वायसान् ओलण्डयति । ओलडि उत्क्षेपे । अन्येभ्योऽपीति डः । गौरादिः ॥

वायुः । पुं॰ श्वसने । स्पर्शने । मातरिश्वनि । शब्दतन्मात्रसहितात् स्पर्शतन्मात्रादुत्पन्ने शब्दस्पर्शगुणे संस्कारवत्त्वाद्धनरूपरहितस्पर्शवति मारुते । शरीरान्तर्वायुभेदेन वायुर्दशविधो यथा । प्राणः ॥ १ ॥ तस्य कर्म बहिर्गमनम् । अपानः ॥ २ ॥ तस्य कर्माधोगमनम् । व्यानः ॥ ३ ॥ तस्य कर्म आकुञ्चनप्रसारणादि । समानः ॥ ४ ॥ तस्य कर्माऽशितपीतादीनां समं नयनम् । उदानः ॥ ५ ॥ तस्य कर्म ऊर्द्ध्वनयनम् । उद्गारे नागः ॥ ६ ॥ आख्यातः कूर्मः ॥ ७ ॥ उन्मीलने स्मृतः । कृकरः ॥ ८ ॥ क्षुत्करो ज्ञेयो देवदत्तो ॥ ९ ॥ विजृम्भणे ॥ नजहाति मृतञ्चापि सर्वव्यापी धनञ्जयः ॥ १० ॥ अन्यदप्युक्तं यथा । द्वितीयं

वायुः

मारुतो भूतं त्वगध्यात्मञ्च विश्रुता । स्प्रष्टव्यमधिभूतञ्च विद्युत्तत्राधिदैवतम् ॥ अस्य गुणा यथा । स्पर्शस्त्वगिन्द्रियञ्चापि लघुता स्पन्दनं तथा । चेष्टा सर्वशरीरस्थ वायोरेते गुणा मताः ॥ अपि च । वायोरनियमस्पर्शो वादस्थानं स्वतन्त्रता । बलं शैघ्र्यञ्च मोक्षञ्च कर्म चेष्टात्मता भवः ॥ इ॰ म॰ भा॰ मोक्षधर्मः ॥ अस्यार्थः । अनियमस्पर्शः अनुष्णाशीतस्पर्शः ॥ १ ॥ वादस्थानम् वागिन्द्रियगोलकानि ॥ २ ॥ स्वतन्त्रता गमनादौ ॥ ३ ॥ बलम् ॥ ४ ॥ शैघ्र्यम् ॥ ५ ॥ मोक्षः सूत्रादेः ॥ ६ ॥ कर्म उत्क्षेपणादि ॥ ७ ॥ चेष्टा श्वासप्रश्वासादि ॥ ७ ॥ आत्मता प्राणरूपेणाधिष्ठातृत्वम् ॥ ८ भवः जन्ममरणे ॥ १० ॥ इति तट्टीका ॥ न्यायमतेऽस्य गुणादि यथा । अपाकजानुष्णाशीतस्पर्शस्तु पवने मतः । तिर्यग्गमनवानेष ज्ञेयः स्पर्शादिलिङ्गकः ॥ पूर्ववन्नित्यताद्युक्तं देहव्यापि त्वगिन्द्रियम् । प्राणादिस्तु महावायुपर्यन्तो विषयो मतः ॥ वायुं निरूपयति । अपाकजेति । अनुष्णाशीतस्पर्शस्य पृथिव्यामपि सत्त्वात् अपाकजेति । अपाकजस्पर्शस्य जलादावपि सत्त्वात् उक्तम् अनुष्णाशीतेति । एतेन

वायोर्विजातीयस्पर्शादिर्शितः । त
ज्जनकतावच्छेदकं वायुत्वमितिभा
वः ।।एषवायुःस्पर्शादिलिङ्गकः।वा
युर्हिस्पर्शशब्दधृतिकम्पैरनुमीयते।
विजातीयस्पर्शेन॰विलक्षणशब्देन
॰ तृणादीनांधृत्या॰शाखादीनांक
म्पनेनच॰वायोरनुमानात् । तथो
च वायुर्न प्रत्यक्षः । वायुर्नित्योऽ
नित्योवा॰परमाणुरूपोनित्यस्तद
न्योऽनित्यः समवेतस्य । सोऽपित्रि
विधः शरीरेन्द्रियविषयभेदात् ।
अयशरीरमयोनिजं पिशाचादीना
म् । देहव्यापीति । शरीरव्यापकं
स्पर्शग्राहकमिन्द्रियं त्वक् । तच्च
वायवीयम् रूपादिषुमध्ये स्पर्शस्यैव
व्यञ्जकत्वात् । अङ्गसंसर्गिसलिल
शैत्यव्यञ्जकव्यजनवातवत् । विष
यं दर्शयति॰प्राणादिरितियद्यप्यनि
त्योवायुश्चतुर्विधः तथापितुर्वि
ध्यं प्राणादिना॰ हृद्युक्तमाकरे ।
तथापिसङ्ग्रहे पादशः विध्यमुक्तम
॰ प्राणत्वं स्पर्शवत्त्वादिनामाख्या
नवधान्मुखनिर्गमादिनानाक्रिया
वशाच्च॰नानासंज्ञांलभतइत्यर्थः
॥ सप्तवायवोयथा । भूवायुराव
ह इत्युच्यतेतस्मादूर्ध्वःस्यादुद्वहस्तदनुसं
वहस्त्रितय । अन्यस्ततोपिसुवहः
परिम्वहोऽस्माद्वाह्याः परावह
इमेपवनाः प्रदिष्टाइतिशिरोमणिः

॥ प्राणादीनिवहस्यैवउद्वहः संवह
स्तथा । विवहः प्रवहश्चैवपरिवह
स्तथैव ॥ अन्तरीक्षे यथोक्तं तेपृथ
ङ्मार्गविचारिणः । महेन्द्रप्रवि
भक्ताङ्गामरुतः सप्तकीर्त्तिताः ॥
॥ वायोः सप्तस्कन्धायथा । वायु
स्कन्धाः सप्तैवामेकैकसप्तसप्त
भिः । आग्नेयादीन्यावहादिरूपर्युप
रिसंस्थिताः ॥ आवहप्रवहानुवह
उद्वहस्य॰पाठान्तरम् संवहविवह
परावहान्यपरिवहेति पाठान्तरम्
वक्ष्येतिभेदात्सप्तवायोः स्कन्धाः
॥ तथाचपुराणम् । आवहः
प्रवहश्चैवतथाचैवोद्वहः परः ।
संवहोविवहश्चैवतदूर्ध्वं स्यात्परावहः
॥ तथापरिवहश्चोर्ध्वं वायोर्वै सप्तने
मयइति । तेषांस्थानानियथा ।
मध्ये भूमेघयोर्वायुरावहः प्रवहस्त
तः । मेघभास्करयोः सूर्यशशिनो
रुद्वहस्ततः ॥ चन्द्रनक्षत्रयोः
संवहोविवहस्ततः । नक्षत्रग्रह
मध्यस्थोग्रहसप्तर्षिमध्यगः ॥ परा
वहः परिवहः सप्तर्षिध्रुवमध्यगः
॥ इत्येवं वायवः सप्त वहन्तिभु
वनत्रयमिति ॥ वाति । वा॰ ।
कृवापाजीत्युण् । वातीयुगितियु
क् ॥ वायुरायुर्न्न वायुर्वायुर्धाता
शरीरिणाम् । वायुर्विश्वमिदं सर्वं
प्रभुर्वायुः प्रकीर्त्तितः ॥ वाह्मम

यद्वत्चक्रे पुंयथारात्नाप्रधावते ।
तथाशरीरमध्ये पिवायुरेकः परोवि
भु : ॥ वायोः : पत्नीखस्तिदेवी ॥

वायुकेतुः । पुं॰ खितिकणे । धूलौ ॥

वायुगण्ड. । पुं॰ अजीर्णे ॥

वायुगुल्म : ।) पुं॰ आवर्त्ते । अम्भसा
वायुगुल्मक.) रुभ्रमे ॥

वायुग्रस्त : । त्रि॰ विक्षिप्तचित्ते ॥

वायुदारु : । पुं॰ व्योमधूमे । मेघे ॥

वायुपुत्र : । पुं॰ भीमसेने ॥ हनूमति ॥

वायुफलम् । न॰ शक्रकार्मुके । जलदोपले ॥

वायुभक्ष्य : । पुं॰ सर्पे । त्रि॰ वातभक्षके ॥

वायुवर्त्म । न॰ खे । नभसि ॥ वायोर्वर्त्म ॥

वायुवाह : । पुं॰ धूमे ।

वायुवाहन : । पुं॰ विष्णौ । बहुत: सप्त॰ वायवादीन् वाहयतीतिव्युत्पादृष्टिर्व्यु : ॥

वायुमार्गिनी । स्त्री॰ वायुसञ्चारिण्यां शिरायाम् ॥

वायुस : । पुं॰ मत्स्यविशेषे । कालवायुषपोन:॰ द्र॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ । वायुदोषं एषोहयोमधुरो धातुवर्द्धन : ॥

वायुसख : पुं॰ पावके । वह्नौ ॥ वायोः : सखा । राजाद् : सखिभ्यष्टच् ॥

वायुसखा । पुं॰ अनले ॥ अग्नौ ॥ वायु : सखास्येतितथा । टजभावाद्नलङसाविश्वनङ् ॥

वाय्वस्त्रम् । न॰ पाश्चात्ये ॥

वा : । न॰ जले ॥ वारयति । वृञोऽन्यात्क्विप् ॥

वार : । पुं॰ सूर्यादिवासरे ॥ यथा । रवि : सोमोमङ्गलश्चबुधोजीव. सित : शनि : । एतेषांनामतोवाराबिख्याता : सर्वकर्मसु ॥ सितेन्दुबुधजीवानांवारा : सर्वत्रशोभना : भानुभूसुतमन्दानांशुभकर्मसुकेष्वपि ॥ द्वारे । वरे ॥ कुब्जवृक्षे ॥ निवहे । वृन्दे । अवसरे । वर्षे । वारयति॰ विधीयो । हञ्॰ । पचाद्यच् । घञ् वा । वद्ध । वारयति॰ बाध्यतेऽनेन । हलश्चरादि: पुं॰ सीतिघ : । शब्दे ॥ न॰ मदिरापात्रे ॥

वारक : । पुं॰ अश्वगतौ ॥ अश्वविशेषे ॥ न॰ कष्टस्थाने ॥ ह्रीवेरे ॥ त्रि॰ कार्य्यनिषेधके । वारयति वृञ्॰ । ण्वुल् ॥

वारकी । पुं॰ शत्रौ ॥ धिनाश्वे ॥ पत्राम् ॥ जीवे ॥ पर्णाजीविनि पयोधौ । द्र॰ मेदिनिकर : ॥

वारकीर : । पुं॰ श्याले ॥ द्वारपालि

वायुः

वायोर्विजातीयस्पर्शोदर्शितः। त
ज्जनकतावच्छेदकं वायुत्वमितिभा
वः॥ एषवायुःस्पर्शादिलिङ्गकः॥ वा
युर्हिस्पर्शशब्दधृतिकम्पैरनुमीयते।
विजातीयस्पर्शेन॰ विलक्षणशब्देन
॰ तृणादीनांधृत्या॰ शाखादीनाञ्च
कम्पेनच॰ वायोरनुमानात्। तथा
च वायुर्न प्रत्यक्षः। वायुर्नित्योऽ
नित्योवा॰ परमाणुरूपोनित्यस्तद
न्योऽनित्यः समवेतश्च। सोऽपिचि
विधः शरीरेन्द्रियविषयभेदात्।
अयञ्शरीरमयोनिजं पिशाचादीना
म्। देहव्यापीति। शरीरव्यापकं
स्पर्शग्राहकमिन्द्रियं त्वक्। तच्च
वायवीयम् रूपादिषुमध्ये स्पर्शस्यैव
व्यञ्जकत्वात्। अङ्गसङ्गिसलिल
शैत्यव्यञ्जकव्यजनवातवत्। विष
यं दर्शयति॰ प्राणादिरितियद्यपि
एकोवायुस्तथापि सचापि चतुर्वि
धः प्राणादिना॰ कृत्यमनमाख्यते।
तथापितदुपाधिभेदनैविध्यमुक्तम्
॰ प्राणस्त्वेकएवहृदादिनानास्था
नवशान्मुखनिर्गमादिनानाक्रिया
वशाच्च॰नानासंज्ञांलभतइत्यर्थः
॥ ॥ सप्तवायवोयथा। भूवायुराव
हइत्युच्यतेऽब्दूर्ध्वःस्यादुद्वहस्तदनुसं
वहसंज्ञितश्च। अन्यस्तथैवापिसुवहः
परिभूर्वकोऽस्मादपराश्च: परावह
इत्यपवनाः प्रदिष्टाद्विविधिरोमणिः

॥ प्राणाद्वोनिवहश्चैवउद्वहःसंवह
स्तथा। विवहःप्रवहश्चैवपरिवह
स्तथैव च॥ अन्तरीक्षेचवाह्यो तेपृथ
ङ्मार्गविचारिणः। महेन्द्रमवि
भक्ताश्चामरुतःसप्तकीर्त्तिताः॥
॥ वायोःसप्तस्कन्धायथा। वायु
स्कन्धाःसप्ततेषामेकैकंसप्तसप्त
भिः। आमेयादेवावहादिपर्युप
रिसंस्थिताः॥ आवहप्रवहानुवह
उद्वहम्॰पाठान्तरम्। संवहविवह
परावहान्यपरिवहेति पाठान्तरम्।
सप्तमेतिभेदात्सप्तवायोःस्कन्धाः
॥ तथाचपुराणम्। आवहः
प्रवहश्चैवतथाचैवोद्वहःपरः।
संवहोविवहश्चैवतदूर्ध्वंस्यात्परावहः
॥ तथापरिवहश्चोर्ध्वंवायोर्वैसप्तने
मयइति। तेषांस्थानानियथा।
मध्येभूमेघयोर्वायुरावहःप्रवहस्त
तः। मेघभास्करयोःसूर्यशशिनो
रुद्वहस्ततः॥ चन्द्रनक्षत्रगणयोः
संवहोविवहस्ततः। ग्रहनक्षत्र
ध्रुवयोग्रहसप्तर्षिमध्यगः॥ परा
वहःपरिवहःसप्तर्षिध्रुवमध्यगः
॥ इत्थंवायवःसप्तवहन्तिभु
वनत्रयमिति॥ याति। वा॰।
उणापाणीत्युण्। आवोयुगितियु
क्। वायुरायुषं च वायुर्वायुर्धाता
शरीरिणाम्। वायुर्विश्वमिदंसर्वं
प्रभुर्वायुःप्रकीर्त्तितः॥ वाग्धाम

वडलचक्रे पुथधाराजाग्रगस्यते ।
तथाशरीरमध्ये पिवायुरेक परीवि
म : ॥ वायोः पत्नीस्वस्तिदेवी ॥

वायुकेतु । पुं॰ धूलिकणे । धूलौ ॥

वायुगण्ड. । पुं॰ अजीर्णे ॥

वायुगुल्म : ।) पुं॰ आवर्त्ते । अम्भसा
वायुगुल्मक) भ्रमे ॥

वायुग्रस्त : । त्रि॰ विक्षिप्तचित्ते ॥

वायुदारु . । पुं॰ व्योमधूमे । मेघे ॥

वायुपुत्र : । पुं॰ भीमसेने ॥ हनूमति ॥

वायुफलम् । न॰ शक्रकार्मुके । जल दीपले ।

वायुभक्ष्य : । पुं॰ सर्पे । त्रि॰ वात भक्षके ॥

वायुमार्गे । न॰ खे । नभसि ॥ वायो वर्त्मं ॥

वायुवाह : । पुं॰ धूमे ।

वायुवाहन : । पुं॰ विष्णौ । वहरा. सप्त॰ वायवादीन्वाहयतीतिव्यु त्पादृष्टैव्युं : ॥

वायुवाहिनी । स्त्री॰ वायुसञ्चारिण्यां शिरायाम् ॥

वायुष : । पुं॰ मत्स्यविशेषे । काल शायुषपीनाः॰ द्र॰ भी॰ दे॰ भा॰ प्र॰ । वायुवाह एषोह्यषोसधुरेर धातुगर्हेन : ॥

वायुसख : पुं॰ पावके । वह्नौ ॥

वायो : सखा । राजाह : सखिभ्य ष्टच् ॥

वायुसखा । पुं॰ अनले ॥ अग्नौ ॥ वायु : सखाश्चेतितथा । टजभा वाद्नजडसाविवनड् ॥

वाय्वास्पदम् । न॰ आकाशे ॥

वा : । न॰ जले ॥ वारयति । वृञो बाहुलकात् क्विप् ॥

वार : । पुं॰ सूर्यादिवासरे ॥ यथा । रवि : सोमोमङ्गलश्चबुधोजीव. सि त : शनि : । एतेषांनामतोवाराबि ख्याता : सर्वकर्मसु ॥ सितेन्दु बुधजीवानांवारा : सर्वत्रशोभना : भानुभूसुतमन्दानांशुभकर्मसुकेष्व पि ॥ द्वारे । हरे ॥ कुलवृन्दे ॥ निवहे । वृन्दे । अवसरे । सर्प॰ वारयति॰ विधतेवा । वृञ्॰ । प चाद्यच् । घञ् वा । वद्रु । वार्यते॰ आच्छाद्यतेऽनेन । वृञ् पुरादि पुं॰ सौविध : । स्यन्दने । न॰ मदि रापात्रे ॥

वारक : । पुं॰ अश्वगतौ ॥ अश्वविशे षे ॥ न॰ कष्टस्थाने ॥ ह्रीवेरे ॥ त्रि॰ कार्यप्रतिषेधके । वारयति वृञ्॰ । ण्वुल् ॥

वारकी । पुं॰ शत्रौ ॥ निषिद्धे ॥ पर्णाशे ॥ वाजिनि ॥ पयोधौ । द्र॰ मेदिनिकार : ॥

वारकीर . । पुं॰ श्याले ॥ द्वारपाले

वारिप्रवाह:। पुं॰ निर्झरे। झरे। उत्सान्निर्गतजलप्रवाहे। वारिण: प्रवाह:॥

वारिपर्णी। स्त्री॰ कुम्भिकायाम्॥

वारिबदरम्। न॰ प्राचीनामलके॥

वारिभवम्। न॰ स्रोतोऽञ्जने॥

वारिमसि:। स्त्री॰ पाथोदे। मेघे॥

वारिमुक्। पुं॰ खतमाले। मेघे॥

वारिमूली। स्त्री॰ वारिपर्ण्याम्॥ वारिणि मूलं यस्या:। पाककर्णेति ङीप्॥

वारिरथ: पुं॰ नावि। तरिके॥

वारिराशि:। पुं॰ समुद्रे॥

वारिरुहम्। न॰ कमले॥ वारिणि रोहति। रुह॰। इगुपधेति क:॥

वारिलोमा। पुं॰ अम्बुपतौ। वरुणे॥

वारिवल्लभा। स्त्री॰ विदार्याम्॥

वारिवास:। पुं॰ सुराजीविनि। शौण्डिके॥

वारिवाह:। पुं॰ जलदे। मेघे॥ वारि वहति। वह॰। कर्मण्यण्॥ मुस्तायाम्॥

वारिवाहक:। पुं॰ बलाहके। मेघे॥ वारिवाहक॥

वारिवाहन:। पुं॰ [illegible]॥

वारिश: पुं॰ विष्णौ॥

वारिशिरीषिका। स्त्री॰ शिरीषिकायाम्।

वारिसम्भव:। पुं॰ बालनाखशरे॥ न॰ उशीरे। लवङ्गे॥ सौवीराञ्जने॥

वारी। स्त्री॰ गजबन्धन्याम्। हस्तिशालायाम्॥ कलस्याम्॥ वार्यतेऽनया। वृञ्॰। ण्यन्त:। वसिवपि यजिराजीविञ्। बह्वादित्वात् ङीष्वा॥

वारीट:। पुं॰ गजे। हस्तिनि॥

वारीश:। पुं॰ समुद्रे॥

वारु:। पुं॰ विजयकुञ्जरे॥

वारुठ:। पुं॰ अन्तशय्यायाम्॥

वारुण्डि:। पुं॰ वरुण्डापत्ये॥ व्याघ्रवरुण्ड्याडिभ्य इञ्॰ भकाण्डादेयश्च॥

वारुण:। पुं॰ भारतवर्षोपद्वीपविशेषे॥ न॰ उपपुराणविशेषे॥ शतभिषर्क्षे॥ जले॥ त्रि॰ वरुणसम्बन्धिनि॥

वारुणकर्म। न॰ जलाशयखननादौ॥

वारुणव्रतम्। न॰ नृपतेर्नियमविशेषे॥ यथा। वरुणेन यथा पाशैर्बद्ध एवाभिदृश्यते। तथा पापान् निगृह्णीयाद्व्रतमेतद्धि वारुणम्॥

वारुणि:। पुं॰ अगस्त्यमुनौ॥ वसिष्ठे॥

वारुणी। स्त्री॰ गण्डदूर्वायाम्॥ पश्चिमायाम्। प्रतीच्यां दिशि॥ इन्द्रवारुण्याम्॥ दूर्वायाम्। शतभिषानक्षत्रे॥ तिथिविशेषे॥ यथा। वारुणेन समायुक्ता मधौ कृष्णा

भयोदशी । गङ्गायां यदि लभ्येत सूर्य्यग्रहशतैः समा ॥ वरुणं-शतभिषा ॥ इयमेव शनिवारयुक्ता चेन्महावारुणी शुभयोगयुता चेन्महामहावारुणीति संज्ञां लभते । यथा । शनिवारसमायुक्ता सा महावारुणी स्मृता । गङ्गायां यदि लभ्येत कोटिसूर्य्यग्रहैः समा ॥ शुभयोगसमायुक्ता शनौ शतभिषा यदि । महामहेति विख्याता त्रिकोटिकुलमुद्धरेत् ॥ सुराधिदेवतायाम् । प्रथमाभिमानिन्यां वरुणाधिदेवतायाम् । अथो वारुणीति श्रुतेः ॥ ६ ॥ अन्नमय्यां सुरायाम् । पैष्ट्याम् ॥ पुनर्नवायाः पिष्टैर्विहिता वारुणी स्मृता । संधितैस्तालखर्ज्जूररसैर्या सापि वारुणी ॥ सुरावद्वारुणी लघ्वी पीनसाध्मानशूलनुत् ॥ बलरामे रितवृन्दावनस्थकदम्बतरुकोटरनिःसृतायां बलदेवपीतवारुण्याम् । यथा । पराशरसंहितायाम् । वने विचरतस्तस्य सहस्रगीयमानस्य महात्मनः । सानुषङ्गं महत्पश्यद्वारुणीं मदिराः नित्यादि । वरुणप्रतिष्ठापिता वारुणी देवी । उपभोगार्थमत्यर्थं वरुणः प्राह वारुणीम् । अभीष्टा सर्वदा यस्य मदिरे त्वं महौजसः । अनन्तस्योपभोगाय तस्य गच्छ मुदे शुभे । इत्युक्ता वारुणी तेन सन्निधानमथाकरोत्

वृन्दावनवनोत्पन्नकदम्बतरुकोटरे ॥ विचरन् बलदेवोऽपि मदिरागन्धमुत्तमम् । आघ्राय मदिरातर्षमवापाथ पुरातनम् ॥ ततः कदम्बात् सहसा मद्यधारां स लाङ्गली । पतन्तीं वीक्ष्य मैत्रेय ययौ परमां मुदम् ॥ पपौ च गोपगोपीभिः समवेतो मुदान्वितः । उपगीयमानो ललितं गीतमाद्यविशारदैः ॥ इति विष्णुपुराणे पञ्चमांशे २५ अध्यायः ॥ पाशाधिष्ठानरिपः प्रतिमोसदाभिव । सम्यग् विधिविधानेन सु समाहितचेतसा । पिबन्ति मदिरां मर्त्या समर्थ्या पवतो दिति ॥ इयं सा दृश्यते देवी निपीता विधिपूर्व्विता । नु थाविना श्रयेत् सर्वं बुद्धिमायुर्यशोधनमिति कुर्वाणं वसेतु । कुभावं वैविनिसक्तो निभयो वीरो भक्तव्यो मिष्ठ तत्वः । निर्णीतवेदशास्त्रार्थो वद्वारुणीं पिबेदिति ॥ वरुण स्येयम् । तस्येदमित्यण् । ङीप् ॥

वारुणीवल्लभः । पुं० वरुणे । वारुणीयाल्लभायस्य सः ।

वारुण्डः । पुं० फणिनां राज्ञि । पुं० न० सेकपात्रे । नौकाजलनिःसारणभाजने । नेत्रमले ॥ कर्णमले ॥

वारुण्डी । स्त्री० द्वारपिण्डाम् ॥

वारुटः । पुं० कपाटे ॥ कपाटे ॥ घने ॥ पञ्जरे ॥ अश्वरे ।

इतिमेदिनीकरः ॥

वारेन्द्रः । त्रि० वरेन्द्रांभवे । अण् ॥

वरेन्द्री । स्त्री० देशविशेषे । राजसाही० इतिगौडदेशभाषाप्रसिद्धे ॥

वार्म्मम् । न० वर्म्मे ॥ वर्म्मणांसमूहः । तस्यसमूहइत्यण् ॥ त्रि० वर्म्मिणि ॥

वार्क्षदुर्गम् । न० वृक्षैः समन्तात्वेष्टितपुरे पुराद्बहिः सर्वतोयोजनमात्रं व्याप्यतिष्ठतिमहावृक्षकण्टकिगुल्मलताद्यावृतैराश्रीयास्थाने ॥

वार्क्षी । स्त्री० स्त्रीविशेषे । इतिमहाभारतम् ॥

वार्क्षम् । न० पक्षे ॥

वार्णवः । त्रि० वर्णुदेशजे । कच्छाद्यण् ॥

वार्णिकः । त्रि० लेखके ॥

वार्त्तम् । न० निस्सारे ॥ आरोग्ये । पाटवे । स्वास्थ्ये । त्रि० स्वस्थमति । इतिशालिनि ॥ नीरोगे ॥ वृत्तिरस्यास्य । वृत्तेश्चेतिणः ॥

वार्त्तकः । पुं० पक्षिविशेषे । बटेर इ० भा० । वर्त्तके ॥ स० वर्त्तकानांगणः ॥ वर्त्तकानांसमूहः । तस्यसमूहइत्यण् ॥

वार्त्ता । स्त्री० वर्त्तने ॥ वार्तिङ्गने ॥ वार्त्ताक्याम् ॥ कृष्यादौवृत्तौ ॥ यथा । कृषिर्वाणिज्यातद्वच्चतृतीयं पशुपालनम् । विद्याहेतामहाभागवार्त्ताख्यात्रयाश्रया ॥ चतुर्विधाविद्याप्रोक्ताकृष्णेनपितरंप्रति । कृषिर्वाणिज्यागोरक्षाकुसीदन्तुर्यमुच्यतेइति ॥ जनश्रुतौ । उदन्ते ॥ वृत्तान्ते ॥ वृत्तिर्लोकवृत्तम् । तद्वत्याम् । वृत्तिस्थेलिङ्गादि केन० ॥ दुर्गायाम् ॥ यथा । पश्वादिपालनाद्वीकृषिकर्माश्रयात् । वर्त्तनाधारणाद्वापिवार्त्ता सापरिगीयते ॥

वार्त्ताकः । पुं० वार्त्ताकौ ॥ वार्तिङ्गणे । वनभण्टा० इतिख्याते ॥ वार्त्तांसारीम्यमाचयति । चकाकुटि स्वायाङ्गतौ । अयन्तः कर्मण्यण् ॥ वार्त्ताफलानुपर्यायश्च ॥ वार्त्तकपक्षिणि ॥

वार्त्ताकी । स्त्री० हिङ्गुल्याम् । भण्टाक्याम् ॥ आदेरितिङीप् । वृहत्याम् ॥ वार्तिङ्गणे । वनभण्टा० इतिभा० ॥

वार्त्ताकुः । स्त्री० हिङ्गुल्याम् । भण्टाक्याम् । वृन्ताके । अस्यागुणा यथा । अग्निप्रदामारुतनाशिनीच शुक्रप्रदाशोणितवर्द्धिनीच । हृद्या सकासारुचिनाशिनीचवार्त्ताकुरेषागुणसम्प्रयुक्ता ॥ साबालाकफवातघ्नीपक्वासक्षारपित्तला । सदाफलात्रिदोषघ्नीरक्तपित्तप्रसादनी ॥

अङ्गारपक्वार्वार्त्ताकु : किञ्चित्पित्त करीमता । कफमेदोऽनिलहरासरा लघुतरापरा ॥ पुंलिङ्गोपीतिचिक्का गडशेष : ॥ वर्त्तरी । वातु० । वृन्तैर्वृन्तिर्येतिवाकु : ॥ वाहुलकादुकारस्यार्थे वार्त्ताकमपि ॥

वार्त्तायन : । पुं० हेरिके । गूढपुरुषे । प्रवृत्तिज्ञे । प्रणिधौ । चरे । इतिहेमचन्द्र : ॥

वार्त्तावह : । पुं० क्रयिकावाणिज्यादिजीवे । वैवधिके ॥ वार्त्तायाव ह : ॥

वार्त्तावारी । पुं० चारे । यथार्थवर्णे ॥

वार्त्तिक : । पुं० वर्त्तिके । वटेर० इ० भा० ॥ वार्त्तिकोमधुरोरुच : शीतस्वक्कफपित्तनुत् ॥ वार्त्तिकौ चरे । स्पशे । वैश्ये । न० उक्ताऽनुक्तदुरुक्तार्थव्यक्तकारिसङ्ग्रहे । उक्तानुक्तदुरुक्तार्थचिन्ताकारितुवार्त्तिकमितिहेमचन्द्र : ॥ वृत्तिमधीते० वेदवा । उक्थादित्वात् ठक् ॥ वृत्तौसाधुर्वा । कथादिभ्यष्ठक् ॥

वार्त्तिका । स्त्री० वर्त्तिकायाम् । चिप्पुलिङ्गाम् । वटेर० इ० भा० ॥ वर्त्तिकेतिशब्दावली ॥

वार्त्तघ्न : । पुं० पार्थे । अर्जुने ॥ वृत्तघ्नोऽपत्यम् । अण् ॥ वार्त्तघ्नाविष्टसम्बन्धिनि ॥

वार्दल : । पुं० मेघानन्दायाम् । न० दुर्दिने । बादला० इ० भा० ॥ मस्याम् ।

वार्द्धकम् । न० वृद्धसङ्घाते ॥ वृद्धानांसमूह : । वृद्धाच्चेतिवक्तव्यमितिवुञ् ॥ वृद्धस्यभावकर्मणो : । वृद्धत्वे । यौवनात्परावस्थायाम् ॥ यथा । तिथिवर्षमतमाल्यं च श्रवणस्तुयौवनम् । मुख्यं गौणं द्विधाभिन्नं वार्द्धकन्तुतत : परम् ॥ वृद्धस्यकर्मभावोवा । मनोज्ञादित्वाद्वुञ् ॥ वार्द्धकेतपचारिष्ठ इतिशाखोदिरवच : ॥

वार्द्धक्यम् । न० वृद्धत्वे । वार्द्धके ॥ वृद्धसङ्घाते ॥ वार्द्धकमेव । चतुर्वर्णादित्वात् स्वार्थेष्यञ् ॥

वार्द्धि : । पुं० समुद्रे ॥ वारीणिधीयन्तेऽत्र । कर्मण्यधिकरणे चेतिधाञ : कि : ॥

वार्द्धिभवम् । न० द्रोणीलवणे ॥ ०

वार्द्धुषि : । त्रि० वृद्ध्याजीवे ॥ यदृध्यर्थं द्रव्यं वृद्धि : तत्प्रयच्छति । प्रयच्छतीतिगाह्यमितिठक् । वृद्धेर्वृधुषिभाव : ॥ पृषोदरादित्वात्कलोप : ॥

वार्द्धुषिक : । त्रि० कुसीदिके । वृद्ध्याजीवे । वार्द्धुषी । बहुरा० इ० भा० ॥ तल्लक्षणं यथा । समर्घं धान्यमादायमहार्घ्य : प्रयच्छति ।

सर्वे वार्द्धुषिकोनाम हव्यकव्यवहिष्कृतः ॥ तथावृद्धिग्रहणनियमो यथा । अशीतिभागं गृह्णीयान्मासाद्वार्द्धुषिकः शतात् । द्विकं शतं वा गृह्णीयात्सतांधर्ममनुस्मरन् ॥ द्विकं शतस्य गृह्णानो न भवत्यर्थ किल्विषीति । शतकार्षापणेऽशीतिभागं विंशतिपणाः ; द्विकं पुराणद्वयम् । एवं विधं नियममतिक्रम्य अनापदि स्वयमन्यद्वारा वा लाभक्त्वे मयोव्यवहरति तस्यैव प्रायश्चित्तम् । आपदि तु स्वयङ्करणे नियमातिक्रमे च न दोषः । इति प्रायश्चित्तविवेकः ॥ वृद्ध्यर्थं द्रव्यं वृद्धिः । तां प्रयच्छति । प्रयच्छति गर्ह्यमिति ठक् । वृद्धेर्वृधुषिभावो वक्तव्यः ॥

वार्द्धुष्यम् । न॰ धान्यवर्द्धने ॥

वार्धेयम् । न॰ सीसीलवणे ॥

वार्द्ध्रम् । न॰ स्त्री॰ चर्म्मणि ॥ चर्म्मवृद्धम् । चर्म्मणोऽञ् । त्रि॰ वर्ध्रस्यविकारे । तस्यविकारइत्यण् ॥

वार्ध्री । स्त्री॰ चर्म्मरज्जुः । बद्धी॰ इ॰ भा॰ । वार्ध्रान् ॰ ङीष् ।

वार्ध्रीणसः । पुं॰ वाध्रीणसे । छाग विशेषे ॥ यथा । त्रिपिबंत्विन्द्रिय क्षीणं श्वेतं वृद्धमजापतिम् । वार्ध्रीणसमितिप्राहुर्याज्ञिका. पितृकर्म्मणीतिनिगमे ॥ पक्षचरे । गण्डके, गौंडा॰ इ॰ भा॰ ॥ पक्षिविशेषे । यथा । नीलग्रीवोरक्तशीर्षः कृष्णपादः सितच्छदः । वार्ध्रीणसः स्यात्पक्षीशोमम विष्णोरतिप्रियः । रोहितश्च तु मत्स्यश्च मांसैर्वार्ध्रीणसस्य च । तृप्तिमाप्नोति वर्षाणां शतानि द्वीपिमतृप्रिया ॥ मक्षिकाणां खड्गानां रुधिरैः शतवार्षिकीम् । तृप्तिमाप्नोतिपरमांधाद्रूंच रुधिरैस्तथा ॥ इति कालिकापुराणे ६६ अध्यायः । वार्ध्रीव नासिकाऽस्य । अच् नासिकायाश्चच् नसादेशश्च । पूर्वपदात्संज्ञायामिति णत्वम् ।

वार्भटः । पुं॰ नक्र । कुम्भीरे । वारिणि भटः ॥

वार्म्मणम् । न॰ वर्म्मसमूहे ॥ वर्म्मणां समूहः । भिक्षादिभ्योऽण् ॥

वार्म्मिणम् । न॰ वर्म्मिणां समूहे ॥

वार्मुच् । पुं॰ अम्भोदे । मेघे ॥ वाः मुञ्चति । मुच्ल॰ क्विप् ॥

वार्य्यः । पुं॰ ऋत्विजि ॥ व्रियते । वृङ् सम्भक्तौ । वृत् । ण्यत् तु॰ इ॰ बाधकस्य ॥ — ० — ॥

वार्य्यः । त्रि॰ वरणीये ॥ वारिसम्बन्धिनि ॥

वार्य्युद्भवम् । न॰ पद्मे ॥ त्रि॰ जलजे ।

वार्राशिः । पुं॰ समुद्रे । इतिपुराणम् ॥

वार्व्वटः । पुं॰ वहित्रे ॥

वार्व्वषा । स्त्री॰ मर्व्वणायां ।

वार्षकम् । न॰ सुद्युम्नकृतपृथिवीद्वीपभागान्तर्गतभागविशेषे ॥

वार्षगण्य: । पुं॰ पतञ्जलौ ॥ वृषगणस्य गोत्रापत्यम् । गर्गादित्वात् यञ् ॥

वार्षभानवी । स्त्री॰ वृषभानुकन्यायाम् । श्रीराधायाम् ॥ यथापरात्पर: कृष्णस्तथैव वार्षभानवीति पद्मपुराणम् ॥

वार्षलम् । न॰ वृषलकर्म्मणि ॥ यथा । नकथञ्चनकुर्व्वीतब्राह्मण: स्वकर्म्म वार्षलम् । वृषल: कर्म्मचण्डालं पतनीयेषितितयो: ॥

वार्षिकम् । न॰ त्रायमाणायाम् । चतुर्भद्रिकायाम् ॥ वृष्टिजले ॥ यथा । वार्षिकं तद्दृष्टं भूमिष्ठमहितं जलम् । चिरात्तमुषितं तत्तु प्रसन्नममृतोपमम् ॥ त्रि॰ वर्षाभवे ॥ वर्षासुभवम् । जातम् । साधु वा । वर्षाभ्यष्ठक् । ठस्येक: ॥ वर्षभवे । वात्सरिके । वर्षासम्बन्धिनि ॥ यथा । वार्षिकांश्चतुरो मासान् दुर्गमा: पथि सर्व्वदा । तस्मादेकत्र विबुधै: स्थातव्यमिति निश्चय: ॥ अष्टौ मासांस्तु प्रवसेत् सदा कार्य्यवशा-हुन: । वर्षाकालेन गन्तव्यं प्रवासे सुखमिच्छता इति भागवते नारद: ॥

वार्षिकी । स्त्री॰ त्रायमाणाख्यौषधौ ॥ बेलद॰ म॰ पुष्पविशेषे ॥ यथा । श्रीपदोपट्पदानन्दाश पिकोमुत्वरध्वनेति भावप्रकाश: । वार्षिकी शीतला लघ्वी तिक्ता दोषत्रयापहा । कर्णाक्षिमुखरोगघ्नी तत्तैलं तद्गुणं स्मृतम् ॥ इति च ॥ वर्षकर्त्तव्यपूजादौ । वर्षासुभवा । ठक् । ङीप् । कालाट्ठञ् वा ॥

वार्षिला । स्त्री॰ करकायाम् ॥

वार्ष्णेय: । त्रि॰ वृष्णिवंशोद्भवे ॥

वार्हतम् । न॰ वृहतीफले ॥ वृहत्या: फलम् । प्लक्षादिभ्योऽण् विधानसामर्थ्यात्तस्य फलेन लुक् ॥

वार्हद्रथ: । पुं॰ }
वार्हद्रथि । } नृपे ॥ वृहद्रथस्यापत्यम् । अण्, इञ् वा ॥

वार्हस्पत्य: । पुं॰ नास्तिके ॥ यथा । स्याद्वादवादार्हत: स्यात् शून्यवादी तु सौगत: । नैयायिकस्त्वक्षपादो योग: सांख्यस्तु कापिल: । वैशेषिक: स्यादौलूक्यो वार्हस्पत्यस्तु नास्तिक: । चार्वाकलौकायतिकावेतेषडपि तार्किका: ॥ मैत्रेये । कस्यचिद्दियायांसे थेव वृहस्पते: शिष्य: ॥ न॰ नीतिशास्त्रे ॥ वृहस्पतिदेवताके त्रि॰ वृहस्पतिसम्बन्धिनि ॥ वृहस्पतिर्देवताऽस्य॰ वृहस्पतेरिदं वा । दित्य

दित्यादित्यपत्युत्तरपदाण्य : ॥
वाल्मक : । पुं॰ न॰ पारिहार्थे ॥ त्रि॰ अङ्गुरीयके ॥ वालकोऽस्त्रीपारिहार्ये॰ त्रिपुस्यादङ्गुरीयके । इ॰मेदिनि : ॥ वालके ॥
वालव : । पुं॰ द्वितीयकरणे । तत्र जातस्य फलंयथा । कायेश्वस्तासलमत्त्वभतासिनाप्रणेताकृत्रयोत्यु क्त : । उदारबुद्धिर्बलवान्मनुष्यो बालवाख्ये जननंहियस्य ॥
वाल्कम् । न॰ चौमादिवस्त्रे ॥ त्रि॰ वल्कभवे ॥ वल्कस्यवल्कलस्य॰ विकार : । तस्यविकारइत्यण् ॥
वाल्कलम् । त्रि॰ वल्कलनिर्मिते ॥ वल्कलस्येदम् । अण् ।
वाल्कली । स्त्री॰ मदिरायाम् ॥

वाल्मिकि : ।
वाल्मीक : । पुं॰ } कविज्येष्ठे ॥
वाल्मीकि : ।

प्राचेतसेभृगुवंशीयमुनिविशेषे ॥
वाव । अ॰ अवधारणार्थे ॥ प्रसिद्धौ ॥
वावदूक : । त्रि॰ वाचोयुक्तिपटौ । वाग्मिनि । वक्तरि ॥ कर्यादिषु वावदूकशब्दपाठसामर्थ्यादेवदूक : ॥ यद्वा । पुन : पुनरतिशयेनवावदति॰ इति॰ वदेर्यङन्तात्॰ उलूकादयश्चेत्यूक : ॥
वावय : । पुं॰ तुलसीविशेषे । वावुइ॰ इ॰ भा॰ ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥
वावृत : । त्रि॰ कृतवरणे । वृते । वृतौ । स्वयंवरादिनास्त्रीकृतवरणे ॥ वावृत्यतेस्म । वावृतुवर्तने । क्त : ॥
वाशा । स्त्री॰ वासके ॥ वाश्यते । वाशृशब्दे । गुरोश्चहल : । टाप् ॥
वाशि : । पुं॰ छेदनसाधने । कुठारभेदे ॥ अग्नौ ॥ वाश्यते । वाशृ॰ । वसिवपीत्यादिनाइञ् ॥
वाशिका । स्त्री॰ वासके ॥ वाश्यते । वाशृ॰ । गुरोश्चहलइत्य : टाप् । क : ॥ यद्वा । उश्यते । वशकान्तौ । संज्ञायामिल्वनेन॰ ण्वुल् ॥
वाशितम् । न॰ पशुपक्ष्यादिशब्दे ॥ वाशनम् । वाशृ॰ भावेक्त : ॥
वाशिनायनि : । पुं॰ वाशिनोपत्ये ॥ उदीचांवृद्धोद्वगोत्रादिति॰ फिञ् । दाण्डिनायनेति॰ टिलोपाभाव : ॥
वाशिष्ठ : । त्रि॰ वशिष्ठसम्बन्धिनि ॥
वाशिष्ठी । स्त्री॰ । गोमत्यांनद्याम् ॥ तीर्थविशेषे ॥ अत्रवशिष्ठेनकृत्वा तीर्थम् ॥ वशिष्ठसम्बन्धिन्याम् ॥
वाशुर : । पुं॰ गर्दभे ॥ वाश्यते । वाशृ॰ । मन्दिवाशिमथिचतिचङ्क्यङ्किभ्यउरच् ॥
वाशुरा । स्त्री॰ रात्रौ ॥ वाश्यन्तेऽस्याम् । वाशृ॰ । मन्दिवाशी

ण्युरच् । टाप् ॥

वाश्र : । पुं॰ दिवसे ॥ शकुनौ ॥ रासभे ॥ न॰ मन्दिरे ॥ चतुष्पथे ॥ वाश्रयति । वाश्॰ । स्फायितञ्चिव ञ्चीश्यादिना - रक् ॥

वाष्प : । पुं॰ क॰ नेत्रजले ॥ भाफइ॰ भा॰ प्र॰ ॥ ऊष्मणि ॥ वायति । ओवै शोषणे॰ वातिवा । बागच्या दी । खष्पशिल्पशष्पवाष्परूपपर्प तल्पा : इतिसाधु : । बाधतेनेत्र मितिवा । बाधते : पोनिपातनात् ॥ लोहे ॥ इतिमेदिनीकर : ॥

वाष्पक : । पुं॰ मारिषे । यथा । मारिषोवाष्पकोमार्ष : प्रोक्तोरक्तश्चसम्मत : ॥

वाष्पका । स्त्री॰ हिङ्गुपत्र्याम् ॥

वाष्पायमाण : । त्रि॰ वाष्पमुद्वमति ॥

वाष्पिका । स्त्री॰ हिङ्गुपत्र्याम् । कार व्याम् ॥ वाष्पमिव । प्रतिकृता विति कन् ॥

वाष्पी । स्त्री॰ वाष्पिकायाम् ॥

वाष्पीका । स्त्री॰ लङ्कपत्र्याम् । वाष्पिकायाम् । रांधुनी॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥ वाष्पमिव । कन् । टाप् । पृषोदरादि : ॥

वास : । पुं॰ वेश्मनि ॥ अवस्थाने ॥ वासके ॥ वसन्त्यत्र । वसनिवासे । हलश्चेतिघञ् ॥ लघ्वादिविक सि॰ । S ॰ ॥

वासकोष : । पुं॰ वस्त्रपेटके ॥

वासक : । पुं॰ वैद्यमातरि । वृषे । अटरूषे । सिंहास्ये । बांसा॰ वासुटी॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ अस्य गुणायथा । वासकोवातकृत्स्वर्य : कफपित्तास्रनाशन : । तिक्तस्तुवर कोहृद्योलघु : शीतल्ट्‌डर्त्तिहृत् ॥ श्वासकासज्वरच्छर्दिमेहकुष्ठक्षया पह : ॥ नानाङ्गविशेषे ॥ त्रि॰ गन्धकृति ॥ वासयति । ण्वुल् ॥ यद्वा । वस्त्रं॰ आच्छादयति । वस्त्राच्छादने । ण्वुल् ॥

वासकर्णी । स्त्री॰ यज्ञशालायाम् ॥

वासकसज्जा । स्त्री॰ स्त्रीयादिनायिका भेदे ॥ भवत्येष्यप्रियवासर : ॰ दूर्त्य निश्चित्य॰ या॰ सुरतसामग्रीसज्जी करोतिसा॰ वासकसज्जा । वास कोवासर : ॥

वासका । स्त्री॰ वासकसज्जा ॥

वासगृहम् । न॰ गर्भागारे । गृहमध्य भागे ॥ शयनगृहे ॥ स्थितिगेहे ॥ वासाय॰ वासस्य वागृहम् ॥

वासतेयी । स्त्री॰ रात्रौ ॥ वसनम्॰ वसति : वसतौसाधु : । पथ्यति थिवसतिस्वपतेर्ढञ् ॥

वासनम् । न॰ धूपने ॥ वारिधान्याम् ॥ वस्त्रे ॥ निक्षेपाधारे ॥ वासे ॥ स्थाने ॥ त्रि॰ वसनेनक्रीते ॥

वाह्यः । त्रि॰ आच्छाद्ये ॥ वस्त्राच्छा दने । यान्म त्रियप्यत् ॥

वाहः । पुं॰ भुजे ॥ धान्यमानप्रभे दे यथाहुः । पलंप्रकुञ्चकंमुष्टिः स्यु पयस्यचतुष्टयम् । चत्वारः कु डवाः प्रस्थश्चतुः प्रस्थमथाढकम् । अष्टाढकोभवेद्द्रोणोद्विद्रोणः सूर्प उच्यते । सार्द्धसूर्पोभवेत् खारीद्वे खार्य्योगोण्युदाहृता ॥ तामेवभा रंजानीयाद्वाहोभारचतुष्टयमिति । अश्वे ॥ वृषे ॥ वायौ ॥ वहति वहप्रापणे । एवन्तीतिघञ् ॥ उ ह्यते॰ऽनेनवा । वहेः कर्मणि॰ कारणेवा॰ घञ् वाह्यतेवा । यन्त्रः । अच् ॥ वाहतेवा । वाहप्रयत्ने । अच् ॥ रथादौ ॥ त्रि॰ व हनकर्त्तरि ॥

वाहकः । त्रि॰ वहनकर्त्तरि ॥ वह ति । वह॰ ण्वुल् ॥

वाहद्विषन् । पुं॰ महिषे ॥ वाहानां द्विषन्॰ वाहेपुद्विषन्वा । सप्त मीतियोगविभागात्समासः ॥

वाहनम् । न॰ हस्त्यश्वरथादौ । यानै युग्ये । पत्रे । धौरेये ॥ देव्यावा हनानियथा । विष्णुब्रह्मशिवैर्दे वैर्ध्रियतेसाजगन्मयी । सितप्रेतो महादेवोब्रह्मालोहितपङ्कजः ॥ ह रिर्हरिस्तुविज्ञेयोवाहनानिमहौज स । समूर्त्यावाहनत्वन्तुतेषांयस्मा त्प्रयुज्यते ॥ तस्मान्मूर्त्यन्तरं कृत्वा वाहनत्वंगतास्त्रयः । यस्मिन्य स्मिन्महामायाप्रीतासिसततंशि वा ॥ तेनतेनैवरूपेणआसनान्यभ वंस्त्रयः । इतिकालिकापुराणम् ॥ वहत्यनेन । वह॰ । करणेल्युट् । वाहनमाहिताहितिनिपातना द्दीर्घः ॥ यद्वा । वाहयति । वहेः स्वार्थण्यन्तात्कर्त्तरिल्युट् ॥ वा हानांप्रेरणे ॥ यथा । वाहनंप्रति वाहानांषड्विधंप्रेरणंविदुः । रागाय चल्गाकशापाष्णिप्रतोदरवभेदतः ॥ चतुर्थभवने ॥

वाहनप्रघः । पुं॰ चश्वे । हये ॥

वाहना । स्त्री॰ निर्वाहयितरि ॥ यथा समग्रोयुष् ॥

वाहवेगः । पुं॰ पशुभेदे ॥

वाहः । पुं॰ अनडुहि ॥ वहति । वह॰ । वहिहाधाञ्भ्यश्छन्दसीत्य सुन्॰ णित् । णोपधाया न्वाह सा ॥

वाहसः । पुं॰ अजगरे । अर्थे । अयाख्ये ॥ जलनिर्याणे ॥ सुनिष ण्णके ॥ वहति । वह॰ । वहि युभ्यांणिदित्यसच् । णित्वाद्वृद्धिः । वाहंगतिं सतीतिवा । योन्तक र्मणि । आतोनुपेतिकः ॥

वाहा । स्त्री॰ बाहौ । भुजे ॥ अजा दित्वाट्टाप् ॥

वाहिकः । पुं॰ ढक्कायाम् ॥ गोवाहे । शकटादौ ॥

वाहितः । त्रि॰ खण्डिते ॥

वाहित्थम् । न॰ हस्तिकुम्भाधोभागे ॥ कुम्भोऽचवातकुम्भः । वाहित्थं वातकुम्भाधस्तिभागुरिः । सचलला टाधोभागः । अवस्थं वहति । बहु॰ । बाधग्रश्रीविधिः । सतिष्ठत्य च । पञ्चयैश्च : । पृषोदरादित्वात् साधुः ॥

वाहिनी । स्त्री॰ तरङ्गिण्याम् । शैव लिन्याम् ॥ सेनायाम् ॥ सेनावि शेषे । त्रिगुणपक्षेषु ॥ यथा । इभाः ८१ । रथाः ८१ । अश्वाः २४३ । पदातयः ४०५ । एतत्परिमाण परिमितायां सेनायामित्यर्थः । समस्तसङ्ख्या ८१० ॥ वहति । बहु॰ । वहादित्वात् णिनिः ॥ वाहाःसन्त्यस्यां वा । इनिः ॥

वाहिनीपतिः । पुं॰ सेनापतौ । सेनान्याम् ॥ समुद्रे ॥ वाहिन्याः सेनायाः । वाहिनीनां नदीनां वा पतिः ॥

वाहीकः । पुं॰ देशविशेषे ॥ तद्देश जाती नाट॰ जह॰ दु॰ मा॰ प्र॰ जातौ ॥ यथोक्तं कर्णपर्वणि २०० अध्याये । तत्रत्य : पुराण सा : कथा : कश्चिद्॰ द्विजोत्तमः । वाहीकदेशं मद्रांश्च कुत्सयन् वाक्य मब्रवीत् ॥ पञ्चानां सिन्धुषष्ठाना मन्तरं ये समाश्रिताः । तान् धर्म बाह्यानशुचीन् वाहीकान् परिवर्ज येत् ॥ शाकलं नाम नगरमापगा नाम निम्नगा । जर्तिका नाम वाही कास्तेषां वृत्तं सुनिन्दितमिति ॥ शतद्रु विपाशा रावती चन्द्रभागा वितस्ता इति पञ्च नद्यः सिन्धुः षष्ठः तन्मध्यदेशो वाहीक इति व्याख्यातारः ॥ स्त्री अश्वभेदे ॥ नवि ॥ वाह् क्वि ॥ वहति । बहु॰ । वहीकादि स्वात् साधुः॰ व्यतनुबलाङ्ग ॥ त्रि॰ वाह्ये ॥ प्राग्दीव्यतीयेष्वर्थे पु॰ हीकादेशः॰ ईकक् ॥ ॰ बहिर्वहिष्टिलोपश्च ॥ वाहीकाः । पुं॰ भूम्नि॰ देशविशेषे । टक्कनाम सु ॥ वाहीकाष्टक्कनामानो वाह्ली कावह्लिकाश्चयादवलिति हेमचन्द्रः ॥

वाहुदारः । पुं॰ खेप्सातके । बहु वारे ॥

वाह्यम् । न॰ याने । युग्ये । पत्रे । वाहने । वर्त्ते ॥ त्रि॰ वहनीये । बलीवर्दादौ ॥ बहिर्थे ॥ बहिर्भवे ॥ वाहयितुं योग्यः । वहेर्ण्यत् ॥ वाह्यं वोढा । बहिष्टिलोपोय ञ् चेतिष्यञ् ॥

वाह्यप्रपञ्चः । पुं॰ आन्तरप्रपञ्चाति रिक्ते ॥ यथा । पृथिव्यादिपञ्च भूततत्त्वजन्यब्रह्माण्ड तदन्तर्भूतोप

चन्द्रिका ॥

विकङ्कट : । पुं० गोक्षुरे ॥ इतिशब्दमाला ॥

विकङ्कत : । पुं० स्वादुकण्टके । स्रुवावृक्षे । ग्रन्थिले । व्याघ्रपादि । स्रुवादुपादे । यं इ च० इ० गौ० दे० मा० प्र० विकङ्कते । अग्निगर्भे । अतएव प्रलय : ॥ विकङ्कतफलंपक्वंमधुरंसर्वदोषजित् ॥

विकङ्कता । स्त्री० अतिबलायाम् ॥

विकच : । पुं० क्षपणे । केतुग्रहे ॥ त्रि० प्रकाशे । केशशून्ये । विकसिते । स्फुटिते । कचति । वाचम्स्वने । पचाद्यच् ॥ विगत : कचोऽस्माद्वा ॥

विकचा । स्त्री० महाश्रावणिकाया म् ॥

विकच्छ : । त्रि० कच्छरहिते । मुक्तकच्छे ॥

विकट : । पुं० विस्फोटके । साकुरुण्डवृक्षे ॥ त्रि० उरौ । विशाले । पृथुले । पृथौ । विकराले । रम्ये । सुन्दरे । दन्तुरे । कटाभावे । विकटति । कटे वर्षावरणयो : । पचाद्यच् ॥ यद्वा । सम्प्रोदश्चेतिचकारादुरविकटच् ॥

विकटा । स्त्री० बौद्धदेव्यन्तरे । मायादेव्याम् । मारीच्याम् । विसुखायाम् । वज्रकालिकायाम् । अत्य

धाराह्याम् । गौर्याम् । पीचिरधायाम् ॥

विकटानन : । पुं० राक्षसान्तरे ॥ त्रि० भीषणास्ये ॥

विकण्टक : । पुं० विकङ्कते ॥ दुरालभायाम् ॥ विरुद्ध : कण्टकोऽस्य ॥

विकत्थनम् । न० मिथ्याश्लाघायाम् ॥ यथा । श्लाघाप्रशंसार्थवाद : सातुमिथ्याविकत्थनम् । इ० हेमचन्द्र : ॥ विकत्थ्यते । कत्थ श्लाघायाम् । भावे ल्युट् । त्रि० तच्छीले । ताच्छीलिकेषु० वासरूपविधिर्नास्तीत्यस्यानित्यत्वात् ० शीक्षयजसि तिचितुण् विषये० चलनशब्दे तियुच् । लघुश्लाघनादौ ॥

विकत्थी । त्रि० विकत्थनशीले ॥ विकत्थते । तच्छील : । कत्थ० । वौकषलसकत्थस्रम्भ : । इति घिनुण् ॥

विकथा । स्त्री० अध्ययनेऽनुपयुक्तायां कथायां ॥

विकर्णीनिक : । त्रि० क्षारणे । विकर्णीनिकालादागतस्मात् ॥

विकम्पित : । त्रि० विशेषेणकम्प्यविशिष्टे ॥

विकर : । पुं० रोगे । विकीर्यते । कृ० । अप् । त्रि० करशून्ये ॥

विकराल : । त्रि० भयानके ॥

विकर्ण : । पुं० विदिशि । कोणे ।

द्वयोर्मध्ये ॥ यथा । शक्रादीनां पुरे तिष्ठन् स्पृशत्येष पुरत्रयम् । विकर्णौ द्वौ विकर्णस्थस्त्रीन् कोणान् द्वे पुरे तथेति विष्णुपुराणम् ॥ दुर्योधनानुजे ॥ त्रि० कर्णरहिते ॥

विकर्णिकः । त्रि० कर्णिकारहिते ॥ पुं० भूमि० सारस्वतदेशे ॥ यथा । काश्मीरास्तु माधुमताः सारस्वता विकर्णिकाः । इति हेमचन्द्रः ॥

विकर्णी । स्त्री० यथाङ्ग्रीमरि० उदारेऽम्बशारिणि ॥

विकर्त्तनः । पुं० अर्के । आर्कशखे । सूर्ये ॥ विकर्त्तयति भक्तं रागात् । छिनत्ति दर्गे । णिजन्तात् ल्युट् ॥ यथा । विशेषविकर्त्तनं यस्य । विश्वकर्मणोऽयमोढत्वात् ॥ अर्कपुत्रे ॥

विकर्म्मकृत् । त्रि० निषिद्धकर्मकारिणि ॥

विकर्म्म । न० शास्त्रप्रतिषिद्धे० व्यापारे ॥

विकर्म्मस्थः । त्रि० निषिद्धकारि । यौऽहैहिकाकर्मणो विरोधीनि यानि कर्माणि० अगम्यागमनादीनि तत्कारिणि ॥

विकर्षः । पुं० । कर्षणे ॥ विकर्षणम् । कृष० । घञ् ॥ बाणे ॥

विकर्षणम् । न० आकर्षणे ॥

विकलः । त्रि० क्षमे ॥ विह्वले ॥ स्वभावहीने ॥ विगता कला यस्य ॥ निष्कले ॥

विकलपाणिकः । पुं० कुणौ । कुण्ठे । विकृतकरे ॥ विकलः पाणिर्यस्य ॥

विकला । स्त्री० ऋतुहीनायाम् ॥ राश्यादिकलायाः षष्टितमांशे ॥

विकलाङ्गः । त्रि० स्वभावतो न्यूनाधिकाङ्गे । अपोगण्डे ॥ विकलमङ्गमस्य ॥

विकली । स्त्री० ऋतुहीनायाम् । गौरादित्वान् ङीष् ॥

विकल्पः । पुं० भ्रमे । भ्रान्तौ ॥ कल्पने ॥ सङ्कल्पविपर्यये ॥ वितर्के । संशये ॥ तुल्यबलरूपविरोधे विकल्पो भवति ॥ यद्वयोर्नाना प्रातीयस्तु यन्त्योर्विकल्पः ॥ विकल्पनम् । क्लृप् सामर्थ्ये । भावे घञ् ॥ विविधकल्पे ॥ विशिष्टकल्पे ॥

विकल्पकः । त्रि० निर्मातरि ॥

विकल्पितः । त्रि० विपरीतत्वेनकल्पिते ॥

विकषा । स्त्री० मांसरोहिण्याम् ॥ मञ्जिष्ठायाम् ॥ विकषति । कषहिंसायाम् । पचाद्यच् ॥

विकसः । पुं० सिन्धुनन्दने ॥ चन्द्रे ॥

विकसत् । त्रि० जृम्भमाणे ॥

विघ्नहारी । पुं॰ गणाधिपे । लम्बोदरे ॥ अवश्यं हरति । हृञ्॰ । णिनिः । विघ्नसंहारी ॥
विघ्नितः । त्रि॰ सञ्जातविघ्ने ॥ इतच् ॥
विघ्नेशः । पुं॰ हेरम्बे ॥ विघ्नानामीशः ॥
विघ्नेशवाहनः । पुं॰ मूषिके ॥ विघ्नेशस्य वाहनः ॥
विघ्नेशकान्ता । स्त्री॰ श्वेतदूर्वायाम् ॥
विङ्कः । पुं॰ अश्वखुरे । पृटे ॥
विङ्गा । स्त्री॰ अश्वगतिप्रभेदे ॥ प्राशिमृद्याम् ॥ जर्त्तमे । इ॰ मेदिनिकरः ॥
विचकिलः । पुं॰ मल्लीप्रभेदे । हिमपुटायाम् ॥ मदनके ॥ इति मेदिनिकरः ॥
विचक्षणः । पुं॰ पण्डिते ॥ विचष्टे । चक्षिङ्॰ । अनुदात्तेतश्च हलादेरिति युच् । कर्त्तरिल्युट् खित्वात्सकारः ॥ त्रि॰ विचारणक्षमे ॥ निपुणे । समस्तस्थाखकर्त्तव्यतायां चतुरे ॥ निपुणतरवस्तुदर्शिनि ॥
विचक्षणा । स्त्री॰ नागदन्त्याम् ॥
विचक्षुः । त्रि॰ विमनसि ॥ चक्षुर्हीने ॥
विचयः । पुं॰ अन्वेषणे ॥ विचीयते । चिञ् चयने । कर्मण्येरच् ॥
विचयनम् । न॰ मार्गणे ॥ संवीक्षणे ॥ विविधम्॰ चयनम् ॥ चिञ्॰ । ल्युट् ॥
विचर्चिका । स्त्री॰ रोगविशेषे । पामनि । पामायाम् ॥ राज्यतिल्वक्खरारुक्पाण्योस्त्वे या विचर्चिका । पादे विपादिका ज्ञेया स्यान्मेहा विचर्चिका ॥ इत्यते॰ ॥ विदार्यते ॥ विचर्च्यते । चर्च अध्ययने । रोगाख्यायां ण्वुल् बहुलम् । प्रत्यये परगर्भ्यां रोगप्रतीतिः ॥
विचलः । त्रि॰ अस्थिरे ॥
विचलनम् । न॰ विभ्रमे ॥
विचलितः । त्रि॰ स्खलिते । पतिते ॥ स्॰ । नाक्तः ॥
विचारः । पुं॰ कार्याकार्यरूपविमर्शे ॥ तत्त्वनिर्णये । सन्दिग्धवस्तुनिर्णयार्थतत्त्वपरीक्षायाम् । वितर्के । प्रमाणैर्वस्तुतत्त्वपरीक्षायाम् । चर्चायाम् । सङ्ख्यायाम् । सन्दिग्धसमर्थनन्तु॰ विचारमर्हति ॥ विवेके ॥ कोऽहं कथमिदं जातं को वै कर्त्तास्य विद्यते । उपादानं किमस्तीह विचारः सोऽयमीदृशः ॥
विचरणम् । न॰ विचर्यतेऽनेन वा । चर॰ । ल्युट् ॥
विचारणा । स्त्री॰ विद्यायाम् ॥ यथा । परीक्षाऽपरीक्षा च विद्यार्थविचारणा । तथा परीक्ष विद्यायां

विचारोऽयं समाप्यते । वि॰वि चारोऽत्र । विचारस्थाने ॥ स-मी॰ । ङ : ॥

विचारणम् । न॰ विचारे ॥ चर संश येचुरादि : युच् ॥

विचारणा । स्त्री॰ विचारे । मर्य्यादा म् ॥ मीमांसायाञ्च ॥ चरसंशये॰ चुरादि : । ण्यासश्रन्थोयुच् । टाप् ॥

विचारणीयम् । न॰ शास्त्रे ॥ त्रि॰ विचार्य्ये ॥

विचारित : । त्रि॰ ज्ञातविचारे । वि म्रे । मिश्रे ॥ विचार्य्यते स्म । चर गतौ॰ ण्यन्त : । क्त : ॥ विचार : सञ्जातोऽस्य । तारकादित्वादि तच् ॥

विचार्य्य : । त्रि॰ विचारयितव्ये । वि चारितव्ये । विचारणीये ॥

विचार्य्यमाण : । त्रि॰ चिन्त्यमाने ॥ ज्ञानं च यं यथाख्यातानिवतं भाति साधवः । विचार्य्यमाणे वितथेषा न्मैवैतोऽर्थमिथ्यत्वमितिकौतारानि-र्वचितत्वात् ॥

विचाल : । पुं॰ न॰ अन्तरे । अवका शे । अन्तराले ॥ दूषान्तरापत्तौ ॥ यथा प्रयसीदग्न्यादिरूपता विचाल : ॥

विचि : । पुं॰ स्त्री॰ जलतरङ्गे ॥

विचिकित्सा । स्त्री॰ संशये । वितर्का भेदवीव्यवगाहिज्ञाने ॥ विचिकि त्सनम् । कित संशये । गुप् तिज् किद्भ्य : सन् । तत : अप्रत्ययो द्दिव्यकारप्रत्यय : । टाप् ॥

विचिकित्सित : । त्रि॰ संशयिते । सन्दिग्धे ॥ विचिकित्सा सञ्जाता स्य । तारकादित्वादितच् ॥

विचिकिल : । पुं॰ त्रिपुटायां मल्लिका याम् ॥ दमनके । मु॰ टी॰ भरत : ॥

विचित : । त्रि॰ अन्विष्टे ॥

विचित्त : । त्रि॰ उन्मत्ते ॥

विचित्रम् । न॰ आश्चर्य्ये ॥ पुं॰ न॰ अलङ्कारविशेषे ॥ विचित्रं तद्वि रुद्धस्य पापक्षयात्सम्भवस्थिति यत्नात् ॥ त्रि॰ चित्रवर्णयुते ॥ नानाविधे ॥

विचित्रक : । पुं॰ भूर्जद्रुमे ॥

विचित्रदेह : । पुं॰ मेघे ॥ त्रि॰ चारु शरीरे । नानावर्णदेहे ॥

विचित्रवीर्य्य : । पुं॰ चन्द्रवंशीयनृ पतिविशेषे ॥

विचित्रवीर्य्यसू : । स्त्री॰ सत्यवत्या म् ॥

विचित्रा । स्त्री॰ मृगेर्वारौ ॥ चित्रा ख्यनागाख्याम् ॥

विचित्राङ्ग : । पुं॰ शिखिनि । मयूरे । व्याघ्रे ॥ त्रि॰ चारुशरीरे ॥ वि चित्राणि॰ अङ्गानि यस्य स : ॥

विचिन्वन् । त्रि॰ अन्वेषमाणे । अ न्विष्यति ॥

विचो । स्त्री॰ वीच्याम् । तरङ्गे ॥ मु॰ द्विरूपकोष: ॥

विचेतन: । त्रि॰ चेष्टारहिते ॥ विमूढचेतनायस्य स: ॥ (०) ॥

विचेता: । त्रि॰ दुर्मनसि । अन्तर्मनसि । विमनसि । विगतचित्ते ॥ भगवद्ध्यानजनितदुरितप्रतिबद्ध विवेकयित्वात्मनि । विक्षिप्तचित्ते ॥ उद्विग्नचित्ते ॥

विचेय: । त्रि॰ मृग्ये ॥

विचेष्टनम् । न॰ अङ्गपरिवर्त्तने ॥

विचेष्टितम् । न॰ विरुद्धाचरणे ॥ व्यापारे ॥

विच्छन्द: । पुं॰ विच्छन्दके ॥ विशिष्टश्छन्दोऽत्र ॥

विच्छन्दक: । पुं॰ ईश्वरसद्मप्रभेदे ॥ विशिष्टश्छन्दोऽभिप्रायोऽत्र ॥ यद्वा । विशिष्टान् ॰छन्दयति॰साभिलाषान् करोति । छदि॰ । ण्वुल् । अन् वा । उपर्युपरिविन्यस्तं तद्विच्छन्दकसंज्ञकमिति भरत: ॥

विच्छर्दक: । पुं॰ विच्छन्दके ॥ उच्छृदिर् दीप्तौ ॥ ण्वुल् ॥

विच्छाय: । पुं॰ मणौ ॥ न॰ पक्षिणां छायायाम् ॥ त्रि॰ हतप्रभे ॥ छायारहिते ॥ विगताछायायस्य ॥

विच्छाया । स्त्री॰ पक्षिच्छायायाम् ॥ क्लीबतोपिता॰छायाबाहुल्यदतिअमरत्वात् ॥

विच्छित्ति: । स्त्री॰ अङ्गहारे ॥ विच्छेदे ॥ हावभेदे ॥ यथा । मण्डनानादरन्यासो विच्छित्ती रूपदर्पत: । आभरणविलेपनादीनां कुसुमितप्रियापराधादीर्ष्यया माद्दरेणस्थानानां सखीनां प्रयत्नेनाधारणं विच्छित्ति: । प्रियैवदत्तं मीतिभिरल्पं स्वल्पमपि विभूषणं विच्छित्तिरित्यन्ये । आकल्पकल्पनाल्पापि विच्छित्ति: कान्तिपोषकृदित्युज्ज्वलनीलमणि: ॥ विच्छेदनम् । छिदिर् द्वैधीकरणे । क्तिन् ॥ छिदे॰ विनाशे॰ विच्छित्तिरितिविकाण्डशेष: ॥ शेषार्थौ । हेमचन्द्र: ॥

विच्छिन्न: । त्रि॰ समालब्धे । क्षते । काटा॰ इ॰ भा॰ ॥ विभक्ते ॥ कुटिले ॥ विशेषणच्छिन्न: ॥

विच्छिन्नावस्था । स्त्री॰ विच्छेदावस्थायाम् । अभिव्यक्तस्यकनिरुतकार्य्यस्यापि॰ केनचिद्बलवताभिभवे ॥

विच्छेद: । पुं॰ वियोगे । विरहे ॥ कान्ताया: कान्तविच्छेदोमरणादतिरिच्यते ॥ विच्छेदनम् । छिदिर्॰ । घञ् ॥

विच्छेदावस्था । स्त्री॰ विच्छिन्नावस्थायाम् ॥

विच्युत: । त्रि॰ विघटिते ॥ विगते ॥

विच्युति: । स्त्री॰ वियोगे ॥

विजन: । त्रि॰ निर्जने । विविक्ते ।

नि : प्रकाशे । रहसि ॥ यथा ।
आहारनिर्हारविहारयोगाः सदैव
सद्भिर्विजने विधेयाः ॥ आमन्त्रान
न्दे ब्रह्मणि ॥ आद्यमन्ते च मध्ये च
नायस्मिन्न विद्यते । येनेदं सततं व्या
प्तं स देशो विजनः स्मृतः ॥ विगतो
जनोऽस्मात् ॥

विजननम् । न० प्रसवे ॥ पुं० सूति
मासि । विजायतेऽस्मिन् । अधौ० ।
करणेति ल्युट् ॥

विजन्मा । पुं० भेदे । सुधन्वाचार्ये ।

विजपिलम् । न० पिच्छिले ॥

विजयः । पुं० जये । अभ्युदये । जयनि
मित्तवत् कर्म ॥ पार्थे । अर्जुनपा
ण्डवे ॥ विमाने । विष्णुपार्षदवि
शे ॥ कृतान्त पितरि ॥ जिनबल
देवे ॥ यमे ॥ कल्किपुत्रे । वत्स
रविशेषे ॥ तत्फलं यथा । अस्यांवै
याक्षयामेघा वर्षन्ति खण्डमण्डले ।
नश्यन्ति सर्वशस्यानि विजयेनावस
याय : ॥ २७ ॥ यात्रायोगान्तरे ॥
यथा । द्विगीशो दिक्पतीर्येन्याऽक्ष
तिश्यसुहृद्धि । विजयो नाम यो
गोऽयं याता राजा जयी भवेत् ॥ सम
स्ताचार्ययोगे ॥ गुरौ वीर्ये केन्द्रयुते बु
धे वा भृगुनन्दने । विजयो नाम यो
गोऽयं यातुर्विजयदः सदा ॥ विजय
नम् । जिजये । परम् ॥ एकादशे
मुहूर्ते । चतुर्दिग्द्वारगृहे ॥ पत्ने

प्रवरे ॥ विजयते ज्ञानवैराग्यैश्वर्या
दिगुणैर्विशिष्टम् । विम्पूर्वाज्जयतेः
पचाद्यच् ॥

विजयकः । पुं० विजयिकुशले ॥ आ
कर्षादित्वात्कन् ॥

विजयकुञ्जरः । पुं० राजवाह्ये मा
तङ्गे ॥

विजयच्छन्दः । पुं० पञ्चशतमौक्ति
कहारे ।

विजयनन्दनः । पुं० सव्यसाचिवंशज
राजविशेषे । अथो । अभिमन्यौ ॥
विजयस्यनन्दनः ॥

विजयमर्दलः । पुं० ढक्कायाम् ।
जयढक्का० इ० भा० ॥

विजयसखः । पुं० श्रीकृष्णे ॥ विज
यस्य सखा । राजाद्यः सखिभ्य-
ष्टच् ॥

विजया । स्त्री० उमायाम् । पार्व्व
त्याम् । दुर्गायाम् ॥ यथा । वि
जित्य पद्मनामानं दैत्यराजं महाबल
म् । विजया सेन सा देवी लोके चैवाप
राजितेति देवीपुराणम् ॥ उमास
ख्याम् ॥ तिथिविशेषे ॥ यथा ।
इषमासि सिता दशमी विजया शुभ-
कर्मसुसिद्धिकरी कथिता । श्रवणर्क्ष
युता सुतरां शुभदा नृपतेस्तु गमे जयस
न्धिकरी ॥ अस्यां नीलकण्ठदर्शन
विधिर्यथा । कृत्वा नीराजनं राजा
बलवृद्ध्यै यथाबलम् । शोभनं खञ्ज

नं पश्यश्च नाकवो गोपसन्निधौ ॥ द घं चाम्यन्तरं तत्र नमस्कारमथोयम् । बौलवौविघ्नसचौसवंधामफलपद । पृथिव्यासवलोर्वीसिखस्तरोटन सोऽस्तुते ॥ स्य योगयुक्तोमुनिपुङ्गव स्त्वमत्रश्यतामेविधिखोह्वलेव । त्व इष्यसेपार्थविलिंगं तावांत्वं सस्वना पर्यंसवीनसत्ते ॥ द्रव्यविशिष्टपरि स्थितस्ततकस्य नफलंयथा ॥ व लौ पुनेऽभ्युनकथाविसस्तेरनेष राज्य मद : वृषभद : प्रविशाक्वलेन । मत्वा क्षिवीमनवहीमनुषेयु हष्टो- द्रु : संवदारिनखुम : मधुबुभुन्न रीट : । षष्ठ्यमदमं नैग्राविचिपंम या । षष्ठ्यर्थकअन्नं दृष्टादिवचाक्ता- थाष्टलम् । हालंकुर्वीतकुर्वाविधा मसर्वौषधीजलेरिति ॥ मादकद्रव्य विशेषे । भङ्गायाम् । तस्यानां मानिशुषाश्चथा । भङ्गामकुष्णा स.तुषाणीमादनीविजयाकला । वङ्गायमस्यरोसिकाःपाश्चिरोपाय नीवद् : । तौ.स्त्रोध्यपिसलाभोर मदमास वक्रिवर्द्धनी हृतिसाषम्र श्राय :॥ चपिच । ब्रह्माचन्द्रती च्योप्य सेऽस्कन्दगुणताभनस् । वद मेघास्मिहार कु प्रदोषदारिस्ताय- नम् । जाताममन्दमम्यनाध्दलनि वीनोषु पञ्चमागुराच लोक्ये दिवय- प्रदेतिविजयायोदेवराजप्रिया ॥ खि

ञ्जानांहितञ्चाम्यथाचिंतितबैमाम्रा नरे : षामदासवांतद्विनाधवर्ष जननीय : वैविलासवं दाद्रविरा जवम : ॥ वचायाम् । यमभार्या याम् ॥ हरीतक्याम् ॥ अलाबुष सापिजयेतिसाघकम् । अवनृच्या म् ॥ शिफाशिकायाम् । मञ्जि ष्ठायाम् ॥ शमीभेदे । अग्निमन्थे । गणिकायाम् ॥ षष्टमभावाद ग्रन्थगं तयाद्यौषधिभेदे ।

विजयासप्तमी । स्त्री॰ सप्तमीतिथिप्र भेदे ॥ सायथा । शुक्लपक्षसप्तम्यां सूर्यं वारोयदाभवेत् । सप्तमीविज यानामतत्रदत्तंमहाफलम् ॥

विजयी । त्रि॰ विजयशीले । विद्विष वसितु धीमतां : जिष्णुर्जेतोवि मा॰ पुनि : ॥

विजर : । पुं॰ पीठाशवस्थपत्रलनि ॥ त्रि॰ जराशून्ये ॥ विगताजरा यस्य ॥

विजपस् । न॰ विजिवी । पिच्छिखी पुतिलमधन्द्र : ॥ त्रि॰ मलशून्ये ।

विज्वल : । पुं॰ छारविशेषे ॥ यथा । व्याख्याय स्वानप्यनुदन्तरा जया । षघटिषिघटाचोक्षिषिंस ल्पोटिदुर्भावत : ॥ पूरुष्युपस्न जीलसंधि : ॥

विज्ञात: त्रि॰ विज्ञाते ॥ ज्ञाते ॥

विजाता । स्त्री॰ जातापत्यायाम् ।

प्रजातायाम् ॥
विजातीय : । त्रि॰ विभिन्नधर्माक्रान्ते ॥ विलक्षणे । भिन्ने ॥ यथाह ह्यविजातीय : शिलादि : ॥
विजिगीष : । त्रि॰ जयेच्छौ ॥
विजिगीषा । स्त्री॰ विजयेच्छायाम् ॥ स्वोदरपूरणासक्तिभिन्नकनिन्दा त्यागेच्छायाम् ॥
विजिगीषाविवर्जित : । त्रि॰ आयूने । औदरिके ॥ स्वोदरपूरणासक्तिनिमित्तकनिन्दात्यागेविजिगीषा॰व्यवसाय : कश्चित्तामपीया॰ आलस्यात्तेनविहीने॥य : केवलस्तु उदरार्थीमहतिभाव : ॥
विजिगीषु : । त्रि॰ जयेच्छौ । जयेच्छाशीले । प्रतिवादिजयकामे ॥ यथा । जेतुमीषणशीलस्यविजिगीषुरितिस्मृत : । इति ॥ यत्तत्स्वपि विजिगीषो : कार्यसाधनंप्रधानम्॰ अन्यत्समयरक्षणाद्यप्रस्थेतिनीति : ॥ विजेतुमिच्छाधारी : धर्म पाण्डितसन् । सभाश्च सभिषत : ॥
विजिघत्स : । त्रि॰ विगतायनेच्छे ॥ विगताजिघत्सायस्य ॥
विजिज्ञासितव्य : । त्रि॰ स्वसंवेद्य तामापादयितव्ये॰निजात्मनि ॥ विशेषेणज्ञातुमिष्टव्य : ॥
विजित : । त्रि॰ पराजिते ॥ विजीय तेस्म । जिपराभवे । क्त : ॥

विजितात्मा । त्रि॰ स्ववशीकृतदेहे ॥ वशीकृतान्त : करणे ॥ विजित आत्मादेहो॰मनोवायेन ॥
विजिताश्व : । पुं॰ पृथो : पुत्रे ॥ त्रि॰वशीकृततुरगे ॥
विजिति : । स्त्री॰ विजये ॥ यथाह हलायुध : । क्षितिविजितिस्थितिविहितिव्रतरतय : परगतय : । उरुरुरु धुगुरु युधुधुरु धिस्तुरव : सम रिपुसम् ॥ इति ॥
विजिलम् । त्रि॰ पिच्छिले । मण्डयुतानपायुआव्यञ्जनयो : ॥ विजनं विजि : । वोविजोभयचलनयो : । इगुपधात्किदितीनः । विजिला ति । क्त॰ । आतोनुपसर्गेक : ॥
विजिविष : । त्रि॰ विजिते । इतिहेमचन्द्र : ॥
विजिहीर्षा । स्त्री॰ विहर्तुमिच्छायाम् ॥
विजिह्म : । त्रि॰ कुटिले । वक्रे ॥ विशेषेणजिह्म : ॥
विजुल : । पुं॰ शाल्मलीकन्दे ॥
विजृम्भणम् । न॰ विकसने ॥ विकासे ॥ जृम्भणे ॥
विजृम्भितम् । न॰ चेष्टायाम् ॥ त्रि॰ विकस्वरे । विकसनशीले ॥ प्रफुल्लिते ॥ उल्लसिते ॥ जृम्भायुक्ते ॥ विजृम्भासञ्जातास्य । तारकादित्वादितच् ॥

विजोहः । स्त्री॰ वर्णवृत्तान्तरे ॥ यथा । यत्रपश्चिदयंहृद्यतेसुन्दरम् । सर्पराजोदितासाविजोहामता ॥ यथा । चालितंश्रीधरेकामकेलीपरे । लिंमयासाधितंमौनमारोपितम् ॥
विज्जुलम् । न॰ तोरे । सायकी ॥ त्रि॰ दिग्धिके ॥
विज्जिलम् । न॰ विजिले ॥
विज्जुलम् । न॰ गुडत्वचि । त्वचे ॥
विज्जुलिका । स्त्री॰ जतुकायाम् ॥
विज्ञः । त्रि॰ निपुणे । अभिज्ञे । शिक्षिते । प्रवीणे । विजानाति । ज्ञाअवबोधने । आतश्चोपसर्गेइति कः ॥
विज्ञप्तिः । स्त्री॰ विज्ञापने । विज्ञाने ॥
विज्ञसुचि । स्त्री॰ अटामासाम् ॥ त्रि॰ सुविधिके ॥
विज्ञातः । त्रि॰ विश्रुते । ख्याते ॥ निश्चिते ॥ यत्परिज्ञानात्सर्वंविज्ञातंभवति ॥ ज्ञाते । विशिष्यज्ञातेर्थे ॥ व्यज्ञायि । ज्ञा॰ । क्तः ॥ यद्वा । विजानाति । मतिबुद्धीतिक्तः ॥
विज्ञाता । त्रि॰ अनुभवितरि ॥
विज्ञानम् । न॰ ज्ञाने । कर्मणि ॥ विज्ञानंज्ञानकर्मणोरितिमेदिनी । कार्मणे ॥ विज्ञानं कर्मणो ज्ञाने

कुरितिहेमचन्द्रः ॥ निश्चये । संशयविषयवस्तुनिज्ञाने ॥ चित्कलौ । विज्ञप्तिरूपेपरमात्मनि ॥ अपरोक्षज्ञानफले । अज्ञानक्लमानुभवे । विभ्रमे ॥ यद्वादिकर्मकौशले ॥ विवेकबुद्धौ ॥ उपासने ॥ शास्त्रार्थविषयज्ञाने । शिल्पमबुद्धौ । शिल्पकर्मणि ॥ विज्ञायतेऽनेन । ज्ञा॰ । करणेल्युट् ॥ विवेकेन ज्ञानंवा ॥ मोक्षेधीर्ज्ञानमन्यत्रविज्ञानंशिल्पशास्त्रयोरित्यमरः । अस्यार्थः । विशेषसामान्यलक्ष॰ णववोधोमोक्षोक्तिः शिल्पंचित्रादि॰शास्त्रंव्याकरणादि । मोक्षे॰शिल्पे॰शास्त्रेयथाधीः सा॰ ज्ञानं॰विज्ञानंचोच्यते॰एवंविशेषप्रवृत्तिः । अन्यत्र॰घटपटादौ॰ याधीः सापिज्ञानंविज्ञानंचोच्यते । यथासामान्यप्रवृत्तिः । मोक्षेधीर्ज्ञानं॰ विज्ञानंयथा । ज्ञानान्मुक्तिरिति॰ मायाचिताच विज्ञानंबुद्धाप्तदेवंप्रयच्छतीति । अन्यत्रयथा । ज्ञानमस्तिसमस्तस्यजन्तोर्विषयगोचरे॰ इति । घटत्वप्रकारकज्ञानमिति । येकेचित्प्राणिनो लोकेसर्वेविज्ञानिनोमताइति । ब्रह्मणोनित्यविज्ञानानन्दरूपत्वात्॰ इति । एवंचिचत्रज्ञानंव्याकरणज्ञानंघटपटविज्ञानमित्यादिकंप्रयुज्य

तपस्सद्विषये॰ गरुत्मदादिशब्दव
त्॰ गरुत्मच्छब्दो हि गरुडे पक्षिमा
त्रे च वर्त्तते । मोक्षहेतुनिमित्तस
प्तमी॰ मोक्षनिमित्तमित्यर्थः । मोक्षे
धीर्ज्ञानमुच्यते । तन्निमित्ततोऽन्य
निमित्तं॰ यातयोर्धीः सा विज्ञा
नमिति केचित् । मोक्षविषयामोक्ष
फलाधीर्ज्ञानम्॰ अन्यधीर्विज्ञान
म् । ज्ञानञ्च स्यात् शिल्पशास्त्रयोरि
ति केचित् । अवबोधस्वरूपात्मन्॰
मोक्षविषये॰ अवबोधाधीर्ज्ञानम्॰
अन्यघटपटादिविज्ञानमित्यर्था
त्वविषये विज्ञानमिति केचिदभिम
तः ।

विज्ञानतत्त्वम् । न॰ महत्तत्त्वे ।

विज्ञानपादः । पुं॰ वेदव्यासे । इ
ति केचित् ।

विज्ञानमयः । पुं॰ पञ्चसु कोशेषु चतु
र्थे । ज्ञानेन्द्रियैः सहिताया बुद्धेः
। ज्ञानशक्तिमतिकर्त्तृरूपे॰ बुद्धि
मये । कोशस्तु यौ॰ अस्य धीः॰
व्याप्नुवात्ताच्छादनाद्वा । विज्ञानो
पि राधीनात्मा विज्ञानमयशब्दवाच्यः।

विज्ञानमातृकः । पुं॰ बुद्धे । सुगते ।

विज्ञानवान् । त्रि॰ निपुणे । विवे
कविशिष्टे । विज्ञानमस्त्यस्य । तद
स्यास्तीति मतुप् ।

विज्ञानवाद । पुं॰ बौद्धानां विज्ञ
विज्ञानातिरिक्तभावाभाववादे । वि

ज्ञानं । बुद्धिरिति नार्थान्तरम् ।
यदन्तर्ज्ञेयरूपं तद्बहिर्वदवभासते ।
स्वप्नवच्चार्थशून्यस्वभावः स्फुटय
ति । अयमत्र विज्ञानयुक्तिसङ्ग्रहः ।
तथाहि । जाग्रद्वाध्यैः स्वप्नोऽर्था
दीनां यथार्थः । तस्य तद्बाधकाभावा
द्वा मतस्य पश्चिमः ।। कश्चिद्वि
ज्ञिप्त्यभिमतमर्थं प्रसाधयेत् । ए
वं मनुष्यतेर्बुद्धं वा मनोकारतार्थं
च । स्थिरचेतनराहित्यात् क्षणिकत्व
मपि कल्पतः । शून्यादिव्यवहार
स्यालोपश्च तद्वशात् । ममतु आग
मादिभ्रमाधिष्ठानमात्रावधान
न्दरूपत्वमप्यस्य सामान्यतो हीनाध
कोऽस्ति ।

विज्ञानवादी । पुं॰ बौद्धविशेषे । तेषां
मतिस्तु । पक्षीकृतवासनातन्मति
सन्ततिविनाशिनीम् । आह क्षणिक
मात्मानं बौद्धविज्ञानवादिनः ।। त
च॰ बुद्धौ॰ वासनातद्धेतुभूता
हमितिमितिभावः ।

विज्ञानस्कन्धः । पुं॰ आलयविज्ञानस
न्ताने । रूपस्कन्धाभिव्यक्तौ । अहं
मित्याकारोऽहमादिविषयेन्द्रियज
न्योदश्यमानो विज्ञानस्कन्धप्रति
साधर्म्यतिभिन्नः । अहमित्याकारमा
लयविज्ञानमिन्द्रियादिजन्यं॰ रूपा
दिविषयस्य ज्ञानमेतद्द्वयं॰ दण्डा
यमानं॰ प्रवाहापन्नं विज्ञानस्कन्धः

स्यथ श्रुतिकल्पतरुः । अहमितिप्रत्यये । विज्ञानस्कन्धसूत्यानन्दगिरिः ॥

विज्ञानान्वितः । त्रि० विज्ञानेनान्विते ॥

विज्ञानिकः । त्रि० वैज्ञानिके । प्रवीणे ॥ विज्ञानमस्त्यस्य । व्रीह्यादित्वान्मत्वर्थीयठन् ॥

विज्ञापनम् । न० बोधने । समावना० । बुभावना० इ० भा० प्र० ॥ विपूर्वाण् ज्ञपक्तानानातेल्युट् ॥

विज्ञेयम् । न० परमात्मतत्त्वे ॥ त्रि० विज्ञातव्ये । ज्ञातुमिति विस्पष्टज्ञानार्हे ॥ विज्ञातुंयोग्यः । ज्ञा० । यद्वीयत् । ईर्यति ॥

विज्यम् । न० निर्गुणे धनुषि ॥ विगता ज्यायस्मिन् ० यस्माद्वा० तत् ॥

विज्वरः । त्रि० विगतज्वरे ॥ विगतमनस्तापे ॥ विगतोज्वरोयस्य ॥

विभर्भरः । त्रि० विषमे ॥

विज्ञामरम् । न० चक्षुषः शुक्लवर्णे ॥ वृतिकल्पित् ॥

विज्ञोली । स्त्री० वीथ्याम् । पङ्क्तौ ॥

विटः । पुं० षड्गे ॥ लवणविशेषे ॥ विड्गे । खर्ये ॥ मूषिके ॥ खदिरे ॥ कामुकानुचरे ॥ धूर्ते ॥ कामतन्त्रकलाकोविदे ॥ नारङ्गवृक्षे ॥ वेटति । विटशब्दे । इगुपधलक्षणः कः ॥

विटका । स्त्री० वीटिकायाम् ॥ इति कश्चित् ॥

विटङ्कः । पुं० न० गृहप्रान्ते रचितपक्षिस्थाने । कपोतपालिकायाम् ॥ विशिष्यटङ्क्यतेऽत्र । टङ्किबन्धने । घञर्थे तिघञ् ॥ तीरयतान्मधीमपरितर्यङ् मिह्विसेदाकृष्यि ॥ त्रि० सुन्दरे ॥ यथा । तस्मिन्नतीत्यमुनयः षडसज्जमाना : क्वचा : समाभवयसायवसमृकायाम् । देवायचयतगृहीतगदौपरार्द्धकेयूरकुण्डलकिरीटविटङ्कवेषौ ॥ श्रुतिभा० ह० स्कन्धे १५ अध्यायः ॥

विटङ्कितः । त्रि० चलङ्कृते ॥

विटपः । पुं० विटाधिपे । पारदारिकश्रेष्ठे ॥ चादित्यपत्रे ॥ पुं० न० शाखापल्लवसमुदाये । विस्तारे ॥ स्तम्बे । गुल्मे ॥ शाखायाम् ॥ मन्थे ॥ सुष्कवङ्क्षणयोरन्तरे महावीर्ये ॥ विटान्पाति । पा० । धातोरनुपेतिकः ॥ यद्वा । विटानांपानम् । पा० । घञर्थेकः ॥ वेटति० विष्टीवा । विटपाकोपि० शब्दे च । विटपविष्टपविशिपोलपाः ० इ० सौधुः ॥

विटपी । पुं० पादपे । तरौ । वृक्षे ॥ वटे ॥ विटपः शाखाविस्तारोऽस्यास्ति । अतइनिः ॥

विटप्रियः । पुं० मुद्गरवृक्षे । मोगरा० इ० भा० प्र० ॥ विटानांप्रियः ॥

विटमाक्षिक : । पुं॰ धातुविशेषे । ताप्ये । मदीति भाषारी ॥

विटि : । स्त्री॰ पीतचन्दने ॥

विट्सारिका । स्त्री॰ पक्षिविशेषे । मैनाख्याम् ।

विट्खदिर : । पुं॰ दुर्गन्धिखदिरे । खदिरभेदे ॥ विड्गन्धि : खदिर : ॥

विट्चर : । पुं॰ ग्राम्यशूकरे ॥ विषं विष्ठां चरति । चर॰ । पचाद्यच् । मूलविभुजादित्वात्कीवा ॥ विवस्वरीवा ॥

विट्ठल : । पुं॰ श्रद्धामुदापकीदेवे ॥ यदाहुरर्थीचीनादाचिणात्या : । विदाज्ञानेनठाम् शून्याम्॰लाति घदत्ते आत्मीयतयाग्रह्णाति । ला॰ । आतोनुपसर्गे इतिक : । विदाहा नेनठानशून्यानलाति गृह्णातियः स्वयम् । अज्ञानुयह इहेवैविट्ठल : कथ्यतेबुधैरिति प्रक्रियाप्रसाद : ॥

विट्पति : । पुं॰ जामातरि ॥ यथा । मातामहंमातुलश्चस्वस्रीयंश्वशुरंगुरुम् । दौहित्रंविट्पतिंबन्धुमृत्विग्याज्यौचभोजयेत् ॥ एतानमातामहादीन् ॰ दशमुख्यश्चोचियाधासस्ते भोजयेत् गुरविंद्यागुरुराचार्यादि : । विट्दुहितातस्या : पति : । इतिकुल्लूकभट्ट : ॥ भोजयेत् श्राद्धे ॰ इतिशेषोबोध्य : ॥ नृपतौ ॥ वैश्यस्वामिनि ॥

विट्सारिका । स्त्री॰ पक्षिविशेषे । कुखण्याम् । गुवासालि क॰इ॰गौ॰दे॰भा॰प्रसिद्धे ॥

विठर : । पुं॰ वाग्मिनि ॥

विडम् । न॰ लवणविशेषे । पाक्यं । खारीलुण इ॰भा॰ ॥ अस्यगुणायथा । विडंसक्षारमूर्ध्वाधःवातवातानुलोमनम् । अग्निकफमेवातसश्चलघ्वेदिकम् । दीपनंलघुतीक्ष्णं च व्याधिक्वच्चव्यवायि च । विमलानावयिक्षणस्थित गौरवशूलनुत् । विडति । विडभेदने ॥ इगुपधज्ञाप्रीकिर : क : ॥

विडङ्ग : । पुं॰ न॰ वैद्य॰ । चित्रतण्डुलायाम् । कृमिघ्ने । विडङ्गंकट तीक्ष्णोष्णंरुच्यं वह्निकरंलघु । शूलाध्मानोदरश्लेष्मक्रिमिवातविबन्धनुत् ॥ वि॰ अभिज्ञे ॥ विडति ॥ विड॰ । विडभक्षेरिंद्रा । विडादिभ्यः किदिल्युङ्च ॥

विडम्बनम् । न॰ अनुकरणप्रतारणे ॥

विडम्बना । स्त्री॰ विडम्बने । अनुकृतौ ॥

विडम्बमान : । त्रि॰ अनुक्रियमाणे ॥

विडम्बित : । त्रि॰ अनुकृते ॥ व्यक्ते ॥ दुर्गते ॥ उपहसिते ॥

विडम्ब्य : । त्रि॰ उपहासास्पदे ॥

बिडार : । पुं॰ विडाले ॥ रक्तवीर भेद : ॥

बिडारक : । पुं॰ विडाले ॥

बिडाल : । पुं॰ पोतौ । मार्जारे । वृषदंशके । नेत्रपिण्डे ॥ विडति॰ विडालेपा । विडमाक्रोशे ॥ तमि विशिबिडिल्वविकुस्लिकापिपलिपञ्चि भ्य: कालन् ॥ नेत्रौषधविशेषे ॥ र गर्णे॰ऽ । ऽ॰ ॥

बिडालकम् । न॰ हरिताले ॥ पुं॰ने त्ररोगौषधविशेषे ॥

बिडालपद : । पुं॰ तोलकद्वयपरिमा णे ॥ न॰मार्जारचरणे ॥

बिडालपदकम् । न॰ कर्षपरिमाणे ॥

बिडाली । स्त्री॰ भूमिकूष्माण्डे । वि दार्याम् । मार्जार्याम् ॥

बिडीनम् । न॰ खगानांगतिप्रभेदे ॥ विशिष्टडयनम् । डीङ् विहायसा गतौ । क्तादि: । नपुंसकेभावेक्त : । खादयश्चादितद्व्यतिदेशात्पोदि त्वान्निष्ठानत्वम् ॥ विडीनं विवि धं पक्षिण : पतनमितिभरताभा-रत ॥

बिडुल : । पुं॰ वेतसवृक्षे ॥

बिडोजा : । पुं॰ इन्द्रे ॥ वेवेष्टि । विष्लृव्याप्तौ । क्विप् । विट् ॰व्या पकम्॰ओजस्तेजोऽस्य ॥ विट् सुप्रजासु॰मनुष्ये पुत्रा॰वोजीयस्ये तिवा ॥

बिडौजा : । पुं॰ पाकशासने । इ न्द्रे ॥ विडति । भिडभेदने । इगु पधं किक : । विडं भेदकमोजोऽ स्य । सान्त : ॥

बिड्लवणम् । न॰ बिड्लवणे ॥

बिड्ज : । त्रि॰ विष्ठायांजाते ॥

बिड्लवणम् । न॰ विडे ॥

बिड्वराह : । पुं॰ विट्चरे ॥

बितंस : । पुं॰ वीतंसे ॥

बितण्डा । स्त्री॰ कडोशाके ॥ शिला ह्वयाम् ॥ दार्व्याम् ॥ दर्व्याम् ॥ वा दप्रभेदे । परपक्षप्रतिवादे । स्वपक्ष स्थापनहीनायामविजिगीषुकथाया म् ॥ तथाचन्यायसूत्रम् । सप्रतिप क्षस्थापनाहीनोवितण्डा । यद्यपि तत्त्वतःसतज्ज्ञानपदार्थसहिष्णुप्रदीते॰ जल्पसस्थापनावयवस्त : प्रतिपक्ष स्थापनाहीनत्वस्यविकत्वात् । त थापिस्थापनावयवत्वं विहाय॰लक्ष्ये कदेश : परामृश्यते । प्रतिपक्षोद्वि तीयपक्ष : । तथाच॰प्रतिपक्षस्थाप नाहीनाविजिगीषुकथा॰वितण्डेति । नचस्वस्थापनीयाभावात्कथमि यंकथाप्रवर्त्ततामितिवाच्यम् । पर पक्षखण्डनेनजयस्यैवोद्देश्यत्वात् । परेतु॰यत्परपक्षखण्डनेनैवस्वपक्ष सिद्धेर्यादृशसिद्धेस्तत्साधनाभावेपि नप्रवृत्त्यनुपपत्तिरितियदन्ति ॥ १ । ४२ ॥ वितण्डातेपरपक्षोऽनया

। तडिघवाते । गुरोरसेच्य : ॥

वितत : । त्रि॰ विस्तृते ॥ विशेषेणत स : ॥

वितति: । स्त्री॰ विस्तारे ॥

वितथम् । न॰ अनृतवचसि ॥ त्रि॰ तद्वति ॥ विगतंतथासत्यंयस्मात् । तत्॰ वितथम् । अजितियोगविभागात्समासान्तोऽच् ॥

वितन्द्र : । त्रि॰ जागरूके ॥ तन्द्रारहिते ॥ विगतातन्द्रायस्य स : ॥

वितन्यमान : । त्रि॰ वितायमाने ॥ तनोते : कर्मणिलट : शानजादेश : ॥

वितन्वन् । त्रि॰ विस्तारयति ॥

वितमा : । त्रि॰ तमोगुणरहिते ॥

वितरणम् । न॰ दाने ॥ तृप्लवनतरणयो : विपूर्व : । भावेल्युट् ॥

वितर्क : । पुं॰ ऊहे ॥ संशये ॥ विपरीततर्के ॥ वितर्कणम् । तर्कभाषायांचुरादौ । भावेघञ् । धामसू पवी ॥

वितर्कणम् । न॰ वितर्के ॥ तर्क॰ । ल्युट् ॥

वितर्दि : । स्त्री॰ वेदिकायाम् ॥ विगतादर्दि:हिंसाऽस्या : । तर्दहिंसायाम् । सर्वधातुभ्यइन्नितीन् ॥

वितर्द्धिका । स्त्री॰ वेदिकायाम् ॥ स्वार्थेक : ॥

वितर्दी । स्त्री॰ वेदिकायाम् ॥ कृदिकारादितिङीष् ॥

वितलम् । न॰ पातालप्रभेदे ॥

वितस्ता । स्त्री॰ नदीविशेषे ॥ तीर्थविशेषे ॥ काश्मीरेवितस्ताख्यनागसद्मनमस्ति ॥

वितस्ति : । पुं॰ स्त्री॰ कनिष्ठयासह विततेऽङ्गुष्ठे । द्वादशाङ्गुलपरिमाणे ॥ वितस्यति॰ वितस्यतेवा । तसु उपक्षये । वीतसेरितिति : ॥

वितान : । पुं॰ न॰ यज्ञे ॥ क्रतुकर्मणि । गार्हपत्यकुण्डस्थ गामग्नीनामाहवनीयदक्षिणाग्निकुण्डयोर्विहारे ॥ पाद्वी । उल्लोचे चन्द्रातपे ॥ विस्तारे ॥ न॰ वृत्तविशेषे ॥ अवसरे ॥ त्रि॰ मन्दे । तुच्छे ॥ शून्ये ॥ मन्दे ॥ विततमम्॰ वितन्यतेवा । तनुविस्तारे । घञ् ॥

वितानक : । पुं॰ माडवृक्षे ॥ पुं॰ न॰ चन्द्रातपे ॥

वितानतनिका । स्त्री॰ पटमण्डपर क्यौ ॥

वितानमूलकम् । न॰ उशीरे ॥

वितायमान : । त्रि॰ वितन्यमाने । विस्तीर्यमाणे ॥ वितनोते : कर्मणि लट: शानजादेश: । तनोतेर्यकीति॰ धा॰ आकारादेश : ॥ विटङ्किते । अखण्डकृते ।

वितिष्ठमान : । त्रि॰ अवतिष्ठमाने ॥ समवप्रविभ्यस्थइत्यात्मनेपदम् ॥

न्दरि । दर्शनदृष्टयाश्चासिविशिष्टं कार्य्यमस्तिमे । विदारदेहिसखीत्या घगसांप्राणवल्लभे ॥ इतिब्रह्मवैवर्त्ते श्रीराधांप्रतिश्रीकृष्णवाक्यम् ॥

विदार : । पुं॰ जलोच्छ्वासे॰ चाजौ । युधि ॥ दारणे ॥ विदार्य्यते । दृ॰ । कर्म्मणिघञ् ॥

विदारक : । पुं॰ शुष्कनद्यादौवार्य्यर्थक्ष तगर्त्ते । कूपके ॥ नद्यादौस्रोतोद्धे धकारिणितटशिलादौ । कूपके ॥ याचायोगान्तरे ॥ यथा । मार्गेण : यतिसंयुक्ता : सप्तमेऽष्टमगताथवा : ॥ विदारकमिमं सन्ध्ये प्राहु : यवनीविनाशनाम् ॥ पुनश्च । मार्गेभानुसुतस्तथैभानु : पञ्चमेगृहपतिश्वर : । विदारकाख्यएवासौभार्य्यांमरिपत्नंनयेत् ॥ न॰ कथयारे ॥ विदार्य्यते । दृ वि दारणे । णिच् । बाहुलकात्कर्म्मणिण्वुल् ॥ यद्वा । विदार्य्यते । कर्म्मणिघञ् ॥ कुत्सितोविदार : । कुत्सायांक : ॥ त्रि॰ विदारणकर्त्तरि ॥ विदृणाति । दृ॰ । ण्वुल् ॥

विदारकसमाख्य : । पुं॰ याचायांनिषिद्धयोगान्तरे ॥ यथा । सार्येशोत्व यगोनीचगुणस्थानेशनैश्चर : । विदारकसमाख्योऽयंयातु : पत्नीनिहन्तिवै ॥ विदारकोपसमाख्यायसस : ॥

विदारण : । पुं॰ कर्णिकारवृक्षे ॥ न॰ विडम्बे । विडम्बने ॥ भेदे ॥ भेदने ॥ पुं॰ स्त्री॰ रणे । सम्पराये । समीके ॥ विदार्य्यतेऽनेन दृ॰ । ण्यन्त : । ल्युट् ॥ विदारयतिवा ॥

विदारिका । स्त्री॰ शालपर्ण्याम् ॥ विदार्य्यर्थे ॥ विदार्य्येव । स्वार्थेक ॥

विदारिगन्धा । स्त्री॰ अंशुमत्याम् । शालपर्ण्याम् ॥ विदार्य्या : गन्ध. विदारिगन्ध : । सोऽपिविदितिक्रम : । सोऽस्त्यस्या : ॥

विदारिणी । स्त्री॰ काश्मर्य्याम् ॥

विदारित : । त्रि॰ भेदिते ॥ विदार्य्यतेस्म । दृ॰ । ण्यन्त : । क्त : ॥

विदारी । त्रि॰ विदारणकर्त्तरि ॥ विपूर्वाद्दृणातेः कर्त्तरिणिनि : ॥

विदारी । स्त्री॰ शालपर्ण्याम् ॥ अष्टादशप्रकारकण्ठरोगान्तर्गतरोगविशेषे ॥ यथा । सदाहतोदश्वयथुस्ताम्रस्त्वगंसिपूतिविशीर्णमांसम् । पित्तेनविद्यादृवदनेविदारींपार्श्वेविशेषात्सतुयेनशेते ॥ सपुरुषोयेनपार्श्वेन॰ विशेषाद्बाहुल्येनशेते॰ तस्मिन्पार्श्वेसाविदारीभवतीत्यर्थ : ॥ क्षुद्रगन्धायाम् । भूकूष्माण्डे ॥ विदारीक्षीरशुक्ला च गन्धाक्रोष्ट्रीचेत्यमर : ॥ अस्या गुणास्तु । विदारीमधुरास्निग्धाबृंहणीस्तन्यशुक्रदा । शीतास्वर्य्यामूत्रलाचजीवनीबलवर्णदा ॥ गुरु पित्तास्रपव

नदाहदन्निरसावलीति ॥ विदारय ति । दृविदारणे० खन्त : । यथा याच् । गौरादि:॥ विदार्या :क्षर्म मूलक्० विदारी । यनुदाघादेखे ख्यत: ०पुष्पम् लेखुवक्तुलमिति० खु पि० यृक्षवद्भाव : ॥

विदाश : । पुं० क्रकचपादे । ज्ञव याति ॥

विदाहि । न० परियामेऽमूत्यपाकमु पयाति० दाहजनकद्रव्ये ॥ विदा हिद्रव्यम् द्वारमक्ल सुर्यात्तत्पाद्दधा न् । दृ दिदाह्ष्सकमयेत्याकंमक्ष तितविरात् ॥

विदिक्चक्र : । पुं० दृविदाह्ग्रथ विधि

विदित : । पुं० कवौ ॥ चि० बुधि ते । ज्ञायते । ख्याते । विदितक्रिय यातिप्रयेनात्रे । विदितक्रियाकर्म भूते । यथा । तस्मिन्ब्रह्मविवि द्विवेविग्रसम्भवेविदिवविदितम् । धारणम्दिविदिताणीघटकर्यादा- ययाऽवगम्यर्मे ॥ ७५ । श्रुते ॥ प्रार्थितेि ॥ ध्यान्तज्ञावथति ॥ प्र श्युपगते ॥ व्याकृते ॥विद्यतेस्म । विदस्ज्ञाने । क्त : । यज्ञविभाषेती ट् ॥ विदितंवेदनमस्यास्तिवा । प्र र्मचायच् ॥

विदिश् । स्त्री० यपदिशं । अपदिशे । दिशोर्मध्ये । अग्निनिर्ऋतिवा

व्वीशानमध्यचतुष्टये ॥ दिग्भ्यां विनिर्गता० प्रान्तादिवत् ॥

विदिशा । स्त्री० नगरीविशेषे ॥

विदीर्ण : । चि० क्षतविदारणे । चीरा० फाडा हु० भा० ॥ हु० । धर्मविदा : । पहाद्दन्० रदर : । रदाभ्यामितिनत्वम् । णत्वम् ॥

विदु : । पुं० हस्तिकुम्भयोर्मध्यभागे ॥ कुम्भौतुपिण्डौशिरसस्तयोर्मध्ये विदु : पुमान् ॥ वेत्तिसंग्रामवधा सेन । विद० । बाहुलकात्कु : ॥

विदुर : । पुं० नागरे । धीरे । धृत राष्ट्रानुजे । कौरवाणांसञ्चिवे ॥ चि०ज्ञानशीले ॥ वेदनशील : । विदिभिदिच्छिदे : कुरच् ॥

विदुल : । पुं० चम्बुवेतसे ॥ वेतसे ॥ जम्बरसे । बोले । वेत्तिविद्वतेवा । बाहुलकाद्दुलच् ०सुपावाभावश्च ॥ अ म्बवेतसे ।

विदुषी । स्त्री० पण्डितायांनार्याम् । वेत्ति । विदे : शतुर्वसु : । उगित श्चेतिङीप् ॥

विदुष्मती । स्त्री० पण्डितायांयो- र्याम् ॥

विदून : । चि० परितप्ते ॥ विदूयते स्म । टुदुउपतापे । क्त : । स्वादि भ्यइतिनिष्ठानत्त्वम् ॥ विशेषेणदू नेवा ॥

विदरम् । न० देशविशेषे । वालवा

शे ॥ याज्ञवल्क्ये : समीपवर्त्ति निनगरे ॥ त्रि॰ अतिदूरस्थदेशादौ । विप्रकृष्टे ॥

विदूरजम् । न॰ वैदूर्यमणौ ॥

विदूरथः । पुं॰ राजविशेषे ॥

विदूरभूमिः । स्त्री॰ विदूरदेशे ॥

विदूराद्रिः । पुं॰ रोहणपर्वते ॥

विदूषकः । पुं॰ क्रीडनीयकपात्रे । विङ्गे । विटे । व्यलीके । कामकेलौ । चाटुबटौ । वासन्तिके । वैहासिके । प्रहासिनि । परनिन्दाकरे । खले । अभीरौ । सूचके । वाएटके ।परद्वेषिणि ॥ नायकविशेषे ॥

विदेशः । पुं॰ परदेशे । कोऽतिभारः समर्थानां किं दूरं व्यवसायिनाम् । को विदेशः सविद्यानां कः परः प्रियवादिनाम् ॥

विदेहः । पुं॰ जनकान्वयभूमिपे । मैथिले ॥ विदेहाः । पुं॰ भूम्नि । देशविशेषे । तीरभुक्तौ । तिरुहित॰ छ॰ भा॰ प्र॰ ॥ यथा । गण्डकीतीरमारभ्य चम्पारण्यान्तकं शिवे । विदेहभूः समाख्याता तीरभुक्त्यभिधः स तु ॥ त्रि॰ कायशून्ये । निर्देहे ॥

विदेहमुक्तिः । स्त्री॰ मुक्तिविशेषे ॥ सा यथा । ततः कालवशादेव प्रारब्धे तु क्षयं गते । वैदेहीं मामकीं मुक्तिं याति नास्त्यत्र संशय इति ॥ सा ततो जीवन्मुक्त्यनन्तरम् ॥

विदेहा । स्त्री॰ मिथिलायाम् ॥

विद्धः । त्रि॰ वेधिते । कृतच्छिद्रे । क्षिप्ते । सदृशे । बाधिते । ताडिते ॥ विध्यते स्म । व्यध ताडने । क्तः । ग्रहिज्येति सम्प्रसारणम् ॥

विद्धकर्णः । पुं॰ विद्धकर्ण्याम् ॥ त्रि॰ क्षतकर्णविधे ॥ विद्धौ कर्णौ यस्य ॥

विद्धकर्णा । } विद्धकर्णिका । } स्त्री॰ विद्धकर्ण्याम् ॥

विद्धकर्णी । स्त्री॰ पाठायाम् । अम्बष्ठायाम् ॥ विद्धौ कर्णौ यया॰ यस्मात् वा । द॰ अथार्थे ङीष् ॥

विध्यर्थः । पुं॰ विधिफले ॥ कृतिसाध्यत्वमर्थहेतुत्वमनर्थाहेतुत्वञ्च तिताधिकाराद्दर्शनम् ॥ भाट्टमते विध्यर्थस्तु॰ श्येनफलस्याभिचारस्यानर्थहेतुत्वादधर्मत्वम्॰ श्येनस्य तु विहितस्य समीहितसाधनस्य धर्मत्वमेव । अथ पदव्याख्यात्नु॰ फलस्वभावादेर्निषिद्धस्यैवेति । फलतोऽनर्थहेतुत्वेन तु॰ शिष्टानां श्येनानां धर्मत्वे न व्यवहारः । तदुक्तम् । फलतोऽपि च यत् कर्म नानर्थेनानुबध्यते । केवलप्रीतिहेतुत्वात् तद्धर्म इति कथ्यते ॥

विध्वंसः । पुं॰ विनाशे ॥ विधि

ष्टोध्वंसः ॥

विद्यमानः । त्रि॰ वर्त्तमाने ॥

विद्या । स्त्री॰ उमायाम् । शिवायाम् । दुर्गायाम् ॥ मन्त्ररूपायाम् । देवतात्मनि । उपासनायाम् ॥ विज्ञाने ॥ मोक्षविषयायाम् ब्रह्मविद्यायाम् ॥ अनाहतसंविदाद्यात्मापद्मायाम् ब्रह्माकारान्तःकरणवृत्तौ ॥ आत्मसाक्षात्कारे ॥ वेदार्थपरिज्ञाने ॥ शान्ति ॥ आन्वीक्षिकीत्रयीवार्त्तादण्डनीत्यासु चतसृषु ॥ यथा । आन्वीक्षिकीं त्रयीं वार्त्तां दण्डनीतिञ्च पार्थिवः । तद्विधैस्तत्क्रियोपेतैश्चिन्तयेद्विनयान्वितः ॥ आन्वीक्षिक्यात्मविज्ञानं॰धर्माधर्मौ त्रयीस्थितौ । अर्थानर्थौ तु वार्त्तायां दण्डनीत्यां नयानयौ ॥ विद्यावतस्सर्वैतायोगक्षेमाय देहिनाम् । विद्याविनीतो नृपतिर्न कृच्छ्रे व्यवसीदति ॥ इति ॥ पुराणादिचतुर्दशसु ॥ यथा । पुराणन्यायमीमांसाधर्मशास्त्राङ्गमिश्रिताः । वेदाः स्थानानि विद्यानां धर्मस्य च चतुर्दश ॥ इति ॥ अष्टादशविद्यासु ॥ यथोक्तं विष्णुपुराणे । अङ्गानि वेदाश्चत्वारो मीमांसा न्यायविस्तरः । धर्मशास्त्रं पुराणञ्च विद्या ह्येताश्चतुर्दश । आयुर्वेदो धनुर्वेदो गान्धर्वश्चेति ते त्रयः । अर्थशास्त्रं चतुर्थञ्च विद्या ह्यष्टादशैव ताः ॥ इति ॥ तत्रा

ङ्गानि षट्॰यथा । शिक्षाकल्पोव्याकरणं निरुक्तं छन्दोज्योतिषमिति । ऋग्यजुःसामाथर्वाख्याः वेदाश्चत्वार ईरिताः । विचारो वेदवाक्यानां मीमांसा प्रोच्यते बुधैः ॥ सा च पूर्वोत्तरभेदाद्द्विधा । तथाहि । कर्मप्रतिपादनपरा जैमिनिप्रणीता द्वादशाध्यायी॰पूर्वमीमांसा । ब्रह्मप्रतिपादनपरा व्यासप्रणीता चतुरध्यायी॰उत्तरमीमांसेति । पदार्थनिर्णयपरं तर्कशास्त्रं न्यायः॰अत्रैव वैशेषिकनयस्यान्तर्भावः । मन्वादिविरचितं धर्मशास्त्रम् । कापिलपातञ्जलपाशुपतपाञ्चरात्रादीनामागमानामपि धर्मशास्त्रेऽन्तर्भावः । सर्गादिपञ्चलक्षणलक्षितम्॰सब्राह्ममार्कण्डेयभविष्यभागवतब्रह्मब्रह्माण्डब्रह्मवैवर्त्तवायुवामनविष्णुवराहाग्निनारदीयपद्मलिङ्गगरुडकूर्मस्कन्दभेदादष्टादशविधं पुराणम् । तदुक्तम् । मद्वयं भद्वयञ्चैव॰ब्रत्रयं वचतुष्टयम् । अनापलिङ्गकूस्कानि पुराणानि विदुर्बुधाः ॥ उपपुराणानामप्यत्रैवान्तर्भावः । रोगोपशमपूर्वकानन्दफलकोऽष्टस्थानसंयुत आयुर्वेदः । शस्त्रास्त्रप्रयोगोपसंहारप्रतिपादकमन्त्रसहितः पादचतुष्टयात्मको धनुर्वेदः । पदार्थस्थिततानपरिच्छेदप्रयुक्तावधाने पृथक्षड्जादि

द्धानं विभाज्यमतत्प्रतिग्रहादिनाप्त्यम् । वादादिलब्धस्यार्थमाह॰ तथेति । तथाद्वयोः शास्त्रज्ञानविवादे॰ अन्यत्रापिपक्वचित्दन्योन्यज्ञानविवादे॰ निर्जित्यलब्धम्॰ निर्जित्य॰ पक्षकोटिव्यवस्थापनेनविवादमपनीय॰ लब्धम्॰ वादिपविजंताच्चावाप्रसाददत्तमित्यर्थः प्राध्ययनादितिव्याचष्टे॰ तथेति॰ सचैकस्मिन्देयेवह्वनामुपप्लवे॰ येन प्रकृष्टमधीत्य॰ यल्लब्धम् । शिल्पेष्वपीत्यस्यार्थमाह॰ तथेति॰ तथा शिल्पादिविद्यया॰ चित्रकारसुवर्णकारादिभिर्यल्लब्धम्॰ शिल्पगुर्वेन यद्धिकं लब्धम् । तथाद्यूतेनापि परं निर्जित्यलब्धं॰ तत्सर्वं विद्याधनमविभाज्यमितरैरित्यर्थः । तस्मादाद्यात्कात्यायविद्यालब्धमर्थ-काश्चैवतन्न तरेषामिति॰ प्रदर्शनार्थंतु कात्यायनेनविस्तारितमितिदायभागः ॥ अथ नारदः । कुटुम्बं बिभृयाद्भ्रातुर्योविद्यामधिगच्छतः । भागंविद्याधनात्तस्मात्सलभेताश्रुतोपिसन्निति ॥ विभृयादित्येकवचननिर्देशान्नबहवः । यदिविद्यामभ्यस्यतोभ्रातुः कुटुम्बमपरोमाताखधनव्ययशरीरायासाभ्यांसंवर्धयति॰ तदातद्विद्यार्जितधने तस्याधिकारः॰ अश्रुतोमूर्खः ॥

विद्याधरः । पुं॰ देवयोनिविशेषे । जीमूतवाहनपुष्पदन्तादौ॰ कामरूपिणि॰ खेचरे ॥ विद्यायागुटिकाञ्जनादिविषयिण्याः॰ धरोधारकः ॥ रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । नार्योज्ञयुगंधृत्वाकराभ्यांताडयेत्पुनः । कामयेन्निर्भयंकामीबन्धोविद्याधरोमतः ॥ शब्दविशेषे ॥ यथा ॥

विद्याधरयन्त्रम् । न॰ कुमरयन्त्रे ॥

विद्याधारः । पुं॰ वर्णवृत्तान्तरे ॥ यथा । नागाधीशेनोक्तं वृत्तं विद्याधारम्॰ वह्निः कर्णैः शेषे पूर्णैर्भूमीसारम् । यादस्मिन्मिश्रौ वेदे वेदैर्वेदैः॰ कृत्वायस्मात्पूर्णधीरः कौत्स्युक्तः ॥ यथा । मन्देपादाब्धौ जन्निव्यंसीतामर्तुः कृत्वासिन्धौ सेतुंरक्षोनाथंहन्तुः । पैल्यामात्मा ख्यात्वाप्राप्तं राज्यं शातुः सौचैः सर्वैर्लोकैः साकंनाकंयातुः ॥ विद्यां धरति । धृञ्॰ । कर्म्मण्यण् ॥

विद्याधिकारी । त्रि॰ उपनिषन्निष्ठे च मैनोक्तं ॥ विद्यायाः ब्रह्मविद्यायाः अधिकारी । सद्विविधः॰ कृतोपास्तिरकृतोपास्तिश्च । तत्रोपास्तिमासाक्षात्कारपर्यन्तामुपासनां कृत्वायोज्ञानेप्रवर्त्तते समुख्योविद्याधिकारी । इदानीन्तनस्तुप्रायेणाकृतोपासनएवोत्सुकमात्रासक्ता

विद्यायांप्रवर्त्ततेसतुगौणोधिकारी। तस्याज्ञानक्षयसद्भावात्प्रदेशप्रदीपवत्तु च्छसांनिवर्त्तनात् । ननु सर्वेषाम पिविदुषामात्मनोनित्यप्राप्तिरूपो मुख्याधिकारः किन्नस्याद्विशेषा द्विद्यानिवर्त्तेरितिचेत्‌। शृणु। अ न्यायभाव । यस्तूपास्यदेवतासा क्षात्कारपर्यन्तं सगुणोपासनं वि धायविद्यायांप्रवृत्तस्तस्यविचारेणज्ञा नोत्पत्तौविघ्नाभावात्। आत्मनो नित्यप्राप्तैव । यः पुनरुपासनमकृ त्वाश्रवणाद्यनुष्ठायतत्त्वं निश्चिनोति तस्य चित्तवशीकरणाभावेचित्तप्रस क्त्यात्तन्नप्रतिनियमविधिः । नच तत्त्वज्ञानिनामज्ञानमनष्टमिदितिवे यर्थ्यमितिवाच्यम्। वशीकरणा भावे। शास्त्रोक्तज्ञानपरमार्थबुद्धिरि त्युक्तानिपरमार्थत्वाभावादपि। जन्म हेत्वज्ञाननाशयोगात् । अन्यथा विद्वान्सेवप्राप्तिविधीनामैकान्त्याद् द्वाऽद्वितीयब्रह्मपरत्वं नस्यात् । अ तस्तं पांशुतिप्रसिद्धप्रणवोच्चारणपूर्व कमप्रतिपक्षसाक्षात्कारायनिरन्तरं निर्गुणब्रह्मभावनाकार्या । अतएव शास्त्रे। विदुषोविधिर्नास्तीत्युक्त्वा। पुनर्विद्वानप्यवहितधिमर्दतीतिब्रह्म निष्ठाविधीयते। इत्याद्युक्तिर्नविरु ध्यते । अधिकारिभेदेनव्यवस्थास म्भवात् ॥

विद्यानिधिः । पुं॰ विद्यासम्प्रदाय प्रवर्त्तके ॥

विद्यानैपुण्यकामः । त्रि॰ विद्याति शयमात्राथिनि ॥

विद्याप्रयोजनम् । न॰ आत्यन्तिकसं सारनिवृत्तिब्रह्मप्राप्तिलक्षणायाम् ॥ विद्यायाः प्रयोजनम् ॥

विद्याभीप्सी । त्रि॰ विद्यार्थिनि ॥

विद्यारम्भः । पुं॰ प्राप्तेतुपञ्चमेवर्षे विद्यारम्भञ्चकारयेदितिवचनबोधि तेविद्यायाः प्रारम्भे ॥

विद्यार्थी । त्रि॰ विद्याभीप्सिनि ॥ विद्ययैवार्थः सोस्यास्तीति। इ- नि : ॥

विद्यावान् । त्रि॰ विद्याविशिष्टे ॥ पण्डिते ॥ विद्यास्त्यस्य । म- तुप् ॥

विद्याविषयः । पुं॰ परब्रह्मणि। प्र त्यगात्मभूते ॥ विद्यायाः विष यः ॥

विद्युज्जिह्वः । पुं॰ राक्षसविशेषे ॥ त्रि॰ तडिदाभजिह्वे ॥

विद्युज्ज्वाला । स्त्री॰ कलिकारीवृ- क्षे ॥ तडित्प्रभायाम् ॥

विद्युत् । स्त्री॰ मेघेपुष्पके। दीर्घाका रे। ज्योतिषि । तडिति । सौदा मिन्याम् । चञ्चलायाम् ॥ साचतु र्विधायथा । वाताग्रक्षपिलाविद्युदा तपायातिलोहिता । पीताववर्षायवि

एतानविभाज्यतत्प्रतिग्रहादिनाल ब्धम् । यादादित्यस्यार्थमाह० तथे ति । तथादूयेः शास्त्रज्ञानविवादे० ऽन्यथापियत्कुत्रचिदन्योन्यज्ञान-विवादे० निर्जित्ययल्लब्धम्० नि र्जित्य० पणकोटिव्यवस्थापनेनवि वादमपनीय० लब्धम्० वाद्दिपणि तंराज्ञावाप्रसादद्दत्तमित्यर्थः प्रा ध्ययनादितिव्याचष्टे० तथेति० त थैकस्मिन्देशेवह्वनामुपनये० येन प्राधान्यमधीत्य० यल्लब्धम् । शिल्पे ष्वपीत्यस्यार्थमाह० तथेति० तथा शिल्पादिविद्यया० चित्रकारसुवर्ण कारादिभिर्यल्लब्धम्० शिल्पगुणेन यदधिकंलब्धम् । तथाद्युतेनापि परंनिर्जित्ययल्लब्धं० तत्सर्वंविद्या धनमविभाज्यमितरैरित्यर्थः । त स्मादायाद्याद्याविद्याधनमर्ज-कास्सर्वतत्रेतरेषामिति० प्रदर्शना र्थन्तुकात्यायनेनविस्तारितमितिद्रा-यभाग : ॥ अथनारद : । कुटुम्बं-बिभृयाद्भ्रातुर्योविद्यामधिगच्छत : । भागंविद्याधनात्तस्मात्सलभे ताश्रुतोपिसन्निति ॥ विभूयोदिव्य क्षत्रचननिर्देशान्नवक्षत : । यदिवि द्यामध्यस्यतोभ्रातु : कुटुम्बमपरो भ्राताखधनव्ययशरीरायासाभ्यांसं-वर्धयति० तदातद्विद्यार्जितधने तस्याधिकार० अश्रुतोमूर्ख : ॥

विद्याधर: । पुं० देवयोनिविशेषे । जीमूतवाहनपुष्पदन्तादौ० नामरू पिणि० खेचरे ॥ विद्यायागुटिका ञ्जनादिविषयिण्या:० धरोधारक: ॥ रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । नायोक वयुगंधृत्वाकराभ्यांताडयेत्पुन : । कामयेन्निर्भयंकामीबन्धोविद्याधरो मत : ॥ यन्त्रविशेषे ॥ यथा ॥

विद्याधरयन्त्रम् । न० वमनयन्त्रे ॥

विद्याधार: । पुं० वर्णवृत्तान्तरे ॥ यथा । नागाधीशेनोक्तंवृत्तंविद्या धारम्० यत्र : सर्वे. शेते पृथ्वीभू मीसारम् । स्यादस्मिन्विश्रामोवेदै र्वेदैर्वेदै:० क्रत्यायस्तात्पूर्णैभीर: की र्त्यायुक्त : ॥ यथा । वन्देपादाम्भो जद्वन्द्वंसीतामर्तु : कृत्वासिन्धौ सेतुंरक्षोनाथंहन्तु : । पैत्र्यामाज्ञां ज्ञात्वाप्राप्तंराज्यंहातु : सौधै : स र्वै:सौख्यै : साकंनाकंयातु : ॥ वि द्यांधरति । धृञ्० । कर्म ण्यण् ॥

विद्याधिकारी । त्रि० ७

मैनीक्तं ॥ विद्याया: ब्रह्मविद्या : अधिकारी । सद्वि क्रतोपास्तिरक्षोपास्तिय । [illegible] कृत्वायोप्यानेप्रवर्ततेसमुख्या धिकारी । इदानीमनस्तुप्र क्रतोपासनयोरस्तु क्रमात्तार

स च तदुद्देशेन गुणमात्रं विधत्ते । यथा दध्ना जुहोतीत्यत्र • होमस्याग्निहोत्रं जुहुयादित्यनेन प्राप्तत्वात् होमोद्देशेन • दधिमात्रविधानं • दध्ना होमं भावयेदिति । यत्तूभयमप्राप्तं • तत्र विशिष्टं विधत्ते । यथा • सोमेन यजेतेत्यत्र • सोमयागयोरप्राप्तत्वात् • सोमविशिष्टयागविधानम् । सोमपदे मत्वर्थलक्षणया • सोमवता यागेनेष्टं भावयेदिति • वाक्यार्थबोध : । नचोभयविधाने वाक्यभेद : • प्रत्येकमुभयस्याविधानात् • किन्तु • विशिष्टस्यैकस्य विधानात् । विधिश्चतुर्विध : नियोगविधिरधिकारविधि : प्रयोगविधिश्चेति । विधिरत्यन्तमप्राप्तौ नियम : पाक्षिके सति । तत्र चान्यत्र च प्राप्तौ परिसंख्या विधीयते ॥ अप्राप्तप्रापको विधिरिति वैयाकरणा : ॥ न्यायमते विधिर्यथा । प्रवृत्ति : कृतिरेवात्र सा चेच्छातो यतस्ततः । तज्ज्ञानं विषयस्तस्य विधिस्तज्ज्ञापकोऽथवा ॥ विधिजन्यज्ञानात् • प्रवृत्तिर्दृश्यते • सा • इच्छात : • चिकीर्षात : • चिकीर्षाञ्च कृतिसाध्यत्वेष्टसाधनत्वज्ञानात् • तज्ज्ञानस्य विषय : कार्यत्वमिष्टसाधनत्वञ्च विधिरिति प्राचीनमतम् । स्वमतमाह • तज्ज्ञापकोऽथवेति । इष्टसाधनत्वानुमापकतयाभिप्रायो विधिप्रत्ययार्थ : । इति

कुसुमाञ्जलि : ॥ विधिविधायकवाक्यमित्यायसूत्रम् । इष्टसाधनताबोधकप्रत्ययसमभिव्याहृतवाक्यं विधि : • अग्निहोत्रं जुहुयात् स्वर्गकाम इत्यादि ॥ विधीयतेऽनेनसुखदु : खे । कुधाञ : • उपसर्गे घो : कि : • ॥ विधत्ते इति विधि : । वाहुलकात् कर्त्तरि कि : ॥ यद्वा । विधविधाने । इन् । इगुपधात् किदिति किस्त्वान्नगुण : ॥ विधानमनेनवा । पूर्ववत् कि : ॥

विधिगोचर : । त्रि• विधिविषयीभूते ॥

विधिघ्न : । त्रि• शास्त्रघ्ने ॥

विधित्समान : । त्रि• विधातुमिच्छति ॥

विधित्सा । स्त्री• विधातुमिच्छायाम् ॥ विध् धाञ् धारणे : सनिमीमेत्यादिना • इकार : । अत्रलोपोऽभ्यासस्येत्यभ्यासलोप : तत : स्त्रियामित्यनुवृत्तौ • अप्रत्ययादितिअप्रत्यये टाप् ॥

विधित्सित : । त्रि• विधातुमीप्सिते । कर्त्तुमिष्टे ॥

विधित्सु : । त्रि• विधातुमिच्छौ ॥ विपूर्वधाञ धातो : सन्नन्तादुप्रत्यय : ॥

विधिदर्शी । पुं• सदस्ये । न्यूनाधिकविचारकेऽस्त्विग्विशेषे ॥ विधिं द्रष्टुं शीलमस्य । णिनि : ॥

विधिदृष्ट : । त्रि• यथाशास्त्रं निश्चिते ॥ विधिनादृष्ट : ।

विधवा । स्त्री॰ रण्डायाम् । मृतभर्त्तृकायाम् । विश्वस्तायाम् । पतिहीनाचयानारीकामंभवतुपुत्रिणी । धनधान्यसमृद्धापिविधवेत्युच्यतेबुधैः । विगतोधवोयस्याःसा ॥

विधा । स्त्री॰ गजाशने । समृद्धौ । वद्धौ । विधौ । विधानम् । डुधाञ् धारणपोषणयोः । आतड् तिक : । वेतने । कर्मणिविधौ यस्तेऽनया । प्रकारे । वेधने ॥

विधाता । पुं॰ वेधसि । द्रुहिणे । स्मरे । कामदेवे । विश्वेविदधाति । डुधाञ्॰ । तृच् । विरन्योपसर्गनिष्ठत्वयं : ॥ मदिरायामितिराजनिर्घण्ट : ॥ स्वयम्भुवि : पुंसि ॥ विधौ कर्माणिदृष्टंपूर्णमासादौ त्रि॰ तत्फलानिस्वर्गादीनिचविदधातिस्वजति । पूर्ववत्तृच् ॥

विधातृभू : । पुं॰ नारदमुनौ ॥

विधानायु : । पुं॰ सूर्यशोभायाम् ॥ प्रशस्तायोवयसि ॥

विधानी । स्त्री॰ पिप्पल्याम् ॥ मद्ये ॥ विधानकार्यम् ॥

विधानम् । न॰ हस्तिकवले ॥ विधौ ॥ करणे ॥ अप्रवृत्तप्रवर्त्तने ॥ वेदे ॥ विधीयन्तेऽनेनकार्याण्यग्निष्टोमादीनि । डुधाञ्॰ । ल्युट् ॥

विधानग : । पुं॰ पण्डिते ॥ विधानं गायति । गै शब्दे । गाथाटक् ॥

विधानोक्त : । त्रि॰ विधिशास्त्रबोधिते ॥ विधानेनउक्त : ॥

विधाय । अ॰ कृत्वेत्यर्थे ॥

विधायक : । त्रि॰ विधेर्ज्ञापके । विधानस्यकर्त्तरि ॥ विपूर्वोधाञो ण्वुल् ॥

विधायी । त्रि॰ विधानकर्त्तरि ॥

विधावक : । पुं॰ विधरणे ॥

विधि : । पुं॰ ब्रह्मणि । परमेष्ठिनि । काले ॥ दैवे । नियतौ ॥ विधाने ॥ विधिवाक्ये ॥ प्रकारे ॥ कल्पे ॥ क्रमे ॥ नियोगे ॥ विष्णौ ॥ वैद्ये ॥ यागोपदेशग्रन्थे ॥ कर्मणि ॥ हिंसादार्थे ॥ वेदे ॥ कुर्यात्क्रियेतकर्त्तव्यंभवेत्स्यादितिपञ्चमम् । एतत्स्यात् सर्ववेदेषुनियतंविधिलक्षणमितिन्यायविशारदम् ॥ तथाच॰मुरुधायंसुहिम्य॰कर्मोपासनाज्ञानात्मकयात्रयविधायको वेदो॰विधिरितिफलितोर्थः ॥ अज्ञातज्ञापकोवेदभागो॰विधिरितिमीमांसका : । तत्राहश्यप्रयोजनवदर्थविधानेनार्थवान्॰ याहश्यंचार्थप्रमाणान्तरेणाप्राप्तं विधत्ते । [illegible] या॰ अग्निहोत्रंजुहुयात् स्वर्गकामइतिविधिर्मानान्तरेणाप्राप्तं स्वर्गप्रयोजनवद्धोमंविधत्ते॰ अग्निहोत्रहोमेनस्वर्गंभावयेदितिवाक्यार्थबोध : । यत्कर्ममानान्तरेणाप्राप्तं॰

विधिदेशक : । पुं॰ सदस्ये । विधिद र्शिनि ॥

विधियज्ञ : । पुं॰ विधिनेनानुष्ठीयमा नेवाज्ययज्ञे । दर्शपौर्णमासादौ ॥ विधिविषयोयज्ञ : ॥

विधिवत् । अ॰ यथाविधि । विध्यनु सारेणेत्यर्थे ॥

विधिविषय : । त्रि॰ विधिजन्यप्रय त्नभाव्ये । विधेर्विषय : ॥

विधिहीन : । त्रि॰ यथाशास्त्रबोधित विपरीते । विधिनाहीन : ॥

विधु : । पुं॰ सुधांशौ । सोमे । चन्द्रे ॥ कर्पूरे । अच्युते । हरौ । ब्रह्म णि ॥ राक्षसे । विध्यतिविरहिणम् ॰विध्यत्यसुरान्वा । व्यधताडने । पृभिदिव्यधिगृधिधृषिभ्य : कु : । ग्रहिज्येतिसम्प्रसारणम् ॥

विधुक्षय : । पुं॰ चन्द्रक्षयायाम् ॥

विधुत : । त्रि॰ त्यक्ते । निरस्ते ॥ क म्पिते ॥ विशेषेणधुत : ॥

विधुति : । स्त्री॰ कम्पने ॥

विधुन्तुद : । पुं॰ राहौ । सैंहिकेये ॥ विधुंतुदति । तुद॰ । विध्वरुषोस्तु दइतिखश् । मुम् ॥

विधुपञ्जर : । पुं॰ खड्गे ॥

विधुप्रिया । स्त्री॰ चन्द्रपत्न्याम् ॥ दा क्षायिण्योविधुप्रिया : इतिकोशा न्तरम् ॥

विधुरम् । न॰ प्रविश्लेषे । वैकल्ये

त्रि॰ विकले । विगतधू : कार्यभा र : । ऋक्पूरित्यप् । धुरोविगतद्र तिप्रादिसमासोवा । न॰ प्रत्यवाये ॥ कष्टे ॥

विधुरा । स्त्री॰ रसालायाम् ॥ शू॰ मे॰ ॥

विधुरित : । त्रि॰ विश्लिषिते ॥

विधुवनम् । न॰ विधूनने । कम्पने ॥ धूविधूनने । ल्युट् । गाङ्कुटादि भ्यइतिङित्त्वाद्गुणाभाव : ॥

विधूत : । त्रि॰ कम्पिते ॥ त्यक्ते ॥ वि धूयतेस्म । धूञ्कम्पने । क्त : । य स्यविभाषेतिनेट् ॥

विधूननम् । न॰ कम्पने । विधुवने । धूञ्कम्पनेचुरादि : । ल्युट् । धू ञ्प्रीञोर्नुग्वक्तव्य : ॥ पक्षादीना मुपावकम्पने ॥

विधूनित : । त्रि॰ व्याहते ॥ कम्पिते ॥ धूञोण्यन्तात्कर्मणि॰क्त : । धूञ् प्रीञोरितिनुगागम : ॥

विधूम्र : । पुं॰ धूसरे । अव्यक्तमिश्रि तवर्णे ॥ त्रि॰ तद्वति ॥

विधृत : । त्रि॰ विधारिते ॥ विशेषेण धृते ॥ विरुध्ये ॥

विधृति : । स्त्री॰ विधरणे ॥

विधेय : । पुं॰ मन्त्रे ॥ विधीयतेवि नियुज्यतेवाक्यमनेनकर्मणीत्यर्थे नेतिहरिहरभाष्यम् ॥ त्रि॰ विनय ग्राहिणि । वचनेस्थिते ॥ विधिप्र त्ययोधविषये ॥ यथा । अनुवादम

गुरुणा तु न विधेयमुदीरयेत् । नचाल्पमस्मदं किञ्चित्कुर्वचित्प्रतितिष्ठसि ॥ विधातुं शक्य : । प्रचोदयत् । दूषति ॥ । गुण : ॥ विधिगम्ये । प्रयुक्ते । कर्त्तव्ये ॥ वश्ये ॥

विधेयता । स्त्री॰ विधेयत्वे । विधित्स्यविधेयविषयत्वे ॥ यथा ॥ यथाग्न्यादिपुरावस्त्रनिपितयोपयुक्तवान्यादिग्रानिहेगुण्य॰तयागङ्गास्नानादिपुण्यस्य विधेयतावच्छेदकगङ्गादिस्नानेहेगुण्यमितिप्रायश्चित्तत्वम् ॥

विधेयवर्त्ती । त्रि॰ वशवर्त्तिनि ॥ विधेये वर्त्तते॰ विधेयं वर्त्तयतिवा । णिनि : ॥

विधेयात्मा । पुं॰ यमोक्तकान्त : कर्षे ॥ विधेयपात्मापस्य ॥

विनत : । त्रि॰ प्रणते ॥ भुग्ने ॥ शिक्षिते ॥ विनमतिस्म । ग्रह॰ । क्त : ॥ विशेषेणनतोवा ॥

विनता । स्त्री॰ ताक्ष्यं जनन्याम् । सुपर्णायाम् ॥ पिटकाभेदे ॥

विनतासूनु : । पुं॰ अरुणे । सूर्यसारथौ ॥ गरुडे । खगेश्वरे ॥ विनताया : सूनु : ॥

विनति : । स्त्री॰ विनये ॥ विशिष्टानति : ॥

विनद : । पुं॰ दृषाके । गिरीशे ॥

विनम्र : । त्रि॰ दिनवति ॥ विशेषेणनम्र : ॥

विनम्रकाम् । न॰ तगरपुष्पे ॥

विनय : । पुं॰ शिक्षायाम् ॥ प्रणतौ । विनीतत्वे । निरहङ्कारे । सोमीत्वे । नमीदत्वे । नयनती ॥ विनयप्रशंसायथा । विनयोपपन्नानृपत्वं कुर्वीरन्नृपति : सुतान् । अविनीतकुमारं हिकुलमाशुविशीर्यति । विनीतमौरसंपुत्र'यौवराज्येऽभिषेचयेत् ॥ अपिच । वृद्धांश्चनित्य'सेवेत विप्रान्वेदविद : शुचिम् । वृद्धसेवीहिसतत'रक्षोभिरपिपूज्यते ॥ तेभ्योधिगच्छेद्विनयंविनीतात्मापिनित्यश : ॥ विनीतात्माहिन्रपतिर्नविनश्यतिकर्हिचित् । बहवोऽविनयान्नष्टाराजान : सपरिच्छदा : । वनस्थाअपिराज्यानिविनयात्प्रतिपेदिरे ॥ वेणोविनष्टोऽविनयान्नहुषश्चैव पार्थिव : । सुदा सौयवनश्चैव सुमुखो निमिरेवच ॥ पृथुस्तुविनयाद्राज्यंप्राप्तवान्मनुरेवच । कुबेरश्चधनैश्वर्यं ब्राह्मण्यंचैवगाधिज : ॥ इतिमनु : ॥ द्विविधोविनय : स्वाभाविक : कृत्रिमश्चेतिकौटिल्य : । विशिष्टोनय : । दण्डे ॥ त्रि॰ क्षिप्ते । क्षिप्ते ॥ निभृते । विजितेन्द्रिये ॥

विनयग्राही । त्रि॰ विधेये । वचनेस्थिते । आश्रवे ॥ विनयंग्रहीतुं शीलमस्य । सुपीतिणिनि : ॥

विनयस्थ : । त्रि० विधेये । आश्रवे । वचनेस्थिते । आज्ञाकारिणि ॥ विनयेतिष्ठति । स्था० । क : ॥

विनया । स्त्री० बलौषधौ ॥ वाट्यालके ॥

विनयी । त्रि० विनयान्विते ॥ विनयो ऽस्यास्ति । इनि : ॥

विनर्द : । पुं० ऋषभकूजितसमीश्वरविशेषे ॥ विशिष्टो नर्द : ॥

विनशनम् । न० तीर्थविशेषे । कुरुक्षेत्रे । सरस्वत्या : प्रथमादर्शनस्थले ॥ विनाशे ॥

विनष्ट : । त्रि० अन्तर्हिते ॥ विनश्यति स्म । पावकदर्शने । गन्धयुक्तत : ॥ छिन्ने । भिन्ने ॥ नाशाश्रये । ध्वंसविशिष्टे ॥ पतिते ॥

विनष्टि : । स्त्री० विनाशे ॥ अशिभावेक्तिन् ॥

विनस : । त्रि० विगते । गतनासिके ॥

विना । अ० वर्जने । पृथक् । अन्तरेण । ऋते । विकृष्टे । विनञ्भ्यांनानाञौ नसहेति० निषेधार्थाद्विशब्दात् ॥

विनाकृत : । त्रि० विरहिते । भिन्ने ॥ इ० त्रि० ॥

विनाभ : । पुं० शरीरस्थनमनायाम् । व्यथयापुमोनमने ॥ विनमनम् । भाग । घञ् ।

विनामक : । पुं० अधिमासे ॥

विनायक : । पुं० विघ्नराजे । गजानने । हेरम्बे ॥ तार्क्ष्ये ॥ विघ्ने ॥ जिने ॥ गुरौ ॥ विनयति हितमनुशास्ति । णीञ् ० । ण्वुल् ॥ विशिष्टोनायकइतिवा ॥ विगतोनायकोनियन्ताऽस्येतिवा ॥ त्रि० नायकवर्जिते ॥

विनायिका । स्त्री० तार्क्ष्यपत्न्याम् ॥

विनारुहा । स्त्री० विमर्पिकायाम् ॥

विनाश : । पुं० अदर्शने । विनष्टे ॥ ध्वंसे ॥ विगमगम् । अप्रदर्शने ॥ । घञ् ॥

विनाशक : । त्रि० विनाशकर्त्तरि ॥ विनाशयतितत्कौशादि : । णश० । विपूर्वोहेतुमण्ण्यन्त : । निन्दहिंसक्लिशखादविनाशपरिक्षिपेत्यादिनावुञ् ॥

विनाशी । त्रि० अनित्ये । देशकालतस्त्वात्मकविविधपरिच्छेदवति ॥ विनष्टुंशीलमस्य । णिनि : ॥ विनाशवात्वाशीले ॥

विनाशोन्मुख : । त्रि० पक्वे ॥ नाशोद्यते ॥ विनशनंविनाश : । भावेघञ् । उद्गतमुखमारभ्मोऽस्य । विनाशोऽन्मुख : ॥

विनासक : । त्रि० अनासिके । गतनासिके ॥ विगतानासायस्य : ॥

विनाह : । पुं० कूपाननपिधानके ॥ अपयस्थने । णलध्वे तिघञ् ॥

विनिगमक : । त्रि॰ विशेषेणनितरां बोधके । ज्ञापके ॥

विनिगमना । स्त्री॰ एकतरपक्षपा तिन्यायुक्तौ । वैकल्पिकयस्तुन्येक स्मिन्नवधारणाशक्तौ ॥

विनिद्र : । त्रि॰ उन्मीलिते । विक सिते । स्फुटिते । निद्रारहिते ॥ विगतानिद्राऽस्य ॥

विनिद्रत्वम् । न॰ निद्रारहितत्वे ॥ प्रबोधे ॥

विनिनीषु : । त्रि॰ विनेतुमिच्छौ ॥

विनिपात : । पुं॰ निपाते । अव- पाते । देवादिव्यसने । देविकान र्थे ॥ विशिष्टोनिपात : ॥ अव- साने ॥

विनिमय : । पुं॰ परिदाने । प्रति दाने ॥ व्यतिहारे ॥ व्यत्यये । प न्यस्मिन्नन्यावभासे ॥ बन्धके ॥ य था । विनयैर्विनिमयेद्दत्वागोमा सखाद्धि । व्रतं चन्द्रायणं कुर्यादिभे साद्यादधीभवेत् ॥ इतिगोभिलव चनम् ॥ विशेषेणनीयते । मी ञ् हिंसायाम् । एरच् ॥

विनियोग : । पुं॰ विनियोजने ॥ कर्मेदन्तुकर्म व्यंविनियोग : प्रकी र्तित : ॥ विशिष्टोनियोग : ॥ वि भजने । विनियोगोऽर्पण फले॰हे॰ मचन्द्र : ॥

विनियोगविधि : । पुं॰ अङ्गप्रधानसम्ब न्धबोधकेविधौ ॥ यथा । दध्नाजु होतीति । सन्निकरीयाप्रतिपन्नाङ्ग भावस्यदध्नोहोमसंबन्धंविधत्ते॰द ध्नाहोमंभावयेदिति । गुणविधौच वाक्यस्यसाध्यत्वेनैवान्वय : । वा क्यान्तराश्रयत्वेनापि । यथाऽदधेन्द्रि याकामस्यजुहुयादित्यत्र॰दधिवार कत्वेनेन्द्रियंभावयेत् । तद्यपिन्नि हमित्याकाङ्क्षायां॰सन्निधिप्राप्त- होमाश्रयत्वेनान्वेति । एतस्य धे : सहकारिभूतानि॰श्रुतिलिङ्ग वाक्यप्रकरणस्थानसमाख्याख्यानि षट्प्रमाणानि । एतत्सहकृतेनानि नविधिनाङ्गत्वंपरोद्देशसाध्यप्रवृत्त कृतिसाध्यस्वरूपंपाराथ्यापरपर्याय ज्ञाप्यते ॥

विनियोजित : । त्रि॰ प्रवर्त्तिते । विनियुक्ते ॥

विनिर्णीत : । त्रि॰ विचार्यस्थापिते ॥ विशेषेणनिर्णीत : ॥

विनिर्देश्य : । त्रि॰ वक्तव्ये ॥

विनिर्धूत : । त्रि॰ दूरतस्त्यक्ते निरस्ते ॥ विशेषेणनितरांकम्पिते ॥ समु न्मूलिते ॥ परित्यक्ते ॥

विनिर्भय : । पुं॰ साध्यगणविशेषे । त्रि॰भयरहिते ॥

विनिर्मुक्त : । त्रि॰ वियुक्ते ॥

विनिर्मोक : । पुं॰ विनिर्मुक्तौ ॥

विनिर्वृत्त : । त्रि॰ निष्पन्ने । समाप्ते ॥

विनिवृत्तः । निवृत्तिविशिष्टे । निरस्ते । शान्ते ॥

विनिवृत्तकामः । त्रि॰ विवेकवैराग्यद्वारा त्यक्तसर्वकर्म्मणि । विशेषेण निवृत्तः कामोऽस्य ॥

विनिवेशितः । त्रि॰ प्रतिष्ठापिते । स्थापिते ॥

विनिश्चितः । त्रि॰ प्रमाणतो निर्णीते ॥

विनिष्कलः । त्रि॰ निरवयवे ॥ विशेषेण निर्गताः कलाः यस्मात् ॥

विनिहतः । त्रि॰ विनष्टे ॥

विनीतः । पुं॰ सुवहाश्वे । साधुवाणिजि । वणिजि ॥ दमनकवृक्षे । शिक्षितवृषभादौ ॥ त्रि॰ जितेन्द्रिये । अपनीते । हृते । निभृते । विनयान्विते । अनुद्धते । नम्रे । शिक्षिते ॥ क्षिप्ते । कृतदण्डे ॥ व्यनायि॰ विनीयते स्मा या । णीञ् प्रापणे । क्तः ॥

विनीतकः । पुं॰ दमनकवृक्षे ॥ पुं॰ न॰ वैनीतके । परम्परावाहने ॥

विनीयः । पुं॰ पिष्टौषधिविशेषे । कल्के ॥ कपटे । विनीयते सिद्धिं प्राप्यते । णीञ्॰ । विपूर्वान्नीयतेः क्यप् ॥ प, पि ॥

विनीयमानः । त्रि॰ शिक्ष्यमाणे ॥

विनेता । पुं॰ देशके । शिक्षके ॥ राजनि ॥ हे॰ मे॰ ॥ विशिष्टो नेता ॥ देशिके ॥ तृ॰ ऐ॰ चन्द्रः ॥

विनेयः । त्रि॰ नेतव्ये ॥ विनेतुं योग्यः । णीञ्॰ । अचो यत् ॥ दण्ड्ये ॥

विनेयकः । पुं॰ आदेशके ॥ राज्ञि ॥

विनोक्तिः । स्त्री॰ अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । विनोक्तिश्चेद्विना किञ्चित् प्रस्तुतं हीनमुच्यते । विद्या हृद्यापि सावद्या विना विनयसम्पदम् । किञ्चित्॰ विना प्रस्तुतं रम्यं हीनं दुष्टं उच्यते चेत् तदा विनोक्तिर्नामालङ्कार उच्यते ॥ प्रकारान्तरमपि । तत्र किञ्चिद्विना रम्यं विनोक्तिः सापि कथ्यते । विना खलैर्विभात्येषा राजेन्द्र भवतः सभा ॥ तत् प्रस्तुतं किञ्चिद्विना रम्यं चेत् सापि विनोक्तिर्नामालङ्कारः कथ्यते ॥

विनोदः । पुं॰ क्रीडायाम् ॥ यथा । - विनोदाय चैतन्यमेकं विभज्य द्विधा देवि॰ जीवस्वरूपेति नाम्ना । शिवस्य जीवत्वमापादयन्ती पुनर्जीवमेनं शिवं वा करोषीति ॥ गुरुपदी ॥ चमत्कारविशेषे ॥ अपनोदे ॥ राजगृहविशेषे ॥ आलिङ्गनविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । नायको नायिकायाः द्विपादं वामपादपार्श्वमध्यदेशे॰ स्वदक्षिणपादं वामपादं च॰ नायिकामध्यदेशे निधाय॰ वक्षसि वक्षः । ॰चोष्ठेष्ठं दद्यात् आश्लिष्य तिष्ठेत् तदिति कामशास्त्रम् ॥

विनोदितः । त्रि॰ अपनीते ॥ सन्ता

प्रविशेदिति । तारकादित्वादितच् ॥

बिन्दः । पुं॰ विजयाख्ये मुहूर्त्ते ॥ विन्दति । विदु लाभे । अनुपसर्गात्लिम्पविन्दधारीत्यादिनाश : । शेसुचादीनामितिनुम् ॥

बिन्दुः । पुं॰ जलकणायाम् । विप्रुषि । पृषते ॥ दन्तक्षतान्तरे ॥ भ्रुवोर्मध्ये । रूपकार्थप्रकृतौ ॥ वर्णे । अनुस्वारे ॥ नादोद्भवे ॥ त्रि॰ वेदितरि । ज्ञातरि । विज्ञानयोग्ये ॥ विन्दति॰ विदिष्ययवे । बाहुलकात् उः । भवर्गीयादिः ॥ यथा । विन्दुरिच्छुरितिसाधुः ॥ ज्ञातरि ॥ वेदितरि ॥

बिन्दुचित्रकः । पुं॰ मृगविशेषे ॥ बिन्दुभिश्चित्रः ॥ सएवकः ॥

बिन्दुजालम् । न॰ बिन्दुजालके ॥

बिन्दुजालकम् । न॰ तारुण्याख्याय मानगजमुखादिस्थबिन्दुसमूहे । पद्मके ॥ बिन्दूनांजालकमिव ॥

बिन्दुतन्त्रः । पुं॰ शारिफलके । तुरङ्गके ॥

बिन्दुपत्रः । पुं॰ भूर्जवृक्षे ॥

बिन्दुरेखकः । पुं॰ पक्षिविशेषे ॥

बिन्दुसरः । न॰ हैमवते सरोविशेषे ॥ यथा । अथ उत्तरेणकैलासं शिवंसर्वौषधिगिरिम् । गौरन्तुपर्वतश्रेष्ठं हरिताल मयंप्रति ॥ हिरण्यशृङ्गः सुमहान् दिव्यौषधमयोगिरिः । तस्यपादेमहद्दिव्यं सरः काञ्चनसन्निभम् ॥ रम्यंबिन्दुसरोनामयत्रराजाभगीरथः । गङ्गार्थेसतुराजर्षिरुवासबहुलाः समाः ॥ दिवंयास्यन्तिमेपूर्वे गङ्गातोयपरिप्लुताः । तत्र त्रिपथगादेवी प्रथमन्तुप्रतिष्ठिता ॥ सोमपादात्प्रसूतासासप्तधाप्रतिभिद्यते । यूपामणिमयास्तत्र विमानाश्च हिरण्मयाः ॥ तत्रेष्ट्वाक्रतुभिः सिद्धः शक्रः सुरगणैः सह । दिव्यच्छायापथस्तत्र नक्षत्राणान्तुमण्डलम् ॥ दृश्यतेभास्वरारात्रौ देवीभिः पथगातुसा । अन्तरीक्षं दिवञ्चैवभावयित्वाभुवंगता ॥ भवोत्तमाङ्गे पतितासंरुद्धायोगमायया । तस्यायेविन्दवः केचित् क्रुद्धायाः पतिताभुवि ॥ कृतन्तुतैर्बिन्दुसरस्ततो बिन्दुसरः स्मृतम् ॥ इतिमात्स्ये १०१ अध्यायः ॥

विन्ध्यः । पुं॰ जलवालके । विन्ध्याचले । व्याधे ॥ विरुद्धं ध्यायति । ध्यै चिन्तायाम् । आतोऽनुपसर्गेकः इति कः पृषोदरादिः ॥ यथा । विन्ध्यते । विन्ध्यो दीर्घो यन् । अगस्त्यभीतितयार्धः । भ्रमणादिः । अवन्त्यादिर्वा । नर्मदासुरसाद्यानद्योविन्ध्यविनिर्गताः ॥

विन्ध्यकूटः । पुं॰ अगस्त्यमुनौ । विन्ध्यादिशृङ्गे ॥

विपर्य्यय : | विपाक :

। पादमेकसुरौकृत्वा द्वितीयस्कन्धसंस्थितम् । कामिन्या : काममेतत्का नौचस्थ : स्याद्विपरीतक : ॥

विपरीतभावना । स्त्री॰ अतस्मिंस्तद्बुद्धौ ॥ यथयावस्थितस्वतत्त्वं हित्वा ऽन्यथास्त्वधी: । विपरीताभावना स्यात्पिवादावरिधीर्यथा ॥

विपरीता । स्त्री॰ कामुक्याम् ॥

विपर्ण : । त्रि॰ पर्णरहिते ॥

विपर्णक : । पुं॰ पलाशवृक्षे ॥ त्रि॰ पत्ररहिते ॥

विपर्य्यय : । पुं॰ व्यतिक्रमे । व्यत्यासे । विपर्यासे । व्यत्यये ॥ मिथ्याज्ञाने ॥ यथाशुक्तं विन्दुरजतमिति ॥ अन्यथाभावे । देहादिष्वात्माभिमानलक्षणे ॥ यथार्थानिश्चये । अतत्त्वज्ञाने ॥ विपर्ययादिष्यतेबन्ध : । अविद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवेशा : यथासङ्ख्यंतमोमोहमहामोहतामिस्रान्धतामिस्रसञ्ज्ञका : पञ्च विपर्ययभेदाभवन्ति ॥ लक्षणञ्चयथा । किञ्चित्सामान्यतोन्यत्रमतिरन्या विपर्यय: । किञ्चित्साधारण्यादन्यस्मिन्नन्याहङ्गौशुक्तिविपर्यय : । मरुमरीचिकाखिवजलावगति : ॥ अपिच । विपर्ययस्समेवोनिर्मिथ्यारूपतयास च । सामान्यसाधकाभासात्सत्यात्मेति विनिश्चित: ॥ विपर्ययस्यमिथ्यारूपत्वात्तम : प्रभवत्वम्॰ सचविपर्यय : साधारण्यमात्प्रधानात्मकाशरूप : सत्त्वात्मकोपिनिश्चित : ॥ विपर्ययणम् । इण्गतौ । एरच् ॥

विपर्य्यस्त : । त्रि॰ मिथ्याज्ञानविशिष्टे ॥ विपरीते ॥

विपर्य्याय : । पुं॰ विपरीतमरणे । अन्यथान्यरूपग्रहणे ॥

विपर्य्यास : । पुं॰ विपर्यये । व्यत्यये । व्यतिक्रमे । अतस्मिंस्तद्बुद्धौ । अविवेके ॥ विपर्य्यसनम् । असु॰ । घञ् ॥

विपल्य : । त्रि॰ [illegible]

विपश्चित् । त्रि॰ [illegible] । पण्डिते । [illegible] । मेधाविनि ॥ सर्वं [illegible] विपश्चित्सर्वं [illegible] नि ॥ विप्रकृष्टं चिनोति॰ चेतति॰ चिन्तयतिवा । पृषोदरादि : ॥

विपाक : । पुं॰ पचने ॥ स्वादे ॥ कर्मयोनिसद्वृशफले ॥ कर्मण : परिणामे । दुर्गते । जात्यायुर्भोगात्मकेकर्मफले ॥ पचनपाक : विशिष्टपाक : विरुद्ध : पाकोऽस्यवा ॥ विपच्यतेवा । घञ् ॥ विपाकस्कट्ठ यत्कर्मनतच्छ्रन्तिपण्डिता : ॥ जाठरेणाग्निनायोगात्यदुदेतिरसान्तरम् । रसानांपरिणामान्तेसविपाकइति

स्तुतिसुश्रुत : ॥ अपिच । मि ष्ट : कटुसमधुरममृलो ऽम्लं पच्यते रस : । कटुतिक्तकषायाणांपाक : स्यात्प्रायश : कटु : ॥ तथा चवागभट : । विपाकस्सानांपाक : स्वाद्रुसाद्म्लकटुकात्मक : । प्राय : पदेन० त्रीहि : स्वादुरसविपाक : मिषाकषायामधुपाका । शुण्ठीकटुमधुरपाकेत्यादि : ॥ विपाकानांगुणायथा । श्रेष्मलमधुर : पाकोवातपित्तहरोमत : । अम्लस्तुकुरुतेपित्तं वातश्लेष्मगदा-पह : ॥ कटु : करोतिपवनंवाफ पित्तसमनाशयेत् । विशेषएषरसतो विपाकानांनिदर्शित : ॥

विपाचनम् । न० नरके ॥

विपाट : । पुं० बाणे अस्त्रकण्टके । यदे ॥ विपाटयति । यथायथ ॥

विपाण्डु : । पुं० शुभ्रे ॥ अति शुभ्रे ॥ वि० तद्वति ॥

विपादिका । स्त्री० । पादस्फोटे । विपाद० इ० आ० ॥ प्रहेलिकायाम् ॥ वैपादिकंपादिपादस्फुटनंतीत्रवेदनम् । कण्डुमद्भि : सरागैस्तगण्डैरसनस्य चितम् ॥ विपादिका वातश्लेष्मसीविसाघव : । अयंक्षुद्ररोग : ॥

विपाट् । स्त्री० विपाशायाम् ॥ पाशं विमोचयति । सत्वापपाशेख्या दिना० पाशान्मोचनइतिक्विप् ॥

विपाश : । त्रि० पाशरहिते ॥

विपाशा । स्त्री० नदीविशेषे । विपाशि ॥ पाशं विमोचयति । सत्वापपाशेत्यादिना० पाशान्मोचनइतिक्विप् । तत : यथायथ । पुत्रशोकादेगगविपाशं वद्धाप्रविष्टं वशिष्ठं पाशपशैः स्वान्विपाशितवतीविमुक्तपाशं कृतवतीतिविपाशा । अस्या जलस्यगुणायथा । शतद्रोर्विपाशायाश्च : सिन्धुनद्या : सुशीतं च सुस्वादुसर्वामयघ्नम् । जलंनिर्मलं दीपनं पाचनं पथ्यद्वलं बुद्धिमेधायुष्यं तिराचवित्यंट : ॥

विपिनम् । न० अरण्ये । गहने । वनैः वेपन्तेऽत्र । टुवेपृकम्पने । वेपितृक्षोर्द्दस्वं नीनम् ॥ विपिवयतिस्थानमो । विनतो । वाहुल काद्वक् ॥

विपिनतिलकम् । न० अतिशयवरी छन्द : प्रभेदे । तल्लक्षणं यथा । विपिनतिलकं नसनरेफयुग्मैर्भवेत् । यथा । विपिनतिलक विकसितं सिताम्लानमेधनलमदैर्मधुकरैः लसमित्रसमा । मलयमकतारविस्तं स्वाद्मानीलधन्नलसुधुवतिभिर्विहरतिवसुन्धोहरिः ॥

विपीड : । त्रि० निर्बाधे ॥

विपुल: । पुं॰ मेरुपश्चिमभूधरे । मेरो: स्थैर्यार्थंविष्कम्भाःपूर्वचतुर्दिक्ष्वक्ष्मर्भैलेषु॰प्रतीच्यांविपुलोनामविष्कम्भशैलोनीलवर्णः पश्चात्सप्तस्थलेनोक्तायोऽस्ति॰यथोक्तमस्मत्स्तोत्रेतिमानप्रकाशपाठेऽस्ति ॥ सुमेरौ ॥ हिमाचले ॥ त्रि॰पृथुले । विशाले ॥ अगाधे । इतिवेषमयितोर्मसरशेरयते । विपोलति । पुलमहत्त्वे । इगुपधेतिकः ॥विशिष्टपुलके॥
विपुलपुलिना । स्त्री॰ नद्याम् ॥
विपुलरस: । पुं॰ इक्षौ ॥
विपुला । स्त्री॰ पृथ्व्याम् । क्षितौ ॥ आर्याप्रभेदे ॥ यथा । पथ्याविपुलाचपलामुखचपलाजघनचपलाच । गीत्युपगीत्युद्गीतयआर्यागीतिश्चनवधार्या ॥ संलङ्घ्यगणत्रयमादिमंशकलयोर्द्वयोर्भवतिपादः ॥यस्यास्तांपिङ्गलनागाविपुलामितिसमाख्याति ॥ पुंसांकलिकालव्यालादस्तानांनास्त्यपरमितिरक्षापि । धीर्यैविपुलामखिलेतत्पादयोविन्दात्स्वमप्याोति ॥
विपुलांस: । त्रि॰ मांसलोन्नतभुजशिरस्के ॥
विपुलासना । स्त्री॰ गन्धकुमार्याम् ॥
विपूय: । पुं॰ रज्ज्वादिकरणायशोधयितव्ये॰ मुञ्जे ॥ विपूयते । पञ्पवने । विपूयविनीयेतिक्य प । मुञ्जे ॥ यथा । वसानांवल्कलेमौर्वीविपूयै: कृतमेखलाम् । चामामञ्जनमिश्राभांदृशिडगौमधिनान्तरामितिभट्टि: ॥
विपोथित: । त्रि॰ आघातेनाघातिते । आमर्दिते ॥
विप्र: । पुं॰ ब्राह्मणे ॥ तल्लक्षयथा । जन्मनाब्राह्मणोज्ञेय: संस्कारैर्द्विजउच्यते । विद्यायातिविप्रत्वंत्रिभि: श्रोत्रियलक्षणमितिमाधवोक्तविवेक: ॥ विशेषेणप्रातिपूरयतिप्रट्कामादि । प्रापूर्तौ । आतश्चोपसर्गेइतिक: ॥ अश्वत्थवृक्षे ॥ शिरीषवृक्षे ॥ उच्यतेधर्मबोधनमत्रवा । वुवाग्॰ । कर्त्तन्द्रे सिसाधु. ॥ विपातिवाविप्रतिवा । विपर्दवे ॥ भवन्वे ॥
विप्रकर्ष: । पुं॰ विप्रिये । विप्रिष्ट: प्रकर्ष: ॥
विप्रकार: । पुं॰ अपकारे । निकारे ॥ विप्रकारणम् । कुलौभावेपत् ॥ तिरस्कारे ॥
विप्रकाष्ठम् । न॰ तूलवृक्षे ॥
विप्रकृत: । त्रि॰ तिरस्कृते । निकृते । यस्यापकार: कृतस्तस्मिन् ॥ विप्राकारि । क्त: ॥ विप्रियकृते ॥
विप्रकृति: । स्त्री॰ विप्रकारे ।
विप्रलब्धम् । न॰ भाण्डापस्तम्भार्त्तर्व्ये ॥

यथा । अध्यापनमध्यायनस्तयाजन दानं द्विजस्युर्यजनं प्रतिग्रह : । कर्माणि षडेव यजनाध्ययनमेषिकामंना मध्ययनं तथैतिराट ॥ वैश्य : सदा प्रापयिकोद्विजन्माद्विजन्मसेवारति रेतदीयम् । कर्मैष्वऽक्षव्यव्यवहार मानिकर्माण्येकामरपाककर्मकारा म् ॥ यथार्थकर्माणितदेमकासिसंसा धितान्येवविधिमिति विम् । ततस्त स्यथ व्यवहारकालंनयेन्मनीषीयुग पञ्चवर्षिम् । अथविप्रादीनांस्वभाव कृत्यमाह । यमोदम : सत्यमथा र्जवञ्चमार्गेचरपोज्ञानकथामयाचर्नम् । तीर्थे तयाक्तिक्यमभिज्ञसङ्गति : स्वभावकर्माणिजनिर्मलव्रतम् । शौर्यं दाक्षं धैर्यं धृतिर्धृतिमुंधं मिया सुदीर्घप्रवरतापवर्जनम् । यथाभृत : कर्मनिसर्गजं विशोवाविष्यमीक्षोद्वनकर्षयन्यिति । द्विजातिसेवानिदेवतापूजाधर्मोविधि :शूद्रनिसर्गकर्मैव । स्वभावकर्मप्रविष्टा यथोन्यथास्वयस्वरिम सोन्यथकर्मनमर्भाक् । कृतिकालिदास : ॥

विप्रकृष्ट :)
विप्रकृष्टक :) त्रि॰ दूरे ॥ विप्रकृष्यतेस्म । कृषे : क्त : । स्वार्थेकनिविप्रकृष्टकोपि ॥

विप्रचित्ति : । पुं॰ दनोरगर्भेकश्यपत्जातेऽसुरविशेषे ॥

विप्रतिपत्ति : स्त्री॰ विरुद्धकोटिद्वयोपस्थापकशब्दे । विरुद्धाप्रतिपत्ति : ॥ विरोधे । विज्ञप्तौ ॥

विप्रतिपन्न : । त्रि॰ विरुद्धतयावगते ॥

विप्रतिषिद्ध : । त्रि॰ निषिद्धे ॥

विप्रतिषेध : । पुं॰ तुल्यबलविरोधे ॥ परस्परविरोधे । विप्रतिपूर्वात् षामं व्यतिहारेवर्तमानात् सिधतेर्घञ् ॥

विप्रतिसार : । पुं॰ पश्चात्तापे ॥ विप्रतिसरणम् । सगतौ । घञ् । उपसर्गस्यघञीतिपाक्षिकोदीर्घाभाव: ॥

विप्रतीसार : । पुं॰ पश्चात्तापे । अनुतापे । कौकृत्ये । अनुशये ॥ रुषि । रोषे ॥ विप्रतिसरणम् । सृ॰ । घञ् । उपसर्गस्यघञीतिदीर्घ : ॥

विप्रदेह । पुं॰ फलमूलादिग्राम्यद्रव्ये ॥ ब्राह्मणतनौ ॥ विगत:प्रदेहो॰विशेषेण प्रकृष्टोवादेहोस्य । विप्रस्यवादेह:॥

विप्रप्रिय : । पुं॰ पलाशे ॥ विप्राणां प्रिय:। विष्णौ । श्रीरामचन्द्रे । त्रि॰ ब्राह्मणवत्सले । विप्र:प्रियायस्य : ॥

विप्रदास : । पुं॰ कायस्थे । मसीजे ॥

विप्रयाणम् । न॰ पलायने ॥

विप्रयुक्त : । त्रि॰ विभिन्ने । विश्लिष्टे ॥

विप्रयोग : । पुं॰ विरहे । ज्ञान्मणे . सहसङ्गमे ॥ विप्रयोजनम् । युजिर् योगे । घञ् ॥ विरुद्ध : प्रयोगो वा ॥ विशेषेणप्रकृष्टोवायोग : ॥ विप्रार्णाचायोग : ॥ विप्रलम्भे ॥

विरहोविसम्वादोवेतिस्वामी ॥ रागिणोर्विच्छेदे ॥ इतिसुभूति: ॥

विप्रलब्ध : । त्रि॰ वञ्चिते । विप्रलब्धवेश्म । सुलभपप्राप्तौ । क्त : ॥

विप्रलब्धा । स्त्री॰ स्त्रीयास्त्रिनायिकाभेदे ॥ सङ्केतनिकेतनेप्रियमनवलोक्यसमाकुलहृदयाविप्रलब्धे तिलक्षणम् ॥

विप्रलब्धा । त्रि॰ प्रतारके ॥

विप्रलम्भ : । पुं॰ विसंवादे । अङ्गीकृतासम्पादने ॥ वञ्चने ॥ वियोगे । विरहे । रागिणोर्वियोजने ॥ विप्रियप्रलम्भनम् । सुलभप्राप्तौ । यञ् । उपसर्गादितिनुम् ॥ विप्रलब्धि : । लभेर्घञ् ॥

विप्रलम्भक : । पुं॰ मिथ्यावचने : परस्ववञ्चके । ठग१इ॰भा॰प॰ ॥

विप्रलाप : । पुं॰ विरोधोक्तौ । अन्योन्यविरुद्धवचने । यथा॰एकोब्रूते॰आगतास्त्योगोति॰अन्योब्रूतेनहीति । तथाच्युदाहरणसर्वानन्द: । यथा.सखसखि,सरोजमवैतिवक्त्रमन्य: सुधाकिरणविम्बमदोमृगाक्ष्या: । यूनोर्मुहुर्विवदतोर्विरमेरभूवु : सिज्जत्सुपत्न्मधुकराविगतागतानीति । विरुद्ध : प्रलाप : । अनर्थकवाक्ये । अयथार्थवचने ॥

विप्रलिप्सा । स्त्री॰ वञ्चनेच्छायाम् ॥

विप्रलिप्सु : । त्रि॰ वञ्चके ॥

विप्रलुम्पक : । त्रि॰ अन्यायेनधनग्राहिणि ॥

विप्रशोभी । पुं॰ अशोकपादपे । किङ्किराते ॥

विप्रवसित : । त्रि॰ कृतदूरदेशगमने ॥

विप्रश्निका । स्त्री॰ जनानांलक्षणादिनाशुभाशुभनिरूपिण्याम् । ईक्षणिकायाम् । दैवज्ञायाम् ॥ विविध : प्रश्नोस्त्यस्या : । ठन् ॥

विप्रसृत : । त्रि॰ विक्षिप्ते ॥ विप्रसरतिस्म । स्थगतौ । गत्यर्थेति-क्त : ॥

विप्रिय : । पुं॰ अपराधे । आगसि । त्रि॰ अप्रिये ॥

विप्रियकृत् । त्रि॰ शठे ॥

विप्रुट् । स्त्री॰ बिन्दौ । जलकणे ॥ प्रुषुदाहे । सम्पदादित्वाक्विप् । विगतावयवाप्रुट्दाहोऽस्मात् ॥

विप्लव : । पुं॰ डिम्बे । धाक्कलुषट्ठनादौ ॥ अगस्त्यकलहे ॥ विप्लवनम् । प्लुङ्गतौ । स्वदेशम् । परचक्रादिभये । राष्ट्राद्युपद्रवे ॥ नाशे ॥ मतिसङ्क्षोभे ॥

विप्लाव : । पुं॰ अश्वस्यप्लुतगतौ ॥

विप्लुत : । त्रि॰ व्यसनार्ते । विह्वले । खण्डिते ॥ विप्लवनम् । प्लुङ् । क्त : ॥

विप्लुताक्ष : । त्रि॰ अश्रुपूर्णनयने ॥

विप्लुति : । स्त्री॰ स्वभावच्युतौ ॥

विप्लुष्ट : । त्रि॰ निर्दग्धे । विशेषेण प्लुष्ट : ।

विफल : । त्रि॰ निरर्थके । मोघे । विगतं फलं यस्य ।

विफला । स्त्री॰ केतक्याम् ॥ ऋतुहीनायाम् ॥

विबध : । पुं॰ पर्याहारे , उभयतो-बद्धशिक्यस्कन्धभारवाहकाष्ठे । अध्वनि ॥ भारे । विगतोऽवधोऽस्मात् ॥

विबधिक : । त्रि॰ वैवधिके ॥ विबधेन हरति । विभाषाविवधादिति ष्ठन् । ङीषि॰विबधकी ॥

विबन्ध : । पुं॰ आनाहे । आध्माने । मूत्रादिरोधे ॥ यथाह चिकित्सा । तुल्यकारणकार्यत्वादुदावर्त्तहरीक्रियाम । आनाहेपि बकुर्वीत विशेषश्चाभिधीयते ॥ पिवत् कृष्णाहरीतक्योर्द्विगुणभागिकाः । गुड़ेन तस्यावटिकाहरस्यागाहमुत्स्थम् ॥ वर्त्तिं त्रिकटुकसैन्धवसर्षपगृहधूमकुष्ठमदनफलैः । मधुनि गुड़े पाचितैर्निं स्त्रिताङ्गुष्ठपरिमाणा ॥ वर्त्तिं र्विंनष्टमारोग्यनै : प्रविदिताशुदेघृताभ्यक्ते । आनाहोदावर्त्तं शमयति जठरस्थाशूलम् ॥ निकटवृक्षादावर्त्तिं भाविप्रकाशे ॥ विबन्धनम् । बन्धबन्धने । घञ् ॥ करणेवाघञ् ॥

विबाधा । स्त्री॰ पीड़ने ॥

विविध : । त्रि॰ नानाप्रकारे ॥

विबुद्ध : । त्रि॰ तत्त्वसाक्षात्कारवति ।

विबुध : । पुं॰ बुधे । पण्डिते ॥ सुरे । देवे ॥ चन्द्रे । विशिष्टोबोधोयस्य । विशेषेणबुध्यते जानातीति वा । बुधपशमने । इगुपधेतिकः ॥

विबुधाचार्य : । पुं॰ आचार्ये ॥ पण्डिते ॥ देवे ।

विबुधानुग : । पुं॰ किन्नरादिषु ॥

विबुभुक्षु : । त्रि॰ विविधभक्षितुमिच्छौ ॥

विबोध : । पुं॰ प्रबोधे ॥

विबोधनम् । न॰ प्रबोधने । जगावना॰ ब्र॰ भा॰ ॥

विभक्त : । त्रि॰ विभक्ष्यस्थापिते । कृतविभागे ॥ विभिन्ने । परस्परव्यावृत्ते ॥ प्राप्तविभागे ॥ विभज्यते स्म । भज॰ । असंयुक्त : ॥ विभक्ताभ्रातरइत्यत्र तु॰ विभक्तमेषामस्तीतिमत्वर्थीयोऽर्शआद्यच्किन्त्वन् । नतु क्तः त्रिक्त : । सकर्मकेष्वस्य विधानाभावात् ॥ अयमेतत्परस्त्वोपेद्रष्टव्य : । विभक्ताधनाविभक्ता : । गम्यार्थेसाप्रयोगएवलोपेभिमत : । तेनविभक्ताभ्रा

तरद्रव्यमधनस्य यद्विभक्तस्य सत्॰
भ्रातृभ्यो दीयते ॥ विभक्ते पिधने
यस्तु स्वीयांशं प्रतिपादयेत् । पुनर्वि
भज्य तद्द्रव्यमप्राप्तं भ्रातृषु दापयेत् ॥
विभक्तज: । पुं॰ विभागानन्तरंजाता
पत्ये ॥ पुत्रै: सह विभक्तेनपि
त्रायत्स्वयमर्जितम् । विभक्तजस्य तत्
सर्वमनीशा: पूर्वजा: स्मृता: ॥
विभक्ति: । स्त्री॰ विभागे ॥ सुप्ति
ङौ: ॥ यथा । सङ्ख्याकर्मात्म्य
सामान्यै: शक्तिमान्प्रत्ययस्तु य: ।
सा विभक्तिर्द्विधा प्रोक्ता सुप्तिङ् चेति
प्रभेदत: ॥ सङ्ख्याकारकाद्यर्थ
भ्यां व्यवच्छिन्नस्वशक्तिमान् य: प्रत्य
य: सा विभक्ति: । सुप्तिङिति
भेदात् सा द्विधेति शब्दशक्तिप्रकाशि-
का ॥ भाग्यशक्तौ ॥ विभज्यतेप्रा
तिपदिकार्थोऽनया । क्रियाक्ति
न् ॥
विभजनीय: । त्रि॰ विभा
ज्ये । विभागयोग्ये ॥ भज
नार्हे ॥
विभज्य: । त्रि॰ विभक्तव्ये ॥ नञ्
चोप्यर्तिप्राप्ते॰ क्यपनविभज्योप
पदे॰ इतितद्यपवादोयन्निपात्यते
। तेनविभाज्यमितिनभवति ॥
विभव: । पुं॰ राये । धने ऐश्व
र्ये ॥ विभवति । भू॰ । पचा
द्यच् । भिक्षाप्रायस्तरधार्यं धन्वा

शीतनिवारणी । अचलाक्षिश्वेभ
क्तिर्विभवे: किंप्रयोजनमितिस
ख्यासिधर्म: ॥ निवृत्तौ ॥ मो
क्षे ॥ विगत: भवोयस्मिन् ॥ ष
ष्टिवत्सरान्तर्गतद्वितीयवत्सरे । य
थाभविष्ये भैरवलक्षाच । सुभिक्षं
क्षेममारोग्यं सर्वव्याधिविवर्जिता:
। प्रशान्तामानवास्तत्रबहुशस्यावसु
न्धरा । हृष्टास्तुष्टाजना: सर्वेवि
भवेचवरानने ॥ २ ॥
विभवी । त्रि॰ ऐश्वर्यवति ॥ विभ
वोऽस्यास्ति ॥ इनि: ॥
विभा । स्त्री॰ शोभायाम् ॥ प्रकाशे ॥
किरणे ॥ चदीच्यांशोभसुप्रभाम् ॥
विभाकर: । पुं॰ वह्नौ । अर्के ॥
सूर्ये । विभांकरोति । दिवावि
भानिशेतिट: ॥ अर्कवृक्षे । चि
त्रकवृक्षे ॥
विभाग: । पुं॰ अंशे । भागे । वि
वेके । विविच्यप्रयोगे । संयोगना
शकमद्रव्यवृत्तिनिर्गुणे ॥ स्वत्व
निवर्त्यानुकूलव्यापारे ॥ विभ
ज्यते॰ विभजनंवा । भज॰ । भा
वेघञ् ॥
विभागी । त्रि॰ अंशिनि ॥ विभा
गोऽस्यास्ति । अतइनिठनावितीं
नि: ॥
विभाजित: । त्रि॰ विभागेनस्था
पिते ॥

विभाज्य : । त्रि॰ विभजनीये । विभाजयितुं योग्ये ॥ विपूर्वाद्भजधातोर्ण्यत् ॥

विभाण्डक : । पुं॰ ऋष्यशृङ्गपितरि॰ मुनिविशेषे ।

विभाण्डी । स्त्री॰ आवर्तकीलतायां ॥

विभात् । त्रि॰ भासमाने ॥ प्रपन्न : ॥

विभातम् । न॰ प्रभाते । प्रत्यूषे ॥ विभातुं प्रवृत्तम् । भा॰ । चादिकर्मणि क्त : ॥

विभातकम् । न॰ प्रत्यूषे ॥

विभाव : । पुं॰ परिचये ॥ रसस्योद्दीपनादौ ॥ रत्यादीनां कारणेषु । आलम्बनोद्दीपनादिषु । आलम्बनोद्दीपनकारणेषु ॥

विभावनम् । न॰ विभावनायाम् ॥

विभावना । स्त्री॰ अलङ्कारविशेषे । विभावना विना हेतुं कार्योत्पत्तिर्यदुच्यते । अप्यलाक्षारसासिक्तं रक्तं त्वच्चरणद्वयम् । अत्र लाक्षारसासेकरूपकारणाभावेऽपि रक्तिमा कथित : स्वाभाविकत्वेन विरोधपरिहार : ॥

विभावरी । स्त्री॰ तमस्विन्याम् । रजन्याम् । यामिन्याम् ॥ निशायाम् । हरिद्रायाम् । कुट्टन्याम् ॥ वक्रयोषिति । विवादशस्तरायणाम् । विभाति नक्षत्रादिभि : । क्वनिप् । वनोरच ॥ ङीब्रौ ॥ मौखर्यनिरताया-

याम् ॥ मेदाहृद्दे ॥

विभावसु : । पुं॰ ग्रहपतौ । सूर्ये ॥ अर्कवृक्षे ॥ पावके ॥ हारभेदे ॥ चित्रकवृक्षे ॥ चन्द्रे ॥ विभा प्रभा एव वसु धनं यस्य ॥ असुरविशेषे ॥ सर्पे ॥

विभाषित : । त्रि॰ अभ्युदिते । ख्याते ॥ विचक्षिते ॥ विशेषेणोत्पादिते ॥ विशेषेण प्रापिते ॥ विभिश्रयिते ॥ विशेषेण भाषित : ॥

विभासि । त्रि॰ प्रभावसम्पन्ने ॥ विभा दीप्तिरस्ति । इनि : ॥

विभाव्य : । त्रि॰ संलक्ष्ये ।

विभाषा । स्त्री॰ विकल्पे ॥ विभाष्यते विकल्प्यते । भावव्यक्तायां वाचि । शौरसेन्यपभ्रंशप्रकार : । ततष्टाप् ॥

विभिन्न : । त्रि॰ मिश्रिते ॥ विदारिते ॥ विदीर्णे ॥ विभक्ते ॥ समाहते । प्रतिभिन्ने ॥ विकासिते ॥

विभीत : । त्रि॰ विभीतके ॥ विगतं भीतं रोगभयं यस्मात् ॥ त्रि॰ निर्भये ॥

विभीतक : । त्रि॰ कर्षफले । भूतवासे । कलिद्रुमे वहिडुके । बहेडा॰ इति ख्याते ॥ विभीतकं स्वादुपाकं कषायं कफपित्तनुत् । उष्णवीर्यं विमलस्य भेदनं कासनाशनम् ॥ रूक्षं नेत्रहितं केश्यं कृमिवैस्वर्यनाशनम् । विभीतमज्जा तृट्छर्दिकफवातहरो

लघु : ॥ कषायोमदहृत्वायधात्वम्लावितद्रुया ॥ विगतंभीतरोगमयमस्मात् ॥ स्वार्थेक : स्त्रियां॰जातेरितिङीष् ॥

विभीषण : । पुं॰ रावणानुजे ॥ नलद्रुमें ॥ त्रि॰भयानके ॥ विभीषयतेभीषयते । ञिभीभये । नन्द्यादित्वात्ल्युः । भियोहेतुभयेषुक् ॥ निरत्वाणिन्दे ॥ विगतंभीषणंभयंकरमस्मात्यस्य : ॥

विभीषिका । स्त्री॰ भयप्रदर्शने ॥ यथा । हत्वाशक्तविभीषिकाकतिपयग्रामेषुहीना : प्रजा : ॰मधुन्तोषिटजस्थितेरुपहता :चौषीसुजन्तोकिल । मिहांसोपिमयंपरंभिजगतांसर्गस्थितिव्यापदामोगस्ततृपरिचर्ययानगणितोवैरिपनारायण :॥ इतिमिहयमिश्र : ॥

विभु : । पुं॰ शङ्करे । सदाशिवे ॥ परमेश्वरे ॥ सर्वमूर्त्तसंयोगिनि । परममहत्त्ववति ॥ सतु॰चात्माद्विधा । चात्मेन्द्रियाद्यधिष्ठाताकरणंहिसकर्त्तृकम् । विभुर्बुद्ध्यादिगुणवानबुद्धिस्तुद्विविधामतेतिभाषापरिच्छेद : । विभुरिति॰विभुत्वपरममहत्त्वमितिसिद्धान्तमुक्तावली ॥ कालश्चात्मदिशांसर्वगतत्वंपरमंमहदितिभाषापरिच्छेद : ॥चर्हति ॥ नित्ये ॥ भृत्ये ॥ विष्णौ ॥ त्रि॰व्यापके ॥ प्रभौ ॥ सर्वगते । दृढेवत्सापि ॥ यथा । निवृत्ते : सर्वदु:खानामीशान : प्रभुरव्यय : । अद्वैत : सर्वभावानांदेवस्तथैर्विभु : स्मृतद्वयागम : ॥ विविधभवतिषस्मात् । भू॰ । विप्रसम्भ्राद्द्रविड्डु : ॥

विभुता । स्त्री॰ सामर्थ्ये ॥ भावितत् ॥

विभूति : । स्त्री॰ भूतौ । ऐश्वर्ये । अणिमादिषु ॥ यथा । अणिमालघिमाप्राप्ति : प्राकाम्यंमहिमातथा । ईशित्वञ्चवशित्वञ्चैवतथाकामावसायितेति ॥ भस्मनि ॥ विनष्टतभस्मनि ॥ अंशे ॥ विविधभावे । विशेषेणभवनम् । स्त्रियांक्तिन् ॥विभूतिरितिकथनमन्यप्रादिनिवृत्त्यर्थम् ॥

विभूतिद्वादशी । स्त्री॰ विष्णोर्व्रतविशेषे ॥

विभूतिमत् । त्रि॰ ऐश्वर्ययुक्ते ॥ विभूतिर्विद्यतेऽस्य । मतुप् ॥

विभूमा । त्रि॰ परिपूर्णे ॥ विगताभूमायस्मात् । यमपेक्ष्यान्यत्रमहत्त्वंनास्तीति ॥

विभूषणम् । न॰ अलङ्कारे । आभरणे ॥ विशिष्टंभूषणम् । विभूष्यतेऽनेनवा । भूषयलङ्कारे । ल्युट् ॥ पुं॰मञ्जुघोषे ॥

विभूषा । स्त्री॰ शोभायाम् ॥ आभरणे ॥

विभूषित : । त्रि॰ अलङ्कृते ॥

विभृत : । त्रि॰ धृते ॥ पुष्टे ॥

विभ्यत् । त्रि॰ भयंकुर्वति ॥

विभेद : । पुं॰ विशेषे ॥

विभ्रंश : । पुं॰ नाशे ॥

विभ्रत् । त्रि॰ धारणकर्त्तरि ॥ पोषणकर्त्तरि ॥

विभ्रम : । पुं॰ भ्रान्तौ ॥ संशये ॥ शोभायाम् ॥ भ्रमणे ॥ हावप्रभेदे । स्त्रीणां शृङ्गारभावजातक्रियाविशेषे ॥ तथाहि । मदरागहर्षजनितविपर्यासो विभ्रम : । यथा । अन्यनिमित्तमानसादुत्थायान्यत्र गमनं • प्रियावलोकनामात्रिसत्वरं • सख्यालापनं • सुवेशैः सितक्रोधौ • पुष्पादीनांयाञ्चा • तत्तदैवतत्परित्याग : । अस्याभरणाद्यनामकारणतः स्खलनं मालनस्य । यदुक्तम् । क्रोधः स्मितञ्चकुसुमाभरणादियोऽन्नारध्वंसनस्तस्यैवविभ्रमनस्य । आचिन्त्यकान्तमवनं लपनं सखीभिर्निष्कारणोऽत्यसगतं तद्विभ्रमं तत् ॥ इति ॥ चित्तस्यानवस्थानं शृङ्गाराद्विभ्रमोमतः । इत्यन्यच ॥ अपिच । विभ्रमस्त्वरयाकाले भूषास्थानविपर्यय : । यथा । श्रुत्वायान्तंबहि : कान्तमसमाप्तिभूषया । भालेऽञ्जनं दृशोर्लाक्षा कपोले तिलक : कृत : । इति । योषितांयौवनजोविकारो विभ्रमदूरस्थिके ॥ अपिच । वल्लभप्राप्तिवेलायांमदनावेशसम्भ्रमात् । विभ्रमो हारमाल्यादिभूषास्थानविपर्यय : ॥ विविधं भ्रमणम् । भ्रमु अनवस्थाने । घञ् । नोदात्तोपदेशेतिनवृद्धि : ॥

विभ्रमा । स्त्री॰ विभ्रमायाम् । जरायाम् । वार्द्धक्ये ॥

विभ्राट्॰ड् । त्रि॰ भ्राजिष्णौ । दीप्तौ । अलङ्कारादिनाशोभमाने ॥ विशिष्यभ्राजते । भ्राजृ दीप्तौ भ्राजभासेतिक्विप् ॥

विभ्रान्त : । त्रि॰ विभ्रमयुक्ते ॥ यथा । विभ्रान्तभुवं मंजुलाङ्गकार्यकायं स आगत : । स्वामिष्टस्वपरानिष्टनाथ सिम्रात्पदेपदे ॥ इतिमहानिर्वाणतन्त्रम् ॥

विभ्रान्ति : । स्त्री॰ विभ्रमे ॥

विमत : । त्रि॰ विरुद्धमतिविशिष्टे ॥

विमति : । स्त्री॰ नानामतौ ॥ विरुद्धमतौ ॥

विमत्सर : । त्रि॰ मात्सर्यरहिते । अहितोयात्मदर्शीमनिर्वैरयुतो । विमतोमत्सरोयस्मात् ॥

विमना : । त्रि॰ दुर्मनसि । अन्यमनसि । चिन्तादिनाव्याकुलचित्ते ॥

विमनस्क : । त्रि॰ विमनसि ॥

विमनीकृत : । त्रि॰ वैमनस्यप्रापिते ॥ अविमना : विमना : सम्पद्यमान : कृत : अभूततद्भावेच्विः । रजसांलोपश्च शिच्विप्रत्ययसलोपौ ।

चत्सचावितोकार : ॥

विमय : । पुं॰ परिवर्तने । विनिमये ॥ विमीयते । मीञ् ॰ । एरच् ॥

विमर्द्दः । पुं॰ कालहृतहर्वे । चक्रमर्द्दे ॥ युद्धे ॥ व्यालोडने ॥ सङ्घर्षे ॥

विमर्द्दक : । पुं॰ चक्रमर्द्दे । वर्त्तो॰दीतिप्रसिद्धंभङ्गष्टे ॥

विमर्द्दनम् । न॰ कुङ्कुमादिनामर्द्दने । परिमले । चद्दचोदे । ल्युट् ॥

विमर्द्दना । स्त्री॰ कुङ्कुमादिमर्द्दे ॥

विमर्द्दोत्थ : । पुं॰ परिमले । मर्द्दनास्वासिसुगन्धादौ ॥ यथा । मधमन्वे मरिमलोविमर्द्दोत्थे मनोहरे ।दूरगामीमनोहारीगन्धश्चामोदईरितइति शब्दरत्नावली ॥

विमर्श : । पुं॰ विचारे ॥ न्यायमार्गे णविचारे ॥ संशयात्मिकायांवत्तौ ॥

विमर्शनम् । न॰ परामर्शे । वितर्के ॥

विमर्शित : । त्रि॰ विचारिते । विमर्श : सञ्जातोऽस्य ।तारकादित्वादितच् ॥

विमर्ष : । पुं॰ विचारणायाम् ॥ इतिजटाधर : ॥ विशिष्टासहनायाम् ॥

विमर्षणम् । न॰ ज्ञाने ॥ कर्मणाकर्मनिर्णयेनप्रायश्चित्तकल्प्यते । यविदद्धिकारित्वात्प्रायश्चित्तं विमर्षणम् ॥ इतिभागवतेषष्ठस्कन्ध : ॥

विमल : । पुं॰ सूर्यपरिवारे ॥ चर्हति । जिने ॥ न॰ तारहेममिश्रिधाकृते॰उपरसविशेषे । निर्मले । स्वच्छधातुके ॥ त्रि॰निर्मले । शोभे ॥ विगतंमलंयस्मात् ॥ चारौ ॥ रागादिशून्ये ॥

विमलतीर्थम् । न॰ तीर्थविशेषे । यथाद्यापिमीवर्णराजतमत्स्याद्दृश्यन्ते ॥

विमलदानम् । न॰ नित्यनैमित्तिककाम्यदाने ॥ यथोक्तंगरुडपुराणे । नित्यंनैमित्तिकंकाम्यंविमलंदानमीरितम् । चेतनासत्त्वयुक्तं नदानंतविमलक्षुतमितिग॰पु॰ ॥ ईश्वरप्रीणनार्थदाने ॥

विमलमणि : । पुं॰ स्फटिके ॥

विमला । स्त्री॰ शीतलायाम् । सप्तलायाम् । सोमवल्कप्रभेदे ॥ भुप : प्रभेदे ॥ देवीप्रभेदे ॥ यथा । उत्पत्तिनाभिदेवस्तुविरलोर्थेयमुच्यते । विमलाचमलादेवीजगन्नाथस्तुभैरव :॥

विमलात्मक : । त्रि॰ शौचे । निर्मले । स्वभावविमले ॥ विमलआत्मास्वभावोस्य ॥

विमलाद्रि : । पुं॰ शत्रुञ्जयपर्वते ॥

विमलेश्वर : । पुं॰ शिवे ॥ विश्वेदेव्यधिष्ठिते पुण्यस्थाने ॥

विमाता । त्रि॰ गणयितरि ॥

विमाता । स्त्री॰ मातु : सपत्न्याम् ॥ विरुद्धामाता । प्रादयोगतेतिसमास : ॥

विमातृज : । पुं॰ सापत्नभ्रातरि ।

वैमात्रेये ॥ विमातुर्जात : । यस्य स्यामजातावितिङ : ॥

विमान: । पुं॰ न॰ देवतायाने । व्योमयाने । सार्वभौमगृहे॰ घोटके॰ यानपात्रे । विशिष्टमानयन्त्यनेन । पुंसिसंज्ञायामितिकरणे घ: ॥ विशिष्टमास्थमिन्निलितवा । अधिकरणे ल्युट् ॥ विगतंमानमुपमाऽस्येतिवा । त्रि॰ मानहीने ॥

विमानन : । पुं॰ विमाने ॥

विमानता । स्त्री॰ तिरस्कारे ॥

विमानित : । त्रि॰ अनादृते ॥

विमार्ग : । पुं॰ कुपथे ॥

विमिश्र : । त्रि॰ विमिश्रे ॥

विमुक्त : । त्रि॰ विरहिते ॥ पृथग्भूते ॥ सर्वपापादिभिर्मुक्ते ॥ नित्यमुक्ते चिदानन्दरसचात्मनि । विशेष॰ अविद्याकामकर्मादिभिर्मुक्तः परित्यक्त : ॥ त्रिमि ॥ जीवन्मुक्ते ॥ जीवन्नेव दृष्टस्यात्कामादेर्विशेषेणमुक्त : सन् देहपातेभावि यस्मादिशेषेणमुच्यते । विमुक्तश्चविमुच्यतइतिश्रुते : ॥

विमुक्ति : । स्त्री॰ मोक्षे ॥ विमोचने । अनुध्यानरूपेऽनुग्रहे ॥

विमुख : । त्रि॰ पराङ्मुखे ॥ विरुद्धंमुखं यस्य ॥

विमुद्र । त्रि॰ प्रस्फुटे । प्रफुल्ले ॥ मुद्रारहिते ।

विमूढ : । त्रि॰ विचित्रे ॥ अनुत्पन्नब्रह्मात्मैक्यसाक्षात्कारे । दृष्टादृष्टविषयभोगवासनाकृष्टचेतस्तयाचात्मानात्मविवेकायोग्ये । वहूरदर्शिनि ॥ विगतमूढभावेऽतिपंतुरे॰ शुक्लार्थं विविक्तनक्षुषे ॥

विमूढभाव: । पुं॰ व्याकुलचित्तत्वे ॥

विमूढात्मा । त्रि॰ रागद्वेषादिदूषितात्म. करणे ॥ विमूढआत्माग्रस्य ॥

विमूर्द्धज : । त्रि॰ मूर्खशिरोमणौ । देहात्मवादिनि । श्रवणादरकारिणि ॥ विमूढानामिन : ॥

विमूल्य: । त्रि॰ अमोलविमोलइतिभाषायांख्याते । सहार्घे ॥

विमृत्यु : । पुं॰ विगतकामाविद्ये । वेदान्तविद्यात्मनि ॥

विमृश : । पुं॰ विमर्शे ॥

विमृष्ट । त्रि॰ विभाविते ।

विमृश्य : । त्रि॰ विचार्ये । विमृषे : कद्रुपधाच्चाकृपिचृतेरितिक्यप् ॥

विमृश्यकारी । त्रि॰ विवेकिनि ॥ विमृश्यकरोति । णिनि : ॥

विमोक : । पुं॰ विमोचने ॥

विमोघ : । पुं॰ मुक्तौ ॥

विमोचनम् । न॰ विमोचने । परित्यजने ॥

विमोचनम् । न॰ दूरीकरणे । विमुक्तौ । विपूर्वान्मुचेर्ल्युट् ॥ तीर्थविशेषे ॥

विमोह : । पुं॰ भ्रमपरम्परायाम् ॥ विशिष्टोमोह : ॥

विमोहनम् । न॰ व्याकुलीकरणे । वैचित्तीकरणे ॥

विमोहित : । त्रि॰ विविधं मोहं भ्रमपरम्परां प्रापिते । मोहयुक्ते ।

बिम्ब : । पुं॰ कृकलासे ॥ न॰ प्रतिबिम्बे ॥ बिम्बीफले ॥ वर्णहस्तान्ते ॥ मण्डलाकारवस्तुनि ॥ बभस्ति जलं वर्णपूर्णम् । कथित्वदनभ्रमवं यत्तु द्वितिकित बिम्बमेतत् ॥ यथा । नापटक्षतगोपवेश : शयनमथभूतप्रिय : । कर्मतिक्षतनन्दनषीकिरि विश्रुतदासवर्ग : ॥ पुं॰ न॰ सूर्य चन्द्रमण्डले ॥ वेतिशोभते । बीजत्वादिषु । उत्पाद्यन्ते ति॰ धन् नागमक्षस्वाणि ॥ विम्बमोष्ठ वचनात्माख्यन्तरे ॥

बिम्बकम् । न॰ मण्डले ॥ बिम्बीफले ॥

बिम्बजा । स्त्री॰ बिम्बिकायाम् ॥

बिम्बट : । पुं॰ सर्षपे ॥

बिम्बभृत् । त्रि॰ कारणभूते ॥

बिम्बा । स्त्री॰ बिम्बिकायाम् ॥

बिम्बिका । स्त्री॰ तुण्डिकेर्याम् । रक्तफलायाम् । पीलुपर्ण्याम् । कंदूरी॰ कुंदुरु इति भाषा ॥ वम्बौ कायति ॥ कैशब्दे । आतोनुपसर्गे क : । टापीरितित्व : ॥

बिम्बी । स्त्री॰ बिम्बिकायाम् ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥

बिम्बीफलम् । न॰ बिम्बिकायाम् । कन्दूरी॰ इ॰ प्र॰ फले । बिम्बीफलं स्वादु शीतं गुरु पित्तास्रवातजित् । स्तम्भनं लेखनं रुच्यं विबन्धाध्मानकारकम् ॥

बिम्बु : । पुं॰ गुवाके ॥

वियच्चारी । पुं॰ चिल्लपक्षी ॥ त्रि॰ आकाशगामिनि ॥

वियत् । न॰ विष्णुपदे । गगने । आकाशे ॥ विविक्तमपतिव्याप्नोति । इण् : शतृ ॥ यद्वा । वियच्छति॰ मविरमति । विपूर्वाद्यमेरन्येभ्योपीति क्विप् । क्वौ गमादीनामिति मलोपितुक् ॥

वियद्गङ्गा । स्त्री॰ मन्दाकिन्याम् । स्वर्ण्याम् । सुरदीर्घिकायाम् ॥ वियति॰ वियतीयागङ्गा ॥

वियद्भूति : । स्त्री॰ तमसि । अन्धकारे ॥

वियन्मणि : । पुं॰ सूर्ये । सहस्रांशौ ॥ वियतीमणिरिव ॥

वियम : । पुं॰ संयमे ॥ विविधयमने ॥ वियमनम् । यम : समुपनिविषुचेतिपक्षे॰ अप् ॥

वियात : । पुं॰ धृष्टे । निर्लज्जे ॥ विरुद्धं यातं चेष्टितं यस्य । विरुद्धमयासौ हा । गत्यर्थेतित्त : ॥

वियामः । पुं॰ संयमे । विविधयमने ॥ वियमनम् । यमः समुपनिविषु चेति॰ पक्षेऽभावे घञ् ॥

वियुक्तः । त्रि॰ वियोगविशिष्टे ॥

वियोगः । पुं॰ विच्छेदे । विप्रलम्भे । रागिणोर्वियोजने । विरहे ॥ स्याद्वियोगजं दुःखं त्यजते प्रिये जने । अतिस्नेहपरिष्वङ्गाद्वर्तिरार्द्रापि दह्यते ॥ वियोजनम् । युजि र्योगे । घञ् । वियुज्यतेऽनेनवा ॥

वियोगभाक् । त्रि॰ विच्छेदयुक्ते ।

वियोगी । पुं॰ चक्रवाके । कोके ॥ त्रि॰ विरहिणि । वियोगयुक्ते । वियोगोऽस्यास्ति । इनिः ॥

वियोगिनी । स्त्री॰ विरहिण्याम् ॥

वियोजितः । त्रि॰ पृथक्कृते । वियोगं प्रापिते

विरक्तः । त्रि॰ विरागवति ॥ स च॰ कुटीचकबहूदकहंसपरमहंसभेदाच्चतुर्विधः ॥ वि-रञ्ज्-क्तः ॥ अतिरक्तवर्णे ॥

विरक्ता । स्त्री॰ सांसारिकविषयेषु विरागविशिष्टायाम् ॥ दुर्भगायाम् ॥ अननुकूलायाम् ॥ यां चिन्तयामि सततं मयि सा विरक्ता ॥

विरक्तिः । स्त्री॰ वैतृष्ण्ये ॥ तीव्रा तीव्रतरा चेति विरक्तिर्द्विविधा मता । तत्र सत्यां तु तीव्रायां न्यसेद्योगी कुटीचके । शक्तो बहूदके तीव्रतरायां हंसं क्षिते । मुमुक्षुः परमहंसोऽसौ साक्षाद्विज्ञानसाधने ॥ रञ्जेः क्तिन् ॥

विरङ्गम् । न॰ कङ्कुष्ठे ॥

विरचनम् । न॰ निर्माणे ॥ विशेषरचनम् ॥

विरचितः । त्रि॰ निर्मिते ॥ विशेषेण रचितः ॥

विरजम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥

विरजाः । त्रि॰ विगतधर्माधर्मे ॥ रजोगुणरहिते ॥ विगतं रजो यस्य सः ॥

विरजा । स्त्री॰ विगतार्त्तवायाम् ॥

विरजस्तमाः । पुं॰ द्वयातिगे । निःसत्त्वरजस्तमोगुणे ॥ रजस्तमोभ्यां विगतः । निरादयस्तिसमासः ॥ विगते रजस्तमसी यस्मादिति वा ॥

विरजा । स्त्री॰ कपित्थपर्ण्याम् ॥ दूर्वायाम् ॥ ययातिमातरि ॥ गोलोकस्थकृष्णसखीविशेषे ॥ नदीविशेषे ॥ देवयानपथवर्त्तिन्यां नद्याम् ॥ जगन्नाथक्षेत्रे च ॥ यथा । सुवर्णस्योपवासस्य सर्वतीर्थेष्वयं विधिः । वर्जयित्वा गयां गङ्गां विशालां विरजां तथा ॥

विरजाक्षेत्रम् । न॰ पुरुषोत्तमतीर्थे ॥ यथा । उत्कलेनाभिदेशस्तु विरजाक्षेत्रमुच्यते । विमलासा महादेवी जगन्नाथस्तु भैरवः । इति तन्त्रचूडामणीपीठनिर्णयः ॥

विरजाहोम : । पुं॰ अवधूतस्तस्यादर्शे॰ आगमप्रोक्तकर्मविशेषे॥

विरञ्च : । पुं॰ द्रुहिणे । ब्रह्मणि ॥ विरचयति । रचप्रतियत्ने । यथा ग्रान्। पृषोदरादित्वान्नुमागमः ॥

विरञ्चि । पुं॰ स्रष्टरि । ब्रह्मणि ॥ विरचयति । रच॰ । स्वार्थण्यन्तादिञ् : । पृषोदरादित्वान्नुम् ॥

विरणम् । न॰ वीरणतृणे ॥

विरत: । त्रि॰ निवृत्ते । विरक्ते ॥

विरति : । स्त्री॰ आरतौ । उपरतौ । निवृत्तौ ॥ विरमणम् । रमक्रीडायाम् । क्तिन् ॥

विरथ : । त्रि॰ अरथे ॥

विरमणम् । न॰ विरतौ ॥ विपूर्वाद्रमेर्ल्युट् ॥

विरमित : । त्रि॰ निरस्ते ॥

विरलम् । न॰ दधि ॥ त्रि॰ अवकाशे । पेलवे । तनौ । सान्तरे ॥ विराति । रादाने । बाहुलकात्कलन् ॥ पुं॰ मिश्रणे ॥

विरलजानुक : । त्रि॰ अज्ञाधानुविशिष्टे । प्रज्ञौ । प्रज्ञे ॥ द॰ द्वि॰ चन्द्र : ॥

विरलद्रवा । स्त्री॰ अल्पद्रवौघ्याम् ॥ यथा । यवागूरूपिकाआया सैवसद्द्रवतक्रिया । विलेपीत रलाचस्मात्सामुच्याविरलद्रवा ॥

विरस : । त्रि॰ रसहीने ॥ विगतोरसोयस्मात् ॥

विरह : । पुं॰ विप्रलम्भे । वियोगे । विच्छेदे ॥

विरहिणी । स्त्री॰ वियोगिन्याम् ॥ विच्छेदविशिष्टायाम् ॥ नार्यामभ्रतौ । ङीप् ॥

विरहित : । त्रि॰ त्यक्ते । विहीने विप्रयोगरहित : ॥

विरही । पुं॰ वियोगिनि । विरहविशिष्टे ॥ विरहोस्यास्ति । अ सद्दानि॥रहसरोभीख्यर्थेयोनिर्यां॥

विरहोत्कण्ठिता । स्त्री॰ नायिकाविशेषे ॥ विरमयकृतात्सो विरहोत्कण्ठिता समीतत्सत्यात्॥

विराग : । पुं॰ वैराग्ये । रागाप्रसिद्धिनि ॥ त्रि॰ गताभिलाषि ॥ विगत : रागोस्य ॥

विरागार्ह : । त्रि॰ विरागयोग्ये । वैरङ्गिके ॥ अर्हति । अर्ह॰ । यथाग्रान् । विशिष्टोराग : विराग : । विरागस्यअर्ह : ॥ अमर्हति ॥

विरागी । त्रि॰ निरस्तिमसि ॥

विराट् । पुं॰ विविधंराजमानत्वात्स्थूलसमष्ट्युपहितचैतन्येभगवत : स्थूलरूपे ॥ यथा तत्कार्यस्यविराड्देह : स्थूलदेहोयमात्मनदृतिः । पञ्चीकृतभूतानांयत्कार्यंततत्का-

र्थं विराट् देहोभवतिसचदेह : प रमेश्वरस्यस्थूलदेह ॥आत्मनोममम गवत्त्वाद्‌ • दे • भो • ॥ विराडात्माना म • स्थूलप्रपञ्चाभिमानीसूर्यमण्ड लात्मक : समष्टिदेहश्चगोलकव थानुयायीहिरण्यगर्भ : सं चस्त्रा ध्यामथान्तरमितिव्याख्यातार : ॥ विप्रीतिपराजरी । राजृ दीप्ती । विवि धं राजतीवा । सत्सूद्विषेतिक्विप् । स्त्रियां ॥ स्त्री • दशावरायांकनी ॥

विराज : । पुं • विराजि ॥

विराजमान : । त्रि • दीप्तिविशिष्टे । शोभमाने ॥

विराजित : । त्रि • शोभिते । दीप्ते ॥

विराट : । पुं • मत्स्यदेशे ॥ वैदर्भदे शादूर्ध्वं स्वइन्द्रप्रस्थाच्चदक्षिणे । म रुदेशात्पूर्व्वभागेविराट : परि कीर्त्तित : ॥ मत्स्यदेशाधिपे ॥ नगरविशेषे ॥

विराटक : । पुं • राजपट्टे ॥ इति हेमचन्द्र : ।

विराटज : । पुं • विराटदेशोत्पन्नहीर के । राजपट्टे । राजावर्त्ते ॥ त्रि • विराटराजजाते ॥

विराधी । पुं • हस्तिनि ॥ इतिश ब्दमाला ॥

विराद्ध : । त्रि • विप्रकृते ॥ राधेर निट : धामर्थित्वा : ॥

विराध : पुं • रामायणप्रसिद्धराक्षसविशेषे ॥

विराधनम् । न • पीडायां ॥

विराध्यन् । त्रि • अपकुर्वति ॥

विराम: । पुं • अवसाने ॥ वितर्कवि चारानन्दास्मितादिरूपचिन्तात्या गे । शब्दुपरमे ॥ विपूर्वाद्रमेर्भावे घञ् ॥ विरमन्ते निवर्त्तन्तेऽस्मि न्निति वा ॥

विराव : । पुं • शब्दे । स्वाने । आ रावे ॥ विरवणम् । रु • उपसर्गे रु वइतिभावेघञ् ॥

विरिक्त : । त्रि • सञ्जातविरेके ॥

विरिञ्च : । पुं • वैकुण्ठे । विष्णौ ॥ परमेष्ठिनि ॥ शिवे ॥ इ • अ • रत्न मालौ ॥

विरिञ्चन : । पुं • विरञ्चने । द्रुहि णे ॥ इ • हे • चन्द्र : ॥

विरिञ्चि : । पुं • शिवे । विष्णौ ॥ विधातरि । परमेष्ठिनि । सुरज्ये ष्ठे ॥ भूतानिविरचयति । रचप्र तियत्ने । स्वार्थण्यन्तादचइ : । पृषोदरादित्वादकारस्येत्त्वं नुमाग मश्च ॥

विरिब्ध : । पुं • स्वरे ॥ रेभृशब्दे सौत्र : । क्त : । वृ अवसानाध्वान्ते त्यादिनानिपातित : ॥

विरिष्ट : । त्रि • विच्छिन्ने ॥

विरुद्ध : । पुं • हेत्वाभासान्तरे । सा ध्याभावव्याप्ते हेतौ ॥ यथाशब्दोनि

स्तरमुक्तधर्मघटनयान्वयो । हित
पलोगांकठिना : सतिभवतिकरा :
सरोजकुसुमाकर : ॥ पेशलमपिख
लवचनं दहतितरांमानसंसुतत्त्ववि
दाम् । परुषमपिसुजनवाक्यमलय
जरसवत्प्रमोदयति ॥ क्रौञ्चाद्रिरुद्दा
महपदढोयस्मार्गणानर्गलशातपा
ते । अभुग्नवाच्योऽत्यन्ताभिजात : स
भार्गव : सत्यमपूर्वसर्ग : । परिच्छे
दातीत : सकलवचनानामविषय :
पुनर्जन्मन्यस्मिन्ननुभवपथं योनगत
वान् । विवेकप्रध्वंसादुपचितमहा
मोहगहनो विकार : कोऽप्यन्तर्जड
यतिचतापञ्चकुरुते पयंदारामेकोनि
शयहृतिदलाकरहृतिम्ब्रितोऽस्माभि
स्तुष्यादादलितमनोनिस्त्रंशानिधि :
। कृपणंजानीतेनिजकरपुटीकोटरग
तंक्षणादेनंताक्ष्यत्तिमिमकारमोपास्त
तिमुनि : ॥ समदमतङ्गजमदजलनि
स्यन्दतरङ्गिणीपरिष्वङ्गात् । क्षिति
तिलकत्वमितटगुणिगद्धरचूडापगा
विशालिन्दो ॥ इति ॥ धर्मे धर्मे ।
विपरीतार्थे ॥ यथा । श्रुतिस्मृति
विरोधेतुश्रुतिरेवगरीयसी । अवि
रोधेसदाकार्यंस्मार्तंवैदिकवत्सता
॥ असामानाधिकरण्ये ॥ न्यायमते
०साध्यव्यापकाभावप्रतियोगित्वमि
तिचिन्तामणि : । साध्यासमानाधि
करण्यमितिदीधिति : । सन्निकृ

दादेरन्यतरेणापरस्मारणे ॥ विरोध
नाख्यवस्तुनि ॥

विरोधकृत् । पुं० वत्सरविशेषे । तत्फ
लंयथा । वासवोवर्षतेदेविदेशेदेशेच
खण्डमण्डले । अधिकश्चैवधान्यस्य
कर्मविरोधीक्लेशिनाम्भृतम् ॥ ४५ ॥
त्रि० विरोधकर्त्तरि ॥

विरोधन : । पुं० विहिपि । न० पर्यव
स्थायाम् । विरोधे ॥ तद्धिर० । ल्यु
ल्युट् वा ॥

विरोधी । पुं० शत्रौ ॥ विरोधोस्यास्य
स्मिन्वा । इनि : ॥ वत्सरविशेषे ॥
यथा । अनभिप्रवसोदिकाधान्यौष
धिप्रपीडनम् । जायतेमानुषेवष्ट
विरोधिनिनसंशय : ॥ त्रि० विया
दिनि । विरोधविशिष्टे ॥

विरोधिनी । स्त्री० विरोधकारिकाया
म् ॥ विरोधविशिष्टायाम् ॥

विरोधोक्ति : । स्त्री० विप्रलापे । पर
स्परविरोधिवचने ॥ विरोधयुक्ति : ॥

विल : । पुं० उच्चै : श्रवसि । इन्द्राश्
श्वे । पेटके ॥ न० छिद्रे । रन्ध्रे ॥
गुहायाम् ॥ विलतिभिनत्ति । वि
लभेदने० भीष्मादि : । इगुपधेति
क : ॥ विल्यतेवा । क्वचिद्वृटीय
मुक्तमिति० इगुपधेतिक : । घञर्थे
कोवा । खनोघचेतिघे० संज्ञापूर्व
कत्वाद्गुणाभावोवा ॥

विलकारकः । पुं॰ मूषिके ॥

विलकारी । पुं॰ मूषिके ॥ गर्त्तकारके ॥

विलक्षः । त्रि॰ विस्मयान्विते । परकीयधर्मशीलादौ प्राप्तार्थे ॥ विशेषेण लक्षयति । लक्ष आलोचने । पचाद्यच् । लक्ष्याद्भ्रष्टे ॥ लज्जिते । विलक्षणे ॥

विलक्षणम् । न॰ हेतुशून्यायां स्थितौ । निष्प्रयोजनस्थितौ ॥ यथा । विलक्षणं मतं स्थानं यद्वृथा निष्प्रयोजनमिति भागुरिः । त्रि॰ भिन्ने । अन्यलक्षणे ॥ विशिष्टलक्षणयुक्ते ॥ विगतं लक्षणमालोचनं यत्र ॥

विलक्षणा । स्त्री॰ अध्यात्मविधौ ॥

विलक्षितः । त्रि॰ चिह्निते ॥ विशेषेण लक्षितः ॥

विलग्नः । पुं॰ न॰ मध्ये ॥ न॰ लग्ने ॥ मेषादिलग्नमार्गे ॥ त्रि॰ लग्ने । संसक्ते ॥ विशेषेण लग्नः ॥ वियुक्ते ॥

विलङ्घनम् । न॰ अतिक्रमणे ॥

विलङ्घितः । त्रि॰ अतिक्रान्ते ॥

विलङ्घ्यः । त्रि॰ अतिक्रमणीये ॥

विलज्जः । त्रि॰ लज्जाहीने ॥ विगता लज्जा यस्य सः ॥

विलपनम् । न॰ विलापे ॥ भाषणे ॥

विलम्बः । पुं॰ उचितकालाधिककाले ॥ लम्बने ॥ गौणे ॥ वत्सरविशेषे ॥ तत्फलं यथा । तस्करैः पार्थिवैश्चैवमभिभूतमिदं जगत् । सर्वैर्भयमितामान्यो विलम्बे तु भयं प्रवत् ॥ ३२ ॥

विलम्बनम् । न॰ अशैत्र्ये ॥

विलम्बितम् । न॰ नृत्ताख्यन्यादौ । विशेषलम्बनं कालधारणाद्यः मध्यं कं गतिविशेषप्रदर्शनात् । अविषयसंनि॰ ओष्ठौ मध्यः कौधिकरणे विलिक्तः ॥ त्रि॰ आश्रिते । विलम्बमाने ॥

विलम्बी । त्रि॰ लम्बमाने । विशेषेण लम्बमाने ॥

विलम्भः । पुं॰ अतिसर्जने । दाने ॥ विलम्भिः । डुलभष् प्राप्तौ । घञ् । उपसर्गात् खल्घञोरिति नुम् ॥

विलयः । पुं॰ प्रलये ॥ विशेषेण लीयन्ते पदार्था अस्मिन् । लीङ् श्लेषणे । एरच् ॥ यथाक्षयपक्षतीथे ॥

विलला । स्त्री॰ श्वेतवचायाम् ॥ इ॰ राजनि॰ ॥

विलवासः । पुं॰ जाहकजन्तौ ॥

विलवासी । पुं॰ सर्पे ॥ विलेवसति । णिनिः ॥

विलशयः । पुं॰ बिलेशये ॥

विलसन् । त्रि॰ विलासयुक्ते ॥

येषविवर्त्ते• सुखमिवतत्त्वालाभा त्स्वनभेदादिर्विवर्त्तनिर्दारिते ॥ त थाच । सतोनिरंशेचानन्दविवर्त्ती जगदिद्यताम् । अवस्थान्तरमानन्तु विवर्त्तोरज्जुसर्पवत् ॥ मायाशक्तिः कल्पकाख्यैन्द्रजालिकशक्तिवत् । शक्तिः शक्तात्पृथङ्नास्तितद्द ष्टेनचाभिदा । प्रतिबन्धस्यदृष्टत्वा च्छक्त्यभावेतुकस्यसः ॥ शक्तेः कार्यानुमेयात्वादकार्येप्रतिबद्ध्य ते ॥

विवर्त्तितः । त्रि• परिवर्त्तिते ॥

विवर्द्धनः । पुं• विशेषेणवर्द्धिते ॥

विवशः । त्रि• अवशात्मे । अवश्यात्म नि । अरिष्टदुष्टधीः । आसन्नमर णसूचकारिष्टदर्शनेनदुष्टमतौ ॥ विवशं भष्ट• कामयते । वश• । अच् ॥ कातरे ॥

विवसनः । पुं• आर्हति । जिने ॥ नग्ने ॥ त्रि• दिगम्बरे ॥ विगतंवसनं यस्य सः ॥

विवस्त्रः । त्रि• नग्ने ॥

विवस्वान् । पुं• सर्वतविवर्त्तमानोऽभू ति• आदित्ये । सूर्ये ॥ विविधंवस्ते •आच्छादयति । वस• । क्विप् । विवारश्मिरस्त्यस्ति । मतुप् । तसौ मत्वर्थे इतिभत्वान्नरुत्वाभावः ॥ वि वस्तोऽस्यास्तीतिवा ॥ अर्कवृक्षे ॥ विबुधे । सुरे ॥ अरुणे ॥ वैवस्वत

मनौ ॥

विवस्वती । स्त्री• सूर्यनगर्याम् ॥

विवहः । पुं• दारपरिग्रहे । वाहाः पञ्चमेस्कन्धे । यथा । ऊढ्वाह गौतमस्याशुदृशमितिव्रतसमाप्तौ : सप्तवर्षेत्यायतिभ्यः पञ्चमोविवहि गम । यु ॥

विवाकः । त्रि• विवेचनकर्त्तरि ॥ य था । अर्थिप्रत्यर्थिनोर्वचनविवेकवि षयसभ्यैः सहविवेचनशीलोविवेचयति वा • विवाकइतिमिताक्षरा ॥

विवादः । पुं• व्यवहारे । ऋणादि न्याये । सचधनविभागादिविषय न्यायादिः ॥ यथा । ऋणादानदाय भागांश्रयोवेतनस्य । विवादोव्य वहारस्यतस्मिन्नगद्यते ॥ अष्टादश विवादस्थानानियथा । तेषामाद्य मृणादानंनिः क्षेपोऽस्वामिविक्र यः । सम्भूयचसमुत्थानंदत्तस्यान पकर्मच ॥ वेतनस्यैवचादानंसंविद श्चव्यतिक्रमः । क्रयविक्रयानुशयो विवादः स्वामिपालयोः ॥ सीमा विवादधर्मश्चपारुष्येदण्डवाचिके । स्तेयञ्चसाहसञ्चैवस्त्रीसंग्रहणमेवच ॥ स्त्रीपुन्धर्मोविभागश्चद्यूतमाह्वयमे वच । पदान्यष्टादशैतानिव्यवहार स्थिताविहेतिमनुः ॥ मिथोविरुद्ध वादे । पक्षप्रतिपक्षपरिग्रहेणविरुद्ध वदने ॥ विरुद्धोवादोविवादः ॥

विवादानुगत : । त्रि॰ विवादकर्त्तरि ।

विवादी । त्रि॰ विवादयति । मत्वर्थी यद्गुनि : । विवादकर्त्तरि ॥

विवाधनम् । न॰ शाठ्ये । पीडाया म् ॥

विवाधा । स्त्री॰ पीडायाम् ॥

विवार : । पुं॰ वर्णोच्चारणे प्रयत्नवि शेषे ॥ विवारयतिविकासयत्यास्य मितिविवारइतिकैयट : ॥

विवास : । पुं॰ समाप्तौ ॥

विवाह : । पुं॰ भार्याप्राप्तिहेतौ । दार परिग्रहे । उपयमे । परिणये । उद्वाहे । उपयामे । पाणिपीडने ॥ धर्मप्र आरव्यर्थो ह्ययविवाह : ॥ विवाहो ऽष्टविध : प्रोक्त : स्मृतिशास्त्रे पुरा रिभि : । ब्राह्मादिविविभेदेनकलौ तद्विविधोमत : । परिणीतास्तुया नार्योब्राह्मादौविप्रमतत्वभि : । ता एवदारा विज्ञेयाअन्या : सर्वा : परस्त्रि य॰ इतिमहानिर्वाणतन्त्रम् ॥ विवा हानन्तरकन्याया भर्तृगृहगमनकाले विवादोनारोदनपुराणसिद्धम् । यथा दुर्वाससासहयोर्वकन्याया : कन्द स्याविवाहे । कन्यासमर्पणंकृत्वा मोहादुच्चैररोदच । मूर्च्छामवाप स मुनि : स्वकन्याविरहातुर : ॥ च पल्यभेदशीकोपि : स्रोसाराशंनस्मृ ग्रति । घर्मं नचैतनाप्राप्यवोधया मासपान्यकाम् ॥ मूर्च्छितातास

विच्छेदाद्दुःखौघसंयुताम् ॥ इतिब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥ विशिष्ट वहनम् । वहप्रापणे । घञ् ॥

विवाहक : । पुं॰ विवाहे । स्वार्थेक : ॥

विवाहित : । पुं॰ स्त्री॰ कृतविवाहे ॥

विवाह्य : । त्रि॰ विवाहयितव्ये ॥

विविक्त : । पुं॰ वसुमन्दने । त्रि॰ पृ सम्यक्ते । एकान्ते । रहसि ॥ ज नसम्मर्दरहितदेशे । पूते ॥ विवि क्तिनि ॥ विविच्यतेऽस्मिन् । विचिर् । पृथग्भावे स्वरितेदाशो धिकारणे क्ते तस्य : । विविच्य ते विविच्यतेवा । विचिर्पृथग्भा वे॰ विचिर्विवेचनेवा । क्त : ॥ प स्य ।

विविक्तदेश : । पुं॰ जनसम्बन्धवर्जित देशे । स्वभावत : संस्कारतोवा ॰शुद्धे॰ऽशुचिभि : सर्पव्याघ्रादि भिश्चरहिते॰सुरधुनिपुलिनादौ॰वि षमसादयवादेशे ॥ विविक्तवासेदि स्य ॥

विविक्तसेवी । त्रि॰ एकान्तवासशीलमाते विवेकिनि ॥ विविक्तजनसम्बन्ध रहितं॰पुलस्त्य॰यद्वापद्मगिरिगुहादि ॰तत्सेवितुंशीलमस्य ॥

विविग्ना । स्त्री॰ दुर्भगायाम् ॥

विविग्न : । त्रि॰ भीते ॥

विविदिषा । स्त्री॰ वेदितुमिच्छायाम् ॥

विविक्षित : । त्रि॰ वक्तुमिष्टे । प

विशदः । पुं॰ शुक्ले । शुभ्रे । श्वेते । पाण्डुरे । धवले ॥ त्रि॰ धवलवर्णयुक्ते ॥ प्रसन्ने । विमले । व्यक्ते । विविक्तावयवे । यथा॰ स्वविशदमभ्यवहार्यमभ्यमिति ॥ विशीयते॰ शद्लृशातने । अच् ॥

विशदप्रभः । त्रि॰ निर्मलकान्तौ ॥

विशदनम् । न॰ प्रतिज्ञाने ॥ शब्देनप्रकटीकृताभिप्राये ॥

विशस्वरा । स्त्री॰ पक्षाम् । कृतिराजनिर्घण्टः ॥

विशयः । पुं॰ संशयेऽस्त्वायमर्थोनवेतिसन्देहे ॥ विविधशयनम् । शीङ्स्वप्ने । एरच् ॥

विशयी । त्रि॰ संशयिनि ॥

विशरः । पुं॰ वधे । मारणे । विशरणम् । शॄहिंसायाम् । ऋदोरप् ॥

विशरणम् । न॰ अवयवानांविश्लेषे ॥ मारणे ॥ भेदने ॥

विशल्यः । त्रि॰ शल्यरहिते ॥

विशल्यकरणी । स्त्री॰ ओषधिविशेषे॥

विशल्यकृत् । पुं॰ अस्फोटके । भूपलाशी । अपरमालीति॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ हते ॥ त्रि॰ विशल्यकारिणि ॥ विशल्यं करोति । डुकृञ्॰ । क्विप् ॥

विशल्या । स्त्री॰ अग्निशिखायाम् लाङ्गलिक्याम् । दन्त्याम् । गुडूच्याम् ॥ त्रिपुटायाम् ॥ शल्यनरहितायाम् । लक्ष्मणाख्यौषधौ । अजमोदायाम् ॥ कलिकायाम् । विगताशल्यात् । विगतशल्यमनया॰ यस्याद्वा । तीर्थविशेषे ॥

विशल्याऽनदी । स्त्री॰ तीर्थविशेषे ॥

विशसनः । पुं॰ तरवारौ ॥ खड्गे । नरकान्तरे ॥ न॰ मारणे ॥ शसुहिंसायाम् । ल्युट् ॥

विशसितः । त्रि॰ मारिते ॥ विपूर्वाच्छसेः क्तः ॥

विशसिता । त्रि॰ पशोरङ्गानांखड्गादिनापृथक्पृथक्कारके ॥

विशस्तः । त्रि॰ अविनीते ॥ शसु॰ । क्तः । दुर्विशसौवैयात्ये । इतीनिपातनादविनयएवानिटौस्तः ॥

विशस्ता । पुं॰ चाण्डाले ॥

विशाकरः । पुं॰ भद्रचूडे ॥

विशाखः । पुं॰ शिखिवाहने । कार्त्तिकेये षडानने ॥ विशाखति । शाखृव्याप्तौ । पचाद्यच् ॥ विशाखायांजातइतिवा । सन्धिवेलादीत्यण् । श्रविष्ठाफल्गुनीत्यादिनातस्यलुक । लुक्तद्धितलुकि । धन्विनांस्थानकविशेषे । वितस्त्यन्तरेणस्थितेपादद्वयेसतिविशाखाख्यस्थानंभवति॰ तस्मिन् । याचके । तर्कौ । पुनर्नवायाम् ॥

विशाखलम् । न॰ योधानांपादविन्यासभेदे ॥

विशाखा । स्त्री० षोड़शनचत्रे ।राधायाम् ॥ यस्मांजातस्यफलंयथा । सदानुरक्तोविविधक्रियायांसुवर्णकारैरपिसख्यमेति । यस्यप्रसूतचौभवेद्विशाखासन्तानकस्याविभवेत्प्रसूतः ॥ पार्थिवकनेत्रवचनम् ॥ षण्मात्राम् ॥ कठिल्लके ॥

विशाय : । पुं० उपशाये । यामिनांक्रमाच्छयने ॥ यथा । उपशायोविशायश्चपर्यायशयनार्थकौ ॥ विशयनम् । शीङ्स्वप्ने । व्युपयोः शेतेः पर्यायइतिघञ् ॥

विशारणम् । न० मारणे । इतिहेमचन्द्रः ॥

विशारद : । पुं० सर्वज्ञे । ईश्वरे ॥ बकुले ॥ महागन्धे ॥ त्रि० पण्डिते ॥ धृष्टे ॥ प्रगल्भे ॥ प्रसिद्धे ॥ श्रेष्ठे ॥ विशिष्टोविपरीतोवाशारद: । प्रादयोगतेतिसमास: ॥ यशुबे ॥

विशारदा । स्त्री० चुद्रदुरालभायाम् ॥

विशाल : । पुं० मृगभेदे ॥ पचिविशेषे ॥ नृपान्तरे ॥ वृत्तविशेषे ॥ त्रि० पृथुले ॥ विस्तृतार्थवृत्तेर्विशब्दात् वे : शालच्छङ्कटचाविति०शालच् ॥ यद्वा । विशति । विशप्रवेशने । तमिविशिविडीत्यादिनाकालन् ॥ विस्तीर्णे ॥

विशालता । स्त्री० पार्श्वविस्तारे । परिणाहे । यनवा० ह० भा० । विशालस्वभाव: । तस्यभावस्य तलाविति तल् ॥

विशालतैलगर्भ : । पुं० अङ्कोठवृक्षे ॥

विशालत्वम् । न० विशालतायाम् ॥

विशालत्वक् । पुं० सप्तपर्णवृक्षे ॥ विशालास्त्वगस्य । बहुव्रीहि ॥

विशालपत्र : पुं० आसाको । कीचपदेशप्रसिद्धोयम् । महद्दुनापि । श्रीतालेः विशालानिपत्राण्यस्य ॥

विशालफलिका । स्त्री० निष्पाव्याम् ॥

विशाला । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥ चन्द्रवारुणीमोक्षाविशालात्सुगमहाफला । विशालाक्षफलाश्चा मेवक्तुस्वरासरा । उज्जयिन्याम् ॥ विशयति । शत्रुवक्त्रे । ज्वलितीतिण : ॥ यद्वा । विशति । विश० । तमिविशिविडीतिकालन् । विशालशब्दात्स्त्रियामजाद्यतष्टापितिटाप् ॥ उपोदक्याम् । बदरिकाश्रमे ॥

विशालाक्ष : । पुं० हरे । महेश्वरे ॥ तार्क्ष्ये । गरुडे ॥ त्रि० विशालनयने । सुनेत्रे । विशालेअक्षिणीयस्य । बहुव्रीहौसक्थ्यक्ष्णो : स्वाङ्गात्षच् ॥

विशालाक्षी । स्त्री० यक्षिण्याम् ॥ नागदन्त्याम् ॥ देवताविशेषे ॥ पार्वत्याम् विशालाक्षीविशाला-

विशेषणम्, । न॰ विशेष्यधर्म्मः । स तु गुणादिर्यथा । नीलोत्पलमित्यादि । व्यवच्छेदके । इदमपि चेष्टविशेषणकथनम् । विशिष्यते येनतद्विशेषणम् । कर्त्तुः करणत्वविवक्षायां ल्युट् ॥ सुबन्तविशेष्यानीयानुरूपस्य विशेषणम् । तथा तिङन्तस्य सुबन्तस्य विशेषणम् । पश्चात्तुल्यभावस्तोत्यादौ सम्बन्धकर्म्मकगमनरूपक्रियायाश्चकर्म्मप्रधानत्वहेतुत्वमिति क्रयेण ॥

विशेषणविशेष्यभावः । पुं॰ पदार्थयोः सम्बन्धविशेषे ॥ द्वयोर्हिसतोः पदार्थयोर्लौकिकविशेषणविशेष्यभावोऽभवनातिप्रसङ्गात् ॥ सम्बन्धत्वञ्च निरूपणीयत्वात् यथा सोऽयंदेवदत्त इत्यत्र वाक्येतत्पदार्थतत्कालविशिष्टदेवदत्तस्य एतत्पदार्थेतस्य चैतद्देशवृत्तित्वकालान्वयभेदस्याभेदान्वयत्वेन विशेषणविशेष्यभावः । इन्द्रियार्थसन्निकर्षे षष्ठप्रत्यक्षे विशेषणविशेष्यभावसन्निकर्षः घटाभावप्रत्यक्षे चक्षुःसंयुक्तभूतलेघटाभावस्य विशेषणत्वात् ॥

विशेषतः । अ॰ विशेषादित्यर्थः ॥

विशेषप्रतिपत्तिः । स्त्री॰ उत्कृष्टसम्भावनायाम् ॥

विशेषविधिः । पुं॰ अल्पविषयकविधौ । यथा । तथा सामान्यकार्येभ्योऽपवादैकविधिर्बली । बहवो विषया यस्य स सामान्यो विधिर्भवेत् । अल्पः स्याद्विषयो यस्य स विशेषविधिर्मतः ॥ सामान्यविशेषयोर्मध्ये विशेषविधिर्बलवान् ॥

विशेषव्याप्तिः । स्त्री॰ व्याप्तिभेदे ॥ तल्लक्षणं यथा । पक्षीयेतरायावदधिकरणस्य समवृत्त्यधिकरणावृत्त्यभावाप्रतियोगित्वमिति चिन्तामणिः ॥

विशेषितः । त्रि॰ व्यवच्छिन्ने ॥

विशेषोक्तिः । स्त्री॰ अलङ्कारभेदे । तल्लक्षणोदाहरणे यथा । काव्यनिर्णये सति हेतौ फलाभावो विशेषोक्तिरित्युच्यते ॥ सतिपुष्कलकारणे । हृदि स्नेहक्षयो नाभूत् स्मरदीपे ज्वलत्यपि ॥ इति चन्द्रालोके ॥

विशेष्यः । पुं॰ व्यवच्छेद्ये । भेद्ये ॥

विशोकः । पुं॰ वेदान्तवेद्यात्मनि ॥ विगतः शोकदुःखादिर्यस्मात् विगतौ शोकः स्वतापोऽस्य । अशोकवृक्षे । त्रि॰ शोकरहिते ।

विशोधनम् । त्रि॰ विशुद्धिसाधने ॥

विशोधनी । स्त्री॰ इन्द्रपुर्याम् । शोधन्याम् ॥

विशोधनीबीजम् । न॰ दन्तीबीजे । जयपाले ॥

विशोधिनी । स्त्री॰ नागदन्त्याम् ॥

विश्वः । पुं॰ दीर्घे । बस्याम् ॥ विकटोष्ठी-गलौष्ठा । यजयासदतवि कुलप्रकरणानघ् । डित्त्वं नगुणः ॥

विश्रपणम् । न० विश्रापणे । इ० श० र० ॥

विश्रब्ध : । त्रि० अनुद्धते । शान्ते । विश्वस्ते । अत्यर्थे । गाढे ॥

विश्रब्धनवोढा । स्त्री० मुग्धानवोढाभेदे ।

विश्रम : । पुं० विरतौ । अश्रान्तौ ॥ विश्रम्यतेऽस्मिन्निति व्युत्पत्त्या विश्रम आधार : श्रमापनोदे । श्राम्यतेर्घञ् । नोदात्तोपदेशस्य मान्तस्याचमेरिति वृद्ध्यभाव : ॥

विश्रमणम् । न० विश्रामे ।

विश्रम्भ : । पुं० विश्वासे ॥ विश्रम्भणम् । अस्मिन्विश्वासे । घञ् ॥ केलिकलहे । प्रणये

विश्राणनम् । न० विश्राणिते । दाने । सम्प्रेषणे । परित्यागे । श्रणदाने । चुरादि : । प्रायेण विपूर्व : । भावे ल्युट् ।

विश्राणित : त्रि० दत्ते ।

विश्रान्त : । त्रि० विगतक्लमे । विगतचित्तादिखेदे । श्रमे : क्त : । अनुनासिकस्येति दीर्घ : ॥ श्रान्तियुक्ते ॥

विश्रान्ति : । स्त्री० विश्रमे तोषे विश्रमे । श्रमे : क्तिन् ॥

विश्राम : । पुं० विरतौ । विरामे । श्रमगुणास्तु । विश्राम्यत्यस्मिन्कृतत्वे दयमन्—श्याद् : श्रम : । इ

ति । मयमस्टहि । परमात्मनि ॥ संसारसागरे नृपति साद्दन्द्व- मिभिन्नरहितै० अविद्यादौ मौहा क्रोधेर्मद्रादिभिरपक्वै श्रेय० यशी कृतानां विश्रान्तिं कुर्वमाणानां विश्रामं मीष करीतीति विश्राम : परमात्मा । विश्रमणम् । भावे घञ् ॥ विश्रामवृत्तिस्वप विनाय म् । नोदात्तोपदेशस्येति वृद्ध्यभा वात्श्रमे : शुद्धदृप अस्य दुर्लभ त्वादितिभाव : । यदितु धर्मान् विश्रामयीत्यादाविष० विश्रुद्धोध मात्ययविज्ञानादेरर्थ क्रियर्म० तद्रूपं सिद्ध्यत्येव । अयं सुभिन्न वृत्तिभाव: । विश्रमपं यथा दृष्टाताः प्राक्तनाय विजितियमदायामु० नदेशदृष्टधर्मम् ।

विश्रामगृहम् । न० पान्थानां० प थि० विश्रामार्थनिर्मितगृहे यथा । कलापथायपहृदा यविश्रामगृहमध्य नि । सेतुं प्रसंवृतो येन तेन लोक स्य यातायातमनायासेनैव भवतीति म् ॥

विश्रामस्थानम् । न० पान्थानां० पथि विश्रामस्थानविशेषे ।

विश्राव : । पुं० प्रख्यातौ । अति प्रसिद्धौ । विश्रवणम् । श्रुश्रव णे । विपूर्व श्रुधातोर्घञ् ।

विश्रि : । पुं० मृत्यौ ॥

विश्रुतः । त्रि॰ ख्याते । प्रसिद्धे ॥ व्याप्ते । श्रु॰ । क्तः ॥ ख्याते ॥ हृष्टे । विशेषेण श्रुतः ॥

विश्रुतात्मा । पुं॰ विष्णौ । अनात्मविद्यावशान्मनुष्योऽहं ब्राह्मणोऽहं क्षत्रियोऽहमित्यन्तःकरणात्मनाप्रतीयमानोऽप्यन्तजडदुःखात्मनोऽभ्यो देहादिभ्यो विशेषेण वैलक्षण्येन वेदान्तवाक्यैः सत्यज्ञानादिलक्षणः सन् श्रुतः श्रवणादिनाऽवगत आत्मा यतो विशेषेण श्रुतत्वाद्विश्रुतात्मा । स च वेदवाक्यैः । यं सर्वभूतानि विदुरिति भगवद्वचनात् ॥ ब्रह्मविदि । विधेयो विश्रुत आत्मा येन । ज्ञानी त्वात्मैव मे मतमिति भगवद्वचनाद्ब्रह्मविष्णुरूपस्य सुप्रसिद्धत्वेन ॥

विश्रुतिः । स्त्री॰ कीर्त्तौ । विख्यातौ ॥

विश्लथः । त्रि॰ शिथिले ।

विश्लिष्टः । त्रि॰ शिथिले ॥

विश्लेषः । पुं॰ विधुरे ॥ वियोगे विभागे ॥

विश्वः । पुं॰ विश्वरूपभगवति ॥ व्यष्टसुपहितचैतन्ये व्यष्टिस्थूलशरीरोपहितस्य॰ विश्वशब्दवाच्यत्वे हेतुः सूक्ष्मशरीरमपरित्यज्य स्थूलशरीरादिप्रविष्टत्वादिति । सूक्ष्मशरीरं कारणशरीरम्॰ तदपरित्यज्य॰ स्थूलशरीरादौ॰ तदपेक्षयास्थूलशरीरं लिङ्गशरीरं तदादियैश्चपरमस्थूलशरीरस्येति तद्गुणसंविज्ञानो बहुव्रीहिः । तस्मिन् प्रविष्टत्वात् । तथाहि । जीवस्य त्रय उपाधयः सुषुप्त्यादौ बुद्ध्यादिसंस्कारोपरञ्जितमज्ञानमाद्यमुपाधिः । स्वप्ने जाग्रद्वासनामयं लिङ्गशरीरमुपाधिः । जाग्रदवस्थायान्तु सूक्ष्मशरीरसंसृष्टं स्थूलशरीरमुपाधिः । तथा च पूर्वपूर्वोपाधिविशिष्टस्योत्तरोपाधिप्रवेशात् सर्वशरीरप्रविष्टत्वेनैवास्य स्थूलभोगायतनाभिमानिनो विश्व इति संज्ञा ॥ यद्वा । सूक्ष्मशरीरं लिङ्गशरीरं तदपरित्यज्य॰ स्थूलशरीरं विराट् व्यष्टितदादियोनिचतुरादिक्षेत्रीनां॰ तत्तद्विषयाकाराणां तत् प्रविष्टत्वादिति हेतुयोजना विश्वशरीरस्यापि स्याद्विश्वः ॥ गणदेवताविशेषः ॥ ते यथा ॥ क्रतुर्दक्षो वसुः सत्यः कालः कामो धुरिः कुरुः । पुरूरवा माद्रवाश्च विश्वेदेवा दश स्मृताः ॥ इष्टिश्राद्धे क्रतुर्दक्षः सत्यो नान्दीमुखे वसुः । नैमित्तिके कालकामौ काम्ये च धुरिलोचनौ ॥ पुरूरवा माद्रवाश्चापार्वणे समुदाहृतौ । त्रि॰ धर्मादिषयान्या वा विश्वायांचाराः ॥ विशति॰ क सं क्षितिर्विश्वः । विश प्रवेशने । अश्प्रुषिलटिकणिखटिविशिभ्यः

कन्निति कन्। ब्रह्मणि। विशन्ति सर्वाणि भूतान्यस्मिन्-तत्। अनुप्रवेशयुक्त्या-विश्वमिति सर्वमितिवा ॥ पञ्चीकृतपञ्चमहाभूततत्कार्यात्मके वैराजशरीरे। भुवने। जगति। सर्वस्मिन्प्रपञ्चमात्रे। विशतिस्तत्कारणमितिनिरुक्तेः। तत्कारणस्वरूपात्हिविषयेस्तर्कसालं नकसंख्यंसा यामयत्वाद्विश्वा॰ इत्यमिदं किमस्वरूपं कयमिदमभूदस्य को हेतुः। इति नकदापिविचिन्त्यं चिन्त्यं मायेतिधीमता विश्वम् ॥ इति जिदारुचिकारे दारुतिरोभवतिसे विसर्गेव। जगतितथापरमात्मापरमात्मन्यपिजगत्तिरोधत्ते। ८४। इति ॥ अपिच। मूलोच्छेदं विनाकश्चित्प्ररोह त्विपुनः पुनः। यथालतास्तथापि श्वमज्ञानमगर्व विना ॥ अपिचाहुः। विश्वदर्पणदृश्यमाननगरीतुल्यं निजान्तर्गतंपश्यन्नात्मनिमाययाबहिरिवोद्भूतं यथानिद्रया। यः साक्षात्कुरुतेप्रबोधसमयेस्वात्मानमेवाद्वयंतस्मैश्रीगुरुमूर्त्तयेनमइदंश्रीदक्षिणामूर्त्तये ॥ इति ॥ अपिचाहुर्गौडपादाचार्याः। स्वप्नमायेयथादृष्टेगन्धर्वनगरंयथा। तथाविश्वमिदंदृष्टंवेदान्तेषुविचक्षणैरिति ॥ नागरे। शुण्ठ्याम् ॥ वोले ॥ चतोदृशास्ते ॥ त्रि॰ अखिले। कृत्स्ने ॥ विशतिस्व

कारणम् ॥ विश॰। अर्त्तेश्चित्रान्। अनन्ते ॥ विश्वंशतंसहस्रमसर्वमखण्यवाचकमितिभारतम् ॥ सर्वनाम संज्ञोयम्। आधुनिकसंज्ञाविषसर्वनामत्वपर्युदासात् ॥

विश्वकद्रुः। पुं॰ आखेटशुनि। मृगयाकुशलकुक्कुरे। खले। ध्वनौ ॥ त्रि॰ खले। पिशुने ॥ विश्वंकषंद्रवति। द्रुगतौ। मितद्रुप्रभृतित्वात् कुः ॥ यथा। विश्वपान्दतौ। कद्रिपाद्यानादौ। कद्वादि ॥

विश्वकर्मजा। स्त्री॰ विश्वकर्मसुतायाम्।

विश्वकर्म्मा। पुं॰ सहस्रांशौ। सूर्य्ये। मुनिविशेषे ॥ देवशिल्पिनि। त्वष्टरि। देववर्द्धकौ ॥ श्रीमोक्षौविश्वकर्म्मणैःमयस्तस्यप्रयोगवित्। विश्वकर्मास्माद्दरवैति ॥

विश्वकर्म्मसुता। स्त्री॰ सूर्य्यभार्य्यायाम्। संज्ञायाम् ॥

विश्वका। स्त्री॰ गृध्रविशेषाम् ॥

विश्वकृत्। पुं॰ देवशिल्पिनि। विश्वकर्म्मणि। ब्रह्मणि। परमेष्ठिनि ॥ विश्वंकरोति। डुकृञ्॰। क्विप्। तुक् ॥

विश्वकेतुः। पुं॰ कामे। मदने। विश्वस्मिन्-विश्वव्यापीवाकेतुर्ज्योतिरस्य ॥ अनिरुद्धे ॥

विश्वगः। पुं॰ ब्रह्मणि ॥

विश्वगन्धः। पुं॰ पलाण्डौ। न॰ बो

तदेवयुक्तियुक्तन्तु यावद्गाविरसाव नम् । योगवाहिपरं वातश्लेष्मजित् सन्निपातहृत् ॥ योगवाहि त्रिदोषघ्नं बृंहणं वीर्यवर्द्धनम् । येदुर्गुणा विषेऽशुद्धे तेस्युर्हीना विशोधनात् ॥ तस्माद्विषंप्रयोगेषु शोधयित्वा प्रयोजयेत् । अथशोधनविधिः । गोमूत्रे त्रिदिनंस्थाप्यं विषंतेन विशुध्यति । रक्तसर्षपतैलाक्तं तथाधार्यं च वाससि ॥ येगुणागरले प्रोक्तास्तेस्युर्हीनाविशोधनात् । तस्माद्विषप्रयोगेषु शोधयित्वा प्रयोजयेत् ॥ स्थावरजङ्गमश्चैव द्विविधं विषमुच्यते । दशाधिष्ठानमाद्यन्तु द्वितीयं षोडशाश्रयम् ॥ विशेषाभावप्रकाशितद्रव्यः । वैवेष्टिकायम् । विप्लव० विषविप्रयोगेश । सुश्रुपविविक्तः ॥ शाखाहृदीनेव विषं विषंरमापरजनाव्ययमेवमन्वते । योगेनजागर्त्ति निपीयतद्विषः स्मरन् रमांसुप्यतिमिद्रयाह रिः ॥

विषघाटशिनी । स्त्री० वन्ध्याकर्कोटक्याम् ॥

विषकान्दः । पं० नीलकान्दे ॥

विषघ्नः । त्रि० घातिशिष्टे । घ्नने ॥ घातिते ॥

विषघा । स्त्री० गुडूच्याम् ॥

विषघाती । पुं० शिरीषवृक्षे ॥ विषनाशके । त्रि० ॥

विषघ्नः । पुं० शिरीषद्रुमे ॥ यवासे ॥ विभीतके ॥ चम्पकवृक्षे ॥ त्रि० विषनाशके ॥ विषंहन्ति । हन० । अमनुष्यकर्तृकेषुचेतिठक् ॥ विषघ्नौषधानि मात्स्ये १९२ ऽध्यायेद्रष्टव्यानि ॥

विषघ्नधूपः । पुं० धूपविशेषे ॥ तथा । लाक्षाः सर्वरसोपेताः सर्पपाएलवालुकैः । सुवर्णातस्करतरोः कुसुमैरर्जुनस्य तु ॥ धूपोवासगृहेहन्ति विषंस्थावरजङ्गमम् । नतत्रकीटाः सविषा नदर्दुरसरीसृपाः । नकृत्याकार्मणंवास्ति धूपोयत्र विदह्यते ॥

विषघ्ना । स्त्री० विषहन्तायाम् ॥ गुडूच्याम् ॥

विषघ्नी । स्त्री० हिलमोचिकायाम् । इन्द्रवारुण्याम् । वनवर्वरिकायाम् ॥ स्वल्पफलायाम् ॥ भूम्याम लक्याम् ॥ रक्तपुनर्नवायाम् ॥ हरिद्रायाम् । वृश्चिकाल्याम् ॥ महायास्त्र्याम् ॥ तुलस्याम् ॥

विषघ्नी । त्रि० विष : श्लिष्टे ॥

विषजित् । पुं० देवताडवृक्षे ॥

विषज्वरः । पुं० महिषे ॥ विषजज्वरे ॥

विषग्रहम् । न० सूपकारे ॥

विषदः । त्रि० विषादप्राप्ते ॥ भग्नास्यारे ॥ दुःखिते ॥ विषोद्दिश्य० । पदस्थ० । गन्धर्वतिलकः । रदा

स्यामितिनत्वम् ॥

विषसूता । स्त्री० जडतायाम् ॥

विषतिन्दुः । पुं० कुपीलौ ॥ कारस्कर वृक्षे ॥

विषदम् । न० पुष्पकासीसे ॥ त्रि० विषदातरि ॥ यथा । विषदः स्याद् शुष्कास्योविषजोपीयत्वतेदिशः । स्वेदविषघुर्मांसव्योभीतः स्खलति जृम्भते ॥ विषं ददाति । डुदाञ् ०।० आतश्चेतिकः ॥

विषदंष्ट्रा । स्त्री० सर्पकङ्काल्याम् ॥

विषदन्तकः । पुं० सर्पे ॥

विषदर्शनमृत्युकः । पुं० चकोरपक्षिणि ॥ जीवञ्जीवस्तु चन्द्राक्षो विषदर्शनमृत्युकइतिहेमचन्द्रः ॥

विषद्रुमः । पुं० कारस्करवृक्षे ॥

विषधरः । पुं० आशीविषे । सर्पे ॥ विषस्यधरः ॥

विषधर्मा । पुं० कुलचयायाम् । शूकशिम्ब्याम् ॥

विषधात्री । स्त्री० विषघ्न्याम् ॥

विषनाशनः । पुं० शिरीषवृक्षे ॥ त्रि० विषनाशके ॥

विषनाशिनी । स्त्री० सर्पकङ्काल्याम् । नाकुल्याम् ॥

विषनुत् । पुं० श्योनाकवृक्षे ॥

विषपुष्पः । पुं० मदनद्रुमे । मदनपादपे ॥ न० नीलपद्मे विषयुक्तपुष्पे ॥

विषपुष्पकः । पुं० मदनवृक्षे ॥ ज्वरे ॥ विषपुष्पभक्षणजन्यरोगे ॥ विषपुष्पैर्जनितः । काशप्रयोजनाद्रोगइतिवत् ॥

विषभक्षणम् । न० विषखादने ॥ अथ मुहूर्त्तमाह । चराचरेन्द्रद्युलघूडुपिष्वाविषाधर्गोभानुकवीन्दुभौमात् । षड्ढष्टेऽङ्गेकविधानतामृत्सपाशकुटानिसद्दैतिषैना ॥

विषभिषक् । पुं० विषवैद्ये ॥

विषमः । पुं० अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । क्वचिद्यदतिवैधर्म्यान्नश्लेषोघटनामियात् । कर्त्तुः क्रियाफलावाप्तिर्नैवानर्थश्चयद्भवेत् ॥ गुणक्रियाभ्यां कार्य्यस्यकारणस्यगुणक्रिये । क्रमेणचविरुद्धेयत्सएषविषमोमतः ॥ ख शीरत्यन्तविसदृशतया० यद्दनुपपद्यमानत्वेनयोगः प्रतीयते० यश्चकिञ्चिदारभमाणः कर्त्ता० क्रियायाः प्रयासात्केवलमभीष्टं तत्फलंनलभेत० यावदर्थिनमप्यनर्थं विषयमासादयेत्० तथासत्यपिकार्य्यकारणयोर्गुणौक्रियेचपरस्परविरुद्धत्वंभजतः ०सममविषमं तथा० चतूरूपोविषमः । क्रमेणोदाहरणम् । शिरीषादपिमृद्वङ्गीकेयमायतलोचना । अयंक्वचकुकूलाग्निकर्कशोमदनानलः ॥ सिंहिकासुतसन्त्रस्तः शशः शीतांशुमाश्रितः । ग्रसतेसाश्रयंतत्रान्यः सिं

ध्यासक्तिर्न विधेयेतिसतांमतम् ॥ य
थोक्तम् । दोषेणतीव्रो विषयः कृष्ण
सर्पविषादपि । विषंनिहन्तिभोक्तार
द्रष्टारञ्चक्षुषाप्ययम् ॥ अपिच ।
विषयविषधराशीविषदंष्ट्रोत्कटानां
विषमविषमविसर्पव्याकुलेस्थितानाम् । विरमविरमचेतः सन्निधानाद
मीषामसुखकरमपिहितैः साहसं
माकार्षीः ॥ इति ॥ नियामको
यथा । विष्णुर्हिविविधार्थैः सि
नीतिर्बन्धुरुच्यते । विधिर्विषयिनीतो
तिविषयोऽतीतोनियामकः ॥ इति ॥
प्रबन्धाद्यरूपोज्ञातसत्त्वं ॥ यथाजीव
ब्रह्मैक्यंशुद्धचैतन्यं प्रमेयवेदान्तानां
विषयः ॥ कुलपञ्चालादिदेशे ॥ ज
नपदे ॥ अन्यत्र ॥ शुक्रे ॥ आश्रये
। आश्रये ॥ सोणसाधने ॥ सर्वमेव
हिकार्यमदृष्टाधीनम् यत्कार्यंयदृ
ष्टाधीनंतत्तदुपभोगसाधनात्परम्पर
याजनयत्येव ॥ महिषीजप्रयोजना
भ्यामिनातस्यदृष्टत्वमितरस्ति ॥ तेन
परमाण्वादिवस्थात्रस्ताद्यासर्वमेवविष
यीभवतीत्यर्थः । मुक्तिसिद्धान्तमु
क्तावली ॥

विषयवित् । पुं॰ वात्स्यायनादिमुनि
षु । रोचेत्यंनाल्पयन्ति ॥ शब्दादयोवि
षयाः भूयोभूयोभुज्यमानास्त्वमि
ति । तदेतत्प्रख्यानंतेषांविभ्रमत्वा
न्नम् । विषयविषयात्यासक्तिविष

यानुसन्धानस्यनिन्दितत्वात् ॥

विषयाज्ञानम् । न॰ तन्द्रायाम् ॥

विषयायी । पुं॰ राज्ञि ॥ वैषयिकज
ने । इन्द्रिये ॥ कामदेवे ॥ विषया
सक्तपुरुषे ॥

विषयी । पुं॰ नृपतौ ॥ कामदेवे ॥ वै
षयिके । धनी । विषयोऽस्यास्ति
। अतइनिः ॥ देवे ॥ यस्यादित्या
दिभिर्मृद्ध्यभावः यस्यचनिपात्यते
॥ न॰ इन्द्रिये ॥ त्रि॰ विषयासक्ते ॥
आरोप्यमात्रे ॥

विषयोग । पुं॰ तिथिवारयोर्योगवि
शेषे ॥ यथा । षष्ठीयष्ठ्याह्नेनवमी
भौमेबुधेद्वितीयारविपञ्चमीचतुर्थी । जी
वेष्टमी॰ सौरिशुक्रेत्रिसप्तमीयोगाभि
धाख्याः कुलनामकाः स्युः ॥ बु
धवारेभद्राख्येषुसिद्धियोगस्तुसप्त
मीवाद्यश्वो यदितयोः॰ नतुद्वितीया
यामिति । अन्यथादृष्टस्यातिप्राप्य
विरोधः स्यादिति ॥

विषरूपा । स्त्री॰ अतिविषायाम् ॥

विषलम् । न॰ विषे ॥

विषलता । स्त्री॰ इन्द्रवारुण्याम् ॥

विषविद्या । स्त्री॰ विषघ्नमन्त्रे ॥

विषवैद्यः । पुं॰ कवापरसक्ते । गारुडि
के । जाङ्गुलिके ॥ विद्यामधीते॰वे
त्तिवा । तदधीतेतद्वेदेत्यण् । विष
स्यवैद्यः ॥

विषवैरिणी । स्त्री॰ निर्विषायाम् ॥

विषशालूक: । पुं॰ पद्मकन्दे ॥

विषशूक: ।) विषशृङ्गी ।) पुं॰ भृङ्गरोले ॥

विषसूचक: । पुं॰ चकोरे ॥

विषस्था । स्त्री॰ भृङ्गरोलि ॥

विषहन्त्री । स्त्री॰ अपराजिताया म् ॥ निर्विषायाम् ॥

विषहर: । पुं॰ गरलनाशकौषधादौ ॥

विषहरा ।) विषहरी ।) स्त्री॰ मनसादेव्याम् ॥

विषहा । स्त्री॰ देवदालीलतायाम् ॥

विषा । अ॰ बुद्धौ ॥ विपूर्वात् स्यतेर्डि पाविशिष्यामप्रत्यय: ॥

विषा । स्त्री॰ अतिविषायाम् ॥ विषा सेऽप्याकटु स्त्रिग्धापाचनोद्दीपनी च वेत् । कफपित्तातिसारामविषकास वमिघ्नानीत् ॥ सुधी ॥ वेवेष्टि वि ष ऌ॰ । विषयोगिता । इगुपधेति क: ॥

विषाङ्कुर: । पुं॰ शल्यास्त्रे ॥

विषाणम् । न॰ पशुशृङ्गे ॥ इभदन्ते ॥ कुष्ठनामौषधे ॥ कोले ॥ अस्ति । असभुवि । आनच् असेर्वृद्धिश्च: । उपसर्गप्रादुर्भ्यामस्तिरिपरस्य ॥

विषाणिका । स्त्री॰ मेषशृङ्ग्याम् ॥ सातलायाम् ॥ कर्कटशृङ्ग्याम् ॥ आवर्त्तक्याम् ॥

विषाणी । पुं॰ हस्तिनि ॥ शृङ्गिणि ॥ ऋषभनामौषधे ॥ शृङ्गा टके ॥

विषाणी । स्त्री॰ क्षीरकाकोल्याम् ॥ अजशृङ्ग्याम् । फलस्याजशृङ्गस दृशत्वात् । विषाणमस्त्यस्या: । अर्श आद्यच् । गौरादि: ॥ ति न्तिड्याम् ॥ ऋषभौषधे ॥ इषि काल्याम् ॥

विषाद: । पुं॰ अवसादे । उपता पे । अभीष्टविषयोपलम्भनविच्छे दागमनिमित्ते शोकापरपर्याये चि त्तव्याकुलीभावे ॥ दुष्टनामकतम सोभङ्गे ॥ तदुक्तम् । विषादश्चेत सोभङ्गउपायाभावनाशयोरिति । विषदनम् । षद्लृ॰ । घञ् ॥ मो हे ॥ विषादात्मककलनोगुण: ॥

विषादनी । स्त्री॰ पलाशीलतायाम् ॥

विषादी । त्रि॰ सततमसन्तुष्टस्वभा वस्तमोऽनुशोचनशीले ॥

विषानन: । पुं॰ सर्पे ॥

विषान्तक: । पुं॰ शिवे ॥ त्रि॰ विषनाशके ॥

विषापह: । पुं॰ पाटलौ । मुष्कके ॥

विषापहा । स्त्री॰ इन्द्रवारुण्याम् ॥ निर्विषायाम् ॥ नागदमन्याम् । अर्कमूलायाम् ॥ सर्पकङ्का- लिकायाम् ॥

विषाभावा । स्त्री॰ निर्विषायाम् ॥

विषायुध: । पुं॰ सर्पे । न॰ विष युक्तास्त्रे ॥

विषार: । पुं॰ सर्पे ॥
विषाराति: । पुं॰ कृष्णधत्तूरके ॥
विषारि: । पुं॰ घृतकरञ्जे ॥ महाचञ्चुशाके ॥
विषास्य: । पुं॰ अहौ ॥ त्रि॰ विषयुक्तमुखे ॥
विषास्या । स्त्री॰ भल्लातके ॥
विषीदत् । त्रि॰ विषादं कुर्वति । चतिष्ठ: खिन्ने।
विषु । अ॰ नानार्थे ॥ साम्ये ॥ सर्वतोर्थे ॥
विषुण: । पुं॰ विषुवदाख्ये काले । विषुवे ॥ विषुनानाअनुगमितिविष्वक्ति । तान्यस्मिन् । पामादिषु॰ विष्वगित्युत्तरलोपश्चाकृतसन्धेरितिणत्वम् ॥ याज्ञप्रत्ययउत्तरपदलोपश्च । विषुवदाख्यकालकदिनानागतानिदिनानिसंति॰ दिनान्तरान्न्यूनाधिकभावस्ततनृमनत्वात् ॥
विषुवम् । न॰ समरात्रिन्दिवेकाले । तुलामेषयोरर्कसङ्क्रमे ॥ विषुसाम्यमस्यास्ति॰ तुलयामेषेषसत्वेत्यर्थे॰ वप्रकरणे अन्येभ्योपीत्युक्तेर्व: ॥
विषुवत् । न॰ विषुवे ॥ प्रथमेऽक्तिकोभागेयदाभास्करांसदाशशी । विशाखानांचतुर्थेशेमुनेतिष्ठत्यसंशयम् ॥ विशाखायांयदासूर्यस्तथाकृत्तिकाशिरःसंस्थितम् ॥ तदेव विषुवाख्योऽयंकाल: पुण्योऽभिधीयते । तदादानानिदेयानिदेवेभ्य: प्रयतात्मभि: ॥ इतिविष्णुपुराणम् ॥ विषुसाम्यमस्यास्ति॰ तुलयामेषेषसत्वेत्यर्थे मतुप् प्रत्यय: ॥
विषूचि: । स्त्री॰ नानागतौ । पृथक्गतौ ॥
विषूचिका । स्त्री॰ प्रवाहिकायाम् ॥
विषूचीन: । त्रि॰ सर्वत: प्रसृते ॥
विषौषधी । स्त्री॰ नागदन्त्याम् ॥
विष्क: । पुं॰ विग्रतिवर्षगजे ॥
विष्कम्भ: । पुं॰ योगविशेषे । सप्तोत्पन्नस्फलंयथा । विष्कम्भयोगेयदिजन्ममाप्तःस्वीयार्थेसतस्त्रीमनुजस्तदानीम् । सुरूपवताल्मजसौख्ययुक्तःसुनिर्मायविधौसमर्थ: ॥ विस्तारे ॥ प्रतिबन्धे । अर्गलायाम् । प्रागल॰ इतिभाषा ॥ योगिनांबन्धभेदे ॥ विष्कम्भाति । स्कम्भु: सौत्रोरोधनार्थ: । कर्मण्यण् । वे: स्कम्भातेरितिषत्वम् । वृक्षे ॥
विष्कम्भक: । पुं॰ पूर्वनटसङ्घेपपूर्वकतत्प्रतिपद्योत्कटनटप्रवेशे ॥ यथा । वृत्तवर्तिष्यमाणानांकथांशानांनिदर्शक: । विष्कम्भकस्तिमध्यस्थहीनपात्रप्रयोजकइति ॥

विष्कम्भशैल : । पुं॰ मेरोर्दाढ्यार्थंस्थितेषु चतुर्षुपर्वतविशेषेषु ॥ यथा । विष्कम्भशैलाश्चत्वारोमेरो : स्थैर्यायवेधसा । स्थापितालय : क्रूमास्तेषांपूर्वेणमन्दर : ॥ अवेत्तोदरितद्रा चूर्णाभोयाम्यतोगन्धमादन : । प्रतीच्यांविपुलोनोम : सुपार्श्व : सौम्यतोऽचल : ॥ सहस्रयोजनोच्छ्रायास्तेषु कल्पद्रुमा: स्थिता: । कदम्बजम्बू पक्षस्थन्यग्रोधोपोसपादिका.॥

विष्कम्भि । न॰ अर्गलायाम् । विष्कभ्नाति॰ इत्यर्थि । स्कम्भ्॰ । आवश्यकेणिनि : ॥

विष्कल : । पुं॰ ग्राम्यशूकरे ॥ इ॰ रा॰ नि॰ ॥

विष्किर : । पुं॰ खगे । पक्षिणि ॥ पक्षिविशेषाणांगणे ॥ यथा । वर्त्तकालावविष्किरकपिञ्जलकतित्तिरा: । कुलिङ्गकुक्कुटाद्याश्चविष्किरा: समुदाहृता : ॥ विकीर्य्यभक्षयन्त्येतेयस्मात्तस्माद्धिविष्किरा : ॥ विष्किरामधुरा : शीता : कषाया : कटुपाकिन : । बल्याद्धष्यास्त्रिदोषघ्ना: पथ्यास्तेलघव : स्मृता : ॥ विकिरति । क्त॰ । इगुपधेतिक : । विष्किर : शकुनिर्विकिरोवेतिपक्षेसुट् । परिनिविभ्यइतिषत्वम् ॥

विष्ट : । त्रि॰ प्रविष्टे । संवृते । विशति । विश॰ । क्त : ॥

विष्टपम् । न॰ पुं॰ विष्टपे । भुवने ॥ विशन्त्यस्मिन्सुकृतिन : । विशप्रवेशने । विटपविष्टपविशिपोलपा इतिविशेरौणादिक : कपन्प्रत्यय: । प्रत्ययस्यतुट् । अर्थे तिषत्वम् । सूत्रेविष्टपस्थानेपिष्टपइतिपक्षान्तरादिपाठस्तूज्ज्वलदत्तरीत्योक्तइतिबोध्यम् । भाष्यंभुत: यत्तमधुस्यविष्टपमित्यादौ॰ दन्तोष्ठादिपाठस्यदर्शनात्

विष्टब्ध : । त्रि॰ विधृते ॥

विष्टम्भ : । पुं॰ प्रतिबन्धे ॥ आमयस्य प्रभेदे । आनाहरोगे ॥ तल्लक्षणन्तु । आमंसशकृद्वानिचितंक्रमेणभूयोविबद्धंविगुणानिलेन । प्रवर्त्तमानंनयथास्वमेनंविकारमानाहमुदाहरन्ति ॥ आममपक्वमाहाररसात्म्॰ यक्षातपुरीषंवाक्रमेणनिचितंसञ्चितम्॰ भूयोविगुणानिलेनदुष्टवायुनाविबद्धंव्याप्यविधितम्यायथास्वंपूर्ववत्प्रवर्त्तमानम्॰ एनंविकारमानाहमाहु : ॥ तत्तरदेशगतिप्रतिबन्धे ॥ आनाहे ॥

विष्टम्भी । त्रि॰ विष्टम्भरोगजनके ॥ विष्टम्भरोगयति ॥

विष्टर : । पुं॰ विटपिनि । महीरुहे ॥ दर्भमुष्टौ ॥ पीठाद्यासने ॥ आदिनाकुशासनादिग्रह : ॥ समभ्यधन्थि दर्भासने ॥ विष्टरलक्षणम् यथा । विष्टरस्तु॰सार्द्धहितयमामाबद्धंबलि

ते : । वेवेष्टि व्याप्नोतिविश्वम् । विष्लृ व्याप्तौ । विषे: किच्चेति नु: । रथाभ्यामित्यन्तम् । वेषति सिञ्चति आप्याययतेविश्वम् इति वा । विष्णाति वियुङ्क्तेभक्तान् मायापसारणेनसंसारादितिवा । पृषोदरः । विशति भूतेन्द्रियम नोबुद्धिभावेनसर्वप्राणिन: विश न्तिसर्वभूतान्यत्रेतिवा । यस्माद्वि ष्टमिदंसर्वंतस्यशक्त्यामहात्मन: । तस्मादेवोच्यतेविष्णुर्विशधातो: प्र वेशनात् ॥ यद्वा । रोदसीव्याप्यकी न्तिरभ्यधिकास्थितासंततया । व्या प्य मे रोदसीपार्थकान्तिरभ्यधिकास्थि ता । विष्णुरेवक्रमणात् । क्रमु विपूर्वः । यस्मात्णुप्रत्ययोधातुरेव पञ्चपृषोदरादित्वात्क्रमणाद्व्याप्तं माधवविष्णुरित्यभिधीयते ॥ यज्ञे । वामने ॥ वेवेष्टिविभिर्दिक्कमैरेवली कत्रयमितितथा ॥ शुद्धे ॥ वसुदेव नामा ॥ वह्नौ ॥ धर्मशास्त्रकर्तृमु निविशेषे ॥

विष्णुक्रमम् । न० अश्वमेधे ॥

विष्णुकन्द: । पुं० मूलविशेषे ॥ वि ष्णुगुप्ते । जलवासे । वृहत्कन्दे । दीर्घपत्रे ॥

विष्णुक्रान्ता । स्त्री० अपराजिताया म् । अपराजितायामन्याद्युपला तिरपिविष्णुक्रान्ता । तत्पर्याया: । हरिक्रान्ता नीलपुष्पा अपराजि ता नीलक्रान्ता सुनीला विक्रान्ता इति वैद्यकनिघण्टः ॥

विष्णुगुप्त: । पुं० कौण्डिन्यमुनौ ॥

विष्णुगुप्तकम् । न० चाणक्यमूलके ॥

विष्णुगृहम् । न० विष्णुमन्दिरे । ता म्रपुरे ॥

विष्णुचक्रम् । न० सुदर्शनचक्रे ॥ क रस्थरेखामयचक्रे । विष्णुचक्रं करे चिह्नं सर्वेषांचक्रवर्तिनाम् । अव श्यंचक्रवर्तीयस्यप्रभावविदधैरपि ॥

विष्णुतैलम् । न० भैषज्यरत्नावल्या युक्ते लघुतरभेदभिन्नेतैलविशेषे ॥

विष्णुदत्त: । पुं० परिक्षित्पतौ ॥

विष्णुदैवतम् ।)
विष्णुदैवत्यम् ।) त्रि० विष्णुरधिष्ठात्र देवताके ॥ श्रवणे ॥

विष्णुदैवत्या । स्त्री० एकादश्याम् ॥ द्वादश्याम् ॥ एकादशीद्वादशीचयो स्त्रोत्रयेकवाचिन: ॥

विष्णुधर्म: । पुं० शास्त्रविशेषे ॥ वि द्याविशेषे ॥

विष्णुधर्मोत्तरम् । न० संहिताविशे षे ॥ तत्प्रश्नकर्त्ताजिनसेनयसुत: वक्तार: शौनकादय: ॥

विष्णुपञ्जरम् । न० विष्णुकवचविशे षे ॥

विष्णुपदम् । न० वियति । आकाशे ॥ विष्णो: पदम् आस्पदंस्वरूपं वा ॥

पदे । विष्णोः स्थाने ॥ यथा । अपुण्यपुण्योपरमे यं पुनरप्यशेषावासिते- तथ : । यत्र गत्वा न शोचन्ति तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ पुं॰ क्षीरोदे ॥

विष्णुपदी । स्त्री॰ गङ्गायाम् ॥ विष्णोः पदं स्थानं यस्याः सा । गौरादित्वात् ङीप् ॥ द्वारिकायाम् ॥ रवेः सङ्क्रान्तिविशेषे । यथा वृषालिघटसिंहेषु विष्णुपदीसङ्क्रमे ॥

विष्णुपुरम् । न॰ वैकुण्ठे ॥ विष्णोः पूः । ऋक्पूरित्यप्रत्ययः ।

विष्णुभक्तः । त्रि॰ वैष्णवे । विष्णुभक्तिविशिष्टे ॥ तल्लक्षणं यथा । मत्कर्मकृन्मत्परमो मद्भक्तः सङ्गवर्जितः । निर्वैरः सर्वभूतेषु यः स मामेति पाण्डव ॥ न चलति निजवर्णधर्मतो यः सममतिरात्मसुहृद्विपक्षपक्षे । न हरति न च हन्ति किञ्चिदुच्चैः सितमनसं तमवेहि विष्णुभक्तम् ॥ विमलमतिरमत्सरः प्रशान्तः शुचिचरितोऽखिलसत्त्वमित्रभूतः । प्रियहितवचनोऽस्तमानमायो वसति सदा हृदि तस्य वासुदेवः ॥ सकलमिदमहं च वासुदेवः परमपुमान् परमेश्वरः स एकः । इति मतिरचला भवत्यनन्ते हृदयगते व्रज तान्विहाय दूरात् ॥ यमनियमविधूतकल्मषाणामनुदिनमच्युतसक्तमानसानाम् । अपगतमदमानमत्सराणां व्रज भट दूरतरेण मानवानामिति ॥

विष्णुभक्तिः । स्त्री॰ भगवत्सेवायाम् ॥

विष्णुमाया । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥ चिच्छक्तौ । अव्यक्तं व्यक्तरूपेण रजःसत्त्वतमोगुणैः । विभज्य यार्थं कुरुते विष्णुमायेति सोच्यते ॥ विष्णोरेव माया । एकैव शक्तिः परमेश्वरस्य भिन्ना चतुर्धा व्यवहारकाले । भोगे भवानी पुरुषेषु विष्णुः कोपेषु काली समरेषु दुर्गा ॥ इत्यनेन विष्णुकाल्योरेकमूर्तित्वप्रतिपादनात् ॥

विष्णुयशाः । पुं॰ ब्राह्मणः पुत्रे । कल्किपितरि ।

विष्णुरथः । पुं॰ नागान्तके । गरुडे ॥ विष्णोरथ इव । यद्वा । रथः पौरुषदेहयोरिति विश्वाद्भमियः । विष्णोरथः पौरुषं देहो वा ॥ विष्णोः स्यन्दने ॥

विष्णुरातः । पुं॰ अभिमन्युसुते । परीक्षिन्नृपतौ ॥ विष्णुना रातः ॥

विष्णुलिङ्गी । स्त्री॰ वर्तिकापक्षिणि ॥

विष्णुवल्लभा । स्त्री॰ तुलस्याम् ॥ लक्ष्म्याम् ॥ अग्निशिखायाम् ॥

विष्णुवाहनम् । न॰ अरुणावरजे । गरुडे ॥ विष्णोर्वाहनम् ॥ गरुडः शाल्मल्यरुणावरजो विष्णुवाहन इति हेमचन्द्रः ॥

विष्णुवाह्यः । पुं॰ गरुडे

न्तः । वेवेष्टि व्याप्नोति विश्वम् । विष्लृ व्याप्तौ । विषेः किच्चेति नुः । रषाभ्यामिति णत्वम् ॥ वेषति सिञ्चति आप्याययति विश्वम् इति वा । विष्णाति वियुङ्क्ते भक्तान् मायापसारणेन संसारादिति वा । यद्वा विशति भूतेन्द्रियमनोजीवभावेन सर्वप्राणिनः विश्नाति सर्वभूतान्यत्र इति वा । यस्माद्विष्टमिदं सर्वं तस्य शक्त्या महात्मनः । तस्मादेवोच्यते विष्णुर्विशधातोः प्रवेशनात् ॥ यद्वा रोदसी व्याप्य कान्तिरभ्यधिका स्थिता क्षितितथा । व्याप्य मे रोदसी पार्थ कान्तिरभ्यधिका स्थिता । क्रमिविक्रमामसि । क्रमु विपूर्वः । अस्मात् णु प्रत्ययो धातुजो पृषोदरादित्वात् क्रमणाद्वाप्यहं पार्थ विष्णुरित्यभिधीयते ॥ यज्ञे ॥ वामने ॥ वेवेष्टि विभिर्विक्रमैः रेवलोकत्रयमिति तथा ॥ ध्रुवे ॥ वसुदेवतायाम् ॥ वह्नौ ॥ धर्मशास्त्रकर्तृमुनिविशेषे ॥

विष्णुक्रमम् । न॰ श्रवणर्क्षे ॥

विष्णुकन्दः । पुं॰ मूलविशेषे ॥ विष्णुगुप्ते । जलवासे । ग्रहकन्दे । दीर्घपत्रे ॥

विष्णुक्रान्ता । स्त्री॰ अपराजितायाम् ॥ अपराजितायामन्याम् उपलतिरपि विष्णुक्रान्ता । तत्पर्यायाः । हरिक्रान्ता॰ नीलपुष्पा॰ अपराजिता॰ नीलक्रान्ता॰ सुनीला॰ विक्रान्ता॰ छर्दिकेति शब्दनिर्घण्टः ॥

विष्णुगुप्तः । पुं॰ कौण्डिन्यमुनौ ॥

विष्णुगुप्तकम् । न॰ चाणक्यमूलके ॥

विष्णुगृहम् । न॰ विष्णुमन्दिरे । तम्लपुरे ॥

विष्णुचक्रम् । न॰ सुदर्शनचक्रे ॥ करस्थरेखामयचक्रे । विष्णुचक्रं करे चिह्नं सर्वेषां चक्रवर्तिनाम् । भवत्यन्यत्तृतीयमप्रभावविदर्शैरपि ॥

विष्णुतैलम् । न॰ भैषज्यरत्नावल्याम् उक्ते लघुवृहद्भेदभिन्ने तैलविशेषे ॥

विष्णुदत्तः । पुं॰ परिक्षित्पतौ ॥

विष्णुदैवतम् ।)
विष्णुदैवत्यम् ।) त्रि॰ विष्णुरधिष्ठातृदेवताके ॥ श्रवणे ॥

विष्णुदैवत्या । स्त्री॰ एकादश्याम् ॥ द्वादश्याम् ॥ एकादशीद्वादशीप्रभृत्याश्वीनकृष्णपक्षस्य चिन्तः ॥

विष्णुधर्मः । पुं॰ श्राद्धविशेषे । विद्याविशेषे ॥

विष्णुधर्मोत्तरम् । न॰ संहिताविशेषे ॥ तत्प्रश्नकर्ताजनमेजयसुतः वक्ता शौनकादयः ॥

विष्णुपञ्जरम् । न॰ विष्णुकवचविशेषे ॥

विष्णुपदम् । न॰ वियति । आकाशे ॥ विष्णोः पदम् । आस्पदं स्वरूपं वा ।

चक्रे । विष्णोः स्थाने ॥ यथा । अपुण्यपुण्योपरमे यौनाशिषा तिष्टे-राय : । यत्रगत्वानशोचन्ति तद्विष्णोः परमंपदम् ॥ पुं॰ चौरोटे ॥

विष्णुपदी । स्त्री॰ गङ्गायाम् ॥ विष्णुः पदंस्थानमस्याः सा । गौरादित्वा ङ्ङीष ॥ द्वारिकायाम् ॥ रवेः सङ्क्रान्तिविशेषे । वृषालिघटसिंहेषु विष्णुपद्यर्कसङ्क्रमे ॥

विष्णुपुरम् । न॰ वैकुण्ठे ॥ विष्णोः पूः । ऋक्पूरित्यप्रत्ययः ।

विष्णुभक्त : । त्रि॰ वैष्णवे । विष्णुभक्तिविशिष्टे ॥ तल्लक्षणं यथा । मत्कर्मकृन्मत्परमोमद्भक्तः सङ्गवर्जितः । निर्वैरः सर्वभूतेषु यः समामेतिपाण्डव ॥ कथलतिनिजवर्णधर्मतोयः सममतिरात्मसुहृद्विपक्षपक्षे । नहरतिमचहन्तिकिञ्चिदुच्चैः सितमनसतमवेहिविष्णुभक्तम् ॥ विमलमतिरमत्सरः प्रशान्तः शुचिचरितोऽखिलसत्त्वमित्रभूतः । प्रियहितवचनोऽस्तमाननमायोवसतिसदाहृदितस्यवासुदेवः ॥ सकलमिदमहञ्चवासुदेवः परमपुमान्परमेश्वरः सएकः । इतिमतिरचलाभवत्यनन्तेहृदयगतेव्रजतान्विहायदूरात् ॥ यमनियमविधूतकल्मषाणामनुदिनमच्युतसक्तमानसानाम् । अपगतमदमानमत्सराणांव्रजभटदूरतरेण मानवानामिति ॥

विष्णुभक्ति : । स्त्री॰ भगवत्सेवायाम् ॥

विष्णुमाया । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥ विष्णोः ॥ अव्यक्तं व्यक्तरूपेणरजःसत्त्वतमोगुणैः । विभज्यपार्थं कुरुते विष्णुमायेतिसोच्यते ॥ विष्णोरेव माया । एकैवशक्तिः परमेश्वरस्य भिन्नाचतुर्धाव्यवहारकाले । भोगेभवानीपुरुषेषुविष्णुः कोपेषुकाली समरेषुदुर्गा ॥ इत्यनेनविष्णुशक्तित्वेनैकमूर्तित्वप्रतिपादनात् ॥

विष्णुयशा : । पुं॰ ब्रह्मयशः सुते । कल्किपितरि ।

विष्णुरथ : । पुं॰ नागान्तके । गरुडे ॥ विष्णोरथइव । यद्वा । रथः पौरुषदेशयोरितिविकाण्डशेषः । विष्णोरथ पौरुषदेशोवा ॥ विष्णोः स्यन्दने ॥

विष्णुरात : । पुं॰ अभिमन्युसुते । परीक्षित्पतौ ॥ विष्णुनारातः ॥

विष्णुलिङ्गी । स्त्री॰ वर्त्तिकापक्षिणि ॥

विष्णुवल्लभा । स्त्री॰ तुलस्याम् ॥ लक्ष्म्याम् ॥ अग्निशिखायाम् ॥

विष्णुवाहनम् । न॰ अरुणावरजे । गरुडे ॥ विष्णोर्वाहनम् ॥ गरुडः शाल्मलस्थस्तथावरजोविष्णुवाहनः इतिहेमचन्द्रः ॥

विष्णुवाह्य : । पुं॰ गरुडे

विष्णुस्थानम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥

विष्यन्दनः । पुं॰ रोचकरसस्यान्तरे । विष्यन्दे ॥ यथोक्तं सूदशास्त्रे । दधिक्षीरसमेतयाद्वाल्वर्द्धभागविशोषिते । अष्टमांशं क्षिपेत्तत्र खण्डं तान्निस्त्वच सिताम् ॥ प्रियालपनसाम्राणामम्लामाच समं क्षिपेत् । क्षीरार्द्धं छ सखै पचकराम्लतथान्यसेत् ॥ सिद्ध स्त्रिकटुकोपेतः कर्पूरेणाधिवासितः । एष विष्यन्दनो नाम देवसौकिपिदुर्लभः ॥ यस्मिन् पक्वे द्रितंस्यन्दते सर्वतो सुखम् । तस्मात् सूपविधानज्ञैर्विष्यन्दन इति स्मृतः ॥ विष्यन्दो वृष्यो हृद्यः पित्तानिलकफो गुरुः । रुच्यो बहुतरं स्वादुर्बलमांसकरो हितः ॥ इति ॥

विष्यः । त्रि॰ विषवधोचिते ॥ विषेण वध्यः । नौवयोधर्मविषेत्यादिना यत् ॥ विषायहितो वा । उगवादिभ्यो यत् ॥

विष्वः । त्रि॰ हिंस्रे ॥

विष्वक्पर्णी । स्त्री॰ भूम्यामलक्याम् ॥ विष्वक्षिपर्णान्यस्याः ॥

विष्वक्सेनः । पुं॰ जनार्दने । विष्णौ ॥ विषुनानाञ्चस्तिगच्छतीति । ऋत्विगादिना क्विन् । उगितश्चेति ङीप् । विष्वची सेना यस्य । णकारपरत्वादेतिसंज्ञायामगादिति नषत्वम् ॥ विष्वगञ्चतिमतावन्ये देवसेनायद्वोद्योगमाचेष्टेतिवा ॥ विष्णोर्निर्माल्यधारिणि ॥ चयोद्दशमनौ ॥

विष्वक्सेनप्रिया । स्त्री॰ वाराह्यामोषधौ । वामारथाल॰इ॰गो॰दे॰भा॰ । सम्भाषि ॥ विष्वक्सेनस्य प्रिया ॥

विष्वक्सेना । स्त्री॰ प्रियङ्गौ । फलिन्याम् ॥ विष्वक्सेनेति । विश्वक्षमनि । सम्सुखौयादिनाम ॥

विष्वक् । अ॰ परितः । समन्तादर्थे ॥ नानाविधगतौ ॥ तुल्याहीरार्थकासि । विषुषञ्चति । ऋत्वि॰ । क्विन् ॥

विष्वङ् । पुं॰ पुरुषे । आत्मनि । यज्ञे । विविधं सृष्टं पचति । ऋत्वि॰ । क्विन् ॥

विष्वणनम् । न॰ भोजने ॥ शब्दकरणे ॥

विष्वद्र्यङ् । त्रि॰ सर्वतोगच्छति । विष्वग्गतिके ॥ विष्वगञ्चति । ऋत्विगादिना क्विन् । विष्वग्देवयोरिचाद्र्यादेशः । स्त्रियां विष्वद्रीची ॥

विष्वाणः । पुं॰ भक्षणे ॥

विसंवादः । पुं॰ विप्रलम्भे । अङ्गीकृतासम्पादने ॥ विरुद्धं सम्यग्वदनम् । वदेर्भावे घञ् ॥

विसंवादि । त्रि॰ विलक्षणे ॥

विसम् । न॰ मृणाले । पद्मादीनां मूले ॥ विसति । विसप्रेरणे । इगु

पधेतिक: ॥

विसकण्ठिका । स्त्री० बलाकायाम् ॥

विसकुसुमम् । न० कमले ।

विसङ्कट: । पुं० सिंहे । मृगेन्द्रे । इङ्गुदीवृक्षे ॥

विसतन्तु: पुं० मृणालसूत्रे

विसनाभि: । पुं० पद्मिन्याम् ॥

विसपुष्पम् । न० नलिने ॥ विसप्रपुष्पम् ॥

विसप्रसूनम् । न० पङ्कोरुहे । नलिने । पद्मे ॥ विसकप्रसूनम् ॥

विसम्वाद: । पुं० विप्रलम्भे । मिथ्याख्यानेनवञ्चने । अङ्गीकृतासम्पादने ॥

विसर: । पुं० सन्दोहे । व्रजे । समूहे । विसरति । सृगतौ । पचाद्यच् । प्रसरे ॥

विसर्ग: । पुं० दाने । त्यागे ॥ मलनिर्गमे । पायूपस्थयोर्व्यापारे ॥ विभासोरयनभेदे ॥ विसर्ज्जनीये ॥ यथा । भृङ्गमदोल्लसत्सुधाधि चालावयुगमयम् । भेषवत्कृपत्तसर्प्पस्य विसर्गीयमितिस्मृत: ॥ निर्मोक सृष्टौ ॥ यथा । पुरुषानुगृहीतानामेतेषांवासनामय: । विसर्गोऽयम् तदारोपोलोकाज्जगच्चराचरम् ॥ विसर्ज्जनम् । सृज० । घञ् ॥ विविधं सृज्यते क्षिप्यते वा० घञ् ।

विसर्ज्जनम् । न० दाने । परित्यागे ॥ सम्प्रेषणे ॥ सृजेर्विपूर्व्वाद्भावे ल्युट् ॥

विसर्ज्जनीय: । पुं० विसर्गे । द्विबिन्दौ ॥

विसर्प: । पुं० रोगविशेषे । तन्निदानमयी ॥ यथा विप्रकृष्टनिदानंसङ्ख्यानिदानिस्वाद । लवणाम्लकटूष्णादिसेवनाद्दोषकोपत: । विसर्प: सप्तधाज्ञेय: सर्व्वत: परिसर्पणात् ॥ वाद्यिशब्दाद्वातोत्थपित्तश्लेष्मादिप्रभृतीनां ग्रहणम् ॥ सप्तधास्य विद्धयोति । पृथक्त्रयस्त्रिभिश्चैको विसर्पोद्वन्द्वजास्त्रय: । वातिक: पैत्तिकश्चैव कफज: सान्निपातिक: । चत्वारएतेवीसर्पावक्ष्यन्ते द्वन्द्वजास्त्रय: । आग्नेयोवातपित्ताभ्यांग्रन्थाख्य: कफवातज: । यस्तुकर्द्दमकोघोर: सपित्तकफसम्भव: ॥ एषांमध्यात्रिकपञ्चान्तरादवधेयम् ॥

विसर्प्पणम् । न० प्रसरे । तत्तुप्रसारेर्विसर्प्पणि ॥ सृप्लृगतौ । ल्युट् ।

विसर्प्पि: । पुं० विसर्पे ॥

विसलम् । न० किसलये । पल्लवे ॥

विसार: । पुं० मत्स्ये ॥ विशेषेणसरति । सृगतौ । व्याधिमत्स्यबले पुचेतिणाप्यमितिघञ् ॥

विसारिणी । स्त्री॰ माषपर्ण्याम् ॥

विसारित : । त्रि॰ प्रसारिते । विपूर्वात्सृधातो: क्त : ॥

विसारी । त्रि॰ प्रसरणशीले । प्रसारिणि ॥ विसरणम् । सृ॰ । घञ् विसारोऽस्यास्ति । अतइनि : । अ भीक्ष्ण्यं विसरतिवा । बहुलमाभीक्ष्ण्ये॰ इतिणिनि : ॥

विसिनी । स्त्री॰ पद्मिन्याम् ॥ स्व चाले ॥ विससमस्त्यस्या : । पुष्करा दिभ्यइतिइनि : ॥

विसूचिका । स्त्री॰ अजीर्णहेतुकरोगविशेषे । विसूच्याम् ॥

विसूची । स्त्री॰ विसूचिकायाम् । अस्यालक्षणन्तु । मूर्च्छातिसारौवमथु: पिपासाशूलभ्रमोद्वेष्टनजृम्भदाहा : वैवर्ण्यकम्पौहृदयेरुजश्चभवन्तितस्यांशिरसश्चभेद : ॥ अस्याउपद्रवायथा । निद्रानाशोऽरति : कम्पोमूत्राघातोविसंज्ञता । अमी उपद्रवाघोरा : विसूच्या : पञ्चदारुणा इति । निदानमाह : । सूचीभिरिवगात्राणितुदन्सन्तिष्ठतेऽनिल : । यत्राजीर्णेनसावैद्यैर्विसूचीतिनिगद्यते । नतांपरिमिताहाराजभन्ते विदितागमा : । मूढास्तामजितात्मानोलभन्तेऽशनलोलुपा : । अस्याश्चिकित्सायथा । लशुनजीरकसैन्धवगन्धकत्रिकटुरा

विसूरितम् । न॰ अनुतापे ॥ सू॰ अ॰ घ॰ ॥

विसृत : । त्रि॰ विस्तृते । विसरतिस्म । सृ॰ । गत्यर्थेतिक्त: ॥

विसृत्वर : । त्रि॰ विसृते ॥

विसृत्वर : । त्रि॰ प्रसारिणि प्रसरणशीले ॥ विसरतितच्छील : । सृ॰ । इण्नशजीतिक्वरप् । ह्रस्वेति तुक् ॥

विसृमरम् । न॰ विस्तृते ॥

विसृमर : । त्रि॰ विसृत्वरे ॥ विसरतितच्छील : । सृ॰ । घसद : क्मरच् ॥

विसृष्ट: । त्रि॰ निक्षिप्ते । उत्पादिते ॥ विपूर्वात्सृजे : क्त : ॥ सुष्टे ॥ दत्ते ॥ विशिषेणसृष्ट : ॥

विस्त : । पुं॰ हेमोर्ध्वे । सुवर्णे । हेम : षोडशमाषेषु । अशीतिरक्तिकापरिमिते । स्वर्णे ॥ विस्यते । विसउत्सर्गे । क्त : । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वादिट् ॥

विस्तर : । पुं॰ शब्दस्यविस्तारे । वाक्प्रपञ्चे ॥ विस्तारे ॥ प्रणये ॥ विस्तरणम् । स्तृञ्आच्छादने । ऋदोरप् ॥ पीठे ॥ समूहे ॥

विस्तार : । पुं॰ तिर्यगायतौ ।

विस्तृतौ । प्रसृतायधवेसमूहे । वि
टपे । शाखापल्लवादिसमुच्चये ॥
हृस्वे । विस्तीर्णतायाम् । विग्र
हे । व्यासे ॥ विस्तरणम् । भू० अ०
। प्रथमेवावशब्दइतिघञ् ॥ विभू
तौ । यथा । विस्तार : सर्वभूतस्य
विष्णो : सर्वमिदं जगत् । द्रष्टव्य
मात्मवत् तस्मादभेदेनविचक्षणै रि
ति । सर्वभूतस्यसर्वात्मकस्य ॥

विस्तारित : । त्रि० विस्तृते ॥ प्रासवि
स्तारे ॥

विस्तीर्ण : । त्रि० विपुले । विशाले ॥
विस्तीर्यतेस्म । स्तृञ्० । क्त : ।
रदाभ्यामितिन : ॥

विस्तीर्णपर्ण : । पुं० म०मानकन्दे
। महापर्णे ॥

विस्तृत : । त्रि० विस्तृते । ततौ । वि
स्तारिते । शब्दविस्तारे ॥ विस्तर्यते
स्म । स्तृञ्० । गत्यर्थेतिक्त : ॥

विस्तृति : । स्त्री० विस्तारे ॥ विस्तर
णम् । क्तिन् ॥

विस्पष्ट : । त्रि० सुव्यक्ते । सुस्पष्टे ॥
म०प्रकटोदिते । प्रकटोक्ते ॥

विस्फार : । पुं० धनुष : स्वाने । ये
धानांधनुर्गुणशब्दे ॥ विस्फुरणम् ।
स्फुरस्फुरणे । घञ् । स्फुरतिस्फु
लत्योर्घञीत्यात्वम् ॥ स्फारस्फुर
योर्वा ॥

विस्फारित : । त्रि० निर्घोषिते ॥ वि
घर्षिते ॥ प्रकाशिते ॥ विप्रयाण्
व्यन्तास्फुरते : क्त : ॥

विस्फुरणम् । न० सर्वतःप्रसरणे ॥

विस्फुरित : । त्रि० स्फूर्तिविशिष्टे ॥

विस्फुलिङ्ग : । पुं० विषप्रभेदे । अ
ग्निकणे ॥

विस्फूर्जथु : । पुं० वज्रघोषे । ह्रदि
थुच् ॥

विस्फूर्जित : । त्रि० सञ्जृम्भिते ॥

विस्फोट : । पुं० विकृतस्फोटके । पि
टके । पिटकायाम् । फोडिया० फो
ड़ा०इ०भा० ॥ विस्फोटति । स्फु
टिर्विशरणे । अच् ॥ पाक्षिकघञ्
वा ॥

विस्फोटक : । पुं० व्याधिविशेषे । वि
स्फोटे । विस्फोटति । स्फुटिर्० ।
ण्वुल् ॥

विस्मय : । पुं० अद्भुते । आश्चर्ये । अ
लौकिकचमत्कारविशेषे ॥ यथा ।
विविधेषुपदार्थेषुलोकसीमातिवर्ति
षु । विस्फारश्चेतसोयस्तुसविस्मय
उदाहृत : ॥ गर्वे । दर्पे ॥ विस्मय
नम् । ष्मिङ्ईषद्धसने । एरच् ॥
सन्देहे ॥

विस्मयान्वित : । त्रि० विस्मिते ॥ वि
स्मयेनाश्चर्येणान्वित : ॥

विस्मयाविष्ट : । त्रि० अद्भुतदर्शनज
न्याश्चर्येणव्याप्ते ॥ विस्मयेनाश्चर्ये
णाविष्टोव्याप्त : ॥

विस्मरणम् । न॰ विस्मृतौ ॥ स्मृत्याध्माने । ल्युट् ॥

विस्मापन : । पुं॰ कुहके । इन्द्रजाले ॥ गन्धर्वनगरे ॥ स्मरे । कामदेवे ॥

विस्मित : । त्रि॰ विस्मयमाश्चर्यं प्राप्ते । विस्मयान्विते ॥ स्मिङ् । कर्त्तरि क्त : ॥

विस्मृत : । त्रि॰ अन्तर्गते । स्मरणाविषये ॥ विस्मर्यते स्म । स्मृ॰ । क्त : ॥

विस्मृति : । स्त्री॰ विस्मरणे ॥ विस्मरणम् । स्मृ॰ । क्तिन् ॥

विस्मेर : । त्रि॰ विस्मयशीले ॥ विस्मयतेतच्छील : । नमिकम्पिस्म्यादिना र : ॥

विस्रम् । न॰ आमगन्धिनि ॥

विस्रंसनम् । न॰ अवस्रंसने । अध : पतने ॥

विस्रंसमान : । त्रि॰ ध्वंसमाने ॥

विस्रगन्ध : । पुं॰ हरिताले ॥ त्रि॰ दुर्गन्धिनि ॥ विस्रं गन्धोऽस्य ॥

विस्रगन्धा । स्त्री॰ हपुषायाम् ॥

विस्रगन्धि : । पुं॰ हरिताले ॥

विस्रब्ध : । त्रि॰ अनुद्धते ॥ गाढे ॥ विश्वस्ते ॥

विस्रम्भ : । पुं॰ केलिकलहे ॥ विश्वासे ॥ प्रणये ॥ प्रणय : परिचय : शृङ्गारप्रायं नाचेष्टमस्माला । क्रीडा परतन्त्रमिति ख्यातम् ॥ वधे ॥ परिवधे ॥ विश्रम्भे ॥ विस्रम्भणम् । विस्रभ्यतेऽनेनवा । स्रम्भु विश्वासे । घञ् ॥

विस्रम्भित : । त्रि॰ विश्वासंप्रापिते ॥

विस्रम्भी । त्रि॰ प्रणयिनि ॥ विश्वासिनि ॥ अस्त्यर्थे इनि : ॥

विस्रसा । स्त्री॰ जरायाम् । विस्रस्यतेऽनया । स्रंसु अध: पतने । भिदाद्यङ् ॥

विस्रस्त : । त्रि॰ विच्युते ॥

विस्रा । स्त्री॰ हपुषायाम् ॥

विहग : । पुं॰ पक्षिणि ॥ अ॰ग्रुगेवार्थे ॥ शरे ॥ विहायसा॰विहायसिवा गच्छति । गमृ॰ । अन्यत्रापिदृश्यत इति ड : । डे च विहायसो वि हादेशोऽपवाद्य : ॥

विहङ्ग । त्रि॰ पक्षिणि ॥ आशुगे । वाणे ॥ पुं॰ चन्द्रे ॥ सूर्ये ॥ मेघे ॥ विहायसा॰विहायसिवागच्छति । विहायसोविहच॰गमे : सुपीतिखच् । खच्डिद्वा ॥

विहङ्गम : । पुं॰ विहङ्गे । खगे ॥ विहायसागच्छति । गमृ॰ । विहायसोविहच॰गमे : सुपीतिखच् ॥

विहङ्गमा । स्त्री॰ भारयष्ट्याम् ॥

विहङ्गराज : । पुं॰ गरुडे ॥ विहङ्गानां राजा । टच् ॥

विहङ्गिका । स्त्री॰ भारयष्ट्याम् । य हंगी॰इ॰भा॰ । विहङ्गप्रतिकृति :

। भूवेप्रतिकृतावितिकन् ॥ विहा यसागच्छतिवा । गमश्चेतिखच् । विहायसोविहच । सम्बुद्धौविहाय्य । यावादित्वात्कन् । टाप् ॥

विहतः । त्रि० विनष्टे । विशेषहतः ॥

विहननम् । न० विघ्ने ॥ हिंसायाम् ॥ तूलविक्षेपे । तूलधनुषि ॥

विहरः । पुं० वियोगे ॥

विहरणम् । न० विहारे ॥ विपूर्वाद् ह्रोल्युट् ॥

विहरन् । त्रि० क्रीडति ॥

विहर्तुम् । अ० क्रीडितुमित्यर्थे ॥

विहसितम् । न० महत्त्वाल्पत्वहीने० मध्यहास्ये ॥ यथाहुः । आकुञ्चित कपोलाक्षंसस्वनंनिस्वनंतथा । प्र स्तावोत्थंसानुरागमाहुर्विहसितंबु धाः ॥ हसितस्मिते । भावेक्तः ॥

विहस्तः । त्रि० पण्डिते ॥ विह्वले । व्याकुले ॥ कारशून्ये ॥ विगतोवि शेषोवाहस्तोऽस्य ।

विहा । अ० स्वर्गे ॥ विशेषेणजहाति । क्लेशाद्ध्यागे । विधाविहेत्याप्रत्य यः ॥ न्यायेनोपार्जितधनादेः सत्पात्रे विनियोगे ॥

विहापितम् । न० दाने ॥ विहापन म् । ओहाक्० । णिजन्तात्क्तः ॥

विहायाः । पुं० खगे । शकुने ॥ पुं० न० गगने । आकाशे ॥ विशेषेणहा ययति० गमयति० विमानादीन् । उपगतौ । असन्तात्सुन् ॥ विजहा तिभुवंवा । ओहाक्० । वहिहाधा ञ्भ्यश्छन्दसीत्यसुन् । णिद्धित्यस्मा नुवृत्तेर्युक् । क्वचिच्छान्दसाअपि भाषायांप्रयुज्यन्तेतेनलोकेपि ।

विहायसम् । न० व्योम्नि ॥

विहायसा । अ० नभसि ॥

विहारः । पुं० क्रीडार्थपद्भ्यांसञ्चरणे । परिक्रमे । भ्रमणे ॥ स्कन्धे । शी कायाम् । सुगतालये ॥ विहरण म् । हञ्० । घञ् । यामादौ ॥ विहरत्यनेन । करणे घञ् । क्रीडा स्थाने ॥ विहरन्त्यत्र । अधिकरणे घञ् ॥ विन्दुरेखकखगे ॥ त्रि० हार वर्जिते ॥ विगतोहारोऽस्य ॥

विहारगृहम् । क्रीडागारे ॥

विहारवित् । पुं० श्रीकृष्णे ॥ त्रि० वि हारज्ञे ॥

विहारवेदिका । स्त्री० वितर्धाम् ॥

विहारस्थानम् । न० क्रीडाप्रदेशे ।

विहारी । त्रि० परिक्रमिणि । विहार कर्त्तरि ॥ मत्वर्थीयइनिः ॥

विहितः । त्रि० कृते । निर्मिते । वि धेये । विध्यागमोचितकृत्ये ॥ वि धीयतेस्म । डुधाञ्० । क्तः । द धातेर्हिः ॥ अभिहिते । विपूर्वस्य दधातेःक्रियासामान्यवाचित्वात्

विहितिः । स्त्री० विधाने ॥

विहीनः । त्रि० विगते । विशेषेणही

ने । त्यक्ते । वर्जिते । वीधविधौ
नेत्रोत्तरिव्यक्तं वाक्यं प्रयाति वैफल्यम्
। नयनचकोरैर्भ्रमरैरिवाम्बुजमिव
खञ्जनाभ्यां वीक्षम् ॥

विहृतम् । न॰ स्त्रीणां स्वाभाविकदश
शृङ्गारभावजालङ्कारविशेषे ॥ यथा
। लीलाविलासविच्छित्तिविब्बोकाः
किलकिञ्चितम् । मोट्टायितं कुट्टमि
तं ललितं विहृतं तथा ॥ विभ्रमश्चे
त्यलङ्काराः स्त्रीणां स्वाभाविका द
श इति हेमचन्द्रः ॥ तल्लक्षणं यथा ।
वक्तव्याभावव्याजाद्विहृतमिति कि
तम् ॥ विहरणम् । हृञ्॰ । भावे क्तः ॥

विहृतिः । स्त्री॰ सञ्चारे ॥ विहरणम्
। हृञ्॰ । क्तिन् ॥ विशेषेण हरणे ॥

विहेठः । पुं॰ विहेठने ॥

विहेठनम् । न॰ हिंसायाम् ॥ मर्दने
॥ विडम्बने ॥ हेठविबाधायाम् ।
ल्युट् ॥ दुःखे ॥

विहेडनम् । न॰ विहेठनार्थे ॥ हेड॰
। ल्युट् ॥

विह्वलः । त्रि॰ भीत्याद्यभिभूते । स्वा
त्मान्यवधारयितुमशक्ते । विक्लवे ॥
विह्वलति । ह्वल चलने । अच् । मू
र्च्छिते । विलीने ॥ विवशे ॥

वीः । पुं॰ गमने ॥ वेति । वीगत्या
दौ । क्विप् ॥

वीकः । पुं॰ वायौ । वाते । पक्षिणि
। खगे ॥ वकति । वक॰ । अजिष्ठ

धूनीश्वोदीर्णसंतिष्ठन् ॥ मनसि ।

वीकाशः । पुं॰ रहसि । विजने ॥
विकाशे । प्रकाशे ॥ विकाशनम् ।
यस्मिन्वा । आशुदीप्तौ । भावे॰घ
ञ् अधिकरणे वा घञ् । उप
सर्गस्य दृतिदीर्घः ॥ यथा । विकाश
नमथवा काशशब्दे । पूर्ववत्॰घ
ञ् दीर्घो ॥

वीक्षणम् । न॰ विलोकने ॥ विशिष्ट
मीक्षणम् ॥

वीक्षणीयः । त्रि॰ [illegible]
विचारणीये ॥ वीक्षितुं योग्ये ॥ ईक्ष॰
। अनीयर् ॥

वीक्षापन्नः । त्रि॰ विस्मयान्विते ॥ वी
क्षणम्॰वीक्षा तामापन्नः ॥

वीक्षितः । त्रि॰ अवलोकिते । दृष्टे ।
विशेषेण ईक्षितः ॥

वीक्षः । पुं॰ आसक्ते ॥ वाजिनि ।
घोटके । न॰ विस्मये । दृश्ये । त्रि॰
ग्रंथीये ॥

वीङ्खा । स्त्री॰ सुकाभिख्याम् ॥ ग
तिभेदे ॥ नर्तने ॥ अश्वगतिभेदे ॥
सम्यौ ॥

वीचिः । पुं॰ स्त्री॰ स्वल्पतरङ्गे । वा
स्त्रियाम् । अवकाशे । चौप॰ द्यु॰ भा॰
॥ सुखे ॥ वयति॰ जयतेवा । वेञ्
तन्तुसन्ताने । वेञोडिच्चेति॰ ईचिः
॥ [illegible] ॥

वीचिमाली । पुं॰ समुद्रे ॥ वीचीनां

...चास्तमस्य।औद्यादित्वा दिनि : ॥

वीची । स्त्री॰ वीचिशब्दार्थे॥

वीचीतरङ्ग : । पुं॰ न्यायविशेषे ॥ स तुश्रोत्रेशब्दस्योत्पत्तिकारणरूप : । यथा । वीचीतरङ्गन्यायेनतदुत्पत्तिस्तुकीर्त्तिता। कदम्बगोलकन्यायादुत्पत्ति : कस्यचिन्मते ॥ इ॰भा॰प॰ ॥ ननुशब्दस्याकाशव्यापकत्वेऽप्यश्रोत्रे॰श्रोत्रेक्यमुत्पत्तिरित्यतआह । वीचीति । आद्यशब्दस्य॰सर्वतः शब्दिगवच्छिन्नोऽन्य :शब्दस्तेनैवशब्देनजन्यते॰तेनचापरस्तदव्यापकएवंक्रमेणश्रोत्रोत्पन्नोगृह्यतइति । कदम्बेति । आद्यशब्दाद्दशदिक्षुदशशब्दाउत्पद्यन्ते॰ततश्चान्येदशशब्दाउत्पद्यन्तइतिभाव :। अस्मिन्कल्पेगौरवादुक्तंकस्यचिन्मतइति ॥

वीजम् । न॰ अङ्कुरकारणे ॥ हेतौ । तत्त्वे ॥ आधाने ॥ शुक्रे । रेतसि ॥ सर्वभूतानांप्ररोहकारणंवीजंतन्मायोपाधिकंचैतन्यंभगवद्विभूति : ॥ विशेषेणजायतेऽनेन । उपसर्गेचसंज्ञायामितिड : । अन्येषामपीतिदीर्घ :॥ यद्वा । विशेषेण॰ईजते। ईजगतिकुत्सनयो :। अच् । वीज्यतेवा । घञ् । कुत्वन्तुनभवति॰घजोरित्यत्रनिष्ठायामनिटइतिवाच्यमिष्ठासापूरितत्वात् । अत्रचनिष्ठायांसेट्त्वात् ॥ यद्वा । वीजयति॰वीज्यतेऽनेनवा । वीजव्यजने । अच् ॰घञ्वा ॥ मज्जनि ॥ मणिलविशेषे॰अव्यक्तगणिते ॥ मन्त्रे ॥

वीजक : । पुं॰ मातुलुङ्गे ॥ असनद्रुमे । पीतसारके ॥विजयसार॰इ॰भा॰ ॥ वीजक : कुष्ठयोसमंश्लिष्मेदसदलमीन् । कन्तिश्लेष्मास्रपित्तसाचः : श्रीव्यारसायन : ॥

वीजकृत् । न॰ वाजीकरणे ।

वीजकोश : । पुं॰ वीजकोषे ॥

वीजकोशी । स्त्री॰ शिम्बायाम् ॥

वीजकोष : । पुं॰ वराटके । कर्णिकायाम् ॥ वीजस्यकोष : पात्रमाधारभूतिवावत् ॥ वीजाभिधाने ॥

वीजगर्भ : । पुं॰ पटोले ॥

वीजगुप्ति :। स्त्री॰ शिम्ब्याम् ॥

वीजधर्मिणी । स्त्री॰ सर्वेषांमहदादीनांविकाराणांवीजलीनाश्रितायां॰प्रकृतौ॥

वीजधान्यम् । न॰ धान्याके ॥

वीजनम् । व्यजने ॥ कोके । चक्रवाके । चकोरे । वस्तुनि ॥ विधूनने ॥ वीजव्यजने । चुरादि :। ल्युट् ॥

वीजपादप : । पुं॰ भल्लातके ॥

वीजपुष्पम् । न॰ मरुबके॥ मदनद्रौ॰

वीजपूर : । पुं॰ फलपूरे । मातुलुङ्गे । टावाचेन्न॰इ॰वगौ॰दे॰भा॰महभाषाच ॥ गुणास्तु । वीजपूरफलं

ने । व्यक्तं । वर्ण्यते । वीथविही नेश्रोतांरश्म् वाक्य प्रयातिमैफल्यम् । नयन पशोनिभसं रिवायथ्यामिव खञ्जना वीथाम् ॥

विहृतम् । न० स्त्रीणांस्वाभाविकाद्या लङ्काराम्नर्गतालङ्कारविशेषे ॥ यथा । व्रीडा विस्ता सो विच्छित्तिर्विभ्रमः किलकिञ्चितम् । मोट्टायितं कुट्टमितं ललितं विहृतं तथा ॥ विभ्रमश्चाप्यलङ्काराः स्त्रीणां स्वाभाविकाश्च इति हेमचन्द्रः ॥ तल्लक्षणं यथा । वक्तव्यकाले व्यापारो विहृतं व्याजतो हितम् । विहरणम् । हृञ् । भावेक्तः ॥

विहृतिः । स्त्री० सञ्चारे ॥ विहरणम् । हृञ् । क्तिन् ॥ विशेषविस्तरणे ॥

विहेठः । पुं० विहेठने ।

विहेठनम् । न० हिंसायाम् ॥ मर्दने ॥ विडम्बने । हेठविबाधायाम् । ल्युट् ॥ हु : खे ॥

विहेठनम् । न० विहेठनार्थे ॥ हेठ० । ल्युट् ॥

विह्वलः । त्रि० भीत्याद्यभिभूते । स्वाङ्गान्यवधारयितुमशक्ते । विकले ॥ विह्वलति । ह्वलचलने । अच् । मूर्च्छिते । विलीने ॥ विवशे ।

वी । पुं० गमने । वेति । वीगत्यादौ । क्विप् ॥

वीकः । पुं० वायौ । वाते । पक्षिणि । खगे ॥ वकति । वक० । अजिपु

धूनीभ्योदीर्घस्चेतिकन् ॥ मनसि ।

वीकाशः । पुं० रहसि । विजने ॥ विकाशे । प्रकाशे ॥ विकाशनम् । अभिव्यौ । काशृदीप्तौ । भावे० घञ् । उपसर्गस्य विकल्पे दीर्घत्वम् । दृश्य : काशहूतिदीर्घः ॥ यद्वा । विकाश नमनवा नाशयन्ते । पूर्ववत्० घञ् दीर्घौ ॥

वीक्षणम् । न० विलोकने ॥ विशिष्ट मीक्षणम् ॥

वीक्षणीयः । त्रि० गुरुमुखादवगम्य विचारणीये ॥ वीक्षितुं योग्ये ॥ ईक्ष० । अनीयर् ॥

वीक्षापन्नः । त्रि० विस्मयान्विते ॥ वीक्षणम्० वीक्षातामापन्नः ॥

वीक्षितः । त्रि० अवलोकिते । दृष्टे ॥ विशेषेणेक्षितः ॥

वीङ्खः । पुं० वासके ॥ वाजिनि । घोटके ॥ न० विस्मये ॥ हास्ये ॥ त्रि० अनीये ॥ ०

वीङ्खा । स्त्री० गुरुविस्वराम् ॥ गतिभेदे ॥ नर्तने ॥ अश्वगतिभेदे ॥ सम्यौ ।

वीचिः । पुं० स्त्री० स्वल्पतरङ्गे । ऊर्म्याम् । अवकाशे । शोभ० दू० भा० ॥ सुखे ॥ वयति० कायतेवा । वेञ् तन्तुसन्ताने । वेओविर्धेति० वीचिः ॥ अल्पे । आलयाम् ॥

वोचिमाली । पुं० समुद्रे ॥ वीचीनां

...वस्तवस्य। बीजादिरवा दिनि : ॥
बीची । स्त्री॰ वीचिशब्दार्थे॥
बीचीतरङ्ग : । पुं॰ न्यायविशेषे ॥ स तुश्रोत्रेशब्दस्योत्पत्तिप्रकारस्वरूप : । यथा । बीचीतरङ्गन्यायेनतदुत्पत्तिस्तुकीर्तिता। कदम्बगोलकन्यायादुत्पत्ति : कस्यचिन्मते ॥ भू॰भा॰ प॰ ॥ ननुस्वदन्ताद्यवच्छेदेनोत्पन्नेशब्दे॰श्रोत्रेकथमुत्पत्तिरित्यतआह । बीचीति । आद्यशब्दस्य॰बहिर्दशदिगवच्छिन्नोऽन्य :शब्दस्तेनैवशब्देनजन्यते॰ दिनचापरस्तस्माज्जायतएवंक्रमेणश्रोत्रोत्पन्नोगृह्यतइति । कदम्बइति । आद्यशब्दाद्दशदिक्षु दशशब्दाउत्पद्यन्ते॰ तेभ्यश्चान्येदशशब्दाउत्पद्यन्तइतिभाव : । अस्मिन् कल्पेगौरवादुक्तंकस्यचिन्मतइति ॥
बीजम् । न॰ अङ्कुरकारणे ॥ रेतसि । तत्त्वे ॥ आधाने ॥ मज्ज्ञि । रेतसि । सर्वभूतानांप्ररोहकारणंबीजंतन्मायोपाधिकंचैतन्यंभगवदीश्वरादिविभूति : ॥ विशेषेणजायतेऽनेन । उपसर्गेचसंज्ञायामितिड : । अन्येषामपीतिदीर्घ :॥ यद्वा । विशेषेण॰ईजते । ईजगतिकुत्सनयो : । अच् । बीजमेवा । घञ् । कुत्सनमुभयत्र॰च जीरित्यचनिपातयामनिटप्रतिषांशिंसाकर्तृलाभरिसत्यात् । असाचनिहात

बौसेट् स्यात् ॥ यद्वा । बीजयति॰ बीज्यतेऽनेनवा । बीजव्यजने । अच् ॰घञ् वा ॥ मज्जनि ॥ गणितविशेषे॰अव्यक्तगणिते ॥ मन्त्रे ॥
बीजक : । पुं॰ मातुलुङ्गे ॥ असनद्रुमे । पीतसारके । विजयसार॰भू॰ भा॰ ॥ बीजक : कुष्ठवीसर्पश्वित्रमेहगुदक्रमीन् । हन्तिश्लेष्मास्रपित्तघ्नत्वच्य : केश्योरसायन : ॥
बीजकृत् । न॰ वाजीकरणे ॥
बीजकोश : । पुं॰ बीजकोषे ॥
बीजकोशी । स्त्री॰ शिम्बायाम् ॥
बीजकोष : । पुं॰ वराटके । कर्णिकायाम् ॥ बीजस्यकोश : पात्रमाधारइतियावत् ॥ बीजाभिधाने ॥
बीजगर्भ : । पुं॰ पटोले ॥
बीजगुप्ति :। स्त्री॰ शिम्ब्याम् ॥
बीजधर्मिणी । स्त्री॰ सर्वेषांमहदादीनांविकाराणांबीजत्वेनावस्थितायां॰ प्रकृतौ॥
बीजधान्यम् । न॰ धान्याके ॥
बीजनम् । व्यजने ॥ सेचने । चक्रवाके ॥ चकोरे । वस्तुनि ॥ विधूनने ॥ बीजव्यजने । चुरादि : । ल्युट् ॥
बीजपादप : । पुं॰ भल्लातके ॥
बीजपुष्पम् । न॰ मरुवके॥ मदनद्रौ॰
बीजपूर : । पुं॰ फलपूरे । मातुलुङ्गे । टावाचेवू॰इ॰मगी॰दे॰भा॰बहमाषाच ॥ गुणास्तु । बीजपूरफलं

इन्द्रियसन्निकर्षेऽतस्तत्करणम् । अर्थेन्द्रियसम्बन्धस्तत्सामान्यस्य लक्षणमिन्द्रियविशेष : प्रत्यक्षगोचरोऽर्थविशिष्टग्राम् । यथा वह्नित्वस्य सामान्यस्य लक्षणं वह्नि : सोऽयं पूर्ववत: सामान्यतोदृष्टमस्यापि वीतत्वं नतुल्यत्वं विशेष । अथवा दृष्टं दर्शनम् । सामान्यस्य सार्वविभक्तिकस्तसिल् । अदृष्टलक्षणस्य सामान्यस्य । दर्शनमनुमानमित्यर्थ : ॥ त्रि० ज्ञाते ॥ निवृत्ते ॥ आच्छादिते । विरहिते ॥ विशिष्टगत : ॥

वीतंस : । पुं० मृगाणांपक्षिणामपि बन्धोपाये ॥ मृगाणांपक्षिणाञ्चविश्रामस्थैते : प्रावरणे ॥ वितन्वते । तसिपत्यकारे । अच् । उपसर्गस्येतिदीर्घ : ॥

वीतदम्भ : । त्रि० त्यक्तदम्भे ॥

वीतन : । पुं० कण्ठपार्श्वद्वये ॥ यथा । कण्ठस्कन्धयोरमध्यं कण्ठपार्श्वौतु वीतनौ । इतिहेमचन्द्र : ॥

वीतभय : । त्रि० निर्भये ॥ वीतंविगतभयंयस्य ॥

वीतमन्यु : । त्रि० विगतरोषे ॥

वीतराग: । पुं० बुद्धे । त्रि० निस्पृहे । रागशून्ये ॥ विशिष्टदूर : गत० राग : प्रीतिर्मात्सर्यंवा० यस्य० यस्माद्वा ॥

वीतरागभयक्रोध । त्रि० शुद्धसत्त्वे । रागभयक्रोधा: वीता: … विगतायस्मात् ॥

वीतरागी । त्रि० इहामुत्रार्थफलभोगरहिते ॥

वीतशोक: । पुं० अशोकद्रुमे ॥ त्रि० आत्मज्ञे । आत्मज्ञएववीतशोकोभवतिनानात्मज्ञ : ॥ शोकहीने ॥ वीत : विशेषेणगत : शोकोयस्मात्सा वा ॥

वीतस्पृह : । विरक्ते ॥

वीति : । पुं० अश्वे । स्त्री० गतौ दीप्तौ ॥ प्रजने । असने ॥ खादने ॥ वेति । वीगत्यादौ । क्तिन् । भावेक्तिथांक्तिनवा । निवृत्तौ ॥

वीतिहोत्र : । पुं० अनलेवौ । अग्नौ ॥ वीयते । वीगतिप्रजनकान्त्यसनखादनेषु । कर्मणिक्तिन् । वीतिर्भक्ष्यं पुरोडाशादि० हूयतेऽस्मिन् । हुदानादनयो : । हुयामाश्रुभसिभ्यस्त्रन् । इतित्रन् । वीतिरश्वोहोत्रंवहनमस्येतिवा ॥ अर्कें । सूर्य्ये ॥

वीत्त : । त्रि० विशेषेणदत्ते । विपूर्वकस्य । डुदाञ् । क्त : । अच उपसर्गात्तकारितादेश : दस्तीति दीर्घ : ॥

वीथि : । स्त्री० वीथ्याम् । अश्वसञ्चारस्थाने ॥ तारस्थव । यथा । सि

तं मुखेन वसु वीथिषु कश्चिदक्षं वत्वा विभागक्रमशः समयाम्बभूवेति माघ व्याख्यावसरे मल्लिनाथः । नव सुवीथिषु सञ्चारस्थानेषु गमयाम्बभू व॰ वीथयो नक्षत्राणां सर्वथा राश्यादयः परिमिताः प्रचारदेशाः । तायतिस्तुल्ये के॰ नवीस्थन्ये॰ तथोत्तरपक्षमाश्रित्योक्तं कश्यिनाम- वक्षिति । यथाश्विभोग : । वीथ्य स्तिस्रोऽयथाराषांसम्बीमध्योत्तमाः क्रमात् । तासांस्यात्स्तुषांसामन वीतिर्नवति : शतम् । श्रेष्ठमध्यी समानास्तुवोजिमावीथिका : स्मृ ता : । नवानांकथितावीथ्योःदुहा नांक्रमणक्रमे । चान्येषामपिसर्वत्र गतिसक्ष्यार्थमीरिताः ॥ क्रमोऽत्रतासा विषमास्वकीयोशुभलतायान्तथवी॰ यद्वाथ्या । स्यात्तुमध्यावीपलसंपकी यौपाख्यीप्रताख्यानवधितिवीथ्य : । सर्ववीथिषु येषांजीदृष्टशिष्यासम- न्वित : । तेनराजारणं नित्यं स्तग यायांस्तुंतमेदिति ॥ चन्ये तु॰ उरसाल्यादयोऽगविशिषीयावीथयढ् स्याहु : । उरसालीवरप्रवालीदु सीमध्यनामक : । चालोढ : शोभ नैरङ्गे : प्रत्यालीढस्तथापर : ॥ उ पयेनवतत्तचपादयालोचसर्वग : । निर्दिष्टावीथयस्त्वे ताह्वति ॥ विध्य तेनया । विध्यायने , स्तुधपा तुकिदितीन् । बाहुलकाद्दीर्घः ॥

वीथिका । स्त्री॰ वीथ्याम् ॥

वीथी । स्त्री॰ पङ्क्तौ ॥ गृहाङ्गे । गृहपिण्डिकायाम् ॥ नाट्यकपथी- । घत्मनि । विध्यतेऽनया । वि धृ॰ । घञ् । पृषोदरादिः । गौ रादिः ॥ यद्वा । विध्यति । स्तु पधात्किदितीन् । बाहुलकाद्दी- र्घः । कृदिकारादक्तिनः इति वा ङीष् ॥

वीथ्यङ्ग : । वि॰ नाटकभेदे ॥

वीध्र : । पुं॰ वह्नौ ॥ वायौ ॥ न॰ नभसि ॥ त्रि॰ विमले । वीन्धे । जिन्धीदीप्तौ ॥ वाधिन्धेरिति॰ रक् ॥

वीनाह : । पुं॰ कूपस्यादिभिर्बद्धकूप मुखे ॥ विनह्यतेऽनेन कूप मुखम् । णहबन्धने । करणे ति घञ् । उपसर्गस्य घञीतिदीर्घः ।

वीपा । स्त्री॰ विद्युति ॥

वीप्सा । स्त्री॰ व्याप्तुमिच्छायाम् ॥ नानार्थवाचकस्याधिकरणानां क्रिया गुणाभ्यांप्रयोक्तुर्युगपद्व्याप्तुमिच्छा वीप्सा । शैलेशैलेनमाणिक्यं मौ- क्तिकंनगजेगजे । देशेदेशेनविद्वांस श्चन्दनंनवनेवने ॥

वीवध : । पुं॰ पर्याहारे । उभय तोबद्धशिक्ये स्कन्धवाह्ये काष्ठे । विहङ्गिकायाम् २ अध्वनि । भा

रे ॥ मार्गे ॥ धान्यादिमाने ॥ वि विधेऽविधेरङ्गनमनवाऽन्तानेनशा । प्रादिभ्यो धातुजस्य तिसमासोत्त रपदलोपो अन्येषामपीतिदीर्घः ॥

वीयशिख : । त्रि० वास्तोष्पतौ ॥ मोश धेनहरति । एकदेशविकृतस्यान न्यत्वात्० विभाषाविवधादिति ढ न् । धाङ्गोष्ठ : ॥

वीर : । पुं० शूरे । विक्रान्ते ॥ वि ष्णौ ॥ जिने ॥ शृङ्गाराद्यष्टरमा न्तर्गतरसविशेषे । उत्साहवर्द्धने ॥ उत्तमप्रकृतिर्वीरउत्साहस्थायि भावक : । महेन्द्रदैवतोहेमवर्णो ऽयंसमुदाहृत : ॥ ककुभद्रुमे ॥ ब्राह्मणे ॥ भावविशेषे ॥ न० काञ्जि ॥ तण्डुलीये ॥ वराहकन्दे ॥ जलाकारञ्जे ॥ करवीरे ॥ शृङ्गा म् ॥ नटे ॥ मरिचे ॥ पुष्करमूले ॥ काञ्जिके ॥ उशीरे ॥ चारुके ॥ त्रि० उत्तमे । श्रेष्ठे ॥ वीराचारविशिष्टेयथा । कुलाचाररतोवीर : कुलसक्तोसदा भवेत् । संविदासेवनंकुर्यात्सोमपा नंमहेश्वरि ॥ सर्वदाकुरुतेदेवि वीर शोभनमानस : ॥ पुं० वीरयति । शूर वीरविक्रान्तौचुरादि : । पचाद्यच् ॥ यद्वा । विशिवा० ईर्से० ईरयतिया । ईरगतौ । सोऽज्ञा ॥ यद्वा । अज ति । अजगतिक्षेपणयो : । स्फायि तञ्चीतिरक् । अजेर्वी ॥ विविधानां

शत्रूणामीरयितावा ॥ यद्वा । ईरण म् । ईरगतौकम्पनेच । भावेघञ् । ईर : पलायन कम्पनञ्च० तद्भयेपरभीरप्रयुक्तं विगतमस्मा तिवीर : ॥

वीरक : । पुं० करवीरे ॥

वीरकुलम् । न० ब्राह्मणानांगणे ॥

वीरगति : । पुं० स्वर्गे ॥

वीरजयन्तिका । स्त्री० रणेवीराणां नृत्ये ॥

वीरणम् । न० उशीरस्यतृणे । वीरत रे । बहुमूलके । गाँडरइतिख्याते तृणे । वीरणंपाचनंशीतंस्तम्भनंल घुतिक्तकम् । मधुरंज्वरनुद्वान्तिम दजित्कफपित्तहृत् ॥ तृष्णासृग्विष वीसर्पकृच्छ्रदाहव्रणापहम् ॥ कुश द्वीनांगणे । यथा । कुश : काशश्च दर्भश्चकत्तृणंभूतृणंतथा । खेतटू र्वानीलदूर्वाचषड्दूर्वेतिवीरणम् ॥ विंपश्चिणमीरयति । ईरगतौकम्प नेच । ण्वुर्ल्युटौ ॥

वीरतर : । पुं० वीरश्रेष्ठे ॥ शरे ॥ न० वीरणे ॥ अतिशयितोवीर : । द्विवचनविभज्येतितरप् ॥

वीरतरु : । पुं० अर्जुनवृक्षे ॥ वीरस्या सौतरुश्च ॥ कोकिलाक्षवृक्षे ॥ बि ल्वान्तरवृक्षे ॥ भल्लातके ॥

वीरपर्णम् । न० सुरपर्णे ॥

वीरपत्नी । स्त्री० वीरभार्यायाम् ॥ वी र : पतिर्यस्याइतिविग्रहे० नित्यंस

पत्न्यादिष्विति॰पतिशब्दस्य नकारा
न्तादेशे॰ऋन्नेभ्यो ङीप्॥ नहि
वीरपत्नीनामलभ्यंनामकिञ्चिदस्ति॥

वीरपत्रा। स्त्री॰ विजयायाम्॥

वीरपाणम्। न॰ वीराणांसमयविशेषे
क्रियमाणे मद्यपाने॥ यथा। वीरपा
णन्तुयत्पानंवृत्तेभाविनिवारणे॥
वीराणांपर्णनम्। वाभानकरणयो
रितिपक्षम्॥

वीरपुरुषः। पुं॰ परैरपराजिते॥

वीरपुष्पी। स्त्री॰ सिन्दूरपुष्प्याम्॥

वीरप्रमोचः। पुं॰ तीर्थविशेषे॥

वीरभद्रः। पुं॰ अश्वमेधाश्वे॥ वीर
श्रेष्ठे॥ वीरणे। दक्षाध्वरध्वंसि
शिवगणविशेषे॥

वीरभद्रकम्। न॰ वीरणे॥

वीरभार्य्या। स्त्री॰ वीरपत्न्याम्॥
वीरस्यभार्य्या॥

वीरमाता। स्त्री॰ वीरस्वाम्॥ वीरस्य
माता॥

वीररजः। न॰ सिन्दूरे॥

वीररात्रिः। स्त्री॰ निशाविशेषे। यथा
। दीपावल्याममावायां मङ्गलंयदि
तत्र वै। वीररात्रिमहाशानीत्याग
मः॥

वीररेणुः। पुं॰ भीमसेने। नागवर्त्ते॥

वीरवती। स्त्री॰ मांसरोहिण्याम्॥
वीरजनन्याम्॥

वीरवत्सला। स्त्री॰ प्रवग्राम्॥

वीरवसा। स्त्री॰ वीरजनन्याम्॥

वीरविप्रावकः। पुं॰ शूद्रद्रव्येणहोम
कर्तरि॥ यथा। वीरविप्रावकस्तु
ह्वयते शूद्रसमर्पितैरितिहेमच
न्द्रः॥

वीरवृक्षः। पुं॰ भल्लातके॥ ककुभद्रु
मे॥ बिल्वान्तरे॥ देवधान्ये। अश्म
रीहरे॥ वीरवृक्षस्तु॰दुस्पर्शाख्या
त्॥

वीरव्रतः। पुं॰ दृढव्रते॥ नैष्ठिके॥

वीरसूः। स्त्री॰ वीरमातरि॥ वीरंसू
ते। पूङ् प्राणिगर्भविमोचने। स
त्सूद्विषेतिक्विप्॥

वीरसेनः। पुं॰ नलाभिधभूपपित
रि॥ न॰आरुकवृक्षे॥ आलुकी॥

वीरसेनजः। पुं॰ नलाभिधनृपे॥

वीरहा। पुं॰ त्यक्तयज्ञाग्नौ। नष्टा
ग्नौ। प्रमादादिनायस्याग्निरशेषि
योऽग्निनष्टोनिर्वाणःशान्तस्तस्मि
न्॥ वीरोऽग्निस्तंहन्ति। हन॰।
क्विप्॥ हरौ॥ यतः असुरभटा
न्॰हिरण्यकशिपुप्रभृतीन्हतवा
नितथा॥

वीरा। स्त्री॰ सुरायाम्। मदिराया
म्॥ क्षीरकाकोल्याम्॥ तामल
क्याम्॥ एलवालुके॥ पतिपुत्रव
त्याम्। पत्यासुतेनचयुक्तायाम्॥
रम्भायाम्॥ विदार्याम्॥ विदा
रीस्थानेगम्भारीतिपाठान्तरम्॥

काकोल्याम् । महाशतावर्य्याम् ॥ गृहकन्यायाम् ॥ ब्राह्म्याम् ॥ अतिविषायाम् ॥ शिंशपाभेदे ॥

वीराध्वा । पुं॰ शूराध्वनि ॥ वीराणां सङ्ग्रामे निपतितानां गोब्राह्मणपालनाद्यर्थं कण्टकादिविकलमंसिंहव्याघ्राद्यभीतानामध्वा ॥

वीरातकम् । न॰ आरुकी ॥

वीराशंसनम् । न॰ अतिभयप्रदायां युद्धभूमौ ॥ सा वीराशंसनं युद्धभूमिर्यातिभयप्रदा ॥ वीरा आशंसन्तेऽत्र । आङ् + शसि इच्छायाम् । ल्युट् ॥

वीराश्रमः । पुं॰ तीर्थविशेषः ॥ यत्र कार्त्तिकेयस्तिष्ठति ॥

वीरासनम् । न॰ एकत्र स्थितौ । जागरणे ॥ जानुविस्तारे ॥ वीराख्यासनम् । योगिनामासनविशेषः ॥ तदुक्तं योगशास्त्रे वशिष्ठेन । एकं पादमथैकस्मिन् विन्यसेदूरुसंस्थितम् । इतरस्मिंस्तथा चोरुं वीरासनमिदं स्मृतम् ॥ इति ॥ अपि च । एकं पादमधः कृत्वा विन्यस्योरौ तथेतरम् । ऋजुकायो विशेज्जन्तुर्वीरासनमितीरितमिति तन्त्रसारः ॥ श्रीभागवते च । कृत्वोरौ दक्षिणं सव्यं पादपद्मं च जानुनि । बाहुप्रकोष्ठेऽक्षमालामासीनं तर्कमुद्रयेति ॥

वीरिणी । स्त्री॰ दक्षप्रजापतेः पत्न्याम् ॥

वीरुत् । स्त्री॰ शाखापत्रप्रचयवत्यां लतायाम् । गुल्मिन्याम् । छिन्नविटपे । विरुणद्धि । रुधिर॰ । क्विप् । अन्येषामपीति दीर्घः ॥

वीरुधा । स्त्री॰ वीरुधि । भागुरिमतेन टाप् ॥

वीरेशः । पुं॰ शिवे ॥

वीरेश्वरः । पुं॰ महाशिवे ॥ वीराणामीश्वरः ॥

वीरोज्झः । पुं॰ होमाकर्त्तरि ॥ यथा । अभ्युदिताभिनिर्मुक्तौ वीरोज्झोऽनग्निहोत्रिकः ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

वीरोपजीविकः । पुं॰ कौमिकार्थमग्निहोत्रिणि ॥ यथा । अग्निहोत्रच्छलाद् आपरो वीरोपजीविक इति हेमचन्द्रः ॥

वीर्य्यम् । न॰ शुक्रे । रेतसि ॥ यथा । हरितालं हरेर्वीर्य्यं लक्ष्मीवीर्य्यं मनःशिला । पारदं शिववीर्य्यं स्याद्गन्धकं पार्वतीरजः ॥ इति ॥ प्रभावे ॥ तेजसि ॥ इन्द्रियसामर्थ्ये ॥ अतिशयशक्तिभाज्यसादे ॥ शक्तौ ॥ सा च पृथिव्यादीनां यः सारभागस्तदतिशयरूपा । सा द्विविधा चिन्त्याचिन्त्यक्रियाहेतुत्वेन । तत्र चिन्त्यक्रियाहेतुर्या द्रव्यरसादीनां

स्वस्वकर्मण्यस्वभावसिद्धशक्ति : । अचिन्त्यक्रियाहेतुस्तत्प्रभावापरपर्याय : द्रव्याणांरसाद्यनुरूपकार्यकरणशक्ति : । उक्तञ्च । भूतप्रभावा त्रियद्धोद्रव्येपाकेरसेस्थित : । चिन्त्याऽचिन्त्यक्रियाहेतुर्वीर्यंतत्परिकीर्तितमिति ॥ अत्याऽधिमात्र । यः संतस्तूनपायवीर्येर्सखिलंचूर्णसुष ... सस्पसमासान्नृतमोदसौवहरा सौमासनर्यगुणलो : । सिद्धार्थ सभस्मनां सुविपुलंवीर्येखवर्णनयम् किञ्चित्स्थिवर्लसंगुणपरतैलंपुरा यीमद्वदितमारायणदासक्तापरिभाषा ॥ वीरे॰ अक्लीबसाधु । स अक्षाधुरितियम् ॥ यदा । वीर्यते ऽनेन । वीरविक्रान्तौ । अचोयत् । यत्न्यादिर्वा ॥ वसी ॥

वीर्यवान् । वि॰ मांसले । वीर्यम स्यस्त्यस्मिन्वा । मतुप् ।

वीर्यहरिकरम् । न॰ हय्ये । वाजीकरणे । शुक्रवृद्धिकारकौषधादौ ।

वीर्या । स्त्री॰ चर्तिमग्रवशी ॥

वीसर्प : । पुं॰ विसर्पे ॥

बीहार : । पुं॰ बुद्धमन्दिरे । मठालये ।

वृक : । पुं॰ बकपादपे । शिवमल्ल्याम् ॥ वाति वा॰ वाहुलकात्कुक । कुनोकारश्चोत्त्वंवा ।

वृंहण : । पुं॰ याज्ञवल्क्ये॰ नादा

भेदे ॥ संयाविष्टेडर्योगुरु : ॥ वि॰ पुष्टिकारके ॥

वृंहितम् । न॰ करिगर्जिते ॥ वृह ... । हस्तिध्वनौ । नपुंसके तिक्त : ।

वृक : । कोकी । ईहामृगे । वृंडार॰ हू॰ भेडिया॰ हू॰ लकड़ा॰ प्र॰ ॥ वर्कते । वृकआदाने । वृगुप धेतिक : । यदा । वृणाति । वृञ् ... नेतृन्तम् ... ॥ शृगाले ॥ वृषिमधूपे ॥

वृकदंश : । पुं॰ कुक्कुरे ॥ वृकान् दंशयति । दंश॰ । कर्मण्यण् ।

वृकधूप : । पुं॰ नानासुगन्धिद्रव्यकृतधूपविशेषे । वृत्रिमधूपे ॥ सरलद्रवे । वृकधूपे । श्रीवेष्टे ॥ वृक इवधूप : । धूप्यतेऽनेन । धूप सन्तापे । घञ् । वृकनामाधूप : शाकपार्थिवादिर्वा ॥

वृकधूर्त : । पुं॰ शृगाले ।

वृका । स्त्री॰ अम्बष्ठायाम् । पाठायाम् ॥

वृकाक्षी । स्त्री॰ दिवति ॥

वृकाराति : । पुं॰ कुक्कुरे ॥

वृकारि : । पुं॰ कुक्कुरे ॥

वृकी । स्त्री॰ पाठायाम् ॥

वृकोदर : । पुं॰ भीमाख्यपाण्डवे । भीमसेने ॥ यस्मात्तीव्रो वृकोनाम जठरेहव्यवाहन : । मयोदत्त : स

धर्मात्मा तेनचासौ किंचोदर: ॥ इ० सत्ययु० ॥ वृक्षवर्दुदरंशस्स: ॥

वृक्ण: । त्रि० छिन्ने ॥ वृश्च्यते स्म । ओव्रश्च् छेदने । क्त: ॥

वृक्ष: । पुं० महीरुहे । शाखिनि । विटपिनि । पादपे ॥ पुष्पित: फलितश्चैव वृक्षस्तूभयत: स्मृत: ॥ वृक्षतिवृक्षवरणे । पचाद्यच् । यद्वा । वृक्ष्यते । वृश्च्यते । ओव्रश्च् । वृक्षित्वृक्ष्यविभ्य: किदितिस: ।

वृक्षक: । पुं० कुटजवृक्षे ॥ स्वार्थे पृ ... इसकृतिक: ॥

वृक्षखण्ड: । पु० ... ॥ वृक्षादिभ्य: खण्ड: ॥

वृक्षचर: । पुं० वानरे ॥

वृक्षधूप: । पुं० श्रीवासे । सरलद्रवे ॥

वृक्षनाथ: । पुं० वटवृक्षे ॥

वृक्षपञ्चकम् । न० क्षीरिवृक्षपञ्चके ॥

वृक्षपाक: । पुं० वटद्रुमे ॥

वृक्षभक्षा । स्त्री० वन्दायाम् ॥

वृक्षभवनम् । न० वृक्षकोटरे ।

वृक्षभिद्० । स्त्री० वृक्षभेदिनि । वासाम् । वृक्षं भिनत्ति । भिदिर्० । क्विप् ॥

वृक्षभेदी पुं० कुठारविशेषे । वृक्षादने ॥ वृक्षं भेत्तुं शीलमस्य । भिदिर् विदारणे । सुपीत्यजाति: ॥

वृक्षमर्कटिका । स्त्री० रुधिरेति प्रसिद्धायां मर्कजातौ ॥

वृक्षमार्जार: । पुं० वृक्षबिडाले । गिलहरी० टिकेरी० इ० भा० ॥

वृक्षरुह: । पुं० जलवेतसे ॥

वृक्षराज: । पुं० अम्लवेतसे ॥

वृक्षरुहा । स्त्री० वन्दायाम् ॥ वृक्षे रोहति सर्वमूलविभुजादित्वात्क: ॥ अमृतस्रवायाम् ।

वृक्षवाटिका । स्त्री० अमात्यस० गणिकायाय० गेहस्योपवने ॥ नन्दने । वटवेष्टने । संज्ञायामिति कन् । टाप् । प्रत्ययस्थादितीत्वम् । वृक्षार्थावाटिका ।

वृक्षादन: । पुं० वृक्षभेदिनि० कुठारविशेषे । वृक्षमत्ति । अद० । ल्युटइतिल्युट् । चलदले । मधुकर्षे । पियाले ॥

वृक्षादनी । स्त्री० वन्दायाम् । विदारीकन्दे । विदारीगन्धिकौषधौ । टित्वान्ङीप् ॥

वृक्षादिरुहकम् ।)
वृक्षादिरूढकम् ।) न० पाशिङ्गने ।

वृक्षामय: । पुं० लाक्षायाम् ॥

वृक्षाम्ल: । पुं० आम्रातके । न० शाकाम्ले । तिन्तिडीके । चुक्रे ॥ अस्यगुणा: । वृक्षाम्लमाममम्लोष्णं वातघ्नं कफपित्तलम् । पक्वन्तुगुरुसंग्राहिकटुकं तुवरंलघु । अम्लोष्ण

रोचनं रक्तदोषघ्नं कफवातहृत्। त्वग्योगीयदृष्टीशुल्मशूलहृद्रोगनत्तुजित्॥ वृक्षस्याऽस्लम्॥ वृक्षेभवमो क्षा॥

वृक्षायुर्वेदः। पुं॰ महीरुहाणां चिकित्सायाम्। स चाग्निपुराणे २८२ अध्याये। यथा। तत्रादौ प्रयोजनप्रदर्शनार्थमाह। प्रीतच्छायाविनिर्मुक्तान्मनोज्ञाजलाश्रयाः। तस्माद्धि जलप्रान्तेष्वारामान् विनिवेशयेत्॥ १॥ तत्र भूलक्षणम्। मृद्वी भूः सर्ववृक्षाणां हिता तस्यां तिलान् वपेत्। पुष्पितांस्तांश्च मृद्नीयात्तत्कर्म प्रथमं भुवः॥ प्रथमरोप्या वृक्षाः। अरिष्टाशोकपुन्नागशिरीषाः सप्रियङ्गवः। मङ्गल्याः पूर्वमारामे रोपणीया गृहेषु वा॥ २॥ काण्डरोप्याणां विधानमाह। पनसाशोककदलीजम्बूलकुचदाडिमाः। द्राक्षापालीवताश्चैव बीजपूरातिमुक्तकाः॥ एते द्रुमाः काण्डरोप्या गोमयेन प्रलेपिताः। मूलोच्छेदेऽथ वा स्कन्धे रोपणीयास्ततः परम्॥ ५॥ कालनियमार्थमाह। अजातशाखान् शिशिरे जातशाखान् हिमागमे। वर्षागमे च सुस्कन्धान् यथादिक्स्थान् प्ररोपयेत्॥ घृतोशीरतिलक्षौद्रविडङ्गक्षीरगोमयैः। आमूलस्कन्धलिप्तानां सङ्क्रामणविरोपणम्॥ ७॥ रोपणविधानम्। शुचिर्भूत्वा तरोः पूजां कृत्वा स्नानानुलेपनैः। रोपयेद्रोपितश्चैव पत्रैस्तैरेव जायते॥ ८॥ रोपितानां सेकविधानम्। सायं प्रातश्च घर्मर्त्तौ शीतकाले दिनान्तरे। वर्षासु च भुवः शोषे सेक्तव्या रोपितद्रुमाः॥ ९॥ अनूपजानाह। जम्बूवेतसवानीरकदम्बोदुम्बरार्जुनाः। बीजपूरकमृद्वीकालकुचाश्च सदाडिमाः। वञ्जुलो नक्तमालश्च तिलकः पनसस्तथा। तिमिरोऽम्रातकश्चेति षोडशानूपजाः स्मृताः॥ ११॥ रोपितानां दूरत्वाच्च परिमाणमाह। उत्तमं विंशतिर्हस्ता मध्यमं षोडशान्तरम्। स्थानात् स्थानान्तरं कार्यं वृक्षाणां द्वादशावरम्॥ १२॥ विफलमन्तरं कार्यं तदाह। अभ्यासजातास्तरवः संस्पृशन्तः परस्परम्। मिश्रैर्मूलैश्च न फलं सम्यग्यच्छन्ति पीडिताः॥ १३॥ रोगादिज्ञानमाह। शीतवातातपै रोगो जायते पाण्डुपत्रता। अवृद्धिश्च प्रवालानां शाखाशोषो रसस्रुतिः॥ १४॥ एतेषां चिकित्सामाह। चिकित्सितमथैतेषां शस्त्रेणादौ विशोधनम्। विडङ्गघृतपङ्काक्तान् सेचयेत् क्षीरवारिणा। फलनाशे निश्चितमाह॥ फल

नारीकुलत्थैर्माषैर्मुद्गैस्तिलैर्यवैः । शृतशीतपयःसेकः फलपुष्पसमृद्धये ॥ १६ ॥ तद्ध्र्मप्रयोगः । आविकाजशकृच्चूर्णस्याढके द्वे तिलाढकम् । सक्तुप्रस्थो जलद्रोणो गोमांसतुलया सह ॥ सप्तरात्रोषितैरेतैः सेकः कार्यो वनस्पतेः । वल्लीगुल्मलतानाञ्च फलपुष्पाय सर्वदा ॥ १८ ॥ अथ बीजानां वापनविधानम् । वासराणि दश दुग्धभावितं बीजमाज्ययुतहस्तयोजितम् । गोमयेन बहुशो विरूक्षितं क्रौडमार्गपिशितैश्च धूपितम् ॥ मांससूकरवसासमन्वितं रोपितञ्च परिकर्मितावनौ । क्षीरसंयुतजलावसेचितं जायते कुसुमयुक्तमेव तत् ॥ २० ॥ अथ तिन्तिडीविधानम् । तिन्तिडीत्यपि करोति वल्लरीं व्रीहिमाषतिलचूर्णसक्तुभिः । पूतिमांससहितैश्च सेचिता धूपिता च सततं हरिद्रया ॥ २१ ॥ अथ कपित्थवल्लीकरणम् । कपित्थवल्लीकरणाय मूलान्यास्फोतधात्रीधववासिकानाम् । पलाशिनीवेतससूर्यवल्लीश्यामातिमुक्तैः सहिताष्टमूली ॥ क्षीरे शृते चानया सुशीते तालं शतं स्थाप्य कपित्थबीजम् । दिने दिने शोषितमर्कपादैर्मासं विधिस्त्वेष ततोऽधिरोप्यम् ॥ हस्तायतं तद्द्विगुणं सुगम्भीरं खात्वावटं प्रोक्तजलावपूर्णम् । शुष्कं प्रदग्धं मधुसर्पिषा तं प्रलेपयेद्भस्मसमन्वितेन ॥ चूर्णीकृतैर्माषतिलैर्यवैश्च प्रपूरयेन्मृत्तिकयान्तरस्थैः । मत्स्यामिषाम्भःसहितञ्च हन्याद्यावद्घनत्वं समुपागतं तत् ॥ उप्तञ्च बीजं चतुरङ्गुलाधो मत्स्याम्भसा मांसजलैश्च सिक्तम् । वल्ली भवत्याशु शुभप्रवाला विस्मापनी मण्डपमावृणोति ॥ २६ ॥ अथाङ्कोठरोपणम् । शतशोऽङ्कोठसम्भूतफलकल्केन भावितम् । एतत्तैलेन वा बीजं श्लेष्मातकफलेन वा ॥ वापितं करकोन्मिश्रमृदि तत्क्षणजन्मकम् । फलभारान्विता शाखा भवतीति किमद्भुतम् ॥ २८ ॥ श्लेष्मातकरोपणम् । श्लेष्मातकस्य बीजानि निष्कुलीकृत्य भावयेत् प्राज्ञः । अङ्कोल्लविज्जलाद्भिश्छायायां सप्तकृत्वैवम् ॥ माहिषगोमयघृष्टान्यस्य करीषे च तानि निक्षिप्य । करकाजलमृद्योगेऽप्युप्तान्यह्नाफलकराणि ॥ वृक्षारोपणम् यथा । ध्रुवमृदुमूलविशाखागुरुभं श्रवणं तथाश्विनी हस्तम् । उक्तानि दिव्यदृग्भिः पादपसंरोपणे भानि ॥ ३१ ॥ इति ॥

वृक्षरुहा । स्त्री॰ वृक्षरुहायाम् । वृक्षमारोहतीति ॥

वृक्षारोपकः । त्रि॰ वृक्षाणामारोप

वितरि ॥

वृषाक्षी । स्त्री॰ महामेदायाम् ॥

वृषालय : । पुं॰ स्वर्गे । पक्षिणि ॥

वृषाश्रयी । पुं॰ महाद्रोणके ॥

वृषेशय : । पुं॰ विष्णौ ॥ वृषे शेते । शीङ्॰ । अधिकरणे शेतेरित्यच् । शयवासवासिष्वकालादित्यलुक् ॥

वृषोत्पल : । पुं॰ कर्णिकारे ॥

वृजन : । पुं॰ केशे । न॰ पापे । आकाशे । वृणक्ति॰ मुच्यतेऽसौ । वृजीव र्जने । कृपृवृजीत्यादिनाक्यु : ॥

वृजिन : । पुं॰ केशे । न॰ कल्मषे । पापे ॥ रक्तचर्मणि ॥ कर्मफले । धर्माधर्मरूपसंसारफलकर्मणि ॥ पापवत्पुण्यस्याप्यनिष्टफलत्वात् ॥ त्रि॰ कुटिले । वक्रे । वृष्णी । स्त्री॰ । वृजी : किवेति॰ इनच् ॥

वृजिनविद्॰ द् । त्रि॰ दु:खहन्तरि ॥

वृत : । त्रि॰ वृते । व्यावृत्ते । ज्ञातवरणे ॥ स्वयंवराद्रौस्त्रीज्ञातवराद्रौ ॥ त्रियतेस्म । वृञ् वरणे । क्त : । आवृते ॥

वृतकौघा । स्त्री॰ देवदाल्याम् ॥

वृतपथा । स्त्री॰ पुष्पदाल्यामोषधौ ॥

वृतपुष्पा । स्त्री॰ वृतपथायाम् ॥

वृति : । स्त्री॰ वरणे । वेष्टने । वाटे । यान्त्वृतिपामोपमसिविविधयेष्ट कण्टकशाखावरणे ॥ वरणम् । वृञ्॰ । क्तिन् ॥ गोपने ॥

वृतिकर : । पुं॰ विकङ्कतवृक्षे ॥ त्रि॰ वृतिकारके ॥

वृतिस्थ : । पुं॰ सरटे ॥ त्रि॰ वृतौ तिष्ठति ॥

वृत्त : । पुं॰ कूर्मे पुं॰ न॰ पद्ये यथा । पद्यं चतुष्पदी तच्च वृत्तं जातिरिति द्विधा । वृत्तमक्षरसङ्ख्यातं जातिर्मात्राकृता भवेत् ॥ वृत्ते ॥ चारित्रे । वेदमीधिताचारस्य परिपालने ॥ छन्दसि ॥ कृतिच्छन्दोभेदे । यथा । वृत्तमीदृशमनुनाम तीरजौरजौरजौ गुरुलघुश्च । यथा । चित्तवृत्तकौशयामितगर्वमदेकदचविभ्रमीपरागमानसहयेविलासस म्पदाकलाकुतूहलेन । य : समं भ्रमन्न्नभाषणे : सुराङ्गनानिभे : सुखं समेत्य विष्णुरङ्गनाखचित्तपद्मकोषषट्पद : समेत्तदाव्व ॥ त्रि॰ अधीते ॥ वृत्तव्यमनिपूर्णमितिनिपातित : । वृत्तं व्याकरणम्॰ अधीतमित्यर्थ : ॥ अतीते । अतिवर्तुले । मृते । दृढे । वर्त्तते स्म॰ वृत्यतेस्मवा । वृतु वर्त्तने । गत्यर्थेति क्त : ॥ वर्त्तनम् । वृत्तवर्त्तेनिवरणे वा । भावे क्ता ॥

वृत्तकम् । न॰ गद्यभेदे ॥ तल्लक्षणोदाहरणे यथा । अकठोराऽक्षरं स्वल्पसमासं वृत्तकं मतम् ॥ यथा । सखिजयाखिलेश्वरजगतांगति : परमपुरुष : पुरुषोत्तमोऽसदानयमरेयभगु

राज्ञीमथ निमग्नलीलयवच्चयाद्र्ढ़्द यस्याग्राभारमवतारयितुं रामछाया स्वरूपिणी शरीरयद्दुःखं श्रेयस्तारयस्तुम सहे नापि स्मृतिवाग्रहीतनामा पुंसां संसारपारमयविशिक्षयति ॥

वृत्तकर्कटिका । स्त्री॰ वृत्तकर्कट्याम् ॥

वृत्तकर्कटी । स्त्री॰ वृत्तोर्वारौ । मधुसूरायाम् ॥

वृत्तगन्धि । न॰ गद्यप्रभेदे ॥ तल्लक्षणं यथा । भवेदुत्कलिकाप्रायसमासाढ्यं दृढाक्षरम् । तत्रैकदेशसम्बन्धात् वृत्तगन्धि पुनः स्मृतम् । तदुदाहरणं यथा । समरकण्डूलनिजभुजदण्डकुण्डलीकृतकोदण्डशिञ्जिनीटङ्कारोज्जागरितवैरिनगर इत्यादि । पुरमथनशिरोविभूषणपादपद्मयुगल ।

वृत्तगुच्छः । पुं॰ वृत्तविशेषे । ध्रुवतो भवतः । वर्तमानः ॥ सर्वविधा । पुष्पवृद्धात् । तत्रच्छ सोऽधिकारि च ॥

वृत्तचञ्चुः । पुं॰ व्यायसालवाटे ॥

वृत्तम् । न॰ वृत्तमेव ॥

वृत्तनिष्पावी । स्त्री॰ वृत्तनिष्पाविकायाम् । नखनिष्पावे ॥

वृत्तपर्णी । स्त्री॰ महापुष्पिकायाम् ॥ पाठायाम् ॥

वृत्तपुष्पः । पुं॰ कदम्बे ॥ शिरीषे ॥ वानीरे ॥ कुब्जके ॥ मुद्गरे ॥

वृत्तफलः । पुं॰ दाडिमे ॥ बदरे ॥ न॰ मरिचे ॥

वृत्तफला । स्त्री॰ आमलक्याम् ॥ वार्त्ताक्याम् ॥ अधःपुष्प्याम् ॥

वृत्तमल्लिका । स्त्री॰ श्वेतार्कं मल्लिकायाम् ॥

वृत्तबीजः । पुं॰ भिण्डायाम् ॥

वृत्तबीजका । स्त्री॰ पाण्डुरफल्याम् ॥

वृत्तबीजा । स्त्री॰ चाढक्याम् ॥

वृत्तसम्पन्नः । त्रि॰ सदाचारवति ॥

वृत्ता । स्त्री॰ ज्ञिञ्ज्ञिरिष्टायाम् ॥ प्रियङ्गौ । रेणुकायाम् ॥ मांसरोहिण्याम् ॥

वृत्ताध्ययनर्द्धिः । स्त्री॰ ब्रह्मवर्चसे ॥ तत्सदाचारः अध्ययनसम्पत्तनुभवः तत्राधिकारः ॥

वृत्तानन्दम् । न॰ मात्रावृत्तान्तरे ॥ तल्लक्षणोदाहरणे यथा । एकादश शिरसि सप्तशिरसि यदि वसाद्य पं भवति । तट्टोद्वृत्तानन्दमिदमानन्दकारि फणिनृपतिरिति वदति ॥ यथा । मधुरस्मितवदनयालिचरितमनालिरदनमवलोकये । च

अरसुधारसधामपरमभिराममजस्रं जीवितमये ॥

वृत्तान्तः । पुं॰ वार्त्तायाम् । प्रवृत्तौ । उदन्ते । समाचारे ॥ यथा । अतीतजन्मवृत्तान्तं वार्द्धे प्राये पश्यसि । ऐहिकं यौवनेऽस्मीनुत प्रलीभाविकोच्यते । वार्त्तावगश्रुतिराख्यायिकाचेतिहासौ । प्रभेदे । विधौ ॥ प्रक्रियायाम् । कार्त्स्न्ये । प्रस्तावे । अवसरे ॥ वृत्तोऽनुयतं नीयोगपर्यायोऽन्तः समाप्तिर्यस्य । वृत्तोऽन्तोऽस्य॰ वृत्तस्यान्तइति वा । भावे ॥

वृत्तावृत्तम् । न॰ मात्रावृत्तान्तरे ॥ तस्य लक्षणोदाहरणे यथा । वृत्तस्य चतुर्ष्वानगणनिर्मितपदान्तमग्नचिरान्तं भवतियद्वि । नागाधिपमिथस्य भणितसुमनकवृत्तावृत्तमिदं द्विपदि ॥ यथा । चलितापदनेच्छः स्फुरति विवेकसमसिमनोनियतं भवति । यावन्न पदरिपोनयनातलचोक्षितसुभगं नवितीक्षयति ॥

वृत्तिः । स्त्री॰ व्याख्यानग्रन्थविशेषे । विवरणे ॥ आजीवे । वर्त्तने । लभ्यादिजीवने । अनुष्ठेयायांजीविकायाम् ॥ कौशिक्यादौ ॥ यथा । भारतीसात्वतीचैवकौशिक्यारभटीतथा । चतस्रोवृत्तयश्चैतायासु नाट्यंप्रतिष्ठितमितिभरतः । शृङ्गारेकौशिकीवीरेसात्त्वत्यारभटीपुनः । रसेरौद्रे चबीभत्से वृत्तिः सर्वत्रभारती । चतस्रोवृत्तयोह्येताः सर्वनाट्यस्यमातृकाः ॥ प्रवर्त्तने ॥ विवृतौ ॥ व्यवहारे । वर्त्ततेऽनया । वृतुवर्त्तने । स्त्रियांक्तिन् । प्रमाणविपर्ययविकल्पनिद्रास्मृतिषु पञ्चविधासु ॥ अक्लिष्टादिवृत्तीनामविपक्षत्वेऽन्तर्भावः ॥ अथ संक्लिष्टऐन्द्रिये । इन्द्रियाणांव्यापारे । विषयाकारवृत्तिपरिणामे ॥ वृत्तीनामागन्वात्वं वृत्तांसूचयतिपतञ्जलिः । वृत्तयः पञ्चतय्यः क्लिष्टाअक्लिष्टाइति । वृत्तयस्तस्यापरिणामविशेषाः । रागद्वेषादिक्लेशरूपाः॰ आसुरवृत्तयः क्लिष्टाः । रागादिरहितादैववृत्तयोऽक्लिष्टाः । यद्यपिप्रत्यक्षेऽक्लिष्टानामक्लिष्टानामन्तर्भावः॰ तथापिक्लिष्टाप्रवक्रिरोधव्यावृत्तिमन्दबुद्धिवारयितुंताभिः सहाक्लिष्टाउदाहृताः । नामधेयवशात्त्वयंवृत्तीर्विंशद्वितुंसूत्रपञ्चमाह । प्रमाणविपर्ययविकल्पनिद्रास्मृतयः । प्रत्यक्षानुमानागमाः प्रमाणानि । विपर्ययोमिथ्याज्ञानमतद्रूपप्रतिष्ठम् । अतद्रूपप्रतिष्ठम्॰ तस्यार्थस्य यद्रूपंमतस्मिन् रूपेप्रतिष्ठति॰ तस्यार्थस्य यत्पारमार्थिकंरूपंनतत् प्रतिभा

पित्त । वृन्ताकं स्वादु तीक्ष्णोष्णं कटु पाकमपित्तलम् । ज्वरवातबलासघ्नं दीपनं शुक्रलं लघु ॥ तद्बालं कफपित्तघ्नं वृद्धं पित्तकरं गुरु ॥ वृन्ताकं पित्तलं किञ्चिदङ्गारपरिपाचितम् । कफमेदोऽनिलामघ्नमत्यर्थं लघुदीपनम् । तदेव हि गुरु स्निग्धं सतैलं लवणान्वितम् ॥ अपरं श्वेतवृन्ताकं कुक्कुटाण्डसमं भवेत् । तदर्शःसु विशेषेण हितं हीनञ्च पूर्वतः ॥ पूर्वतः स्मृतात् ॥ भोजनं भिषग्वृन्ताकं वृन्ताकं भिषग्वृन्ताकम् । सवृन्तं भिषग्भैषज्यं सतैलं भिषग्रामठम् ॥ सर्वेषां शाकजातीनां वृन्ताकं श्रेष्ठनायकम् ॥

वृन्ताकी । स्त्री० वार्त्ताक्यां ॥

वृन्तिका । स्त्री० वृन्तितायाम् । कटुक्याम् ॥

वृन्दः । पुं० दशार्बुदे । शतकोटौ । महार्बुदे । सङ्ख्ये ॥ न० समूहे ॥ वृन्दारी वृषभक्ष्य । वृन्दादयश्चेति साधुः ॥

वृन्दा । स्त्री० तुलस्याम् ॥ जलन्धरस्य पत्न्याम् ॥ केदारराजकन्यायाम् । राधापीडश्च नामान्तरं तस्यामपि शेषे ॥

वृन्दारः । वि० मनोज्ञे ॥

वृन्दारकः । पुं० अमरे । देवतायाम् । सुरे ॥ प्रशस्तं वृन्दं यस्य सः । शृङ्गवृन्दाभ्यामारकन् । स्त्रियां तु कापुंसिकावृन्दारकाणामितिवक्तव्यमिति० वृन्दारका० वृन्दारिकेत्युभयम् ॥ यूथपतौ ॥ यथा । वृन्दारकः सुरश्रेष्ठे मनोज्ञे यूथपातरी तिव्याडिः ॥ त्रि० मनोज्ञे ॥ श्रेष्ठे ॥

वृन्दावनम् । न० स्वनामप्रसिद्धे तीर्थविशेषे ॥ वृन्दावने किशलयासु मामाश्रितदेवता । भूतेशीभैरव सर्वसत्त्वसिद्धिप्रदायकः ॥ हृष्यागमः ॥ वृन्दावनतपस्तेपे तत् वृन्दावनं स्मृतम् । वृन्दया यत्र क्रीडारीतिस्सुविस्तरम ॥ इति पुराणम् ॥ वृन्दावनम् ॥

वृन्दावनेश्वरः । पुं० श्रीकृष्णे ॥

वृन्दावनेश्वरी । स्त्री० राधायाम् ॥

वृन्दिष्ठः । त्रि० अतिवृन्दारके ॥ अयमेषामतिशयेन वृन्दारकः । इष्ठन् । प्रियस्थिरेति साधुः ॥

वृन्दीयान् । त्रि० वृन्दारकतरे ॥ अयमनयोरतिशयेन वृन्दारकः । ईयसुन् । प्रियस्थिरेति वृन्दारकस्य वृन्दादेशः ॥

वृशः । पुं० आर्द्रके ॥ मूषे ॥ वृशोति ॥ वृश० । जनिदेच्यादिना क ॥ उन्दुरौ ॥

वृशा । स्त्री० ओषधीविशेषे ॥

वृश्चिकः । पुं० अलौ । द्रुणे । बिच्छू० द्र० भा० प्र० ॥ वृश्चिकविषस्य लक्षणं

यथा । दष्टस्याग्निरिवादौ च भिन्नो वेगैर्हिनाशु च । वृश्चिकस्य विषं याति पश्चादूर्ध्वं ऽवतिष्ठते ॥ औषधन्तु । जीरकस्य कृतः कल्को घृतसैन्धवसंयुतः । सुखोष्णो मधुना लेपाद्वृश्चिकस्य विषं हरेत् ॥ गन्धमाघ्राय सुदितस्याविस्तं दलस्य तु । वृश्चिकेनदंष्टो विद्ध : सद्यो भवति निर्विषः ॥ अष्टमराशौ ॥ तज्जन्मजातस्य फलं यथा । वृश्चिकोदयसञ्जातः शौर्ययाम्नातिदुष्टधीः । भवेद्विज्ञानसम्पन्नो विपक्षी सुभगः सुधीः ॥ शूककीटे । शुयपोका॰ इ॰भा॰प्र॰ ॥ ओषधीविशेषे । वृश्चति । चोम्र यूष्ठे दनि । वश्चिकृषी : किकन् । ग्रहिज्येतिसम्प्रसारणम् ॥

वृश्चिकप्रिया । स्त्री॰ पूतिकायाम् ॥

वृश्चिकर्णी । स्त्री॰ आखुकर्ण्याम् ॥

वृश्चिका । स्त्री॰ क्षुद्रक्षुपविशेषे । नखपर्ण्याम् । पिच्छिलायाम् । अलिप्रियायाम् ॥

वृश्चिकाधिपः । पुं॰ मङ्गले ॥

वृश्चिकाली । स्त्री॰ क्षुपविशेषे । वृश्चिपत्र्याम् । विषघ्न्याम् । सर्पदंष्ट्रायाम् । भूरिदुग्धायाम् । भासुरपुष्पायाम् । मिकाटी॰इ॰गी॰भा॰ ॥ वृश्चिकालीविषघ्नी तु कासमारुतनाशिनी ॥

वृश्चिपत्री । स्त्री॰ वृश्चिकाल्याम् ॥

वृषचीरः । पुं॰ श्वेतमूलपुनर्नवायाम् ॥

वृषः । पुं॰ धर्मे ॥ वर्षति फलम् । वृषु श्रेष्ठे सेचने च । इगुपधेति कः ॥ वर्षत्यासर्वकामानां धर्मो वृषः इति भरताद्यम् ॥ बलीवर्दे । उक्षणि । भद्रे । ऋषभे । वृषभे । अनडुहि । सौरभेये । गवि ॥ विवाहनवृषस्य रूपं यथा । शृङ्गायुध : शुक्लकायस्तुण्डादसितक्षुरः । वृहत्ककुत्सलम्बपुच्छः श्यामकर्णे वृषः स्मृत इति ॥ वृषोत्सर्गवृषे ॥ तल्लक्षणं यथा । चरणानि मुखं पुच्छं यस्य श्वेतानि गोपतेः । लाक्षारससवर्णश्च तं नीलमिति निर्दिशेत् ॥ एवंविधवृषाभावेऽन्यो वृषभो यो वस्रोपादिदः सोऽप्युक्तः । वर्णतस्तान्समिद्धान्सुलक्षणप्रशस्तौ । तथा । श्वेतोदरः कृष्णपृष्ठो ब्राह्मणस्य प्रशस्यते । स्निग्धरक्तेन वर्णेन क्षत्रियस्य प्रशस्यते । काञ्चनाभेन वैश्यस्य कृष्णेनाप्यन्त्यजन्मनः । इति । वृषोत्सर्गकालस्तु पञ्चमो वा द्वितीयदिनम् । कार्त्तिक्यां चैत्र्यां रेवतीयुताश्विनपूर्णिमाद्यासु ॥ राश्याम् ॥ चतुर्विधपुरुषमध्ये पुरुषविशेषे ॥ तल्लक्षणन्तु । बहुगुणबहुवन्य : श्रीमकामो मराङ्गः सत्यसद्धर्मिदेह : सत्यवादी वृषो यमि'

ति । तामुरिसंक्रे द्वितीयराशौ एतद्वाशिजातफलंयथा । [स्थिरम तिसुमतिंक्रमनीयतांकुशलताहि- शूत्वामुपभोगताम् । वृषगतोहिम शुभ्रंशमादिशेत्सुकृतिनः क्षान्ति- मत्सुखान्यपि ॥ तत्तन्मकालस्य फ लम्तु । वृषलग्ने भवेज्जातोगुरुभक्तः प्रियंवदः । शचीक्षतोधनीलुब्धःशू रः सर्वजनप्रियइति ॥ उत्तरपद स्थः श्रेष्ठे ॥ वासे । वासके । षटकर्णे ॥ मूषिके ॥ शुक्रे ॥ वास्तुस्थानभेदे ॥ रिपौ ॥ कामे ॥ बलवति ॥ ऋषभनामौषधे ॥ ध र्मेसिफलंसधुकामादीन् । वृषु० । वृश्चुपधेतिकः ॥ वृष्यप्रयोगे ॥ श्री क्षाण्डे ॥ पुच्छे ॥ वस्त्रविशेषे ॥ यथा । कीदृशाः शालिमुक्ता श्च सद्मसावाश्तथैवच । महार्घश्च तेसर्वेवृषवस्त्रन्त्विति ॥ १५ ॥ न० जले । पिच्छे ॥ वेतसे ॥ त्रि० पु ष्यवति ॥

वृषकर्णी । स्त्री० सुदर्शनायाम् । सु दर्शनगुलुच्छ० कृ० गौ० भा० ॥

वृषकर्मा । पुं० भगवति । वृषोध र्मस्तत्पकर्मास्य ॥

वृषकेतुः । पुं० कर्णस्यपुत्रे ॥

वृषगन्धा । स्त्री० वत्सादन्याम् ॥

वृषचक्रम् । न० कृषिकर्मणिवृषाका रचक्रे ॥

वृषणः । पुं० मुष्के । अण्डकोषे । वृषणौभवतः सारोकफासृङ्मांस- मेदसाम् । वीर्यवाहिशिराधारौत्र षणौपुरुषावहौ । स्थूलसिङ्गोदरि द्रः स्यात् : सः वायवर्णीभवेत् विषमैस्रीचञ्चलोथ नृपः स्याद्वृष णसमे ॥ प्रलम्बवृषणोऽल्पायुर्निर्द्रव्यो मतिभिर्भवेत् ॥ वर्षति । वृषु से चने । बाहुलकात्क्युः । यद्वा मन्यवेतियुक्त्वा । संज्ञापूर्वकत्वा द्गुणाभावः ॥

वृषदंशः । पुं० वृन्दस्याग्रे । उच्चैः श्रवसि । श्वेतहस्ती ॥

वृषदशः । न० इन्द्रस्याश्वे । मन्दरे । मन्दसारे ॥

वृषदंशकः । पुं० आखुभुजि । वि डाले ॥ वृषानमूषिकान्दशति । दंश० । कर्मण्यण् । स्वार्थेकन् ॥

वृषध्वजः । पुं० वृषाङ्के । शिवे ॥ वृ षोध्वजश्चिह्नमस्य । वैरभ्ये ॥ पुण्य कर्मणि ॥

वृषा । पुं० कर्णे ॥ महेन्द्रे ॥ वृषभे ॥ तुरगे ॥ वर्षति । वृषु० । कनिन् युवृषितक्षिराजोत्यादिना० कनिन्०

वृषनाशनः । पुं० विडङ्गे ॥

वृषपतिः । पुं० शिवे ॥ षण्ढे ॥

वृषपत्रिका । स्त्री० वस्तान्त्राम् । प त्नान्त्याम् ॥

वृषपर्वा । स्त्री० वृक्षविशेषे । दृश्या

स्याम् । चक्राङ्ग्याम् । सुदर्शनायाम् । पुराणो॰ द्रु॰ गौ॰ भा॰ ॥ आखुपर्ण्याम् ॥

वृषपर्वा । पुं॰ भक्ष्यकसुदर्शे । यष्टी । दैत्यभेदे । शृङ्गाटिकि ॥ कशेरौ ॥ वृषरूपाधिपर्वाख्यस्य ॥

वृषभ : । पुं॰ श्रेष्ठे ॥ गवि । वृषे । औषधीभेदे । ऋष्यगन्धायाम् ॥ वर्षति मूत्रं वा भूमिरिति वा । वृषु॰ । वृ ऋषिवृषिभ्यां किदित्यभच् । कर्णे च । आर्ष्टे ॥

वृषभगति : । पुं॰ शिवे । यस्य । वृषभे गतिर्यस्य ॥

वृषभध्वज : । पुं॰ महेश्वरे । शिवे । वृषभो ध्वजः चिह्नमस्य ॥

वृषभाक्ष : । पुं॰ श्रीकृष्णे । सर्वकामाभिवर्षणे च अक्षिणी यस्य : । बहुव्रीहावितिषच् । वृषभो धर्मो दृष्टिरस्य वा ।

वृषभाक्षी । स्त्री॰ इन्द्रवारुण्याम् ॥

वृषभानु : । पुं॰ सुरभानुपुत्रे । राधिकापितरि ॥

वृषभासा । स्त्री॰ अमरावत्याम् ॥

वृषय : । पुं॰ आश्रये ॥ वृषोति । वृञ् वरणे । वृञो युक् दुक्कौचेति कयन्॰ धातोः युगागमश्च ॥

वृषल : । पुं॰ रसोने । शूद्रे । चन्द्रगुप्तनृपे । वाजिनि । तुरगे । पापिनि । वृष्यते॰ वर्षति वा । वृषु॰ । वृषादिभ्यश्चिदिति कलः । वृषधर्मं लुनाति वा । लूञ्॰ । अन्येष्वपीति ड । वृषलाति वा । ला॰ । कः । वृषो हि भगवान् धर्मस्तस्य यः कुरुते ह्यलम् । वृषलं तं विदुर्देवास्तस्माद्धर्मं न लोपयेत् ॥

वृषलपति : । पुं॰ शूद्रे॰ चौराणां पत्यौ ।

वृषलवृत्ति : । पुं॰ शूद्रोपजीविनि ॥

वृषली । स्त्री॰ शूद्रायाम् । जातित्वात् ङीष् ॥ ङीषार्थे ॥ निकृष्टजातौ च । वृषलानीचपतिभर्तारमिति॰ वृषली॰ ब्राह्मणपरिणीता शूद्रा सापि वृषलीति॰ श्राद्धभुग् वृषलीतल्पमित्यत्र कुल्लूकभट्टः ॥ वन्ध्यास्तु वृषलीज्ञेया॰ वृषलीमृतप्रजा । अपरा वृषलीज्ञेया कुमारीचारजस्वला । पितुर्गृहेच विवाहितायां रजस्वलायां कन्यायां ॥ यथा अत्रिसंहितायां । पितुर्गेहेच या कन्या रजः पश्यत्यसंस्कृता । भ्रूणहत्या पितुस्तस्याः सा कन्या वृषली स्मृता ॥ यस्तु तां वरयेत् कन्यां ब्राह्मणो ज्ञानदुर्बलः । अश्राद्धेयमपाङ्क्तेयं तं विद्याद् वृषलीपतिमिति ॥ स्वपतिं परित्यज्य परपतिगामिन्याम् । यथा । स्वनृपमापरित्यज्य परवृषे॰ वृषायते । वृषलीसाहि विज्ञेया न शूद्री वृषली भवेदिति ।

वृषलीपतिः । पुं० सवर्णामपरिणीय कृतशूद्राविवाहे ॥ वृषल्याः पतिः ॥ यस्तुतांवरयेत्कन्यांब्राह्मणोज्ञा नदुर्बलः । अश्राद्धेयमपाङ्क्तेयंतंवि द्याद्वृषलीपतिम् ॥ यदिशूद्रांव्रजेद्वि प्रोवृषलीपतिरेवसः । सोऽपितुर्व्रे हिसज्ञानरजस्काम् ॥

वृषलीफेन : । पुं० शूद्रायाअधररसे ॥

वृषलीवन : । पुं० मूषिके ॥ वि० वृषलयने ॥

वृषवाहन : । पुं० शिवे ॥

वृषसन् : । पुं० विष्णौ । कु० षि० सः । विकाशे ॥

वृषस्कौ । पुं० भृङ्गरोले ॥

वृषस्यन्ती । स्त्री० कामुकायाम् । मैथु नेच्छावत्याम् ॥ वृषंमैथुनंकामयते । वृषस्यात्मनः । सुपआत्मनः क्यच् । अश्ववृषयोर्मैथुनेच्छायामि त्यनेनसीसुक्यचीतिसुक् । लटः शतृ । उगितश्चेतिङीप् ॥

वृषा । स्त्री० मूषिकपर्ण्याम् ॥ कपि कच्छ्वाम् ॥ वर्षति । वृषेरिगुपधेति कः । टाप् ॥

वृषाकपायी । स्त्री० श्रियाम् । गौर्य्याम् । वृषाकपेः स्त्रीतिपुंयोगार्थे० वृषाकप्यग्निकुसितकुसिदानामुदा त्तइत्यैकारादेशोङीप् च । लक्ष्म्याम् । शतावर्याम् । जीवन्त्याम् । श च्याम् । स्वाहायाम् ।

वृषाकपि : । पुं० हरे । हरिहरे ॥ कृष्णे । वासुदेवे ॥ वर्षणात्सर्वका मानांधर्मोवृषः । कस्तोयात्भू मिमपोद्दितिकपिर्वराहः । वृषत्वा त्कपिरूपत्वाच्चवृषाकपिः । कपि र्वराहःश्रेष्ठश्चधर्मश्चवृषउच्यते । तस्माद्वृषाकपिंप्राहकश्यपोमांप्रजा पतिरितिमहाभारतम् ॥ जातवे दसि । अग्नौ ॥ वृषंधर्मंनकम्प यति । कपिकिञ्चिच्चलने । कु णिडकम्प्योर्नलोपश्चेति० इः । वृ षःदृषमादाकम्पयतिदुष्टानितिवा ॥ यद्वा । वर्षतिकामान् । वृषु० । इगुपधेतिकः । आकम्पयतिपा पानि । पूर्ववदिः । वृषश्चासा वाकपिश्च ॥ यद्वा । वृषाइन्द्रेण कम्प्यते० आकम्प्यतेवाऽस्मात् ॥ य द्वा । वृषोधर्मो० वृषाइन्द्रोवा० क पिरिवयशीयस्य ॥ यद्वा । वृषश्चक : कपिश्चराहः । आकपार्थिवादिः । अन्येषामपीतिदीर्घः ॥ यद्वा । वृषाइन्द्रस्य० अकम् वृषाकम् पिब- ति० पिबतौ । अन्तर्भावितण्यर्थो वा । इन्द्रः स्वंप्राप्नोति० प्रापय तिहविर्भागान्० रक्षकत्वात् । विचि संज्ञापूर्वकत्वान्नगुणः । कपितु चागमशास्त्रानित्यत्वान्नतुक् ॥

वृषाकर : । पुं० माषे ॥

वृषाकृति : । पुं० विष्णौ । नारायणे ।

धर्मार्थाचाकृतिरस्य । वृषशब्दस्यार्थे । आकृतिराकारः शरीरम् । वृषार्थधर्मार्थाकृतिः शरीरमस्येति ॥

वृषाङ्कः । पुं० शङ्करे ॥ साधौ ॥ वृषः चरश्चिह्नमस्य ॥ भल्लातके ॥ मधुके ॥

वृषाञ्जनः । पुं० डमरुवाद्ये ॥ इ० श० र० सौ ॥

वृषाश्वगः । पुं० शिवे ॥ इ० चि० प ॥

वृषाणकः । पुं० महाकाले । इ० चि० प ॥

वृषाधिपः । पुं० शक्रमठे ॥ वृषस्य राशिविशेषस्याधिपः ॥

वृषान्तकः । पुं० जनार्दने ॥ विष्णौ ॥

वृषायणः । पुं० चटके ॥ इ० हा० सौ० ॥

वृषासनः । पुं० शिवे ॥ वृषोवलीवर्द्दः आसनंयस्य ॥ उपरूपणासने ।

वृषाहारः । पुं० विडाले ॥ वृषीम् पिकमाहारोऽस्य । इ० हा० सौ० ।

वृषी । पुं० मयूरे ॥ इ०श०मा० ॥

वृषी । स्त्री० यतीनामासने ॥ व्रतिपिष्टरे ॥ वर्षतिसुखम् । वृषु० । इगुपधेतिकः । गौरादिः ॥

वृषोत्सर्गः । पुं० श्राद्धादौवत्सतरी

चतुष्टयसहितत्रिशूलचक्राङ्कितवृषत्यागे ॥

वृष्टः । त्रि० सिक्ते ॥ वृषेः क्तः ॥

वृष्टिः । स्त्री० वर्षे । मेघाज्जलपतने । वर्षणे । वर्षणम् । वृषु० । स्त्रियांक्तिन् ॥ भाग्याख्यायाम् तुष्टौ ॥

वृष्टिनी । स्त्री० शृङ्गपर्णिकायाम् । सूक्ष्मैलायाम् ॥ त्रि० वृष्टिनाशके ।

वृष्टिजीवनः । पुं० देवमातृकेदेशे । वृष्टिर्जीवनं यस्य ॥ वृष्ट्याजीवनं यत्र वा ॥

वृष्टिप्रमाणम् । न० मेघाज्जलपतनेयत्तायाम् ॥ यथा । द्रोणोपलनिमित्तंगर्भे० चौख्याढकानिपतनमेव । पञ्चयुतानवाश्मैः स्तमितेनभाद्रगप्रसवः ॥ इतिवराहोक्तौवृष्टेराढकद्रोणप्रमाणपरिज्ञानंतराश्चयोथ । आढकाश्चतुरोद्रोणमर्यादिद्यात्प्रमाणम् । धनुःप्रमाणमेदिन्योविद्याद्द्रोणाभिवर्षणम् ॥ स्तनेविंशाङ्गुलानाहेऽद्विचतुष्काङ्गुलोच्छ्रिते । भाण्डे वर्षतिसम्पूर्णे० ज्ञेयमाढकवर्षणम् ॥ तथाचाचार्यः । हस्तविशालंकुण्डकमधिकृत्याम्बुप्रमाणनिर्देशः । पञ्चाशत्पलमाढकमनेनमिनुयाज्जलंपतितमिति ॥

वृष्टिभूः । पुं० भेके ॥ वृष्टौभवति ।

भू० । भुव : संज्ञान्तरयोरिति-
क्विप् ॥

वृष्णिः । पुं० यादवे ॥ मेषे ॥ श्रीकृ
ष्णे ॥ वर्षति । वृषु० । सृवृषि
भ्यांकिदितिनिः ॥ त्रि० पाषण्डे ॥
चण्डे ॥

वृष्णिगर्भः । पुं० श्रीकृष्णे ॥ वृष्णे
र्गर्भोयस्य सः ॥

वृष्यः । पुं० माषे ॥ न० पानीयामर
णें ॥ त्रि० शुक्रवृद्धिकारकौषधा
दौ ॥ वृष्यते । वृषु० । विभाषाकृ
वृषोरितिक्यप् । पर्यायास्तु० व
र्त्तीन् ॥ वृषायहिते ॥ वृषायका
मुकायहितम् । खलयवमाषेति-
यत् ॥

वृष्यकन्दा । स्त्री० विदार्याम् ॥

वृष्यगन्धा । स्त्री० वृद्धदारके ॥

वृष्यगन्धिका । स्त्री० अतिबलायाम् ॥

वृष्यवल्लिका । स्त्री० विदार्याम् ॥

वृष्या । स्त्री० ऋद्धिनामौषधौ ॥ शता
वर्याम् ॥ आमलक्याम् ॥

वृसी । स्त्री० व्रतिनामासने ॥ ब्रह्म
चार्याद्यासने ॥ व्रुवन्ति सीदन्त्य
स्याम् ॥ पृषोदरादित्वादृनुवच्छ
व्दस्य० वृ० आदेशः । अन्येष्वपीत्य
धिकरणे डः ॥

वृहच्चञ्चुः । पुं० महाचञ्चुशाकेपक्षि
विशेषे । दीर्घपादे । कुलङ्क०-
भा० ॥

वृहच्छिरः । पुं० मीनपूरे ॥

वृहत्फलः । पुं० विङ्गटमत्स्ये ॥

वृहत्फुकः । पुं० दार्वाघाटे । काठ
कोरवा० इतिख्यातेखगे ॥

वेकटः । पुं० वैकटिके । मणिकारे ।
मणिधारा० इ० भा० प्र० भेकटी० इ०
गौ० देशभाषाप्रसिद्धमत्स्ये ॥ यू
नि । आततायिन्यं ॥ विदूषके ॥

वेगः । पुं० जवे । रंहसि । रये ।
स्पदे ॥ प्रवाहे । चोदे । धाराया
म् ॥ किम्पाके । महाकालफले ॥
रेतसि ॥ मूत्रादिप्रवृत्तौ ॥ यथा ।
वेगान्नधारयेज्वातुविण्मूत्रयवट्-
वृधाम् ॥ अपिच । वेगरोधान्न
सर्वोपाश्यप्रकोपवेगतः ॥ मुम
च । स्वभावतः प्रवृत्तानांमलादी
नांजिताविशुः । नवेगान्धारयेवी
रः कामादीनांस्वधारयेदिति ।
पृथिव्यादिचतुष्टयमनोवृत्तौसंस्का
रे । वेजनम् । वेजिसोभयचलन
योः । घञ् ॥

वेगनाशनः । पुं० सैप्मणि ॥

वेगवान् । पुं० ईश्वरे ॥ त्रि० वेगि
नि ॥ वेगोजवोस्यास्ति । मतुप् ॥

वेगवती । स्त्री० अर्द्धसमवृत्तभेदे ॥
यथा । विषमेप्रथमाधरसौनंदोध
कमेवहिवेगवतीस्यात् ॥ यथा ।
स्मरवेगवतीव्रजरामाकेशववंशरवै
रतिमुग्धा । रभसाद्गुरुनगणय

न्नौकैस्तिनिकुञ्जपटलायजगाम ॥

वेगसरः । पुं॰ वेगिहये ॥

वेगितः । त्रि॰ सञ्जातवेगे । वेगविशिष्टे ॥ वेगः सञ्जातोऽस्य । तारकादित्वादितच् ॥

वेगी । पुं॰ श्येनपक्षिणि ॥ त्रि॰ वेगवति । तरस्विनि । जाङ्घिके ॥ अतिशयितो वेगोऽस्य । अत इनिः ॥

वेगिहरिणः । पुं॰ शीघ्रकारीमृगे ॥

वेङ्कटः । पुं॰ द्रविडदेशस्थेऽचलविशेषे ॥

वेचा । स्त्री॰ मूल्ये ॥ विचिर्॰ । घञ् । टाप् । वेचामूल्यस्यवेत-नमितिहलायुधः ॥

वेजानी । स्त्री॰ सोमराज्याम् ॥

वेजितः । त्रि॰ भीते ॥

वेडम् । न॰ सान्द्रविच्छिन्नचन्दने ॥

वेडा । } वेडी । } स्त्री॰ नौकायाम् ॥

वेणः । पुं॰ अङ्गात्सुनीथायामुत्पन्ने पृथोः पितरि ॥ स तु पंचतु मालैनवेणोपि चिदिशं ययौ । पुन्नाम्नो नरकात्त्रातः स तेन सुमहात्मनेति विष्णुपुराणम् ॥ वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥ यथा । वैदेहकेन त्वम्बष्ठायामुत्पन्नो वेण उच्यत इति मनुः ॥

वेणा । स्त्री॰ भारतवर्षस्थनदीविशेषे ॥

वेणिः । स्त्री॰ वेण्याम् । वेति॰ वेणति वा । वीगतिज्ञानचिन्तानिशामनवादित्रग्रहणेषु । वीज्याज्वरिभ्यो निः । बाहुलकात्साधुम् ॥ यद्वा । वेणति । वेण॰ । इन् ॥

वेणिवेधिनी । स्त्री॰ जलौकायाम् ॥

वेणी । स्त्री॰ केशबन्धे । प्रवेण्याम् । प्रोषितभर्तृकादिधार्यकेशरचनाविशेषे ॥ यथा । जटानेयं वेणीकृतकचकलापो न गरलं गले कस्तूरीयं शिरसि शशिरेखा न कुसुमम् । इयं भूतिर्नाङ्गे प्रियविरहजन्मा धवलिमा पुरारातिभ्रान्त्या कुसुमशर किं मां व्यथयसि ॥ देवताडे । नद्यादेरन्तरे । सेतौ ॥ प्रवाहे ॥ वेण्याम् ॥ नदीविशेषे ॥ वेणति । वेणृ गतिज्ञानचिन्तानिशामनवादित्रग्रहणेषु ॥ इन् । कृदिकारादक्तिन इति ङीष् ॥

वेणीरः । पुं॰ अरिष्टवृक्षे ॥

वेणुः । पुं॰ नृपविशेषे । स्वनामख्याते । वंशे ॥ वंशवाद्ये । यथा । महानन्दस्तथानन्दो विजयो धनयस्तथा । अष्टावुत्तमार्था मतङ्ग-मुनिसम्मताः । दशाङ्गुलो महानन्दो नन्द एकादशाङ्गुलः । द्वादशाङ्गुलमानस्तु विजयः परिकीर्तितः । चतुर्दशाङ्गुलमितो जयश्च त्वभिधीयते ॥ वेणति । वेणृ गत्यादौ । बाहुलकादुः ॥ यद्वा । अ

क्षति । पञ्जिपूरीक्ष्ये।निष्कृतिग्रः । अजेनी ॥

वेणुकम् । न० तीर्थे । गजस्यतोदनदण्डे । वेणुनानिर्वृत्तम् । निर्वृत्ते अक्षद्यूतादिभ्यइतिठक् । इसुसुक्तान्तात्कः । सप्तापूर्वकस्यानन्वयि ॥

वेणुकर्करः । पुं० करीरवृक्षे ॥

वेणुजः । पुं० वेणुयवे ॥

वेणुदारी । पुं० नरकात्मजे बाणासुरात्मजे ॥

वेणुध्मः । पुं० वैणविके । वंशीवादके ॥ वेणुं धमति । ध्मा० आतोऽनुपसर्गे कः ॥

वेणुपत्री । स्त्री० वंशपत्रीतृणे ॥

वेणुयवः । पुं० वंशतण्डुले । वंशयवे ॥

वेणुवादः । पुं० वैणिके ॥

वेणुबीजम् । न० वंशयवे ॥

वेण्वा । स्त्री० तीर्थविशेषे ।

वेण्वासङ्गमः । पुं० तीर्थविशेषे ॥

वेतः । पुं० वेत्रे । द्रु० रा० नि० ।

वेतनम् । न० कर्मकरस्य भृतौ । कर्मण्यायाम् । विधायाम् । भृत्यायाम् । निर्वेशे । भासकराद्य० द्रु० भा० । जीवनोपाये । आजीवे ॥ रूप्ये ॥ वीयतेऽनेन । वीगत्यादौ । वीपतिभ्यां तनन् ॥

वेतसः । पुं० लताविशेषे । रथे । अभ्रपुष्पे । विदुले । शीते । वानीरे । वञ्जुले । वेत० द्रु० भा० ॥ अत्रभावप्रकाशः । वेतसोविदुलोनम्रोवञ्जुलोदीर्घपत्रकः । नादेयोगन्धपत्रश्च जलौकासम्भृतस्तथा ॥ नदीकूलप्रियस्तन्वः सुशीतोघनपुष्पकः । अश्मभारस्तोयकामोविदुखोजलवेतसः ॥ वेतसः शीतलोदाहशोथार्शोयोनिरुग्व्रणान् । हन्तिवीसर्पकृच्छ्रास्रपित्ताश्मरिकफानिलान् ॥ अयनम् । वृञ्० । नपुंसकइति सः । वाविकल्पस्य० इतञ्चान्ते० अति । पोषणकर्मणि । आतोऽनुपेति कः ॥ वञा । जयती । वेञ् । वेञस्तट्च्यसच् । वाकुलकादास्वंन ॥

वेतसाम्लः । पुं० अम्लवेतसे ॥

वेतसी । स्त्री० वेतसे ॥

वेतसीका । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥

वेतस्वान् । त्रि० बहुवेतसदेशे ॥ वेतसाः सन्त्यत्र । कुमुदनडवेतसेभ्यो ड्मतुप् । मादुपधायाश्चेति वः ।

वेतालः । पुं० द्वारपाले ॥ भूताधिष्ठितशवे ॥ अकस्मात्मभक्षाभासमानेभूतविशेषे ॥ शिवगणाधिपविशेषे ॥

वेत्ता । त्रि० वेदितरि । ज्ञातरि ॥ वेत्ति । विद्० । तृच् ॥

वेत्रः । पुं० वेते । योगिदण्डे । सुदण्डे ॥ वीयते । वीगत्यादिषु । गुधशीपचिवचीत्यादिना० त्रः ॥ वं

षे ॥ फलिन्याम् ॥ पुं॰ असुरविशेषे ॥

वेत्रधर : । पुं॰ द्वारपाले ॥

वेत्रधारक : । पुं॰ द्वा : स्थिते ॥

वेत्रवान् । त्रि॰ वेत्रधारके ॥

वेत्रवती । स्त्री॰ नद्योविशेषे ॥ सानुमात्पदेशात् कालपीसमीपेयमुनायां मिलिता ॥ वेत्रासुरमातरि ॥ वेत्राणिसन्त्यस्याम् । मतुप् । ङीप् ॥

वेत्रावती । स्त्री॰ वेत्रवत्यांनद्याम् ॥

वेत्रासनम् । न॰ वेत्रनिर्मितासने । "मासन्द्यामु ॥ स्याद्वेत्रासनमासन्दी" ति॰ हेमचन्द्र : ॥

वेत्रासुर : । पुं॰ असुरविशेषे ॥

वेत्री । पुं॰ द्वारपाले ॥ त्रि॰ वेत्रयुक्ते ॥

वेद : । पुं॰ आम्नाये । श्रुतौ । अपौरुषेयवाक्यमन्त्रब्राह्मणात्मके ॥ वेदयति बोधयति धर्माधर्मौ । विद् ज्ञाने । चुरादि॰ । पचाद्यच् ॥ मार्कण्डेयपुराणे : कालिदासादिवाक्यवत् । किन्तु अस्मदादिवाक्यवत् पुरुषादोषादपौरुषेयता ॥ यथा पुराणेयाचार्य : । वेदो ऽनादिस्तथा स्वयं परमेश्वरप्रणीतस्तथा । भवति परमप्रमाणं वेदे नास्तिकास्तत्परतो वा ॥ नापेक्षते यदन्यद्वाद् पेक्षन्तेऽखिलानि मानानि । वाक्यतल्लिङ्गमानां मानप्रत्याद्यतीन्द्रियार्थगतौ ॥ मानं प्रबोधयन्तं बोधमानं नयंतुप्रमाणन्ते । एषोभिरेवदृष्टादृष्टार्थाव्यक्तिविमर्शमान : ॥ ४६ ॥ वेदोनादिरसुप्तव्यक्तकर्तेश : स्वयम्प्रकाशात्मा । तदभिव्यक्तिमुदीक्ष्य प्रोक्तोसौसूरिभि : प्रमाणमिति ॥ रूपायामवलोकेचक्षुरिवान्यत्रकारणंदृष्टम् । तद्वदृष्टागतौ वेदवदन्योनवेदको हेतु : ॥ निगमैरुल्लिखितार्थं तन्नोक्तपरिवादिप्रकाशयति । तदिदमनुवादमात्रप्रामाण्यं तस्य सिद्धरीतिर्नक्षित् ॥ अगदयदतिनिगमैः साधयति द्वैतमेवपक्षीय : । अद्वैतमेववस्तु प्रतिपादयति प्रसिद्धमपरोक्ष : ॥ ५० ॥ सर्ववेदाम्नायस्यभेदाद्विविध : । विधिरूपनिषेधरूपार्थवादभेदात्त्रिविधश्च भवति ॥ अथ तस्य पक्षे वेद इति प्रमाणमिद : ॥ अतीतवेदार्थज्ञानप्रशंसामाह कूर्मपुराणम् । नवेदपाठमात्रेण सन्तुष्टो ऽभवद्बुध : । पाठमात्रावसन्नस्तु पङ्के गौरिव सीदति ॥ योऽधीत्य विधिवद्विप्रो वेदार्थं न विचारयेत् । स सान्वय : शूद्रसम : पात्रतां न प्रपद्यते ॥ व्यासश्च । वेदस्याध्ययनं सर्वं धर्मशास्त्रस्य चापि यत् । अजानतार्थं तत्सर्वं तुषाणां कण्डनं यथा ॥ यथा पशुर्भारवाही न तस्य भजते फलम् । द्विजस्तथार्थानभिज्ञो न वेदफलमश्नुते ॥ पाठमात्रवतो नित्यं द्विजातीनामर्थविज्ञे

तान् । प्रभुर्निवचसानृप्राज्ञोयाष्ट्‌माषेयापिनार्चयेत् ॥ श्रुतहीनमधीतंयज्ञेह्नामुत्तरभवेत् । श्रुतन्तुकेवलमपिसमुद्धारायकल्पते । योधीतेनार्थंतत्त्वज्ञस्तस्यसद्धारयाशया । भारवाहीसभूतस्य:केवलंकौशभाग्भवेत् ॥ तस्मादर्थंपरिज्ञानेयत्न:कार्योविजानता । ज्ञानंकर्मचसंयुसंयुक्तार्थंकथितंमया ॥ अधीतंश्रुतसंयुक्तंतयासिद्धंनकेवलम् । अधीत्ययत्किञ्चिदपितदर्थमवबुध्यच । स्वर्गेलोकमवाप्नोतिधर्मानुष्ठानविद्द्विज : इति । अपिच । वेदार्थज्ञोजपंजप्त्वातथैवाध्ययनंद्विज : । सुर्वमृक्षगमवाप्नोतिनरकन्तुविपर्यये-इतिव्यास : ॥ मनु : । वेदशास्त्रार्थंतत्त्वज्ञोयत्रतत्राश्रमेवसेत् । इहैवलोकेतिष्ठन्सब्रह्मलोकायकल्पते इति ॥ व्यास : । समुचितंखोधमपिस्तुताधीतंविधियते । चतुर्थमपिवेदानांकेवलाध्ययनाद्द्विजा : ॥ अन्वेवायन्यिन : श्रेष्ठाग्रन्थिभ्योधारिणोवरा : । धारिभ्यस्तार्थंतत्त्वज्ञास्तेभ्योप्यध्यात्मचिन्तका : ॥ पुस्तकेवेदलिखननिषेध : पाद्मोत्तरखण्डे ११० ऽध्यायेयथा । वेदस्यलिखनंकृत्वाय : पठेद्ब्रह्महाभवेत् । पुस्तकंचगृहेस्थाप्यवज्रपातोभवेद्ध्रुवमिति ॥ विदन्त्यनेनधर्मम् । विद्ज्ञाने । हलश्चेतिघञ् ॥ वेदार्थवेदनहेतुत्वाद्दारकारणे ॥ व्याकरणेनहिपदादिविभागशश्च्वान्वेदादयेज्ञायन्ते ॥ अनुभवे । भावेघञ् ॥ वृत्तौ ॥ केशवे ॥ इन्द्रियादिदेवताप्रकाशके । मौनशरीरावच्छेदेनभगवदर्चमितिन्यायशास्त्रम् ॥

वेदगर्भ : । पुं॰ अजयोनौ । ब्रह्मणि ॥ ब्राह्मणे । वेदोगर्भेयस्यस : ॥

वेदगर्भा । स्त्री॰ दुर्गायाम् । वेदजननिव्याम् ॥ अलमक्षतीभूतस्यमिश्रस्तिमेतदर्थे दक्ष्याहिश्रुते : । अतैवाच्यापराशक्तिर्वेदसंज्ञापुरातनी । ऋग्यजु : सामरूपेणसर्गादौसंप्रवर्तते इतिकूर्मपुराणे द्वादशाध्यायेश्रीभगवच्छ्लोक । तथाचचत्वारोवेदा : साङ्गा : सरहस्याबहुधाभिन्ना : । एकशतमध्वर्युशाखा : । सहस्रवर्त्मा सामवेद : । एकविंशतिधाबाह्वृच्यम् । नवधाथर्वणोवेदइतिमहाभाष्यम् ॥

वेदज्ञ । त्रि॰ वेदपारगे । वेदंजानाति । ज्ञा॰ । आतोनुपसर्गेइतिक : ॥

वेदनम् । न॰ अनुभूतौ । संवेदने । विद्ज्ञाने । ल्युट् चेति-ल्युटिक्लीवत्वम् ॥ विवाहे ॥

वेदना । स्त्री॰ ज्ञाने । दु : खे । पीडायाम् ॥ विद्वेदनाख्याननिवासेषुचुरादि : । ण्यासेतियुच् । अ

दृ। विदज्ञाने। चट्टिवन्दिविदिभ्यश्चेतिशाच्यमितियुच्॥

वेदनास्कन्धः। पुं० विषयज्ञानप्रपञ्चे। विज्ञानस्कन्धजन्ययोः सुखदुःखयोः। याप्रियाप्रियानुभयविषयस्पर्शे सुखदुःखतद्रहितविशेषावस्थाचित्तस्य जायते। सवेदनास्कन्धइतिवाचस्पतिः। सुखादिप्रत्ययोवेदनास्कन्धइत्यानन्दगिरिः॥

वेदनिन्दकः। पुं० नास्तिके। वेदनिन्दाकरे। वेदंनिन्दति। णिदिकुत्सायाम्। ण्वुल्॥

वेदपारगः। पुं० मन्त्रब्राह्मणात्मकसाङ्गवेदाध्यायिनि॥ त्रि० अवगतवेदार्थतत्त्वे। ज्ञानिनि। सन्न्यासिनि॥ वेदस्यपारंगच्छति। गम् ड०। अन्तात्यन्तेतिगमेर्डः॥

वेदभागः। पुं० मन्त्रब्राह्मणयोः॥ पूर्वंतदाहतेस्तुत्यादिषु। तेयथा। हेतुर्निर्वचनंनिन्दाप्रशंसासंशयोविधिः। परकृतिः पुराकल्पोव्यवधारणकल्पनेतिदशेत्यादयः॥

वेदमाता। स्त्री० गायत्र्याम्। सर्वेशाद्विजाः प्रोक्षनश्चानवेद्याः। उपासतेह्यादिदेवींगायत्रींवेदमातरम्॥ अपिच। योऽधीतेऽहन्यहन्येतांसाविश्रींवेदमातरम्। विज्ञायार्थंब्रह्मचारीसयातिपरमांगतिमिति। दुर्गायाम्॥

वेदमार्गः। पुं० वेदविधिविषये॥ यथा। जलौघैर्निरभिद्यन्तसेतवोवर्षतीश्वरे। पाखण्डिनामसद्वादैर्वेदमार्गाःकलौयथेतिश्री०। अपिच। एतस्माद्वेदमार्गाद्विषदन्यद्दिश्यते। तत्पुष्टद्रकर्मविरुद्धंयत्तीद्रंषौच विघ्नव्विंतमितिव०पु०॥

वेदवती। स्त्री० कुशध्वजराजकन्यायाम्। विवेकख्यप्रतीहार्याम्। वेदविद्याभिमानिन्यांदेवतायाम्॥

वेदवदनम्। न० व्याकरणे। यथा। योवेदवेदवदनंसदनंहिसम्यग्ब्राह्म्याः सवेदमपिवेदकिमन्यशास्त्रम्। यस्मादतः प्रथममेतदधीत्यधीमान्शास्त्रान्तरस्यभवतिश्रवणेऽधिकारीतिसिद्धान्तशिरोमणिः॥ योगिनोरन्तेप्रथमेवपाठः॥

वेदवादरतः। त्रि० वेदेयेसन्तिवादाः अर्थवादाः अक्षय्यंहवैचातुर्मास्ययाजिनः सुकृतंभवतीत्येवमादयस्तेष्वेवरतः। वेदार्थंसत्यार्थंनैवमेवैतदितिमिथ्याविश्वासेनसन्तुष्टे॥

वेदवासः। पुं० ब्राह्मणे। वेदस्यवासोयस्मिन्॥

वेदवित्। पुं० कर्मब्रह्मरूपवेदार्थविदि। कर्मकाण्डोपासनाकाण्डज्ञानकाण्डात्मकसर्ववेदार्थविदि॥ वेदज्ञ। ऋग्वेदादयोवेदाश्चत्वारस्तन्वानीतिवेदविद्वदति। वेदंवेदार्थं

वेत्ति • विद्यते • विन्ते वा । विद ज्ञाने • विद सत्तायाम् • विद विचारणे वा । सत्त्विति • क्विप् ॥

वेदव्यासः । पुं• शुकदेवस्य पितरि । माठरे । द्वैपायने । पाराशर्य्ये । बादरायणे ॥ वेदं व्यस्यति । अस• । अण् ॥ यथा । वेदमेकं चतुर्भेदन्तु शाखाशतैर्विभुः । करोति बहुलं भूयो वेदव्यासस्वरूपधृक् । द्वापरे तु युगे विष्णुर्व्यासरूपी महामुने । वेदमेकं स बहुधा कुरुते जगतो हितः ॥ यथा सुश्रुतिसन्त्र वेदमेकं पृथक् प्रभु । वेदव्यासाभिधानात्तु सास्ता मूर्त्तिर्मधुद्विषः इति विष्णुपुराणम् ॥

वेदः । न• धने । विद्यते • लभ्यते । विद्लृ लाभे । असुन् ॥

वेदसारः । पुं• श्रीदेवीभागवते ॥

वेदसन्न्यासी । पुं• वेदविहिताग्निहोत्रादिकर्मत्यागिनि ॥

वेदस्वामी । पुं• आगमपे । आगमाधिपतौ ॥ यथ, हकालिहासः । शुद्धपाणीश्वारकराजपुत्रार्ज्ज्यः : आमेयागमपाः प्रवीणाः । निगमगमे ग्राह्यनिसेवुणाय्यायस्वस्तदाचारकरे । निरुक्ताः ॥ इति ॥ तदाचारकरः • तेषां विप्रादीनामाचारकृत् • उक्तम् ॥

वेदाग्रणी । स्त्री• सरस्वत्याम् ॥

वेदाङ्गम् । न• शिक्षा कल्पो व्याकरणं निरुक्तं छन्दो ज्योतिषमिति श्रुतिबोधितषट्सु ॥ तत्राकारादिवर्णानां स्थानकरणप्रयत्नबोधिका अकुहविसर्ज्जनीयानां कण्ठ इत्यादिका शिक्षा । यागक्रियाणामुपदेशः कल्पः । साधुशब्दान्वाख्यानं व्याकरणम् । वर्णागमो वर्णविपर्य्ययश्चेत्यादिना निरुक्तेनोक्तं निरुक्तम् । श्रुतिच्छन्दसां प्रत्यायकं छन्दः । ग्रहणादिगणनशास्त्रं ज्योतिषमिति सङ्क्षेपः ॥

वेदस्वपतम् । पुं• परमेश्वरे ॥ वेदाध्ययनतायस्य ॥

वेदादि । न• प्रणवे ॥

वेदानुवचनम् । न• नित्यस्वाध्यायस्य वर्षमन्यत्र स्वाध्ययने ॥ वेदस्य अनुवचनम् ॥ वेदोऽनूच्यते गुरूच्चारणानन्तरपठ्यते इति ॥ अथवा । वेदस्य अनुपश्चात् गुरूपासनाऽनन्तरम् वचनम् • पठनम् ॥

वेदान्तः । पुं• उपनिषदि ॥ तदुपकारिशारीरकसूत्रादौ ॥ तथा च वेदानामन्तोऽवसानभागो वेदान्त इति व्युत्पत्तियोगान्मुख्यो वेदान्तशब्दो वेदविभागविशेषे उपनिषत्सु • शारीरकादौ तूपचरितइति ॥ वेदानामन्ते निर्णये । प्रस्थानरत्नाकरे तु ॥ आमुष्मिकामुक्तेः कारणं वेदान्तचिन्तयेतिसत्यं स्मिनार्थिवस्तीर्यामिन्द्रियप्रयोगश्रुत्यर्थं वधिरितंग्रवथा

दि । यज्ञस्वाध्यायादीनामनुष्ठानादिका र्य्यम् । तदुक्तम् । दिनेदिनेतुवेदा न्तश्रवणाद्भक्तिसंयुतात् । गुरुशुश्रूषयालब्धात्कृच्छ्राऽशीतिफलंलभे-दिति ॥ वेदेषुनिष्ठितेसंवदन्तोऽवस्थितोय: । तेनवद्वेदेवेदान्तिःप्रतिष्ठितइतिग्रन्थात् ॥

वेदान्तकृत् । पुं० वेदान्तार्थसंम्प्रदायप्रवर्त्तकेवेदव्यासादौ ॥

वेदान्तग: । त्रि० ब्रह्मज्ञे ॥ वेदान्तानामुपनिषदोमर्थंब्रह्मगच्छति । गम० । डप्रत्यय: ॥

वेदान्तसार: । पुं० वेदान्तस्यप्रतिपाद्यार्थे ॥ वेदान्तसार: ॥

वेदान्ती । पुं० ब्रह्मज्ञानवति ॥ वेदान्तविद्याभिमानिषीतिलक्षितमुपेक्ष्यविधन्तदनुक्तयुक्त्यनुसन्धानकौश-लेनैववर्तुर्ण्णिमन्त्रि०सेतुनैयायिकादिसहपाभिष्ठिताएव । तदुक्तम् । वेदान्तावयुतकर्काकर्मतिपक्षा. परमायया० भाट्ट: कर्मकलापकाण्डतिघियोवैशेषिकाविज्ञा: । पश्येद्वेदरसानियामकतयाक्षेत्रस्थतोवस्थितास्तस्मात्सिद्धमतस्यभावकसुधीर: परंसश्रयेत् । इति ॥ वेदान्ताउपनिषद: प्रमाणमस्यास्तीति: ॥

वेदाभ्यास: । पुं० वेदानुशीलने ॥ सपञ्चविधोयथाह्रदक्ष: । द्वितीयेच तथाभागेवेदाभ्यासोविधीयते । वेदाभ्यासोहिविप्राणांपरमंतपउच्यते । ब्रह्मयज्ञ:परश्चैव: यज्ञसहितश्च: । वेदस्वीकरणंपूर्वं विचारोऽभ्यसनंजप: । तद्दानश्चैवशिष्येभ्योवेदाभ्यासोहिपञ्चधा । यद्यलिखितो नवेदमनधोत्यान्यांविद्यामधीयीतान्यत्रवेदाङ्गस्मृतिभ्य: ।

वेदार: । पुं० कृकलासे ॥ दृ० त्रि० प: ॥

वेदारण्यम् । न० सुन्दर्यादिव्यासमधिष्ठितेपुण्यस्थाने ॥

वेदि: । पुं० पण्डिते । बुधे ॥ वेत्ति । विद्० । इगुपधादिकिति विदोतिडम् । न० पश्चलायाम् ॥ स्त्री० परिष्कृतायांभूमौ ॥ परिष्कृता० यज्ञार्थे० मध्यस्थिताय० यज्ञपात्रासादनीयपात्रितसंस्कारांभूमिर्वेदिरच्यते ॥ विद्यति० श्रीअनेनप्रायते० विचाध्य० ते० प्रापयति । पूर्ववद्वेदिरिन् ॥ वेद्वा । वेदयति० वेदयतेवा । विदनिवादौ० चुरादि: । अचेद्र: ॥ पञ्जलिमुद्रायाम् ॥

वेदिका । स्त्री० चतुरस्रायांकर्मार्थभूम्याम् ॥ वितर्द्याम् । प्राङ्गणादिवृतेते० उपवेशनस्थाने ॥ स्वार्थेक ॥

वेदिला । स्त्री० द्वीपधाम् । युक्ति

सचन्द्रः ॥

वेदितः । त्रि॰ ख्यापिते

वेदितव्य : । त्रि॰ विदुरे । ज्ञातरि ॥ पु॰ ह॰ चन्द्रः ॥

वेदी । पुं॰ पण्डिते ॥

वेदी । स्त्री॰ सरस्वत्याम् । वेदिस्थ्यार्थे ॥

वेदीतीर्थम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥

वेदीश : । पुं॰ द्रुहिणे । विधौ । ब्रह्मणि ॥

वेदोदय : । पुं॰ रवौ । सूर्ये ॥

वेदोदित : । त्रि॰ वेदोक्ते ॥

वेदोपकरणम् । न॰ शिक्षादिवेदाङ्गे ॥ वेदस्योपकरणम् ॥

वेद्धव्य : । त्रि॰ ताडयितव्ये ॥

वेद्य : । त्रि॰ वेदितव्यवस्तुनि । ज्ञेये । संविद्विषयभूते ॥ वेदितुं योग्य : । विदेर्ज्ञानार्थात्कर्मणि ण्यत् । सर्वैरिन्द्रियैरर्थैरर्थे । त्र्याणभगवान् शङ्कराचार्य्ये । नि : श्रेयसार्थिभिर्वेदमार्गेण्यादिवावृति ।

वेध : । पुं॰ व्यधे । वेधने ॥ वेधनम् । विधविधाने । घञ् ॥ वेपथौ । गभीरतायाम् । गहराः इति भाषाप्र॰ ॥

वेधक : । पुं॰ अम्लवेतसे । कर्पूरे । न॰ धान्याके । त्रि॰ वेधकर्त्तरि ॥

वेधनम् । न॰ वेधे । वींधना॰ इ॰ भा॰ ॥ विध॰ ल्युट् ॥ वेधसाधने ॥ विध्यतेऽनेन । करणे तिल्युट् ॥

वेधनिका । स्त्री॰ मणिकाष्ठादिविधनोपकरणे । आस्फोटन्याम् । भौंरी॰ वर्मी॰ इ॰ भा॰ । विध्यतेऽनया । विधविधाने । ल्युट् । स्वार्थे क : ॥

वेधमुख्य : । पुं॰ कर्पूरे । वेधिमुख्य: ॥

वेधमुख्यक : । पुं॰ कर्पूरके । द्राविडकी । काल्यके । स्वार्थेकन् ॥

वेधमुख्या । स्त्री॰ कस्तूर्याम् वेधिमुख्या ॥

वेधा: । पुं॰ परमेष्ठिनि । धातरि ॥ बुधे ॥ विष्णौ । हृषीकेशे ॥ रवौ ॥ सर्वे तार्क्ष्ये ॥ विदधाति । डुधाञ् । असुन् । विधाञोवेधपेतिविधाञे आऽसिप्रत्यय ॥ विधति । विधविधाने । असुन्वा ॥

वेधसम् । न॰ ब्रह्मतीर्थे । अङ्गुष्ठमूले । इ॰ श॰ चं॰ भा॰ ॥

वेधित: । छिद्रिते । विद्धे । विंधा॰ बींधा॰ इ॰ भा॰ ॥ वेध्यतेस्म । विध॰ ण्यन्तोऽनेकार्थ :

वेधी । पुं॰ अम्लवेतसे ॥ त्रि॰ वेधकर्त्तरि । वेधविशिष्टे ॥

वेधिनी । स्त्री॰ जलूकायाम् ॥ मेथिकायाम् ॥

वेध्यम् । न॰ लक्ष्ये । त्रि॰ वेध्ये ॥

वेन : । पुं॰ प्रजापतौ । नृपति ।

अच॰। धात्वशब्दानित्यत्वात्यौन:। वृद्धिर्वा॥

वेल्ला। स्त्री॰ नद्याम्॥ वनति। वन शब्दे सम्भक्तौ वा। वनेरिच्चोपधाया वृत्तिः। नः। लघूपधगुण:॥

वेपथुः। पुं॰ कम्पे॥ वेपनम्। टुवेपृकम्पने। ट्वितोऽथुच्॥

वेपनम्। न॰ कम्पने॥ टुवेपृ॰। ल्युट्॥

वेपः। न॰ अनयदो॥

वेपमानः। त्रि॰ भयेनकम्पमाने॥

वेमः। पुं॰ वायदण्डे॥ यथा। वायदण्डः पुंसिवेमावेमोवावेमनद्वयोरिति त्रि॰र॰ न॰ स्त्री॰॥

वेमा। पुं॰ न॰ वायदण्डे। तन्तुवायदण्डोवेमपु॰ इ॰ गौ॰ भा॥ वयति॰ अनेन। वेञ्॰। वेञः सर्वधा-तिभ्यमनिन्। अर्शवादि:। सामनी॰ वेमनो॰ इतिलिङ्गप्रयोगात्॥

वेमूनः। त्रि॰ वेमयति॥ वेमाऽस्यास्ति। पामादित्वात् नः॥

वेरम्। न॰ कलेवरे। शरीरे॥ वार्त्ताको। कृन्ताके॥ कुङ्कुमे। घृ-स्वर्थे॥

वेरकम्। न॰ कर्पूरे॥

वेरटः। पुं॰ नीचे॥ न॰ वरटीफले॥ त्रि॰ मिश्रीकृते॥

वेलम्। न॰ आरामे। उपवने। कृत्रिमवने॥

वेला। स्त्री॰ काले। समये। मर्यादायाम्। सीमायाम्॥ हीरायाम्॥ यथा। चतुर्विंशतिवेलाभिरहोरात्र-प्रपद्यते। पश्चिमादर्शरात्रादितिहीरा-यांविद्यादिकल्पद्रु॰ वह्निपुराणम्। अब्धे:कूले॥ अब्धिविकारे। अब्धावृद्धिविक्लते॥ अक्लिष्टमरणे॥ रागे॥ ईश्वरस्यभोजने॥ बुधस्यभार्यायाम्॥ वाचि॥ वेलति। वेल गतौ। पचाद्यच्॥ वेल्यते॰ अनया वा। वेलकालोपदेशे। गुरोश्चहलः। टाप्॥

वेलाकूलम्। न॰ ताम्रलिप्तदेशे॥

वेलायाम्। अ॰ कालपरिमाणे॥

वेल्लम्। न॰ पुं॰ विडङ्गे॥ वेल्लति। वेल्लचलने। पचाद्यच्॥ अम्न्यनुभी॥

वेल्लजम्। न॰ मरिचे। वेल्लनम्। मल॰। यत्र॥ वेल्लजायते। जनौ॰। अन्तर्भावितण्यर्थ:। अन्येष्वपीतिडः॥

वेल्लनम्। न॰ भूमौपतित्वालुण्ठने। लुठने। अश्वपरिवर्तने॥ वल्लनड॰ प्र॰ रोटिकानिर्माणार्थकाष्ठे॥

वेल्लवी। स्त्री॰ मालादूर्वायाम्।

वेल्लन्तरः। पुं॰ सज्जनदेशप्रसिद्धवृक्षविशेषे। वीरतरौ। यथा। वेल्लन्तरोजगतिवीरतरुः प्रसिद्धः श्वेतासितारुणविचित्रितनीलपुष्पः।

शाल्मलितुल्यकुसुमः शमिसूक्ष्म
पत्रः स्थूलपत्रकोषसदेशोपय
व्रघः ॥ वेलमरीरसैपाकीतितास्तु
घ्राक्षफामदः । मूत्रघातास्मरि
दुपाश्वेयि। निमूत्रामिहार्त्तिजित् ॥
वेलघल ः । पुं॰ खिनागरे ॥
वेलि ः । स्त्री॰ लतायाम् ॥
वेलिकाख्या । स्त्री॰ ग्रन्थिपर्णे । मरु
म्माख्यायाम् । विस्वपत्न्याम् ॥
वेल्लितम् । न॰ चेष्टिते ॥ गमने ॥
त्रि॰ कुटिले ॥ विधते । कम्पिते ॥
वेल्लितका । वेल्ल॰ । गन्धर्वेतिक्तः ॥
वेश ः । पुं॰ वेश्यागृहे ॥ कृष्णमार्गे ॥
नेपथ्ये । अलङ्कारादिकृतशोभाया
म् ॥ विषग्राम । विषप्रवेशने । क
र्माणितिघञ् ॥ विशति॰वेशनम्॰
विश्वतिवा । विश॰ । पद्दरुजविश
स्वरोघञ्॰अज्वा ॥ मध्यस्त्रिया ः
भृतौ । प्रवेशे ॥
वेशक ः । पुं॰ गृहे ॥ वेशयन्ति । स्था
र्थे कः ॥
वेशजीवी । त्रि॰ वेशमति ॥
वेशदान ः । पुं॰ सूर्यशोभायाम् ॥
वेशधारी । पुं॰ छलतपस्विनि ॥ त्रि॰
वेशधारके ॥
वेशनम् । न॰ चणकचूर्णे । वेसण॰
इ॰भा॰प्र॰ ॥ यथा । दोलयसणका
नान्तुनिस्तुषाणाम्लपेषिता ः । तन्तु
र्वैवेशनंप्रोक्तपाकशास्त्रविशारदैः ॥

वेशनमोदक ः । पुं॰ तुंदिकाकारा
इ॰इतिख्यातेखाद्यभेदे ॥ यथा
सुकामोदकवत्कार्यो वेशनस्यचमो-
दकाः ॥ वेशनापथ ॥ मोर्ता ः
किशिकान्तकराशर्ध । विदम्भिनी
न्वरघापविरक्तकपाथ ः ॥ ॥
वेशनवटिका स्त्री॰ पकोरी॰इ॰प्र॰
खाद्यद्रव्ये ॥ वटिका वेशनकाक
शिताचार्निमग्निता । कथ्याविष्टम
नजीवहापुष्टिकरीस्मृता ॥
वेशन्त ः । पुं॰ पल्वले । अल्पसरसि
॥ विशन्त्यत्रभेकादय ः । विश॰ ।
झच्छिविश्यांझच् ॥ अग्नौ ॥
वेशर ः । पुं॰ अश्वतरे ॥
वेशवार ः । पुं॰ वेगर॰इ॰भा॰प्र॰मां
सादिसाधकद्रव्ये ॥ यथा । द्रव्या
णिधिशवारस्तनामयक्ष्येदलानिहि ।
तद्गुणास्यकार्यामिमरिचोमिसेमा
सेत ः ॥
वेशि ः । पुं॰ जन्मकालिसूर्याक्रान्तरा
शेर्द्वितीयेराशौ ॥ यथा । सूर्याद्द्वितीये
यस्मिन्वेशिस्थानंप्रकीर्तितंयवनैरि
ति ॥
वेशीवारा । स्त्री॰ पुष्पदान्तीलता-
याम् ॥
वेश्मकलिङ्ग ः । पुं॰ चटके ॥
वेश्मकुल ः । पुं॰ पश्चिबडायाम् ॥
वेश्म । न॰ गृहे । सद्मनि ॥ विशन्त्य
त्र । विश॰ । मनिन् ॥

वेश्मनकुल : । पुं॰ गन्धमूषिके ॥

वेश्मभू : । स्त्री॰ गृहरचनार्हच्छिन्नभूमौ । वास्तुनि ॥ वेश्मनोभू : ॥

वेश्यम् । न॰ वेश्यालये ॥ वेशेभव : । दिगादित्वाद्यत् ॥

वेश्या । स्त्री॰ वारस्त्रियाम् । गणिकायाम् । रूपाजीवायाम् ॥ वेशेननेपथ्येनसम्पद्यते । कर्मवेशाद्यत् ॥ वेशेवेश्यागृहेभवावा । दिगादित्वाद्यत् ॥ वेश : प्रवेशोस्त्यस्यावा । अन्येभ्योपीतियत् ॥ पाठायाम् ॥

वेश्यागण : । पुं॰ वेश्याचारे । वेश्यासमूहे ॥

वेश्याचार्य : । पुं॰ पीठमर्दे ॥

वेश्याजनसमाश्रय : । पुं॰ गणिकागृहे । वेशे ॥ वेश्याजनस्यसमाश्रयोवासस्थानम् ॥

वेश्याश्रय : । पुं॰ वेशे ॥

वेष : । पुं॰ वेशे । प्रसाधने । वस्त्रालङ्काररचनादिकृतशोभायाम् ॥ विवेष्टि । विष्लृव्याप्तौ । घञ् ।

वेषय : । पुं॰ कासमर्दे । पयोपस्करे ॥

वेषवा । स्त्री॰ वितुन्नके । धन्याके ॥

वेष्ट : । पुं॰ वेष्टने ॥ निर्यासे । श्रीवेष्टे । सरलद्रवे । वेष्टते । वेष्टवेष्टने । घञ् ॥

वेष्टक : । पुं॰ कूष्माण्डे । पुष्पफले ॥ प्राचीरे । वृतौ ॥ न॰ उष्णीषे ॥ निर्यासे । श्रीवेष्टे ॥ वि॰ वेष्टनयुक्ते संवेष्टके ॥

वेष्टनम् । न॰ कर्णशष्कुल्याम् ॥ उष्णीषे ॥ मुकुटे । वृतौ । गुग्गुलौ । व्याप्तसंवेष्टने । वेष्टन॰ लपेटन॰ कू॰ भा॰ प्र॰ ॥

वेष्टनक : । पुं॰ रतिबन्धविशेषे । यथा । जङ्घेयंपादमेकाञ्चभुजानारीवेष्टयेद्यदि । कामासक्ताप्रियंनारी भ्योवेष्टनक : स्मृत : ॥

वेष्टनवेष्टक : । पुं॰ रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । बाहुपादद्वयेनाथभुजाभ्यां वेष्टयेद्यदि । कराभ्यांकण्ठमालिङ्ग्यवन्धोवेष्टनवेष्टक : ॥

वेष्टनिका । स्त्री॰ वेडमिकायाम् ॥

वेष्टवंश : । पुं॰ कण्टकिनि ॥

वेष्टसार : । पुं॰ श्रीवेष्टे ॥

वेष्टित : । वि॰ रुद्धे । संवीते । रुद्धे । आवृते ॥ न॰ लासके ॥ स्त्रीणांकरणान्तरे ॥ वेष्ट्यतेस्म । विवेष्टने । क्त : ॥

वेष्प : । पुं॰ जले । नीरे । पानीये ॥ विवेष्टि । विष्लृ॰ । पानीविषिभ्य : प : । उणादि प : ॥

वेष्य : । पुं॰ नटे । विविधाकृतिभिराकारैरावसम्पद्यते ॥

वेष्या । स्त्री॰ गणिकायाम् । विवेष्टि । विष्लृव्याप्तौ । अघ्न्यादित्वाद्यत् ॥

वेसनम् । न॰ चणकदालिचूर्णे, बेसन ॥

वेसर : । पुं॰ खच्चरे । अश्वतरे ॥

वेसवारः । पुं॰ व्यञ्जनादौसंस्कारार्थं दीयमानेहिङ्ग्वादौ । उपस्करे ॥ द्रव्याणिवेसवारस्यनागवल्लीदलानि हि । तण्डुलाश्चलवङ्गानिमरिचानि समासतः ॥ सर्वव्यञ्जनपरिमाणाया मु । हिङ्गुसैन्धवमरिचंजीरकंहरिद्राधा न्यकंतथा । क्रमेणद्विगुणंसर्ववेसवार मिमवदुः । लोकेनवारिणासर्वंव द्वितंवस्त्रगालितम् । माषयाव्यञ्जने देयकासमर्दंयतत्समृतम् ॥ वेसन म् । विसर्पेरणे । घञ् । वेसंपेरणं वारयति॰ वृणोतिवा । वृञ्॰ । कर्मण्यण् ॥

वेहत् । स्त्री॰गर्भोपघातिन्याम्गवि । विहन्तिगर्भम् । सम्पत्तुपदेहद्विम तिप्रत्ययेनसाधुः ॥

वेहारः । पुं॰ स्वनामख्यातेदेशविशे षे । यथा । वेहारेचैवमौहट्टे कौमा तिचकविके । अष्टादशभुजाकार्या माहेन्द्रेचहिमालये॰ इतिमन्त्रमुत्स र्गे ५॰ पटलः । महिषासुरमर्दि नीतिशेषः ॥

वै । अ॰ हेतौ । पादपूरणे । सम्बो धने । विशेषे । चारणार्थे । अनुन ये । प्रसिद्धौ । निश्चये ॥ वाति । वागतिगन्धनयोः । वीगत्यादौवा । डैः ॥

वैंशतिकः । त्रि॰ विंशत्याक्रीते ॥

वैकचम् । न॰ तिर्यग्वक्षोलम्बिमा ल्ये ।

वैकक्षकम् । न॰ उरस्युपवीतवत्ति र्यक्क्षिप्तमाल्ये । विशिष्टः कक्षो स्मात्॰ विकक्षमुरस्तत्रभवम् । तत्र भवइत्यण् । स्वार्थेकन् ॥

वैकङ्कतः । पुं॰ विकङ्कते । विकङ्क तस्यावयवोविकारोवा । पलाशादि त्वादञ् ॥

वैकटिकः । पुं॰ मणिकारे ॥

वैकर्णः । पुं॰ वात्स्ये । विकर्णस्या पत्यम् । विकर्णशुङ्गच्छगलाद्वत्सभ रद्वाजात्रिष्विति अण् ॥

वैकर्णेयः । पुं॰ काश्यपे । विकर्ण स्यापत्यम् । विकर्णकुषीतकात्का श्यपइतिढक् ॥

वैकल्पिकः । त्रि॰ विकल्पेनभवे ।

वैकल्यम् । न॰ विकलतायाम् । अ विवेके । विकलस्यभावः । ष्यञ् ।

वैकारिकः । पुं॰ देवानाङ्कारकोसा त्विकाहङ्कारे । देवतावर्गे । वस्व विशेषे । अपवन्यस्तेषां॰वैविकारा नैवभूतेन्द्रियाहङ्कारबुद्धिरूपान् ॰पु रुषबुद्ध्यापासते । तान् प्रतीदमुच्य ते॰दशमन्वन्तराणीहतिष्ठन्तीन्द्रिय चिन्तकाः । भौतिकास्तुशतंपूर्णं स हस्रन्त्वाभिमानिकाः । बौद्धादशस हस्राणितिष्ठन्तिविगतज्वराः । पुरु षनिर्गुणंप्राप्यकालसङ्ख्यानिवर्त्त ते । वैधव्यमीविदेहायेषांवैकृति

वैकुण्ठः

क्षोभन्त : ॥
वैकुण्ठः । पुं • विष्णौ । कृष्णे । वि
ष्टरश्रवसि ॥ विकुण्ठाया अपत्यम् ।
शिवाद्यण् । यथोक्तं विष्णुपुराणे ।
चाक्षुषस्यान्तरे देवो वैकुण्ठः पुरुषो
त्तमः । विकुण्ठायामसौ जज्ञे वैकु
ण्ठैर्देवतैः सहेति ॥ अपिच । कु
ण्ठनं वस्तु विष्णौ च विशिष्टस्य परीति
या । विकुण्ठां प्रकृतिं विद्यात्तस्यास्त्व
यद्भिताम् ॥ तया योगेन भगवान्
तस्याजातः स्वदृष्टये । परिपूर्णस
र्वतेजा वैकुण्ठश्च विदुर्बुधाः ॥ विग
ता कुण्ठा नाशो यस्य स विकुण्ठः । वि
कुण्ठस्य भक्तानां शापस्तिस्वरूपत्वेन
चाश्रयत्वं यथा ऽस्या । ज्योत्स्नादि
त्वादण् ॥ यद्वा । विविधा कुण्ठा
माया विवर्तोऽस्य ॥ अण् ॥ यद्वा ।
विकुण्ठानां जीवानामयं नियन्ता ॥
ज्ञाता वा । तस्य इदमिति • शैषिकोऽत्रा
• अण् ॥ विगता कुण्ठाऽस्मात् प्रज्ञा
नात् ॥ एवं तदीयाभिधेयविष्णोर्धाम
विशेषे । तद्वर्णनं यथा । उपरिष्टा
त् सप्तलोकेभ्यः कोटयः सप्तमीरितम् । सत्यादुपरि वैकुण्ठो योजनानां प्रमा
णतः ॥ भूलोकात् परिसङ्ख्यातः
कोटिरष्टादशप्रमो । यत्रास्ते श्रीप
तिः साक्षात् सर्वेषामभयप्रदः ॥
वैकुण्ठादुपरि ब्रह्मलोकः षोडश
कोटयः । तिर्यगेवमपारा चैका

सा ब्रह्मस्तु पर्वतः ॥ मार्कण्डेयसंहिता :
शम्भुर्यत्रास्ते स्वगणैर्हरः । इति
पाद्मे स्वर्गखण्डे ६ अध्यायः ॥
अपिच । अमृतं शाश्वतं नित्यमनन्तं
परमं पदम् । हिरण्मयं मोक्षपदं ब्र
ह्मानन्दसुखाह्वयम् ॥ एवमादिव
चोभिस्तद्विष्णोः परमं पदम् । यत्र
स्थानं निवसन्तो दासाः परमेश्वरे ॥
न विशन्ति वितुं शक्या अपि कोटिशते
रपि । अपि द्रष्टुमशक्यं यत् ब्रह्मरुद्रा
दिदैवतैः ॥ ज्ञानेन यज्ञाश्रमार्गेण
द्रष्टा ती योगिपुङ्गवैः । तत्स्थानमु
पनीय स्वमव्ययं ब्रह्म सनातनम् ।
श्रीमत्पञ्चकसिद्धिसर्वरसाभोगवि
र्जिताः । महात्मानो महाभागा भ
गवत्पदसेवकाः ॥ तद्विष्णोः प
रमं धाम्यानन्दसुखप्रदम् । ना
नाजनपदाकीर्णं वैकुण्ठं तत्परं प
दम् ॥ प्राकारैश्च विमानैश्च सौधैर
लङ्कृतम् । तन्मध्ये नगरी दिव्या
सा योध्या इति कीर्तिता ॥ चतुर्द्वार
समायुक्ता हेमगोपुरसंयुता । च
ण्डादि द्वारपालैस्तु कुमुदाद्यैः सु
रक्षिता ॥ चण्डप्रचण्डौ प्राग्द्वारे
याम्ये भद्रसुभद्रकौ । वारुण्यां जय
विजयौ सौम्ये धातृविधातरौ । कु
मुदः कुमुदाक्षश्च पुण्डरीकोऽथ वाम
नः । शङ्कुकर्णः सर्वनिद्रः सुमु
खः सुप्रतिष्ठितः तस्मिन् यस्यावि

वैजयन्तीशब्दादिवैप्रतिकृतायिसि
कम् ।

वैजयन्ती । स्त्री० पताकायाम् ॥ ज
यन्तीपादपे ॥ अग्निमन्थे ॥ विज
यते । जिष्णुभिर्भवे । तृभुवनीतिमत्त् ।
विजयन्तस्येयम् । तस्येदमित्य-
ण् ॥ पञ्चवर्णमय्यां आजानुपर्यन्तल
म्बितायां मालायाम् ॥ यथोक्तं-
विष्णुपुराणे । पञ्चस्वरूपा या सा-
सा वैजयन्ती गदाभृतः । साभूतहे
तुसङ्घातभूतमाला च वै द्विजेति ॥
पञ्चस्वरूपा मुक्तामाणिक्यमरकतेन्द्र
नीलवज्रसमासवर्णा हरेर्वैजयन्त्या
ख्या माला । साभूतहेतूनां पञ्चतन्मा
त्राणां सङ्घातः पङ्क्तिः भूत-
माला च महाभूतपङ्क्तिरिति सूक्ष्म
स्थूलभूतमयीत्यर्थः ॥

वैजयिः । पुं० मनुर्नामकी ॥ विज
यस्यापत्यम् । इञ् ॥ जिनचक्रव
र्त्तिविशेषे । सचवर्ति ॥

वैजयिकः । त्रि० विजयस्य निमित्तं ।
विजयस्य निमित्तः संयोगः उत्पा
तो वा । तस्य निमित्तमिति ठञ् ॥

वैजवापः । पुं० गृह्यभेदे ॥

वैजिकः । पुं० सद्योऽङ्कुरे ॥ न० शि-
ग्रुतैले ॥ हेतौ । कारणे ॥ त्रि०
बीजसम्बद्धे ॥ प्रतिषिद्धमैथुनसङ्क
ल्पादिनाचैतत्कारेतोदोषजे पापे ॥

वैज्ञानिकः । त्रि० प्रवीणे । निपु
णे । शिक्षिते ॥ ख्यातसुखे । कुश
ले ॥ विज्ञानजनिते ॥ विज्ञानं बु-
द्धिः शिल्पमिनयुक्तः । तत्र नियु
क्त इति ठक् ॥ यद्वा । विज्ञानेन अथ
ति । तेन दीव्यति खनति जयति जि
तमिति ठक् ॥

वैडालः । त्रि० विडालसम्बन्धिनि ॥

वैडालव्रतम् । न० दुष्टाचारविशेषे ॥
यथा । यस्य धर्मध्वजो नित्यं शक्रध्व
ज इवोच्छ्रितः । प्रच्छन्नानि च पापा
नि वैडालं नाम तद्व्रतम् ॥

वैडालव्रतिकः । पुं० छद्मतापसे, स
र्वाभिसन्धिनि ॥ यथाह मनुः । ध
र्मध्वजी सदा लुब्धश्छाद्मिको लोकद
म्भकः । वैडालव्रतिको ज्ञेयो हिंस्रः
सर्वाभिसन्धकः ॥ इति ॥ विडाल
व्रतेन चरतीति वैडालव्रतिकः । वि
डालो हि प्रायेण मूषिकादिहिंसाकाङ्क्ष
या ध्याननिष्ठ इव विनीतः सन्नव
तिष्ठत इत्युपचरितो यं शब्दः ॥

वैडालव्रती । पुं० भण्डतापसे ॥ वै
डालव्रतिनः पापाः सर्वधर्मवि
नाशकाः । सद्यः पतन्ति पापेषु
कर्मणस्तस्य तत्फलम् ॥

वैणवम् । न० वेणुफले ॥ वेणोः फ
लम् । बिल्वादिभ्यो विधिर्नाप्यो लु
क् ॥ त्रि० वेणोर्विकारे । दण्डादौ
॥ वेणोर्विकारः । पूर्ववदण् ॥ पुं०
रामे । तपनवनेवेणुदण्डे ॥

वैणविकः । त्रि॰ वेणुवादे । वेणुर्वा ॥ वेणोर्विकारः । वैणवं शिल्पमस्य । शिल्पमित्यठक् ॥

वैणवी । स्त्री॰ वंशरोचनायाम् । वेणोर्विकारः । बिल्वाद्यण् । ङीप् ॥

वैणिकः । त्रि॰ वीणावादे । वीणा॰ तस्या वादनं शिल्पमस्य । शिल्पमित्यठक् ।

वैणुकः । पुं॰ वेणुवादिनि ॥ न॰ तोत्रे । गजप्रेरणदण्डे । हस्तिपालनार्थे वेणुनिर्मितदण्डे ॥ वेणुनाविद्धं तम् । विद्धं वेण्वादिभ्यष्ठक् । कुसुमुक्तान्तात्कः । साध्वर्थे गुडादिभ्यष्ठञ् ॥

वैण्यः । पुं॰ पृथुनाम्नि धराधीशे ॥ यथा । वेणस्य मथितात् पाणौ सम्भूतो महामुने । वैण्यो नाम महीपालो यः पृथुः परिकीर्त्तितः ॥

वैतंसिकः । त्रि॰ कौटिके । मांसिके । मांसविक्रेतरि ॥ वीतंसेन मृगपक्ष्यादिबन्धनोपायेन चरति । चरतीत्यठक् ॥

वैतण्डिकः । त्रि॰ वितण्डावादिनि ॥

वैतत्यम् । न॰ महत्त्वे । विततस्य भावः । ष्यञ् ॥

वैतथ्यम् । न॰ वितथस्य भावे । असत्यत्वे ॥ वैतथ्यं सर्वभावानां स्वप्नाहुर्मनीषिणः । भावे ष्यञ् ॥

वैतनिकः । त्रि॰ भृतके । भृतिभुजि । वेतनेन कर्मकरि ॥ वेतनेन जीवति । वेतनादिभ्यो जीवतीति ठक् ॥

वैतरणिः । स्त्री॰ वैतरण्याम् । इति शब्द

वैतरणी । स्त्री॰ यमस्य मातरि । राक्षसानां जनन्याम् ॥ तीर्थविशेषे ॥ नरकनद्याम् । विण्मूत्रपूयशोणितकेशनखास्थिमेदोमांसवसादिन्यायि तन्नद्याम् ॥ यथा । नदी वैतरणी नाम दुर्गन्धा रुधिरावहा । उष्णतोया महावेगा अस्थिकेशतरङ्गिणीति यमस्मृतिः ॥ विगतस्तरणिर्यत्र॰ तत्र भवः । तत्र भवः इत्यण् ॥ विगता तरणिर्नौर्यत्र । प्रज्ञाद्यण् ॥ वितरणेन दानेन लभ्यते । पूर्ववत् । ङीप् ॥ यमद्वारे महाघोरे तप्ता वैतरणी नदी । तां सन्तर्त्तुं ददाम्येनां कृष्णां वैतरणीं गामिति वैतरणीदानानन्तरप्रार्थनामन्त्रः ॥

वैतसः । पुं॰ अम्लवेतसे ।

वैतानम् । न॰ श्रौतकर्मणि । गार्हपत्यकुण्डस्थानाग्नेः आहवनीयादिकुण्डेषु वितत्य क्रियत इति ।

वैतानिकः । पुं॰ श्रौताग्नौ । अग्निहोत्रे । गार्हपत्यकुण्डस्थानामग्नीनामाहवनीयदक्षिणाग्निकुण्डयोर्विहारो वितानम् । तत्र भवः । ठञ् । कर्मयोगिनि ॥

वैतालिकः । पुं॰ [illegible] ॥

कर्य्येभवमुक्तायेहृति ॥ विदुरः कर्म भावोवा । ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् ।

वैदूर्य्यम् । न० सुप्रसिद्धा० इतिख्याते कृष्णपीतवर्णमणौ । वालवायजे । बालसूर्य्ये । केतुरत्ने । तस्याकार वर्णं यथा । घनवैरिपक्षाभकोमलक चासमायूरकण्ठस्विषासमार्जारचक्षुषि द्ध्रुव्याविलुषाच्च येविधाभासयथा । यद्गात्रगुरुतोदधातिनितरांस्निग्ध न्तुदोषोज्झितंवैदूर्य्यंविशदंवदन्तिसु धियः स्वच्छन्तत्शोभनम् । तस्य गुणागुणं यथा । सिन्धार्य्यम्दिकलाग र्भेमनुरूपश्चसदलम् । सनासंपकर्षं कृत्वावैदूर्य्यंदूरतानयेत् ॥ तत्परी क्षायथा । घृष्टं यदात्मगात्रस्वच्छं स्वच्छायांनिकषाश्मनि । स्फुटंप्रदर्शयेदेतद्वैदूर्य्यंजात्यमुच्यते ॥ विदुरो गारुडे० युक्तिकल्पतरौ चद्रष्टव्यः ॥ विदूरात्प्रभवति । विदूरात्ञ्यः । अन्वयसिद्धिः ०पाणिनायावरसौ प्रभवतिविदूरेतुमसंस्क्रियते । सत्यम् । वालवायस्यापिविदूरमितिसंज्ञा । अथवा । वालवायस्य० विदूरआदेशः । अतएवभाष्ये० वालवायोविदूरञ्च प्रकृत्यन्तरमेवत्वेतिसमाहितम् ॥

वैदूर्य्यभूमिः । स्त्री० वालवायक्रमर स्थाने । उरगेन्द्रमूर्द्धन्यवनाद्दूरैः सहोदितक्षेत्रध्वनेर्विदूरभूमिरङ्गिना ह्नरामवतीतिप्रसिद्धिः । उरगम्भूमिन्यवनात्कालेप्रियधागर्जमीतिप्रार्ता । कैश्चित्प्रवरावेरगरवं ०मेघरसितत्स्य० तत्रैववैदूर्य्यभूमिरित्याहुः ॥

वैदेहः । पुं० वणिजि ॥ निमिराजपुत्रे । जनके ॥ वैश्याद्ब्राह्मण्यासुत्पन्ने सङ्करजात्यन्तरे ॥ त्रि० विदेहदेशजाते ॥

वैदेहकः । पुं० वाणिजके ॥ शूद्राद्वैश्यासुते ॥ विदेहेषुभवः । धूमादित्वाद्वुञ् ॥ विदेहिध्वरा । द्वि० । चतुःस् । प्रज्ञाद्यण् ॥ वैनिखिनः देहउपचयोयस्यास्तस्याः । विदेहेषुभवः । तत्रभवइत्यण् । विदेहस्यापत्यंवा । जनपदेत्यञ् । स्वार्थे ॥

वैदेही । स्त्री० रोचनायाम् ॥ सीतायाम् । आमलक्याम् । वणिक्स्त्रियाम् । वैदेहनार्य्याम् ॥ पिप्पल्याम् ॥ विदेहेषुभवा । अण् । ङीप् ।

वैद्यः । पुं० भिषजि । रोगहारिणि । अगदङ्कारे । चिकित्सके ॥ सचतुर्विधः । रोगहरः १ । विषहरः २ । शल्यहरः ३ । कृत्याहरः ४ । इतिभेदात् ॥ तस्ययस्यप्रकोपस्यप्रसंख्यानमेवच । दोषाणाञ्चैवयोवेद सभवेद्भिषगुत्तमः ॥ व्याधेस्तत्त्वपरिज्ञानंवेदनायाश्चनिग्रहः । एतद्वैद्यस्यवैद्यत्वंनवैद्यः प्रभुरायुषः ॥

कुचेल : कर्कशो दीन : कुग्रामीस्व यमागत : । पञ्च वैद्यानपूज्यन्ते धन्वन्तरिसमा अपि ॥ सुश्रुतं न श्रुतं येन शारीरं येन भावितम् । नालोकि च रकं येन स वैद्यो वैद्यनिन्दित : ॥ वैतौ किं प्रशमने रोगाणामपुनर्भवे । ज्ञानवन्तु विंशयस्सरासौभिष क्तम : ॥ अपि च । एकं शास्त्रमधीयानो न विद्याच्छास्त्रनिश्चयम् । तस्माद्बहुश्रुत : शास्त्रं विजानीयाच्चिकित्सक : ॥ शास्त्रं गुरुमुखोद्गीर्णमादायोपास्य चासकृत् य : कर्म कुरुते वैद्य : स वैद्योऽन्ये तु तस्करा : ॥ इति सुश्रुत : विद्यामधीते । तदधीते तद्वेत्ति वा इत्यण् ॥ वासमासादथ ॥ पण्डिते ॥

वैद्यकम् । म॰ आयुर्वेदे । चिकित्साशास्त्रे ॥

वैद्यनाथ : । पुं॰ देवविशेषे ॥ शिवे । महादेवविशेषे ॥ यथा । आरभ्य वैद्यनाथं शिवपुरस्तार्थेवच । भीरवम्तां स्तनाथो रा देवता परिकीर्त्तिता ॥ वैद्य नाथं इति ॥ यथा । हार्दपीठे वैद्यनाथे वैद्यनाथस्तु भैरव : । देवता जयदुर्गाख्या ॥ नेपाले जानुनोमम ॥ इति ॥

वैद्यबन्धु : । पुं॰ आरग्वधवृक्षे ॥ अ

वैद्यमाता । स्त्री॰ अटरूषे । वासके ॥ वैद्यसमा...

वैद्यसिंही । स्त्री॰ वासकवृक्षे ।

वैद्या । स्त्री॰ काकोल्याम् ॥

वैद्यी । स्त्री॰ वैद्यपत्न्याम् ।

वैध : । त्रि॰ विधिविहिते ॥

वैधहिंसा । स्त्री॰ वेदबोधितप्राणिवधे ॥ साचाहिंसैव । यथाह मनु : । या वेदविहिता हिंसा नियतास्मिंश्चराचरे । अहिंसामेव तां विद्याद्वेदाद्धर्मो हि निर्बभाविति ॥

वैधात्र : । पुं॰ सनत्कुमारे । विधातुरपत्यम् । अण् ॥ त्रि॰ विधातृसम्बन्धिनि ॥ यथाह : । वारण वैधा त्रस्तियामिभवन्ति नाभवय : श्रियोऽदिव्या : कोशाभ्यवहरन्ति : वौ ढ्विधर्न्नै : । महादेव दिव्यानयस तिमतोनासचरनिक्ष्याध्यासाम : क्षुरचयातदीरप्यसुलभइति ॥

वैधाची । स्त्री॰ ब्राह्म्यामोषधौ ॥

वैधृति : । पुं॰ विष्कम्भादिषुविंशयोगे । तज्जातस्य फलं यथा । वैरी विहीन : कुटिल : खलश्च मूर्खो दरिद्र : परवञ्चकश्च । कुकर्मकर्ता परदाररक्तो भवेन्नरो वैधृतिसम्भवश्चा ॥

वैधेय : । त्रि॰ मूर्खे ॥ विधेयं॰ विधानम् । तस्यायमधिकारी॰ अविद्यया विदुषयत्वाच्छास्त्राणाम् । तस्येद मित्यण् । स्त्रियां॰ वैधेयी ॥

वैध्यत : । पुं॰ यमप्रतीहारे ॥

वैनतेयः । पुं॰ खगेश्वरे । गरुडे ॥ पक्षिणांमध्येगरुडोभगवद्विभूतिः । वैनतेयश्चपक्षिणामित्युक्तेः । विनतायाअपत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ॥ अरुणे । सूरसूते ॥

वैनयिकः । पुं॰ शस्त्राभ्यासरथे । योग्यरथे ॥ गुणविशेषे ॥ यथा । लोकधीगुणशालिभ्योभातिवैनयिकोगुणः । यस्तुसद्यावहितलोकसुदुर्गुरतः शास्त्राद्वा॰समर्जित . सवैनयिकोभाति । समर्थ्यलोकेवैनयिकोमतोयःकृतनुचेष्टया । योमनीषायानुचेष्टयाशुभव्यापारेष्वाक्ष्मिस : सवैनयिकोविहव्यः ॥ त्रि॰ विनयान्विते । विनयादिभ्यष्ठगितिस्वार्थेठक् ॥

वैनाशिकः । पुं॰ बौद्धे । सर्वक्षणिकत्ववादिनिपुंसिवैनाशिके ॥

वैनाशिकः । त्रि॰ क्षयिके । परतन्त्रे । पराधीने ॥ बौद्धे । असद्वादिनि ॥ पुं॰ ऊर्णनाभे । न॰ नाशोन्मुखविशेषे । मिथुनतारायाम् ॥

वैणीतकः । पुं॰ न॰ परम्परावाहनी ॥ पीठपरम्परया॰यद्वाह्यं॰वहबीभूयानरास्तक्रहा॰शकटशिबिकादि यथा॰तद्वैणीतकम् । विणीतकानामिदम् । तस्येदमित्यण् ॥ यद्वा । विणीयएवैणीतकः । संज्ञायांकन् ॥

वैपरीत्यम् । न॰ व्यत्यासे । विपर्यासे । विपर्यये । व्यत्यये । दृ॰ वै॰ न्द्रः ॥ विपरीतस्य । भावः । ष्यञ् ॥

वैपरीत्यलज्जालुः । पुं॰ स्त्री॰ स्वल्पक्षुपहस्तफलायांलज्जालौ ॥ यथा । लज्जालुर्वैपरीत्यान्यास्वल्पक्षुपहस्तफला । वैपरीत्यापलज्जालुश्चाभिधानैप्रयोजयेत् । लज्जालुर्वैपरीत्याख्या : कटुरुष्णः : कफापहृत् । रसेनियामकश्चैवनानाविज्ञानकारकः ॥ इ॰रा॰नि॰ष्ट॰ ॥

वैवधिकः । त्रि॰ वार्त्तावहे । कांशिका॰ष॰भा॰प्र॰ ॥ विवधेन॰वीवधेन॰वा॰हरति । विभाषाविवधाद्विति पर्यठन् । एकदेशिनस्तथाऽनन्यत्वात्॰वीवधादपिठक् ॥

वैबोधिकः । पुं॰ वैतालिके । विबोधः प्रबोधनम् । प्रबोधनमितिठक् ॥

वैभवः । पुं॰ विभवस्वरूपे । न॰ ऐश्वर्ये ॥

वैभाजित्रम् । न॰ विभाजयितुर्धर्म्ये ॥ तस्यधर्म्यमित्यधिकारेविभाजयितुर्णिलोपश्चान्वक्तव्यइत्यञ्णिलोपश्च ॥

वैभ्राजम् । न॰ सुराणामुद्यानविशेषे ॥ विपुलाख्यस्याद्रेर्मूर्ध्नि॰वैभ्राजाख्यंनामवनमस्ति । यथा । वैभ्राजं वैपुलेमूर्ध्निसितोदस्यसरोत्तमः । देवैर्निषेव्यतेतत्र : कामश्चैरंशुमत प्रभैः ॥

वैमात्र : । पुं० विमातृजे । विमातुरपत्यम् । अण् ।
वैमात्री । स्त्री० विमातुः कन्यायाम् ।
वैमात्रेय : । पुं० वैमात्रे । विमातुरपत्यम् । शुभ्रादिभ्यश्च इति ढक् । स्त्रीभ्यो ढगित्यत्र चोपसंख्यानस्य ज्ञापकात् ।
वैमात्रेयी । स्त्री० विमातुः कन्यायाम् ।
वैमानिक : । त्रि० विमानयायिनि देवादौ । विमानेन चरतीत्यर्थे ठक् ।
वैनेय : । पुं० विनिमये ।
वैश्वकि : । पुं० विश्वात्मजे । विश्वस्यजात्यन्तरस्यापत्यम् । व्यासवरुडादित्वादिञ् अकङादेशः ।
वैयाकरण : । त्रि० व्याकरणशास्त्राभिज्ञे । व्याकरणमधीते वेद वा तदधीते तद्वेदेत्यण् । ऐजागमः । व्याकरणस्य व्याख्यानः व्याकरणे भवो वा वैयाकरणः । अण् ऋगयनादिभ्यश्चेत्यण् । स्त्री० वैयाकरणी ।
वैयाघ्र : । त्रि० व्याघ्रचर्मावृते स्यन्दने । द्वैपे । व्याघ्रस्य विकारः । प्राण्यरजतादिभ्योऽञ् । वैयाघ्रेण चर्मणा परिवृतो रथः । द्वैपवैयाघ्रादञ् ।
वैयाघ्रपद्य : । पुं० गोत्रमुनिविशेषे । व्याघ्रपदोऽपत्यम् । गर्गादित्वाद्यञ् । इन्द्रद्युम्नमुनौ । व्याघ्रपदो गोत्रापत्यत्वात् । यद्वा । व्याघ्रस्येव पादावस्येति बहुव्रीहौ पादस्य लोपः इति लोपे गर्गादित्वाद्यञि पादः पत् इति पद्भावे वैयाघ्रपद्य इत्येव ।
वैयात्यम् । न० अविनीततायाम् । विरूपं यातं गमनं चेष्टनं यस्य । वियातस्य भावः । दृढादित्वात् ष्यञ् ।
वैयासम् । न० व्यासेनोक्ते पर्वणि । शिवपुराणे ।
वैयासकि : । पुं० शुकदेवे । व्यासस्यापत्यम् । व्यासवरुडनिषादचण्डालबिम्बानामिति वक्तव्यमिति बाह्वादित्वादिञ् अकङादेशश्च । नव्या-व्यासित्येवागमः ।
वैरम् । न० विरोधे । तच्च समुत्थानं पञ्चविधम् । स्त्रीकृतम् १ यथा काश्यपीसुपर्णयोः । वास्तुजम् २ यथा कौरवपाण्डवानाम् । वाग्जम् ३ यथा द्रोणद्रुपदयोः । सापत्नम् ४ यथा मूषिकमार्जारयोः । अपराधजम् ५ यथा पूजनीब्रह्मदत्तयोः । पौरस्त्यम् । वैरमैथुनिकयोरिति निर्देशात् युधादित्वात् घञ् । अमित्राद्धीस्ति तथा तन्नावमन्येत कस्यचन । नचेमं देहमाश्रित्य वैरं कुर्वीत केनचित् ।
वैरङ्गिक : । त्रि० विरागयोग्ये । विरागं नित्यमर्हति । छेदादिभ्यः वि

त्यम् । चण्डादिभ्यः ष्यञ् ॥

वैशसम् । न॰ हिंसायाम् ॥ यथा । वरस्तवघ्नज्वालापुञ्जाक्रान्त्यैवस्थितिः । तथैरि चिन्ताविमुखजनसंवासवैशसमिति कात्यायनः । गौरिचित्ताविमुखेषुतेष्विन्द्रोपरेषुजनेषु यः सवासः सएववैशसंहिंसात ममरमित्यर्थः ॥ नरकविशेषे ॥

वैशस्त्रम् । न॰ विशसितुर्धर्म्ये ॥ विशसितुरिड्लोपश्चाञ् वक्तव्यः ॥

वैशाखः । पुं॰ मासविशेषे । माधवे । राधे ॥ वैशाखीपौर्णमास्यस्मिन् सास्मिन् पौर्णमासीत्यण् ॥ मन्थे । मन्थानदण्डे । रत्न॰ शब्द॰ मा॰ प्र॰ ॥ विशाखाप्रयोजनमस्य । विशाखाषाढादिभ्यण् ॥ न॰ धन्विनां संस्थानभेदे । वितस्त्यन्तरे पार्ष्णिपादयोर्विशाखाख्यस्थानंभवति । विशाख एव । स्वार्थेऽण् ॥

वैशाखी । स्त्री॰ वैशाखपूर्णिमायाम् ॥ विशाखायुक्ता पौर्णमासी । नक्षत्रेण युक्तः काल इत्यण् । ततो ङीप् ॥ रक्तपुनर्नवायाम् ॥

वैशारदी । स्त्री॰ मायायाम् ॥ विशारदईश्वरः । तस्येयम् । अण् ङीप् ॥

वैशारद्यम् । न॰ विशुद्धौ ॥ विशारदस्यभावः । दृढादिषु॰ वैशारद्याभवति मनः शारदानामितिष्यञ् ॥

वैशिकः । पुं॰ त्रिविधनायकान्तर्गतनायकविशेषे ॥ बहुवेश्याभोगी परसिको वैशिकइतितल्लक्षणम् ॥

वैशिष्ट्यम् । न॰ विशिष्टत्वे । स्वस्वपदार्थे । विशिष्टधीनियामके ॥

वैशेषिकः । पुं॰ कणादमुनिकृतदर्शनविशेषे । परमाणुतोद्व्यादिसमवायान्तषट्पदार्थवादिनि ॥ यथाप्राक्तनौद्रव्यम् तस्यगुणाकर्मादयौनैव । वासनात्मनवेदेत्याङ्कतिवैशेषिकादयः क्रुद्ध्यादिधर्मिणमत्तः । कार्यमेवात्मेतिअमिति॰ चोक्तगुणाद्यवासनात्वेन॰ यथा । महारजतमिवारदिश्वकोच्यतङ्कतिवदात्माचादाङ्क्षयः ॥ च यवैशेषिकग्रन्थविवरणम् । सतु विविधपदार्थनिरूपकग्रन्थः । च ससतन्यायदर्शनसतुल्यम् । च कणातः कारणपरमाणुपर्यन्तं निरूपितम् ॥ दृष्टसुनिखिलप्रमाणशिखरप्रतिकूलवेदनीयतया- निखिलात्मसंवेदनसिद्धदुःखं जिहासत्तस्तदानोपायं जिज्ञासुः परमेश्वरसाक्षात्कारमुपायमाकलयति । यदाचर्मवदाकाशं वेष्टयिष्यन्ति मानवाः । तदाशिवमविज्ञाय दुःखस्यान्तोभविष्यतीत्यादिवचन॰ निचयप्रामाण्यात् । परमेश्वरस्य साक्षात्कारश्च श्रवणमननभावनाभिर्गा

धनीयः । यदाह । आगमेनानुमानेन ध्यानाभ्यासरसेन च । त्रिधा प्रकल्पयन् प्रज्ञां लभते योगमुत्तममिति । तच्च मननमनुमानाधीनम् । अनुमानञ्च व्याप्तिज्ञानाधीनम् । व्याप्तिज्ञानञ्च पदार्थविवेकसापेक्षम् । अतः पदार्थषट्कम् । अथातो धर्मं व्याख्यास्याम इत्यादिका योद्देशलक्षणपरीक्षात्मकमध्यायं भगवता-व्यवस्थापि । तत्राह्निकद्वयात्मके प्रथमेऽध्याये समवेताशेषपदार्थकथनमकारि । तत्रापि प्रथमाह्निके जातिमन्निरूपणम् द्वितीयाह्निके जातिविशेषयोर्निरूपणम् । आह्निकद्वयात्मके द्वितीयेऽध्याये द्रव्यनिरूपणम् । तत्रापि प्रथमाह्निके भूतविशेषलक्षणम् । द्वितीये दिक्कालप्रतिपादनम् । आह्निकद्वयात्मके तृतीये आत्मान्तःकरणलक्षणम् । तत्रात्मलक्षणं प्रथमे । द्वितीयेऽन्तःकरणलक्षणम् । आह्निकद्वययुक्ते चतुर्थे शरीरतदुपयोगिविवेचनम् । तत्रापि प्रथमे तदुपयोगिविवेचनम् । द्वितीये शरीरविवेचनम् । आह्निकद्वयवति पञ्चमे कर्मप्रतिपादनम् । तत्रापि प्रथमे शरीरसम्बन्धिकर्मचिन्तनम् । आह्निकद्वयवति षष्ठे श्रौतधर्मनिरूपणम् । तत्रापि प्रथमे दानप्रतिग्रहधर्मविवेकः । द्वितीये चातुराश्रम्योचितधर्मनिरूपणम् । तथाविधसप्तमे गुणसमवायप्रतिपादनम् । तत्रापि प्रथमे बुद्धिनिरपेक्षगुणप्रतिपादनम् । द्वितीये तत्सापेक्षगुणप्रतिपादनम् समवायप्रतिपादनञ्च । अष्टमे निर्विकल्पकसविकल्पकप्रत्यक्षप्रमाणचिन्तनम् । नवमे बुद्धिविशेषप्रतिपादनम् । दशमे अनुमानप्रतिपादनम् । तत्रोहि शीलतपर्याप रीद्याचीतिविविधाख्याशाख्यप्रवृत्तिरितिवैशेषिकशास्त्रविवरणम् ॥ अस्यमुनिप्रणीतस्य भाष्यकर्त्तारः चौलूक्यः । विनयादित्वात्स्वार्थे ठक् । वि० विशेषविद् ॥

वैशेष्यम्, क्ली० आधिक्ये । भावे ष्यञ् ॥

वैश्यः, पुं० अरव्यः । ऊरुजः । भूस्पृक् । तृतीयवर्णजातः ; प्रथमे तृतीयवर्णे । तच्चस्त्वादीनि तात्कालिकर्माणि भवन्ति । तानि पशुपाल्यमव्यद्रव्याणि । निषिद्धानि यथा । वैश्यानां धनसीमेन सिध्यामृत्यप्रकाशनम् । अपाकनञ्च शूनास्वपभिध्याविभवैसतीतिपाद्मे स्वर्गखण्डे २७ अध्यायः ॥ अथ च । विशश्चाप्युपशुश्रुषुदृष्ट्यादानरुचिः शुचिः । वेदाध्ययनसम्पन्नः सर्वेष्वहरतिसंस्थितः ॥ विशति ।

विश॰ क्विप् । स्वार्थे॰ ष्यञ् ॥

वैश्मकर्म । न॰ कृषिगोरक्षवाणिज्यादौ॰

वैश्या । स्त्री॰ वर्णाख्याम् । भार्यायाम् । बुधमतत्वन्तरे ॥ तारायाम् ॥

वैश्रवणः । पु॰ कुबेरे ॥ विश्रवसोऽपत्यम् । शिवादिषु विश्रवसो विश्रवणरवणावा देशौ निपातितौ॰ अण्च ॥

वैश्रवणालय : । पुं॰ वैश्रवणावासे ॥ वटवृक्षे ॥

वैश्रवणावास : । पुं॰ वटद्रुमे ॥ कुबेरपुर्याम् ।

वैश्रवणोदय : । पुं॰ वटवृक्षे ॥

वैश्व । पुं॰ उत्तराषाढनक्षत्रे ।

वैश्वदेव : । पुं॰ वसुसाध्यैश्चमणि द्दान तिथिभोजनात्प्रकीसायमातः पूर्वंहस्वप्रतिदिनिकमविशेषे ॥ विश्वेदेवा देवताऽस्य । सास्यदेवतेत्यण् ॥ न॰ उत्तराषाढान॰ ॥

वैश्वदेवी । स्त्री॰ आमिक्षायाम् । जगतीछन्दःप्रभेदे ॥ तद्यथादि यथा । वाणाश्वैश्छिन्ना वैश्वदेवीम मौयौ । यथा । धर्माभिन्योपास्ति विश्वयोमराणामष्टैनैकंविष्णुमभ्य र्च्यभक्त्या । तच्चाशेषात्मन्यर्चितेभा विनीतेभ्यास्ते सम्पन्नाराधना वैश्व देवी ॥

वैश्वदेव्यम् । न॰ सामविशेषे ॥

वैश्वानर : । पुं॰ अग्नौ । वह्नौ ॥ अ ग्न्यभिमानिन्यां देवतायाम् ॥ जाठ राग्नौ ॥ चित्रकवृक्षे । विश्वेनराश्च स्य । नरेसंज्ञायामिति विश्वशब्दस्य दीर्घः ॥ विश्वानरस्यापत्यम् । ऋष्य ण् । गोत्रापत्ये॰ विदादित्वादञ॰ वा ॥ विश्वेषां नराणां कर्त्तरि ॥ ब्रह्म णि । जीवे ॥ विश्वनराभिमानि त्वात्॰ स्य् सम्यक् पश्यति चैतन्ये ॥ विश्वे धर्तेनराश्च॰ विश्वानराः । पूर्वपदस्य दीर्घः ॥ विश्वानरान् नेतृत्वे नयवस्थिता नृपति॰ धर्मेक धाधर्माधर्मकर्मानुसारेण॰ सुखदुः खादिप्रापणात्॰ अर्थ परमात्माकर्म र्माफलदाता॰ वैश्वानरशब्दितो भव ति ॥ अथवा । विश्ववासौ नरश्च॰ विश्वानरः । नरेसंज्ञायाम् । वि श्वानरएव । वैश्वानरः । स्वा- र्थेऽण् ॥

वैश्वानरमार्ग : । पुं॰ दृश्नवीथ्या- म । पूर्वोत्तराषाढयोः समीपे ।

वैश्वानरीवीथी । स्त्री॰ दक्षिणमार्गे नक्षत्रविशेषाणां संस्थानविशेषे ॥ य था । शतभिषक्तथा । वैश्वानरी भाद्रपदे रेवती चैव कीर्त्तिता । ए- तास्तुवीथयस्तिस्रो दक्षिणो मार्ग उ- च्यतइति ॥

वैश्वी । स्त्री॰ उत्तराषाढानक्षत्रे ॥

वैरूप्यम् । न॰ दिव्यसत्त्वे ॥ भावे॰ ब्रा ह्मणादित्वात् ष्यञ् ॥

वैषयम् । न॰ विषयाणांसमूहे भि

साधयन् ॥

वैषयिकः । त्रि॰ विषयसम्बन्धिनि ॥

वैष्टुतम् । न॰ होमभस्मनि ॥

वैष्टम् । न॰ विष्णौ ॥ विष्टपे ॥ वेवेष्टि । विश॰ भ्रस्जिगमिनमिहनिविश्यशांवृद्धिश्चेति ष्ट्रन् ॥ इति वायौ ॥

वैष्णवः । त्रि॰ विष्णूपासके । विष्णुसम्बन्धिनि । काष्ठे । द्वारे ॥ तस्य लक्षणमाहात्म्यादि यथा । कल सम्यङ्नरहिता विष्णुभक्ता ये वैष्णवाः । मत्प्रीतिभक्तिकामास्ते सर्वदा सन्मते मम ॥ गुरुवक्त्राद्विष्णुमन्त्रो यस्य कर्णे प्रविश्यति । जीवन्मुक्तं वैष्णवं तं वेदाः सर्वे वदन्ति च ॥ पुरुषाणां शतं पूर्वं वैष्णवस्य ततः परम् । मातामहं शतं मातरं मातृमातरम् भगिनीं भ्रातरं वा भागिनेयं च मातुलम् । श्वश्रूं श्वशुरं शैशवं गुरुपत्नीं गुरोः सुतम् । गुरुपत्नीं दातारं मित्रं सहचारिणम् । भृत्यं शिष्यं तथा चेटीप्रभाः स्वाश्रमसन्निधौ ॥ उद्धरेदात्मना सार्द्धं मन्त्रग्रहणमात्रतः । मन्त्रग्रहणमात्रेण जीवन्मुक्तो भवेन्नरः । तत्संस्पर्शमात्रेण पूतं तीर्थं च भारतम् । तस्यैव पादरजसा सद्यः पूता वसुन्धरा ॥ पादोदकस्य स्थानं तीर्थमेव भवेद्ध्रुवम् । ब्र॰ वै॰ ब॰ पुराणम् । वैष्णवलक्षणम् ।

मत्तुलसीमयकाष्ठमालाधैर्याद्गाहरिनामकृतोर्द्ध्वपुण्ड्राः । येक्षणा भक्तिसुदृढा धृतशङ्खचक्रास्ते वैष्णवा भुवनमाशु पवित्रयन्ति ॥ अपि च । प्रथमं तु गुरुः पश्चीयादिथवैष्णवसंश्रयाः । तेनैव ते प्रयान्ति तद्विष्णोः परमं पदमिति ॥ सदाचारश्च । सर्वान्कामान्परित्यज्य ब्रह्मनिष्ठः साधयेत् । स एव वैष्णवाचारः कामसङ्कल्पवर्जितः ॥ मिथ्यारस्यम् । अथ च । न॰ विष्णुपुराणे ॥ यथा । अतो विष्णुरिति साक्ष्यं वैष्णवं परमादृतमिति ॥

वैष्णवी । स्त्री॰ विष्णोः शक्तिः ॥ यथा । यथा विष्णुरितिदिष्टा मया सिद्धान्तगामिनी । यया श्वेताप्राकृष्टिः सा विश्वीयम्संस्थिता ॥ यथैतत् कारणसि वैष्णवी परिकीर्तिता । एवं कल्याणसिद्ध्यै देवी प्रकीर्तिता । अष्टादशतया कीर्त्या वैष्णवी भेदतश्चैते । या विष्णोरात्मनो शक्तिः पालनीयैव वैष्णवी । इति वाराहपुराणम् ॥ दुर्गायाम् ॥ यथा । शङ्खचक्रगदाधारि विष्णुमाता तया रिहा । विष्णुरूपा च वा देवी वैष्णवीति निगीयते ॥ इति देवीपुराणम् ॥ गङ्गायाम् । तुलस्याम् ॥ अपराजितायाम् ॥ शतावर्याम् ॥

वैसादृश्यम् । न॰ विसदृशत्वे ॥

वैसारिणः । पुं॰ मत्स्ये ॥ विविधंसरति । सृ॰ । ग्रह्यादित्वात्णिनिः । ततोविसारिणोमत्स्यइति स्वार्थेऽण् ॥ सिद्धे ॥

वैहायसः । पुं॰ खेचरे ॥

वैहायसी । स्त्री॰ भारतवर्षस्थनद्यन्तरे ॥

वैहार्यः । त्रि॰ परिहासेनालापनीये श्यालसंबन्ध्यादौ ॥

वैहासिकः । पुं॰ हासन्तिके । केलिकिले । विदूषके । प्रहासिनि ॥

वोटा । स्त्री॰ चेट्याम् । दास्याम् ॥ इ॰ हे॰ चन्द्रः ॥

वोडुः । पुं॰ गोनसाहौ ॥ भाषान्तरे ।

वोड्री । स्त्री॰ पणचतुर्थांशे । बुडि॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥

वोढव्यः । त्रि॰ वहनीये ॥

वोढुः । पुं॰ मुनिविशेषे ॥

वोढा । पुं॰ भारिके ॥ सूते । वोढृ मर्षः । वह॰ । षर्षे क्रियटचसि तितच् । ढत्वधत्वष्टुत्वढलोपाः । सहिवहोरोदवर्णस्य ओकारः ॥ अनडुहि । वृषभे । परिणेतरि ॥ मूढे ॥

वोदः । त्रि॰ आर्द्रे ॥

वोदालः । पुं॰ पाठीनमत्स्ये ॥

वोद्रः । पुं॰ गोनसाहौ ॥ भाषान्तरे ॥

वोद्री । स्त्री॰ पणपादे । काकिन्याम् ॥

वोरकः । पुं॰ लेखके ॥ इ॰ त्रि॰ शेषः ॥

वोरटः । पुं॰ कुन्दपुष्पे ॥ इ॰ त्रि॰ शेषः ॥

वोरपट्टी । स्त्री॰ अन्दुरायाम् । मादुरी॰ काट॰ चटाइ॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥

वोरवः । पुं॰ वोरो॰ इ॰ गौ॰ भा॰ प्र॰ धान्यविशेषे ॥ अस्यगुणाः । वोरवस्तुधौ : शीतस्निग्धोधसुप्रकोपणः । मधुरश्चाम्लपाकश्चग्राहिः पित्तकरो गुरुः ॥

वोरसानः । पुं॰ पाटलवर्णाश्वे ॥ इ॰ हे॰ चन्द्रः ॥

वोलम् । न॰ गन्धरसे । अस्यगुणाः । वोलंरक्तहरंशीतंमेध्यंदीपनपाचनम् । मधुरंकटुतिक्तंचदाहस्वेदत्रिदोषजित् ॥ ज्वरापस्मारकुष्ठघ्नंगर्भाशयविशुद्धिकृत् ॥ अपिच । वोलंसकटुतिक्तोष्णंकषायंरक्तदोषनुत् । कफपित्तामयानग्निप्रदरादिकनाशकम् । पुं॰ रसगन्धे ॥ वोलयति । मुखमस्मात् । अच् । वालिया । वा॰ । पिच्छादित्वादिलच् ॥

वोलकः । पुं॰ लेखके ॥

वोल्ला । स्त्री॰ रोमावर्ते ॥ यथा । विमुखितरविमित्रकलितकलाभिलं खिलनिवहा॰ मड्गलविहलभवि समविलकसयाविशनया । एकाद मक्षयविरतिविटिरस्दुगतिरिष-

, शीला॰ यशसापूरितभुवनभुवनर
सनासनवीक्षा ॥

वोल्लाघ :। पुं॰ पक्षविशेषे । यथा
वोल्लाघस्त्वयमेरस्यात्पाण्डुकेशर-
वाल्धि : । हृ॰ हे॰ न्द्र॰ : ॥

वोहित्थम् । न॰ यानपात्रे । पोते ।
जहाज॰ इ॰ भा॰ प्र॰ । हृ॰ हे॰
न्द्र : ॥

वौषट् । घ॰ देवहविर्दानमन्त्रे ॥ स्वा
हादेवहविर्दानेश्रौषट्वौषटवषट्स्व
धेत्यमरः । उच्यतेऽनेन । वह॰ ।
बाहुलकात्॰ डौषट् ॥

व्यंशक : । पुं॰ पर्वते । हृ॰ मुद्राङ्कि
ताङ्गिम चन्द्र : ॥

व्यंसक : । पुं॰ धूर्ते ॥

व्यसिरा : । त्रि॰ बस्तिरी ॥

व्यक्त : । त्रि॰ स्फुटे ॥ मनीषिणि ॥
प्रत्यक्षे । हेतुमदनित्यमव्यापिस
क्रियमनेकमाश्रितंलिङ्गम् । सावय
वंपरतन्त्रं व्यक्तम् । इतितल्लक्षिते
॥ स्फुटि ॥ यथा । अव्यक्तोव्यक्तका
रणमिति ॥ व्यज्यतेस्म । अञ्जूव्य
क्त्यादौ । क्त : । विपूर्वोदस्मात् :
क्तेतु॰ भस्येनेन्स्वं व्यक्तप्रतिषेधइति
निष्ठातस्यनत्वेनपादानदृतिनन-
त्वम् ॥

व्यक्तकाल : । पुं॰ स्थितिकाले ॥

व्यक्तदृष्टार्थ : । पुं॰ प्रत्यक्षिणि ॥
साक्षिणि । हृ॰ त्रि॰ शेष : ॥

व्यक्तविशेष : । पुं॰ बुद्धे ॥

व्यक्ति : । स्त्री॰ पृथगात्मताम् । प्र
त्यक्षे । स्पष्टतायाम् । शरीरवि
षयादिरूपार्थाभिगमौ । प्रभा
वे ॥ व्यक्तिलक्षणमाह्गौतम : ।
यथा । व्यक्तिर्गुणविशेषाश्रयोमूर्त्ति
रिति । अस्यार्थ : । यद्यपिजात्या
देरपिव्यक्तित्वात्प्रमेयत्वमेवव्यक्ति
त्वम्॰ तथापिजात्याकृतिशक्तिवि
षयव्यक्तेरिदंलक्षणम् । तथाच॰
गुणविशेषाजात्याकृतिसमानाधि-
करणोगुण :॰ सङ्ख्यादिभिन्नस्तदा
श्रय :॰ मूर्त्तिव्यक्तिरितिसमाना
र्थकमित्यर्थ : । परेतु॰ गुणारूपा
दय॰ विशेषाविशेषका :॰ अन्त्य
पर्यान्तर्गतसामान्याद्रव्यम्॰ तेन
जात्याश्रयोव्यक्तिरित्याशय : । वि
शेषलक्षणमाहमूर्त्तिरिति । मूर्त्ति :
दृश्येनविशेषणवानित्याह : । प
षमध्यमपदलोपीसमासइत्याशय
। अन्येतु॰ व्यक्तेर्लक्षणंमूर्त्तिरि
ति॰ सैवक्रियाह । गुणविशेषाश्रय
इति । गुणविशेषस्य॰ चावच्छिन्नप
रिमाणस्याश्रयइत्यर्थइत्याहु : ।
१३२ । व्यक्त्यर्थेऽव्यय : । अञ्जू॰ ।
क्तियांक्तिन् ॥ क्षमे । हृ॰ हे॰
चन्द्र : ॥

व्यय । त्रि॰ व्यावर्त । व्यावृते ॥ व्यय
र्जिते ॥ सोदामे । व्यासक्ते ॥

विशेषे ॥ अपनीतम : । तद्विपर्य यात्विपरीतव्यतिरेक्युदाहरणमि ति । अस्यार्थ : । तद्विपर्ययात्-सा ध्यसाधनव्यतिरेकव्याप्तिप्रदर्शनात् । तथाचसाध्यसाधनव्यतिरेकव्या प्त्युपदर्शकोदाहरणं-व्यतिरेक्युदा हरणम् । यथाजीवच्छरीरं-सात्म कम्प्राणादिमत्त्वात्-यन्नैवम्-तन्नै वम्-यथाघटइति ॥आकार : प्र योगमपिच-तथाचान्वय्युदाहरणं व्यतिरेक्युदाहरणं वाप्रयोगान्वयमि त्यर्थ : ॥ ६६ ॥

व्यतिषक्त . । त्रि॰ सम्बन्धयुक्ते । स म्बद्धे । व्यतिषज्यतेस्म । षञ्जस ङ्गे । क्त : । उपसर्गात्सुनोतीत्यादि नाषत्वम् ॥

व्यतिषङ्ग : । पुं॰ विनिमये । सङ्गे । परस्परसंसर्गे ॥व्यतिषञ्जनम् । ष ञ्ज॰ । घञ् ॥

व्यतिहार : । पुं॰ विनिमये । परस्प रकरणे । यथा-त्वमहमस्मि-अहन्त्व मसीतिव्यतिहार : सचैक्यता त्पर्य्यवगमहेतुरिति । व्यत्यये । अन्यस्मिन्नन्यारोपे ॥व्यतिहरण न् हञ्॰ । घञ् । व्यतिहृियतेऽनेनावा । घञ् । उपसर्गस्ये तिपाक्षिकोदीर्घाभाव : ॥

व्यतीत : । त्रि॰ विगते । विशेषेण- अतीत ॥

व्यतीपात : । पुं॰ महोत्पाते । उपद्र वे ॥ अपमाने । पलायने । योगवि शेषे ॥ तज्जातस्यफलंयथा । काठो रवाक्य : । पिशुनस्वभावोगदातुरो -भाण्डवित्तोमनुष्य : । परस्यकार्येक्षत पक्षपातीयस्यप्रसूतौव्यतिपातयोग । व्यतिक्रम्यपतनम् । पत्लृगतौ । घञ् । उपसर्गस्येतिदीर्घ : ॥ अन्ययोगे ॥

व्यतीहार : । पुं॰ परीवर्त्ते । व्यति हरणम्-व्यतिह्रियतेवा । हृञ्॰ । घञ् । उपसर्गस्येतिपाक्षिकोदी र्घ : ॥ परस्परमेकजातीयक्रियाक रणे ॥

व्यत्यय : । पुं॰ व्यतिक्रमे । व्यत्या से । विपर्यासे । विपर्यये ॥ व्यत्य यनम् इण्॰ । एरच् ॥

व्यत्यस्त : । त्रि॰ व्यतिक्रमसंस्थिते ॥ यथा । व्यत्यस्तपाणिनाकार्यमुपसं ग्रहणंगुरो : । सव्येनसव्य स्पृ ष्टव्योदक्षिणेनचदक्षिणमनु : ॥ उत्तानाभ्यांहस्ताभ्यांदक्षिणोपरि भावेनव्यत्यास : शिष्टसमाचारात् बोध्य : ॥

व्यत्यास : । पुं॰ व्यतिक्रमे । व्यत्य ये ॥ व्यत्यसनम् । असुक्षेपणे । घञ् ॥

व्यत्यासित : । त्रि॰ वैसादृश्यंप्रापि ते ॥ तारकादित्वादितच् ॥

व्यथकः । त्रि० व्यथाकारिणि । दुःख जनके ॥ भयङ्करे । व्यथयतिव्यथभयचलनयोः । बहुलमन्यत्रापीति ष्कुन् ॥

व्यथा । स्त्री० पीडायाम् ॥ दुःखे ॥ व्यथ० । घटादयः षितइतिषित्त्वात् अङ् । टाप् ॥

व्यथितः । त्रि० दुःखिते । पीडिते ॥ व्यथासञ्जातास्य । तारकादित्वादितच् ॥

व्यधः । पुं० वेधे ॥ व्यधनम् । व्यधत्, डमि । व्यधजपोरनुपसर्गे इत्यप् ॥ ताडने ॥

व्यधनम् । न० वेधने ॥

व्यध्यः । पुं० प्रतिक्षाये । धनुर्गुणे ॥

व्यध्वः । पुं० दुरध्वे । विपथे । निन्दितवर्त्मनि ॥ विरुद्धोऽध्वा । प्रादयोगताद्यर्थे इतिसमासः । उपसर्गादध्वन इत्यच् ॥

व्यपगतः । त्रि० निवृत्ते ॥

व्यपदेशः । पुं० शब्दे । नामनि ॥ कपटे ॥ विशिष्टोऽपदेशः । वाक्यविशेषे । यथा । व्याजेनात्माभिधायीक्रियं व्यपदेशइतीयं तद्वत्तुज्ज्वलनीलमणिः ॥

व्यपवर्गः । पुं० व्यपवर्गभेदे ॥

व्यपाकृतिः । स्त्री० अपह्नवे । अस्वीकारे ॥

व्यपाश्रयः । पुं० आश्रये ॥

व्यपेतः । त्रि० अपगते ॥

व्यपोढः । त्रि० विपरीते ॥

व्यपोहः । पुं० व्यपोहने ॥

व्यपोहनम् । न० अपाकरणे ॥

व्यभिचारः । पुं० कदाचारे, भ्रष्टाचारे ॥ परिवादे ॥ सुव्याप्तित्वे ॥ दोषविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । साध्यताबच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभाववृत्तित्वं व्यभिचारइतिव्यधिकरणधर्मावच्छिन्नाभाववित्ताम ब्रिः ॥ सत्रिविधः । साधारणासाधारणानुपसंहारिभेदात् । तत्र विपक्षवृत्तित्वं साधारणत्वम् । सर्वसपक्षव्यावृत्तत्वमसाधारणत्वम् । व्याप्तिपक्षानुकूलं कथमनुपसंहारी भावाभावसद्व्यभिमतोऽनुपसंहार्यः । इतितत्वव्यभिचारचिन्तामणिः ॥ विशिष्टोऽभिचारः ॥ व्यभिचरणं वा । चर० । घञ् ॥

व्यभिचारिणी । स्त्री० परपुरुषगामिन्याम् । कुलटायाम् । यथा । इत्ताधिकारांमलिनांमिव मामीरिवकीम् । परिभूतामथः शय्यावासये व्यभिचारिणीम् ॥ व्यभिचारीव्यतिक्रमोऽस्त्यस्याः । इनिः । ङीप् ॥

व्यभिचारी । पुं० चतुस्त्रिंशत्प्रकारशृङ्गाररसाङ्गविशेषे । तेयथा । निर्वेदग्लानिशङ्काख्यास्तथासूयामदश्रमाः । आलस्यञ्चैवदैन्यञ्चचिन्तामोहः स्मृतिर्धृतिः ॥ व्रीडाचपलता

व्यवश्या । स्त्री० निश्चित्यार्थे ॥

व्यवहरणम् । न० व्यवहारे ॥

व्यवहर्त्ता । पुं० व्यवहारकर्त्तरि ॥ प्राड्विवाके ।

व्यवहारः । पुं० शास्त्रीयलौकिकादिव्यवहरणे । व्यौहार० इ० भा० ॥ यथाहुः । अहमिदमिति यमसिन्नासते तं व्यवहरति सर्वलोकोऽपि । प्रथमाप्रतीचि चरमा निषसति वपुरिन्द्रियादिधात्वार्थे ॥ इति ॥ द्रुमभेदे । न्यासे । पणे । स्थितौ । व्युत्पत्तौ । विवादे । ऋणदानादिविषयचतुष्पाद्ये । ऋणदानाद्यष्टादशविषये । विक्रयार्थिप्रत्यर्थिनाव्यवहारसन्देहहारी विचार एव व्यवहारः । यथाह कात्यायनः । वि नानार्थेऽव सन्देहे हरणं हार उच्यते । नानासन्देहहरणाद् व्यवहार इति स्मृतः ॥

व्यवहारज्ञः । पुं० प्राप्तव्यवहारे । सतु षोडशवर्षानन्तरं भवति । यथा । बाल आषोडशाद्वर्षात्पौगण्डोऽपि निगद्यते । परतो व्यवहारज्ञः स्वतन्त्रः पितरावृते ॥ इति ॥ त्रि० व्यवहारज्ञातरि ॥

व्यवहारदर्शनम् । न० न्यायदर्शने । विचारकरणे ।

व्यवहारपदम् । न० वादिनां साक्षिनिवेदने । यथाह कात्यायनः । स्मृत्याचारव्यपेतेन मार्गेणाधर्षितः परैः । आवेदयति चेद्राज्ञि व्यवहारपदं हि तदिति ॥

व्यवहारपादः । पुं० व्यवहारांशे । यथा । पूर्वपक्षः स्मृतः पादो द्वितीयश्चोत्तरः स्मृतः । क्रियापादस्तथा चान्यश्चतुर्थो निर्णयः स्मृत इति ॥

व्यवहारमातृका । स्त्री० व्यवहारोपयोगिक्रियायाम् ॥ साधमिताऽवदातोनुसन्धेया ॥

व्यवहारमार्गः । पुं० व्यवहारविषये । व्यवहारपदे ।

व्यवहारविधिः । पुं० धर्मशास्त्रे । व्यवहारस्यविधाने ॥

व्यवहारविषयः । पुं० व्यवहारपदे ॥

व्यवहारिका स्त्री० लोकयात्रायाम् ॥ बर्हिन्याम् । सम्मार्जन्याम् ॥ इङ्गुदे ॥

व्यवहारी । त्रि० व्यवहारविशिष्टे ॥

व्यवहार्यः । त्रि० व्यवहरणीये । व्यवहर्त्तव्ये । व्यवहारयोग्ये ॥

व्यवहितः त्रि० दूरस्थिते ॥ व्यवधानविशिष्टे । सान्तरे । भित्त्याद्यन्तरिते । तिरोहिते ॥

व्यवहृतः । त्रि० कृतव्यवहारे ॥

व्यवहृतिः । स्त्री० व्यवहारे ॥

व्यवायः । पुं० सुरते । ग्राम्यधर्मे ।

मैथुने ॥ अमरः । व्यवधाने ॥ शब्दरत्नावली ॥ न० तिष्ठति ॥ व्यवायनम् । द्रुणगतौ० अयगतौ वा । इत्य० अव्यय ॥

व्यवायी । पुं० स्त्री० कामुके ॥ त्रि० द्रव्यविशेषे ॥ व्यवायोऽस्त्यस्मिन्नर्था ऽस्ति । इनिः ॥

व्यश्नुवानः । त्रि० व्याप्नुवति ॥ अश्नोतेर्लट् शानजादेशः ॥

व्यष्टिः । स्त्री० व्यस्तव्यापिनि ॥ विशेषे । अध्यात्मादिविभागेन व्याप्यर्थ इति सिद्धान्तीरितोक्ता ॥

व्यसनम् । न० अशुभे ॥ सक्तौ । दैवानिष्टफले । भ्रंशे ॥ पापे ॥ विपत्तौ । निष्फलोद्यमे ॥ स्त्रीपानमृगयादिष्वष्टादशविधेषु ॥ यथोक्तम्मनुना । मृगयाक्षो दिवास्वप्नः परिवादः स्त्रियो मदः । तौर्यत्रिकं वृथाट्या च कामजो दशको गणः ॥ पैशुन्यं साहसं द्रोह ईर्ष्यासूयार्थदूषणम् । वाग्दण्डजञ्च पारुष्यं क्रोधजोऽपि गणोऽष्टकः ॥ कामजेषु प्रसक्तो हि व्यसनेषु महीपतिः । वियुज्यतेऽर्थधर्माभ्यां क्रोधजेष्वात्मनैव तु ॥ द्वयोरप्येतयोर्मूलं यं सर्वे कवयो विदुः । तं यत्नेन जयेल्लोभं तज्जावेतावुभौ गणौ ॥ पानमक्षाः स्त्रियश्चैव मृगया च यथाक्रमम् । एतत्कष्टतमं विद्याच्चतुष्कं कामजे गणे ॥ दण्डस्य पातनं चैव वाक्पारुष्यार्थदूषणे । क्रोधजेऽपि गणे विद्यात्कष्टमेतत्त्रिकं सदा ॥ सप्तकस्यास्य वर्गस्य सर्वत्रैवानुषङ्गिणः । पूर्वं पूर्वं गुरुतरं विद्याद्व्यसनमात्मवान् ॥ तथाहि । द्यूतात्पानं कष्टतरम् । मद्यपानेन मत्तस्य संज्ञाप्रणाशात् । यथेष्टचेष्टया देहधनादिविरोधकृत्याद्यो दोषाः । द्यूते तु पाक्षिको धनागमोऽप्यस्ति । स्त्रीव्यसनात् द्यूतं कष्टम् । द्यूते हि वैरक्षयादयो नित्या दोषाः । मूत्रपुरीषवेगधारणाच्च व्याध्युत्पत्तिः । स्त्रीव्यसने पुनरपत्योत्पत्त्यादिगुणयोगोऽप्यस्ति । मृगयातः स्त्रीव्यसनस्य । स्त्रीव्यसनं दुष्टम् । राजदर्शनं कार्याकार्यानालोचना धर्मलोपादयो दोषाः । मृगयायां तु व्यायामो आरोग्यादिगुणयोगोऽप्यस्तीत्येवं कामजचतुष्कस्य पूर्वं पूर्वं गुरुदोषम् ॥ क्रोधजेष्वपि त्रिषु । वाक्पारुष्यात् । दण्डपारुष्यं दुष्टम् । अङ्गच्छेदादेरप्रतिसमाधानत्वात् । वाक्पारुष्यं तु । कोपाग्नौ । दानमानाद्यैरुपसेकैः शक्यः शमयितुम् । अर्थदूषणात् । वाक्पारुष्यदोषमन्यं संपीडाकरम् । वाक्पारुष्यस्य दुश्चिकित्स्यत्वात् । एवमेव पूर्वं दुष्टत्वं बोद्धव्यम् ॥ यतो व्यसनासक्तिरनर्थाय ॥ व्यसनस्य च मृत्योश्च व्यसनं कष्टमुच्यते । व्यसन्यधोऽधो

लक्रीडायाम् । व्यस्पर्शिकायाम् । छोंटाखेलना॰ इ॰ छोंटाछोंटीसेखेलना॰ इ॰ च॰ भा॰ । व्यतिहारेणच् धात्वम्॰ परस्पराभ्युक्षणम् । उक्षसेचने । कर्मव्यतिहारेणच् स्त्रियामिति णच् प्रत्ययः । णच: स्त्रियामञ् । टिड्ढाणञित्यादिनाङीप् ॥

व्यादित : । त्रि॰ प्रसारिते ॥

व्यादिष्ट : । त्रि॰ सन्दिष्टे ॥ व्या ङ प् वीद्दिश : क्त : ॥

व्याध : । पुं॰ मृगवधाजीवे । मृगयौ । लुब्धके ॥ अयंसर्वहिंसा यीयांवनियाम्बात : । यथोक्तंब्रह्म वैवर्त्ते । भामिताद्गोपकन्यायांस बंभी॰ तक्षोपिति । बनाद्भू वद्व्याधवद्धानात् मृगहिंसकइति ॥ दुष्टे ॥ तारानाथेति ॥ मेदनी ॥ विध्यति । व्यधताडने । व्याध् ण धितिच : ॥

व्याधभीत : । पुं॰ मृगे ॥

व्याधाम : । पुं॰ वज्रे ॥ इ॰ चे॰ म्द्र : ॥

व्याधि : । स्त्री॰ कुष्ठौषधी ॥ रोगे । धातुवैषम्यनिमित्ते॰ ज्वरातीसारादिरूपेविकारे ॥ चिकित्साशास्त्रे॰ पञ्चमहाभूतशरीरिसमवाय: पुरुषइत्युच्यते । तस्मिन्क्रियासोऽधिष्ठानम्॰ कस्माल्लोकस्यद्वैविध्यात् । लोकोहिद्विविध : स्थावरोजङ्गमश्च । द्विविधात्मकएवाग्नेय : सौम्यश्च॰ तद्भूयस्त्वात् । पञ्चात्मकोवा । तत्रचतुर्विधोभूतग्राम : । स्वेदजाण्डजोद्भिज्जजरायुजसंज्ञ : । तत्र पुरुषप्रधानम् । तस्योपकरणमन्यत् । तस्मात्पुरुषोधिष्ठानम् । तद्दु:खसंयोगाव्याधयइत्युच्यन्ते । तेचतुर्विधा॰ आगन्तव॰ शारीरा॰ मानसा:॰ स्वाभाविकाश्चेति । तेषामागन्तवोभिघातनिमित्ता: । शारीरास्त्वन्नपानमूलावातपित्तकफशोणित-सन्निपातवैषम्यनिमित्ता : । मानसास्तु॰ क्रोधशोकभयहर्षविषादेर्ष्याभ्यसूयादैन्यमात्सर्यकामलोभप्रभृतयइच्छाद्वेषभेदैर्भवन्ति । स्वाभाविका : क्षुत्पिपासाजरामृत्यु-निद्राप्रभृतय : तएतेमन: शरीराधिष्ठाना : ॥ तेषांसंशोधनसंशमनाहाराचारा : सम्यक्प्रयुक्तानिग्रहहेतव : इत्यादिसुश्रुतेप्रथमाध्याय : ॥ विगतआधिरनेन । विविधाआधयोस्माद्वा ॥ व्याधामंता । उपसर्गोवी : त्रि : ॥

व्याधिघात : । पुं॰ आरग्वधे ॥ व्याधीन्हन्ति । हन॰ कर्मण्यण् । हनस्तोचिण्णलो : ॥

व्याधित : । त्रि॰ व्याधियुक्ते । आमयाविनि । आतुरे ॥ व्याधि. सञ्जा

तोम । तद्‌अशस्त्रासंतारकादिस्य

कुतम् ॥

व्याधिहन्ता । पुं॰ वाराहीकन्दे ॥

त्रि॰ व्याधिघातके ॥

व्याधूतः । त्रि॰ कम्पिते ॥ विशेषेण

धासमन्ताद्धूतः ॥

व्यानः । पुं॰ विष्वगानमनबलखिल

शरीरवर्त्ति निरेकस्थपवनावगाग

तानिलविशेषः । प्राणापानयोर्नि

यमनकर्मारणासम्युत्पादनादिवी

र्यवत्कर्महेतुत्वादखिलशरीरवर्ती

व्यानवायुः ॥ व्यानोविनामय

त्यन्नं वि व्याधिप्रकोपनः । प्रति

हार्नतथाक्षल्पाद्व्यापनाद्व्यानउ

च्यते ॥ व्याप्नोत्यखिलमनेनवाव

तिवच् ॥

व्यानतम् । न॰ रतिबन्धान्तरे ॥

यथा । स्वेच्छयाक्षमतिबलमेमिदायो

मिद्वापरविलम्भाषितम् । व्यानत

रतमिदंयद्विप्रियात्साद्धीसुखवत्

यदाकृतिः ॥

व्यानद्धः । त्रि॰ विशेषेणबद्धे ॥

व्यापकः । त्रि॰ अपरिच्छिन्ने ।

अन्यूनदेशकालवर्त्तौ ॥ विष्णौ ॥

स्वसत्ताप्रकाशाभ्यानामरूपेऽव्याप्नो

ति । आप्लृव्याप्तौ । ण्वुल्टचा

दितियत्न्‌ल् ॥ तद्भिन्नाधिकरणात्म

पाऽप्रतियोगिनि ॥ यथा । साध्य

स्यव्यापकोयस्तुहेतोरव्यापकस्तथा।

सउपाधिर्भवेत्तस्यनिष्कर्षोऽयप्रदर्श्य

ते ॥ इ॰भा॰प॰ ॥ आच्छादके ॥

यथा । पक्षस्यव्यापकसारससन्दि

ग्धमनाकुलम् । अव्याप्यागम्यभि

न्नेवमुत्तरंतद्विदोविदुः ॥ पक्षस्य॰

भाषायांस्य॰ व्यापकमाच्छादकम्॰

अभियोगाप्रतिपच्छर्त्तियाऽऽत् ।

इतिव्यवहारतत्त्वम् ॥ लिंगिनि ॥

येनयप्रविशतदव्यापकम् । वा

च्ये ।

व्यापकता । स्त्री॰ व्यापकत्वे ॥

व्यापत्तिः । स्त्री॰ व्याधौ । मरणे ॥

व्यापद् । स्त्री॰ आपदि ॥ मृत्यौ ॥

व्यङ्‌पूर्वात्पदेः क्विप् । विप

द्वापद ।

व्यापनम् । न॰ आच्छादने । व्याप्तौ ॥

व्यापन्नः । त्रि॰ मृते ॥

व्यापादः । पुं॰ द्रोहचिन्तने । व्या

पादनम् व्याङ्‌पूर्वकपदधातो

र्घञ्प्रत्ययात्सिद्धः ॥

व्यापादनम् । न॰ मारणे ॥ व्याङ्

पूर्वात्पदधातोर्ण्यन्तात्ल्युट् ॥

व्यापादित । त्रि॰ मारिते ॥

व्यापारः । पुं॰ कर्मणि । क्रियाया

म् ॥ दत्तमसर्मणि ॥

व्यापारितः । त्रि॰ नियुक्ते ॥

व्यापारी । त्रि॰ व्यापारविशिष्टे

व्यवसायिनि ॥

व्यापिका । स्त्री॰ व्याधित्याम॰व्या

व्यालः । पुं० दुष्टगजे ॥ सर्पे ॥ श्वापदे ॥ सिंहे ॥ चित्रके ॥ शठे ॥ व्याडति । चडउद्यमेव्या ङ्पूर्वः । पचाद्यच् । डलयोरैक्यस्मरणाद्व्यालः यथा। विरुद्धमास मत्ताङ्गति० घडतिचाचल० चड० । डलयोरैक्यत्वम् । पचाद्य च् ॥

व्यालकः । पुं० दुष्टगजे । गम्भी रवेदिनि ॥ त्रि० श्रेय ॥

व्यालखड्गः । पुं० व्यालनखे ॥

व्यालगन्धा । स्त्री० नाकुल्याम् । रास्नायाम् ॥

व्यालग्रहः । पुं० व्यालग्राहिणि ॥

व्यालग्राही । पुं० आहितुण्डिके ॥ व्यालंगृह्णाति । नन्दिग्रहीति- णिनिः ॥

व्यालजिह्वा । स्त्री० महासमङ्गा- याम् ॥

व्यालदंष्ट्रः । पुं० गोक्षुरे ॥

व्यालनखः । पुं० गन्धद्रव्यविशेषे । व्याघ्रनखे ॥

व्यालपत्रा । स्त्री० एर्वारौ ॥

व्यालबलः । पुं० व्यालनखे ॥

व्यालमालः । पुं० शिवे ॥ व्यालाः सर्पाएवमालायस्य ॥

व्यालमृगः । पुं० चित्रव्याघ्रे ॥

व्यालाम्बः । पुं० रक्तैरण्डे ॥

व्यालायुधम् । न० व्याडायुधे ॥ व्या लइवहिंस्रकआयुधमिव ॥

व्याली । त्रि० व्यालवति ॥

व्याली । स्त्री० दुष्टायाम् ॥

व्यावीडनम् । न० विमर्दने ॥

व्यावीलितः । त्रि० विलुलिते ॥

व्यावक्रोशी । पुं० परस्पराक्रोश ने ॥

व्यावर्तः । पुं० रोगभेदे ॥ विशि ष्टावर्तः ॥

व्यावर्तकः । त्रि० भेदके ॥

व्यावर्तनम् । न० इतरेतरवियोग स्थाने ॥ वेष्टने । वेष्टन० द्रु० भा०

व्यावर्तयितुम् । अ० बाधितुमि- त्यर्थे

व्यावर्तिका । स्त्री० बाधिकायाम् प्रतिबन्धिकायाम् ॥ यथा । धी भत्साप्रतिभान्निविन्नविषया : कि मुत्प्रेक्षायुषातो० देहस्याप्यवीम तौनिविश्यतेगाढोऽहंप्रत्ययः । मन्नोपाधिनितिस्फुरत्यपिहदिव्या वर्तिकावासना० कानामेयमत- कर्मोदयनानादेयीसतांयातना ॥

व्यावर्तितः । त्रि० बाधिते । परा ङ्मुखीकृते ॥

व्यावहारिकः । त्रि० व्यवहारसि द्धे ॥ व्यवहारेणचरति । चरति ठक् । खागतादिः ॥ विम यादित्वात्स्वार्थेवाठक् ॥

व्यावृत्त : । त्रि० निवृत्ते । वृते ।

व्यावृत्ति : । स्त्री० व्यतिरेके । निवर्त्तने । खण्डने । वञ्चने ॥ यथा सर्वस्वपञ्चव्यावृत्तिरेवदोषा० मविन मव्यावृत्तिरनिसंस्थानमनुगुणत्वात् ॥

व्याश्रय : । त्रि० विभिन्नाश्रये । नानापक्षसमाश्रये ॥ विभिन्नाश्रय : ॥

व्यास : । पुं० मुनिविशेषे । बादरायणे । पाराशर्य्ये । भगवति० कृष्णद्वैपायने । मुनीनांमध्ये भगवतोविभूतौ । येन० ऋग्वेदादि विभागेन० चतुर्धावेदाव्यस्ता : । तवर्व्वेदएकविंशतिधाकृत : यजुर्वेदाधिकशतधाकृत : । सामवेद सहस्रधाकृत : अथर्वव : पञ्चाशच्छाखाभेदेनकृत : । एवंविभागेनचतुर्वेदाव्यस्ता : । अन्यानिचपुराणानि० व्यस्तान्यनेनेतिव्यास : । तवेदव्यासपरिनिष्ठिराग्रद्वधगृद्धिं-चर्मांम्बरंसुरमुनीन्द्रनुतकवीन्द्रम्- । कृष्णत्विषकनकपिङ्गजटाकलापंव्यासंनमामिशिरसातिलकंमुनीनाम् ॥ व्यस्यतिविभजतिविस्तारयतिवापूर्वोदशतीर्व्वाछुकम्यात्कर्त्तरिघञ् । वेदविस्तारकारणाद्व्याससमाभवन्मुनिरितिभागवतम् ॥पाठकव्राह्मणे ॥ यथा । विस्पष्टमद्रुतंशान्तंस्पष्टाक्षरपदंतथा । कलस्वरसमायुक्तंरसभावसमन्वितम् ॥ वुद्ध्यमान : सदर्थैवैयन्थार्थकृत्स्नशोनृप । ब्राह्मणादिषुसर्वेषुग्रन्थार्थंस्चार्पयेनृप । यएवंभाषयेद्विद्वान्सविप्रोव्यासउच्यते ॥ विस्तृते । प्रपञ्चे । विस्तारे ॥ मानभेदे ॥ गोलस्य मध्यरेखायाम् ॥ व्यसनम् । असु क्षेपणे । घञ् ॥

व्यासक्त : । त्रि० व्यापृते । विशिष्टासक्ते । संलग्ने ॥ व्यासक्त : कार्यान्तरंविस्मरतीतिव्यासक्तधीरिति : ॥

व्यासङ्ग : । पुं० विच्छेदे ॥ विशिष्टासङ्गे ॥ विशेषेणआसङ्ग : ॥ घञ् ॥

व्यासमाता । स्त्री० सत्यवत्याम् । वासव्याम् ॥

व्यासिद्ध : । त्रि० निषिद्धे ॥

व्यासेध : । पुं० प्रतिषेधे । व्यासेधनम् । व्याङ्पूर्वात्सिधतेर्घञ् ।

व्याहत : । त्रि० बाधिते । विधूनिते । व्ययनीते । विशेषेणआहत : ॥ व्यर्थे ॥

व्याहति : । स्त्री० व्याघाते ॥

व्याहन्यमान : । त्रि० प्रतिषिद्ध्यमाने ॥

व्याहरणम् । नं० उच्चारे । यथा । ख्यातुस्तुवचनस्तेजोमुद्वहतीऽग्नि व्याहरेत् । सुप्तानस्थयमस्यायुस्त

स्मान्नयथाऽहरेत्पिव्वितिमविघ्नोप
रघुराणाम् ॥

व्याहरन् । त्रि॰ शब्दयत ॥

व्याहारः । पुं॰ उक्तौ । जल्पिते । वचसि ॥ व्याहरणम् । व्याङ् पूर्वात् हृञोभावे घञ् ॥

व्याहृतम् । त्रि॰ उक्ते ॥ सन्दिष्टे ॥

व्याहृतिः । स्त्री॰ भूरादिषु ॥ व्याहरतिभूरादिमन्त्रकान् । हृञ॰ । व्याङ्पूर्वस्ततः॰ क्तिन् । व्याहारे ॥

व्युच्छिन्नः । त्रि॰ विमुक्ते । विशेषेणोच्छिन्ने ॥

व्युतः । त्रि॰ स्यूते ॥ वृ॰ द्वि॰ वोपः ॥

व्युतिः । स्त्री॰ व्यूतौ॰ द्वि॰ वोपः ॥

व्युत्क्रमः । पुं॰ क्रमविपर्यये । व्यतिक्रमे । उत्क्रमे । पक्रमे । विपरीतक्रमः ॥

व्युत्क्रमणम् । न॰ पृथगवस्थाने ॥ वि उत्पूर्वात्क्रमेर्ल्युट् ॥

व्युत्थानम् । न॰ स्वातन्त्र्यकृत्ये । प्रमूढविधिप्राख्यमिवये । समाधिपारणे ॥ विरुद्धप्रत्युत्थानम् । प्रादयोगतेतिसमासः ॥ वैपरीत्येनोत्थानं वा ॥ विरोधाचरणे ॥ व्याख्यां हणि समुपट्ठ्यतविरुद्धतयास्थितिः । व्युत्थानमुदितंराघ्रः साम न्तोष्ठ्युत्थितीयथा ॥ एयथाऽनुगत यास्थितिमतिक्रम्यतत्प्रतिकूलत्वेन ॰यास्थितिः सा॰ व्युत्थानमित्युदितंमहद्भिरितिविशेषः । तत्प्रसिद्धिंप्रमाणयति । राघवेति ॥ तिरोधने । नृत्यभेदे ॥ विशेषेणोत्थाने ॥

व्युत्थापनम् । न॰ बाधने ॥

व्युत्पत्तिः । स्त्री॰ सम्यग्ज्ञाने ॥ संस्कारे ॥ विशेषेणोत्पत्तिः ॥ विद्याधीत्पत्तिः ॥ शक्तिज्ञाने ॥

व्युत्पन्नः । त्रि॰ व्युत्पत्तियुक्ते ॥ सम्यग्ज्ञानवति ॥ संस्कृते ॥ विशेषेणोत्पन्नम्॰ उत्पन्नः परिचितः ॥

व्युत्पादकः । पुं॰ व्युत्पत्तिजनके ॥

व्युदसनम् । न॰ निरसने ॥

व्युदस्तः । त्रि॰ प्रतिषिद्धे ॥

व्युदासः । पुं॰ प्रतिषेधे ॥

व्युषितः । त्रि॰ पर्युषिते । सुमा॰ कृतिभाषाप्रसिद्धे ॥ व्युष्यतेस्म । उष॰ । क्तः ॥ देशान्तरगते ॥

व्युष्टम् । न॰ कल्ये । प्रभाते । प्रातः॰ दु॰का॰ ॥ फले ॥ दिने ॥ त्रि॰ उषिते । पर्युषिते ॥

व्युष्टिः । स्त्री॰ फले ॥ समृद्धौ ॥ स्तुतौ ॥ व्युष्यनम्॰ व्युष्यतेवा । उषोविवासे ॥ स्त्रियांक्तिन् ॥ ख्यकरणसंवेद्यविभूतत्त्वे । अपरोक्षख्यातौ ॥

व्यूढ : । त्रि० विन्यस्ते । व्यूढघनयोः स्थिते ॥ संहते ॥ पृथुले । विशेषोऽवसेय । वहप्रापणे । क्तः ॥

व्यूढकङ्कट : त्रि० सन्नद्धे । वर्म्मिते । सज्जे । दंशिते । धृतसन्नाहे ॥ व्यूढो धृतः कङ्कटः सन्नाहो येन ॥

व्यूढि : । स्त्री० व्यूहे ॥ विन्यासे ॥ संहतौ ॥ पृथुलतायाम् ॥

व्यूत : । त्रि० स्यूते । तन्तुसन्तते ॥

व्यूति : । स्त्री० वस्त्रादिवानभेदायां ॥ विशिष्टाजाति : । वेञः क्तिन् । सीव्यादिनाऽक्लिनिर्मिति : ॥

व्यूह : । पुं० निर्माणे ॥ वृन्दे । समूहे । विभागे ॥ तर्के ॥ देहे ॥ विस्तारे ॥ बलविन्यासे । युद्धार्थसेनारचनायाम् । युद्धार्थं सैन्यस्य देशविशेषविन्यस्य दुर्गं व्यूहमिति मनसाप्यमि । व्यूहति । ऊहवितर्के । इत्युपदेशितः ॥ व्यूहाविमा । घञ् ॥ विशिष्टरचना ॥

व्यूहनम् । न० सैन्यसंस्थाने ।

व्यूहपार्ष्णि : । पुं० व्यूहस्य पृष्ठे । प्रत्यासारे । सैन्यस्य पृष्ठभागः मध्यान्तरेस्थितसैन्ये ॥ व्यूहस्य पार्ष्णिः पृष्ठभागः ॥

व्यूहभेद : । पुं० बलविन्यासस्य प्रभेदे । व्यूहस्य भेदो विशेष : ॥ यथा दण्ड : । समसम्मुखसैन्यविन्यासः स्थानभेदतः । सव्यदक्षिणविस्था तीयुद्धेषु पृथिवीभुजाम् ॥ व्यूहभेदास्तु चत्वारो दण्डभोगाहतमण्डलम् । असंहतस्तु निर्णीतानीतिसारादिसम्मता : ॥ अन्येऽपि प्रकृतिव्यूहा : क्रौञ्चचक्रादय : क्वचित् । तत्र च । तिर्यग्वृत्तिस्तु दण्ड : स्याद्भोगोऽन्वावृत्तिरेव च । मण्डलः सर्वतोवृत्तिः पृथग्वृत्तिरसंहत : ॥ इति ॥ दण्डवदवस्थानं दण्ड : । अन्योन्यानुगतावस्थितिर्भोग : । सर्वतोवस्थानं मण्डलम् । गजादीनां विभागतोऽवस्थितानामवस्थानम् असंहत : । शकटमकरपताकासर्वतोभद्रदुर्जयादयोऽन्येऽपि व्यूहा : सन्ति येषां लक्षणं भारतादिग्रन्थेषु द्रष्टव्यम् ॥

व्यो । अ० तोषे ॥

व्योकार : । पुं० लोहकारके ॥ व्यो इत्यव्ययं शब्दं लोहपीडनेन करोति । डुकृञ् । कर्मण्यण् ॥

व्योम : । पुं० मरु सु पुष्पे ॥

व्योमकेश : । पुं० शिवे । व्योम्नि शायस्य नष्ट धारणाद्व्योमव्यापिन : केशायस्येतिवा ॥

व्योमचारी । पुं० देवतायाम् ॥ विहङ्गमे । खगे ॥ चिरजीविनि । त्रि० व्योमचरे ॥

व्योमचारिपुरम् । न० देवानांपुरे ॥ व्योमचारिणांपुरम् । षष्ठी ॥

व्योमधूम : । पुं० मेघे ॥

दितीम् । पृषोदरादि : ॥ वीयरी । व्रीड्गस्थाम् । बाहुलकादिकृषा । व्रीहि : फलं वा॰ व्रीहि॰ । बिल्वादि भ्योऽण् । फलपाकशुषामित॰सु पि॰ युक्तपदाय : ॥

व्रीहिक : । पुं॰ धान्यविशिष्टे ॥ ठन् ॥

व्रीहिकाञ्चन : । पुं॰ मसूरे ॥

व्रीही । त्रि॰ व्रीहियुक्ते भादौ ॥ व्रीह्यादिभ्यश्च इति इनि : ॥

व्रीहिपर्णी । स्त्री॰ शालपर्ण्याम् ॥

व्रीहिमय : । पुं॰ पुरोडाशे । व्रीहेर्वि कारादि गौडकुलोत्पन्ना डोचवाया कार : पुरोडाश : । व्रीहि : पुरोडा शाकृतिमयट् ॥

व्रीहिराजक : । पुं॰ कामलिकाया म् । कङ्गुधान्ये । चीनकधान्ये ।

व्रीहिश्रेष्ठ : । पुं॰ शालिधान्ये ॥

व्रीह्यागारम् । न॰ कुसूले । धान्य गृहे ॥

व्रैह : । त्रि॰ व्रीहिनिर्मिते ॥

व्रैहेयम् । न॰ व्रीहिभूमौ । धान्यसा मान्यकालमादेशोत्पत्तियोग्ये क्षे त्रे । व्रीहीणांभवनं क्षेत्रम् । व्री हिशाल्योर्ढक् ।

प्रधानोऽपनाम तुलाराम मिश्रात्मज श्रीधनपति मिश्रापरनाम्ना श्रीसद्गुरु कुलावधूत श्रीपरमहंस परिव्राज काचार्य श्री सच्चिदानन्द नाथ भारती शिष्येण ब्रह्मावधूत श्री सुखानन्दनाथ परनामधेयेन विरचिते शब्दार्थचिन्तामणौ वकार : समाप्तिमगात्

श्रीसुखानन्दनाथ तच्छिष्य श्री जगदीशमिश्र परनाम ब्रह्मावधूत श्री जगदानन्दनाथ प्रीतिकामै :, श्रीमन्महा राजाधिराज रविकुलाव तंस महीमहेन्द्र यावदार्यकुलकमल दिवाकरै: मेदपाटदेशाधीशै: सकल भूपाल मौलिमणिभि : श्री १०८ श्रीयुत सज्जनसिंहै : संस्थापिते उदयपुरस्थ सज्जन यन्त्रालये मुख्यमन्त्रि कविराजिराज श्रीश्यामलदास प्रेरणया पण्डितवाजपेयि मथोघरेण पक्विस्थानाभिरदेव शर्मपावशोधित: छेडजीवनराम शम्भूनाथ गुलाबराम लक्ष्मीनाथ प्राणनाथ लालसिंह प्रभृतिभिर्द्वै : सम्बत्मेषद्भिरा : सर्दारखेग मथनेन गौरीशङ्करेण च मार्गशीर्षशुक्ला चतुर्दश्यां सोमवासरे शब्दार्थ चिन्तामणिकोशस्य वकारोऽमुद्रित :

शकुनः

शकुनः। पुं- पक्षिमात्रे। पक्षिविशेषे। गृध्रे। विप्रभेदे। उत्सवादिषु मङ्गलार्थं गीयमानगीतविशेषे। न- शुभाशुभशंसिनिमित्ते। शुभाशुभज्ञाननिमित्ते इति। यथा। शकुनं कथयिष्यामि यच्छुभाशुभसूचकम्। तथाहि। विप्राश्वेभफलान्नदुग्धदधिगोसिद्धार्थपद्माम्बरं वेश्यावाद्यमयूरचापनकुलाः बद्धैकपशुरामिषम्। सद्वाक्यं कुसुमेक्षुपूर्णकलशच्छत्राणि मृत्कन्यकारत्नोष्णीषसितोक्षमद्यससुतस्त्रीदीप्तवैश्वानराः॥ आदर्शाञ्जनधौतवस्त्ररजकामीनाज्यसिंहासनं शावरोदनवर्जितं ध्वजमधुच्छागास्त्रगोरोचनम्। भारद्वाजनृयानवेदनिनदा माङ्गल्यगीताङ्कुशा दृष्टाः सत्फलदाः प्रयाणसमये रिक्तो घटः स्वानुगः॥ नरो निरूपः सितवाससा व्योमचन्द्रप्रभासाम धुरास्वजल्पम्। एवंविधा योषिद्पि प्रयाणे प्रविशत्यभिमुखं वेऽर्थसिद्धिम्॥ पृथ्वीपतिर्ब्राह्मणवर्षयुक्तो वेश्या कुमारी सुहृदः सुवेशाः। नार्यो नराः श्वेततरा विरूढाः श्वभावहृष्टाः सकलोदयेषु। श्वेताम्बराः श्वेतविलेपनाढ्याः श्वेतांसनं मूर्द्धनि धारयन्ती। हृष्टा प्रहृष्टा यदि गौरवर्णा नारी नरैः स्यात्सदभीष्टसिद्ध्यै। धृतातपत्रः शुचिशुक्लवासाः पुष्पाऽर्चितश्चन्दनचर्चिताङ्गः। निःश्वासयुक्तः कृतभोजनो वा विप्रः पठन्यच्छति सर्वसिद्धिम् अभ्युपगच्छतिथ्ययियासोः स्तोपुरुषोऽप्ययपापहस्तः। सर्वसमीहितसिद्धिरथ्यं तस्य नरस्य भवत्यचिरेण॥ चाद्याय रिक्ता गणगंसताधीयिद्गुवीतकोपिसद्वाश्वरीम। पूर्णं समादाय निवर्त्तते सौद्यथाक्रमार्थः पथिकस्तथैव॥ गोधाजाहकसूकरादिभशक्तानां कीर्त्तनं शोभनं नोगोधो॰ न दिवा श्रवणं च॰ कपिक्षत्रयोरशुभो व्यत्ययः। मधुतारभयप्रवेशसमरेनष्टार्थसंवीक्षणे व्यत्यस्ताः शकुनाः नृपविमर्शे यात्रायां दृष्टः शोभनाः॥ वामाङ्गकीलिकापल्लीपोतस्त्रीशूकरीवला। पिङ्गलाछुच्छुकाश्चेष्टा शिवा पुरुषसंज्ञिता छिक्करः पिप्पकोभासः श्रीकण्ठो वानरोरुरुः। स्त्रीसंज्ञकाः क्षायरुपस्थान : सुदर्शिणे शुभाः। प्रदक्षिणगताः श्रेष्ठाः यात्रायां गणचित्रः। भोजमृगावृक्षमौलिधन्या वामे खरस्वनः॥ श्यामाशिवापिङ्गलिकान्यपुष्टपक्षोवनागृध्रिकास्तथैव। छुच्छुन्दरी चापि शुभाय वामे पुन्नामधेयाः शकुनाश्च सर्वे॰ श्रीकण्ठकिङ्करहस्तवद्धाः श्रीकण्ठभासोभपक्षीमयूरः। स्त्री

स्थाद्विंपश्चाशत्कोटिः । कलौषट्श कन्वारयानाह । युधिष्ठिरोविक्रम शालिवाहनौनराधिनाथौविजया-भिनन्दनः । सुमेखनागार्जुनमेदि नौषुभुर्वलि । क्रमात्षट्शककार का कलौ । एषामन्तरालवर्षाख्या ह । युधिष्ठिरात्त्रयुगाम्बरामय : ३०४४ । कालाम्बरविश्वे १३५ ऽभ्रखखाष्टभूमयः १८००० त्रुवायु त १०००० ऽभ्रचतुष्टयं४००००० क्रमात्प्रशोधिताश ८२१ इति शाकवत्सराः । एषांजन्मभूमि माह । युधिष्ठिरोभूत्विक्रमा पुरे तथोज्जयिन्यांपुरिविक्रमा ह्वयः । शालियधारप्रतिशालिया हन सुविचकूटेविजयाभिनन्दनः । नागार्जुनोरोहितकेचितीयवि भे'वयसीन्द्रोमगुकच्छपत्तने । क्र समघ्न'सत्सदम्नन्तरंभवेत्तदाभवि-व्यस्यथनीभूतोऽवतः ॥

शकटः । पुं॰ न॰ अनसि । शक्त डा॰ इ॰ भा॰ ॥ गन्त्र्यांम् । गा डौ॰ इ॰ भा॰ । शकोतिभारं-वोढुं॰ शौचवितुंवा । शक्तृशक्तौ । शकादिभ्योऽटन् ॥ तिनिशवृ-क्षे ॥

शकटव्यूहः । पुं॰ शकटाकारेणवि न्यासे । सूच्याकाराय : पश्चात् पृथुन : शकटव्यूहोभवति । सेन पृष्ठतोभयेसतियातव्य'मार्गंगच्छे त् ॥

शकटहा । पुं॰ श्रीकृष्णे ॥ त्रि॰ शकटनाशके ॥

शकटाह्वा । स्त्री॰ रोहिणीनक्षत्रे ॥

शकटिका । स्त्री॰ गन्त्र्याम ॥

शकटी । स्त्री॰ सुमीमांसावाहनविशेषे ॥ गौरादित्वात् ङीष् ॥

शकट्या । स्त्री॰ शकटसङ्घे ॥ शक टानांसमूहः । पाशादिभ्याय : ॥

शकल : । पु॰ न॰ खण्डे एक देशे ॥ न॰ रोहितादिमत्स्यानां-त्वचि । रागवस्तुनि । वल्कले ॥ पुं॰ कल्पंनारे । शकयते॰ शक्नो तिवा । शक्लृशक्तौ । शकिशम्यो र्नित्दित्कलः ॥

शकली । पुं॰ मत्स्ये ॥ शकलं॰मत्स्य मस्यास्ति । यतद्गीन : ॥

शकलीकृत : । त्रि॰ खण्डीकृते ॥

शका । स्त्री॰ भाषान्तरे ॥ शकोतोव र्थेपचाद्यच् ॥

शकान्तक : । पुं॰ विक्रमादित्ये ॥

शकार : । पुं॰ राज्ञोऽनूढाया : स्त्रि याभ्रातरि ॥ यथा । मदमूर्खताभि मानोदुष्कुलतैश्वर्यसंयुक्तः । सोऽय मनूढाभ्राताराज्ञ : स्यात्ःशकार इत्युक्त : ।

शकारि । पुं॰ विक्रमादित्ये । माघ सादे ॥

शकुन :। पुं॰ पक्षिमात्रे । पक्षिवि-
शेषे । गृध्रे । विप्रभेदे । उत्स-
वादिषुमङ्गलार्थंगेयगीतविशेषे । ज॰
शुभाशुभशंसिनिनिमित्ते । शुभा
शुभज्ञानन्निमित्तं यद्वेत्ति । यथा । श
कुनंचाप्यतेतत्तु यच्छुभाशुभसूचक
म् । तथाहि । विप्राश्वेभफलान्नदु
ग्धदधिगोसिद्धार्थपद्माम्बरंवेश्यावा
द्यमयूरचापनकुला : बद्धैकपश्वामि
षम् । सद्वाक्यकुसुमेक्षुपूर्णकलशच्छ
त्राणिमृत्कन्यकारत्नोष्णीषसितोक्ष
मद्यससुतस्त्रीदीप्तवैश्वानरा : ।
आदर्शाञ्जनधौतवस्त्ररजकामीनाज्य
सिंहासनंशार्दूलरोदनवर्जितंध्वजम
धुच्छागास्त्रगोरोचनम् । भारद्वाज
न्नयानवेदनिनदामाङ्गल्यगीताङ्कुशा
दृष्टा : सत्फलदा : प्रयाणसमये
रिक्तोघट : स्वानुग : ॥ नरोनिरु
प : सितवाससःर्वीणाचंप्रशस्तोम
धुराज्जलस्पन् । एवं विधायोपिद
विप्रयाणे प्रवेशकालेकुरुतेऽर्थसिद्धि
म् ॥ पृथ्वीपतिर्वाध्वरपर्युक्तोवे
श्याकुमारीसुहृद : सुवेशा : । मा
र्गीनरा : स्त्रेसहपाऽधिरूढा : शु
भायदृष्टा : सकलोद्यमेषु । स्त्रेता
म्बराश्वेतविलेपनाढ्याश्वेतांसलं
मूर्द्धनिधारयन्ती । दृष्टाप्रदृष्टायदि
गौरवर्णानारीनरै : स्यात्तदभीष्ट
सिद्ध्यै । घृतातपत्र : शुचिशुक्लया

सा : पुष्पार्चितचन्दनचर्चिता
ङ्ग : । नि : स्वयुक्त : कृतभोज
नोवाविप्र : पठन्यच्छतिसर्वसिद्धि
म् अभ्युपगच्छतियस्ययियासो :
स्त्रोपुरुषोऽप्यथवाफलहस्त : । सर्व
समीहितसिद्धिरवश्यंतस्यनरस्यभव
त्यचिरेण ॥ वादायविकृतागमंत
सार्थोयदिवनीतकोपितदाध्वगेन ।
पूर्वंसमादायनिवर्त्ततेसौयथाकृ
तार्थ : पथिकस्तथैव ॥ गोधाजाह
कसूकराहिशशध्वानोकीर्त्तनंशोभ
नंनोमव्दो॰नशितोवनंच॰कपिकृ
त्याणांशुभोव्यत्यय : । नद्युत्तारभ
यप्रवेशसमरेनष्टार्थसंवीक्षणे व्यत्य
स्ता : शकुनान्तपेवयविधीयात्रो दि
त : शोभना : ॥ वामाङ्गेकोकिला
पल्लीपोतक्षीशूकरीवट्टा । पिङ्गला
छुच्छुकाश्रेष्ठाशिवापुरुषसंज्ञिता
श्छिकर : पिप्पिकाभास : श्रीकण्ठो
वानरोरुरु : । स्त्रीसंज्ञका : काक
कङ्कश्वान : स्युर्दक्षिणेशुभा : ।
प्रदक्षिणगता : श्रेष्ठा : यात्रायांमृ
गपक्षिण : । ओजामृगावृजन्तोऽति
धन्यावामेखरस्वन : ॥ श्वामाशि
वापिङ्गलिकान्यपुष्टापणीवलाशूक
रिकातथैव । कुच्छुन्दरीचापिशु
भायवामेपुन्नामधेया : शकुनाश्च
सर्वे । श्रीकण्ठचिक्कारकरुरुवङ्गा :
श्रीकण्ठभासोमपक्षीमयूर : । श्ये

स्याद्वैपशम्बात्कोटिः ॥ कलौयट्श कलारकानाद । युधिष्ठिरोविक्रम शालिव.हनौनराधिनाथौविजया-भिनन्दन : । तथैनुनागार्जुनमेदि भोविभुर्बलि । क्रमात्षट्शककार का कली । एतासम्वत्सरवर्षाया ह । युधिष्ठिरादं स्युगाब्दराब्दय : ३०४४ । कालब्दरविषु १३५ ऽभवग्वाष्टभूनय : १८००० कृतायु त १०००० नाचतुष्टयं४००००० ग्रामाकुमाङ्किनाग। ८२१ इति प्राकृतस्तरा : । एषामत्यम् नि माष । युधिष्ठिरोभव्रविष्वलिना पुरे॰ तद्वेभ्यविन्यापरविक्रमा दय : । मालेयधाराभूतिशालिवा हन' सुविषकटविजयाभिनन्दनः । नागार्जुनोरोहितकोविसौवलि भे'वपयसौन्द्रौभङ्गकपाससे । ह्न तप्रह'समद्गमारंभवेत्मदाभवि-ष्यन्ध्यनीभूसीऽकांत : ॥

शकट :। पुं॰ न॰ चमति । कक डा॰ कु॰ भा॰ । गन्त्याम् । गा डौ॰ कु॰ भा॰ । शक्नोतिभारं-मोढुं॰ लोभयितुंषा । शक्नगतौ । शकादिभ्योऽटन् ॥ तिनियस-घे ॥

शकटव्यूह .। पुं॰ शकटाकारेरूतवि न्यासे । सूच्याकाराय : पश्चात् प्रयुग : शकटव्यूहोभवति । तेन पृष्ठतोभयेसतियानव्यं मार्गं गच्छे त् ॥

शकटहा । पुं॰ श्रीकृष्णे ॥ त्रि॰ शकटनाशके ॥

शकटाख्या । स्त्री॰ रोहिणीनक्षत्रे ॥

शकटिका । स्त्री॰ गन्त्याम ॥

शकटी । स्त्री॰ क्षुद्रीभांडाणनविशेषि ॥ बह्वादित्वान् ङीप् ॥

शकव्या । स्त्री॰ शकटसङ्घे ॥ शक टानांसमूह : । पाशादिभ्यायः ॥

शकल :। पुं॰ न॰ खण्डे एक देशे ॥ न॰ रोहितादिमत्स्यानां त्वचि । रागवस्तुनि । वल्कले ॥ पुं॰ त्वग्वति । शकवते॰ शक्नो तिवा । शक्लृशक्तौ । कलिशगम्यो निर्दिष्टिवाश : ॥

शकली । पुं॰ मत्स्ये ॥ शकलं॰शल्क मस्यास्ति । बलद्रुति : ॥

शकलीकृत :। त्रि॰ खण्डीकृते ॥

शका । स्त्री॰ भाषान्तरे । शक्नोतीय चैवघावच् ।

शकान्तक :। पुं॰ विक्रमादित्ये ॥

शकार :। पुं॰ राज्ञोऽनूढाया : स्त्रि याभ्रातरि ॥ यथा । मदमूर्खताभि मानोदुष्कुलतैश्वर्यसंयुक्त : । सोय मनूढाभ्राताराज्ञ : श्याल :शकार इत्युक्त : ।

शकारि । पुं॰ विक्रमादित्ये । सात सारे ॥

शकुनः, पुं, पक्षिमात्रे । पक्षिविशेषे । गृध्रे । विप्रभेदे । उत्सवादिशुभफलार्थगेयगीतविशेषे । गमनादौ शुभाशुभशंसिनिमित्ते । शुभाशुभस्थाननिर्णयहेतौ । यथा । शकुनं कथ्यते तत्तु यच्छुभाशुभसूचकम् । तथाहि । विप्राश्वेभफलान्नदुग्धदधिगोसिद्धार्थपद्माम्बरवेश्यावाद्यमयूरचाषनकुलाः बद्धैकपश्वामिषम् । सद्वाक्यं कुसुमेक्षुपूर्णकलशच्छत्राणि मृत्कन्यकारत्नोष्णीषसितोक्षमद्यससुतस्त्रीदीप्तवैश्वानराः ॥ आदर्शाञ्जनधौतवस्त्ररजकामीनाज्यसिंहासनशवरोदनवर्जितं ध्वजमधुच्छागास्त्रगोरोचनम् । भारद्वाजनृयानवेदनिनदा माङ्गल्यगीताङ्कुशा दृष्टाः सत्फलदाः प्रयाणसमये रिक्तो घटः स्वानुगः ॥ नरो निरूपः सितवाससः स्त्रीवापि प्रशस्तामधुरास्वल्पम् । एवंविधा येऽपि दृष्टाः प्रवेशकाले कुर्वन्त्यर्थसिद्धिम् ॥ पृथ्वीपतिर्ब्राह्मणवर्णयुक्तो वेश्या कुमारी सुहृदः सुवेशाः । नार्यो नराः श्वेततुरङ्गरूढाः शुभाय दृष्टाः सकलोद्यमेषु । श्वेताम्बराः श्वेतविलेपनाढ्याः श्वेतां स्रजं मूर्द्ध्नि निधारयन्तो । दृष्टाः प्रदृष्टा यदि गौरवर्णा नार्यो नरैः स्नातसुगन्धिसिक्ताः ॥ घृताशनः शुचिशुक्लवासाः पुष्पार्घ्यसचन्दनचर्चिताङ्गः । नित्यं शुभवासयुक्तः कृतभोजनो वा विप्रः पठन् यच्छति सर्वसिद्धिम् । यस्य प्रगच्छतियच्छ्रियाऽसौ स्तोत्रं कृतोऽप्यथवा फलहस्तः । सर्वं समीहितसिद्धिरवश्यमन्तरनरस्य भवत्यचिरेण ॥ वाद्यारवस्तिन्तिडिकाऽक्षताश्च लाजाश्च दधि गीतमिदं सदाग्निम् । पूर्णं समादाय निवर्त्तितं सौ यथाक्रमार्थः पथिकस्तथैव ॥ गोधा जाहकसूकरा हिशशकाः मार्कोत्तनसीमनमनोभवद्वीजनिर्लोठनं च वा पिष्टमाणाशुभो व्ययः । नद्युत्तारभयप्रवेशसमरे नष्टार्थसंवीक्षणे व्यत्यस्ताः शकुनाः प्रयाणविधौ शस्ता द्विता शोभनाः ॥ वामाङ्गे शिखिलापक्षी पितकी शूकरी खरा । पिङ्गलाऽच्छु च्छुकाश्वे च धिषाः पुरुषसञ्ज्ञिताः । छिक्करः पिप्पलोभासः श्रीकण्ठो वानरो रुरुः । स्त्रीसञ्ज्ञकाः काककपिश्रानः सुदक्षिणे शुभाः ॥ प्रदक्षिणगताः श्रेष्ठाः यात्रायां मृगपक्षिणः । ओजा मृगा व्रजन्तोऽतिधन्याः वामे खरस्वनः ॥ श्वा मार्जारो सिंहश्चिकाम्यपुष्टापक्षी वणाशुकरिका तथैव । छुच्छुन्दरी चापि शुभाय वामेऽपुञ्जासज्ञेया शकुनाश्च सर्वे । श्रीकण्ठछिक्काररुरुप्रसङ्गः श्रीकण्ठभासोभषकोमयूरः । श्वे

नः समः पिप्यकाशाप्रशस्ताः स्त्री नामधेयाश्चपिट्टिवर्जेन । दुष्टे शकुनेजातेयत्कर्त्तव्यं तदाह । प्रायाश्चामांसत्यजपञ्चसप्तरात्राचायादार्श शाकुनेदैविरुद्धे । तिग्मानुकूले संहितीविहतीर्घपञ्चपञ्चाद्गतेप्यनुर्वर्गमः स्यात् ॥ घञप्रख्यात्हिंसतुल्यान्निग्मान्तीक्ष्णान्प्राप्येत्यर्थः शक्नोति । शक् • शकिशमीभ्यो म्युनपट्टर्युनप्रत्ययः ॥

शकुनज्ञः । त्रि• शकुनज्ञातरि ॥

शकुनज्ञा । स्त्री• स्पृहायाम् । मज्ज्याम् ॥

शकुनाहृत : । पुं• शालिविशेषे ॥

शकुनिः । पुं• विहगे । पक्षिणि ॥ सौबले । दुर्योधनमातुले ॥ करणान्तरे ॥ तत्रजातफलं यथा । परजनधनहर्त्ताविवादकः कूरचेष्टः कारध्वजपारदारीव्याहतः स्वामिवाः । चरितयपरदारासक्तचित्तः सदोषीभवतिशकुनिजन्मासानवः शीघ्रकर्मा । शक्नोतीत्यर्थे । शकिरुमीभ्यो न्युमपट्टर्युनि ः ॥

शकुनिकः । त्रि• शकुनीकुशले । चाकपादित्वात्ठन् ॥

शकुनिप्रपा । स्त्री• पक्षिपानीय शालायाम् । सौपर्णे ॥

शकुनी । स्त्री• श्यामाख्यविहगे ॥

शकुनीश्वरः । पुं• गरुडे ॥

शकुन्तः । पुं• कीटविशेषे । भासपक्षिणि ॥ विहङ्गमात्रे । शक्नोति । शकेरुनोन्त्युन्तयद्गति• उन्त ः ॥

शकुन्तला । स्त्री• दुष्मन्तपत्न्यां भरतमातरि ॥ निर्जनेतुवनेयस्मात् शकुन्तैः परिरक्षिता । शकुन्तलेतिनामाऽस्याः कृतञ्चापिततोमया ॥ कालिदासविरचितेनाटके ॥

शकुन्तलात्मजः । पुं• भरते ॥ यन्नाम्नाभारतीवर्षं सुप्रसिद्धिंधरातले ॥

शकुन्तिः । पुं• पक्षिमात्रे ॥ शक्नोति । शकेरुनोन्त्युन्तयद्गतिशकेरुन्तिः ॥

शकुन्दः । पुं• करवीरे ॥

शकुलः । पुं• मत्स्यविशेषे । फाल्के । शउल् • इ• गौ• दे• भा• प्र• ॥ शक्नोतिगन्तुं वेगेन । बाहुलकाद्उलच् ॥

शकुलगण्डः । पुं• गालमत्स्ये ॥

शकुलादकः । पुं• श्वेतदूर्वायाम् । गोलोम्याम् ॥ शकुलस्यमत्स्यस्येव पाचियस्याः । पक्वेऽदर्शनादिच्यच् । स्वार्थे कन् ॥

शकुलादी । स्त्री• गण्डदूर्वायाम् ॥

शकुलादनी । स्त्री• कुम्भभेद्याम् । कटुकायाम् । कण्टकारिकायाम् । जलपिप्प

स्याम् । काचड़ादाम०इति०गौ०
भा०प्र० ॥ मांस्याम् ॥ किञ्चु
लिकायाम् ॥ शकुलैरद्यते । अद
० । कर्मणि ल्युट् । ङीप् । श
लीवचायाम् । कटफले ।
शकुलार्भकः । पुं० गडकमत्स्ये ॥ श
कुलस्य मत्स्यविशेषस्य अर्भकः ॥
शकुली । स्त्री० मत्स्यविशेषे । सौ
री । इ०दे०भा०प्र० । सगाल इ०
गौड़०दे०भा० ॥ शकुली पिच्छिला
स्वादुमधुरानुरसा स्मृतेति भावप्रका
शः ॥ शकुली रोहिताकारा भूमौ
प्रायश्चरती । गुर्वी पाके च मधु
राभिष्यन्दिका दोषकोपनी तिराजवल्ल
भः ॥
शक्तृ । न० विद्यायाम् ॥ शक्नोति०
शक्यतेऽनेन कर्तुं वा निघारयितुं वा
। शकेर्ऋतिन् ॥
शक्त्कारिः । पुं० वत्से ॥ शक्त्करी
ति । स्वस्य शक्तो रिन् ॥
शक्तृहारम् । न० हृदे । पायौ ॥ श
क्तो हीरम् ॥
शक्तरः । पुं० वृषे ॥ इ०हे०चन्द्रः ॥
शक्तरः । पुं० इ०त्रि०शेषः ।
शक्तरी । स्त्री० चतुर्दशाक्षरायां वृत्तौ
। शक्वरीम् ॥ नदीप्रभेदे ॥ मेख
लायाम् ॥
शक्तः । त्रि० शक्तिविशिष्टे । समर्थे ।
शक् । कर्मणि क्तः ॥ शक्तानां

मूषकं वसा ॥
शक्तिः । स्त्री० अस्त्रविशेषे । सेल इ०
भा०प्र० ॥ गौर्याम् । दुर्गायाम्
॥ यादेवी सर्वभूतेषु शक्तिरूपेण सं
स्थिता । चैतन्यरूपायाम् । चि
च्छक्तौ । निर्विषयकसंविदि । सा
च सर्वचैव स्वरूपा ॥ यथा । एकैव
शक्तिः परमेश्वरस्य भिन्ना चतुर्धा
व्यवहारकाले । भोगे भवानी पुरुषे
षु विष्णुः कोपेषु काली समरेषु दुर्गा ॥
अपिच । एकमूर्तिरविभिन्नरूपि
णी या जगत्जननपालनमयी । साच्यु
तेश्वरतया विवस्तेन त्वमथ शक्तिमच्छ-
मानतोऽस्मितामिति ॥ तथाहि दे
वीभागवते । निर्गुणायां सदा नि
त्याव्यापिकाऽविकृता शिवा । यो-
गगम्याखिलाधारा तुरीया या च संस्थि
ता ॥ तस्यास्तु सात्त्विकी शक्ती राज-
सी तामसी तथा । महालक्ष्मीः स
रस्वती महाकालीति ताः स्त्रियः
॥ तासां तिस्रणां शक्तीनां देहाङ्गी
कारलक्षणः । सृष्ट्यर्थं च समाख्या
तः सर्गः शास्त्रविशारदैरिति ॥
सा च सच्चिदानन्दरूपिणी । त
स्या वै सात्त्विकी शक्तिराधारा कसो-
तथा तामसी च या शक्तिः तत्त्वकाशि-
विशिष्टं यत् परब्रह्म स्वयं तु । त-
न्महालक्ष्म्यादयो याः प्रसिद्धाः स्त्रि
यस्ताः स्त्रियो भवन्ति । सा च या वस्था

शक्तिः

त्मकब्रह्मरूपिणीमहादेवतातद्दे-
कैकगुणविशिष्टब्रह्मरूपिण्योमहाल
क्ष्म्यादयोदेवताइतिभावः अतए
वश्रुत्यागमपुराणादिष्वासांसच्चिदा
नन्दरूपत्वमुक्तं नतुयोधजडशक्ति-
रूपत्वं यदर्थंजगत्सर्जनायवस्ता-
सीतिपर्यायशक्तीनादिशक्तीकारादे-
तदाधारत्वंतल्लक्षणोयः सर्गः सोऽ
यमाख्यविशारदैः पण्डितैः सर्ग
शब्देनसमाख्यातइत्यर्थः । अपि
च । चौर्य्यं यक्षिप्रमाणानिपठिता
निसुपण्डितैः । प्रत्यक्षमनुमा
नञ्चशाब्दञ्चैवतृतीयकम् । चत्वा
र्येवेतरेप्राहुरुपमानयुतानिच । इ
तरेनैयायिकैकदेशिनः । अर्थाप-
त्तियुतान्यन्येपञ्चप्राहुर्मनीषिणः
। सप्रभाकराभिकार्थैवमन्यदन्तिममी
मांसकाः । पूर्वीकानिपञ्चसाक्षिरूपं
षष्ठम् । ऐतिह्यं सप्तममितिसप्तप्रमा
णानि । एतैः प्रमाणैर्दृष्टैर्यथ
दृष्टरूप मदृतत् । एतैरनेकधा
भेदभिन्नैः प्रमाणैर्दृष्टैर्यंयत्परंब्रह्म
तदेवपरंमुख्यं जगत्कारणमस्ती-
तिवेदान्ताचार्योरितिशेषः । अत्र
मतानिसर्वमतानिवेदे । एवमन्ति ।
तत्रकिंसत्यमितिविमर्शोदुर्घट
एव । तथापियच्छ्रुतिवाक्यानांपर
स्परंविरोधस्तत्रोपक्रमोपसंहारादि
लिङ्गैः श्रुतितात्पर्यंनिर्णीयतात्पर्य

शक्तिः

यतोश्रुतिः प्रवर्त्ततेतिसिद्धान्तउत्तर
मीमांसायामुक्तः । ननुतेनसिद्धा
न्तेनब्रह्मैवजगत्कारणमितिसिद्धमी
तिचेत्तत्रानुमानेनागमेनश्रुतिवा
क्येनच । यद्ब्रह्मकिंसशक्तिकं जगत्का
रणमुतशक्तिरहितमितिविचारः
यतं व्यवस्थाऽविलम्बं इति । वित
र्कशावकाशंव्याप्नुयाच्चैवागमेनच ।
निश्चयात्मिकयायुक्त्याविचार्यपु
नः पुनः । वितर्कोऽनुमानमित्य
र्थः । युक्त्येवार्थोनिश्चयात्मि
कायायुक्त्येति । प्रत्यक्षतस्तुविज्ञानं
चिन्त्यंमतिमतासदा । दृष्टान्तेना
पितत्तदंशिष्टमार्गानुसारिणा ।
क्रियमतिमताप्रत्यक्षतोयविज्ञानं ।
तदपिचिन्त्यंपाद्मम् । प्रमाणत्वेनै
तस्यर्थः । शिष्टमार्गः शिष्टाचारस्त
दनुसारिणादृष्टान्तेन । व्याप्त्याइक
चापितत्तमनुमेयमितिशेषः । तथै
वदृष्टान्ताह । विष्णोरपीति । वि
ष्णोरपियदंन्त्यैव पुराणे परिगीयते ।
बुद्धिर्वा सृष्टिशक्तिश्चशरीरपालनशक्ति
ता । हरेसंहारशक्तिश्चसूर्येप्रभाशक्तिः
प्रकाशिका । धराधरणशक्तिश्शेषे
कूर्मे तथैवच । साध्याशक्तिः परि
णामासर्वस्मिन्प्रतिष्ठिता । दाह
शक्तिस्तथावह्नौसमीरेप्रेरणात्मिका ।
सोदेति । यासर्वस्मिन् आद्याश
क्तिरस्तिसाशक्तिः परिणता तत्सच्छ

शक्तिः

शक्तिरूपैवेत्यर्थः ॥ शिवोऽपि शवतां याति कुण्डलिन्या विवर्जितः । शक्तिहीनस्तु यः कश्चिदसमर्थः स्मृतो बुधैः ॥ एवं सर्वभूतेषु स्थावरेषु चरेषु च । ब्रह्मादिस्तम्बपर्यन्तं ब्रह्माण्डेऽस्मिन् महातपाः ॥ शक्तिहीनस्तु निन्द्यः स्याद्वस्तुमात्रं चराचरम् । अशक्ताः शत्रुविजयेऽगमनेऽपि जनैस्तथा ॥ तथा निर्वासितो वन्द्योऽवन्द्यः ॥ एवं सर्वगता शक्तिः सा ब्रह्मेति विविच्यते । सोपास्या विबुधैः सम्यक् विचार्य सुधिया सदा ॥ एवमिति । यथा सर्वपदार्थत्वावच्छेदेन शक्तिमत्त्वव्याप्तिर्गृहीता तथा ब्रह्मणोऽपि पदार्थत्वावच्छिन्नत्वेन शक्तिरस्ति । सा च शक्तिः सामर्थ्यरूपा । तस्याश्च या शक्तिर्नित्यममास्ति । अनित्यत्वाद्बृहत्त्वात् । । शिवत्वभिन्नैव । तदिदं दर्शयितुमेवं सर्वगता शक्तिः सा ब्रह्मेति विविच्यते । मूलयन्त्रमत्ताश्रयाद्रूपेण । तथा च श्रुतिप्रतिपाद्यं ब्रह्म । मायायाऽपि नानारसिकीत्तिनगरायार्थं करणस्वभावती । परा अस्य शक्तिर्विविधैव श्रूयते । इत्यादिश्रुतिभिरनुमानादिभिश्च शक्तिमेयत्वमत्कारणानि तिसदैवोपास्यमितिभावः । एतेन या शक्तिरित्यस्योत्तरं नश्च सामर्थ्यरूपा शक्तिरस्तीति बोधितम् । सेयास्ते

शक्तिः

ति । यतो ब्रह्माभिन्ना शक्तिस्ततस्तस्या भजने अग्निशक्त्यादिमेऽग्नौ दाहस्वार्थं विहस्य तद्ध्यानपासनं स्यात् सैवेति सर्वे यकारणभूता सैव शक्तिः साध्या अस्यास्तिसेवोपास्येत्यर्थः । निष्ठीयसास्त्विकी शक्तिस्तथा हीनो प्यनन्यसत्तामात्र । तृविधैरा तामसी शक्तिर्याहीनो मनस्विष्टकात् ॥ विविचसाम सौम्यक्तिस्तयास्त्रिवारकरतः । इत्युक्तं मम मासर्वं विचार्य पुनः पुनः ॥ तथा विष्णुसदाशिवप्रसिद्धे अन्वयव्यतिरेकदर्शनं देवानेवानां गुणत्रयान्तर्गतं सौमासाचैव श्रीभगवद्गीतायामिति दर्शयति । विष्णोर्वेद ॥ शक्तिः पारो तिब्रह्माण्डं सर्वे पालयतीऽखिलम् । ब्रह्मायासं हरत्येव ब्रह्मदेवस्तत्वराचरम् । न विष्णुश्चर ब्रह्मा नाम्नवयापाथय । न सूर्योदयः शक्याः स्वेस्वेकार्येक थचन ॥ तथा युक्ता हि गुरुर्नित्यानि कार्याणि विबुधाः । सेवकाख्यकार्ये पुष्टलब्धो ये योगमयन्ति ॥ सगुणा निर्गुणा सा तु द्विधाप्रोक्ता मनीषिभिः । सगुणा रागिभिः सेव्या निर्गुणा तु विरागिभिः ॥ सगुणा एकैकगुणविशिष्टा निर्गुणा साम्यावस्थोपाधिकामस्वरूपेत्यर्थः ॥ धर्मार्थकाममोक्षाणां स्वामिनी सा निराकुला । ददाति वाञ्छितान् कामान् पूजिता विधि

पूर्वं साम् । नजाम निजनामूढास्तां सदामायया भृता : । ज्ञानन्तोऽपि नरा : केचिन्मोहयन्त्यपरानपि ॥ पण्डिता : स्वोदरार्थं मायाखण्डानि पृथक् पृथक् । प्रवर्त्तयन्तिकलिना प्रेरिता मन्दचेतस : ॥ कलावस्मिन् महाभागा नानाभेदसमुत्थिता : । नान्येयुगे तथा धर्मा वेदवादा कथञ्चन ॥ विष्णु भक्त्यसा युगं तपो यत्तास्मि काम : । ब्रह्मा हरश्चयो देवाध्यायन्तः काम विभ्रमम् ॥ कामधामा सदा काम नियत : सर्व्वदेवहि । यज्ञान्ति यज्ञान विविधा मृनयाविष्णु महेश्वरा : ॥ य दनश्मादयामुख्याश्चोहन्त ऽन्यं क्षितितिम जीयुः । भजन्ति च । तस्मात्सतीमुख्या । किन्तु पराशक्ति देवीतिभाव : ॥ सैव शक्ति परादेवी ब्रह्माख्या परमात्मिका । ध्यायन्ति मनसा नित्यं नित्यांमत्वा सनातनीम् ॥ परमशैवसहस्रपं मान्य मतो ऽभिमायिप । ब्रह्मात्मिका मत्युत्तम : कूटौकृतश्चैतद्ब्रह्मातिरोधीयते ॥ तस्य शक्ति : सदाशिव्या निवसि । ज्ञानं [illegible] । निश्चय : सर्व्वं ब्रह्मणां ज्ञातव्या सुनिश्चया । [illegible] समया चैनतृतीनद्या मन्तुनादाम् । पितु : सका श्रुतेन [illegible] विष्णुनावृतः ॥ नयोऽत्यन्त नमनाच्च नव्या पावयतवृ-

पे : । शक्तिरेवसदाशिव्याधिदैवि : । ज्ञातनिश्चये : ॥ यथागजशरीरेप्रविष्टश्चैतन्यगजबुत्त्यित्य वह्र : । तथाप्रथमतो मायाशरीरेप्रविष्टश्चैतन्यश्च मायाशक्तिरित्यव्यवहारस्तदनन्तरंगुणोत्पादादेकैकगुणविशिष्टमायाश्रयतब्रह्मा एव ब्रह्मा विष्णु रुद्रत्वादिव्यवहार । तथा च सर्वकारणंब्रह्ममायाशक्तिसाक्षतत्व भवतीति मायाशक्तिदेवी भगवतीत्यादि मुख्यशब्दैर्देवीपारोख्याए । शक्तिदेवीत ॥ प्रत्यक्षमपि द्रष्टव्यमश शास्त्रविधि इतम् । यत : सर्वेषुभूतेषु [illegible] । कृतिश्री देवीभागवतीप्रथमस्कन्धे षष्ठमोऽध्याय : ॥ या शक्ति : परमात्मा सोये सो सा परमात्मता ॥ ज्ञानरूपे तयो : कोऽपि सन्न वेदभनादि इति श्रतीयस्कन्धे ऽध्याय : ॥ कृति ॥ वत्साष्टदी । नातिवैदिगौ प्रभाषीत्स इमन्तशास्तिसप ॥ राचप्रभुत्वं साधकत्वात् केशाटाडी प्रभुशक्ति : । विक्रमेपस्वभक्ताः निस्पृत उत्साहशक्ति : । सन्ध्यादीनां सामादीनां पथ्यावस्थानमन्त्रशक्ति : वसौ । सहसि । शौर्ये । पराक्रमे ॥ षद्गुणसामर्थ्ये । क्षिपम् । योषित । नार्याम् प्रकृतौ चण्डाम् ॥ पञ्चात्पदाद

यसर्थोविदुधव्यद्भूतीश्वरसद्धसे ।
शक्यतेजेतुमनयाया । शक् शक्तौ
। स्त्रियांक्तिन् । कास्साम् । शर्व
लाङ्गे । पुं॰ शक्तिममुनेर्ज्येष्ठपुत्रे ।

शक्तिग्रह । पुं॰ शिवे । कार्त्तिके
ये ॥ शब्दशक्तिज्ञाने ॥ यथा तप
दाद्यमर्थोविद्यद्भूतीश्वरैच्छाशक्
तिरितितज्ज्ञानं : । तज्ज्ञानन्तु
व्याकरणादिभ्यः । यतएव । शक्ति
ग्रह व्याकरणोपमानकोष समाख्या
द्व्यवहारतश्च । वाक्यस्यशेषाद्विवृते
र्वदन्तिसा सन्ध्यात . सिद्धपदस्यवृद्धा
। द्धतिप्राज्ञ . ॥

शक्तिग्राहक : । पुं॰ व्याकरणोपमा
नादौ ॥ त्रि॰ शक्तिग्राहीतरि

शक्तित्रयम् । न॰ ज्ञानेच्छाक्रियाख्य
शक्तित्रये । यथा । इच्छाक्रियात
थाज्ञानमगौरीब्राह्मीतुवैष्णवी । त्रि
धाशक्ति : स्थिता यत्रतत्परञ्ज्यो
तिरोमिति ॥ राज्ञांप्रभुमन्त्रोत्साहा
ख्यासु । प्रभु विक्रमयोर्दाङ्गा शक्ति
बयसादरमादरणीयमतुहापनीयम्
॥ त्रिशक्तिर्यथा । एषा त्रिशक्ति
रुद्दिष्टानयसिद्धान्तगामिति एषा
श्वेतापरास्पृष्ट : स त्रिश्रीब्रह्म
स्थिता ॥ एषैवरक्तारजसिवैष्णवी
परिकीर्त्तिता । एषैवकृष्णातमसि
रौद्रीदेवीतुकीर्त्तिता । परमात्माय
थाडेकएवरचत्रिधास्थित । तथेव

नवशाक्तिरेकैवत्रिविधाभवेदि
तिवाराहपुराणम् ॥ शक्तीनांचय
सत् ॥

शक्तिधर : । पुं॰ कार्त्तिकेये । स्क
न्दे त्रि॰ शक्तिभृति ॥ शक्तेर्ध
र : ॥

शक्तिपर्ण : । पुं॰ सप्तपर्णवृक्षे ।

शक्तिपाणि : । पुं॰ कार्त्तिकेये ॥ त्रि॰
शक्तिधारिणि शक्ति : पाणौयस्य
स : ।

शक्तिबन्धनम् । न॰ प्रजननसामर्थ्ये ।
शक्तिसम्बन्धे ॥

शक्तिभृत् । पुं॰ कार्त्तिकेये ॥ त्रि॰
शक्तिधारके ॥

शक्तिमान् । त्रि॰ शक्ते ।

शक्तिहेति : । त्रि॰ शक्तिधरे ॥

शक्तिहेतिक : । त्रि॰ शस्त्रलक्षधारिणि
शाक्तीके ॥

शक्ती । स्त्री॰ शस्त्रान्तरे । शक्ती व
क्षादिषुशक्ति : शस्त्रहृतिपाठात्प
क्षेङीप् ॥

शक्रार्द्ध । पुं॰ अमहाराकुञ्चितललाट
योवासूक्ष्मे घर्म॰दीर्घनि : श्वासि
च । यथा । कुञ्चितललाटयोवायांय
द्वाघर्म. प्रवर्त्तते । यत्राथदृष्टेस्तवि
जानीयाद्रायसीच्छासमेपच ॥

शक्य : । त्रि॰ शक्तिविषये । शक्तया
श्रये । वाच्ये । यथा । शब्दाघोऽ
भिधयाज्ञेय : स्वख्यातव्ययामत:

। व्यङ्गोऽस्त्रियामस्त्रे यस्तिचः शब्दशक्त प्रयहृति । ईश्वरसङ्केतः शक्तिस्तयाऽर्थबोधकपदं वाचकम् । यथा गोत्वादिविशिष्टबोधकं गवादिपदं । सहेतोर्योगयादिर्वाच्यः स एव मुख्यार्थ इत्युच्यते । समर्थे ॥ शक् + । अभिसर्वोदीतियत्साध्ये । शकनीये । शक्यतावच्छेदकम् । न० शक्याशोभासमानार्थे ॥

शक्रः, पुं० इन्द्रे । देवराजे । कुटजवृक्षे ॥ अर्जुनपादपे ॥ शक्नोति दैत्यान् शासितुम् । शक् + । स्फायितञ्चीति रक् ॥ ज्येष्ठानक्षत्रे ॥

शक्रक्रीडाचलः । पुं० सुमेरुपर्वते ॥

शक्रगोपः । पुं० इन्द्रगोपकीटे ॥

शक्रजः । पुं० काके । अर्जुने । गूढमैथुने । इन्द्रपुत्रे ॥ शक्राज्जातः । जनी० । डः ॥

शक्रजित् । पुं० इन्द्रजिति । रावणपुत्रे । शक्रमजैषीत् । जि० । सत्सूद्विषेत्यादिना क्विप् ॥

शक्रधनुः । न० इन्द्रायुधे ॥ शक्रस्य धनुः ॥

शक्रध्वजः । पुं० इन्द्रध्वजे । उत्सवविशेषे । चतुरस्रं ध्वजाकारं राजद्वारे प्रतिष्ठितम् । आहुः शक्रध्वजं नाम पौरलोकसुखावहम् ॥ विशेषो देवीपुराणे । यात्राकौशिकादिषु द्रष्टव्यः ॥ शक्रस्य ध्वजः ॥

शक्रनन्दनः । पुं० जयन्ते । अर्जुने । वालिनि । काके ॥ शक्रस्य नन्दनः ॥

शक्रपर्यायः । पुं० कुटजवृक्षे ॥ शक्रः पर्यायोऽस्य ॥

शक्रपादपः । पुं० देवदारुवृक्षे ॥ शक्रस्य पादपः ॥ कुटजे ॥

शक्रपुष्पिका । स्त्री० शक्रपुष्प्याम् ॥

शक्रपुष्पी । स्त्री० अग्निशिखावृक्षे ॥ शक्रोऽर्जुनतरुः पुष्पमस्याः । शक्रशब्दस्य पुष्पेणाश्रयितः । पाककर्णेति ङीप् ॥

शक्रभवनम् । न० स्वर्गे ॥

शक्रभित्, -द् । पुं० इन्द्रजिति । रावणौ ॥ शक्रमभैत्सीत् । भिदिर् + । क्विप् ॥

शक्रभुवनम् । न० नाके । सुरलोके ॥ शक्रस्य भुवनम् ॥

शक्रभूभवा । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥

शक्रमाता । स्त्री० भार्ग्याम् ॥ इन्द्रजनन्याम् ॥

शक्रमातृका । स्त्री० इन्द्रध्वजावयवविशेषे ॥

शक्रमूर्द्धा । पुं० वल्मीके ॥ इ० चि० शेषः ॥

शक्रवल्ली । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥

शक्रशाखी । स्त्री० इन्द्रशाख्याम् ॥

शक्रवाहनः । पुं० मेघे ॥

शक्रबीजम् । न० इन्द्रयवे ॥ शक्रस्य बीजम् ॥

शक्रशरासनम् । न० इन्द्रधनुषि ॥

शक्रशाखी । पुं॰ कुटजवृक्षे ॥ शक्रस्य शाखी ॥

शक्रशाला ।) स्त्री॰ प्रतिश्रये । स
शक्रशालिका ।) भायाम् ॥

शक्रशिरः । न॰ वल्मीके ॥ इन्द्रस्य शीर्षे ॥

शक्रसारथिः । पुं॰ मातलौ ॥

शक्रसुतः । पुं॰ जयन्ते ॥ वालिवानरे ॥ अर्ज्जुने ॥ काके ॥ शक्रस्य सुतः ॥

शक्रसुधा । स्त्री॰ कुन्दुरौ ॥

शक्रसृष्टा । स्त्री॰ हरीतक्याम् ॥

शक्राख्यः । पुं॰ पेचके । त्रि॰ इन्द्रनामके ॥

शक्राणी । स्त्री॰ इन्द्राण्याम् ॥ शक्रमपतिकीर्षयति । अणप्रत्ये । कर्मण्यण् । टिड्ढेतिङीप् ॥

शक्रायुधम् । न॰ इन्द्रायुधे ॥ अस्य सम्भवादिकं यथा वाराहाम् । सूर्य्यस्य विविधवर्णाः पवनेन विघट्टिताः काराः साभ्रे । वियति धनुःसंस्थानाये दृश्यन्ते तदिन्द्रधनुः ॥ केचिदनन्तकुलोरगनिःश्वासोद्भूतमाहुराचार्य्याः । तद्यायिनां नृपाणामभिमुखमजयावहं भवति ॥ अच्छिन्नमवनिगाढद्युतिमत्स्निग्धं घनं विविधवर्णम् । द्विरुदितमनुलोमं च प्रशस्तमम्भः प्रयच्छति च ॥ विदिगुद्भूतं दिक्पतिनाशं व्यभ्रं मरकं धादि । पाटलपीतकनीलैः शस्त्राग्निक्षुत्कृतादोषाः ॥ जलमध्येऽनावृष्टिर्भुवि सस्यवधस्तरौ स्थिते व्याधिः । वल्मीके भयमुग्रं निशि सचिववधाय धनुरैन्द्रम् ॥ वृष्टिं करोत्यवृष्ट्यां वृष्ट्यां वृष्टिं निवारयत्यैन्द्राम् । पश्चात् सदैव वृष्टिं कुलिशभृतश्चापमावृष्टम् ॥ चापं मघोनः कुरुते निशायामाखण्डलायां दिशि भूपपीडाम् । याम्यापरोदक्प्रभवं निहन्यात् सेनापतिं नायकमन्त्रिणौ च ॥ निशि सुरचापं सितवर्णाद्यं जनयति पीडां द्विजादिवर्णाम् । भवति च यस्यां दिशि तद्देशं नरपतिमुख्यं नचिराद्धन्यात् ॥ इति ॥

शक्राशनः । पुं॰ कुटजवृक्षे । न॰ भङ्गायाम् । विजयायाम् । संविदि ॥ अस्य गुणा यथा । शक्राशनन्तु तीक्ष्णोष्णं सीहृत्कृत्कुष्ठनाशनम् । बलमेधाग्निकृत्श्लेष्मदोषारिरसायनम् ॥

शक्राह्वः । पुं॰ इन्द्रयवे ॥

शक्रोत्थानम् । न॰ शक्रध्वजोत्सवे ॥

शक्रोत्सवः । पुं॰ ध्वजोत्थाने । इन्द्रध्वजोत्सवे ॥

शक्लः । त्रि॰ प्रियंवदे ॥ शक्नोति । शक॰ । सूयचस्विभ्यः क्लः ॥

शक्वा । पुं॰ हस्तिनि ॥ शक्तो ॥ शक्नोति । शक॰ । स्नामदिपद्यर्त्तिपृशकिभ्यो वनिप् ॥

। व्यङ्ग्रोष्ठ्नशाख्रेयस्तिस्त: शब्दश्वत्र शयद्गति । पूंप्तरसङ्केत : शक्तिस्त याऽथ वैाधकंपदंत्राचक्तम् । यथागे। स्वादिविशिष्टवैाधकंगवादिपदं॰त होध्योधीगसादिर्णाध्य : सपवमुख्या र्थं वृत्रयुच्यते । समर्थे ॥ शक्तु॰ । श त्तिसम्बन्धि तियत्साध्ये । शक्तौयै। शयसतावच्छेदक्रम् । न॰ शक्तां शेभासमानार्थे ॥

शक्र । पुं॰ इन्द्रे । देवराजे ॥ कुटजवृक्षे ॥ अर्जुनपादपे ॥ शक्रोतिदैत्यान् नाशितुम् । शक्र॰ । स्फायितञ्ची तिरक् ॥ ज्येष्ठानक्षत्रे ॥

शक्रक्रीडाचल : । पुं॰ सुमेरुपर्वते ॥

शक्रगोप : । पुं॰ [illegible]

शङ्करः । पुं॰ सदाशिवे ॥ एकादशरु द्राणांमध्ये भगवद्विभूतौ ॥ शङ्सु खंकल्याणंकरोति । अभिधानेः : सं ज्ञायामिति॰अच् ॥ यथा । शङ्क रोमितसङ्ख्यानात् परमेशस्त्रिरामथ म् । भूतानामशक्तरस्मात् तेना रुयशङ्कर : स्मृत : ॥ इतिस्कान्दे ॥ त्रि॰ कल्याणकरे ॥

शङ्कराचार्य : । पुं॰ स्वनामप्रसिद्धे ॰अद्वैतवादिनि॰वेदान्तभाष्यकर्त रि॰शङ्करावतारेयतिश्वरे ॥ यथा ए : । स्तत् सम्प्रदायप्रवर्तकायतिश्च ऽथियंयतुर्भिं . सर्वोपरोक्ष : । यतोहृदय सङ्क्रमतात्पराजित्योक्तहृदा

वासिनि । काके ॥ शक्रस्यनन्दनः

शक्रपर्याय : । पुं॰ कुटजवृक्षे ॥ शक्र: पर्यायोऽस्य

शक्रपादप : । पुं॰ देवदारुवृक्षे शक्र स्यपादप : ॥ कुटजे ॥

शक्रपुष्पिका । स्त्री॰ शक्रपुष्पाम् ॥

शक्रपुष्पी । स्त्री॰ अग्निशिखावृक्षे ॥ शक्रोऽर्जुनतरु: पुष्पमस्या : । शक्र शब्दस्तत्पुष्पेलाक्षणिक : । पाक कर्णेतिङीप् ।

शक्रभवनम् । न॰ स्वर्गे ॥

शक्रशिरा॰इ । पुं॰ इन्द्रशिरसि । २ वर्षौ २० भौवे ॥ निर्मिते संशयधुत्ते ॥ पविवत्ते ॥ श द्रासुषातोऽस्य । तारकादित्वादि तच् ॥ पुं॰ चौरकनामगन्धद्रव्ये । दुग्धे ॥

शङ्कितवर्णः ।) पुं॰चौरे ॥
शङ्कितवर्णक : ।)

शङ्ख: । पुं॰ सङ्ख्याविशेषे ॥

यथा । १................ ॥

पशुप्रभेदे । दीर्घांशुभे । कुम्भे । शस्त्रे । वाद्यभेदे । अक्षोपमत्त्वे । कीचे ॥ दीर्घसूत्रेऽष्टकायापरि माणार्थं काष्ठादिनिर्मितकर्मेषसू ष्मायेद्वादशाङ्गुलपरिमितेकीलके । ईशे । शम्भौ ॥ मेदे ॥ कलुषे । राक्षसे ॥ नखीनामगन्धद्रव्ये । दा दशाङ्गुलपरिमाणे ॥ क्रोधे । या

शक्रशाखी । पुं॰ कुटजवृक्षे ॥ अस्या ख्या: शाखी ॥

शक्रशाला ।)
शक्रशालिका ।) स्त्री॰ प्रतिश्रये । स भायाम् ॥

शक्रशिर: । न॰ गवाक्षे ॥ इन्द्रस्य मूर्ध्नि ॥

शक्रसारथि: । पुं॰ मातली ॥

शक्रसुत: । पुं॰ जयन्ते ॥ वालिवानरे ॥ अर्जुने ॥ काकि । शक्रसुत: ॥

शङ्कुकर्णाख्य॰ । स्त्री॰ कुन्दुरी ॥ नि ॥

शङ्कुला । स्त्री॰ छत्रपर्णिकायाम् । मृगकर्ण्याम् । सरीता॰वृ॰भा॰ प्र: । शङ्कुतेऽस्या: । शङ्कि॰ । बा हुलकादुलच् । टाप् ॥

शङ्कुवृक्ष: । पुं॰ शालवृक्षे ॥

शङ्कुशिरा: । पुं॰ दानवविशेषे ॥

शङ्कुश्रुति: । पुं॰ पातालाधिपतिदैत्यविशेषे ॥

शङ्कोच: । पुं॰ शङ्कुकाख्ये । शाकोप॰ हृ॰गौ॰दे॰भा॰प्र॰ ॥

शङ्कोचि: । पुं॰ शङ्कुकोपमत्स्ये ॥

शङ्ख: । पुं॰ जलिकास्थि॰ । भा षाऽध्वनि ॥ कुबेरस्यनिधिप्रभेदे ॥ नखीनामनिगन्धद्रव्ये । शुक्ती । कोसदृशे ॥ कर्णसमीपास्थनि ॥ पद्मनाभनागकलाभ्यांनागविशेषे ॥

दिक्पतिनागंचब्रभञ्जंमरत्कारि । पाटनपीतवनीकै: शङ्खान्निम्नस्फ तादीपा: ॥ जलमध्येऽनाहिभुं पितवधस्तरीस्थितेव्याधि: । य स्नोकेषुसभयंनिनिसविषयधायधंनु रैन्द्रम् । सृष्टिंकर्णाख्यहण्यांहण्याढि ष्टिंनिवारयमैन्द्राम् । पद्मानुसदे वदृष्टिंकुलिशभृत्तयापन्नाघटे ॥ चा पंमघोन: कुरुतीनिगादामाखण्ड लायादिगिभ्प्रपीडाम् । याम्याप रादश्प्रभवंनिबन्ध्यात्सेनापतिनाय कमन्निकोष । निमिसुरचापंसित यवाख्यंजनयतिमीढांविनम्बीषा म् । भवतिचयवाङ्दिगितस्थेन्द्यनरप ... ॥ इति ॥

य: जात: शङ्खधारिणा ॥ शंखि रैरधिष्ठानं यत: शङ्खस्ततो हरि: । तनेश्वसरीलक्ष्मीद्वूरीभूतमनस्य म् ॥ स्त्रीयास्वर्गंसध्वनिभि: शु द्वाणास्वविशीयत: । भीताकटाया सिद्धस्रो: स्वगमन्यतस्वनात्तत इति ॥ भूतायवदाराराक्षेपास्वज न्यै । यथा ॥ भूतादिमिन्द्रिया दिसविधायहारमीश्वर: । विभ र्त्ति शङ्खरूपेणशार्ङ्गरूपेणचस्थितमि तिविष्णुपुराणम् ॥ शङ्खमति॰जन यति । हनुपवदारणे । चन्द्रेभ्यो पौलिड: ॥ खड्गधामेतिश ॥ शा न्यितबलधर्मोवा । शमु॰ । पन्ना भ्रितध्वव: । शमे: ख: ॥

शाल्मल्यनेनवा ॥ असुरविशेषे ॥

शङ्खकः । पुं॰ शिरोरोगविशेषे । तल्लक्षणादि यथा । पित्तरक्तानिला दुष्टाः शङ्खदेशे विमूर्च्छिताः । तीव्ररुग्दाहरागं हि शोथं कुर्वन्ति दारुणम् ॥ स शिरो विषवद्वेगान्निरुध्याशु गलं तथा । त्रिरात्राज्जीवितं हन्ति शङ्खको नाम नामतः ॥ त्र्यहाज्जीवति भैषज्यं प्रत्याख्येयस्य कारयेत् । पित्तरक्तानिला॰ अथ कफोऽपि धीध्यः । छातानुतापः कफपित्तरक्तरोगि सुश्रुतवचनात् विमूर्च्छिताः प्रदुष्टाः । त्रिरात्रात् त्रिरात्रमध्ये मारयति । अत्र चिकित्सा शिरोरोगे भावप्रकाशे द्रष्टव्या । न॰ वलये । पुं॰ न॰ कम्बौ ॥

शङ्खकारः । पुं॰ शूद्रागर्भे विश्वकर्मौरसजाते वर्णसङ्करजातौ । शाङ्खिके । शांखारी॰ इति भा॰ । शङ्खं करोति । कृ॰ अण्॰ कर्मण्यण् ॥

शङ्खचरी । स्त्री॰ ललाटिकायाम् ॥ शङ्खं चरति । चर॰ । पचाद्यच् टित्त्वात् ङीप् ॥

शङ्खचर्ची । स्त्री॰ ललाटिकायाम् ॥

शङ्खचिल्लः । पुं॰ अम्लशाकिनि ॥

शङ्खचूडः । पुं॰ दैत्यविशेषे ॥

शङ्खचूर्णम् । न॰ शङ्खजातचूर्णे ॥ शङ्खचूर्णं कटुघाम्प्रमुखक्रिमिहरं परम् ॥

शङ्खजः । पुं॰ कपोतडिम्बवद्वृत्तमुक्तायाम् ॥ त्रि॰ शङ्खजातवस्तुनि ॥

शङ्खद्रावी । पुं॰ अम्लवेतसे ॥

शङ्खधरा । स्त्री॰ हिलमोचिकायाम् ॥

शङ्खधारी । पुं॰ छन्दोविशेषे ॥ अत्र आनन्दकर्त्ताः षड्वायकर्णाः । सुधानन्दकारी मषेच्छंखधारी ॥ यथा । स्फुरत्कौस्तुभाभो दरीदरीप्यमाणो । हरिः पातु वृन्दावनाम्बरचारी ॥

शङ्खध्मः । पुं॰ शङ्खवादके । शाङ्खिके ॥

शङ्खध्माः । पुं॰ शाङ्खिके ॥

शङ्खनखः । पुं॰ क्षुद्रशङ्खे ॥ शङ्खमनखइव ॥ शङ्खनखिका । शङ्खमन्यत्रापीति युच्यत्वा । सः र्येषः । पृषोदरादि । शंखनाम गन्धद्रव्ये । कलनख्याम् ॥

शङ्खनखा । स्त्री॰ शङ्खनख्याम् ॥ द्विधा शङ्खनखाख्योऽन्योऽगुरुतवाख्यावदरौद्रः ॥ इति रत्नमाला ॥

शङ्खपुष्पी । स्त्री॰ शङ्खपुष्पकुसुमायाम् ॥ शङ्खपुष्पी तु शङ्खाह्वा मङ्गल्यकुसुमापि च । शङ्खपुष्पी सरा मेध्या वृष्या मानसरोगहृत् । रसायनी कषायोष्णा स्मृतिकान्तिबलाग्निदा ॥ दोषापस्मारभूतान्यकुष्ठक्रिमिविषप्रणुत् । इति भावप्रकाशः ॥ पाद्मस्त्रेतिङीप् ॥

शङ्खप्रस्थ : । पुं॰ चन्द्रस्य चिह्ने ॥

शङ्खभृत् । पुं॰ विष्णौ ॥ भूताद्यहङ्कारात्मकं पाञ्चजन्याख्यं शङ्खं बिभर्त्ति । डुभृञ्॰ ॥ क्विप् । तुक् ।

शङ्खमुख : । पुं॰ कुम्भीरे ॥

शङ्खमूलम् । न॰ मूलके ॥

शङ्खसंज्ञा । स्त्री॰ यात्रायोगान्तरे । यथा । लग्नस्थे सुधेशजे शुक्रे वादिवपञ्जिते । शङ्खसंज्ञा प्रयोगोऽयं यातुः कीर्त्तिप्रदः सदा ॥

शङ्खसिन् : । पुं॰ विष्णुसारात्मकोपा शस्यविशेषे ॥

शङ्खाख्य : । पुं॰ शङ्खद्रव्याम् ॥

शङ्खाशुक्रम् । न॰ श्वेततायुक्तोपन्दविशेषे

शङ्खाह्वा । स्त्री॰ शङ्खपुष्प्याम् ॥

शङ्खिका । स्त्री॰ क्षुपविशेषे चोरायाम् । चोरचुली॰ दू॰ गौ॰ भा॰ ॥

शङ्खी । पुं॰ हरौ ॥ समुद्रे ॥ त्रि॰ शङ्खधारि ॥

शङ्खिनी । स्त्री॰ चोरपुष्प्याम् । केशिन्याम् । शाखाहुली॰ दू॰ भाषा ॥ श्वेतपुन्नायाम् । वधूभेदे । अबलाप्रभेदे ॥ तीर्थविशेषे ॥ बुधशक्तिविशेषे ॥ श्वेतपुन्नागे ॥ यवतिक्तायाम् ॥ श्वेतचन्दायाम् ॥ शङ्खपुष्प्याम् ॥ चतुर्विधस्त्रीमध्ये स्त्रीविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । दीर्घातिदीर्घनयनावरसुन्दरी या कामोपभोगरसिकागुणशीलयुक्ता । रेखात्रयेण विभूषितकण्ठदेशा सम्भोगकेलिरसिका किल शङ्खिनी सा ॥ अधमं पद्मिनीतुष्टा चित्रिणी रमतेऽङ्गम् । उत्तमं शङ्खिनीतुष्टा हस्तिनी रमतेऽधमम् ॥ पद्मिनी पद्मगन्धा च मीनगन्धा च चित्रिणी । शङ्खिनी क्षारगन्धा स्यान्मदगन्धा च हस्तिनी ॥ नाडीविशेषे ॥ गान्धार्यादिसरस्वत्याः स्थिता मध्ये च शङ्खिनी ॥ अ शङ्खा : सन्त्यस्याः शङ्खाकारपुष्पत्वात् । अतइनि : ॥

शङ्खिनीफल : । पुं॰ शिरीषवृक्षे ॥

शङ्खिनीवास : । पुं॰ शाखोट-वृक्षे ॥

शचि । स्त्री॰ शच्याम् । इन्द्राण्याम् ॥ शचति । शच व्यक्तायां वाचि । सर्वधातुभ्य इन् ॥ स्त्रीकरणाकारे ॥

शची । स्त्री॰ पुलोमजायाम् । पौलोम्याम् । इन्द्राण्याम् । शचति॰ व्यक्तं वदति । शच॰ । इन्नन्तात्॰ कृदिकारादक्तिनः ङीष् ॥ शतावर्याम् ॥

शचीपति : । पुं॰ इन्द्रे ॥ शच्याः पति : ॥

शचीश : । पुं॰ इन्द्रे ॥

शट: । पुं॰ देशान्तरे । शटेरच् । च॰ पञ्चे ।

शटा । स्त्री॰ जटायाम् । शटति । श टरुजाविशरणगत्यवसादनेषु । अ च् । टाप् ।

शटि: । पुं॰ शट्याम् । गन्धपला श्याम् । शट॰ । इन् ।

शटिका । स्त्री॰ शटीप्रभेदे । गन्ध पलाशाम् ।

शटी । स्त्री॰ गन्धशट्याम् । गन्धप लाश्याम् । षड्ग्रन्थिकायाम् । कर्चू रे । पलाशि । गन्धपलाश्याम् । श च्॰र॰श॰दे॰भा॰ । वनखाद्या॰शु ॰गौ॰दे॰मा॰ । गन्धपलाशीसुगन्धि द्रव्यकाश्मीरेप्रसिद्धम् । शटति । शट॰ । अच् । गौरादि: ।

शट्ट: । पुं॰ शट्टके ।

शट्टकम् । न॰ शट्टे । लोटा॰इ॰भा॰ प्र॰ शालिचूर्णं घृतेनायं मिश्रितं शट्टकं वदेत् ।

शठ: । पुं॰ मध्यस्थपुरुषे । धुस्तूरे । धूर्ते । परवञ्चनार्थं अन्यथा का मन्नन्यथावादिनि । गूढविप्रियकृ ति । यथोक्तं विष्णुपुराणे । प्रियं वक्ति पुरोऽन्यत्र विप्रियं कुरुते भृशम् । व्यक्तापराधचेष्टश्च शठोऽयं कथितो बु धैरिति । अपिच । परकार्यविमुखे । यथा । मनसा वचसा यस्तु दृश्यते कार्यतत्पर: । कर्मणा विपरीतश्च स शठ: सद्भिरुच्यते । चतुर्विधप त्यन्तर्गतपतिविशेषे । तल्लक्षणं यथा । कामिनीविषयकपटपटुरिति । शठति॰वञ्चयति । शठ कैतवे । प चाद्यच् । न॰ तगरे । कुङ्कुमे । तीक्ष्णायसि ।

शठता । स्त्री॰ कुमतौ । निकृतौ । मायायाम् । शाठ्ये । भावकर्म णोस्तल् ।

शठाम्बा । स्त्री॰ अम्बष्ठायाम् । छिन्न पल्याम् ।

शण: । पुं॰ स्वनामप्रसिद्धक्षुपे । माल्यपुष्पे । कटुतिक्तके । त्वक्सा रे । दीर्घपल्लवे । न॰ भङ्गायाम् । मातुलान्याम् ।

शणघण्टिका । स्त्री॰ शणपुष्प्याम् ।

शणपत्रम् । न॰ शणवल्कजनिर्मितेप त्रे । बागद॰इ॰प्र॰ ।

शणपर्णी स्त्री॰ अश्मन्तपर्ण्याम् । श णस्य पर्णमस्या: । शणशब्द: शण पर्णसदृशीलाक्षणिक: । पाककर्णे तिङीष् ।

शणपुष्पम् । न॰ शणके ।

शणपुष्पिका । स्त्री॰ घण्टारवायामो षधौ । शणा: पुष्पं यस्या: । स्वा र्थे कन् ।

शणपुष्पी । स्त्री॰ घण्टारवायाम् । घण्टेतिख्यातौषधौ । शणा: पुष्पं यस्या: । शणशब्दस्तत्पुष्पसदृशेला

चणिकः । पाककर्षे तिन्दीषः ॥

शणपुष्पी । शणपुष्पीकाट् क्षिका वासिनीकफपित्तजित् ॥ आढक्याम् ।

शणसूत्रम् । न० शणद्रुमांशुसूत्रे । पवित्रके ॥ शणोति । शणगतौ । पचाद्यच् । शणस्य सूत्रम् ।

शणालुः । शणालुकः । पुं० आरेवते । आरग्वधे । इ० श० र० मी० ॥

शणिका । स्त्री० शणपुष्प्याम् ॥

शणीरम् । न० शोणमध्यस्थपुलिने ॥ दर्दरीतटे ॥ इ० मेदिनिकरः ।

शण्डम् । न० षण्डं । पद्मादिसमूहे । पुं० असुरपुरोहिते । शण्डति । शडिरुजायां सङ्घाते च । अस्मात् पचाद्यच् ।

शण्डकः । पुं० देशविशेषे ।

शण्डिलः । पुं० मुनिविशेषे । शण्डते । शडि० । सलिकल्यनिमहिभडिभण्डिशण्डिपिण्डितुण्डिकुकिभूभ्य इलच् ।

शण्ढः । पुं० गोपतौ । साँड इ० भा० । आकृष्टाण्डे । वर्षवरे । अन्तर्वंशिके । अन्तःपुररक्षके । तृतीयप्रकृतौ । क्लीबे । श्मश्रुलिङ्गाभावात् । शमउपशमे । शमेर्ढः ॥ वन्ध्यापुरुषे । उन्मत्ते ।

शतम् । न० दशगुणितदशसङ्ख्यायाम् । दशतौ । १०० । दशदशतः परिमाणमस्य । पङ्क्तिविंशतीति निपातनात् प्रकृतेः शभावः तप्रत्ययः । सङ्ख्येये ॥

शतकः । त्रि० शतसङ्ख्याविशिष्टे सङ्घे । शतं परिमाणमस्य । सङ्ख्यायाः अतिशदन्तायाः कन् ॥ शतेन क्रीतो वा ।

शतकीर्त्तिः । पुं० भाव्यर्हद्विशेषे ॥

शतकुन्दः । पुं० करवीरे ॥

शतकुम्भः । पुं० पर्वतविशेषे । श्वेतकरवीरे ।

शतकोटिः । पुं० वज्रे ॥ शतं कोटयो धाराः कोणा यस्य सः ॥ दशार्बुदे । वज्रे । पद्मे ॥

शतक्रतुः । पुं० इन्द्रे ॥ शतं क्रतवो यस्य सः ॥

शतखण्डम् । न० सुवर्णे ॥ त्रि० शतभागे ॥

शतग्रन्थिः । स्त्री० दूर्वायाम् ॥

शतघ्नी । स्त्री० शिल्पविद्याप्रसिद्धे अस्त्रविशेषे । प्राकारस्योपरि निर्मितयन्त्रविशेषे । शतं हन्ति । हन० । अमनुष्यकर्तृके चेति टक् ॥ ङीप् । लौहकण्टकसञ्छन्ना शतघ्नी महती शिलेति० विजयरक्षितः ॥ वृश्चिकाल्याम् ॥ करञ्जके । गलरोगविशेषे ।

शतच्छन्दः । पुं॰ काष्ठकुट्टखगे । दार्वाघाटे । शतच्छदाख्ये ॥

शतसमः । त्रि॰ शतसम्पूर्णे । निष्कंशतादिमासार्द्धमाससंवत्सराच्चेतिठन्लसहागमः ॥

शततारा । स्त्री॰ शतभिषायाम् ॥

शतद्रूलिका स्त्री॰ नागदन्त्याम् ॥

शतद्रुः । स्त्री॰ सरिद्विशेषे । शतद्रौ । पञ्चापगापाद्या । शतद्रोर्विपाशायुक्ता : सिन्धुनद्याः सु गोलपथं स्यादुसर्गामयाम् । जलं निम्नं सदीपनं पाचनप्रदसे धर्मकृ पितिनायुपथ्य । शतधाद्रवति । द्रुगती । कविभितयोर्दुम : शते चेतसु: । मितद्र्वादित्याशुर्या ॥

शतधा ।) शतधा ।) स्त्री॰ शतप्रकारे ॥ दूर्वायाम् ॥

शतधामा । पुं॰ विष्णौ । शतशत नामाभिधामास्य ॥

शतधारम् । न॰ पवौ । वज्रे । शतं धारा कोटयो यस्य सः । त्रि॰ शतधारायुक्ते ॥

शतधृतिः । पुं॰ इन्द्रे । शक्रे ॥ परमेष्ठिनि । स्रष्टरि ॥ दिवि । स्वर्गे ॥

शतपत्रः । पुं॰ मयूरे ॥ दार्वाघाटे ॥ सारसे ॥ राजकीरे ॥ नु वीटीरा॰ प्र॰ भा॰ न॰ पद्मे शतपत्राख्ये ॥

शतपत्रकः । पुं॰ दार्वाघाटे । काष्ठकुट्टखगे ॥ शतपत्राख्ये ॥

शतपत्रनिवासः । पुं॰ ब्रह्मणि । त्रि॰ पद्मस्थे ॥

शतपत्रिका । स्त्री॰ शतपत्र्याम् । सेवन्त्याम् ॥

शतपत्री । स्त्री॰ सेवन्त्याम् । सेवती॰ पू॰ भा॰ । पाटलवर्णासेवती॰ गुलाब इ॰ प्रसिद्धायाम् । स्त्री॰ उभयोः पर्य्यायाः यथा । शतपत्री तरुण्युक्ता कर्णिका चारुकेसरा । महाकुमारी गन्धाढ्या लाक्षापुष्पातिमञ्जुला ॥ शतपत्री हिमा हृद्या ग्राहिणी शुक्रला लघुः । दोषत्रयास्रजिद्वर्ण्या तिक्ता कट्वी च पाचनी ॥

शतपथः । पुं॰ वेदैकदेशे ।

शतपथिकः । त्रि॰ शतपथाध्येतरि ॥ शतपथमधीते वेद वा । इकन् पदोत्तरपदात् । शतषष्टेः ष्ठिकन् पथः इति ष्ठिकन् ॥ षित्वात् स्त्री॰ शतपथिकी ॥

शतपद्चक्रम् । न॰ नामनक्षत्रचक्रे ॥ तथा । चक्रं शतपदं वक्ष्ये॰ स्वरसम्मतम् । नामादिवर्णतो यत्स्वरार्थं प्रकाशया ॥ तिर्यगूर्द्धगता रेखाः कर्त्तव्याः खरिविबुधः ॥ जायते कोष्ठकानां शतमेकं नोत्तसंशयः ॥ अ॰ व॰ क॰ ह॰ डादिभान्या॰

शतपदचक्रम्

म० ट० प० र० ता० इरिति० चाग्न्याम् । न० य० भ० ज० ध्या० नैऋत्यां० ग० स० द० च० ला० वायव्याम् ॥ पञ्चपञ्चकमेवैवर्गि शवर्गानुपयोजयेत् । पञ्चस्वरसमायोगेनैकैकं पञ्चधा पुनः ॥ अवर्णाद्याः स्वरोपेताः सन्त्यवर्युताश्च या । सजातीयैश्च मास्याय पञ्चस्वरविमिश्रं यः ॥ कृदुक्षौरप्यकारेण० शेन ससपरिग्रहः । कुर्यात्कृपु० सु० दु० स्वामिनीवियोश्चवराविच ॥ कु० घ० ङ० छा० भवेत्सप्तमो रौद्रे त्वीशानगोचरे । पु० प० च० ठा० भवेत्सप्तमे रुद्रे चाग्नेयसञ्ज्ञके ॥ भु० ध० फा० ढा भवेत्सप्तमे पूर्वाषाढे चनैऋती । दु० थ० झ० ञ० भवेत्समीवायव्ये माद्रउत्तरे पर्यस्तत्र चतुष्कषष्टास्य स्वरवेदिभिः । विपत्थानिर्ऋतकादीनि प्रत्येकं चतुरक्षरैः । साभिजित्यं शकास्तथा तैर्द्वादशाधिकम् । यद्वा श्यक्षोऽक्षः क्रूरः सौम्योपिवा भवेत् । तत्रक्षोयैभवेत्सम्यक् पूंसोनामादिमाचरम् । सौम्ये विद्धं शुभं ज्ञेयमशुभं पापखेचरैः ॥ मिश्रैर्मिश्रफलं तत्र निर्वेधेन शुभाशुभम् । यदाच्चं सर्वतोभद्रे सप्ताङ्कभेदतः । शुभाशुभफलं सर्वं तद्दिहापि विचिन्तयेत् ॥ पञ्चस्वराः० च०

शतपदचक्रम्

डु० उ० ए० ओकारास्तैर्यैविधिष्यक्षानिमाश्चयाचि । अथचतुर्भिर्वर्णैरेकमध्ये यथा । च० डू० उ० ए० कृत्तिका । ओ० व० वि० वु० रोहिणी । वे० वो० का० कि० मृगशिरः । कु० घ० ङ० छ० आर्द्रा । के० को० ह० हि० पुनर्वसू । हु० हे० हो० ड० पुष्यः । डि० डु० डे० डो० श्लेषा । म० मि० मु० मे० मघा । मो० टा० टि० टु० पूर्वाफाल्गुनी । टे० टो० प० पि० उत्तराफाल्गुनी । पु० ष० ण० ठ० हस्तः । पे० पो० र० रि० चित्रा । रु० रे० रो० त० स्वाति । ति० तु० ते० तो० विशाखा । न० नि० नु० ने० अनुराधा । नो० य० यि० यु० ज्येष्ठा । ये० यो० भ० भि० मूलम् । भु० ध० फा० ढ० पूर्वाषाढा । भे० भो० ज० जि० उत्तराषाढा । जु० जे० जो० ख अभिजित् । खि० खू० खे० खो० श्रवणः । ग० गि० गु० गे० धनिष्ठा । गो० स० सि० सु० शतभिषा । से० सो० द० दि० पूर्वभाद्रपदा । दु० थ० [illegible] उत्तरभाद्रपदा । दे० [illegible] चि० रेवती । [illegible] अश्विनी । [illegible]

यः । इत्यनदीर्घोच्चे यः । शाल ॐ शकारेषदन्त्यसकारोच्चे य ॥ इ तिशतपदचक्रम् ॥

शतपदी । स्त्री॰ कर्णजलौकायाम् । शतपादायस्याः । कुम्भपदीपुचे तिसाधुः ॥ शतावर्याम् ॥

शतपत्रम् । न॰ श्वेतकमले । पुण्ड रीके ॥

शतपर्वा । पुं॰ वंशे । त्वक्सारे ।

शतपर्वाख्यस्य ॥ वृक्षविशेषे । शत पीरकौ ॥ यथा । शतपर्वाभवेत् किञ्चित्कीणकारसगुणान्वितः । वि शेषात्पित्तकृद्वायुसचारः पवना पह: ॥

शतपर्वी । स्त्री॰ दूर्वायाम् ॥ वचा याम् ॥ भार्गवभार्यायाम् ॥ कौ जा गरत्रियाम् ॥ कटुकायाम् ॥ शतपर्वाण्यस्याः । पाचिक । काष भाव ॥

शतपर्विका । स्त्री॰ दूर्वायाम् ॥ वचा याम् ॥ शतपर्वाण्यस्याः । शिवा दित्वात्कप् ॥ यद्वा । शतपर्वेति । पर्वपूरणे । खुन् । खवे ॥

शतपर्वेशः । पुं॰ शुक्रग्रहे ॥ शत पर्वायाईशः ॥

शतपात्-द् । स्त्री॰ शतपद्याम् ॥ श तं पादाअस्याः ॥ सङ्ख्यासुपूर्वे स्येतिसाधुः ॥

शतपाटिका । स्त्री॰ शतपद्याम् ॥ का

कोल्याम् ॥

शतपादी । स्त्री॰ शतपाटिकायाम् ॥

शतपुष्पा । स्त्री॰ सितच्छत्रायाम् । अतिच्छत्रायाम् । मधुरायाम् । सौंफ । धानसौंफ । इ॰ भा॰ प्र॰ ॥

अस्यागुणायथा । शतपुष्पालघुस्तीक्ष्णा पित्तकृद्दीपनीकटुः । उष्णाज्वरानि लश्लेष्मव्रणशूलाक्षिरोगहृत् ॥ मिश्रे यातद्गुणाप्रोक्ताविशेषाद्योनिशूलनु त् । अग्निमान्द्यहरीहृद्याबद्धविट्‌क्र मिशुक्रहृत् ॥ रूक्षोष्णापाचनीकास वमिश्लेष्मानिलान्हरेत् ॥ अपि च । एकंचाह्वंवद्धरसाद्वसातौ शैलवासितासातपुष्पावदल्लेषदत्तं दत्ता क्षिणोपया ॥ शतंपुष्पाण्यस्याः । सदृत्कारूर्वकेतिटाप् ॥

शतपुष्पिका । स्त्री॰ शतपुष्पायाम् ॥

शतप[illegible] । पुं॰ शतपर्वाख्यवृक्ष विशेषे ॥

शतप्रसूना । स्त्री॰ शतपुष्पायाम् ॥

शतप्रासः । पुं॰ करवीरवृक्षे । श तंप्रासःपुष्पत्राणस्य ॥ शतंपुष्पा णिप्रासतिरा अतुदर्षये । यस्मा त्प्रत्यय ॥

शतबलिः । पुं॰ कपोनामत्स्यविशे षे ॥

शतभिषक् । स्त्री॰ शतभिषानक्षत्रे ॥ वि॰ शतभिषजिजाते । यस्तारा स्विहितार्थसुखप्राप्तुरु । यच्चेरा

सभिषजः । शतभिषापि ॥

शतभिषा । स्त्री० अश्विन्यादिचतुर्विंशभे ॥ तत्रजातस्य फलं यथा । शीतभीरसिकसाहसीसदानिष्ठुरो हिचतुरोनरोभवेत् । वैरिणामतिभयप्रदायको वारुणोडु यदि यस्य सम्भवे ॥

शतभीरुः । स्त्री० मल्लिकायाम् । बेला० बेलो० रायबेल० इ० च० भा० प्र० पुष्पे । शतं बह्वी वियोगिनो भीरवोऽस्याः ।

शतमखः । पुं० इन्द्रे । शचीपतौ ॥ शतं मखा यस्य ॥

शतमन्युः । पुं० दिवस्पतौ । इन्द्रे ॥ शतं मन्यवो यागा यस्य । शतेषु देवेषु मन्युः क्रोधोऽस्येति वा । शतमन्यवो दैन्यान्यस्य वा । दैत्यैः पराजितत्वात् ॥

शतमानः । पुं० द्रव्यधरणेषु । विंशत्यधिकरक्तिकाशतत्रयपरिमाणे द्रव्ये । धरणानि दश ज्ञेयः शतमानस्तु राजत इति मनुः ॥

शतमार्ज्जः । पुं० अस्त्रमार्ज्जके । इ० कसियल् ।

शतमूला । स्त्री० दूर्वायाम् । वचायाम् ॥

शतमूलिका स्त्री० द्रवन्त्याम् । मूषिकपर्ण्याम् ॥

शतमूली । स्त्री० शतावर्याम् ॥ शतं मूलान्यस्याः । पाककर्णेति ङीप् ॥

शतयष्टिकः । पुं० शतलतिकाहारे । देवच्छन्दे ॥

शतरुद्रियम् । न० इष्टिकादौ ॥ शतरुद्रदेवताकञ्च । शतरुद्राद्घ चेति घः ॥

शतरुद्रीयम् । न० शतरुद्रिये ॥ शतरुद्राद्घश्चेति चकाराच्छः । शतशब्दोऽनन्तवचनः ॥

शतरूपा । स्त्री० स्वायम्भुवमनोः पत्न्याम् ॥ ब्रह्मणः कन्यायाम् । पत्न्यां चेति मात्स्ये तृतीयोऽध्यायः ॥

शतलुम्पः । शतलुम्पकः । पुं० किरातार्जुनीयकाव्यकर्त्तरि भारविकवौ ॥

शतवीर्या । स्त्री० श्वेतदूर्वायाम् ॥ शतं वीर्याण्यस्याः ॥ कपिलद्राक्षायाम् । शतावर्याम् ॥

शतवेधी । पुं० अम्लवेतसे । शतं वेद्धुं शीलमस्य । विधविधाने । सुपीति णिनिः ॥

शतवेधिनी । स्त्री० चुक्रिकायाम् । चूकाख्यशाके ॥

शतव्रजः । पुं० अनन्तगतौ । अपरिमितगतौ ॥

शतसहस्रम् । न० शतगुणितसहस्रे । लक्षे ॥

शतसहस्रम् । न० तीर्थविशेषे ।

य: । इत्येनदीर्घत्वं य: । शाल्वप्रकारेणदन्त्यसकारोच्चै य: ॥ इतिशतपदचक्रम् ॥

शतपदी । स्त्री० कर्णजलौकायाम् । शतं पादा यस्या: । कुम्भपदीषु चेति साधु: ॥ शतधिषीम् ॥

शतपत्रम् । न० श्वेतकमले । पुण्डरीके ॥

शतपर्वा । पुं० वंशे । त्वक्सारे । शतपर्वाण्यस्य ॥ इक्षुविशेषे । शतपोरकी ॥ यथा । शतपर्वभवेत् किञ्चित्पौण्ड्रकारगुणान्वित: । विशेषात् किञ्चिदुष्णश्च सक्षार: पवनापह: ॥

शतपर्वी । स्त्री० दूर्वायाम् । वचायाम् ॥ भार्गवभार्यायाम् ॥ कोजागरपूर्णिमायाम् ॥ कटुकायाम् । शतं पर्वाण्यस्या: । पाक्षिक: ङीब्भाव: ॥

शतपर्विका । स्त्री० दूर्वायाम् ॥ वचायाम् ॥ शतं पर्वाण्यस्या: । ब्रीह्यादित्वात् ठन् ॥ यद्वा । शतपर्वति । पर्व पूरणे । ण्वुल् । टापि ।

शतपर्वेश: । पुं० शुक्रग्रहे ॥ शतपर्वायाईश: ॥

शतपात्०द् । स्त्री० शतपद्याम् ॥ शतं पादा यस्या: ॥ संख्यासुपूर्वस्येति साधु: ॥

शतपादिका । स्त्री० शतपद्याम् ॥ काकोल्याम् ॥

शतपादी । स्त्री० शतपादिकायाम् ॥

शतपुष्पा । स्त्री० सितच्छत्रायाम् । अतिच्छत्रायाम् । मधुरायाम् । सौंफ । धनसोया० इ० भा० प्र० ॥ अस्या गुणा यथा । शतपुष्पा लघुस्तीक्ष्णा पित्तकृद्दीपनी कटु: । उष्णा ज्वरानिलश्लेष्मव्रणशूलाक्षिरोगहृत् ॥ मिश्रेया तद्वत् प्रोक्ता विशेषाद्योनिशूलनुत् । अग्निमान्द्यहरी हृद्या बद्धविट्कृमिशुक्रहृत् ॥ रूक्षोष्णा पाचनी कासवमिश्लेष्मानिलान् हरेत् ॥ अपि च । एषैवाष्टबहुरसासमासीनेव वासिता शतपुष्पास्वदन्त्येव दत्त्वा जिगीषया ॥ शतं पुष्पाण्यस्या: । सङ्ख्याण्डेति टाप् ॥

शतपुष्पिका । स्त्री० शतपुष्पायाम् ॥

शतपोरक: । पुं० शतपर्वाख्येक्षुविशेषे ॥

शतप्रसूना । स्त्री० शतपुष्पायाम् ॥

शतप्रास: । पुं० करवीरवृक्षे ॥ शतं प्रासा इव पत्राण्यस्य ॥ शतं प्रपाथिप्रासिता अस्यपर्णे । कर्मण् ॥

शतबलि: । पुं० कपोताय मत्स्यविशेषे ॥

शतभिषक् । स्त्री० शतभिषानक्षत्रे ॥ त्रि० शतभिषजिजात: यत्सुयथा लीतिस्पात्तोर्थस्त्रामुक् । पञ्चशा

शतभिषजः । शतभिषापि ॥

शतभिषा । स्त्री० अश्विन्यादिषु चतुर्विंशे ॥ तज्जातस्य फलं यथा । शीतभीरुरतिसाहसी सदा निष्ठुरोऽपि चतुरो नरो भवेत् । वैरिणामतिशयोऽपि दारुणो वारुणोडु यदि यस्य सम्भवे ॥

शतभीरुः । स्त्री० मल्लिकायाम् । बेला इति भाषा । राजनि० । पु० च० भा० प्र० पुष्पे ॥ शतं बहवो वियोगिनो भीरवोऽस्याः ॥

शतमखः । पुं० इन्द्रे । शचीपतौ ॥ शतं मखा यस्य ॥

शतमन्युः । पुं० दिवस्पतौ ॥ इन्द्रे ॥ शतं मन्यवो यागा यस्य । शतेषु हस्येषु मन्युः क्रोधोऽस्येति वा । शतं मन्यवो दैन्यान्यस्य वा । दैत्यैः पराजितत्वात् ॥

शतमानः । पुं० रजतस्य धरणेषु । विंशत्यधिकरक्तिकाशतत्रयपरिमाणे द्रव्ये ॥ धरणानि दश ज्ञेयः शतमानस्तु राजतः इति मनुः ॥

शतमाख्यः । पुं० पक्षधारके ॥ इ० कथितम् ॥

शतमूला । स्त्री० दूर्वायाम् ॥ वचायाम् ॥

शतमूलिका स्त्री० द्रवन्त्याम् । मूषिकपर्ण्याम् ॥

शतमूली । स्त्री० बहुसुतायाम् । शतावर्याम् ॥ शतं मूलान्यस्याः । पाककर्णेति ङीप् ॥

शतयष्टिकः । पुं० शतलतिकहारे । देवच्छन्दे ॥

शतद्वियम् । न० दुविशाली ॥ शतं सह्यादेशसामग्र्य । शतद्राद्यपैतिक ॥

शतद्रीयम् । न० शतद्रि ॥ शतद्रादृषचेति शकाराष्णः शतशब्दोऽनन्तवचनः ॥

शतरूपा । स्त्री० स्वायम्भुवमनोः पत्न्याम् ॥ ब्रह्मणः कन्यायाम् । एतत्कथा शैवमात्स्ये तृतीयोध्यायः ॥

शतलुम्पः । } पुं० किरातार्जुनीयव्याख्यातरि भारविकवौ ॥
शतलुम्पकः । }

शतवीर्या । स्त्री० श्वेतदूर्वायाम् ॥ शतं वीर्याण्यस्याः ॥ कपिलद्राक्षायाम् ॥ शतावर्याम् ॥

शतवेधी । पुं० अम्लवेतसे ॥ शतं वेद्धुं शीलमस्य । विधविधाने सुपीति णिनिः ॥

शतवेधिनी । स्त्री० चुक्रिकायाम् । चूकाख्यशाके ॥

शतव्रजः । पुं० पवनगतौ । अपरिमितगतौ ॥

शतसहस्रम् । न० शतसंख्यातसहस्रे । लक्षे ॥

शतसहस्रकम् । न० तीर्थविशेषे ॥

शतह्रदा । स्त्री॰ वज्रे ॥ विद्युति । सौदामिन्याम् ॥ शतं ह्रदाः ॰ध्वनयो यि॰ प्रगाधजलाशयाधारान्यस्याः । अच् ॥ शतं ह्रादाहस्याद्वारित्रा । पृषोदरादित्वात्साधुः ॥

शतांशः । वि॰ शततमभागे । स्त्र्युच्चान्द्रमहांशविषयेषु स्पष्टार्थम । यथा । तस्याश्विनीभमिमया गङ्गासुरपूजिता । शतांशेन चतुर्थसौतमविष्णोः प्रियासदेतिमेऽक्षयत्वम् । तथा : सुरायाद्वरसस्वम् ॥

शताक्षी स्त्री॰ पार्वत्याम् ॥ शतपुष्पायाम् ॥ रात्र्याम् ॥ शतमक्षीण्यस्याः । बहुव्रीहौ॰ अच् । ङीष् ॥

शताङ्गः । पुं॰ युद्धार्थरथे । स्यन्दने ॥ शतमङ्गान्यवयवा यस्य सः । तिनिशद्रुमे ॥

शतानकम् । न॰ रुद्राक्रीडे । श्मशाने ॥

शतानन्दः । पुं॰ मुनिविशेषे । गौतमस्यसुतेदेवकीनन्दने । गौतमसूनौ ॥ जनकपुरोहिते ॥ ब्रह्मणि । विष्णुरथे । शतमानन्दा यस्य एकपक्षपरानन्दउपाधिमिश्राः सूतथाभिधते ॥ शतमनेके॰ अमृताकरणवृत्तिविशेषेषूपाधिष्वभिव्यज्यमानाश्चानन्दाश्चपरमानन्दसिन्धो

र्यस्यसद्भवतीशा ॥

शतानीकः । पुं॰ व्यासशिष्ये॰ मुनिविशेषे ॥ वृद्धे ॥ नृपविशेषे । जनमेजयपुत्रे ॥

शतायुः । वि॰ शतवर्षवयसि ॥ शतं वर्षाणामायुर्यस्य सः ॥

शतारम् । न॰ वज्रे ॥

शतारुषी । स्त्री॰) कुष्ठभेदे । रक्तोष्णं
शतारुः । पुं॰)

सदाहार्तिशतारुःस्याद्बहुव्रणम् ॥

शतावरी । स्त्री॰ शतमूल्याम् । कुम्भीपर्याम् ॥ अस्यागुणाः । शतावरी गुरुः शीतातिक्तास्वादीरसायनी । मेधाग्निपुष्टिदास्निग्धानेत्र्यागुल्मातिसारजित् । शुक्रस्तन्यकरीबल्या वातपित्तास्रशोथजिदिति ॥ अस्या पाकोयथा । शतावरीमूलकल्कं चाक्षमात्रं कवोष्णतुर्गुणम् । क्षीरतुर्यं घृतं गव्यं सितयाकल्कतुल्यया ॥ घृतशेषं पचेत्तत्तुपलार्द्धं पिबेत्सदा । रक्तपित्तक्षयपित्तं वातं श्वासमूत्रग्रहं तद्वत्तिलघु शतावरीपाकः ॥ अथाम् । दूर्वाख्याम् ॥ शतेनाश्नोति । व्याप्नोति । अच् । पृषोदरादि : ॥

शतावर्त्तः । पुं॰ विष्णौ ॥ शतमावर्ताः प्रादुर्भावा यस्य ॥

शतावर्त्ती : । पुं॰ विष्णौ ॥

शताह्वि । पुं॰ शतकीटौ ॥ वज्रे ॥

शताह्वा । स्त्री॰ शतपुष्पायाम् ।

शत्फा° ट्रू° गौ° भा° ॥ मधु-
रिकायाम् । अतिच्छत्रायाम् ॥
शतिकः । त्रि॰ शत्ये ॥ शतेनक्री-
त॰ । शतस्य विकारोऽवयवो वा ।
शतस्य निमित्तं संयोग उत्पातो वा-
॥ क्रीतवत् परिमाणादित्यतिदेशा-
त् ॰ शताच्च ठन् यतावशत इति ठन् ॥
शतेरः । पुं॰ शत्रौ । हिंसायाम् ॥
शीयते । शद्लृ शातने । शदेस्तचे
त्येरच् ॥
शत्यः । त्रि॰ शतिके ॥ शतिकव
दिति देशाद्यत् ॥
शत्रिः । पुं॰ कुञ्जरे । हस्तिनि ॥ शीय
ते । शद्लृ । राशदिभ्यां त्रिप् ॥
शत्रुः । पुं॰ । स्वविषयान्तरावनिपे
॥ विषयानन्तरो राजा शत्रुः ॥ नि
पातकादिरिपि । रिपौ । वैरिणि ।
सपत्ने । अरौ । अभिघातिनि ॥
शत्रुर्द्विधा । बाह्य आभ्यन्तरो वा । बाह्य ।
आभ्यन्तरः कामक्रोधादिरूपः ॥
बाह्यस्तु विघातादिकर्त्ता । यथा
हुः । एकः शत्रुर्न द्वितीयोऽस्ति
शत्रुरज्ञानतुल्यः पुरुषस्य राजन् ।
येनावृतः कुरुते कार्याणि घोराणि
अकर्माणि सुदारुणानीति । तस्मात्
षष्ठस्थाने । शातयति । शद्लृ॰
। णिजन्तः । कृशातिभ्यां क्रुन् । ब
हुलमन्यत्रापीति णिलुक् । प्रज्ञा
दिपाठात् स्वार्थे । शातयितरि ।
इत्यादि । यथा । इन्द्रशत्रुः ।
इन्द्रस्य शातयिता इन्द्रः शत्रु
र्घातयिता यस्येति बहुव्रीहिर्वा ॥
शत्रुघ्नः । पुं॰ सुमित्रातनये । श
त्रुमर्द्दने । श्रीरामभ्रातरि ॥ श
त्रून् हन्तीति । हन॰ । मूलवि
भुजादित्वात्कः । यद्वा । शत्रून्
हन्ति । अमनुष्यकर्तृकेऽपि चेत्यपि
शब्दात् कृतघ्नकृतघ्नादयः सिद्धा
इति दुर्गसिंहः । पाणिनीयमते
बहुलग्रहणात्तदिष्टसिद्धिः । लक्ष्य
स्फुटीकृतलम् ॥ त्रि॰ अरिघ्ने ॥
शत्रुघ्नजननी । स्त्री॰ सुमित्रायाम् ॥
शत्रुजित् । पुं॰ भूपविशेषे । कुव
लयाश्वपितरि ॥ त्रि॰ वैरिजय
कारिणि ॥ शत्रून् जयति अभिभव
ति । जि॰ । क्विप् ॰ तुक् ॥
शत्रुञ्जयः । पुं॰ विमलाद्रौ । हस्ति
नि । शत्रुं जयति । जि॰ । संज्ञायां
भृतॄवृजीति खच् ॥ शत्रुजेतरि ॥
शत्रुता । स्त्री॰ शत्रुत्वे । वैरिभावे
। तल् ॥
शत्रुतापः । त्रि॰ वैरितापकृति ॥
शत्रुमर्द्दनः । पुं॰ शत्रुघ्ने । त्रि॰ वैरि
घ्ने ॥
शत्रुवलः । त्रि॰ शत्रुमति । शत्रु
रस्त्यस्य । अन्येभ्योऽपि दृश्यत इति
वलच् । असंज्ञात्वाद्वलीति न दीर्घः ।
शत्रुहा । पुं॰ क्रूरकर्मविपक्षौ ॥

शर्वरी । स्त्री॰ निशायाम् ॥
शद : । पुं॰ फलमूलादौ ॥ शदेरच्॥
शद्रि : । पुं॰ धर्माधरे । मघे ॥ जिष्णौ ॥ हस्तिनि ॥ खण्डे ॥ स्त्री॰ शर्करा ॥ शीयतेऽश्वतेवा।
शदृ॰ । अदिशदीतिक्रिन् ॥
शनकाबलि: । स्त्री॰ शणपिण्ड्याम्॥
शनकै : । अ॰ त्वरायाम् ॥ शनैरेव । अव्ययसर्वनाम्नामकच्प्राक्टेरित्य॰ कच् ॥ स्वार्थेऽर्थे ॥
शनपर्णी । स्त्री॰ असनपर्ण्याम् ॥ कट्व्याम् ॥
शनि : । पुं॰ सप्तमग्रहे । सौरौ । शनैश्चरे । नीलवाससि । मन्दे । छायात्मजे ॥ क्रूरे ॥
शनिगृहम् । न॰ मकरराशौ ॥ कुम्भराशौ ॥ शनेर्गृहम् ॥
शनिप्रसूः । स्त्री॰ छायायाम् । सूर्यपत्न्याम् ॥
शनिप्रियम् । न॰ नीलमणौ ॥
शनिवार : । पुं॰ शनिभोग्यसावनदिने ॥ तस्॰ उदयकालादिवसका स : ॥
शनैश्चर : । पुं॰ शनिग्रहे ॥ शनैश्चरति॰ पङ्गुत्वात् । चर॰ । अच् ॥ त्रि॰ मन्दगामिनि ॥
शनै : । अ॰ क्रियामान्द्ये । खेरे ॥ चाल्तरायाम् । मद्गुते । शनैश्चरे । शपति॰ । शानयतिवा । शपाटा णी॰ शानतिवनैवा। ऐसप्रत्यय. । पृ षोदरादित्वात्॰ यस्यन. इत्तोवा
शन्तनु : । पुं॰ प्रतीपभूपतनये । महाभिषे ॥
शपः । पुं॰ शपथे । निर्भत्सने ॥
शपथ : । पुं॰ शारे ॥ आक्रोशे ॥ दिव्ये । समये । सुतादिभि: शपने ॥ शपन्ति । शपथस्तोऽपि । शीङ्श पिरुगमीत्यादिनाऽथप्रत्यय : ॥
शपनम् । न॰ शपथे । शप॰ । ल्युट ॥
शपमान : । त्रि॰ क्रोशति ॥ सरि तिस्यादिताभिश्चानश ॥
शप्त : । त्रि॰ शापयुक्ते ॥ गप्तशेष । शप॰ । क्त : । पुं॰ कुष॰ कृ॰ गौ॰ भा॰ प्र॰ तृणविशेषे ॥
शफ : । पुं॰ सुगन्धिद्रव्यविशेषे । म खे । कोलदले ॥ न॰ तरूणां मूले ॥ गवादीनांखुरे ॥ शंफण ति । फणगतौ । अन्येभ्योपीति ड : । पृषोदरादि : ।
शफर : । पुं॰ मत्स्यविशेषे । प्रोष्ठ्या म् । पुठी॰ कृ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ शफरावि । रा॰ । धातोनु पैतिक : ॥
शफराधिप : । पुं॰ इल्लिशे॰ मत्स्ये । वारिकपूरे ॥ शफराणामधिप:॥
शफरी । स्त्री॰ शफरे । प्रोष्ठ्याम् ॥ जातीरितिडीष् ॥

शबलः । पुं॰ एते । कर्बुरे । चित्रे । किर्मीरे । शपति॰ च क्रोशति वर्णान् । शप॰ शपेर्वश्चेति कलप्रत्ययो वत्वञ्च । चो॰ पठ्यमध्यः । त्रि॰ तद्वति ।

शब्दः । पुं॰ पद्यते । यशसि । गीतौ । वाद्ये । खे । श्रवणे । ध्वनौ । इति हेमचन्द्रः । श्रोत्रग्राह्ये गुणपदार्थविशेषे । अस्य पर्य्यायाः । शब्दे॰ निनादनिनदध्वनिध्वानरवस्वनाः । स्वाननिर्घोषनिर्ह्रादनादनिस्वाननिस्वनाः । आरवारावसंरावविरावाः । इत्यमरः ॥ प्रयोगेणाभिज्वलितया प्रायदेश । शब्दः । स द्विविधः ध्वन्यात्मको॰ वर्णात्मकश्चेति भेदात् । तथाहि । शब्दोध्वनिश्च वर्णश्च मृदङ्गादिभवोध्वनिः । कण्ठसंयोगादिजन्या वर्णास्ते कादयो मताः ॥ सर्वः शब्दो नभोवृत्तिः श्रोत्रोत्पन्नस्तु गृह्यते । वीचीतरङ्गन्यायेन तदुत्पत्तिस्तु कीर्त्तिता ॥ कदम्बगोलकन्यायादुत्पत्तिः कस्यचिन्मते । उत्पन्नः को विनष्ट क इति बुद्धेरनित्यता ॥ सोऽयं क इति बुद्धिस्तु साजात्यमवलम्बते । तदेवौषधमित्यादौ सजातीयेऽपि दर्शनात् । इ॰ भा॰ प॰ शब्दं निरूपयति । शब्द इति । नभोवृत्तिराकाशसमवेतः । दूरस्थशब्दस्याग्रहणादाह । श्रोत्रोत्पन्न इति । ननु मृदङ्गाद्यवच्छेदेनोत्पन्ने शब्दे श्रोत्रे कथमुत्पत्तिरत आह । वीचीतरङ्गन्यायेनेति । आद्यशब्दस्य बहिर्दशदिगवच्छिन्नोऽन्यः शब्दस्तेनैव शब्देन जन्यते॰ तेन चापरस्तद्व्यापक॰ एवं क्रमेण श्रोत्रोत्पन्नो गृह्यत इति । कदम्बगोलकन्यायादिति । आद्यशब्दाद्दशदिक्षु दश शब्दा उत्पद्यन्ते । ततश्चान्ये दश शब्दा उत्पद्यन्ते॰ इति भावः । अस्मिन् कल्पे गौरवादुक्तं कस्यचिन्मत इति । ननु शब्दस्य नित्यत्वादुत्पत्तिः कथमत आह । उत्पन्न इति । शब्दानामुत्पादविनाशप्रत्ययशालित्वादनित्यत्वमित्यर्थः । ननु स एवायं ककार इत्यादिप्रत्यभिज्ञानाच्छब्दानां नित्यत्वम् । उत्पत्त्यादिप्रत्ययस्तु तादृशव्यञ्जकविनाशविषयः । ननु तद्व्यक्तिभेदो विषय इत्युक्तप्रतीतिविरोधात् । इत्यस्य शब्दयोरपि बुद्ध्योर्नित्यत्वमिति । ननु सजातीयत्वसे सोऽयमिति प्रत्यभिज्ञायां भावे॰ इति कुतस्तदृष्टमित्यत आह । तदेवेति । यदौषधं मया कृतं तदेवान्येनापि कृतमित्या

शब्दव्यापारः ख्यानकारकः स्तु
स्यादिप्रयोगितिकर्त्तव्यताकः पुरुष-
प्रयत्नभाव्यदिष्टः शब्दभावनोच्यते ॥
शब्दभेदी । पुं॰ अर्जुने । तृतीयपाण्डवे । भि
दनभेद । स्त्री॰ ऽस्त्र॰ भेदी । शब्दस्य
भेदी । वाद्यविशेषे । द्र॰ रामायणम् ॥
शब्दयन् । त्रि॰ व्याहरति । शब्दशब्दो
त्॰ तत्करोतीति ण्यन्तात् शतृ
प्रत्ययः । स्त्री॰ ङीप् ।
शब्दयोनिः । पुं॰ सर्वेषां शब्दानां धातुषु
॥ शब्दस्य नामयोनिः ॥
शब्दवृत्तिः । स्त्री॰ शब्दप्रवृत्तौ । सा
च चतुर्विधा यथा । तत्प्रत्यक्षमंता
भ्य स्वतन्त्समीपतवापिच । तस्मात्
पर्याप्तशब्दानां वृत्तिकाश्चतुर्विधा ।
सा च॰ मुख्यलक्षणागुणभेदेन॰ त्रि
धा । मुख्यापिरूढियोगभेदेन द्वि
धा रूढिश्च स्वरूपेणाख्यागुणेनवा-
निर्देशार्हवस्तुनि॰ सम्रास्त्रिसद्दे
तेन॰ प्रवर्त्तते । यथा॰ डित्थ ॰ डवि
त्थ ॰ गौः शुक्लइति । तत्रयाव
तैवसङ्केतेनाभिहितार्थसम्बन्धिनि
। यथागङ्गायांघोषइति । गौर्वाह॰
अभिहितार्थसचितगुणयुक्ते तत्सदृ
शे । यथा॰ सिंहोदेवदत्तइति ।
योगवृत्तिस्तु॰ एतत्त्रिविधवृत्ति
प्रतिपादितपदार्थयोः प्रकृतिप्रत्य
यार्थयोर्योगेन । यथा॰ पङ्कजम्॰
औपगव ॰ पाचकइत्यादि ॥

शब्दवेधी । पुं॰ अर्जुने ॥ दशरथे ॥
शब्दस्मृतिः । स्त्री॰ व्याकरणे ।
शब्दहेतुः । पुं॰ शब्दादिषु । यथा ।
स्फोटशब्दक्रियाजातिरूढय ॰ शब्दहे
तव ॰ । योगात्मैतीत्यलक्षवपाव
कोऽप्रटपक्षे । आकाशइतिशब्दानां
तत्तदर्थप्रवर्त्तकाः ॥
शब्दाधिष्ठानम् । न॰ कर्णे ॥
शब्दानुशासनम् । न॰ प्रकृत्यादिविभा
गेनशब्दव्युत्पादने ॥ तथाच यथा ।
विविक्ताः साधवः शब्दाः प्रकृत्या
दिविभागतः । ज्ञायन्ते येनतच्छास्त्र
मत्रशब्दानुशासनमिति ॥ व्याकरण
स्येदमन्वर्थनामशब्दानुशासनमिति ।
शब्दार्थः । पुं॰ शब्दजन्यज्ञानविषये ।
वस्त्वाकृतौ ॥ शब्दस्यार्थ ॰ । यत्
परः शब्दः सशब्दार्थ इतिमीमास
का ॰ । संयोगोविप्रयोगश्च साहच
र्यं विरोधिता । अर्थः प्रकरणलिङ्ग
शब्दस्यान्यस्यसन्निधिः । सामर्थ्य
मौचितीदेशः कालोव्यक्तिः स्वरा
दयः । शब्दार्थस्यानवच्छेदे विशेष
स्मृतिहेतवः ॥
शब्दितम् । त्रि॰ भाषिते । गीते ।
प्रतिपादिते । शब्दसशब्दमैचौ
रादिकः । कर्मणिक्तः ॥
शम् । अ॰ कल्याणे । सुखे शास्त्रे
शम । पुं॰ शान्तौ । विषयेभ्यइन्द्रि
योपरतौ । मोक्षे । अन्तरिन्द्रियनिग्र

वे । यत्नः । करणोपरमे ॥ शमोने
घस्थो ॥ मतः प्रसादे । शम क
रणस्य विषयेभ्यो निवृत्तौ ॥ अथवा
दिव्यातिरिक्तविषयेभ्यो मनसो निग
र्हे ॥ उपशान्तौ ॥ सर्वकर्मसन्न्या
से ॥ सदैववासनात्यागः शमोऽयमि
ति यद्वितः ॥ शमनम् । शम
उपशमे । भावे घञ् ॥ नोदात्तोप
देशेति वृद्ध्यभावः ॥ शान्तिरसे ॥
शाम्यतेऽनेनेति व्युत्पत्त्या ॥ पा
णौ । पये । हस्ते ॥ शाम्यति कण्ड्
येवनेन । करणे घञ् ॥ उप
चारे । चिकित्सायाम् ॥

शमक : । त्रि॰ शान्तिकारके ॥

शमथ : । त्रि॰ शान्ते । मन्त्रिणि ॥
शमनम् । शम॰ । शमादिभ्यो थच्
॥ शाम्यति । बाहुलकात् अथप्रत्य
यः ॥

शमन : । पुं॰ यमराजे । यमे । श्रा
द्धदेवे । अन्तके । पितृपतौ । मृग
विशेषे । कषाये ॥ न॰ शान्तौ ।
वधे । हिंसायाम् ॥ मत्स्यराके ।
प्रोक्षणे । यज्ञार्थपशुहनने ॥ चर्व
णे ॥ शमयति । शम॰ । णिजन्ता
ल्ल्युः । भावे ल्युट् ॥

शमनस्वसा । स्त्री॰ कालिन्द्याम् । य
मुनायाम् ॥ शमनस्वसा ॥

शमनी । स्त्री॰ उन्मूलिन्याम् ॥

शमनीषद : । पुं॰ निशाचरे । राक्ष
से ॥

शमपरा । स्त्री॰ तीर्थप्रभेदे ।

शमयिता । त्रि॰ विनाशके ॥

शमल : । पुं॰ अपराधे ॥ न॰ विष्ठा
याम् ॥ शम्यते । शाम्यति वा ।
शम॰ । वृषिशम्यो निदिति कलः ॥

शमसुखम् । न॰ शान्त्यानन्दे ॥

शमादिषट्कम् । न॰ शमदमोपरति
तितिक्षासमाधानश्रद्धासु ॥ शमा
दीनां षट्कम् ॥

शमान्तक : । पुं॰ कामदेवे ॥ इ॰
त्रि॰ शिवः ॥

शमि । स्त्री॰ शिम्ब्याम् ॥ शाम्य
ति । शम॰ । सर्वधातुभ्य इन् ॥

शमित : । त्रि॰ शान्ते । शोतोपचार
कृते । शम्यते स्म । शम॰ । क्त : ।
वा दान्तशान्तेति पक्षे साधुः ॥ वि
नाशिते । निवर्तिते ॥

शमी । त्रि॰ शान्ते ॥

शमीर : । पुं॰ शमीवृक्षे ।

शमी । स्त्री॰ सक्तुफलायाम् । शिम्बा
याम् । छौंकरा॰जांटी॰इ॰भा॰प्र॰
सर्व ॥ अस्याः गुणाश्च । शमी
तिक्ता कटुः शीता कषाया रेचनी ल
घुः । कफकासश्वासकुष्ठार्शः
कृमिजित् स्मृता ॥ शिम्बिकाया
म् । वल्गुल्याम् ॥ शाम्यति ।
शम॰ । अच् । गौरादिः ॥ यद्वा
। शमयति रोगान् । शमेरजन्तान्ङी

ष् ॥

शमीकः । पुं॰ मुनिविशेषे ॥ शाम्यति । शम॰ । अलीकादित्वादीकन् ॥

शमीगर्भः । पुं॰ ब्राह्मणे ॥ वह्नौ ॥

शमीलः । पुं॰ शमीधान्ये ॥

शमीधान्यम् । न॰ वैदले । माषादौ । यथा । मुद्गमाषाराजमाषः कुलत्थ श्चणकस्तथा । काकाण्डचोबरड्ढ तिशमीधान्यगणः स्मृतः ॥ शम्या धान्यम् ॥

शमीपत्रा । स्त्री॰ खदिरिकायाम् । लज्जा लौ । शमीपत्रसदृशानिपत्राण्यस्या सा ॥

शमीफलम् । न॰ शम्याः फले । सा गर॰ सैगर॰ इ॰ भा॰ प्र॰ । यथा । श मीफलंकोमलकंशीजलसाधितंतदोद्दकि खेदितमेवकेवलम् । शरिद्ययोगीवि धिनाविपाचितंपराजिकावादधिसे न्धवान्वितम् ॥ शमीफलंलघुस्वादु रुक्षार्थः कफहृत्सरम् । सुरूच्यवि रुक्षंहृद्यंमेध्यंपापविनाशनम् ॥

शमीरः । पुं॰ अल्पायांशम्याम् । इ स्वाशमीत्यर्थे॰कुटीशमीशुण्डाभ्यो रः ॥

शम्पा । स्त्री॰ शतहृदायाम् । विद्युति ॥ सम्यङ्गतास्॰शसुम्बमिथति । पा॰ । बालीनुपैलिक ः । टाप् ॥

शम्पाकः । पुं॰ आरग्वधे । चतुरङ्ग ली ॥ शम्यास्याम्पाकोऽस्य ॥ विपाके

॥ पावके ॥

शम्पातः । पुं॰ आरग्वधे ॥

शम्बः । पुं॰ शवे । मुसलायस्थलोह मण्डलके ॥ लोहकाञ्च्याम् । म णौ ॥ शम्बसम्बम्बने॰चुरादिः । श म्बयतिसम्बधातिशच्न्दतिविग्रहे पवर्गतृतीयः । अच् ॥ प्रतिलोमे । द्वितीयकर्षणे । यथा । शम्बाक रोति॰ अनुलोमंकृष्ट्वापुनःप्रतिलोमं कर्षतीत्यर्थः ॥ कृञोद्वितीयेतिडा च् ॥ वि॰ शुभान्विते ॥ शमस्या स्ति । कमन्ध्वामिभ्योबः ॥ यद्वा । शाम्यति । शम॰ । शमेर्बन् ॥ द न्त्यान्तश्च : सोऽप्यत्रापि ॥

शम्बरः । पुं॰ शबयाख्यदैत्यमृगविशे षे । साबर॰इ॰भा॰प्र॰ ॥ चर्म्मा ख्याः । शम्बरस्यमर्दञ्चणधौत लघुरुक्षम् । रसेपाकेचमधुर कफहरक्तपित्तहृत् । दैत्यविशेषे । मत्स्यप्रभेदे । गिरिविशेषे ॥ शंवृणो ति । वृञ्॰ । पचाद्यच् ॥ शंबसे वरणंरातिवा । कः ॥ शंवयति । धातुत्वकादराञ्जितिवा । शमिधातोः सञ्ज्ञायामित्यच्च ॥ न॰ सलिले । जले ॥ चित्रे ॥ बौद्धव्रतविशेषे ॥

शम्बरकन्दः । पुं॰ वाराहीकन्दे ॥

शम्बरचन्दनम् । न॰ चन्दनविशेषे । कैरातेयकुलगन्धे ॥

शम्बरविद्या । स्त्री॰ मायायाम् । श

म्बरस्यदैत्यविशेषस्यविद्या ॥

शम्बरसूदनः । पुं० मदने । कामदेवे ॥ शम्बरंदैत्यविशेषं०सूदितवान्० सूदयतिवा । सूद० । नन्द्यादित्वात् ल्युः ॥

शम्बरारिः । पुं० मनसिजे । कामे ॥ शम्बरस्यदैत्यविशेषस्य०शत्रुविशेषस्य०अरिः शत्रुः ॥

शम्बरी । स्त्री० आखुपर्ण्याम् ॥ मायायाम् ॥ शंबयीति छल० । शम्बि धातोरित्यच् । गौरादिः ॥

शम्बलः । पुं० न० कूले । तटे ॥ पाथेये ॥ मत्सरे ॥ शम्बयति । शम्ब० । बाहुलकात्कलः ॥

शम्बली । स्त्री० कुट्टन्याम् ॥ शंसुखं० वलति० वलतिवा ; वलसंवरणे० वलप्राणनेवा । पचाद्यच् । गौरादिः ॥

शम्बाकृतम् । त्रि० द्विःकृष्टक्षेत्रे । द्वितीयाकृते ॥ समसनाति । शंब्बाःमितिच : । शंबशब्दोद्विती यकर्षणेवर्त्तते । शंबं कृतम् । कृञोद्वितीयतृतीयशम्बबीजात् कृषाविति डाच् ॥ यथा । शंब शब्दः प्रतिलोमे । अनुलोमेनकृष्टं पुनः प्रतिलोमेनकृष्टमित्यर्थः ॥

शम्बुः पुं० शम्बूके ॥ यथा । श म्बूकः शम्बुकोप्येवः पूर्वः का

नास्तुषवंदा । ककारेणविनाशोऽपि दृश्यतेयन्यविस्तरे ॥ इतिहड्डचन्द्रः ॥

शम्बूकः । पुं० शम्बूके ॥ शमेर्बाहुलकादुकप्रत्ययोबुगागमश्च ॥ श म्बूकमपिशम्बूकमितिद्विरूपकोश ॥

शम्बूकः पुं० जलशुक्तौ ॥

शम्बूकः । पुं० गजकुम्भान्ते ॥ अथ शृंगिकायाम् ॥ शूद्रतापसे ॥ जलजन्तुविशेषे ॥ दैत्यविशेषे ॥ शङ्खे ॥ शाम्यति । शम० । उ लूकादयश्चेतिऊकण ॥ वृद्र मखे ॥

शम्बूकपुष्पी । स्त्री० शङ्खपुष्प्याम् ॥

शम्बूका । स्त्री० जलशुक्तौ ॥

शम्भलः । पुं० ग्रामविशेषे ॥ तंत्रम द्वितीयांनिसन्नि०कल्कीप्रादुर्भूय सप्तसंसमाः स्थास्यति ॥

शम्भली । स्त्री० कुट्टन्याम् ॥ शंसु खं भलति । भलपरिभाषणे । प चाद्यच् । गौरादिः ॥

शम्भुः । पुं० महादेवे । ईशे । सि द्धे ॥ परमेष्ठिनि । ब्रह्मणि ॥ विष्णौ ॥ सिद्धे ॥ अर्हति ॥ त्रिलोकपावने ॥ शंसुखंभवति० भावयति म० । मितद्र्वादित्वा डुः ॥ यदा । शंभवत्यस्मात् । भूसत्तायाम् । भूप्राप्तौवा । बा हुलकादपादानेपि० मितद्र्वादि

मद्विशायामनन्तोनाभेरूर्द्ध्वास्थितम्बु नाम् । तस्मात्तु वामपार्श्वे शयो तम् शयप्रचाराथं स ॥

शयनासनम् । न० शयनगृहे । आस तेऽस्मिन् । आस० । करणाधिक रणयोरितिल्युट् । शयनञ्चास नम ॥

शयनीयम् । न० शय्यायाम् ॥ शेते० शय्यतेऽनया । कृत्यल्युटइत्यधिक रणे शीङोऽनीयर् । त्रि० शयनीये ॥

शयनीयकम् । न० शय्यायाम् ॥

शयान : । त्रि० शय्यानिद्रितादौ । शय्यायांसुप्ते । शयाना: भुञ्जीयव ना: । भुजिक्रियाया: शयनलक्ष णम् । लक्षणहेत्वो: क्रियायाइति शट: शानच् । निद्राकृति । शया नमप्रबोधयेत् ॥ विश्रान्ते ॥

शयानक : । पुं० अजगरे ॥ कृकलासे ॥ शेते । आनक : शीङ्भिय : ॥

शयालु : । पुं० वाहसे । अजगरे ॥ कु क्कुरे । शुनि । नृतकाकाके । शृगाले । सियाल०सयाल०बू०भा०प्र० त्रि० निद्रालौ । स्वप्नशि । निद्रा लु०बू०भा०प्र० । शयनशील । शी ङोवाच्यद्रुत्यालुच् ॥

शयित : । पुं० शैलौ । श्लेष्मान्तके । वसन्तकुसुमे । त्रि० निद्रिते । नि द्राणे । शेतेस्म । शीङ० । अकर्म कत्वात्कर्तरिक्त । निष्ठाशीङिति नकित्वम् । स्थिते ॥

शयितवान् । त्रि० निद्रिते ॥ शेतेस्म । शीङोऽकर्मकत्वात्कर्तरिक्तवतु । निष्ठा शीङ स्विदिमिदिक्ष्विदिधृषइतिन कित्वम् ॥

शयिता । त्रि० शयनयाजिनि ॥

शयु : । पुं० वाहसे । अजगरे ॥ शेते । स्व०स्ग०शी०स्तृ०चरि०तनि०धनि० सि० मस्जिभ्यस् : ॥

शयुन : । पुं० अजगरे ॥ शेतेऽसृयस्य म । यजि०यसि०शीङ्भ्यइतिशौ रुणनम् ॥

शय्या । स्त्री० शयनीये । तूलिकाद्या स्तरणविशेषे । शय्यतेऽस्य० शीलस्या धा । संज्ञायांसमजनिषदनि ञ्य प्रत्ययश्चिकचिदितिशीङोपधादि त्व । खट्वाद्यौ । गुम्फने । शब्दगुम्फे ।

शय्यावनु : । पुं० मत्कुणे ।

शर : । पुं० तेजनके । गुन्द्रे ॥ वाणे । काण्डे । दध्यग्रे । दधिसा रे ॥ न० सलिले । नीरे । जले ॥ शृणाति० शीर्यतेवा । शृहिंसा याम् । अच्० ऋदोरप्इत्यप् ॥

शरत्वम् । न० हैयङ्गवीने ।

शरजन्मा । पुं० षडानने । स्कन्दे । शरेषुजन्मास्य ॥

शरट : । पुं० सरटे । शृणाति : शकादित्वादटन् ॥ कुसुमशाके ।

शरणम् । न० गृहे । रक्षितरि । व धे ॥ रक्षणे ॥ गीर्यतेदुःखम स्मिन्निति व्युत्पत्त्याप्रपन्नानामार्त्ति हृति । यथा । शरणमहमसजन जीनपितानसुतानसोदरानान्यं । परमशरणमिदमेवचरणंममपूर्वं दे शिकन्यस्तमिति ॥ आश्रये ॥ घा तके ॥ शृणाति । शृ हिंसायाम् । ल्युट्० भावेवा ॥

शरणदः । पुं० रक्षाप्रदातरि० ई श्वरे ॥ त्रि० शरणदातरि ॥

शरणा । स्त्री० प्रसारण्याम् ॥

शरणागत । त्रि० आश्रिते ॥ शर णापन्ने । शरणार्थिनि ॥ शरणे आगतः ॥ शरणं प्राप्तिमिच्छतीहद्दा नवशात्मनाकिमामपि । शरणागत शतुसमन्नहरानिष्कृतिःक्वचित् ॥ शरणागतमार्त्तं दुर्बीनवातिमराम नः । सपत्नरवंयातियावद्दाहूतस म्प्लवम् ॥

शरणागतिः । स्त्री० शरणागमने ॥ साषड्विधायथा । आनुकूल्यस्यसं कल्पः प्रातिकूल्यस्यवर्जनम् । रक्षिष्यतीतिविश्वासोगोप्तृत्ववरणं तथा ॥ आत्मनिक्षेपकार्पण्ये षड्विधाशरणागतिः ॥

शरणार्थी । त्रि० शरणागते । अनु गते ॥

शरणापर्णकः । पुं० शरणापन्ने । स आरणीमिति ॥

शरणिः । स्त्री० पथि ॥ शृ० । बा हुलकादनिः ॥ आवली ॥ शर णिंहिंसामितिवेदभाष्यम् ॥ पृथ्व्याम् ॥

शरणी । स्त्री० पथि ॥ प्रसारण्याम् । जयन्त्याम् । अपावके ॥

शरण्डः । पुं० धूर्ते ॥ शरटे ॥ भू षणान्तरे ॥ पक्षिणि ॥ कामुके ॥ चतुष्पदे ॥

शरण्यः । त्रि० आर्त्तस्यरक्षितरि । घातरि । शरणेरक्षणेसाधुः । तत्रसाधुरितियत् ॥ शृणातिभयं वा । शृ० । शृरम्यांश्चेत्यन्यः । प रणमित्यपा । मासादित्वाद्यः ॥

शरण्या । स्त्री० शरणार्कशीम् । दुर्गा याम् ॥ यथा । विपत्तिमरुपिरि पुत्रखाञ्छरणागत : । शरण्याति मसाद्विभिन्निभिः परिकीर्त्तिता ॥

शरण्युः । पुं० वारिदे । वायौ ॥

शरत्क्षम् । न० वृक्षप्रभेदे ॥

शरत्कामी । पुं० कुक्कुरे ॥

शरत्पद्मम् । न० सिताम्बुजे ॥

शरत्पर्वं । न० दुर्गोत्सवे । कौमा मरे ॥

शरत्पुष्पम् । न० आकुल्ये० वृषे । छत्राख्ये । तगरे । भिण्डीफले । सुपुष्पे । पीतपुष्पे । काश्मीरेतरव टनागप्रसिद्धे । शारदपुष्पमात्रे ॥

शरत्, द् । स्त्री॰ वत्सरे । संवत्सरे । वर्षे ॥ शृणाति भासान् । शृ हिंसायाम् । शृदृभसोऽदिः ॥ ऋतु विशेषे, आश्विनकार्त्तिकौ : । वर्षावसाने ॥ शोर्यन्तोऽस्यां पाकीनौ षधयः । पूर्ववद्दिः ॥ तत्फलादि ऋफलयथा । नरः शरत्संभवकाल जन्मा भवेत्सुकर्मामृजुकरक्लौ । शुचिः सुशीलो गुणवान् सुमानीध नान्वितोराजकुलप्रपन्नः ॥

शरदः । त्रि॰ शरवर्षिणि ॥ शरं ददाति । डु दाञ् । कात्तपूर्तिक : ॥

शरदन्तः । पुं॰ हेमन्ते ॥ शरदोन्तोऽस्मिन् ॥

शरदा । स्त्री॰ संवत्सरे ॥ शरहती ॥ शरदोभावुरिमत्तेटाप् ॥

शरदिजः । त्रि॰ शरत्कालजाते ॥

शरदुदाशयम् । न॰ शरत्कालिकस रोवरे ॥

शरधिः । पुं॰ तूणे । तूणीरे ॥ शरा धीयन्तेऽस्मिन् । डु धाञ् । उपसर्गे घोः किः । किरसाद्याकार लोपः ॥

शरपर्णी । स्त्री॰ ओषधिविशेषे ॥

शरपुङ्खः । पुं॰ शोकगणौ । सरफों का॰ इ॰ भा॰ प्र॰ मेषधौ । अश्वशु मायधा । शरपुङ्खोयकृत्प्लीहगुल्मव णविषापहः । तिक्तः कषायः कासास्त्रज्वरश्वासहरोलघुः ॥

शरभः । पुं॰ मृगेन्द्रविशेषे, महामृगे । अष्टापदे । महासिंहे । पर्वताश्रये ॥ अस्य लक्षणं यथा महाभारते । अष्टपादूर्द्ध्वनयनकर्द्ध्वपादचतुष्टयः । सिंहहन्तु समायातिशरभोवनगोचरः इति ॥ शृणाति । शृ॰ । कृशृ शलिकलिगर्दिभ्योऽभच् ॥ करभि उष्ट्रे, वानरविशेषे ॥ शरी । विष्णौ ॥ शीर्यन्तइति । शरा : शरीराणि॰ शीर्यमाणत्वात्॰ तेषुप्रत्यगात्मतया भाति । भाष्टीप्ती । आतपतिकः ॥ पतङ्गे ॥ वर्णवृत्तविशेषे ॥ यथा । हिमकरतिलककलितमिहसगर्णं कलयशरममिदमतिसुखकरणम् । अविरतसकलहृदयकृतचरणं मणि वरनरपतिवद्गविहरणम् ॥ अशहि मशरशकलतृणकणपदकमलपदा चलस्तवूपमचतुर्द्दशपृतिसौलितनीन विरतौमन्विति शाद्गलघुभिरिति यावत् । यथा । सकलकमलद्व लविधरणयन : अखिलजलनिधि फणिपतिकृतशयन : । दनुजवि जयसुरपतिनतिमुदितौहरिरपहर तुदुरिततिमुदित : ॥

शरभङ्गः । पुं॰ गौतमवंशर्षी । रामा यणप्रसिद्धे । मुनिविशेषे ॥

शरभङ्गाश्रमः । पुं॰ तीर्थविशेषे ॥

शरभूः । पुं॰ पार्वतीनन्दने । स्कन्दे ॥

शरभूमिजः । पुं॰ गन्धके ॥

शरमय : । त्रि० शरनिर्मिते ॥

शरमल्ल : । पुं० खगविशेषे । गृध्रसाक्षे ।

शरलकम् । न० जले ॥

शरवणोद्भव : । पुं० स्कन्दे ॥

शरवाणि : । पुं० शरमुखे । शरजीविनि । पदातौ ॥

शरबीजम् । न० मातुके । कौटुम्बार्थे ।

शरव्यम् । न० लक्ष्ये । शरवेधिंसा यद्धितम् । उगवादिभ्यो यत् । यद्वा । शरान् व्ययति । व्येञ् संवरणे । सम्प्रसारणाभाव : ॥

शराघात : । पुं० प्रक्षेपाके । बाणाघाते ॥

शराटि : । शराडि : । स्त्री० शरारिविहगे ॥

शराति : । स्त्री० शराटी । आडि विहगे । शरं नीरमलति । अत० घञ्थ्यन्तिभ्यां सीष् ॥

शराभ्यास : । पुं० उपासने । शरशिक्षायाम् । शरस्य शरमोक्षस्य अभ्यास : ॥

शरारि : । स्त्री० सुरगाद्रि० द्र० भा० प्र० ॥ पक्षिविशेषे । आटी । शरं नीरम् ऋच्छति । ऋगतौ अच् : ॥

शरारु : । त्रि० हिंस्रे ॥ शृ घाते । शृ० । शृवन्द्योरारु : ॥

शरालि : । स्त्री० शरारिपक्षिणि ॥

शरं नीरम् ऋच्छति । ऋ० । अच् : । कपिलकादित्वात् लत्वम् ॥

शरालिका । शराली । स्त्री० शरालिविहगे ॥

शराव : । पुं० कुडवद्वयपरिमाणे चतु : षष्टितोलके । सेर० द्र० भा० प्र० । मल्लिकायाम् ॥ मृत्पात्रविशेषे । वर्द्धमानके । सरावा० द्र० भा० प्र० शरणम् । शृ० । स्वरोरप् । शृणातीति वा । अच् ॥ शरं शराद्या० अवति । अवरक्षणादौ । अण्० अच्० वा ॥

शरावती । स्त्री० रामात्मजस्य लवस्य राजधान्याम् ॥ नदीविशेषे ॥ एतस्या : पूर्वाभिमुखी० चक्रादिव षष्ठ्यां व्यवस्थितो देश : प्राग्देश : उत्तरापरस्थो व्यवस्थितस्तदुदीच्य : । तथा चोक्तम् । प्रागुदञ्चौ विभजते हंस : क्षीरोदकं यथा । विदुषां शब्दसिद्ध्यर्थं सा न : पातु शरावती ॥ शरा : सन्त्यस्याम् । मतुप् । शरादीनाञ्चेति दीर्घ : ॥

शरावर : । पुं० कवचे ॥ तूणीरे । यथा । शरावरौ शरै : पूर्णौ विध्यतोपश्यल्लक्ष्मणेति रामायणम् ।

शरावाप : । पुं० धनुषि ॥

शरावार्धम् । न० कुडवपरिमाणे । द्वात्रिंशत्तोलके । पावसेर द्र० भा० प्र० परिमाणे ॥

शराश्रय : । पुं० तूणे ।

शरासनम् । न० क्रोदण्डे । चापे धनुषि ॥ शरा अस्यन्तेऽनेन । च सुर्णपणे । करणे ल्युट् ॥

शरास्त्रम् । न० धनुषि ॥

शरि : । पुं० हिंस्रे ॥ शृणाति । शृ० । इन् ॥

शरिमा । पुं० प्रसवे ॥ शृणाति यौवनम् । शृ० । अश्रसुस्तृभ्य इमनिच् ॥

शरी । स्त्री० शुन्द्रायाम् । एरका त्रणे । गौरादित्वात्ङीष् ॥

शरीरम् । न० कले रे । गात्रे । वपुषि । संहनने । वर्ष्मणि । विग्रहे । समग्रेन्द्रियकतायामे० हि मर्मसमनुष्याद्योर्मादेहे । जरायुजा एडजोद्भिज्जास्वेदजभिन्नं० पादादिशिरोऽन्ते । शीर्यते० तस्वतानां विनश्यतीतिशरीरम् ॥ शरीरलक्षणंयथा । चेष्टेन्द्रियार्थाश्रय : शरीरमितिगौतम : । चक्षुषेष्टाश्रियसिताश्रयत्वनन्तनम् ० मैश्यर्यात् । अपितु० चाश्रयपदस्यत्वं कमन्यच्चे दाश्रयत्वादिव्याघटनेतत्वस्य म् । चेष्टात्वञ्च० प्रयत्नजन्यताव च्छेदकीजातिविशेष : । नचशरीराश्रयवेऽतिव्याप्ति : अन्त्यावयवित्वे नविशेषणात् । नचनिश्चेष्टशरीरे ऽव्याप्ति : ० तादृशेमानाभावात् ।

चतएवाह० इन्द्रियाश्रयइति । इ न्द्रियाश्रयत्वञ्च० अवच्छेदकताख्य स्वरूपसम्बन्धविशेषेण० पत्तुप्राणादे मदसंयोगिलादिप्रतीते : । अर्थाश्र यत्वमित्यत्राथंशब्देनदुःखादिपर : । तदाश्रयत्वञ्चघटादावतिव्याप्त : । किन्तुसुखदु : खान्यतरपर । अतए वभाष्ये० यस्मिन्नायतनेसुखदु : ख योः प्रतिसंवेदन प्रवर्त्तते० सएव माश्रयस्तच्छरीरमिति । वस्तुतस्त्व स्मतराश्रयत्वमपितत्त्वग्रागम् । कि न्तु० सुखाश्रयत्वदु : खाश्रयत्वेति लक्षणद्वयेतात्पर्यम् । शरीरत्वत द्वाश्रयत्वमवच्छेदकतासम्बन्धे नघ-त्वादेरलक्ष्यत्वं तत्वाद्यवयविस्वेनवि शेषणीयम् ० खांगशरीरेनारकिश शरीरेद्वाहोसुखदु : खस्वीकारान्नाव्या प्ति : । नचरन्नूल्यचस्मशरीरेऽव्या प्ति : ० सुखाद्याणयसद्व्यलक्षण्या ध्यमातिमत्त्वस्यविवक्षितत्वात् ० तादृ शजातिश्चमनुष्यत्वचैत्वादि : ० कालभैदेननरसिंहशरीरारम्भे हा नरसिंहत्वजातिमादायनरसिंहश रीरेलक्षणसमन्वयइति ॥ २ ॥ शृणाति० शीर्यतेरामादिनाया । शृ० । कृशृपृकटीतीरन् ॥ षडे चादि : ॥

शरीरज : । पुं० रोगे ॥ कामे ॥ पुत्रे । त्रि० देहजाते ॥ शरीरा

॥ चर्मवृक्षविशेषे ॥

शशिप्रभम् । न॰ मुक्तायाम् ॥ कुमुदे । त्रि॰ चन्द्रसमदीप्तियुक्ते ॥

शशिप्रभा । स्त्री॰ ज्योत्स्नायाम् ॥

शशिभूषणः । पुं॰ चन्द्रशेखरे । शिवे ॥

शशिलेखा । स्त्री॰ चन्द्रमसः कलायाम् । इन्दुलेखायाम् ॥ गुडूच्याम् ॥ बाकुच्याम् । सोमराज्याम् ॥ चन्द्रलेखाभिधेवृत्ते । रसात्मायाः प्रभेदे ॥ यथा । शर्करायामयुक्तेन घृतदुग्धधृतेन च । पटपत्राभिरुचिरयोमयिशिलेखेतिकीर्तिता ॥ शशिलेखाहिमानद्याः कथ्यापुष्टिप्रदाबहु । कामदिप्तसुराशीशामहादाघविनाशिनी ॥

शशिशिखिका । स्त्री॰ शशिलेखायाम् ॥

शशिवदना । स्त्री॰ गायत्रीछन्दःप्रभेदे ॥ शशिवदनाख्यी ॥ यथा । शशिवदनानांब्रजतरुणीनाम् । अधरसुधोर्मिमधुरिपुरैच्छत् ॥ चन्द्रसममुखार्थायेरिति ॥

शशिवाटिका । स्त्री॰ पुनर्नवायाम् ॥

शशिशेखरः । पुं॰ ईश्वरे । चन्द्रमौलौसदाशिवे ॥ बुद्धभेदे । चक्रसंवरे । वज्रक्षराङ्लिनि । वज्रटीके ॥

शशीर्षम् । न॰ शशलोमनि ॥ यथा स्वकर्णा॰शशीर्षम् । शशीर्षकारयकरणमितिचन्द्रगोमिविज्ञानुशा

समास्॰कौषलम् ॥

शश्वत् । अ॰ आत्मप्रश्ने ॥ सहये ॥ पुराकल्पे ॥ सदार्थे । नित्ये । निरन्तरे । आभीक्ष्ण्ये ॥ पुनरर्थे ॥ शंशसिमनसंदा । शश॰ । बाहुलकात्॰वत् ॥ सहार्थे ॥

शष्कुलः । पुं॰ शिस्त्री । कर्ण्डे ॥

शष्कुली । स्त्री॰ पिष्टविशेषे । सोहाली तिख्याते ॥ यथा । समिताचावृताकायाशोपणीतलवावर्तयेत् । अचेतांभर्जयेत्सिद्धाशष्कुलीफेनिकासुधा ॥ कर्णरन्ध्रे ॥ यथाकर्णशष्कुल्यवच्छिन्नंनभएवश्रोत्रमिति ॥ सौरी॰इ॰भा॰प्र॰मत्स्ये ॥ तद्पाययाः । शष्कुलीयाविघ्नोद्यामधुराउत्तुरास्ता । गौराद्ित्वान्ङीप् ॥

शष्पम् । न॰ नवीनतृणे । बालतृणे ॥ पुं॰ प्रतिभाहानौ । शष्यते॰प्रत्यनेन । असुविंसायाम्॰शुषशोषणे॰वा । खष्पशिल्पशष्पेतिपो निपातनात्॰षत्वञ्च ॥

शसनम् । न॰ परस्परानि । यज्ञार्थपशुहनने । शसु॰ । भावेल्युट् ॥

शस्तम् । न॰ श्वःश्रेयसे । शिवे । क्षेमे ॥ त्रि॰ कल्याणयुक्ते ॥ स्तुते ॥ प्रशस्ते ॥ शस्यतेस्म । शंसुस्तुतौ । कर्मणिक्तः ॥

शस्तकम् । न॰ अङ्गुलित्राणे ॥

शस्तक्षेमकः । त्रि॰ प्रशस्तक्षेमात

शस्त्राङ्गः । त्रि० रम्यतनौ ॥ शस्त्रान्य स्त्रान्यस्य ॥ पुं० अधीतकल्पादिवेदे ॥

शस्त्रम् । न० लौहे ॥ लौहमायसे । अस्त्रे । आयुधे ॥ शस्त्रास्त्रयोर्भेदस्तु कौटिल्यादौ शस्त्रास्त्रयोर्भेद उक्तः । तथाहि । येनकरमुक्तेन छन्दितलक्ष्यं भ्रमादि । येनप्रक्षिप्तं गच्छति तदस्त्रं बाणादिकमनयोर्भेदः । अपिच । अस्त्रं मन्त्राभिमन्त्रितम् शस्त्रं तद्विरहितमिति ॥ शस्त्रेऽनेन । शस्तुतिं सायाम् । दाम्नीतिष्ट्रन् । सर्वधातुभ्यष्ट्रनिति ॥ अभिधिति स्त्रियामिति : स्त्रीत्वा । अप्रगीतकर् जाती ॥ स्तोत्रादिनाशस्त्रमामन्त्र्यर्थः ॥ अप्रगीतमन्त्रसाध्यायांस्तुतौ ॥ अप्रगीतमन्त्रसाध्यगुणनिष्ठगुणाभिधानं शस्त्रमिति याज्ञिकाः ॥ अथ अस्त्रार : ॥ पुं० खड्गे । तरवारौ ।

शस्त्रकम् । न० अयसि । लौहे ॥ शस्त्रमिव । शस्तिः । ष्ट्रन् । स्वार्थे कः ॥

शस्त्रकर्म । न० वैद्यानांप्रधानेकर्मविशेषे ॥ तदष्टविधंभवति । यथा । छेद्य० भेद्य० लेख्य० वेध्य० एष्यम् आहार्यं० विस्राव्यं० सीव्यमित्यष्टभेदात् ॥ ९

शस्त्रकोषतरुः । पुं० महापिण्डीतरौ ॥

शस्त्रजीवी । पुं० शस्त्राजीवे ॥

शस्त्रधारजीवक । पुं० शस्त्राजीवे ॥

शस्त्रपाणि : । पुं० खड्गादिशस्त्रहस्ते ॥ आततायिविशेषे ॥

शस्त्रभृत् । पुं० शस्त्रधारिणि ॥

शस्त्रमार्ज : । पुं० असिधावके । शस्त्राजीवे ॥ शस्त्रंमार्ष्टि । मृज् शुद्धौ । कर्मण्यण् ॥

शस्त्रशास्त्रम् । न० धनुर्वेदस्योपवेदे ॥

शस्त्रहत : । त्रि० शस्त्राघातेनमृते ॥

शस्त्रहस्त : । त्रि० शस्त्रपाणौ ॥

शस्त्राजीव : । त्रि० आयुधजीवे । आयुधीये । आयुधिके ॥ शस्त्रमाजीवति० उपजीवति । जीव० । कर्मण्यण् ॥

शस्त्राभ्यास : । पुं० शस्त्रविद्यायाम् ॥

शस्त्रायसम् । न० पिण्डायसे । तत्पु० भा० ॥

शस्त्री । त्रि० शस्त्रविशिष्टे ॥

शस्त्री । स्त्री० छुरिकायाम् ॥ ष्ट्रन : षित्त्वान्ङीप् ॥

शस्यम् । न० वृक्षादिफले ॥ शस्यते । शसु० । शकिशसिचतीतियत् ॥ ताराव्याचक्षते न्यायस्यशूकरवान् भव : ॥ सोपधान्ये ॥ यथा । शस्यं क्षेत्रगतं प्राहुः सतुषंधान्यमुच्यते । आमंवितुषमित्युक्तं स्विन्नमन्नमुदाहृतमितिस्मृतिः ॥

तीक्ष्णव्यवायिसूक्ष्माम्लामिष्यन्दिकटुपाकि च ॥

शाकयोग्यम् । न० धान्याके ॥

शाकराट् । पुं० वास्तूके ॥

शाकराज: । पुं० वास्तूके ॥

शाकवृक्ष: । पुं० ग्रन्थिफले ॥

शाकल: । पुं० उशीरग्रामे ॥ वाहीकग्रामे ॥

शाकल्य: । पुं० ऋषिविशेषे ॥ शकलस्यर्षेरपत्यम् । गर्गादित्वात् यञ् ॥

शाकशालेय: । पुं० अश्वत्थाम् ॥

शाकबिल्व: ।) पुं० वार्त्ताकौ ।
शाकबिल्वक: ।)

शाकवीर: । पुं० जीवशाके ॥ पुनर्नवायां ॥

शाकवृक्ष: । पुं० शाके । वरुणे । भल्लीपने । अश्वपर्णे ॥

शाकशाकटम् । न० शाकक्षेत्रे ॥ शाकानां भवनं क्षेत्रम् । भवने क्षेत्रे शाकटशाकिनाविति शाकट: ॥

शाकशाकिनम् । न० शाकशाकटे ॥ शाकानां भवनं क्षेत्रम् । भवने क्षेत्रे शाकटशाकिनाविति शाकिन: ॥

शाकश्रेष्ठ: । पुं० न० वास्तूकशाके ॥

शाकश्रेष्ठा । स्त्री० जीवन्त्याम् । वार्त्ताकौ ॥ डोडीक्षुपे ॥

शाकाख्यम् । न० भवशुष्टौ । यथा । मूलपत्रकरीराग्रफलकाण्डाधिरूढकम् । त्वक्पुष्पकवकञ्चैव शाकं दशविधं स्मृतम् ॥ पुं० शाकवृक्षे । अतिपत्रे । श्रेष्ठकाष्ठे । स्थिरसारे । टङ्कद्रुमे । सागोनवृ० गौ० भा० ॥

शाकाङ्गम् । न० मरिचे ॥

शाकाम्लम् । न० वृक्षाम्ले ॥

शाकाम्लभेदनम् । न० शुक्ते । काञ्जिकभेदे ॥

शाकाख्या: । स्त्री० राजतुम्ब्याम् ॥

शाकिनम् । न० शाकक्षेत्रवति । शाकक्षेत्रशाकी० इत्यर्थे ॥ मत्स्यैवामादित्वाद्य: । शाकोपलक्षितद्रव्यत्वञ्च ॥

शाकिनी । स्त्री० दुर्गायाश्चानुचरीविशेषे ॥ शाकयुक्तायां भूमौ ॥ यथा । मर्कट: शाकिनीगोपालकामन्दनानम् । अनूपपर्वतारामादुर्भिक्षेनतथा: ॥ मर्कटीधान्यादिशक्षदारेणोपजीव्य: । पत्रपुष्पफलादिषड्विधशाकयोगात् । शाकिनी० शाकवाटिका० शाकाद्याहरणेन । गावो । दुग्धादिना । बालं । भस्माद्याहरणेनमस्कन्दनंसस्थानाऽन्याग० इत्यादिक्रमेण० व्यवहारनिवृत्त्याथ । वनंमतयुयाद्याहरणेन । अनूपंमहूद्रकादि

क्त :॰ सम्प्रदायशास्त्र [illegible] न । प्रवर्तीयैरिकमद्राद्यादरणेन । राधामेवादिनित्यर्थ : ॥

शाक्ती । पुं॰ मदच्छा [illegible]

शाकुन : । पुं॰ न॰ पक्षपक्ष्यादिरूप शकुनद्वारा [illegible] मनिराध कपन्थे । वसन्तराजादौ ॥

शाकुनि : । त्रि॰ पक्षिजीविनि ॥

शाकुनिक : । पुं॰ जीवान्तके । पक्षि [illegible] इत्यादि । शकुनान् हन्ति । पक्षिम [illegible] । [illegible] ॥

शाकुनेय : । पुं॰ कुक्कुटे । [illegible] क्षुद्रपेचके । शकुनेरपत्यम् । शुभ्रा दित्वाड्ढक् ॥

शाकुन्तलेय : । पुं॰ भरते । शकुन्तला या अपत्यम् । स्त्रीभ्याढक् ॥

शाकुलिक : । पुं॰ मत्स्यजीविविशेषे शकुलान् हन्ति । पक्षिमत्स्ये ति ठक् ॥

शाकर : । पुं॰ [illegible] ॥

शाक्त : । त्रि॰ सर्वदेवमय्याः शक्ते [illegible] पासके । शक्तिर्देवतास्य । सास्यदे वतेत्यण् । यथा । शाक्ताः सर्वे द्विजाः सर्वेऽब्रवीत्स्रीमयोपासता : । [illegible] । [illegible] सत्ता दिवी गायत्रीं परमाक्षरीम् । [illegible] शक्त्युपासनानन्तर अन्योपासननिषे धोयथा । वस्तुयाराधनकृत्वानान्य स्याराधनं चरेत् । चन्यस्यारवा दृ विधि [illegible] इति

वैम्यत्वम् । देवीभक्त्यापराधवद्रुद्र [illegible] दातृत्वमुक्तं मुखमण्डलान्ते । शास्त्रात् [illegible] मूलमल्यका : । [illegible] मौनौ [illegible] मेति । गर्ग [illegible] नि॰ कुण्यन्ति [illegible] : ॥

शाक्तिक : । त्रि॰ शक्त्युपजीविनि ॥ शक्त्याजीवति । वेतनादित्वाट्ठ ञ् ॥

शाक्तीक : । त्रि॰ शक्तिहेतिके । श क्तियोधिनि । शक्ति : प्रहरणम स्य । शक्तियष्ट्योरीकक् ॥

शाक्य : । पुं॰ बुद्धे । शक्तोऽभिज [illegible] । शक्तिकादिभ्योऽन्यः ॥ शाक्यमुनौ । मौमयत् ॥

शाक्यमुनि : । पुं॰ शौद्धोदनौ । मायादेवीसुते ॥ शक्तोऽभिजनो ऽस्य । शण्डिकाद्योऽन्य : ॥ य द्वा । शाकवृक्षप्रतिच्छन्नं वासयस्मा च्चक्रिरे । तस्मादिक्ष्वाकुवंश्यास्ते शाक्याइतिभु विश्रुता : इतिसुन्द रानन्दचरितात् । पचमर्य : । [illegible] : पि [illegible] : गौतमवंश [illegible] शाक्य [illegible] शाक्या : । शाकिभया : । दिगादित्वाद्यत् । स [illegible] मुनि : । शाक्यश्चा सौमुनिश्चेति॰ शाक्यमुनि : ॥

षट्रूरेषगदस्वाया : शारदीयोमहोत्सव : ॥

शारदीयमहापूजा । स्त्री॰ शरत्कालिकदुर्गामहापूजायाम् ॥

शारद्वतः । पुं॰ कृपे ॥

शारिः । पुं॰ अक्षोपकरणे । द्यूतसाधने । खेलन्याम् । शारे । गुटिका॰ गोट॰ सारि॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ स्त्री॰ शकुनिकाप्रभेदे ॥ युद्धार्थगजपर्याणे ॥ व्यवहारान्तरे ॥ शृणाति । शॄ॰ । अः शकुनाविति ॰इञ् ॥ कपटे ॥ बह्वादित्वात् पक्षेऽपि॰ शारी ॥

शारिका । स्त्री॰ खगान्तरे । पीनपादायाम् । गोराण्याम् । मैना॰ इ॰ भा॰ ॥ शृणातिदुःखमिति हिनस्ति वा । शॄ॰ । ण्वुल् । प्रत्ययस्थादित्वम् ॥ वीणावादनदण्डे ॥ इ॰ ह॰न्द्र : ॥

शारीफलम् । न॰ अष्टापदे । शारिखेलनाधारे । शारीणांस्थितिनाधारपट्टे । चौपड॰ इ॰ भा॰ शारीफलकम॰ पट्ट : ॥

शारिफलकः । पुं॰ न॰ शारिफले । अष्टपीठिकायाम् ॥

शारिवा । स्त्री॰ गोपाम् । श्यामायाम् । अनन्तायाम् । उत्पलशारिवायाम् ॥ अस्यागुणाः । श्वेतकृष्णाप्रभेदेनशारिवाद्विविधास्मृता ॥ शारिवायुगलंस्वादुस्निग्धंशुक्रकरंगुरु । अग्निमान्द्यारुचिश्वासकासामविषनाशनम् ॥ दोषत्रयास्रप्रदरज्वरातीसारनाशनम् ॥ अपिच । एकं वाशारिवामूलंसर्वव्रणविशोधनमिति ॥ शरणम् । शॄ॰ । कृमृदृत्यादिना॰ इत् । शारिरत्यस्याः । अन्येष्वपीति वः ॥

शारिशृङ्खला । स्त्री॰ पाशकविशिष्टे । पशस्याम् ॥ यथा । युद्धरीतिस्विडोद्दं॰ पक्षमीशारिशृङ्खला । नयपीठीचाष्टकाष्ठी॰नवःस्रात्वायपुरक : ॥ एतेपाशकभेदाः स्युः॰ यांयवीलाइलिपिच । इति शब्दरत्नावली ॥

शारी । स्त्री॰ शारिपदार्थे ॥ शुभायाम् ॥

शारीरः । पुं॰ जीवे ॥ म॰ इषि ॥ त्रि॰ देहजे । शरीरेभवः शरीरस्यायं वा । अण् ॥ कर्मविशेषे । शरीरस्थितिमात्रप्रयोजने॰ कौपीनाच्छादनादिप्राणधारणमात्रादिरूपेऽस्मिस्तथास्वाध्यनुज्ञाते । शारीरं केवलं कर्म कुर्वन्नाप्नोति किल्बिषमिति भगवदुक्तेः ॥ शरीरप्रधानैः कर्मादिभिः साध्ये चकर्मणि न तु येऽवलिनः शरीरेण॰ पक्षेतेतस्यैतद्वृत्युक्तेः ॥ शरीरमात्रसाध्ये चकर्मणि ॥ तपोविशेषे ॥ यथा । देवद्विजगु

रुप्राज्ञपूजनं शौचमार्जवम् । ब्रह्म
चर्यमहिंसा च शारीरं तप उच्यते ॥
शारीरकः । पुं० जीवे ॥ शरीरमेव
शरीरकम् । तत्र भवः । अण्
॥ शारीरकभाष्यमित्यभेदोपचा
रात् ॥
शारीरकसूत्रम् । न० उत्तरमीमांसा
याम् । अथातो ब्रह्मजिज्ञासेत्या
दिव्यासप्रणीतेषु० जीवसाधारण्य
आदिषु वेदान्तार्थसङ्ग्रहवाक्येषु ॥
शारीरको जीवः स सूच्यते याथात्म्ये
न निरूप्यतेऽस्मिन्नित्याख्यानात् ॥
शारीरकीयः । पुं० ग्रन्थविशेषे ॥
शारीरकमधिकृत्य कृतो ग्रन्थः । अ
धिकृत्य कृते ग्रन्थ इत्यर्थे० वृद्धाच्छः ॥
शारुकः । त्रि० हिंसके ॥
शार्कः । पुं० शर्करायाम् ॥
शार्ककः । पुं० दुग्धफेने । शर्क
रापिण्डे ॥
शार्करः । पुं० दुग्धफेने । शर्करैव
। शर्करादिभ्योऽण् । शर्करान्वित
देशे । शर्करायाम् । शर्करिले ॥
शर्कराऽस्त्यत्र । देशे लुबिलचौ चेति
चातुरर्थ० ॥ त्रि० शर्करासम्बन्धि
नि ॥
शार्कराक्ष्यः । पुं० जनाख्यर्षौ ॥
शर्कराक्षस्यापत्यम् । गोत्रापत्ये०
गर्गादित्वाद्यञ् ॥
शार्ङ्गः । पुं० न० विष्णोर्धनुषि ।

शृङ्गमात्रे ॥ शृङ्गस्य विकारः ।
अनुदात्तादेरञ् ॥ पुं० पक्षि
णि ॥ शृणाति । शॄ० । गन्श्च
कुनादिति गन्० तस्य नुट् । पक्षी
ऋषितीति धातोर्धिः । त्रि०
शृङ्गसम्बन्धिनि ॥ न० आर्द्रके ॥
शार्ङ्गधन्वा । पुं० विष्णौ ॥ शृङ्ग
स्य विकारात्मकं० शार्ङ्गनामधनु
र्यस्य । धनुषश्चेत्यनङ् । यथा
। भूतादिमिन्द्रियादिं च द्विधाहङ्कार
मीश्वरः । बिभर्ति शङ्खरूपेण शार्ङ्ग
रूपेण च स्थितमिति वि० पु० ॥
शार्ङ्गपाणिः । पुं० विष्णौ ॥ शा
र्ङ्गं पाणौ यस्य सः । प्रहरणार्थेभ्यः
परे निष्ठासप्तम्याविति पाणेः परनि
पातः ॥
शार्ङ्गी । पुं० विष्णौ ॥ शार्ङ्गमस्या
स्ति । अत इनिठनाविति० इनिः
। धन्विमात्रे ॥
शार्दूलः । पुं० व्याघ्रे ॥ पशुविशे
षे । राक्षसे । उत्तरस्थितः स
त्तमे । यथा० राजशार्दूलः ॥
अग्नेः । चित्रके ॥ शारयति । शॄ०
स्वार्थे णिच् : क्विप् । दूयते । दूङ्
परितापे । कर्मभाविते घञर्थे : ।
बाहुलकात् क्तः । शार् चासौ दूलश्च ।
यद्वा । शृणाति । पिच्छादित्वात् दूल
च् । बाहुलकाद् ह्रस्वः । वृद्धिः ॥
शार्दूलललितम् । न० धृति १८

सादृक् ॥ शष्कुलीसदृशी ॥ शष्कुलीव । अङ्गुल्यादिभ्यष्ठक् ॥

शासकः । त्रि० शासनकर्त्तरि । उपदेष्टरि । शास्तरि ॥ शास्ति । शासु० ण्वुल् ॥

शासनम् । न० राजदत्तोर्व्याम् ॥ लेखे । लिपौ । लेखायाम् ॥ आज्ञायाम् । प्रवर्त्तनायाम् ॥ शास्त्रे ॥ शास्तौ ॥ दमे ॥ स्मृतिरूपिशरासनवती ॥ शासुप्रनुशिष्टौ । ल्युट् ॥ । त्रि० । शासयितरि ॥ जितनाक्षासनेन्द्रादि स्वायाम् ॥

शासनहरः । पुं० राजदूते । आज्ञावाहके ॥

शासितः त्रि० कृतशासने ॥

शासिता । त्रि० शासनकर्त्तरि । उपदेष्टरि । शास्तरि ॥ ब्रह्मादिस्तम्बपर्य्यन्तस्य० चेतनाचेतनस्य० जगतो नियन्तर्य्यन्तर्यामिणि परमात्मनि ॥ येनवाय्वादीनामीषादिनियमो यथादित्यादीनां भयादिनियमो यज्ञकर्मणां फलं प्रतिनियतमेतत् सर्वं परमात्माधीनमस्ति ॥

शास्तिः । स्त्री० आज्ञायाम् । राजदण्डे शासु० । बाहुलकात् तिप्रत्ययः इत्वाभावश्च

शास्ता । पुं० उपाध्याये । पितरि ॥ राजनि ॥ बुद्धे ॥ समन्तभद्रे ॥ जिने ॥ त्रि० शासके । देशके । शासितरि ॥ शास्तिशिक्षयति० तृन्० शास्ता । तन्नृत्वीशंसिक्षदादिभ्यः संज्ञायामनिटाविति तृन्० वक्ता । नप्तृदियष्टृच्युत्पत्तिपक्षे नियमार्थं सूत्रमिदं ॥ पितृवत् शास्तृशब्दः ॥ बोधात् चाविधाताथपीशो भगवान् यतो ह्येष शास्ता विशेषेण धर्माधर्मौ प्रकाशिताविति वत्सपुराणे तत्स्वयं तथावितिलब्धोऽर्थः ॥ प्रशासितरि । ईश्वरे ॥ सर्वं योनवधिमाप्त वतवधसं यस्याधिकृतानां तु सूर्यादिभिरनुशिष्टकारीतीति तथा । शासितयं वपिसिट् कस्तयापि वहुत रप्रयोगानुरोधार्दनिलमागमशासनमितिन्यायात्० यसितस्कभितेत्यादिकं निपातनादिकभावः ॥

शास्त्रम् । न० । आज्ञायाम् । निर्देशे । आगमे । वेदे । शिष्यते० अनुशिष्यतेऽनेनेति शास्त्रं वेदादिश्च ॥ वेदोपजीविषु० स्मृतिपुराणायमादिषु ॥ एकप्रयोजनोपनिबद्धेऽशेषार्थप्रतिपादके ॥ छन्दोव्याकरणाभिधानकोषकलाचतुर्वर्गतुरगखड्गादिलक्षणग्रन्थाः शास्त्राणि मनन्ति ॥ प्रवृत्तिर्वा निवृत्तिर्वा नित्येन कृतकेन वा । पुंसां येनोपदिश्येत तच्छास्त्रमभिधीयते ॥

तच्छास्त्रं त्रिविधं प्रोक्तं सात्त्विकादि
विभेदतः। यथोक्तं देवीभागवते
। सात्त्विकं तच्च वेदान्तमीमांसाख्य
असंमतम्। तामसं न्यायशास्त्र
ञ्च हेतुवादाभियन्त्रितमिति ॥ शा
स्त्राभ्यासशास्त्रातिरिक्तशास्त्रनिन्दा
यथा कुलार्णवे। षड्दर्शनमहा
कूपे पतिताः पशवः प्रिये। पर
मार्थं न जानन्ति पशुपाशनियन्त्रिताः
॥ वेदशास्त्रार्णवे घोरे ऊह्यमाना इत
स्ततः। षडूर्मिनिग्रहग्रस्तास्ति
ष्ठन्ति हि कुतार्किकाः॥ वेदागम
पुराणज्ञः परमार्थं न वेत्ति यः।
विडम्बकस्य तस्यैतत्तत्सर्वं काकभा
षितम्॥ इदं ज्ञानमिदं ज्ञेयमिति
चिन्तासमाकुलाः। पठन्त्यहर्निशं
देवि परतत्त्वपराङ्मुखाः॥ वाक्य
च्छन्दोनिबन्धं च काव्यालङ्कारशो
भिताः। चिन्तया दुःखिता मू
ढास्तिष्ठन्ति व्याकुलेन्द्रियाः॥ अ
न्यथा परमं तत्त्वं जनाः क्लिश्यन्ति
चान्यथा। अन्यथा शास्त्रसद्भावो व्या
ख्यां कुर्वन्ति चान्यथा॥ कथयन्त्यु
न्मनीभावं स्वयं नानुभवन्ति च। अ
हङ्कारहताः केचिदुपदेशादिवर्ज्जि
ताः॥ पठन्ति वेदशास्त्राणि विवद
न्ति परस्परम्। न जानन्ति परं तत्त्वं
दर्वी पाकरसं यथा॥ शिरो वहति
पुष्पाणि गन्धं जानाति नासिका।
पठन्ति वेदशास्त्राणि दुर्लभो भावबो
धकः॥ तत्त्वमात्मस्थमज्ञात्वा मू
ढः शास्त्रेषु मुह्यति। गोपः क
क्षगते छागे कूपे पश्यति दुर्मतिः॥
संसारमोहनाशाय शाब्दबोधो न हि
क्षमः। न निवर्त्तते तिमिरं कदा
चिद्दीपवार्त्तया। प्रज्ञाहीनस्य पठ
नमन्धस्य दर्पणं यथा। देवि प्रज्ञा
वतः शास्त्रं तत्त्वज्ञानस्य साधनम्॥
अग्रतः पृष्ठतः केचित्पार्श्वयो
रिति केचन। तत्त्वमीदृक्तादृगि
ति विवदन्ति परस्परम्॥ सविद्या
दानशीलादिगुणैर्विख्यातमानवः
। अहमस्म्यहमस्मीति दूरस्थः काध्यते
जनः॥ प्रत्यक्षग्रहणं नास्ति वार्त्त
याग्रहणप्रिये। एवं वेदशास्त्रसमू
हार्थे दूरस्थाः संशयः॥ इदं ज्ञा
नमिदं ज्ञेयं सर्वं तच्छ्रोतुमिच्छति।
दिव्यवर्षसहस्रायुः शास्त्रान्तं नैव
गच्छति॥ वेदाद्यनेकशास्त्राणि
चाल्पायुर्विघ्नकोटयः। तस्मात्
सारं विजानीयात् क्षीरं हंस इवाम्भ
सः॥ अभ्यस्य सर्वशास्त्राणि तत्त्वं
ज्ञात्वाथ बुद्धिमान्। पलालमिव
धान्यार्थी सर्वशास्त्राणि सन्त्यजेत्॥
यथाऽमृतेन तृप्तस्य नाहारेण प्रयोजन
म्। तत्त्वज्ञस्य तथा देवि न शास्त्रे
ण प्रयोजनम्। न वेदाध्ययनान्मु
क्तिर्न शास्त्रपठनादपि। ज्ञानादेव

शिम् ॥ मधुशिग्रौ । स्वच्छिचितंक्षमपि सप्रसादनम् ॥

शिग्रुमूलम् । न० शोभाञ्जनजटायाम् ॥ यस्युक्ता : । मौसंकुष्ठरदन्तदौ शिसदग्धं सिन्धूत्थतैलासुरीराथौ सद्भुमिरातथौ शरसंमूलमर्वशिग्रुजम् । तक्रारीवर्द्धमाम्बुनिर्विषितैश्रीचन्द्रचूडप्रियापादश्रीशंकरेश्वर । हिमगिरीय : प्राप्तिक्रासिपुमान् ॥ शिग्रुमूलस्य पाठ मे यमशीर्विनाशनम् । यमनंकायुरीणस्यपितात् कपालाश्रमम् ॥

शिग्रुबीजम् । न० शिग्रुजी ॥

शिङ्घाणम् । न० नासिकामले ॥ शिङ्घ्यते । शिङ्घिषाप्राणे । थादवीरूधूशिङ्घिभ्राम्य : । पृषोदरादित्वात्पक्षे सावीय : ॥ पुं० ग्रीवायां ॥ न० कायमले ॥ लौहमले । मण्डूरे ॥

शिङ्घाणकः । पुं० श्लेष्मणि ॥ न० नासिकामले ॥ शिङ्घ्यते । शिघि० । आणकीलूधूशिङ्घिभ्राम्य : ॥

शिङ्घिणी । स्त्री० नासिकायाम् ॥

शिङ्घितः । त्रि० घ्राते ॥

शिच् । स्त्री० शिक्ये ॥ शिच्यते : सुशिग्वेदविषाणवेदय : ॥ शिचे : क्षिप् ॥

शिञ्जा । स्त्री० भूषणशब्दे , धनुर्गुणे ॥ शिञ्जनम् । शिञ्जि अव्यक्ते शब्दे ॥ गुरोश्च हलः : । टाप् ॥

शिञ्जितम् । न० भूषणध्वनौ । नूपुरशब्दे । शिञ्जनम् । शिजि० । ताच्छादि : । भावे क्तः ॥ त्रि० शब्दायमाने । कर्तरि क्तः ॥

शिञ्जिनी । स्त्री० मौर्व्याम् । धनुर्गुणे । शिञ्जते । शिजि० । आवश्यके णिनि ॥

शिण्डाकी । स्त्री० खाद्यद्रव्यविशेष : राजिकायुक्ता : सर्षपशरैमूलकद्दवैर्लिप्यमाधकुस्यपिष्टके ॥ यथा । शिण्डाकी राजिकायुक्ता : स्यान्मूलकादाद्रवे : । सर्षपसत्त्वैर्विशलिपिष्टकसंयुते : ॥ सहिते विशिष्टय : । शिण्डाकीरोचनी गुर्वी पित्तश्लेष्मकरी स्मृता ॥ इति राजनिघण्टुः ॥

शित : । त्रि० दुर्बले । कृशे ॥ तीक्ष्णे । निशिते । शातितम् । शो तनूकरणे० शोङ्गतौ वा । क्तः । शाच्छोरितित्वम् ॥

शितद्रुः । स्त्री० शतद्रुनद्याम् ॥ चीरमीरटे ॥

शितशूकः । पुं० यवे । गोधूमे ॥ शितंशूकंयस्य ॥

शिताग्र : । पुं० कण्टके ॥

शिति : । पुं० भूर्जे ॥ त्रि० सिते । धवले ॥ असिते । श्यामले ॥ श्रीयते । शिनोति सम्यः । शिञ् निशा

मे । शिप० शिव्या । भवे : सौ चात् ० क्रमितमिशतिस्तथामत दृश्वेति० दृढ्सपकित् ० अतदुदा हेरीवा ॥
शितिकण्ठ : । पुं० मयूरे । दृशे । शिवे ॥ शितिः काल : कण्ठोऽस्य ॥ दात्यूहखगे ॥
शितिचर : । पुं० सुनिषण्णशाके ।
शितिवार : । पुं० शाकविशेषे ॥
शितिच्छद् :) शितिपक्ष :) पुं० हंसे ॥
शितिसार. । पुं० तिन्दुके । स्तूर्ण [illegible] । तेंदू । हू० प्र० हर्ष ॥ शिति : काल : सारोमज्जायस्य. ॥
शितिसारक : । पुं० शितिसारे ।
शिथिलम् । त्रि० श्लथे । ढीला हू० भा० । न० मन्दगमने ॥ अप गमे ॥ स दैर्ध्यविशेषे ॥ श्रयते चर्मे । अजिरशिशिरशिथिलितिक्ति रथ० उपधायादृत्वम् ० रेफलोप. प्रत्ययरेकस्यलत्वञ्चनिपात्यते ॥
शिथिलित । त्रि० विश्लथिते ॥
शिनि : । पुं० सात्यते : पितामहे० क्षत्रियविशेषे ॥
शिनिनप्ता । पुं० सात्यकौ ॥ शिने नप्ता ॥
शिपि. । पुं० रश्मौ ॥ पशौ ॥ मा० ॥ वाहुलकात्कि : ॥
शिपिविष्ट : । पुं० खलतौ । खल्वा टे । दुश्चर्मणि । पिनाकिनि । शिवे ॥ विपक्षौ॰ यथा । मैत्रावरुणयोगा त्स्वीतवारिप्रभवते । ततपानोद्र चयाश्चं वशिपयीरक्षमेता : । शिवप्रवेशाधिख्ये श : शिपिविष्टइष्टि ष्यते ॥ शिपिषु रश्मिषु पशुषु वा विष्ट.प्रतिष्ठितोऽथस्वरूपेयो तिनया ॥
शिप्र : । पु० कालिकापुराणप्रसिद्धे० सरोवरविशेषे ॥
शिप्रा । स्त्री० अवन्तिदेशप्रसिद्धपुण्य सरिद्विशेषे ॥
शिफा । स्त्री० वटादिद्रुमाणांजटायाम् । मूले ॥ सरिति ॥ मांसिकायाम् ॥ मातरि ॥ शतपुष्पायाम् ॥ हरिद्रा याम् ॥ शिरे । वाहुलकात् ० शी व : फक्‌प्रत्यय ॥
शिफाक्ष . । पुं० पद्मनाभे ॥
शिफाकन्द : । पुं० कशहि । पद्म मूले ॥ शिफासूललक्षपरोह : तस्स कित : कन्दोमूलम् ॥
शिफाधर . । पुं० शिफाधरा । स्त्री० शाखायाम् ॥
शिफारुह : । पुं० वटवृक्षे ॥
शिम्बी । स्त्री० क्षुपविशेषे । सवि दायाम् । द्रवन्तपल्याम् । वात ध्नाम् । गुच्छपुष्पायाम् ॥
शिम्ब : । पुं० रक्तचक्रमर्दके ॥
शिम्बा । स्त्री० सन्धाम् । बीजगुप त्याम । सेमफली० दू० भा० ॥

याम् ॥ यथा । निदाघविधुराधीं दरीचारि शिरीषिका ॥

शिल : । पुं० न० कणिशाद्यर्जने । लूनक्षेत्रादशेषधान्ये । सम्पूर्णात्मकानेकधान्योञ्छने ॥ शिलति । शिल उञ्छे । कः घञ् वा । संज्ञापूर्वकत्वान्न गुणः ॥

शिलक : । पुं० वेदप्रसिद्धमुनिविशेषे ॥

शिलगर्भज : । पुं० पाषाणभेदनी ॥

शिलपट्ट : । पुं० देशविशेषे ॥ यथा । गर्भे प्रहरेत्समारभ्य सिंहादध्यक्षगामिने । शिलपट्टाभिधो देश : पर्वतेतिष्ठतिप्रिये ॥

शिला । स्त्री० पाषाणे । प्रस्तरे ॥ मनः शिलायाम् ॥ द्वाराधःस्थितदारुणि ॥ स्तम्भशीर्षे ॥ कर्पूरे । टाप् ॥

शिलाकर्णी । स्त्री० सल्लकीवृक्षे ॥

शिलाकुट्ट : ।
शिलाकुट्टक : । } पुं० पाषाणदारणे । टङ्के । शिलाकट इ० भा० प्र० ॥

शिलाजम् । न० शैलेये । लोहे ॥

शिलाजतु । न० पर्वतजातोपधातुविशेषे । शिलाजीत इ० भा० प्र० । तत्पर्यायादयो यथा । गैरेयमर्थ्यं गिरिजमश्मजञ्च शिलाजतु । शिलाह्वयी ॥ निदाघघर्मसन्तप्ता धातुसारधराधरा : । निर्यासवत्प्रमुञ्चन्ति तच्छिलाजतु कीर्तितम् ॥ सौवर्णं राजतं ताम्रमायसञ्च चतुर्विधम् । शिलाजत्वद्रिजतुपश्चात् लनिर्यासमप्यपि । यैरेयमश्मजञ्चापि गिरिजं शैलधातुजम् । शिलाजं कटु तिक्तोष्णं कटुपाकं रसायनम् । छेदि योगवहं श्लेष्ममेदोऽश्मशर्कराः । मूत्रकृच्छ्रक्षयश्वासवातार्शांसि च पाण्डुताम् । अपस्मारं तथोन्मादं शोथकुष्ठोदरक्रिमीन् ॥ सौवर्णन्तु जपापुष्पवर्णं भवति तद्रसात् । मधुरं कटु तिक्तोष्णं कटुपाकं रसायनम् ॥ छेदि योगवहं वर्णोत्करं पाण्डुरं राजतं पाण्डुरं शीतं कटुकं स्वादुपाकि च ॥ ताम्रं मयूरकण्ठाभं तीक्ष्णमुष्णञ्च जायते । लौहं जटायुपक्षाभं तत्तिक्तं लवणं भवेत् । विपाके कटु शीतञ्च सर्वश्रेष्ठमुदाहृतम् ॥ यच्छिलाधनप्रकारो भावप्रकाशादितोऽवसेय : ॥ शिलायाजातुव ॥ षष्ठीतत्पुरुष : ॥

शिलाघ्नी । स्त्री० कालाञ्जनीवृक्षे ॥

शिलाटक : । पुं० अट्टे । अट्टालके । विले । गर्ते । इ० मे० नी० शिलाट्योऽरितम् द्विरवैसचन्द्रे पाठ : ॥

शिलाटिका । स्त्री० रक्तपुनर्नवायाम् ॥

शिलात्मज : । पुं॰ लौहे ॥

शिलात्मिका । स्त्री॰ मूषायाम् ॥

शिलाद्द्रु : । पुं॰ शैलेये ॥ शिला जतुनि ॥

शिलाधातु : । पुं॰ सितोपले । ख ट्याम् । सेलखड़ी॰ इ॰ भा॰ ॥ स्वर्णगैरिके । सोनागेरु॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥

शिलापट्ट : । पुं॰ पेषणार्थशिला याम् । सिलवट॰ भा॰ ॥

शिलापुत्र : । पुं॰ वर्षधात्रि । सिलब ट्टा॰ लोढ़ा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥

शिलापुष्पम् । न॰ शैलेये । कालपु ष्पे । शिलाजतुनि ॥

शिलाभवम् । न॰ शिलापुष्पे ॥

शिलाभेद : । पुं॰ पाषाणभेदनिवृ क्षे ॥ पाषाणभेदकाख्ये ॥

शिलारम्भा । स्त्री॰ काष्ठकदल्याम् ॥

शिलावल्का । स्त्री॰ औषधद्रव्यविशेषे । वल्कलायाम् । शैलगर्भायाम् । शिलावाक॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥

शिलाव्याधि : । पुं॰ शिलाजतुनि ॥

शिलासनम् । न॰ शैलेये ॥ पाषाण रचितासने ॥

शिलासन्धि : । पुं॰ पर्वतगह्वरे । गुहायाम् ॥

शिलासारम् । न॰ लौहे ॥

शिलाह्वम् । न॰ शिलाजतुनि ॥

शिलि: पुं॰ भूर्जपत्रवृक्षे । स्त्री॰

द्वाराध : स्थितकाष्ठे ॥

शिलिन्द : । पुं॰ मत्स्यविशेषे ॥ य था । शिलिन्द : श्लेष्मलो बल्यो वि पाके मधुरो गुरु : । आमवातकरो हृद्यो वातपित्तहरो मत : । इ॰ रा॰ म॰ ॥

शिली । स्त्री॰ गण्डूपद्याम् । स्त म्भशीर्षे । द्वाराध : स्थितदारुणि ॥ शिलति । शिल॰ । इगुपध । तिक : । बाहीरस्त्रीति॰ ङीष् ॥

शिलीन्ध्र : । पुं॰ मत्स्यविशेषे । शिवफले ॥ यथा । शिलीन्ध्र : श्लेष्मलो बल्यो विपाके मधुरो गुरु : । वातपित्तहरो हृद्य आमवातकर श्च स : ॥ कदलीभेदे ॥ न॰ कवके । छत्राके । कदलीपुष्पे ॥ विषु टायाम् ॥

शिलीन्ध्रकम् । न॰ छिलीरे । गो मयच्छत्रिकायाम् ॥

शिलीन्ध्री । स्त्री॰ विहगीविशेषे ॥ गण्डूपद्याम् ॥ मृदि ॥

शिलीपद : । पुं॰ श्लीपदाभिधपाद रोगे । पादवल्मीके । गोद॰ इ॰ गौ॰ भा॰ प्र॰ । पीलुपाँव॰ इ॰ भा॰ ॥ कफप्रकोपनिदानं॰ सा मान्यलक्षणमाह । पुराणोदकभू यिष्ठा : सर्वर्तुषु च शीतला : । ये देशास्तेषु जायन्ते श्लीपदानि विशेष त : ॥ स ज्वरो वङ्क्षणोत्थ-

रित : शतहस्तप्रमाणे शिवस्थाने ।
मदुक्तं श्रीमहानिर्वाणे । तथा ।
लिङ्गरूपधरं शम्भुं परितो द्विगुणं दिशु
च । शतहस्तप्रमाणेन शिवक्षेत्रं
प्रकीर्त्तितम् ॥ अन्यमाहात्म्यम
पि । पुंशब्दे च महापुण्यं सर्वतीर्थो
त्तमोत्तमम् । यत्रामरा विराजन्ते
सर्वतीर्थानि सर्वदा ॥ अत्रमासं
शिवक्षेत्रे यो वसेत् भावतत्परः ।
स सर्वपापनिर्मुक्तो यात्यन्ते परं पद
यम् ॥ अन्यत्र क्रियते कर्म स्वल्पं
वा बहुलं तथा । प्रभावाद्धूर्जटेस्त
स्य तत् सकोटिगुणं भवेत् ॥ यत्
तत्क्षणात् पापान् मुच्यते शिवसन्नि
धौ । शैवक्षेत्रे कृतं पाप वज्रलेप
समं प्रिये । पुरश्चर्याजपं दानं श्राद्धं
तर्पणमेव च । यत् करोति शिवक्षे
त्रे तदनन्ताय कल्पते ॥ पुष्करादि
तीर्थानि यत्त्रिमसिद्धिक्षेत्रयोः । य
त् फलं तदवाप्नोति सकृत्स्नात्वा शि
वाम्भसि । गयायां प्रयागे कोटि
पिण्डप्रदो नरः । यत् प्राप्नोति तद
वै सहस्रं पिण्डप्रदानतः ॥ अति
पातकिनो ये च महापातकिनश्च ये ।
शैवतीर्थे स्नातमात्रात्ते प्रयान्ति परा
गतिम् ॥ लिङ्गरूपी जगन्नाथो देवा
श्रीदुर्गया सह । यत्रास्ति तत्र सन्ति
त्रिभुवनानि चतुर्द्दश ॥ अन्यपि वे
शम्भोर्दाराणां किञ्चिदेतत्प्रकाशि
तम् । अनादिमन्तमन्तेभ्य इमा
मागयोचरः ॥ महापीठस्त्वयार्थं
यामस्पृश्यस्पर्शदूषणम् । विद्यते विद्य
तेने तल्लिङ्गरूपधरे हरे ॥ ययाचक्रा
र्चने देविवेकोपि देशत्र विद्यते । शि
वक्षेत्रे महातीर्थे तथा नास्ति विचारि
ता ॥ बहुनात्र किमित्युक्तं न सदार्य
सत्यमुच्यते । प्रभावः शिवलिङ्गस्य
मयावक्तुं न शक्यते ॥ अयुक्तोऽपि ह
रलिङ्गं युक्तं वैदिकयापि ये । सा
धकाः प्राप्नुवन्त्यत्र स्वाभीष्टफल
सिद्धयेदिति ॥

शिवपति : । पुं० भूताङ्कश्रिये ॥

शिवपर्ण : । पुं० मदनवृक्षे ॥

शिवङ्कर : । त्रि० मङ्गलकारिणि । च
मङ्गरे ॥

शिवचतुर्द्दशी । स्त्री० चतुर्द्दशीकर्त्तव्यव्रतविशेषे ॥ फाल्गुनकृष्ण
चतुर्द्दश्याम् । शिवरात्रौ ॥

शिवज्ञा । स्त्री० शिवोपासिकायाम् ।
च मल्लायाम् ॥

शिवज्ञानम् । न० शुभाशुभकालबो
धकशास्त्रे ।

शिवतातिः । स्त्री० कल्याणकारि
ण्याम् । चेमङ्करम् ॥

शिवदः । त्रि० परमसुखदे ॥

शिवदत्तम् न० विष्णुचक्रे । त्रि०
शिवेन शिवायवादत्ते द्रव्यमात्रे ।

शिवदारु । न० देवदारुवृक्षे ॥

शिवदूतिका । स्त्री० मातृकाविशेषे ॥

शिवदूती । स्त्री० भवान्याम् । दुर्गायाम् । यतो नियुक्तो दौत्येन तया देव्या शिवः स्वयं । शिवदूतीति लोकेऽस्मिंस्तत साख्यातिमागता ॥ शिवं दूतयति सन्देशं प्रापयतीत्यर्थे ० गौरादेराकृतिगणत्वान् ङीष् । बहुव्रीहौ तु टाप् स्यादित्याहुः । वस्तुतस्तु० दुर्गातिदूतनिष्पादीर्घवृत्तिमिदायादीर्घसव्यल्पसन्देशप्रापकत्वविवक्षायांकादल्पाख्यायामिति० बहुव्रीहावपि ङीप् सम्भवति ॥ मातृभेदे । योगिनीविशेषे ॥

शिवद्रुम :। पुं० बिल्वे मालूरवृक्षे ॥

शिवदिष्टा । स्त्री० शीतलायाम् ॥

शिवधातु :। पुं० पारदे ॥

शिवनाभि :। पुं० शिवलिङ्गविशेषे ॥

शिवपुराणम् । न० उपपुराणविशेषे ॥

शिवपुरी । स्त्री० काश्याम् ॥

शिवप्रिय. । पुं० बकद्रुमे ॥ स्फटिके ॥ धत्तूरे ॥ धत्तूरधूर्त्तकखद्योत्... निवासयोग्यस्योऽपि शिवपति... नापि निवेशितोऽसि । किंकैरयाणि किमस्मितम : प्रयाति कैंशवि... रुद्रसति किंदुपद : स्तवनि ॥ न० रुद्राक्षे ॥ त्रि० शिवेष्टद्रव्ये ॥ शिवस्य प्रिय : ॥

शिवप्रिया । स्त्री० उमायाम् ॥

शिवभट्टारक : । पुं० सर्वेशाना

मौशिते ॥

शिवमाधक :। पुं० अर्जुनपादपे ।

शिवमल्लिका । स्त्री० वसुके । बकवृक्षे ।

शिवमल्ली । स्त्री० बकवृक्षे । शिवप्रियामल्ली ॥

शिवरस :। पुं० पर्य्युदकाञ्जि । चिरोषस्थापितान्नाम्बुरसे ॥

शिवरात्रि :। स्त्री० शिवचतुर्दश्याम् ॥ अस्यामुपवास : प्रधानम् । यथा । नक्तानि न नयक्षे पानधूपन भयार्चया । तुष्यामि न तथा पुष्पैर्यथा तत्रोपवासत : ॥ ततोऽस्याश्री प्रकर्तव्यं शिवप्रीणनतत्परै : । ॥ हरेश्चार्चनं पूजायेषविशिष्यत: शिवो वाथ वैष्णवो वापि योऽवाप्यादन्यपूजक : । सर्वं पूजाफलं हन्ति शिवरात्रिबहिर्मुख : ॥ शिवरात्रिव्रतीकाशृणुष्मिमाड । यथा । माघे निशीथानुगताचतुर्दशीपक्षेऽपरे या शिवरात्रिसंज्ञिका । भवेदुपोष्यासत्र यापिकाऽप्रयागुतावरिक्ताप्रविहाय पारणा ॥ यदानिशीथद्वयगामिनी भवेच्चतुर्दशीसा परपूर्वगाक्रमात् । शिवप्रियत्वादुतमुक्तदयागतौविधियाविकालकालवेद्भि : ॥ इति ज्योतिर्विंदाभरणम् ० जयन्ती शिवरात्रिश्चकार्ये भद्रजयान्विते । कृत्वोपवासं तिथ्यन्ते तदा कुर्याच्च पारणम् । तिथ्यन्तपारणं तु जयन्ती माघपर

स्। चतुर्दशभुवनपारगम्। यथोक्तम्। ब्रह्माण्डोदरमध्येतु यानि तीर्थानि सन्ति वै। पूजितानि भवन्तीह भूताष्टपारके कृतेइति॥

शिवलिङ्गम्। न॰ महादेवस्य शिश्ने॥

शिवलोकः। पुं॰ कैलासे॥

शिववल्लभः। त्रि॰ शिवप्रिये॥ शिववल्लभः। शिवोवल्लभोऽस्यथा॥

शिववल्लभा। स्त्री॰ शतपत्र्याम्॥

शिववल्लिका। स्त्री॰ लिङ्गिन्याम्॥

शिववल्ली। स्त्री॰ श्रीवल्ल्याम्॥ लिङ्गिन्याम्॥

शिववाहनः। पुं॰ वृषभे॥

शिवबीजम्। न॰ पारदे॥

शिवशेखरः। पुं॰ वकवृक्षे॥ धत्तूरे॥ शिवमस्तके॥

शिवसायुज्यम्। न॰ शिवेनसहयोगे॥

शिवसुन्दरी। स्त्री॰ भवशेषिन्याम्। गौर्याम्॥

शिवा। स्त्री॰ गौर्याम्। भवान्याम्। यथा। शिवामुक्तिः समाख्याता योगिनांमोक्षगामिनी। शिवायामाराधयेद्देवीं शिवाशिवोक्ततः स्मृतेतिदेवीपुराणम्॥ अपिच। शिवाकल्याणरूपाच शिवदाचशिवप्रिया। शिवेदातरिवत्सल्ये: शिवातेन प्रकीर्तितेतिब्र॰ वै॰पुराणम्॥ पुनश्च। गद्यकल्याणवचनदूरवेष्टृएवाचकः। समृद्धयाचदायैयया कारोदात्मवाचकः। श्रेयःसङ्घोत्कृष्टदात्रीशिवातेनप्रकीर्तिता। शवराशिसूर्तिरूपाशिवातेन प्रकीर्तितेतिचब्र॰ वै॰ पु॰॥ श्वानुभूतिनिष्ठाताचैतभायविवर्जिताः। तेषिप्रियमाभवन्त्येवं नामित्वं सर्वोसमा शिवेत्युमासंहिता॥ मुक्तौ। फेरौ। सतमालायाम्॥ आटामकौषधौ॥ अभयायाम्॥ आमलक्याम्॥ शम्याम्॥ हरिद्रायाम्॥ दूर्वायाम्। गोरोचनायाम्॥ सुविशिष्टविशेषितारायाम्॥ शिवमस्त्यस्याः शिवैश्चित्तवेनयस्यावृतिवा। अर्शआद्यच्॥ शिवः शिवाख्यदेवताऽस्तिअस्याः अर्शआद्यच्। मकुनादिदर्शनात्॥ शिवंकरोति। वत्तरोतीतिणिच्। पचाद्यच्॥ शिवयतिवा॥

शिवाक्षम्। न॰ रुद्राक्षे॥

शिवाटिका। स्त्री॰ वंशपत्र्याम्॥

शिवात्मकम्। न॰ सैन्धवे॥ त्रि॰ शिवमये॥

शिवानी। स्त्री॰ जयन्त्याम्॥ दुर्गायाम्॥

शिवापीडः। पुं॰ चन्द्रमसि॥ चन्द्रमसि॥ शिवस्यआपीडः॥

शिवाप्रियः। पुं॰ छागे॥

शिवाफला। स्त्री॰ शमीवृक्षे॥

शिवारातिः । पुं॰ सारमेये ॥

शिवारुतम् । न॰ शृगालध्वनिनादे ॥

शिवालयः । पुं॰ हरमन्दिरे ॥ रक्ततुलस्याम् ॥ श्मशाने ॥

शिवालुः । पुं॰ शृगाले ॥

शिवास्मृतिः । स्त्री॰ जयन्तीवृक्षे ॥

शिवाह्लादः । पुं॰ बकवृक्षे ॥ शिवानन्दे ॥

शिवाह्वयः । पुं॰ पारदे त्रि॰ शिवनामके ॥

शिवाह्वा । स्त्री॰ रुद्रजटायाम् ॥

शिबिः । पुं॰ उशीनरदेशाधिपतौ भूपतिवरे । औशीनरे । उदारो यं महीपतिर्येन स्वमांसं श्येनाय दत्त्वा॰ शरणागतः कपोतोऽरक्षितः ॥ भूर्जपत्त्रवृक्षे ॥ व्याघ्रे । हिंस्रपशौ ॥

शिबिका । स्त्री॰ याप्ययाने । भाषा न॰ डोला॰ चौपाला॰ पालकी॰ इत्यादिभाषाप्रसिद्धे वस्तुविशेषे । शिबीरथे ॥ शिवेन । शिवं करोतीति शिवा । तत्करोतीति ण्यन्तात्॰ ण्वुल् ॥

शिबिरम् । न॰ युद्धवेश्मनि ॥ निवेशे । आगन्तुकसैन्यवसतौ ॥ सेनायामावासस्थाने ॥ राजनिवेशे ॥ अथ शिबिरलक्षणम् । श्रीभगवानुवाच । शिबिरं परिखायुक्तमुच्चैः प्राकारवेष्टितम् युक्तं द्वादशद्वाराट्टालसिंहद्वारपुरस्कृतम् ॥ युक्तं चित्रैर्विचित्रैश्च ध्वजैर्मेघवापाटकैः । निषिद्धद्वारद्वितं प्रसिद्धं सपुरस्कारम् ॥ सुलक्षणं चन्द्रवेधं प्राङ्गणस्तथैव चेति । विशेषोऽब्रह्मवैवर्ते द्रष्टव्यः कृष्णखण्डे १०२ अध्याये ॥ अश मृग्यच । अवगतौ । बाहुलकात् किरच्॰ अतत्वलस्य ॥ यद्वा । शेरते राजबलान्यस्मिन् । शीङ् स्वप्ने । बाहुलकात् किरच् । शीङोऽनुग्गन्सश्च ॥

शिवी । स्त्री॰ गौर्याम् ॥ पुंयोगे ङीष् ॥

शिवीरथः । पुं॰ शिबिकायाम् ॥ हृ॰ धात्री ॥

शिवेष्टः । पुं॰ बकवृक्षे ॥ त्रि॰ शिवप्रिये ।

शिवेष्टा । स्त्री॰ दूर्वायाम् ॥

शिशयिषुः । त्रि॰ शयितुमिच्छौ । शीङः सन्नन्तादुप्रत्ययः ॥

शिशिरः । पुं॰ हिमे । तुषारे ॥ शीतान्तरप्रसिद्धगिरिविशेषे ॥ पुं॰ न॰ ऋतुविशेषे । तपस्तपस्ययोः । माघफाल्गुनयोः । अस्मगे । शीते । हिमकूटे ॥ अस्यगुणा यथा । शिशिरः शीतलोऽतीवरूक्षो वातादिवर्धनः । अपिच । शिशिरं शीतलं तथ्यं शीतवातात्मकोपमिसि ॥ अवथा तस्य फलम् । मिष्टान्नं गौमधुरसपादीफलवपुवादियुक्तः सुधार्तः । क्रोधी सुधीरः कलीवरयवस्प्रसु

। पुरुषकारे'पि ॥ शिक्षिन्दे । शि दिश्लैष्ये । बाहुलकाक्तिट : श्रानच् । अनित्यत्वान्नुम् ॥ यथा । श्रे तिसु शिक्षसि । शिक्षमाणे । शिक्ष तेर्द' ग्धिक्यानच्॰ द : सनोऽनुकृष ॥ क्रमपाठमं त्वमरीपाठान्तरात् । पा पाचारेपि ॥

शिष्ट :। त्रि॰ प्राज्ञे । साधुव्यवहा रान्विते ॥ यथा । नधार्मिकाद्दप सीनशीक्रमपसीर्धात : । नचवाक्च पलाद्यैवमितिशिष्टस्यलक्षणम् ॥ शान्ते । स्वच्छशान्ते । सत्कारयथा दिनि । धर्मेणाधिगतोयैस्तुवेदः स परिवृंहणः । तेशिष्टाब्राह्मणाज्ञेयाः श्रुतिप्रत्यक्षहेतव : ॥ ज्ञवर्दिते ॥ शिष्यते । शिष्लृ॰ । क्त॰ ॥

शिष्टसमाचार । पु॰ आर्यव्यवहारे ।

शिष्टाचार :। पुं॰ सदाचारे । साधु व्यवहारे ॥ यथा । दानंसत्यंतपोऽ लोभोविद्येज्यापूजनंदम : । अष्टौ तानिचरित्राणिशिष्टाचारस्यलक्षण म् ॥ शिष्टाचारस्यास्यलक्षणमनु : सप्तपर्यग्चये । अन्वत्पारेषुसर्वेषुशि ष्टाचारस्ततः स्मृत : ॥ श्रुतिस्मृति भ्यांविहितोधर्मोयर्णाश्रमात्मक : । शिष्टाचारविरुद्धस्तुधर्मः ससाधुस म्मत : ॥ शिष्टानामाचार : ॥

शिष्टबुद्धि :। त्रि॰ शास्त्राचार्यानुशि ष्टमती ।

शिष्टापरिग्रह :। पुं॰ सत्कारव्यवहारादि भि : वेदानांशिष्टानांपरिग्रह॰ धर्मप्रा तिपादे ॥ शिष्टानामपरिग्रहोयस्मिो न् ?

शिष्टि :। स्त्री॰ आज्ञायाम् । शासने ॥ शासनम् । शासु॰ । स्त्रियांक्ति न्नावादिभ्य :। शासइदङ्हलो: :

शिष्य :। पुं॰ छात्रे । यस्मै शास्ति । शासनयोग्ये ॥ तल्लक्षणं यथा । वाङ्मन : कायवसुभिर्गुरुशुश्रूष णे रत : । एतादृशगुणोपेत : शि ष्योभवविशारद ॥ देवताचार्यशुश्रू षांमनोवाक्कायकर्मभि : । शुद्ध भावोमहोत्साहोबोद्धाशिष्यइतिस्मृ त : ॥ अपिच । शान्तोविनीत : शुद्धात्माश्रद्धावान्धारणक्षम : । समर्थश्चकुलीनश्चप्राज्ञः सच्चरित्रो यती । एवमादिगुणैर्युक्त : शिष्यो भवतिनान्यथेति ॥ शिष्यते । शा सु॰ । एतिस्तुशास्वृदृजुष : क्यप् । शासइदङ्हलो : । शासिवसीति ष : ॥ पुत्रशिष्ययोस्तुल्यत्वंयथा । यथापुत्रस्तथाशिष्योनभेद : पुत्रशि ष्ययो : । तयोर्वोपिसदाचैषपाप नीपरिपोषणे ॥ यथाभिदातापुत्र स्यतथाशिष्यस्यनिश्चितम् । इतीदंधा तृशाखायासुनाभ्यमलोभव : ॥

शी :। स्त्री॰ शान्ती । शयने ॥

शीकर :। पुं॰ वातस्ताम्बु कि । वा

शाल्मली । अम्बुकार्येषु ॥ शीघ्र ति । शीघ्रसिध्वने । शालव्यादिः । स्वश्चेररर्थान्तित्वापुगागमाद्रन् ॥ न० सरलद्रवे ॥

शीघ्रम् । न० उशीरे । मलदे । चक्राङ्गे ॥ त्वरिते । लघुनि । क्षिप्रे । अरे । द्रुते । सत्वरे । चपले । तूर्णे । अविलम्बिते । आशुनि ॥ तूर्णपर्यायः क्रियाविशेषणद्रव्योपवर्तमानः क्लीबे । यथा० शीघ्रं कुर्विति । सत्वगामीतुमाद्यलिङ्गः । यथा । काकीशीघ्रतरा० शीघ्रोश्वः । शीघ्रवयस्थिति ॥ शिङ्घति० व्याप्नोति । शिङ्घिधातुः । शीघ्रादयश्चेति रगन्तो निपातितः । त्रि० द्रुतगतौ ॥

शीघ्रगः । पुं० ममसूति । वायौ ॥ त्रि० त्वरितगामिनि ॥

शीघ्रगामी । त्रि० आशुगमनशीले । द्रुतगतौ ॥

शीघ्रचेतनः । पुं० शुनि । त्रि० त्वरितचेतनायुक्ते ॥

शीघ्रजन्मा । पुं० पूतिकरञ्जे ॥

शीघ्रपुष्पः । पुं० वकवृक्षे । अगस्त्यागे ॥

शीघ्रवेधी । पुं० लघुहस्ते । शिक्षितास्त्रे । आशुशरादिलक्ष्यवेधकर्त्तरि ॥

शीघ्रा । स्त्री० उदुम्बरपर्णाम् । दन्त्याम् ॥

शीतः । पुं० वानीरे । बहुवारे । हिज्जलवृक्षे । शीतसहायाम् । पर्यष्टादाम् । शीतशीर्षचलीपादाष्टसनाश्च । चन्दने । कर्पूरसे । निम्बे ॥ पर्पटे । कर्पूरे ॥ असनपर्य्याये ॥ नरकान्तरे । हिमतौ ॥ न० हिमगुणे । जले । त्वचे । दारचीनी० इ० भा० ॥ शीतगुणारत्नीरेणुकावाद्रशैलुचेल्यगय ॥ त्रि० शीतले । अनुष्णशीतस्पर्शे ॥ शीतं विद्यतेऽस्य । अर्श आद्यच् । विशेष्यलिङ्गः । शीतशब्दोऽनपुंसकम् । अग्निश्च द्रव्यं शीतः स्पर्शः आदौ विशेषणीभूतस्तु शीतशब्दो विशेष्यनिघ्नः ॥ अथायतप्रतिशीतः । *शैत्यं मतः । आवीतः । द्रवमूर्ति* स्पर्शः । अप्रतिसन्ततारणम् । इनमूर्तिर्दीर्घः । अथोस्पर्श इति पर्युदासात्क्रमिष्टान्तस्वम् ॥

शीतकः । पुं० शीतकाले ॥ स्वताद्युपशीति० इ० यावादिगुपाठात्० सूर्याकाल् ॥ असनपर्य्याम् ॥ त्रि० सुखिते । सूर्ये ॥ अलसे । दीर्घसूत्रिणि । मन्दे ॥ शीतं करोतीति । शीतोष्णादिकारिणीतिधानम् । वृश्चिके ॥

शीतकरः । पुं० चन्द्रे ॥ त्रि० शीतजयापियुक्ते ॥ शीतकारिणि ॥

शीतकषाय: । पुं॰ हिमकषाये । यथा । द्व'सं'द्रव्यपलं'सम्यक्षड्भिर्नीरपलै : श्रुतम् । भवेद्रीसुग्धितं : स म्यादृषिम : शीतकषायकस्तद्विदो द्यम् ॥

शीतकोल : । पुं॰ हिमर्त्तौ । मार्गपौषयो: । हेमन्ते कूपोदकं वटच्छाया श्यामा स्त्रीइष्टकागृहम् । शीतकालेभवेदुष्णमुष्णकालेचशीतलम् । हेमन्तशिशिरर्तौ : ॥

शीतकिरण : । पुं॰ हिमांशौ । चन्द्रमसि ॥ यथा । कान्तेकोयमुदेतिशीतकिरणोजात : कुतोवारिधेरस्तेसुन्दरिसोदर : कथमहोदत्ता त्वदीयेस्तने । धन्यास्त्वंयुवतीसतीकुचयतीभातावियन्मस्तकद्वयं श्रीपरिहासकेलिकलयासुग्धीहरि : पातु व : ॥

शीतकुम्भ : । पुं॰ करवीरे ॥

शीतकुम्भी । स्त्री॰ जलजद्रव्यविशेषे । शिवशीतोच॰ इ॰ गौ॰ भा॰ प्र॰ । भला. पर्यायायथा । शीतलोशीतकुम्भीचकुम्भपुष्पाजलोद्भवेतिरत्नमाला ।

शीतकृच्छ्र : । पुं॰ व्रतविशेषे । यथा । त्र्यहंशीतंपिबेत्तोयंत्र्यहंशीतंपय : पिबेत् । त्र्यहंशीतंघृतंपीत्वावायुभक्ष्य : परंत्र्यहमितियमस्मृति : ॥

शीतघारम् । न॰ श्वेतटङ्कणे ॥

शीतगन्ध : । पुं॰ श्वेतचन्दने ।

शीतगु : । पुं॰ चन्द्रे ॥

शीतचम्पक : । पुं॰ आतपत्रे । सर्पणे ॥ हिमे ॥ दीपे ॥ दर्पणे ॥

शीतपर्णी । स्त्री॰ अर्कपुष्पिकायाम् । सूर्यवल्लयाम् ॥

शीतपाकिनी । स्त्री॰ महासमङ्गायाम् ॥ काकोल्याम् ॥

शीतपाकी । स्त्री॰ शाल्मलौ ॥ गुञ्जायाम् ॥ काकोल्याम् ॥

शीतपुष्प : । पुं॰ पर्कटके ॥ शिरीषे ॥ न॰ परिपेले ॥ शैलेये ॥

शीतपुष्पक : । पुं॰ पर्कटके ॥ न॰ शैलेये ॥

शीतपुष्पा । स्त्री॰ अतिबलायाम् ॥

शीतप्रभ : । पुं॰ कर्पूरे ॥ त्रि॰ शीतलप्रभायुक्ते ॥

शीतप्रिय : । पुं॰ पर्पटे ॥ त्रि॰ शीतप्रीतियुक्ते ।

शीतफल : । पुं॰ उदुम्बरे ॥ भल्लातरे । पीलौ ॥ पीलौ ॥ शीतानिफलानियस्य ॥

शीतबला । स्त्री॰ महासमङ्गायाम् ॥

शीतभानु : । पुं॰ चन्द्रे ॥ शीताभानव : किरणायस्य : ॥

शीतभीत : । त्रि॰ शीतार्त्ते ।

शीतभीरु : । स्त्री॰ मल्लिकायाम् ॥ शीतात् भीरु : ॥ त्रि॰ शीतभीते ॥

शीतभीरुक : । त्रि० शीतालु ।
शीतभीरुका । स्त्री० मल्लिकायाम् ॥
शीतमञ्जरी । स्त्री० शेफालिकायाम् ॥
शीतमयूख : । पुं० चन्द्रे । कर्पूरे ॥
शीतमरीचि : । पुं० चन्द्रे । कर्पूरे ॥
शीतमूलकम् । न० उशीरे ॥
शीतरम्य : । पुं० प्रदीपे । त्रि० शीतरमणीये ॥
शीतरश्मि: । पुं० चन्द्रे । कर्पूरे ॥
शीतरस : । पुं० शीधुप्रभेदे ॥
शीतल: । पुं० असनपर्ण्याम् । अर्हद्विशेषे । सुधांशौ । चन्द्रे । शरविशेषे । चम्पके । बहुवारके । धूनके । राले । कर्पूरभेदे । न० पुष्पकासीसे । शैलजे । मलयोद्भवे । चन्दने । पद्मके । मौक्तिके । शीते । वीरणमूले । त्रि० सुषीमे । शिशिरे । शीतं गुणोऽस्यास्ति । सिध्मादित्वाल्लच् । शीतं लाति वा । आतोऽनुपसर्गे कः ॥
शीतलक : । पुं० मरुबके । न० सितोत्पले ॥
शीतलच्छद : । पुं० चम्पके । शीबलपर्णे ॥
शीतलजलम् । न० उत्पले । शिशिरोदके । शीताम्बुनि ॥ यथा मूर्च्छापित्तोष्णदाहेषु विषे रक्ते मदात्यये । भ्रमश्रमपरीतेषु तमके वमथौ तथा । ऊर्द्ध्वगे रक्तपित्ते च शीतमम्भः प्रशस्यते ॥ पार्श्वशूले प्रतिश्याये वातरोगे गलग्रहे । आध्माने स्तिमिते कोष्ठे सद्यःशुद्धौ नवज्वरे ॥ अरुचिग्रहणीगुल्मश्वासकासेषु विद्रधौ । हिक्कायां स्नेहपाने च शीताम्बु परिवर्जयेत् ॥
शीतलत्वम् । न० शीतलतायाम् । जाड्ये ॥
शीतलत्वकम् । न० शीतलत्वे ॥
शीतलप्रद : । पुं० चन्दने । त्रि० हिमदातरि ॥
शीतवनम् । न० तीर्थविशेषे ॥
शीतलवातक : । पुं० असनपर्ण्याम् ॥
शीतला । स्त्री० शीतलौषधौ ॥ यथा । शीतला शीतली शीतक्लमी शाड्वरपुष्पिकेति चन्द्रचन्द्रिका ॥ कुट्टिन्याम् । कलिहार्याम् । बालुकायाम् । आरामशीतलायाम् । देवताविशेषे । विस्फोटकविशेषाधिष्ठात्र्याम् ॥ यथा । नमामि शीतलां देवीं रासभस्थां दिगम्बरीम् । मार्जनीकलशोपेतां शूर्पालङ्कृतमस्तकामिति स्कन्दपुराणम् ॥
शीतली । स्त्री० जलजद्रव्यविशेषे । शीतकृत्याम् ॥ कास्यानुसारि

शुकपुष्प: । पुं० शिरीषवृक्षे ॥ न० स्थौणेये ॥

शुकप्रिय: । पुं० शिरीषद्रुमे ॥ त्रि० शुकवल्लभे ॥

शुकप्रिया । स्त्री० जम्बूवाम्० शिरीषे॥

शुकफल: । पुं० अर्कवृक्षे ॥

शुकबर्ह: । पुं० न० स्थौणेये । ग्रन्थिपर्णे ॥ गन्धद्रव्यविशेषे ॥

शुकबर्हकम् । न० ग्रन्थिपर्णे ॥

शुकस् । न० शैव्ये ॥

शुकवल्लभ: । पुं० दाडिमे । त्रि० शुकप्रियवस्तुनि ॥

शुकाख्या । स्त्री० शुकशिम्बायाम् ॥

शुकादन: । पुं० दाडिमे ॥

शुकानना । स्त्री० शुकशिम्बायाम् ॥

शुकी । स्त्री० कश्यपस्यपत्नीप्रभेदे । शुकीशुकानजनयदुलूकीप्रत्युलूकान्कावाक्यनिति गरुडम् ॥

शुकोदरम् । न० तालीशपत्रे ॥ कीरजठरे

शुक्त: । त्रि० अम्ले ॥ यथा । यस्य स्वा ऽऽदिशु चौभाण्डे सगुडचौद्रकाञ्जिकम् । धान्यराशौ त्रिरात्रस्थं शुक्तं चुक्रंतदुच्यते० इति ॥ स्वभावतोमधुरादिरसानिष्पातव-शेनैदधवासादिनाचाम्लयन्तिता-नि गुणानीतिमन्वर्थं मुक्तावल्यां-कुलूकभट्ट: ॥ पूते । परुषे । सडा० इ० भा० शुच्यतेम शुचिरपूतीभावेक्त: ॥ द्रवद्रव्यविशेषे ॥ यथा । कान्दमूलफलादीनिसस्नेहलवणानि च । यवद्रव्येऽभिषूयन्तेतच्छुक्तमभिधीयते ॥ शुक्तंरक्तपित्तकृद्विरोचनपाचनेत् । पाण्डुकृमिहरंस्वादुभेदनंत्रापितस्तान् ॥ निष्ठुरे । कर्कशे । काञ्जिके । मांसे ॥

शुक्ता । स्त्री० शुक्तिकायाम् ॥

शुक्ति: । स्त्री० कपालशकले । शङ्खे । शङ्खनखे । नखाम् । अश्वावर्ते । यथा । नवस्या: शुक्तयस्तिस्रश्चरोमावर्तयाश्चाश्च ॥ दुर्नामनि । अर्शोरोगे । मुक्तास्फोटे । सौवी० इ० भा० प्र० । हग्व्याधिविशेषे । कर्णयोर्निमी । चतुस्तोलकपरिमाणे । चटसिकायाम् । शुच्यति० शीयति० शीकरतिमा । शुचयभिप० शुचशी० शुक्रमती । क्तिच् ॥

शुक्तिका । स्त्री० शुक्तिकायाम् ॥ शुक्तौ । मुक्तास्फोटे ॥

शुक्तिजम् । न० मौक्तिके ॥

शुक्तिमान् । पुं० कुलपर्वतविशेषे । ऋषिकुल्याकुमाराद्या: शुक्तिमत्पादसम्भवा: ॥

शुक्तिबीजम् । न० मौक्तिके ॥

शुक्र: । पुं० दैत्यगुरौ । काव्ये । उशनसि । भार्गवे । अग्नौ । सिते ॥ ज्येष्ठमासे ॥ चन्द्रे । चित्रकवृक्षे ॥

न० । मज्जजातधातौ । तत्पर्याया यथा । शुक्रं० तेजोरेतसीच० वीजवीर्येन्द्रियाणिचेति ॥ नेत्ररोगविशेषे । शुक्रपर्णं शुभ्रे । त्रि० तद्वर्णविशिष्टे ॥ शोचयति । पत्यौ स्त्रीशिखिपातमात्र् शुक्रक : ० रन् प्रत्ययश्च ॥ शोचतीतिशुक्र : । शुचशोके । पूर्ववत् । शोचस्यनेनवा ॥ विरहिण : शोचन्त्यस्मिन् ० शुक्रोज्येष्ठमास : ॥

शुक्रकर : । पुं० मज्जनि । त्रि० वीर्यकारके ॥

शुक्रगण्डम् । न० वृषतुण्डयो : ॥

शुक्रभुक्.०क् । पुं० मयूरे ॥

शुक्रभू : । स्त्री० मज्जनि । त्रि० वीर्योत्पन्ने ॥

शुक्रल : । त्रि० बहुवीर्यवति । वीर्यदे ।

शुक्रला । स्त्री० उच्चटायाम् ॥

शुक्रवार : । पुं० भृगुवारे । शुक्रस्य भोग्यदिने ॥

शुक्रशिष्य : । पुं० दितिसुते । असुरे ॥ शुक्रस्यशिष्य : ॥

शुक्राङ्ग : । पुं० मयूरे ॥

शुक्राम्ल : । पुं० नष्टश्रृङ्गो । [illegible]रादिनिर्देशे । एषामहद्राजमार्तण्डे । यात्राविवाहत्रतबन्धनिमप्रासाद् चूडाकरणं हितेषी ॥ नष्टे [illegible] पदिशेद्वराणादिवर्गे [illegible] [illegible]नीचे [illegible]तथामपिकर्णवे

चमिति ।

शुक्रियम् । न० शुक्रदैवते० हविषि ॥ शुक्रोदेवताऽस्य । शुक्राद्घन् ॥

शुक्ल : । पुं० विष्कम्भादियोगान्तर्गतयोगविशेषे ॥ वर्णविशेषे । तत्पर्याया यथा । शुक्लशुभ्रशुचिश्वेतविशदश्येतपाण्डरा : । अवदात : सितोगौरोऽवलक्षोधवलोऽर्जुन : इति ॥ वत्सरविशेषे ॥ तत्फलं यथा । रोगाबहुविधास्तेषु मनुष्याणांजिघ्नरा : । सर्वे एवप्रणश्यन्ति शुक्लेऽथ वर्षवरानने ॥ इति ॥ शुक्लेरण्डे ॥

शुक्लम् । न० रजते । रूप्य ॥ नवनीते ॥ नेत्ररोगविशेषे ॥ यथा । सुश्वेतं मृदुशुक्लाख्यं शुक्लमद्धेनि चिरात् ॥ चिकित्साऽस्य यथा । शुक्लानि तत्त्वच्छृङ्गाणि पिष्ट्वा तद्दीयते स्वच्छ्वैरसैराशु तिमिराणि व्यपोहति ॥ स्नाने स्नातीयं नीलपद्मव्यमखिलापहम् । यामर्त्ये : सततं स्नामं पर दृष्टिबलावहम् ॥ शुक्लोनिम्बदले : पिष्टैर् मुखोपल । स्वल्पसैन्धवा । [illegible]योनिजे [illegible]ऽमिचश्चु पाशोधकण्डुव्यथाह [illegible]रा ॥ त्रिफला पिप्पलीकानेत्रे [illegible] वातपित्तकफापहेति ॥ [illegible] [illegible]शुक्लकर्मणि ॥ देवयानमार्गे ॥ त्रि० शुभ्रवर्णयुक्ते ॥ शुक्लोगुणोऽस्याऽस्ति० अस्मिन् वा । मतुप् । गुणवचनेभ्योमतुपोलुगिष्टइतिलुक् ॥

शोचतिवा । शुच॰ । ऋज्रेन्द्राग्र्य त्यादिनारन् । निपातनात्कुचेस्य कः । पश्चाद्रेफस्य लः ॥

शुक्लाङ्गः । पुं॰ मयूरे ॥ शुक्लापाङ्गे ॥

शुक्लकण्ठः । पुं॰ दात्यूहे । त्रि॰ श्वेतगलयुक्ते ॥

शुक्लकन्दः । पुं॰ सहितकन्दे ॥ श्वेतमूले ॥

शुक्लकन्दा । स्त्री॰ अतिविषायाम् ॥

शुक्लकर्मा । त्रि॰ अकल्मषकर्मणि ॥

शुक्लकुष्ठम् । न॰ श्वेतकुष्ठे ॥

शुक्लक्ष्मम् । न॰ शुभाभ्रे ॥

शुक्लक्षीरा । स्त्री॰ काकोल्याम् ॥

शुक्लद्रुमः । पुं॰ शृङ्गाटके ॥

शुक्लधातुः । पुं॰ कठिन्याम् ॥ शुक्लश्चासौधातुश्च ॥

शुक्लपक्षः । पुं॰ सितपक्षे । विधुसम्बन्धिवर्धनानुकूलपक्षदशकलाक्रियाप्रपथे ॥ तत्पर्यायाः यथा । सितस्त्वापूर्यमाणः शुक्लः शिवः शुचिः शुक्लपक्ष कृष्ण-चौमपूर्णौ...पक्षौ...राद्रविशुक्लपक्षाख्यौ ॥ सतुशुक्लप्रतिपदादिपौर्णमास्यन्तपञ्चदशतिथ्यात्मकः । यथा । तत्रपक्षावुभौमासेशुक्लकृष्णौकमेणहि । चन्द्रवृद्धिकरः शुक्लः कृष्णश्चन्द्रक्षयात्मकः ॥ पञ्चत्यायान्तुतिथयः क्रमात्पञ्चदशस्मृताः । दर्शान्ताः कृष्णपक्षेताः पूर्णिमान्ताश्शुक्लके ॥

शुक्लपुष्पः । पुं॰ छत्रकवृक्षे । मरिचक्षुपे । कुन्दपुष्पवृक्षे ॥ मरुवके ॥ त्रि॰ श्वेतकुसुमयुक्ते ।

शुक्लपुष्पा । स्त्री॰ नागदन्त्याम् ॥ शीतकुम्भ्याम् ॥

शुक्लपुष्पी । स्त्री॰ नागदन्त्याम् ॥

शुक्लपृष्ठः । पुं॰ शिशुमारे ।

शुक्लपृष्ठकः । पुं॰ सिन्धुवारे ॥

शुक्लपत्रः । पुं॰ जिनविशेषे ॥

शुक्लरोहितः । पुं॰ श्वेतरोहितवृक्षे ॥

शुक्लला । स्त्री॰ उच्चटायां ॥

शुक्लवर्णः । पुं॰ श्वेतवर्णसजातीयद्रव्ये । शुक्लगुणविशिष्टपदार्थे ॥

शुक्लवायसः । पुं॰ बके । दीर्घजङ्घे । बकोटे ॥

शुक्लशालः । पुं॰ षष्टिनिम्बे ॥ यू॰ ता॰ कट ॥

शुक्ला । स्त्री॰ शारदायाम् । सरस्वत्याम् । वाग्देवतायाम् ॥ शुक्लां ब्रह्मविचारसारपरमामाद्यां जगद्व्यापिनीं वीणापुस्तकधारिणीमभयदां जाड्यान्धकारापहाम् । हस्ते स्फाटिकमालिकां विदधतीं पद्मासने संस्थितां वन्दे तां परमेश्वरीं भगवतीं बुद्धिप्रदां शारदाम् ॥ राजिविशेषे । ज्ञानप्रकाशमयत्वादर्घि रादिगतौ । शास्त्रार्थत्वे नागमप्रसिद्धे देवयानमार्गे ॥ सुधाम् ॥ काकोल्याम् ॥

विदार्यास् ॥ शुभ्रवर्णायाम् ॥ टाप् ॥
शुक्लाङ्गी । स्त्री० शेफालिकायाम् ॥
शुक्लापाङ्गः । पुं० मयूरे ॥ त्रि० शुक्लवर्णनेत्रान्ते ॥
शुक्लांशः । पुं० सितपक्षे । वर्षरप्रभेदे ॥
शुक्लार्मन् । न० चक्षूरोगविशेषे ॥ शुक्ले तमसदृशं शुक्लार्म शुक्लं तदर्शं विचिरात् ।
शुक्लिमा । पुं० शुक्लत्वे ॥
शुक्लोपलः । पुं० शर्करपाषाणे ॥
शुक्लोपला । स्त्री० शर्करायाम् ॥
शुषिः । पुं० वायौ ॥ तेजसि । त्रि० ॥ शुष्यति । शुषशोषणे । शुषिशुषिशुषिभ्यः कित् ॥
शुङ्गः । पुं० न० वटे । आम्रातके ॥ पक्षत्याम् । अङ्कुरे । क्वार्थे ॥
शुङ्गा । स्त्री० प्रचलाके ॥ नवपल्लवकोश्याम् ॥
शुङ्गाकर्म । न० पुंसवनसंस्कारविशेषे ॥
शुङ्गी । पुं० प्लक्षवृक्षे ॥ वटद्रुमे ॥
शुच् । स्त्री० शोके ॥ शोचनम् । शुच शोके । सम्पदादित्वात् क्विप् ॥ यथा प्रान्ते स्त्रीः पितरि तनये वा सुहृदि वा शुचा सन्तप्यन्ते भृशमुदरतो-पहतधियः । यथा संसारेऽस्मिन् विरसपरिणामे तु विदुषां वियोगो वैराग्यं दृढ

यति वितन्वन् शमसुखम् ॥
शुचा । स्त्री० शोके ॥
शुचिः । पुं० ग्रीष्मे ॥ अग्नौ ॥ सौराग्नौ ॥ यथा । पावकः पवमानश्च शुचिरग्निश्च ते त्रयः । निर्मथ्यः पवमानः स्याद्वैद्युतः पावकः स्मृतः । यश्चासौ तपते सूर्ये शुचिरग्निस्त्वसौ स्मृतः । तेषां तु सन्ततावन्ये चत्वारिंशच्च पञ्च च । पावकः पवमानश्च शुचिस्तेषां पिता च यः । एते चैकोनपञ्चाशद्वह्नयः परिकीर्त्तिताः ॥ इति कौर्मे १२ अध्यायः ॥ चित्रके ॥ शृङ्गाररसे ॥ उपमयुपमक्षसितकत्वेन० सुगुप्सारदिसत्त्वात्० शुचिः शृङ्गाररसः ॥ आषाढमासे ॥ शुचिं पवित्रं करोति० शुचयति । ततः करोतेर्णिच्यन्ताद् अचः ॥ यद्वा । शोचति । अन्तर्भावितण्यर्थोऽत्र शुचिरुपधात् किदितीन् ॥ शोचन्ति विरश्मयोऽस्मिंस्तिवा । शोचत्यनेनवा ॥ विशुद्धे ॥ शोचति तज्ज नष्टं क्लिश्यमानम् ॥ उपधाशुद्धमन्त्रिणि । धर्मे हसासी ॥ स्त्री० कश्यपपत्न्यास्ताम्रायाः सुतायाम् ॥ त्रि० धवले ॥ शुद्धे ॥ यथा । आसनं शयनं यानं जायापत्यं कमण्डलुम् । आत्मनः शुचिरेतानि परेषामशुचीनि तु ॥ स्वभावतः संस्कारतश्च शुद्धे ॥ बाह्याभ्यन्तरशौचसम्पन्ने ॥ यो

विशेषे । सुधवास० इ० भा० ॥ यथा । पाकपात्रे घृतं दद्यात्तैलं वा तदभावतः । तत्र चिच्छुरिद्राम्ब भर्जयेत् तदनन्तरम् ॥ छागादेर स्थिरहितं मांसं तत्खण्डितं भृशम् । धौतं निर्गालितं तस्मिन् घृते तस्य ग्रेफ्रमैः ॥ सिद्धयेऽम्ब्यं जलं दत्त्वा तथ्यं चपचेत्ततः । सिद्धे च लिनस न्निप्यधिसवारं परिचिपेत् ॥ द्रव्या णिप्रैसवारस्य नागवल्लिदलानि हि तथ्य त्वास्वस्वक्रानिमरिचानिसमा सत ॥ अनेनविधिनासिद्धं शु द्धमांसमितिस्मृतम् । शुद्धमां सं परं पथ्यं बल्यं रुच्यं घट्टंहणम् ॥ त्रिदोषशमनं श्रेष्ठं दीपनं धातुवर्द्ध नमितिभावप्रकाशः ॥

शुद्धवती । स्त्री० वरुणस्यपुर्य्याम् ॥ यथा । शुद्धवत्यस्तु नाथकस्फ टिकोपलनिर्मिता । पाण्डुराभो यस्मै यादः सेविताभातिधामभिरि तिस्मृगेन्द्रसंहिता ॥

शुद्धवर्णा । स्त्री० शुक्ल्याम् ॥

शुद्धसत्त्वम् । न० रजस्तमोभ्यामस्पृ ष्टे त्रिगुणात्ममायायाअंशमूर्त्ति० वि मलसत्त्वगुणे ॥ त्रि० शुद्धान्तः करणे ॥ शुद्धं रागादिकषायरहितं सत्त्वमन्तः करणं यस्य ।

शुद्धान्तः । पुं० भूभुजांशयनागारे । अन्तःपुरे अवरोधने ॥ रहा

मद्रश्चकुमारे । राजधानीस्थान विशेषेवासगृहाख्ये० इतिस्वामी ॥ राज्ञयोषिति ॥ शुद्धोऽन्तोऽस्य । रचकाः शुद्धान्ते समीपेऽस्या ॥ अमीचाक्ते ॥

शुद्धान्तपालकः । पुं० अन्त. पुरस्च के । गृहदौवारिके । अन्तःपुरचके । सौविदल्ले ॥ तल्लक्षणं यथा । शुद्ध. कुलीनता:सुता. पित्र्यपताम ह:शुचिः । राज्ञामन्तः पुरा ध्यक्षो विनीतश्चतथेष्यते । इ० स ल्यय० ॥

शुद्धान्ता । स्त्री० राजयोषिति ॥

शुद्धापह्नुतिः । स्त्री० अलङ्कारवि शेषे ॥ यथा ॥ शुद्धापह्नुतिरन्य स्यारोपार्थोधर्मनिह्नवः । नायं सुधांशुः किन्तर्हि व्योमगङ्गासरो रुहम् । इति ॥

शुद्धिः । स्त्री० । मार्जनायाम् ॥ दोषनिरासे ॥ वैदिककर्मादिस्वप्र योजकसंस्कारविशेषे ॥ कलिकल्म षदीनाम्भ्रष्टिजादीनां सुरेश्वरि । मेध्याऽमेध्याविचाराणांनशुद्धिः श्रौतकर्मणा ॥ न संहिताद्यैः स्मृ तिभिरिष्टसिद्धिर्नृणांभवेत् । वि नाह्यागममार्गेण कलौनास्तिगतिः प्रिये ॥ कलावागमसुल्लङ्घ्ययोन्य मार्गेप्रवर्त्तते । नतस्यगतिरस्तीति नम सत्यं नसंशयः ॥ दुर्गायाम् ॥

यथा । सरथाश्विनमाहापिशेष्य
तेसहि पातकात् । तेनशुद्धिमवा
प्याता देवीरुद्रतनौस्थितेति ॥ शुद्धि
स्त्रियांक्तिन् । देवतायैसुराप्रदानै
द्रव्यान्तरसंज्ञायाम् ॥ यथा । मांस
मीनमुद्राचफलमूलानियानिच ।
सुधादानेदेवतायैसर्वाण्यशुद्धिरी
रितेति ॥

शुद्धिलाभः । पुं॰ प्रायश्चित्ते ॥

शुद्धोदनः । पुं॰ नृपविशेषे ॥ शुद्धो
दनोऽस्य । अस्त्यादिः ॥ शुद्धो
दनीयसौमुक्ते न्यायवचः शुद्धौदन
म् ॥

शुद्धोदनसुतः । पुं॰ शाक्यमुनौ ॥

शुनः । पुं॰ श्वनि ॥ कुक्कुरे ॥ य
थाश्वाश्वयतिः । कुक्कुरस्तथा
हि । श्वानः कपिलोमकृष्णः । शु
नङ्गिरा ॥

शुनःशेपः ।) पुं॰ मुनिविशेषे । अ
शुनःशेफः ।) न॰
जीगर्त्तमुनिपुत्रे । आजीगर्त्तिः ॥

शुनकः । पुं॰ कुक्कुरे । शुनति ।
शुनगतौ । क्वुन्शिल्पिसंज्ञयोरपू
र्वस्यापि ॥

शुनश्चञ्चुपा । स्त्री॰ क्षुद्रचञ्चुपे ॥

शुनश्चिल्ली । स्त्री॰ शाकविशेषे । श्वा
नचिल्लिकायां ॥

शुनाशीरः । पुं॰ इन्द्रे ॥ शुनोवायुः
। शीरः सूर्यः । तावस्य स्तः ।
अर्शआद्यच् । अन्येषामपीतिदी
र्घः ॥ शुनाशीरोहितालव्यः सु
नासीरोदिदन्त्यकः । तालव्यादि
र्दन्त्यमध्यः शुनासीरः प्रशस्यते ।
इतिभरतः ॥

शुनासीरः । पुं॰ इन्द्रे । पुरुहूते ।
पुरन्दरे । शुनित्यव्ययस्य सुखार्थक
त्वात् । शोभनंनासीरंसेनाविशेषो
यस्य सः ॥ यद्वा । शुनोवायुः सी
रआदित्यः । शुनासीरावेति ।
देवताद्वन्द्वेचेत्यानङ् इतिदीर्घसमा
सः । इन्द्रदेवीयपाठोऽपमहत्वतः ॥

शुनासीरीयम् । न॰ शुनासीर्यं ॥
शुनासीरौदेवताऽस्येत्यर्थे॰ द्यावा
पृथिव्यादिनाछः ॥

शुनासीर्यम् । न॰ शुनासीरीयं॰ ह
विरादौ । शुनासीरौदेवताऽस्येत्य
र्थे॰ द्यावापृथिवीशुनासीरमरुत्व
दग्नीषोमवास्तोष्पतिगृहमेधाच्छच
ति॰ यत् ॥

शुनिः । पुं॰ कुक्कुरे । सारमेये ।

शुनी । स्त्री॰ कुक्कुरीम् । पश्चाच्च
श्वं शुनीसंज्ञम॰ । कुक्कुराङ्गनाम्
। गौरादित्वान्ङीप् ॥

शुनीरः । पुं॰ कुक्कुरीसमूहे । इति॰
त्रि॰ शेषः ॥

शुन्ध्युः । पुं॰ अग्नौ । शुन्धति । शु
न्धशुद्धौ । यजिमनिशुन्धिदसिज
निभ्योयुच् ॥

शुन्यम् । न० शून्ये ॥ शुनेर्हितम् । गवादिभ्यो यत् : सम्प्रसारणं वाचदीर्घत्वमिति यत् ॥ शुनीनांसमूहे ॥

शुभः । पुं० विष्कम्भादिषु० सप्तविंशयोगे ॥ तत्रोत्पन्नफलंयथा । शुभप्रसूतः शुभकृन्नराणांशुभोदये प्रीतिविद्वांसमान : करोतिनित्यं शुभकर्मधीमान् शोभाधिकः शोभनवेशधारीति ॥ छागे ॥ शुभहिंसायाम् । इगुपधेतिकः ॥ न० काव्यपाणौ । क्षेमे । भद्रे । मङ्गले । मौक्तिके ॥ पद्मकाष्ठे ॥ इष्टफले ॥ पररमानन्दरूपत्वेनमङ्गलानांमङ्गले मोक्षसुखे ॥ त्रि० सुखरूपे ॥ चेमशालिनि ॥ स्वस्थादियुते ॥ प्रशस्ते ॥ शोभते । शुभशोभायाम् । इगुपधज्ञाप्रीकिर : कः ॥

शुभंयुः । त्रि० शुभान्विते ॥ शुभमस्यास्ति । शुभमितिमान्तमव्ययम् । कंशंभ्यामियुंस् ॥

शुभकृत् । पुं० प्रभवादिवत्सरान्तर्गत वत्सरविशेषे । यथा । सुवर्णकुप्यधान्यानिजगत्सर्वंसुशोभनम् । ब्राह्मणाश्चपिवस्तुष्टा : सुभिक्षे . शुभकृतिप्रिये ॥ ३६ ॥ त्रि० शुभकारके ॥

शुभगन्धकम् । न० बोले ॥ त्रि० सद्गन्धयुक्ते ॥

शुभग्रहः । पुं० सौम्यग्रहे ॥ फलाधिकः : शशीपूर्णश्चगुरु : शुक्रस्तथैवच । पापाऽयुतोबुधश्चैवप्रोक्ताह्येतेशुभग्रहा : ॥

शुभङ्करः । त्रि० क्षेमङ्करे । धर्मकारे ॥

शुभङ्करी । स्त्री० पार्वत्याम् ॥

शुभदः । पुं० अश्वत्थवृक्षे । त्रि० शुभदातरि ॥

शुभदन्ती । स्त्री० सुदत्याम् । सुदतस्त्रियाम् ॥ पुष्पदन्तभार्यायाम् ॥ शुभौशोभनौदन्तावस्या : । नासिकोदरौष्ठेतिङीष् ॥

शुभपत्रिका । स्त्री० शालपर्ण्याम् ॥ मङ्गलपत्रिकायाम् ॥

शुभम् । न० क्षेमे । भद्रे ॥

शुभवासनः । पुं० सुखवासकरगन्धे । सुखवासने ॥

शुभस्थली । स्त्री० यज्ञभूमौ । भद्रभूमौ ॥

शुभा । स्त्री० वंशरोचनायाम् ॥ गोरोचनायाम् ॥ प्रियङ्गौ ॥ शम्याम ॥ श्वेतदूर्वायाम् ॥ देवसभायाम् ॥ छन्दोविशेषे ॥ मङ्गलजनिकायाम् ॥ कान्त्याम् ॥ टाप् ॥

शुभाङ्गः । त्रि० मङ्गलावयवयुक्ते । सुन्दरावयविनि ॥ शुभानिशङ्गान्यवयवाअस्य ॥

शुभाङ्गी । स्त्री० कुबेरपत्न्याम् । कामदेवपत्न्याम् ॥ मङ्गलावयवयुक्ता

याम् ॥
शुभाचार: । त्रि॰ शोभनाचारवति ।
शुभाचारा । स्त्री॰ उमासखीभेदे ॥
शुभात्मन: । पुं॰ शिवे ॥
शुभात्मिका । स्त्री॰ कल्याणाम् । शुभोक्ती ॥
शुभान्वित: । त्रि॰ मङ्गलयुक्ते । शुभयौ ॥ शुभेनान्वित: कर्त्तरय तृतियसमास: ॥
शुभ्र: । पुं॰ चन्दने ॥ शुक्लवर्णे ॥ शोभते । शुभदीप्तौ । स्फायितञ्चीतिरक् ॥ न॰ अभ्रके ॥ रूप्ये ॥ कासीसे ॥ गङ्गलवणे ॥ धामलभरी ये ॥ त्रि॰ दीप्ते । शुक्लगुणयुक्ते ॥
शुभ्रदन् । त्रि॰ शुभ्रदन्ते ॥ शुभ्राद्न्ता यस्यास: । वयस्यशुद्धशुभ्रे तिदन्तस्य दत्रादेश: ॥
शुभ्रदत्ता: । त्रि॰ शुभ्रदति ॥
शुभ्रदन्ती । स्त्री॰ पुष्पदन्तभकरिणास ॥ शुभ्रौदन्तौ॰ अस्या: सा । नासिकोदरौष्ठजङ्घादन्तकर्णशृङ्गाचे तिङीष् ॥
शुभ्ररश्मि: । पुं॰ चन्द्रे ॥
शुभ्रा । स्त्री॰ गङ्गायाम् । वंशरोचनायाम् । स्फटिके ॥
शुभ्रांशु: । पुं॰ शुभ्रांशो चोपधोशे । चन्द्रे ॥ शुभ्राचमवैयस्य ॥ कर्पूरे ॥
शुभ्रालु: । पुं॰ मणिप्रकन्दे ।

शुम्भि: । पुं॰ ब्रह्मणि । कमलासने ॥ दर्शनीये ॥ शोभते । शुभशोभनार्थे । अदित्यदिभ्य शुम्भिश्च किन् ।
शुम्भ: । पुं॰ कश्यपाद्दित्यामुत्पन्ने॰ निशुम्भमसुचित्रज्येष्ठे॰ शिवाद्यूचावाप्राप्तवरे॰ असुरोत्तमे ॥ यथा । कश्यपाद्दितिनामभार्यासी द्वतिसास । तस्या: पुत्रयंशको सहस्त्राघाञ्खाधिकम् । ज्येष्ठ । शुम्भइतिख्यातोनिशुम्भश्चाऽपरोऽसुर: ॥ तयोर्वीनस्येनिमहावलपराक्रम: । इतिवामनपुराणम् ॥
शुम्भघातिनी ।)
शुम्भनिर्दलिनी ।) स्त्री॰ महासरस्वत्याम् ॥
शुम्भपुरम् । न॰ एकचक्रे । हरिगृहे । शुम्भासुरस्यपुराप्रसिद्धे पुरेऽपि ॥
शुम्भपुरी । स्त्री॰ शुम्भासुरनगर्याम् । शुम्भपुरे ॥
शुम्भमथनी ।
शुम्भमर्दिनी { स्त्री॰ दुर्गायाम् । महासरस्वत्याम् ॥
शुम्भा । स्त्री॰ शोभायाम् । शुम्भयति । शुम्भशोभायाम् । यथादाप् ॥
शुक्ल । पुं॰ न॰ घट्टादिदेवे । रक्षानिमित्तस्योराजभागे । रक्षानिमित्तं राजभाग: शुक्ल: । दृत्युक्ते: । स्थलजलपयादिना॰ यान्तिस्थावाणि

सिवुषिभ्य : किदिति मन्प्रत्ययः शुष्यत्यनेनवा । शुष० ॥

शुष्मा । पुं० वह्नौ । चित्रकवृक्षे । सूर्ये । न० तेजसि ॥ शुष्यत्यनेन । शुष० । अन्येभ्योऽपीति मनिन् । संज्ञापूर्वकत्वान्न गुणः ॥ शोषयतिवा । बाहुलकात्साधुः ॥

शुष्मी । त्रि० बलिष्ठे । मत्वर्थे इनिः ॥

शूक । पुं० शुङ्गे । संशयालौ व्याये । । क्रियारोत्यस्मिन्० अधामी च्यार्थे । ससादिरन्यतरस्यिका- दिक्षुपठ्ठे ॥ स्यादि । शीलन्धार यो । उणादयइतिसाधुः ॥ दयायाम् । न० शूकतृणे ॥

शूकधः । पुं० प्रावृटे । यवे । रसे

शूककीटः । पुं० वृश्चिके ॥ शूकवान् कीटः । शूकयुक्तः कीटः । शाकपार्थिवादिः ॥ कार्यादिभय कः कीटविशेषोऽसूचिकः शूककीटश्च भ्रमरप्रभेदोयस् ।-

शूककीटकः । पुं० शूककीटे ॥

शूकतृणम् । न० तृणविशेषे । शूकि । शूकाढ्ये । धान्यविशेषे । द्र० रा० पट : ॥

शूकधान्यम् । न० यवगोधूमादौ ॥ शूकस्यधान्यम् ॥

शूकपिण्डिका ।) स्त्री० शूकशिम्ब्याम् ॥
शूकपिण्डी ।)

शूकरः । पुं० कूलचरविशेषे । वराहे क्रोडे । शूकोऽस्त्यस्य० खरोमत्वात् । रः ॥ यद्वा । शूकंराति । रा० आतइतिकः ॥ यद्वा । शू० इति ध्वनिंकरोति । पच० टीका ॥ शालिविशेषे ॥

शूकरकन्दः । पुं० वाराहीकन्दे ॥

शूकरपादिका । स्त्री० कोलशिम्ब्याम् । सुवरासिमरितिभाषाप्रसिद्धायाम् ॥

शूकरमुखम् । न० नरकविशेषे ॥

शूकराक्रान्ता । स्त्री० वराहक्रान्तायाम् ॥

शूकरी । स्त्री० शूकरस्त्रियाम् । -जातेरितिङीष् । यन्त्रस्याशुचिशूकरस्य वसुविद्ः स्वमास्यन्तारंसेव्या कामनयातयोरविसुधाविशावका स्वाधनम् । रक्षोंवाशुचिशूकरोचप रमपेमास्पदंमत्सुत : सन्तासोपि सम : स्वकमंगतिभिरन्योन्यभा व : सम : ॥ वराहक्रान्तायाम् ॥

शूकरेष्टः । पुं० कशेरुणि । त्रि० शूकरप्रियवस्तुनि ॥

शूकलः । पुं० दुर्विनीताश्वे ॥

शूकवान् । त्रि० शूकयुक्ते ॥

शूकवती । स्त्री० कपिकच्छ्वाम् ॥

शूकशिम्बा । स्त्री०
शूकशिम्बि । पुं०
शूकशिम्बिका । } कपिकच्छ्वाम् ॥
शूकशिम्बी । स्त्री०

। कौमुद० शा० । शूकयुक्ताशिम्बा • शिम्बि : शिम्बिका • शिम्बीका •

शूकशिम्बा,) स्त्री०
शूकशिम्बिः, } पुं० कपिकच्छाम्।
शूकशिम्बी ।) स्त्री०

मर्कट्याम्। कौच० भा० प्र० ॥

शूका । स्त्री० शूकशिम्बायाम् ॥

शूकाख्यम् । न० शूकतृणे ॥

शूकापहः । पुं० तरणीवृक्षे । स्थामयौ । वाचस्प० भा० प्र० । इ • प्रा० मौ ॥

शूलिपर्णः । पुं० चारवृक्षे ॥

शूद्रः । पुं० चतुर्थवर्णे । वृषले । जघन्यजे । यथा त्वादिपर्व वैदिकब्राह्मणे मनुः स्वकुल्यास्मात्राय च : । शूद्रान्नं शूद्रसम्पर्कं शूद्रेण सहासनम् । शूद्राज्ज्ञानागमश्चापि ज्वलन्तमपि पातयेत् ॥ याचन्द्रदिवाकराविति ॥ चतोत्पत्तिस्त्रिपुरासुरे शान्तिमालायामुक्ता । तथाहि । चाटोप्रजापतिर्जातास्त्वारिंशा : सदारका : । यात्रीयच क्रियाजातास्तेषां शूद्रा इति स्थिरे ॥ पादाच्छूद्रः समुत्पन्नः सर्ववर्णस्य सेवकः : । ब्रीमनामासुतस्तस्य प्रदीपस्तस्यपुत्रकः : । कायस्थस्तत्सुतोऽभूत्मूलविधायकः : । कायस्थस्य च पुत्रा वैश्याता जगतीतले ॥ चित्रगुप्तश्चित्रसेनो विचित्रस्तथैव च । चित्रगुप्तोगतः स्वर्गे विचित्रो नागसन्निधौ ॥ चित्रसेनः पृथिव्यां वै स इति शूद्रः प्रचकारद्रुति ॥ शोचति । शुचशोकी । शुचेर्द्रश्चेति रक्‌ दीर्घश्च ॥ चटादेरभावाः शूद्रेति शुभौ तु• रक्षेर्धातु• योगएवपुरस्कृतः तथाचि शास्त्रे भगवान्व्यासः । शुगस्य तदनादरश्रवणात्• तदाद्रवणात्सूच्यते हि ॥ १ । ३ । ३४ । चरणार्थ : । कान्दोग्येचतुर्थे प्रपाठके• शिष्यम् प्रति शूद्रेति सम्बोधनाच्छूद्रेऽधिकारइतिचेन्न । शुगस्येति । आर्षगवेषैः रचसूत्रमाह शीणम श्रुतेः • तदनादरश्रवणाद्रवणाच्च• तथा• चाशीर्ष• रैक्वश्रवणे द्रवणात्सशूद्रः । यतस्मिन्‌• शूद्रेति सम्बोध्य• सर्वज्ञत्वख्यापनाय रैक्वं चासूच्यते ॥

शूद्रकः । पुं• चतिक्षत्रितशूद्रे ॥ कुत्साथिकान् ॥

शूद्रकर्म्म । न• द्विजपरिचर्यायाम् ॥ यथाह भगवान् । परिचर्यात्मकं कर्म शूद्रस्यापि स्वभावजम् इति । स्वभावचरत्वपसर्व ततसेशूयस्य भावाज्जातम् कालिदासोपि । द्विजातिसेवाऽधनिर्दैयतास्वधर्मी विधि : शूद्रनिसर्वकर्म च । स्वभावकर्म यदि त्वायथोन्ध्यास्तयच्चरैतसौन्त्यजकर्म नम भागिति ॥ शूद्रधर्म्म ॥ चस्यनिषिद्धानिकर्मा

र्णियथा । शूद्राणाञ्चमहाराजस्यै धनसञ्चयः । शूश्रूषोः कृतका र्यस्यकृतसन्तानकर्मणः ॥ अस्य नुज्ञातराजस्यशूद्रस्यजगतीपते । अल्पान्तरगतस्यापिदशधर्मगतस्य च ॥ आश्रमाविहिताः सर्वे वर्ज यित्वानिराशिषमितिपाद्मे स्वर्गखण्डः ॥

शूद्रकृत्यम् । न० शूद्रकर्त्तव्यकर्म णि ॥

शूद्रधर्मः । पुं० शूद्रस्यशास्त्रवि हिताचारे ॥ सचवर्णाश्रमशब्दे द्रष्टव्यः ॥

शूद्रप्रियः । पुं० पलाण्डौ ॥ त्रि० तदिष्टद्रव्ये ॥

शूद्रप्रेष्यः । पुं० शूद्रस्यपरिचारके ब्राह्मणादौ ॥

शूद्रयाजकः । पुं० शूद्रसम्बन्धियज्ञा दावृत्विजि ॥ शूद्रस्ययाजकः ॥

शूद्रासनम् । न० पट्टे । मकुटी । शूद्राधिकारे ॥ वृत्ति० त्रि० शेषः ॥

शूद्रशिष्यः । त्रि० शूद्रादाचार्या दाध्ययनकर्त्तरि ।

शूद्रा । स्त्री० शूद्रजातौ । अन्यभार्या यामपिशूद्रजातीयायाम् । शूद्रस्य भार्याञ्चात्र० शूद्रातस्यातिरे केऽप्यसरः ॥ शूद्रायामत्रापूर्वा जातिरितिटाप् ॥

शूद्रान्नम् । न० शूद्रस्वामिकान्ने । यथा । शूद्रान्नेनतुभुक्तेनउदरस्थे नयोम्त्तः । सर्वेश्वरत्वमुग्रत्वं शूद्र त्वञ्चाधिगच्छति ॥

शूद्राभार्य्यः । पुं० शूद्रास्वामिनि ॥ शूद्राभार्यायस्य सः ॥

शूद्रार्का । स्त्री० प्रियङ्गुवृक्षे ॥

शूद्रावेदी । पुं० सवर्णापरिणीयकृत शूद्राविवाहे ॥ शूद्रांविन्दति०प रिणयति । विदेर्णिनिः ॥ शू द्रावेदीपतत्यत्रेरुतथ्यतनयस्य च । शौनकस्यसुतोत्पत्त्यातदपत्यतयाभृ गोः ॥ अपिच ॥ शूद्रामयमनारो प्यसासवर्णायाञ्चगोगतिम् । जनयि त्वसुतंतस्यांब्राह्मण्यादेवहीयते ॥

शूद्री । स्त्री० शूद्रस्यभार्यायाम् । भिन्नजातीयायाम्शूद्रभार्यायाम् । शूद्रस्त्री । पुं० योगादाख्या यामितिङीष् ॥

शूनः ।) त्रि० शोथिनि,स्फीते ।
शूनवान् ।)

वर्द्धिते । उत्सृष्टोयदीस्य । क्तेऽपि स्वयते : ० क्तवत् । यजादित्वा त्सम्प्रसारणे० पूर्वरूपेचोदितये तिनत्वेभक्ताइतिदीर्घः ॥

शूनाथः । त्रि० । उच्छ्रिताचे ॥

शून्यम् । न० आकाशे ॥ विन्दौ । त्रि० निर्जनेदेशादौ । तुच्छे । रिक्ते । स०ना० रौता० ग० भा० ॥

मविद्यमानंशून्यं दिक्शून्याचेद वान्यथा । पुत्रहीनंगृहंशून्यंसर्वंशून्यादरिद्रता ॥ खपुष्पादिवदत्यन्ताभावरूपे ॥ यथा । मृगतृष्णाम्भसि स्नातः खपुष्पकृतशेखरः । एष वन्ध्यासुतो याति शशशृङ्गधनुर्धरः ॥ शुनेर्हितम् । शुन: सम्प्रसारणंवाचदीर्घत्वमितियत् ॥

शून्यकम् । न० शून्यार्थे । त्रि० तुच्छे ॥ शून्यरिक्तहतियावादिषुपाठात्कन् । स्वार्थेकोवा ॥

शून्यता । स्त्री० चित्तस्यदोषे । रागद्वेषादितीव्रवासनयाचित्तस्यस्तब्धीभावरूपे । शून्यताधाम । ध्यानंचिन्ताहितानासि : शून्यताश्वासतापकृत् ॥ शून्यस्यभाव : तल् ॥

शून्यतिथि: । स्त्री० तिथिविशेषे ॥ यथा । अष्टमीनवमीचैवपक्षयोरुभयोरपि । माघेवैशाखीचाण्याप्यपक्षयोरुभयोस्तथा । ज्येष्ठे चैत्रोदशीनिन्द्यासिते० कृष्णेचतुर्दशी । आषाढेकृष्णपक्षषष्ठी० शुक्लेच सप्तमी । द्वितीयाचतृतीयाचश्रावणे सितकृष्णयो: । प्रथमाचद्वितीयाचनभस्ये मासिनिन्दिता ॥ दशम्येकादशीनिन्द्या० मासीचेशुक्लकृष्णयो: । कृष्णचतुर्दशीशुक्लाकृष्णपक्षेतुपञ्चमी ॥ सप्तमीचाष्टमीसौम्येपक्षयोरुभयोरपि । पौषेपक्ष

द्वयोश्चैवचतुर्थीपञ्चमीतथा ॥ माघेतुपञ्चमीषष्ठीकृष्णेशुक्लेयथाक्रमम् । तृतीयाचचतुर्थीचफाल्गुने सितकृष्णयो: ॥ तिथयोमासशून्याख्याविस्तवंशविनाशिका: । आसु याचं प्रकुर्वीतनैवमङ्गलमाचरे-दितिमधिष्ठ : ॥

शून्यभवनम् । न० शून्यभे ॥ यथा । अश्विनीरोहिणीचैव शून्यभेपरिकीर्त्तिते । चित्रास्वातीचवैशाखे० ज्येष्ठे विशर्वज्यतारके ॥ भगवासवमाषाढे० श्रवणेद्वदिविश्वमे । नभस्येवाकणान्त्यचं मजपादश्चयुग्यपि ॥ कार्त्तिकेपित्र्यहन्यूघे सौम्ये पित्राद्विदैवते । पौषेदास्रकारार्द्रा : सा मीघेमूलश्रविष्णुभम् ॥ तपस्येमक्षभरणीशून्यभान्याहुरयका : । एषु यत्नुक्षतंकर्मधनै : सहविनश्यति ॥

शून्यभम् । न० शून्यनक्षत्रे ॥

शून्यमध्य: । पुं० नली । पीटगली ॥

शून्यराशि: । पुं० मासविशेषगतराशिविशेषे । यथा । घटमत्स्यधपायुग्मं मेष कन्या : सवृषिका : । तुलाचापमृगीराश्यामृगसंहाश्च रासय : ॥ चैत्रादौराशिशून्याख्याविस्तवंशविनाशदा : ॥

शून्यलग्नम् । न॰ दग्धलग्ने ॥ यथा । पञ्चादिसत्त्वोजतिथौघटे च मृगेन्द्रनक्रौमिथुनाङ्गनेच । चापेन्द्भेवाक्र्वदरीदयान्त्यौमोन्यौच मेषे तिथिशून्यलग्ने॰ सम्यांतसगां तिथौ॰ दृं दृं खगे मेष॰ जिघि दृघि ॥

शून्यवादी । पुं॰ माध्यमिके । सौगते ॥ वाक्समसंयथा । विज्ञानं चपिकंनात्मापिम्य दृश्यभिमेयकम् । चनयस्यानुपलब्धत्वाच्छून्यंमाध्यमिकाजगुरिति । चस्यायमयादो यथा । घमाधीयेनभाविनश्चायते शून्यवादिनाहस्यभावस्यसम्प्रादकेननिवार्यते ॥ चपिच । शून्यस्यापिविश्वशून्यत्वं तत्साधिपिसतोच्यते । चसाधिकं चेत्तत्सिद्धंसाधिवत्स्यात्स्वयमभिमिति ॥ शून्यंवदत्यवश्यम् । चा चश्यकैपिभि : ॥

शून्यहृदि : । स्त्री॰ चभावहत्तौ ॥

शून्यशून्य : । वि॰ शून्यप्रकारे । चनर्थंप्राये । प्रकारेगुणवचनस्योति द्विर्भाव : ॥

शून्या । स्त्री॰ सच्छ्याम् । नूलिकायाम् ॥ नक्षाकाष्टकिन्याम् । नागधूप॰ नागफणाधूप॰ दू॰ भा॰ । वन्ध्यायाम् ॥

शून्यालय : । पुं॰ निर्जनमन्दिरे ॥

शूर : । पुं॰ भटे । वीरेयुद्धकर्मण्युत्साहवति । यादवे । वसुदेवस्यपितरि ॥ सूर्य ॥ शूरयति । शूरवीरविक्रान्तौ । पचाद्यच् ॥ यद्वा । शवति । ■ : सौप्रीगत्यर्थ : । शुसिचिमीमाशेषं श्येरिक्रन् । सिंहे । शूकरे । कुक्कुरे । चित्रकव्याघ्रे ॥ चित्रकवृक्षे ॥ साले । ढश्ने । लकुचे । मसूरे । रागके ऽ । ऽ ॥

शूरक : । पुं॰ वीरविशाले ॥

शूरण : । पुं॰ चर्शोघ्ने । काडे ॥ चस्य गुणायथा । शूरणोदीपनीरूक्ष : कषाय : काण्डूक्त्कटु : । विष्टम्भी विशदोरुच्य : कफार्श : कृन्तनोलघु : ॥ विशेषादर्श सेपथ्य : प्लीहगुल्मविनाशन : । सर्वेषांकन्दशाकानां शूरण : श्रेष्ठउच्यते । दद्रूणांरक्तपित्तानांकुष्ठानांनहितोहिस : । सन्धानयोगसम्प्राप्त : ॥ शूरणोगुणकृत्पर : ॥ शूयते । शूरीहिंसायाम् । बहुलमन्यत्रापीतियुच् । चार्शरिल्युक्त ॥

शूरणोद्भव : । पुं॰ हरिद्रापधिचि ॥

शूरदेव : । पुं॰ मात्यर्हद्विशेषे ॥

शूरसेन : । पुं॰ चन्द्रवंशीयेन्द्रपतिविशेषे ॥ शूरा: सेनायांयस्य । शूराणां सेनायंयसायया ॥ पुं॰ भूम्नि॰ मथुरादेशेषु ॥

शूर्प : । पुं० द्रोणद्वयात्मकपरिमाणे ॥ पुं० न० प्रस्फोटने । सूप० इ० भा० ॥ शूर्पयति । शूर्प्यतेऽनेनवा । शूर्पमाने । पचाद्यच् । पुंसीति घोषा ॥ यद्वा । शृणाति । शॄ० । सुशॄभ्यांनिच्चेति पः । बाहुलकादु त्वम् । रपरत्वम् । हलिचेतिदीर्घः ॥ न० शोधितभाजने ॥

शूर्पक : । पुं० कामदेवारातावसुरविशेषे ॥

शूर्पकर्ण : । पुं० गजे । नागे । गणेशे । विघ्नराजे ॥ शूर्पाविवकर्णौ यस्य ।

शूर्पकारातिः ।)
शूर्पकारि : ।) पुं० कामदेवे ।

शूर्पणखा । स्त्री० रावणभगिन्याम् ॥ शूर्प्पद्वयाखानियस्याः । पूर्वपदात् इतिणत्वम् । नखमुखात्संज्ञायामितिनङीष् । केवलयौगिकत्वे तु ङीष् ॥

शूर्पणखी । स्त्री० रावणसस्वरि ॥ शूर्पंशोधितभाजनम्० नखविदूषयाकृतिधातु :। शूर्पेण शोधित भाजनेनयज्ञादिक्रियानखयतिदूषयतीतिशूर्पणखी ॥ यद्वा । शूर्पा काराणिनखानियस्याः साङीष् ।

शूर्पपर्णी । स्त्री० मुद्गपर्ण्याम् ॥

शूर्पवात : । पुं० सूर्पवायौ । कुलफाले ॥

शूर्पश्रुति : । पुं० हस्तिनि ॥ इ० हा० स्त्री ॥

शूर्पी । स्त्री० सूर्पणखायाम् । गौरादित्वान्ङीष् ॥ क्षुद्रसूर्पे ॥

शूर्म : । पुं०)
शूर्मि : । स्त्री०)
शूर्मि का । स्त्री० } शूर्मिकायाम्
शूर्मी ।

। लौहप्रतिमायाम् ॥

शूल : । पुं० न० आयुधविशेषे न क्ली० शाला० इ० भा० प्र० ॥ स्त्री । केतने ॥ विष्कम्भादिपुनर्वसुयोगे० तन्नजातस्य फलं यथा । भीतोदरिद्रोदयिताप्रियश्शूलीस्यात् । शूलस्तत्रवभ्यो : । विद्यामयाभ्यां रहितोयस्य लीघारी तिजिह्वेनदिसंयादाचित् ॥ सुतीक्ष्णे ॥ वधहेतावस्य : कीलके ॥ व्यथायाम् ॥ विक्रेतव्ये ॥ यथा । अट्टशूलाजनपदाः शिवशूलाश्चतुष्पथाः । प्रमदाः केशशूलिन्योभविष्यन्ति कलौयुगे ॥ इतिमहाभारतेचादिपर्व ॥ रोगविशेषे ॥ अस्यदानादिकं भावप्रकाशे० शूलाधिकारेद्रष्टव्यम् ॥ शाकाश्रोरादिमध्यान्तो पुनर्वान्त्यादिमध्यतः । मध्येचान्ते तथा दोषदोषैर्नाख्यातिशूलतम् ॥ भुक्ते जीर्यतिजीर्णेऽन्ने जीर्णे भुक्ते च जीर्यति । जीर्णेजीर्यतिभुक्ते च दोषैर्नाख्या

र्वर्त्तिति० शीङोवन् ॥ शेतेऽस्यर्थम् । शेषयर्क्षेतिसाधुर्वा ॥ सुखे ॥

शेवधि : । पुं० सायान्यनिधौ । शेवल्याणं० शेवितं० शवधि : । रात्पु कुवञ्लत्क ॥ यथा । शैवेऽमिरमिवसुखम् । दृषणीर्म्यांवन् । शेवधीस्तेरक्षिण् । कर्म शवधिस्रणेमे तिमि : ॥

शेवलम् । न० शैवाले ॥

शेवालम् । न० शैवले ॥ जलेशेतेति शेत । शीङोधुकालवलञ्चाल नदृतिवालम् ॥

शेवालिनी । स्त्री० नद्याम् ॥

शेवाली । स्त्री० पाकाशमांसाम् ॥

शेष : । पुं० भगवतीद्वितीयायामूर्त्तौ ॥ यथा । एकाभगवतीमूर्त्तिर्ज्ञानरूपाशिवामला । वासुदेवाभिधानासापुण्यातीतासुनिष्कला ॥ द्वितीयाकालसंज्ञाऽन्यातामसीशेष संज्ञिता । निहन्तिसकलांश्चान्ते वैष्णवोपरमातनुरितिकौर्मे ४८ ऽध्याय : ॥ सङ्कर्षणे । सीरपाणौ । यमदेवे ॥ वधे ॥ अनन्ते । नागभ्रातरौ । फणासहस्रसंयुक्ते ॥ शिष्यते । शिष्लृविशेषणे० शिषयवर्णावयवेवा । घञ् ॥ परार्थ : शेषइतिमीमांसका : ॥ मध्यर्थे ॥ पुं० न० उपयु क्तेतरे ॥ यथाचिकाम्यपक्षमप्रमिदे ० ॥ । ८० ॥ त्रि० वर्णे ॥ सौत्रान्तरवस्तुनि ॥ वध्यशेषे ॥ यथा । अ न्त्याद्दपरोविह्नसौमान : स्थिरां स्थितम् । मक्षे : शेषसप्तस्थाविष मौ : शेषनशेषयेत् ॥ अपिच ॥ कथ मिरमिलिशेषमर्थ तथे वच । पुन: पुनअवर्धन्ते तस्माच्छेषं नशेषयेदि ति गरुड्पु० १६६ अ० ॥ शिष्यति परिशिष्यते । शिषेर्घञ् ॥

शेषत्वम् । न० उपकारित्वे ॥ पाराथ्ये । परोद्देशप्रवृत्तिकत्वे ॥ यथा । शेषत्वमुपकारित्वं द्रव्यादीनामवादरि : । पारार्थ्यं शेषतालक्षणमित्यमीत्यमीतिजैमिनिरित्यधिकरणमाला यांमाधवाचार्य : ॥

शेषभूत : । त्रि० चाङ्गभूते ॥

शेषरात्रि : । स्त्री० रात्रिशेषे । उषस्त्रे । अवररात्रे ॥

शेषवत् । न० अवीतानुमाने ॥ शेष वदविषयतयाधर्मात्रयनुमानमान म० तच्छेषवत् ॥

शेषा । स्त्री० प्रसादेनदत्तनिर्माल्यार्पणे । निर्माल्यदाने ॥ वर्णवृत्तान्तरे ॥ यथा । छन्दोविधि : प्रोक्तापद्धिर्यदेणी । सर्वेयर्णायमांदीर्घा सासाक्षेत्या ॥ यथा । शिंयाकुर्वीं कान्त : हंसैर्नैयायात : व्योमाभे सम्पूर्णेयाता : प्राथास्तूर्णं म् ॥

शेषावस्था । स्त्री० वालुङ्की ॥

शेषित: । त्रि० चर्विते ॥

शैक्ष: । पुं० प्रथमारब्धवेदे । प्राथमकल्पिके ॥ शिक्षामधीते । तद्वेत्ति वा इत्यण् ॥ शिक्षायामधम्० तत्र भवोऽस ॥ यद्वा । शिक्षांशमर्ति । शैक्षत्वण् ॥ यद्वा । शिक्षाशीलमस्य । छत्रादिभ्योण् ॥

शैख: । पुं० सङ्कीर्णजातिविशेषे । । भूर्जकण्टके ॥

शैखरिक: । पुं० अपामार्गे ॥ शिखरेप्रायेणभवति । अध्यात्मादित्वाट्ठञ् ॥

शैखरेय: । पुं० अपामार्गे ॥

शैत्यम् । न० शीतत्वे ॥ भावेष्यञ् ॥ शैत्यं हि यत्सा प्रकृतिर्जलस्य ॥

शैथिल्यम् । न० शिथिलतायाम् ॥ अनुद्यमे ॥ भावेष्यञ् ॥

शैनेय: । पुं० शिनेर्नप्तरि । सात्यकौ । श्रीकृष्णसारथौ ॥ शिनेर्गोत्रापत्यम् । शुभ्रादित्वाड्ढक् ॥

शैर्षच्छेदिक: । त्रि० शीर्षच्छेद्ये ॥ शिरश्छेदंनित्यमर्हति । शीर्षच्छेदाद्यच्चेतिठञ् । प्रत्ययेयोगेनशिरस: शीर्षभावश्च ॥

शैल: । पुं० महीध्रे । पर्वते । शिलोच्चये ॥ प्रचुरा: शिला: सन्त्यत्र । ज्योत्स्नादित्वादण् ॥ न० शैलेये । तार्क्ष्यशैले । रसाञ्जने ॥ शिलाजतुनि ॥

शैलकम् । न० शैलजे ॥

शैलगन्धम् । न० शावरचन्दने ।

शैलगर्भा । स्त्री० शिलावल्कायाम् ॥

शैलगर्भाह्वा । स्त्री० शिलावल्कायाम् । इ० रा० नि० वट: ।

शैलजम् । न० शैलेये । सुगन्धिद्रव्यविशेषे ॥ शैलेयाख्यम् । अमी० । सप्तम्यांजनेर्ड: । त्रि० पर्वतोद्भववस्तुनि ॥

शैलजा । स्त्री० गिरिजायाम् । पार्वत्याम् ॥ शैलाज्जाता । अमी० । पञ्चम्यामिति ड: ॥ गजपिप्पल्याम् ॥ सैंहल्याम् ॥

शैलधन्वा । पुं० शम्भौ । शिवे ॥ पु० त्रि० शैव: ॥

शैलधर: । पुं० गिरिधरे । श्रीकृष्णे ॥ द्युतिधनञ्जय: ॥

शैलधातुजम् । न० शिलाजतुनि ॥

शैलनिर्यास: । पुं० अश्मजे । शिलाजतुनि ॥ शैलस्यनिर्यासइव ॥

शैलपत्र: । पुं० विल्ववृक्षे ॥

शैलपीलु: । पुं० अक्षोटे ॥

शैलभित्ति: । स्त्री० टङ्के ॥

शैलराज: । पुं० शैलपतौ ॥ हिमालये ॥ शैलानांराजा । टच् ॥

शैलराजतनया । स्त्री० पार्वत्याम् ॥

शैलराजसुता । स्त्री० पार्वत्याम् ।

दुर्गायाम् ॥ यथा । “अरूपापरभावत्वाद्रूपाक्रियात्मिका । जाता शैलेन्द्रगेहे सा शैलराजसुतात-त: ॥” इति देवीपुराणे ४५ अ० ॥

शैलवल्कला । स्त्री० शिलावल्कलायाम् ॥

शैलबीज: । पुं० भल्लातकवृक्षे ॥

शैलशिबिरम् । न० वार्द्धौ । घरघोम्रवे । समुद्रे ॥

शैलसुता । स्त्री० अम्बिकायाम् । पार्वत्याम् ॥ ज्योतिष्मत्याम् ॥

शैलाख्यम् । न० शैलजे ॥

शैलाग्रम् । न० शिखरे । शैलशृङ्गे ॥

शैलाटम् । न० शैलेये । इ० रा० टः ॥

शैलाट: । पुं० देवले ॥ सिंहे ॥ श्वेतकाचे । किराते ॥ इ० मे० टर: ॥

शैलादि: । पुं० नन्दिनि । शिवगणविशेषे ॥

शैलापगा । स्त्री० क्षुद्रनद्याम् ॥

शैलाली । पुं० नटे ॥ शिलालिना प्रोक्तं नटसूत्रमधीते । पाराशर्यशिलालिभ्यां भिक्षुनटसूत्रयोरिति णिनि: ॥

शैलिक्य: । पुं० सर्वलिङ्गिनि ॥ शिलिक्यस्य भाव: कर्म वा ष्यञ् ॥

शैली । स्त्री० सद्वृत्ते ॥ प्रवृत्ति: परिभाषायां शीलसङ्केतसमयकारा-येतिचित्कायां शेष: ॥ समवधानपूर्विकायां प्रवृत्तौ ॥ यथाम्नायै: सम्प्रदायाम्नायमेध्यन्ते ऋषिभि: सर्वे ऋषियाद्वृत ॥ शीलभवा । अण् ङीप् ॥

शैलूष: । पुं० बिल्वे । मालूरवृक्षे ॥ नटे ॥ शिलूषस्यापत्यम् । अण् । शैलूषवेति० नामरूपत्वात् ॥

शैलूषिक: । पुं० नटवृत्त्यै जीविनि ॥

शैलूषिकी । स्त्री० शैलूषिकजातिस्त्रियाम् ॥

शैलेन्द्र: । पुं० हिमाचले ॥

शैलेन्द्रस्थ: । पुं० भूर्जवृक्षे ॥

शैलेय: । पुं० मधुपे । भ्रमरे । सिंहे । न० तालपर्ण्याम् । सैन्धवे । शैलजे शैलजातगन्धद्रव्ये । छरीला० इ० भा० प्र० ॥ तत्पर्यायाद् यथा । शैलेयन्तु शिलापुष्पं वृद्धकालानुसार्यकम् । शैलेयं शीतलं हृद्यं कफपित्तहरं लघु । कण्डूकुष्ठाश्मरीदाहविषहृद्रक्तहृदिति ॥ त्रि० शिलातुल्ये ॥ शिलाया मुत्पन्ने ॥ शिलायां भव: । नद्यादिभ्यो ढक् ॥ शिलेय । शिलायाद्वसिंशाशिभामेनटञ्धा । ढोपिशैलेयो ॥

शैलेयी । स्त्री० पार्वत्याम् ॥

शैलादा । स्त्री॰ शिफान्तरे ॥
शैलाहवा । स्त्री॰ क्षुद्रपाषाणभेदायाम् ॥ अम्बिकायाम् ॥
शैवः । त्रि॰ शिवोपासके । शैवे सौत्रसिके ॥ न॰ शिवप्रोक्तमार्गे ॥ यथा । अपाशुपतरोमश्च्यो ऽद्वैय : शौरुरी : पर : । नहि शैवात्परो मार्गो मुमुक्षू कृपणजनात् ॥ आचारविशेषे ॥ यथा । अष्टाङ्गयोगसंयुक्तो यशीद्दे शैविधानत : । शाम्भवानंसमाधिस्ताचश्चोव : प्रचक्ष्यते । विवाहविशेषे ॥ यथा । शैवोविवाहोद्विविध : शुभचक्रे विधीयते । चक्रस्याशिवमे नैकोद्वितीयोजीवनावधि : । अपिच । परिणीतानरलिताकन्यकाविधवाभयेत् । साप्युवादाद्युम : विवाहोवधर्मोव्ययविधि : ॥ शिवस्यायम् ; तस्येदमित्यण् ॥ शिवे । स्वार्थेऽण् ॥ यस्मिन् । बस्त एते ॥ धत्तूरे ॥ देशविशेषे ॥ शिवोनामविषयोदेश : । विषयोदेशइत्यण् ॥ न॰ शिवपुराणे ॥ शैवाते ॥ त्रि॰ शिवसम्बन्धिनि ॥
शैवलः । पुं॰ शैवाले ॥ न॰ पद्मकाष्ठे ॥ जलशिलीत्यपि । शौचे धूत्रणुत्रणकाष्ठानद्वलिवदन् ॥
शैवावधूतः । पुं॰ अवधूतविशेषे ॥ सवीक्ष : शीमदानिर्वाणे सद्राशिवेन ॥ पूर्णाभिषेकविधिनासंस्कृतायेपमानवा : । शैवावधूतास्तेज्ञेया : पूजनीया : कुलार्चिषु ॥
शैवलिनी । स्त्री॰ तरङ्गिण्याम् ॥ तटिन्याम् । नद्याम् । शैवलमस्त्यस्याम् । अतइनिठनावितीनि : । ऋन्नेभ्योङीप् ॥
शैवालम् । न॰ जलनीलाम् । शैवाले । शैवालंतुवरंतिक्तंमधुरंशीतलंलघु । स्निग्धंदाहवणापित्तरक्तज्वरहरंपरम् ॥
शैवालिनी । स्त्री॰ नद्याम् ॥
शैवी । स्त्री॰ शैवविद्याविशेषादिदायाम् ॥
शैव्यः । पुं॰ श्रीकृष्णरथस्याश्वविशेषे ॥ यथा । तुरगा : शैव्यसुग्रीवमेघपुष्पबलाहका : । चारुदासानामपतिविशेषे ॥
शैशवम् । न॰ शिशुत्वे । बाल्ये ॥ शिशोर्भाव : कर्म वा । बूगन्ता युवादिभ्यो ऽण् ॥
शैशिरः । पुं॰ श्यामचटके । कृष्णरागदिक्षुये ॥ त्रि॰ शिशिरसम्बन्धिनि ॥
शैशुमारम् । न॰ शिशुमाराकारे ज्योतिश्चक्रे ॥
शोकः । पुं॰ मनो । दु : खे । वा

कुलतायाम् । इष्टवियोगानुचिन्तने । इष्टवियोगनिमित्ते मनसः सन्तापे । इष्टवियोगतज्ञाभावज-ताज्ञाने ॥ सखानुचिताएव• यतः । शोचमानास्तु सस्नेहा बान्धवाः सुहृदस्तथा । पातयन्ति गतं स्वर्गाद् अश्रुपातेन राघव ॥ भूरिद्युम्नो गतः स्वर्गं पुण्यैर्न पतितः पुनः । शोचितो बन्धुवर्गेण सतीस्नेहैः परिप्लुतः ॥ इति वह्निपुराणे रामं प्रति वशिष्ठोक्तिः ॥ विवेकिनां चित्ते तु नास्त्येव शोकावकाशः । यतः । पान्थानामिव वर्त्मनि क्षितिरुहां नद्यामिव भ्राम्यतां मेघानामिव पुष्करे जलनिधौ सांयात्रिकाणामिव । संयोगः पितृमातृबन्धुतनयभ्रातृप्रियाणां यदा सिद्धो दूरवियोग एव विदुषां शोकोदयः कस्तदा ॥ शोचनम् । शुच शोके । घञ् ॥ संसारे । स्वर्गस्थं पुरुषं शोचयतीति शोकस्तन्मूलः संसारः । तत्स्वरूपविचारणाद्गुरुभिः । शोकं तरति आत्मविदिति ॥

शोकनाशन: । पुं• अशोकवृक्षे ॥ शोकं नाशयति । नन्द्यादित्वाल्ल्युः ॥ परमात्मनि ॥ स्वाभेदसाक्षात्कारेण संसारिणां संसारशोकं नाशयति ॥

शोकहारी । पुं• वनबर्बरिकायाम् ॥

शोकातिग: । त्रि• मानसदुःखैर्विवर्जिते ॥ शोकमतीत्य गच्छतीति तथा ॥

शोकापनुद: । पुं• पुत्रे । शोकमपनुदति । नुद प्रेरणे । नुदन्ति शोकं शोकाः परिस्तजापनुदोरिति सुखमाहरणे क: ॥

शोकारि: । पुं• कदम्बवृक्षे ॥

शोकार्त्त: । त्रि• शोकाकुले ॥

शोचनम् । न• शुचि । शोके ॥ त्रि• शोकयोगे ॥ शोचति• तच्छील: । शुच शोके । जुचङ्क्रम्यदन्द्रम्यसृगृधिज्वलशुचलषपतपद: । इति युच् ॥

शोचना । स्त्री• शोकोत्पादनायाम् ।

शोचनीय: । त्रि• शोच्ये । शोचितुं योग्ये । यथा । वेदान्तभावेन पठन्ति विद्यार्थिनो धनस्यापधनापहारा: । ते शोचनीया इह जीवलोके मनुष्यरूपेण मृगाश्चरन्तीति ॥

शोचिष्केश: । पुं• वह्नौ । अग्नौ । शोचींषि ज्वाला: केशा इवास्य । नित्यं समासेऽनुत्तरपदस्थस्येति षत्वम् । चित्रकवृक्षे ॥

शोचि: । न• रोचिषि । प्रभायाम् । शुच्यति• पूतीभवत्यनेन । शुचिरपूतीभावे । अर्चिशुचिहुसृपिछादिछर्दिभ्य इसि: ॥

शोच्य: । त्रि• तपस्विनि । सापराधे ॥

चतुरस्र्ये ॥

शोच्यक । त्रि॰ चद्रे ॥

शौठ । त्रि॰ मूर्खे ॥ अलसे ॥ धूर्ते । नीचे ॥ पापरते ॥

शोण । पु॰ कृशानौ । वह्नौ । श्योनाके ॥ लोहिताश्वे ॥ नदविशेषे । हिरण्यवाहे । योऽयममरकण्टकशिखरात्पाटलिपुत्रं गङ्गायामिलितः । समुद्रविशेषे ॥ रक्तेक्षौ ॥ लवणोऽम्बुधिः पारस्थे रक्तजले इगाधियोंग्गामिनिम्नगोपान्तर्थ- त्ति निमदविशेषे ॥ अनुत्कटरक्ते । कोकनदवर्णे ॥ श्योनाकप्रभेदे । न॰ सिन्दूरे ॥ रुधिरे ॥ त्रि॰ कोकनदच्छाये । कोकनदवर्णवति ॥ छायति । शोणवर्णग त्वे : । यथाशोण । रक्तवर्णे ॥

शोणक : । पुं॰ श्योनाकतरौ । सोनापाठा॰ हि॰ भा॰ प्र॰ ॥ सुघेक : ॥

शोणज्योतीरथीसङ्गम । पुं॰ तीर्थविशेषे ॥

शोणझिण्टिका । स्त्री॰ रक्तसैरेये ॥

शोणझिण्टी । स्त्री॰ कुरवके ॥ मारट फिन्याम् ॥

शोणपद्म : । पुं॰ रक्तपुनर्नवायाम् ॥

शोणपद्मम् । } न॰ } रक्तपद्मे ॥
शोणपद्मकम् । }

शोणपुष्प : । } पुं॰ } कुद्दाले ।
शोणपुष्पक । }

कोविदारे ॥ शोणानि॰ सहदंश त्रिपुष्पायाम् ॥

शोणपुष्पी । स्त्री॰ सिन्दूरपुष्पयाम् ॥

शोणप्रभव : । पुं॰ तीर्थविशेषे ॥

शोणरत्नम् । न॰ पद्मरागमणौ ॥ माणिक्ये ॥ शोणश्रृङ्गलस्य ॥

शोणा । स्त्री॰ शोणवर्णयुक्तायाम् । शोण्याम् ॥ शोणात्प्राचामित्यन्त्री षमवेटाप् ॥

शोणाक । पुं॰ श्योनाकवृक्षे । शुकनासे ॥

शोणितम् । न॰ रुधिरे । रक्ते ॥ कुङ्कुमे ॥ शोणितम् । शोण॰ । गत्यर्थे क्त : ॥

शोणितचन्दनम् । न॰ रक्तचन्दने ॥

शोणितपुरम् । न॰ बाणासुरपुरे सराइया॰ हि॰ भा॰ प्र॰ ॥ शोणितसम्बन्धं पुरम् ॥

शोणितद्रुम् । न॰ कुङ्कुमे ॥

शोणितोत्पलम् । न॰ रक्तोत्पले ॥

शोणी । स्त्री॰ रक्तायाम् । रक्तोत्पलवर्णायाम् स्त्रियाम् । शोणात्प्राचामिति वा ङीप् ।

शोणोपल : । पुं॰ माणिक्ये ॥

शोथ । पुं॰ शोफे । श्वयथौ , त्वग्विवर्द्धने ॥ चयति । भवतो । थाङ्गसकास॰ य । ष्ठोरिथक् ।

पाद्दुय : । संज्ञापूर्वकत्वादित्व
धल्लूठ् खितिनकृति : यहा । भव
ति । ग्रुमती । पूर्ववत् ० य : ।
वर्ष्टिगामोनरंवदृस्यामसीमासीमुखा
म सियम् । उभयोर्विसज्ञात :
पि इतिनसंधय : ॥
शेथक : । पुं० अन्ये ॥
शेधकृत् । त्रि० शोपकारिणि ॥
शोधघ्न : । त्रि० शोथनाशके ॥
शोधघ्नी । स्त्री० रक्तपुनर्नवायाम् ॥
पुनर्नवायाम् ॥ शोथं हन्ति । च
भनतुष्यकलक्षितुर्वेतिटक् । ङी
प् ॥ शालपर्ण्याम् ॥
शोथजित् । पुं० भल्लातके ॥ पुनर्नवा
याम् ॥ त्रि० शोथहारके ॥
शोथहृत् । पुं० भल्लातके ॥
शोथ : । पुं० शोथने ॥
शोधक : । त्रि० शुद्धिकारके ॥ न०
पारदे ॥
शोधन : । पुं० निम्बे ॥ निम्बूके ॥
न० शुद्धौ ॥ शौचे ॥ मलापनयने
॥ विष्ठायाम् ॥ कासीसे ॥ धा
तुनिर्दोषीकरणे ॥ प्रमादिदोषरत्या
रणे ॥ लिखितपत्रादेः प्रमाणी
करणे ॥ विरुद्धलिखितस्य शुद्
धीकरणे ॥ अहस्यहरणे । त्रि०
शुद्धिसाधने । शुद्धिकारके ॥
शोधनी । स्त्री० सम्मार्जन्याम् । सो
घनी । इ० मा० ॥ शोध्यतेऽनया

। शुचयीचे । करणे ल्युट् । ङीप्
॥ ताम्रवल्ल्याम् ॥ नील्याम् ॥
शोधनीय : । त्रि० शोधितव्ये । शो
ध्ये ॥
शोधनीबीजम् । न० जयपाले । म
लशुद्धिविधि ॥
शोधित : । त्रि० समृष्टे । मक्षिका
दियपनयनेनमलशोधनेकृतमार्जी ।
यथा । व्यञ्जने केशकीटादिशुद्धे स
न् मार्जितदिसुतिवद्वंलावली । च
पनीतमली । निर्मिते । मृष्टे ।
धौते ॥ शोध्यतेस्म । शुध० । क्य
न्त : कर्त्तरि क्त : ॥
शोफ : । पुं० शोथे ॥ भवति । शव०
। बाहुलकात्पक : । कोरिल्लूठ्
। पाद्दुय : । संज्ञापूर्वकत्वादेर्य
धल्लूठ् खितिनकृति : ॥ यद्वाभवति
। शु० । पूर्ववत्फ : ।
शोफकृत् । त्रि० शोथकारि ॥
शोफघ्नी । स्त्री० रक्तपुनर्नवायाम् ॥
, शालपर्ण्याम् ॥
शोफनाशन : । पुं० नीलवृक्षे ॥ त्रि०
शोथनाशके ॥
शोफहृत् । पुं० भल्लातके ॥ त्रि०
शोथहारके ॥
शोभन : । पुं० यज्ञे ॥ विष्कम्भादि
दिषुपञ्चमेयोगे ॥ तत्रजातस्यफलं
यथा । स्यात्शोभन : शोभनयोगज
न्मादर्घ । विविधप्रतिमल्यविस : ।

ष्ट्रादित्वात्तृट् : । क्विव् वा आग मश्वाश्वस्थानित्यत्वान्नतुक् ॥
श्मश्रुमुखी । स्त्री० श्मश्रुयोषिति । पोटायाम् ॥
श्मश्रुल । त्रि० प्रवृद्धमुखरोमवति । सिध्मादित्वाल्लच् ॥
श्माशानिक : । पुं० पितृवनेपाठादिकर्त्तरि । मसाणिका० हू० भा० प्र० । श्मशानेऽधीते । षध्यायिन्य इत्यकारादित्ठक् ॥
श्यान : त्रि० शीतास्पृष्टघिते । सङ्कुचितमात्रे ॥ श्यायतेस्त्वं श्यैङ् गतौ । क्त : । संयोगादेरातोधातोर्यण्वत इतिनिष्ठानत्वम् ॥
श्याम । पुं० प्रयागस्थवटे । वारिदे । वृद्धदारके । पिके । कोकिले ॥ कृष्णवर्णे ॥ हरिवर्णे ॥ श्यामाके ॥ नीलवर्णे ॥ धत्तूरे ॥ दमनकवृक्षे ॥ गन्धतृणे ॥ न० मरिचे ॥ सिन्धुलवणे ॥ त्रि० कृष्णवर्णविशिष्टे ॥ हरिद्वर्णवति ॥ श्यायतेस्तैनीयस्मात् । श्यैङ् । इषियुधीन्धिदसिश्याधूसूभ्यो मगितिमक् ॥ पुं० । रूपमाद्रिजाति० तमालदलानिभे० चन्दनविशेषे ॥ श्रीकृष्णे ॥
श्यामक : । पुं० श्यामाके । सविक्ष्यतिभासाप्रतिर्तने । न० रोहिषतृणे ॥ श्यामं एवं म स्वार्थे । प्रा० । नमस्यक् । शकन्ध्वादिः ॥

श्यामकण्ठ : । पुं० मयूरे ॥ शिवे ॥ पक्षिविशेषे ॥
श्यामकन्दा । स्त्री० अतिविषायाम् ॥
श्यामकाण्डा ।) श्यामग्रन्थि : ।) स्त्री० गण्डदूर्वायाम् । गण्डाल्याम् । नीलमेचायाम् ॥
श्यामपत्र : ।) श्यामपत्रक : ।) पुं० तमालपादपे ॥
श्यामल : । पुं० पिप्पली । कृष्णे । श्यामे ॥ नीलमरकते । त्रि० कृष्णवर्णविशिष्टे । सिध्मादित्वाल्लच् ॥
श्यामलचूडा । स्त्री० गुञ्जायाम् ॥
श्यामलता । स्त्री० शारिवायामेवधौ ॥ श्यामलिनि ॥
श्यामला । स्त्री० पार्वत्याम् । कस्तूर्याम् ॥ पञ्चगन्धायाम् । जम्ब्वाम् ॥ कटभ्याम् ॥
श्यामलिका । स्त्री० नील्याम् ॥
श्यामवेष् : । पुं० कृष्णे वो ॥
श्यामवल्ल : । पुं० शिरीषे ॥
श्याममुन्दर : । पुं० श्रीकृष्णे ॥
श्यामशालि : । पुं० कृष्णशालौ ॥
श्यामा । स्त्री० कालिकायाम् । दुर्गायाम् । पार्वत्याम् ॥ श्यामायाउत्पत्तिर्यथा । तत : साकालिकारेवीयोगनिद्राजगन्मयी । पूर्वस्य कृष्णतीरूपाकन्याधंमेन्कायो ॥ समयस्यानुरूपेणमेककाठरेशिया

। सम्भूयचससुत्पन्नासालक्ष्मीरिव
सागरात् । यस्मात्समयेदेवीनवर्ष्यां
सप्येगत: । अर्द्धरात्रौसमुत्पन्नाग
ह्येषश्चिमण्डलात् । ततस्तस्यान्तु
जातायांसर्वाशाअभवन् द्विज: । सा
तुकृतार्थयायुगंमोरेणान्विता:
शुभ ॥ यस्यवपुष्यहृष्टयतोयवृष्टि:
परातया । सर्वतुष्मन्त: शा
न्त्याजगत्सुवनावनम् । तस्यान्तु
जायमानायांसर्वलोकमपद्यत ।
तान्तुदृष्ट्वायथाजातांमोहितेत्यवदन्
तुगाम । श्यामांसामेनकादेवीसु
रूपायातिवर्षिता । देवीसर्वम
तुनंप्राप्तुस्तमपुत्रम्पु: । तुष्टुवु
स्तामनारीसंगन्धर्वाप्सरोगणा: ।
। तान्तुनीलोत्पलदलश्यामांहिमव
त: सुताम् ॥ कालीतिमात्राहिमवा
नाहुयायकृतींदिने । वाम्बवास्तुन्व
सन्तानान्नामताथार्थंसतिच । का
लीतिचतथानाम्नाकीर्त्तितागिरिन
न्दिनीति कालिकापुराणे ४० अ
ध्याय: ॥ चारिणीपर्णी ॥ कृष्णस्त्री
ताभारिवायास्ताश्यामेतिनिगद्यते
॥ अप्रसूताङ्गनायाम् ॥ नारीविशे
ष । यौवनमध्यस्थायाम् । तस्याल
क्षणंयथा । स्निग्धनलनघनस्थना
निरनुगयामानिनोल्लिरसोऽपि । शी
तगै भिनिरमांसजवराङ्गनाशाम
ताश्यामेति ॥ छायायाम् । भावा
नुरूपायाम् ॥ प्रियङ्गौ ॥ वागुजौ
। चैामलतायाम् ॥ यमुनायाम् ॥
त्रियामायाम् ॥ कृष्णत्रिवृत्तिस्त्रीय
षौ । यथा । श्यामाद्विवृतसतोरौ
नवुधासौत्रिवरैविक्ष: । मूर्च्छादा
हमदभ्रान्तिकण्ठोत्कर्षकारिणी
॥ नीलिकायाम् ॥ गुग्गुलौ । ग
न्द्रायाम् । गुडूच्याम् । कस्तूर्यां
म् ॥ वटपत्र्याम् ॥ वन्ध्यायाम् ।
रोचनायाम् ॥ नीलपुनर्नवायाम्
॥ पिप्पल्याम् । कृष्णायाम् । ह
रिद्रायाम् ॥ नीलगव्याम् । नील
दूर्वायाम् ॥ स्त्रियाम् ॥ पद्मवीजे ।
शिंशपायाम् ॥ पक्षिविशेषे । वा
राह्याम् । पाण्डविकायाम् । शा
ल्याम् । पीतव्याम् । कालिका
याम् । शिशिरस्विन्याम् ॥ श्या
मोवर्णोऽस्त्यस्या: । अर्शआद्यच्
॥ ततष्टाप् ।

श्यामाक: । पुं॰ क्षुद्रधान्यभेदे । श्या
मके । श्यामेतिवोच्चे । पर्य्यायौ
। तृणधान्य । तद्गु॰ तानमा॰
स्तु॰ श्या॰ श्रा॰ ॥ श्यामाक: शोष
णोरूक्षोवातल: कफपित्तहृत् ॥
श्यायते । शौङ॰ । पिनाकादय
इतिसाधु: ॥ यथा । श्यामंवर्णं
म॰ वक्ति । वच॰ । कर्मण्य
ण् ।

श्यामकण्ठ: । पुं॰ दुःखपदे । शि॰ श्या

मे । प्रयासे । व्यायामे ॥ तपसि ॥
खेदे । गमनादिप्रयुक्तखेदादौ । श्र
मः खेदोऽध्वरथादेरित्यमरः ।
॥ याम्यत्यनेन । श्रमु तपसि खेदे ।
घञ् । नोदात्तोपदेशस्येति वृद्ध्य
भावः ॥
श्रमणः । पुं० तपस्विनि । श्रमणाः
परिव्राडितिप्रयोगाद्याः ॥ बुद्ध
भिक्षौ । निर्ग्रन्थे । यतौ । क्षति०
० पू० भा० प्र० । न० श्रमे । त्रि०
निन्द्यजीविनि ॥ तपस्विनि ॥ श्रा
म्यति । श्रमु० । ल्युः ॥
श्रमणा । स्त्री० सुदर्शनायाम् । मां
स्याम् । मुण्डीर्याम् । शबरीभेदे ॥
श्रमणी । स्त्री० चतुर्थाश्रमप्राप्तायाम्
। तपस्विन्याम् ।
श्रमवारि । न० आयासजस्वेदबिन्दौ ॥
श्रमी त्रि० श्रमयुक्ते ॥
श्रयः । पुं० श्रयणे । आये । श्रयण
म् । श्रिञ् सेवायाम् । एरच् ॥
श्रयणम् । न० आये । आश्रये । श्रिञो
ल्युट् ॥
श्रवः । पुं० कर्णे । श्रवणे । श्रूयतेऽ
नेनश्रवणं वा । श्रु श्रवणे । ऋदोर
प् ॥
श्रवणः । पुं० नक्षत्रविशेषे । श्रवणाया
म् । न० श्रुतौ । श्रोत्रकर्मणि । श्रु
तिस्मृतीतिहासपुराणेषु यथावत्तात्प
र्यावधारणे । तदर्थनिर्धारणानु

कूलन्यायविचारैः षड्विधलिङ्गैरशे
षवेदान्तानामद्वितीयवस्तुनि तात्पर्या
वधारणे । वेदान्तानामशेषाणामा
दिमध्यावसानतः । ब्रह्मात्मन्येव
तात्पर्यमितिधीः श्रवणं भवेदित्यु
क्तेः ॥ आचार्यमुखादेव श्रवणं स
फलं भवेत् ॥ कर्णेन्द्रियेण शब्दस्य
निशुंपस्थवायस्वेभत्ताभि । सुनमा०
सू० भा० प्र० । पुं० न० कर्णे ।
श्रान० सू० भा० प्र० । कर्णे पुंन
पुंसकयोः । श्रवणावनित्यमेवेति
दर्शनात् । नक्षत्रविशेषः कर्णेपु
लिङ्गमात्रमभिधानात् ॥ श्रूयतेऽ
नेन । करणे ल्युट् ॥
श्रवणद्वादशी । स्त्री० श्रवणनक्षत्रयुक्ता
यां भाद्रशुक्लद्वादश्याम् ॥
श्रवणशीर्षिका । स्त्री० श्रावणीरूपे ।
मुण्डीर्याम् ॥
श्रवणा । स्त्री० दाविंशतितमेनक्षत्रे ।
तच्चातस्यफलंयथा । याज्ञानुरक्तो
बहुपुत्रमित्रः सत्पुत्रभक्तिर्विवि
तारिवर्गः । दिव्याम्बकाद्विग्यथा
ष्टियस्याप्रमोप्रायश्रवणे प्रवीणः ॥
श्रावणाष्टविंशायाम् । श्रावण्याम्
॥ श्रवणेनयुक्तापौर्णमासी । नक्ष
त्रेणेत्यण् । तस्य० लुबविशेषद्वति
लुप् । टाप् । मुण्डीरीवद्वे ॥
श्रवणाह्वा । स्त्री० मुण्डीरिकायाम् ।
श्रवः । न० यशसि ॥ कर्णे ॥ श्रूयते

श्राद्धम्

ऽमिनया । स्त्रु० । सर्वधातुभ्योऽसुन् ॥

श्राव्यः । पुं० यज्ञपशौ ॥ श्रवीति । श्रु० । श्रुदक्षिस्पृहिगृहिभ्य आय्यः ॥ श्रवाय्यः ० श्रवणीय इति वेदभाष्यम् । श्रं श्रूयते० श्राव्यलिङ्गः ॥

श्रविष्ठा । स्त्री० धनिष्ठानक्षत्रे ॥ श्रवः । स्वदोऽस्य । प्रसिद्धः श्रवोऽस्त्यस्याः । मतुप् । अतिशयेन श्रववती । अतिशायने तमबिष्ठनाविति इष्ठन् । विन्मतोर्लुगिति मतुपो लुक् ॥

श्रविष्ठाभः । पुं० बुधग्रहे ॥ त्रि० श्रजातमात्रे ॥

श्र०म् । न० सुंदरवाक्ये ॥

श्राणम् । त्रि० । पक्वे ॥ श्राति । श्रा पाके । क्तः । संयोगादेरातोधातोर्यण्वतः इति० तस्य नः ॥ अपि ति ॥

श्राणा । स्त्री० । उष्णिकायाम् । यवाग्वाम् ॥ श्रायतेस्म । श्रा० । कर्मणि क्तः । संयोगादेरितिनिष्ठानत्वम् ॥ यवाग्वाम् ॥

श्राद्धम् । न० शास्त्रोक्तविधानेनपितृकार्यकर्मणि ॥ तल्लक्षणं यथा । संस्कृतव्यञ्जनाद्यञ्चपयोदधिघृतान्वितम् । श्रद्धयादीयतेयस्माच्छ्राद्धंतेन निगद्यते० इतिवचनात् ० श्रद्धया ऽन्नादेर्दानं श्राद्धमिति वैदिकप्रयोगाधीनयौगिकमिति श्राद्धतत्त्वम् ॥ वेदबोधितपात्रालम्भनपूर्वकप्रमीतदेवताकोद्यागविशेषे । सम्बोधनपदोपनीतान् ० पित्रादीन् ० चतुर्थ्यन्तपदेनोद्दिश्य० हविस्त्यागो । तच्च श्राद्धं द्वादशविधं भवतीति विश्वामित्रोक्तेः । तथाहि । नित्यंनैमित्तिकंकाम्यंवृद्धिश्राद्धंसपिण्डनम् । पार्वणंचेतिविज्ञेयं गोष्ठ्यांशुद्ध्यर्थमष्टमम् ॥ कर्माङ्गंनवमंप्रोक्तं दैविकंदशमंस्मृतम् ॥ यात्रार्थंचैकादशं प्रोक्तंपुष्ट्यर्थंद्वादशंस्मृतमिति ॥ विश्वसत्तु भविष्यपुराणे यथा । अहन्यहनियच्छ्राद्धं तन्नित्यमभिधीयते । यैकोद्दिष्टविधानेन तदप्यक्षुद्रवैमतम् ॥ एकोद्दिष्टन्तुयच्छ्राद्धं तन्नैमित्तिकमुच्यते । तदप्यदैवंकर्त्तव्यमयुग्मानाशयेद्द्विजान् ॥ कामाय विहितंकाम्यमभिप्रेतार्थसिद्धये । पार्वणेनविधानेनतदप्युक्तंखगाधिप ॥ वृद्धौयत्क्रियतेश्राद्धं वृद्धिश्राद्धंतदुच्यते । सर्वंप्रदक्षिणंकार्यंपूर्वाह्णे तूपवीतिना ॥ गन्धोदकतिलैर्युक्तं कुर्यात्पात्रचतुष्टयम् । अर्घ्यार्थंपितृपात्रेषु प्रेतपात्रंप्रसेचयेत् । येसमानाइतिद्वाभ्यामेतज्ज्ञेयं सपिण्डनम् । नित्येनतुल्यंशेषं स्यादेकोद्दिष्टं स्त्रियाअपि ॥ अमावास्यांयत्क्रियतेतत्पार्वणमुदाहृ

तम् । क्रियते वा पर्वणि यत्तत् पा
र्वणमिति स्थितिः ॥ गोष्ठ्यां यत्
क्रियते श्राद्धं गोष्ठीश्राद्धं तदुच्यते
। बहूनां विदुषां सम्पत् सुखार्थं पि
तृतृप्तये ॥ क्रियते शुद्धये यत्तु ब्रा
ह्मणानां तु भोजनम् । शुद्ध्यर्थमि
ति तत्प्रोक्तं वैश्वदेवमतोऽपि हि ॥
निषेककाले सोमे च सीमन्तोन्नयने त
था । ज्ञेयं पुंसवने चैव श्राद्धं कर्मा
ङ्गमेव च ॥ देवानुद्दिश्य यच्छ्राद्धं तद्दै
विकमिहोच्यते । हविष्येण विशि
ष्टेन सप्तम्यादिषु यत्नतः ॥ गच्छन्
देशान्तरं यत्तु श्राद्धं कुर्यात्तु सर्पिषा ।
यात्रार्थमिति तत्प्रोक्तं प्रवेशे च न संश
यः ॥ शरीरोपचये श्राद्धमर्थोप
चय एव च । पुष्ट्यर्थमेतद्विज्ञेयमौप
चायिकमुच्यते ॥ सूत ॥ पञ्चविध
मपि श्राद्धस्य नित्यवचनात्तथा । नि
त्यं नैमित्तकं काम्यं त्रिश्राद्धं तथैव
च । पार्वणञ्चेति मनुना श्राद्धं पञ्च
विधं स्मृतमिति ॥ श्रद्धा वास्ति ।
प्रशस्ताश्रद्धा चास्यौषद्धतिः । य
द्वा । श्रद्धाप्रयोजनमस्य । चूडा
दिभ्यश्च संज्ञायामित्यण् ॥ फलाय
कृतानुष्ठानमागमोक्तविधिनैककार्य
म् । यथा भगवान् सदाशिवः ।
चागमोक्तविधिं दिव्यायः श्राद्धं
पुरुषोत्तमः । श्राद्धं तं दृढसंतोपि
पितृभिन्नं रक्तनेत्र । ततस्तस्य श्री

चितसमं पिण्डोमनसथोभवेत् । त
स्मान्नास्ति : प्रयत्नेन श्राद्धं कर्तुमा
श्रयेत्सुधीः ॥ त्रि॰ श्रद्धान्विते ॥
श्राद्धदेवः । पुं॰ यमे । धर्मराजे
। यमे ॥ श्राद्धस्य देवः • धर्मभा
क्त्वात् • पितृपतित्वाद्वा ॥
श्राद्धप्रदेशः । पुं॰ स्वर्णतीर्थादिषु ॥
श्राद्धभाजम् । न॰ यात्रणाकि ॥
श्राद्धिकः । त्रि॰ श्राद्धिनि । यश्च
तत्परश्राद्धान्यभोजिनि । श्राद्ध
शब्दः कर्मनामधेयं तत्साधनीद्रव्ये
षड्यथावर्त्तते । श्राद्धं भुक्तमनेन
। श्राद्धमनेन भुक्तमिति ठनायिति
ठन् ॥ श्राद्धसम्बन्धिद्रव्ये ॥
श्राद्धी । त्रि॰ श्राद्धिके ॥ श्राद्धम
नेन भुक्तमितीनिः ॥
श्रान्तः । पुं॰ यतौ । शान्ते ॥ त्रि॰
क्लान्ते । श्रमयुक्ते ॥ श्राम्यति स्म ॥
श्रान्तभवः । त्रि॰ निवृत्तसंसारे ॥
श्रान्तसमाहनम् । न॰ श्रमान्वितस्या
सनादिप्रदानद्वाराश्रमापनयने ॥
श्रामः । पुं॰ मासे ॥ मण्डपे ॥ का
ली ॥
श्रामणेरः । पुं॰ जिनभिक्षौ शिष्ये
। चेलुके । महोपासके ॥
श्रायः । पुं॰ आश्रये । श्रयणे ॥ श्रय
णम् । श्रिञ् सेवायाम् । श्रिणीभु
वीत्यनुपसर्गे इति घञ् ॥ त्रि॰ श्रादि
यसाश्रितमिरादौ ॥ श्रोर्दं पताऽस्य

श्रीकान्तः । पुं॰ विष्णौ ॥
श्रीकारी । पुं॰ मृगविशेषे । वेशि हरिणे ॥ इ॰ रा॰ नि॰ वर्गः ॥
श्रीकुसुमम् । न॰ सरसलवणोर्ध्वे ॥
श्रीखण्डः । पुं॰ न॰ चन्दने । इ॰ त्रि॰ शेषः ॥
श्रीगर्भः । पुं॰ विष्णौ ॥ श्रीर्विभूतिः गर्भे यस्य ॥ खड्गे ॥
श्रीग्रहः । पुं॰ पक्षिणां पानीयशालायाम् । शकुनिप्रपायाम् ॥
श्रीघनः । पुं॰ सर्वज्ञे । बुद्धे । जिने । मुनीन्द्रे ॥ श्रिया॰ ज्ञानरूपसम्पत्त्या॰ बुद्ध्याया॰ घनः पूर्णः षडभिज्ञादिसम्पन्नत्वात् ॥ न॰ दधि ॥
श्रीजः । पुं॰ कामदेवे ॥
श्रीतालः । पुं॰ तालसदृशवृक्षविशेषे । मृदुताले । विशालपर्णे । मसीसिद्ध्यदसी ॥
श्रीतीर्थम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥
श्रीदः । पुं॰ गुह्यकेश्वरे । कुबेरे ॥ श्रियं ददाति॰ ददातिना । देहीदचौधा॰ चारदुविकः ॥ त्रि॰ श्रीप्रदे । शोभादातरि ॥
श्रीदेवी । स्त्री॰ तीर्थविशेषे ॥
श्रीधरः । पुं॰ विष्णौ । श्रियः वक्षसि धारकः ॥ मूलार्कद्वादशे । शालग्रामविशेषे । यथा । पति शुद्धं चक्रमनुवनमालाविभूषितम् । श्रीधरं देवमित्युक्तं श्रीदं गृहिणां सदा ॥
श्रीनगरम् । न॰ श्रीविद्यास्थाने ॥
श्रीनन्दनः । पुं॰ कामदेवे ॥
श्रीनिकेतनः । पुं॰ विष्णौ ॥
श्रीनिवासः । पुं॰ विष्णौ । नारायणे ॥ श्रियो निवासः । निनि सयेन॰ ययायनिना॰ श्रीवत्सरूप षवायक्षयघसिचनपाविनिश्रीच॰- सति॰ सद्वत्यर्थः ॥ यथा । श्रियो निवासो यस्योरः पानपात्रं मुखं दृशाम् । पारवीलीयायाजानां सारङ्गानां पदाम्बुजमिति । यथा श्रीमद्वेङ्कटनगोमस्तोत्रम् । श्रीमन्नस्नेमन्नित्यनिवासोऽस्य । यतीन्द्र स्मोलवीहरिरित्युक्तं ॥
श्रीपतिः । पुं॰ पृथ्वीपतौ । विष्णौ ॥ अनन्तमयसर्वात्म रामसर्वान् देवीसविशायविष्णुमेवपतित्वेनव तवसौशिविष्णुपुराणप्रसिद्धे ॥ श्रियः पतिः ॥ नृपतौ । पृथिवीनाथे ॥
श्रीपथः । पुं॰ राजमार्गे ॥ इ॰ हे॰ चन्द्रः ॥
श्रीपर्णम् । न॰ अग्निमन्थे ॥ अब्जे । पद्मे । श्रीः पर्णे॰ पर्णशुभा ऽस्य । पर्णपादाच् ॥
श्रीपर्णिका । स्त्री॰ कट्फले । कायफल॰ इ॰ प्र॰ ॥ काश्मर्याम् ।

गम्भार्याम् । स्वार्थे कन् । ह्रस्वः ॥
श्रीपर्णी । स्त्री० काश्मर्याम् । अग्न्यायाम् । षठे । कुम्भयाम् । पारिपर्याम् । श्रीयुक्तानि पर्णान्यस्याः । श्रीपर्ण सुयस्याः । पाककर्णे पर्णे त्यादिनाङीष् । कट्फले । शामली ॥
श्रीपर्वत : । पुं० श्रीशैले । तीर्थविशेषे ।
श्रीपिष्ट : । पुं० सरलद्रुमरसे । सरलद्रवे । श्रिय : सरलद्रुमस्य पिष्ट : । सरलेनजनितत्वात् ॥
श्रीपुष : । पुं० कामे । कामदेवे ॥
श्रीपुष्पम् । न० लवङ्गे । पद्मकाष्ठे ।
श्रीप्रसूनम् । न० लवङ्गे ॥
श्रीफल : । पुं० बिल्वे । नारङ्गे ॥ श्रीप्रदं० श्रीप्रियंधाजरामम । शक्यामि माद्धि : । श्रीफलास्तुदरक्ति सोयापोरुदीर्निपिनाक्षत । बाला [illegible] पाडरीवस्त्रीलघुम्वयशापनः । राजादनश्च ॥
श्रीफला । स्त्री० धात्र्यन्यामाम् ॥ नील्याम् । क्षुद्रकारवेल्याम् ॥
श्रीफलिका । स्त्री० धामरत्याम् ॥ क्षुद्रकारवेल्याम् । मन्नानोधीव्ये ॥
श्रीफली । स्त्री० धात्र्याम् । आमलक्याम् । २ नीलिकायाम् ।
श्रीभद्रा । स्त्री० कट्फलायाम् ॥

श्रीभद्र : । पुं० चित्तगुप्तसुतेकायस्थजातिविशेषे ॥
श्रीभद्रा । स्त्री० भद्रमुस्तके ॥
श्रीभागवतम् । न० पुराणार्के । सत्पुराणान्तर्गतपुराणविशेषे ॥
श्रीभ्राता । पुं० घोटके । विधौ । चन्द्रे । समुद्रोत्पन्नत्वात् ॥
श्रीमान् । पुं० तिलकवृक्षे । चुरसे । अश्वत्थवृक्षे । शिवे । विष्णौ । कुबेरे । इन्द्रे । त्रि० मनोज्ञे । धनिके । श्रीरि । सर्वातिशयितस्थि ? । अवतिष्ठते श्वर्यसम्पन्ने । महाराजचक्रवर्त्यादि । श्री : लक्ष्मी : सम्पत् । शोभा० कान्तिर्वा । सा अस्यास्ति इति मतुप् । श्रीयत्स्यास्ति । सद्यशास्यस्ति क्षितिमतुप् । श्रीयत्पिसामानिसादिश्रीरमतासताम् । तया युक्तमताः श्रीमन्त : श्रीमत : शास्त्रसम्मता : ॥
श्रीमति : । स्त्री० राधायाम् ॥
श्रीमती । स्त्री० श्रीयुक्तायाम् ॥ योगिनामभिधानसम्पद्यतैरात्प्रयोगणे ॥
श्रीमद : । पुं० धनमदे । सर्वमदाधमे ॥ यथा । नह्यन्योगुणीजोप्यान् बुद्धिर्न सोरजीसुत: । श्रीमदादाभिजात्यादिर्यत्रस्त्रीयत्समासव: ॥ इत्यन्तोपमवेयत्रनिर्दये रजितात्मभि : । मन्यमानैरिमंदेहमजराम्

वेदे । श्रवणे । सुपना० ङ० भा० ॥ त्रि० विश्रुते । आकर्णिते । श्रवणगोचरे ॥ श्रूयते० श्रुण्वा । शुश्रूषणे । क्त: ॥ शास्त्रादिषा । श्रु० । क्त: ॥

श्रुतकीर्त्तिः । पुं० देवर्षौ ॥ स्त्री० जनकभ्रातुः कुशध्वजकन्यायाम् ॥ त्रि० कीर्त्तियुक्ते ॥

श्रुतदेवी । स्त्री० सरस्वत्यां ॥

श्रुतर्षिः । पुं० सुश्रुताद्यृषिषु ॥ सुश्रुताद्याः श्रुतर्षयः इति विश्व षः ॥

श्रुतश्रवाः । त्रि० प्रख्यातयशसि ॥

श्रुतश्रवा । स्त्री० श्रीकृष्णस्य पितृष्वसरि । शिशुपालमातरि ॥

श्रुतश्रवोऽनुजः । पुं० शनैश्चरग्रहे ॥

श्रुतश्रेणी । स्त्री० द्रवन्त्यां ॥

श्रुताध्ययनम् । न० प्रश्नयादि ॥ इ० हा० वी० ॥

श्रुताध्ययनसम्पन्नः । त्रि० धर्मशास्त्रज्ञे ॥ यथा । श्रुताध्ययनसम्पन्नाः कुलीनाः सत्यवादिनः । राज्ञा सभासदः कार्याः शत्रौ मित्रे च ये समाः ॥

श्रुतान्वितः । त्रि० शास्त्रज्ञे ॥

श्रुतार्थः । पुं० शब्दबोधविषयीभूतार्थे । श्रवणमात्रबोध्यार्थे ॥ यथा । श्रुतार्थस्यापरित्यागादश्रुतार्थस्य कल्पनात् । प्राप्तस्य बाधादित्येवं परिसंख्या त्रिदोषिकेति ॥

श्रुतायुः । पुं० सूर्यवंश्यनृपतिविशेषे ॥

श्रुतिः । स्त्री० वेदे । आम्नाये । वेदाख्यपदेशकानाम् ॥ विनियोगविधेः सहकारिप्रमाणविशेषे ॥ तत्र निरपेक्षोरवः श्रुतिः । सा च त्रिविधा । विधात्री० अभिधात्री० विनियोक्त्री च । तत्राद्या विध्यात्मिका० द्वितीया व्रीह्यादिश्रुतिः० यस्य शब्दस्य श्रवणादेव सम्बन्धः प्रतीयते सा विनियोक्त्री । साऽपि त्रिविधा । विभक्तिरूपा० एकाभिधानरूपा० एकपदरूपा चेति । तत्र विभक्तिश्रुत्या अङ्गत्वम्० यथा व्रीहिभिर्यजेतेति० तृतीयाश्रुत्या० व्रीहीणां यागाङ्गत्वम्० तद्विधुरीणाम् प्रकृतितया० यव्ययापेक्षयाऽन्यायनमीयम्० अध्यापयेद्... पुरोडाशादिकं कथाङ्गत्वम्० तद्विधेः रूपद्रव्यनारम्भे द्वारा० न तु साक्षादसंभवात् । श्रीहीन प्रोक्षतीति द्वितीयाश्रुत्या० प्रोक्षणाङ्गत्वं द्वितीयाश्रुत्या० सम्प्रोक्षणं० नमो हित्यरूपार्थं तत्रैव विनाप्युपपत्तेः । किन्तु तु साधनत्वप्रयुक्तम्० शीहीनुपोज्ययागानुष्ठानेऽप्यनुपपत्तेः । एवं सर्वत्रेष्टेषु० अपूर्वप्रयुक्तमङ्गत्वं बोध्यम् । पदसमासाभ्यां न रसनात्मकोऽर्थाभिधानोमा

दृत॰ इत्यत्र॰ द्वितीयाश्रुत्या॰ मन्त्रस्याङ्गाभिधानाङ्गत्वम् । सप्तापवनीयेनुद्दिशोत्याहवनीयस्यैकमाङ्गत्वं सप्तमीश्रुत्या । एवमन्योऽपि विभक्तिश्रुत्या विनियोगोऽवसेयः । पशुना यजेतेत्यत्र॰ एकत्वपुंस्त्वयोः सामानाधिकरण्यश्रुत्या कारकाङ्गत्वम् । यजेतेत्याख्याताऽभिहितसङ्ख्याया भावनाङ्गत्वं समानाभिधानश्रुतेः एवं पदश्रुत्या यागाङ्गत्वम्॰ अथाम्र्त्तिरस्याः कर्मभावनाङ्गत्वम्॰ कार्यपरिच्छेदकतयात्तदुपपत्तेः । अन्याचार्यपदाभ्य : ॰ आख्यातेनाभिभावनोक्ते॰ सा च कर्त्तारं विनाऽनुपपन्नेति कर्त्तारमाक्षिपति । सैषा श्रुतिर्द्वाविध्य : प्रथमा॰ क्रियादिषु नप्रत्ययो विनियोजकः शब्दोऽस्त॰ किन्तु सत्त्व : । यावन्ति विनियोजकः शब्दः कल्पते॰ तावत्प्रत्यक्षया श्रुत्या विनियोगस्य क्लृप्तत्वेन शेषाकल्पकत्वमकल्पितत्वात् । अतएवैन्द्र्या लिङ्गं ऐन्द्रोपस्थानार्थत्वम्॰ विनियोगे ऐन्द्र्या गार्हपत्यमुपतिष्ठत इत्यत्र॰ गार्हपत्यमिति द्वितीयाश्रुत्या॰ गार्हपत्योपस्थानार्थत्वम् ॥ अथ देवीगीतायां देवीवाक्यं यथा । सर्वज्ञायाः सर्वशक्तेः सर्ववेदः समुत्थितः । अज्ञानस्य ममाभावादप्रमाणा न च श्रुतिरिति सर्वज्ञात्-

सर्वशक्तेश्च मम मदुत्पत्तितो हेतुमत्तो मत्स्वरूपाद्विषयः ॥ प्रयोगविध्युपयोगिनि प्रमाणविशेषे ॥ तत्र क्रमपरं वचनं श्रुतिः । तच्च द्विविधम् । केवलक्रमपरम्॰ तद्विशिष्टपदार्थक्रमपरञ्च । तत्र वेदं कृत्वा वेदिं करोतीति केवलक्रमपरम्॰ वेदिकरणादेर्वचनान्तरप्राप्तत्वात् । वषट्कर्त्तुः प्रथमभक्ष इति तु क्रमविशिष्टपदार्थपरम्॰ एकप्रसरताभङ्गभयेन भक्षानुवादेन क्रममात्रस्य विधातुमशक्यत्वात् । सेयं श्रुतिरितरप्रमाणापेक्षया बलवती॰ तेषां वचनकल्पनद्वारा क्रमप्रमाणत्वात् । अतएवाश्विनग्रहस्य पाठक्रमात् तृतीयस्थानेऽपि वचनप्रामाण्यादाश्विनो दशमो गृह्यत इति वचनात् दशमस्थानेऽपि ग्रहणमित्युक्तम् । अर्थ॑ । अप्रमर्षिताः । कथं शब्दप्रतीनं श्रुतिः श्रोत्रपथं गताः ॥ अस्य शुभाशुभलक्षणं यथा । रक्ताल्पकर्णाः श्रुतपर्वाः शुः प्रापसूत्रः । निम्नादौश्चपिटैर्भोगाः कृपणा ह्रस्वकर्णकाः ॥ अङ्कुकर्णा राजानो दीर्घकर्णाः शतायुषः । वृहत्कर्णाश्च राजानो धनिनः परिकीर्त्तिताः ॥ श्रवणे । वाक्यजनितवाक्यार्थविज्ञाने ॥ मनननिदिध्यासनसहकृतश्रवणज्ञाने ॥ श्रोत्रकर्णयोः

वार्त्तायाम् । अभ्यासे । षड्जादिस्वरारम्भकावयवशब्दविशेषे ॥ तदुक्तम् । प्रथमश्रवणाच्छब्द : श्रूयते ह्रस्वमात्रकः । सा श्रुति : सम्परिज्ञेया स्वरावयवलक्षणेति ॥ श्रवणे ॥ श्रूयते । स्त्रियां क्तिन्निति धर्मं विक्तिन् ॥ श्रूयते धर्मोऽनयेति वा । श्रुतजीविस्तुभ : करणक्तिति क्तिन् ॥

श्रुतिकट : । पुं॰ प्रायश्चित्ते ॥ सर्पे ॥ पापशोधने । प्रायश्चित्ते ॥ इ॰ मेदिनिहेमचन्द्रौ ॥

श्रुतिकटु : । पुं॰ कठोरवर्णे ॥

श्रुतिजीविका । स्त्री॰ स्मृतौ ॥

श्रुतितत्पर : । त्रि॰ वेदाभ्यासरते ॥ सकर्णे ॥

श्रुतिधर : । त्रि॰ श्रुतमात्रधारक्ते ॥ तद्दीपघृतं गारुडे यथा । हरिद्राञ्च । हस्तिकर्णस्त्वचेसंगृहीत्वा चूर्णयेद्धर । सर्वरोगविनिर्मुक्तं चूर्णं पलशतं विव ॥ सक्षीरं भक्षितं कुर्यात् षण्मासैरसंशयम् । नरं श्रुतिधरं शूरं मृगेन्द्रगतिविक्रमम् । पद्मगौरप्रतीकाशं युक्तं दशशतायुषा । षोडशाब्दाकृतिं विप्रसततदुग्धभोजितम् । मधुसर्पि : समायुक्तं जगधमायुष्करं भवेत् ॥ तक्रगर्धं मधुनासार्द्धं दग्धपर्ण सहस्त्रिणम् । कुर्यान्नरं श्रुतिधरं प्रसदाजनवल्लभ-

मिति ॥ १९१ अध्याय : ।

श्रुतिवर्ज्जित : । त्रि॰ वधिरे ॥ नास्तिके ॥ श्रुतिभ्यां॰ श्रुत्यावाभर्जित : ॥

श्रुतिवेध : । पुं॰ कर्णवेधे ॥

श्रुतिस्फोटा । स्त्री॰ कर्णस्फोटायाम् । त्रिपुटायांलतायाम् ॥

श्रुतोपनिषत्क : । त्रि॰ ज्ञानिनि ॥

श्रेढी । स्त्री॰ लोलावत्युक्ताङ्कविशेषे ॥

श्रेणि : । पुं॰ स्त्री॰ वीथ्याम् । पालौ । पङ्क्तौ ॥ समानशिल्पिसंहतौ । कारुसंहतौ । एकेन शिल्पेन पण्येन वा ये जीवन्ति॰ तेषां समूहे ॥ श्रयति॰ श्रीयतेवा । श्रिञ् । वह्निश्रीतिनि: ॥ एकसुष्वैसजातिसमूहे । सेवापाचे ॥

श्रेणिक : पुं॰ मगधदेशीयनृपतिविशेषे । इति हेमचन्द्र : ॥

श्रेणी । स्त्री॰ श्रेणिशब्दार्थे ॥

श्रेणीधर्म : । पुं॰ वणिगादीनांधर्मे ॥

श्रेय : । न॰ शुभे । निर्ध्याने । नि:श्रेयसे । वेदबोधितेपरमपुरुषार्थे । स्वरूपावस्थाने । अनपायिसुखावाप्तिलक्षणे । आगमप्रापितेहिते ॥ यथा । दृष्टैरनरवाव्याधेश्चिकित्सां नवारोतिय : । मत्वानिरौषधं देशं व्याधिस्थ : किं करिष्यति ॥ याय सिद्धतिदेशीयं ताक्तत्तत्त्वं समभ्यसेत् । सन्दीपिभवनेकोनुकूपं खनति पार्वे

ति । व्याधीयास्तं जराचायुर्याति भिन्नघटाम्बुवत् । निघ्नन्ति रिपुवद्रोगास्तस्माच्छ्रेयः समाचरेत् ॥ यावन्नाश्रयतेदुःखं यावन्नायान्ति चापदः । यावन्नेन्द्रियवैकल्यं तावच्छ्रेयः समाचरेत् ॥ कालोनत्राय्यते नानाकार्यैः संसारसम्भवैः । सुखदुःखैर्जनोहन्त न वेत्ति हितमात्मनः । इति कूर्मपुराणेपञ्चमोऽध्यायः ॥ कल्याणे । मङ्गले । शुभे ॥ धर्मे । । वेदविहितप्राणिनामभ्युदयनिःश्रेयससाधने० प्रवृत्तिनिवृत्तिलक्षणे । पुण्ये ॥ त्रि० अतिप्रशस्ते । शस्ते ॥ वृद्धमनयोरतिशयेनप्रशस्तम् । हितमनेनेतीयसुन् । प्रशस्यस्य श्रः । विद्याद्यधिके । धर्मार्थावुच्यतेश्रेयः । कामार्थौ० धर्म एव च । अर्थ एवेह वा श्रेयस्त्रिवर्ग इति तु स्थितिः ॥ पथ्यमुपदेशात्तुभूतसूनप्रतिबोध्यः ॥

श्रेयसी । स्त्री० करिपिप्पल्याम् ॥ अभयायाम् ॥ पाठायाम् । गजाम्बष्ठायाम् । श्रेष्ठायाम् ॥ उगित्वान्ङीप् ॥

श्रेयांसः । पुं० जिनार्हद्विशेषे ॥

श्रेष्ठः । पुं० कुबेरे । धनदे ॥ विप्रे ॥ नृपे ॥ मुख्यप्राणे ॥ न० गोदुग्धे । गव्ये ॥ त्रि० अग्र्ये । वरे । पुष्कले । सत्तमे । अतिशोभने ॥ अयमेषामतिशयेनप्रशस्यः । अतिशायनेतमबिष्ठनाविति इष्ठन् । प्रशस्यस्य श्रः ॥ प्रधानभूते ॥ ज्येष्ठे ॥ सद्दे ॥

श्रेष्ठकाष्ठः । पुं० शाकवृक्षे ॥

श्रेष्ठता । स्त्री० श्रेष्ठत्वे ॥

श्रेष्ठा । स्त्री० स्थलपद्मिन्याम् । उत्तमार्थानायाम् ॥ वृद्धगन्धे ॥

श्रेष्ठाम्लम् । न० वृक्षाम्ले ॥

श्रेष्ठी । पुं० कुलीनसमशिल्पिनि ।

श्रोणः । त्रि० खञ्जपादे । पङ्गौ ॥ श्रोणति । श्रोण् सङ्घाते । पचाद्यच् ॥ यद्वा । शृणोति । श्रु० । बाहुलकान्नः ॥

श्रोणिः । स्त्री० कट्याम् ॥ श्रोणति । श्रोण् ० । इन् ॥ यद्वा । श्रूयते पुंभिः । श्रु० । वह्निश्रियुद्रुग्लाहात्वरिभ्यो नित् इति निः ॥ पथि ।

श्रोणीफलम् । न० कटौ ॥

श्रोणीफलकम् । न० कटिपार्श्वे । कटे ॥ श्रोणिः फलकमिव० पर्य्याकारत्वात् ॥

श्रोणिबिम्बम् । न० कटिसूत्रे ॥

श्रोणिसूत्रम् । न० खड्गबन्धनसूत्रे । परतला० इ० भा० प्र० ॥

श्रोणी । स्त्री० कट्याम् ॥ पथि ॥ कृदिकारादक्तिन इति पक्षे ङीप् ॥

श्रोतव्यः । त्रि० श्रवणीये । श्रोतुं योग्ये । श्रोतव्यः श्रुतिवाक्येभ्यो म

न्त्यध्योपपत्तिभिः ॥

श्रोतः । न० कर्णे ॥

श्रोता । त्रि० श्रवणकर्त्तरि । योऽद्य धर्म्मस्य गद्‌ध्यते स श्रोता भवति ॥ यथा । वक्तुरेवहितत्क्वाङ्‌ श्रोतायन्नतुष्यति । इति ॥ अपि च । वेधविद्योमिश्रोतरिवक्तुर्वाक्यं प्रयातिवैफल्यम् । नयनविहीने भर्त्तरिलावण्यमिवकुरङ्गनाचोथा-स्मिति ॥ शृणोति, शु० । तृच् ॥

श्रोत्रम् । न० श्रुती । कर्णे । शब्दग्रहणहेत्विन्द्रियविशेषे । ध्वन्याभिव्यञ्जकहृन्द्वे ॥ शृणोत्यनेनेतिश्रोत्रम्० शब्दग्रहणप्रतिकरणम् ॥ श्रूयतेऽनेन । श्रु० । ष्ट्रन् । इयामाशु भसितव्यञ्जितम् । करोद्यक्ष्यवक्षिसंनभपयशो चल् ॥

श्रोत्रियः । पुं० छान्दसे । अधीतवेदे । विद्याचारवति । सातके । छन्दोऽधीते । श्रोत्रियन्छन्दोधीतइति० छन्दःशब्दस्य० श्रोत्रभावोघन्प्रत्ययश्च वेदाध्यायिनिनिपातस्यते ॥ छन्दोनःसाध्यायिनि ॥ श्रोत्रियलक्षणंयथा । जन्मनाब्राह्मणोज्ञेयः संस्कारैर्द्विजउच्यते । विद्याभ्यासीभवेद्विप्रः श्रोत्रियस्त्रिभिरेवहि ॥ इतिपद्मउत्तरखण्डे ११६ अध्यायः ॥ अपिच । एकां

शाखांसकल्पांवाषड्भिरङ्गैरधीत्यच । षट्कर्मनिरतोविप्रः श्रोत्रियोनामधर्मवित् ॥ इतिदानकमलाकरः ॥

श्रोत्रियता । स्त्री० श्रोत्रे । श्रोत्रियत्वे ॥

श्रोत्रियत्वम् । न० श्रौत्रे । वेदवेदाङ्गपारगत्वे । वेदाश्राश्रपारगत्वे । श्रोत्रियस्यभावः । त्व । श्रोत्रियस्यकामराज्ञिल्यादिसर्वानन्दाः सङ्ख्याताः । तैत्तिरीयकश्रुतावकामानुसृतिप्रावस्थितिरिति ॥

श्रौतम् । न० अग्नित्रये । गार्हपत्याहवनीयदक्षिणाग्नित्रयम्० । त्रि० वेदसम्बन्धे ॥ श्रुतीभवम् । श्रुतिविहितंवावर्णयुक्ता० श्रुत्यादिम्योण्‌ । श्रुतिविहितधर्मादौ ॥ यथा । धर्मो द्विविधः श्रौतः स्मार्त्तो विभाविषः । दानाग्निहोत्रकर्म्म चमिश्च श्रौतलक्षणम् ॥ स्मार्त्तोवर्णाश्रमाचारोयमैश्चनियमैर्युतः ॥ पूर्वेभ्योवेदयित्वेह श्रौतंसप्तर्षयोऽब्रुवन् ॥ ऋचोयजूंषिसामानिब्रह्मणोऽङ्गानिसाश्रुतिः ॥ मन्वन्तरस्यातीतस्यस्मृत्वातन्मनुरब्रवीत् ॥ ततः स्मार्त्तः स्मृतोधर्मोवर्णाश्रमविभागशः । एवं वैद्विविधोधर्मः शिष्टाचारः सउच्यते । शिष्टः । अवचाच्छ्रौतः स्मरणात्स्मार्त्त उच्यते ॥ यज्ञावेदात्मकः

श्रौतः स्मार्त्तोवर्णाश्रमात्मक इति मात्स्ये १२० अध्यायः ॥

श्रौतयज्ञः । पुं० अग्निहोत्रदर्शपौर्णमासादौ ॥ श्रुत्या प्रोक्तः श्रौतः । अण् । स चासौ यज्ञश्च ॥

श्रौतसंस्कृतिः । स्त्री० वेदोक्तसंस्क्रियायाम् । यथा । गृहस्थस्य क्रियाः सर्वाश्चागमोक्ताः कलौ शिवे । नान्यमार्गैः क्रियासिद्धिः कदापि गृहमेधिनाम् ॥ भैक्षुकेष्वाश्रमेष्वेवं वेदोक्तदण्डधारणम् । कलौ नास्त्येव तत्त्वज्ञ यतस्तच्छ्रौतसंस्कृतिरिति म० नि० तन्त्रम् ॥

श्रौत्रम् । न० श्रोत्रियतायाम् । श्रोत्रियस्य कर्म भावो वा । युवादित्वादण्० श्रोत्रियस्य यलोपश्च । श्रोत्रायासम् इ ॥ भिन्नपाठः ॥

श्रौषट् । अ० देवहविर्दाने ॥ श्रूयतेऽनेन । श्रु० । बाहुलकात् डौषट् ॥

श्लक्ष्णः । त्रि० सूक्ष्मे । अल्पपर्य्याये च । स्तोकाल्पक्षुल्लकाः सूक्ष्मं श्लक्ष्णं दभ्रं कृशं तनु । स्त्रियां मात्रा त्रुटिः पुंसि लवलेशकणाणवः ॥ इति ॥ मनोहरे ॥ सुखस्पर्शे । चिक्कणे । स्निग्धे ॥ श्लिष्यति० श्लिष्यतिया । श्लिष आलिङ्गने । श्लिषेरच्चोपधाया घूरितक्नः ॥

श्लक्ष्णकम् । न० पूगफले ॥

श्लक्ष्णत्वचायम् । न० गृहे । गृही ॥ श्लक्ष्णकत्वक्समृत्वचास्व० समुदाय ॥

श्लक्ष्णत्वक् । पुं० अश्मन्तकवृक्षे ॥ सुन्दरवल्कले ॥

श्लक्ष्णभूमिः । स्त्री० कृष्णमृदि ।

श्लथः । त्रि० शैथिल्याढ्ये । शिथिले ॥

श्लाघनम् । न० अभिनन्दने ॥

श्लाघा । स्त्री० अभिलाषे । स्पृहायाम् ॥ उपासने । परिचर्य्यायाम् ॥ प्रशंसायाम् । अविद्यमानगुणसम्बन्धज्ञापने ॥

श्लाघिष्ठः । त्रि० श्लाघ्यतमे ॥

श्लाघ्यः । त्रि० प्रशंस्ये । श्लाघनीये । स्तुत्ये ॥ आचार्य्ये ॥

श्लिकुः । पुं० सेवके । भृत्ये । श्लिष्यति० कार्यस्कार्य्ये लगतीत्याश्रयते । श्लिष आलिङ्गने । श्लिषेः कस्येति कुः ककारस्यादेशः ॥ पिङ्गे ॥ न० ज्योतिःशास्त्रे ॥

श्लिषा । स्त्री० आलिङ्गने ॥

श्लिष्टः । त्रि० सम्पृक्ते । गत्यर्थाऽकर्मकेति० श्लिषेः क्तः ॥ संयुक्त शब्दादौ । भिन्नार्थैकरूपान्वितवाक्ये ॥ तल्लक्षणं यथा । श्लिष्टमिष्टम् विस्पष्टमेकरूपान्वितं वचः इति ॥

श्लीपदम् । न० पादवल्मीके । पादवल्मीके ॥ अस्य निदानन्तु । यः सज्वरो वङ्क्षणयोर्भृशार्त्तिः शो

श्वश्रूः । स्त्री॰ साम्भुधिपि । श्वशुरभार्य्यायाम् पतिपत्न्योः प्रसाम् । पत्युमीतापत्न्याः श्वश्रूः ॰ पत्न्याः मातापत्युः श्वश्रूः । श्वशुरस्यस्त्री॰ श्वशुरस्योकाराकारलो पश्च ऊङ् । पुंयोगलक्षणङीषो ऽपवादः ॥

श्वश्रूश्वशुरौ । पुं॰ द्वि॰ श्वश्रूश्च श्वशुरश्च ॥ श्वश्रूश्च श्वशुरश्चेति श्वश्रूः पूर्वमपत्नीचमादन्तुल्या प्रतीतिरेतेन श्वश्रूशब्दस्य तत्वात् तत्पूर्वनिपातः ॥

श्वः । अ॰ अनागतदिने । आगामि अहः पृषोदरादिः । ऐषमोह्यः श्वसोऽन्यतरस्यामितिनट् अन्यथा नुग्रामः ॥

श्वसनः । पुं॰ समीरणे । वायौ ॥ मदनद्रुमे । मयनफलेतिप्रसिद्धे ॥ न॰ श्वसिते । श्वासे ॥ श्वसित्यनेन । श्वसप्राणने ल्युट् ॥ मिक्षेविशेषिश्वसिति । नन्द्यादित्वाल्ल्युः ।

श्वसना । स्त्री॰ श्वासोच्छ्वासक्रियाधारन्याम् ॥

श्वसनाशनः । पुं॰ सर्पे ॥ श्वसनोऽशनं यस्य सः ॥

श्वसनेश्वरः । पुं॰ पद्मनद्रुमे ॥

श्वसनोत्सुकः । पुं॰ पक्षौ । सर्पे ॥

श्वसितम् । न॰ श्वासे ॥ उच्छ्वासमारुते । फूत्कारे ॥ श्वसिति । श्वस॰

। क्त ॥

श्वस्तनः । पुं॰ भविष्यदिने । कुक्कुरोऽधा॰ द्वि॰ मा॰ प॰ हर्षे ॥

श्वस्तनः । वि॰ श्वोभवेषस्तुनि । ऐषमोह्यः श्वसोऽन्यतरस्यामिति॰ त्यप् भाविष्यत्स्त्री॰ तुट्च ॥ न॰ भविष्यत्काले । इतिराजनिर्घण्टः ।

श्वस्त्यः । वि॰ श्वोभवे । भाविनि । ऐषमोह्यः श्वसोऽन्यतरस्यामितित्यप् ॥

श्वानम् । न॰ शुनांसमूहे । खण्डिकादित्वादञ् ॥ पुं॰ कुक्कुरे । पू॰ से॰ र॰ स्त्री ।

श्वानकः । पुं॰ शुनि ॥

श्वानचिल्लिका । स्त्री॰ शाकविशेषे । शुनकचिल्लिकाम् ॥

श्वानवैमानपद । पुं॰ तीर्थविशेषे ॥

श्वानी । स्त्री॰ शुन्याम् ।

श्वापदः । पुं॰ व्याघ्रादिहिंस्रपशौ ॥ व्याघ्रादयोवनचराः पशवः श्वापदामताः ॥ शुनोदन्तदंष्ट्राकर्णकुन्दवराहपुच्छपदेषुदीर्घाप्यन्तःप्रतिदीर्घः । वि॰ शौवापदे । श्वापदस्येदम् । श्वापदस्यान्यतरस्यामिति पाक्षिकऐच् निषेधः ।

श्वाविल्‌त् । पुं॰ शल्लपक्षौ । साउ॰ भू॰ प्र॰ सूक्ष्मलोमपति । श्वानं विध्यति । व्यध॰ । क्विप् । नहिवृतीतिदीर्घः ।

श्वाश्व : । पुं० भैरवे ।

श्वास : । पुं० श्वसिते । प्राणेनवा ह्यस्याथोरन्त : प्रवेशने । समाध्यङ्गरेचकविरोधिनि । प्राणवायौ । श्वसिति । श्वस० । श्वाय घेलिप : ॥ रोगविशेषे ॥ पिशुनो नरक : स्यान्मोचायतैश्वासकासयाम् । घृततैलप्रदातव्यं सकलपदसक्लिर्तमिलितातःसपीयक्रमं विपाक : ॥ षष्ठौषधं यथा विभीतक स्वर्णं चूर्णं सधु श्वासनाशनम् । पिप्पलीचिफलाचूर्णं मधुसंश्रवसंयुतम् । सर्वरोगज्वरश्वासशोषघ्नी भसद्दक्षपिदितिनाकष्ठे १८८ पथ्या य : ॥ प्राणे । हारोद्घाटने ।

श्वासयास : । पुं० श्वासयुक्तकासरोगे । श्वासजनककासे । यथा । कासश्वासविध्वंस : पूर्वोवादोषकोः पत्तोरितिगरुडपुराणम् ॥

श्वासकुठार । पुं० । श्वासरोगस्यौषधविशेषे ॥ यथा । रसोगन्धोविषश्चापिटङ्कणस्तथैव च : शिला । एतानिकर्षमात्राणिमरिचश्चाष्टकर्षकम् ॥ चाटचयंकर्षयुग्मं पृथगवशिशि : पिषेत् रस : श्वासकुठारोयंसर्वश्वासनिवारण दुर्लभाषप्रदाग : ॥

श्वासप्रश्वासधारणम् । न० प्राणायामे । श्वासप्रश्वासयोर्धारणं यस्मात्

श्वासहेतिः । पुं० निद्रायाम् । स्वापे ।

श्वासारिः । पुं० पुष्करमूले ।

श्वासी । पुं० वायौ । त्रि० श्वासरोगिणि ॥

श्वित्रम् । न० श्वेतकुष्ठे । कुष्ठे ॥ श्वेतते । श्विताकर्णे । स्फायितञ्चीतिरक् ॥ षष्ठौषधन्तु । धात्रीखदिरयो : क्वाथं पीत्वा वाकुचीसंयुतम् । शङ्खेन्दुधवलं शिवत्रं तूर्णं नसंशय : ॥

श्वित्रघ्नी । स्त्री० पीतपर्ण्याम् । वृहत्सं० कूटो० श्रुति० गो० भा० प्र० ॥

श्वित्री । त्रि० श्वेतकुष्ठवति । श्वित्रमस्यास्तिश्वसि । श्वतङ्गनिठ माविनोमि : ॥

श्वेत : । पुं० शुभ्रवर्णे । सपेद० बू० भा० ॥ द्वीपविशेषे । श्वेतद्वीपे ॥ पर्वतविशेषे । इलावृतस्योत्तरेवर्तमानपर्वतविशेषेऽस्मिन्मेरुपर्वतोधृतोऽष्टौ वर्षाणामर्यादागिरौ ॥ दानवविशेषे ॥ यथारामायणे । श्वेतोरक्तसहस्राक्षपदो भीमविक्रम : । दुर्दिवानृपानरवरच्छिपुलीकिपुच्छसदृश : । स पर्वत ॥ शुक्रग्रहे । शङ्खे । सप्ताश्वे । निशाकरविशिष्टे ॥ न० रूप्ये । त्रि० शुक्लवर्णविशिष्टे । श्वेतते । श्विता० । घञ्चाद्यच् ।

श्वेतक. पुं० वराटके । न० रूप्ये ।

ताख्ये । श्वेतरोहिता० द्र० भा० प्र० शब्दे ॥

श्वेतलोध्रः । पुं० पट्टिकालोध्रे ॥

श्वेतवचा । स्त्री० अतिविषायाम् ॥ वचाभेदे । मेध्यायाम् । हैमवत्याम् । साक्षाच्च० द्र० भा० प्र० ॥

श्वेतवल्कलः । पुं० उदुम्बरवृक्षे ॥ शुक्लत्वचि ॥

श्वेतवाजी । पुं० चन्द्रे । पार्थे । अर्जुने ॥ कर्के । शुक्लाश्वे ।

श्वेतवासाः । पुं० शुक्लवस्त्रधारिसन्न्यासिनि ॥ द्र० हलायुधः ॥ त्रि० परिहितशुक्लवसने ॥

श्वेतवाः । पुं० इन्द्रे ॥ श्वेता एनं वहन्ति । वह० श्वेते ण्विनोऽपवादः मन्त्रे श्वेतवहेति ण्विन्विषये० श्वेतवहादीनां डस् पदस्येति० अपदस्य तु णिन्विभावादेशम् । श्वेतवाः० श्वेतवाहः० श्वेतवोभ्यामित्यादि ।

श्वेतवाहनः । पुं० चन्द्रे । शशिनि ॥ धनञ्जये । अर्जुने ॥ मकरे ॥

श्वेतवाही । पुं० अर्जुने । पार्थे ॥

श्वेतशुङ्गा । स्त्री० यवतिक्तायाम् । विसर्पिण्याम् । गिरिजायाम् ॥

श्वेतहस्ती । स्त्री० क्षुद्रमार्गाख्याम् । श्वेताफणायाम् ॥

श्वेतरथः । पुं० मरुबकद्रुमे ॥

श्वेतरक्तपुष्पा । स्त्री० क्षुपविशेषे ।

सितस्तवकायाम् । सितपुङ्खायाम् ॥

श्वेतशिग्रुः । पुं० शुक्लशोभाञ्जने । सुतीक्ष्णके । मधुशिग्रुके ॥

श्वेतशिंशपा । स्त्री० शुक्लशिंशपावृक्षे ॥

श्वेतशिम्बिकः । पुं० निष्पावे । भटवांस० द्र० भा० प्र० ॥

श्वेतशृङ्गः । पुं० यवे ॥

श्वेतशूरणः । पुं० वनशूरणे ॥

श्वेतसर्पः । पुं० शुक्लवर्णभुजगे । वरुणवाहने ॥

श्वेतसर्षपः । पुं० गौरसर्षपे ॥

श्वेतसारः । पुं० कदरे । खदिरे ॥

श्वेतसुरसा । स्त्री० श्वेतपुष्पशेफालिकायाम् । भूतवेश्याम् ॥ अभीरसोऽस्याः । श्वेताचासौ सुरसा च । श्वेततुलस्याम् ॥

श्वेतस्यन्दा । स्त्री० विष्णुक्रान्ताभेदे ॥

श्वेतहयः । पुं० उच्चैःश्रवसि । हयवाहने । अर्जुने । पार्थे ॥ चन्द्रे । शुक्लवर्णाश्वे । कर्के ॥

श्वेतहस्ती । पुं० ऐरावते । शुक्लगजे ॥

श्वेता । स्त्री० वराटिकायाम् ॥ काष्ठपाटलायाम् । शङ्खिन्याम् । अपराजितायाम् । स्फट्याम् । अतिविषायाम् । श्वेतहल्याम् ।

श्वेतकण्टकार्य्याम् । पाषाणभेदायाम् ॥ श्वेतदूर्वायाम् । त्रिलाय ष्कलायाम् ॥ वमरोचनायाम् । शर्करायाम् ॥ लताविशेषे । छुरिकापत्रिकायाम् । पयंस्लायाम् ॥ अतिप्रियायाम् ॥ शुभास्तु श्वेतातिमधुराशीतास्तन्यदाहपित्तारिका ।

श्वेताचिह्नम् । स्त्री० शुक्लचित्रतायाम् । निभाण्डायाम् ॥

श्वेताद्भिः । स्त्री० चुपविशेषे । चस्त्रिकायाम् पिटकायाम् ॥

श्वेतार्कः । पुं० शुक्लार्कवृक्षे । तपने । शर्करापुष्पे । छत्रमोक्षिकायाम् ॥ अस्यगुणाः । श्वेतार्कः कटुतिक्तउष्णोमलविशोधनः । मूत्रकृच्छ्रशोथव्रणार्त्तिम् घट्टोदपित्तनाशनश्च ॥

श्वेतावरः । पुं० सितावरयाम्नि ॥

श्वेताश्वः । पुं० अर्ज्जुने ॥ सह देवपाण्डवे ॥

श्वेताङ्गा । स्त्री० सितपाटलायाम् ॥

श्वेतेघुः । पुं० शितेषौ । सगपथसौ । पाण्डुरेषौ ॥ अस्यगुणाः । श्वेतेघुः कठिनारूक्षोगुरुश्चकफमूत्रकृत् । दीपनः विशदादृष्टो विपाकीस्त्राव्यापवशयेति ॥

श्वेतोदरः । पुं० कुवेरे ॥ दू० वि काण्डशेष ॥

श्वोवसीयसम् । न० कल्याणे । मङ्गले ॥ वसुशब्दः प्रशंसावाची० ईयसुन्नन्तः । शुस्शब्दउत्तरपदार्थप्रधानामाधोर्विषयमाह । श्वोवसीयद्रीतिचिन्तविशिष्टे० मयूरव्यंसकादित्वात्समासः । श्वोवसीयः श्रेयस्कृत्वच्समासान्तः पर्यपदपदस्थापद्यु : शब्दः कालवाच्यपि । अभिधत्तेस्वभावेनतेनैमौमहत्वात् यंकालविषयानीयमतद्पंथ : । श्वोवसीयसमोभूयात् ॥

षकारस्य प्रारम्भः

षः । पुं० षकारे । कचे । वि० विज्ञे । निपुणे । श्रेष्ठे ॥

षट्कः । पुं० षट्सङ्घे । सङ्ख्यायाः संज्ञासङ्घसूत्राध्ययनेष्विति कन् । षष्टेमरूपेणषष्ट्या तीव्यर्थेतु० तावतिथेनग्रहणारीति कन्वक्तव्यः : पूरणप्रत्ययस्यचनित्यलुक् । षष्ठेमरूपेणषष्टार्ति० षट्कोदिवत्स : ॥

षट्कटुः । न० षड्पणे ॥

षट्कर्णः । पुं० कर्णवेधहीनयोरषाषयोर्विश्राम-नधीस्तुतोयस्यापत्यसमभाषितायाम् ॥

षट्कर्म्मा । पुं० यागादिभिर्युते ब्राह्मणे ॥ षट्कर्म्माण्यध्ययनादीन्यस्य । तानियथा । कृत्याध्ययन

दानानि याजनाध्यापने तथा । प्रतिग्रहश्चैतैर्युक्तः षट्कर्मा विप्र उच्यत इति । अनुपोष्यवर्गे गृहस्थप्रकारे ॥ ऋतामृतायाचितमैक्षकृषिवाणिज्यकुसीदानि षट्कर्माण्यस्य ॥ न० पञ्चकर्मणां समाहारे । अध्यापनादिषट्सु कर्मसु ॥ यथा । अध्यापनमध्ययनं यजनं याजनं तथा । दानं प्रतिग्रहश्चैव षट्कर्माण्यग्रजन्मन इति ॥ शान्त्यादिषट्सु कर्मसु ॥ तानि यथा । शान्तिवश्यस्तम्भनानि विद्वेषोच्चाटने तथा । मारणान्तानि शंसन्ति षट्कर्माणि मनीषिण इति ॥ वि० षट्कर्मकर्त्तरि ॥

षट्काष्टकम् । न० विवाहादिविचारे दोषविशेषे ॥ यथा । यदि कन्याष्टमी भर्त्तुः षष्ठे च कन्यका । षट्काष्टकं विजानीयात्तद्वर्ज्यं समिद्वरैरपि ॥

षट्कूटा । स्त्री० भैरवीदेवताविशेषे ॥

षट्कोणम् । न० वज्रे ॥ षडस्रे । यन्त्रान्तर्गते ॥

षट्कोषः । पुं० न० षड्भ्यः कोषेभ्य उत्पन्ने वपुषि ॥ यथाहुः । पितृभ्यामशितादन्नात् षट्कोषं जायते वपुः । स्नायवोऽस्थीनि मज्जा च पितृतस्तथा । त्वङ्मांसशोणितमिति मातृतश्च भवन्ति हि ॥

षट्चक्रम् । न० शरीरस्थमूलाधाराद्यषट्प्रकारचक्रे ॥

षट्चरणः । पुं० भ्रमरे ॥ यूकायाम् ॥

षट्तिली । पुं० माघशुक्लैकादश्यामुपवासकृत्वा द्वादश्यां षट्तिलाचारविशिष्टे ॥ यथा । मृगशीर्षे च संप्राप्ते माघमासि प्रजापते । एकादश्यां सितपक्षे सोपवासो जितेन्द्रियः ॥ द्वादश्यां षट्तिलाचारं कृत्वा पापात्प्रमुच्यते । तिलस्नायी तिलोद्वर्त्ती तिलहोमी तिलोदकी ॥ तिलस्य दाता भोक्ता च षट्तिली नावसीदतीति ॥

षट्त्रिंशत् । स्त्री० संख्याविशेषे । छत्तीस० इ० भा० प्र० चि० । सङ्ख्येये ॥ यथा षट्त्रिंशदुपचाराः ॥

षट्त्रिंशत्तत्त्वम् । न० शैवशास्त्रप्रसिद्धे तत्त्वसमूहे ॥ यथा । प्राणापानसमानाश्चोदानव्यानौ च वायवः । भूतं च पञ्चभिः सार्द्धं चतुर्दशभिरिन्द्रियैः ॥ चतुर्विंशतितत्त्वानि सांख्यशास्त्रविदो विदुः । महान् कालः प्रधानश्च माया विद्या च पूरुषः ॥ कृतिपौराधिकाः प्रोक्तास्त्रिंशत्तत्त्वानि तैः सह । बिन्दुनादौ शक्तिशिवौ शान्तातीतौ परं ततः ॥ षट्त्रिंशत्तत्त्वमित्युक्तं शैवागमविशारदैरिति मानसोल्लासः ॥

षट्पदः । पुं० भ्रमरे ॥ षट् पदानि यस्य ॥ यूकायाम् ॥ न० मात्रा

वृत्तान्तरे । यथा । षट्कलमादौ दनु चतुस्तुरगं परिसंस्थाप्य ॥ शिवेदि कालं दलयचतुष्पदमेव संस्थितं ॥ छन्दः षट्पदनामकमतिफणिना यकगीतं ॥ रुद्रे विरतिसुपे तिन्दय तिसुखकरसुपमीसम् । उल्लालयुग समन्तं भवेदष्टाविंशतिकलमिदम् ॥ मृत्युपञ्चदशे विरतिमितं पठनेय गिल्हतजनहितम् ॥ तथा । चामरकरीदरकलितकमलसोदरदचिवदना ॥ गुरुपुरतो पितवैनमामलत्पतिगुरुमदना ॥ भवद्भिलपणविशिपरभसपरिशीतसद्दिवसा ॥ सुखसंतचन्द्रभयेमरजनिमधिकोवितमपिसा । निजहृद्विनिहितभवद्भिसरणारसतरङ्गमनङ्गगतिः ॥ भवदीयविलोकनसन्तानमनोरथसुपमनु भवति ॥

षट्पदप्रियः । पुं॰ नागकेशरवृक्षे ॥ न॰ रक्तोत्पले ॥

षट्पदा । स्त्री॰ यूकायाम् ॥

षट्पदातिथिः । पुं॰ चाम्रवृक्षे ॥

षट्पदानन्दः । पुं॰ पुष्पवृक्षविशेषे । किङ्किरातो । पीतमल्ले ॥

षट्पदानन्दवर्द्धनः । पुं॰ किङ्किराते । अशोकपादपे ।

षट्पदी । स्त्री॰ यूकायाम् । इ॰ हेमचन्द्रः ॥

षट्पदेष्टः । पुं॰ नीपे । कदम्बे ॥

षट्प्रज्ञः । पुं॰ कामकेलौ । कामुके पिङ्गे ॥ धर्मादिशास्त्रविज्ञे ॥ यथा । धर्मार्थकाममोक्षेषु लोकतत्त्वार्थयोरपि । षट्सु प्रज्ञास्ति यस्यासौ सषट्प्रज्ञ इति स्मृतः ॥ इ॰ चि॰ शेषः ॥

षडः । पुं॰ पेयान्तरे । मेदे ॥

षडंशः । त्रि॰ षडंशि ॥ सङ्ख्याशब्दस्य प्रत्ययेन पूरणार्थत्वम् ॥

षडङ्गः । पुं॰ वेदे ॥ षट् शिक्षादीन्यङ्गान्यस्य । षडङ्गी । चतुरङ्गे । न॰ शिक्षादिषु वेदाङ्गेषु ॥ यथा । शिक्षा कल्पो व्याकरणं निरुक्तं ज्योतिषं तथा । छन्दश्चेति षडङ्गानि वेदानां वैदिका विदुः ॥ छन्दः पादौ तु वेदस्य हस्तौ कल्पोऽथ पठ्यते । ज्योतिषामयनं चक्षुर्निरुक्तं श्रोत्रमुच्यते ॥ शिक्षा घ्राणं तु वेदस्य मुखं व्याकरणं स्मृतम् । तस्मात् साङ्गमधीत्यैव ब्रह्मलोके महीयते ॥ इ॰ स्मृतिः ॥ शरीरस्य षडवयवे । यथा । जङ्घे बाहू शिरो मध्यं षडङ्गमिदमुच्यते ॥ इति ॥ हृदयादिषु ॥ हृच्छिरश्शिखा चैव कवचं नयनत्रयम् । करतलकरपृष्ठे च षडङ्गन्यासकर्मणि ॥ गव्यविशेषे ॥ यथा ॥ गोमूत्रं गोमयं क्षीरं सर्पिर्दधि च रोचना । षडङ्गमेतन्माङ्गल्यं पवित्रं सर्वदा गवाम् ॥ इति स्मृतिः ॥

षडङ्गजित् । पुं॰ अनार्हने ॥ वि॰ षडङ्गजेतरि ॥

षडङ्गधूप. । पुं॰ । देवदेयधूपविशेषे ॥ यथा । गुग्गुलागुरुणोशीरमर्कं वामधुपन्दनैः । धूपयेद्वास्यसंयि ग्रैर्नीचेर्दैवदेविनक इति ।

षडङ्गजित् । पुं॰ शिक्षादिवेदाङ्गज्ञे । पङ्क्तिपावनब्राह्मणे । षडङ्गानि • शिक्षादीनिषिड्याचरेस: ।

षडभिज्ञः । पुं॰ षडभिज्ञा सन्ति यस्य । सर्वज्ञे । बुद्धे ॥ दिव्यंचक्षुः श्रोत्रं • परचित्तज्ञानं • पूर्वनिवासानुस्मृतिः • आत्मज्ञानं • वियद्गमनं • कायव्यूहादिसिद्धिरिति षट्षभितास्तायथाऽनिययस: । षट् सु • ज्ञानयोलसाक्तिपयोध्यान प्रज्ञासु • षभिज्ञा • षाद्यं ज्ञानमस्ति तिया ॥

षडशीति: । स्त्री॰ षडशीतिसङ्क्रान्तिविशेषे ॥ यथा । षडशीतिमुखे च स्यात् तुलायां चाभिधीयते ॥ षडधिकाऽशीतिसङ्ख्यायाम् ॥

षडशीतिचक्रम् । न॰ मिथुनकन्याधनुर्मीनराशिस्थरवे: शुभाऽशुभफलज्ञानार्थं नराकारचक्रे ॥ यथा । सुखितेऽकरेऽपदे: पादयुगमेदयंदयम् । क्रोडे वामस्थाने दा, करेस्थेसरिति— । दय दयं तथा नेत्रे मस्तकेऽपिनिमित्तं तथा । दयद्वे

वततथाऽसुखं षडशीत्यांसमेस्थिते ॥ सुखेदु: सं करेलाभ: पादयोस्तु समार्दरं । कान्ताशातन्वं वामेस्थितेस्यान्नृपतेर्जीवमृत्युम् । संक्रामं नेत्रयो: संपर्कमानसमस्तके । गुह्ये च भमवेन्मृत्यु, षडशीतिकस्थितिरिति ॥

षडष्टकम् । न॰ षट्काष्टयो: । सतु वरकन्ययो: सकराशिपोयादस्य रषडाष्टमराशिसम्बन्ध: । सच मित्रारिभेदेनद्विविध: । तत्र मित्रषडष्टक यथा मकरसमेतं मिथुनं । कन्याकलशीमृगेन्द्रमीनौ च । वृषभ तुलेचालिमेषौकर्कटधनुषी च मित्र विधौ । षडष्टकाविति षट् ॥ अरि षडष्टकमाह । मकर: कारिकुलादि पुष्पाकन्यामेषेणसवृषभस्तुलया । कर्कि घटीनप्यधनुर्मीनश्चिवकमिथुनेना षडैरिविधौ ॥ यदिकन्याष्टमेभर्ता भर्तु: षष्ठंचकन्यका । षडष्टकं मित्रमीत्राम्रहर्षं तथितृगौरपि ॥

षडानन: । पुं॰ कार्त्तिकेये । महासेने । स्कन्दे । गुहे ॥ कृत्तिकानामनिषणोकांपञ्चांस्तनपानार्थं षट्काननानियजस: ॥

षड्पणम् । न॰ । मिश्रितकटुपटुधान्ये । यथा । पञ्चकोलं समरिचं षड्पणमुदाहृतम् । पञ्चकोलगुणं तत्तु रुच्यमुष्णविशापहंसितिमाधे

प्रकाश: ॥

षड्गया। स्त्री॰ षड्विधगयायाम् ॥ यथा। गयागजो गयादित्यो गायत्री च गदाधरः। गया गयासुरश्चैव षड्गया मुक्तिदायिकेति वायुपुराणे गयापद्धतिः ॥

षड्गवम्। न॰ गो। षट्कयुक्तशकटे ॥ यथा। षष्टासङ्गं धर्म्यं हलं षड्गवं जीविकार्थिनाम्। चतुर्गवं नृशंसानां द्विगवं ब्रह्मघातिनाम् ॥ षण्णां गवां समाहारः। गोरतद्धितलुकीति समासान्तष्टच् ॥

षड्गुणरहित: । पुं॰ मधुरादिषड्गुणरहितपरमात्मनि ॥

षड्गुणेश: । पुं॰ षडिन्द्रियनि ॥ यन्तरि ॥

षड्ग्रन्थ: । पुं॰ महाभरञ्जपादपे । षट् ग्रन्थयो यस्य । अच्प्रत्यन्ववपूर्वादिति योगविभागादच् ॥ षट्ग्रन्थायष्का ॥

षड्ग्रन्था। स्त्री॰ वचायाम् ॥ षट् ग्रन्थाः ग्रन्थयो यस्याः सा ॥ शट्याम् ॥ शाकवचायाम् ॥

षड्ग्रन्थि: । पुं॰ षट्पर्वणि ॥ स्त्री॰ वचायाम् ॥ न॰ पिप्पलीमूले ।

षड्ग्रन्थिका। स्त्री॰ शट्याम् । गन्धमूल्याम् । षट् पर्वाणि ग्रन्थयो यस्याः । स्वार्थे कन् ॥

षड्ज: । पुं॰ तन्त्रीसमुत्थिते॰ कण्ठोत्थितस्वरविशेषे ॥ षड्भ्य: स्थानेभ्यो जात: । पञ्चम्यामिति ड: ॥ यथा। नासां कण्ठमुरस्तालु जिह्वां दन्तांश्च संस्पृशन्। षड्भ्यः संजायते यस्मात्तस्मात्षड्ज इति स्मृत: ॥ मयूरस्वरतुल्यस्वरोऽयम् । यथा। षड्जं रौति मयूरो हि गावो नर्दन्ति चर्षभम्। अजाविरौति गान्धारं क्रौञ्चो नदति मध्यमम् ॥ तानसेनमते सप्तस्वराणां मध्ये प्रथमस्वरोऽयम् ॥

षड्धा। अ॰ षट्प्रकारे ॥ सङ्ख्याया विधार्थे धा ॥

षड्विध: । वि॰ षट्प्रकारे ॥ षट् विधाः प्रकारा यस्य ।

षड्भावविरहित: । वि॰ अस्त्यादिशरीरधर्मरहितपरमात्मनि अस्तीत्याद्यो यथा। अस्ति जायते वर्धते विपरिणमते अपक्षीयते विनश्यतीति ॥

षड्भुज: । वि॰ षड्हस्तयुक्ते ॥

षड्भुजा। स्त्री॰ चण्डिकायाम् ॥ रुद्रचण्डायाम् ॥ चामुण्डायाम् ॥ न॰ षड्रेखाभिधेयफललताविशेषे । मधुफलायाम् । हस्तकर्ण्याम् । तिक्तफलायाम् । खरबूजा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ अस्याः फलगुणा यथा। सिक्तं वास्यो रदनुमधुरं पित्त

षडङ्गजित् । पुं॰ जनार्दने ॥ षि॰ षडङ्गजेतरि ॥

षड्ग्रन्थ । पुं॰ । दैवदैविध्वसमिश्रे ॥ यथा । शुभाल्पगुरुणोर्योरयकं ग्रामधुषन्दने : । षूपयेद्राज्यसंमि श्रेर्नीचैर्देयवदेशिक इति ।

षडङ्गवित् । पुं॰ शिक्षादिवेदाङ्गज्ञे । मल्लिनाथकृतार्थ । षडङ्गानि शिक्षादीनीत्याचष्टेस : ।

षडभिज्ञः । पुं॰ बुद्धविशेषे । समर्थ्ये । बुद्धे ॥ दिव्यचक्षुः श्रोत्रं परचित्तज्ञानं पूर्वनिवासानुस्मृतिः आत्मज्ञानं वियद्गमनं कायव्यूहसिद्धिरिति षट् अभिज्ञा यस्य स षडभिज्ञः । षट् सु शास्त्रेषु अभिज्ञा यस्य सोऽस्य ज्ञानमस्ति वा ॥

षडशीतिः । स्त्री॰ षडधिकाशीति संख्यायाम् ॥ यथा । षडशीतिभवे स्थापनयुक्तान्यादिषु चेति ॥ षडधिकाऽशीतिसङ्ख्यायाम् ॥

षडशीतिचक्रम् । न॰ मिथुनकन्याधनुर्मीनराशिस्थरवे शुभाऽशुभफलज्ञानार्थं नरचक्रनराकारचक्रे ॥ यथा । सुखिवेक करोदितः पादयुगसिंहदयम् । क्रोडे बाणसवाचेदः करेरुव्योनरे धिप इय इयं तथा निर्ममत्री भिरतय तथा । इयस्य

एतयायुक्तं षडशीत्यां समे स्थिते ॥ सुखिदुःखं करोत्याशु पादयोर्भ्रमणं तु हि । कान्तासङ्गं च शीघ्रं स्तेशास्तृप्तीयमेनुषाम् । संस्थानं नैत्रयोश्च वपमानखमस्तके । शुभं च भवेन्मृत्युः षडशीतिफलश्रुतिरिति ॥

षडष्टकम् । न॰ षट्काष्टयोगे ॥ स तु वरकान्ययोः स्वसराशिरपि च यथा परस्य स्वस्थाष्टमराशिसम्बन्धः । सचमित्रारिभेदेन द्विविधः । तत्र मित्रषडष्टकं यथा मकरसिंह मिथुनं । कन्याकुम्भौ मीनमेषौ । वृषभतुलौ कर्कधनुषी च मित्रषडष्टकमिति ॥ अरिषडष्टकमाह । मकरः कर्किसुतारि सुतान्यामेव च सहभायस्तुलया । कर्किघटौ धनुर्वृषभौ मिथुनौ चैवं रिपुबन्धौ ॥ यद्विवाहष्टमेभर्तुः षट्वचन्यथा । षडष्टकं विवाहो वास्तुवस्त्रि तन्निषेधमिति ॥

षडाननः । पुं॰ कार्त्तिकेये । महासेने । स्कन्दे । शुहे ॥ कृत्तिकानामग्निपत्नीनां मस्तनपानार्थं षट् आननानि यस्य सः ॥

षड्पथम् । न॰ । मिश्रितषट्पटद्रव्ये । यथा । पञ्चकोलं समरिचं षड्पथमुदाहृतम् । पञ्चकोलगुणं तत्तु रुच्यमुष्णविशारदमिति भावः

प्रकाशः ॥

षड्गया । स्त्री० षड्विधगयायाम् ॥ यथा । गयागजोगयादित्योगायत्रीगयाधरः । गयागयासुरश्चैव षड्गयामुक्तिदायिकेति वायुपुराणे गयापद्धतिः ॥

षड्गवम् । न० गोषट्कयुक्तहलादौ ॥ यथा । अष्टागवं धर्म्यहलं षड्गवं जीविकार्थिनाम् । चतुर्गवं नृशंसानां द्विगवं ब्रह्मघातिनाम् ॥ षण्णां गवां समाहारः । गोरतद्धितलुकीति समासान्तष्टच् ॥

षड्गुणरहितः । पुं० मधुरादिषड्गुणरहितेपरमात्मनि ॥

षड्गुर्वंशः । पुं० षडिन्द्रियनियन्तरि ॥

षड्ग्रन्थः । पुं० महाकरञ्जवृक्षे । षट्‌ग्रन्थयोऽस्य । षड्ग्रन्थस्वपूर्वादित्वादिनिर्विभाषया । षट्‌ग्रन्थायस्या ॥

षड्ग्रन्था । स्त्री० वचायाम् । षट्‌ग्रन्थयः सन्त्यस्याः सा ॥ श्यामायाम् । शुक्लवचायाम् ॥

षड्ग्रन्थिः । पुं० षट्‌पर्णि ॥ स्त्री० वचायाम् ॥ न० पिप्पलीमूले ।

षड्ग्रन्थिका । स्त्री० शट्याम् । गन्धमूल्याम् ॥ षट्‌ग्रन्थयोऽस्याः । स्वार्थे कन् ॥

षड्जः । पुं० तन्त्रीसमुत्थिते कण्ठोत्थितेस्वरविशेषे ॥ षड्भ्यः स्थानेभ्योजातः । षड्भ्याभिति डः ॥ यथा । नासां कण्ठमुरस्तालु जिह्वांदन्तांश्चसंस्पृशन् । षड्भ्यः सञ्जायते यस्मात्तस्मात्षड्ज इति स्मृतः ॥ मयूरस्वरतुल्योऽयम् । यथा । षड्जं रौति मयूरोहि गावोनर्दन्ति चर्षभम् । अजाविरौति गान्धारं क्रौञ्चोनदति मध्यमम् ॥ तामसिममर्दसप्तस्वराणांमध्येप्रथमस्वरोऽयम् ॥

षड्धा । अ० षट्‌प्रकारे ॥ संख्यायाविधार्थे धा ॥

षड्विधः । त्रि० षट्‌प्रकारे ॥ षट्‌विधाः प्रकारायस्य ॥

षड्भावविरहितः । त्रि० उत्पत्त्यादिशरीरधर्मरहितेपरमात्मनि उत्पत्त्यादयोयथा । अस्ति जायते वर्धते विपरिणमते अपक्षीयते विनश्यतीति ॥

षड्भुजः । त्रि० षड्हस्तयुक्ते ॥

षड्भुजा । स्त्री० षष्ठिकायाम् ॥ रुद्रचण्डायाम् । चण्डवत्याम् ॥ न० षड्भुजाभिधेयफललताविशेषे । मधुफलायाम् । हस्तकर्ण्याम् । तिक्तफलायाम् । खरबूजा० इ० भा० प्र० ॥ अस्याः फलगुणाः यथा । तिक्तंबाल्ये तदनुमधुरं किञ्चि

॥ संयते ॥

संयमकः । त्रि० नियन्तरि ॥ संयमिनि ॥

संयमनः । पुं० यमलोके ॥ न० बन्धने ॥ व्रते ॥

संयमनी । स्त्री० यमस्य पुर्य्याम् ॥ यथा तन्त्रीस्कन्देन्द्रसंहितायाम् ॥ मृत्योः संयमनी तुङ्गलोहप्राकारमण्डला । कालपाशपितृव्याधिप्रेतमारीनिषेविता ॥ कालपाशादिजुष्टा० मृत्युकृतायसप्राकारसमूहा० संयमनी नामदक्षिणस्यांयाम्यपुरीत्यर्थः ॥

संयमितः । त्रि० जातसंयमे ॥ तारकादित्वादितच् ॥ यमिते ॥

संयमी । पुं० मुनौ ॥ त्रि० संयमवति ॥ स्थितप्रज्ञे ॥ या निशा सर्वभूतानां तस्यां जागर्त्ति संयमी ॥ संयमोऽस्त्यस्य । इनिः ॥

संयात्रा । स्त्री० सम्भूययात्रायाम् । पोतेन द्वीपान्तरगमने ॥ समुदितानां गमने ॥

संयामः । पुं० संयमे ॥ संयमनम् । यमः समुपनिविषु चेति पक्षे घञ् ॥ संयते ॥

संयावः । पुं० घृतक्षीरगुडगोधूमचूर्णसिद्धभोज्यविशेषे ॥ यथा । संयावस्तु घृतक्षीरगुडगोधूमपाकजः इति ॥ पिष्टकविशेषे । पेराक० पिराको ॥ इ० भा० प्र० ॥ यथा । पयस्यः गोधूमसमितानिर्मिता घृतभर्जिताः । खण्डिताश्चोलिताः शुद्धाः शर्कराभिर्विमर्दिताः ॥ ततश्चूर्णे क्षिपेदेलालवङ्गमरिचानि च । नारिकेरं सकर्पूरं चारवीजान्यनेकशः ॥ घृताक्तसमितापुष्टीः टिकारचिताः ततः । तस्यान्तश्चूर्णं न्यस्याथ मुद्रयेद्दृढां सुधीः ॥ सर्पिषि प्रचुरे तास्तु पचेन्निपुणो जनः । प्रकारश्चैः प्रकारोऽयं संयावक इति कीर्त्तितः ॥ मठकेन समोऽस्ति यः संयावो गुणैर्गुणैः ॥ वोब्ध० गंभाकृतिप्रसिद्धौ यस्य ॥ संयूयते मिश्रीक्रियते गुडादिभिः । यु० । समियुद्रुदुवः इति घञ् ॥

संयुक्तः । त्रि० संलग्ने । संयोगाश्रये ॥ सम्यक् युक्तः ॥

संयुक्तसमवायः । पुं० सन्निकर्षे ॥ यथा० घटरूपप्रत्यक्षे संयुक्तसमवायः सन्निकर्षः । चक्षुः संयुक्ते घटे रूपस्य समवायात् ॥

संयुक्तसमवेतसमवायः । पुं० सन्निकर्षविशेषे ॥ यथा० रूपत्वसामान्यप्रत्यक्षे संयुक्तसमवेतसमवायः सन्निकर्षः । चक्षुः संयुक्ते घटे रूपं समवेतम्० तत्र रूपत्वस्य समवायात् ॥

संयुगः । पुं० युद्धे । योधने । जन्येऽरणे ॥ संयोजनम् । युजिर्० । घञ् । रघयुगेति निर्देशात् कुत्वा

भावः । प्रतिजनादिषु संयुगशब्दपाठात् ॥

संयुक् । त्रि० युक्तवति । सम्बन्धिनि ॥ संयुज्यते । युज० । क्विप् चेति क्विप् ॥

संयुतः । त्रि० । संयुक्ते । बद्धे ॥

संयोगः । पुं० प्रक्षेपे । इमौ संयुक्ताविति व्यवहारहेतौ० नवद्रव्यवर्त्तिनि ॥ मेलने । सम्बन्धे ॥ सन्निकर्षभेदे ॥ चक्षुषा घटप्रत्यक्षजनकसंयोगसन्निकर्षः ॥ सम्बन्धमात्रे ॥ संयुज्यतेऽनेन । युजिर्० । घञ् ॥ न्यायमते संयोगो गुणपदार्थः । स चाप्राप्तयोस्तु याप्राप्तिरूपः सम्बन्धविशेषः । स त्रिविधो यथा । एककर्मजन्यः । यथा पक्षिशैलसंयोगः । १ । उभयकर्मजन्यः । यथा मेषद्वयसंयोगः । २ । संयोगजन्यसंयोगः । यथा कपालतरुसंयोगजन्यतरुकुम्भसंयोगः । ३ । कर्मजन्यसंयोगोऽपि द्विविधः । अभिघातः० तस्माच्छब्दो जायते । १ । नोदनः० तस्माच्छब्दो न जायते । २ । अथ प्रमाणम् । अप्राप्तयोस्तु याप्राप्तिः सैव संयोग ईरितः । कीर्त्तितस्त्रिविधस्त्वेष आद्योऽन्यतरकर्मजः ॥ तथोभयोः कर्मजन्यो भवेत् संयोगजोऽपरः । आदिमः श्येनशैलादिसंयोगः परिकीर्त्तितः ॥ मेषयोः सन्निपातो यः स द्वितीय उदाहृतः । कपालतरुसंयोगात् संयोगस्तरुकुम्भयोः ॥ द्वितीयः स्यात् कर्मजोऽपि द्विविधैव परिकीर्त्तितः । अभिघातो नोदनञ्च शब्दहेतुरिहादिमः ॥ शब्दाहेतुर्द्वितीयः स्यादिति भाषापरिच्छेदः ॥ उदयात्पूर्व्वदशम्याः स्थिति ॥ यथा । उदयात्प्राक्दशम्यास्तु योगः संयोगदूष्यते । उपरिष्टात्भवेद्यस्तु तस्मात्तां परिवर्ज्जयेत् ॥ सन्निधौ ॥

संयोगपृथक्त्वम् । न० न्यायविशेषः ॥ यथा । एकस्य कर्म्मणो नित्यत्वकाम्यत्वाभ्यां द्वैरूप्यस्वीकारे० नित्यानित्यसंयोगविरोधः । नैवम्० संयोगपृथक्त्वन्यायात् । अयं न्यायश्चतुर्थाध्याये उक्तः । यथा । खादिरे पशुं बध्नाति० खादिरं वीर्य्यकामस्य यूपं कुर्व्वीतेति श्रूयते । अयमर्थः । किं क्रत्वर्थस्य खादिरता नित्यस्य पुरुषार्थस्येति । तत्फलार्थत्वेनानित्यतया० नित्यप्रयोगाङ्गतानुपपत्तेः । यस्तु नित्ये खादिरत्वश्रवणं० तत् काम्यस्यैव पशुबन्धनाय यूपाश्रयस्थापनार्थं न तु नित्ये खादिरतेति प्राप्ते० शाबरन्यायचतुर्थाध्यायसूत्रम् । एकस्य तूभयत्वे संयोगपृथक्त्वमिति । अत्र संयोगः सम्बन्धमा

महर्षिर्योऽवतारे ॥ अघट्टने । क
पंक्तौ । योगविशेषे ॥ यथा । स
प्तमीरविवारेचप्रतिपद्भवासरे ।
संवर्त्तसंज्ञकोयोगोगर्हित : शुभ
कर्मसु । मेघाधिपविशेषे । संवर्त्त
घनवृन्दका : ॥

संवर्त्तक : । पुं॰ कालाग्निरुद्रे ॥ ब
लदेवस्यलाङ्गले ॥ और्वे । वाडवा
ग्नौ । त्रि॰ प्रवर्त्तके ॥ संवर्त्तय
ति । वृत्॰ ण्वुल् ॥

संवर्त्तकी । पुं॰ बलदेवे । अच्यु
ताऽग्रजे । द्रू॰ त्रि॰ शेष : ॥

संवर्त्तवापी । स्त्री॰ तीर्थविशेषे ॥

संवर्त्ति : । स्त्री॰ पद्मादिनवपत्रे ।
संवर्त्तिकायाम् । संवर्त्तते । वृत्
॰ । कृपिपिशिरुहिवृत्तिभिदिच्छिदि
कीर्त्तिभ्यश्चेतीन् ॥

संवर्त्तिका । स्त्री॰ पद्मादीनानवद
ले । पद्मस्यकेसरसमीपस्थदले ॥
संवर्त्तिरेव । स्वार्थेकन् ॥ गुणा
स्तु । संवर्त्तिकाहिमातिक्ताकषाया
दाहतृट्प्रणुत् । मूत्रकृच्छ्रगुदव्या
धिरक्तपित्तविनाशिनी ॥

संवर्द्धक : । पुं॰ संवर्द्धनकारिणि ॥

संवर्द्धनम् । न॰ सम्यग्वृद्धौ । सं
वर्द्धतेतच्छील : । वृधु वृद्धौ । अ
नुदात्तश्चेतियुच् ॥ संदीपने ॥

संवर्द्धित : । त्रि॰ पुष्टे । सम्यग्
वृद्धिविशिष्टे ॥

संवलनम् । न॰ मिश्रणे ॥

संवलित : । त्रि॰ मिलिते । मिश्रि
ते । एकत्रीकृते ॥

संवसथ : । पुं॰ ग्रामे । संवसन्त्यत्र
। वस॰ । उपसर्गेवसकृत्यथच् ॥

संवह : । पुं॰ सप्तवाय्वन्तर्गतप्रथ
मवायौ ॥ सतुद्वहवायोरुपरिष्ठ
वृत्तिसिद्धान्तशिरोमणि : ॥ वा
योश्चतुर्थस्कन्धे ॥ यथा । भवन्ती
नयवउपरभीम : षैपवसाह्य : ।
ज्ञभियुग्मोथवामोयंतुर्य : सं
वहोगय : । ४ ॥

संघाटिका । स्त्री॰ शृङ्गाटके ॥

संवारा । पुं॰ संवत्सरे । वाणि
गंस्थर्यात्कायप्रयत्न : ॥

संवाद : । पुं॰ परस्परवचनाविरो
धे ॥ वाचिके । सन्देशवाक्ये ।
समाचारे ॥ संवदनम् । वद॰ ।
घञ् ॥

संवादिनी । स्त्री॰ सहग्राम् ॥ य
था । षड्जसंवादिनीतिरघु : ॥

संवार्य्य : । त्रि॰ संवरणीये ॥

संवास : । पुं॰ गृहे ॥ पुरवासि
नांविहारार्थेपुरमध्येबहिर्वाऽनाह
तस्थाने । सन्निवेशे । निकर्ष
णे ॥

संवाहक : । पुं॰ अङ्गविमर्दके ॥

संवाहनम् । न॰ भारादेर्वाहने ॥
अङ्गमर्द्दने । पादमर्द्दनादौ । वह

प्रापणे । स्वार्थ ग्यन्तात्ल्युट् । याइनमाहितादितिनिपातनाद्दीर्घ इत्येके ॥

संवाहित .। त्रि॰ सञ्चारिते ॥

संविग्न :। त्रि॰ उद्विग्ने । सम्भ्रान्ते । श्रोविजीभयचलनयोः सपूर्व.। क्त । श्रोदितश्चेतिन :। श्वीदितइतिनेट् ॥

संवित्तिः। स्त्री॰ प्रतिपत्तौ ॥ सनायवादे ॥ विज्ञाने । क्रियाक्तिन् ॥

संविद्॰ द्॰ स्त्री॰ ज्ञाने । सम्भाषायाम् ॥ क्रियाकारे । आजौ । सङ्ग्रामे । नाम्नि ॥ चङ्गीकारे ॥ प्रतिज्ञायाम् ॥ आचारे । तोषणे ॥ संपमे ॥ संकेते ॥ यथा ॥ प्रवृत्तौपनिषत्तौपस विद : स्यापयेद्वयेद्वति । ज्ञातव्यवस्थायाम ॥ यथा । स विदयाव्यतिक्रमद्वति ॥ मनीषायाम् ॥ संविदन्॰ संविद्यतेऽनयावा । विदज्ञाने॰ विदचेतनादीवा । सम्पदादित्वात्क्विप् ॥

संविदित :। त्रि॰ चङ्गीकृते । उरीकृते । संविद्यतेस्म । विदज्ञाने । क्तः ॥

संविधा । स्त्री॰ भोग्यवस्तुन । सामग्र्याम् ॥ संविधीयतेऽनया । संविपूर्वात्सुधाञ्चातश्चोपसर्ग इ-

तिकः ॥

संविधानम् । न॰ उत्पादने ॥

संविभाग :। पुं॰ विभज्यप्रतिपादने ॥

संविद्यतीर्थम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥

संविषा । स्त्री॰ अतिविषादे ॥

संवीक्षणम् । न॰ अन्वेषणे । अपहृतवस्तुनस्तत्पर्ययान्वेषणे । तस्य सार्त्पयेणविविधप्रकारैरीक्षणम् ॥

संवीत :। त्रि॰ रुद्धे । आवृते । मङ्गादिनावेष्टिते । संवीयतेस्म । व्येञ्संवरणे । क्तः ॥

संवीताङ्ग.। त्रि॰ प्राच्छादितदेहे ॥

संवृत :। त्रि॰ सङ्कुचिते । यथा । मासंवृतमुखः कुर्यादिति । निगूढे । गुप्ते । संवेष्टिते । सम्पूर्वाद्वृञ. क्तः ॥

संवृतिः । स्त्री॰ वागिन्द्रियप्रयुक्ते व्यवहारे । गोपने ॥ संवरणम् । वृञ्॰ क्तिन् ॥

संवृत्त :। त्रि॰ सञ्जाते । सम्यक्प्रवृत्ते ॥ सम्पूर्वाद्वर्त्तेः क्तः ॥ पुं॰ वरुणे ॥

संवृत्तिः। स्त्री॰ संवरणे ॥ अविद्याविषयेलौकिकेव्यवहारे ॥ लौकिक्यांबुद्धौ ॥ अविद्यायाम् ॥ संव्रियते॰ आच्छाद्यतेतत्त्वंयया । विभ्रमे ॥ संवर्त्तनम् । इतु॰

तिन् ॥

संवेगः । पुं० सम्भ्रमे । हर्षादिना कर्मसु त्वरणे ॥ अद्भुतपरचक्रादिदर्शनात्सत्वरतायाम् ॥ संवेजनम् । ओविजी० घञ् । सम्यग्वेगे ॥

संवेदः । पुं० वेदने । अनुभवे ॥ विद्ज्ञाने । सम्पूर्वः । घञ् ॥

संवेदनम् । न० संवेदे ॥

संवेद्यः । त्रि० ज्ञेये ॥

संवेशः । पुं० स्वापे । निद्रायाम् ॥ स्त्रीरतिबन्धे ॥ पीठे ॥ संवेशनम् । विश० । घञ् ॥

संवेशनम् । न० मैथुने ॥ उपभोगस्थाने ॥

संव्यानम् । न० उत्तरीयवस्त्रे ॥ अंशुके । वस्त्रे । संवीयतेऽनेन । व्येञ् संवरणे । ल्युट् ॥

संशप्तकः । पुं० समयात् सङ्ग्रामादनिवर्त्तिनि ॥ समयात्० कृताचाराच्छपथाद्वा० सङ्ग्रामादनिवर्त्तिनोऽपराङ्मुखाःपलायमानाश्चाक्रोशन्ति० तेसंशप्तकाः कथ्यन्ते ॥ नारायणस्य सेनाविशेषे । शपनम् । शपथाक्रोशे । भावेक्तः । संशप्तं शपथं करोति । तत्करोतीति णिच् । ण्वुल्० कृत्वा ॥ सम्यक्० शप्तं सत्यं यस्येतिवा ॥

संशमः । पुं० निरवशेषनाशे ॥ सं

शमनम् । शम० भावेघञ् ॥

संशमनम् । न० शमने । यथा । न शोधयति यद्दोषान्समान्नोदीरयत्यपि । समीकरोति संवृद्धांस्तत्संशमनमुच्यते ॥ न शोधयति० नो बहिर्मार्गाभ्यां पातयति । नोदीरयति० न वर्द्धयति ॥ इ०भा०प्र०ख: ॥

संशयः । पुं० सन्देहे । द्वापरे ॥ अस्य लक्षणं यथा । एकस्मिन्धर्मिणि विरुद्धनानाधर्मवैशिष्ट्यज्ञानं संशयइति । यथास्य स्थाणुर्वा पुरुषोवेति ॥ विचिकित्सायाम् ॥ योगः साधनीयोन्वितस्य भयकोटिस्पृग्विज्ञाने ॥ एतद्रूपप्रतिष्ठत्वेन विपर्ययान्तर्गतोपि सन्नुभयकोटिस्पर्शित्वेनैककोटिस्पर्शिस्वरूपात्स्वविशेषविपर्ययात्पविपर्ययान्तर्भेदादिदं पृथक् ॥ प्रतियन्त्रके ॥ संशयलक्षणंगौतमः । समानानेकधर्मोपपत्तेर्विप्रतिपत्तेरुपलब्ध्यनुपलब्ध्यव्यवस्थातश्चविशेषापेक्षोविमर्शः संशयः । १ । १ । २३ । संशय इतिलक्ष्यनिर्देशः विमर्शइत्यत्र विशब्दोविरोधार्थः । मृशिर्ज्ञानार्थः एकस्मिन्धर्मिणोरितिपूरणीयम् । तेन एकधर्मिणिविरोधिनभावाभावप्रकारकंज्ञानम्संशयः । तत्कारणमुखेनविशेषलक्षणान्यो

इ॰समानेत्यादि । उपपत्तिज्ञानम् । तथाच॰ समानस्य विरुद्ध कोटिद्वयसाधारणधर्म्मज्ञानादित्यर्थः । तथाच साधारणधर्म्मवद्धर्म्मिज्ञानजन्योऽसाधारणधर्म्मवद्धर्म्मिज्ञानजन्यश्चेत्यर्थः । विप्रतिपत्तिर्विरुद्धकोटिद्वयोपस्थापकः शब्दस्तस्मादित्यर्थः । यद्यपि शब्दज्ञानं संशायकत्वम्॰ तथापि शब्दात् कोटिद्वयोपस्थितौ मानसः संशय इति वदन्ति । उपलब्धेर्ज्ञानस्य॰ अनुपलब्धेर्व्यतिरेकज्ञानस्य याऽव्यवस्था सा विषयत्वानिर्धारणं प्रामाण्यसंशयप्रसिद्धिरित्यर्थः ॥ अन्ये तु उपलब्ध्यव्यवस्था प्रामाण्यसंशयः । अनुपलब्धिरुपलब्ध्यभावस्तम्॰ तदव्यवस्था तत्संशयत्वाहुः । वस्तुतस्तु प्रामाण्यसंशयज्ञानसंशयहेतुत्वम्॰ किन्तु गृहीताप्रामाण्यकज्ञानस्य विरोधितया सति प्रामाण्यसंशये तत् ज्ञानाप्रतिविरोधितया साधारणधर्म्मदर्शनादित एव संशयोत्पत्तिरिति । उपलब्ध्यत्यादिकं तादृश्यश्चेत् संशयो भवतीत्येतावन्मात्रपरम् । एकारोऽव्यापकसंशयस्याव्यापकसंशयहेतुत्वं सम्भिनोतीति वदन्ति । विशेषापेक्ष कोटिस्मरणसापेक्ष । वस्तुतस्तु संशयधारावाहिकत्वं स्यादतआह । विशेषेति । विशेषादर्शनम्॰ अपेक्षते निवर्त्तकत्वेन॰ तथाच॰ विशेषदर्शननिवर्त्त्यत्वकथनम् तेन विशेषादर्शनजन्यसंशयदृत्युक्तम् ॥ १।२३ । संशयनम् । शीङ् एरच् ॥

संशयात्मा । त्रि॰ इदमेवमथ तिन वेति सर्वत्र संशयात्मन्त्रित्ति । संशयी॰ आत्मा मनो यस्य सः । संशयात्मा विनश्यति ।

संशयान : । त्रि॰ संशयापन्ने । संशययुक्ते ॥

संशयापन्न : । त्रि॰ संशयिनि ॥

संशयापन्नमानस : । त्रि॰ सन्देहयुक्ते । संशयिते । सांशयिके । संशयमापन्नं मानसं यस्य॰ यस्मिन्विषये वा ॥

संशयालु : । त्रि॰ संशयितरि ॥

संशयित : । त्रि॰ सन्देहविषये । विचिकित्सिते ॥

संशयिता । त्रि॰ सन्देहाश्रये । संशयकर्त्तरि । यथाहुः । नास्तित्वमित्यस्मिन्नर्थे कथास्ति संशयः पुंसः । यथापि संशयश्चेत् संशयिताय : सएवभवसित्यम् । ४ ।

संशित : । त्रि॰ सम्यक्सम्पादिते । संशितं व्रतम् । सम्यक् सम्पादितमित्यर्थः । व्रतविषयकयत्नवति । संशितोनाम्नय : । व्रतविषयकयत्नवानिश्चयः । सम्यक् शायतेस्म

कालेसत्यपश्चात्तिप्रबोधेऽसत्यवशीदिति ॥ अपिच । अयमतिचारितचारुतयासंसारोभातिरमणीयः । अथापुनः परमार्थदृशानकिमपिसारोऽयरमणीयस्तिथिक्षमिश्रः ॥ दुःखे ॥ कष्टेऽपानेध्यमध्येनियमितनुभिः स्थीयतेगर्भवासे • कान्ताविश्लेषदुःखव्यतिकरविषयोयौवनेचोपभोगः । वामाक्षीणामवज्ञाविहसितवसतिर्वृद्धभावोऽप्यसाधुः संसारेरेमनुष्याः वदतयदिसुखंसल्पमप्यस्तिकिञ्चित् ॥ संसरतिकालान्तरम् । सृ० । घञ् • ॥ संसरणम् • वा ॥ दुःखमूर्णोऽपिसंसारः सथश्लाघ्यसदुःखितः । त्यागः क्रतोयेनससुखीनापरः प्रिये ॥ प्रभवंसर्वदुःखानामालयंसकलापदाम् । आश्रयंसर्वपापानांसंसारंवर्जयेत्प्रिये ॥ अवध्यवन्नचौरमत्स्यीकृतमहाविषम् । पश्चखलमदेविसंसारः सकचेश्वरः ॥ आदिमध्यावसानेषु दुःखसर्वमिदयतः । तस्मात्सन्त्यज्यसंसारंसत्त्वनिष्ठः सुखीभवेत् ॥ इतिकुलार्णवे १ उल्लासः ॥

संसारगुरुः । पुं० प्रद्युम्ने । कामदेवे । मनोजन्मनि । कृपाख्ये ॥ संसारगुरुः ॥

संसारधन्वनिर्मुक्तिः । स्त्री० नानायोनिसम्बन्धनिवृत्तौ ॥ संसारएवधन्वः • तस्मान्निवृत्तांमुक्तिः ॥

संसारमार्गः । पुं० मिथ्याज्ञाने ॥ भगे । योनौ ॥

संसारबीजम् । न० कामकर्मप्रवृत्तिकारणे • अज्ञाने ॥

संसारवृक्षः । पुं० अव्यक्तादिस्थावरान्तोद्रुमसदृशे ॥ यथा । वादरायणभाष्ये संसारोऽस्मिन्नशरदायतनुवृद्धिनिवहास्पदस्त्रिविधिस्तुभिर्निर्विरितेदंसतो• पिद्यानिर्वासितपरब्रह्मम् लसारो• ऽविद्याकामकर्मात्मकीजप्रभवो• ऽपरब्रह्मविज्ञानक्रियाशक्तिदयात्मकहिरण्यगर्भाङ्कुरः • सर्वप्राणिलिङ्गभेदस्कन्धः • तत्तृष्णाजलावसेकोद्भूतदर्पो• बुद्धीन्द्रियविषयप्रवालाङ्कुरः • श्रुतिस्मृतिन्यायविद्योपदेशपलाशः• यज्ञदानतपआद्यनेकक्रियासुपुष्पः सुखदुःखवेदनानेकरसः • प्राण्युपजीव्यानन्तफलतत्तृष्णासलिलावसेकप्ररूढजटीकृतदृढबद्धमूलः सत्यनामादिसप्तलोकब्रह्मादिभूतपक्षिकृतनीडः • प्राणिसुखदुःखोद्भूतहर्षशोकजातनृत्यगीतवादित्रक्ष्वेडितास्फोटितहसिताक्रुष्टरुदितहाहामुञ्चमुञ्चेत्याद्यनेकशब्दकृततुमुलीभूतमहारवो• वेदान्तविहितब्रह्मात्मदर्शनासङ्गशस्त्रकृतो

षड्दृष्टपसंसारमोक्षमोभिकृविरोवेदा
न्तोक्त्वाचार्यैः । सचोक्तं श्रीकृष्णमि
श्रैः । यस्तुष्यसंसारतरोरविषमूलस्य
स्यचोन्मूलविनाशनाय । विश्वेश्वरा
राधनबीजजाततत्त्वप्रबोधान्नपरोऽ
भ्युपायइति ॥

संसारहरुः । पुं॰ आत्मविधि ।

संसारहेतुः । पुं॰ आत्मनोऽविद्याया
म् ॥

संसारी । पुं॰ संसारविशिष्टप्राणि
नि । जीवादि । संसारोऽस्यास्ति
। इनिः ॥ धर्मस्याहिधर्मवति ॥

संसिद्धिः । स्त्री॰ सम्यक्सिद्धौ
॥ प्रकृतौ । स्वभावे । मत्तायायां
स्त्रियाम् । मुक्तौ । मोक्षे । दैवे
न्द्रियस्य च्यापायाऽशुद्धिविषयोपस
र्पण्याशीघ्यस्थितोन्मत्तायाम् । अ
थवा दिसाध्यायां ज्ञाननिष्ठायाम् ।
यथा । साङ्ख्ययोगमनुष्ठायपरिसमा
पनं संसिद्धिरितियोगिनः ॥ सं
सिधनम् । विधुसंराद्धौ । क्तिन् ॥

संसृतिः । स्त्री॰ संसारे । यथा ।
संसारणं । सृ॰ । क्तिन् ॥

संसृष्टः । त्रि॰ संसर्गे । वमनादि
नासंशुद्धे । विभागानन्तरंप्रीत्या
पुनः संमिलितधने । यथा । वि
भक्तोयः पुनः पित्राभ्रात्रैकत्र
संस्थितः । पितृव्येणाथवाप्रीत्या
सतुसंसृष्टउच्यते॰ इतिबृहस्पतिः

॥ संसर्जनम् । सृज॰ । क्तः ॥

संसृष्टिः । स्त्री॰ काव्यालङ्कारविशेषे
। यथा । सैषासंसृष्टिरेतेषांभेदेन
यदिहस्थितिः । एतेषांशब्दार्थाल
ङ्काराणांयथासम्भवमन्योन्यनिरपे
क्षतया॰ यदिह॰ शब्दभागएव॰ अ
र्थविषयएव॰ उभयत्रापिवाऽवस्था
नं॰ सैकार्थसमवायस्वभावसंसृष्टिः
। तत्रशब्दालङ्कारसंसृष्टिर्यथा । य
दनमोरभवोभवविभ्रमभ्रमरसम्भ्रम
सम्भृतशोभया । चलितयाविदधेक
लमेखलाकलकलोऽलकलोलदृशान्य
या । अर्थालङ्कारसंसृष्टिर्यथा । लि
म्पतीवतमोऽङ्गानिवर्षतीवाञ्जनंन
भः । असत्पुरुषसेवेवदृष्टिर्निष्फ
लतांगता । पूर्वंपरस्परनिरपेक्षौ
यमकानुप्रासौसंसृष्टिंप्रयोजयतः
। उत्तरत्रतुतथाविधे॰ उपमोत्प्रे
क्षे । शब्दार्थालङ्कारयोः संसृष्टि
र्यथा । सोऽयंप्रथममोगामी वो
एवंसङ्गमस्तत्रगतागमम् । सद्वार
संचितपतुङ्गिपंरसपंतोषियारे
द्धसलासितसङ्घामेधदासस्तुपत्र
पक्षाम् । सकवानांहृदयलुठ
नंपरिसङ्गामतिनिवारयतीतिसं-
क्रमम् । हृदयलुठनमितिरूपक
म् । आयुष्टेतित्तिपन् । पूर्वेहि
तुच्छनुप्रासः । एवंशब्दार्थालङ्कार
योः संसृष्टिरियम् । यथानुमा

सौरपक्षान्योन्यानपेक्षं । संसर्गश्च तयोरेव अथवा छन्दसि वा समवेतत्वात् ॥

संसृष्टी । त्रि॰ संसृष्टत्वविशिष्टे ॥

संसेवनम् । न॰ सम्यगन्नादीनामुपभोगे ॥ सर्वनिघण्ट्वादिप्रोक्तव्यतिरिक्तानां द्रव्याणां भक्षणं निषेधति । यथा तथा तिगुणरूपविधानकानामन्नादिक्षीररसपुष्पफलौषधानाम् । संसेवनस्य कृतसौख्ययशोभिवृद्ध्येभिः संशयं नरवरो विदधीत नाम ॥

संस्कारः । पुं॰ अनुभवे ॥ मानसकर्मणि । वासनायाम् ॥ प्रतियत्ने । उत्कृष्टगुणाधाने । संस्क्रियते॰ अनेन ॰श्रौतेनस्मार्त्तेन वा कर्मणा पुरुषइति संस्कारः । सोयसौ यथा तौ सामान्यविशेषविहितवैदिककर्माणि कर्तुं हारशाद्दृष्टविशेषाधायकशक्तिमान् । तद्वद्यथा तद्धर्मादिनष्टबुध्यादिरपि संस्कारशब्देनोच्यते ॥ अथैकं श्रीमद्भाविश्वमित्रे । संस्कारैर्विना देहशुद्धिर्न जायते । नासंस्कृतोऽधिकारी स्याद्दैवे पित्र्ये च कर्मणि ॥ अतो विप्रादिभिर्वर्णैः स्वस्ववर्णोक्तसंस्क्रियाः । कर्तव्याः सर्वथा सम्यगिह मुक्तिरिति प्रभुः ॥ तेचद्विषोडश चत्वारिंशद्भेदभिन्नाः प्रोक्ता यथा । जीवसेकः पुंसवनं सीमन्तोन्नयनं तथा । जातनामनिष्क्रमणमन्नप्राशनमेव परम् ॥ चूडोपनयनोद्वाहाः संस्काराः कथिता दश । शूद्राणां शूद्रभिन्नानामुपवीतं न विद्यते । तेषां वैवसंस्कारा द्विजातीनां दशस्मृताः ॥ नित्यानि स्वं स्वमाश्रित्य नैमित्तिकानि च । काम्यान्यपि द्वारादीनि कुर्यात्स्वाध्ययनं तथा ॥ षोडशयथा । गर्भाधानं पुंसवनं सीमन्तोन्नयनं तथा । जातकर्माभिधानञ्च निष्क्रमः प्राशनं तथा ॥ चूडोपनयनं चैव व्रतानाञ्च चतुष्टयम् । गोदानं मे चलीन्मोचो विवाहः षोडशक्रमात् ॥ अष्टचत्वारिंशद्यथा । गर्भाधानमथापि पुंसवनकं सीमन्तजातक्रियानामान्नादनचौलकोपनयनश्रौत व्रतान्यप्यथ । चस्वारिस्नपनं विवाहकरणं पञ्चाभियज्ञा अपि स्युः सप्तचसप्तसप्ततिरिति संस्कारकाश्च मी । देवताप्रतिष्ठायां षट् संस्कारा यथा । जातनाम निष्क्रमणमन्नप्राशनमेव च । चूडोपनयनञ्चैव षट् संस्काराः किवोदिताः । इतिमत्स्यनिर्वाणतन्त्रम् ॥ संस्क्रियतेऽनेन । कृत्वोपञ् । व्युत्पत्तौ ॥ न्यायमते गुणविशेषे ॥ सत्रिविधः वेगाख्यसंस्कारः १ अयं मूर्तपदार्थस्थायी॰ क्वचिद्वेगजन्य ॰क्वचित्कर्मजन्यश्च । स्थितिस्थापकसंस्कारः २

अथ पृथिवीगुणः । कथाञ्चिन्नवे पृथिव्यादिचतुष्पदार्थानां गुणः । अयमतीन्द्रियः स्पन्दनकारणञ्च । भावनाख्यसंस्कारः । अयमात्मनोऽतीन्द्रियगुणः । उपेक्षानात्मकनिश्चयजन्यः । अयं स्मरणप्रत्यभिज्ञयोः कारणञ्च । यथाऽऽह विश्वनाथतर्कालङ्कारः । संस्कारभेदो वेगोऽथ स्थितिस्थापकभावने । मूर्त्तमात्रे तु वेगः स्यात्कर्मजो वेगजः क्वचित् ॥ स्थितिस्थापकसंस्कारः क्षितौ केचिच्चतुर्ष्वपि । अतीन्द्रियः सविज्ञेयः क्वचित्स्पन्दोऽपि कारणम् ॥ भावनाख्यस्तु संस्कारो जीववृत्तिरतीन्द्रियः । उपेक्षाऽनात्मकस्तस्य निश्चयः कारणं भवेत् ॥ स्मरणे प्रत्यभिज्ञायामप्यसौ कारणं भवेदिति ॥ अयं जातकर्मादिक्रियाकलापः । समयः । शूद्राणाञ्च कर्मैव शरीरसंस्कारार्थं स्त्रीणामपि भवति । तथा च मनुः । अमन्त्रिका तु कार्येयं स्त्रीणामावृदशेषतः । संस्कारार्थं शरीरस्य यथाकालं यथाक्रमम् ॥ वैवाहिको विधिः स्त्रीणां संस्कारो वैदिकः स्मृतः । पतिसेवा गुरौ वासो गृहार्थोऽग्निपरिक्रियेति ॥ आप्त० जातकर्मादिक्रियाकलापः । गृह्यञ्चैव सायंप्रातः समिद्धोमादिरूपेऽग्निपरिचर्यार्थः ॥

संस्कारजः । त्रि० संस्कारात्जाते ॥

संस्कारवर्ज्जितः । पुं० व्रात्ये ॥ त्रि० गर्भाधानादिसंस्काररहिते ॥

संस्कारस्कन्धः । पुं० वासनाप्रपञ्चे । रूपविज्ञानवेदनासंज्ञास्कन्धानां वासनायाम् ॥ रागद्वेषाभिनिवेशेषु । रागादयः क्लेशाः । उपक्लेशा मदमानादयः । धर्माधर्मौ चेति वाचस्पतिमिश्राः ॥

संस्कारहीनः । पुं० व्रात्ये ॥ त्रि० गर्भाधानादिसंस्कारवर्ज्जिते ॥ संस्कारैरुपनयनादिभिर्गर्भाधानादिभिर्वा हीनः ॥

संस्कार्यः । पुं० कर्मभेदे० प्रोक्षणादौ ॥ त्रि० संस्कारार्हे ॥

संस्कृतम् । न० आपर्यीमिते । पाणिन्यादिव्याकरणैः सिद्धे । गीर्वाणभाषायाम् ॥ संस्कृतं नाम दैवी वागन्वाख्याता महर्षिभिः ॥ त्रि० कृत्रिमे ॥ यत्ने ॥ भूषिते । संस्क्रियते स्म । क्तः ॥ व्युत्पन्ने । अपनीतमले । शोधिते । कृतसंस्कारे ॥ पक्वे ॥

संस्कृतात्मा । पुं० दीक्षयादीक्षिते ॥

संस्कृतिः । स्त्री० संस्क्रियायाम् ॥ संस्करणम् । कृञ्० । क्तिन् ।

संस्क्रिया । स्त्री० संस्कृतौ । शवदाहादिक्रियायाम् ॥ मलापनयने ॥ संस्कारायकरणम् । कृञ्० । श । श्चेतिमः । रिङ् इयङ् । ...

गोविप्रभिन्नपरुषस्पर्शांसंस्पृश्य म् । शैवेनवत्संनानुशांदेवधर्मः कर्णेयुगे ।

संस्तर : । पुं० प्रस्तरे । पल्लवादिरचितशय्यायाम् । सांथरा० इ० भा० प्र० ॥ अध्वरे । यज्ञे ॥ संस्तीर्यते । स्तृञ् आच्छादने । अदेरप् ॥

संस्तव : । पुं० परिचये । सहतिरस्तवे ॥ संस्तवनम् । ष्टुञ् स्तुतौ । ऋदोरप् ॥ सम्यक् स्तुतौ ॥

संस्तवान : । त्रि० वाग्मिनि । संस्तौति । ष्टुञ० । सम्यानच् स्तुवश्छन्दसि ॥

संस्ताव : । पुं० क्रतुप्रविष्टसामगानां स्तुतिभूमौ । यत्र छन्दोगाः क्रियमाणायां स्तुतिभूमौ । यत्र स्तावकद्विजावस्थानभूमौ । समेत्य स्तुवन्ति । ष्टुञ० । यज्ञे समेत्य स्तुवन्ति । विकरणे ल्युटोऽपवादो घञ् ॥ संस्तवनं वा ॥

संस्तुत : । त्रि० सम्यक् स्तुतिविषयीभूते । संस्तूयते स्म । ष्टुञ० । क्त ॥ सहगत्वेन निरूपिते ॥ परिचिते ॥

संस्त्यानम् । न० संहतौ । उपचये ॥

संस्त्याय : । पुं० सन्निवेशे ॥ संस्थाने ॥ विस्तृतौ । सङ्घाते ॥ संस्त्यानम् । स्त्यै ष्टयै शब्दसङ्घातयोः । घञ् । आतो युक् ॥ गृहे ॥ यथा । संस्त्यायान् प्रविशेयुरिति ॥

संस्थ : । पुं० चरे ॥ निजराष्ट्रकेचरे ॥ क्रतुभेदे ॥ सन्तिष्ठतेऽनेन । घ० । कः ॥ त्रि० अवस्थिते ॥

संस्था । स्त्री० स्थितौ ॥ सादृश्ये ॥ नाशे ॥ न्याय्यपथस्थितौ । मर्यादायाम् ॥ सन्तिष्ठतेऽनया । सम्यगवस्थानं वा । घ० आतश्चोपसर्गे इत्यङ् ॥ व्यवस्थायाम् । समाप्तौ ॥ व्यक्तौ ॥ प्रलयचतुष्टये । यथा । नैमित्तिकः प्राकृतिको नित्यआत्यन्तिकोऽथ च । संस्थेति कविभिः प्रोक्तश्चतुर्धास्य स्वभावतः इति पुराणम् ॥

संस्थानम् । न० आकृतौ ॥ मतौ ॥ सन्निवेशे ॥ चतुष्पथे ॥ संस्थीयते ऽस्मिननेन वा । स्थितिर्वा । घ० । भावाधिकरणादौ ल्युट् । चिह्ने ॥ त्रि० निकटे ॥ समीचीनं स्थानमस्य ॥

संस्थापनम् । न० स्थिरीकरणे ॥

संस्थित : । त्रि० मृते ॥ व्यवस्थिते । सम्यक् स्थिते ॥ उत्थिते ॥ सन्तिष्ठते स्म । घ० गत्यर्थाकर्मकेति क्तः ॥

संस्थिति: । स्त्री० तत्त्वे । संस्थाने ॥ मृत्यौ ॥

संस्पर्श : । पुं० स्पर्शे । त्वगिन्द्रियग्राह्यगुणविशेषे । यथा । पालोपाङ्गावसंस्पर्शात् । मि : श्वा

सात्सहभेदजनात् । सहभ्यासना ध्यायात्पापंसङ्क्रमतेनृणामिति- छागलेय : ॥ सम्प्रयोगे । सम्ब न्धे । संस्पर्शनम् । स्पृशस्य र्शने चकारादिचकारवोसंज्ञाया मितिघञ् ॥

संस्पर्शज : । त्रि॰ विषयेन्द्रियसं बन्धात्जातेभोगे । येहिसंस्पर्शजा भोगादुःखयोनयएवते आद्यन्तवन्त: कौन्तेयनतेषुरमतेबुध : ॥

संस्पर्शा । स्त्री॰ जतूकायाम् । जनी नामगन्धद्रव्ये । स्पृशति । संस्पृ श्यतेवा । स्पृश॰ । पदरुजीति घञ्॰ यथायथ॰ वर्णविपर्यय॰ टा॰ ॥

संस्फाल : । पुं॰ मेषे ॥

संस्फुट : । त्रि॰ फुल्ले । विकसिते ॥ स्फुटति । स्फुटविकसने । इ गुपधेतिक : ॥

संस्फेट : । पुं॰ युद्धे । रणे ॥ संस्फेटनम् । स्फिटचनादरे । घञ् ॥

संस्फोट : । पुं॰ युद्धे । संस्फोट नम् । स्फुटिर्॰ । घञ् ॥

संस्मरणम् । न॰ संस्कारजन्यज्ञाने । सम्स्मृतौ

संस्मृति : । स्त्री॰ संस्मरणे ॥ क्ति यांक्तिन् ॥

संस्वेदजम् । न॰ स्वेदजीवाकविशे षे ॥ यथाहि । उक्तसंस्वेदजं शाकंभूमिष्ठकृ्ंमिलीन्ध्रकाः । शि लिधेंमयरजांचपुत्रकादिषुतद्भवे- सर्वेसंस्वेदजाः शीतदोषलाः । वि ष्टम्भिन्योगुरवस्तद्वत्तीसारज्व रसामामयप्रदा : ॥ श्वेता: शुचि स्थलीजाश्चमंगलाशुभसम्भवाः । ना तिदोषकरास्तेषु : शेषास्तेभ्यो विगर्हिता : ॥ त्रि॰ भूत : शरी रस्यघर्मसंस्वेदाद्भवे जातेदंशमश- कादिरूपेभूतग्रामे ॥

संहत : । त्रि॰ संहते । मिलिते दृढे । दृढसन्धौ । संहन्यतेस्म । क्त : ॥

संहतजानु : । त्रि॰ संज्ञौ । संह तजानुके ।

संहतजानुक : । त्रि॰ सज्ञौ । संहतेमिलितेजानुनीयस्यस : ॥

संहतल : । पुं॰ मिलितपाणिद्वये । प्रतले । निहतले । विस्तृता ङ्गुल्योर्मिलितयोरधमङ्घ्रिपयो: पा ण्यो : ॥ संहतंसङ्घट्टंतलमस्य । बा॰ । धातोरनुपसर्गइतिक : ॥

संहति : । स्त्री॰ समूहे । वृन्दे । निकुरम्बे । सन्दोहे ॥ अल्पानाम पिवस्तूनां संहति:कार्यसाधिका । तृणैर्गुणत्वमापन्नैर्बध्यन्तेमत्तद- न्तिन : ॥ संहति : श्रेयसीपुंसां स्वकुलैरल्पकैरपि । तुषेणापिप

रिक्तशा : नग्रीष्कन्वितषड्भा : ॥ घनतायाम् । संहन्यते । हन्तेः क्तिन् ॥ घाते ॥

संहननम् । न॰ कलेवरे । गात्रे । शरीरे ॥ संहति॰ संहन्यते अनेन । कुशस्थुटद्धस्तिस्थुट् ॥ यथा । संहननोऽस्मिन्भूतानि । करणेतिस्युट् ॥ दृढाङ्गत्वे ॥

संहननाङ्ग । त्रि॰ कठिनावयवे ॥ संहन्यतेनिबिडीभवन्ति॰ अङ्गानि यस्य सः ॥

संहर्षः । पुं॰ स्पर्द्धायाम् ॥ मुदि । सुखे ॥ घर्षणे । घृष्टौ ॥ प्रभञ्जने । पवने ॥ संहर्षणम् । हृष्टतुष्टौ । घञ् ॥

संहारः । पुं॰ प्रलये ॥ संक्षेपणे संक्षेपे ॥ नरकविशेषे ॥ कर्पंहारः । कञ्जोभावेवञ् । सम्यक्हारोऽत्र ॥ यथा । संक्रियतेऽनेन । घञ्यान्यायेतिघञन्तः साधुः ॥ अभितःशूलादिभैरवाद्यगर्भैरवविशेषे ॥

संहारमुद्रा । स्त्री॰ विसर्जनमुद्रायाम् ॥

संहितः । त्रि॰ सहिते । योजिते ॥ सन्धीयतेस्म । धाञः क्तः । दधातेर्हिः ॥ मिलिते ॥

संहितपुष्पिका । स्त्री॰ मिश्रेयायाम् ॥

संहिता । स्त्री॰ मन्वादिप्रणीतधर्मशास्त्रे ॥ पुराणसंहितासु ॥ पञ्चसंहितायथा । ब्रह्मणश्चविष्णो पितामहात्पुत्रतयैव । गौतमस्यवसुमारस्यसंहिताः परिकीर्त्तिताः ॥ चतस्रोयथा । वाल्मीकिश्चागस्तीश्चैवत्वेषामृषीप्रणीतिताः । चतस्रः संहिताः पुण्याधर्मकामार्थमोक्षदाः ॥ षट्संहितायथा । आद्या सनत्कुमारोक्ताद्वितीयासूतसंहिता । तृतीयाशाङ्करीनिम्नाचतुर्थी वैष्णवीमता ॥ तत्परासंहिताब्राह्मीसौराख्यासंहितास्मृतीति ॥ संधीयन्तेऽनिमित्तिष्यिनसन्धौ । वर्णसंयोगे ॥ वेदैकदेशे ॥ सम्यग्विधाते : कर्मणिक्तः । दधातेर्हिः ॥

संहूतिः । स्त्री॰ बहुभिर्विहिताह्वाने ॥ समाह्वानम् । सम्पूर्वात् ह्वेञः क्तिन् । वचिस्वपीति सम्प्रसारणम् ॥

संहृतः । त्रि॰ कृतसंहारे संक्षिप्ते ॥

संहृतिः । स्त्री॰ संहारे ॥

संहृष्टः । त्रि॰ प्रहर्षिते ॥

सकटः । पुं॰ शाखोटवृक्षे ॥

सकटाक्षः । पुं॰ ध्वाङ्क्षे ॥ त्रि॰ कटाक्षसहिते ॥

सकण्टकः । पुं॰ शैवाले । पूती

कण्टे ॥ त्रि॰ कण्टकयुक्ते ॥

सकर : । त्रि॰ सहस्ते ॥ राजस्व विशिष्टे ॥ शुण्डयुक्ते ॥ सकिर णे ॥ करिसहस्तसौंध : सः ॥

सकरुण : । त्रि॰ सदये । करुणा विशिष्टे ॥

सकर्ण : । त्रि॰ श्रवणशीले । श्रुति तत्परे ॥ सावधाने ॥

सकर्मक : । पुं॰ कर्मयुक्तपचत्यादि धातुषु ॥

सकल : । पुं॰ सगुणशिवे ॥ यथा शारदातिलके । निर्गुण : स गुणश्चेतिशिवोज्ञेय : सनातन : । निर्गुण : प्रकृतेरन्य : सगुण : सकल : स्मृतः ॥ कलाप्र कृतिसयासम्बन्धात् ॥ त्रि॰ समग्रे । सर्वस्मिन् ॥ आत्माभिर्युक्ते । कलाभि : परिपूर्णे ॥

सकलप्रिय : । पुं॰ चव्ये ॥ त्रि॰ सर्वेषांप्रीतिविषये

सकलाज्ञानम् । न॰ समस्तज्ञाने ॥

सकषाय : । त्रि॰ सरागे ॥ कषाये णाम क्रोधादिमलेनसहवर्त्तमाने ॥ कषायविशिष्टे । कसैला॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ३

सकाम : । त्रि॰ कामनाविशिष्टे । कामिनि । पुंसोयाविषयापेक्षा सकामइतिभण्यते । तेनयुक्तोऽपीन मना : सकाम . प्रोच्यतेबुधैः ॥ सकामाश्चैवनिष्कामाद्विविधाभुवि मानवा : । कामिनांफलमित्युक्तं घयिष्णुस्वप्नराज्यवत् । निष्कामा यान्तुनिर्वाणंपुनरावृत्तिवर्जितम् । सहकामेनवर्त्तते । सहकाम : ॥

सकाश : । पुं॰ समीपे ॥ त्रि॰ काशयुक्ते ॥

सकुरुण्ड : । पुं॰ साकुरुण्डवृक्षे ॥

सकुल : । त्रि॰ कुलान्विते ॥

सकुल्य : । त्रि॰ सगोत्रे । सप्तम पुरुषानन्तरंदशमपुरुषपर्यन्तस- ज्ञाते ॥ दत्तापिण्डसपिण्डास्तुष्य लिप्तेतत्सुतौ ॥ विरावेवसकुल्या स्तु॰ कात्यायनर्षिणोदिता : ॥ दायाधिकारिसकुल्यास्तु॰ मध्यमपुरुष पाभाव : । यथाप्रपौत्राधायन : । प्रपितामह.॰ पितामह.॰ पिता॰ स्वयं॰ सोदर्यभ्रातर : सवर्णाया: पुत्र.॰ पौत्र॰ प्रपौत्रोऽप्येतानवि भक्तदायादान्सपिण्डानाचक्षते । विभक्तदायादान्सकुल्यानाचक्षते सत्स्वङ्गजेषुतद्गामीह्यर्थोभवतीति ।

सकृत् । अ॰ सहार्थे ॥ एकवारे॰ एकवारम् । एकवारमलंकृत्वेतिमु घ् । संयोगान्तस्येतिसुचेलोप : । सकृदंशोनिपततिसकृत्कन्या प्रदीयते । सकृदाहददानीतित्री ण्येतानिसतांसकृत् ॥

सकृत्प्रज । पुं॰ काके । वायसे ॥

सकृत्प्रजायमस : ॥ सिंहे ।

सकृत्फला । स्त्री॰ कदल्याम् ॥ सकृत्फलान्यस्याः ॥

सकृद्गर्भः । पुं॰ खेसरे । खच्चर॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥

सकृद्विभात : । त्रि॰ एकदैवकृत्स्नाऽभिव्यक्ते ॥ सकृदेवविभाति । सदाभावरूपे ॥

सकृद्वीरः । पुं॰ एकवीरवृक्षे ॥

सक्तः । त्रि॰ अविरते । लग्ने ॥ अभिनिविष्टमनसि । यदुक्तं । आ॰ भि मानिनमनसाऽभिसन्धिनाऽथकर्म्मण्यभिनिविष्टे ॥ सव्यसने । सञ्ज सङ्गे । क्तः ॥

सक्तवैरा : । त्रि॰ आसक्तवैरे ॥ यथा । अवध्यबन्धनंघोरसखीकृतमहाविषम् । अथास्तवरुडनंदविसंसारः सक्तवैरसाम् ॥

सक्तिः । स्त्री॰ सङ्गे ॥ षञ्जेः क्तिन् ॥

सक्तुः । पुं॰ न॰ भृष्टयवचूर्णे । भृष्टयवादिचूर्णे । सत्तू॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ सचति । षचसेचने । सितनिगमिमसिसच्यविधाञ्क्रुशिभ्यस्तुन् ॥ अस्य लक्षणादि यथा । धान्यानि भ्राष्ट्रभृष्टानि यन्त्रपिष्टानि सक्तवः । तत्र यवसक्तवो यथा । यवजाः सक्तवः शीताः दीपनाः लघवः सराः । कफपित्तहराः रूक्षा लेखनाश्च प्रकीर्त्तिताः ॥ ते पीतास्तत्क्षणाद्बल्याः बृंहणाभेदनास्तथा । सर्व्वे चाममधुराश्च्याः परिश्रमेत्रलावहाः ॥ कफपित्तश्रमक्षुत्तृड्व्रणनेत्रामयापहाः ॥ प्रशस्ता धर्म्मदाहाध्वव्यायामार्त्तशरीरिणाम् ॥ चणकयवसक्तवस्तु । निस्तुषैश्चणकैर्भृष्टैस्तुर्य्यांशैश्च यवैः कृताः । सक्तवः शर्करासर्पिर्युक्ताः ग्रीष्मे तिप्रियाः ॥ शालिसक्तवो यथा । सक्तवः शालिसम्भवाः वह्निदाश्च लघवः शिशिराः । मधुरा ग्राहिणो रुच्याः पथ्याश्च बलशुक्रदाः ॥ अभुक्त्वा रदैश्छित्त्वा न निशायां न चाधिकम् । न जलान्तरितान्न द्विः सक्तूनद्यान्न केवलान् ॥ पृथक्पानं पुनर्दानं सामिषं पयसा निशि । दन्तच्छेदनमुष्णञ्च सप्त सक्तुषु वर्जयेत् ॥ [illegible] ॥

सक्तुकः । पुं॰ विषभेदे ॥ यदुक्तम् । स्थिः सक्तुकेन पूर्णमध्यः सक्तुकः ॥

सक्तुफला । स्त्री॰ शमीवृक्षे ॥ सक्तुवत्फलमस्याः । अजादित्वात् टाप् ॥

सक्थि । न॰ जानूर्द्ध्वभागे । ऊरौ । सांथल॰ इ॰ भा॰ ॥ षजति॰ सज्यतेवा । षञ्जसङ्गे । असिसञ्जिभ्यां क्थिन् ॥

सक्रियम् । न० व्यक्तं । परिस्पन्दवति ॥ तथाहि । बुद्ध्यादयस्तदुपात्तमुपात्तदेहं व्याप्नुवन्ति० देहान्तरसंचारादव्यक्तस्तैलपरिस्पन्दः । शरीरपृथिव्यादीनाञ्च परिस्पन्दः प्रसिद्ध एव ॥ त्रि० क्रियासहिते ॥

सक्षय : । त्रि० क्षतायुक्ते ॥

सचक्रम् । अ० चक्रियार्थयौगपद्ये च सम्पत्तौ ॥ चक्रियार्थसम्पत्तिः अव्ययं विभक्तीति सम्पत्त्यर्थमव्ययीभावः । सम्पत्तिश्च समृद्धमाणीकरणपद्धतेः ययावत्तिनिमित्तम् ॥

सक्षम : । त्रि० क्षमतायुक्ते ॥ क्षमाविशिष्टे ॥

सक्षार : । त्रि० लवणयुक्ते ॥

सखा । पुं० मित्रे । सुहृदि । वयस्ये । समवयसि । स्निग्धे ॥ चाहितप्रतिबन्धचित्तैर्वन्धसंनम् । व्यसने चापरित्यागश्चिह्नं सख्यस्य लक्षणम् ॥ अपिच । सख्यःशास्त्रनीतस्तु : सदैवानुगतः सुहृत् । एकक्रियो भवेन्मित्रं समप्राणः सखा मतः ॥ समानः ख्यायते : । ख्या प्रकथने । समानख्यः सचोपाह्वय तीयत्० सखिता० दलीय : ० समानस्यतृतीय : इत्यादिनाच : स ख्यायि । सखायौ ॥

सखिता । । स्त्री०
सखित्वम् ।) न० सख्ये

सखी । स्त्री० आली । वयस्यायाम् ॥ सख्यशिश्वीतिङीष् ॥

सख्यम् । न० मैत्र्ये । मित्रतायाम् । समप्राणे । सौहार्दे ॥ दृष्टान्तस्यं पौरसख्यं दुःखाब्दो ध्यंकलाभता म् । स्वल्पमेवं प्रीतियोग्यः सख्येनापि सत्यनिपु ॥ इति मनुः ॥ सख्युर्भावः कर्म वा । सख्युर्यः ॥ सख्यं नित्यधायया । क्रतवैरेण सख्येनापि सुखी भवति वृद्धे । नित्यं मैत्र कार्य्यं सख्यं मतिमता सदैति ॥ हितार्थसखी ॥

सगद्गद : । पुं० भयेन भयपत्रायां ... गीतत्वं । त्रि० कफवत्कण्ठस्थान सभयादौ तु ... सकम्पादिविकारसहितम् ॥ त्रि० तद्वति ॥

सगन्ध : । पुं० बान्धवे । ज्ञातौ दायादे । त्रि० गन्धयुक्ते ॥

सगर : । पुं० अयोध्याधिपतौ० बाहुराजपुत्रे० सूर्यवंशोद्भवनृपतिविशेषे : नाममिदानन्तु । सपत्नीगरदानां गर्भोगत विद्यमान । गरेणसह जातः सगरोऽभवदिति ॥ सह गरेण । त्रि० गरसहिते । सविषे ॥

सगर्भः । पुं० सोदरे । समानोदर्ये सहजः । सगर्भे निर्दिष्टे मातृगता नभ्रम : । समानोदिरता सहदा दिवकुमारी ॥

सगर्भा । स्त्री॰ गर्भवत्याम् ॥

सगर्भ्यः । पुं॰ सहोदरे ॥ समानेन गर्भे भवः । सगर्भसयूथेतिवत् । स गर्भेतिनिर्द्देशात् यः ॥ यद्वा । स श्रुत्ये गर्भे कुक्षौ भवः ॥

सगुणः । पुं॰ गन्धादिविशिष्टे ॥ विद्यादियुक्ते ॥ यथा सगुणोनिर्गुणोवापिसद्भावोवक्तव्यस्तरः । तुल्यापिपरिभ्रष्टस्तद्गुणोनाद्रियते ॥ मायाभवपितस्यैवसर्वशक्तियुक्तत्वमपि ॥

सगुणा । स्त्री॰ दुर्गायाम ॥ गुणवत्याम् ।

सगोत्रम् । न॰ गोत्रे । कुले । पुं॰ ससमादूर्द्धपुरुषे । त्रि॰ अभिन्नगोत्रे । ज्ञातौ । समानंगोत्रंकुलमस्य यस्येतिवा गोत्रंनपदेतिसमासः ॥

सग्धिः । स्त्री॰ सहभोजने ॥ अदनम् । अद॰ । क्तिन् । बहुलं छन्दसीतिघस् । घसिभसोर्हलीत्युपधालोपः । झलोझलीतिसलोपः । भावस्तथोर्धः । झलांजश्झशीति घस्य गः । समानाग्धिः । समानस्यच्छन्दसीतिसभावः ॥ सहग्धिर्वा । सहस्य संज्ञायाम् ।

सङ्कट । त्रि॰ सम्बाधे । सङ्कीर्णे । अल्पावकाशे । वर्त्मादौ ॥ सम्यक्कटति॰ आवृणोति । कटेश्चायंवर्णः । पचाद्यच् ॥ यद्वासम्बाधार्थेसंशब्दात्स्वार्थे॰ सम्प्रोदश्चेति कटच् ॥ न॰ दुःखे ॥

सङ्कटा । स्त्री॰ देवीविशेषे ॥ योगिनी प्रभेदे ॥

सङ्कटाक्षः । पुं॰ धवद्रुमे ॥

सङ्कथनम् । न॰ सम्यग्भाषणे ।

सङ्कथा । स्त्री॰ परस्परभाषणे । सम्भाषणे । मिथः प्रेमगोष्ठ्याम् ॥

सङ्करः । पुं॰ सम्मार्ज्जन्यादिसमुत्थधूल्यादौ । अवकरे । सङ्कारे ॥ सङ्कीर्यते । कृविक्षेपे । बाहुलकात्कर्त्तर्यप् । घञ्बाधकः । व्यामिश्रत्वे । मिश्रितत्वे । परस्परात्यन्ताभावसमानाधिकरणयोरेकाधिकरण्ये । यथा भूतत्वमनसियत्वंनास्ति । आकाशेभूतत्वंवर्त्ततेमूर्त्तत्वंनास्ति । पृथिव्यांभूतत्वंमास्ति । पृथिव्यांभूतत्वंवर्त्तते॰ मूर्त्तत्वञ्चास्तीतिजातिसाङ्कर्यमिति । सामान्यजातौ । यथा सङ्करजातौ ॥ अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । अविश्रान्तिजुषामात्मन्यङ्गाङ्गित्वन्तुसङ्करः । एतएवाऽलङ्काराअलङ्कारान्तरेणासादितास्तत्तन्नभावाः परस्परमनुग्राह्यानुग्राहकतांदधति॰ सएषांसङ्कीर्यमाणस्वरूपत्वात् सङ्करः । उदाहरणम् यथा । आत्तेसीमन्तरिक्तेमरकतानिहितेहेमताटङ्कपत्रेलुप्तायांमेखलायां झटितिमणितुलाकोटियुग्मेगृहीते

हीते । श्रीरघं निर्व्यौढकान्यासङ्करि
म्नगहणामित्वरीखामरघ्ने राघन मु
क्ताफलानांस्वजपूतिमयरानं महार्
घर्मि । अनतङ्कमपेक्ष्यभा
लिमतामादुर्भूतं तदाश्रयेणचतङ्
य: सचेतसांप्रभूतचमत्कृतिनिमि
त्तमित्यमयोरङ्कानिभाम : । अस्या
र्थभेदा : काव्यप्रकाशादिषुद्रष्ट
व्या : ॥

सङ्करी । स्त्री॰ सङ्कार्याम् ।

सङ्करीकरणम् । न॰ नवविधपापान्त
र्गतपापविशेषे । यथा विष्णु : ।
अथपुरुषस्याक्नावर्तीभाख्यातिपु
चय भवति॰ परिवृत्तमसङ्गेनविशे
षादृष्ट अभिष : । तिनाथमाक्षाश्नो
ऽतिपातकसमपातकानुपातकोप
पातकेषुवर्त्तते॰ जातिभ्रंशकरेषु॰
सङ्करीकरणेषु॰ अपात्रीकरणेषु॰
मलावहेषु॰ प्रकीर्णकेषु॰ । तथा
। खराश्वोष्ट्रमृगेभानामजाविकवध
स्तथा । सङ्करीकरणं ज्ञेयं मीनाहि
महिषस्य चेतिमनु : ॥ गर्द्दभतुरगो
ष्ट्रमृगेभाजाविकानांमीनाहिमहिषा
णाञ्चप्रत्येकं वध : सङ्करीकरणं ज्ञे
यमितिकुल्लूकभट्ट : ॥

सङ्कर्षक : । त्रि॰ सङ्कर्षणकर्त्तरि ॥

सङ्कर्षण : । पुं॰ सीरपाणौ । बलभ
द्रे ॥ सम्यक् कर्षतिजनान् शरीरमा
युधै : । ज्ञापयिषेसले । नन्दादि

त्वाल्ल्यु : । सम्यक् कृष्यतेऽस्मात् । क
र्मणिल्युट् । गर्भसमन्वयस्य कर्ष
णात् । यथोक्तं हरिवंशे । गर्भसं
कर्षणात्सोऽवैसङ्कर्षण : स्मृत
इति । अहङ्काराधिष्ठातरि ॥ द्रष्टृदृ
श्ययो: सम्यक् कर्षणमेकीकरणं येन
स॰ अन्त:करणस्याभिमानरूपे । आ
कर्षणे । सम्यक् प्रकारेणाकर्षणम् ॥

सङ्कलनम् । न॰ समाहृत्समानीयाऽऽ
कृष्य योगे । लीलावत्याम्॰ पू॰ भा॰ प्र॰
पाठगम्वसङ्कलनव्याख्यानयो : । सम्यक्
। ल्युट् ॥

सङ्कलित : । त्रि॰ सङ्कटे । सङ्कलिते
। एकत्रीकृते । अर्थान्तरैर्मीलिता
र्थे । लीलावत्याद्युक्तसङ्कलितभाषा ॥
सङ्कलितैक्य । यान्तसङ्कलने स्त:
। पुञ्जीकृतधान्यादौ ॥

सङ्कल्प : । पुं॰ मानसकर्म्मणि । इद
महंकुर्यामितिमनसोव्यापारे । इ
दङ्करिष्यामीत्यादिलक्षणोऽस्य : अ
ध्यवसाये । इदं नीलमिदं पीत
मितिविषयविवेचने । इष्टसाधन
ताज्ञाने । समीचीनत्वेनभावने ।
अहङ्कारोमीत्याद्यभिमाने । दृ
ष्टेष्वपिविषयेषु॰ शोभनत्वादय
मेनशोभनाध्यासे । अनेनकर्म्मणे
दमिष्टफलंसाध्यते॰ कृत्यंमविषया
यांबुद्धौ । तिथ्यादौल्लेखपूर्व्वकनाम
गोत्राद्युच्चारणपूर्व्वकक्रियाकर्मविशेषे ।

यथ्यापने । यथा । सामान्यध-
र्व्यार्थस्याविशेषनिष्ठत्वं सङ्कोचः । न०
कुंकुमे । सङ्कोचति० सङ्कु-
च्यतेवा । यथा सङ्कोचयसिसङ्-
कोच्यतेवाकुवसम्यनं मन्नौटिल्याप
तिपद्यामिसेयनेषु । भव० सज्
भा । सङ्कुचतीतिविग्रहेऽस्य
सङ् । सुखसङ्कोचमङ्गलकु-
टादित्वेऽनमुपाभावप्रसङ्गात् ।
सङ्कोचनी । स्त्री० लज्जालुलता-
याम् ।
सङ्कोचपिशुनम् । न० कुंकुमे ।
सङ्क्रन्दन : । पुं० दुश्चवने । इ-
न्द्रे । सङ्क्रन्दयति । कदि
आह्वाने रोदने च । ल्यु : ।
न० रोदने ।
सङ्क्रम : । पुं० क्रमणे । जलो-
परिगमनार्थं काष्ठपाषाणादिभिर्नि-
र्मिते० मार्गे । सङ्क्रमस्था
नौचयामितिकानां सङ्क्रमं यथा ।
हृदयोत्तथा मार्गे सङ्क्रमे प्रदीय-
ताम् । भानोराश्यन्तरप्रवेशे ।
संक्रमणे । बुद्धेः सहस्रभागी-
य : सप्तधीरयिसङ्क्रम : । पुं०
न० दुर्गसञ्चरे । दुर्गद्वारेषु
दिनिर्मितेसञ्चारमार्गे । सङ्क्रम-
यम् । क्रम० । घञ् । नोदा-
त्तोपदेशस्येत्यनाचमेरितिन
वृद्धिः ।

संक्रमणम् । न० संक्रान्तौ । सम्पूर्वा-
त्क्रमेर्ल्युट् । गमने ।
संक्रान्त : । वि० संसक्ते । संक्रान्ति-
विशिष्टे । क्रमागतधनादौ । प्रा-
प्ते । गते ।
संक्रान्ति : । स्त्री० राश्यन्तरसंयोगा-
नुकूलव्यापारे । सूर्यादीनां प्राग्रा-
शितोऽपरराशौ संक्रमणं । संक्रमं
विधियथा । अयने द्वे विषुवे द्वे च-
तस्र : षडशीतय: । चतस्रो विष्णु-
पद्यस्तु संक्रान्त्यो द्वादश स्मृता : ।
चापिच । कुलालिघटसिंहेषु विष्णु-
पद्याख्य संक्रमे । षडशीतिर्भवेद्द्वा-
मन्युग्मकन्याझषेषु च । विषुवन्तु स-
मात्स्याहं तुलामेषे भवेत्तथा । या-
म्यायनं कर्कटे स्यान्मकरे चोत्तराय-
णम् । संक्रमणम् । क्रमु० । स्त्रियां
क्तिन् । अनुनासिकस्येति दीर्घ: ।
संक्राम : । पुं० दुर्गसञ्चरे ।
संक्लेद : । पुं० आर्द्रीभावे ।
संक्लेश : । पुं० दु:खे । संक्लेशन-
म् । क्लिशुविबाधायाम् । घञ् ।
संक्षय : । पुं० प्रलये । नाशे ।
संक्षिप्त : । वि० संहृते । कृतसं-
क्षेपे । संक्षेपयुक्ते ।
संक्षुब्ध : । वि० व्याकुले । व्याकु-
लीभूते ।
संक्षेप : । पुं० सङ्ग्रहे । स्वल्पे ।
समासे । प्रोक्तिमपरोऽभिधा-

सङ्ख्या

णे । सङ्क्षिप्यतीसङ्क्षेपणं वा । क्षिप॰ । घञ् ॥

सङ्क्षेपणम् । न॰ विस्तृतानां कथने । समसने ॥ सम्+क्षिप+ल्युट् ॥

सङ्क्षेपयोगः । पुं॰ ध्यानयोगस्सम्यग्दर्शनीयोगे । यमाश्रित्य जायते भगवान् । यथा । स्पर्शान्कृत्वा बहिर्बाह्यांश्चक्षुश्चैवान्तरे भ्रुवोः । प्राणापानौ समौ कृत्वा नासाभ्यन्तरचारिणौ ॥ यतेन्द्रियमनोबुद्धिर्मुनिर्मोक्षपरायणः । विगतेच्छाभयक्रोधो यः सदा मुक्त एव सः ॥

सङ्क्षेप्ता । पुं॰ हरौ ॥ त्रि॰ सङ्क्षेपकारके ॥ विस्तृतं सूक्ष्मरूपेण सङ्क्षिपति । क्षिपप्रेरणे । तृच् ॥

सङ्क्षोभः । पुं॰ सञ्चलने । चाञ्चल्ये ॥

सङ्ख्यम् । न॰ युधि । आस्कन्दने । युद्धे । सङ्ख्यागमम् । चक्षिङ्॰ ख्याप्रकथने वा । भावेऽपावाहुलकात् । त्रि॰ सङ्ख्येये ॥

सङ्ख्या । स्त्री॰ विमर्शे । चर्चायाम् । विचारणायाम् । विचारे ॥ सम्यक् विवेचितस्य कथने । सम्यग्ज्ञ बुद्धौ । एकद्वयादौ । यथाह अमरसिंहः । सङ्ख्याः सङ्ख्येये ह्यादश त्रिषु । विंशत्याद्याः सदैकत्वे सर्वाः सङ्ख्येयसङ्ख्ययोः । सङ्ख्यार्थे द्विबहुत्वे स्तस्तासु चानवतेः स्त्रियः ॥ पङ्क्तेः शतसहस्रादि क्रमाद्दशगुणोत्तरमिति ॥ अस्यार्थः । आदश॰ दशशब्दमभिव्याप्य । आङ्मर्यादाभिविध्योरित्यव्ययीभावः । नपुंसकादन्यतरस्यामिति पक्षे टच् न । एकादिकानवदशपर्यन्ताः॰ सङ्ख्याः सङ्ख्येये॰ त्रिलिङ्गाश्च । तेनसङ्ख्यासङ्ख्येययोः सामानाधिकरण्ये गम्यते । यथा॰ एकः पटः॰ एकाशाटी॰ एकं वस्त्रम् । त्रिशब्दोऽश्वादयो॰ सङ्ख्येयपरः॰ नतु सङ्ख्यायामित्यर्थः । तेन॰ एकोऽपि प्रमुख्यादिभरतिनतुविपरीतं कथ्यात् । किन्तु ' द्व्येकयोर्द्विवचनैकवचने ' इति सूत्रे॰ द्व्येकयोरिति निर्देशात्सङ्ख्यामात्रे विसत्त्वः । तेन घटानां पञ्चत्वमित्यादि सिद्धम् । इति : । वात्ताकुरेपात्रुषसङ्गुक्तमिति कैयटाचार्यमहाभाष्यौ । विंशत्याद्याः सदैकत्वे : सङ्ख्याः । सङ्ख्येये सङ्ख्यायां च वर्त्तते॰ एकवचनान्ताश्च॰ यथा॰ विंशतिर्गावः॰ गवां विंशतिः । विंशत्यादीनां यदा सङ्ख्यार्थता तदा द्विवचनबहुवचनेऽपि स्तः । यथाह विंशती॰ वास : • गवां वारितासो विंशतयश्चरन्ति । तासु विंशत्यानवतिपर्यन्ताः स्त्रीलिङ्गाः ।

फलाभिलाषे । आसंगे : अत्यन्तं सुखहेतुरेवेत्येवं शोभनाध्यासलक्षणो प्रीतिविशेषे ॥ अभिनिवेशे । अ हमेवं करोमीति स्वरूपे । स्वस्वाभिनिवेशे ॥ सञ्जनम् । षञ्जसंगे । घञ् ॥ संगोऽग्रहविरिति वैद्या : । यथा । वातम् वपुरीवायां संगोध्यानं क्रमीरुजा । जठरेवात जाश्चान्ये रोगाः क्षुधातनियच्छाम् ॥ रुजाजठरे० इतिसम्बन्ध : ॥ प्रतिबन्धे ॥

संगणिका । स्त्री० अप्रतिरूपकथायाम् । इ० वि० शिषसङ्गीर्णवर्ग : ॥

संगतम् । न० सौहृदे ॥ सुखजनकोक्तौ । तद्यवक्ष्यमीयुक्तियुक्तवाक्ये । संगतियुक्ते ॥ सम्मेलनोपक्ते । वि० लब्धमिति ॥ युक्ते ॥ उपसन्ने ॥ संगच्छतिस्म । गम्यर्थेतिकर्तरिक्त ॥

संगति : । स्त्री० संगमे ॥ ज्ञाने ॥ उपोद्घाताद्विषट्के ॥ यथा । स प्रसंगउपोद्घातोहेतुताऽवसरस्तथा । निर्वाहकैककार्यत्वे षोढासंगतिरिष्यते ॥ संश्लेषे ॥ सङ्ग्रहणे ॥ सम्पूर्वाद्गमे : क्तिन् ॥

संगतिका । स्त्री० यथर्वतन्त्रान्तरे । यथा । सगर्वं पुरः कुतश्चाभितः सङ्गम्य दूयं गुरुसंगतम् । फांखिराजमक्षनिवेदिताभवतोऽस्संगतिकाहिसा ॥ यथा । मकयेदिक्षित्दनुसरम

यद्दामितेन्द्रपसत्वरम् । तयद्विच्छ्कीर्त्तिविलासिनीप्रतिभिच्छगेहनिवासिनी ॥

संगम : । पुं० संगे । मेलके ॥ नद्यादिमेलके ॥ स्त्रीपुंसयोर्मिथुनीभावे ॥ यथा । विदग्धस्यविदग्धेनसंगमोगुणवान् भवेत् । विदग्धायाकृतिवा ॥ सचप्रथममध्यमोत्तमभेदात् त्रिविध : । यथाहव्यास : । विविधं तत्समाख्यातंप्रथमंमध्यमोत्तमम् । अदेयबालभावाभिर्निकर्णैव परस्त्रिय : ॥ काटाक्षविषयंसांख्य प्रथमंसाहसंस्मृतम् । १ । प्रेरणं गन्धमाल्यानांधूपभूषणवाससाम् । प्रलोभनञ्चान्नपानैर्मध्यमंसाहसं स्मृतम् । २ । सहासनंविविक्तेषु परस्परसमाश्रय : । केशाकेशिग्रहश्चैवमन्यश्च संग्रहणं स्मृतमितिमिताक्षरा ॥ उत्तमम् । यद्दहृक्रियमीरप ॥

संगर : । पुं० युद्धे । समरे ॥ आपदि ॥ क्रियाकारे ॥ संविदि । विपि ॥ अङ्गीकारे ॥ न० । धन्याफले । सांगर० इ० भा० प्र० ॥ संगरधम० संगीर्यतेवा० अनेनवा । गृशब्दे । ऋदोरप् । पुंसोतिचेरा ॥ प्रतिज्ञायाम् ॥ यथा । सत्यसंगर : ॥

संगरच्छित : । वि० नि : संगे । अ

इत्येवमष्टाधाञ्चित्तद्रत्याद्यभिमान रूपोऽहङ्कारापरपर्यायोरागसीमद्° शिशेष : संग : तेनमुन्धे । सगेन रहित :॥

संगव : । पुं॰ पञ्चधाविभक्तदिनस्द्वितीयांशे । प्रात : काभात् पर स्मृतसूर्त्तत्रये । यथा । प्रात : काले मुहूर्त्तांस्त्रीन् संगवस्तावदेवतु । मध्याह्न॰ स्त्रिमुहूर्त्त : स्यादपराह्नस्तत : परम् । सायाह्नस्त्रिमुहूर्त्त : स्याच्छ्राद्धं तत्र नकारयेदिति ॥ सम्वर्त्तः ॥

संगवर्ज्जित : । त्रि॰ नि : संगे सन्यासिनि ॥ संगैर्वर्ज्जित : ॥ वाक्य : सुसङ्गहीने ॥

संगविवर्ज्जित : । त्रि॰ चेतनाचेतन सर्वविषयाभिमानाध्यासरहिते ॥

संगी । त्रि॰ सक्त । संगविशिष्टे ॥ यथा । यास्त्वन्तुहीने यसगीत्वधाम्यन्तो विभित्तानमिद यथाच । मनोरथासक्तिपरस्य चित्त नजायतेवे परमार्थसंगि ॥

संगीतम् न॰ तौर्यत्रिकं । प्रेक्षार्थं न्नृत्यगीतवाद्ये । यथा । गीतवाद्यनृत्यत्रयं नाट्यं तौर्यत्रिकन्तत् । संगीतं प्रेक्षणार्थेऽस्मिन् शास्त्रोक्ते नाट्यधर्मिकेतिहेमचन्द्र : ॥ अपिच । तालवाद्यानुगं गीतं गतौमिर्यत्रगीयते । नृत्यखानुगतं गीत

न् संगीतकमुच्यते ॥

संगीतशास्त्रम् न॰ नृत्यगीतवाद्याभिधायकशास्त्रे । तत्तु॰ सोमेश्वरभरतहनुमत् कल्लिनाथमतभेदाच्चतुर्विधम् । अधुनातु हनुमन्मतं प्रचलितमस्ति । तस्याध्याया : सप्त । स्वराध्यायोरागाध्यायस्तालाध्यायोनृत्याध्यायोभावाध्याय : कोकाध्यायोहस्ताध्यायश्चेति । षण्मुहूर्त्तमात्रकालिदास : । हरिभं चति प्येभयत्रं हरिभं हरिभं यसीचं यत्रं प्रत्ते हरिभं । हरिभं श्रविष्ठादथेन्द्रेसहक्षिप्ताराश्च येन्नाम्यसङ्गीतशास्त्रम् । इति । दसोत्नगवन्त्येष्टाषमुनि चक्र्वातथा । पञ्चानां हरिभानां हिपथाविध्यामनीषिभि : ॥

संगीति : । स्त्री॰ आलापे ॥ संगीति ॥

सङ्गीर्ण : । त्रि॰ संविदिते । संश्रुते । करोकृते । अङ्गीकृते ॥ सङ्गीर्थतेस्म । गृनिगरणे । क्त : ॥

संगुप्त : । पुं॰ बुद्धभेदे । त्रि॰ संगोपनाश्रये ॥

संगूढ : । त्रि॰ सङ्कलिते । रैखादिना पुञ्जीकृतधान्यादौ । संगुह्यतेस्म । गुह्॰ । क्त : ॥

संगृहीत : । त्रि॰ एकत्रीकृते । सङ्कलिते ॥

संगोपनम् । न॰ सम्यग् गोपने ,

संग्रहः । पुं॰ समाहृतौ एककर्तृकाणामनेककर्तृकाणां वा एकाभिप्रायाणां वाक्यानां संग्रहे । ग्रह उद्धरणे । ग्रहे । सङ्क्षेपे । विस्तृतार्थानां समासेन नियमने । यत्ने । संग्रहणम् । ग्रहणनिग्रहमर्थं त्यप् । सङ्क्षेपेण शास्त्रार्थानामाख्याने निप्रकीर्णानां बुद्ध्यर्थं कोऽस्मिन्निति॰ आकुलकादधिकरणेऽप् वा । परमात्मनि । विष्णौ । संगृह्णाति प्रलये सर्वं जगत् स्वात्मन्युपसंहरतीति सं पूर्वाद्ग्रहेः पचाद्यच् । अस्मिन्नपि । दुर्गसंकटे : । संकटसमीपसङ्कीर्णादिभीरन्यद्रुतिप्रसिद्धिपरित्यक्तम् ॥

संग्रहणम् । न॰ संग्रहे , तीर्थादिष्वादिदर्शनदेशे परस्त्रिया सह सम्भाषणादौ । स्त्रीसंग्रहणे । यथा । परस्त्रियं योऽभिवदेत्तीर्थेऽरण्ये वनेऽपि वा । नदीनां वापि संभेदे स संग्रहणमाप्नुयात् । उपचारक्रिया केलिः स्पर्शो भूषणवाससाम् । सह खट्वासनञ्चैव सर्वं संग्रहणं स्मृतम् ॥ स्त्रियं स्पृशेददेशे यः स्पृष्टो वा मर्षयेत्तया । परस्परस्यानुमते सर्वं संग्रहणं स्मृतम् ॥ सम्यक् गृह्यतेऽनेन परस्त्रीभोगाभिलाषः इति॰ सम्पूर्वात्॰ ग्रहेर्ल्युट् ॥

संग्रहणी । स्त्री॰ ग्रहणीरोगभेदे । यथा । अन्नाधिष्ठानमन्नस्य ग्रहणाद्ग्रहणी मता । अपक्वं धारयत्यन्नं पक्वं सृजति चाप्यधः । स्वरूपम् । सुश्रुतेऽपि । षष्ठी पित्तधरा नाम या कला परिकीर्त्तिता । आमपक्वाशयान्तःस्था ग्रहणी साभिधीयते । अस्याः प्रभेदः संग्रहणी । यथा । द्रवं घनं सितं स्निग्धं सकटीवेदनं शकृत् । आमं बहु सपैच्छिल्यं सशब्दं मन्दवेदनम् । पक्षान्मासाद्दशाहाद्वा नित्यं वाप्यथ मुञ्चति । अन्त्रकूजनमालस्यं दौर्बल्यं सदनं भवेत् । दिवा प्रकोपो भवति रात्रौ शान्तिं व्रजति । दुर्विज्ञेया दुश्चिकित्स्या चिरकालानुबन्धिनी । सा भवेदामवातेन संग्रहणीमतेति ॥

संग्रहभीक्षणम् । न॰ चन्द्रसूर्योपरागाभीक्षणे ॥

संग्रामः । पुं॰ युद्धे ॥ संग्रामणम् । संग्रामयुद्धे । अमरः ; परन्तु ॥ सङ्गसमे । प्रसुपदनी । यतीरा चितिमनुथा ॥

सङ्ग्रामपटहः । पुं॰ रणतूर्ये । अढक्कादिरणवाद्ये ॥

सङ्ग्राहः । पुं॰ फलकमुष्टौ । फलकग्रहणस्थाने । मुष्टिबन्धनक्रियायाम् । मुष्टिबन्धे ॥ यथा । अहोमहद्भिः सङ्ग्राहः ॥ सङ्ग्रह

जातीभवोजातीय :। समानस्थेतियोगविभागात्सादेश : ॥
सज् :। अ॰ सहार्थे ॥
सज् :। स्त्री॰ प्रीतियुक्तायाम् । सेवायुक्तायाम् । जोषणम् । जुट् । जुषोप्रीतिसेवनयोः । सार्वक्लिप् स ज्जुषासंस्ति॰ -शासा॰ सज् :। सजुषीत्तीसहस्यसभाव :। सजुषाक :। धीरितिदीर्घ : ॥
सज्ज :। त्रि॰ सन्नद्धे । वर्मिते। बद्धसन्नाहे ॥ सज्जतिस्म । षस्ज गतौ । अच् ॥ सज्ज ते ।
सज्जन :। पुं॰ सदाचारे । कुलीने । आर्ये । पञ्चाशदधर्म यथा । निजाचारयाविधीयेषु सन्तोविद्सन्मतम् । पापाभिलापरहिताः सन्मानास्ते प्रकीर्तितास्तदुक्तिराच्छिक्रियायोगसारे १६ ऽध्याय : । न॰ उपरक्षणे । सैन्यरक्षणायनियुक्तप्रहरिकादौ । गुल्मे । घट्टे । त्रि॰ कुलीने । सति । सत्कीसौजन्य : सज्जनोऽनेन॰ सत्॰ श्रीभवन्जन्यतेऽनेन । षस्जगतौ॰ जनीप्रादुर्भावे । ल्युट् । सप्तात्मनि ।
सज्जना। स्त्री॰ कल्याणादारोपणेभसज्जीकरणे । कल्पनायाम् । षस्जगतौ । ण्यन्त : ण्यासश्रन्थेति युच् । सम्प्रसारणेनयः॰ तत्कल्पन

ल्येनयः ।
सज्जा । स्त्री॰ वेशे । सन्नाहे । साम्रना॰ द्र॰ भा॰ प्र॰ ॥
सज्जित :। त्रि॰ वशीकृते ॥ भूषिते । कृतसज्जे ॥ वर्मिते । सन्नद्धे ॥ षस्ज॰ । क्त : ॥
सञ्च :। पुं॰ पुस्तकलिखनार्थपत्रचये । सांकी॰ द्र॰ भा॰ ॥ यथा । श्रीताडीपत्रजिसञ्चसमेपत्रसुसञ्चिते । विचित्रवर्णविपाद्यैश्चचमपास्तम्पुटीकृते । रक्तेनवाथकृष्णेनमण्डन्यायहितेनच । दृढसूत्रसुबन्धेनपत्रबिद्धक्रतिमच ॥ वस्त्रशाद्यसाक्षीसंहितामुपलेखयेत् । ददातिचाभियुक्तायसयातिपरमाकृतिमितिदेवीपुराणे विद्यादानमाहात्म्यकथनाध्याय : ॥
सञ्चेत् । पुं॰ प्रतारके ॥
सञ्चय :। पुं॰ समूहे । निचये । सञ्चीयते । चिञ् । एरच् ॥
सञ्चयनम् । न॰ सञ्चये ॥
संचयी । त्रि॰ संचयशीले । सङ्ग्रहपरे ॥ सञ्चयोऽस्यास्ति । इनि : ॥ संचयीनावसीदति ॥
संचर :। पुं॰ सेतौ । मार्गे ॥ देहे ॥ संचरन्तेऽनेन । गोचरसंचरेति साधु : ॥
संचल... ... ... ॥
संचा...

चौयरीऽसौ । सम्भूर्वाचिभेदैः कतीश्च रङ्गपाद्यसञ्चाध्यायितिष्ठ द्वाय्येनियाल्थंरी ॥

सञ्चारः । पुं० निर्गमे । सञ्चरण म्० सञ्चरत्यनेनवा । चरगतौ । घञ् । गमने । यथा । सञ्चारो निगमाभ्यर्थोर्ध्वितः । चतुरो भयसञ्चारा प्रभारात्तान्निधार्यसिंधि० ष्ठितिच ॥

संचारजीवी । त्रि० चरथार्थिनि ॥

संचारिका । स्त्री० युगवी ॥ कुट्ट न्याम् । दूत्याम् ॥ घ्राणे । संच रति० संचारयतिवा । चर० । ण्वुल ॥

संचारिणी । स्त्री० गीधायचास् । संचरणशीलायाम् ॥

संचारी । पुं० धूपे ॥ वायौ ॥ भावविशेषे ॥

संचारित : । त्रि० संचालिते ॥

संचाली । स्त्री० गुञ्जायाम् ॥ यथा । संचालीमोच्यतेगुञ्जासाति सौदपक्षंभवेत् ॥

संचित : । त्रि० रचिते ॥ संभृते । सम्पादिते ॥ भाविदेशात्माके समविशेषे ॥

संचितकर्म । न० प्राणेन्द्रियैः प्रागुत्पन्नं० अनारब्धफलेकर्मणि ॥ संचितं चरमृत्कर्म च ॥

संचिका । स्त्री० मूषिकपर्ण्याम् । मूषीकपर्ण्याम् ॥

संचिन्तित : । त्रि० सङ्कल्पेनकृते ॥

संचिन्वान : । त्रि० संचयंकुर्वाणे ॥ संचिन्वानकमेवनंकामागा मविस्तृतम् । पर्यायेणमासा अस्तृत्वराष्ट्रायगच्छति ॥

संचेय : । त्रि० संचयनीये । संचितव्ये ॥

सञ्छन्न : । त्रि० आच्छादिते ॥

सञ्ज : । पुं० विधौ । ब्रह्मणि । रुद्रे । शिवे ।

सञ्जनन : । त्रि० उत्पादके ।

सञ्जय : । त्रि० रागद्वेषादिदोषाणां सम्यक्जेतरि ।

सञ्जवनम् । न० चतुर्णामन्योन्याभिमुख शालाचतुष्टयगृहे । चतुःशालि । सञ्जवन्स्यव । जुगतोसौवः । अधिकरणेल्युट् ॥

सञ्जा । स्त्री० अजायाम् । छाग्याम् ।

संज्ञत : । त्रि० संलग्ने । सञ्जयंमात्स्म : ।

सञ्जिघान : । त्रि० परित्यजति ।

सञ्जीवनम् । न० चतुःशालसञ्चकप्र कारेण्मापधारणे ।

सञ्जीवनी । स्त्री० क्षुद्रक्षुपविशेषे अमृतस्रवायाम् । रुदन्तिकायाम् । योगविशेषे । यथा । उपर्यु वगतचन्द्रोदयोदयरविशुद्ध : । सञ्जीवनीसमाख्योयं मृत्युयोगाय

कारकः ॥

संज्ञम् । न॰ पीतकाष्ठे ॥ त्रि॰ स म्यग्जानुके । संहतजानुके ॥ संज्ञायति ॥

संज्ञपनम् । न॰ मारणे ॥ मारणं दीपयनिशामयेषुज्ञा । ज्ञपमित्ति विधा । भावेल्युट् ॥

संज्ञप्तिः । स्त्री॰ मारणे ॥ विशसी ॥

संज्ञा । स्त्री॰ नामनि ॥ यथाप्रत्या- ख्यातिसासंज्ञेतिमहाभाष्यम् । प र्यायमितियावत् । प्राणसंज्ञिनं बोधयति ॥ गायत्र्याम् । चेतना याम् । बुद्धौ । रविपत्न्याम् ॥ ह स्ताद्यर्थव्यञ्जनायाम् । संज्ञा नम् । ज्ञापकबोधिनी । चातशोप सर्गइत्यङ् ॥ सम्यक्ज्ञायतेइति कर्मणिवाङ् ॥ सङ्केते ॥

संज्ञास्कन्धः । पुं॰ नामप्रपञ्चे । दे वदत्तादिनामधेये ॥ सविकल्पकी ॥ सविकल्पप्रत्यय॰ संज्ञासंसर्ग योग्यप्रतिभासः । यथा । डित्थः॰ कुण्डली॰ गौरः॰ ब्राह्मणोगच्छ तीत्येवंजातीयकइत्याचक्ष्यतेमि त्राः । सविकल्पप्रत्ययङ्कल्पनेन॰ विज्ञानस्कन्धोनिर्विकल्पकइतिभेद स्त्वनयोर्ध्वनितइत्यभ्यासः । गौरश्वइत्यादिशब्दसङ्कल्पितप्रत्यय इत्यावद्गिरन्तः । गौरश्वइत्यादि शब्दादिविशिष्टवस्तुविषयकसविक

ल्पप्रत्ययइतिसिद्धान्तिकाराः ॥

संज्ञी । त्रि॰ संज्ञायति ॥ संज्ञया य॰ प्रतीयतेसंज्ञीतिमहाभाष्य- प्रात् ॥ संज्ञास्यास्ति । व्रीह्यादि त्वादिनिः ॥

संज्ञुः । त्रि॰ संहतजानुके ॥ संहतेसंलग्नेजानुनीयस्य । प्रसम्भ्यां जानुनोर्ज्ञुः ॥

सज्वरः । पुं॰ अग्नितापी । सन्तापि ॥ संज्वरयति । ज्वरतेरिति । पचादच् ॥

सटम् । न॰ व्रतिनः शिखायाम्-

सटा । स्त्री॰ । जटायाम् ॥ यथा । जटाघटितजूटीजूटी स्फुटक न्तुसटेसटा । कोटीरंजूटकोटसंशि खायांव्रतिनामपीतिमन्दरमालो ॥ सटति । सटअवयवे । पच् ॥ केसरे ॥

सटाङ्कः । पुं॰ सिंहे ॥ व्रतिनि ॥ स टापदङ्कश्चिह्नंयस्य ॥

सटिः । स्त्री॰
सटिका । स्त्री॰
सटी ।
} शट्याम् । गन्धप

लाशिकायाम् । वनपादा॰ अम्लहरिद्रा॰ शु॰ गौ॰ भा॰ प्र॰ ॥

सटः । पुं॰ शठे ॥

सटिठगः । पुं॰ सन्दंशे ॥

सड्डीनम् । न॰ खगगतिक्रिया याम् । पक्षिणोऽश्वादीपतने ॥

सङ्कलंदयनम् । डीङ् विहायसा गतौ । नपुंसकभावे क्तः । खादयपोदितड्यां दिखा त्रिष्टानत्यम् ॥ सण्डीनं सम्यक्पतनमिति भरतम् ॥

सण्डीनडीनम् । न० खगानां गतिभ नगमनमार्गं ॥

सण्डीनोड्डीनम् । न० खगानां गतिभेदे० अड्डगमने ॥

सत् । अ० आदरे । आदरानादरयोः सदसतीतिनिपातसंज्ञा ॥

सत् । न० सत्ये । सद स्थायिनि । अनृतशून्यव्याहृते । बाधाभावोपलक्षितस्वरूपसत्तात्मके । सत्स्वभावे वेदान्तसिद्धे परमेश्वरे । काल्यत्रयाबाध्ये ब्रह्मणि ॥ यदितथा शुद्धिमव्यभिचारति० तत्सदितिभाष्यम् ॥ त्रि० सत्ये । भावत्ताश्रये ॥ साधौ । नित्यानित्यवस्तुविवेकादिसाधनसम्पन्ने मुमुक्षौ । शिष्टे । वेदेशास्त्रविधिविदग्धानुसारेणवर्त्तमाने । धीरे ॥ मान्ये ॥ प्रशस्ते ॥ धार्मिके ॥ विद्यमाने । अस्तीतिविधिमुखेन प्रतीयमाने ॥ यत्तस्वस्मिन्सत्याय दिदृक्षे० तत्सत्त्वसदित्युच्यते ॥ व्यक्ते । पिधिमुखेनप्रमाणासविषये ॥ अर्थं वैशब्दापनोदनसमर्थे ॥ पृथिव्यर्थं जया ॥ सद्भावेसाधुभावेचसदित्येतत्प्रयुज्यते । प्रशस्ते कर्मणितथासच्छब्दः पार्थयुज्यते ॥ यज्ञेतपसिदानेचस्थितिः सदिति चोच्यते । कर्मचैवतदर्थीयंसदित्येवाभिधीयते ॥ अस्ति । अस भुवि । लट् शत्रादेशः । असोरल्लोपः । सत्तायामस्ति । अस्तिता माने वस्तुनि । आत्मनि ॥ अस्ति ब्रह्मेति चेद्वेद सन्तमेनं ततो विदुः ॥ आथि ष्ठानेऽसुमिष्टोऽयं यस्मानोऽयविस्मृतः । अथ तेऽस्मत् सह तदेवं सर्वेन्ति बहुव्यते ॥

सततम् । अ० सर्वदार्थे । निरन्तरे

सततम् । न० अनारते । अश्रान्ते । सन्तते । सन्तन्यतेस्म । तनुविस्तारे । क्तः । अनुदात्तोपदेशेतिनलोपः । समोवाहितमतयोरितिपक्षे समोमलोपः ॥ क्रियान्तरैरव्यवधानमर्थः । क्रियाविशेषणमेतत्त्वम् । द्रव्यविशेषणेतुविशेष्यलिङ्गम् । पुं० विषमज्वरविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । अहोरात्रे सततकोद्वौकालावनुशेते तद्वदति । टीकाकृत० अन्येद्युष्कालं रात्रावेककालं दिवादे परत्वादहोरात्रे प्रत्येकं दोषप्रकोपकालौ ॥

सततगः । पुं० वायौ ॥ त्रि० सर्वदागमनशीले । सततं गच्छति । गम० । डः ॥

सत्य:

अथयेनयत् ॥ स्लोकारोलक्षुनाक्षु
दृष्टं तपद्यमेकमभोलने : । सत्येन
विलमुक्त ध्यंशादृशाद्यपाधने :
॥ कुलधर्मो विलस्येन विधिना चेन्न
सेवितः । मोचायर्थ यसिनस्यात्
कोऽपि पापादशेषतः ॥ ब्रूहि ॥ त
थ्यं । सत्यमिथ्यारिणि । सन्तति
देवि ॥ यथा दृष्टार्थ भाषणं । स
र्वथा भद्रदृशंथाय सततोर्भाप
र्वि । यथा च । यथा तिष्ठन्ति पुष्पाणि
सत्यमाश्रित्य पार्थिव । तथाऽन्ते
तं समाश्रित्य पातको ध्याखिलान्यपि
॥ यत : सत्यविहीनेऽन्य पापा
श्रयस्य च तोक्लोदृशमना द्राणां
पापाघ । शिवा प्राप्त ॥ यत्र तस
प्रसुतं प्राप्तं क्रियायोग्यमारे । यथा
य कथन यच्च च लोकस्तुप्रदम् ॥
तत् सत्यमिति विज्ञेय नसत्यंतत् दु
पंथ यमिति ॥ तथोक्तं रोचाम
हाभारते राजधर्मे यथा । सत्यस्य
मताप्य वदनं श्रेयः । यत्
स्व समाप्य व शोस्ति तिक्षानस्य
ता ॥ तथा गोध्यानमथाय त्व धृति
श्च सततं दया । धर्म सापच वराजे
न्द्र सत्याचाराश्रयोदृशिशि ॥ सत्य
मेवसाधयः । नहि सत्यात् परोध
र्मो नान्तरात् पातकं परम् । नहिमा
तु : परीक्षस्य गुरुमन्त्रदान् प
र । ॥ इ० द० वे० पु० । यत्रिय

सत्य:

महानिर्वाणतन्त्रे । प्रवृत्तेऽत्र कली
देवि सर्वधर्माद्दुर्बलाः । स्थास्य
त्येकं सत्यमात्रं तस्मात् सत्यमयो भवे
त् ॥ सत्यधर्मं समाश्रित्य यत्कर्म कु
रुते नरः । तदेव सफलं कर्म सत्यं
जानीहि सुव्रते । नहि सत्यात्प
रो धर्मो न पापमनृतात्परम् । तस्मा
त् सर्वात्मना मर्त्यः सत्यमेकं समाश्र
येत् ॥ सत्यहीना वृथा पूजा सत्य
हीनो वृथा जपः । सत्यहीनं तपो
व्यर्थमूषरे वपनं यथा ॥ सत्यरूपं प
रं ब्रह्म सत्यं हि परमं तपः । सत्य
मूलाः क्रियाः सर्वाः सत्यात्
परतरं न हि ॥ सत्यवचनं प्रोक्तं
दुष्कृतेऽपि खेचरी । स्वल्पमारोपि
सत्यं गच्छत्यभावतः ॥ गो
पनाद्धीयते सत्यं न तु मानुषं भि-
नः । तस्मात्पवाणतः स्व्यात्
कौलिकः कुलसाधनम् । कुल
धर्म सम्प्रश्नं नाश तस्मात्सुगुप्
सितम् । यदृशा कुलतत्त्वं पुनर्गतं
प्रवेशकालौ ॥ कथितं चतुष्पाद्
स्व शायोपादहीनकः । द्विपादो
द्वापरे देवि पादमात्र स्थितो युगे । त
थापि सत्यं वचनं तपः स्वर्जदया
पि च । सत्ययादेकृते सोऽपि धर्म लोपः
प्रजायते ॥ तस्मात्सत्यं समाश्रि
त्य सर्वकर्माणि साधयेत् ॥ कुलाचा
रविनाशनं स्य पाप : कुलेश्वरि

। तर्वान् तप्रवेशेच्च त्वं तोमिश ये समवेत् । इति ॥ अत्रमेधसहस्र संसत्यञ्चतुलयाधृतम् । अत्रमेध सहस्र दृधिसत्यमेकं विशिष्यते ॥ अ नृतमपि पक्षवाणिज्यापारनिरोधे, अमर्वानुविस्वियथाभूत य दवमे । प्रियहितयथार्थभाषणे ॥ यथा धितत्वात्य विषयेत्वर्वा विद्वेषिदा श्वो प्रमाणे ॥ तद्रुपको विनिपु- रापादौ ॥ प्रमाणम् सिद्धाधितार्थे भाष्ये ॥ सिद्धान्ते ॥ मं तपस्व कि ॥ सकन्दं नपुंयस्य प सिवासि- त्यमन्दे नमाख्याकाशो । सत्तत्य स्व॰ पनयोः समाहार, ॥ मम दर्शने । परगांथ रूपे । यद्वैत वस्तुनि॰ परमब्रह्मणि ॥ द्वैताद्वे तयोः प्रमाणमूलवेदप्रतिपाद्यत्वा स्वकसतत्वकशासतयत्वमिथ्या काद्वाया मायाचा . यद्वैतमे वसत्यं॰ तस्मिन्॰ द्वैतं॰ मसत्य मध्यस्तम् । रजतमिव॰ शुक्तिका याम् । मृगतृष्णायामिवो॰ दक स्फुरणम् । आरोपितंयद्विश्वा॰ द्वैतं वस्त्व॰ऽवस्तुनिद्वैते । युक्त नैव॰ तद्वाद्यात्॰ सत्ये॰ च ध्यासो॰ भवत य॰ ऽसत्यानामः पद्यारोपयः॰ मुभयो॰ साद्यातिरि सत्त्वकविद्॰भाव ः। आरोपय नशून्ये॰ तथा॰ दृढे तसत्यतासा ध्या ॥ एतस्मात्कृतैःश्रुतिरेवप्रमा ण॰ मिथ्यात्वे । प्रत्यक्षादिमानगम्य॰ स्थाप्रतिपादनीयमद्वैतम् । द्वै तं नप्रतिपाद्यं॰ तस्यस्वयमेवलो कसिद्धत्वात् । ६ ५४ । इति ॥ भूतपञ्चके । सकन्दं नपुंयिष्यसि वर्ति । तपस्कन्दं नवाख्याकाशौ । सर्वयज्ञसत्यनिरिख्याख्यानात् ॥ व्यमकालितत ः पं॰ सूर्तमध्येवा स्तवम् । सतत्वमभिनाशचसत्यं त दृष्टकुथ्यमी ॥ त्रि॰ तध्ययति ॥ च बाध्ये ॥ सतिसत्ताधासाधुः तपसा धूरितियत् ॥ पारमार्थिके । यथा । सत्यव्यसत्यः परमेश्वरः । स त्यस्यसत्यस्वकसत्य : पारमा र्थिकोगारीयशदयमानरूप ः ॥

सत्यकामः । पुं॰ जाबालपर्शे ॥ ईश्व रे॥ सत्याश्चितथाःकामायस्म ॥

सत्यपद । स्त्री॰ कामरूपदेशप्रसिद्धा यांनद्यां ॥

सत्यङ्कार । पुं॰ अवश्यमपि तत्क र्तव्यमितिसत्यङ्करणं , सत्याप ने ॥ सत्यङ्करणम् । भाषेप त् । कारेसत्यागदशेतिमुम । समयकारणे ॥

सत्यङ्कारकृतः । त्रि॰ अवश्य मथ तत्कर्तव्यमितिसत्यङ्कारायद्यं यस्मिन् । ययाना॰ सानु॰ भा॰ प्र॰ ॥

सत्यतपाः । पुं० मुनिविशेषे ॥

सत्यधृतिः । पुं० ऋषिविशेषे ॥ त्रि० धर्मितधैर्ये ॥ सत्यापवितथविषयाधृतिर्यस्य ॥

सत्यनारायणः । पुं० स्कन्दपुराणप्रसिद्धदेवताविशेषप्रसिद्धित ॥

सत्यपरः । पुं० परमेश्वरे ॥ सत्यंपरं श्रेष्ठंप्राप्तिसाधनं यस्य सः ॥

सत्यफलः । पुं० बिल्ववृक्षे ॥

सत्यभामा । स्त्री० श्रीकृष्णस्याष्टमहिष्यन्तर्गतमहिषीविशेषे ॥ दुर्गायाम् ॥

सत्यभारतः । पुं० कृष्णद्वैपायने । वेदव्यासे

सत्यम् । अ० अङ्गीकारे ॥ प्रश्ने ॥ अभ्युपगमे ॥ प्रतिबोधे ॥ सत्ये ॥

सत्यरथा । स्त्री० जम्बूद्वीपस्थनद्याम् ॥

सत्ययज्ञः । पुं० पौलुषिप्राचीनयोगिविशेषे ॥

सत्ययुगम् । न० चतुर्युगानांप्रथमयुगे । कृते ॥ यथा । कृतंसत्ययुगंत्रेताथो० द्वापरश्चतिष्यः । कलिश्चभारकः क्रमं युगमितिविद्यात् गृहीदः ॥

सत्ययोनिः । पुं० परमेश्वरे ॥ सत्यंयस्य सत्यस्ययोनिःकारणम्

सत्ययौवनः । पुं० विद्याधरे ॥

सत्यरतः । पुं० सत्यव्रतराजपुत्रे ॥ व्यासे ॥ त्रि० सत्यवादिनि ॥ सत्येरतः ॥

सत्यलोकः । पुं० ब्रह्मलोकाख्योर्ध्वलोकविशेषे ॥ यथा । षड्गुणेनतपोलोकात् सत्यलोकोविराजते । अपुनर्मारकायत्रब्रह्मलोकोहिसस्मृतः ॥ जनलोकात्तपोवर्षा षड्गुणेन द्वादशैवकोटयस्तपोलोकात् सत्यलोकः । अपुनर्मारकाः ० पुनर्मृत्युशून्याः ॥

सत्यवर्मा : पुं० ऋषौ ॥ त्रि० सत्यवादिनि ॥

सत्यवान् । पुं० नृपान्तरे ॥ त्रि० सत्यवादिनि ॥ सत्यमस्त्यस्मिन् मतुप् । मादुपधायाइतिमस्य वः ॥

सत्यवती । स्त्री० व्यासमातरि । कन्यायाम् ॥ पाराशर्यप्रसवान्यासम् ॥ श्लोकसुतेभीविशम् । सत्यवाक्यमहात्मनाम् ॥ अभित्वानृकोपम् ।

सत्यवतीसुतः । पुं० व्यासे ॥

सत्यवाक् । पुं० ऋषौ ॥ काके ॥ त्रि० सत्यवादिनि ॥ सत्यावाग्यस्य ॥

सत्यवाक्यः । पुं० भगवतीपुराणप्रसिद्धे मुनिविशेषे ॥ त्रि० सर्वास्ववस्थास्वविसंवादिवचने ॥ सत्यंवाक्यमस्य ।

सत्यवादी । त्रि॰ यथार्थवक्तरि । सत्योद्ये ॥

सत्यवृत्त : । त्रि॰ अकपटचरित्रे ॥

सत्यव्रत : । पुं॰ ईश्वरे । सत्यं व्रतसङ्कल्पोऽस्य ॥ सूर्यवंशीयत्रय्यारुणस्यात्मजे त्रिशङ्कौ विशेषे । योऽसौ त्रिशङ्कुसंज्ञामवाप ॥ त्रि॰ सत्यसङ्कल्पे ।

सत्यसङ्कल्प : । त्रि॰ धर्माचरणाञ्चिते । ईश्वरे ॥ सत्या : सङ्कल्पा यस्य ।

सत्यसङ्गर : । पुं॰ चिरञ्जीविनि । यौद्धे । कुवेरे ॥ कूटाख्यप्रविशिष्टशूरत्वायुधे ॥ त्रि॰ सत्यप्रतिज्ञे ॥

सत्यसन्ध : । पुं॰ केशयोजनके । भरते । जनमेजये ॥ त्रि॰ सत्यप्रतिज्ञे ॥ सत्या सन्धा प्रतिज्ञा यस्य ॥

सत्यसन्धा । स्त्री॰ द्रौपद्याम् ॥

सत्या । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥ अनन्तात्मजायाम् । सीतायाम् ॥ व्यासमातरि । सत्यवत्याम् ॥ सत्यभामायाम् ॥ विभाविप्रत्यये भिन्युत्तरपदलोपः ॥ सत्यभामेत्यादि॰ । अविभागिन्याम् ॥

सत्याकृति : । स्त्री॰ सत्यापने । मयैतदवश्यं कर्तव्यमिति सत्यकरणे । सत्यक्रिया॰ साद॰ भा॰ प्रसिद्धनियमे ॥ सत्यङ्कारे । क्रियाकिन् । सत्याद्यशपथे॰ इतिहास ॥

सत्याग्नि : । पुं॰ अगस्त्यमुनौ । च डावग्नौ ॥

सत्यानृतम् । न॰ वाणिज्ये । सत्यसहितमनृतम् । शाकपार्थिवादि: ॥

सत्यापनम् । न॰ सत्यङ्कारे । सत्यंकृतौ ॥ सत्यस्य करणम् । सत्याप पाशेति णिजा पुकौ । भावे ल्युट् ॥

सत्योद्यम् । न॰ सत्यवचने । सत्यस्य वदने । वद : सुपि क्यप् चेति क्यप् ॥

सत्रम् । न॰ क्रतौ । यज्ञे ॥ सदादाने ॥ आच्छादने ॥ अरण्ये ॥ कैतवे ॥ यज्ञविशेषे । गवामयनादिक्रतु विशेषे ॥ यत्र यजमाना एव समाना ऋत्विगादिरूपेण॰ कर्म कुर्वन्ति॰ तस्मिन् यज्ञे सदसि चेत्तत्वाग्रदाने ॥ धने ॥ गृहे ॥ वास्मर्थि ॥ सीदन्त्यस्मिन्नैनसा । पदृद्धिविशरणगत्यवसादनेषु । ष्ट्रन् ॥ अत्रमीरुया दिनापोद्य : ॥ सत : साधून् त्रायते वा । त्रैङ् पालने । आतोनुपसर्गे कद्रतिक : । नपुंसकत्वात्सत्रमिति ॥

सत्वम् । अ॰ सहार्थे । सदभावे । त्रैङ् पालने । अम् । घरोदित्वम् ।

सत्रशाला । स्त्री॰ प्रतिश्रये । अन्नदानाय दत्तक्षिते ॥

सत्रा । अ॰ सहार्थे । सदाफलत्वेऽगोर्ध्वत्वाम् । सदवायते । त्रैङ्॰ । क्विप् ॥

सत्राजित् । पुं॰ सत्यभामाश्वशुरे ।

सत्त्वायथमेः । न॰ बहुयवमानके॰ वैदिकेकर्म्मणि ॥

सखि : । पुं॰ सखौ । हस्तिनि ॥ वन्दे । मेघे ॥ त्रि॰ अधशीले ॥

सत्त्विजातकम् । न॰ व्यञ्जनविशेषे ॥ यथा । मांसं वस्तुपूतेऽष्ट सित्काचोथास्थ नासुह : । चीरकार्द्धे समायुक्तं परिशुष्कं तदुच्यते । तदेव वृतलक्षाव्यं प्रदिग्धं सत्त्विजातकम् ॥

सत्त्वो । पुं॰ गृहपतौ । सदाश्वादिदाजकस्य रिणकस्ये ॥ नाणौचं सपिर्थांसत्रे॰ ककारुथासकर्म्मणि ॥ चत्विजि ॥ सत्त्वं॰ यष्टात्मसस्यास्ति । यत्तद्भिष्ठिनाशिनीति : ॥

सत्त्व : । पुं॰ न॰ जन्तौ । न॰ प्रकृतेर्गुणविशेषे । प्रीत्यात्मकसत्त्वगुणे ॥ येतुप्रीतिर्न दु : खाभावादतिरिच्यते॰ एवं दु : खमपिनप्रीत्यभावादन्यदितिमन्यन्ते॰ तान् प्रत्याख्यवम् । नेतरेतराभावा : सुखादय : ॰ अपितुभावा : ॰ भा मगव्दस्यभाववचनत्वात्॰ प्रीतिरात्मभावोयेषांतेप्रीत्यात्मान : । भावरूपताचैषांगुणानामनुभवसिद्धा॰ परस्पराभावात्मकत्वे तुपरस्पराश्रयापत्तेरेकस्याप्यसिद्धेरुभयासिद्धिरितिभाव : । सत्त्वं लघुप्रकाशकमिष्टं सांख्याचार्य्यै : । यतसत्त्वेतलक्षभावात्मकमत्त्वम् ॥ चित्तोधर्म्मविशेषे ॥ यस्मिन् सतिन कुतश्चिद्भयमुत्पद्यतेनकाप्यामप्यवस्थायाम् विषाद : समुपजायतेतत् सत्त्वमितिव्याख्यातार : । तथाहि । एकाकिनीवनवासिनिपराजलक्ष्मणीतिशाखद्धे । सत्त्वोद्रिक्तेदमयन्तौ॰ राजेतिगिर : परिणमन्ति ॥ पिशाचादौ ॥ बले । परामे । द्रव्ये ॥ स्वभावे ॥ आत्मत्वे ॥ व्यवसाये । असुषु । प्राणेषु । चित्ते ॥ रसे ॥ आयुषि ॥ धने । चिले ॥ यथा । अन्यदुष्कृ कृतं सत्त्वमन्यप्रास्तमियन्निराम् । सामान्यधिकरत्वं स्थितेअस्तिमिरयो : कुतस्विति ॥ जीवात्मनि ॥ अन्त : करणे ॥ निर्विकारमनसि ॥ यथा । व्यसनेऽप्युदयेवापियस्यविकारेसत्त्वमन : । तत् तुसत्त्वमितिप्रोक्तमिति । उत्साहमत्तौ ॥ चित्तधैर्य्ये ॥ सतोभाव : । तस्यभावस्त्वतलौ । सौदन्यस्मिन् गुणाश्रयः । पदृक्त॰ । चत्र्येभ्योहिताद्यन्तर्गतित्वनृथा ॥

सत्त्वतनु . । पुं॰ वासुदेवे ।

सत्त्वरम् । न॰ शीघ्रे । अविलम्बिते । त्रि॰ तद्वति । सहत्वरयावर्त्तते । सहस्रस : । अविलम्बितेक्रियाविशेषणत्वाद्द्रव्येवर्त्तमानं क्लीवम् । द्रव्ये तुत्रिलिङ्गं ॥

स्यान्ते शेते । त्रि॰ सत्त्वयुक्ते । जन्तुसत्त्वविशाल. ॥ सत्त्वेनविशाल : ॥

सत्त्वसंशुद्धि : । स्त्री॰ अन्तः करणस्य निर्मलतायाम् । शब्दादिविषयापाकैभ्यः करणस्यासम्भावनाविपरीतभावनादिमलराहित्ये सत्त्वशुद्धि : संशुद्धि : सत्त्वसंशुद्धि : । तथा : सम्यक्भगवत्तत्त्वस्फूर्तियोग्यता ।

सत्त्वसङ्क्षय : । पुं॰ चित्तभङ्गे ॥ प्रारब्धकार्यासिद्ध्यादिविषादः सत्त्वसङ्क्षय : ॥

सत्त्वसमाविष्ट : । त्रि॰ सत्त्वेनचात्मना । आत्मविवेकज्ञानेनैतुमाविसर्गतीनातिशयेन॰ सम्यग्ज्ञानप्रतिबन्धकरजस्तमोमलराहित्येन॰ आसमन्तात्फलाव्यभिचारेण॰ आविष्टे व्याप्ते ।

सत्त्वसम्पन्न : । त्रि॰ सत्त्वापन्ने ।

सत्त्वस्थ : । त्रि॰ सत्त्वशीलप्रधाने ॥ पुं॰ विष्णौ ॥ सत्त्वं सत्त्वगुणं प्रकाशात्मकमधितिष्ठतिपालनीयाधितयाविष्णुरूपेणेतिसत्त्वस्थोविष्णु : । यदासत्त्वेपुंसः प्रापयुक्तोऽरूपेचान्यामिरूपेणचतिष्ठतीतिसत्त्वस्थ : । प्रा॰ । सुपिस्थः । तक : ॥

सत्पथम् । न॰ सर्वर्त्तिकायाम् ॥

सत्पथ : । पुं॰ वर्त्तितेऽध्वनि ॥ सं

शास्त्रोपन्याय । सम्भदृदितितत्पुरुष : । समासान्तश्च ॥

सत्पुत्र : । पुं॰ सत्पुत्रे ॥ सत्पुत्रे पत्नुजातेनवेदोविधिदिर्शयतो । पुत्रोयोनरकात्त्राता : सर्वैनसमङ्गलमा ॥

सत्पुरुष : । पुं॰ पञ्चमाश्वपुरुषे ॥

सत्प्रतिग्रह : । पुं॰ साधुजनदत्तद्रव्यग्रहणे ॥ सद्भ्य : साधुभ्य : प्रतिग्रहोदानग्रहणम् । यथा । समविनागमाधर्म्यादृयोगाभ : क्षियोजय : । प्रयोग : कर्मयोगश्चसत्प्रतिग्रहएवचेतिमनु : ॥

सत्प्रतिपक्ष : । पुं॰ तुल्यव्याप्तौ । प्रतियोगिनि । न्यायमते॰ साध्याभावसाधकं हेत्वन्तरं यस्य स हेतुः । यथा । शब्दोनित्य : श्रवणत्वात् शब्दवत् शब्दोऽनित्य : कार्यत्वाद् घटवदिति ॥ यथा । ह्रदो वह्निमान् धूमात्॰ इत्यादौ वह्न्यभावव्याप्यवद्ह्रदादिरिति ॥

सत्फल : । पुं॰ दाडिमवृक्षे ॥ शोभनफलयुक्तत्वात् ॥

सत्सङ्ग : । पुं॰ साधुसङ्गमे । सधर्मयतिजनसमागमे । यथोक्तं कुलार्णवे । सत्सङ्गश्चविवेकश्चनिर्मलं नयनद्वयम् । यस्यनास्तिनर : सोऽन्ध : कथंनस्यादमार्गगः ॥

सत्सार : । पुं॰ खादिरे । खदिरसा

रक्तपित्तप्रसादनी । कफछ्कृष्णत्व रोचेच। वार्त्ताकीशुणश्वेतिराज बल्लभ : ॥

सदाभद्रा । स्त्री० गम्भार्याम् । भद्र पर्ण्याम् ॥

सदाम्‌दितम् । न० दानपदवाच्या यांपञ्चम्यांसिद्धौ ॥ त्रि० सर्वदा हृष्टे ॥

सदायोग : । पुं० स्वस्वरूपाविर्भावे ॥

सदायोगी । पुं० विष्णौ ॥ शिवे ॥ सदाविर्भूतस्वरूपे । सदायोगोस्यास्ति । इनि : ॥ अन्येषांवित्त वृत्तिनिरोधरूपयोगश्यात्स्वरूपा-विर्भाव : । ईश्वरस्यतुस्वरूपानाव रणात्स्वरूपयाथात्म्याविर्भाव : सर्वदास्तीत्यर्थ : ॥

सदाशय : । त्रि० साधुभिप्राये ॥ सत्‌आशयोयस्य ।

सदाशिव : । पुं० महादेवे । शम्भौ ॥ सदासर्वदा० शिवंमङ्गलंयस्य० यस्मात् ॥

सदृश: । त्रि० सदृशे ॥ समानमात्मा नापश्यति० समानरूपमपश्यतिवा । दृशिर्प्रेक्षणे । त्यदादिष्वितिकञ्‌ । क्सोपिवाच्यइतिक्स :। दृगृष्वेषिति समानस्यसादेश : । रूढिरियंना त्रावयवार्थोयाच्य : ।

सदृक् । त्रि० सदृशे ॥ समानमा त्मनापश्यति० समानरूपपश्यति वा । दृशिर्० । त्यदादिष्विति० क्विन् । दृग्दृशवतुष्वितिसभाव : रूढिश्चेयंनात्रावयवार्थक्रिया पेक्षास्ति ॥

सदृश : । त्रि० तुल्ये । समे । सदृशि ॥ समानमात्मना० समानरूपमाप श्यति । दृशिर्० । त्यदादिष्वि तिकञ् । दृग्दृशवतुष्वितिसभा व : । रूढिरियमितिनावयवार्थक्रि यापेक्षास्ति ॥ उचितेषु ॥

सदृशस्पन्दनम् । न० निस्पन्दे ॥

सदेश : । त्रि० निकटे । देशान्विते ॥ समानोदेशोस्य ॥

सद्गति : । पुं० ईश्वरे ॥ सन्ति ब्रह्मवादिन : सन्त : । तैर्गम्यते प्राप्यतेइतितथा ॥ स्त्री० शोभन गतौ ॥ त्रि०सद्विविशिष्टे । स तीगतिर्दुर्धरस्य । सतामविद्य स्व तिविदुषांगति : प्राप्यंस्थानंस द्गति : ॥

सद्वृत्त : । पुं० कौले ॥ यथोक्तंमहा निर्वाणे । मात्तेमत्तोशुद्ध : प श्व : शैवेशैवोगुरुर्मत : । वैष्णवे वैष्णव : सौरेसौरोगुरुरुदाहृत : ॥ गाणपेगाणपश्चैवकौल:सर्वत्रसद्गु रु : । अत : सर्वात्मनाधीमान्कौ लाद्दीक्षांसमाचरेदिति ॥

सद्भाव : । पुं० अविद्यमानत्वसद्भावो विद्यमानत्वे । सत : सद्भावस्यसे

भावोऽधर्मः सत्त्वप्रमेयत्वादिरस्मिन् ॥ अस्मिन् । देवदत्तस्युषादिकमस्तीत्यस्मिन्नर्थे ॥

सद्भूतः । त्रि० सत्ये ॥

सद्म । न० वेश्मनि । निकेतने । गृहे ॥ तीरे । पानीये । नीरे ॥ सीदन्त्यत्र । षद्लृविशरणगत्यवसादनेषु । मनिन् ॥

सद्यःक्षतम् । न० नामनि ॥ त्रि० तत्कालक्षते ॥

सद्यःप्राणकरः । त्रि० तत्क्षणात्प्राणदायकद्रव्यादौ ॥ यथा । सद्योमांसं नवान्नञ्च बाला स्त्री क्षीरभोजनम् । घृतमुष्णोदकञ्चैव सद्यः प्राणकराणि षट् ॥

सद्यःप्राणहरः । त्रि० तत्क्षणात्प्राणनाशकद्रव्यादौ ॥ यथा । शुष्कमांसं स्त्रियो वृद्धा बालार्कस्तरुणं दधि । प्रभाते मैथुनं निद्रा सद्यः प्राणहराणि षट् ॥

सद्यःशुद्धिः । स्त्री० सद्यःशौचे । यथा । देशान्तरस्थितेनापि सद्यः शुद्धिर्व्रतीमृते ॥ इ० गारुडे १०७ अध्यायः ॥

सद्यःशौचा । स्त्री० [illegible] ॥

सद्यःशौचः । पुं० कार्वादिषु । ते यथा । कारवः शिल्पिनो वैद्या दासीदासास्तथैव च । राजानो राजभृत्याश्च सद्यःशौचाः प्रकीर्तिताः ॥ विशेषोऽस्य गरुडपुराणस्मृतिविवेकादौ द्रष्टव्यः ॥

सद्यः । अ० तत्क्षणे । सपद्यर्थे ॥ समानेऽहनि इत्यस्मिन्नर्थे सद्यः परुत्परार्य्यैषम इत्यादिना समानस्य सभावोऽद्यस् चाहनि निपात्यते ॥ यथा । सद्यो बलहरा नारी सद्यो बलकरं पयः । स्त्रियं गच्छेत् पयः पीत्वा तत्स्वभ्युपमः पिबेदिति ॥

सद्यस्कः । त्रि० नवीने । नूतने ॥

सद्योजातः । पुं० शिवे । वत्से ॥ त्रि० तत्क्षणोत्पन्ने ॥

सद्योनिः । पुं० देवे । सुरे ॥ सात्त्विकेष्टफलभुजि । सतीयोनिः ॥

सद्वंशभावो । पुं० सद्वंशे । शोभनवंशे ॥ त्रि० तत्सम्भवभवशीले ॥

सद्रूपः । त्रि० सत्स्वरूपे । सर्वदासद्विस्वरूपे ॥ सत्सदास्थायी रूपं यस्य ॥

सद्वाक् । पुं० सत्कथने । सद्वाचोभाव ॥

सद्वृत्तम् । न० सच्चरित्रे । साधुस्वभावे ॥ त्रि० तद्युक्ते ॥ यथा । मातामहस्तस्य सदृशासीत्कदाचन । सद्वृत्तस्य मिथस्तस्य धर्मविपश्यते ॥

सद्वृत्तिः । स्त्री० शास्त्रविहितजीविकायाम् ॥ श्रमावाप्तवाग्धारीश्चायार्जिता कारोयाहृत्ती ॥ सतां सौत्रमिति

ऋसिसर्वदाख्यायिनिहसिर्वा ॥

सद्वृत्तिभाक् । त्रि॰ सद्वृत्तिविशिष्टे । यथा । पथ्याशिनांशीलवतांनराणांसद्वृत्तिभाजांविजितेन्द्रियाणाम् । एवंविधानामिदमायुरन्त्यंसद्वाग्भट्टमुनिप्रवादः ॥

सधर्म्मचारिणी । स्त्री॰ सहधर्म्याम् ॥

सधर्म्मा । त्रि॰ तुल्ये ॥ समानोधर्मो यस्य स : ॥ धर्म्मादनिच्केवलात् ॥

सधर्म्मिणी । स्त्री॰ समानधर्म्मवला म्भार्य्यायाम् । पत्न्याम् ॥ सहधर्म्मोऽस्यस्याः ॰ कर्म्मसुपत्न्यासहा धिकारात् । धर्म्मशीलवर्णाश्राद्ये ति॰ इनि : । वोस्यजन्मकोतिपा स : ॥

सधर्म्मी । त्रि॰ समानधर्मोचारिणि ॥

सधवा । स्त्री॰ पतिवत्याम् ॥

सधि : । पुं॰ अग्नी ॥ सहधारणे । सहस्थितौ ॥ धाञ्'धि : । सहधि सधि : ॥

सधि : । पुं॰ हपभे ॥ सहती । घह॰ । सधीवस्तीसन् ॥

सधीची । स्त्री॰ सख्याम् ॥

सधीचीन : । त्रि॰ समीचीने ॥ विभाषाश्चे रिति॰ ख : । सहस्यसधि: ॥

सध्यञ्च् । त्रि॰ सहचरे । सहाञ्चति । ऋत्विगादिनाश्चे : क्विन् । सहस्यसधि : । अनद्विताभितिनिकारलोप ॥

सन : । पुं॰ घण्टापाटलिवृक्षे ॥ पुं॰ स्त्री॰ हस्तिकर्णास्फाले ॥ दाने । सनोतिषण्दाने । प॰ अच् ॥ त्रि॰ अखण्डिते ॥

सनक : । पुं॰ विधौ : पारिषद्भेदे । ब्रह्मण : सुते । मुनिविशेषे ॥

सनत् । अ॰ नित्यार्थे ॥

सनत् । पुं॰ ब्रह्मणि । हृदिणे ॥

सनत्कुमार : । पुं॰ वैदृयसंज्ञिताप्र चेतरिब्रह्मण : पुत्रे । वैधात्रे ॥ सनत्॰ नित्यंकुमार : ॥ यथा । सनत्॰ ब्रह्मासवकुमारोऽपरम् ॥ मन्त्रःसकारणमुक्तं हरिवंशे । यथैास्य ब्रह्मर्थं वार्ज्जकुमारप्रतिमिद्धिमाम् । तस्मात्सनत्कुमारेतिमम नामप्रतिष्ठितम् ॥ इति ॥ जिना भोदाद्यमतायंभौमान्तर्गतसार्वभौ मविशेषे ॥ न॰ उपपुरागविशेषे ॥

सनन्द : । पुं॰ सनन्दने । ब्रह्मण : पुत्रे । सयथा ॥ सनकश्चसनन्दश्च सनातनश्चात्मभु : । सनत्कुमारश्चमुनीन्निष्क्रियान्यूर्ध्वरेतस : ॥ अस्ययदि'सम्बन्ध : ३

सनन्दन : । पुं॰ ब्रह्मणश्चतुर्थे पुत्रे ॥ यथा । धर्म्मस्यभार्य्याऽहिंसाख्यातस्यांपुत्रचतुष्टयम् । सम्प्रापसुनि शार्दूलयोगशास्त्रविचारकम् ॥ ज्येष्ठ : सनत्कुमारोभूत॰ द्वितीयश्चसनातन : । तृतीय : सन

कोनामचतुर्थसनन्दनइति ॥ सनत्कुमारे ॥

सनपर्णी । स्त्री॰ अशनपर्ण्याम्

सना । अ॰ नित्ये ॥ सनति । षणसम्भक्तौ । आप्रत्ययः ॥

सनाखल: । पुं॰ सनखले ॥ यथा । महेन्द्रभीमविमलकुरुक्षेत्रगयाः खला: । सनामपदोत्तरा : साहशा : सनखला : खग ॥

सनात् । अ॰ नित्यार्थे ॥

सनातन: । पुं॰ अच्युते । विष्णौ ॥ शिवे ॥ ब्रह्मणि । ऋषिभि ॥ पितृणाम तिथौ ॥ दिव्यमनुष्ये । ब्रह्मणः पुत्रे । मुनिविशेषे ॥ परम्पराप्राप्ते॰ उपाधिपरिच्छेदेविवस्तुत : यस्मात्तत्स्वरूपत्वान्नित्ये॰ आत्मज्ञानंविनाछेत्तुमशक्येसंसाररूपे ॥ वि॰ स्थिरे । सुस्थिरे । सर्वदैकरूपे । अविनाशिनि ध्रुवे ॥ सनाभव : । सायश्चिरमितिष्ट्युट्युलौतुट्च ॥ अनादिपरम्परागते । चिरन्तने ॥

सनातनी । स्त्री॰ लक्ष्म्याम् ॥ सरस्वत्याम् ॥ दुर्गायाम् । भवान्याम् । निर्वचनन्तु । सर्वकालेसनाप्रोक्ता विद्यमानेसनातिच । सर्वश्चसर्वकालेषुविद्यमानासनातनीति ॥ अपिच । निर्गुणस्याचनित्यस्यवाचक: सनातन: । सदानित्यानिर्गुणा याकीर्त्तितासासनातनीति ॥ टि खान्द्वीप् ॥

सनत्कुमार: । पुं॰ ब्रह्मण : पुत्रे॰ सनत्कुमारे ॥ सनात्॰ नित्यंकुमार: ॥

सनाथ: । वि॰ सस्वामिके । नाथवति ॥

सनाथा । सनाथिका । स्त्री॰ पतिमत्याम् । जीवद्भर्त्तृकायाम् ॥

सनाभ: । पुं॰ सोदरभ्रातरि ॥

सनाभि: । पुं॰ ज्ञातौ । सपिण्डे ॥ सहोदरे ॥ समानोनाभिर्मूलपुरुषोऽस्य । ज्योतिर्जनपदेतिसमानस्य स : ॥ वि॰ तुल्ये । सदृशे ॥

सनामक: । पुं॰ शोभाञ्जने ॥ वि॰ समाननामवति ॥

सनि: । स्त्री॰ भक्तौ । दाने ॥ सनीति । यद्दाने । खनिकष्यज्यादिभ्य॰ इन् ॥ सनशब्दा ॥ अर्थेप याचायाम् । गुर्वादेः प्रार्थनयाकस्यचिदर्थस्यनियोजने ॥ यथा । देहामेन्मसाभिषेकंकुरु । अपिच । नाथेनाधकुलाचारसनीकुलवल्लभ । त्वत्पादाब्जोरुच्छायांदेहिमे॰ कृपानिधे॰ इति ॥

सनित: । वि॰ प्रतिपन्ने ॥

सनिष्ठीवम् । न॰ सष्ठीवप्रवचसि । सनिष्ठेवे । निष्ठेवनम् । ष्ठिवुनिरसने । घञ् । लघूपधगुण : । ए

घादरादित्वादीकार : । सन्निष्ठी वेन॰ श्लेष्मकणादिनिर्गमनेनवर्त्त तेइतिसन्निष्ठीवम् ॥ त्रि॰ सष्ठीव ॥

सन्निष्ठेवम्, । न॰ सश्लेष्मवचसि । अ स्फुक्कृति । निष्ठेवनम्॰ निष्ठेव : । त्रिवु॰ । घञ् । लघूपधगुण : । सहनिष्ठेवेनश्लेष्मकणादिनिर्गमेन वर्त्ततइतिसन्निष्ठेवम् ॥ अस्फुक्कृतं सनिष्ठेवमित्यमर : । त्रि॰ त इति ॥

सनी । स्त्री॰ सनिशब्दार्थे ॥

सनीड : । त्रि॰ निकटे । समीपे । उपकण्ठे ॥ समानं नीडं वासस्था नमस्य । सहनीडमितिवा ॥

सनुतर्, । अ॰ अन्तर्द्धाने ॥

सन्तत : । पुं॰ स्वरविशेषे । तल्लक्ष णंयथा । सप्तादिशादयादिशाद्वाद शादमथापिवा । सन्ध्याधीऽविस र्गौ आत्सन्तत : प्रनिगद्यतइति ॥ विकल्पोपातिकादिभेदात् । स न्ध्यामैरन्यथैव । अविसर्गीचपरि त्यागी ॥ न॰ सतते ॥ त्रि॰ त इति । व्याप्ते ॥ विस्तीर्णे ॥ सन्त न्यतेस्म । तनु॰ । क्त : । अनुदात्तो पदेशेतिनलोप : । समोवाहिततत योरितिपक्षे मलोपाभाव : ॥

सन्ततम् । अ॰ सातत्ये ॥

सन्तताभ्यास : । पुं॰ स्वाध्याये ॥

सन्तति : । स्त्री॰ गोत्रे । अभिजने । सन्ताने ॥ पङ्क्तौ । पुत्रपौत्रादीनां पारम्पर्ये ॥ विस्तारे ॥ तनये ॥ दुहितरि ॥ सन्तन्यते । तनोतेक्ति न्यांक्तिन् · पारम्पर्ये ॥

सन्तप्त : । त्रि॰ अध्वगमनादिनाश्रान्ते । तत्पर्यायोयथा । सन्तापितस्तुस न्तप्तोधूपितधूपायितौचदूनश्चेति ॥ सन्ताप्यतेस्म । तपसन्तापे । क्त : अकर्मकत्वात् कर्त्तरिवाक्त : ॥ प रितोद्विग्ने ॥ अग्नितापयुक्ते ॥

सन्तमसम् । न॰ विष्वगन्धुःन्ते । व्याप कान्धकारे ॥ समन्तात् सर्वत : ॥ तम : । अवसमन्धेभ्यस्तमसइत्यच् ॥

सन्तरणम् । न॰ तरणे । पारगमने । प्लवनपूर्वकदेशान्तरगमने ॥

सन्तर्दनम् । न॰ दृढसंग्रथे ॥

सन्तर्पणम् । न॰ प्रीणने । तृप्तौ ॥ द्राक्षादाडिमखर्जूरीकदलीशर्करा लाजाचूर्णमध्वाज्यसंमिश्रिते ॥ त्रि॰ तृप्तिकारके ।

सन्तर्पित : त्रि॰ सम्यक्प्रीणिते

सन्तान : पुं॰ सन्ततौ । विस्तारे ॥ गोत्रे । वंशे । अन्ववाये ॥ अप त्ये ॥ सन्तन्यते । तनुविस्तारे ॥ घञ् ॥ सुरद्रुमे । कल्पवृक्षे ॥ सम्यक्तनोतिपुष्पाणिकलितोसि सृच्छे॰तनोतेरुपसङ्ख्यानात्क : ॥ सम्यक्सन्तन्तोपुष्पाण्यस्मिन्नित्यधि

कार्ये श्वपचेतिपञ्च मा ॥

सन्तानिका । स्त्री॰ मर्कटजालके ॥ क्षुरिकाफले । फेने ॥ क्षीरादिसारे । मलाइ॰ इ॰ भा॰ ॥ सन्तानिकारुच : शीतांशुव्यापिताम्बरानु ह् । सर्पींषि पीतानिराघववानरय काञ्चदा ॥

सन्ताप : । पुं॰ अग्निकृतापे । सञ्ज्वरे ॥ सन्तापयति । तपसन्तापे । व्यंत : । पचाद्यच् ॥ सम्यक्तापे । पीडायाम् ॥

सन्तापन : । पुं॰ कामबाणविशेषे ॥ त्रि॰ सम्यक्तापकारके ॥

सन्तापित : । त्रि॰ पाकादिनाग्नाते । सन्तप्ते ॥ सन्तापयितुम् । तपदाहेचुरादि : । क्त : । अकर्मकत्वात् कर्त्तरिवाक्त : ॥

सन्तार : । पुं॰ सन्तरणे ॥

सन्ति : । स्त्री॰ दाने ॥ अवसाने ॥ पुं॰ भूत्ये ॥

सन्तुष्ट : । त्रि॰ उत्पन्नाखसन्तोषे । निवृत्तस्पृहे । सन्तोषयुक्ते ॥ यथा । अप्राप्तं चिपरित्यज्य सम्प्राप्तेसमतांगत : । अदृष्टखेदाखेदोय : सन्तुष्टइतिकथ्यसइति ॥ असन्तुष्टाद्विजानष्टा : सन्तुष्टाश्चमहीभुज : । सलज्जागणिकानष्टानिर्लज्जाश्चकुलाङ्गना ॥ पुं॰ अञ्जलगो । खञ्जर इ॰ भा॰ प्रसिद्ध ॥

सन्तृप्त : । त्रि॰ प्रीते । व्याप्ते ॥

सन्तोष : । पुं॰ विद्यमानभोगोपकरणादधिकस्यानुपादित्सारूपायां चित्तवृत्तौ । प्रीतमनो । यदृच्छालाभसन्तुष्टोभवाभीयाविषादे । पातञ्जलदृष्टौ । यथासन्तोषभूत्याम्नायाधारणावस्थायामलस्यानुष्ठानमात्रोचितधर्मानधिकार्यांस्तुशायाम् ॥ सन्तोषामृततृप्तानांयत्सुख शान्तचेतसाम् । कुतस्तद्धनलुब्धानामितश्चेतश्चधावताम् ॥ धृतौ । तुष्टौ ॥

सन्त्रास : । पुं॰ साध्वसे । भये ॥

सन्दंश : । पुं॰ कङ्कमुखे । संदशोति व्यातेतेथस्यन्तविशेषे । एकाङ्गानुवादेनविधीयमानयोरव्यवधानेन्तरालविधिविहितत्वसन्दंश : ॥ नरकविशेषे ॥

सन्दंशिका । स्त्री॰ सुसुव्याम् ॥ कीटविशेषे । कातरि॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥

सन्दर्भ : । पुं॰ प्रबन्धे । रचनायाम् । ग्रन्थने ॥ प्रकरणे ॥

सन्दर्शनम् । न॰ साधारणाकारे । संदर्शने । दृशिर्॰ । ल्युट् ॥ सम्यक्प्रकारेणदर्शनंवा ॥

सन्दष्ट । त्रि॰ सम्यक्प्रकारेणदष्टे ॥

सन्दानम् । न॰ दामनि । दोहनकालेपादबन्धनरज्जौ ॥ सन्दीयते

सम्प्रदायाद्यन्तमङ्गल्याऽस्माकट् । पुं॰ गजस्याक्षोर्ध्वतारयोर्भागे ॥

सन्दानिका । स्त्री॰ परिखदिरे । विट्खदिरे ॥

सन्दानित : । त्रि॰ बद्धे ॥ सन्दान्यते स्म ॥ दामखण्डमी । क्त : ॥

सन्दानिनी । स्त्री॰ गोगृहे ॥

सन्द्राव : । पुं॰ पलायने । प्रद्रावे ॥ सन्द्रवनम् । द्रुगतौ । समि युद्द्रुवद्रुतिघञ् ॥

सन्दाह : । पुं॰ मुखतालोष्ठदाहे ॥

सन्दिग्ध : । त्रि॰ संशयग्रस्ते । संशययुक्ते ॥ सम्दिह्यते स्म । दिह॰ । क्त : ॥

सन्दिग्धमति : । त्रि॰ सन्देहविषयीभूतबुद्धियुक्ते ॥

सन्दिग्धार्थ : । पुं॰ सन्देहविषयीभूतार्थे ॥ त्रि॰ तद्विशिष्टे ॥

संदित : । त्रि॰ बद्धे । बद्धपर्यायाः । मद्विसन्दानितं मूदितंसन्दितंसितमिति ॥ सन्दीयते स्म । दो बखण्डने । क्त : ॥ सन्द्यतेस्म । बा ॥ घधिते ॥

सन्दिष्टम् । न॰ वार्त्तायाम् । सन्देशे । त्रि॰ व्याहृते । उक्ते । कथिते ॥

सन्दिष्टार्थ : । त्रि॰ सन्देशहरे ॥ द्र॰ कथित ॥

संदिहान : । त्रि॰ सांशयिके । यथा । सन्दिहान : सांशयिक : संशयापन्नमानस : ॥

सन्दिह्यमान : । त्रि॰ संशयविषयीभूते । सांशयिके ॥

सन्दो । स्त्री॰ खट्वायाम् ॥ निम्नगा खट्टिकासन्दोतिविकाण्डशेष : ॥

सन्दीप्त : । त्रि॰ प्रज्वलिते । कलकठा॰ द्र॰ भा॰ ॥ यथायावत्तिष्ठतिदेशावंतावत्तत्त्वसमभ्यसेत् । सन्दीप्तं भवनेषोऽनुकूपं खनतिमार्वेति ॥ सन्दीप्यते स्म । दीपीदीप्तौ । क्त : । ईदित्वान्नेट् ॥

सन्दीप्य : । पुं॰ मयूरशिखावृक्षे ॥

सन्दृश : । त्रि॰ सन्दर्शनविषये ॥ समन्दृशीतिदृशिरूपसम् ॥

सन्देश : । पुं॰ संवादे । संदेसा॰ भ्र॰ भा॰ ॥ चोटकन्यद्वयोरपिदृ न्याथाक्षोमं भ्यमसिनीदेहेदूतौ सन्देशाव्छोरे । सन्दिश्यते । दिश॰ । कर्मणिघञ् ॥

सन्देशवाक् । स्त्री॰ वाचिकी । परे षोक्तार्थस्यपरम्प्रत्युक्तौ ॥ सन्दिश्यतेइतिसंदेश : । संदेशार्थ :॰ तस्यवाक् ॥ सन्दिष्टोर्थोयया वाचेति सा ॥

सन्देशहर : । पुं॰ दूते । संदेशं यश्चिमंहरति । हृञ्॰ । हरतेरनुद्यमनेऽच् ॥

संदेशहारक : । पुं॰ दूते । संदेश ग्रहारक : ।

सन्देह : । पुं॰ विचिकित्सायाम् । संशये । हृदयशङ्कौ ॥ यथा । व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तिर्न हि सन्देहादलक्षणमिति । नहि सन्देहमात्रादलक्षणता भवति । पुन : प्रमाणान्तरेण निश्चयोत्पादादिति । संदेहनम् । द्विरुक्तप्रत्यये । भाविवत् । देहमध्यगे ॥ सन्दिह्यते॰ उपचीयते इति वा । पृथिव्यादिभूतैकर्मविशरीरे ॥ अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । विषयोविषयीयत्र साधृश्यात्कविसम्मतात् । संदेहगोचरीभातासंदेहालङ्कृति र्मतेति ॥

सन्दोह : । पुं॰ निवहे । सम् ॥ सन्दुह्यते । दुहप्रपूरणे । घञ् ॥

सन्द्राव : । पुं॰ पलायने । अपयानप्रकारे । यथा । प्रद्रावोद्रावसन्द्रावस न्दावाविद्रवोद्रव : । अपक्रमोऽपयानमित्यपि ॥ सन्द्रवणम् । द्रुगतौ । समित्युद्द्रुवत्यतिघञ् ॥

सन्धा । स्त्री॰ स्थितौ । प्रतिज्ञायाम ॥ सन्धाने ॥ सन्धानम्॰ अथवा । डुधाञ्॰ । आतश्चोपसर्गे इत्यङ् ॥

सन्धाता । पुं॰ शौरी । कर्मफलै : पुरुषान्सन्दधाति । डुधाञ्॰ । तृच् । सन्धातरि संयोजयितरि त्रिसंफले : पुरुषान्यः । त्रि॰ सन्धानकर्त्तरि ॥

सन्धानम् । न॰ अभिषवे । सुराकरणे । सुरोत्पत्तिप्रकारे । मद्यसन्धानमा॰ इ॰ भा॰ ॥ सङ्घट्टने । मिथोऽवयवसंयोजने । जोड जोडना॰ इ॰ भा॰ । सन्धीयते : डुधाञ्॰ । ल्युट् ॥ काञ्जिके । मदिरायाम् ॥ अभदेशे । सौराष्ट्रे ॥ धनुर्बाणयोजने ॥ यथा । तदाशुक्षतसन्धानं प्रतिसंहरसायकम् । धार्त्तराष्ट्रेत्यत्र : प ध्वंसप्रसृतममागसि ॥

सन्धानित : । त्रि॰ सन्धानविशिष्टे । सङ्घटिते । इतच् ॥

सन्धानी । स्त्री॰ धातूपयान्यत्र सन्धीयन्ते । कुप्यशालायाम् ॥ संधानी । सन्धायाम् ॥

संधार्य । त्रि॰ धनुष्ये ॥

संधि : । पुं॰ राज्ञामषड्गुणान्तर्गतगुणविशेषे । सन्धिविग्रहयानासनद्वैधाश्रयाः । प्रीत्युत्पादनार्थमीषत्करणे । पणबन्धेन कार्ये । परिविजिगीषोर्व्यवस्थाकरणरूपे॰ ऐक्यसंधौ । उभयोर्मेलने । यथा । अभीष्टं विपरीतायामभिसन्धि निरोद्धव्यम् । शत्रुभिर्ब्बलवद्भिः संधिमन्त्रौ हितकारमेष ॥ तथाचोक्तं रामा

सिद्धमनुष्ठानमितियावदित्यर्थः ॥

सन्न :। पुं॰ पियालवृक्षे । त्रि॰ प्रसादसंयुते ॥ शौर्ये ॥

सन्नक : । पुं॰ पियालवृक्षे ॥

सन्नकद्रु : । पुं॰ पियालवृक्षे । चार इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ सन्नकीम : कद्रुः पिङ्गलवर्णीस ॥

सन्नत :। त्रि॰ सम्यक् प्रह्वीभूते । संनमतिस्म । सम॰ । क्त : ॥

सन्नति :। स्त्री॰ अनौन्नत्ये । प्रणती ॥ नम्रतायाम् ॥ यथा । हरिवंशे । यस्मी : श्री : स्थिराऽस्य । यस्यो स्तवसन्नति : । सन्नतिर्श्रीतयाश्री दानित्यं शार्ष्णे महात्मनि ॥ सम्यक् ॰ नति : ॥ आनुकूल्ये ॥

सन्नद्ध :। त्रि॰ युद्धाद्यसज्जे । धृत सन्नाहे । चक्रपर्यायायणा । सन्नद्धोऽनमितः सद्योदंशितोव्यूढ कङ्कट : । इति ॥ व्यूढरचनायाश्रि रे ॥ सन्नह्यति॰ सन्नह्यते स्म । अपदम्यते । अकर्मकत्वात्॰ कर्त्तरि॰ धर्मविवक्षा : । सन्नाद्दिसंयुते ॥ सज्जीभूते ॥ यथा । सर्वैःसन्नद्धमनोऽयमसीमिरघु : ॥

सन्नद्धु :। पुं॰ पियाले ॥

सन्नय :। पुं॰ समवाये । समूहे । पृष्ठभागस्थितसैन्ये ॥ सन्नय मनुसन्नयीथा । सन्नयतिया । यो जनामये । यत्न॰ । यथार सन्न :॥

सन्नहनम् । न॰ कवचादिधारणे ।

सन्नाह :। पुं॰ कवचे । वर्मणि ॥ संयस्यति॰ सन्नह्यन्तेऽनेनेत्यतौ क्षमो । सन्दंशते॰ दंशयति॰ स न्नाहोऽदंशनस्य ॥

सन्नाय्य :। पुं॰ सन्नाय्यादौ ॥ युवहेमम्गी ॥

संनिकर्ष :। पुं॰ संनिधाने । समीपे । निकटे ॥ अतिशयितसंनिधौ ॥ सम्बन्धे ॥ न्यायमतेन॰ विषयेन्द्रियसम्बन्धे ॥ सम्बन्धनसम्बन्धेऽपि ॥ संनिकर्षणम् । सम॰ । घञ् ॥

संनिकर्षणम् । न॰ संनिधौ । संनिधाने ॥ कृष्ल्युट् ॥

संनिकृष्ट :। त्रि॰ समीपे । संनिकृष्यते स्म । कृष : क्त : ॥

संनिधम् । न॰ संनिधाने । संनिधौ ॥

संनिधानम् । न॰ संनिधौ । निकटे ॥ आश्रये ॥ यथादेयापतिसंनिधानमिति ॥ न॰ सम्बन्धे ॥ सम्यक् निधीयतेऽस्मिन् । ल्युट् ॥

सन्निधि :। पुं॰ संनिधाने । पाणिनौ ॥ इन्द्रियगोचरे । प्रत्यक्षे ॥ वाक्यार्थज्ञानहेतौ । पदानामविलम्बेनोच्चारणे ॥ प्रहरे प्रहरेऽसंनिहितानि॰ गामानयेत्यादिपदानि नप्रमाणम्॰ आसत्त्यभावात् ।

संनिधानम् । सु धाञ् । उपसर्गे घो : कि : ॥

संनिपतनम् । न० सम्यङ् निपाते ॥

संनिपातः । पुं० सङ्गमे । मेलने ॥ नादविशेषे ॥ यथा । पञ्चपञ्चगुरुतयं चसंनिपातः सउच्यतइति ॥ त्रिदोषजनितव्याधौ ॥ यथा । चतुष्टये कोष्ठ्ये : षट् सु द्वौ निमव्याधिके षषट् । समै एकोविपाकाश्च संनिपातास्त्रयोदश० इतिचरकोक्तत्रयोदशसंनिपातोक्ताः । तेयथा वातोल्बणः : १ । पित्तोल्बणः : २ । कफोल्बणः : ३ । वातपित्तोल्बणः : ४ । वातश्लेष्मोल्बणः : ५ । पित्तश्लेष्मोल्बणः : ६ । एवं षट् । अधिकवातोमध्यपित्तोहीनकफः : १ । अधिकवातोमध्यकफोहीनपित्तः : २ अधिकपित्तोमध्यवातोहीनकफः : ३ । अधिकपित्तोमध्यकफोहीनवातः : ४ । अधिककफोमध्यवातोहीनपित्तः : ५ । अधिककफोमध्यपित्तोहीनवातश्चेति षट् ६ । समैर्वातपित्तकफैरेकस्तु त्रयः १ । एवंत्रयोदशसंनिपाताः ॥ संनिपतनम् । सम् नि पत् घञ् ॥ समूहे ॥

संनिपातज्वरः । पुं० त्रिदोषज्वरे ॥ त्रिदोषजनकैर्वातपित्तश्लेष्मभिर्जातः । अहिर्निद्राशैत्यादिर्संनिपातज्वरकारिणः ॥ यथाह । संनिपा

तज्वकालस्फुरितदेहान्तिविदाहे । पिपासाश्वासोच्छ्वासतमालस्यातिप्रलापश्च ॥ त्रिदोषजज्वरलक्षणमेतत् । पाण्डुपित्तस्रावादयः । कनकादयस्तिक्तौषधाः ॥

संनिपातमृत् । पुं० } निपातभिन्ने
संनिपातरिपुः । पुं० }
। यथाभिन्ने । ज्वरान्तके ॥

संनिबद्धः । त्रि० संयोजिते । सम्यग्बन्धनयुक्ते ॥ संनिपूर्वाद्बधेः क्तः ॥

संनिभः । त्रि० सदृशे ॥ संनिभाति । भा० । अ तत्पुरुषसंज्ञकः : ॥

संनिरोधः । पुं० क्षये ॥

संनिवायः । पुं० समुदाये ॥

संनिविष्टः । त्रि० स्थिते ॥ उपविष्टे ।

संनिविष्टोऽस्मि : । पुं० उपविष्टस्याभिमाने ॥

संनिहतः । त्रि० प्रत्यागते ॥

संनिहतिः । स्त्री० सम्यङ् निवर्तने ॥

संनिवेशः । पुं० पुरादीनां देशविशेषे नागपरिच्छिन्नप्रदेशे । निकर्षणे ॥ पुरादेर्बहिर्विहारभूमौ ॥ नगरादिर्वृहः : स्त्रीविहारस्थानमित्यु । तत्पर्यायं निगदितं संनिवेशो निकर्षणमितिशब्दरत्नावली । संनिविश्यतेऽत्र । नि । सम् वि श घञ्

सम्यङ्निवेशने । रचनायाम् ।
संनिहितम् । न॰ कुरुक्षेत्रे॰ तीर्थवि
शेषे । त्रि॰ समीपस्थे । निकटे ॥
संनिहितातीर्थम् । न॰ तीर्थविशे
षे ॥
संनीतिः । स्त्री॰ सम्यङ्न्याये ॥ स
म्प्रापणे ॥
सन्मानम् । न॰ आदरे ॥ यथा । य
सन्मानात्तमोवृद्धिः सन्मानात्तु
तपः क्षयः । अर्चितः पूजितो
विप्रो दुग्धा गौरिव गच्छतीति ॥ अ
पिच । तथाचरेत वै योगी सतां धर्म
मनुस्मरन् । जना यथाऽवमन्येरन्
गच्छेयुर्नैव सङ्गतिमिति ॥ सन्मत
न्मानच ॥ सत्ताध्वनि ॥ यथा । सं
सारेपुनिमग्नानां खिलान् पूज्यत्वमा
निनाम् । ईश्वरात्मकानामानां सं
न्मानं मत्ताधम ॥
सन्मार्गः । पुं॰ सदाचारे । श्रुत्यनु
सारिस्मृत्युक्तपथे । वेदमार्गे ॥
सतां सत्प्रमाणभूतानामप्रामा
ण्यशङ्कारहितानां विदुषां मार्गः ॥
ब्रह्मपरत्वम् ॥
संन्यस्तः । त्रि॰ सम्यक्त्यागविशिष्टे ।
संन्यासिनि ॥ सम्यङ् न्यस्तानि॰
आत्मातिरिक्तानि येन । सम्यक्
न्यस्तः समर्पितः ॥
संन्यासः । पुं॰ न्यासे । सर्वकर्मत
त्फलपरित्यागे । सर्वकर्माणां भग

वति समर्पणे । सफलकाम्यकर्म
त्यागे । आत्यन्तिकत्यागरूपे चतुर्था
श्रमे । यथा । यदा मनसि वैराग्यं
जायते सर्ववस्तुषु । तदैव संन्यसेद्वि
द्वानन्यथा पतितो भवेत् ॥ अपिच ।
चित्तशुद्धिकर्म हेतुस्तात्तत्त्यागो ज्ञान
साधनम् । एवमाचयसंन्यासोऽपि
तत्त्यागेन लक्ष्यते । ज्ञानहेतुः
संन्यास इति शास्त्रे श्रुतिविश्रुतः ॥
स च विविधो यथा । संन्यासस्त्रिविधः
प्रोक्तो विद्वद्विविदिषाश्रमैरिति । त
त्रैव वेदानुवचनेन ब्राह्मणा विविदि
षन्तीति श्रुतौ॰ ब्राह्मणग्रहण॰ मा
ब्राह्मणः प्रव्रजेदित्यादि स्मृतौ॰
ब्राह्मणशब्दस्य वर्णिकपरः । ते
न॰ ब्राह्मणः क्षत्रियो वापि वैश्यो
वा प्रव्रजेद्गृहादिति स्मृतेरविरोधः
। तच्चैवं नित्यं यथाचार्याणाम् ।
चतुर्थाश्रमवदेकदण्डधारणादिलिङ्ग
धारणं तत्तु विप्राणामेव । यद्वा सर्व
कर्मत्यागः स्वस्तत्फलत्यागरूपो
वा संन्यासः स तु सर्ववर्णिकसाधा
रण इति ॥ एतदेवास्पष्टमुक्तं श्रीम
हानिर्वाणतन्त्रे । चत्वारः कथि
ता वर्णाश्रमाश्चापि सुव्रते । आ
चाराश्चापि वर्णानामाश्रमाणां पृथक्
पृथक् ॥ तत्रादौ कलिकाले तु वर्णाः
पञ्च प्रकीर्तिताः । ब्राह्मणः क्षत्रि
यो वैश्यः शूद्रः सामान्य एव च ।

एतेषां सर्व्ववर्णानामाश्रमौ द्वौ महेश्वरि । तेषामाचारधर्म्मांश्च शृणुष्वावहितामिते ॥ पुरैव कथितास्तावत् कलिसम्भवचेष्टितम् । तपःस्वाध्यायहीनानां नृणामल्पायुषामपि ॥ क्लेशप्रयासाशक्तानां कुतो देहपरिश्रमः । ब्रह्मचर्य्याश्रमो नास्ति वानप्रस्थोऽपि न प्रिये । गार्हस्थ्यो भैक्षुकश्चैव आश्रमौ द्वौ कलौ युगे । गृहस्थस्य क्रियाः सर्व्वा आगमोक्ताः कलौ शिवे । नान्यमार्गैः क्रियासिद्धिः कदापि गृहमेधिनाम् । भैक्षुकेऽप्याश्रमे देवि वेदोक्तदण्डधारणम् । कलौ नास्त्येव तत्त्वज्ञे यतस्तच्छ्रौतसंस्कृतिः ॥ शैवसंस्कारविधिनावधूताश्रमधारणम् । तदेव कथितं भद्रे सन्न्यासग्रहणं कलौ । विप्राणामितरेषाञ्च वर्णानां प्रबले कलौ । उभयत्राश्रमे देवि सर्व्वेषामधिकारिता । सर्व्वेषामेव संस्काराः कर्म्माणि शैववर्त्मना । विप्राणामितरेषाञ्च कर्म्मलिङ्गं पृथक् पृथक् । आगमाद्गृहस्थः स्यात् संस्काराद्वाश्रमी भवेत् । गार्हस्थ्ये प्रथमं कुर्य्याद्यथाविधि महेश्वरि ॥ तत्त्वज्ञाने समुत्पन्ने वैराग्यं जायते यदा । तदा सर्व्वं परित्यज्य सन्न्यासाश्रममाश्रयेत् ॥ विद्यामुपार्ज्य यत्नेन धनं दारांश्च धीमान् । प्रौढे धर्म्मान् विधायादौ चतुर्थे प्रव्रजेत्सुधीः ॥ मातरं पितरं वृद्धं भार्य्याञ्चैव पतिव्रताम् ॥ शिशुञ्च तनयं हित्वा नावधूताश्रमं व्रजेत् ॥ मातॄः पितॄन् शिशून् दारान् स्वजनान् बान्धवानपि । यः प्रव्रजति हित्वैतान् स महापातकी भवेत् ॥ मा [illegible] तकः । असमर्प्य स्वपित्रादीन् यो गच्छेद्भिक्षुकाश्रमे ॥ ब्राह्मणोऽपि प्रभिन्नाश्च सर्व्ववर्णाः संस्क्रियाः । शैवेन वर्त्मना कुर्य्यादेव धर्म्मः कलौ युगे । इति ॥ अपि च । अवधूताश्रमो देविकलौ सन्न्यास उच्यते । [illegible] । ब्रह्मज्ञाने समुत्पन्ने विरते सर्व्वकर्म्मणि । अध्यात्मविद्यानिपुणः सन्न्यासाश्रममाश्रयेत् ॥ विधाय वृद्धौ पितरौ शिशुं भार्य्यां पतिव्रताम् । त्यक्त्वाऽसमर्थान् बन्धून् प्रव्रजन्नारकी भवेत् ॥ ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रः सामान्य एव च । कुलावधूतसंस्कारे पञ्चानामधिकारितेति ॥ सम्यङ् न्यासः सन्न्यासः । सम्यग् वाक् विद्यादित्यक्त्वा लोकद्वयभोगसन्न्याससन्त्यागः । संन्यास इत्यर्थः । यथा मुहूर्त्तमात्रकालिदासः । सन्न्यासः श्रुतियुग्मविषये [illegible] नौरिव स्थिरपदेनेऽप्यवगसिद्ध्यै सौमेज्य

स्वरकरेषु चैव सरासु ॥ नीचिर्त स्थिरसदने । कुमारशिवस्थितेस्थि राग्र्युद्यैसतीच्छर्थः ॥

सन्न्यासी । पुं । चतुर्थाश्रमिणि । अवधूते । अस्य पर्यायो यथा । भिक्षुः परिव्राट् कर्मन्दी पाराशर्यपि मस्करीति ॥ ज्ञानसन्न्यासिनः केचिद्वेदसन्न्यासिनोऽपरे । कर्मसन्न्यासिनस्त्वन्ये त्रिविधाः परिकीर्त्तिताः ॥ यः सर्वसङ्गनिर्मुक्तो निर्द्वन्द्वश्चापि निर्भयः । प्रोच्यते ज्ञानसन्न्यासी आत्मन्येव व्यवस्थितः ॥ वेदमेवाभ्यसेन्नित्यं निराशीर्निष्परिग्रहः । प्रोच्यते वेदसन्न्यासी मुमुक्षुर्विजितेन्द्रियः ॥ यस्त्वग्नीनात्मसात् कृत्वा ब्रह्मार्पणपरो द्विजः । ज्ञेयः स कर्मसन्न्यासी महायज्ञपरायणः ॥ चतुर्णामपि चैतेषां ज्ञानी त्वभ्यधिको मतः । न तस्य विद्यते कर्म न लिङ्गमादिपरिग्रहः ॥ युगभेदे सन्न्यासिनां नामान्यपि यथा । आदौ वेदान्ताचार्यो ब्रह्मा । द्वितीयाचार्यो विष्णुः । तृतीयाचार्यो रुद्रः । चतुर्थाचार्यो वशिष्ठः पञ्चमाचार्यः शक्तिः । षष्ठः पराशरः । सप्तमो व्यासः । अष्टमः शुकः । नवमो गौडः दशमो गोविन्दः एकादश श्रीशङ्कराचार्यः ॥ सत्ययुगे आचार्यचयं ब्रह्मविष्णुरुद्राः । त्रेतायामाचार्यचयं वशिष्ठशक्तिपराशराः द्वापराचार्यचयं व्यासशुकौ । कल्याचार्यचयं गौड़गोविन्दशङ्कराचार्याः ॥ शङ्कराचार्यस्य चत्वारः शिष्याः स्वरूपाचार्यः पद्मपादाचार्यः त्रोटकाचार्यः पृथ्वीधराचार्यश्चेति । अथ दशनामानि । स्वरूपाचार्यस्य शिष्यौ तीर्थाश्रमौ । पद्माचार्यस्य वनारण्यौ । त्रोटकाचार्यशिष्याः गिरिपर्वतसागराः । पृथ्वीधराचार्यस्य शिष्यत्रयं सरस्वतीभारतीपुर्य इति शङ्कराचार्यरचितसम स्त्रम् । अपि च । तीर्थाश्रमवनारण्यगिरिपर्वतसागराः । सरस्वतीभारतीपुरीति दशकीर्त्तिताः ॥ तेषां लक्षणानि यथा । त्रिवेणीसङ्गमे तीर्थे तत्त्वमस्यादिलक्षणे । स्नायात्तत्त्वार्थभावेन तीर्थनामा स उच्यते ॥ १ ॥ आश्रमग्रहणे प्रौढ आशापाशविवर्जितः । यातायातविनिर्मुक्त एतदाश्रमलक्षणम् ॥ २ ॥ सुरम्ये निर्झरे देशे वने वासं करोति यः । आशापाशविनिर्मुक्तो वननामा स उच्यते ॥ ३ ॥ अरण्ये संस्थितो नित्यमानन्दं नन्दने वने । त्यक्त्वा सर्वमिदं विश्वमारण्यं लक्षणं किल ॥ ४ ॥ वासो गिरिवरे नित्यं गीताभ्यासे हि तत्परः । गम्भीराचलबुद्धिश्च गिरिनामा स उच्यते ॥ ५ ॥

वसेत् पर्वतमूलेषु प्रौढो योऽध्यानधारणात् । सारात् सारं विजानाति पर्वतः परिकीर्त्तितः ॥ ६ ॥ वसेत् सागरगम्भीरो वनरत्नपरिग्रहः । मर्यादाञ्च न लङ्घेत सागरः परिकीर्त्तितः ॥ ७ ॥ स्वरज्ञानवशो नित्यं स्वरवादी कवीश्वरः । संसारसागरे साराभिज्ञो यो हि सरस्वती ॥ ८ ॥ विद्याभारेण सम्पूर्णः सर्वभारं परित्यजेत् । दुःखभारं न जानाति भारती परिकीर्त्तितः ॥ ९ ॥ ज्ञानतत्त्वेन सम्पूर्णः पूर्णतत्त्वपदे स्थितः । परब्रह्मरतो नित्यं पुरीनामा स उच्यते ॥ १० ॥ इति श्वण्डशङ्करविजये श्रीविद्यारण्यस्वामिनः ॥ अथ धर्मोपदेशादिकं मनुष्यतीर्थात्तीर्थं गच्छतुमं पुराणादिपुस्तकम् । विधानम् । श्रीमद्दर्शितमन्त्रे श्रीसदाशिवेनोक्तम् तत्तदीऽपरगमनम् ॥ तथा सोऽस्यादि । यतयः । अत्र मतिविधिमात्मनीनताः । सर्वसङ्गनिवृत्तं स्थानयोगरतश्च । नतस्यदहनं कार्य्यं नैवपिण्डोदकक्रिया ॥ निदध्यात् प्रणवेन वत्त्विभिन्नः कलेवरम् । प्रोक्षणं खननञ्चैव सर्वं तेनैव कारयेत् इति ॥

सन्मुखः । त्रि० अभिमुखे ॥

सपक्षः । त्रि० निश्चितसाध्यवति ।

साध्यवत्त्वनिश्चयविषये । यथाधूमवत्त्वे० महानसम् ॥ अनुकूले । समानः पक्षः । इति विग्रहे० समानस्य तियोगविभागात् सादेशः । यद्वा, सपक्षः सहपक्षेण । इति समासपदविग्रहोऽनुकूलिः । समानः पक्षो० इति सपक्षः ॥

सरथः । पुं० स्वर्गे । पर्वे ग्रहवर्त्तमाने० व्यवहारविशेषे ॥ यथायथा कमलपरामितोभवामि० तदामन्दाखामीति ॥

सपत्नाकरणम् । न० अत्यन्तपीडने ॥ सपत्नमिष्यतोऽरतिश्च मङ्गलिकाम् ॥

सपत्नाकृतः । पुं० चतस्रगाढी ॥ त्रि० अत्यन्तपीडिते ॥

सपत्नाकृतिः । स्त्री० अत्यन्तदुःखे । निष्पत्तिकृतौ ॥

सपत्नः । पुं० शत्रौ । सपत्नीव । व्यञ्जनं सपत्नद्विनिर्दिशादकारः । इमार्थे यत् प्रत्ययोऽर ।

सपत्नारिः । पुं० वेणुवंशे ॥ शत्रौः शत्रौ ॥ सपत्नस्यारिः ॥

सपत्नी । स्त्री० समानपतिकायाम् ॥ समानपक्षः पतिर्यस्याः० इति विग्रहे० सपत्न्यादिषु समानस्य सभावो निपात्यते । नित्यं सपत्न्यादिष्विति ङीप् ॥

सपत्नीकः । पुं० पत्नीसहिते ॥ सहपत्न्या वर्त्तते इति तथा न दृतश्चेति

कप् ॥
सपदि अ० तत्क्षणे । शीघ्रे ॥ स
म्पद्यतेऽस्मिन् । पद्गतौ । क्विन् ।
पृषोदरादित्वात् समोन्त्यलोप : ॥
सपर्य्या । स्त्री० पूजायाम् । पर्य्याया
स्तु । पूजानमस्याऽपचिति : सप
र्य्यार्चाऽर्हणा : समाहृति । सपर्यण
म् । सपर्यपूजायाम् । कण्ड्वादि
भ्योयक् । अप्रत्ययात् ॥
सपाद : । त्रि० चरणयुक्ते । चतुर्थ
भागसहिते ॥
सपादपीठ : । त्रि० पादपीठयुक्तसिं
हासनादौ ।
सपादमत्स्य । पु० गोडराभिधेमत्स्ये
। सपादमत्स्योऽभिधाकन्द : स्यच्छ
कारस : । वातपित्तकरश्चापि
विज्ञेय परमोमत : ॥
सपादलक्ष : । पुं० न० सुगन्धवि
शेषे । शब्दा० द० भा० ॥
सपिण्ड : । पु० सनाभौ । सप्तपुरुषा
वच्छिन्नातौ । यथा । प्रपितामह ..
पितामह ० पिता० स्वयंसोदर्यभ्रा
तर ० । सवर्णास्त्रीपुत्र : पौत्रप्रपौत्र:
। एतानविभक्तदायादान्सपिण्डाना
चक्षते । तेषामपिण्डदातावेषात
त्पिण्डदातारस्तेऽविभक्तपिण्डरू
पदावमग्राकौल्यविभक्तदायादा :
सपिण्डा : । समान : पिण्डोदेहो
मूलपुरुषोनिवापोवास । यान्यत्वि
न सपिण्डइतिनिर्देशात् समानस्य
स : ॥ यद्वा । सहपिण्डेनवर्त्ततेइति
तथा । सपिण्डतातुपुरुषेसप्तमेवि
निवर्त्तते । सचाशौचविवाहदायमे
दात्त्रिविध : । तत्राशौचसपिण्डस्य
लक्षणंयथा । सप्तपुरुषान्त० गंत
त्वेसतिगोत्रैक्येसतिदातृत्वभेक्तृ
त्वान्यतरसम्बन्धेनपिण्डलेपान्यतर
वत्त्वम् । दत्तकान्यागान्तु० भर्तृसा
पिण्ड्येनसापिण्ड्याभ्यदत्तानांपि
त्रवधिविपुरुषसापिण्ड्यम् । विवा
हसपिण्डास्तु । पितृपितृमन्बुद्धिषया
सप्तमपुरुषावधय : मातामहमा
तामहबन्धुपितृबन्धुपञ्चमपुरुषावधयश्च ।
यथा । पञ्चमात् सप्तमादूर्ध्वंमातृत :
पितृत : क्रमात् । सपिण्डतानिव
र्त्ततसर्व्वर्णेष्वयंविधि । दाय
सपिण्डास्तु । त्रिपुरुषाऽवधय : ।
तेचपितृपितामहप्रपितामहा : ०
तेषांपुत्रपौत्रप्रपौत्रदौहित्रा : । मा
तामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहा :
। तत् पुत्रपौत्रप्रपौत्राश्चेतिद्वादशभा
ग : ॥
सपिण्डता । स्त्री० सापिण्ड्ये यथा
। लेपभाजश्चतुर्थाद्या : पित्राद्या :
पिण्डभागिन : । पिण्डद : सप्तम
स्तेषांसापिण्ड्यंसाप्तपौरुषमिति ॥
सगोत्रत्वंचेयंसपिण्डता । सपिण्ड
तातुसर्व्वेषागोत्रत : साप्तपौरुषी ।

तेन मासामष्टादीनामेकपिण्डसंबन्धेन सपिण्डता ॥ सपिण्डस्य भावः । तल् । टाप् ॥

सपिण्डीकरणम् । न॰ श्राद्धविशेषे । प्रेतपिण्डस्य पितृपिण्डेषु सम्मिश्रीकरणे ॥ द्वादशाहे वर्षे संवत्सरे सपिण्डीकरणमिति मुख्यकल्पः । तदशौचवर्षमासे तदशौचषष्ठमासे ; तथाप्यसमर्थे विपत्त : तथाप्यशक्तावशौचापगमे प्रथममासस्य द्वादशाभिर्द्विमेषाद्दशमासिकानिग्रहाविनिवर्त्येयादृशाह : सपिण्डीकरणकालः ॥ सपिण्डीकरणविषयेकूर्मपुराणे यथा । सपिण्डीकरणं प्रोक्तं पूर्णे संवत्सरे पुनः । कुर्याच्चत्वारि पात्राणि प्रेतादीनां द्विजोत्तमाः ॥ प्रेतार्थं पितृपात्रेषु पात्रमासेचयेत्ततः । ये समानाद्र्यतिहाभ्यां पिण्डान्यप्येवमेव हि ॥ सपिण्डीकरणे श्राद्धं देवपूर्वं विधीयते । पितृनावाहयेदत्र पृथक् पिण्डं निर्दिशेत् ॥ ये सपिण्डीकृता प्रेता न तेषां स्यात् पृथक् क्रिया । यस्तु कुर्यात् पृथक् पिण्डं पितृहा सोऽभिजायते ॥ इति ॥

सपीतकः । पुं॰ राजकोषातक्याम् ॥

सपीतिः । स्त्री॰ आत्मीयेन जनेन सह मिलित्वैककालकर्तृकपाने । तुल्यपाने । पानम् । पापःनेस्त्रियां क्तिन् । पुमास्पीतीत्वम् । समाना पीतिः । समानस्यच्छन्दसीति समावः । सपीतिर्वा । सहस्य सः संज्ञायाम् ॥

सपीतिका । स्त्री॰ घर्षितघोषायाम् ॥

सपुलः । त्रि॰ पुलेन सहवर्त्तमाने ॥

सप्तकः । पुं॰ सप्तसङ्ख्यायाम् । त्रि॰ सप्तसङ्ख्याविशिष्टे ॥ सप्तभिः क्रीतवस्तुनि ॥ सङ्ख्यायाअतिशदन्तायाः कन्निति कन्प्रत्ययेन सिद्धम् ॥

सप्तकी । स्त्री॰ मेखलायाम् । काञ्च्याम् । कटिभूषणे ॥ सप्ति । षप समवाये । बाहुलकात्तन् । स्वार्थे कन् । यद्वा । सप्तभिरनेकाभिः किङ्किणीभिर्वा॰ समरान्वा॰ चायति । कैशब्दे । आतोऽनुपसर्गे कः । गौरादित्वान्ङीष् ॥

सप्तगङ्गम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥

सप्तगोदावरम् । न॰ सप्तानां गोदावरीणां समाहारे । तीर्थविशेषे ॥

सप्तच्छदः । पुं॰ सप्तपर्णवृक्षे । काण्डे काण्डे सप्तच्छदा यस्य । सङ्ख्यायाअव्ययासन्नेति बहुव्रीहौ सार्थं स्वम् ॥ न॰ तत्पुष्पे ॥

सप्तजिह्वः । पुं॰ वह्नौ । अग्नौ ॥ सप्त काल्यादयो जिह्वा यस्य सन्नाधसीयग्रह : । तद्यथा । कालीकराली च मनोजवा च सुलोहिता या च सुधूम्रवर्णा । स्फुलिङ्गिनी विश्वरुची च देवी लेलायमाना इति सप्तजिह्वा इति

सप्तप्राणाः । पुं॰ ब॰ सप्तेन्द्रियेषु । यथा । अन्तःकरणत्वान्मनसएकत्वेन॰ पञ्चकर्मेन्द्रियाणामेकस्यसङ्ख्ययाचद्दे॰ पञ्चबुद्धीन्द्रियाणि॰ सङ्कलनयासप्तेन्द्रियाणि॰ सप्तप्राणपदवाच्यानिभवन्तीति ॥ श्रीधर्मीग्रेसुसप्तप्राणेषु ॥

सप्तभङ्गी । स्त्री॰ अनेकान्तवादिनांन्यायविशेषः । देवदत्तस्यपूर्वोक्तस्य किमस्ति॰ उतनेतिच : पर्यनुयुक्ते॰ तम्प्रति॰ अनेकान्तवादिभ्युपगन्तव्यः । तद्यथा । स्यादस्ति॰ स्यान्नास्ति॰ स्यादस्तिचनास्तिच॰ स्यादवक्तव्यः॰ स्यादस्तिचावक्तव्यश्च॰ स्यान्नास्तिचावक्तव्यश्च॰ स्यादस्तिचनास्तिचावक्तव्यश्चेति । एवम्विधयासप्तपर्यनुयोज्यं तत्तत्सदसत्त्वासमाधेयम् । तत्र यथाऽस्त्यनाऽवाच्यत्वाविनाविरोधप्रतिनिस्सुघटनीय : । इतिसप्तभङ्गीत्यत्रश्रवतावतीयमिदमित्तम् ॥ यतस्स्यादस्तस्यान्नास्तिस्यादित्येवंप्रकारेणसप्तविकल्पास्सर्वमिति ॥

सप्तभद्रः । पुं॰ शिरीषवृक्षे ॥

सप्तभूराद्यः । पुं॰ ब॰ प्राणिनांकर्मस्थानफलोपभोगस्थानविशेषेषु॰ यथापाठक्रमसुपर्युपरिवर्त्तमानेषु॰ भूर्भुवः : स्वर्महर्जनतपः : सत्येषु ॥

सप्तमः । त्रि॰ सप्तानांपूरणे ॥ डट् । तस्यमडागमः ॥

सप्तमी । स्त्री॰ तिथिविशेषः । सा तु॰ चान्द्र॰ मा॰ प्र॰ ॥ तत्रोत्पन्नजनस्यफलंयथा । कन्याप्रसीदेविकुलेमतिः॰विमलेनैव : प्रथितप्रभाव : । देवद्विजार्चनरतिश्चमहाश्चात्सप्तमीजः पितृवित्तहर्ता ॥ इतिकोष्ठीप्रदीपः ॥ स्त्री॰ ब्रौस्॰ सुप्॰ सुप्तिविभक्ति । टित्त्वान्ङीप् ॥

सप्तरक्तम् । न॰ शरीरस्यरक्तवर्णविशिष्टेषुसप्तावयवेषु ॥ तच्चसमुद्रवाक्यंयथा । पाणिपादतलौरक्तौनेत्रान्तरनखाश्रिच । तालुकाधरजिह्वाश्चसप्तरक्तंप्रशस्यतइति ॥

सप्तर्षयः । पुं॰ ब॰ मरीच्यादिमुनिषु॰ चित्रशिखण्डिषु । यथोक्तंपाद्मेसृष्टिखण्डे । सप्तर्षिमण्डलंतस्मादुच्यतेसप्तर्षीपरि । तत्रसप्तर्षय : सप्तविनियुक्ताः प्रजासृजा ॥ मरीचिरत्रिः पुलहः पुलस्त्यःक्रतुरङ्गिरा : । वसिष्ठश्चमहाभाग । ब्रह्मणोमानसा : सुता : ॥ सप्तब्रह्माणइत्येतेपुराणेब्रह्मवादिभि : । सम्भूतिरनसूयाचक्षमाप्रीतिश्चसन्नतिः । अरुन्धतिस्तथाख्यातासप्तन्योषितोऽथमातर : । एतासांतपसा

तेन मातामहादीनामेकपिण्डसम्बन्धेन सपिण्डता ॥ सपिण्डस्य भावः । तल् । टाप् ॥

सपिण्डीकरणम् । न॰ श्राद्धविशेषः । प्रेतपिण्डस्य पितृपिण्डेन सह मिश्रीकरणं ॥ द्वादशाहे संवत्सरे सपिण्डीकरणमिति मुख्यकल्पः । तदन्तः कौ...मास. तद्यत्नीपञ्चमासः तथाप्यसमर्थपक्षः तथाप्यसमर्था मण्डोचापगमेऽथवा मासषष्ठादेरभिहिते द्वादशमासिकानि श्राद्धानि निवर्त्तयेदृनाह : सपिण्डीकरणकाल : ॥ सपिण्डीकरणविधिकर्म पुराणं यथा । सपिण्डीकरणं प्रोक्तं पूर्णे संवत्सरे पुनः ॥ कुर्याच्चत्वारि पात्राणि प्रेतादीनां द्विजोत्तमाः ॥ प्रेतार्थं पितृपात्रेषु पात्रमासेचयेत्ततः । ये समाना इति द्वाभ्यां पिण्डानप्येवमेव हि ॥ सपिण्डीकरणं श्राद्धं देवपूर्वं विधीयते । पितृनावाहयेदत्र पृथक् पिण्डं च निर्दिशेत् ॥ ये सपिण्डीकृताः प्रेता नैषां स्यात् पृथक् क्रिया । यस्तु कुर्यात् पृथक् पिण्डं पितृहा सोऽभिजायते ॥ इति ॥

सपीतकः । पुं॰ राजकोषातक्याम् ॥

सपीतिः । स्त्री॰ आत्मीयेन जनेन सह मिलित्वैककालकृतपाने । तुल्यपाने । पानम् । पापानेस्त्रियां क्तिन् । घुमास्थेतीत्वम् । समानापीति । समानस्यच्छन्दसीति सभावः । सपीतिर्दा । सहस्स : संज्ञायां ॥

सपीतिका । स्त्री॰ घण्टिघोषायाम् ॥

सपुत्रः । त्रि॰ पुत्रेण सह वर्त्तमाने ॥

सप्तक : । पुं॰ सप्तसङ्ख्यायाम् । त्रि॰ सप्तसङ्ख्याविशिष्टे ॥ सप्तभिः क्रीतवस्तुनि ॥ सङ्ख्याया अतिशदन्तायाः कन्निति क्रीतेऽर्थे पुनम् ॥

सप्तकी । स्त्री॰ मेखलायाम् । काञ्च्याम् । कटिभूषणे ॥ सपति । षप समवाये । बाहुलकात् तन् । स्वार्थे कन् ॥ यद्वा । सप्तभिरनेकाभिः क्षिङ्किणीभिर्याति समसरा नृत्या व्याप्नोति । कै शब्दे । आतोनुपसर्गे कः । गौरादित्वान् ङीष् ॥

सप्तगङ्गम् । न॰ तीर्थविशेषः ॥

सप्तगोदावरम् । न॰ समानां गोदावरीणां समाहारः ॥ तीर्थविशेषः ॥

सप्तच्छदः । पुं॰ सप्तपर्णवृक्षे । काण्डे काण्डे सप्तच्छदाः पत्त्राणि यस्य । सङ्ख्याशब्दस्य वृत्तिविषये दीर्घः सामर्थ्यम् । म॰ तत्पुरुषे ॥

सप्तजिह्वः । पुं॰ वह्नौ । अग्नौ ॥ सप्त काल्याद्या जिह्वा यस्य समार्थ्यबहुः । तथथा । काली कराली च मनोजवा च सुलोहिता या च सुधूम्रवर्णा । स्फुलिङ्गिनी विश्वरुचीच देवी लेलायमाना इति सप्तजिह्वाः ॥ इति

सोतोभि : सप्तभिर्यैवैस्तथुनोप्तस धाव्यधात् । सप्तानोप्रीतधेनाभास प्तस्रोत : प्रचचते ॥

सप्तांशुपुंगव : । पुं॰ शनिग्रहे ॥

सप्तार्चि: । पुं॰ इमुनसि । शुक्रे । अग्नौ । वैश्वानरे ॥ सप्तार्चिर्विा- दस्य ॥ चित्रकहमे ॥ शनिग्रहे ॥ वि॰ क्रूरचक्षुषि ॥ सप्तार्चीं वि:॰सप्ततप्रधानादीप्तयः अनि धयानुचीतनामीत्यर्थ : ॥

सप्तावर्त : । पुं॰ तीर्थविशेषे ॥

सप्ताश्व : । पुं॰ इविद्रक्षे । उप्- परस्मौ । सूरे । सूर्ये ॥ सप्तसप्ता : सन्ध्यमा ॥ पर्याकर्थे ॥

सप्ताश्ववाहन : । पुं॰ सूर्ये ॥

सप्ति : । पुं॰ घोटके । पीती । तु रगे ॥ सपतिसैनायोसमवैति । प पसमपाये । क्तिच् । बाहुलकात् सिर्पा ॥

सप्तेन्द्रियम् । न॰ सप्ततप्राणेषु ॥

सप्तोपधातव : । पुं॰ ब॰ सप्तसङ्- ख्यकोपधातुषु । यथा । सास्विक तुल्यकाये सनोधाञ्जनशिघाऽऽल- धा : । रसकर्थे तिथिर्वयाएवैस प्तोपधातव : ॥ शरीरस्थसप्तधातु भगसप्तोपधातुषु । यथा । सान्येर जघनानीभांक्षाजीमशतिगच्छति । शाद्‌वर्गासमध : कोऽिय : सासदो स्तंतैस्रा । सेदोद्नास्तथापीशा तथैवोज्ज्वसमममृद्धतिधातुमवाभ्र याएवेसप्तोपधातवइति ॥

सफल : । वि॰ फलिते । फलयति ॥

सबल : । वि॰ सैन्ययुक्ते । सामर्थ्यं वति । बलेनसहवर्त्तइति ॥

सबलि : । पुं॰ दिनावसाने । उत्तर् रे । विकाले ॥ वि॰ बलिसहिते ।

सबाध : । वि॰ पीडायुक्ते । निषेध युक्ते ॥ बाधया॰ बाधेनचसहवर्त्त मान : ॥

सब्रह्मचारी । पुं॰ समानवेदव्रताचा रिणि । यथाहामर: । एकब्रह्मव्रता चारामिथ सब्रह्मचारिणइति । ब्रह्म वेदस्तदध्ययनार्थं व्रतमप्युपचाराद्ब्र ह्म॰ एकस्मिन्ब्रह्मणिव्रताचरणंये षांतेमिथ : परस्परं॰ सब्रह्मचारि णोऽघतोऽर्थ : ॥ समानं ब्रह्मच रति । व्रतइतिणिनि : । चरणेब्र ह्मचारिणीति॰ समानस्य स : ॥ स मानेब्रह्मणिचरतिवा ॥

सभर्तृका । स्त्री॰ पतिमत्याम् ॥ सह भर्त्तास्तियस्या: । नद्यृतश्चेतिकप् ॥

सभा । स्त्री॰ गोष्ठ्याम् । समज्यापरि षद्गोष्ठीसभासमितिसंसद : । आ स्थानीक्लीवमास्थानंस्त्रीनपुंसकयो: सद : ॰ इत्यमर : ॥ सभास्त्रिये गेहांशा । भाद्दीपत्नी । सुधीतिक: । अन्यतापीतिकोषा । भिदादय- या ॥ समानोभान्त्यस्यामितिवा ।

समानक्षेतिपीगमिभागात्॰ सभा
बाद्धतिनिर्दें शाद्यासमानग्रसादेश:
। चस्यालक्षणं यथा । यस्मिन् देशे
निषीदन्ति विप्रावेदविदस्त्रयः । रा
ज्ञश्चाधिकृतोविद्वान् ब्रह्मणस्तांसभां
विदुरितिमनुः ॥ चत्वारोवेदधर्म्म
ज्ञाः पर्षत् त्रैविद्यमेववा । सामूते
यं सधर्मः स्यादेकोवाध्यात्मवित्तम.
॰ इतियाज्ञवल्क्यः ॥ विदुरुक्त
तौ ॥ भा ॥ प्रश्नापहतथासदवन्ते॰
दृशं सः ॥ यामनेर्गारादीनियत
धर्मसम् वक्ष्यामि ॥ सभाविके । स
भ्ये ॥ द्यूते ॥ मन्दिरे । राज्ञोऽभा
त्यादिदर्शनगृहे ॥ चतुर्विधस्त्रीय:
सर्व्वपुरुषस्त्रीजनतासभा । चतु
विधैराजादि ॰ स्थेयान् मध्य
स्थः ॥

सभागः । त्रि॰ सभाकृते ॥ चन्द्रे : पू
ज्यमाने ॥ भगनभाग : ॰ पूज्या॰
सिरा । सत्वभागेनवर्त्तमान : ॥
भागसंश्रिते ॥

सभाजन : । पुं॰ सभ्ये ॥ न॰ गमना
गमनादिसमयेसुहृदादेरालिङ्गनादि
व्यवहारागतादिनानन्दोत्पादने ।
चानन्दने । चाप्रच्छने ॥ सभाज
प्रीतिसेवनयोः : । ल्युट् ।

सभाजित : । त्रि॰ पूजिते ॥

सभाज्य : । त्रि॰ पूज्ये । माननीये ॥

सभापति : । पुं॰ समाजाधिपतौ ॥

यथा । श्रीमद्रामपुरेसाधारणा
मासभापतिरिति ॥

सभारचना । स्त्री॰ राजमन्दिरनिर्मितौ
॥ यथा । चापाकृति न्यंसन्नपास
मोदरा सतो तिर्य्यौर्णा नृपगोरवो
चिता । निष्कासयोर्वे विंदधीत म
न्त्रिया नरे रत्नचानरसामरे :
सभा ॥

सभासत्-द् । पुं॰ सभासारे । सभ्ये
। सामाजिके ॥ सभासद्गणोद्य । श्रु
ताध्ययनसम्पन्ना : कुलीना : सत्य
वादिन : । राज्ञासभासद : कार्या
शत्रौमित्रे चयेसमाइतियाज्ञवल्क्य:
॥ श्रुताध्ययनसम्पन्ना : ॰ धर्म
ज्ञाःसत्या : । कुलीना : ॰ साहय
देषाम् समातापिद्धवंपरम्परा का
॥ सभायामधिकृतत्वेनतेषांकार्मी
धर्माधर्मविवेचनार्थं सीदतिव्यवि
शति । सद्॰ । सत्सु दिदिति
क्विप् ॥ समन्तुिवाक : सामाव्य :
तत्राद्मप्रपुरोहित. । ससभ्य . ने
घकौरोणास्वगं तिष्ठतिधर्मत : ॥
तत्समाह्वाचानियुक्ता : ॰ सभ्यास्तु
नियुक्ताइतिमिद : । तत्रनियुक्ता
नांयथावस्थितार्थकथनेपियदिराजा
न्यथाकरोतितदासौनिवारणीय
न्यथादोष : । यथाह्रकात्यायन : ।
चन्यायेनापितंयान्तं वेनुयान्तिसभा
सद : । तेपितद्भागिनस्तस्माद्बोध

नीथ : सतैर्नृपइति ॥
सभास्तार । पुं॰ सभासदि । सभांस्तृणाति । स्तृञ् आच्छादने । कर्मण्यण् ॥
सभिक :। पुं॰ द्यूतकारके । प्रतिभूत्वादिना द्यूतप्रयोजके ॥ सभाद्यूतमाश्रयत्वेनास्यास्ति । ब्रीह्यादित्वाट्ठन् ॥
सभेयिक : । पुं॰ पण्डिते ॥ त्रि॰ सभायोग्ये ॥
सभ्य : । पुं॰ सभासदि ॥ यथा । सभ्येनावश्यमत्रव्यं धर्मार्थसहितं व च । शृणोतियदिनोराजास्यात् सभ्यस्तदाऽनृप : इति ॥ श्रीतापनीयाद्यार्थवार्त्तिकं : प्रथितेऽन्नियिशेषे ॥ सभार्हासाधु :। सभायाः ॥ कुलीने ॥ साधौ ॥ त्रि॰ प्रत्ययिते । विश्वासपात्रे ॥ सभासम्बन्धिनि ॥
सम् । अ॰ शोभनार्थे ॥ समार्थे ॥ सङ्गार्थे ॥ प्रकर्षार्थे ॥ सर्वतोभावे ॥ समुच्चये ॥
सम :। त्रि॰ समाने । तुल्यार्थे ॥ साध्वर्थे ॥ सर्वशब्दार्थे ॥ रागद्वेषादिरहिते । समन्त । यमवैकल्ये । यथायथ् । सर्वार्थे सर्वनामसंज्ञा । अवक्रे । नियतानुपदयोरन्यारम्भात् । सर्वेपुमन्तैव्यासौपम्येनसर्वत्रसुखदुःखय पश्यतितस्मिन् ॥ न॰ सम्पूर्णे । सचाप्रकाशाभ्यांसर्वाभिन्ने॰ निर्विशेषे॰ सर्वविकारशून्ये॰ कूटस्थे॰ नित्ये॰ एकस्मिन्॰ सर्वत्रैकरूपे॰ प्रतिदेहमेकस्मिन्॰ ब्रह्मणि । समस्थाने । सुहृन्मध्ये ॥ अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । समं योग्यतायोगोयदिसम्भावितः क्वचित् । इदमनयो : श्लाघ्यमितियोग्यतया सम्बन्धस्य नियतविषयसम्बन्धस्यान्यत्रतादात्म्यम् । सत्सद्योगेऽसद्योगेच । उदाहरणम् । धातु : शिल्पातिशयनिकषस्थानमेषामृगाक्षी रूपेदेवोऽप्ययमनुपमोदत्तपत्र : स्मरस्य । जातं दैवात् सदृशमनयो : सङ्गतं यत्तदेतच्छृङ्गारस्योपनतमधुनाराज्यमेकातपत्रम् । यथावा । चित्रं चित्रं बत बत महच्चित्रमेतद्विचित्रं जातोदैवादुचितरचनासंविधाताविधाता । यन्निम्बानां परिणतफलस्फीतिरास्वादनीयायच्चैतस्याः कवलनकलाकोविदः काककोकः ॥ भरतविशेषाणांसंज्ञायाम् ॥ यथा । समं मदुत्तिप्रसुप्तेऽस्मिन्नेघापि पूर्वसपत्नीतिपेपदमनघ वेषु ॥ पुं॰ विष्णौ ॥ यथाग्निर्यासत्ववत्सेवतितथा । सर्वकालेषुसर्वविकाररहितत्वात् । राशिविशेषायांसंज्ञाविशेषे ॥ यथा ।

क्रूरो यः सौम्यः । पुरुषोऽङ्गनाथ । योजो युग्मं विषमः समग्र । परस्थिरद्वा स्वकनामधेया मेषादयो मीनमयः प्रदिष्टाः ॥ मानस्थप्रकारविशेषे ॥ सतुरुदागीरथा द्वयो । रक्षा विगानक्षत्तुं सपादादिवास मस्य । एकदा समभावेनपततिलदा भवतीतिसङ्गीतमाधम् ॥

समचक्षु : । त्रि० तुल्ये । समे ॥

समचन्द्रा । स्त्री० निषादोपयुक्तायाम् ॥ मूलिधनस्थय : ॥

समकोण : । पुं० चतुर्भुजे । द्विरसमे । समे ॥ तू० त्रि० शिम : ॥

समक्षम् । अ० अक्ष्णोः समीपे ॥ अक्ष्णोःसमीपं योग्यं वा । अव्ययं विभक्तीतिसमीपि० यथार्थे वाऽव्ययीभावः । प्रतिपरैरिति ॥

समगन्धक : । पुं० कृतधूपे ॥

समगन्धिकम् । न० उशीरे ॥

समग्र : । त्रि० समस्तम् । सर्वसिन् । विश्वस्मिन् । अशेषे । सम्पूर्णे ॥ सङ्ग्रामयमस्य ॥ समं ग्रसते वा । अन्येभ्योपीतिदृश्यते : ॥ भीमसारथ्ये ॥ मद्यासृष्यकृतेमवियासेयत्वतम् ॥

समङ्ग : । पुं० मृदके ॥ सम्यक् प्रकारैर्यक्तिद्वादिकरणेन० आद्यति० चिङ्गयतिक्षमादिकम् । वचि० । अच् ।

समङ्गा । स्त्री० मञ्जिष्ठा० अ० योषधौ । पर्यायास्तु । मञ्जिष्ठाविकसाविश्वोसमङ्गाकालमेषिका । मण्डूकपर्णीभण्डीरीभण्डीयोजनवल्लिपी- ति ॥ लज्जालौ । मसक्कार्याम् । गण्डकार्याम् ॥ समङ्गतीङ्गति । अति० । अचास्थच् ।

समचित्त : । त्रि० हर्षविषादशून्यमनसि । आत्मविदि । समं चित्तं यस्य : । पक्षविपक्षान्त : करणवृत्तौ ।

समज : । पुं० पशुनां वृन्दे ॥ संचीयतेऽवया । अज० । समुदोरजः पशुविस्वप् ॥ मूर्खसंहतौ ॥ न० विपिने ॥

समज्ञा । स्त्री० यशसि । कीर्तौ ॥ सम्ये : सर्वज्ञायते । ज्ञा० । आतश्चोपसर्गे : ।

समज्या । स्त्री० परिषदि । सभायाम् ॥ समजन्त्यत्राम् । अज० । संज्ञायांसमजेतिक्यप् । अजेः व्यघञपोः भावेन ॥

समञ्जसम् । न० उचिते । न्याय्ये ॥ सम्यगञ्जोऽत्र । अचतुरविचतुरेत्यचरोऽव्ययिभागादच् ॥ यत्र ! आरामञ्जसात्त्वमत्र । क्लीवेनपुंसकेऽलिङ्गत्वम् ॥ त्रि० समीचीने ॥ अभ्यस्ते ॥ अविरुद्धे । युक्ते ॥ न्याय्ये । प्रत्यक्षवादिने ॥

समरठः । पुं॰ शाकभेदे । गजडीरे ।

समता । स्त्री॰ साम्ये । समत्वे । स मत्वमाराधनमच्युतस्येतिप्रह्लादव चनम् ॥ समवर्तित्वे । मध्यस्थत्वे ॥ विसध्वरागद्वेषादिरहितावस्थाया म् । तत् ॥

समतिक्रम : । त्रि॰ अनुसारी ॥

समतीत : । त्रि॰ विरविनष्टे ॥

समधनम् । न॰ समभागासुरुडश्रेष्ठौ दृष्टातव्योऽपु ॥

समदर्शनम् । न॰ समानदृष्टौ ॥

समदर्शी । त्रि॰ सम्यग्दर्शिनि । ज्ञा निनि । सर्वे समत्वमस्त्यर्थे नयोऽपि । पण्डिते ॥ समं ब्रह्मद्रष्टुंशीलं य स्य । णिनि : ॥

समदृक् । पुं॰ ज्ञानिनि । ब्रह्मात्म ज्ञानवति ॥ समं ब्रह्मपश्यति । दृशिर्॰ । क्विप् ॥ अहोवाहरिवा कुसुमयमिवादपश्चिमायामीति दावज्वरिसिमीवासुहृदिवा । दृष्टे वाक्ये यो दासमसमदृशोयासुहृद सा : क्षपितपुण्यासरणे प्रियगिवभि वेतिपुराणम् : ॥

समदृष्टि : । स्त्री॰ सर्वभूतुल्यदर्शने ॥ यथा । दुः : खेसुखेचविमेद्भ्या दृष्टिर्यस्तैसदा । तथागतौ चमित्रे चसमदृष्टिग्रसासाग्रहीतिपद्मपुराणे क्रियायोगसारे १६अध्याय : ॥

समधिक : । त्रि॰ अधिके । अतिरि क्ते ॥ सम्यगधिक : ॥

समधिगत : । त्रि॰ प्राप्ते । अधिग ते ॥ सम्यगधिगत : ॥ अधिगतप रमार्थान् पण्डितान्मावमंस्थास्तृ णमिवलघुलक्ष्मीर्नैवतान्संरुण- द्धि । अभिनवमदलेखाश्यामगण्ड स्थलानांनभवतिबिसतन्तुर्वारणं वा रणानां ॥

समधुर : । त्रि॰ मधुररसयुक्ते ॥ स मानभारे ॥ मधुरेणसहविद्यते ॥ समाधुर्मारोचससः . कक्कुपूर्वि च : ॥

समन्त : । पुं॰ समन्ततीर्थे ॥ सी मनि ॥

समन्तत : । अ॰ चतुर्दिगभिव्याप्ते । परित : । सर्वत : । विष्वक्॰ ॥ समन्तात् । आद्यादित्वात्तसिः ॥

समन्तदुग्धा । स्त्री॰ स्नुहीद्रुमे । सी हुण्डे ॥ समन्ताद्दुग्धमस्या : ॥

समन्तपञ्चकम् । न॰ कुरुक्षेत्रे ॥

समन्तभद्र : । पुं॰ सुगते । बुद्धे । स मन्तं भद्रं यस्य : । समन्तात्सर्व त : पुण्यसम्भारतो॰ ज्ञानसम्भार तश्चभद्र : श्रेष्ठ : । मयूरमौलियोग विभागात्समास : । पृषोदरादि : ॥

समन्तभुक् । पुं॰ अनले । अग्नौ ॥

समन्तात् । अ॰ समन्ततीर्थे ॥

समन्यु : । त्रि॰ सक्रोधे ॥

समन्वय : । पुं॰ लिङ्गैः शास्त्रतात्पर्य सम्बन्धे ॥ भिन्नार्थानांसरूपतायाम् ।

सम्यगन्वय : ॥
समन्वारम्भणम् । न॰ समनुगमने ॥
समन्वित : । त्रि॰ सम्यगन्विते । संयुक्ते ॥
समन्वितलय : । पुं॰ एकताले ॥ सम्यक् अन्वितोऽवधीकृतोऽतिसाधारणोऽपि लयो यस्य : ॥ सम्यगन्वितो मध्यमलयो यस्मिन् ॥
समपद : । पुं॰ रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । दीपितपादोद्धरितस्थापनकरान्यां पीडयेत् ललनां । यदि प्रतिताडयेत् योनिं यस्य : समपद : स्मृतस्तु ॥ न॰ सुधाशीषन्विनगानपादन्यासविशेषे । अन्विगोपादयोस्तुल्यरूपतया धारणे ॥ अन्वितस्थाने ॥
समपर्य्यासनम् । न॰ परिवर्त्तने ॥
समपादम् । न॰ अन्विनोपादयोस्तुल्यरूपतया धारणे ॥
समबुद्धि : । त्रि॰ सर्वत्र समदर्शिनि ॥ यथा : कौटक्षर्मा॰ तुल्यश्यामसुदृशी ॥
समभिव्याहार : । पुं॰ सहिते ।
समभिव्याहृत : । त्रि॰ सहोच्चरिते । सहिते ॥
समभिहार : । पुं॰ पौनःपुन्ये । पीनःपुन्ये । भृशार्थे ॥ समभिहरणम् । हृञ्॰ । घञ् ॥ सन्यगभिहारोऽपि ॥ क्रियासमभिहारे लोड्‌लोटौ । क्रियासमभिहारे द्वे :
सहोच्चारणे ॥
समभूमि : । स्त्री॰ समानस्थाने । भाजौ ॥
समम् । अ॰ सहार्थे । सार्द्धम् । सत्रम् ॥ समति । सम॰ । अम् ॥
समय : । पुं॰ काले । दिष्टे । अनेहसि ॥ सम्यगेति । इण् गतौ । एचा अच् ॥ कार्यकाले ॥ समयेऽपि च सर्वमुपकारि कृतम् । सर्वसमयेष्वथ सुपकार्यं वभयति ॥ शपथे ॥ आचारे ॥ सिद्धान्ते ॥ विधि । संविदि ॥ क्रियाकारे ॥ निर्देशे ॥ सङ्केते ॥ भाषायाम् ॥ सम्पदि ॥ नियमे ॥ अवसरे ॥ समयनम्॰ समीयन्तेऽनेनवा॰ समीतिवा । इण्॰ इगतौवा । एरच्॰ पुंसीतिघो वा । पचाद्यच्वा । सङ्गमे ॥
समयकार : । पुं॰ सङ्केते ॥
समयज्ञ : । त्रि॰ कालज्ञे ॥ समयं जानाति । ज्ञा॰ । क : ॥
समयभेदी । त्रि॰ संविद्व्यतिक्रमकारिणि ॥
समया । अ॰ अन्तिके । निकटे । मध्ये ॥ समेति॰ समयनं वा । इण्॰ । आः समिण्निकषिभ्याम् ॥ कालज्ञापने ॥
समयाचार : । पुं॰ समयेऽपिताचरणे ॥ तन्त्रविशेषे ॥

समयाध्युषित : । पुं॰ सूर्यनक्षत्रवर्ज्जितकाले ॥ समय : अध्युषितो यस्मिन् ॥

समयी । पुं॰ भगवद्व्याख्यारचभक्तिमार्गप्रतिपादकशास्त्रमिष्टे ॥

समर : । पुं॰ न॰ युद्धे । रणे ॥ सरणम् । अचगतौ॰ भ्वादि॰ । पचादेरप् ॥

समरभ : । पुं॰ रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । स्वकण्ठाद्वयसंयुक्तं कृत्वायोषित्पदद्वयम् । कामोभूत्वारमेत् कामोपस्थ : समरभ : स्मृतइति ॥

समरविजया । स्त्री॰ यात्राप्रभेदे ॥ समरविजयायात्रायोगविशेषनक्षत्रयोगेषु ॥ क्षितीश्वयोगेषु॰ राजयोगेषु । साक्षाज्जयक्रमणयशोभिमतवधितियात्रायोद्रष्टव्या ॥

समर्थ : । त्रि॰ हिते ॥ शक्ते । शक्तिसम्पन्ने ॥ संबद्धे । उपायकुशले । समर्थयति॰ समर्थ्यतेवा । च [illegible]र्थयत्रयाम् । पचाद्यच्॰ च ञ् ।मा ॥ सम्बद्धार्थे ॥

समर्थता । स्त्री॰ सामर्थ्ये ॥

समर्थनम् । न॰ अनुचितोचितनिश्चये ॥ सम्प्रधारणायाम् ॥ वर्णयते : सम्यूर्वात्॰ ल्युट् । चोद्यपरिहारे ॥

समर्थना । स्त्री॰ समर्थने ॥ युच् ॥

समर्थयिता । त्रि॰ प्रतिपादयितरि ॥

समर्थित : । त्रि॰ कृतसमाधाने ॥

समर्द्धक : । त्रि॰ वरदातरि । वरदे । इष्टार्थप्रदेदेवतादौ ॥ सम्ध्नोति । सम्दृद्धौ । ण्वुल् ॥

समर्पणम् । न॰ सम्यगर्पणे । प्रादेशार्पणे । सोपसर्ग॰ सू॰ भा॰ प्र॰ ॥

समर्पित : । त्रि॰ कृतसमर्पणे ॥ सम्प्रोते । सम्प्रवेशिते ॥ स्थापिते ॥

समर्य्याद : । पुं॰ समीपे ॥ त्रि॰ सर्यादासहिते ॥ समानामर्यादास्य । सहमर्यादयेतिवा ॥ हेमचन्द्रस्तु । समर्यादंमर्यादासहितेपिच । सुव्याघ्रुशाखितिषिघौप्रक्रतस्यानुवर्त्तने । दीपीत्यादि॰ इत्याह ॥

समल : । त्रि॰ मलिने । पापिते ॥

समवतार : । पुं॰ तीर्थे ॥

समवर्त्ती । पुं॰ परेतराजि । धर्मराजे । पितृपतौ । यमे ॥ त्रि॰ तुल्यवर्त्तनशीले ॥ समंवर्त्तितुंशीलमस्य । सुप्यजातावितिणिनि : ॥

समवसर्गा । स्त्री॰ रज्जाम् ॥ समवसृज्यते । सृज॰ । समवपूर्वोदिदाम् । ख्कोरितिकुत्वम् ॥

समवस्थित : । त्रि॰ अविनाशिनि । जन्मादिविनाशान्तभावविकारशून्यतया॰ सम्यक्तयाऽवस्थिते ॥

समवाकार : । पुं॰ नाटकभेदे ॥

समवाय : । पुं॰ समूहे ॥ कस्यापि

सत्क्रियायामित्यर्थः । सम्बन्धविशेषे ॥ यथा । घटादीनां क्रियाया दीर्घत्वगुणकर्मणो । सेयुणादिष्वसम्बन्ध समवाय प्रकीर्तितः ॥ अवयवावयविनो गुणगुणिनोः । क्रियाक्रियावतो जातिव्यक्त्योर्नित्यद्रव्यविशेषयोश्च सम्बन्धः स समवायः ॥ यथा शब्दसाक्षात्कारे समवायः सन्निकर्षः । कर्णविवरवर्त्याकाशस्य श्रोत्रत्वात् शब्दस्याकाशगुणत्वात् गुणगुणिनोश्च समवायात् । स नित्यसम्बन्धः । समवायवत् ॥ समवायी । पुम० । सज ॥

समवायिकारणम् । न० उपादानकारणे ॥ यत्समवेतं कार्यमुत्पद्यते तत्समवायिकारणम् । यथा तन्तवः पटस्य पटश्च स्वगतरूपादेः । यथावा परमाणु द्व्यणुकस्य कपालद्वयं घटस्य । सर्वत्र समवायिकारणं द्रव्यमेव । समवायिकारणमिति तत्कारणत्वम् ॥

समवेत : । त्रि० मिलिते । सङ्गते ॥ समवायसम्बन्धेन वृत्तौ ॥ यथा । यत्समवेतं कार्यं भवति तत्समवायिजनकं तत् ॥

समवेतसमवाय : । पुं० सन्निकर्षविशेषे ॥ यथा । शब्दत्वसाक्षात्कारे समवेतसमवायः सन्निकर्षः ।

श्रोत्रसमवेते शब्दे शब्दत्वस्य समवायात् ॥

समव्याप्त : । त्रि० सम्यक्प्रकारेण व्याप्तिविशिष्टे ॥

समष्टि : । स्त्री० सामान्ये । समस्तव्याप्तौ ॥ यथा । समस्तत्वेन संव्याप्तिः समष्टिरिति कीर्तितेति पञ्चदश । समष्टिरेव सर्वेषां समवादात्मव्यवेदनात् । तदभावात् तदन्येतु व्यष्टिसंज्ञ्याः इति । सङ्गतम् ॥

समष्ठिल : । पुं० क्षुपविशेषे । जलजै । गुडाकाये । कष्टकिकाखे । उपदंशे । कोकुर्णा० इ० भा० ॥

समष्ठिला । स्त्री० गण्डीरे । गण्ड दूर्वा० प्र० शाके ॥ सम्यगष्ठिलावीजं यस्याः ॥

समष्ठानम् । न० सम्यग्स्थाने ॥

समस्थित : । पुं० समष्ठिले ॥

समष्ठिला । स्त्री० समष्ठिलायाम् ॥ समेतिष्ठति । मिथिलादयश्चेति साधुः ॥

समष्ठीला । स्त्री० समष्ठिलायाम् ॥

समसनम् । न० समासेपादानानामैक्यसाधने । पनेकपदानामेकपदीभवने ॥ सङ्क्षेपणे ॥ बहुत्वेपमे । सम पूर्वासधातुः ॥

समसुप्ति : । स्त्री० कल्पान्ते । प्रलये ।

प्रलये । तुल्यगयने ॥

समस्तः । त्रि॰ सर्वावयवविशिष्टे । सकले । समस्मिन् । पूर्णे । समस्तेस्म । अस्तु॰ । क्तः ॥ सो पक्रमे ॥ सफले ॥ पुञ्जीकृते । निःक्षिप्ते ॥

समस्थः । त्रि॰ धनधान्यादियुक्ततया सम्यगवस्थिते । समे तिष्ठति । स्था॰ । सुपिस्थ इति कः ॥ समभावेन स्थिते । समाने ॥

समस्थली । स्त्री॰ गङ्गायमुनयोर्मध्यस्थलम् ॥ अन्तर्वेदि समस्थलीति हेमचन्द्रः ॥

समस्या । स्त्री॰ श्लोकस्य पादादेः परिपूरणार्थं पूर्वं । समासार्थायाम् ॥ समस्यन्तेऽन्योन्यस्याः पदम् । अस्तु॰ । व्यत्॰ संज्ञापूर्वकत्वात् यभावः ॥ सुभोपीकिंतया ... : । समस्तादायकेन तावदेवाधीहृतः ॥

समा । स्त्री॰ अपद्वारं दृष्टि । सास माहकतदिगीरक्षीरनुकृतयो रिति लचनात् ॥

समा । स्त्री॰ शरदि । संवत्सरे । वत्सरे । वर्षे ॥ समन्ति॰ विक्लवं कुर्वन्ति सर्वम् । एकदेशव्ये । पचादाचि॰ टाप् । प्रायेणायं बहुवचनान्तः ॥

समांशहारी । त्रि॰ समभागार्हे ॥ यथा । समांशहारिणौ मातापुत्रावां-

स्यान्मृते पतावितिदायतत्त्वम् ॥ पतावितिप्रयोगस्तु प्रामादिक एव ॥

समांशिकः । त्रि॰ समभागार्हे ॥ यथा । यदि कुर्यात् समानंशान् पत्न्यः कार्याः समांशिकाः । नद त्तं स्त्रीधनं यासां दत्तं स्वधं प्रकीर्तित मितिदायतत्त्वम् ॥

समांशी । त्रि॰ तुल्यभागिनि ॥ यथा । ज्येष्ठं वा श्रेष्ठभागेन सर्वे वा स्युः समांशिन इतिदायतत्त्वम् ॥

समांसमीना । स्त्री॰ प्रतिवर्षप्रसूता यां गवि ॥ समां समां विजायते इति ख : । उत्तरपदे यविभक्त्योर्लोप॰ पूर्वपदे विभक्ति ॥

समाकर्षः । पुं॰ सम्यगाकर्षणे ॥

समाकर्षी । पुं॰ दूरगामिगन्धे । निर्हारिणी ॥

समाकुलः । त्रि॰ सङ्कुले ॥

समाक्रष्टः । त्रि॰ सम्यगाकृष्टे ॥

समाक्रान्तः । त्रि॰ सम्यक्‌क्रान्ता मपे । व्याप्ते ॥ अधिष्ठिते ॥

समाख्या । स्त्री॰ नाम्नि । संज्ञायाम् ॥ कीर्त्तौ । यशसि ॥ योगसम्बन्धे ॥ विनियोगविधेः सह कारिभूतप्रमाणविशेषे ॥ समाख्या यौगिकः शब्दः । सा च द्विविधा । वैदिकी लौकिकी च । तत्र होतृचमसभक्षणाधारहोतृचम

सङ्गति० वैदिक्यासमाख्यया । अ
अवयवार्थसहितपदार्थबोधकत्व लौकिक्या
व्यवहारमितिसमाख्येतिसङ्क्षेपः
। सञ्ज्ञायाम् ॥

समागतः । त्रि० समागते । आग
मनायुक्ते । सम्यगागमनविशिष्टे ॥

समागमः । पुं० सङ्गमे । सम्यगा
गमने । संप्राप्तौ ।

समाघातः । पुं० वधे । युद्धे ।
समाङ्गमनम् । चञ् । उभयोरपि
चस्तेः । हिंसार्थविधिः ।

समाचयनम् । न० राशीकरणे ।

समाचरणम् । समाचारे । समाङ्
पूर्वाच्चरेर्ल्युट् ।

समाचारः । सम्यगाचरणे । यथाश
माद्विधसमीचीनाचरणे । समाच
रणम् । समाङ्चरेर्भावे घञ् ।
प्रवृत्तौ ।

समाजः । पुं० पशुभिन्नानां समूहे
। यथा० समाजो ब्राह्मणानां० स
मजः पशूनाम् । अनेकेषां
ग्रामादिजनानां सङ्घाते । स
भायाम् । उत्सवेषु सङ्घाते । स
मीयतेऽत्र । सम० अज० घञ् । अघञ्
पोरितिसूत्रे वीभावेन । अजिव्रज्यो
रितिचुत्वनिषेधः । हस्तिनि ।
तुल्यमेवार्थकोपः ।

समाज्ञा । स्त्री० ख्यातौ । समाज्ञा
यते । समाङ्पूर्वात्ज्ञाअवबोधने०
तुल्यज्ञानादातश्चोपसर्गेत्यङ् ॥

समादरः । पुं० सम्माने ॥

समादानम् । न० सम्यग्ग्रहे । सौ
गतानां नित्यकर्मणि । सौगताह्निकी । बौ
द्धानां नित्यकर्मणि । समाधा
याम् ।

समाधानम् । न० समाधिमन ' स्थि
रीकरणे । अवधाने । प्रणिधाने
। चित्तैकाग्र्यानुसन्धाने समाधान
मितिकश्चित्समिस्तु : । निगृही
तस्य मनस श्रवणादौ तदनुगुणवि
षयेषु समाधिः समाधानमितितत्त्व
यानुक्षिप्ते । श्रवणादिविषयादिम
नोमननादिसङ्ग्रहार्थः । तदनुगु
णेष्वत्र० गुरुशुश्रूषापुस्तकसम्पादन
तद्रक्षणादि० श्रवणाद्यनुगुणो विषयो
निर्दिश्यते० नपुनः सुगन्धद्रव्या
न्यादिसङ्ग्रहादेरपि श्रवणाद्यनुकूल
त्वात्तदर्थमठारम्भप्रतिपत्त्यादावपि
चित्तसमाधिः कर्त्तव्यइत्युपदिश्य
ते । द्वन्द्वसाम्यादसंकोपोनपरिग
हिण्यपि चित्तजीविकासयासक्ततिया
चित्तस्वस्थतोपीनाद्यतिरिक्तः०
विनापतितासर्वथाऽसङ्ग्रहानुप
पत्तेरिष्यत्वं । योग्ययोगसामर्थ्ये
। तत्परतायाम् । मध्यस्थाधानम् ।

समाधिः । पुं० समर्थने । समर्थन
मत्वे० अध्यवसाये । दुर्घटस्यघ
टनमात्रे । नीवाके । नीवाकोद्वचना

भावप्रतिस्वामी । धान्यादिसमूहो त्वर्षं पुं सं कोशनादरद्वं तसुभूतिः । नियमे । अङ्गीकारे । मौनव्रतादौ ॥ सिद्धान्ते । द्वन्द्वविरोधे । एकान्तभक्तियोगे ॥ ध्वनिः काव्यगुणविशेषे अलङ्कारप्रभेदे । यथा । समाधिं सुकरं कार्यं कारणान्तरयोगत साधनान्तरोपकृतिमकर्ता । यदक्तो गौणकार्यमारोप्यमाणोयते । ससमाधिनीम । पद्माकरम् । मानमस्वामिनोऽभिपादयोर्न पतिष्यतः । उपकारायदिष्ट्या दसुदोषं घनगर्जितमिति ॥ समाधीयतेऽस्मिन् मनोऽनेन : । डु धाञ् । उपसर्गे घो : किरित्यधिकरणे किः ॥ कारणसामग्र्याम् ॥ ध्याने । चित्तस्यैकाग्रतालम्बिनतावस्थायां । स च समाधिर्द्विविधः । सविकल्पको निर्विकल्पकश्चेति । तद्विवरणं सविकल्पकनिर्विकल्पकशब्दे द्रष्टव्यम् । ध्यानमेवार्थमात्रनिर्भासं स्वरूपशून्यमिव समाधिः । सर्वथाविजातीयप्रत्ययानन्तरः सजातीयप्रत्ययप्रवाहः । सतु चित्तभूमिभेदेन द्विविधः । संप्रज्ञातोऽसंप्रज्ञातश्चेति । चित्तस्य पञ्च भूमयो भवन्ति । क्षिप्तं मूढं विक्षिप्तमेकाग्रं निरुद्धमिति । समाधीयतेऽस्मिन् सर्वमिति व्युत्पत्त्या समाधिरन्त

करणसम्प्रज्ञातस्तथा । चतुर्थी स्वस्थान समाधिरिति गीयते । द्विविधोऽपि समाधिर्भवति । सयपूर्वकोऽबाधपूर्वकश्चेति । तत्र तदनन्यत्वमारम्भणशब्दादिभ्य इतिन्यायेन कारणव्यतिरेकेण कार्यस्याभावात् पञ्चीकृतपञ्चमहाभूतकार्यं व्यष्टिरूपं समष्टिरूपविराट्कार्यत्वात् तद्व्यतिरेकेण नास्ति । तत्रापि पृथिवी शब्दस्पर्शरूपरसगन्धात्मपञ्चगुणा : तथा समष्टिरूपमपि पञ्चीकृतपञ्चमहाभूतात्मकं कार्यम् अपञ्चीकृतपञ्चमहाभूतकार्यत्वात् । सा च पृथिवी गन्धेतरचतुर्गुणात्मकाप्कार्यत्वात् तद्व्यतिरेकेण नास्ति तोयञ्चतुर्गुणमपि गन्धरसेतरत्रिगुणात्मकतेजः कार्यत्वात् तद्व्यतिरेकेण नास्ति तदपि त्रिगुणात्मकं तेजो गन्धरसरूपेतरद्विगुणवायुकार्यत्वात् तद्व्यतिरेकेण नास्ति । सोऽपि द्विगुणात्मको वायुः । शब्दमात्रगुणाकाशकार्यत्वात् तद्व्यतिरेकेण नास्ति । स च शब्दगुण आकाशोऽहङ्कारमिति परमेश्वरसङ्कल्पात्मकाहङ्कारकार्यत्वात् तद्व्यतिरेकेण नास्ति । सदपीयपरूपं महत्तत्त्वं मायापरिमाणत्वात् तद्व्यतिरेकेण नास्ति । तदपि मायाख्यकारणं महत्त्वेन चे त

न्तेऽध्यक्तत्वात्· तद्व्यतिरेकेणना
स्तीत्यनुसन्धानेन· विद्यमानेतिका
र्य्यंकारणात्मकेप्रपञ्चे· चैतन्यमा
त्रावशेषाय : समाधि : · सत्यप
र्य्यवस्यते । तत्तत्त्वमस्यादिवेदा
न्तमहावाक्यार्थज्ञानाभावेनाऽविद्या
तत्कार्य्यस्यानिवृत्तत्वात्· एवचित्तवृ
त्तिकारणसत्त्वेन· पुन : कृत्स्नप्रप
ञ्चोत्थानात्· अयंसुषुप्तिवत्सबी
ज : समाधिर्मुख्य : । मुख्यस्तु·
तत्त्वमस्यादिमहावाक्यार्थसाक्षात्का
रेण· अविद्यायानिवृत्तौसत्त्वक्रमेण
तत्कार्य्यनिवृत्तिरेवाविद्यायापुन
रुत्थानाभावेनतत्कार्य्यस्यापिपु
नरुत्थानाभावान्निर्बीजोऽयमुख्य-
स्त : समाधि : । सएव· सर्व्वेषा
मिन्द्रियकर्म्माणिप्राणकर्माणिचापरे ।
आत्मसंयमयोगाग्नौजुह्वतिज्ञानदी
पितइत्यनेनश्लोकेनप्रदर्शित : । स
र्वाणि । सर्वाणिनिखिलानिस्थूल
रूपाणिसंस्काररूपाणिच । इन्द्रि
यकर्माणि· इन्द्रियाणांश्रोत्रत्वक्
चक्षूरसनघ्राणाख्यानांवक्तृणां· वा
[illegible]क्पाणिपादपायूपस्थाऽऽख्यानांवा
ख्यानाम्· कार्य्याणिकर्मबुद्ध्योः
कर्माणि· शब्दश्रवणस्पर्शग्रहणरूप
दर्शनरसग्रहणगन्धग्रहणानि· वच
नादानगमनविसर्गानन्दा-
ख्यानिच· संकल्पाध्यवसायेच ।

एवंप्राणकर्माणिच· प्राणानां·प्रा
णापानव्यानोदानसमानाख्यानांप
ञ्चानांकर्माणि· बहिर्नयनमधोनय
नमाकुञ्चनप्रसारणादिभिस्पीतस्
माम्नयनमूर्द्ध्वनयनमित्यादीनि : अ
भिमतञ्चज्ञानेन्द्रियाणि· पञ्चकर्मे
न्द्रियाणि· पञ्चप्राणा : · मनोबु
द्धिश्चेतिसप्तदशात्मकंलिङ्गसूक्ष्मम्·
तद्वत्समष्टिरूपं· हिरण्य
गर्भाख्यमित्यभिप्रायेणेतिविदितुं
सर्वाणीतिविशेषणम् । आत्मसंय
मयोगाग्नौ· आत्मविषयक : सं
यमोधारणाध्यानसमाध्यात्मकसमाधि
रूपस्तत्परिपाकेसतियोगो· निरो
धसमाधि : । यं· पतञ्जलि : सू
त्रयामास । व्युत्थाननिरोधसंस्का
रयोरभिभवप्रादुर्भावौनिरोधक्षण
चित्तान्वयोनिरोधपरिणामइति
। व्युत्थानं· क्षिप्तमूढविक्षिप्ताख्य
भूमित्रयम्· तत्संस्कारा : [illegible]
साधिविरोधिन : तेयोगिप्रयत्नेन
प्रतिदिनंप्रतिपदञ्चाभिभूयन्ते·
तद्विरोधिनश्चनिरोधसंस्कारा : प्रा
दुर्भवन्ति· सततनिरोधमात्रक्षणे
नचित्तान्वयोनिरोधपरिणामइति ।
तस्यफलमाह । तत : प्रशान्तवाहि
तासंस्कारादिति । तमोरजसो :
सत्यासत्यविषयेष्वसत्त्वेनशुद्धसत्त्व
रूपंचित्तंप्रशान्तमित्युच्यते । पूर्व

पूर्वं प्रथमसंस्कारपाटवेन तदाधिक्यं प्रशान्तवाहितेति । तत्कारणञ्च सूचयामास । विरामप्रत्ययाभ्यासपूर्वः संस्कारशेषोऽन्य इति । विरामो वृत्तीनां तस्य प्रत्ययः कारणं इत्युपरमार्थः पुरुषप्रयत्नस्तस्याभ्यासः पौनःपुन्येनसम्पादनम् । तत्पूर्वकस्तज्जन्योऽन्यः सम्प्रज्ञातादिलक्षणोऽसम्प्रज्ञातइत्यर्थः । एतादृशीयथात्मसंयमयोगस्य एवाग्निस्तस्मिन् । ज्ञानदीपिते । वा नवेदान्तवाक्यजन्यब्रह्मात्मैक्यसाक्षात्कारः । तेनाविद्यातत्कार्यनाशद्वारादीपितेप्रज्वलितेऽस्मिन् ध्यानपूर्वकेसमाधौसमष्टिलिङ्गशरीरमपरिशुद्धमितिप्रविलापयन्नीत्यर्थः । तदेकतानतामेतिससमाधिरभिधीयते । तत् । ध्यानम् । ऐकतानताम् । ध्येयैकनिर्भासत्वम् । यदाऽभ्येति । तदा । समाधिरितिप्रदिश्यते । लक्षणन्तु । निर्विकारतयावृत्त्या ब्रह्माकारतयापुनः । वृत्तिविस्मरणंसम्यक्समाधिर्ज्ञानसंज्ञकः ॥ अपिच । ध्यातृध्यानेपरित्यज्यक्रमाद्ध्येयैकगोचरम् । निवातदीपवच्चित्तं समाधिरभिधीयतइति ॥ पुनश्च । नित्यंशुद्धंबुद्धियुक्तं सत्यमानन्दमद्वयम् । तुरीयमचरंब्रह्माहमस्मिपरंपदम् । अन्तर्गतत्वेनध्यानंसमाधिरितिगीयते ॥ इ० गा० ४४ ॥ अपिच । तस्यैवकल्पनाहीनंस्वरूपग्रहणंहियत् । मनसाध्याननिष्पाद्यंसमाधिः सोऽभिधीयते ॥ इ० वि० पु० स अपरश्च । इन्द्रियगणसमाहरणमात्मन्येवमन्यत् । अन्तः शीतलतायत्समाधिरितिकथ्यते ॥ इतियोगवाशिष्ठेउपशमप्रकरणम् ॥ समाधीयतेमनोऽस्मिन् । समाधानमनेनवा । समाङ्पूर्वाद्धाञोऽधिकरणादौ । उपसर्गेघोः किः ॥

समाधिविघ्नः । पुं० लयविक्षेपकषायरसास्वादलक्षणं इत्यन्तम् ॥

समाधिस्थः । त्रि० व्युत्थितचित्तं ॥ समाधियुक्तं ॥ यथा । मनः सङ्कल्परहितमिन्द्रियार्थानचिन्तयन् । यस्यब्रह्मणिसंलीनंसमाधिस्थः सकीर्त्तितः ॥ ध्यायतः परमात्मानमात्मस्थंयस्ययोगिनः । मनस्तन्मयतांयातिसमाधिस्थः सकीर्त्तितः ॥ इतिगारुडेगीतासारे २४० अध्यायः ॥

समानः । पुं० इन्नाभिसर्वसन्धिस्थोवायुविशेषे । शरीरमध्यगतेऽग्निसमीपेऽन्नपानादिसमीकरणकारीवायौ । नाभिसंस्थिते ॥ यथा । पीतंभक्षितमाघ्रातंरक्तपित्तकफानिलम् । समंनयतिगात्रेषुसमानो

नामसमाहतत्वादिति । पद्वत्तत्त्ववर्णे पु. ॥ समानशब्देनपूर्वाचार्यैनिर्द्दिष्टाद्धीभिधीयमानेद्वयसमानाङ्गुलिवचनादितिकैयटः ॥ वचनादिति । यथा॰ यूर्ड्डंउन्ने स्वरात् खल् द्वयसमानाङ्गुलिपूर्वंव्याकरणवचनादित्यर्थ इतिविवरणम् । वि॰ सती । साध्वी ॥ समे । तुल्ये । उभावितिविष्वक्ते ॥ एकास्मिन् ॥ समन्तादितित्यमेन । भन॰ । इत्यमरः ॥ समानिधा सम॰ । तात्वोष्ठयवयोः नवनमाविनुमानम् । चागमधासनममित्यभितिमुम्न ॥ सत्रमानेमवसंतद्वतिथा । वीप सर्वनर्वीतिसभावः ॥ समानं मानसमर्थेतिथा । समानस्वच्छन्दसीतिसः ॥

समानकालीनः । त्रि॰ समकालोत्पतिकः ॥ यथा । गोप्रदुह्यमानास्वागतः॰ दुग्धास्वागतइत्यादौ समानकालीनत्वं भावयी । वैतयो विषयकवर्त्तमानदोहनकालीनागमनानुकूलक्रियावान् । एवं गोविषयकालीनदोहनसमानकालीनातीतगमनानुकूलक्रियावानितिबोधः ॥

समानयानकर्म्मा । पुं॰ सम्बः प्रभेदे ॥ यथा । तात्कालिकफललाभार्थं सुसरकालीनफललाभार्थं वायवराजान्तरेणसहान्यंप्रतियानादिक्रं क्रियते॰ ससमानयानकर्म्मासन्धिर्नेयः ॥

समानाधिकरणः । पुं॰ समानविभक्तिः ॥

समानाभिहारः । पुं॰ समानगुणानां मिश्रणे ॥ यथा॰ तीयदनुक्षणलविन्दूनां॰ अग्न्यादिसमाभिहारः यथानेमाहिपादिदुग्धपतितानाम् व्यतुरधानाम् ॥

समानालङ्कृतिः । स्त्री॰ अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । समानालङ्कृतिर्यौगेवस्तुनोरनुरूपयोरिति ॥

समानिका । स्त्री॰ वर्णवृत्तान्तरे ॥ चारनिवधाथदासप्तलाभवेत्तदा । सप्तवर्णनिमिताससमानिकामता ॥ यथा । पद्मपादपद्म यानीचनीरजस्विया ॥ चासितमम्मनोद्भुतं प्रसादमोहितम् ॥ अनुष्टुभेदेपि । ग्लौरजौसमानिकातु । यथा । यत्कृपापाद्यस्मस्तिहत्तस्वागतश्च । खौः समानिकापरेशगोचिताचमत्सरेण ॥

समानोदकः । पुं॰ चतुर्द्दशपुरुषपर्य्यन्तो जन्मनामस्मृतिपर्य्यन्तो च ॥ गोत्रजमात्रे ॥

समानोदर्य्यः । पुं॰ सहोदरे । सोदर्य्ये ॥ समानेउदरेशयितः स्थितः । समानोदरेशयितपोचोदात्तइतियत् । विभाषोदरइतिया

पूर्वं प्रथमसंस्कारपाटवेनतद्बाधि
क्यं प्रधान्तवाहितेति । तत्कारणम्ब
सूत्रयामास । विरामप्रत्ययाभ्यास
पूर्वः संस्कारशेषोऽन्य इति । वि
रामोऽत्र॰वृत्त्युपरमः तस्यप्रत्ययः का
रणं वृत्त्युपरमार्थः पुरुषप्रयत्नस्त
स्याभ्यासः पौनःपुन्येनसम्पाद
नम्॰ तत्पूर्वकस्तज्जन्योऽन्यः स
म्प्रज्ञातादिलक्षणोऽसम्प्रज्ञातइत्य
र्थः । एतादृशोयआत्मसंयमयोगःस
एवास्मिन्॰ज्ञानदीपिते॰श्र
वणवेदान्तवाक्यजन्योब्रह्मात्मैक्यसा
क्षात्कारः॰तेनाविद्यातत्कार्यनाम
हारादीदितिफलन्तोक्तुलितदाथपूर्वं
क्तसमाधीसमष्टिविराड्गतीरमपरेशुद्ध
तिप्रविलापयन्तोत्यर्थः । तदेकतान
तामेतिससमाधिर्विधीयते । तत्
॰ ध्यानम्॰ ऐकतानताम्॰ ध्येये
कनिर्भासत्वम्॰ यदाऽभ्येति॰ 'त
दा॰समाधिरितिगात्र्वे प्रदिश्यते
। तथापन्तु । निर्विकारतयावृत्त्या
ब्रह्माकारतयापुनः । वृत्तिविस्मर
णंसम्यक्समाधिर्ज्ञानसंज्ञकः ॥
अपिच । ध्यातृध्यानेपरित्यज्यक्र
माद्ध्येयैकगोचरम् । निवातदीपव
च्चित्तंसमाधिरभिधीयतइति ॥ पु
नश्च । नित्यंशुद्धंबुद्धियुक्तंसत्यमा
नन्दमद्वयम् । तुरीयमक्षरंब्रह्म
यस्मिन्परंपदम् । अहमस्मीत्यव

स्थानंसमाधिरितिगीयते ॥ इ॰
गा॰ ४४ ॥ अपिच । तस्यैवकल्प
नाहीनंस्वरूपग्रहणंहियत् । मनसा
ध्याननिष्पाद्यंसमाधिः सोऽभिधी
यते ॥ इ॰ वि॰ पु॰ ६ अपरञ्च
। दुःसंवृत्तसमाकारमनात्मत्वेनय
ज्ञतः । अतः शीततनाथस्यस
माधिरितिकथ्यते । इतियोगशा
स्त्रेउपशमप्रकरणम् ॥ समाधी
यतेमनोऽस्मिन्॰ समाधानमनेनवा
। समाङ्पूर्वोधाञोऽधिकरणादौ॰
उपसर्गेघोः किः ॥

समाधिविघ्नः । पुं॰ लयविक्षेपकषा
यरसास्वादलक्षणं पुनस्तु ॥

समाधिस्थः । त्रि॰ व्युत्थितचित्तं ॥
समाधियुक्ते ॥ यथा । मनः स
ङ्कल्परहितमिन्द्रियार्थानचिन्त
यन् । यस्तब्रह्मणिसंलीनंसमाधि
स्थः सकीर्त्तितः ॥ ध्यायतः प
रमात्मानमात्मस्थं यस्ययोगिनः ।
मनस्तक्षयतांयातिसमाधिस्थः स
कीर्त्तितः ॥ इतिगारुडेगीता
सारे २४॰ अध्यायः ॥

समानः । पुं॰ इन्नाभिसर्वसन्धिवृत्ती
वायुविशेषे । शरीरमध्यगतेऽग्नि
समीताऽन्नपानादिसन्नीकरणकरेवा
यौ । नाभिसंस्थिते ॥ यथा । पी
तंभक्षितमाघ्रातंरक्तपित्तकफानि
लम् । समंनयतिगात्रेषुसमानो

नामसमासतद्धित । चन्द्रकलत्तवर्णे
षु ॥ समानशब्दस्य पर्य्यायार्थनि
र्द्देशादेकोऽभिधीयन्ते इसमानाद्ध
तिवचनादिति कैयटः । यथना
दिति । यथा० इदं तत्र पटत्र
सल्ल इसमानाद्धितिप वैय्याकरण
वचनादित्यर्थ इतिविवरणम् । त्रि०
सती । साध्वी ॥ समे । तुल्ये ।
ज्ञानातिरिक्तवर्ण्ये ॥ एकस्मिन् ॥
समन्तादनित्थनेन । सम० । इत
र्थे लिघञ् ॥ समानिता सम० ।
तात्कालीत्यर्थीभवनमक्तिपुचाभव
। चागमथासनमनित्यमितिसुमृन
॥ सचमानेनगर्त्तद्धिता । चाप
सर्णनक्षेतिसभाव : ॥ समानं
मानमस्येतिमा । समानश्च्छन्द
सीतिस : ।

समानकालीनः । त्रि० समकाली
त्यर्थिके ॥ यथा । गोदुह्यमानः
स्तागतः० दुग्धस्तामतत्कालादी
समानकालीनत्वं मापते । तेनगो
विषयकवर्त्तमानदोहनकालीनग
मनानुकूलकृतिमान् । एवं गोविष
यकातीतदोहनसमानकालीनातो
तगमनानुकूलकृतिमानितिबोध ॥

समानयानकर्म्मा । पुं० सन्धेः प्रभेदे
॥ यथा । तात्कालिकफललाभा
र्थं सुतरकालीनफललाभार्थं चायच
राणान्तरेयस्सन्धिःप्रतियानादिक

मं क्रियते० ससमानयानकर्मासन्धि
र्ज्ञेयः ॥

समानाधिकरणः । पुं० समानविष
[illegible] ॥

समानाभिहारः । पुं० समानगुणानां
मिश्रणे ॥ यथा० तोयद्रसुकृतल
बिन्दूनां० अत्राणर्थसमाभिहारः
यथागोमाहिषादिदुग्धपतितानां
च्युदुग्धानाम् ॥

समानालङ्कृतः । स्त्री० अलङ्कारवि
शेषे ॥ यथा । समानालङ्कृतिर्यो
गैवस्तुनोरनुरूपयोरिति ॥

समानिका । स्त्री० पद्यवृत्तान्तरे ॥
चारमेकणादशसङ्ख्याभवेत्तदा :
समवर्णमिर्निशासाःसमानिकामता
। यथा । पञ्चचारुचञ्चदामीतनीर
जस्थिरा ॥ चालिभम्बमेघ्वतं प
ह्वादमोथितम् ॥ चमुद्गवृसेदेपि
। स्त्रीरत्नीसमानिकातु । यथा ।
यत्कृत्पादवन्मसिद्धान्तलागत
च । धीः समानिकापरेणगी
भिताचमत्मरेण ॥

समानोदकः । पुं० चतुर्द्दशपुरुषप
र्य्यन्तं जन्मनामस्मृतिपर्य्यन्तं च ॥
गोत्रजमात्रे ॥

समानोदर्य्यः । पुं० सहोदरे । सो
दर्य्ये ॥ समानोदरेशयितः स्थि
तः । समानोदरेशयितयोचोदा
त्तश्चेतियत् । विभाषोदरद्धतिपा

न्यपदार्थप्रधानः । क्वचिदुभयपदार्थप्रधान इति ॥ पुनश्च द्विविधो नित्याऽनित्यभेदात् । अविग्रहो नित्यसमासः । अस्वपदविग्रहो वा । समस्यमानयावत्पदरहितविग्रहवत्त्वमिति यावत् ॥ तद्भिन्नोऽनित्यः ॥ अपिच । कृत्तद्धितसमासैकशेषसनाद्यन्तधातुरूपाः पञ्चवृत्तयः । परार्थाभिधानं वृत्तिः । परशब्दस्य शब्दान्तरस्यार्थस्तदभिधानमिति यावत् । स्वार्थबोधकशक्तिविशेषः । सा द्विधा । लौकिकोऽलौकिकश्च । परिनिष्ठितत्वात्साधुर्लौकिकः । प्रयोगानर्होऽसाधुरलौकिकः । यथा राज्ञः पुरुषः । राजन् अस् पुरुष सु इति । अविग्रहो नित्यसमासोऽस्वपदविग्रहो वा । समासश्चतुर्द्धेति प्रायोवादः । अव्ययीभावतत्पुरुषबहुव्रीहिद्वन्द्वाधिकारविहितानामपि सह सुपेति विधानात् । पूर्वपदार्थप्रधानोऽव्ययीभावः । उत्तरपदार्थप्रधानस्तत्पुरुषः । अन्यपदार्थप्रधानो बहुव्रीहिः । उभयपदार्थप्रधानो द्वन्द्वः इत्यपि प्रायोवादः प्रायोऽभिप्रायः । सूपप्रति उन्मत्तगङ्गमित्याद्यव्ययीभावे अतिमालादौ तत्पुरुषे द्वित्राः सप्तपत्न्यादिबहुव्रीहौ दन्तोष्ठमित्यादिद्वन्द्वे चाभावात् । तत्पुरुषविशेषः कर्मधारयः तद्विशेषो द्विगुः । अनेकपदत्वं द्वन्द्वबहुव्रीह्योरेव तत्पुरुषस्य क्वचिदेवेत्युक्तम् ॥ किञ्च । सुपां सुपा तिङा नाम्ना धातुनाऽथ तिङां तिङा । सुबन्तेनेति विज्ञेयः समासः षड्विधो बुधैः ॥ सुपा॰ राजपुरुषः । तिङा॰ पर्यभूषत् । नाम्ना॰ कुम्भकारः । धातुना॰ कटप्रूः अजस्रम् । तिङां॰ तिङा॰ पिबतखादत । तिङां सुपा॰ कृन्तविचक्षणेति यस्यां क्रियायां सा कृन्तविचक्षणा । एहीडादयोऽन्यपदार्थे इति॰ मयूरव्यंसकादौ पाठात् समासः । समुदाये । समष्टि ॥

समासक्तः । त्रि॰ सम्यगासक्ते । संयुक्ते ॥

समासञ्जनम् । न॰ समासङ्गे । मेलने संयोगे ।

समासत्तिः । स्त्री॰ संनिकर्षे ॥

समासन्नः । त्रि॰ प्रत्यासन्ने । निकटवर्त्तिनि ॥ समासीदति स्म । षद्लृ॰ । गत्यर्थेति क्तः । समासादितेऽप्यत्र ॥

समासवान् । पुं॰ तुन्ने । नन्दिवृक्षे ॥ त्रि॰ समासाश्रये । समासविशिष्टे ॥

समासादितः । त्रि॰ आहृते । प्राप्ते ॥

समासाद्यः । त्रि॰ प्राप्ये । गम्ये ।

आसु श्लक्ष्णे । समासाद्यते । पद्
म्० । अद्दशोद्ध्यं तु
समासार्था । स्त्री० समस्यायाम् ।
पूरणकृतपदार्थकाङ्क्षायाम् । क
विशक्तिपरीक्षार्थमपूर्णतयैवपठ्य
मानायाम् । यथा । शतचन्द्रं न
भस्तलमिति । तत्र० दामोदरक
राघातविह्वलीकृतचेतसा । दृष्टं चा
णूरमल्लेनेत्यादिना० सा० पूर्यते
। समासार्थीयश्चा ।।
समासोक्तिः । स्त्री० अर्थालङ्कारभेदे
। यथा । परोक्तिर्भेदकैः श्लिष्टैः
समासोक्तिः । प्रकृतार्थप्रतिपाद
कवाक्येन० श्लिष्टविशेषणमाहात्म्या
न्नतुविशेष्यस्यसामर्थ्यादपि० यदप्र
कृतस्यार्थस्याभिधानसासमासोक्तिः
। उदाहरणम् । लहिऊणतुज्झबाहु
फंससंजीएसकोविउल्लासो । जय
लच्छीतुपरिरम्भविरहिआतुव्वनाथ
सो । अमलयलच्छीश्चन्द्रकीर्त्तिवस
मान्नावायकस्य नास्ति । प्राकृत
स्य संस्कृतन्तु । लब्ध्वातवबाहुस्पर्श
यस्याः सकोऽप्युल्लासः । जयलक्ष्मी
स्तवविरहेणखलूज्ज्वलातुरं सानु
सेति । अपबाहुस्पर्शलाभप्रयुक्तो
ल्लासादिसाधारणविशेषणमाहात्म्य
लक्ष्मीवृत्तान्तोनायिकावृत्तान्तरूप
तयागम्यतइतिसमासोक्तिरलङ्का
रः ॥

समाहरणम् । न० समाहारे ।
समाहारः । पुं० । समुच्चये । समुदा
यकरणे । एकत्रकरणे । बहूनामभि
न्नानांवाद्रव्याणामेकबुद्ध्याविषयकम्
लौकिसंबन्धनयदेकीकरणे । सङ्क्षे
पे । सन्धौ । संहतिप्रधानेवार्थवि
शेषे । यथा । छत्रोपानहमृषात्व
चम् । अशोहपदमिति । अत्र
संहतेरेकत्वाद्देकवचनं नित्यक्लीब
ताचभवतो । समाहरणम् । ह
ञ० । घञ् । सम्यगाहारे ।
समाहितः । त्रि० यतात्मनि । अ
नन्यमनसि । समाहितत्वमैका
ग्र्यंमनसः श्रवणादिषु । समाधि
स्थे । उक्तं सत्यामि । आहिते
। निर्णयीकृते । प्रतिज्ञाते ।
सङ्गते । स्वीकृते । समाधीयते
स्म । क्तः । दधातेर्हिः । सम्य
गाहितः स्थितोयत्र । सावधाने ।
अलङ्कारान्तरे ।
समाहृतः । त्रि० सम्मिलिते ।
समाहृतिः । स्त्री० सङ्ग्रहे । समा
हरणम् । भावेक्तिन् । एकार्थ
कानामनेकार्थकानांवाएकाभि
प्रायाणांवाक्यानांसमाहरणे । स
क्रियते० सङ्क्षेपेणप्रतिपाद्यतेऽन
या । क्तिन् ।
समाह्वयः । पुं० आह्वाने । सङ्गरे ।
आह्वाने । प्राणिद्यूते । पशुभिः

पञ्चिभिर्यान्ति ॥ तस्मिन्निबर्त्य यथा । द्यूतं समाह्वयश्चैव राजा राष्ट्रान्निवारयेत् । राज्यान्तकरणावेतौ द्वौ दोषौ पृथिवीक्षिताम् ॥ प्रकाशमेतत्तास्कर्य्यं यद्देवनसमाह्वयौ । तयोर्नित्यं प्रतीघाते नृपतिर्यत्नवान् भवेत् ॥ अप्राणिभिर्यत् क्रियते तल्लोके द्यूतमुच्यते । प्राणिभिः क्रियते यस्तु स विज्ञेयः समाह्वयः ॥ द्यूतं समाह्वयञ्चैव यः कुर्य्यात् कारयेत वा । तान् सर्वान् घातयेद्राजा शूद्रांश्च द्विजलिङ्गिन इति ॥ स समाह्वयतेऽत्र । ह्वेञ् स्पर्द्धायाम् । पुंसीति घः । आतश्चोपसर्गे इत्यङ् वा ॥

समाह्वा । स्त्री॰ गोजिह्वायाम् । गोजियापत्रा॰ इ॰ भा॰ प्रसिद्धा ॥

समित् । अ॰ मिन्दायाम् ॥

समित् । स्त्री॰ युद्धे । अयोध्ने । रणे ॥ समयनम् । इणगतौ । सम्पदादित्वात् क्विप् । तुक् ॥

समित : । त्रि॰ सङ्गते ॥ सम्यक् इतः ॥

समिता । स्त्री॰ गोधूमचूर्णविशेषे । मयदा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ यथा । गोधूमाः सबलाधौताः कुट्टिताः शोषितास्ततः । पेषिता यन्त्रनिष्पिष्टाश्चालिताः समिता मता इति राजनिर्घण्टः ॥

समिति : । स्त्री॰ आजौ । सम्पराये । सभायाम् ॥ सङ्गमे । साम्ये ॥ संहतौ ॥ सहविद्यमानानामितिः सम्मितिः प्रमाऽस्याम् । समयनम् सभी यदेषाऽस्याम् । इणगतौ । क्तिन् । समयन्त्यस्यांशो ॥

समितिञ्जय : । पुं॰ धीवरे ॥ समितौ युद्धे जयति । जिजये । संज्ञायां भृतवृजीत्यादिना खच् मुमागमः ॥ समितिं युद्धं जयतीति वा ॥

समितिनन्दन : । त्रि॰ युद्धेऽनुकूले ॥ नन्दतीति नन्दनः । समितौ युद्धे नन्दनः ॥

समिथ : । पुं॰ वह्नौ ॥ समेति । इण् थक् ॥ समीयन्तेऽत्र इति वा ॥ सङ्ग्रामे सम्यगितिवयाथ अत्र ॥

समिद्ध : । त्रि॰ प्रज्वलिते । सम्यग् दीप्ते । समिद्धिन्धनात् प्रज्वलितौ दीप्तो निष्ठा ॥

समिद्वर : । पुं॰ किंशुकवृक्षे ॥

समिध् । स्त्री॰ अग्निसन्दीपनार्थं हव्य काष्ठादौ । इन्धने । एधसि । समिन्धने । ईन्धन॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ समिध्यतेऽनया । ञिइन्धी दीप्तौ । सम्पदादित्वात् करणे क्विप् । न लोपः ॥ होमीयकाष्ठे ॥ तल्लक्षणं यथा । प्रादेशमात्राः समिधः वल्काद्यपलाशिनीः । समिधः स

कल्पयेत्प्राज्ञः सर्वकर्मसु सर्वदा ॥ इति मत्स्यपुराणम् ॥ छन्दोगपरिशिष्टेऽपि । नाङ्गुष्ठादधिका ग्राह्या समित्स्थूलतया क्वचित् । न निर्मुक्तत्वचा चैव न सकीटा न पाटिता ॥ प्रादेशान्नाधिका नोना तथा न स्याद्विशाखिका । न सपर्णा न निर्वीर्या होमेषु च विजानतेति ॥ निषिद्धलक्षणं यथा । विशीर्णा विदला ह्रस्वा वक्राः स्थूला द्विधाकृताः । कृमिदष्टा च दीर्घा च समिधो नैव धारयेत् ॥ अथ दोषा यथा । विशीर्णायुःक्षयं कुर्याद्विदला पुत्रनाशिनी । ह्रस्वा नाशयते पत्नीं वक्रा बन्धुविनाशिनी ॥ कृमिदष्टा रोगकरी विद्वेषकरी द्विधा । पशून्मारयते दीर्घा स्थूला चार्थविनाशिनीति तत्त्वम् ॥ अथ कार्यासमिधो यथा । अर्कः पलाशः खदिरस्त्वपामार्गोऽथ पिप्पलः । उदुम्बरः शमी दूर्वाः कुशाश्च समिधः क्रमादिति ॥

समिधः । पुं० असितार्चिषि । अग्नौ ।

समिन्धनम् । न० समिधि ॥

समिरः । पुं० वायौ ॥ इ० टी० भरतः ॥

समी । स्त्री० शम्याम् । वीजकुपत्राम् : समति । सम० । अच् । गौरादिः ॥

समीकम् । न० साम्परायिके । युद्धे ॥ समनम् । सम० । अनीकादयश्चेति कन् ॥ सम्यगयनं वा । ईगत्यां क्ते । बाहुलकात्कः ॥

समीक्षम् । न० सांख्यशास्त्रे ॥

समीक्षणम् । न० सम्यङ्निरूपणे ॥ अन्वेषणे ॥ सम्यक्प्रकारेणेक्षणं दर्शनम् ॥

समीक्षा । स्त्री० तत्त्वे ॥ बुद्धौ ॥ निभालने । समीक्षणे । दर्शने ॥ मीमांसाशास्त्रे । सम्यगीक्षणमनया वा ॥ ईक्ष० । गुरोश्चेत्यः । टाप् । यद्वा ॥

समीक्ष्यः । त्रि० समीक्षणीये । दर्शनीये ।

समीक्ष्यमाणः । त्रि० प्रेक्ष्यमाणे ॥

समीपः । पुं० समुद्रे । अकूपारे ॥ संयन्ति यस्मिन् । इण्० । समीपादिति घट् दीर्घश्च धातोः ॥

समीची । स्त्री० मृग्याम् । एण्याम् ॥ वन्दनायाम् ॥ टित्वान्ङीप् ॥

समीचीनम् । न० सत्ये । उचिते । तथ्ये ।' त्रि० तद्वति ॥ सम्यगेव । विभाषाञ्चेरदिक्स्त्रियामिति खः । सम : समि ॥ शोभने ॥

समीनः । त्रि० समाम्० अधीष्टे० भृते० भूते० भाविनि । समायाः खः ॥ मीनसहिते ॥

समीपः । त्रि० अव्यवहिते । निकटे

समुद्रगा । स्त्री॰ नद्याम् ॥

समुद्रगृहम् । न॰ जलयन्त्रालये । फुहारिकाघर॰ इ॰ भा॰ पि॰ शेष : ॥

समुद्रचुलुक : । पुं॰ अगस्त्यमुनौ ॥ समुद्रश्चुलुकोगण्डूषोऽस्य ॥

समुद्रदयिता । स्त्री॰ नद्याम् ॥

समुद्रनवनीतम् । न॰ पीयूषे । चन्द्रे ॥ समुद्रस्य नवनीतमिव ॥

समुद्रनेमि : । स्त्री॰ समुद्रमेखलायाम् । भूमौ ॥ समुद्रोनेमिरिव नेमिरस्या : ॥

समुद्रफलम् । न॰ अब्धिफले । औषधविशेषे ॥ तद्गुणायथा । फलं समुद्रस्फटूष्यकारि॰ वातामयं भूतनिरोधकारि । त्रिदोषदावानलदोषहारिकफामयभ्रान्तिनिरोधकारीतिरा॰ नि॰ वर्ग :॰ ॥

समुद्रफेन : । पुं॰ फेने । अब्धिकफे । हिण्डीरे ॥ समुद्रफेनश्चक्षुष्योलेखन : शीतल : सर : । कषायोविषपित्तघ : कर्णरुक्कफहृल्लघु ॥

समुद्रमेखला । स्त्री॰ भुवि । पृथ्वीयाम् । विश्वम्भरायाम् ॥ स्थिरायाम् ॥ समुद्रोमेखलायस्या : ॥

समुद्रयात्रा । स्त्री॰ पोतेनसमुद्रगमने ॥ समुद्रयात्रादय : कलौ निषिद्धायथा । समुद्रयात्रास्वीकार : कमण्डलुविधारणम् । द्विजानामसवर्णासुकन्यासूपयमस्तथा । देवरेणसुतोत्पत्तिर्मधुपर्के पशोर्वध : । मांसादनं तथाश्राद्धे वानप्रस्थाश्रमस्तथा ॥ दत्तायाश्चैव कन्यायापुनर्दानं वरस्य च । दीर्घकालं ब्रह्मचर्यं नरमेधाश्वमेधकौ ॥ महाप्रस्थानगमनं गोमेधश्च तथा मख : । इमान्धर्मान्कलियुगे वर्ज्यानाहुर्मनीषिण : इतिबृहन्नारदीयम् ॥ अपिच । एतानिलोकगुप्तार्थं कलेरादौ महात्मभि : । निवर्तितानिकार्याणिव्यवस्था॰ पूर्वकं बुधै : रिति ॥

समुद्रयानम् । न॰ पोते । वहित्रे ॥ यथा । समुद्रयानेरत्नानिमहामूल्यानिसाधुभि : । रत्नपरीक्षकै : सार्द्धमानयिष्येबहूनिचेतिस राहपुराणम् ॥

समुद्रयायी । त्रि॰ समुद्रेणद्वीपाद्द्वीपान्तरगामिनिवणिजे ॥ समुद्रयायीवन्दीचरौ लिक : कूटकारक : इतिमनु : ॥ समुद्रयायिभि : सार्द्धं संविदं सूच्यनिर्गतद् तिवराहपुराणं ॥

समुद्ररसना । स्त्री॰ पृथ्व्याम् ॥ समुद्रोरसनाकाञ्चीयस्या : ॥

समुद्रलवणम् । न॰ पाङ्गे । सिन्धु

टे । सामुद्रे ॥ समुद्रलवणम् । समुद्रजलजातं लवणं वा ॥

समुद्रवह्निः । पुं॰ वाडवे । वडवानले ॥

समुद्रविजयः । पुं॰ दशार्हे तु पितरि ॥

समुद्रसिन्धुसङ्गमः । पुं॰ । तीर्थविशेषे ॥

समुद्रसुभगा । स्त्री॰ गङ्गायाम् ॥

समुद्रा । स्त्री॰ शम्यां ॥ शम्यां ॥

समुद्रान्तम् । न॰ जातीफले ॥ व्यावसाने ॥

समुद्रान्ता । स्त्री॰ सुरभिवृक्ष्याम् कार्पास्याम् ॥ समुद्रोऽन्तोयस्याः ॥ यथा । सुद्रयासकलं मानिनाः समीपोयस्याः । चाच्छादकत्वात् ॥ दुरालभायाम् । यासे । यवासे ॥ समुद्रोऽन्तोऽवयवः । अर्णवाद्य ॥ समुद्रोऽन्तोऽस्याः ॥ मरुन्मालायाम् ॥ पृक्कायाम् ॥ समुद्रोऽन्तोऽस्याः ॥

समुद्राम्बरा । स्त्री॰ पृथिव्याम् । अवन्यायाम् ॥ समुद्रोऽम्बरं वसनं यस्याः ॥

समुद्रायणा । स्त्री॰ नद्याम् । सरिति ॥ समुद्रोऽयनं गतिर्यस्याः ॥

समुद्रारुः । पुं॰ ग्राहविशेषे ॥ सेतुबन्धे ॥ तिमिङ्गिले ॥

समुद्रेक्षः । पुं॰ प्रादुर्भावे ॥

समुन्दनम् । न॰ आर्द्रीभावे । तेमे।

सोमे । उन्दी॰ ल्युट् ॥

समुन्नः । त्रि॰ आर्द्रे ॥ समुनत्ति । उन्दी॰ अकर्मकत्वात् कर्त्तरि क्तः । नुदविदेति पक्षे नत्वम् । सम्यगुन्नं क्लिन्नं वा ॥

समुन्नतः । त्रि॰ समुन्नद्धे ॥ तत्त्वविशेषे । पु॰ धर्षिः ॥

समुन्नतिः । स्त्री॰ समुच्छ्रये । उत्सेधे ॥ अतिशये ॥

समुन्नद्धः । त्रि॰ समुन्नते ॥ पण्डितम्मन्ये ॥ गर्विते । दृप्ते ॥ ऊर्ध्वं बद्धे ॥ प्रभौ ॥

समुन्नयः । पुं॰ समुच्छ्रये ॥

समुन्नाहः । पुं॰ उच्छ्राये ॥

समुपक्रमः । पुं॰ आरम्भे ॥ समुपक्रमणम् । क्रमु॰ । घञ् ॥

समुपजोषम् । अ॰ आनन्दे । आख्यातार्थे ॥ समुपजोषणम् । जुषी प्रीतिसेवनयोः । अम् प्रत्ययः ॥

समुपस्थितः । त्रि॰ प्राप्ते ॥

समुपेतः । त्रि॰ सम्प्राप्ते ॥

समुपोढविधान् । त्रि॰ सम्यगुपगते ॥

समुल्लसन् । त्रि॰ सम्यगुल्लासयुक्ते ॥ यथा । दरविगलितसमुल्लसद्दनकान्ति मृगाक्षीवलितवानलभिन्नं भजितानि धनूंषि यस्याः । शिरीषमयच क्रिराचयचनकृति सन्तोलनोतु अमङ्गलो : सपदि भग्नतमोऽरहणा ॥

समुल्लिखन् । त्रि॰ पादादिनाभूमि

खननकर्त्तरि ।

समुल्लेख । पुं॰ सम्यक्कथने । सम्यगु
त्पाटने ॥

समूढ : । त्रि॰ पुञ्जिते । भुग्ने ॥ स
द्योजाते ॥ अनुपप्लुते ॥ शोधिते
॥ हसिते ॥ ऊढे ॥ विवाहिते ॥

समूर : । पुं॰ शम्बरयोनौ । हरिण
प्रभेदे ॥ शोभकायुरूपश्च ॥

समूल । त्रि॰ सप्रमाणके । मूलस
हिते । मूलेनसहवर्त्तमानइति
तथा ॥

समूह : । पुं॰ व्यूहे । सन्दोहे । व्रजे
। समुदाये ॥ समूहारे ॥ अह॰
घञ् ॥

समूहचार : । पुं॰ वारनिकुरम्बे ॥

समूहगन्धम् । न॰ जवादिनि । गन्धा
ख्य ॥

समूहनी । स्त्री॰ अवन्याम् । सम्मा
र्जन्याम् ॥

समूहित : । त्रि॰ एकत्रीकृते ॥

समूह्य : । पुं॰ यज्ञाग्नौ । परिचा
य्ये । उपचाय्ये ॥ समुह्यते॰ सम्
ह्यतेया । बहुप्रायो॰ अयवितर्क
वा । अग्नौपरिचाय्योपचाय्यसम्
ह्याःइतिसाधुः । अग्नियारणार्थे
स्थानविशेषे ॥

समृद्ध : । त्रि॰ अधिकद्धौ । सम
द्धियुक्ते ॥ समृध्नोतिस्म । अधुङ्
वृद्धौ । अकर्मकत्वात्कर्त्तरिक्तः ॥

समृद्धिः । स्त्री॰ महद्धौ । एधाया
म् । धनसम्पत्तौ । अपेक्षितार्थस
म्पत्तौ ॥ समर्द्धनम् । अधु॰ ।
क्तिन् ॥

समेत : । त्रि॰ मिलिते । संयुक्ते ॥
यथा । श्रीनाथेनसमेताःश्वसन्त्यंशुव
क्त्रेम्निमिति ॥ अपिच । नामसमेत
ङ्कृतसङ्केतंवादयतेमृदुवेणुमिति ॥

समेत्य । अ॰ मिलित्वेत्यर्थे ॥

समेधित : । त्रि॰ सम्यग्वर्द्धिते ॥

समोदकम् । न॰ मथिताद्धोम्बुदधिनि
। उदश्वित्ति । सममुदकयस्मिन् ॥

समोसा । पुं॰ खनाम्नेवलोकभाषा
याम् सूदशास्त्रे अप्रसिद्धेखाद्यवि
शेषे ॥ निर्माणप्रकारोयथा । मण्ड
कसमकृतापट्टोपूर्यन्तप्रपूरिता ।
वेष्टयित्वाटकाकारंसम्यक्तिप्ये त्क
लिकया । घृतेपचेत्समोसेतिनाम्ना
प्रोक्तिःसूपकैः ॥ सुरुच्यंवातकिद्
ल्यंवृष्य पित्तापहंगुरु । विष्टम्भि
गुणैर्येमांसभेदात्प्रजायते ॥

सम्पत्ति । स्त्री॰ विभवोत्कर्षे । ■
र्प्ययाम् । सम्पद् ॥ साचेयानपत्नी
यथा । देशानपत्नीसम्पत्ति पूजिता
असुरैर्नरै । सर्वलोकादरिद्रास्तज
गत्सुयस्याविनेतिभारतम् । इ
ष्टप्राप्तौ ॥ सम्पदनमनयोवा । प
दगतौ । स्त्रियाक्तिन् । सतौ ।
ऋद्धिनामौषधौ ॥ गुणोत्कर्षे ॥

सम्पत्, द्, स्त्री० भूतौ । गुणोत्कर्षे । हारभेदे ॥ सम्पद्नमनयोश्च । पद० । सम्पदादित्वात् क्विप् ॥ अथसम्पद्द्वयमन्ते सल्लोकमर्थिक सं प । मप्तत्रिंशतं सम्पत्तथा प्राप्यमवाफलम् । दर्शीमतारोयाम् । यास्त्रमासक्तौशरीरारम्भकालेपुण्यादिकर्मभिरभिव्यक्ताराम् । साद्विधा । दैवी० आसुरीति भेदात् । अनयोर्विस्तारस्तु भगवद्गीतायांषोडशाध्यायेयथा । श्रीभगवानुवाच । अभयंसत्त्वसंशुद्धिर्ज्ञानयोगव्यवस्थितिः । दानंदमश्चयज्ञश्चस्वाध्यायस्तपआर्जवम् । अहिंसासत्यमक्रोधस्त्यागःशान्तिरपैशुनम् । दयाभूतेष्वलोलुप्त्वंमार्दवंह्रीरचापलम् ॥ तेजःक्षमाधृतिः शौचमद्रोहोनातिमानिता । भवन्तिसम्पदंदैवीमभिजातस्यभारत ॥ दम्भोदर्पोऽभिमानश्चक्रोधः पारुष्यमेवच । अज्ञानंचाभिजातस्य पार्थसम्पदमासुरीम् ॥ दैवीसम्पद्विमोक्षायनिबन्धायासुरीमता । माशुचःसम्पदंदैवीमभिजातोऽसि पाण्डव ॥ द्वौभूतसर्गौलोकेऽस्मिन् दैवआसुरएवच । दैवोविस्तरशः प्रोक्तआसुरंपार्थमेशृणु ॥ प्रवृत्तिंचनिवृत्तिंचजनानविदुरासुराः । नशौचंनापिचाचारोनसत्यंतेषुविद्यते ॥ असत्यमप्रतिष्ठन्ते जगदाहुरनीश्वरम् । अपरस्परसम्भूतं किमन्यत्कामहैतुकम् ॥ एतांदृष्टिमवष्टभ्यनष्टात्मानोऽल्पबुद्धयः । प्रभवन्त्युग्रकर्माणः क्षयायजगतोऽहिताः ॥ काममाश्रित्यदुष्पूरंदम्भमानमदान्विताः । मोहाद्गृहीत्वाऽसद्ग्राहान्प्रवर्त्तन्तेऽशुचिव्रताः ॥ १० ॥ चिन्तामपरिमेयाञ्चप्रलयान्तामुपाश्रिताः । कामोपभोगपरमाएतावदितिनिश्चिताः ॥ आशापाशशतैर्बद्धाः कामक्रोधपरायणाः । ईहन्तेकामभोगार्थमन्यायेनार्थसञ्चयान् ॥ इदमद्यमयालब्धमिदंप्राप्स्येमनोरथम् । इदमस्तीदमपिमेभविष्यतिपुनर्धनम् ॥ असौमयाहतःशत्रुर्हनिष्येचापरानपि । ईश्वरोऽहमहंभोगीसिद्धोऽहंबलवान्सुखी ॥ आढ्योऽभिजनवानस्मिकोऽन्योऽस्तिसदृशोमया । यक्ष्येदास्यामिमोदिष्यइत्यज्ञानविमोहिताः ॥ अनेकचित्तविभ्रान्तामोहजालसमावृताः । प्रसक्ताःकामभोगेषुपतन्तिनरकेऽशुचौ ॥ आत्मसम्भाविताःस्तब्धाधनमानमदान्विताः । यजन्तेनामयज्ञैस्तेदम्भेनाविधिपूर्वकम् ॥ अहङ्कारंबलंदर्पंकामंक्रोधञ्चसंश्रिताः । मामात्मपरदेहेषुप्रद्विषन्तोऽभ्यसूयकाः ॥

सम्प्रदाय : । पुं॰ गुरुपरम्परागतसदुपदेशे । आम्नाये ॥ आगमोक्ता वैष्णवसम्प्रदायाश्चा । श्रीशिव उवाच । वैखानः सामवेदादौ श्रीराधावल्लभी तथा । गोकुलेशो महेशानि तथा वृन्दावनी भवेत् ॥ पाञ्चरात्रः सप्तमः स्यात् षष्ठः श्रीवीरवैष्णवः । रामानन्दी हरिव्यासी निम्बार्कश्च महेश्वरि ॥ ततो भागवतो देवि दश प्रकीर्तिताः । शिखी मुण्डी जटी चैव दिग्विदण्डी क्रमेण च ॥ एकदण्डी महेशानि वीरश्चैव तथैव च । सप्तमा श्रुता : प्रोक्ता द्वादशाधा आश्रमता : । एतेषां शासनं देवि शृणुष्वेकमनाः प्रिये । वैदिकं सर्वं सम्प्रतिपन्नं वा : ॥ वैखानसादिदोषाद्यैर्भूषित : स्यात् सर्ववैष्णव : । श्रीराधावल्लभं देवि शृणुष्व नेमशाश्वतं ॥ वैष्णवाचारनिरतो विष्णुतन्त्रैकपारग : । अनन्यचेता : शान्तात्मा विष्णुचिन्तापरायण ॥ श्रीराधावल्लभो देवि कुलेशं शृणु प्रिये । नानाभूषणसम्पन्नो नानासुगन्धिभूषित : । गवां कुलं प्रोषितो क्रीडितापरः कृष्णरूपधृक् । शरीरमर्पणं प्राणादिसन्निवेदनकारक : ॥ अनन्य : भक्तिपरो देवि वर्धिते वागरूपधृक् । गन्धर्वाचारनिरतो लसावेशनतत्पर : ॥ सम्प्रदायो गोकुलेश : सर्वसिद्धिकरो भुवि । वृन्दावनाख्यं देवि शृणुष्वैकेन साम्प्रतम् ॥ विगतार्थ : प्रसन्नात्मा विष्णुभक्तिपरायण : । कामिनीसङ्गचपलो वनक्रीडाविनोदधृक् ॥ सौगन्ध्यभूषिततनु : स्वोध्यानैकपरायण : । विष्णुसारूप्यतत्त्वज्ञ : प्रोक्तो वृन्दावनो मिये ॥ पाञ्चरात्रो महेशानि धैर्यवीरवैष्णव : ॥ पञ्चमेव महेशानि कोर्तित : परमेश्वरि ॥ रामकिरितविख्यात रामः शिव : परिकीर्तित : । सदानन्दो शान्तचित्तो प्रसन्नात्मा विचारधृक् ॥ सर्वपसमरूपधरो रामानन्दी प्रकीर्तित : । हरिव्यासं महेशानि विधिस्मरदवधारय ॥ पापसंहरणासक्तो विष्णुभक्तो जितेन्द्रिय : । यमादिनियमेषु सोभक्त्या चारपरायण : । लोपयोगकलनापरकार्यपरायण : । हरिव्यासो महेशानि शिवभक्तिस्वरूपधृक् ॥ निम्बार्काख्यं सम्प्रदायं शृणुष्वेकेन साम्प्रतम् । नित्यार्चनकामासक्त : स्वतन्त्रैकपरायण : ॥ बाह्यपूजादिनिरतो नान्यमक्त : प्रसन्नधी : । स्वार्थपरान्वित : स्वच्छ : स्वच्छन्दाचाररतत्पर : ॥ स्वदन्तस्मार्तविद्वेषी निम्बार्को भगवान् हरि : ॥ अथ भागवतं देवि कथयामि शृणु प्रिये । विष्णुभक्त्येकनिपुणो विजितात्मा

प्रसन्नधीः ॥ श्रीसम्प्रदायान्वितादेवि
तदन्याचारतत्पर । सम्प्रदायान्वि
तादेवि तथा स्वरूपवेषधृक् ॥ शैवश्च वै
ष्णवश्चैव तत्पुनः सम्प्रदायतः ।
वैष्णवविष्णुतत्त्वज्ञ प्रोक्तो भागवतः
प्रिये ॥ इति श्रीशक्तिसङ्गमतन्त्रे १
खण्डे ८ पटलः ॥ पद्मपुराणोक्ता
वैष्णवसम्प्रदायभेदा यथा । श्रीम
न्नारायणो ब्रह्मा नारदो व्यासएव च ।
श्रीलमध्वपद्मनाभो नृहरिर्माधवस्त
था ॥ अक्षोभ्यो जयतीर्थश्च ज्ञानसि
न्धुर्दयानिधिः । विद्यानिधिश्च राजे
न्द्रो जयधर्ममुनिस्तथा । पुरुषोत्त
मो ब्रह्मण्यो व्यासतीर्थमुनिस्तथा ।
श्रीमल्लक्ष्मीपतिः श्रीमान्माधवेन्द्र
पुरिस्तथा ॥ सम्प्रदायविहीना ये म
न्त्रास्ते निष्फला मताः । अतः क
लौ भविष्यन्ति चत्वारः सम्प्रदायि
नः । श्रीमाध्वरुद्रसनका वैष्णवाः
क्षितिपावनाइति ॥ सम्प्रदानम् ।
सुदान० । घञ्० भावइतियुक् ॥
सम्प्रधारणम् । न० विचारे । सम्प्रश्ने ।
सम्प्रधारणा । स्त्री० उचितानुचितनि
रूपे । सङ्घर्षे । इदमुचितमेवेति
निश्चये ॥ सम्प्रधारणम् । धृञ्० ।
ण्यन्तः । भावेल्युट् ॥
सम्प्रमोषः । पुं० विस्मरणे ॥
सम्प्रयोगः । पुं० रते ॥ निधुवने ॥
॥ अन्विती । सम्बन्धे ॥ कार्मणे ।
वशीकरणादिकर्मणि ॥ त्रि० प्रार्थि
ते ॥
सम्प्रयोगी । पुं० कामकेली । कामी
कामुके । सम्प्रयोजके ॥
सम्प्रश्नः । पुं० सम्प्रधारणे ॥
सम्प्रसादः । पुं० सुषुप्त्यवस्थायां ॥ स
म्यक्प्रसीदत्यस्मिन् । सम्पूर्व० । ष
ञ् ॥ विद्युति ॥ प्रात्रे ॥
सम्प्रसाधनम् । न० पवित्रीकरणे ॥
शोभाजनके ॥
सम्प्रहारः । पुं० गतौ ॥ युद्धे । रणे
सम्प्रहरणम् । हृञ्० । घञ् ॥
हननि० इतिधरणिः ॥
सम्प्रहृष्टः । त्रि० पुलकिते । पुलकि
तगात्रे ॥
सम्प्राप्तः । त्रि० समागते ॥ सम्यक्
प्रकारेणप्राप्त० ॥
सम्प्राप्तिः । स्त्री० सम्यक्प्रापणे ।
सम्प्रैषः । पुं० निदेशे । विधौ ॥
सम्प्लवः । पुं० एकीभाविनीतरैरवय
वीभावे ॥ व्यामिश्रणे ॥ महापूरे ॥
वारिपूरे ॥ प्रलये ॥ सङ्क्षोभे ॥ उ
न्नते ॥ यथा । मेघः सम्प्लवते ॥
सम्प्लवनम् । प्लुङ्० । चादेरप् ॥
सम्प्लवक्रिया । गत्यर्थाच् ॥
सम्प्लवोपलः । पुं० चन्द्रकान्ते ॥
सम्फालः । पुं० मेषे ॥
सम्फुल्लः । त्रि० विकाशे । विकसि
ते । प्रफुल्ले ॥ सम्फलति । फिफ

लाक्षिणरथे, जीत : क्त :, षादि तश्चेत्तोऽभाव : । वत्फुस्लसफु योरुपसङ्ख्यानमिति • ततः स : ।

सम्बद्ध : । त्रि• बन्धनविशिष्टे ॥ सम्यक् प्रकारेण बद्ध : । सम्बन्धयुक्ते ॥ सं-बद्ध्यतेऽस्म । बध• । क्त : ।

सम्बन्धः । पुं• संसर्गे ॥ न्याये । दृश्य भाव : । स योगादौ । पादिना• समवायस्तादात्म्यं विषयविषयिभा वश्चेतिप्रकार ॥ सम्पर्के । सपवि विध : । विद्याजीयोनिज : प्रोति श्चेतिभेदात् ॥ संसर्गे ॥ यथा । यथापदार्थेऽपरपदार्थसम्बन्ध : सं सर्गमर्यादयाभासते • सच • प्रतियो ग्यनुयोग्याधाराधेयविषयविषयि भावादिरितिप्रथमव्युत्पत्तिवादीय गादाधरी ॥ सम्बन्धोबहुविधोऽन्य जनयासिव्यसियदर्शाख्यबोधकप्रतिपा द्यप्रतिपादकादिभेदात् ॥ प्रश्रे षि ॥ संश्लेषे ॥ षष्ठ्यर्थे ॥ तृतीया नुबन्धे ॥ यथावेदान्तिनांप्रत्यक्ष्व ज्ञा यीरैक्यप्रमेयस्य • तत्प्रतिपादकीप निषत्प्रमाणस्य च • बोध्यबोधकभा वलक्षण : सम्बन्ध : ॥ सम्बन्धरचे ॥ यथा । पदयो. सामानाधिकरण्यम् पदार्थयोर्विशेषणविशेष्यभाव : • प्रत्यगात्मपदार्थयोर्लक्ष्यलक्षणभाव श्चेति । तदुक्तम् । सामानाधिक रण्यञ्चविशेषणविशेष्यता । लक्ष्य लक्षणसम्बन्ध : पदार्थप्रत्यगात्मना मिति ॥ दायविभागोपयोगिनि । सहिविध : । यथा । सम्बन्धोद्विवि धोज्ञेयोविवाहाज्जन्मनस्तथा । ॥ यौनादिकसम्बन्धादपरोपलक्षणर• इति ॥ बन्धनम्• बन्ध : । बन्धे हल इतिघञ् । सम्यकबन्ध : ॥ यावन्त : कुरुतेजन्तु : सम्बन्धान् मनस : प्रियान् । तावन्तोऽस्यनिख न्यन्तेहृदयेशोकशङ्कव : ॥ स्वदेहस पिण्डोवीर्यंसुताद्यातिकुलेष्वपि । स्त्रीमातृपितृपुत्रादिसम्बन्ध : क्षेम ऐतुगा ॥ त्रि• शक्ते ॥ हिते ॥ स-म्बध्यते । कर्मणिघञ् ॥

सम्बन्धी । त्रि• सम्बन्धविशिष्टे । ज्ञाय कति । संयुक्ते । मातृपक्षे । श्वशुरादौ । जामातृश्यालकादौ ॥ सम्बन्धोऽस्यास्ति । इनि : ।

सम्बर : । पुं• दैत्यविशेषे । हरिणवि शेषे ॥ मत्स्यभेदे ॥ शैलभेदे ॥ जिनान्तरे ॥ सेतौ ॥ न• सलि-ले । जले ॥ पौरुषराविशेषे ॥ स यमे । संवरति । पत्वसम्बन्धे । पाकृतकादरन् ॥

सम्बरारि : । पुं• मनसिजे । कामदे वे ॥ सम्बरस्यदैत्य• विशेषस्यारि: ॥

सम्बरी । स्त्री• भरामून्याम् ॥ सम्बर्याम् ॥

सम्बरोद्वहम् । न• गडलवणे ॥

सम्बल : । पुं॰ न॰ पाथेये ॥ जले ॥

सम्बाकृतम् । त्रि॰ शम्बाकृते । द्वितीयाकृते । समृध्यते । धम्बसम्बन्धे । यान्त : । अथ । सम्बाकृतम् । डाजितिकषित् ॥

सम्बाध : । पुं॰ सङ्कटे ॥ भगे । योनौ ॥ भये । सम्यग्बाधन्तेऽत्र । बाधृ लोडने । हलश्चेति घञ् ॥ स्त्री त्वपीडायाम् ॥ सम्बाधनम् । भावे घञ् वा । सम्बाध्यतेऽथा । घ अत्र स्यादिविशेषनियत्वम् ॰ सम्बाधमनुवर्त्त त्सङ्गतिभाष्यप्रयोगादित्यति । सम्बाधं सुहृदमितरभूयतत्स्मात्तिनाथ : ॥

सम्बाधनम् । न॰ द्वा : सङ्गे ॥ शूलाग्रे ॥ द्वारपाले ॥ कृतिमर्दिनिद्याः ॥

सम्बुध : । त्रि॰ सम्यग्बुध्यति ॥ पर्यायाचलन्त : । यथा । ध्रुने नाज्ञायतावचेनधर्मानुशीगणनोपमान् । ये योऽभिन्नेनसम्बुधता॰ वन्देविपदाम्बरम् ॥ स प्रावे । पुं॰ बुद्धे । समन्तभद्रे । सुगते ।

सम्बुधि : । स्त्री॰ सम्यग्बुद्धौ ॥ सम्बोधनप्रथमायाएकवचने ।

सम्बोध : । पुं॰ सम्यग्बोधे ॥ सम्बोधने ॥

सम्बोधनम् । न॰ आमन्त्रणे । अभिमुखीकरणे । अन्यतन्त्रोपसञ्ज्ञा॰ कार्यान्तरेनियोजनार्थमाभिमुख्याभिधाने ॥ यथा॰ हेदेवदत्त॰ हेवटो॥इति व्याकरणम् ॥ हेदेव॰ हेलते॰ हेफल॰ इत्यादावचेतनेष्वप्रचार ॥

सम्भक्ति : । स्त्री॰ संभजने ॥ भज॰ क्तिन् ॥

सम्भली । स्त्री॰ कुट्टन्याम् । सम्यग् नार्य्यं त्यपतिसङ्ग भलते । भलपरिभाषणे । पचाद्यच् । गौरादि: ॥

संभव : । पु॰ हेतौ । कारणे ॥ समवयवत्वात् । अथात्र दिवमात्र कारणविकारादवादात्मार्थं ॰ यद्वेदम् उत्पत्तौ ॥ मेलके । आधेयस्याधारानतिरिक्तत्वे । आधाराधियैयाथ्ये । भूय : तदघाराधीनत्वात् । यथ सम्भवतिप्राक्षये॰ मिदार्संभवति॰ यद्वक्तेयतम् । यथा खार्थीद्रोणाढकमस्यावगत: ॥ विषौ । खेऽप्यासमीचीनं सवगात क्ष । समीचीनाभवात्मात्मोति वा । धर्मसंस्थापनार्थाय संभवामीतिवचनात् ॥ उत्पत्तौ । संभवति । भू॰ । पचाद्यच । सङ्गे ॥ उपाये । भगत्कृतत्वाच्चदन्ते ।

सम्भार : । पुं॰ समभृतौ ॥ सङ्घये । सम्भ्रियते । भृञ्॰ । अकर्तरिचेतिघञ् । साधने । उपकरणे ॥ सम्पूर्णत्वे ।

सम्भावनम् । न० वस्तुनुत्कर्षप्रकाशनायायुक्तौ ॥ यथा अपि स्तूयाद्विष्णुम् । यथाशक्ति मनसो गोचरं विष्णुमपि स्तुयादित्यधिकोक्तिः । एतादृशस्यान्यदीयस्तवने सामर्थ्यं कीदृगस्तीति वक्तव्यमिति भावः ॥ सम्भाव्यते । यद्यतः । यथा सम्भन्यो युध् । सम्भावन० क्रियासु योग्यताध्यवसायरूपे तु बोधव्याकरणम् ॥ अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । सम्भावनं यदीदं स्यादित्यूहोऽन्यस्य सिद्धये । यदि शेषो भवेद्वक्ता कथिताः स्युर्गुणास्तव ॥

सम्भावना । स्त्री० योग्यतायाम् ॥

सम्भावनीयः । त्रि० सम्भावनायोग्ये । संभाव्ये ॥

सम्भावितः । त्रि० मानिते । बहुमानं प्राप्ते । पूज्यतां प्राप्ते । बहुमते ॥ यथा । भूत्वा भाविभवति मरणं किन्तु सम्भावितानामिति ॥ चिन्तिते ॥

सम्भाव्यः । त्रि० सम्भावितुं योग्ये । सम्भावनीये ॥

सम्भाषणम् । न० आलापने ॥ सम्यग्भाषणे । ल्युट् । नम्ने प्राक् ... सहसम्भाषित ॥

सम्भाषा । स्त्री० सम्भाषणे ॥

सम्भिन्नः । त्रि० संयुक्ते ॥ सङ्घटिते ॥ सम्यग्भेदविशिष्टे ॥

सम्भुः । पुं० जनितरि ॥ यजमाने ॥ सम्भवति । भू० । विप्रसम्भूयो ह्यसंज्ञायामिति डुः ॥

सम्भूतः । त्रि० उत्पन्ने ॥ सम्भवति स्म । भू० । क्तः ॥

सम्भूतविजयः । पुं० श्रुतकेवलिसंज्ञकौद्धविशेषे ॥

सम्भूतिः । स्त्री० हिरण्यगर्भाख्यायां देवतायाम् ॥ सम्यग्भूतिरैश्वर्यं यस्याः । सम्भवनं वा ॥ सम्भूतिः । सम्भवमात्रे ॥ यथा । कामात्मातापिताचैनं यदुत्पादयतो मिथः । सम्भूतिं तस्य तां विद्याद्यद्योनावभिजायते इति मनुः ॥ यद्योनौ मातृकुक्षावभिजायते अङ्गप्रत्यङ्गानि भवन्ति । तस्य सम्भवमात्रं पश्वादिमाधारणं । यतः । आचार्यस्त्वस्य यां जातिं विधिवद्वेदपारगः । उत्पादयति सावित्र्या सा सत्या साऽजराऽमरेति मनुः ॥

सम्भूयसमुत्थानम् । न० मिलित्वैकमत्याद्वणिगादीनां कर्मकरणे ॥ चादिनानटमल्लप्रभृतयोऽप्यन्ते ॥ वस्तुविवादपदविशेषः ॥

सम्भृतः । त्रि० सम्पादिते । संहते ॥ पूर्णे ॥ सम्यक्पुष्टे ॥ जनिते ॥ सम्यग्भारिते । भृञ० । क्तः ॥

सम्भृतिः । स्त्री० सम्भारे । सम्यक्पोषणे ॥ सम्यग्भरणे । सम्यग्धा

रवे ॥

सम्भेदः । पुं॰ सिन्धुसङ्गमे । सरितो सिन्धुः सङ्गमे । नद्योर्म्मध्ये नद्योः समुद्रयोश्च मेलने ॥ सम्भिद्यन्ते मि लन्त्यत्र । भिदिर्॰ । इत्यर्थे घञ् ॥ स्फुटने । सङ्गे । मेलने ॥

सम्भोगः । पुं॰ भोगे । रतौ । निधुवने । सुरते ॥ स्त्रीपुंसम्भोगएव सम्भोगः सङ्गमनम्॰ तदभावेनैव सम्भोगमनस्याप्यम राज्ञमन्त्यम् । जिनशासने ॥ सुखावस्थायाम् ॥ हर्षे ॥ शृङ्गारविशेषे ॥ स लक्षणं यथा । दर्शनस्पर्शनादीनि निषेवेते विलासिनौ । यत्रानुरक्ता वन्योन्यं सम्भोगः समुदाहृत इति साहित्यदर्पणम् ॥

सम्भोगी । पुं॰ कामिनायके ॥ त्रि॰ सम्भोगयति ॥ सम्भोगोऽस्यास्तीति इनिः ॥

सम्भोजनी । स्त्री॰ बहुपुरुषभोजना त्मिकायां गोष्ठ्याम् ॥ यथा मनुः । सम्भोजनी साऽभिहिता पैशाची दक्षि णा द्विजैः । इहैवास्ते तु सा लोके गौरन्धेवैकवेश्मनीति ॥ सम्भुज्य तेऽस्याम् । भुज॰ । ल्युट् । ङीप् । दक्षिणादानक्रियैवार्थः ॥

सम्भोज्यः । त्रि॰ संभोजयितव्ये ॥

सम्भ्रमः । पुं॰ भयादिजनितत्वरायाम् । संवेगे ॥ साध्वसे । भये ॥ आदरे ॥ अमात्यप्राप्तौ हि सम्भ्रमोऽभ्यु त्थानाशङ्कायामस्य ॥ सम्भ्रमणम् । भ्रमु अनवस्थाने । भावे॰ घञ् । नो दात्तोपदेशस्येति वृद्धिः ॥ भ्रमे । मूर्खे ॥ भूतव्ययपालः ॥

सम्भ्रान्तः । त्रि॰ संविग्ने ॥

सम्मतः । त्रि॰ निर्द्दिष्टे ॥ अनुमते । सम्मानभाजि । मदादिनाङ्गीकृते ॥

सम्मतिः । स्त्री॰ अभिलाषे ॥ अनु ज्ञायाम् ॥ अभिप्रायस्यैवाधिनि ॥ पूजने ॥ यथा॰ देवदेवस्यादिति । भवधात्वादेरासन्नितस्य तिद्धमतौ हित्वम् ॥

सम्मदः । पुं॰ हर्षे । त्रि॰ तद्वति ॥ महीहर्षे । प्रमदसम्मदौ हर्ष इत्यप् ॥

सम्मर्द्दः । पुं॰ सम्बाधे । परस्परयो द्धायाम् । मौड॰ म॰ आ॰ पर॰ प्र॰ ।

सम्मार्द्दनः । पुं॰ गन्धद्रव्यभेदे ॥ यथा । सगन्धसारो विस्वगन्धनीतिलक्षस था । प्रकृतीर्गारसो योऽसौ निघ्नोऽत्र परिपच्यते । ससम्मर्द्दो दृगवेगन्धः सम्मर्द्दकद्रूतीव्यसहृति ॥

सम्मादः । पुं॰ मत्स्यविशेषे ।

सम्मानम् । न॰ समादरे । गौरवे । यथा । सम्मानाद्ब्राह्मणो नित्यमुद्विजे तविषादिव । अमृतस्येव चाकाङ् क्षेदवमानस्य सर्व्वदा ॥ इति ॥

सम्मानितः । त्रि॰ समादृते । गौर विते ॥

सम्मार्ज्जकः । त्रि॰ सम्यङ्मार्ज्जन

मार्त्तरि ॥

सम्मार्ज्जनम् । न॰ संशुद्धौ । संशोधने । मलापनयने ॥ सम्यङ्मार्ज्जनम् ॥

सम्मार्ज्जनी । स्त्री॰ शोधन्याम् । वर्द्धन्याम् । शोढ़नी॰बढ़नी॰इ॰भा॰। सम्मार्ज्यतेऽनया । सम् मृज् शुद्धौ । करणे ल्युट् । ङीप् वृद्धिः ॥

सम्मार्ज्जितः । त्रि॰ विरजस्के । मांजा॰इ॰भा॰ ॥ सम्यङ्मार्ज्जितः ॥

सम्मितः । त्रि॰ सदृशे । परिच्छिन्ने । मिते । मिला॰मिल॰ इ॰भा॰ ॥ सम्यङ्मितः ॥

सम्मिश्रः । त्रि॰ संयुक्ते ॥

सम्मुखः । त्रि॰ अभिमुखे । भाग- पृष्ठे ॥

सम्मुखीनः । पुं॰ दर्पणे । समं सर्वं मुखं॰ सम्मुखम् । सममव्ययात् खादेशोऽपि निपातसिद्धः । सर्वस्य मुखस्य दर्शनः । यथासुखसम्मुखस्य दर्शनः खइति खः ॥

सम्मूढः । त्रि॰ सम्यङ्मोहयुक्ते । मुग्धे ॥

सम्मूर्च्छनः । पुं॰ वृषादौ ॥

सम्मूर्च्छनम् । न॰ अभिव्याप्तौ । उच्छ्राये । मोहे ॥ मुर्च्छामोहसमुच्छ्राययोः । ल्युट् । उपधायाश्चेति दीर्घः ॥

सम्मूर्च्छनोद्भवः । पुं॰ मत्स्यादौ ॥

सम्मूर्च्छा । स्त्री॰ सकलेन्द्रियमनसां स्वविषयग्रहणातिशैत्यावस्थायाम् ॥

सम्मूर्च्छितः । त्रि॰ सम्यक्पीड़िते ॥ संहतकरणे । विज्ञानशून्ये ॥ प्रतिफलिते ॥

सम्मृष्टः । त्रि॰ संशोधिते । शुद्धान्ने । संस्कृतेऽन्ने । सम् मृज् शुद्धौ । कर्म्मणि क्तः ॥ मक्षिकाद्यपनयनेन शोधितेऽन्नादौ ॥

सम्मोदः । पुं॰ प्रीतौ ॥

सम्मोहः । पुं॰ विवेकायोग्यत्वे । कार्य्याकार्य्यविवेकाभावे ॥ विकृतमतित्वे ॥ सम्मोह्यतेऽनेन । सम् मुह् वैचित्त्ये घञ् ॥

सम्मोहनम् । न॰ अस्त्रविशेषे । सम्मोह्यतेऽनेन । मुह वैचित्त्ये । ल्युट् ॥

सम्मोहा । स्त्री॰ वर्णवृत्तान्तरे ॥ यथा । दीर्घौहारः सम्मोहासारः । वर्णाः पञ्चैवं नागाधीशोक्तम् ॥ यथा । दूरं यातामौचिराद्यन्याणी । कृष्णोमाथाचीर्निर्द्दिष्टाभाषी ॥

सम्मोहितः । त्रि॰ जातसम्मोहे । सम्यङ्मोहविषयीकृते ॥ स्वरूपावरणेन विक्षिप्ते ॥

सम्यग्ज्ञानम् । न॰ एकरूपेज्ञाने । औपनिषदैज्ञाने । यथाग्निरूपाद्गतिज्ञानं वस्तुतत्त्वादेकरूपम् । ॥ यंनिर्विशेषचैतन्यात्मकोऽहमिति

ज्ञानम् सम्यग्ज्ञानम् ॥

सम्यग्दर्शनम् । न॰ अध्यात्मदर्शने । शास्त्रोपपत्तिभ्यामयथावितिऽयथा त्मदर्शने ॥ क्रोधान स्यदस्वादात्स्यैवास्य बुद्धिरेवसम्यग्दर्शनमित्याहुर्भाष्यकाराः ॥

सम्यक् । अ॰ हृष्टे ॥ प्रशंसायाम् ॥

सम्यक् । त्रि॰ मनोज्ञे ॥ सङ्गते ॥ सत्यवचने । उचिते ॥ संशयादिशून्ये ॥ अर्थे नसहसम्यगञ्चतिसङ्गच्छतायितिसम्यक् । अञ्च॰ कट्विगादिना॰ क्विन् । सम समीतिसम्यादेश : ॥

सम्यग्व्यय : । पुं॰ पापस्तुरीयांशव्यये ।

सम्राट् । पुं॰ राजसूययागकर्त्तरि । राजसूयिनि । चतुरब्धिसीमावच्छिन्नायाभूमेरीश्वरे । चक्रवर्त्तिनि । सार्वभौमेनृपवरे ॥ द्वादशराजमण्डलस्येश्वरे ॥ त्रियत्परिमाणायाभूमेराश्रीभूपान्येश्वरस्य द्राञ्ज्यायामिस्थि॰ सम्यिन्न्नृपे । राजभावच्छायगासके ॥ यथाहयेनेष्टंराजसूयेन॰ मण्डलस्येश्वरश्च य : । शास्तियश्चाज्ञयाराज्ञ : स सम्राडित्यमर : । सम्यक्॰ राजति ॥ राज्॰ । क्विप् । मोराजि सम : क्वौ ।

सयावसानम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥

सयोनि : । पुं॰ इन्द्रे ॥ त्रि॰ समानयोनौ ॥

सर : । पुं॰ कर्पूरे । दध्यग्रे । दध्युत्तरे । दधितरनिस्यमाने । गतौ ॥ घोषे ॥ लवणे ॥ निर्झरे ॥ नीरे । जले ॥ सरोवरे ॥ त्रि॰ सारके । भेदके ॥ सरति । सृ॰ । अच् । दध्यत्र परियोभागोघन : स्नेहसमन्वित : । सरोसिसरइत्युक्तोदध्नोमण्डस्तुमस्त्विति ॥ सर : स्वादुरुष्णं वर्ण्यो बातवह्निप्रणाशनम् सीतो वस्तिप्रधमन : पित्तश्लेष्मविवर्द्धन : ॥

सर : काक : । पुं॰ हंसे ॥

सर : काकी । स्त्री॰ सरटायाम् । हंस्याम् ॥

सरक॰ । पुं॰ न॰ शीधुपाने । शीधुपाने ॥ इक्षुशीधुनि । अविच्छिन्नामपङ्क्तौ । अविच्छिन्नापव्यगानीमङ्क्तिर्यस्मिन् । सरक॰ सङ्क॰ इ॰ आ॰ प्र॰ वत्मनि । न॰ गगने । आकाशे ॥ तीर्थविशेषे ॥

सरणि ॥ त्रि॰ गन्तरि । गति शीले ॥ विषये । उच्चगतौ । स्त्र आदिभ्य : संज्ञायांवुन् ॥ सरति । सृगतौ । प्रुसृल्व : समभिहारेवुन्॰ इतिवाचुन् ॥

सरघा । स्त्री॰ मधुमक्षिकायाम् ॥ रघ घपम् । रघिगतौ । उणोवचे

तिचित्करणादन्यं ध्योपोतिच : ।
चागमशास्त्रस्यानित्यत्वान्ननुम । सच
रचियागस्यावर्त्तते ॥

सरलम् । न० नवनीते ॥

सरला : । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् । रक्त
खलायाम् । इ० वि० शेष : ॥

सरट् । पुं० वायौ । वारिदे । सर
घायाम् । सरति । स० । सर्त्त
रटि : ॥

सरट : । पुं० कृकलासे । सरति ।
स० । शकादिभ्योऽटन् ॥

सरटि : । पुं० वायौ । मेघे ॥

सरटु : । पुं० सरटे ॥

सरणम् । न० गमने । लोहमले ॥
सरतिरात्मोच : । स० । चुरादौ
कम्येत्यादिनायुच् ॥ धावने । भा
वेल्युट् वा ॥

सरणा । स्त्री० गन्धालिकायाम् ।
प्रसारण्याम् । चिह्नतायाम् ॥ स
रति । स० । बाहुलकात् युच्
। टाप् ॥

सरणि : । स्त्री० पङ्क्तौ । मार्गे ।
पद्धतौ । श्रयणे ॥ सरन्त्यनया ।
सृगतौ । अर्त्तिसृधृधमीत्यनि : ॥

सरणी । स्त्री० कटभरायाम् ॥ प
थि । पङ्क्तौ ॥ ङीष् ॥ सर
नाई० इतिहिमगिरिप्रसिद्धेनिष्पद
यानविशेषे ॥

सरण्ड : । पुं० धूर्त्ते । सरटे ।
भूषणविशेषे ॥ सरति । स० ।
अण्डन्कृसृभृवृञ्भ्योऽण्डन् ॥ का
मुके ॥ खगे ॥

सरण्यु : । पुं० वारिवाहे ॥ मात
रिश्वनि ॥ सरति । ससर्त्ति वा ।
स० । यजुवचिभ्योऽन्युजागमश्च
इत्यन्युच् ॥ सरण्यु : शीघ्रगामी
तिवेदभाष्यम् ॥ जले ॥

सरत् । पुं० तन्तौ । सूत्रे ॥

सरथ : । त्रि० रथेनसहवर्त्तमाने ॥

सरद्वान् । पुं० गौतममुनौ ॥

सरपत्रिका । स्त्री० पद्मपत्रे ॥

सरभसम् । त्रि० सत्वरे ॥

सरमा । स्त्री० कुक्कुर्याम् ॥ देवशुन्या
म् ॥ राक्षसीभेदे । बिभीषणभार्य
याम् ॥ सरति स० । बाहुल
कादम : ॥ कश्यपस्यस्त्रीविशेषे ।
ममराहीनांमातरि ॥ त्रि० श्री-
युते ॥

सरयु : । पुं० पवने । वाते ॥

सरयु : । स्त्री० नदीविशेषे । सरति
। स० । सर्त्तेरयु : ॥

सरयू : । स्त्री० नदीभेदे । सरति
। स० । सर्त्तेरयूरित्येके ॥ सरयू
सलिलंस्वादुबलपुष्टिप्रदायकं ॥

सरल : । पुं० पीतद्रौ । पूतिकाष्ठे
। अस्यगुणा : । सरलोमधुरस्ति
क्त : कटुपाकरसोलघु : । स्निग्धो
ष्ण : कर्णकण्ठाक्षिरोगरक्षोहर :

सृतः। स्फटानिलखेदयुक्ताकारा सालभ्योऽथवायह:। इति॥ देव दारुविशेषे। पुत्रे॥ अग्नौ॥ स रति। सृ॰ बाहुलकादलच्। यथा। हित्वाकाशजः। बाहुलकाप्तुप:॥ त्रि॰ उदारे॥ ऋजौ। अवक्रे॥ यथा। सरलाविरलायन्तं घनाय न्तोयाविद्रुमा:। भ्रमभीनषुघ्ना गापश्चिन् संसारकानने॥

सरलद्रवः। पुं॰ स्वधूपे। श्रीवेष्टे॥ सरलस्यदेवदारो: द्रव:॥

सरला। स्त्री॰ सर्वानुभूतौ। त्रिपुटा याम्। त्रिवृति। श्वेतत्रिवृतीति ख्यातौषधौ॥ सरति। सृ॰। बा हुलकात् कलच्। टाप्॥

सरलाङ्गः। पुं॰ श्रीवेष्टे॥

सरलिका। स्त्री॰ नील्याम्॥

सरः। न॰ नीरे॥ तडागे। स कलीभयफलाशये। पञ्चशतधनुषा: सारसंलघुवक्षाप्रेयसंस्वादुक पायपदिति॥ देवखातकजाशये। स्त्रियती। सरसी। सरस्व्यसुन्॥

सरसम्। न॰ सरसि॥ रसवतिमांसी॥ त्रि॰ रसेन युक्ते॥

सरसमातम्। न॰ कुसुमम्। चि- ह्नुट॥

सरसा। स्त्री॰ द्राक्षायाम्॥ रसविशि ष्टायाम्॥

सरसिजम्। न॰ पद्मे। सरसिजात म्। मनजनने॰ननीमाट्टुभविता। सप्तम्यांजनेर्ड:। तत्पुरुषइति॰ ङेरलुक्॥

सरसी। स्त्री॰ कासारे। सरसि॥ त्रियती। सृ॰। असन्व्यसुन्। गौरादित्वान् ङीष्॥ प्रस्तारपङ्क्त्य न्द: २१ प्रभेदे॥ तल्लक्षणोदाह रणे यथा। नजभजजाजरीयदित दाशदिशासरसीकवीश्वरै:॥ चि कुरचलनापथैवसक्तसमरमरासुषसह सौमिप्रु॰स्फुटवदनास्तुजासुविल समुअपालसम्पालनसिप्तु। कुचयुग चक्रवाकमिथुनानुगतासुम्बसाक्रु- ल्लवधौ॰स्फुरपरदच्युतीश्रणमुणील यमासरसीप्रविभ्रम॥

सरसीकः। पुं॰ सारसपक्षिणि॥

सरसीरुहम्। न॰ पद्मे। नलिनि। सारसे। सरस्वारोहति। रुह॰। इगुपधेति: कः। तत्पुरुषेकृतीत्य लुक्॥

सरस्वान्। पुं॰ सागरे। अर्णवे॥ नदे। सरिन्नीरं॰यस्मिन्नस्त्यस्मि न्। भूम्निमतुप्। तसौमत्वर्थ इ तिभत्वाभपदकार्यम्॥ त्रि॰ रसि के॥

सरस्वती। स्त्री॰ वाण्याम्। वाचि॥ वाग्देव्याम्। पर्यायास्तु। ब्राह्मी तुभारतीभाषागीर्वाग्वाणीसरस्वती ति॥ तस्याध्यानंयथा। वाणीम्

पूर्णनिशाकरोज्ज्वलसुखीकर्पूर कुन्दप्रभां चन्द्रार्कांक्षितमस्तकां निजकरैः संबिभ्रतीमादरात्। वीणामक्षगुणं सुधाढ्यकलशं विद्यां च तुङ्गस्तनीं दिव्यैराभरणैर्विभूषिततनुं हंसाधिरूढां भजे॥ नदीविशेषे। सा च समुद्रगायाम्॥ वाक्प्रदायाम्। ब्रह्मसुतायाम्॥ अ- श्वाजगुप्ताययाः सरस्वत्या जलं स्वादु पूतं सर्वरुजापहम्। रुच्यञ्च दीपनं पथ्यं देहकान्तिकरं लघु॥ सा तु देशभेदेन सप्तनाम्नीयथा। पुष्करे पितामहयज्ञे समाहूता सुप्रभा १ नैमिषे सत्रयाजिभिर्विभिराहूता काञ्चनाक्षी २ गयदेशे गयराजयज्ञे चाहूता विशाला ३ उत्तरकोशलायामौद्दालकमुनियज्ञे समाहूता मनोरमा ४ ऋषभद्वीपे कुरौ च कुरुराजयज्ञे समाहूता ओघवती ५ गङ्गाद्वारे दक्षप्रजापतियज्ञे समाहूता सुरेणुः ६ हिमालये ब्रह्मणः पुनर्यज्ञे समाहूता विमलोदा ७ सप्तसरस्वत्यः समागताः। अतस्तत्तीर्थं सप्तसारस्वतनाम्ना प्रसिद्धमिति महाभारते शल्यपर्व॥ स्त्रीरत्ने॥ गवि॥ नदीषु॥ मनुपत्न्याम्॥ ज्योतिष्मत्याम्॥ ब्राह्म्यामौषधौ॥ सोमलतायाम्॥ दुर्गायाम्॥

नदीविशेषे॥ सरोऽस्त्यस्याः। सरांसि सन्त्यस्यां वा। मतुप्। ङीप्॥ तीर्थविशेषे॥

सरस्वतीसङ्गमः। पुं॰ तीर्थविशेषे॥

सरस्वतीसागरसङ्गमः। पुं॰ तीर्थविशेषे॥

सरस्वत्यरुणासङ्गमः। पुं॰ तीर्थविशेषे॥

सरहस्यः। त्रि॰ मन्त्रदेवताध्यानसहिते

सरा। स्त्री॰ विसृतायाम्॥ गन्धालिकायाम्। प्रसारण्याम्॥ झरे॥

सरागः। त्रि॰ रागसहिते।

सरायः। पुं॰ शरावार्थे। सैर॰ पु॰ आ॰ प्र॰ कुडवद्वयपरिमाणे। मोनिकायाम्॥ मृत्पात्रविशेषे। बर्त्तमानके॥ यथा। यद्यंसरावहस्तश्चरन्नागारमीयिषु। भिक्षार्थमटनं कार्यं राज्यं नान्यचनीरिषु॥ सरणम्। क्ली॰। यद्वा रम्। सरतिवा। चन्। सरः। राङ्वति। अन्। अण्। पञ्चा॥

सरि। पुं॰ स्त्री॰ निर्झरे। ऋभ्ये। सरणम्। स्त्री॰। बहुः॥

सरिक्षा। स्त्री॰ हिङ्गुपत्र्याम्॥

सरित्। स्त्री॰ नद्याम्। तरङ्गिण्याम्॥ सरति। स्त्री॰। हृत्सृदिगुविभ्यद्भुतिसर्वेति॥ सूत्रे॥

सरितान्नाथः। (पुं॰ समुद्रे॥
सरिताम्पतिः। (

सरिताम्बरा । स्त्री॰ गङ्गायाम् ॥ यथा । त्वं देवसरितांनाथ : त्वं देवि सरिताम्वरे । उभयो : सङ्गमेस्ना त्वाम्स्नामिदुरितानिवै ॥ इति गङ्गासागरसङ्गमस्नानमन्त्र : ॥

सरित्पति : । पुं॰ समुद्रे । पारावारे । सरिताम्पति : ॥

सरिद्वरा । स्त्री॰ गङ्गायाम् । सिन्धुनद्याम् ॥ सरित्सु वरा ॥

सरिन्नाथ : । पुं॰ समुद्रे ॥

सरिमा । पुं॰ अनिले । वायौ ॥ सरति । सृ॰ । हृभृधृसृस्तृशृभ्य इमनिच् ॥

सरिलम् । न॰ सलिले । जले ॥ रलयोरैक्यम् ॥

सरिसप : । पुं॰ सर्पे । माटुर्णे ।

सरी । स्त्री॰ निर्झरे ॥

सरीसृप : । पुं॰ सर्पे । पृदाकौ । आशीविषे ॥ कुटिलं सर्पति । सृ॰ । नित्यंकौटिल्ये गतावितियङ् । यङोऽचिचेतियङोलुक् ॥ वृश्चिकादौ ॥

सरीसृपम् । त्रि॰ अतिशयेनसर्पति ॥

सरूप. । त्रि॰ सदृशे ॥ समानं रूपमस्य । ज्योतिर्जनपदेतिसमानस्यस : ॥

सरोजम् । न॰ पद्मे । पद्मे ॥ सरसिजातम् । जनी॰ सप्तम्यांजनेर्ड : । तत्पुरुषेकृतिबहुलमितिअलुक् ॥

सरोजखण्ड : । पुं॰ पद्मवने ॥ सरोजानांसमूह : । कमलादिभ्य : खण्ड : ॥

सरोजन्म । न॰ पद्मे ॥

सरोजी । पुं॰ ब्रह्मणि । सुगते ॥ लोकनाथे । बुद्धभेदे ॥

सरोजिनी । स्त्री॰ कमलाकरे । पद्मखण्डे ॥ पद्मे ॥ कासारे । सरोजानिसन्त्यस्याम् । पुष्करादिभ्य इनि : ॥

सरोत्सव : । पुं॰ सारसखगे ॥

सरोष : । त्रि॰ क्रुद्धे । रोषेनसहवर्त्तमान : ॥

सरोरुट् ।) पुं॰ अम्बुजे ॥
सरोरुहम् ।) न॰

सरोरुहासन : । पुं॰ ब्रह्मणि । कमलासने ॥

सरोवर : । पुं॰ पद्माकरे । तडागे ॥

सर्ग : । पुं॰ स्वभावे । निर्मोक्षे ॥ निर्मोक्षस्त्यागोमोक्षाभावोवा । मोक्षाभावोयथा । इहैवतैर्जित : सर्गोयेषांसाम्येस्थितंमन : । निश्चये ॥ यथा । यदायथस्य यदिसर्गएव तौ॰ सृति ॥ अध्याये । मोहे । उत्साहे ॥ अनुमतौ ॥ सृज्यते । सृज विसर्गे । भावे घञ् ॥ सृष्टौ ॥ यथा । सर्गश्चप्रतिसर्गश्चेति ॥ श्री मारमार्ष : प्राणाव्योमानभट्टत्वा दिभेदै : पुराणे पुविस्तरेणोक्त॰ । दैनप्रपक्ते । स्थूलदेहोत्पत्तौ । अथ

सनसृष्टौ । सम्यक्ते येषु सम्यक्त्वा :
प्राथिनादूर्लिक्ष्यु त्पत्त्या० पृथिव्यादि
रीशा : सर्गपद्वाच्याश्च । अव्य
क्तगुणक्षोभान्महतस्त्रिवृतोऽहम
। भूतसूक्ष्मेन्द्रियार्थानां सम्भवः सर्ग
उच्यते ॥ इति श्रीविष्णु भागवतम् ॥
सर्गक्रमः । पुं० प्रकृतेर्महदाद्युत्पत्ति
क्रमे ॥ यथा । प्रकृतेर्महांस्ततोऽह
ङ्कारस्तस्माद्गणश्च षोडशकः । तस्मा
दपि षोडशकात्पञ्चभ्यः पञ्चभूता
नीति ॥ सर्गस्योत्पत्तेः क्रमः ॥
सर्गबन्धः । पुं० महाकाव्ये ॥ सर्गा
भिबन्धोऽस्य ॥
सर्ज्जः । पुं० सालवृक्षे । सर्ज्जधा०
कृतिव्याप्ते ॥ सृजति । सृजेर्विगुण
धेरिक्षः ॥
सर्ज्जकः । पुं० पीतसाले । असने
। बन्धूकपुष्पे । विजयसार० इ०
भा० प्र० इति ॥ सृजति । सृजवि
सर्गे । ण्वुल् । यद्वा । सर्ज्जते ।
अर्ज्जयर्ज्जने क्वुन् ॥ त्रि० सृष्टिक
र्त्तरि ॥
सर्ज्जगन्धा । स्त्री० रास्नायाम् ॥
सर्ज्जतैलम् । न० सर्ज्जस्नेहे । रालतैल
इ० भा० ॥ तैलं सर्ज्जरसोद्भूतं वि
स्फोटव्रणनाशनम् । कुष्ठपामाकृमि
हरं वातश्लेष्मामयापहम् ॥
सर्ज्जनम् । न० विसर्ज्जने ॥ सृ-
ष्टौ ॥

सर्ज्जनिर्यासः । } पुं० राले । धूनके
सर्ज्जमणिः । }
सर्ज्जरसः । पुं० धूनके । यक्षधूपे ।
सर्ज्जस्य सालस्य रसः ॥ वाद्यभाण्ड
विशेषे ॥
सर्ज्जिः । } स्त्री० } सर्ज्जिकाक्षारे ।
सर्ज्जिका । } } सज्जी० इ० भा
प्र० सर्ज्जिकाल्पगुणा तस्माद्विशेषा
द्गुल्मशूलहृत्० । तस्मात्० यवक्षा
रात् ॥
सर्ज्जिकाक्षारः । पुं० कापोते ।
सुवर्च्चके । सौवर्च्चले । स्वर्जिके ।
सज्जी० साजी० इ० भा० प्र०
सर्ज्जिकायाः क्षारः । क्षारः । शाकपा
र्थिवादिः । सर्ज्जिकादग्ध्वा निष्प
न्नः क्षार इत्यर्थः ॥
सर्ज्जिक्षारः । पुं० } सर्ज्जिकाक्षारे ॥
सर्ज्जी । स्त्री० }
सर्ज्जूः । स्त्री० वणिजि । विद्युति ।
सर्ज्जति । अर्ज्जयर्ज्जने । सृ अविवनि
त्तनिधमिसर्ज्जिखर्ज्जिभ्य ऊः ॥
अभिसारे ॥ हारे ॥
सर्ज्ज्यः । पुं० सर्ज्जरसे ॥
सर्प्पः । पुं० अहौ । नागेभ्योऽपकृष्टे
। अस्य पर्याया यथा । सर्प्पः पृदा
कुर्भुजगो भुजङ्गोऽहिर्भुजङ्गमः ।
आशीविषो विषधरश्चक्री व्यालः स
रीसृपः ॥ कुण्डली गूढपाच्चक्षुःश्र
वाः काकोदरः फणी । दर्व्वीकरो दी

र्पपृष्ठोद्दन्दशूकोविलेशय : ॥ उरगः पन्नगोभोगीजिह्मग : पवनाशनइति ॥ सर्पति । सृप्लृगतौ । पचाद्यच् ॥ नागकेशरे अस्त्रुत्तारादिम्ले च्छ जातिविशेषे ॥ पञ्चमाश्लेषादितीथ भेदेऽ ।ऽ०॥ वक्षमासक्षणप्रभेदे० ॥ ऽऽ० ॥ सर्प । गमने ॥

सर्प्पकङ्कालिका । स्त्री० गवाक्षीदे ॥ सर्प्पकङ्कालिका० तीक्ष्णा० विषदंष्ट्रा ० विषापहेतिपर्यायाः ॥

सर्प्पकङ्काली । स्त्री० सहायाम् । सर्प्पकङ्कालिकायाम् ॥

सर्प्पगन्धा । स्त्री० अहिभुजि । रास्नायाम् ॥ क्षुपविशेषे, वर्णाको ० सर्प्पगन्धाचसनाचपलाङ्कपीति पर्यायाः ॥

सर्प्पघ्न : । पुं० सर्पवध्रगुडी ॥

सर्प्पघातिनी । स्त्री० सर्पकङ्कालीभेदे । सर्प्पसहायाम् । सर्पाङ्ग्यां ॥

सर्प्पन् । त्रि० गच्छति ॥

सर्प्पहस्त : । पुं० नकुले ॥ इ० है० म्न्द्र : ॥

सर्प्पदंष्ट्र : । पुं० दन्तीवृक्षे ॥

सर्पदंष्ट्रा । स्त्री० वृश्चिकाल्याम् ॥

सर्प्पदंष्ट्रिका । स्त्री० अजशृङ्ग्याम् ॥

सर्प्पदण्डा । स्त्री० सैंहल्याम ॥

सर्प्पदण्डी । स्त्री० गोरक्ष्यां ॥

सर्प्पदन्ती । स्त्री० नागदन्त्यां ॥

सर्प्पदमनी । स्त्री० वन्ध्याकर्कोटक्याम् ॥

सर्प्पनामा । स्त्री० सर्पघातिन्याम् ॥

सर्प्पनिर्मोचन : । पुं० धूपविशेषे ॥ यथा । कार्पासास्थिभुजङ्गस्य निर्मोकं भवेत् । सर्प्पनिर्मोचनो धूप : प्रशस्त : सततंग्रहे ॥

सर्प्पपुष्पी । स्त्री० नागदन्त्याम् ॥

सर्पफण : । पुं० सर्पफणजात मणौ ॥

सर्पभुक् । पुं० मयूरे ॥ सर्पान् भुङ्क्ते । भुज० । क्विप् ॥ दिसुखा नौ ॥ त्रि० सर्पभक्षके ॥

सर्पराज : । पुं० अहिराजे । वासुकौ ॥ सर्पाणांराजा । राजाहः सखिभ्यष्टच् ॥

सर्पलता । स्त्री० नागवल्ल्याम् ॥

सर्पविद्या । स्त्री० गारुडे ॥ सर्पाधिविद्या ॥

सर्पसत्रम् । न० जनमेजयारब्धे सर्पनाशकीयसत्रविशेषे ॥

सर्पसखी । पुं० जनमेजये ॥

सर्पसहा । स्त्री० सर्पघातिन्याम् ॥

सर्पसुगन्धा । स्त्री० रास्नायाम् ॥

सर्पहा । पुं० नकुले ॥ इ० है० म्न्द्र : ॥

सर्पाक्षम् । न० रुद्राक्षे ॥

सर्पाक्षी । स्त्री० कन्दविशेषे । गन्ध

भिः क्रोडीकृतं सर्व्वं तेन सर्व्वं प्रदर्शितः ॥ तत्र सौषुम्णेऽस्मिन्नेकाररूपभूते कार्य्यभूतानां सर्व्वप्राणिबुद्धीनां भासनानि वसन्ति । ताभिर्भासनाभिः सर्व्वं जगत् क्रोडीकृतम् विषयीकृतम् । तेन सर्व्वबुद्धिवासनावद्द्वारोऽधिकत्वेन सर्व्वकृत्स्नत्वमित्यर्थः ॥ परमार्थपरिष्कृते ॥ जिनेन्द्रे ॥ बुद्धे । सुगते । त्रि० सर्व्वावस्थास्तरि ।"

सर्व्वज्ञत्वम् । क्ली० सर्व्वज्ञतायाम् ॥ परमार्थतोऽसत्त्वेऽपि चैतन्याध्यासितसर्व्वशास्त्रप्रदातासर्व्वाभासकतायाम् ।

सर्व्वज्ञा । स्त्री० दुर्गायाम् । सर्व्वज्ञासर्व्ववेत्तृत्वात्सर्व्वज्ञेत्यभिधीयते । इति देवीपुराणम् ॥

सर्व्वज्ञानविस्तृतः । त्रि० सर्व्वज्ञानि सर्व्वाणि सगुणे निर्गुणे च । यत्र ज्ञानं त्रिविधम् प्रमाणप्रमेयतत्त्वप्रतीतत्वादत्तमृढे । सर्व्वप्रकारेणायोग्ये ॥

सर्व्वतःपाणिपादम् । न० ब्रह्मणि ॥

सर्व्वतःशुभा । स्त्री० प्रियङ्गुवृक्षे ।

सर्व्वतःश्रुतिमत् । न० ब्रह्मणि ॥

सर्व्वतन्त्रम् । न० सकलशास्त्रे ॥

सर्व्वतन्त्रसिद्धान्तः । पुं० गौतमोक्तसिद्धान्तविशेषः । तथाहि । सर्व्वतन्त्राविरुद्धस्तन्त्रेऽधिकृतोऽर्थः सर्व्वतन्त्रसिद्धान्तः ॥ अस्यार्थः । सर्व्वतन्त्राविरुद्धः सर्व्वशास्त्राभ्युपगत इति यावत् । वस्तुतोऽयथास्तु तदर्थः । अन्यथा तन्त्रेऽधिकृतत्वस्यार्थ्यापत्तेः । अतएव घ्राणादीन्द्रियसद्भावस्थापि सर्व्वतन्त्रसिद्धान्तः । अपरतन्त्रेऽधिकृतत्वस्य अर्थज्ञानं तु मन्देयमेवेति शिवाद्यम् । मनसइन्द्रियत्वस्यापि सर्व्वतन्त्रसिद्धान्ततापत्तेः । न्यायसूत्ररूपेऽपि तत्पथमात्वात् वादिप्रतिवाद्युभयाभ्युपगतः कथानुकूलोऽर्थः सर्व्वसिद्धान्त इति । २८ ॥

सर्व्वतः । अ० समन्ततोऽर्थे ॥ सर्व्वस्मात् । सर्व्वस्मात्सिद्धम् ॥

सर्व्वतापनः । पुं० कामदेवे ॥ त्रि० सर्व्वतापके ।

सर्व्वतिक्ता । स्त्री० काकमाच्याम् ॥

सर्व्वतीर्थवरह्रदः । पुं० तीर्थविशेषे ॥

सर्व्वतोभद्रः । पुं० चित्रकाव्यविशेषे । तदुदाहरणम् यथा ।

स	का	र	ना	ना	र	का	स
का	य	सा	द	द	सा	य	का
र	सा	ह	वा	वा	ह	सा	र
ना	द	वा	द	द	वा	द	ना

" अस्यार्थः ".

पुनः कीदृशी सेना । सकाराः स

यथा : सोऽक्षोभ्य • नाना • नाना
विधाश्च • ये • घोरा . परीवास
म्‌ष्टा • तीर्थावासा • • र्गतभेदा
काया • दिव्याश्च • तीर्थासाद
ददति • कृतिसाददा • नायका
रका : सायकायशोसानथोक्ता ।
रतिन • रागैश्च • चाइषीयथा •
सा • रसाश्चा • रथरागिणोत्यर्थं ।
चाइसाराणांवाश्वश्च छायां • ग्रैमाद्याः
भूंषादिबोधा . तेषांशाद्‌ कलध्व
दति • कृतिमाददाति • ते : सद्य
लघायमानानिवाद्यमानि • वाद्यानि •
यद्यासा • शाइसारनादवादक्षाद
वा । अतएवनियांसुख्यतोऽर्क रतिश्च
यैक्षि : । सर्वतोभद्रमथात्सुवर्णसोभ
द्राख्यविचक्षः । अतएवदण्डो ।
तां दृश सर्वतोभद्रमभ्रमथं श्वदिसर्व
तद्गति ॥ निम्बे ॥ विष्णुरथे ॥ व्यू
हविशेषे ॥ सर्वतोभद्रमथ । सर्वतो
भद्रं यस्माद्‌ । न • देवोद्यानविशे
ष षषिःत्साम ब्रतप्रतिष्ठादिषुपूजा
धारमण्डलविशेषे ॥ तत्रचारदादि
तन्त्रे द्रष्टव्यम् । पुं • न • ईश्वर
सद्मविशेष । चतुर्द्वारालिन्दशोभि
राजगृहान्तरे ॥ चतु . शालचतु-
र्द्वार : सर्वतोभद्रस्वस्तिकस्त्रम्भ :
सर्व्वतोभद्रा । स्त्री • गम्भार्याम् । न
टयोषिति ॥ सर्वतोभद्र यथा : ॥
सर्वतोमुखः । पुं • विधौ । ब्रह्मणि ॥

सर्पे । रुद्रे । शिवे ॥ पुरुषे ।
आत्मनि ॥ अग्नौ ॥ ब्राह्मणे ॥
स्वर्गे ॥ न • अम्बुनि • जले । आ
काशे । खे ॥ सर्वतोमुखान्यस्य ।
सर्वदिग्गमनात् ॥
सर्व्वत्र । अ • सर्वस्मिन्काले ॥ सर्व
स्मिन्देशे । सर्वस्मिन्दिशि ॥ सम
स्यामत् ॥ सर्वत्रखलुहृद्यन्तेसाध
वोधर्मचारिणः । शूराः शरण्याः
सौमित्रे तिर्यग्योनिगतेष्वपि ॥
सर्व्वग । पुं • वायौ । त्रि • सर्व
व्यापिनि ॥ सर्वकरणे ॥ सर्वगग
च्छति । गम्‌ • । ड्प्रकरणे सर्वत्र
पञ्चमीउपसङ्ख्यानात् : ॥
सर्व्वगामी । पुं • अनिले ॥ त्रि •
सर्वत्रदिग देशगामिगुणसम्पन्ने ॥
सर्व्वसमदर्शन । त्रि • सर्व-
स्मिन्नरिमित्रादौसमदर्शनंयस्यत
स्मिन् ॥
सर्व्वथा । अ • हेतौ ॥ यत्रे ॥ सर्व्व
प्रकारेणेत्यर्थे ॥ सर्वैः प्रकारैः ।
प्रकारवचनेथाल् ॥ यथा । विद्यते
नखलुकश्चिदुपायः सर्वलोकपरि
तोषकरोयः । सर्वथास्वहितमाच
रणीयं किंकरिष्यतिजनोबहुजल्पः
। प्रतिज्ञायाम् ॥ भृशे ॥
सर्व्वथावर्त्तमानः । त्रि • सर्वथाप्र
कारकर्मधर्माधिधर्मादिकस्वर्त्त-
माने

सर्व्वदमनः । पुं॰ शकुन्तलासुते॰ भरते ॥ कार्त्तवीर्य्ये ॥

सर्व्वदर्शनः । पुं॰ विष्णौ ॥ सर्वाणिदर्शनान्यात्मकान्यज्ञानियस्यसर्व्वात्मकत्वात् ॥

सर्व्वदर्शी । पुं॰ विष्णौ ॥ सर्व्वेषां प्राणिनांकृताकृतंसर्व्वंपश्यतिस्वाभाविकेनबोधेनेतितथा ॥ बुद्धे ॥ त्रि॰ सर्व्वज्ञे ॥ सर्व्वद्रष्टृयोगिमात्रे । सुषमातौपिनिस्वाच्छोत्यं ॥

सर्व्वदा । अ॰ सर्व्वस्मिन्काले । सर्व्वकाल्यनियतदः कालेदा ॥

सर्व्वदुःखक्षयः । पुं॰ मोक्षे ॥ सर्व्वदुःखानांक्षयोविनाशोऽस्मिन्॰ इतितथा ॥ सर्व्वपीडानाशे ।

सर्व्वदृक् । त्रि॰ सर्व्वज्ञे अखिलपदार्थसाक्षात्कारयितरि । सर्व्वंपश्यति । दृशिर्॰ क्विप् ॥ ईश्वरे ॥ सर्व्वमतीतानागतादिपश्यतिस्वरूपबोधेनेतितथा । क्विन्प्रत्ययश्चेत्यनकुत्वोच्चारणात्कुत्वम् ॥

सर्व्वदेवमुख. । पुं॰ अनले । अग्नौ ।

सर्व्वधातमः । त्रि॰ सर्व्वसाधारणितमे ॥

सर्व्वधारी । पुं॰ वत्सरविशेषे ॥ तत्फलं यथा । कोद्रवाः शालिमुद्गाश्चइक्षुमाषास्तथैव च । सुलभं धान्येनस्यात्वत्सरे सर्व्वधारिणि ॥ त्रि॰ सर्व्वधारणशीले ॥

सर्व्वधुरावहः । पुं॰ सर्व्वधुरीणे ॥ सर्व्वाचासौधूश्च॰ सर्व्वधुरा । पूर्व्वकालैकसर्व्वेतिसमासः । ऋक्पूरिति॰ । वहतीति॰ वहः । अच् । सर्व्वधुरायाः वहः ॥

सर्व्वधुरीणः । पुं॰ रथवाहकादिसर्व्वभारायोग्यवाहकयोगवादौ । सर्व्वधुरावहे ॥ सर्व्वधुरांवहति । खः सर्व्वधुरादितिखः ॥

सर्व्वनाम । न॰ सर्व्वादिपञ्चत्रिंशत् ॥ तानियथा । सर्व्व॰ विश्व॰ उभ॰ उभय॰ डतर॰ डतम॰ अन्य॰ अन्यतर॰ इतर॰ त्वत्॰ त्व॰ नेम॰ सम॰ सिम॰ पूर्व्वपरावरदक्षिणोत्तरापराधराणिव्यवस्थायामसंज्ञायाम् । स्वमज्ञातिधनाख्यायाम् । अन्तरंवहिर्योगोपसंव्यानयोः । त्यद्॰ तद्॰ यद्॰ एतद्॰ इदम्॰ अदस्॰ एक॰ द्वि॰ युष्मद्॰ अस्मद्॰ भवतु॰ किम्॰ इति ॥

सर्व्वनियन्ता । त्रि॰ परमेश्वरे । चिदात्मनि ॥ परमार्थतोऽसङ्गत्वाऽपिचेतन्यस्य॰ आध्यासिकसम्बन्धसम्बन्धाध्यानद्वारासर्व्वजीवप्रवर्त्तकत्वेन॰ सर्व्वनियन्तृत्वमितिज्ञेयम् ॥

सर्व्वन्दमः । पुं॰ शाकुन्तलेये॰ भ

रथे ॥

सर्व्वपत्रीणः । पुं॰ सारथौ । सर्व्वपत्रं व्याप्नोति । तत्सर्व्वादि पथ्यङ्गकर्म्मपत्रपात्रं व्याप्नोतीति खः ॥

सर्व्वपथीनः । पुं॰ रथे । सर्व्वपथान् व्याप्नोति । तत्सर्व्वादेरिति खः ॥

सर्व्वपात्रीणः । पुं॰ ओदने । सर्व्वपात्रं व्याप्नोति । तत्सर्व्वादेरिति खः ॥

सर्व्वपूर्व्वत्वम् । न॰ सम्भारे ॥

सर्व्वभद्रः । त्रि॰ सर्व्वभद्रयातरि ॥

सर्व्वभद्रा ।) स्त्री॰ नटस्त्र्याम् । काश्मर्य्याम् । पटोलायाम् ॥
सर्व्वभद्या ।)

इति मेदिनी ॥

सर्व्वभूतगुहाशयः । पुं॰ चिदात्मनि॰ परमेश्वरे । सर्व्वभूतानामावरणरूपमायां गुहामधिशेते । ओड्डो धिकरणेशीङिति ड ॥

सर्व्वभूतप्रणेता । पुं॰ लोकात्मनि परमेश्वरे ॥ यथाहुः । यां भूतानि यस्य विप्रा वदन्ति॰ खं नाभिं चन्द्रसूर्य्यौ च नेत्रे । दिशः श्रोत्रे विद्धि पादौ क्षितिञ्च सोऽचिन्त्यात्मा सर्व्वभूतप्रणेता । इति ॥

सर्व्वभूतात्मकः । त्रि॰ प्रत्यगभिन्ने परमात्मनि ॥

सर्व्वभूतात्मभूतात्मा । पुं॰ आत्मज्ञानिनि । यथा । अहासुजडात्मायं सर्व्वमात्मभावं प्रपश्यति । सएव सर्व्वभूतात्मभूतात्माप्रोच्यते बुधैरिति

सर्व्वभूतस्वरूपस्य कर्त्तुः पदमपरस्य ॥

सर्व्वभूताशयस्थितः । त्रि॰ आत्मनि॰ चैतन्याखण्डपरिच्छिन्नात्मे । सर्व्वभूतानामाशयेषु हृदि अस्मदादिशरीरेषु॰ प्रत्यगात्मस्वरूपेण स्थितीय : सएवस : ॥

सर्व्वंसहम् । त्रि॰ आत्मरूपात्मनाखिलजगतोधारके॰ पोषके च॰ चिदात्मनि॰ ॥ मायया॰ सहात्मना॰ सर्व्वव्याप्ततं॰ धारयति॰ पोषयति च॰ चिद्विलासमयोगात् । कुमत्रधारण पोषणयोः । क्विप् । तुक् ॥

सर्व्वमङ्गला । स्त्री॰ दुर्गायाम् । सर्व्वेभ्यः सर्व्वेषां मङ्गला । सर्व्वाणि मङ्गलानि यस्याः सकाशादिति वा । सर्व्वाणि हृदयस्थानि मङ्गलानि शुभानि च । ददाति चेप्सितांल्लोके तेन सा सर्व्वमङ्गला । इति देवीपुराणम् ॥ अपि च । मङ्गलं शोभनं यच्च यश्चोत्साहः स्ववाचकः । सर्व्वं ददाति ध्यानाद्या तेन सा सर्व्वमङ्गला । हर्षे सम्पदि कल्याणे मङ्गलं परिकीर्त्तितम् । तान्ददाति या देवी सा एव सर्व्वमङ्गला ॥ ब्र॰ व॰ पु॰ ॥ अन्यच्च । सर्व्वमङ्गलशब्दश्च सम्पूर्णार्थवाचकः । आकारो दातृवचनस्तस्मात् सा सर्व्वमङ्गला ॥ इ॰ ब्र॰ वै॰ पु॰ श्रीकृष्णजन्मखण्डे २० अध्यायः ॥

सर्व्वमयः । त्रि० सर्व्वात्मके ॥
सर्व्वमूल्यम् । न० कपर्द्दके ॥
सर्व्वमूषकः । पुं० कालेइति ॥ काले ।
सर्व्वमेधः । पुं० सर्व्वसद्दविषये० दिग्विजयाद्ये । यज्ञे ॥
सर्व्वमारिः । पुं० प्राणे ॥ सर्व्वं स्विभर्त्ति । सर्व्वस्य सुमालमोत्क्र-ष्टनिर्म्मितासनात् ॥
सर्व्वयोगविनिर्म्मुक्तः । त्रि० असङ्गे । सर्व्वसम्बन्धविनिर्गते ॥ योगशब्दे-नसम्बन्धउच्यते । सर्व्वपदार्थयोगा-सम्बन्धास्तैर्विनिर्म्मुक्तः विनिर्गतः ॥
सर्व्वरक्षणम् न० कायचविशेषे ॥
सर्व्वरसः । पुं० सर्ज्जरसे । धूनके ॥ वीणाप्रभेदे ॥ लवणरसे ॥ सर्व्वरसाते । रसमास्वादके । चन्द्रोपल-न्तः । चन्द० चन्द्रा ॥ सर्व्वरसायस्मिन्वा ॥ परमानन्दे० आत्म-नि ॥ सर्व्वरसाः सुखानिविद्यन्ते यस्मिन्सः ॥ पण्डिते ॥
सर्व्वरसायः । पुं० मण्डे ॥ रसथा-सावयवं । रसस्यावयवविशेषः ॥ षवीरसः ० रसायः । राजदन्तादि-षौ । सर्व्वस्वरसायः ॥
सर्व्वरसोत्तमः । पुं० लवणरसे ॥
सर्व्वर्त्तुपरिवर्त्तः । पुं० वत्सरे ॥
सर्व्वलिङ्गी । पुं० पापण्डे । वेदवि-रुद्धाचारे० सर्व्ववर्णाश्रमचिह्नधारि-णि ॥ नानाव्रतधरानानावेषाः पाषण्डिनोमताः ॥ सर्व्वाणिवस्तानि लिङ्गानिच । सर्व्वाणिलिङ्गानिसन्त्य-स्य । अतइनिः ॥
सर्व्वलोहः । पुं० लोहमयशरे । प्रक्ष्वेडने । समस्तधातौ ॥
सर्व्ववर्णिका स्त्री० गम्भार्य्याम् ॥
सर्व्ववल्लभः । त्रि० सर्व्वप्रिये ॥
सर्व्ववल्लभा । स्त्री० असत्याम्भार्य्या-म् ॥
सर्व्ववाच्यः । त्रि० सर्व्वशब्दाभिधान-विषये ॥
सर्व्वविक्रयी । पुं० प्रतिषिद्धद्रव्याणां विक्रेतरि ॥
सर्व्ववित् । पुं० परमेश्वरे ॥ त्रि० विदितात्मतत्त्वे ॥ सर्व्वंवस्तुवे-त्ति० विन्दतिवा । विद्० विद्लृ-वा । सत्सूद्विषेत्यादिना क्विप् ॥
सर्व्वविषयातीतः । त्रि० सर्व्वात्मनि । सर्व्वमविद्यावस्थायां विषयमतीत्यावस्थितः ॥
सर्व्ववेदाः । पुं० विश्वजिदादेः । सर्व्वस्वदक्षिणोपेतयागकर्त्तरि ॥ यथाऽमरः । सर्व्ववेदाः सर्व्वेनेष्टो यागः सर्व्वस्वदक्षिणपूर्व्वकः ॥ सर्व्ववेदयति० लम्भयति० कर्त्तृत्वगम्भ-इतिसर्व्ववेदाः । विद्लृलाभे । स्थन्तः । असुन् ॥

सर्व्ववेशी । पुं॰ नर्त्तके । नटे । सर्व्वे षां वेशः सोऽस्त्यस्य । इनिः । स कलवेशधारिणि । शब्दरत्ना॰ पु॰ भा॰ ॥

सर्व्वव्यापी । त्रि॰ आकाशवत्समस्त पदार्थव्यापनशीले । यथा । सर्व्व व्यापिनमात्मानं क्षीरे सर्पिरिवार्पितमिति ॥

सर्व्वशः । अ॰ सर्व्वप्रकारेणेत्यर्थे ॥

सर्व्वशाखामलम् । न॰ शब्दविशे षेषु ॥ यथा । भरणीकृत्तिकापित्र्य विशाखाश्लेषभानि च । सर्व्वशाखा मलं प्रोक्तं तत्तु विवर्ज्जयेत् ॥

सर्व्वशास्त्रवित् । त्रि॰ सर्व्वशास्त्रज्ञानसम्पन्ने ॥

सर्व्वशान्तिकृत् । पुं॰ दौः शल्ये । शाकुन्तलेये ॥ त्रि॰ सर्व्वशान्तिवि धायिनि ॥

सर्व्वसंसर्गशमनम् । न॰ औष धौ ॥

सर्व्वसहः । पुं॰ पट्टिकाख्ये ॥ त्रि॰ सर्व्वप्रिये । सकलसहनशील युक्ते ॥

सर्व्वसत्त्वसमुद्भवा । स्त्री॰ प्रावृषि । सर्व्वे षां प्राणिनां सम्यक्सत्त्वस्थितेर्भा वनात्तथात्वम् ॥

सर्व्वसन्नहनार्थकः । पुं॰ सर्व्व सैन्यसन्नहने । सर्व्वाभिसारे ॥ सर्व्वे षां सन्नहनम् । सर्व्वसन्नहनम् । स र्व्वसन्नहनमर्थोऽस्यास्य ॥

सर्व्वसम्राट् । पुं॰ सर्व्वात्मनि ॥

सर्व्वसह । पुं॰ गुग्गुलौ ॥ त्रि॰ स कलसहिष्णौ ॥

सर्व्वसाक्षी । पुं॰ परमात्मनि ॥ सर्व्वे षां शुभाशुभकर्म्मणां साक्षी॰ सा क्षात् द्रष्टा ॥ त्रि॰ सर्व्वविषयद्र ष्टरि ॥

सर्व्वसिद्धिः । पुं॰ श्रीफलविल्वे ॥ त्रि॰ सिद्धियुक्ते ॥

सर्व्वसुखप्रदः । पुं॰ परमात्मनि ॥ भगवति ॥

सर्व्वस्वम् । न॰ समस्तधने ॥

सर्व्वस्वी । पुं॰ नापितसन्न्यासिनामिता व्यातिसङ्करजातौ ॥ त्रि॰ सर्व्वस्व विशिष्टे ॥

सर्व्वहरः । त्रि॰ सर्व्वसंहारकारिणि ॥

सर्व्वहितम् । न॰ मरिचे ॥ त्रि॰ स र्व्वेषां हितकारिणि ॥

सर्व्वाकारः । त्रि॰ समस्तदेहाद्याका रविशिष्टे॰ भगवति ॥ यथाहुरा चार्य्याः । सर्व्वाकारो भगवानुपास्य स्त्रियेनयेनभावेन । तन्तद्भावस्य भ क्त्यानिन्ध्यात्मानमभ्येति ॥ सर्व्वोपादानकारणत्वात् सर्व्वाकार त्वम् ॥

सर्व्वाङ्गम् । न॰ सकलावयवे ॥

सर्व्वाङ्गसुन्दरः । पुं॰ औषधविशेषे ॥ यथा । रसगन्धकतुल्यांशौ दौभा

न । अभिषवे ॥ अध्वरे ॥ सोमनिर्दलने ॥ पुन् अभिषवे । ल्युट् ॥ प्रसवे ॥ पुं॰ काले । समये ॥ च न्द्रमसि ॥ सवति॰ सुनोति॰ सुव तिवा । सुयुरुल्योयुच् ॥

सवया : । पुं॰ वयस्ये । स्निग्धे ॥ समानंवयोऽस्य । ज्योतिर्जनपदेति समानस्य स : ॥

सवर : । पुं॰ सलिले ॥ शिवे ॥

सवर्णः । त्रि॰ सदृशे ॥ तुल्यवर्णे । समानजातौ ॥ यथा । पाणिवदुपसंस्कार : सवर्णास् उद्दिश्यते॰ इति ॥ समानोवर्णोऽस्य । ज्योतिर्जनपदेतिस : ॥ तुल्यास्यप्रयत्ने वर्णे ॥

सवर्णा । स्त्री॰ मनिमातरि । छायायाम् ॥

सवर्णाख्यम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥

सवषा । स्त्री॰ चिह्निते ॥

सवासक : । पुं॰ मर्दवृत्तान्तरे ॥ द्विगणयमाक्ररभगणसुपादर : भवतिसवासकमितिगुणनायक । यथा । गिरिवरनन्दिनिदुरितनिस्तानि । विहितनतौमयिसुरुषकरुणामपि ॥

सविकल्पक : । पुं॰ सम्प्रज्ञातसमाधौ ॥ यथाहि । सविकल्पकोनाम ज्ञातृज्ञानादिविकल्पभेदलयानपेक्षयाऽद्वितीयवस्तुनितदाकाराका-

रितावाचित्तवृत्तेरवस्थानम् । अत्र मृद्दोदाहरणम् । तदामृन्मयगजादिभानेपिमज्ज्ञानवत् । द्वैतभानेप्यद्वैतंवस्तुभासते॰ इति । तदुक्तम् । दृशिस्वरूपंगगनोपमंपरंसकृद्विभातन्त्वजमेकमक्षरम् । अलेपकंसर्वगतं यदद्वयंतदेवचाहंसततंविमुक्तमिति ॥ त्रि॰ सविकल्पसहिते ॥

सविकार : । त्रि॰ विकारसहितेमहाभूतादिवृत्त्यन्ते ॥ विकारेणसहित : । कार्यमात्रोपादानतया सर्वकार्यतादात्म्यापन्ने ब्रह्मणि ॥

सविकाश : । त्रि॰ सप्रकाशे ॥

सविलास : । त्रि॰ विलासेनसहवर्त्तमाने ॥

सविग्रह : । त्रि॰ मूर्त्तिमति ॥

सविता । पुं॰ सूर्ये । सर्वभावानांप्रसवितरि ॥ यथाह्याचार्य्या : । सवितासर्वभूतानांसर्वभावान्प्रसूयते । सवनात्पावनाच्चैवसवितासेनचोच्यतइति ॥ यन्निरुक्तमपि यथा । श्रीभद्दशाण्डोलस्याप्रचोदयतिसर्वदा । स्त्रष्टार्थमगमान्विष्णु : सवितासतुकीर्त्तित : ॥ सर्वलोकप्रसवनात्सवितासतुकीर्त्तित : । यतस्तद्देवतादेवसावित्रीत्युच्यतेततइति ॥ विष्णुधर्मोत्तरेपि । रसानांप्रसवाद्दानाद्रविरित्यभिधीयते । प्रजानाञ्चप्रसवनात्सवितेत्य-

भिधीयतइति ॥ सवति ॥ सुव
ति॰ कर्मण्यसोकं ध्येयति । पूर्व
रगे । ह्वच् । यक् रघे ॥
सवितृदैवत. । पुं॰ हस्तनक्षत्रे ॥ स
वितादैवतयस्य ॥
सविनम् । न॰ प्रसवसाधने ॥ सूय
तेऽनेन । प॰ । वर्णिलच् सुख
गीतोच : ॥
सविविथ : । सूर्य सम्बन्धीयि ॥
सविशी । स्त्री॰ भगन्याम् । टलस्मा
त् ङीप् ॥
सविध : । त्रि॰ अन्तिके । निकटे ॥
समानाविधाऽस्य॰ सहविधयेतिवा
॥ सप्रकारे ॥
सविस्मय : । त्रि॰ आश्चर्ययुक्ते । वी
स्मापन्ने ॥ विस्मयेनसहवर्त्त तद्वति
तथा ॥
सवेश : । त्रि॰ निकटे ॥ वेशान्विवि
समाणोवेशोऽस्य॰ सहदेशेनेतिवा ॥
सव्य. । पुं॰ विष्णौ ॥ त्रि॰वामे । प्र
तीपे। प्रतिकूले । दक्षिणे ॥ सूयते ।
प॰ । यचोयत् ॥ यद्वा । सुनो
ति । बाहुलकात्य : ॥
सव्यभिचार : । पुं॰ हेत्वाभासान्त
रे ॥ यथा । अनैकान्तिक : स
व्यभिचार : । सविविध. । साधा
रणाऽसाधारणानुपसंहारिभेदात् ॥
सव्यलीक : । त्रि॰ सापराधे ॥
सव्यसाची । पुं॰ अर्ज्जुने । पार्थे ॥
सव्येनवामेनहस्तेनापि॰ प्रबाण॰
सचितुं सन्धातुं शीलं यस्य । णि-
नि : ॥
सव्येष्ठ : । पुं॰ सारथौ ॥ सव्येतिष्ठ
ति । सुपिस्थइतिक : । स्थास्थिन्
स्थूणामितिष : । हलदन्तादित्य
लुक् ॥ ;
सव्येष्ठा । पुं॰ सूते ॥ सारथौ ॥
सव्येवामेतिष्ठति । ष्ठा॰ । सव्ये
स्थश्छन्दसीति॰ पष्ठ : ॰ क्विप् ।
अस्वाक्तित्वत्॰स्थास्थिनस्थूणामुपस
ङ्ख्यानात्षत्वम्॰ सुषामादित्वाद्वा
। हलदन्तादित्यलुक् । सव्येष्ठरौ॰
सव्येष्ठरयुत्यादिरूपाणि ॥
सशस्त्र : । त्रि॰ शस्त्रयुक्ते भटयादौ ॥
सशस्त्रा । स्त्री॰ भागदुग्धाम् ।
ससत्त्व : । स्त्री॰ स्तत्रयुक्तस्त्रियाम् ।
नरमाणिन्याम् ॥
ससत्त्व : । त्रि॰ प्राणियुक्ते ॥
ससत्त्वा । स्त्री॰ गर्भिण्याम् ॥
ससन्देह : । पुं॰ अर्थालङ्कारप्रभेदे ॥
यथा । ससन्देहस्तुभेदोक्तौ॰ तदनु
क्तौचसंशय : । भेदोक्तौयथा । अ
यं मार्त्तण्ड : किंसखलुतुरगै : स
प्तभिरित ऋशानु किंसर्वा प्रसरति
दिशोनैवनियतम् । कृतान्त : किं
साक्षान्महिषवहनोसाविति चिर स
मालोक्याजौत्वांविदधतिविकल्पा
नृपतिभटा : ॥ भेदोक्तावित्यनेनक्वि

शिरीवहासहदेव्याजटामुवम् ॥ ज्वरं विषमज्वरम् । सर्पाच्याम् ॥ पीतदण्डोत्पलायाम् ॥ सहदेवक्षभार्यायाम् ॥

सहदेवीगण: । पुं॰ प्रतिष्ठायाम् देवस्नानार्थमोषधीसमूहे । यथा । मङ्गल्यैःस्नापयेत्सहदेव्यादिभिस्ततः । सहदेवीवलाचैवशतमूलीशतावरी ॥ कुमारीचगुडूचीचसिंहीव्याघ्रीतथैवच । याचौषधीतिमन्त्र्यस्नानेऽधिमन्त्रणः ॥

सहधर्मिणी । स्त्री॰ वेदविधानेनोढायाम् । पत्न्याम् । द्वितीयायाम् । भार्यायाम् ॥ सहधर्मोस्त्यस्याः ॥ मत्वा सहकर्माधिकारात् । धर्ममोक्षयोर्न्तार्थमीनिः । वीमसज्ञत्वम् ॥

सहनम् । न॰ क्षमायाम् । प्रतीकारानिच्छायाम् ॥ यथा । सहनं सर्वदुःखानामितिचासाशुभाम तीति ॥ त्रि॰ क्षमयान्विते । सहिष्णौ । क्षमिणि ॥ सहतेतच्छील: । पच॰ अनुदात्तेतश्चेतियुच् । नन्द्यादित्वाल्ल्युर्वा ॥

सहनर्त्तनम् । न॰ एकत्रमण्डलाकारनृत्यकरणे ॥

सहनशील: । त्रि॰ सहिष्णौ ॥

सहपांशुक्रीड: । त्रि॰ वयस्ये ॥

सहपानम् । न॰ सपीती ॥

सहभावी । त्रि॰ सहाये ॥

सहभोजनम् । न॰ बहुभिः सम्मिल्यैकपात्रभोजने । सग्धौ ॥ सह॰ भोजनम् । सुप्सुपेतिसमासः ॥

सहमरणम् । न॰ मृतस्वामिनासह ज्वलच्चितारोहणेनप्राणत्यागे ॥

सहमान: । त्रि॰ सहिष्णौ ॥

सहमाना । स्त्री॰ चौलिक्यात्मनः पीरमस्सदृक्षिपदिग्भागे ॥ सहन्तेसर्वे पापकर्मफलानियत्पुर्यांप्राणिनः सिसधा ॥

सहयज्वा । त्रि॰ कर्माधिकारी ॥ यज्ञेनविहितकर्मकारिणि॰ सहयस्तद्वति ॥

सहयायी । त्रि॰ मिलितगामिनि । साथी॰ इ॰ भा॰ ॥

सहयुध्वा । त्रि॰ कारितयुद्धे ॥ सहयोधितवान् । युध॰ सहेचेतिक्वनिप् ॥

सहरसा । स्त्री॰ मुद्गपर्ण्याम् ॥

सहर्ष: । त्रि॰ हर्षयुक्ते ॥

सहवास: । पुं॰ सहावस्थाने ॥ यथा । नसंवसेत्पतितैर्नचाण्डालैर्नपुक्कसैः । नमूर्खैर्नावलिप्तैश्च नान्त्यैर्नान्त्यावसायिभिरितिमनुः ॥

सहवासी । त्रि॰ एकस्थानेयौगपद्येनावस्थानकर्त्तरि ॥ यथा । सहवासोविजानातिचरितंसहवासिनामिति ॥

सहा: । पुं॰ मार्गशीर्षे । मार्गे ॥

हिमस्पर्शी । सहते । षह० । अ सुन् ॥

सह : । न० बले ॥ मानसपाटवे ॥ ज्योतिषि ॥ सहते० सह्यतेऽनेना नया । षह० । असुन् ॥

सहस : । वि० सहासे ॥ हसेनसहव र्त्तत इति ॥

सहसा । अ० हठादर्थे ॥ अविमर्षे ॥ यथा । सहसाविदधीतनक्रियामवि वेक : परमापदांपदम् । वृणतेहि विमृश्यकारिणंगुणलुब्धा : स्वय मेवसम्पद : ॥ अतर्कि ते । आक स्मिके । अकस्मादर्थे ॥ सहसाभि ख्रुतोमारीचोक्षणित्वं दृष्टिस्थि त : । नाकारीःगृहित्वंपश्चादिहस्म तिसमैरपि ॥ तत्क्षणादर्थे ॥ द्वि व : प्रसूनंसहसापपातेतियथा ॥ सहते । षह० । असाप्रत्यय : ॥

सहसान : । पुं० मयूरे ॥ यज्ञे ॥ वि० क्षमायुक्ते ॥ सहते । षह० । ऋत्विग्दधिमस्त्विसहिभ्य : कित्स्थ सानच् ॥

सहस्य : । पुं० पौषमासे । सहसिब लिसाधु : । तत्रसोद्भविसियत् ।

सहस्रम् । न० दशशती० १००० । अ नन्ते ॥ विश्वंभरसहस्रस्सव म प्ययशापकमितिमहाभारतम् ॥

सहस्रकाण्डा । स्त्री० श्वेतदूर्वायाम् ॥

सहस्रकिरण : । पुं० सूर्ये ॥ सहस्रं किरणायस्य ॥

सहस्रगु : । पुं० आदित्ये । भानौ ॥ स सहस्रंगवोरश्मीनांयस्यस : ॥ अत्र यादव : । तासांशतानिचत्वारिरश्मी नांवृष्टिसर्जने । शतत्रयंहिमो त्सर्गेतावद्भंश्चसर्जने । आनन्दा श्चहिमिथ्यायमूतनाप्तनाइति । च तु : शतंहष्टिवाहास्ता : सर्वाअम् तास्त्रियइति ॥

सहस्रजित् । पुं० हरौ ॥ सहस्रा ण्यसुराणांजयति । जि० । क्विप् ॥

सहस्रणी : । पुं० भीष्मे । गाङ्गेये ॥ सहस्रंरथिनोनयति० पालयति । णीञ्० । सत्सूद्विषेतिक्विप् ॥

सहस्रतम : । वि० सहस्रस्यपूरणे ॥ नित्यंशतादीतिडटस्तमडागम : ॥

सहस्रदंष्ट्र : । पुं० पाठीनमत्स्ये ॥ स हस्रदंष्ट्रायस्यस : ॥

सहस्रदंष्ट्री । स्त्री० पाठीने । बोद्दा लमत्स्ये ॥

सहस्रद : । वि० बहुप्रदे ॥ सहस्रं ददाति । डुदाञ्० । क : ॥

सहस्रदो : । पुं० कार्त्तवीर्यार्जुने ॥ सहस्रंदोषोबाहवोयस्यस : । प त्वस्यासिद्धत्वाद्रुत्वविसर्गौ ॥

सहस्रधार : । पुं० विष्णुचक्रे ॥

सहस्रधारा । स्त्री० देवतास्नानार्थंस हस्रच्छिद्रयुक्तपात्रगलितजलधारा याम् ॥ यथा । सहस्रधारयादेवी०

शिरोवहासहदेव्याजटाभुवम् ॥ ज्वरं विषमज्वरम् । सर्पाद्याम् । पीतदण्डोत्पलायाम् ॥ सहदेवस्त्रभार्यायाम् ॥

सहदेवीगणः । पुं॰ प्रतिष्ठायाम् देवस्नानार्थमोषधीसमूहे ॥ यथा । पञ्चगव्यैःस्नापयेत्सहदेव्यादिभिस्ततः । सहदेवीवलाचैव शतमूली शतावरी ॥ कुमारीचगुडूचीच सिंहीव्याघ्रीतथैव च । याश्चौषधी तिमन्त्रे पञ्चानमोषधिमङ्गलैः ॥

सहधर्मिणी । स्त्री॰ वेदविधानेनोढायाम् । पत्न्याम् । द्वितीयायाम् । भार्यायाम् ॥ सहधर्मोस्त्यस्याः । पत्न्यासहकर्माधिकारात् । धर्मश्चोभयसाधारणोस्त्यनयोः । वीप्सत्वनस्थ ॥

सहनम् । न॰ क्षमायाम् । प्रतीकारानिच्छायाम् ॥ यथा । सहनं सर्वदुःखानांतितिक्षासाशुभामतेति ॥ त्रि॰ क्षमयान्विते । सहिष्णौ । क्षमिणि ॥ सहतेतच्छीलः । पच॰ अनुदात्तेतश्चेतियुच् । नन्द्यादित्वाल्ल्युर्वा ॥

सहनर्त्तनम् । न॰ एकत्रमण्डलाकारनृत्यकरणे ॥

सहनशीलः । त्रि॰ सहिष्णौ ॥

सहपांशुक्रीडः । त्रि॰ वयस्ये ॥

सहपानम् । न॰ सपीतौ ॥

सहभावी । त्रि॰ सहाये ॥

सहभोजनम् । न॰ बहुभिः सम्मिल्यैकपात्रभोजने । सग्धौ ॥ सहभोजनम् । सुप्सुपेतिसमासः ॥

सहमरणम् । न॰ मृतस्वामिनासह स्त्रियाश्चितारोहणेनप्राणत्यागे ॥

सहमानः । त्रि॰ सहिष्णौ ॥

सहमाना । स्त्री॰ चैतन्यात्मनः शरीरस्यदक्षिणदिग्भागे ॥ सहन्तेस्यां पापकर्मफलानियमपुर्यां प्राणिनइतितथा ॥

सहयज्ञः । त्रि॰ कर्माधिकारी ॥ यज्ञेनविधिनाकर्मकलापेन॰ सहवर्त्ततइति ॥

सहयायी । त्रि॰ मिलितगामिनि । साथी॰ इ॰ भा॰ ॥

सहयुद्वा । त्रि॰ कारितयुद्धे ॥ सहयोधितवान् । सुप॰सहेचेतिक्वनिप् ॥

सहरसा । स्त्री॰ मुद्गपर्ण्याम् ॥

सहर्षः । त्रि॰ हर्षयुक्ते ॥

सहवासः । पुं॰ सहावस्थाने ॥ यथा । नसंवसेत्पतितैर्नचाण्डालैर्नपुक्कसैः । नमूर्खैर्नावलिप्तैश्च नान्त्यैर्नान्त्यावसायिभिरितिमनुः ॥

सहवासी । त्रि॰ एकस्थानेयौगपद्येनावस्थानकर्त्तरि ॥ यथा । सहवासोविमानातिचेष्टितंसहवासिनामिति ॥

सहाः । पुं॰ मार्गशीर्षे । मार्गे ॥

हिमस्पर्शी । सहर्षे । यङ० । च
सुन् ॥
सह : । न० बले ॥ मानसपाटवे ॥
ज्योतिषि ॥ सहते० सह्यतेऽनेना
नेन वा । यङ० । असुन् ॥
सहस : । वि० सहासे ॥ हसीनसहस
मनद्रूति ॥
सहसा । अ० हठादर्थे ॥ अविमर्शे ।
*यथा । सहसाविदधीतनक्रियामवि
वेक : परमापदांपदम् । वृणतेहि
विमृश्यकारिणं गुणलुब्धा : स्वय-
मेवसम्पद : ॥ चर्तार्कत्ते । आक
स्मिके । अकस्मादर्थे । सहसामि
सर्व्वतीभावेयेनिस्त्यं क्वचित्-
त : । भाकारितृप्तिं भक्तोऽहसम
तिसमैरपि ॥ तत्पन्नादर्थे ॥ द्वि
ब : प्रसूनंसहसापपातीतियथा ॥
सहते । यङ० । असाप्रत्यय : ॥
सहस्रान : । ० पुं० मयूरे ॥ यज्ञे ॥
वि० क्षमायुक्ते ॥ सहते । यङ० ।
कञ्चित्तधिमन्दिसहिभ्य : किदित्य
सानच् ॥
सहस्य : । पुं० पौषमासे । सहसिब
लिसाधु : । तत्रसाधुरितियत् ।
सहस्रम् । न० दशशते० १००० ॥ अ
नन्ते ॥ विश्वंशतंसहस्रमसवंम
धययाथकमितिमहाभारतम् ॥
सहस्रकाण्डा । स्त्री० श्वेतदूर्वायाम् ॥
सहस्रकिरण : । पुं० सूर्ये ॥ सहस्र

किरणायस्य ॥
सहस्रगु : । पुं० आदित्ये । भानौ ॥ स
सहस्रं गवोरश्मयोऽस्यस : ॥ अथ
वाद्य : । तासांशतानिवत्सा । रिरश्मो
नांश्चहिसर्व्वगे । ग्रन्थरहिमो-
ष्णगर्भसावष्टमसस्त्वगे ॥ आनन्दा
यहिमेष्वायनूतनापूतनाद्रूति । अ
तु : यस हिमवातास्ता : सर्वास्त
साक्षियद्रूति ।
सहस्रजित् । पुं० हरौ । सहस्रा
ण्यसुराणांजयति । जि० । क्विप् ।
सहस्रणी : । पुं० भीष्मे । गाङ्गेये ॥
सहस्रंरथिनोनयति० नालयति ।
णीञ् । सत्सूद्विषेतिक्विप् ॥
सहस्रतम : । वि० सहस्रस्यपूरणे ॥
नित्यंशतादीतितटमडागम : ॥
सहस्रदंष्ट्र : । पुं० पठीनमत्स्ये ॥ स
हस्रदंष्ट्रायस्य : ॥
सहस्रदंष्ट्री । स्त्री० पाठीने । पीडा
धमत्स्ये ॥
सहस्रद : । वि० बहुप्रदे । सहस्रं
ददाति । डुदाञ् । [illegible]
सहस्रदो : । पुं० [illegible]
॥ सहस्रंदोषो [illegible]
[illegible]
सहस्रधार । पुं० [illegible]
सहस्रधारा । स्त्री० [illegible]
[illegible]
[illegible]

तिरिश्चौ हरिमिश्रौ । सहनशीलः । यथा । सहते शीतोष्णादीनि । पद्म० । अलङ्कारिण० इत्यपि च ॥

सहिष्णुता । स्त्री० क्षमायाम् ॥

सहुरिः । पुं० आदित्ये । दिवाकरे ॥ स्त्री० क्षितौ ॥ सहते । सह० असिसहोरुरिन् । सहुरिः सहनशीलइति वेदभाष्यम् ॥

सहृदयः । त्रि० प्रशस्तचित्ते । हृदयालौ ॥ सह हृदयेन । तेन सहेति बहुव्रीहिः । प्राधिमाशस्तया त्वादत्र० प्रशस्तपरत्वं हृदयशब्दस्य ॥

सहृल्लेखम् । न० विचिकित्सिताद्ये ॥ यथा । विचिकित्सा तु हृदयेव मे यस्मिन्प्रजायते । सहृल्लेखन्तु विज्ञेयं० पुरीषन्तु समानतइति प्रायश्चित्तविवेकः ॥

सहोक्तिः । स्त्री० अर्थालङ्कारविशेषे ॥ यथा । सा सहोक्तिः सहार्थस्य बलादेकं द्विवाचकम् । एकार्थाभिधायकमपि सहार्थबलादुभयस्याङ्गमसावसहोक्तिः ॥ यथा । सह० दिअस०णिसाहिं० दीहरा० सासदण्डा०सहमणिवलएहिं० बाप्फधारा० गलन्ति । सुहअ० तुह० विओए० सव्वेहुणए० सोहवतणुलदाए० दुव्वला० जीविदासा ।

अस्य संस्कृतन्तु । सहदिवसनिशाभिर्दीर्घाः श्वासदण्डाः० सह मणिवलयैश्चाप्यधारा गलन्ति । सुभग० तव वियोगे० तस्या० उद्वेगशीलायाः० सह च० तनुलतायाः० दुर्बला० जीविताशेति ॥ दूष्यानां यत्रप्रतीयमानैः । श्वासानां वनप्रचुरतयादण्डत्वेन निरूपणम्० कार्श्याम्नि वियोगदुःखगलनम् ० योगाद्दुर्बलत्वं क्लादिनिष्कत्वम् । श्वासदण्डादिगतदीर्घत्वादिधर्म्मं दिवसनिशादिगतन्तु० सहार्थसामर्थ्यात्प्रतिपद्यते । अत्र सहोक्तिरलङ्कारः । अपि च । सहोक्तिः सहभावस्य कथनं गुणकर्म्मणां । दिग्गन्तमगमत्तस्य कीर्त्तिः प्रत्यर्थिभिः सहेति ॥ सहार्थान्तरमपि । सहार्थेनान्वयो यत्र भवेदतिशयोक्तिः । कल्पितौपम्यपर्य्यन्ता सा सहोक्तिर्विधीयतइति ॥

सहोटजः । पुं० मुनीनां पर्णशालायाम् । पर्णोटजे । यथा । मुनीनामाश्रिताद्ध्यां पर्णोटजसहोटजाविति हारावली ॥

सहोढः । पुं० द्वादशपुत्रान्तर्गतपुत्रविशेषे ॥ यथा । या गर्भिणी संस्क्रियते ज्ञाताज्ञातापि वा सती । वोढुः स गर्भो भवति सहोढइति चोच्यतइति मनुः ॥ संस्क्रियते० प

रिपौधवी । पद्रायादीश्रयम् ॥ सहिघातेस । वग० । स्व : सम्प्रसारणम् । गुण : ॥ वि० कठिनसहयशांसाणि ॥

सहात्य : । पुं० तृतीयभवनी ॥

सहादर : । पुं० सहजी । सोदर्भ्याभरि ॥ सहदरेयवर्त्तते । सोमसर्गस्त्र ॥ सह० समानम् ० उदरंयस्त्रेतिया ॥

सहिर : । वि० साधुनि ॥ सहते । पद० । किशोरादयश्चेतिधोरन् ॥

सह्य : । पुं० मलयाद्रिसमीपवर्त्तिनिशैलविशेषे । न० आरोग्ये ॥ साम्ये । वि० सहनीये । सोढव्ये । कुमधुरे ॥ सहते० सोढुं शक्यो वा । पद० । शकिसहोश्चेतियत् ॥ गोदावरीभीमरथीकृष्णावेण्यादिकास्तथा । सह्यपादोद्भवा नद्य : स्मृता : पापभयापहा : ॥

सा । स्त्री० लक्ष्म्याम् ॥ दुर्गायाम् ॥

सांयात्रिक : । पुं० पोतवणिजि । पविवणिनिर्यापकस्त्रे ॥ संयात्रा द्वीपान्तरगमनाय समभूयायात्रासाप्रयोजनमस्य । तदस्यप्रयोजनमिति ठञ् ॥

सांयुगीन : । वि० रणोत्कृष्टे । युधकुशले ॥ संयुगेरणेसाधु : । प्रतिजनादिभ्य : खञ् ॥

सांराविणम् । प० न० समन्ताच्छब्दे । एतद्यन्त्वनी ॥ संहृती ॥

सांवत्सर : । पुं० गणके । यथापाथ्यमाक्षवराहमिहर : । सांवत्सरोऽभिजात : प्रियदर्शनो० विनीतवेश:० सत्यवागनसूयक:० समः० सुसंहितोपचितगात्रसन्धिरविकलश्चारु० करचरणनखनयनचिबुकदशनश्रवणललाटभ्रूसमाङ्गोवपुष्मान्गम्भीरोदात्तघोष:० प्रायः शरीराकारानुवर्त्तिनोहियुणाहदोषा भवन्ति ॥ १ ॥ तत्रगुणा : शुचिर्द : प्रगल्भोवाग्मीप्रतिभानवान्देशकालवित्सात्त्विकोनपरिषद्भीरु : सहाध्यायिभिरनभिभवनीय : कुशलोऽव्यसनीशान्तिकपौष्टिकाभिचारस्नानविद्याभिज्ञोविबुधार्चनव्रतोपवासनिरत : स्वतन्त्राश्चर्योत्पादितप्रभाव:पृष्टाऽभिधाय्यन्यत्र दैवात्ययाद्ग्रहगणितसंहिताहोराग्रन्थधर्मेत्ता ॥ २ मिति । याराहीसांवत्सरसूत्रेद्रष्टव्य : ॥ संवत्सरं वेत्ति । तदधीतेतद्वेदेत्यण् ॥ म० फले । पर्वणि । सन्निवेशादिषु० संवत्सरात्फलपर्वणोरितिशेषिकोऽण् ॥

सांवत्सरिक : । वि० संवत्सरसम्बन्धिनि ॥ कालाट्ठञितिशैषिकेष्वर्थेष्वण् ॥ संवत्सरंव्याप्यभूते ॥ प्रतिवर्षकर्त्तव्ये श्राद्धादिकर्मणि ॥

साङ्गतिकः । त्रि० शोकेषु विचित्रपरिहासकथादिभिः सङ्गत्याचरत्यर्थिनि । सङ्गतौभवे ॥

साङ्ग्यः । पुं० सङ्गमे ॥

साङ्गा । स्त्री० गुञ्जायाम् ॥

साङ्गोपाङ्गः । त्रि० सम्पूर्णे ॥ अङ्गोपाङ्गैः सहितः ॥

साङ्ग्रसूचिकः । त्रि० सङ्ग्रसूत्राभिज्ञे ॥ सङ्ग्रसूत्रमधीते० वेद वा । क्रतूक्थादिसूत्रान्ताट्ठक् ॥

साङ्ग्रामिकः । त्रि० सङ्ग्रामाभिज्ञे ॥ उक्थादित्वात्ठक् ॥

साङ्ग्रामिकः । त्रि० सङ्ग्रामोपयोगिरथादौ ॥ सङ्ग्रामे साधुः । गुडादिभ्यष्ठञ् ॥

साङ्कृतिकः । त्रि० सङ्कृतवेदे ॥ सङ्कृतं वेद । उक्थादित्वाट्ठक् ॥

साङ्घातिकः । त्रि० मारात्मके ॥ सङ्घातेन पीडनमर्हति ॥ सङ्घाते साधुः । गुडादिभ्यष्ठञ् ॥

साचि । अ० वक्रे । तिरोर्थे । तिर्यगर्थे । स्वचनम् । पचनसनशायी । कूजजादिभ्यः ॥

साचिशाटिका । स्त्री० स्त्रीतपुराणवाद्याम् ॥

साचिव्यम् । न० साहाय्ये ॥ सचिवस्य कर्म भावो वा । ष्यञ् ॥

साञ्जनः । पुं० कृकलासे ॥

साटोपः । त्रि० ससम्भ्रमे ॥

साट्टः । त्रि० । साङ्गे ॥

सातत्यम् । न० अविच्छिन्नतयावर्त्तमाने । सततस्यभावः । ष्यञ् ।

सातवाहनः । पुं० शालिवाहननृपे ॥

सातिः । स्त्री० दाने । अवसाने । समापनेसमग्रम्०सामर्थ्य । पद्मदानि० शिलायां विचलित् । अंतिष्ठ् तीक्ष्णादिना० ऊतिरीत्याभावी निपात्यते । सर्वातिर्वा० समतनेस्त्यास्तम् । सतुतारा । स्त्रिय्क्तौचे तिक्तिच् ॥

सातिसारः । त्रि० अतिसाररोगयुक्ते । अतिसारविशिष्टे ॥ सहअतिसारेणवर्त्तते ॥

सात्वीनयः । पुं० कलाधे । सतीनमधम । प्रज्ञाध्यष् ॥

सात्त्वाः । त्रि० हिते ॥

सात्त्यः । त्रि० सत्ययोरसे । सत्त्वयोरसम । कथादिभ्योयः । स्त्रियां० तात्त्वीस्त्रियपीति० कोपि० स्वस्तादृधितसन्तियलीपि० सातीः । सात्त्वी० सू० आ० ॥

सात्यकिः । पुं० यादवविशेषे । युयुधाने ॥

सात्यमतः ।) सात्यमुद्रः ।) पुं० माठरे । बाहरायणे । वेदव्यासे ।

सात्त्वान् । त्रि० उपासके ॥ भगवद्भक्ते ॥ सप्तच्छेन० सत्त्वम् । अस्त्यर्थेमत्

वान् । सदुपाश्रयतया विद्यतेऽस्य । मतुप् । स्वार्थेऽण् । वृद्धिः । पार्षत्वाद्णोऽभावः । यथा । सुतलानीसिभद्रश्च भगवान्सात्त्वतांपतिरिति ॥ सात्त्वतं नामतन्त्रम् । तत्करोतितदाचष्टइतिर्णिच् ततः क्विप् चेतिक्विप्प्रत्यये टेर्लोप इति लोपे पदं सात्त्वदिति सात्त्वतांपतिरितिनामभाष्यम् ॥ तथा च । सात्त्वतां सात्त्वततन्त्रमाचक्षाणानां भक्तानां पतिः पालक इति व्याख्येयम् ॥

सात्त्वतः । पुं० वासुदेवे । मधुप्रिये । बलदेवे । रामे । हरौ । विष्णौ । श्रीकृष्णे ॥ इत्यादि । वपासक्ति । भगवद्भक्ते ॥ यथोक्तं पाद्मे उत्तरखण्डे । सत्त्वसत्त्वाश्रयं सत्त्वगुणं सेवेत केशवम् । योऽनन्यत्वेन मनसा सात्त्वत समुदाहृतः ॥ विहाय काम्यकर्मादीन्भजेदेकाकिनं हरिम् । सत्यसत्त्वगुणोपेतोभक्त्या तं सात्त्वतं विदुः ॥ मुकुन्दपादसेवा वा तत्रामध्यवसेपिच । कीर्त्तयेच्च भक्तो नाम्नः स्मरणं हरेः । वन्दनार्चनयोर्भक्तिर्नित्यं दास्यसख्ययोः । रतिरात्मार्पणेयस्य द्रष्टा नवधा स सात्त्वतः ॥ इति ८८ अध्याय. ॥ सात्त्वद्वंशात्सात्त्विकः प्र प्रायश । विषमानि । सुपन्नाया

यें ॥ यादवे ॥ सात्त्वतोऽपत्यम्पुमान् । उत्सादिभ्योऽञ् ॥ पुंभूम्नि । देशविशेषे ॥ यथा । यदवस्तु दशार्हाः स्युः सात्त्वताः कुकुरा यदवः इति त्रिकाण्डशेषः ॥ न० प० स्वराचतन्त्रे ॥

सात्त्वततन्त्रम् । न० वैष्णवतन्त्रे ॥ पञ्चरात्रागमे ॥ सात्त्वतानाम्भगवदुपासकानां तन्त्रम् ॥

सात्त्वतसंहिता । स्त्री० महापुराणेषु भागवते । यस्यां वै श्रूयमाणायां कृष्णे परमपूरुषे । भक्तिरुत्पद्यते पुंसः शोकमोहभयापहा ॥

सात्त्वती । स्त्री० शिशुपालमातरि । कृष्णस्य पितृष्वसरि । सात्त्वतोऽपत्यं स्त्री । उत्सादिभ्योऽञ् । ङीप् ॥ नाट्यवृत्त्यन्तरे ॥

सात्त्वतीसूनुः । पुं० चैद्ये । शिशुपाले ॥

सात्त्विकः । पुं० ब्रह्मणि । विभावरि ॥ विविधभावात्मके तमोविशिष्टे ॥ तल्लक्षणं यथा । सत्त्वं लोकहितमनसि येऽभवन्तिभावास्ते सात्त्विकादिति विदुर्निपुणधियस्ते । तेषां यथा । स्तम्भः स्वेदोऽथ रोमाञ्चः स्वरभङ्गोऽथ वेपथुः । वैवर्ण्यमश्रु प्रलय इत्यष्टौ सात्त्विका गुणाः । प्रलयोऽत्र मूर्च्छा ॥ ग्रन्थान्तरे ॥ यथा । फलाकांक्षिवर्ज्जितो विधिदृष्टोय

दृश्यते । यद्यस्मैवैतिसन्तः समा
धायसत्सात्त्विकः ॥ आहारप्रभेदे ।
यथा । आयुःसत्त्वबलारोग्यसु
खप्रीतिविवर्द्धनाः । रस्याः स्नि
ग्धाःस्थिराहृद्याआहाराः सात्त्वि
कप्रियाः ॥ सत्त्वेगुणे प्राधान्येन
स्थितः ॥ भगवी० ॥१७॥ त्रि०स
त्त्वेगुणाढ्ये ॥ सत्त्वेनप्रावोहृप्या
निवृत्तः ॥ तेननिवृत्तमितिठञ् ॥
सत्त्वेभवोवा० अध्यात्मादित्वा-
ट्ठञ् वा ॥

सात्त्विकधनम् । न० शुद्धधने ॥ य
था । श्रुतशौर्यतपःकन्याशिष्य
याज्याऽन्वयागतम् । धनंसप्तविधं
शुद्धंमुनिभिः समुदाहृतम् ॥
श्रुतिनाध्ययनेन०शौर्यंयुद्धादिना०
कन्यागतञ्कन्ययासहागतंश्वशु
रादेर्धनम्०शिष्यागतगुरुदक्षि-
णादिना० याज्यागतमार्त्विज्यल
ब्धम्०अन्वयागतम्दायादिभ्योलब्ध
म्०शुद्धंसात्त्विकमित्यर्थः ॥

सात्त्विकी स्त्री० दुर्गायाम् ॥ पूजा
विशेषे । यथा । शारदीचण्डिका
पूजात्रिविधापरिगीयते । सात्त्वि
कीराजसीचैवतामसीचेतितांशृणु ।
सात्त्विकीजपयज्ञाद्यैर्नैवेद्यैश्चनि
रामिषैः । माहात्म्यंभगवत्याश्च
पुराणादिषुकीर्त्तितम् । पाठस्त
स्यजपःप्रोक्तःपठेद्देवीमनास्तथे

ति ॥ देवीपुराणे ॥

सादः । पुं० सन्नतायाम् । अवसा
दे ॥ सद्नम् । सद्लृ० । घञ् ॥
कार्श्ये । क्षयत्वे ॥ यथा । शरीर
सादादसमग्रभूषणं तिरधुः ॥

सादनम् । न० गृहे । सदनि ॥ स्वर्थे
अण्णन्तात्सदेर्ल्युट् ॥ भवनि ॥

सादनी । स्त्री० कटुक्याम् । चक्रा
ङ्गाम् ॥ ङीप् ॥

सादिः । पुं० सारथौ ॥ योधे । शी
घ्रधरि । सीदति । सद्लृ० । वसि
वपियजिराजिव्रजिसदिहनिवाशि
वादिवारिभ्यइञ् ॥ त्रि०आह्
तुते ॥

सादितः । त्रि० खण्डिते । विध्वस्ती
कृते ॥

सादी । पुं० अश्वारोहे । अस्वार०
इ०भा०प० ॥ मातङ्गारोहे ॥ रथा
रोहे ॥ अवश्यंसीदति०सादयति
वा । सद्लृ० । आवश्यकेणिनि
निः । शब्दादिवत् ॥

सादृश्यम् । न० उपमायाम् । तुल्य
त्वे । सदृशत्वे । तद्भिन्नत्वेस
तितद्गतभूयोधर्मवत्त्वे ॥ यथा
चन्द्रभिन्नत्वेसतिचन्द्रगताह्लादक
त्वादिमत्त्वम्मुखेचन्द्रसादृश्यम् । त
त्पर्यायस्य । तमन्वेत्यनुपश्चा
तितत्कोपतत् निषेधते । तस्यचा
नुकारार्थसदृशाः सादृश्यवाच

धाः ; इति दण्डी ॥ सहस्रस्वभावः । शुभवचनत्वात्साध्वादिभ्यः ष्यञ् । स्त्रियां षित्त्वान् ङीष् । साद्दश्री ॥ ष्यञः पित्करणादीकारो बहुलमिति वामनसूत्राद्वैकल्पिकः ॥

साधाम्ल । पुं० राद्वधान्ये ॥

साधस्क । पुं० सोमयागविशेषे ॥

साधक । त्रि० साधनकर्त्तरि । सिद्धिदे ॥ अयथाद्यनुष्ठातरि । साध्नोति । साधसिद्धौ ण्वुल् ॥ पुं० पुत्रजीवद्रुमे ॥ भूतङ्गरायाम् ॥

साधकतमम् । न० करणे । क्रियासिद्धौ प्रकृष्टोपकारके ॥ इति ॥ त्रि० अतिशयसाधके । अतिशायने तमप् ॥ प्रकृष्टं साधकं साधकतमम् ॥

साधनम् । न० कारणकारके । साध्यते कर्म निष्पाद्यतेऽनेन । साध० । ल्युट् ॥ मृतसंस्कारे । सैन्ये ॥ सिद्धौषधौ ॥ गतौ ॥ निवर्त्तने । निष्पत्तौ । उपाये । साध्यमुद्दिश्य साधनं निरूप्यते । मेढ्रे ॥ दापने ॥ अनुगमे । धने ॥ मारणे । वधे । प्रमाणे । मैत्र्ये । मोहने । उवे । वेगे । मन्त्रसिद्धिकरणे ॥ सिद्धौ । मोक्षसाधकोपायविशेषे । साधनचतुष्टये । यथा । नित्यानित्यवस्तुविवेकः । इहामुत्रार्थफलभोगविरागः । शमदमादिषट्कसम्पत्तिः । मुमुक्षुत्वञ्चेति ॥ साध० । भावकर्मकरणादौ ल्युट् ॥ साधयतीति । नन्द्यादित्वाल्ल्युः ॥ तपसि । यथा । तपोभिः प्राप्यतेऽभीष्टं नासाध्यं हि तपस्यतः । दुर्भगत्वं वृथा लोकोऽवहेलति साधने पत्यसाधनैरधिकारमीनसुकर ॥

साधननिर्मुक्तः । त्रि० साधनाभ्यासरहिते ।

साधना । स्त्री० आराधनायाम् ॥

साधनाव्यापकत्वम् । न० साधनवन्निष्ठात्यन्ताभावप्रतियोगितायाम् ॥

साधनीयः । त्रि० साध्ये ॥

साधन्तः । त्रि० भिक्षुके ॥ साध्नोति साध० तृभृवहिवसिभासिसाधि० झच् । षित् ॥

साधयन्ती । स्त्री० मांसिकायाम् ॥

साधर्म्यम् । न० समानधर्मत्वे ॥

साधर्म्यवैधर्म्यसमौ । पुं० न्यायमते जातिविशेषलक्षणे । यथाह गौतमः । साधर्म्यवैधर्म्याभ्यामुपसंहारे तद्धर्मविपर्ययोपपत्तेः साधर्म्यवैधर्म्यसमौ ॥ २ ॥ उपसंहारे साध्यस्योपसंहरणे० वादिना कृते० तद्धर्मस्य साध्यरूपधर्मस्य यो विपर्ययो व्यतिरेकस्तस्य साधर्म्यवैधर्म्याभ्यां केवलाभ्यां व्याप्त्यनपेक्षाभ्यां यदुपपादनं तदौ हेतौ साधर्म्यवैधर्म्यसमावुच्येते । तद्यथा ॥

वादिना अन्वयेनव्यतिरेकेणवासा
ध्ये साधिते प्रतिवादिनासाधर्म्यमा
त्रप्रयुक्तहेतुनातदभावापादनं साध
र्म्यसमा । वैधर्म्यमात्रप्रयुक्तहेतुना
तदभावापादनं वैधर्म्यसमा । तत्र
साधर्म्यसमायथा । शब्दोऽनित्यः
कृतकत्वात् घटवत् व्यतिरेके
यथाव्योमवत् इत्युपसंहृते प्रत्यव
तिष्ठते यद्यनित्यघटसाधर्म्यादनि-
त्यस्तर्हि नित्याकाशसाधर्म्यात् स्यात्
नित्याकाशसाधर्म्यादमूर्त्तत्वान्नित्यः
स्यात् विशेषोवावक्तव्यः । वैध
र्म्यसमायथा । शब्दोऽनित्यः कृत
कत्वात् घटवत् आकाशवदि
तिस्थापनायाम् अनित्यघटवै
धर्म्यादमूर्त्तत्वान्नित्यः स्यात् विशेषो
वावक्तव्यइति । अत्रसाधर्म्यत्वमात्र
वैधर्म्यत्वमात्रंवागमकतोपयिक-
मित्यभिमानात् तत्रप्रतिपक्षदेश
नाभासेचैनैकान्तिकदेशनाभा
सेतिवासंकेतुअनैकान्तिकमदूषी
गात् सत्प्रतिपक्षपरम् । एकान्त
तः साध्यसाधकत्वाद्भावात् ॥

साधारणः । पुं० वस्त्रविशेषे ॥ स
त्फलं यथा । तोयपूर्णभवेन्मेदि
न्यर्थव्यवहिनेदिने । निकषद्वयसा
राजानः सर्वसाधारणे प्रिये ॥ ४४
॥ आनूपाऽनूपजङ्गलसाम्यसुदेशे ॥
यथा । मिश्रचिह्नस्तुयोदेशः सहि

साधारणः स्मृतः । तस्मिन्देशेय
दुदकं ततुसाधारणं स्मृतम् ॥
साधारणाम्बुमधुरं दीपनं शीतलं
लघु । तर्पणं रोचनंतृष्णादाहदोष
त्रयप्रणुत् ॥ त्रि० समाने । अनेकस
म्बन्धिन्येकस्मिन् । सामान्ये ॥
अमरकोशविवादस्तुभि ॥ यथा । सा
धारणं समाश्रित्यमत्तलिङ्गावना
युधम् । शौर्यादिनाप्रोतिधनं स्वा
तन्त्र्यभागिनः ॥ सर्वगे । तत्त
दितरसम्बन्धिनि ॥ सत्साधारणे
नश्वते । वीपसर्जनस्येति० स
भावः । आत्मीयसाधारणाभ्यामि
तिसूत्रेऽञ् ॥ साधकस्य सिद्धेः
० भावोधरावकत्ववत् ॥ स्त्रियां
साधारणी ॥ हेत्वाभासविशेषे ॥ य
था । अनैकान्तोविरुद्धश्चाप्यसिद्धः
प्रतिपक्षितः । कालात्ययापदिष्ट
श्चहेत्वाभासास्तुपञ्चधा ॥ आद्यः
साधारणस्तुस्यात् स्यादसाधारणोऽ
परः । तथैवानुपसंहारी विधानै
कान्तिकोभवेत् ॥ यः सपक्षे विपक्षे
चस्यात्साधारणोस्तसः । यस्तूभय
स्माद्व्यावृत्तः सत्वसाधारणोमतः
तथैवानुपसंहारी केवलान्वयिप
क्षकः ॥

साधारणत्वम् । न० असाधारणभि
न्नत्वे ॥

साधारणधर्म्मः । पुं० चतुर्थकर्ण

सर्व्वे । यथा । प्रजनार्थं स्त्रियः सृष्टाः सन्तानार्थञ्च मानवाः । तस्मात्साधारणो धर्म्मः श्रुतौ पत्न्या सहोदितः ॥ अपि च । अहिंसा सत्यमस्तेयं शौचमिन्द्रियसंयमः । दमः क्षमार्जवं दानं सर्व्वेषां धर्म्मसाधनमिति ॥ आत्मज्ञानं तितिक्षा च धर्म्मः साधारणो नृपेति च ॥

साधारणस्त्री । स्त्री० वेश्यायाम् ॥

साधारणानैकान्तिकः । पुं० हेत्वाभासान्तरे । साध्याभाववद्वृत्तौ ॥ यथा पर्व्वतोऽग्निमान् प्रमेयत्वादिति । प्रमेयत्वस्य वह्न्यभाववति ह्रदे विद्यमानत्वात् । साध्यवदन्यवृत्तौ । यथा । शब्दो नित्यः ० ति : स्पर्शत्वात् अवनिवृत्तिसत्त्वो पदोष : ० उपधेयसङ्करेऽप्युपाधेरसङ्करात् ॥

साधारणी । स्त्री० सदृशायाम् । समानायाम् ॥ कुञ्चिकायामिति हेमचन्द्रः ॥

साधारण्यम् । न० साम्ये । कुञ्चिकायाम् । इति हेमचन्द्रः ॥

साधारिका । स्त्री० घटिकायाम् । नाडिकायां ॥

साधिका । स्त्री० साधनकर्त्र्याम् ॥ सुषुप्तौ ॥ सुषुप्तसाधकेति देशः ॥

साधितः । त्रि० दापिते । धनादिना वशीकृते । धनादिप्रदापिते ॥ अदापितधने ॥ साध्यतेस्म । साध० । क्तः ॥ सिद्धे ॥

साधिमा । पुं० साधुत्वे ॥ साधोर्भावः । इमनिच् ॥

साधिष्ठः । त्रि० अतिशयेनबाढे । अतिदृढे । आर्य्ये ॥ न्याय्ये ॥ शोभनतमे ॥ अयमेषामतिशयेनबाढः । अतिशायिनेतमबिष्ठनाविति इष्ठन् । अन्तिकबाढयोर्नेदसाधौ ॥

साधिष्ठानः । त्रि० जीवे । अधिष्ठानेन कूटस्थचैतन्येनसहिते ।

साधीयान् । त्रि० अतिबाढे ॥ अतिशोभने । अतिसाधौ ॥ अयमनयोरतिशयितोबाढः साधुर्वा । द्विवचनेतीयसुन्नि० अन्तिकबाढयोरिति बाढशब्दस्यसाधादेशः । टेरिति साधोष्टिलोपः ॥

साधुः । त्रि० उत्तमकुलोत्पन्ने । अस्य पर्यायायथा । महाकुलकुलीनार्य्यसभ्यसज्जनसाधवइति । वार्द्धुषिके ॥ चारौ । शोभने । मनोज्ञे । स्वभावसुन्दरे ॥ प्रवीणे । योग्ये ॥ स्वधर्म्मवर्त्तिनि ॥ अपकारिष्वप्युपकारशीले ॥ अद्रोहिणि ॥ पुण्यकारिणि ॥ वेदमार्गस्थे ॥ शास्त्रविहितकारिणि ॥ सर्व्वहिते ॥ नित्यानित्यवस्तुविवेकादिसाधनचतुष्टयसम्पन्ने मुमुक्षौ ॥ कुलधर्म्माश्रिते ॥

सर्वपूज्ये । यथा । शाक्तै र्वैष्णवै : शैवै : सौरै र्गाणपतैरपि । कौलधर्म्माश्रित : साधु : पूजनीयो सियत्नत : । साध्नोतिपरकार्य म् । धर्म्म म् अर्थ म् । कामम् । मोक्षं वा । साध । क्वचापित्यु ण् । पुं । व्याकरणे मप्रतिपादितशास्त्रीयशब्दे । यद्यपिसाधूनेवभाषेतेतिनियतितयापिफलनिर्द्दे शशाब्दे तन्निर्द्दे शादेवेदमर्थविधि : कल्प्यते । साधूनिवभाषितनापशब्दानिति । सन्तोहीन : स्वरतोवर्णतोवेतिदर्शनात् ॥ मुनौ ॥ जिने ।

साधुज : । त्रि । उत्तमकुलोद्भवे । साधौ ॥

साधुधी : । स्त्री । वरवसुसजायाम् । श्वश्रूम् । सुन्दरबुद्धौ ॥ त्रि । सद्धति । साध्वीधीर्य स्या : । कर्म्मधारयेबहुब्रीहिर्वा ॥

साधुनिन्दित : । त्रि । प्रणाव्ये । साधुभिर्निन्दिते । साध्वसम्मतइतियावत् ॥

साधुपुष्पम् । न । प्रपौण्डरीके । स्थलपद्मे । साधुचतत्पुष्पञ्च । उत्तमप्रसूने ॥

साधुभाव : । पुं । असाधुत्वसद्भावायां साधुत्वे ॥

साधुवाद : । पुं । सतामनुमोदने ॥ साधुवादोपलक्षितइतियथा ॥ साधोरुत्तरे ॥

साधुवाह : । पुं । विनीताश्वे ॥ साधुर्वासौवाहश्च ॥

साधुवाही । पुं । विनीताश्वे । सुशिक्षितेतुरगे । साधुवहनशील : । वह । सुपीतिणिनि : ॥ त्रि । शोभनाश्वयुक्ते ॥

साधुवृक्ष : । पुं । कदम्बद्रुमे ॥ कदम्बे ॥ साधुर्वासौवृक्षश्च ॥ मनोहरतरौ ॥

साधुवृत्त : । त्रि । सुचरित्रे । साधुकांसिवसमानसुवृत्त : वागांसुवृत्तम् ॥

साधुवृत्ति: । स्त्री । उत्तमजीविकायाम् ॥ सद्व्यवहारे ॥ सुन्दरवर्त्तने ॥ साध्वीचासौवृत्तिश्च ॥ साधुवृ त्तिर्वा ॥ त्रि । तद्वति ॥ साध्वीवृत्तिर्य स्य ॥

साधुसङ्गम : । पुं । मनोनियमस्योपायविशेषे । यस्तुवोधितमपितत्त्वं नसम्यग्बुध्यते । योवाविस्मरति । तवोः साधुसङ्गमएवोपाय : । साधवोह्विपुन : पुनर्बोधयन्ति । स्मारयन्ति च ॥

साधुसमागम : । पुं । साधुसङ्गमे । यथा । त्यजदुर्जनसंसर्गं भजसाधुसमागमम् । कुरुपुण्यमहोरात्रं स्मरनित्यमनित्यतामिति ॥

साधूतम् । न । वह्निसङ्घाते ॥ प

स्यवीध्याम् । भारतवर्षे । पुरत्वम् यथाक. । पाठान्तरे॰ साध्वम पि ॥

साध्यः । पुं॰ गणदेवताविशेषः ॥ साध्यं सिद्धिः । साध॰ । स्वदर्शनात्॰ इतिभावेच्छन्त । साऽस्य अस्ति । अर्शआद्यच् । साध्याद्वादश विख्याताः पुराणे पुरातनैः । तेयथा । मनोमन्ताप्राणापानयोर्याशी वीर्यवस्तथा । नारायणोनरश्चैव सचित्तिश्चविभुः ॥ प्रभुश्चादद्यैतेसाध्याः प्रोक्ताःपुरातनैरिति ॥ विष्कम्भाद्यन्तर्गतयोगविशेषः ॥ तत्रोत्पन्नस्य फलं यथा । असाध्यसाध्यः किलसाध्यजातः शूरोऽतिधीरोविजितारिपक्षः । सुरूप्यासुपायैः परिसाधितार्थः परं कृतार्थः सुतरांविनीतः ॥ स्वरे । कामे ॥ देवे । सुरे ॥ त्रि॰ साधनीये ॥ कष्टोपायः सुखोपायोद्विविधः साध्यउच्यते ॥ साधनत्वाभिमते ॥ साध्यतेऽत्र । सत्पक्षः । यथा । प्रतिज्ञादोषनिर्मुक्तं साध्यंसत्कारणान्वितम् । निश्चितंलोकसिद्धञ्च पक्षं पक्षविदोविदुः ॥ साध्यंसाधनत्वाभिमतं पक्षं विदुः । यद्यप्यन्यत्साध्यं व्याप्यम्॰ तद्विशिष्टधर्मी पक्षइतिभेदः । तथाप्यनयोःप्रत्याप्यवाधिधर्मविशेषविशिष्टतापक्षता धर्मिणोऽपक्षपदैरेवसाध्यत्वात् साध्यपक्षयोरभेदाभिधानमितिव्यवहारतत्त्वम् ॥ ज्योग्ये ॥ साध्यतेऽत्रेतिव्युत्पत्त्यापक्षे ॥ यथा ॰पर्वतोवह्निमान्धूमवत्त्वात् । साधयितुंयोग्ये ॥ यथापर्वतोवह्निमान्धूमवह्निः साध्यः ॥ साध्यस्य वस्तुनोऽभावेसाधने किंप्रयोजनम् ॥

साध्यतावच्छेदकम् । न॰ अनुमितिविधेयांशेभासमानधर्मे ॥

साध्यव्यापकत्वम् । न॰ साध्यसमानाधिकरणात्यन्ताभावाप्रतियोगित्वे ॥

साध्यसमः । पुं॰ हेत्वाभासान्तरे ॥ यथाहगौतमः । साध्याविशिष्टसाध्यत्वात्साध्यसमः ॥ ४८ ॥ साध्येनपक्ष्यादिना॰ अविशिष्ट॰ कृतहेतुत्वात्॰ साध्यत्वादिति॰ साधनीयत्वादित्यर्थः । यथाग्नि॰ साध्य साधनीय॰ तथाहेतुरपिचेत् ॰ साध्यसमइत्युच्यते । अयमसिद्धइत्यवगीयते । अयंचाश्रयासिद्धिस्वरूपासिद्धिव्याप्यत्वासिद्धिभेदात्॰ त्रिविधः । आश्रयासिद्धिश्च॰ पक्षेपक्षतावच्छेदकाभाव॰ । यथाकाञ्चनमय॰ पर्वतोवह्निमानित्यादौ । स्वरूपासिद्धिः॰ ॰ पक्षेहेतुनाऽवच्छेदकावच्छिन्नाभावः । यथाह्रदोद्रव्यंधूमादित्यादौ

। व्याप्यत्वासिद्धिश्च० अव्यभिचरितसामानाधिकरण्यस्याभावः। नच स्वरूपासिद्धेरेव सूत्राद्व्यत्पत्तीर्निर्भयेऽलं व्यत्वमितिवाच्यम्। हेतुरितिपदं स्वरूपणीयम्० हेतुपदस्य गमकहेतोर्व्याप्तिविशिष्टपक्षधर्मस्य वाचकत्वम्० व्याप्तिविशिष्टपक्षधर्मत्वं चवाप्यर्थतास् । तथाच० तद्भिन्निश्चित्तसाध्यत्वं नैव साध्यसमत्वम् । अतएव साध्ये साध्यतावच्छेदकाभावः साधने साधनतावच्छेदकाभावस्य व्याप्यत्वासिद्धिः। यथा० पक्षतावच्छेदकाभावपक्षतावच्छेदकवद्‌दादेरन्यतमत्वं नाश्रयासिद्धित्वम्० यथाच० पक्षे हेत्वभावहेतुमद्‌दादेरन्यतमत्वे स्वरूपासिद्धित्वम्० तथा साध्यतावच्छेदकाभावादेरन्यतमत्वेन व्याप्यत्वासिद्धित्वं० वितथान्यतमत्वस्यासिद्धिसामान्यलक्षणत्वात् न्यत्वादेरपि व्याप्यत्वासिद्धभावस्त्वभिवद्गिः। तेषाममयमाशयः। व्याप्तिर्हि साध्यसम्बन्धितावच्छेदकरूपा० गुरुधर्मस्य साध्यसम्बन्धितावच्छेदकोऽसौ नीलधूमत्वादेः साध्यसम्बन्धितानवच्छेदकत्वान्न व्याप्तिरूपत्वम् । तथाच साध्यतावच्छेदकाभावादिरिव० साधनतावच्छेदके व्याप्यतानवच्छेदकत्वमपि

भवतिव्याप्यत्वासिद्धिरिति। ४८।

साध्यसिद्धिपादः। पुं० व्यवहारस्य चतुर्थपादे । सचनिर्णयपादः। यथा। प्रत्यर्थिनोऽग्रतो लेख्यमिति० भाषापादः प्रथमः। श्रुतार्थस्योत्तरं लेख्यमित्युत्तरपादो द्वितीयः। ततोऽर्थी लेखयेत्सद्यःप्रतिज्ञातार्थसाधनम् इति क्रियापादस्तृतीयः। तत्सिद्धौ सिद्धिमाप्नोतीति साध्यसिद्धिपादश्चतुर्थः। यथा। आधि साक्षिक्रिया साध्यसिद्धिभिः कामधेनुभिः। चाधिमचतुरं वस्तु चतुष्पादभिधीयते। इति मिताक्षरा॥

साध्वसम्। न० भये॥ साधुनृपस्य ति। यस०। अजितिसकुटः। तत्र। अथ: मसत्वात्। तस्मात्० साध्नाम्यसः॥ सम्भ्रमे॥

साध्वी। स्त्री० दुर्गायाम्॥ मेदायाम्॥ पतिव्रतायाम्॥ तल्लक्षणमाहहारीतः। आर्त्तार्त्ते मुदिताहृष्टे प्रोषिते मलिनाकृशा। मृते म्रियेत या पत्यौ साध्वी ज्ञेया पतिव्रतेति॥ मनुरपि। पतिं यानाभिचरति मनोवाग्देहसंयता। सा भर्तृलोकानाप्नोति सद्भिः साध्वीति चोच्यते० इति॥ वोतोगुणवचनादिति ङीप्॥ शोभनायाम्॥

सानन्दः। पुं० गुच्छकरञ्जे॥ ध्रुवकभेदे॥ यथा। अष्टादशाक्षरे

युक्तौयशौदर्पप्रदोभुव: । खद्गस्त्र सच्चशैलालिसानन्दीवीरवीरसि ॥ चि॰ आह्लादयुक्ते ॥

सानन्दूर: । पुं॰ तीर्थविशेषे ॥

सानसि: । पुं॰ स्वर्णे ॥ सनोति ददाति धन्यादानि । सानसिवर्णसौत्यादि नाथसिप्रत्ययलयधात्वित्य ॥ चि॰ सम्भजनीये ॥

सानिका । स्त्री॰ वाद्यविशेषे । सनार्ह॰ श्रुतिलोकप्रसिद्धे ॥ वंशी-वाद्ये ॥

सानु: । पुं॰ न॰ स्त्री । मल्ले । पर्वतसमसमभागे ॥ वने ॥ श्रावास्याम् ॥ मार्गे ॥ अग्रे ॥ कोविदे ॥ सनोति । सन॰ । दृशनिसनी तिञ्युण् । अर्के ॥ पल्लवे ॥

सानुक्रोश: । चि॰ सदये ॥

सानुज: । पुं॰ तुम्बुरुवृक्षे । तीक्ष्णपर्णे ॥ न॰ प्रपौण्डरीके । चि॰ अनुजेनसहवर्त्तमाने ॥ सानुजंरामभीड्ये ॥

सानुबन्ध: । चि॰ सपरिवारे ॥ अविच्छिन्ने । सानुबन्धूते ॥

सानुमान् । पुं॰ पर्वते ॥ सानवोविद्यन्तेऽस्य । मतुप् ॥

सानेयिका । स्त्री॰ सानेय्याम् ॥

सानेयी । स्त्री॰ वंश्याम् ॥ इ॰ म॰ र॰ नी॰ ।

सान्तपनम् । न॰ कृच्छ्रसान्तपनाभिधे व्रतविशेषे ॥ यथा । गोमूत्रंगोमयं क्षीरं दधिसर्पि: कुशोदकम् । एकरात्रोपवासश्च कृच्छ्रंसान्तपनंस्मृतम् ॥ गोमूत्रादिषड्द्रव्याण्येकीकृत्य कस्मिन्नहनिभक्षयेत्॰नान्यत् किञ्चिदद्यात् । अपरदिनेचोपवासङ्कुर्यादेतत्॰सान्तपनंकृच्छ्रमुक्तमित्यर्थ: ॥ सन्तपति । तप॰ । ल्यु॰ । तस्येदम्स्वार्थे । अण् ॥

सान्तर: । चि॰ विरले ॥ अन्तरेणसहित: ॥

सान्त्वम् । न॰ अत्यर्थमधुरेवाक्ये । अर्थमन: प्रीतिजनके ॥ सामनि । प्रियवादायप्रदानसम्बन्धादिभि: क्रोधोपशमने । द्रव्यदानाभितुष्यसामोपेत्यादिसमाधानोक्ती ॥ सान्त्वयति । सान्त्वसान्त्वप्रयोगे । चुरादिरदन्त: । एरच्॰अजवा ॥ इतिपक्षे ॥

सान्त्वनम् । न॰ प्रणये ॥ सामोपाये ॥ सान्त्व॰ । ल्युट् ॥

सान्त्वना । स्त्री॰ प्रणये ॥ प्रणय: सान्त्वनामनोमित्रोपाभ्यरम् ॥ सामनि

सान्त्वनावाद: । पुं॰ प्रियवचने ॥

सान्दीपनि: । पुं॰ मुनिविशेषे ॥ अस्त्रादिविद्याभिज्ञे॰अवन्तिपुरवासिनिकाश्रीरामकृष्णयोर्गुरौ । सन्दीपनस्यापत्यम् । अतइञ् ॥

सान्दृष्टिकम् । पुं॰ व्यापारानन्तरं

भायमाने॰सद्य : फले । सन्दृष्टौप्र
स्यक्षेभवम् । अध्यात्मादित्वाट्ठञ्
। समानदृष्टिविषये ॥

सान्द्रम् । न॰ वने । त्रि॰ घने । नि
विडे । मृदौ । सद॰ मस्मृते । च
द्विषस्मिने । बाहुलकाट्टक् ॥

सान्द्रपुष्प : । पुं॰ बिभीतकवृक्षे ॥

सान्द्रस्निग्ध : । त्रि॰ घनस्निग्धे ।
मेदुरे ॥

सान्धिक : । पुं॰ शौण्डिके ॥ त्रि॰
सन्धिकर्त्तरि ॥

सान्धिवेलम् । न॰ संधिवेलायाम् भ
वे ॥ सन्धिवेलाद्यृतुनक्षत्रेभ्योऽण् ॥

सान्ध्य : । पुं॰ रवौ ॥ सन्धिभवे । स
न्ध्याधाम्य : । सन्धिवेलादित्वा
दण् ॥

सान्ध्यकुसुमा । स्त्री॰ त्रिसन्धिपुष्पवृ
क्षे ॥

सान्नहनिक : । त्रि॰ योधानांवर्मसन्ना
हप्रयर्त्तके ॥ सन्नहनंप्रयोजनमस्य ।
तदस्यप्रयोजनमितिठक् ॥

साम्नाय्यम् । न॰ हीतव्यद्रव्ये । हवि
षिसम्यङ्नीयतेहोमायेमग्निम्प्रति
। णीञ्॰ । पाय्यसान्नाय्येतिण्यदा
यादेश : समोदीर्घश्चनिपात्यते ॥

सान्निध्यम् । न॰ नैकट्ये । निकटे ।
सन्निधिरेव । चतुर्वर्णादित्वात्
स्वार्थेष्यञ् ॥

सान्निपातिक : । त्रि॰ सन्निपातकरो
गे । सन्निपातस्यशमनहेतोःपनंसी
। सन्निपाताच्चेतिठञ् ॥

साभ्यासिक : । पुं॰ भिक्षौ । पाराश
रिणि ॥

सान्वय : । त्रि॰ सम्बन्धिनि । कुलस
म्हिते । पुत्रपौत्रादिसहिते । यथा
। येनधौत्यहिमीवेदमन्यतकुशतेत्र
मम् । सजीवन्नेवमुद्गलमागुणश्च
तिसान्वय : ॥

सापत्न : । पुं॰ सपत्नीतनये । सपत्न्या
अपत्यम् । शिवादिभ्योण् । तत्रस
पत्नेतिपाठेपित्तिविधिविशिष्टपरिभाष
या॰ सपत्नीशब्दादपिसामान्यवि
धया॰ढकंबाधित्वाऽणितिबोध्यम्
। वैरिपुत्तनये ॥ सपत्नस्यापत्यमित्यण्
॰ शिवादित्वात् ॥

सापत्नेय : । त्रि॰ सपत्न्यास्तनये ॥
सपत्न्याअपत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ।

सापत्नी । स्त्री॰ सपत्न्यादुहितरि ॥

सापत्नपा । स्त्री॰ लज्जायाम् ॥

सापराध : । त्रि॰ कृतापराधे ॥

सापिण्ड : । पुं॰ सपिण्डे । प्रज्ञा
दिभ्यश्चेतिस्वार्थेऽण् ॥

साविण्ड्यम् । न॰ सपिण्डतायाम् ॥

साप्तपदीनम् । सख्ये । मित्रत्वे ॥
सप्तभि : पदैरवाप्यते । साप्तप
दीनंसख्यमितिसाधु ॥

साफल्यम् । न॰ सफलतायाम् ॥

साभाव्यापत्ति : । स्त्री॰ साम्यप्राप्तौ ॥

सामकः । पुं॰ सक्तुशाणे ॥ सामाभिज्ञे ॥ सामाधीते॰ वेद वा । क्रमादिभ्यो वुन् । न॰ मूलकर्णे ॥

सामगः । त्रि॰ ब्राह्मणविशेषे । छान्दोगे ॥ साम गायति । गै शब्दे । गापोष्टगिति टक् । टाबोपधः । तेन स्त्रियां सामगी ॥

सामगर्भः । पुं॰ विष्णौ ॥

सामग्री । स्त्री॰ कारणसमूहे । यथा । सामग्रीवैकल्यफलविरहौ व्याप्तिरेवेति तत्त्वम् ॥ पद्माङ्कदूतः ॥ द्रव्ये ॥

सामग्र्यम् । न॰ समुदायत्वे ॥

सामजः । पुं॰ गजे ॥ कुञ्जरे ॥ त्रि॰ सामोत्थे । सामार्थे ॥

सामञ्जस्यम् । न॰ औचित्ये । युक्तियुक्ते ॥

साम । न॰ सहस्रशाखोपेतदेवसाक्षिवेदविशेषे ॥ गीतिविशिष्टासु ऋक्षु ॥ ऋच्यध्यूढं सामेत्युच्यते ॥ वाक्यविशेषस्यार्थगीतौ ॥ सामपदन्तु गीतिमात्रस्याभिधायकमित्यन्यत् । चतुर्थवेदानामध्ये गानमाधुर्येणातिरमणीयत्वाद्विष्णोर्विभूतिः सा मैवोच्यते । राज्ञां शत्रुवशीकरणोपायविशेषे । सान्त्वे । प्रियवादार्थप्रदानसम्बन्धादिभिः शत्रोः क्रोधोपशमने ॥ यथा । परस्परोपकाराणां दर्शनं गुणकीर्त्तनम् । सम्बन्धस्य समाख्यानमायत्याः सम्प्रकाशनम् ॥ वाचा पेशलया साधु तवाहमिति चार्पणम् । इति सामविधानज्ञैः साम पञ्चविधं स्मृतम् ॥ स्यति पापं रोगं वाऽनेन वा । षोऽन्तकर्मणि । सातिभ्यां मनिन्मनिणौ इति मनिन् ॥ सानम् । सामसान्त्वप्रयोगे । बाहुलकात् मनिन् वा ॥ त्रि॰ शोभने । वमस॰ दो ॥

सामनः । पुं॰ सामवति ॥ सामास्त्यस्य । पामादित्वात् नः ॥

सामनी । स्त्री॰ पशुबन्धनरज्जौ ॥

सामन्तः । पुं॰ प्रतिवासिनि । समन्तादेकदेशोऽस्य । प्रादिभ्यो धातुजस्येति समासः । समन्ताः स्वदेशाव्यवहितभूमयः । सच्चोऽदमित्यण् ॥ माण्डलिके ॥ चतुर्दिक्षु ॥ त्रि॰ सन्निधे ॥

सामन्यः । पुं॰ सामविदि ॥ साम सु साधुः॰ प्रवीणो॰ योग्यो वा । तत्र साधुरिति यत् । ये चाभावकर्मणोरिति प्रकृतिभावः ॥

सामयिकः । त्रि॰ समयोचिते । समयकार्यकर्त्तरि ॥ समयः प्राप्तोऽस्य । समयस्तदस्य प्राप्तमिति ठञ् ॥ [illegible] । समयोत्थे ॥

सामयोनिः । पुं॰ ब्रह्मणि । द्रुहिणे । कुञ्जरे । गजे । त्रि॰ सा

मौल्ये ॥
सामरस्यम् । न॰ ऐकरस्ये ॥
सामर्थ्यम् । न॰ योग्यतायाम् ॥ श
क्तौ ॥ विशेष्यविशेषणभावसमाधा
नं प्रक्षिप्तिवाक्यरूपे॰ एकार्थीभावे
॥ परस्परसाकाङ्क्षपदाद्यार्थान्वयिता
याम् ॥
सामर्ष : । त्रि॰ सरोषे ॥
सामवायिक : । पुं॰ अमात्ये । म
न्त्रिणि । त्रि॰ समवायसम्बन्धि
नि ॥ समवायिकर्त्रे ॥ सात् हिके
॥ समवायं समवैति । समवाया
न् समवैतीतिठक् । हहसमवपूर्वस्त्री
यौर्थ : प्रविष्टो कदेशोभवनम् ।
तत्रानुगम् तं प्रविष्टे प्रति॰ प्रकृत्यर्थ
श्वाक्षसंताधिधा । विशेष्यानुरो
धेनतु॰ सि॰कौसमभौप्रायेणप्रयुक्ता
दौ । कुरुवर्षे समवेताद्गतिथ्या ॥
सामवित् पुं॰ उद्गातरि ॥ सामा
निवित्ति । विद॰ । क्विप् ॥
सामवेद : । पुं॰ मु्धाधिपवेदवि
शेषे ॥
सामाजिक : । पुं॰ सभासदि । स
भास्तारे ॥ समाजसमवैति । स
मवायान् समवैतीतिठक् ॥ समा
ज रक्षतिवा । रक्षतीतिठक् ॥
सामाधिपति : । पुं॰ भौमपती ॥
सामानाधिकरण्यम् । न॰ पदयो :
सम्बन्धविशेषे । पदयोरेकार्थनिष्ठ

त्वे ॥ अयसम्बन्धोभिन्नप्रवृत्तिनि
मित्तानांशब्दानामेकस्मिन्नर्थे तात्प
र्यसम्बन्ध: । यथासोयं देवदत्तइति
वाक्ये तत्कालविशिष्टदेवदत्तवाच
कसशब्दस्य॰ एतत्कालविशिष्टदे
वदत्तवाचकायंशब्दस्य॰ एकस्मि
न् पिण्डे तात्पर्यसम्बन्ध : ॥ यथा
समासार्थे:। एकप्रवृत्तिरर्थे शब्दानां
भिन्नप्रवृत्तिहेतूनाम् । सामानाधि
करण्यम् भवतोत्येवं वदन्तिशाब्दिकाइति॥ एकविभक्त्यन्तानांपदाना
विशेषणविशेष्यभावेनैकार्थनिष्ठत्वे॰।
तच्चमुख्यगौणभेदेनद्विविधं यथा ।
सामानाधिकरण्येस्थितस्य कोमुख्य
तांत्यजेत् । खच्छिद्रमुत्पल नीलमि
त्यादौतदर्शनात् ॥ अन्यच्चान्य
वसम्पत्त्यासिंहपुरुषयथा ।
सामानाधिकरण्यगौणं सिंह : पु
रुषइति ॥ समानमधिकरणंययो
स्तयोर्भाव : ॥ ष्यञ्प्रत्यये ॥ अ
न्यदुक्तञ्चतत्त्वमन्यच्चासनियम्नि
तम्॰सामानाधिकरण्यं हितेनपित
मिरयो : कृत : ॥
सामान्य : पुं॰ परमैनर्थे । सर्वस
हरे ॥ यथोक्तंमहाभिधाने । स
त्वार : कथितावर्णाश्रमाश्चपिसु
व्रते । आचारश्चापिवर्णानामाश्र
माणांपृथक् पृथक् ॥ कृतादौकलि
कालेतुवर्णा : प्रथमकीर्तिता : ।

ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रः सामान्य एव चेति ॥

सामान्यम्। क्ली॰ जातिः॥ तद्द्विविधम्। यथा। सामान्यं द्विविधं प्रोक्तं परञ्चापरमेव च। द्रव्यादित्रिकवृत्तिस्तु सत्तापरतयोच्यते। परभिन्ना च या जातिः सैवापरतयोच्यते। व्यापकत्वात् पराऽपि स्याद्व्याप्यत्वादपराऽपि च। द्रव्यत्वादिकजातिस्तु परापरतयोच्यते। इति भाषापरिच्छेदः॥ तल्लक्षणं यथा। नित्यत्वे सत्यनेकसमवेतत्वमिति। अनेकसमवेतत्वं संयोगादीनामप्यस्ति॰ अतः सत्यन्तम्। नित्यत्वे सति समवेतत्वं गगनपरिमाणादीनामप्यस्ति॰ अत उक्तमनेकेति। नित्यत्वे सत्यनेकवृत्तिसामान्यमुपेत्यसमवेतत्वमुक्तम्। एकव्यक्तिवृत्तिस्तु न जातिः। यदुक्तम्। व्यक्तेरभेदस्तुल्यत्वं सङ्करोऽथानवस्थितिः। रूपहानिरसम्बन्धो जातिबाधकसङ्ग्रहः॥ एकव्यक्तिकत्वादाकाशत्वं न जातिः। तुल्यवृत्तिकत्वाद्घटत्वं कलसत्वं न जातिद्वयम्। सङ्कीर्णत्वात् भूतत्वं मूर्त्तत्वं न जातिः। अनवस्थाभयात् सामान्यत्वं न जातिः। विशेषव्यावृत्तस्वभावस्वरूपहानेः स्याद्विशेषत्वं न जातिः। समवायसम्बन्धाभावात् समवायो न जातिः। द्रव्यादित्रिकवृत्तिरिति। परत्वमधिकदेशवृत्तित्वम्॰ अपरत्वमल्पदेशवृत्तित्वम्। सकलजात्यपेक्षया अधिकदेशवृत्तित्वात् सत्तायाः परत्वम्। एतद्बोधनाय द्रव्यादीति। तदपेक्षया चान्यासां जातीनामपरत्वम्। परभिन्ना सत्ताभिन्ना। व्यापकत्वात् पराऽपि स्याद्व्याप्यत्वादपराऽपि च। पृथिवीत्वाद्यपेक्षया व्यापकत्वात्॰ अधिकदेशवृत्तित्वात्॰ द्रव्यत्वं परत्वम्। सत्तापेक्षयाऽल्पदेशवृत्तित्वात्॰ द्रव्यत्व॰ अपरत्वञ्च। तथा च परत्वमपरत्वञ्चोभयमविरुद्धम्। इति मुक्तावली॥ नित्यमेकमनेकानुगतं सामान्यम्। तच्च द्रव्यगुणकर्म्मवर्त्ति॰ तर्कसङ्ग्रहः॥ सामान्यं गुणसाम्येन यत्र वस्त्वन्तरैकतेति लक्षणलक्षितैकात्म्यालङ्कारविशेषः॥ यथा। प्रस्तुतस्य यदा येन गुणसाम्यविवक्षया। ऐकात्म्यं बध्नतो योगात् तत्सामान्यमिति स्मृतम्। अथाह अप्रस्तुतार्थेन विवक्षितुं यद्वस्तु तार्थेन सम्पृक्तमपरित्यक्तनिजगुणमेकात्मतया निबध्यते॰ तत् समानगुणनिबन्धनात्॰ सामान्यम्। उदाहरणम्। मलयजरसविलिप्ततनवो नवहारलताविभूषिताः सिततर

रदन्तपञ्चकसंख्यकवर्णोक्तविरामयुक्ताः । अप्रस्तुतचित्तघास्थित-लयस्थिराभिर्विभाव्यतानताः प्रियसति प्रयाभिसुखमेव निरस्तभीतोऽभिसारिकाः ॥ अप्रस्तुतसदृशयोरन्यूनानतिरिक्तया निपत्य धवलाव्यसेधात्मताहेतुः । अतएव पृथग्भावेनानयोरुपलक्षणम् ॥ यथाया । विभक्तधातुत्यक्तपांवधूर्माधर्याधीतागतलागतानि । स्पृष्टाः सहिष्वदिमापतिष्यन्कोविदविध्यन्नचम्पकानि ॥ अतनिमित्तात्मरजनितापिनाभास्प्रतीतिः अथमप्रतिपन्नमभेदमभ्युदसितुमुत्सहते प्रतीतस्याप्रतीतिबाधायोगात् ॥

सामान्यम् । त्रि॰ साधारणे । अविशेषे । तुल्यतायाम् ॥ अनेकसम्बन्धिवस्तुनि ॥ उत्सर्गे ॥

सामान्यच्छलम् । न॰ छलभेदे ॥ सम्भवतोऽर्थस्यातिसामान्ययोगादसम्भूतार्थकल्पना सामान्यच्छलम् ॥ ५३ ॥ सामान्यविशिष्टसम्भवदर्थाभिप्रायेणोक्तस्य॰ अतिसामान्ययोगादसम्भवदर्थकल्पनया॰ दूषणाभिधानं सामान्यच्छलम् । यथा ब्राह्मणोऽयं विद्याचरणसम्पन्न इत्युक्ते॰ ब्राह्मणत्वं न विद्याचरणसम्पदं साधयतीति कल्पयित्वा॰ परो वदति कुतो ब्राह्मणत्वेन॰ विद्याचरणसम्पत्॰ व्रात्ये व्यभिचारात् ॥ ५३ ॥

सामान्यतोदृष्टम् । न॰ अदृष्टलक्षणसामान्यविषयेऽनुमाने ॥

सामान्यलक्षणा । स्त्री॰ अलौकिकप्रत्यक्षविशेषे । सा तु॰ व्याप्यव्यापकसामान्यज्ञानम् । यथा एकघटदर्शने सकलघटज्ञानं भवति इह घटत्वादिज्ञानम् । तत्प्रमाणं यथा । अलौकिकः सन्निकर्षस्त्रिविधः परिकीर्तितः । सामान्यलक्षणाज्ञानलक्षणायोगजस्तथा ॥ आसत्तिराश्रयाणान्तु सामान्यज्ञानमिष्यते । तदिन्द्रियजतद्धर्मबोधसामग्र्यपेक्षते ॥ इति भा॰ ॥

सामान्यविधिः । पुं॰ अनारब्धविधौ । यथा । न हिंस्यात्सर्वा भूतानीति ॥

सामान्यशासनम् । न॰ सामान्याधिकारे ॥ राजलिख्यविशेषे ॥

सामान्या । स्त्री॰ नायिकाभेदे । यथान्तरे ॥ व्यर्थतस्थिरासर्वत्वभिमतफलदा भवेत्सामान्या ॥

सामान्याभिनयः । पुं॰ वागङ्गसत्त्वजेऽभिनये ॥ यथा । सामान्याभिनयो नाम ज्ञेयो वागङ्गसत्त्वजः इति ॥

सामासिकः । पुं॰ साङ्ख्ये पिके ।

समासस्य ऊह्यम् ॥

सामि । अ० अर्द्धे ॥ निन्दायाम् ॥ सामयति । सामसान्त्वप्रयोगे । अमरः ॥

सामिधेनी । स्त्री० धाय्यायाम् । अग्निज्वालनार्थं ऋचि । ऋक्सामिधेनी धाय्या चयासाद्गिसमिन्धने ॥ समिधामाधानी । समिधाम् आधाने ऋग्य । सिस्थानुङीप् । स अमरटीकायाम् ॥ समिधि ॥

सामिधेन्यः । पुं० सम्बिधेये ॥ समिधामाधानः । समिधामाधाने ऋग्यम् ॥

सामीची । स्त्री० वन्दनायाम् ॥

सामीप्यम् । न० सान्निध्ये । देशकालाभ्यां निकटतायाम् प्रत्यासत्तौ । अव्यवहितत्वे ॥ समीपमेव । चतुर्वर्णादित्वात् स्वार्थे ष्यञ् ।

सामुद्रम् । न० देशलवणे ॥ लवणविशेषे । करकचे । वशिरे ॥ अस्य गुणा यथा । सामुद्रं मधुरं पाकि सलिलं गुरुरम् । नात्युष्णं दीपनं भेदि सक्षारं अविदाहि च ॥ श्लेष्मलं वातनुत् तिक्तमरूक्षं नातिशीतलम् ॥ समुद्रोदके सामुद्रमुदकं क्षारं सर्वदोषप्रकोपणम् ॥ समुद्रफेने । धाराजलभेदे ॥ तत्तु सद्यःवृष्टमृणं शकटस्य दशाप्रदम् । विस्रं दोषलं तीक्ष्णं सर्वकर्मसु गर्हितम् ॥ सामुद्रन्त्वाश्विनेमासि गृह्णीयाद्गाङ्गवद्गादिशेत् । यतोऽगस्त्यस्य दिव्यर्षेरुदयः स सकलं जलम् । निर्मलं निर्विषं स्वादु शुक्लं स्यादद्दोषणम् ॥ तत् सामुद्रजलम् । आह च । कुल्यारविदधाः तैलमास्थाय मांसोदकोचारिणाम् । यथा सुखविषं तोयं दिव्यमप्याहुरन्तरिति ॥ त्रि० समुद्रोत्पन्नवस्तुनि । समुद्रे भवम् । तत्र भव इत्यण् ॥

सामुद्रकम् । न० समुद्रलवणे ॥ समुद्रोक्तस्त्रीपुंलक्षणशास्त्रे । तीर्थविशेषे । त्रि० । स्त्रीपुंसयोश्चिह्नवेत्तरि ॥

सामुद्रिकः । त्रि० स्त्रीपुंसयोश्चिह्नज्ञे ॥ येशास्त्रीपुंसयोश्चिह्नं सामुद्रिकशास्त्रोक्तशुभाशुभदायकम् ॥ समुद्रसम्बन्धिनि । समुद्रचारिणि ॥

सामूहिकः । त्रि० सामवायिके । समूहं समवैति । समवायान् समवैतीतिठञ् ॥

साम्परायः । पुं० परलोके ॥ परलोकसाधने । सम्परायः परलोकः । तत्प्राप्तिप्रयोजनमस्य तत्प्राप्तिसाधनविशेषे ॥

साम्परायिकम् । न० युद्धे । समीके । समरे ॥ त्रि० पारलौकिके । यथा । प्रभुः प्रथमकल्पस्य योऽनुकल्पेन वर्त्तते । न साम्परायिकं तस्य दुर्मतेर्विद्यते फलम् ॥ पारलौकि

कीसाधने । सम्परायणम् । अयग तौद्गतौवा । घञ् । तवोविनया दित्वात् स्वार्थे ठक् ॥ सम्परायाय प्रभवति । सन्तापादित्वाट्ठञ् ॥ सम्परायार्थे । सम्परायमर्हति । तदर्हतीति ठक् ॥

साम्प्रतम् । अ० अधुनार्थे । इदानी म् ॥ उचितार्थे ॥ सम्प्रतनम् । तनुविस्तारे । डम् । पृषोदरादि त्वात् समोऽदीर्घः ॥ यदा । सम्०प्र ति० एतयोः समाहारद्वन्द्वः । तस्मात्० प्रज्ञाद्यण् । गणपाठा न्मान्तत्वम् ॥

साम्प्रतिकम् । न० समे ॥ न्याय्ये ॥ सम्प्रतिशब्दादिनयादित्वात् स्वार्थे ठञ् ॥

साम्बम् । न० उपपुराणविशेषे ॥

साम्बरम् । न० गडलवणे ॥

साम्बरी । स्त्री० मायायाम् ॥ शाम्ब रीस म्बरीमाया०मायाक्लिष्ट केन टी०इ०शब्दरत्नावली ॥

साम्भवी । स्त्री० रक्तलोध्रे ॥

साम्मातुर : । पुं० भाद्रमातुरे ॥ स तीतनये ॥ सम्मातुरपत्यम् । मा तुरुत् सङ्ख्यासम्भद्रपूर्वायाः ॥

साम्मुख्यम् । न० साय्यङ्क्यापिन्या न्विधौ । साम्मुख्यनामसायाह्न व्यापिनीरव्योमेघद्योतिस्कान्दोक्तेः ॥ सम्मुखत्वे ॥

साम्यम् । न० तुल्यत्वे । समताया म् । चाण्डालान्त्यस्त्रियोगत्वाभु क्त्वाचप्रतिगृह्यच । पतत्यज्ञानतो विप्रोज्ञानात्साम्यन्तुगच्छति ॥ नि र्विशेषे । सर्वमूतेषु विषमस्मेष्व पिवर्त्तमानस्तवञ्चाय : समभावे ॥ समाद्भावेष्यञ् ॥

साम्राज्यम् । न० सार्वभौमेपदे । इ शवराधिपत्ये ॥ यथा । कृत्या धिपत्यंराज्यंस्यात्० साम्राज्यंशास नेकि । शतलक्षमहीपाभिस्सहासा म्राज्यमुच्यतइतिवरदातन्त्रे द्वितो य : पटल : ॥ सम्राजोभाव : । ष्यञ् ॥

साम्रायिकदर्ममम् । न० यवादिनाम निगमद्रव्ये । यज्ञार्थे ॥ इ० रा० नि० व० : ॥

साम्रायिकम् । न० महापारिषदे ॥

सायकन्या । स्त्री० पितृप्रसाम् ॥ सायद्वाखोपाङ्कदेवतायाम् ॥

सायम् । अ० निशामुखे । दिनान्ते ॥ सानम् । पा० षाम् । सुगागम ॥

साय : । पुं० काण्डे । शरे । बा णे ॥ दिनान्ते । विकाशे ॥ स्य ति० समापयतिदिनम् , पा० श्याद्व्यधेतिण : ॥ घञ् वा । आतो युक् ॥

सायक : । पुं० शरे ॥ खड्गे । स्य ति । पा० । ण्वुल् । युक ॥

सायकपुङ्खा । स्त्री॰ शरपुङ्खायाम् ॥

सायङ्काल : । पुं॰ सायाह्ने ॥

सायम् । अ॰ निशामुखे । दिनान्ते ॥ स्यानम् । षो॰ । अम् । युगागम : ॥

सायम्प्रातिक : । त्रि॰ सायम्प्रातर्भवे ॥ कालाट्ठञ् ॥

सायन्तन : । त्रि॰ सायङ्कालसम्बन्धिनि ॥

सायाह्न : । पुं॰ विकाले । दिनान्ते । पञ्चधाविभक्तस्याह्न : पञ्चमे भागे ॥ यथा । सायाह्ने त्रिमुहूर्त्तं स्याच्छ्राद्धं तत्र न कारयेत् । राक्षसी नाम सा वेला गर्हिता सर्वकर्मसु ॥ अह्न : सायम् । सङ्ख्याविसायेति ज्ञापकात् समास : । सायमो मलोपस्तिभाष्याद्वा साधु ॥

सायिका । स्त्री॰ क्रमस्थितौ ॥

सायुज्यम् । न॰ सयुग्भावे । एकदेहदेहित्वैक्ये ॥ सयुजोभाव : ॥ ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् ॥

सायोत्सव : । पुं॰ विकाले ॥

सार : । पुं॰ बले ॥ स्थिरांशे ॥ यथा । बहून्यनेकशास्त्राणि चाल्पायुर्विघ्नकोटय : । तस्मात् सारं विजानीयात् क्षीरं हंस इवाम्भस : ॥ मज्जनि । मज्जायाम् ॥ वच्चघारे ॥ रोगे । द्रुतिधरणौ ॥ दाडिमे ॥ वायौ ॥ पाशके ॥ नवनीते ॥ द्रव्ये । काव्यालङ्कारविशेषे ॥ यथा । उत्तरोत्तरमुत्कर्षो भवेत् सार : परावधि : ॥ परं पर्यन्तभागोऽवधिर्यस्य धाराधिरोहितया तत्रैवोत्कर्षस्य विश्रान्ति : । उदाहरणम् । राज्ये सारं वसुधा॰ वसुधायाम् पुरम्॰ पुरे सौधम् । सौधे तल्पं तल्पे वराङ्गनाऽनङ्गसर्वस्वम् ॥ न॰ जले । धने ॥ न्याय्ये । नवनीते ॥ विपिने । लौहसारे ॥ यथा । समाश्रिष्टखराकारान्यमन्यान्यवनक्षिपेत् । किञ्चिद्यमसूक्ष्माथितत्सारमभिधीयते ॥ लौह सारावय च न्यायुक्तयोमतिसारकम् । अर्थसर्वस्व यातं श्च सत्त्वपरिणामकम् ॥ कङ्कोलपीनसंपिण्डवाससाज्ञुल्यमीरति ॥ त्रि॰ वरे । श्रेष्ठे ॥ यथा । असारे खलु संसारे सारमेतच्चतुष्टयम् । काश्यां वास : सतां सङ्ग : गङ्गाम्भ : शिवपूजनम् ॥ दृढे ॥ चिरस्थितम् सरति कालान्तरम् । सृ॰ । अधिकरणे॰ इति घञ् ॥ सार : शबलपीतयोरिति विश्व : ॥

सारक : । पुं॰ तरलप्रवृत्तिहेतौ । जयपाले ॥ त्रि॰ विरेचके ॥ सारति । सृ॰ । ण्वुल् ॥

सारखदिर : । पुं॰ दुष्खदिरे । पञ्चतरौ ॥

सारगन्ध : । पुं॰ चन्दने ॥

सारग्राही । त्रि॰ सारग्रहणकर्त्तरि ॥

सारघम् । न॰ मधुनि । सरघाभिः कृतम् । संज्ञायामित्यण् ॥

सारङ्गः । पुं॰ एणे । हरिणे ॥ चातके । मतङ्गजे ॥ विहगान्तरे ॥ चञ्चरीके ॥ छत्रे । राजहंसे । चित्रमृगे । वाद्यभेदे । अंशुके । चित्रवर्णे । नानावर्णे ; मयूरे ॥ महादेवे ॥ धनुषि ॥ केशे ॥ स्वर्णे ॥ आभरणे ॥ पद्मे ॥ शङ्खे ॥ चन्दने । कर्पूरे ॥ पुष्पे ॥ कोकिले ॥ मेघे भूमौ । रात्रौ ॥ दीप्तौ ॥ सिंहे ॥, न॰ सारङ्गचर्मासि ॥ यथा । सारङ्गकाङ्गलंसिन्धमधुरं चापुनप्यङ्गमितिरागमियं वटः ॥ वर्णवृत्तान्तरे ॥ कथं ध्वजकोदण्डवामरद्दिणि चिह्नसताच सदा सन्निधेधि । सर्वाधिराजाधिराजस्तदः स्वमम्रीकरोतीममारमतीति ॥ यथा । यद्यादिनेवास्सगीत हातक् कमयासकनु : कापिलभ्यं नवेतमा । किन्दारदेशादाजलपहन्देनचैतौ रतिशिन्दसेचेन्तु कुन्देन ॥ त्रि॰ चित्रवर्णयति । शबले ॥ भगवद्भक्ते ॥ यथा । त्रिलोकीनिवासीयस्तोरः । पानपात्रं सुरांटमान् । वाएवीलोयपाथानां॰ सारङ्गानांपदास्त्वमनिति ॥ शरति । स॰ । एतस्यौर्हितोत्पन्नप् ॥ सारङ्गस्तिया ।

नाम छ॰ । क्षम् । सारमङ्गं यस्य । मध्वादिः ॥ सरघारङ्गे यथा । सारङ्गगायतिवा । गौरवे । गायिष्टक् ॥

सारङ्गकः । पुं॰ शारिविके । सारङ्गान् हन्ति । पक्षिमत्स्यमृगान्हन्तीति ठक् ॥

सारङ्गिका । स्त्री॰ वर्णवृत्तान्तरे ॥ द्विजवरयवौ सगणं विरचय यस्याश्चरणम् । जगदभिरामं त्रितयाभवशिखिसारङ्गिकया ॥ यथा । प्रणमत राधारमणं जगन्मयाघशमनम् । चतुरमदापाहरणं यदुकुलचूडाभरणम् ॥

सारङ्गी । स्त्री॰ वर्णवृत्तान्तरे । यस्यामाद्यौ कल्याणवर्णौ दृश्यावाद्यौ राटकम्॰ विद्युन्मालापादद्वयाद्दशेऽशरं यद्गतम् । आगाधीशेभीमा तस्सारङ्गीत्याख्याता सन्तितापुस्वारीमाद्यतिप्राय : सर्वेषांगानामपि ॥ यथा । इन्द्रं रत्यां गे भुजङ्गपर्षे गोपावन्ते गे नन्दं॰ बाले : सार्धंवाणक्रीडाशीलं नन्दे गोविन्दम् । आभीरोपानौपव्यस्त्व्याजाहास : कर्णं तद्धौत्कुत्तमन्मथपे राधांहृष्टाद्यथ्यनम् ॥ अवलायाम् ॥ चन्द्रीपोपिकीहे ॥

सारणम् । न॰ नवनीते ॥

सारणः । पुं॰ अतीसाररोगे ॥ रा

यथाग्नित्रिंधि । दृश्यकस्मरदूते ॥ श्वापातकि । भद्रवसायाम् ॥ अ० गन्धर्वीदे ॥ मलनिर्गमे ॥

सारणि : । स्त्री० क्षुद्रनद्याम् ॥ प्रसारण्याम् ॥

सारिणी । स्त्री० प्रसारण्याम् ॥ स्वल्पनद्याम् ॥

सारण्ड : । पुं० सर्पाण्डे ॥

सारस : । पु० सुगी ॥ त्रि० सर्वमसवर्णमाणी ॥

सारतरु : । पुं० कदलीवृक्षे ॥ दृ० घ० झय : ॥

सारत : । प० बलतदृक्षे ॥ पक्षस्य स्तसिल् ॥

सारथि : । पुं० सूते । नियन्तरि ॥ तल्लक्षणं यथा । निमित्तशकुनज्ञानी हयशिक्षाविशारदः । हयायुर्वेदतत्त्वज्ञो भूविभागविशेषवित् ॥ स्वामिभक्तो महोत्साहः सर्वेषां प्रियंवदः । शूरश्च कृतविद्यश्च सारथिः परिकीर्त्तितः ॥ सरत्यश्वान् । उ० । अत्ताभिविभ्यः : । सर्त्तेर्णि शिग्रिन् ॥

सारथ्यम् । न० सारथेः कर्म । भावेच । पुरोहितादित्वाद्यक् ॥

सारद : । त्रि० सारदातरि ॥

सारद्रुम : । पुं० खदिरे ॥

सारपाद : । पुं० धामनिवृक्षे ॥

सारभृत् । त्रि० सारग्राहिणि ॥

सारमिति : । स्त्री० वेदे । श्रुतौ । सारस्ययथार्थस्य मितिः ॥

सारमूषिका । स्त्री० देवदाल्याम् ।

सारमेय : । पुं० कुक्कुरे । सरमायाअपत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ।

सारमेयादन : । पुं० नरकविशेषे ॥

सारमेयी । स्त्री० शुन्याम् ॥ टगणात्ङीप् ॥

सारलोहम् । न० तीक्ष्णसारे ॥ कृतिभूरिप्रयोग : ॥

सारव : । त्रि० सरयूजातवस्तुनि ॥ सरय्वाभव : । तत्रभवइत्यण् । दृगिष्ठमाथनेतियलोप : ॥ स्त्रियां टिड्ढेतिङीप् । सारवी ॥

सारवान् । त्रि० ससारे ॥

सारवती । स्त्री० छन्दोभेदे । यथा । चेतसगचिरयत्नमत० झाङ्कर श्रागतोऽमत : । स्त्रीयमनन्तपथिता० सारवतीकविभिः कथिता ॥ सारविशिष्टायां ॥

सारस : । पुं० खगभेदे प्रसिद्धेरक्तविशिष्टे । पुष्करापे ॥ पक्षगकुलं यथा । दृष्टार्थसिद्धिः सफलामुद्दिश्य स्यात्सारसदर्शनेन । श्रुत्वास्य पृष्ठे निनदं नगच्छेत् सिद्ध्यप्यभीष्टं यदेवयस्मात् । वामेनयोर्नितृक्कलाभषारीशब्दतयाधोन्तसीयमवद्यो । यः सारसाभ्यां युगपद्विराव : कृतोऽपि

रेवक्रमतीपिशाचः ॥ सर्वेन्द्रियार्थकारी कौशल्यस्याप्ययमेववर्गः ॥ इति वसन्तराजः ॥ इन्दौ ॥ हंसे ॥ न० सरसीरुहे । पद्मे । भीमपानीयविशेषे ॥ यथा भवाः ;श्वेतवराचाश्चोयवसंस्त्य-तिष्ठति । ततपरीजसजच्छन्नतद भः मारसंभूतम् ॥ सारसंसलिलवल्यं लम्यामंमधुरंलघु । रोचनं तुवरंरूच्यं वदुधमचमलं हतम् ॥ त्रि० सरोजाते ॥ सरसिभवः । घण् ॥

सारसनम् । न० तनुत्रनामोरस्के । कच्छ्वादावर्थेमध्यकायनिबद्धपट्टिकादौ । यथा । मच्छ्कीवारवा योष्णी० यत्कमेखसमच्कः । कृष्णातात्सारसनमधिकाङ्गेऽधमीयंकमिच्छमरः ॥ कञ्च्याम् । मेखलायाम् । कटिभूषणे ॥ सौकर्थ्यविशालनवे । सारसनस्तुष्टसगमश्च पश्चसमतौ । सः । सशारसनेनाल्पगर्धेनयः सारसनीतिषः । यथा वासे कर्म्मणः श्रीपत्यविश्वामच । यथा । सारसलमचरौ० दीप्यतेऽनेन । यमस्तरी पृथादानेषु । करचौतिल्युट् । शकन्ध्वादि ॥

सारसिका । स्त्री० सारस्याम् । सुर्पेषः ॥

सारसी । स्त्री० लक्ष्मणायाम् । सारसस्त्रियाम् ॥

सारस्वतः । पुं० देशविशेषे ॥ विश्वः ॥ दण्डे ॥ कल्पविशेषे ॥ यथा । सारस्वतश्चकल्पश्चमध्येयेषुनराम-राः । तद्वत्कोशलवैकीतनागपतमुच्यते ॥ इति मात्स्ये ५०८ अध्यायः ॥ सरस्वतीनदीपूर्वमुनिविशेषे । इति केचित् । सारस्वतदेशीयविप्रागणे ॥ सचपञ्चविधगौडेषु प्रसिद्धः । यथा । सारस्वताःकान्यकुब्जा इति । न० मत्स्यपुराणे । त्रि० सरस्वतीतीरवासिनि । सरस्वतीसीरसम्बन्धिनि । सारस्वतदेशसम्बन्धिनि ॥

सारस्वताः । पुं० भूमि० देशविशेषे । विप्रविशेषेषु । यथा । काश्मीरास्तु मधुमताः सारस्वतास्तुविकापि-कादृतिहेमचन्द्रः ॥

सारस्वतकल्पः । पुं० स्वायम्भुवमाद्यकल्पान्तरोप्तवाराहेभरस्वच्छपास-नाप्रकरणे ॥

सारस्वतव्रतः । पुं० न० मत्स्यपुराणोक्तव्रतविशेषे ॥

सारस्वती । स्त्री० हृष्टविशेषे । यातिका । पठन्ति । चाहितास्रिरपञ्चर्द प्रयुज्यप्रायश्चित्तीयांसारस्वतीमिष्टिनिर्वपेदितिप्रायश्चित्तीयामाभूनि-ष्पत्ते व्याकरणमितामव्रामाप्यम्

सारा । स्त्री॰ स्नुहीप्रभेदे । दूर्वायाम् कृष्णत्रिवृतायाम् ।

साराघं : । त्रि॰ निष्कृष्टार्थे ॥

सारालः । पुं॰ तिले ॥

सारि : । पुं॰ स्त्री॰ पाशके ॥

सारिका । स्त्री॰ शारिकाख्यखगे । पीतपादायाम् । गोराटिकायाम् । सरति । सृ॰ । ण्वुल् । प्रत्ययस्थादित्सीत्वम् ॥ इत्यान्तरे ॥

सारिणी । स्त्री॰ कपिलशिंशपायाम् । कार्पासिकायाम् । दुरालभायाम् । प्रसारण्याम् । रक्तपुनर्नवायाम् । सहदेव्याम् । पुं॰ सारा जलनिर्घट्ट : ॥

सारी । त्रि॰ फलयुक्ते । सबले ।

सारिष्ठ : । त्रि॰ अतिशयेनसारे ॥

सारी । स्त्री॰ सातलायाम् ॥

सारु । न॰ अर्धहस्तप्रमिते । दारुदण्डधारिताल । यथा । मन्दमन्दमग् भक्षामि ॥

सारुप : । त्रि॰ अरुणवर्णयुक्ते ॥

सारुपा । स्त्री॰ क्षमायाम् ॥

सारूप्यम् । न॰ सरूपतायाम् ॥

सारेष्ट । पुं॰ देशभेदे । सारेष्टद्वीप स्मिन् ॥

सारोष्ठिक । पुं॰ विषविशेषे ॥ सारे ष्ठे देशेभव : । अध्यात्मादित्वाट्ठञ् ॥

सार्गल : । त्रि॰ सप्रतिबन्धे ।

सार्थ : । पुं॰ जन्तुसङ्घे ॥ वणिक्समूहे ॥ समूहमात्रे ॥ वाणिक्जनानांसङ्घाते ॥ त्रि॰ सधने ॥ सफले । अभिधेयसहिते ॥ सरति । स्वियसेषा । सृ॰ । सर्त्तिर्दिहि तियन् ॥ अर्थेनसहवर्त्तमानोवा ॥ वापोद्विबधावजीपुसवमेघपवने च । सार्थ : खेरादीयेत्युत्थवे र्ध्वमाविषादिषु ॥

सार्थक : । त्रि॰ सप्रयोजने ॥ अर्थेनसहवर्तमान : । सार्थक : ॥

सार्थवाह : । पुं॰ वणिजि ॥ सार्थं वहति । वह॰ । कर्मण्यण् ॥

सार्थिम : । त्रि॰ सार्थस्थिते । सार्थी तिष्ठति ॥

सार्द्र : । त्रि॰ आर्द्रे ॥ यथायास्तु । आर्द्रसार्द्रक्लिन्नतिमितस्तिमितसमुन्नमुक्षोक्ति ॥ सहआर्द्रेण वर्ततेइतिसथा ॥

सार्द्ध । त्रि॰ अर्द्धसहिते ॥ अर्द्धेनसहवर्त्तमान : ॥

सार्द्धम् । अ॰ साकमर्थे । सहम् । समम् । सहार्थे ॥ अध्याति । पद्मुहूर्त्ती । वाहुलकात्सुपम् । सहवर्तमवर्त्ते ॥

सार्प्प : । पुं॰ अश्वपानचषके ॥ सर्पदेवताक । सार्पदेवतीयम् ॥

सार्प्पराज्ञी । स्त्री॰ सर्पराजस्य पत्न्याम् ॥

सार्पिष : । त्रि॰ सर्पिः सम्बन्धिनि । सर्पिषा संस्कृते ॥ अण् ॥

सार्पिष्कः । त्रि॰ घृतसंस्कृते । सर्पिषा संस्कृतं तेन संस्कृतमितिठक् ॥ सार्पिष्कन्दाधिकं सर्पिर्दधिभ्यां संस्कृतं क्रमादिति हेमचन्द्रः ॥

सार्व्वः । पुं॰ अर्हति । जिने ॥ त्रि॰ सर्वहिते । सर्वस्मै हितः । सर्वपुरुषाभ्यां णढञाविति ण : ॥

सार्व्वजनिक : । त्रि॰ सर्व्वजनीने ॥ सर्वजन : । पूर्वकालेकेतिसमासः । सर्वजनाय हितः । सर्वजनाट्ठञ् खश्चेति ठञ् ॥

सार्व्वभौम : । पुं॰ सर्वपृथ्वीपतौ । चक्रवर्त्तिनि । कान्यकुब्जदेशे । उत्तरदिग्गजे । सर्वस्याम् भूमौ विदित : । सर्वविदितश्च स्यण् । अनुशतिकादित्वादुभयपदवृद्धि : ॥ सर्वभूमेरीश्वरो वा । तस्येश्वर इत्यण् ॥ सर्वभूमिनिमित्तं संयोगउत्पातो वा । सर्वभूमिपृथिवीभ्याम् अणञौ वित्यण् ॥

सार्व्वजनीन : । त्रि॰ सर्व्वजने साधौ ॥ खञ् ॥

सार्व्वलौकिक : । त्रि॰ सर्वलोकविदिते ॥ सर्व्वलोके विदित. । लोकसर्वलोकाट्ठञ् । अनुशतिकादि. ॥

सार्षपम् । न॰ सर्षपजाते ॥ गुणा यथा । कटुकं सार्षपं शाकं बहुमूत्रमलं गुरु । अम्लपाकं विदाहि स्यादुष्णं रूक्षं त्रिदोषकृत् ॥ सक्षारं लवणं तीक्ष्णं स्वादुशाकेषु निन्दितम् ॥ सर्षपतैले ॥ दीपनं सार्षपं तैलं कटुपाकरसं लघु । लेखनं स्पर्शवीर्योष्णं तीक्ष्णं पित्तास्रदूषकम् । कफमेदोनिलार्शोघ्नं शिर : कर्णामयापहम् । कण्डूकोठकृमिश्वित्रकुष्ठदुष्टव्रणापहम् ॥ तद्वद्राजिकयो : स्याद्विशेषान्मूत्रकृच्छ्रकृत् ॥ राजिकयो : । कृष्णराजिकारक्तराजिकयो : ॥

सार्ष्टिता । स्त्री॰ समानर्द्धित्वे । सलोक्यत्वे ॥

साल : । पुं॰ हरमार्षे । प्राकारे ॥ सर्व्वपादपे । सर्गुणा॰ हू॰ म॰ प्र॰ । सल्यते । चलगतौ । कर्म्मणिघञ् ॥ न॰ धूनके ॥

सालग्राम : । पुं॰ ग्रालग्रामे ॥

सालन : ।)
सालनिर्यास: ।) पुं॰ धूनके । सर्ज्जरसे ॥

सालपर्णी । स्त्री॰ शालपर्ण्याम् । विदारिगन्धायाम् ॥ हू॰ म॰ र॰ को ॥ साल : पर्णमस्या : । सालशब्दस्य भाखपर्णसदृशलक्षणा । पाककर्णेतिङीप् ॥

सालपुष्पम् । न॰ स्थलपद्मे ॥

सालरस : । पुं॰ रालि । धूनके ॥

सालवेष्टः । पुं० धूनके ॥

सालशृङ्गम् । न० प्राचीराग्रे ॥

सालसारः । पुं० तरौ । हिङ्गुनि ॥

सालिका स्त्री० शारिकायाम् ॥ पत० । राव् त् । इत्यम् ॥

सालोक्यम् । न० एकलोकवासे । सलोकतायाम् ॥

सालिकः । पुं० पक्षिविशेषे । गृह शलि । ध्रुवकण्डे ॥

साल्वः । पुं० देशविशेषे । तद्देशस्थे ० पुंभूम्नि० कारकुक्षीयेषु ॥ साल्वास्तुकारकुक्षीयामरवस्तुदशेर का इति हेमचन्द्रः ॥ पुं० नृपति विशेषे ॥ न० मूलविशेषे ॥ साल्वमूलम् । पुष्पम् नैपुणफलमि त्यर्थोस्तु ॥ अभिप्रामाण्यात्सा ल्वशब्दस्य हलत्वे यित्विन्यादिर्व्यक्ता दित्वयाबोध्यम् ॥ त्रि० साल्वदे शजे । साल्वेषुभवः । कच्छादि भ्यश्चत्वग् ॥ यथा० साल्वः पद तिर्व्रजति ॥

साल्वकः । त्रि० साल्वदेशजे ॥ साल्वा दौ ॥ गवि ॥ यवाग्वाम् ॥ सा ल्वेषु जात । अपदातौसाल्वादि ति० गोयवाग्वोश्चेतिचवुञ् ॥

साल्वती । स्त्री० नाव्यवृत्तौ ॥

साल्वघ्नः । पुं० श्रीकृष्णे ॥

साल्वेयः । पुं० नृपान्तरे ॥ तस्या पत्ये ॥ साल्वेयस्यापत्यं० राजा

वा । साल्वेयगान्धारिभ्यांश्चेत्यञ् ॥

सावधानः । त्रि० समाहितान्तः क रणे ॥ अवधानेनसहवर्त्तमानः ॥ अवेतने ॥

सावनः । पुं० यज्ञकर्मान्ते ॥ यजमाने ॥ प्रचेतसि । वरुणे ॥ दिवसवि शेषे ॥ यथा । अरुणोद्ध्युदयद्वय मध्यवर्त्तिदिनमावनसंज्ञदिनस्फुट म् ॥ अपिच ॥ अहोरात्रेण्यचैकेन सावनोदिवसःस्मृत । इति । त्रि शद्दिनात्मकोमासि ॥ त्रिंशतासौ र्दिवसैः सावनः परिकीर्त्तितः । न० यजमानसम्बन्धिदिने । सोम वाभिषवनद्वयस्याशौचासाध्यत्वात् तत्सम्बन्धिदिनं सावनमितिमाध वाचार्य्यः ॥

सावयवम् । न० व्यक्तौ ॥ अवयवमन यवोमिथः सश्लेषः मिश्रणंसं शोगकृतियावत् अप्राप्तिपूर्विका प्राप्तिः संयोगः तेनसहवर्त्तत इ तिसावयवम् । तथाहि०पृथिव्याद्य ः परस्परं संयुज्यन्ते ०एवमन्यो पि । नतुप्रधानस्यद्रव्यादिभिः संयोगस्तादात्म्यात् । नापिसत्त्वर जस्तमसामपरस्परं संयोगोऽप्राप्ते रभावात् ॥ त्रि०अवयवविशिष्टे ॥

सावरः । पुं० मृगविशेषे ॥ न० त न्वांसि ॥ यथा । मांसंसावरसम्भृत माचितमुधाघृतै । वैसवारोपमा

अभिप्रेत्य यंशसाध्यमव्ययम् । नो
पैधे तच्चमविरामात्साहसिकं नर
म् । शब्दद्दीत्तस्करार्थे वदखे
मैथर्यहिंसन : । साहसश्चमर :
स्वार्तायिको य : पापकृत्तम : ॥ सा
हसिपस्य मान्नुषोमपं यतिपार्थिवः
। सविनाशं व्रजत्याशुविद्वेषं चाधि
गच्छति । नमिन्नकारणाद्राजाविपु
लाद्धनागमात् । समुत्सृजेत्सा
हसिकान् सर्वभूतभयावहानिति
॥ सहसावृत्तिनवृत्तं से । चोऽयमस
हैाश्मसाधवृत्तं तद्वृत्तिठक् ॥

साहसिकम् । न॰ सहसाप्रवर्त्तने ॥
साहसिकस्य भावः । ब्राह्मणादित्वा
त्ष्यञ् ॥

साहसी । त्रि॰ साहसान्विते ॥

साहस्रः । पुं॰ सहस्रसङ्ख्याकगणा
दिसैन्यगते ॥ सहस्रसंख्यमस्य ।
अण् चित्यण् ॥ न॰ सहस्रसन्दे
सहस्राणांसमूहः । भिक्षादिभ्योऽ
ण् ॥ सहस्रमात्रे ॥ स्वार्थेऽण् ।
यथा । हरिरेषसाहस्रक्षततपस्विमा
धायपद्योर्यदेकोऽपि ससिन्निजमुद्-
धरन्नैतयमण्मिति ॥ त्रि॰ सहस्र
गुणाधिके ॥ यथा । विधियज्ञाज्ज
पयज्ञोविशिष्टोदशभिर्गुणैः । उपां
शुः स्याच्छतगुणः साहस्रोमान
सःस्मृतइति ॥ सहस्रैःक्रीते ॥
शतमानविंशतिकसहस्रवसनाद-
ण् । सहस्रसम्बन्धिनि ॥

साहस्रकम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥

साहस्रम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥

साहायकम् । न॰ साहाय्ये ॥ सहा
यस्य कर्म भावोवा । सहायाद्वेतिवु
ञ् । योपधाद्गुरूपोत्तमाद्वुञ् इति
सिद्धा ॥

साहाय्यम् । न॰ सहायतायाम् ॥
सहायस्य कर्मभावोवा । ब्राह्मणा
दित्वात्ष्यञ् ॥ साहाय्यं परयामा
सेतियथा ॥

साहित्यम् न॰ मेलने ॥ सहितस्य
भावः । ष्यञ् ॥ तल्लक्षणं यथा ।
परस्परसापेक्षाणांतुल्यरूपाणांयुग
पदेकक्रियान्वयित्वं साहित्यमिति
श्राद्धविवेकः ॥ एकक्रियान्वयित्व
मा ॥ मनुष्यकृतग्रभट्टिमाघादि
ग्रन्थे । काव्ये ॥

साह्वम् । न॰ साहाय्ये ॥ सहशब्दः
सहायवाची । राक्षसानांवधेसाह्य
लक्ष्मणायाप्रधर्षः ॥ इतिरामायणव-
चनात् ॥ सहितत्वे । मेलने ॥

साह्वयः । पुं॰ समाह्वये ॥

सिंहः । पुं॰ मृगेन्द्रे । पञ्चास्ये ।
कण्ठीरवे ॥ महासिंहे ॥ हिनस्ति
। हिंसिहिंसायाम् । पचाद्यच्
। पृषोदरादि : ॥ सिंहः प्र
सुप्तानांपालनैमुष्टसंमाह । स्था
वनोऽप्यवृषिमदन्ताशानामग्निमे

चलच्चभग्नैर्मणीन्द्रैः । धर्मपालनसुखं विरूपवैः पुण्डरीकानुखण्डैरिमखण्डानाम् । इति ॥ पञ्चमराशौ ॥ तत्रस्थोऽयम्फलम् । सिंहमभेसमुद्रौ मेगौरवमिमर्दनः । स्वल्पोदरोऽल्पपुत्रश्च शीलाशीगणविक्रमः ॥ उत्तरस्थः स्मृतः श्रेष्ठे ॥ रक्तशीभाद्यभे ॥ पर्वताश्रयणी ॥ सिंहति । विषम रथौ । सिंहे ; संज्ञायां कनुमीकम् ॥

सिंहकेलिः । पुं० मूर्छिते । मञ्जुघोषे ॥

सिंहकेशरः । पुं० बकुले ॥ सिंहसटायाम् ॥

सिंहतलः । पुं० संहतौ । सव्यद क्षिणौ ; पाण्योर्मिलितयोर्वित्ताङ्गुल्योः । प्रगतौ ॥ सिंहशेवतलमपि ॥

सिंहतुण्डः । पुं० सौहुण्डे । स्नुहाम् ॥

सिंहद्वारम् । न० प्रवेशद्वारे प्रवेशने । सिंहमौल० इ० भा० प्र० ॥ द्वाराये सन्निवेशितविवितौ । तोरणे ॥

सिंहध्वनिः । पुं० सिंहशब्दे ॥

सिंहनादः । पुं० युद्धे स्वानामिक्षीऽरवः , ससिंहनादः । ध्रुंडायाम् ॥ सिंहवन्द्रदनम् । वाद्य० । घञ् ॥ सिंहनादोभटानां हि सिंहवन्द्रदनं स्मृतम् ॥ गन्धर्वदर्शनात् । सहनाय० यथा सिंहस्य नादस्तथा । परपक्षभङ्गाय । शौभाय विजयार्थश्वासः ; ससिंहनाद ः काशसंसाध्यैश्चन्द्रोमिरिगुणाग्नी ॥

सिंहनादिका । स्त्री० दुरालभायाम् ॥

सिंहपर्णी । स्त्री० वासके ॥

सिंहपुच्छः । पुं० वासके ॥

सिंहपुच्छिका । स्त्री० चित्रपर्णिकायाम् । चुट्टकाकुलिया० इ० गौ० भा० ॥

सिंहपुच्छी । स्त्री० पृश्निपर्ण्याम् ॥ सिंहपुच्छाकारपुष्पत्वात् । उपमानात्पच० सपुच्छाद्येति ङीष् ॥ माषपर्ण्याम् ॥ वासके ॥

सिंहपुष्पी । स्त्री० पृश्निपर्ण्याम् ॥

सिंहमुखी । स्त्री० वासके ॥

सिंहयाना । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

सिंहरथा । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

सिंहलः । पुं० जम्बूद्वीपस्योपद्वीपप्रभेदे । सिलोन० इ० गौ० दे० प्र० । देशविशेषे ॥ यथा । दक्षिणेऽवन्तिमाहेन्द्रमलयादृश्यमूकाः । चित्रकूटमहाराष्ट्रकाञ्चीसिंहलकोङ्कणा इति ॥ देशान्तरेऽपि च । सरदे शात्पूर्वमागेकामाद्रे दक्षिणेशिवे । सिंहलाख्योमहादेशः सर्वदेशोत्तमोत्तमः इति ॥ न० पित्तले ॥ रङ्गे

मभिप्रेप्सुर्वैरस्याव्ययमव्ययम् । नो पेक्षेत क्षणमपि राजा साहसिकं नरम् ॥ वाग्दुष्टात्तस्कराच्चैव दण्डेनैव च हिंसतः । साहसस्य नरः कर्त्ता विज्ञेयः पापकृत्तमः ॥ साहसे वर्त्तमानन्तु यो मर्षयति पार्थिवः । स विनाशं व्रजत्याशु विद्वेषं चाधिगच्छति ॥ न मित्रकारणाद्राजा विपुलाद्वा धनागमात् । समुत्सृजेत्साहसिकान् सर्वभूतभयावहान् ॥ इति ॥ सहसा बलेन प्रवर्त्तते । योऽन्यस्य हि अन्यसाहसं तद्गुणितं ठक् ॥

साहसिक्यम् । न० सहसाप्रवर्त्तने ॥ साहसिकस्य कर्म । ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् ॥

साहसी । त्रि० साहसान्विते ॥

साहस्रः । पुं० सहस्रसङ्ख्याकगणादिसैन्यपतौ ॥ सहस्रं फलमस्य । अण् चेत्यण् ॥ न० सहस्रहन्दे सहस्राणां समूहः । भिक्षादित्वादण् ॥ सहस्रमात्रे ॥ स्वार्थेऽण् । यथा । हरिर्भ्रान्तो साहस्रमलसं पिबासाधयपट्टयोर्यदेकोनेनाप्यनिजमुदन्दरत्रे नयनमर्चयति ॥ त्रि० सहस्रगुणाधिके ॥ यथा । विधियज्ञाज्जपयज्ञो विशिष्टो दशभिर्गुणैः । उपांशुः स्याच्छतगुणः साहस्रो मानसः स्मृतः इति ॥ सहस्रेण क्रीतं ॥ शतमानविंशतिकसहस्रवसनाद-ण् ॥ सहस्रसम्बन्धिनि ॥

साहस्रकम् । न० तीर्थविशेषे ॥

साहस्रकम् । न० तीर्थविशेषे ॥

साहायकम् । न० साहाय्ये ॥ सहायस्य कर्म भावो वा । सहायाद्वेति वुञ् । योपधाद्गुरूपोत्तमाद्वुञिति वा ॥

साहाय्यम् । न० सहायतायाम् ॥ सहायस्य कर्म भावो वा । ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् ॥ साहाय्यं वरयामासेतियथा ॥

साहित्यम् । न० मेलने ॥ सहितस्य भावः । ष्यञ् ॥ तल्लक्षणं यथा । परस्परसापेक्षाणां तुल्यरूपाणां युगपदेकक्रियान्वयित्वं साहित्यमिति श्राद्धविवेकः ॥ एकक्रियान्वयित्वं वा ॥ मनुष्यकृतश्लोकमयग्रन्थविशेषे । काव्ये ॥

साह्यम् । न० साहाय्ये ॥ सह्यशब्दः सहायवाची । राघवानामधिसाह्यं साहाय्यप्रपञ्चे दृष्टिरामायणवचनात् ॥ सहितत्वे । मेलने ॥

साह्वयः । पुं० समाह्वये ॥

सिंहः । पुं० मृगेन्द्रे । पञ्चास्ये । कण्ठीरवे ॥ महासिंहे ॥ हिनस्ति । हिंसि हिंसायाम् । पचाद्यच् । पृषोदरादिः ॥ सिंहः प्रमुखानां पालनेमुख्यः स्यात् । स्यात् ग्रन्थोत्थापनं मन्त्राद्यक्षराणामक्रमे

सिंहिकात्मजः ।) सिंहिकासूनुः ।) पुं॰ राहौ इति शब्दमुदे ॥ यास्कपूर्वे ॥

सिंहनी । स्त्री॰ माचाहतृतान्तरे । यदिगाधाशुर्यंपङ्क्तिं सिंशसिकाचं चना विभीभयति । फणियतिपिङ्कलभ विसंसतद्विपरीतन्तुसिं हिनीहसम् । यथा । पयसिजलधारा विरमति नवघनसितावनीजलधारा । जगमु: प्रसादमाधाव्यादपिनमिभवतिजोवि तत्पाथा ॥

सिंहो । स्त्री॰ कण्टकार्याम् । वा र्त्ताकी ॥ वासकि ॥ राहुमातरि ॥ हिनस्ति । हिंसो॰ पचाद्यच् । पृषोदरादिः । गौरादिः ॥ सुवर्ण वर्ण वराटकी ॥ मुद्गपर्ण्याम् ॥

सिंहीलता । स्त्री॰ बृहत्याम् ॥

सिंहीवता । स्त्री॰ अर्धरौद्रछन्दोभेदे १४ । वसन्ततिलके ।

सिकता । स्त्री॰ सिकतिले॰ देशे ॥ सिकताःसन्त्यस्य । देशेलुबिलचौ चेति॰ सिकताशर्कराभ्यां चेति विहितस्याणोलुप् । रूढि ॥

सिकताः । स्त्री॰ भूम्नि ॥ वालुकायाम् ॥ सिच्यते । सिच क्षरणे । बाहुलकादतच् । पृषोदरादिः ॥

सिकतामयम् । न॰ वालुकामयदेशे । सैकते ॥ सिकतानांविकार: । मयड्वैतयोर्भाषायामभक्ष्याच्छादन योरितिमयट् ॥

सिकतावान् । त्रि॰ वालुकाबहुलेदेशे सैकते ॥ अश्मप्रायमृद्धिकेदेशे ॥ सिकताऽस्त्यस्य । मतुप् ॥

सिकतिलः । त्रि॰ सिकतायति ॥ सिकताऽस्त्यस्य । देशेलुबिलचौ चेति॰ इलच् ॥

सिक्तः । त्रि॰ अभिषिक्ते ॥ कृतसेच ने । सेकाश्रये ॥ सिक्ते : स्त ।। एकोमुनि: कुम्भकुशांग्रहस्तआम्र स्य मूलेसलिलंददाति । आम्रश्चसि क्तः पितरश्चतृप्ताएकाक्रियाद्व्य र्थकरीप्रसिद्धा ॥

सिक्थः । पुं॰ भक्तपुलाके । भातेर ॥ न॰ मधूच्छिष्टे । मैम॰ सिक्था॰ द्व॰ भा॰ प्र॰ मोम॰ इतिच । नी ल्याम् ॥ सिच्यति । सिच्यतेवा । षिच॰ । पातृतुदिवचिरिचिसिचि भ्यस्थक् ॥

सिक्थकम् । न॰ सिक्थे । स्वार्थेक ॥

सिक्थवर्त्तिका । स्त्री॰ मधूच्छिष्ट वर्त्तिकायाम् । सिक्थदीपे । सिक्थ स्यवर्त्तिका ॥

सिङ्घाणम् । न॰ सिङ्घाणे ॥

सिच् । स्त्री॰ वस्त्रे ॥

सिचय: । पुं॰ वस्त्रे ॥ जीर्णवस्त्रे ॥

सिञ्जन् । त्रि॰ स्वनयति ॥ पिचे: गत्यादय: ॥

स्वच्छे । द्वारवतीनी॰ दू॰ भा॰ ॥
सिंहलस्था । स्त्री॰ सैंहल्याम् ॥ त्रि॰ सिंहलदेशवासिनि ॥
सिंहलास्थानः । पुं॰ तालवृक्षसदृशवृक्षविशेषे । पोतफले ॥
सिंहलील : । पुं॰ रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । लिङ्गोपरि स्थितां नारीम् ऊरुद्वयमपद्वयन् । हृदयेदत्तहस्ता च सिंहलीलः प्रकीर्त्तितः ॥ लिङ्गोपरिस्थितानारीकामोरुस्थपद्द्वया । हृदयेदत्तहस्ताच सिंहलीलोप्यतानपि ।
सिंहवाहिनी । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥ यथा । सिंहमारुह्य कल्पान्ते निहता महिषासुरः । ... सिंहवाहिनी ॥
सिंहविक्रान्त । पुं॰ घोटके ॥ त्रि॰ सिंहतुल्यविक्रमवति ॥
सिंहविन्ना । स्त्री॰ माषपर्ण्याम् ॥
सिंहविक्रीडितम् । न॰ मात्रावृत्तान्तरे ॥ गुरुसिंहविक्रीडितमत्रवरं ... यथा । दिवसादपसादितातिमिरवनं ... ॥ सिंहावलोकिते ॥
सिंहसंहनन : । त्रि॰ यस्य सिंहस्येव संहननं देहोऽस्य । रूढिशब्दोयम् ॥ न॰ सिंहस्य संहनने ॥
सिंहसेन : । पुं॰ श्रीमदर्हत्पितरि ।
सिंहा । स्त्री॰ धमन्याम् ॥ नासायाम् ॥
सिंहाणम् । न॰ मण्डूरे । लौहमले ॥ सिंहमानयति । घञ्॰ । आकर्षणत्वात् । पृषोदरादिः ॥
सिंहाधिप : । पुं॰ सूर्ये ॥
सिंहानम् । न॰ मण्डूरे ॥ सिंहमदनमिति । अच्॰ अच् ॥
सिंहासनम् । न॰ हेममयेराजासने ॥ सिंहवदासने ॥ सिंहाकारमासनम् । सिंहसूचासनमूचा ॥ पद्मासनस्थो योऽराजा योऽराजा यनिरासन : सपर्वैरन्यतैसिंहैरितमत्तोगजाधिप : ॥ पुं॰ रतिबन्धभेदे । यथा । ... । स्तनौधृत्वा रमेत्कामी बन्धः सिंहासनो मत : ॥
सिंहास्य : । पुं॰ वासके ॥ सिंहस्याश्य इव । सिंहास्यसदृशपुष्पत्वात् ॥ त्रि॰ सिंहसमानमुखे ॥
सिंहिका । स्त्री॰ राहुमातरि ॥ दक्षप्रजापतिकन्या ... सिंहिकासुता ... । पूर्वसिंहिरिनिकृतवक्षरोदैवसैरथिनी निपातित :

सितवाजी । पुं॰ अर्जुने ॥
सितशिंशपा । स्त्री॰ श्वेतशिंशपायाम् ॥
सितशिम्बिकः । पुं॰ गोधूमे
सितशूरणः । पुं॰ वनशूरणे ॥
सितसर्षपः । पुं॰ श्वेतसर्षपे । सिद्धार्थे ॥
सितसायका । स्त्री॰ श्वेतशरपुङ्खायाम् ॥
सितसारः । पुं॰ शालिञ्चशाके ॥
सितसारकः । पुं॰ सिन्दुके । शालिञ्चे ॥
सितसिंही । स्त्री॰ श्वेतकण्टकार्याम् ॥
सितसिन्धुः । स्त्री॰ गङ्गायाम् ॥
सिता । स्त्री॰ शर्करायाम् ॥ सिनोति । षिञ् बन्धने । वर्णिकृष्टिभ्य क्तः । टाप् । शुभ्रवर्णत्वात् ॥ खण्डन्तु सिकताकारं सुश्वेतं शर्करा सिता । सितामधुराकथ्यावातपित्तास्रदाहहृत् ॥ मूर्च्छाच्छर्दिज्वरान्हन्तिसुशीताशुक्रकारिणी ॥ मल्लिकायाम् ॥ ज्योत्स्नायाम् ॥ सुरायाम् ॥ गिरिकर्णिकापराजितायाम् ॥ वाकुच्याम् ॥ त्रायमाणायाम् ॥ नद्यां ॥ मिश्रायाम् ॥ विदार्याम् ॥ सितकण्टकार्याम् ॥ श्वेतदूर्वायाम् ॥ चन्द्रिकायाम् ॥ स्फटिकायाम् ॥ गङ्गायाम् ॥

सितांशुः । पुं॰ चन्द्रे ॥ कर्पूरे ॥
सितांशुतैलम् । न॰ कर्पूरतैले ॥
सितखण्डः । पुं॰ मधुशर्करायां ॥
सिताङ्गः । पुं॰ वालुकागडमत्स्ये ॥
सिताङ्ग । पुं॰ श्वेतरोहिते ॥
सिताजाजी । स्त्री॰ श्वेतजीरके ।
सिताद्रि । पुं॰ सुमेरौ ॥ सितायाः आद्रिः ॥
सितानन । पुं॰ गरुडे ॥
सितापाङ्गः । पुं॰ मयूरे ॥
सिताञ्जनम् । न॰ श्वेतकाचे ॥
सिताभः । पुं॰ कर्पूरे ॥
सिताभ्र । पुं॰ हिमवालुकायाम् । कर्पूरे ॥ सितं श्वेत्यं॰ वस्तवा॰ चन्द्रांश॰ अभति । अभगतौ । कर्मण्यण् ॥ शुक्लत्वात् । सिता भ्रमिव वा ॥
सिताभ्रकम् । न॰ कर्पूरे ॥
सिताम्बरः । पुं॰ श्वेतवस्त्रपरिहितव्रतिनि ॥ त्रि॰ शुक्लवस्त्रवति ॥
सिताम्भोजम् । न॰ शुक्लपद्मे । पुण्डरीके ॥ सितं शुक्लञ्च तदम्भोजञ्च ॥
सितार्ज्जकः । पुं॰ श्वेततुलस्याम् कुठेरके ॥
सितालता । स्त्री॰ श्वेतदूर्वायाम् ॥
सितालर्कः । पुं॰ श्वेतमन्दारे ॥

सिञ्चिता । स्त्री॰ पिप्पल्याम् ॥

सितः । पुं॰ शुक्लपक्षे ॥ अपदाते । गौरवर्णे । वाणे । शरे ॥ न॰ चन्दने ॥ रूप्ये ॥ मूलके ॥ त्रि॰ समासे । अवसिते ॥ शुक्लवर्णविशिष्टे । धवले ॥ बद्धे । बंधा॰ द्र॰ भा॰ ॥ ज्ञाते । सोऽवसेय । षिञ् बन्धने । क्तः । अवसेय । षो॰ क्तः । अतिरुक्तौ तीत्व॑ धा ॥ सितोऽसितो । अक्लिषु षिञ्य : क्तः ॥ समाप्ते ॥

सितकण्टा ।) स्त्री॰ श्वेतकण्ट-
सितकण्टारिका) कार्याम् ॥

सितकण्ठः । पुं॰ दात्यूहपक्षिणि ॥

सितकरः । पुं॰ चन्द्रे ॥ कर्पूरे ॥

सितकर्णी । स्त्री॰ वासके ॥

सितकुञ्जरः । पुं॰ इन्द्रे ॥ चन्द्रगजे ॥

सितगङ्गा । स्त्री॰ कामरूपप्रसिद्धनदीविशेषे । स्वर्णदायाम् ॥ द्र॰ कालिका॰पुराणम् ॥

सितगुञ्जा । स्त्री॰ श्वेतगुञ्जायाम् । काकपीलौ ॥

सितचिह्नः । पुं॰ वालुशागडे॰मत्स्ये ॥

सितच्छत्रम् । न॰ नृपच्छत्रे ॥

सितच्छत्रा । स्त्री॰ शतपुष्पायाम् ॥ सितं यद्‌धत्रं पुष्पं यस्याः ॥

सितच्छत्रितः । त्रि॰ श्वेतच्छत्रयुक्ते ॥

सितच्छदः । पुं॰ हंसे ॥ श्वेतच्छदविशिष्टे ॥ त्रि॰ सिताः शुभ्राः छदा यस्य ॥

सितच्छदा । स्त्री॰ श्वेतदूर्वायाम् ॥

सिततुरगः । पुं॰ अर्जुनाख्यपाण्डवे ॥

सितदर्भः । पुं॰ श्वेतकुशे ॥

सितदीप्यः । पुं॰ श्वेतजीरके ॥

सितधातुः । पुं॰ खटिन्याम् ॥

सितपक्षः । पुं॰ हंसे । शुक्लपक्षे ॥ त्रि॰ तद्वति ॥

सितपर्णी । स्त्री॰ अर्कपुष्पिकायाम् ॥

सितपाटलिका । स्त्री॰ श्वेतपाटलायाम् ॥

सितपुङ्खा । स्त्री॰ श्वेतशरपुङ्खायाम् ॥

सितपुष्पः । पुं॰ तगरवृक्षे ॥ श्वेतरोहिते ॥ काशे ॥ न॰ कैवर्तीमुस्तके ॥

सितपुष्पा । स्त्री॰ मल्लिकायाम् ॥

सितपुष्पी । स्त्री॰ श्वेतापराजितायाम् ॥ नागदन्त्याम् ॥

सितमरिचम् । न॰ शिग्रुबीजे ॥ शुभ्रमरिचे ॥

सितमाषः । पुं॰ राजमाषे ॥

सितरश्मिः । पुं॰ गौरवर्णे ॥

सितरश्मिः । पुं॰ चन्द्रे ॥

सितवर्षाभूः । पुं॰ सुवर्चलायाम् ॥

॥ कार्य्येष्वपि वर्त्तते । तद्यथा सिद्ध ओदनः सिद्धः सूपः सिद्धा यवागूरिति ॥ मुक्ते ॥ निष्पन्ने । पक्के ॥ सिध्यति स्म । षिधु संराद्धौ । क्तः । सिद्धे साधनाप्रयोगः ॥ सर्वत्र लोकेऽवि ज्ञाधिष्ठानेपरत्वेभूरे ॥ उत्पत्त्या त्वास्मत्प्रत्यक्षघटादि सिद्धमित्युच्यते । परमात्मा तु सर्वदा लब्धस्वात्मत्वात् सहोत्कामप्रमाणाभावा दिति नित्यनिष्पन्नरूपत्वान्नित्यसिद्ध इत्युच्यते ॥ सिद्धिर्योगिनामं णात्तदुभयमीश्वरस्यास्ति : सिद्धत्व स्यानन्याधीनसिद्धत्वात् सिद्धो वा ॥ सिद्धिविशिष्टे ॥

सिद्धकः । पुं० शालवृक्षे ॥ निर्गुण्ड्याम् ॥

सिद्धकामेश्वरी । स्त्री० कामाख्यायाः पञ्चमूर्त्यन्तर्गतप्रथममूर्त्तौ ॥

सिद्धक्षेत्रः । पुं० कौरवदेशान्तर्गतदेशविशेषे ॥

सिद्धगङ्गा । स्त्री० मन्दाकिन्याम् ॥

सिद्धजलम् । न० काञ्जिके । पक्वतोये ॥

सिद्धदेवः । पुं० शिवे ॥

सिद्धधातुः । पुं० पारदे ॥

सिद्धपीठः । पुं० सिद्धस्थाने ॥ यथा । शालग्रामशिलायां तथैवोद्धार कोटिसङ्ख्यक । महाविद्याजप कोटिः सिद्धपीठः प्रकीर्त्तितः ॥

सिद्धपुरम् । न० भूगोलस्याधोदेशविशेषे । तच्चोत्तरकुरुवर्षस्य निरक्षदेशस्थितं । यथा । लङ्कापुरमध्ये यमकोटिरस्याः प्राक्पश्चिमे रोमकपत्तनञ्च । अधस्ततः सिद्धपुरं सुमेरुः सौम्येऽथ याम्ये वडवानलश्च ॥ कुम्भपादान्तरितानि तानि स्थानानि षड्गोलविदो वदन्ति ॥

सिद्धपुरी । स्त्री० सिद्धपुरे ॥

सिद्धपुष्पः । पुं० करवीरवृक्षे ॥

सिद्धप्रयोजनः । पुं० गौरसर्षपे ॥ त्रि० लब्धकार्य्ये ॥ सिद्धं प्रयोजनं येन । यस्य वा ॥

सिद्धमन्त्रः । पुं० सिद्धिप्राप्तमन्त्रे ॥

सिद्धमोदकः । पुं० शर्कराजातखण्डे ॥

सिद्धयोगिनी । स्त्री० योगिनीविशेषे ॥

सिद्धरसः । पुं० पारदे । रसे । त्रि० व्याडिप्रभृतिषु । सिद्धश्चासौ रसश्च । सिद्धो रसो येषाम् ॥

सिद्धविद्या । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ महाविद्यायाम् ॥

सिद्धसङ्घः । पुं० व्यासादिसिद्धानां समूहे ॥

सिद्धसलिलम् । न० काञ्जिके ॥

सिद्धसाधनः । पुं० गौरसर्षपे ॥ न० सिद्धस्य वस्तुनः साधने । सा

सितालिकटभी । स्त्री० मुक्तिकाशुक्तौ ॥

सितावर : । पुं० सुषीपचके । श्रीयारके । सिरियारादृतिख्यातेशाके । सुनिषखे ॥

सितावरी । स्त्री० वाकुच्याम् ॥

सितासित : । पुं० बलभद्रे । इलायुधे ॥

सिताभ्र : । पुं० खेरायियौ ॥ खेसरोहिते ॥

सितेषु : । पुं० खेशियौ ॥

सितेतर : । पुं० कृष्णशाली ॥ कुलत्थे ॥ कृष्णे ॥ त्रि० कृष्णवर्णवति ॥

सितेतरगति : । पुं० वह्नौ ॥

सितोद : । पुं० सरोविशेषे ॥ विपुलाख्यशाद्रेर्मूलिकेभ्याख्यं वनं तवसितोदनामसर:० यदुक्तका लिभिरत्तैर्मण्डितं सुरैरासेव्यते । तदुक्तम् । वैभ्राजंवैपुलेम् सितोदपङ्कजोत्तम : । देवैर्निषेव्यतेकम : कमलैरमृतप्रभैरिति ॥ सितसमुद्रसंपञ्च । उत्तरपदलोपे पृषोदरादित्वात् :॥

सितोदक : । पुं० सितोदे ॥ खार्थेक : ॥

सितोदर : । पुं० कुबेरे ॥

सितोपल : । पुं० स्फटिके ॥ शिलाधातौ ॥ सितामणि । सि

श्री० श्रोत्रा० द्र० भाषाप्रसिद्धा ॥

सितोपला । स्त्री० शर्करायाम् ॥ शर्कराविकारभेदे । मिश्रीतिलोकप्रसिद्धे ॥ सितोपलासरालघ्वी-वातपित्तहरीहिमा । यथायथाखि नैर्मल्यं मधुरत्वं तथातथा ॥ स्नेहगावशैत्यानिसरत्वञ्चतथातथा ॥

सिद्ध : । पुं० व्यासादौ ॥ देवयोनिविशेषे । अणिमादिगुणोपेतेषि द्धावस्थप्रवृत्तौ ॥ विष्कम्भादियोगान्तर्गततयोगविशेषे ॥ तच्चाल क्षणं यथा । जितेन्द्रिय : सर्वकालं निधानीगौरीशिवैरामधुरो विनीत : । सत्योपपन्न : कृतभूरिभोगीयस्यप्रसूतौ किलसिद्धयोग: । इति ॥ गुडे षसेधीत् । इति सिद्ध: षिधु हिंसासंराद्धयो: । गत्यर्थकर्मकेतिकर्तरिक्त : । सिद्धिरस्यास्तीतिवा । अर्शआदच् ॥ कृष्णधत्तूरे ॥ व्यवहारे ॥ रे । मध्यमगुणोभीत्यादिव्यवहारेवाप्रसिद्धे । न० सैन्धवलवणे ॥ त्रि० योगिनि ॥ जन्मभेदविनाप्रयत्नं धर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्यातिशयं प्राप्ते ॥ पूर्णमनोरथे ॥ अधिगतपरमार्थे । पुण्यस्त्वादिभि : सहायै : सम्पन्ने ॥ प्रसिद्धे ॥ नित्ये ॥ यथासिद्धाधी:० सौद्धापूर्विरी० सिद्धमाकाशमिति

॥ कार्य्यं व्यभिचरति । तद्यथा सिद्ध ओदनः सिद्धः सूपः सिद्धा यवागूरिति ॥ मुक्ते ॥ निष्पन्ने । पक्के ॥ सिध्यति स्म । सिधु संराद्धौ । क्तः । सिद्धे साधनाप्रयोगः ॥ सर्वभूतादौ विशुद्धात्मेश्वरे ॥ तथ्यात्मकं घटादि सिद्धमित्युच्यते । परमात्मा तु सर्वदात्मस्वरूपस्य सद्वावस्य प्रमाणाभावाद्धि नित्यनिष्पन्नरूपत्वान्नित्यसिद्ध उच्यते ॥ सिद्धिर्योगज्ञानं यावत्तदुभयमीश्वरस्वरूपतः सिद्धस्य अनन्याधीनसिद्धत्वात् सिद्धो वा ॥ सिद्धिविशिष्टे ॥

सिद्धकः । पुं॰ शालवृक्षे ॥ सिन्धुवारे ॥

सिद्धकामेश्वरी । स्त्री॰ कामाख्यायाः पञ्चमूर्त्यन्तर्गतपञ्चममूर्त्तौ ॥

सिद्धक्षेत्रः । पुं॰ कीरकदेशान्तर्गतदेशविशेषे ॥

सिद्धगङ्गा । स्त्री॰ मन्दाकिन्याम् ॥

सिद्धजलम् । न॰ काञ्जिके । पक्वतोये ॥

सिद्धदेवः । पुं॰ शिवे ।

सिद्धधातुः । पुं॰ पारदे ॥

सिद्धपीठः । पुं॰ सिद्धस्थाने ॥ यथा । कामाख्यायोनिपीठस्य समीपे कोटिसङ्ख्यं । महाविद्याख्य-कोटिः सिद्धपीठः प्रकीर्त्तितः ॥

सिद्धपुरम् । न॰ भूगोलस्याधोदेशविशेषे । लङ्कोत्तरकुरुवर्षस्थितभद्राश्वदेशे । यथा । लङ्काकुमध्ये यमकोटिरस्याः प्राक् पश्चिमे रोमकपत्तनञ्च । अधस्ततः सिद्धपुरं सुमेरुः सौम्येऽथ याम्ये वडवानलश्च ॥ कुवृत्तपादान्तरितानि तानि स्थानानि षड्गोलविदो वदन्ति ॥

सिद्धपुरी । स्त्री॰ सिद्धपुरे ॥

सिद्धपुष्पः । पुं॰ करवीरवृक्षे ॥

सिद्धप्रयोजनः । पुं॰ गौरसर्षपे ॥ त्रि॰ लब्धकार्य्ये ॥ सिद्धं प्रयोजनं येन । बहुव्री ॥

सिद्धमन्त्रः । पुं॰ सिद्धिप्राप्तमन्त्रे ।

सिद्धमोदकः । पुं॰ शर्कराभिक्षुखण्डे ॥

सिद्धयोगिनी । स्त्री॰ योगिनीविशेषे ।

सिद्धरसः । पुं॰ पारदे । रसे । त्रि॰ व्याडिप्रभृतिषु । सिद्धधातुमीरसथ । सिद्धो रसो येषाम् ॥

सिद्धविद्या । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥ महाविद्यायाम् ॥

सिद्धसङ्घः । पुं॰ कपिलादिसिद्धसमूहे ॥

सिद्धसलिलम् । न॰ काञ्जिके ॥

सिद्धसाधनः । पुं॰ गौरसर्षपे । न॰ सिद्धस्य वस्तुनः साधने । सा

ध्यवत्त्वानिश्चयेसत्त्वेप्यनुमाने ॥

सिद्धसिन्धुः । स्त्री॰ स्वर्गङ्गायाम् । गङ्गायाम् । आकाशगङ्गायाम् ॥ सिद्धनां सिन्धुः ॥

सिद्धसेनः । पुं॰ कार्त्तिकेये ॥

सिद्धसेवितः । पुं॰ भैरवे ॥ त्रि॰ कपिलादिसिद्धोपासिते ॥

सिद्धा । स्त्री॰ ऋद्ध्याख्यौषधौ ॥ सिद्धिरस्त्यस्याम् । अर्श आद्यच् टाप् ॥ योगिनीविशेषे ॥

सिद्धान्तः । पुं॰ वस्तुतात्पर्यविषयावधारणे ॥ पूर्वपक्षं निरस्य सिद्धपक्षस्थापने । वादिप्रतिवादिभ्यां निर्णीतेऽर्थे ॥ सिद्धान्तचतुर्विधोऽयमा । न्यायाधिकरणाभ्युपगमसंस्थिति : सिद्धान्तः । तन्त्रार्थः । तन्त्रं शास्त्रं तदेवाधिकरणं तत्संस्थितिः तदभ्युपगमः । इत्थमयमित्यभ्युपगम्यमानोऽर्थः सिद्धः अनवस्था अधिकरणसंस्थितिः । तथा च शास्त्रार्थनिश्चयः सिद्धान्तः । अथ चाभ्युपगम्यमानोऽर्थः सिद्धान्त इति भाष्यम् । अभ्युपगमः सिद्धान्त इति वार्त्तिकटीका । न चात्र विरोधः शङ्कनीयः । आचार्यैः परिहृतत्वात् । तथा च भिन्नार्थौ निबन्धः । अर्थाभ्युपगमयोरुभयप्रधानभावस्य विवक्षितत्वात् । अर्थाभ्युपगमोऽभ्युपगम्यमानोऽर्थः सिद्धान्तः । इति न सूत्रभाष्यवार्त्तिकटीकासु न विरोधः । यथाभाष्यानुसारात् सर्वतन्त्रप्रतितन्त्राधिकरणाभ्युपगमः सिद्धान्तः । सिद्धान्तमनुकरोति सूत्रार्थं इति तु नयुक्तम् अभिमतश्चानुव्याख्यानोपर्यः तं ॰ सिद्धान्तत्वं नययमनुगम्यतं चाधिकरणाभ्युपगमान्यतमसिद्धान्त इति कथित ॥ २६ ॥ सिद्धान्तं विभजते । सर्वतन्त्रप्रतितन्त्राधिकरणाभ्युपगमसंस्थितीनामर्थान्तरभावात् ॥ २७ ॥ स चतुर्विध इतिशेषः । सर्वतन्त्रादिसंस्थितीनामर्थान्तरभावात् । भेदात् [illegible] २७ ॥ राद्धान्ते ॥ सिद्धोऽन्तो निश्चयो यत्र ॥ ... अन्तः बिन्दुज्योतिषयोर्नयेषु । अन्तर्मुखसामस्य इति गगनारदपरात्परपुरुषयश सिद्धान्तेषु ॥

सिद्धान्ताचारः । पुं॰ वामाचाराद्युत्तमाचारविशेषे ॥ यथा । आत्मानं देवतात्वाय कीर्त्तयेत् मान्यैः । सद्गुरुः सदागमात् सिद्धान्ताचार उच्यते॰ इत्याचारभेदतन्त्रम् ॥

सिद्धान्ती । पुं॰ मीमांसके ॥ सिद्धान्तोविद्यतेऽस्य ॥ इनिः ॥

सिद्धापगा । स्त्री॰ स्वर्गङ्गायाम् । गङ्गायाम् ॥

सिद्धायिका । स्त्री॰ जिनशासनदेव

सायविशेषे ।

सिद्धार्थः । पुं॰ विष्णौ ॥ सिद्धो निर्वृत्तो निष्पन्नः कामनामोऽर्थोऽस्य । यावत्कामत्वादिति ॥ स्कन्दे । सितसर्षपे ॥ शाक्यसिंहे । बौद्धभेदे ॥ हलायुधपितरि ॥ जिनमहावीरपितरि ॥ सिद्धार्थोऽ स्यादस्य । वत्सरविशेषे । तत् फलयथा । सौम्यपूर्णाः सुतामे घावत्तुसस्यावमेदनी । मित्ररापा यिर्वादेविसिद्धार्थवत्सरभमे ॥ ५९ ॥ त्रि॰ प्रसिद्धार्थे ॥

सिद्धार्थी । स्त्री॰ हस्तार्कमातरि ॥

सिद्धासनम् । न॰ ब्रह्मणि ॥ सिद्धं यत् सर्वभूतादिविश्वाधिष्ठानमव्ययम् । यस्मिन् सिद्धाः समाविष्टास्तद्वै सिद्धासनं विदुः ॥ सिद्धस्य तदासनस्य । सिद्धानामासनं वा । कर्मधारयतत्पुरुषाभ्याम्॰ असौ वेत्यर्थः । योगिनामासनविशेषे ॥ यथा योनिस्थानकमंघ्रिमूलघटितं कृत्वा दृढं विन्यसेत् मेढ्रे पादमथैकमेव हृदये कृत्वा समं विग्रहम् । स्थाणुः संयमितेन्द्रियोऽचलदृशा पश्यन् भ्रुवोरन्तरे चैतद्दोषकवाटभेदजनकं योगिसुखदं सिद्धासनं प्रोच्यते॰ इति ॥ योनिस्थानकमिति । एकपादमूलं लिङ्गमूले॰ द्वितीयपादमूलमथवा धद्व्यर्थः ॥

सिद्धिः । स्त्री॰ निष्पत्तौ ॥ पादुकायाम् ॥ मोक्षे ॥ ऋद्धौ ॥ ऋद्धीनामौषधौ । दुर्गायाम् ॥ सम्पत्तौ ॥ योगे ॥ साङ्ख्यानामष्टविधसिद्धौ । यथा ॥ ऊह शब्दोऽध्ययनं दुःखविघातास्त्रयः सुहृत्प्राप्तिः । दानञ्च सिद्धयोऽष्टौ सिद्धेः पूर्वोऽङ्कुशस्त्रिविधः ॥ इति । इमा मुख्यास्तिस्रः सिद्धयः । तदुपायतया चेतरा गौण्यः पञ्च सिद्धयः । तात्र विविधदुःखविघातेऽपि स्थिताः । तत्राद्याध्ययनसम्बन्धिसिद्धिर्हेतुरेव । मुख्यास्तु हेतुमत्य एव । मध्यमास्तु हेतुहेतुमत्यः । पुरुषशास्त्रादिविषयानुविधायिसिद्धिरष्टधा । पुंस्त्वम्॰ प्रकृताऽस्याः॰ चाद्धियत्पादः स्थाने वानुविधिं प्रानं तासि सिद्धिरित्युच्यते ॥ यानि योगास्तदा यथा वर्गाः समाप्नोत्यनेन शुभेन यथा नित्याः । सिद्धसंज्ञो भवेद्योगो यायिनां सिद्धिदायकः । इति ॥ राज्ञामिष्टार्थसाध्य सुपुरुष यत्नाभाविनकासु॰ क्रमेण सिद्धिमन्त्रमष्टप्रत्या च सिद्धिषु ॥ सहाया: साधनोपाया विभागो देशकालयोः विनिपातप्रतीकारः सिद्धिः पञ्चाङ्गमुच्यते ॥ तथा च । कर्मणामारम्भोपाय । पुरुषद्रव्यसम्पत् । देशकालविभागः । विनिपातप्र

तीकारः । कार्यसिद्धिर्येति
नोविशास्त्रविदः ॥ मोक्षे ॥
सत्वगुणविकाराज्ज्ञानोत्पत्तौ ॥ ब्रह्म
भावलक्षणायाम् । पुरुषार्थप्राप्ति
रीत्यवताकृपायामन्तःकरणशुद्धौ ।
ज्ञाननिष्ठालक्षणायाम् ॥ सिद्ध्यति
। षिधु संराद्धौ । क्तिन् । यद्वा ।
करणे क्तिन् ॥

सिद्धिदः । पुं० प्रत्यगभिन्नब्रह्म
परोक्षज्ञानदाराऽखण्डपादस्वात्मब
स्वरूपमुक्तिप्रदेऽर्थे गुरौ ॥ परमेश्वरे ॥
सिद्धिम् फलमुक्तृभ्यः स्वाधिकारा
नुरूपतो ददाति । ददातेः० । सो
लपूर्वकः ॥ भैरवे ॥ त्रि० सिद्धि
दातरि ॥

सिद्धियोगः । पुं० शुभयोगविशेषे ॥
यथा । शुक्रे नन्दा बुधे भद्रा० शनौ
रिक्ता० कुजे जया । गुरौ पूर्णा रवि
युक्ता० सिद्धियोगः प्रकीर्तितः ॥

सिद्धियोगिनी । स्त्री० योगिनीवि
शेषे वह्निपुराणोक्तासुदर्शनम
स्वाद्यसप्तकान्तास्तु

सिद्धिस्थानम् । न० पुण्यस्थानविशेषे ॥

सिद्धेशः । पुं० कपिलमुनौ ॥ सदा
शिवे ॥ सिद्धानामीशः ॥

सिद्धेश्वरः । पुं० शिवे ॥

सिद्धेश्वरी । स्त्री० देवीविशेषे

सिद्धौघः । पुं० गुरुक्रमविशेषे ॥

सिध्मम् । न० किलासरोगे । सिद्ध

वा० द्रु० प्र० ॥ सिध्यति । षिधु सं
राद्धौ । बाहुलकात् मक् ॥

सिध्मा । पुं० न० किलासरोगे ॥ सि
ध्मा किलासं त्वक्पुष्पं सिध्ममिति
मदन्तः । किलासं सिध्मं इत्यमरः ॥

सिध्मलः । त्रि० किलासिनि ॥ सि
ध्ममस्यास्ति सिध्मादिभ्यश्चेति लच् ॥

सिध्मला । स्त्री० मत्स्यविकृतौ । मत्स्य
चूर्णे ॥

सिध्मवान् । त्रि० किलासी ॥ सि
ध्ममस्त्यस्य । मतुप् ॥

सिध्यः । पुं० पुष्यनक्षत्रे ॥ सिध्यन्त्य
स्मिन् कार्याणि । षिधु० । पुष्यसि
द्ध्यौ नक्षत्रतिष्यमिनिमालिनः ॥

सिध्रः । पुं० वृक्षे ॥ साधौ ॥ सिध्यति
। षिधु० । स्फायितञ्चीति रक् ॥

सिध्रका । स्त्री० सीधद्रुभाषाप्रसिद्धवृक्षे
। सेवति० सिध्यति वा । षिधु० । बहुलम
न्यत्रापीति० स्फायितञ्चीति रक् ।
ततः स्वार्थे कन् । सिध्रकादित्वादित्वा
भावः ॥

सिध्रकारण्यम् । न० देवारण्ये ।

सिध्रकावणम् । न० सिध्रकारण्ये ॥
सिध्रकाणां वनम् । वनम् पुरगामि
श्रकेषुतरपदस्थस्य नस्य णत्वम् ॥

सिनः । पुं० ग्रासे ॥ पिण्डीकृ
तग्रासे । सीयते बध्यते दृव्यमनेन
ग्रासेनेनुशक्तिभरितदाकर्म ण.
कर्तृत्वम् । तदा दसिनोसिग्रानक

संज्ञेति सिद्धान्तकौमुदी ॥ क्वचि-
त् सिनीति । षिञ् । इण् षिञि
सिनश्च ॥ त्रि० शुक्लगुणविशिष्टे ।
सिनी । स्त्री० शुक्लगुणवत्याम् । श्वे-
ता सिता सिनी श्येनीति व्याडिः ॥
सिनीवाली । स्त्री० दृष्टेन्दुकलामा-
वास्याम् ॥ चतुर्दशीयोगात् दृष्टचन्द्रा
सती० अमा० सिनी० वालीयद
वाच्याभवति । एतद्विष्णुनाख्या
संशीलाख्यौ । तद्योगात् सि-
नीचन्द्रकला । तोयाद्दिवादिनिः
। सिनीवलति । वल० । कर्म-
ण्यण् । ङीप् ॥ दुर्गायाम् । कृ०
मे० मी० ॥
सिन्दुकः । पुं० । सिन्दुवारे ॥ स्यन्द-
ते । स्यन्दूप्रस्रवणे । स्यन्दः सम्प्र-
सारणञ्चेत्युः । बाहुलकादधी-
न । स्वार्थेसंज्ञायां वा कन् ॥ श्वेत
नीलपुष्पभेदात् सिन्दुको द्विविधोम
तः ।
सिन्दुवारः । पुं० निर्गुण्ड्याम् ।
सिन्दुके । स्योडो० सम्भालु० इ-
न्द्रसा० इ० मा० प्र० ॥ निसिन्दा०
इन्द्रसुर० इ० मी० दे० भा० ॥ सि-
न्दुं वयोति० वारयतिवा । वृञ् व-
रणेवृञ् वादरणेवा । कर्मण्यण् ।
सिन्दूरः । पुं० वृक्षविशेषे ॥ न० र-
क्तवर्णचूर्णविशेषे । नागसम्भवे ।
सीसमाक्षि ॥ तद्धारणात्स्याप्यायु

षस्तु त्रिभिर्वैधव्यवसतिदा स्त्रीभिः खण्डे
। हरिद्रां कुङ्कुमञ्चैव सिन्दूरं कज्ज
लं तथा । कार्पासकञ्च ताम्बूलं मा
ङ्गल्याभरणं शुभम् ॥ केशसंस्कार
कबरीकरकर्णविभूषणम् । भर्त्तु
रायुष्यमिच्छन्ती दूषयेन्न पतिव्रतेति
॥ अस्य पर्यायाद्यथा । सिन्दूर
रक्तरेणु नागगर्भं सीसजम् । सी
सोपधातु । सिन्दूरं गुणे स्यात् सीस
वत्सतम् ॥ संयोगजप्रभावेन तस्य
न्ये गुणाः स्मृताः । सिन्दूरमु
ष्णं वीसर्पकुष्ठकण्डूविषापहम् ॥
भग्नसन्धानजननं व्रणशोधनरोपण
म् ॥ चक्षुशोधनं याथ । दुग्धाद्व
यो गतसत्त्वविशुद्धिर्गदिता बुधैरि
ति ॥ स्यन्दते । स्यन्द० । स्यन्दे स
म्प्रसारणञ्चेत्यूरन् ॥
सिन्दूरकारणम् । न० सीसके ॥
सिन्दूरतिलकः । पुं० मतङ्गजे । ह-
स्तिनि ॥
सिन्दूरतिलका । स्त्री० सधवायां भा-
र्यायाम् ॥
सिन्दूरपुष्पी । स्त्री० सिन्दूरीतिख्याते
पुष्पवृक्षविशेषे । वृषपुष्प्याम् । क-
रच्छदायाम् ॥ अस्या गुणाः । कटु
त्वम्० तिक्तत्वम्० कषायत्वम्०
श्लेष्मवातशिरोऽर्त्तिभूतनाशित्वम्०
चक्षुर्दोषघ्नत्वञ्चेति ॥ सिन्दूरवत्
पुष्पाण्यस्याः । पाककर्णेति ङीप् ॥

सिन्दूररस : । पुं॰ रससिन्दूराभिधौषधे ।

सिन्दूरित : । त्रि॰ सिन्दूरवत्कृते ॥ सिन्दूरवच्छब्दात् तत्करोतीत्यस्मात्कर्म्मणि क्तः । णाविष्ठवद्भावात् विन्मतोर्लुक् ॥

सिन्दूरी । स्त्री॰ रोचन्याम् ॥ रक्तचित्रकायाम् । धातक्याम् । सिन्दूरीविषपित्तास्रकफानाशनी च रोचिका ॥

सिन्धु : । पुं॰ अब्धौ । समुद्रे ॥ अन्द्व्यर्णे • धापिडश । सान्द्र० । स्यन्देः सम्प्रसारणं धश्च स्तुः ॥ नमथौ ॥ रामैवभरतायादित्तदेशविशेषे ॥ काश्मीरदेशप्रसिद्धे नदविशेषे ॥ गजमदे । सिन्धुवारवृक्षे ॥ रागविशेषे ॥ श्वेतटङ्कणे ॥

सिन्धु : । स्त्री॰ नद्याम् । सरिति ॥ नदीविशेषे ॥ तज्जलगुणायथा । शतद्रोर्विपाशायुत : सिन्धुनद्या : सुशीतं लघुस्वादुसर्वाम्रयघ्नम् । जलं निर्मलं दीपनं पाचनञ्चप्रदत्ते बलं बुद्धिमेधायुरञ्च ॥

सिन्धुक : । पुं॰ सिन्दुके । निर्गुण्डाम् ॥ सिन्धुशब्दात्स्वार्थे संज्ञायांशकन् । गुणायथा । सिन्धुक : स्मृतिद्स्तिक्त : कषाय : कटुकोलघु : । केश्योनेत्रहितोहन्तिशूलशोथाममारुतान् ॥ क्रमिकुष्ठ

चिञ्चाग्रन्थाग्निलापितद्विधा ॥ सिन्धुवारवज्जन्तुमतश्च यष्टहर्षघ्नु ॥ त्रि॰ सिन्धुजाते ॥ सिन्धुफल राभ्यांकन् ॥

सिन्धुकफ : । पुं॰ समुद्रफेने ॥

सिन्धुप्रभव : । पुं॰ तीर्थविशेषे ॥

सिन्धुरम् । न॰ श्वेतटङ्कणे ॥

सिन्धुखेल : । पुं॰ सिन्धुदेशे ॥

सिन्धुजम् । न॰ सैन्धवलवणे ॥ सिन्धुजातम् ॥ सप्तम्यांजनेर्ड : ॥ त्रि॰ समुद्रजाते ॥

सिन्धुजन्मा । पुं॰ चन्द्रे ॥ न॰ सैन्धवलवणे ॥

सिंधुजा । स्त्री॰ लक्ष्म्याम् ॥

सिंधुडा । स्त्री॰ मालवरागभार्यायाम् ॥

सिंधुनन्दन : । चन्द्रे ॥

सिंधुपुत्र : । पुं॰ चन्द्रे ॥ मर्कटेन्दौ ।

सिंधुपुष्प : । पुं॰ शङ्खे ॥

सिंधुमन्थजम् । न॰ सैन्धवलवणे ॥

सिंधुर : । पुं॰ हस्तिनि ॥

सिंधुरद्वेषी । पुं॰ सिंहे ।

सिंधुरवदन : । पुं॰ गणेशे ॥

सिंधुराज : । पुं॰ समुद्रे ॥

सिंधुलवणम् । न॰ सैंधवे ॥

सिंधुवार : । पुं॰ श्वेतमाले ॥ सिंधुवारे । निर्गुण्डाम् ॥ सिंधुवारोविषघ्नः पाचनकुष्ठघ्नयोपदः ॥ सिंधुंश्योति॰ वारयतिवा । हन्

आप्लवादनीया । समंगायाम् ॥
सिंधुवारक : । पुं॰ सिंधुवारे ॥
सिन्धुवारित : । पुं॰ सिन्धुवारे ।
वि॰ समुद्रेणावारिते ।
सिन्धुवेषण : । पुं॰ गम्भार्याम् ॥
सिन्धुसङ्गम । पुं॰ संभेदे । सिन्धोः सङ्गमोऽत्र ॥
सिन्धूत्थम् । न॰ लोणभेदे ।
सिन्धूद्भवम् । न॰ सैन्धवलवणे ॥ सिन्धुदुद्भवोऽस्य ॥
सिन्धूपलम् । न॰ सैन्धवलवणे ॥
सिप्र : । पुं॰ चन्द्रे । हिमांशौ ।
निदाघसलिले । स्वेदे । न॰ सरोविशेषे ॥ यथा कालिकापुराणे । ततो हिमवतः प्रस्थे प्रतीच्यन्तः पुरस्य च । सिप्रं नाम सरः पूर्णं दृष्टवृद्धिरिवाद्भुतम् ॥
सिप्रा । स्त्री॰ नद्यन्तरे ॥ सप्राख्यात् सरसो यस्मान्निर्गता सा महानदी । अतः सिप्रेति तन्नाम पुरैव प्रथितं कृतमिति कालिकापुराणम् ॥ सा चोज्जयिनीदेशे वर्त्तते । तस्या उत्पत्तिः कालिकापुराणे २३ अध्याये द्रष्टव्या ॥
सिम : । वि॰ समस्तम् । सर्वशब्दार्थे ॥ सिनोति । षिञ् । यथि सिञ्चिभ्य : किदिति मन् ।
सिम्बा । स्त्री॰ शम्याम् । शिम्बायाम् । बीजकोषाख्याम् । सेम॰ द्र॰

भा॰ प्र॰ ॥ फली॰ द्र॰ प्र॰ च ॥ समति । षम वैकल्ये । उल्बादय इति साधुः ॥
सिम्बि :। स्त्री॰ शिम्ब्याम् । सिम्बायाम् । मण्डलाकारमध्ये ॥
सिम्बी । स्त्री॰ शिम्ब्याम् ।
सिर : । पुं॰ पिप्पलीमूले ।
सिरा । स्त्री॰ नाड्याम् । अम्बुवाहिन्यां नाड्याम् । सीर॰ द्र॰ भा॰ प्र॰ सिनोति । षिञ् । बहुलमन्यत्रापीति रक् ।
सिराल : । पुं॰ सिरासन्तति ।
सिरिभिटिका । स्त्री॰ चुद्रकट्भिन्या यथस्तुपि । दुरालभायाम् ॥
सिलक : । पुं॰ मत्स्यावलीमध्ये॰ कदविविशेषे ।
सिल्की । स्त्री॰ मकमकीटके ।
सिलाभिधिषा । स्त्री॰ सार्धभिक्षायाम् ॥ यथा । सिलाभिधिषयाशून्यासि किय चलविधति । समयसापरसि स्वच्छानादनुमितिभ'वेत् ॥
सिविका । स्त्री॰ सेतुमिष्कायाम् ॥
सिसृचन् । वि॰ स्रष्टुमिच्छति ॥
सिह्लुण्ड : । पुं॰ स्नुहीवृक्षे ॥ सी सिह्लुण्डती । हुडि वरणे । यथा दाय ॥ सिंहतुण्डस्यायमपभ्रंश इति स्वामी॰ पृषोदरादि: ॥ पञ्चगुणायथा । सिह्लुण्डोऽरेचनस्तीक्ष्णोदीपन : कटुकोगुरु : । शूलामाठी

सिक्थाध्मानयकफगुल्मोदरानिलान् उन्मादमेहकुष्ठार्श : शोथमेदोऽस्म पाण्डुता : । व्रणशोथज्वरप्लीहविष दूषीविषंहरेत् ॥ तथामीषैन्दीर्घो र्ध्वरधस्वकटुकंलघु । गुल्मना श कृत्पिनाह्वापित्तघैसोदररोगिणा म् ॥ हितमेतद्विरेकार्थं शेषान्येदो षरोगिण : ॥

सिहुण्डदलम् । न० स्नुहीपत्रे ॥ तस्यागुणायथा । सिहुण्डस्य दलमौष्णंदीपनंरोचनंहरेत् । आ ध्मानाष्ठीलिकागुल्मशूलशोथोदरा णि च ॥

सिह्ल : । पुं० तुरुष्के । पिण्डके । यावने । शिलाज० इ० भा० प्र० ॥ सिह्लति । सिह्लवीती । अ स्थाभिवितथ्यस्य : । बाहुल्यात्नक् । पृषोदरादि० ॥

सिह्लक : । पुं० सिह्ले । काश्मीरी गन्द० इ० भा० शिलाज० इ० य वनभाषाप्रसिद्धे ॥ सिह्लक : कटु ख : स्वादुस्निग्धोष्ण : शुक्रकान्ति कृत् । ष्ठ्य : कण्डूस्वेदकुष्ठज्वर दाहग्रहापह : ॥

सिह्लकी । स्त्री० सल्लक्याम् ॥ सि ह्ले ।

सिह्लाभूमिका । स्त्री० जलसण्याम् ॥

सिह्लसार : । पुं० तुरुष्के । धूम्र वर्णे । मौरस.रे ॥

सीकर : । पुं० शीकरे ॥ धनपाला दिमतेदन्त्यादि : ॥

सीता । स्त्री० लाङ्गलपद्धतौ । हल रेखायाम् ॥ जनकनन्दिन्याम् । मैथिल्याम् । वैदेह्याम् ॥ सीता लाङ्गलपद्धति : । तदुत्पन्नत्वात्सी तेतिनिर्दिश्यते ॥ यथा । अथमे कृषत : क्षेत्रं लाङ्गलादुत्थिता तत : । क्षेत्रं शोधयता लब्धा नाम्ना सीतेति विश्रुतेतिरामायणे ६६ सर्ग : ॥ स्वर्गगङ्गायाम् ॥ यथा । पूर्वं यस्मात्सीता तु मेरुं याम्यदिग्गता । ततश्च पूर्ववर्षमभद्राश्वेनेतिसार्व यम् ॥ सा तु भद्राश्ववर्षं गङ्गा । य थोक्तं श्रीभागवते । सीतातुब्रह्मस दनात्केसराचलादिगिरिशिखरेभ्यो ऽधोऽध : प्रस्रवन्तीगन्धमादनमूर्द्ध सुपतित्वान्तरेणभद्राश्ववर्षंप्राच्यां दिशिक्षारसमुद्रमभिप्रविशतीति ॥ श्रियि ॥ दुर्गायाम् । सप्ताधिदेव तायाम् ॥ मदिरायाम् । गङ्गास्रोत सि.बाहुल्यतायाम् ॥ सीयते । षिञ्० । क्त : । पृषोदरादि : ॥

सीताद्रव्यम् । न० कृषकृद्दालादौ ॥

सीतापति : ।)
सीतायाःपति :) पुं० रामचन्द्रे । दा शरथौ ॥

सीत्कार : । पुं० मनुष्याणांसुखानुरा गजशब्दे ॥ यथा । गन्धीगणानु

रागोत्थ : प्रपात् : सीत्कृतं तथा मितिहेमचन्द्रः ॥ दन्तनिष्पीडनाद्यां । सीरितिशब्दे ॥

सीत्कृतम् । न० सीत्कारेसुरतध्वनौ ॥

सीत्यम् । न० धान्ये ॥ वि० हल्ये । हलिनकृष्टक्षेत्रे ॥ सीतयासमितं • सङ्कृत • निष्ठीप्रतादिरहितम् क्षेत्र • समीजातमितिग्रावम् । सौवर्धधर्मेसियत् ॥

सीदमान : । वि० अवसीदति ॥

सीधम् । न० चाक्षुषे ॥

सीधु : । पुं० सीधुशब्दार्थे ॥

सीधुगन्ध : । पुं० बकुले ।

सीधुपुष्प : । पुं० कदम्बे ॥ बकुले ॥

सीधुपुष्पी स्त्री० धातक्याम् ॥

सीधुरस : । पु० आम्रवृक्षे ॥

सीधुसञ्ज्ञ : । पु० बकुलद्रुमे ॥

सीप : । पुं० तर्पणाद्यर्थताम्रादिनिर्मितजलपात्रे । मर्घा० कोषा० इ० भा० प्र० ॥

सीम् । अ० सर्वतोभवे ॥

सीमा । स्त्री० आघाटे । मर्यादायाम् । सीमायाम् । ग्रामादीनामवधारितान्तभागे । सीम० इ० भा० प्र० ॥ स्थितौ ॥ क्षेत्रे । अण्डकोषे ॥ सीयते । षिञ् • । नामन्सीमन्नित्यादिनानिपातितः । मनन्तत्वान् ङीप् । सीमानी० सोमान : •

इत्यादि ॥

सीमन्त : । पुं० सीमन्तोन्नयनसंस्कारे ॥ पु० न० केशवेशे । केशरचनाभेदे ॥ केशेषु वर्त्मनि । मूर्धनि मध्यपद्धतौ ॥ सीमन्तमस्त्रियां वा यांकेशमध्येतुपद्धतिरितिमेदिनी । सीम्नोऽन्त । शकन्ध्वादि ॥

सीमन्तक : । पुं० नरकावासे । यथा । चत्वारिंशं नरकावासा . सीमन्तकादय० हेमचन्द्र : । न० सिन्दूरे ॥

सीमन्तित : । वि० सीमन्तिनोऽस्मि । सीमन्तशब्दाभ्यस्मात् • तत् करोतीतिण्यन्तात् कर्मणि क्त । यामिवब्राधि० विभक्तीर्लुप्त ॥

सीमन्तिनी । स्त्री० नार्याम् ॥ सीमन्तोऽस्त्यस्या । अत इनि : । सी कालपणीङीप् ॥

सीमन्तोन्नयनम् । न० गर्भाधानात् • षष्ठेऽष्टमेवामासिकर्त्तव्ये • संस्कारविशेषे । यथा । मासिषष्ठेऽष्टमेवापिकर्त्तव्ये पुंसवनोदिते । स्त्रियाःक्षेमित्यकुर्यात्सीमन्तोन्नयनक्रियाम् ॥

सीमा । स्त्री० आघाटे । मर्यादायाम् : सीमनि । ग्रामादीनामवधारितान्तभागे । सीम० इ० भा० प्र० ॥ स्थितौ । क्षेत्रे । अण्डकोषे ॥ सिनोति० सीयतेवा । षिञ् • । नामन् सीमन्नित्यादिनानिपातित :

मनद्गृतिनङीप् । डाबुभाभ्यामिति पक्षे डाप् । सीमे॰ सीमा : ॰ इ ष्यादिवीष्म् ॥ वेलायाम् ॥

सीमाविवाद : । पुं॰ ग्रामादीनांसीमाविषयकेकलहे ॥ सीमाविषयको विवाद : सीमाविवाद : । सीमा चतुर्विधा । जनपदसीमा॰ ग्राम सीमा॰ क्षेत्रसीमा॰ गृहसीमेति भेदात् ॥

सीमिक : । पुं॰ वृक्षविशेषे ॥ वा ल्मीके ॥ सूक्ष्मकृमिजातौ । वृक्ष पत्रविभागकृत्कीटे ॥ स्यमति । स्यमुशब्दे । स्यमे : सम्प्रसारणं ति चिवान् ॥

सीर : । पुं॰ अर्के । सूर्ये ॥ हले । लाङ्गले ॥ सिनोति॰ सीयतेवा । पिञ्॰ । शुसिचिमीनांदीर्घश्चे ति॰ क्रन्॰ दीर्घत्वञ्च ॥

सीरक : । पुं॰ शिशुमारे ॥ अर्के ॥ हले ॥

सीरध्वज : । पुं॰ चन्द्रवंशीयनृपवि शेषे ॥

सीरपाणि : । पुं॰ बलभद्रे । कालि न्दीभेदने ॥ सीरोलाङ्गलंपाणा वस्य ॥

सीराङ्गम् । न॰ कालागारे ॥

सीरी । पुं॰ बलदेवे ॥

सीलन्ध : । पुं॰ मत्स्यविशेषे । सि लिन्द॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰

॥ तद्गुणायथा । सीलन्ध : श्लेष्म शीतघ्नोविपाकेमधुरोगुरु : । वा तपित्तहरोहृद्यश्चामवातकरस्मृत:॥

सीवनम् । न॰ सेवने । ल्युटि । गु ण्ठायकर्मणि । सीवना॰ इ॰ भा॰ ॥ विसुतन्तुसन्तामे । ल्युट् पृषोदरादित्वाद्दीर्घ : ॥ षिवुसि व्योल्युटिवादीर्घइतिस्वामी ॥

सीवनी । स्त्री॰ लिङ्गमध्यध : सूत्रे लिङ्गायादृश्यमर्यन्तसीवने ॥

सीसम् । न॰ सीसके । धातुविशेषे । ना गे । सीसा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ धा तौ ॥ सिनोति । षिञ्॰ । क्विप् । षनिस्वस्वाब्धुक् । इँति । षी॰ । षातोरुपेतिस : । सिव॰ तत्॰ ईसश्च॰ सीसम् ॥ तद्गुणा यथा । सोसंरङ्गगुणंज्ञेयंविशेषान्मे हनाशनम् ॥ नागस्तुनागशततुल्य बलंददातिव्याधिंविनाशयतिजीव नमातनोति । वह्निंप्रदीपयतिकाम मवलंकरोतिमृत्युञ्चनाशयतिसन्त तसेवित : स : ॥ पार्थेनदोनोपि सवंगनागौवृषाविमृत्योतथाति- स्वटान् । पाण्डुप्रमेहानिलमन्दशो थभगन्दरादीनृजतस : प्रभूतौ ॥ अस्यशोधनमारणविधिर्यथा । त स्यसाधनिकादोषाभंगस्येवनिदर्शि ता : । शोधनंचापितस्यैव॰ भि षग्भिर्गदितंपुरा : ताम्रवरस

स्पिष्टमिलालोहितपुन : पुन : । हारिद्रवर्णि : पूर्टैनांगिमिलत्वम स्मानयते ॥ शिलाजम : शिला । धन्यश्च । धत्तत्वसिप्तासकचूर्ण चतुर्थांशेनवि : दियेत् । लक्ष्यार्थे पिद्रौलाम्यासोहद्यांप्रचालित : ॥ यामैशैनभवेदमतत्तुल्याश्चान्य न : शिला । कांक्षिलेनदर्यापिष्टा पचेट्टटपूटेनच ॥ लाक्षयोतंपुन : पिष्टाशिलयाकांक्षिलेनच । पुन : पचेत्प्रताध्यासेवंपडिपूटैर्हति : ॥ कपिच्छ । सैसितको यर्पानूर्णकांक्षिलेवकृत्यके । वि धाविधाविशुचि : स्यात्सर्वार्दीनां समासत : ॥ मारयाम्यून : । कुड़व्मागयदार्थांशुनम्या : स्यात्प चाहिंतम् । तपड़ जीवरसैर्यामयामं बासारसैस्तथा । सम्मादैचक्रियाकृत्वाचर्मेतशेष्यतम्यू ॥ : । सरावसम्पुटेक्षत्वापचेद्रन्योपलैर्भिपक् ॥ एवंसप्तपुटैर्नागीभस्मीभवतिनि श्चितम् । शिशुचोर्यमुर्वस्यात्प्रमे धानिचलानमीतिवैद्यदर्पण : ॥

सीसकम् । न॰ सौसे ॥ स्वार्थे क : ॥

सौसपत्रकम् । न॰ सीसके ॥

सौहृद : । पुं॰ सुहृदम् । सिहृद्दे ॥ सोतिहृद्दे । हृदिवर्थे । पचाद्यच् ॥ सिंहतुण्डक्षापभंशो यमितिस्वामी । पृषोदरादि : ॥

सु । अ॰ पूजायाम् ॥ भृशार्थे ॥ निर्भरे ॥ अतिमात्रे ॥ अनुमतौ ॥ कृच्छ्रे ॥ समृद्धौ । अनायासे ॥ सूयते॰ समतिशा । सुमतौ । क्षिपि॰ सुगमाद: दुर्गा ॥

सुकण्टका । स्त्री॰ घृतकुमार्याम् ।

सुकण्डु : । पुं॰ कण्डूरोगे ।

सुकथा । स्त्री॰ नैमिषारण्याधिष्ठा देवतायाम् ॥

सुकन्द : । कशेरौ ॥ धरणीकन्दे ॥

सुकन्दक : । पुं॰ पलाण्डौ ॥ शोभनमतीवरा॰ कन्दयति॰ भक्षकस्य कातिभंमयस्याम् । कन्दिरोदने । अच् । स्वार्थे कन् । लशुन ॥ धरणीकन्दे । वाराहीकन्दे ॥

सुकन्दी । पुं॰ सूरणे ॥

सुकम् । अ॰ अतिशये ॥

सुकर : । त्रि॰ सुखकरे । सुखेनक र्तुंशक्ये । सुसाध्ये ॥ ईषदु । सुष्विति॰ भावे॰ कर्मणि॰ च खल् । खल्प्रसाधनेदधिका यशोनसुकर : ॥

सुकरा । स्त्री॰ सुशीलायाङ्गवि । अचखलाम् ॥ सुसुखम्करोति । अच् ॥ सुक्रियतेवा । ईषद्दुःसुषु खिखल् ॥

सुकर्ण : । पुं॰ हस्तिकर्णे ॥ त्रि॰ शोभनकर्णवति ॥

सुकर्णक : । पुं॰ हस्तिकन्दे ॥ त्रि॰

सुन्दरकर्णवति ॥

सुकर्णिका । स्त्री० मूषीकर्ण्याम् ॥

सुकर्णी । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥

सुकर्मा । पुं० विष्कम्भाद्यन्तर्गतयोगविशेषे ॥ तज्जातफलं यथा । परोपकारी सुभगः कलासु दक्षः सुकर्मा नितरां यशस्वी । प्रसूतिकाले यदि चेत् सुकर्मा नरः सुकर्माभिरतिप्रसिद्धः ॥ देवानामपि शिल्पिनि । विश्वकर्मणि ॥ त्रि० सत्क्रिये । शोभनकर्माचारशीले ॥

सुकलः । त्रि० दातृभोक्तरि मानवे । यः संकल्पं ददाति भुङ्क्ते च तत्र । दाताभोक्ता० इ० भा० प्र० ॥ स्वल्पवती । कलाशब्दस्य व्याख्याने : । ईषद्विमुक्तिविशिष्टे । शोभनाक्षरावयवस्थिता ॥

सुकल्पः । त्रि० अतिनिपुणे ॥

सुकाण्डः । पुं० कारवेल्ले ॥ त्रि० शोभनकाण्डवति० सप्तादौ ॥

सुकाण्डी । स्त्री० काण्डीरे । काण्डवेल्लीति० गौ० भा० प्र० लता-याम् ॥

सुकाण्डी : । पुं० भ्रमरे ॥

सुकामा : स्त्री० त्रायमाणायाम् । यथिति० बहुतिक्ता० गौ०भा०प्र० ॥

सुकाम्यो । पुं० अभिप्रायाज्ञेषु० मृद्वादिविषु ॥

सुकालुका । स्त्री० शोथघ्न्याम् ॥ इ० रा० रट : ॥

सुकाष्ठकम् । न० देवकाष्ठे ॥

सुकाष्ठा ।)
सुकाष्ठिका ।) स्त्री० कटव्याम् ॥ काष्ठकदल्याम् ॥ इ० रा० रट : ॥

सुकुन्दन : । पुं० बर्बरे ॥

सुकुमार : । पुं० पुण्ड्रके । वनचम्पके ॥ वर्षे ॥ श्यामाके ॥ त्रि० कोमले । मृदौ ॥ सुष्ठु कुमारयति । कुमारक्रीडायाम् । चुरादयन्त : । पुंसीतिव : । एरण्डा ॥ यथा । सुकाम्यते । यामे : किटुकोमधाया दुश्चारन् ॥

सुकुमारक : । पुं० शालौ ॥ सुन्दरशाके ॥ न० तमालपत्रे ॥

सुकुमारतर : । त्रि० अतिपेलवे ॥

सुकुमारता । स्त्री० अतिपेलवतायाम् । प्रकृतौ ॥ यथोक्त । प्रकृते : सुकुमारतरं न किञ्चिदस्तीति मे मतिर्भवति । याहशास्मीति पुनर्न दर्शनमुपैति परपुरुषस्येति ॥

सुकुमारा । स्त्री० कदल्याम् ॥ शालपर्ण्याम् ॥ नवमालिकायाम् ॥ लाक्षायाम् ॥ पृक्कायाम् ॥ त्रिसन्धिपुष्पे ॥

सुकुमारी । स्त्री० नवमालिकायाम् ॥

सुकृत् । त्रि० पुण्यात्मनि ॥ धार्मिके ॥ सुष्ठु करोति । इ० क्विप् । तुक् । कर्मण्युपपदे सुकर्मेति क्विप् । तुक् ।

सुकृतम् । न० शुभे । स्वर्गादिप्रापके । पुण्ये ॥ त्रि० सुविहिते । सुविधाने ॥ सुष्ठु कृतम् । प्रादिसमासः ॥ सुष्ठु क्रियतस्मिति वा । क्तः ॥

सुकृतिः । स्त्री० सत्कर्म्मणि । शोभनाकृतिः ॥

सुकृती । त्रि० पुण्यवति । धन्ये ॥ सुकृतमस्यास्ति । अतइनिः ॥

सुकेतुसुता । स्त्री० ताडकायाम् ॥

सुकेशरः । पुं० बीजपूरे ॥

सुकेशी । स्त्री० अप्सरोविशेषे ॥ त्रि० शोभनकेशयुक्ते ॥

सुकोमलः । त्रि० अतिमृदुनि ॥ अतिमनोज्ञे ॥

सुकोमला । स्त्री० सिन्दूरीतिप्रसिद्धे पुष्पे ॥

सुकोली । स्त्री० क्षीरकाकोल्याम् ॥

सुकोशः) सुकोशकः) पुं० कोषाम्रे । क्षुद्राम्रे ॥

सुखसुपः । पुं० खट्वाङ्गे ॥ इति० हे० चन्द्रः ॥

सुखम् । न० आत्मवृत्तिगुणविशेषे ॥ वृद्धि । प्रीतौ ॥ हर्षे । प्रसादे । आनन्दे । शर्म्मणि । सर्व्वेषामनुकूलवेदनीये ॥ स्वर्गे । नाके । त्रिदिवे ॥ वृद्धिनामौषधे ॥ जले ॥ न्यायमते• धर्म्मजन्यो जगतामेकःख्या- न्यः । यथ सुखन्तु जगतामेकाख्य धर्म्मजन्यते । अधर्म्मजन्यं दुःखं स्यात्प्रतिकूलं सचेतसाम् ॥ तस्मन्नेगोपरस्यं यथा । मनोयाद्यं सुखं दुःखमिच्छाद्वेषौमतिः कृतिरितिभा० प० द० ॥ सुखं चतुर्विंशतिगुणात्मगतगुणविशेषः । तत्तु नित्यं जन्यञ्च । नित्यं परमात्मनो विशेषगुणोऽन्तर्वर्त्ति । जन्यसुखं जीवात्मनो विशेषगुणान्तर्वर्त्ति । तच्च शुभादृष्टजन्यम् । अनभिमतानिष्टान्नपानपुरीषोत्सर्गप्रभृतिजन्मात्तत्पारिवृष्ट्यकामास्तथोगादिजन्यञ्च । तच्च द्विविधस्यायित्वं स्त्रीशरीरस्पर्शानुभवनाद्यवस्थात् । सुखाद्युपरागो बोधात्मनो मानसबोधः । सुखं तदुपायश्चेष्टः । यान्नपानादिप्राप्तौ सुखसाधनत्वज्ञान हेतुः तत्र सुखस्येष्टत्वम् । दुःखाभावस्य सुखादिप्रसन्नौ सुखोपायोऽपि तदेवेष्ट० तत्साधनत्वज्ञानमेवहेतुः । यागादिप्रवृत्तावपि पारलौकिकसुखसाधनत्वज्ञानञ्च कारणम् । सुखोपायस्वर्गादिरूपेष्टसाधनत्वज्ञानमपि कारणम् । सुखस्य कालावच्छेदात्त्वं शरीरावच्छेदात्त्वं व्याप्यवृत्तित्वम् । शरीरैकदेशावच्छेदेन दुःखस्यावेद्यत्वादेशावच्छेदेन सुखस्याशात् । एकदेशावच्छेदेनशीर्षदुःखस्यापि०

याम् ॥

सुगन्धभूतृणम् । न० गन्धतृणे ॥

सुगन्धमूला । स्त्री० रास्नायाम् ॥ स्थलपद्मिन्याम् ॥ सुगन्धीमूत्रेयस्याः ॥

सुगन्धा । स्त्री० रास्नायाम् ॥ शोभनो गन्धः । सुगतीतिसमासः । सुगन्धोऽस्त्यस्याः । अर्शआद्यच् ॥ वन्ध्याम् ॥ गङ्गापत्र्याम् ॥ वन्ध्याकर्कोटक्याम् ॥ नवमालिकायाम् ॥ तुलस्याम् ॥ सप्तचर्मटिकायाम् ॥ शतपुष्पायाम् ॥ स्वर्णयूथ्याम् ॥ रुद्रजटायाम् ॥ अजमोदे ॥ सल्लक्याम् ॥ माधव्याम् ॥ तीर्थविशेषे ॥

सुगन्धामलकम् । न० सर्वौषधिभिः शुष्कामलकस्य योगे । यथा । सर्वौषधिसमायुक्ताः शुष्कास्त्वामलकस्य च । यस्तात्तदाय योगः स्यात् सुगन्धामलकाभिधः ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

सुगन्धिः । पुं० शोभनगन्धे । सुरभौ । घ्राणतर्पणे । इष्टगन्धे ॥ तुम्बुरुवृक्षे । तीक्ष्णगन्धे ॥ परमात्मनि ॥ प्रतिबोधधर्मटीकायां नीलकण्ठः ॥ सहकारे ॥ न० एलवालुके । हीवेरे ॥ कुङ्कुमे ॥ धान्याके ॥ मुस्तके ॥ कशेरुणि ॥ गन्धतृणे ॥ पिप्पलीमूले । त्रि० सुगन्धयुक्ते ॥ शोभनो गन्धोऽस्य । गन्धस्येदुत्पूतिसुसुरभिभ्य इतीत्त्वम् ॥ गन्धस्येत्त्वे तदेकान्तग्रहणं नाद्रियन्ते कवयः । यथा । कण्डूयमानः कटभुग्नकरिणो मदेन स्कन्धं सुगन्धिमनुलीनवता नगस्येति माघे० सुगन्धिं शोभनगन्धमित्यर्थात् ॥

सुगन्धिकः । पुं० सिह्लके । तुरुष्के महाशालौ ॥ गन्धके ॥ न० कह्लारे ॥ पुष्करमूले ॥ गौरसुवर्णे । वारिके । पद्मयाम्रविशेषे ॥ सुपर्णे ॥ उशीरे ॥

सुगन्धिकुसुमम् । न० सुगन्धिपुष्पे । पुं० पीतकरवीरे ॥ शोभनगन्धवन्ति पुष्पाण्यस्य ॥

सुगन्धिकुसुमा । स्त्री० पृक्कायाम् ॥

सुगन्धिता । स्त्री० सौरभ्ये ॥ शोभनो गन्धोऽस्य० तस्य भावः । तल् । टाप् ॥

सुगन्धितैलम् । न० । सुगन्धिमति । तैलकादिपानीये ॥

सुगन्धिफला । स्त्री० जातीफले न० पूगफलेन संयुक्तो लवङ्गवालिकाफले ॥

सुगन्धिनी । स्त्री० आरामशीतलायाम् ॥

सुगन्धिमूलम् । न० उशीरे ॥

सुगन्धिमूषिका । स्त्री० छुछुन्दर्याम् ॥

१, सुतौ । नरनारायणरूपेभगवति धर्मादिनाथमिसुतौ । भगवान्ससखेन्द्रि याचार्यस्तपःयायस्तपंतयोऽसौ तिसुत पालनरनारायणः ॥

सुतराम् । अ० अत्यन्ते । अतिशये ॥ अपधारितार्थप्रतिपादके ॥ यथा । स्युगिरिजमकाशुत्र्यम्भोनादि ष्णुवीरारि : । ददासि मोक्ष सुतरां विष्णुरहंकारपञ्चनादिति ॥ विषमनविभक्त्यादिना । सुशब्दात्तर प् । किमेत्तिङव्ययेभ्यादिनामुप्रत्यय. । तद्धितश्चासर्वविभक्तिरित्यव्यय संज्ञा ॥

सुतक्षीरी । स्त्री० देवदालीलतायाम् ॥

सुतर्दन : । पुं० ताम्राक्षे । कोकिले ॥

सुतच : । पुं० पद्मालिकाख्ये ॥ नागविद्याप्रभेदे ॥

सुतस्त्करा । स्त्री० सप्तपुत्रप्रसाम् ॥

सुतश्रेणी । स्त्री० मूषिकपर्ण्याम् ॥ सुतानांश्रेणिरस्याः ॥ पुत्रश्रेण्दि ॥

सुता । स्त्री० ऋश्यपर्ण्यां । कन्यायाम् ॥ दुरालभायां ॥

सुतात्मज : । पुं० पौत्रे । दौहित्रे ॥ सुतस्यसुतायावात्मजः ॥

सुतात्मजा । स्त्री० पौत्र्याम् ॥ दौहित्र्याम् ॥ सुतस्यसुतायावात्मजा ।

सुतारम् । न० त्रितीयायामष्टान्यतरा यांसिद्धौ ॥

सुतारका । स्त्री० बुद्धशासनदेवी विशेषे ॥

सुतिक्त : । पुं० भूनिम्बे । किराततिक्ते ॥ पर्पटे । पित्तपापडा० इ० भा० प्र० ।

सुतिक्तक : । पुं० पारिभद्रे । भूनिम्बे ॥

सुतिक्ता । स्त्री० कोशातक्याम् । मृद्वफालिकायाम् ॥

सुतिक्तिका । स्त्री० कोशातक्याम् ।

सुती । त्रि० पुत्रवति ॥

सुतीक्ष्ण : । पुं० शिग्रौ ॥ श्वेतशोभाञ्जने ॥ रामायणप्रसिद्धेमुनिविशेषे । नाम्नासुतीक्ष्णश्चरितैर्दान्तः ॥ त्रि० अतिशयेनखरे ॥

सुतीर्थकम् । न० । तीर्थविशेषे ॥

सुतुङ्ग : । पुं० नारिकेलागरे ॥ पशाखासूत्रांशविशेषे । अत्युन्नतुङ्गे ॥ त्रि० अतिशयोच्चे ॥

सुदत्त : । पुं० सुन्दरे । चक्रवर्त्ति । नगबद्धमेरुविशेषे ॥

सुतेजन : । पुं० धन्वङ्गे । धन्वनतरौ ॥

सुतेजा : । पुं० सुतेजस्त्वगुणविशिष्टेवृत्तौ ॥ स्वर्गे ॥ प्राकल्पादि विशेषे स्त्री० आदित्यभक्तायाम् ॥ त्रि० तीक्ष्णान्विते ॥

सुतेजा । स्त्री० महाज्योतिष्मत्याम् ।

सुत्या । स्त्री० अभिषवे । सोमलताकण्डने ॥ अभिषवदिने ॥ सवनम्० सूयतेसोमोऽस्मिन्० अस्यां वा । षुञ् अभिषवे । संज्ञायां समजेति क्यप् ॥

सुत्रामा । पुं० गोत्रभिदि । इन्द्रे ॥ सुष्ठु त्रायते० पालयति । त्रैङ् पालने । आतोमनिन्० सर्वधातुभ्योमनिन् वा ॥

सुत्वा । पुं० अभिषवस्नाते । यज्ञाङ्गस्नानकर्त्तरि ॥ सुतवान् । षुञ्० । सुयजोर्ङ्वनिप् । तुक् ॥

सुत्वरी । स्त्री० मातरि ॥ ङ्वनिबन्तात्० वनोरचेति ङीप्रौ ॥

सुदुग्धा । स्त्री० दुग्धाख्यक्षुपे । सुदुग्धिकायां ॥ मेरुजम्बुद्रुमे ॥

सुदुग्धिका । स्त्री० क्षुपभेद० इ० गौ० दे० भा० प० ड्घो । दुग्धफेनायाम् । भस्मरोचायाम् ॥

सुदण्ड: । पुं० वेत्रे ॥

सुदण्डिका । स्त्री० गोरक्ष्याम् ॥

सुदत् । त्रि० शोभनदन्तविशिष्टे ॥ शोभनादन्तायस्य । वयसिदन्तस्य दतृ । नुम् ॥

सुदर्भा । स्त्री० तृणविशेषे । इक्षुदर्भायाम् ॥

सुदर्शन: । पुं० । हरेश्चक्रे ॥ अस्य लक्षणं यथा । द्वादशारन्तु षट्कोणं वलयत्रयसंयुतम् । चक्रं स्यात्तद्विपार्श्वे: शंखयष्टीहरिःस्मृतद्युति ॥ जिनानांवलदेवे ॥ सुचार्हन्तृपितरि ॥ शोभनंदर्शनमस्य । अश्लौ : सुविनयस्त्वशिवा । भावाभावासियुधिष्ठिरसिद्धसिद्धिभ्यो युच् ॥ गन्धर्वे ॥ जम्बूद्वीपे ॥ सुदर्शनाकारत्वात् ॥ मेरौ ॥ वंशे ॥ राजभेदे ॥ न० यक्षनगरे । अनुगमने ॥ त्रि० सुदृश्ये ॥

सुदर्शनचूर्णम् । न० भावप्रकाशोक्तज्वररोगघ्नौषधविशेषे ॥

सुदर्शनद्वीप: । पुं० न० जम्बुद्वीपे ॥

सुदर्शना । स्त्री० आज्ञायाम् ॥ ओषधिप्रभेदे । सोमवल्याम् । क्षपण्याम् । सुदर्शनगुणस्तद्र० प्रगुणस्व० इ० गौ० दे० भा० प० ॥ सुदर्शनाखादुरुष्णाकफशोफास्रवातजित् ॥ मेरुजम्ब्वाम् ॥ सुराविशेषे ॥

सुदर्शनी । स्त्री० अमरावत्याम् ॥

सुदल: । पुं० क्षीरमोरटे ॥

सुदला । स्त्री० तरुण्याम् । गम्भार्याम् । सेवन्त्याम् । शालपर्ण्याम् ॥

सुदात्त: । पुं० आक्रम निधिप्रविशेषे । वि० तप: सहे ॥

सुदामा । पुं० वारिधरे । मेघे ॥ पर्वतविशेषे । गोपविशेषे समुद्रे । श्वेतद्वीपे । ऐरावते । श्रीकृष्ण

मिथेवाञ्छयविशेषे । त्रि॰ सुदात रि ॥ सुष्ठुददाति । सु दाञ्॰ । आतोमनिन् ॥
सुदामा । स्त्री॰ नदीविशेषे । टाप् ॥
सुदाय : । पुं॰ हरणे । कन्यादान काले॰ अलभिवाहोपदीयमानद्र व्ये । सुष्ठु दीयते । सु दाञ्॰ । घ ञ् । युगागमः ॥
सुदारु : । पुं॰ पारियात्रपर्वते ॥ सुदारुःपारियात्रश्चइतिहेमचन्द्रः ॥ न॰ शोभनदारुणि ॥
सुदि । अ॰ शुक्लपक्षे ॥
सुदिनम् । न॰ शुभदिवसे ॥ त्रि॰ प्रशस्ते ॥ यथा । सुदिनास्सभा सुकार्यमेतत्प्रविचिन्त्योतविशेषत : स्वधर्ममितिप्रयोगः ॥
सुदीर्घ : । त्रि॰ अतिविस्तारे ॥
सुदीर्घघर्मा । स्त्री॰ पतनपर्णाम् ॥
सुदीर्घमालिका । स्त्री॰ वार्त्ताकुविशेषे । सिङ्गागन॰ इतिगौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥
सुदीर्घा । स्त्री॰ चीनाकर्कट्याम् ।
सुदुर्दर्शः । त्रि॰ आत्मानं द्रष्टुमशक्ये ॥ सर्वथादर्शनायोग्ये परमात्मनि ॥ तस्यादृष्टरूपत्वात् ॥
सुदुर्लभ । त्रि॰ अतिदुष्प्राप्ये । दुःखेनापिलब्धुमशक्ये ॥ यथा । बहूनांजन्मनामन्ते ज्ञानवान्मांप्र पद्यते । वासुदेवः सर्वमितिसम हात्मासुदुर्लभइति ॥ सुमतिमा न्दुर्लभः ॥
सुदुश्चर : । त्रि॰ अतिशयदुःखेना चरणीये ॥
सुदुष्कर : । त्रि॰ सर्वथाकर्त्तुमशक्ये ॥ अत्यन्तकष्टकरे ॥
सुदुस्तर : । त्रि॰ अतिदुःखेनतर णीये ॥
सुदूर : । त्रि॰ दवीयसि । दविष्ठे । अतिदूरे ॥ यथा । सुदूरमपिगन्त व्यं यत्रमाहेश्वरोजनः ॥
सुदूरपराहत : । त्रि॰ अतिदूरनिरा कृते ॥
सुदृढम् । न॰ अतिदृढे । गाढे ॥ त्रि॰ तद्वति ॥
सुदृढत्वच् । स्त्री॰ काश्मर्याम् ॥
सुदृश् । त्रि॰ शोभनदृष्टियुक्ते ॥
सुदृश्य : । त्रि॰ सुन्दराकृतौ ॥
सुदेवी । स्त्री॰ नाभेर्भार्यायाम् । मेरु संज्ञायाम् ॥
सुदेश : । पुं॰ मत्स्यदेशे । उत्तमदेशे ॥
सुद्युम्न : । पुं॰ वैवस्वतमनोः पुत्रे ॥ त्रि॰ बहुधने । अतिवलशालिनि ॥
सुधन्वा । पुं॰ विश्वकर्मणि । त्वष्ट रि । नरविशेषे ॥ त्रि॰ धन्व नि । प्रौढधानुष्के ॥ शोभनंध नुर्यस्य : । धनुषश्चानङ् ॥
सुधन्वाचार्य्य : । पुं॰ व्रात्याद्वैश्या त्सवर्णायांजातो॰ जातिविशेषे ।

कारये । यथाऽमनुः । वैश्यानु ज्ञायते वाच्यात्सुधन्वाचार्य एव च । कारूषश्च विजन्माच मैत्रः सात्वत एव चेति ॥

सुधर्म्मः । पुं॰ जिनगणाधिपविशेषे ॥

सुधर्म्मा । त्रि॰ धर्म्मशालिनि ॥ कुटुम्बिनि ॥

सुधर्म्मा । स्त्री॰ देवसभायाम् । शोभनो धर्म्मो यस्याः । धर्म्मादनिच् केवलात् । अनुभाभ्यामित्यर्थे टाप् । पनीयदुषीहैरितिङीपृन । सुधर्म्म॰ सुधर्म्मा इत्यादि । क्वाव भावे । सुधर्म्माणौ॰ सुधर्म्माण इत्यादि ॥

सुधा । स्त्री॰ पीयूषे । अमृते । नद्यां । सुरायाम् ॥ सुखेनधीयते । धेट् पाने । आतश्चोपसर्गे इतिकर्म्मण्यङ् । टापि । चूर्णायाम् । मूर्व्वायाम् ॥ स्नुह्याम् ॥ गङ्गायाम् । गङ्गायाम् ॥ शालपर्ण्याम् । विद्युति ॥ शुण्ड्याम् ॥ जले ॥ तोये ॥ रसे ॥ धात्र्याम् ॥ आमलक्याम् ॥ पुष्परसे । मधुनि ॥ परीतत्वात् ॥ सुष्टुदधातिपुष्णाति । डुधाञ्॰ । विच् ॥

सुधांशुः । पुं॰ इन्दौ । चन्द्रे ॥ सुधायुक्ताऽऽशवो यस्य सः ॥

सुधांशुतैलम् । न॰ कर्पूरतैले ।

सुधांशुरत्नम् । न॰ मौक्तिके ॥ चन्द्रकान्ते ॥

सुधाकरः । पुं॰ चन्द्रे ।

सुधाहारः । पुं॰ सौवर्णपर्णे । चूना॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ सुधाहारो ऽभिसङ्गाय : पाकोक्तदीपिहार यः ॥

सुधांशुः । पुं॰ चन्द्रमसि ॥

सुधाजीवी । पुं॰ पलगण्डे । लेपके । राज॰ भ॰ भा॰ ॥ सुधयालेपनेनजीवति॰ तच्छीलः णिनिः ॥

सुधाधारः । पुं॰ चन्द्रे । इन्दौ । अमृतपात्रे ॥ सुधायाः आधारः ॥

सुधानिधिः । पुं॰ चन्द्रे ।

सुधाभुक् । पुं॰ गीर्वाणे । देवे । सुधांभुङ्क्ते । भुज॰ । क्विप् ॥

सुधामयः । पुं॰ सौधे । राजसद्मनि । त्रि॰ अमृतात्मके ॥

सुधामोदकः । पुं॰ यवासशर्करायाम् ॥

सुधामोदकजः । पुं॰ तरराजोद्भवखण्डे ॥

सुधावर्षी । पुं॰ विधातरि । विश्वसृजि । बुद्धभेदे ।

सुधावासः । पुं॰ चन्द्रे । न॰ त्रपुषे ॥

सुधारसा । स्त्री॰ मधुरव्याम् ॥

सुधासत्त्वयोगः । पुं॰ अमृतसिद्धियोगे । यथा । हरावनूर्द्ध्वे॰

अथ निजकं निजकं कुम्भोद० दासमारे । जगैव न । भवेदन्यथि पश्चस्थविधि० धिपथ्यं मनीचेत्त दैव सुधासंयोगः ॥

सुधासिन्धुः । पुं० अमृतार्णवे ॥

सुधासूतिः । पुं० चन्द्रे ॥ यथा । प्रदीपज्याताभिर्दिवसकरनीराजनविधिः० सुधासूतेश्चन्द्रोपलजलकणैरर्घ्यघटना । स्वकीयैरम्भोभिः सलिलनिधिसौहित्यकरणं० त्वदीयाभिर्वाग्भिस्तवजननिवाचांस्तुतिरियमिति ॥ मखे । यज्ञे ॥ पद्मे ॥

सुधास्रवा । स्त्री० अधोजिह्विकायाम् । गलशुण्डिकायाम् । घण्टिकायाम् । रुदन्तिकायाम् ॥ रुदन्तीति ॥

सुधाहरः ।) पुं० गरुडे ॥ देवी ।
सुधाहृत् ।)

सुधितः । पुं० स्त्री० सुधिती । परशौ ॥

सुधीः । पुं० विदुषि । सति । कोविदे । पण्डिते । न्यायप्रणीतशास्त्रार्थवादके ॥ सुष्ठु ध्यायति । ध्यै० । ध्यायति : क्विप्सम्प्रसारणम् ॥ स्त्री० सुन्दरबुद्धौ ॥ सुष्ठु धीः । त्रि० शोभनबुद्धियुक्ते ॥

सुधूमः । पुं० सरलद्रवे ॥

सुधूम्य । पुं० स्वादुनामगन्धद्रव्ये ॥

सुधोद्भवः । पुं० धन्वन्तरौ । हरीतक्याम् ॥

सुधोद्भवा । स्त्री० हरीतक्याम् ॥

सुनन्दः । पुं० श्रीकृष्णस्य पार्षदविशेषे ॥ द्वादशविधराजपट्टान्तर्गतपट्टविशेषे ॥ सपदेर्ध्येरास्त्र : स्वहस्तमानेनैकपञ्चाशदङ्गुलः परिणाहेचत्वारिंशदङ्गुलः ॥ यथा । यदातेर्वोक्तमानसप्रतिमत्सम्पना । राज्ञः स्वहस्तमेकत्रिंशोर्ध्वे समर्थनिः शिवेत् ॥ पायामेनसुनन्दः स्याद्द्वावस्त्रैरपगृहभिः । परिणाहेगत्तुभिः सुराचक्षे प्रतिष्ठितः । पक्षाधिदेवताश्रीरमतीमाम सुस्वराम् । राराशिमधिपतिराश्रवतश्चिनाहता लिप ॥ रत्नपट्टासनीगेष सकला प्रसादकृ । अनन्तिनामपीपाख : सुचिरंपातिमेदिनीमितियुक्तिकल्पतरुः ॥ दैर्घ्यं ५१ प्रस्थं ४० ॥ न० एलभूम्युच्छ्र ॥

सुनन्दा । स्त्री० रोचनायाम् ॥ उमायाम् ॥ वृद्धायाम् ॥ जगन्नाथस्य उमासखीभेदे ॥ पक्षपतीव पे । इतिरमरु० पू० गौ० दे० भा० प्र० ॥

सुनन्दिनी । स्त्री० मद्य भाषितोक्त-छन्दसि ॥

सुनयनः । पुं० मृगे । त्रि० शोभननेत्रयुक्ते ॥ शोभनेनयनेयस्य सः ॥

सुनयना । स्त्री० नार्याम् ॥

13

सुरेन्द्राधिपः । पुं॰ यगर्षौ । ऽऽ ॥
सुनाकृतः । पुं॰ कर्पूरके ॥ द्र॰ म॰ चन्द्रिका ॥
सुनाभः । पुं॰ मैनाकाचले ॥
सुनामद्वादशी । स्त्री॰ द्वादशमासी यद्द्वादशीकर्त्तव्यव्रतविशेषे ॥
सुनारः । पुं॰ शुनीस्तन्ये ॥ सर्पाण्डे ॥ चटके । कलविङ्के ॥
सुनालः । पुं॰ उशीरे ॥ लामज्जके ॥
सुनालकः । पुं॰ वकद्रुमे ॥ त्रि॰ सुन्दरनालयुक्ते ॥
सुनासिका । स्त्री॰ काकनासायाम् ॥ शोभननासायाम् ॥ त्रि॰ तद्युक्ते ॥
सुनासीरः । पुं॰ इन्द्रे ॥ नासते । पापशब्दे । नाकुच्यवाहीरन् । सुष्ठु नासीरं सेनामुखम् । नासीराय प्रेसरायायस्य सः ॥
सुनिद्यासा । स्त्री॰ जिङ्गिन्याम् ॥
सुनिविष्टः । पुं॰ वृक्षविशेषे ॥
सुनिषण्णम् । न॰ सुनिषण्णकशाके । अस्यगुणाः सुश्रुते॰ चौपाति या॰ सू॰ प्र॰ जलप्रभवशाके । चतुष्पत्याम् । अस्यगुणा यथा । चाङ्गेरीसदृशःपत्रैश्चतुर्दलइतीरितः । शाकोजलान्वितेदेशेचतुष्पत्रीति-चोच्यते ॥ सुनिषण्णोहिमोग्राही मोहदोषत्रयापहः । अविदाहीलघुः स्वादुः कषायोरुक्षदीपनः ॥ वृष्योरुच्योज्वरश्वासमेहकुष्ठभ्रमप्रणुत् ॥ सितावरशाके । श्रीवारके ॥ त्रि॰ सूपविष्टे ॥
सुनिषण्णकम् । न॰ शाकविशेषे । वितुन्ने । सुनिषण्णे ॥
सुनीतिः । स्त्री॰ ध्रुवमातरि ॥ शोभननये ॥ त्रि॰ शोभननीतियुक्ते ॥
सुनीथः । त्रि॰ धर्मशीलके ॥ नीतिमति ॥ पुं॰ वटी ॥ ब्राह्मणे ॥ सुष्ठुनयति । नीञ्॰ । हनिकुषि नीरमादिना क्थन् ॥
सुनीथा । स्त्री॰ मृत्योःकन्यायाम् । वेणस्यमातरि ॥
सुनीलः । पुं॰ नीलरत्ने ॥ दाडिमे ॥ सुन्दरनीलवर्णे ॥ न॰ लामज्जके ॥
सुनीलकः । पुं॰ नीलरत्ने ॥ नीलासने ॥ दाडिमे ॥ नीलभृङ्गराजे ॥ न॰ वीरणाङ्घ्रौ ॥
सुनीला । स्त्री॰ तृणविशेषे । चणिकायाम् । गौडुम्बायाम् । अतस्याम् ॥ विष्णुक्रान्तायाम् । अपराजितायाम् ॥
सुनीलिका । स्त्री॰ सुनीलायाम् ॥
सुनेपाली । स्त्री॰ पिण्डखर्जूरिकाप्रभेदे ॥ तद्गुणायथा । सुनेपाली सुस्वादुलाबल्लिपीनफलाचसा । सुनेपालीश्रमभ्रान्तिदाहमूर्च्छास्रपित्तहृत् । सुखेमात्रोलितीयते ॥

सुन्द : । पुं॰ रामायणप्रसिद्धवानरविशेषे । राक्षसविशेषे ॥ बाधवाच्ये परमेश्वरे । सुष्ठु उनत्ति । आर्द्रीकरोति । उन्दी॰ । पचाद्यच् । शकन्ध्वादि : ॥

सुन्दर : । पुं॰ कामदेवे । सुन्दरी॰ इति॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ वर्षे ॥ त्रि॰ रुचिरे । चारुणि । शोभने । मञ्जुनि ॥ सुष्ठु द्रियते । दृङ् आदरे । अपवृद्धिश्च । पृषोदरादि : ॥ यद्वा सुष्ठु उनत्ति॰ चित्तार्द्रीकरोति । उन्दीक्लेदने । बाहुलकाद् र : । शकन्ध्वादि : ॥

सुन्दरिका । स्त्री॰ तीर्थविशेषे ॥

सुन्दरी । स्त्री॰ रूपलावण्यसम्पन्नायां नार्याम् ॥ द्रुमान्तरे । त्रिपुरसुन्दर्याम्देव्याम् ॥ योगिनीविशेषे ॥ हरिद्रायाम् ॥ आयामाख्यम् ॥ छन्दोविशेषे ॥ अयुजोर्यदिसौभगौ युजोः सभराः लगौ यदिसुन्दरी तदा । यथा । यदधीत्य चतुर्वेदमार्गिणोपरितः संश्रमयेन च पद्यया । चपि वागधिपसद्गुणं चेत्यवलसद्विरचीस विस्मयम् । वर्णसमाचारेषि । कुसुमशरशरैरभिभूषिताचरणसङ्गतनूपुरमखिडला । करसुवर्णलसद्वलयान्विता ऋतुरतिक्षणचेतसि सुन्दरि । यथा । नसुखभागरविन्दमुखी प्रियामनसिकामविचेष्टितमोहनम् । मलयमारुतचालितमालतीपरिमलप्रसरोद्गतशाखरः ॥ सुन्दरशब्दस्य गौरादित्वात् ङीष् । पार्वत्याम् ॥

सुन्वन् । त्रि॰ सोमयाजिनि । सोमाभिषवकर्त्तरि ॥ सुनोतेर्लट॰ शत्रादेश : ॥

सुपक्व : । पुं॰ सुगन्धाम्रे ॥ त्रि॰ शोभनपरिणते । परिपक्वे ।

सुपक्वक : । पुं॰ सहकाराम्रे ॥

सुपत्र : । पुं॰ पक्षिशालपर्णे ॥ आदित्यपर्णे । न॰ तेजपत्रे । पत्रके ॥

सुपत्रक : । पुं॰ शिग्रौ ॥

सुपत्रा । स्त्री॰ पालङ्क्याम् ॥ शतावर्याम् । शम्याम् ॥ रुद्रजटायाम् । शालपर्ण्याम् ॥

सुपत्रिका । स्त्री॰ जतुकायाम् ॥

सुपथ : । पुं॰ । शोभनवर्त्मनि । सत्पथे ॥ यथा । सत्पथस्त्वतिपन्थाश्च सुपन्थाः सुपथोपि च इति शब्दरत्नावली ॥

सुपन्था : । पुं॰ अर्चितेऽध्वनि । सत्पथे । अतिपथि ॥ सु : पूजायाम् । कुगतीति समास : । नञ्स्नादि इति समासान्तनिषेध : । कृतसमासान्तनिर्देशात् । पथ : सङ्ख्याव्ययादेरिति न क्लीबत्वम् ॥

सुपथ्य : । त्रि॰ अपीडाकरभोजनादौ ॥

स्वाप्सनिव्युक्तिः सार्वलौकिकीति ॥ शिष्यपर्याये । क्तिच् । सुप्तःसुप्तिं नजानातिनासुप्तं स्वप्नजागरो ॥
सुप्तोत्थित : । त्रि॰ सुप्ताद्वठादुत्थिते । घादौसुप्त : पश्चादुत्थित : ॥
सुप्रजा : । पुं॰ सत्सन्तानवति ॥ त्रि शोभनाश्चप्रजामेधयो : ॥
सुप्रतिभा । स्त्री॰ मदिरायाम् ॥ प्रगल्भतायाम् । प्रागोल्भ्ये ॥
सुप्रतिष्ठा । स्त्री॰ शोभनप्रतिष्ठायाम् ॥ पञ्चाक्षरायांछन्दौ ॥ साध्वि ध्या । पञ्चविधियांच ॥
सुप्रतिष्ठित : । पुं॰ उडुम्बरे ॥ त्रि॰ शोभनप्रतिष्ठायुक्ते ॥ सुस्थिरे ॥ यथास्थिते ॥
सुप्रतीक : । पुं॰ ईशानदिग्गजे ॥ शिवे ॥ कामदेवे ॥ शोभनाङ्गे ॥ त्रि॰ साधौ ॥ शोभनाङ्गविशिष्टे शोभना : प्रतीका : अवयवायस्य ॥ यद्वा । सुप्रपूर्वाद्दिणोऽलीका दित्वात्कीकन् । ह्रस्वस्तुट् च ॥
सुप्रभ : । पुं॰ जिनविशेषे । [illegible] ॥ त्रि॰ सुन्दरप्रभायुक्ते ॥
सुप्रभा । स्त्री॰ वाकुच्याम् ॥ अग्निजिह्वाविशेषे ॥ सुप्रभापद्मरागाभाधारद्ध्यादिविसंस्थितेतितन्त्रसारः ॥ शोभनदीप्तौ ।
सुप्रभातम् । न॰ शुभसूचकप्रातःकाले ॥

सुप्रभाता । स्त्री॰ शोभनप्रभातयुतायांरात्रौ ॥ प्रव्हीपस्यसरितिं ॥
सुप्रयुक्त : । त्रि॰ शोभनप्रयोगविशिष्टे ॥
सुप्रयुक्तशर : । पुं॰ कृतहस्ते ॥
सुप्रयोगविशिख : । पुं॰ कृतहस्ते । सुशिक्षितबाणमोक्षके । सम्यक्कृतशराभ्यासे ॥ शोभनप्रयोगोऽस्य सुप्रयोग : । सुप्रयोगोविशिखोऽस्य ।
सुप्रलम्भ : । त्रि॰ सुखलभ्ये ॥
सुप्रलाप: । पुं॰ सुवचने । सुउक्तौ ॥ सुष्ठुप्रलापः॰ लापनम् । घञ् ॥
सुप्रसन्न : । पुं॰ कुबेरे ॥ कथायांको ॥ त्रि॰ सुप्रसादयुक्ते ।
सुप्रसन्नक : । पुं॰ कृष्णार्जके ॥
सुप्रसरा । स्त्री॰ प्रसारण्याम् । गन्धालिकायामलतायाम् ।,
सुप्रसाद : । पुं॰ शिवे ॥ विष्णौ ॥ शोभनप्रसादोऽस्य ॥ अपचारवतांशिशुपालादोनामपिमोक्षप्रदात्स्वाद्य ॥ सुप्रसन्नतायाम् ॥ त्रि॰ प्रसन्नमुखे ।
सुप्रात : । पुं॰ सुप्रभाते । शोभनंप्रातरस्य । सुप्रातसुश्वेत्यादिना॰ बहुव्रीहावच्प्रत्ययान्तोनिपातित : ॥
सुप्रिया । स्त्री॰ सुभगायाम् । भर्त्तुः प्रियायाम् । सुहृद्यायाम् ॥ मघास्त्वमपरित्यज्यदासिंहेगुरु

भवेत् । यथाऽद्वैकान्यथाचोढासुभगा सुप्रियाभवेत् इतिभरतधृतव्य: ॥

सुफल: । पुं॰ दाडिमे । बदरे । मुद्गे । कर्णिकारे । राजतरौ । आरग्वधविशेषे । छोटासोनालु॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥ कपित्थे ॥ सतफलि ॥ त्रि॰ शोभनफलवति । सुष्टु शोभनानिफलान्यस्य ॥

सुफला । स्त्री॰ कुष्माण्डाभेदौषधौ ॥ इन्द्रवारुण्याम् ॥ काश्मर्याम् । कदल्याम् ॥ कपिलद्राक्षायाम् ॥

सुफेनम् । न॰ समुद्रफेने ॥

सुबन्धु: । पुं॰ तिले ॥

सुबलपुत्री । स्त्री॰ गान्धार्याम् ॥

सुबल्लरी । स्त्री॰ पुत्रदात्र्याम् ॥

सुबल्ली । स्त्री॰ वाकुच्याम् । सोमराज्याम् ॥ शोभनावल्लिरस्या: ॥ कदल्याम् ॥

सुब्रह्मण्य: । पुं॰ कार्त्तिकेये ॥ ऋत्विग्विशेषे ॥ गुरौ ॥ वेदादिदेशप्रसिद्धसर्पाधिष्ठातृदेवे॰ सर्पराजेच ॥

सुब्रह्मण्या । स्त्री॰ निगदविशेषे ॥

सुब्रह्मवासुदेव: । पुं॰ ब्रह्मरूपवासुदेवमूर्त्तौ ॥

सुभग: । पुं॰ चम्पके ॥ अशोके ॥ रक्ताम्लाने ॥ टङ्कणे ॥ त्रि॰ हृष्टे ॥ सुन्दरे॰ चक्षुष्ये । शोभनम्॰ भगंशौर्यं यस्य ॥

सुभगा । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥ पतिप्रियायाम् । सुप्रियायाम् ॥ शालिपर्ण्याम् ॥ वनमल्लयाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ सुवर्णकदल्याम् । चम्पककदल्याम् । चम्पकलिका॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ नीलदूर्वायाम् ॥ प्रियङ्गौ ॥ कस्तूर्याम् ॥ तुलस्याम् ॥ कैवर्त्तिकायाम् ॥ शोभनस्॰ भगंशौर्यंस्या: ॥

सुभगासुत: । पुं॰ सौभागिनेये ॥ सुभगाया: सुत: ॥

सुभद्र: । पुं॰ मारिषशाके ॥

सुभद्र: । पुं॰ विष्णौ । राजभेदे ॥ त्रि॰ सुमङ्गलयुक्ते ॥

सुभद्रक: । पुं॰ विमाने । बिल्ववृक्षे ।

सुभद्रा । स्त्री॰ श्रीकृष्णभगिन्याम् ॥ वृषभछायाम् ॥ श्यामालतायाम् ॥ काश्मर्याम् । गन्धार्याम् ॥

सुभद्राणी । स्त्री॰ त्रायन्त्याम् । बटुला इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥

सुभद्रिका । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥

सुभद्रेश: । पुं॰ अर्जुने ॥

सुभानु । पुं॰ वत्सरविशेषे ॥ तत् फलंयथा । सुभिक्षंचसमारोग्यं विप्रवह्निकपद्रवम् । व्यवहारोभवेद्दृष्टं सुभानौदेवपूजिते ॥ १७॥

सुभाषित: । पुं॰ बुधे ॥ न॰ सुवचने ॥ हितोपदेशवचने ॥ यथा स्वर्गापवर्गसिद्ध्यर्थंभाषितंयत्सु

शोभनम् । वाक्यं सुभिक्षं : शांते स्वदिश्य संभाषितमिति ॥
सुभिक्ष : । त्रि० सुलभभैक्षद्रव्ये ॥ सुलभभैक्ष्ययुक्तकालादौ ॥
सुभिक्षा । स्त्री० धातृपुष्प्याम् ॥ शोभनायाम् ॥ भिक्षायाम् ॥ त्रि० सम्पन्ने ॥ सुष्ठु भिक्ष्यते० । भिक्ष याच्ञादौ । घञ् ॥
सुभीरव : । पुं० पलाशवृक्षे ॥
सुभू : । त्रि० सुजन्मनि ॥
सुभूता । स्त्री० चैतोव्योत्मन : कोगर्भोद्गमानि ॥ भूतिमक्तिरोग्यरक्तुरैरादिभिरधिष्ठितत्वात् ॥
सुभूतिक : । पुं० बिल्ववृक्षे ॥
सुभूम : । पुं० कार्त्तवीर्ये ॥
सुभृगम् । अ० गाढमित्यर्थे ॥
सुभ्राता । त्रि० स्निग्धे भ्रातरि । शोभन : स्निग्धोभ्राता यस्य : । नद्यृतश्चेति कप् तु न भवति । वन्दिते भ्रातुरिति निषेधात् ॥
सुभ्रू : । स्त्री० योषिति । त्रि० शोभनभ्रू विशिष्टे ॥
सुमम् । न० पुष्पे ॥
सुमङ्गलम् । न० पुष्पादिद्रव्ये ॥ त्रि० सदाचारे ॥ अतिशयशोभने ॥
सुमङ्गला । स्त्री० वायसोल्याम् । अप्सरान्तरे ॥
सुमत : । त्रि० अनुमते । सुन्दरज्ञानविषये ॥

सुमति : । पुं० भरतात्मजे ॥ अतीतार्हद्विशेषे । भूतार्हद्विशेषे ॥ स्त्री० शोभनमतौ । विष्णुयशस : पत्न्याम् । कल्किमातरि ॥ त्रि० सुबुद्धौ । निपुणे ॥
सुमदन : । पुं० आम्रवृक्षे ॥
सुमदात्मजा । स्त्री० स्वर्गनिन्दायाम् । अप्सरसि ॥
सुमधुर : । पुं० जीवशाके ॥ न० अत्यर्थमधुरवाक्ये । शाक्ये ॥ त्रि० अतिशयमधुररसयुक्ते ॥
सुमन : । पुं० गोधूमे ॥ सुष्ठु मन्यते । मनज्ञाने । अच् ॥ धत्तूरे । त्रि० मनोहरे ।
सुमन : पत्रिका । स्त्री० जातीपत्र्याम् जावित्री० इ० भा० प्र० ।
सुमन : फलम् । न० जातीफले । पुं० कपित्थवृक्षे
सुमना : । पुं० देवे । सुरे । धीरे । पण्डिते ॥ शोभनं मनोयस्य : । पृथ्वीकरञ्जे । महाकरञ्जे ॥ निम्बे ॥ गोधूमे ॥ देवप्रायेषाययम्भूषि ॥ त्रि० प्रसन्नमनसि ।
सुमना : । स्त्री० सुमनस : स्त्री० भूम्नि० पुष्पे । सुमना : पुष्पमालत्यो : स्त्रियां मितिमेदिन्यादेरेकत्वम् । वैद्यास्तयानसुमनाश्चयवश्चनीयेतिशकोशे च । स्त्रिय : सुमनस :

पुष्पम् प्रसूनं कुसुमं सुमनसिख्यमरी । भूम्नि स्त्रिय : सुमनस इति रत्नकोशः स्वबहुत्वमपि ॥ सुष्ठु मन्यते याभि : । मन० । असुन् । यद्वा । शोभनं मनोऽस्याम् । मालत्याम् ॥

सुमन : । न० पुष्पे । पुष्पं सुमनः कुसुममितिनाममाला । अप्रत्याख्येयैदंधिसुमनसोऽतिप्रयोगदर्शनात् क्लीबत्वं स्त्रीत्वं च स्थितिमिति वा । क्लीबत्वं स्वाच्छन्दसमित्येके ॥

सुमना । स्त्री० मालत्याम् । जातीपुष्पे । श्वस्ते श्रीतिमध्यपामसिद्धे - सुमनायायपपाणीतिसूत्रदृष्टं नाङ्गावश्चापि ॥

सुमनोरज: । न० परागे । सुमनसां रज : ॥

सुमन्तु : । पुं० मुनिविशेषे । अथर्वशिरसा न्यासकैर्व्यासशिष्ये ॥

सुमन्त्र : । पुं० पाण्डिदेवधर्म्येष्ठे भ्रातरि । यथा कल्लौर्व्यं हास्य : शूर : क्षत्रियाजस्सुमन्त्रथा । ततमात्प्रियधराबुद्धिप्रतिष्ठिता पुरिषाल्लिपु० २५० य : । दशरथ भूपते : सारथौ ॥

सुमन्त्रा । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

सुमर्पत्त . । त्रि० सुसहे । सुखे नल्प्यते । कृप० । आपादांशासियुधीक्ष्याद्रिनाखलर्वे युच् ॥

सुमालतिका । स्त्री० वर्णवृत्तविशेषे ॥ यद्याजगणहिमवेदमलघु । पाणीविलनोतिसुसावलिकेति ॥ यथा । मनोजशरैरविवियपातरेव । अ वाह्निनसैनमब्दृयितेन ॥

सुमित्र : । पुं० ईश्वरे ॥ सुष्ठु मित्रं जीवपक्षित : सखा ॥ वृत्ताद्विपितरि । वृष्णिकुलशीयप्रश्वानान्वयेसुरवराजपुत्रे ॥ न० वित्ते ।

सुमितभू : । पुं० जिनचक्रवर्त्तिविशेषे । सगरे ॥

सुमित्रा । स्त्री० लक्ष्मणशत्रुघ्नयोर्जनन्याम् । दशरथराजपत्न्याम् । लक्ष्मणप्रसाम् ॥

सुमित्रानन्दवर्द्धनः । पुं० लक्ष्मणे ॥ सुमित्रायाआनन्दं वर्द्धयति । नन्द्यादित्वाल्ल्युः ॥

सुमुख : । पुं० गरुडात्मजे ॥ नागविशेषे ॥ शाकप्रभेदे । पण्डिते । हेरम्बे । वनबर्बरिकायाम् । बर्बरे । सितार्जके । प्रागुदक्षिणपश्चिमशाखावृक्षे । भगवतिवासुदेवे । शोभनमुखमस्य । न० नखक्षतविशेषे । उत्तमाङ्गे । त्रि० पण्डिते । मनोज्ञे सुन्दरे । सुन्दराननविशिष्टे । सुन्दरवदने ॥

सुमुखा । स्त्री० सार्च्यवध्याम् ॥

सुमुखी । स्त्री० देव्यन्तरे । साच्यर्थ्याम् । त्रिष्टुप्छन्दो ११ भेदे ॥

नजजलगैर्गदितासुमुखी । यथा । सरसिसुतासटकुङ्कुमरेण्वदनविधुस्मितदीधितिभिः । तिमिरमुदस्य मुखंसुमुखीहरिमलोकयदुर्मुखचिरम् ॥ सुन्दरवदनायाम् ॥ स्वाङ्गाच्चोपसर्जनादसंयोगोपधादिति ङीष् ।

सुमुष्टि : । पुं॰ विषमुष्टिक्षुपे । डोडिकायाम् ॥

सुमूल : । पुं॰ श्वेतशोभाञ्जने ॥

सुमूलकम् । न॰ गर्जरे ॥

सुमूला । स्त्री॰ शालपर्ण्याम् ॥ पृश्निपर्ण्याम् ॥

सुमेखल : । पुं॰ मुञ्जे ॥ त्रि॰ शोभनमेखलायुक्ते ॥

सुमेधा : । स्त्री॰ ज्योतिष्मत्याम् । त्रि॰ सुबुद्धौ । विदुषि । शोभना मेधा प्रज्ञा यस्य स : । नित्यमसिच् प्रजामेधयोरित्यसिच् समासान्त : ॥

सुमेरु : । पुं॰ पर्वतविशेषे । मेरौ । हेमाद्रौ । रत्नसानौ । सुरालये । सिनोति क्षिपति॰ उज्ज्वलात् ज्योतींषि । डुमिञ् प्रक्षेपणे । मिपीभ्यां रु : । सुमेरुरित्युपसर्गान्तरनिरर्थकम् ॥

सुम्नम् । न॰ सुखे ।

सुम्फुलुण्ठ : । पुं॰ कर्पूरके ॥

सुम्भ : । पुं॰ देशविशेषे । असुरभेदे ।

सुम्यम् । न॰ रत्नौ । सुपूजितंमो

यते । मौञ्ज्याम् । पराच् । मा हुलक्काद्यच् ॥ सुमेषु पोसाधुर्वा । तत्रसाधुरितियत् ॥

सुयन्त्रित : । त्रि॰ शास्त्रीयनियमिते विप्रादौ ॥

सुयामुन : । पुं॰ वत्सराजे । प्रासादे ॥ अद्रिविशेषे ॥ अच्युते । श्लोकार्थे ॥ शोभनायमुनासम्बन्धिन : परिवेष्टारोऽस्य ॥ यामुना : परिवेष्टार : पद्मासनादय : शोभनायस्येतिवा ॥

सुयोजित : । त्रि॰ नियुक्ते ॥

सुयोधन : । पुं॰ दुर्योधने ॥ सुखेन युध्यतेसुयोधन : । भाषायांशासियुधिदृशिधृषिमृषिभ्योयुच् ॥

सुर : । पुं॰ अमरे । निर्जरे । देवे । सुरति । षुरप्रसवैश्वर्ययो : । तुदादि : । इगुपधेतिक : ॥ यथा । क्षीरसमुद्रोत्थासुरा॰ सा चक्षि॰ अस्य स्वर्गे॰ अग्र्यं प्राप्य ॥ सुरापरिग्रहात्सुर : । तथाचार्षे रामायणे । वरुणस्यततः कन्यावारुणी रघुनन्दन । उत्पपातरसात्तत्स्मान्मार्गमाणापरिग्रहम् ॥ १६ ॥ दितेः सुतास्तांरामनजगृहुर्वरुणात्मजाम् । अदितेस्तुसुताप्रीतास्ता मगृह्णन्तवेसुरा : ॥ २० ॥ सुरापरिग्रहाद्देवा : सुराइत्यभिविश्रुता : । अपरिग्रहणात्तस्माद्दैतेया

यासुरास्तथैवापरे रामायणे चादि
काण्डे अमृतोत्पत्तिनामनिषट्च-
त्वारिंशदध्याये द्रष्टव्या: ॥ शोभनं
राजति । राजृ दीप्तौ । अन्येष्वपी
ति ड: । यद्वा । सुनोति । षुञ्
। सुनुधातोर्बाहुलकात् अन् ॥

सुरक्ष: । पुं॰ ऋषिविशेषे । सुरावर्णो
ऽक्षि: । सुराया इवाक्षि यस्य ॥

सुरकौन्द्रदर्पापहा । स्त्री॰ गङ्गाया
म् ॥ यथा । भगीरथपथानुगा सुरक
रीन्द्रदर्पापहा महेशमुकुटप्रभा गिरि
शिर: पताकासिता । सुरासुरनरो
रगैरजभवाच्युतै: संस्तुता विमु
क्तिफलदायिनी भगवती सदा राजते
॥ इति कल्किपुराणे २४ अध्या-
य: ॥

सुरकारु: । पुं॰ विश्वकर्मणि ॥

सुरक्षता । स्त्री॰ गुडूच्याम् ॥

सुरक्त: । पुं॰ रक्तचन्दने । त्रि॰ मधु
रकण्ठे । अत्यन्तानुरक्ते । शोभ
नरागयुक्ते ॥

सुरक्षक: । पुं॰ भीमाम्बे । स्वर्णगै
रिके ॥

सुरगण: । पुं॰ इन्द्रादिदेवगणे ॥

सुरगयड: । पुं॰ रोगविशेषे । बर-
गडे ॥

सुरगुरु: । पुं॰ बृहस्पतौ ॥

सुरग्रामणी: । पुं॰ इन्द्रे ॥

सुरङ्ग: । पुं॰ नागरङ्गे ॥ भूमौ गुप्त

मार्गात्मके गर्तविशेषे ॥ न॰ पत्त
ङ्गे । बकम॰ इ॰ भाषा॰ प्र॰ ।
हिङ्गुले ॥

सुरङ्गकृत् । पुं॰ खनकइति ख्यातो
सन्धिचौरे भूमौ गुप्तमार्गकर्त्तरि ॥

सुरङ्गदम् । न॰ पतङ्गे ॥

सुरङ्गधातु: । पुं॰ गैरिके ॥

सुरङ्गयुज् । पुं॰ सुरङ्गयापहर्त्तरि ।
चौरविशेषे ॥

सुरङ्गा । स्त्री॰ लताविशेषे । कौवर्त्ति
कायाम् । दयारुहायाम् ॥ सिंध
गभूखाति । सन्धौ । औष॰ तू॰
सुरङ्ग॰ इति भाषाप्रसिद्धे ॥ सुष्ठु र
ज्यतेऽस्याम् रक्षसा । रञ्ज रागे । घञ्
र्थे कविधानम् । पृषोदरादित्वात् ॥

सुरङ्गिका । स्त्री॰ मूर्वायां ॥

सुरङ्गी । स्त्री॰ काकनासायाम् । र
क्तशोभाञ्जने॰ इतिरत्नमाला ॥

सुरजःफल: । पुं॰ पनसवृक्षे ॥

सुरजनी । स्त्री॰ रात्रौ ॥

सुरज्येष्ठ: । पुं॰ ब्रह्मणि ॥ सुरा
णां सुरेषु वा ज्येष्ठ: ॥

सुरञ्जन: । पुं॰ गोवाकवृक्षे । गुवाक
वृक्षे ॥

सुरतम् । न॰ निधुवने । मैथुने ॥
सुरतं द्विविधम् । बाह्यमाभ्यन्तर
ञ्च । तत्र बाह्यमेकपञ्चाशदङ्गोप
तञ्चुम्बनाद्यनेकविधम् । आभ्यन्त
रञ्चासनादिभेदेनापि ॥ वि॰ दुर्ग ॥

नजजलगैर्म दितासुमुखी । यथा । तरणिसुतातटकुञ्जगृहे शदनविधुस्मितदीधितिभि: । तिमिरमुदस्य सुखंसुमुखीहरिमवलोक्यचुचुम्बचिरम् ॥ सुन्दरवदनायाम् ॥ लाक्षाद्योपसर्जनादस्यैवगौ।पद्मादित्विञ्च ।

सुमुष्टि : । पुं॰ विषमुष्टवृचे । डीखिकायाम् ॥

सुमूल : । पुं॰ श्वेतशोभाञ्जने ॥

सुमूलकम् । न॰ गर्जरे ॥

सुमूला । स्त्री॰ शालपर्ण्याम् ॥ पृश्निपर्ण्यां ॥

सुमेखल : । पुं॰ मुञ्जे ॥ त्रि॰ शोभनमेखलायुक्ते ।

सुमेधा : । स्त्री॰ ज्योतिष्मत्याम् । त्रि॰ सुबुद्धौ । विदुषि ॥ शोभनामेधाप्रज्ञायस्य स : । नित्यमसिच्प्रजामेधयोरित्यसिच्समासान्त: ॥

सुमेरु : । पुं॰ पर्वतविशेषे । मेरौ । हेमाद्रौ । रत्नसानौ । सुरालये । सिमेरोतिक्षिपति॰ उच्चत्वाज्ज्योतींषि । रुमिञ्प्रक्षेपणे । सिपीभ्यांरु॰ । सुमेरुरित्युपसर्गान्तरनिरर्थक्यम् ॥

सुम्नम् । न॰ सुखे ॥

सुम्पलुगठ : । पुं॰ यपूरके ॥

सुम्भ । पुं॰ देशविशेषे । असुरभेदे ।

सुम्यम् । न॰ रव्यौ ॥ सुपूजितमौ यती । मौढ्यगव्याम् । एरच् । वा कुलकाद्यण् ॥ सुमेषुयो साधुर्वा । तत्रसाधुरितियत् ॥

सुयन्त्रित : । त्रि॰ शास्त्रीयनियमिते विप्रादौ ॥

सुयामुन : । पुं॰ वत्सराजे । प्रासादे । पर्वतविशेषे ॥ अच्युते । शौरौ । शोभनायमुनासम्बन्धिन : परिवेष्टारोऽस्य ॥ यामुना: परि वेष्टार : पद्मासनादय : शोभनायस्य तिया ॥

सुयोजित : । त्रि॰ नियुक्ते ॥

सुयोधन : । पुं॰ दुर्योधने ॥ सुखेन युध्यतेससुयोधन : । भाषायांशासियुधिदृशिधृषिमृषिभ्योयुच् ॥

सुर : । पुं॰ अमरे । निर्जरे । देवे । सुरति । सु रयतयैश्वर्यधी : । तुदादि : । इगुपधेतिक : ॥ यथा । क्षीरसमुद्रोत्थासुरा॰ माघस्थि॰ अर्थेच्छयर्थं॰ अर्ग साद्यच् ॥ सुरापरिग्रहात्सुर : । तथाचार्षेरामायणे । वरुणस्यतत: कन्यावारुणी रघुनन्दन । उत्पपातरमातृत स्मान्मार्गमाणापरिग्रहम् ॥१६ ॥ दितेः पुत्रानतांरामजगृहुर्वरुणात्मजाम् । अदितेस्तुसुताश्रीमोत्ता मगृह्णन्तयेसुरा : ॥ २०। सुरापरिग्रहाद्देवा : सुराद्भ्यभिविश्रुता : । अपरिग्रहणात्तस्यादैतेया

चासुराख्ये श्यार्षे रामायणे चादि काण्डे अमृतोत्पत्तिनामैकोनषट्चत्वारिंशदध्याये प्रोक्ता : ॥ शोभनराजसी । राजद्रोमी । अन्ये श्योधीतिव : । यथा । सुनीति । पुष्ट॰ । सुरधार्यधिष्य : क्तन् ॥

सुरक : । पुं॰ महिषविशेषे । सुराऽर्णी ऽपि : । सुराया अपनयावस्तिकम् ।

सुरकरीन्द्रदर्पापहा । स्त्री॰ गङ्गाया म् ॥ यथा । भगीरथपथानुगासुरकरीन्द्रदर्पापहामहेशमुकुटप्रभागिरिशिर पताकासिता । सुरासुरनरोरगैरजभवाच्युतै : संस्तुताविमुक्तिफलदायिनीभगवतिस्वयं राजति ॥ इतिकल्किपुराणे ३४ ऽध्याय : ॥

सुरकारु : । पुं॰ विश्वकर्मणि ॥

सुरकुला । स्त्री॰ गुडूच्याम् ॥

सुरक्त : । पुं॰ रक्तचन्दने । त्रि॰ सुष्ठु रक्तवर्णे ॥ अत्यन्तानुरक्ते । शोभनरागयुक्ते ॥

सुरक्षक : । पुं॰ कौशाम्रे । स्वर्णगैरिके ॥

सुरगण : । पुं॰ इन्द्रादिदेवगणे ॥

सुरगण्ड : । पुं॰ रोगविशेषे । वरण्डे ॥

सुरगुरु : । पुं॰ बृहस्पतौ ॥

सुरग्रामणी : । पुं॰ इन्द्रे ॥

सुरङ्ग : । पुं॰ नागरङ्गे ॥ भूमौगुप्तमार्गात्मकेगर्त्तविशेषे ॥ न॰ पत्तङ्गे । वक्कम्॰ इ॰ भाषा॰ प्र॰ । हिङ्गुले ।

सुरङ्गकृत् । पुं॰ खनकवृत्तिरूतिष्ठा सन्धिर्भूमौगुप्तमार्गकर्त्तरि ॥

सुरङ्गदम् । न॰ पत्तङ्गे ॥

सुरङ्गधातु : । पुं॰ गैरिके ॥

सुरङ्गयुज् । पुं॰ सुरङ्गयापहर्त्तरि । सुरङ्गाभिजि ॥

सुरङ्गा । स्त्री॰ लताविशेषे । कैवर्त्तिकायाम् । द्राक्षायाम् ॥ तिर्यग्भूखाते । सन्धौ । सींध॰ इ॰ सुरङ्ग॰ इतिचभाषाप्रसिद्धे ॥ सुवकुरव्यतिऽश्रामरजसा । रङ्गराग । एतयोतिवत् । चक्रे रिसिकुत्स्य ॥

सुरङ्गिका । स्त्री॰ मूर्व्वायां ॥

सुरङ्गी । स्त्री॰ काकनासायाम् । रक्तशोभाञ्जनी॰ इतिरत्नमाला ॥

सुरज : फल : । पुं॰ पनसवृक्षे ।

सुरजनी । स्त्री॰ रात्रौ ॥

सुरज्येष्ठ : । पुं॰ ब्रह्मणि ॥ सुराणां सुरेषु वा ज्येष्ठ : ॥

सुरञ्जन : । पुं॰ गोपदले । गुवाकवृक्षे ॥

सुरतम् । न॰ निधुवने । मैथुने ॥ सुरतं द्विविधम् । वाह्यमाभ्यन्तरञ्च । तत्र वाह्यमपेक्षणमालिङ्गनचुम्बनाद्यनेकविधम् । आभ्यन्तरञ्चासनादिभेदेनापि ॥ त्रि॰ दया

युक्ते । चर्भरते ॥

सुरतकण्टक : पुं० रतकीले ॥ ३

सुरतताली । स्त्री० दूत्याम् ॥ शिरःस्रजि ॥

सुरतरङ्गिणी । स्त्री० गङ्गायाम् ॥ यथा । घागतावसतरैवहिमागौरी व्रतांसुरतरङ्गिणीसदा । क्षण्यतत्र निशुधान्पालयन्तोजीवनेपुष घयन्त्यसुराणाम् ॥

सुरतरु : । पुं० देवतरौ ॥ कल्पवृक्षे ॥

सुरता । स्त्री० देवत्वे ॥ देवतायाम् ॥ मूर्धन्यभावेसत् । अपरत्वरेता सति इति० देवशब्दोपर : ॥ यथा । सुरार्थानमृत : । गजसहाया यया सितासि केवाराद्यथा विशत् ॥

सुरतोषक । पुं० कौस्तुभमणौ ॥ त्रि० देवप्रीतिकारके ॥

सुरथ । स्वारोचिषेऽन्तरेचैत्रवंशसमुद्भवेन्द्रपतिःरे ; सचचन्द्रवंशीय : । यथोक्तमन्त्रदैवपर्णे । श्रीमार्कण्डेय उवाच । स्वारोचिषेऽन्तरेपूर्वं चैत्रवंशसमुद्भवः । सुरथोनामराजाभूत्समस्तेक्षितिमण्डले । पुत्रवत्पालयतः प्रजाःसुरथ इति ॥

सुरदारु । न० देवदारुणि ।

सुरदीर्घिका । स्त्री० मन्दाकिन्याम् विवद्गङ्गायाम् ॥ सुराणांदीर्घिका वापीव ॥

सुरदुन्दुभि : । स्त्री० तुलसीम् ॥ पुं० रा० ष्ट : ॥

सुरद्रुम : । पुं० मन्दारादिदेवतरौ ॥ सुराणांद्रुम : ॥ देवतरौ ॥

सुरद्विट् । पुं० असुरे । पूर्वदेवे ॥ सुरान्द्वेष्टि । द्विषप्रीतौ । सत्सूद्विषद्रुहेत्यादिनाक्विप् ॥

सुरधनु : । न० इन्द्रायुधे । शक्रधनुषि ।

सुरधूप : । पुं० धूनके ॥

सुरनदी । स्त्री० गङ्गायाम् ॥

सुरनन्दा ।) स्त्री० नदीविशेषे ॥
सुरनन्दिका ।)

सुरनायक : । पुं० इन्द्रे ॥

सुरनाल । पुं० देवनाले । नदीजे ।

सुरनिम्नगा । स्त्री० गङ्गायाम् ॥ सुराणांनिम्नगा । षष्ठ्यादि ॥

सुरनिर्मन्थम् । न० पत्रके ।

सुरपति : । पुं० इन्द्रे । यथारामा सुराणांपति ॥ चारिद्युतविकारो • ६ । ० ॥ पद्मा लक्ष्मणचतुर्थप्रभेदे० ६ । ६ ० ।

सुरपत्तनम् । न० स्वर्गे ॥

सुरपथम् । न० व्योम्नि ॥

सुरपर्णम् । न० देवपर्णे ॥

सुरपार्श्वक : । पुं० सुरपुन्नागे ॥

सुरपर्णिका । स्त्री० पुन्नागे ॥

सुरपर्णी । स्त्री० पलाश्याम्

सुरपादपः । पुं० कल्पवृक्षे ॥

सुरपुन्नागः । पुं० पुन्नागभेदे । म० भेरौ ।

सुरपुरी । स्त्री० अमरावत्याम् ॥

सुरप्रियः । पुं० अगस्त्यवृक्षे ॥

सुरप्रिया । स्त्री० जात्याम् । स्वर्णरम्भायाम् ॥

सुरभि । पुं० चम्पके । वसन्ते । जातीफले ॥ सुगन्धौ । चैत्रमासे । खतुमुस्ते । धूनके । कदम्बवृक्षे । बकुलद्रुमे । गन्धतृणे । शमीवृक्षे । न० स्वर्णे । गन्धोपले । गन्धपाषाणे ॥ सुगन्धे ॥ सुन्दरे । स्त्री० शल्लक्यामोषधौ । गजभक्षायाम् ॥ मातृभिदि ॥ मुरायाम् ॥ गवि । रुद्रजटायाम् ॥ नवमालिकायाम् । नखाख्याम् ॥ आख्याम् । मपितराचख्याम् । तुलस्याम् ॥ वर्वरीतुलस्याम् । छायायाम् । मैदिन्याम् । सुरायाम् । गवामातरि ॥ यथा । गवामधिष्ठातृदेवी गवामाद्या गवांप्रसूः । गवान्प्रधाना सुरभि गोलोकेसास मुद्भवा ॥ त्रि० सुगन्धौ । कान्ते । शोभने । विख्याते । सचिवे । धीरे ॥ सुष्टु रभते० रम्यतेऽवा० सुष्टु रभन्ते रमासयुक्ताभवन्त्यनया । रभ शमले । सर्वधातुभ्यइन् । याम मानिच्छत्वान्नुम् ॥

सुरभिका । स्त्री० स्वर्णकदल्याम् ॥

सुरभिगन्धा । स्त्री० मालत्याम् । चवि जौ० हू० भा० प्र० ॥

सुरभिगन्धिः । त्रि० शोभनगन्धविशिष्टे । सुरभिर्गन्धोऽस्य । गन्धस्येदुत्पूतिसुसुरभिभ्यः ॥

सुरभित । त्रि० वासिते ।

सुरभित्रिफला । स्त्री० सुगन्धित्रिफलायाम् ॥

सुरभित्वच् । स्त्री० बृहदेलायाम् ॥

सुरभिदारुः । पुं० सरलवृक्षे ।

सुरभिपत्रा । स्त्री० जम्ब्वाम् ॥ राजजम्बूवृक्षे ॥

सुरभिवल्कलम् । न० गुडत्वचि ॥

सुरभिस्रवा । स्त्री० शल्लक्याम् ॥

सुरभी । स्त्री० चानोद्माने । सुरभी । गरप्रसूर्ता ।

सुरभीरसा । स्त्री० शल्लकीवृक्षे ॥

सुरभूरुहः । पुं० देवदारुणि । कल्पवृक्षादौ ॥

सुरमृत्तिका । स्त्री० तुवर्याम् । काक्ष्याम् । सौराष्ट्रमृत्तिकायाम् । फटकरी० हू० भा० ॥

सुरमेदा । स्त्री० महामेदायाम् ।

सुरराजः । पुं० इन्द्रे । सुराणांराजा । टच् ॥

सुरर्षिः । पुं० नारदादौ । नारदा

युक्ते । अभिरते ॥

सुरतकण्टक : पुं॰ रतकीले ॥ ०

सुरतमाली । स्त्री॰ दूत्याम् ॥ शिर स्रोत ॥

सुरतरङ्गिणी । स्त्री॰ गङ्गायाम् ॥ यथा । आगतावसतरेवहिमालीसे व्यतां सुरतरङ्गिणीसदा । काव्य मर्म निपुणान् कलयमोजोवनेषुरु घदन्यसुरागम् ॥

सुरतरु : । पुं॰ देवतरौ । कल्पवृक्षे ॥

सुरता । स्त्री॰ देवत्वे । देवतायाम् ॥ पूर्व स्वभावेतत् । अमरपदेवा साशिश॰ देवमन्दीयं पर : ॥ यदा । सुरायांसमूह : । गजसहाया श्यास्त्रे तिवाशिं शि॰ चकारादन्यथा पिरात् ॥

सुरतोषक : । पुं॰ कौस्तुभमणौ ॥ त्रि॰ देवप्रीतिकारके ॥

सुरथ । सारोचिषमन्वन्तरे चैत्रवंशसमुद्भवेन्द्रशिरीरे । सच चन्द्रवंशीय : । यथोक्तवन्त्राणे वर्ते । श्रीनारायण वराच । चर्विवरवल्लाच पुत्रस्तस्य पुत्रोविगन्ध्र : । सचकुत्वाराजसूय द्विजराजोऽभवत्तद । तुवपत्न्या सुतारायांतस्मभूत्तु सुरथ : । तुष पुत्रश्चैतस्य उपद: सुरथसङ्गति ॥

सुरदारु : न॰ देवदारुणि ।

सुरदीर्घिका । स्त्री॰ मन्दाकिन्याम् विवदङ्गायाम् ॥ सुराणांदीर्घिका ० वापीव ॥

सुरदुन्दुभि : । स्त्री॰ तुलस्याम् ॥ पु॰ रा॰ वट : ॥

सुरद्रुम : । पुं॰ मन्दारादिदेवतरौ । सुराणांद्रुम : ॥ देवनले ॥

सुरद्विट् । पुं॰ असुरे । पूर्वदेवे ॥ सुरान्द्वेष्टि । द्विषप्रीतौ । स त्सद्विषद्रुहदुहेत्यादिनाक्विप् ॥

सुरधनु : । न॰ इन्द्रायुधे । शक्रधनुषि ।

सुरधूप : । पुं॰ धूनके ॥

सुरनदी । स्त्री॰ गङ्गायाम् ॥

सुरनन्दा । } स्त्री॰ नदीविशेषे ॥
सुरनन्दिका । }

सुरनायक : । पुं॰ इन्द्रे ॥

सुरनाल : । पुं॰ देवनाले । नलीतृणे ।

सुरनिम्नगा । स्त्री॰ गङ्गायाम् ॥ सुराणांनिम्नगा । षष्ठ्यादि ॥

सुरनिर्गन्धम् । न॰ पत्रके ।

सुरपति : । पुं॰ इन्द्रे । यथाराती सुराणांपति : ॥ चादिगुरुविकावे ० ६ । ० ॥ प्रथम सप्तचतुर्थमेदे॰ ६ । ६ ० ॥

सुरपतनम् । न॰ स्वर्गे ॥

सुरपथम् । न॰ व्योम्नि ॥

सुरपर्णम् । न॰ देवपर्णे ॥

सुरपर्णिक : । पुं॰ सुरपुन्नागे ॥

सुरपर्णिका । स्त्री० पुन्नागे ॥

सुरपर्णी । स्त्री० पलाश्याम्

सुरपादपः । पुं० कल्पवृक्षे ॥

सुरपुन्नागः । पुं० पुन्नागभेदे । न० मेरौ ।

सुरपुरी । स्त्री० अमरावत्याम् ॥

सुरप्रियः । पुं० अगस्त्यवृक्षे ॥

सुरप्रिया । स्त्री० जात्याम् । स्वर्णरम्भायाम् ॥

सुरभि । पुं० चम्पके । वसन्ते । जातीफले । सुगन्धौ । चैत्रमासे । कदम्बवृक्षे । धूनके । खदिरवृक्षे । बकुलाङ्कुरे । गन्धतृणे । शमीवृक्षे । न० स्वर्णे । गन्धोपले । गन्धपाषाणे । स० सुगन्धे । सुन्दरे । स्त्री० शल्लकीमोषधौ । गजभक्षायाम् ॥ मातृभिदि ॥ सुरायाम् ॥ गवि । रुद्रजटायाम् । नमशाखिकाशाम् । नवाल्याम् ॥ वाख्याम् । चपेतराषष्ठाम् । तुलस्याम् ॥ वर्वरीतुलस्याम् ॥ वचायाम् । सैरिन्ध्याम् सुरायाम् । गवामातरि ॥ यथा । गवामधिष्ठातृदेवीगवामाद्यागवाम्प्रसूः । गवाम्प्रधान सुरभि गोलोकेसास सुद्भवा ॥ त्रि० सुगन्धौ । कान्ते । शोभने ॥ विख्याते ॥ सचिवे । धीरे ॥ सुष्ठु रमते० रम्यतेऽस्या० सुष्ठु रमन्ते रमस्युपास्यमत्वभवा । रभ

राभश्च । सर्वधातुभ्यइन् । आगमानित्यत्वान्नुम् ॥

सुरभिका । स्त्री० स्वर्णकदल्याम् ॥

सुरभिगन्धा । स्त्री० मालत्याम् । चवि स्त्री० द्र० भा० प्र० ।

सुरभिगन्धिः । त्रि० शोभनगन्धविशिष्टे । सुरभिर्गन्धोयस्य । गन्धस्येदुत्पूतिसुसुरभिभ्यः ॥

सुरभित । त्रि० वासिते ।

सुरभित्रिफला । स्त्री० सुगन्धित्रिफलायाम् ॥

सुरभित्वक् । स्त्री० बृहदेलायाम् ॥

सुरभिदारुः । पुं० सरलवृक्षे ।

सुरभिपत्रा । स्त्री० जम्ब्वाम् । राजजम्बूवृक्षे ॥

सुरभिवल्कलम् । न० गुडत्वचि ।

सुरभिस्रवा । स्त्री० शल्लक्याम् ॥

सुरभी । स्त्री० चामीद्भाने । सुरभी । गवांप्रसौ ।

सुरभीरसा । स्त्री० शल्लकीवृक्षे ॥

सुरभूरुहः । पुं० देवदारुणि । कल्पवृक्षादौ ॥

सुरमृत्तिका । स्त्री० तुवर्याम् । काख्याम् । सौराष्ट्रमृत्तिकायाम् । फटकरी० द्र० भा० ॥

सुरमेदा । स्त्री० महामेदायाम् ।

सुरराजः । पुं० इन्द्रे । सुराणांराजा । टच् ॥

सुरर्षिः । पुं० नारदादौ । नारदा

मस्रमः ॥ ततो धेनुशतं दद्याद्ब्राह्मणानाञ्च भोजनम् । इति गारुडे २२६ अध्यायः ॥ सत्यानेशु कथापि यथा । सुरापानाद्धष्मानामप्रापयित्वा संस्थानात्मनो ब्रह्मणस्यातिघोरम् । तद्वाक्यमस्यापि तथा विरूपं पीतं तथा सुरया मोहितेन ॥ समन्युरुत्थाय महानुभावस्तदोशना विप्रहितं चिकीर्षुः । काव्यः स्वयं वाक्यमिदं जगाद सुरापानं प्रति वै जातमन्युः ॥ यो ब्राह्मणोऽद्यप्रभृतीह कश्चिन्मोहात् सुरां पास्यति मन्दबुद्धिः । अपेतधर्मा ब्रह्महा चैव स स्यादस्मिन् लोके गर्हितः स्यात् परे च ॥ मया चेमां विप्रधर्मोक्तिसीमां मर्यादां वै स्थापितां सर्वलोके । सन्तो विप्राः शुश्रुवांसो गुरूणां देवा दैत्याश्चोपशृण्वन्तु सर्वे ॥ इति मात्स्ये २५ अध्यायः ॥ ब्राह्मणक्षत्रियविशां विविधसुरापानप्रायश्चित्तादि यथा । सुरां पीत्वा द्विजो मोहादग्निवर्णां सुरां पिबेत् । तया सकाये निर्दग्धे मुच्यते किल्बिषात्ततः ॥ गोमूत्रमग्निवर्णं वा पिबेदुदकमेव वा । पयो घृतं वा मरणाद्गोशकृद्रसमेव वा ॥ कणान्वा भक्षयेदब्दं पिण्याकं वा सकृन्निशि । सुरापानापनुत्त्यर्थं वालवासा जटी ध्वजी ॥ सुरा वै मलमन्नानां पाप्मा च मलमुच्यते । तस्माद्ब्राह्मणराजन्यौ वैश्यश्च न सुरां पिबेत् ॥ गौडी पैष्टी च माध्वी च विज्ञेया त्रिविधा सुरा । यथैवैका तथा सर्वा न पातव्या द्विजोत्तमैः ॥ यक्षरक्षःपिशाचान्नं मद्यं मांसं सुरासवम् । तद्ब्राह्मणेन नात्तव्यं देवानामश्नता हविः ॥ अमेध्ये वा पतेन्मत्तो वैदिकं वाप्युदाहरेत् । अकार्यमन्यत् कुर्याद्वा ब्राह्मणो मदमोहितः ॥ यस्य कायगतं ब्रह्म मद्येनाप्लाव्यते सकृत् । तस्य व्यपैति ब्राह्मण्यं शूद्रत्वञ्च स गच्छति ॥ एषा विचित्राभिहिता सुरापानस्य निष्कृतिः । इति मानवे ११ अध्यायः ॥ अथ ईश्वरः कुलार्णवे । पीयं मद्यं पलं खाद्यं समालोक्यं प्रियामुखम् । इत्थं वा चरेच्छम्भुं परं प्राप्य परं पदम् । गुरुकारुण्यसुलभं मोक्षदं कुलदर्शनम् । त्यक्त्वा पशुमानन्दमिति सुसम्मितम् ॥ गुरूपदेशरहिता मद्यान्यद्यपि केवलम् । मोहयन्ति जनान् कालिकाम् स्वयमेवं विमोहिताः ॥ दुराचाररताः केचित्स्वयं तिष्ठ पामराः ॥ यथा भूता भवेत्कामी सेवकाः स्युस्तथाविधाः ॥ बहवः कौलिकं धर्मं मिथ्याज्ञानविडम्बकाः । स्वबुद्ध्या कल्पयन्तीत्थं पारम्पर्यविवर्जिताः ॥ मद्यपानेन मनुजा यदि सिद्धिं लभन्ति चेत् । मद्यपानरताः सर्वे सिद्धिं यान्तु समीहिताम् ।

मांसमद्यपमात्रं यदि पुण्यागतिर्भवेत् । तेऽकौमांसाशिनः सर्वे पुण्यवन्तो भवन्ति च ॥ स्त्रीसम्भोगेन देवेशि यदि मोक्षं लभन्ति चेत् । सर्वेऽपि जन्तवो लोके मुक्ताः [illegible] : स्त्रीनिषेवणात् ॥ कुलमार्गो महादेवि न मया निन्दितः क्वचित् । आचाररहिता ये च निन्दिता स्तेन चेतरे ॥ अन्यथा कौलिके धर्मे आचारः कथितो मया । विचरन्त्यन्यथा देवि मूढाः पण्डितमानिनः ॥ असाधयाराज्यमवाप्य धीरमवस्थानात् । सुखहृधारयाद्र्‌षममक्यड्‌ कुशनसं न ॥ सुरापानन्तु देवेशि सुराणां मसदुच्यते । तस्मात्‌पानाद्योगेन वेदादिषु निरूपितम् ॥ अगम्यगमनाचैवाप्यमस्पृश्यस्पर्शनमपेयकम् । मद्यं मांसं पशूनान्तु कौलिकानां महत्फलम् ॥ अनिष्यानिजोरोनोमद्यान्यं वा दद्यात् । द्रव्यं तु पूरामधसर्वेपामधमं स्मृतम् ॥ सुरावै मलमन्नानाम् पाप्मा च मलमुच्यते । तस्माद् ब्राह्मणराजन्यौ वैश्यश्च न सुरां पिबेत् ॥ सुराद्यं न साधयेत्कुर्यात्‌ सूर्यावलोकनम् । तथा मांसं प्रसाध्य प्राणायामत्रयं चरेत् ॥ पात्रानुष्याभवेत्स्नानं मौन्यस्य पयसि द्रव. । ऊर्द्ध्वं नाभिशिराबन्तुमद्यसस्पर्शने विधिः । सुरापाने कामकृते ज्वलन्तीं

तां विनिक्षिपेत् । मुखे॰ तया विनिर्दग्धो मृतः शुद्धिमवाप्नुयात् ॥ मद्यस्पर्शादिदोषस्य प्रायश्चित्तमितिस्मृतम् । अविधानेन यो देव्या दारार्थं म प्राषिनम् प्रिये ॥ निषसेवरक्षे घोरे दिनानि पशुरोमभिः संमिता निहुरावार्त्तिय ग्यो निमुज्जायते । अनुमन्ता विशसिता निहन्ता क्रयविक्रयी ॥ संस्कर्त्ता चोपहर्ता च खादकश्चेति घातकाः ॥ प्रीणनाय खोऽन्ति॰ खादितो वा पशोर्गतः । घातकोषधपस्याभ्यामिक्ष्वपिवि धोपधः ॥ मांसद्रव्यं न सल्लामुरा द्रव्यं मन्वरेत् । तस्माद्विधिना मद्यं मांसं सेवेत भक्षयेत् ॥ विधिवत्‌सेवितैर्देवि दारस्तास्त्वम् प्रसीदसि । नाभयदविधानस्तु सत्यमेतद्वरानने ॥ कृपया प्यविधानेनच्छेद्यं सुवद्रावम । विधिना गाढितं यामिवत्ता पापैर्न लिप्यते ॥ मधुना ऽपकिसङ्क्रिनसारमेकं मृणुप्रिये । ओ वस्मा क्षितुपोपाय : कुलयोगे पुनीपितः । यन्म सुखी : फलं देवि यनकस्मे पसोरभस । कुलयोऽप्यु दुर्वित्फ्राचं च नन्दात्वादनुपमः ॥ कुलशास्त्राणि सर्वाणि मयैवोक्तानि पार्वति । प्रमाणानि मसन्देहे नहन्तव्यानि हेतुभिः ॥ देवताभ्यः पिबध्वयमपुमाता प्रतायते । ता

पञ्चमः ॥ तस्मै धेनुं गां दद्याद्ब्राह्मणानां विमोचनम् ॥ इति गारुडे २२६ अध्यायः ॥ तत्पाने शुक्रशापो यथा । सुरापानाद्वञ्चनामप्राप्य विद्वान् संज्ञानाशं चैव तथातिघोरम् । दृष्ट्वा कचं चापि तथाभिरूपं पीतं तथा सुरया मोहितेन ॥ समन्युरुत्थाय महानुभावस्तदोशना विप्रहितं चिकीर्षुः । काव्यः स्वयं वाक्यमिदं जगाद सुरापानं प्रति वै जातशङ्कः ॥ यो ब्राह्मणोऽद्यप्रभृतीह कश्चिन्मोहात्सुरां पास्यति मन्दबुद्धिः । अपेतधर्मा ब्रह्महा चैव स स्यादस्मिंल्लोके गर्हितः स्यात्परे च । मया चेमां विप्रधर्मोक्तिसीमां मर्यादां वै स्थापितां सर्वलोके । सन्तो विप्राः शुश्रुवांसो गुरूणां देवा लोकाश्चोपशृण्वन्तु सर्वे ॥ इति मात्स्ये २५ अध्यायः ॥ अथ सुरापानविषये विविधविधिः । सुरापानप्रायश्चित्तादि यथा । सुरां पीत्वा द्विजो मोहादग्निवर्णां सुरां पिबेत् । तया सकाये निर्दग्धे मुच्यते किल्बिषात्ततः ॥ गोमूत्रमग्निवर्णं वा पिबेदुदकमेव वा । पयो घृतं वा मरणाद्गोशकृद्रसमेव वा ॥ कणान्वा भक्षयेदब्दं पिण्याकं वा सकृन्निशि । सुरापानापनुत्त्यर्थं वालवासा जटी ध्वजी ॥ सुरा वै मलमन्नानां पाप्मा च मलमुच्यते । तस्माद्ब्राह्मणराजन्यौ वैश्यश्च न सुरां पिबेत् ॥ गौडी पैष्टी च माध्वी च विज्ञेया त्रिविधा सुरा । यथैवैका तथा सर्वा न पातव्या द्विजोत्तमैः ॥ यक्षरक्षःपिशाचान्नं मद्यमांसं सुरासवम् । तद्ब्राह्मणेन नात्तव्यं देवानामश्नता हविः ॥ अमेध्ये वा पतेन्मत्तो वैदिकं वाप्युदाहरेत् । अकार्यमन्यत्कुर्याद्वा ब्राह्मणो मदमोहितः ॥ यस्य कायगतं ब्रह्म मद्येनाप्लाव्यते सकृत् । तस्य व्यपैति ब्राह्मण्यं शूद्रत्वं च स गच्छति ॥ एषा विचित्राभिहिता सुरापानस्य निष्कृतिः । इति मानवे ११ अध्यायः ॥ अथाशिगलरः कुलार्णवे । पीत्वा मद्यं पलं खाद्यं समालोक्य प्रियासुखम् । चरणं जप्यं परमापममरं पदम् ॥ गुरुवक्त्राद्यसुखमभीष्टमद्भुतदर्शनम् । त्वन्मायमनान्तिनितरीसुक्तिमुक्तिदम् ॥ गुरूपदेशरहिता मद्यं पिबन्ति ये नराः । कौशिकनाना कौलिकास्त्वयमपूर्वं विमोहिताः ॥ दुराचारपराः केचिदपि यं तिष्ठ पामराः । यथाभूते भवेत् स्वामी सेवकाः स्युस्तथाविधाः ॥ एवं कौलिकधर्मं स्वाध्यायाज्ञानदिङ्मूढकाः । स्वबुद्ध्या कल्पयन्तीत्थं पारम्पर्यविवर्जिताः ॥ मद्यपानेन मनुजा यदि सिद्धिं लभन्ति चेत् । मद्यपानरताः सर्वे सिद्धिं यान्तु सतीहिताम् ।

मांसभक्षणमात्रेण यदि पुण्यागतिर्भवेत् । लोके मांसाशिनः सर्वे पुण्यभाजो भवन्ति च ॥ स्त्रीसम्भोगेन देवेशि यदि मोक्षं लभन्ति वै । सर्वेऽपि जन्तवो लोके मुक्ताः स्युः स्त्रीनिषेवणात् ॥ कुलमार्गो महादेवि न मया निन्दितः क्वचित् । आचाररहिता येऽत्र निन्दितास्ते न चेतरे ॥ अन्यथा कौलिके धर्म्मे आचारः कथितो मया । शिवरूपा यथा देवि मूढाः पण्डितमानिनः ॥ कृपाणधारागमनात् व्याघ्रकण्ठावलम्बनात् । भुजङ्गधारणान्नूनमशक्यं कुलवर्त्तनम् ॥ यथा पानन्तु देवेशि सुरापानं न दृश्यते । तन्मत्वा पानमासाद्य वेदादिशुद्धिविहितम् ॥ यथा पञ्चममा ... इति कामस्पृहां त्यक्त्वा पेयपानम् । मद्यं मांसं पशूनान्तु कौलिकानां महत्फलम् ॥ अनिष्टानि विनाशीनां मद्याद्यं पाययेद्धि तु । द्विजस्तु सुराम् प्राश्य सर्वेषामधमः स्मृतः ॥ सुरा वै मलमन्नानां पाप्मा च मलमुच्यते । तस्माद्ब्राह्मणराजन्यौ वैश्यश्च न सुरां पिबेत् ॥ सुरादर्शनमात्रेण कुर्यात् सूर्य्यावलोकनम् । तद्गन्धघ्राणमात्रेण प्राणायामत्रयं चरेत् ॥ आजानुभ्यां भवेत् स्नानं सौन्दर्य्यं पदसीदति । ऊर्द्ध्वं नाभेस्त्रिरात्रन्तु मद्यस्पर्शने विधिः । सुरापाने कामकृते ज्वलन्तीं तां विनिःक्षिपेत् । मुखे तया विनिर्दग्धो मृतः शुद्धिमवाप्नुयात् ॥ मद्यस्पर्शादिदोषस्य प्रायश्चित्तमिति स्मृतम् । अविधानेन यो हन्यादात्मार्थं प्राणिनं प्रिये ॥ निवसेन्नरके घोरे दिनानि पशुरोमभिः । सम्मितानि दुराचारस्तिर्य्यग्योनिषु जायते ॥ अनुमन्ता विशसिता निहन्ता क्रयविक्रयी । संस्कर्त्ता चोपहर्त्ता च खादकश्चाष्टघातकाः ॥ धनेन क्रायिको हन्ति खादितश्चोपभोगतः । घातको वधबन्धाभ्यामित्येष त्रिविधो वधः ॥ मांसस्यादर्शनं स्वस्मादविदग्धं न भक्षयेत् । तस्मादविधिना मद्यं मांसं सेवेत न क्वचित् ॥ विधिवत्सेवितं देवि तस्मात्त्वं प्रसीदसि । नान्यथा विधानं सत्यमेतद्वरानने ॥ इत्यं वाऽप्यविधानेन मद्ये दये प्रमादतः । विधिमार्गेण सेवन्ते पापेन न लिप्यते ॥ अधुनाऽन्यत् किं सुरापानसेकं शृणु प्रिये । औषधं त्रिसुखोपायः कुक्षयाक्लेषु रोगिणः ॥ यन्मसुधोः फलं देवि कनकाख्यं च सौरभम् । कुशाग्रोऽप्यूर्द्ध्वं विनताख्यं जनस्तस्यादनुत्तमः ॥ कुजगाख्यं विसर्गं विमर्द्ये वीक्षा निपाययेत् । प्रमाणानि मतान्देवि नष्टान्यानि च तुभिः ॥ देवताभ्यः पितृभ्यश्च मधुदातास्ततायते । ता

श्रेष्ठम् ॥

सुराङ्गना । स्त्री॰ देवपत्न्याम् ॥ अप्सरसु ॥

सुराचार्यः । पुं॰ बृहस्पतौ ॥ सुराणामाचार्यः ॥

सुराजक: । पुं॰ भृङ्गराजे ॥

सुराजा । पुं॰ शोभननृपे ॥

सुराजीवी । पुं॰ शौण्डिके ॥

सुरानन्दः । पुं॰ हरौ । सुराणामानन्दयत्यसुरप्रहारैरिति तथा ॥ क्वि सुरया॰ सुरायां आनन्दोऽस्य ॥

सुरापः । वि॰ मद्यपे । सुरापानकर्त्तरि ॥ सुरां पिबति । पा॰ । गापोष्टक्॰ पिबतेः सुराशी॰ध्वोरिति वाच्ये टक् । टित्वात् स्त्रियां ङीप् । सुरापी ॥ अब्राह्मणाय सिद्धं सुरापः स्यादन्यत्र: । सुवर्णपारीसुनखीदुमर्ज्ञाग्रसस्य ग: ॥

सुरापगा । स्त्री॰ गङ्गायाम् ॥

सुरापाणम् । न॰ मद्यपाने ॥ सुरायाः पानम् अपदेशे ॥ वाभावकरणयोरिति पक्षे णत्वम् ॥

सुरापाणाः । पुं॰ भुक्ति॰ प्राच्येषु । पूर्वदेशस्थेषु ॥ पीयतद्भिरपानम् करणे ल्युट् । सुरापानं येषाम् । पानन्देशे॰ इ॰ णत्वम् ॥

सुरापानम् । न॰ सुरापाणे । मद्यपाने ॥ सुरायाः पानम् । वाभावकरणयोरिति पक्षे णत्वाभावः ॥ ब्राह्मोज्झितावेदनिन्दाकौटसाक्ष्यं सुहृद्वधः । गर्हितानाद्ययोर्जग्धिः सुरापानसमानि षट् ॥

सुराभाग: । पुं॰ सुरायाम् । सुराया भागे ॥

सुरामण्डः । पुं॰ सुराया अग्रभागे । कारोत्तरे ॥ सुराया मण्डः ॥

सुरारिः । पुं॰ दैत्ये । सुराणाम् अरिः ॥

सुरारिहा ।) सुरारिहन्ता ।) पुं॰ विष्णौ । श्रीकृष्णे ॥ सुरारीन् हन्ति ॥ सुरारीणां हन्ता ॥

सुरार्हम् । न॰ हरिचन्दने ॥

सुरालयः । पुं॰ सुमेरुपर्वते । स्वर्गे । सुराणामालयः ॥ सुराणां निलये ।

सुराश्रयः । पुं॰ स्कन्दे ॥

सुराष्ट्रः । पुं॰ देशविशेषे । सूरत॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ शोभनोपवर्त्तने ॥

सुराष्ट्रजः । पुं॰ कृष्णमुद्गे ॥ विषविशेषे ॥ न॰ तुवरिकायाम् । सौराष्ट्रमृदि ॥ सुराष्ट्रे जातम् । जनी॰ । सप्तम्यां जनेर्डः । त्रि॰ तद्देशजाते ॥

सुराष्ट्रजा । स्त्री॰ तुवरिकायाम् । सौराष्ट्र्याम् ॥ टाप् ॥

सुराह्वः । पुं॰ देवदारुणि ॥ मरुवके ॥ हरिद्रुवृक्षे ॥

सुरी । स्त्री० देवाङ्गनायाम् ॥ पुरः सुरीणांभयकीत्तमानवी ॥

सुरुङ्ग : । पुं० शोभनाङ्गे ॥

सुरुङ्गा । स्त्री० सुरङ्गायाम् । सन्धिलायाम् । सन्धौ । सौध० सू० प्र० खातविशेषे ॥

सुरुङ्गाहि : । पुं० सन्धिचौरे । कुम्भिले ॥

सुरुच् । त्रि० अतिकमनीये ॥

सुरूप । त्रि० शोभनरूपयुक्ते । सुन्दरे । रुचिरे । मनोज्ञे । मनोरमे । शोभनं रूपं यस्य : ॥ विदुषि । विपश्चिति । न० तूले ॥

सुरूपा । स्त्री० भार्ग्याम् । शालपर्ण्याम् ॥ सुन्दर्य्याम् । रुचिरायाम् ॥ मनोरमायाम् । शोभनंरूपंयस्याः ॥

सुरूपक : । पुं० गर्दभाण्डे । कू० वे० चन्द्र : ॥

सुरेज्य : । पुं० बृहस्पतौ ॥

सुरेज्या । स्त्री० तुलस्याम् ॥

सुरेन्द्र : । पुं० इन्द्रे ॥

सुरेन्द्रजित् । पुं० गरुडे ॥ सुरेन्द्रं जयति । जि० । क्विप् । तुक् । इन्द्रजिति ॥

सुरेभ : । पुं० देवहस्तिनि ॥ शोभनहर्षे । न० रङ्गे । मृदङ्गे ।

सुरेवट : । पुं० रानपूगे सुनिपूगे ।

सुरेश : । पुं० भगवति । विष्णौ । शिवे ॥ सुराणामीश : स्वामी ।

सुरेशलोक : । पुं० ब्रह्मलोके ॥ यथा । नयत्र वैकुण्ठकथासुधापगानसाधवोभागवतास्तदाश्रया : । नयत्र यज्ञेशमखामहोत्सवा : सुरेशलोकोपिनवैससेव्यतामितिदेवीभागवतम् ॥

सुरेश्वर : । पुं० इन्द्रे ॥ शिवे । च हराचार्य्यशिष्यविशेषे । वार्त्तिककारे ॥

सुरेश्वरी । स्त्री० दुर्गायाम् । मन्दाकिन्याम् ॥ सुराणामीश्वरी ॥

सुरेष्ट : । पुं० बकवृक्षे । शिवमल्लाम् ॥ शाले ॥ सुरपुन्नागे ॥

सुरेष्टा । स्त्री० ब्राह्म्याम् ॥

सुरोत्तम : । पुं० सूर्य्ये ॥ त्रि० देवश्रेष्ठे ॥

सुरोत्तर : । पुं० चन्दने ॥

सुरोद : । पुं० सुरासिन्धौ । सुरासमुद्रे । सुरा० उदकं यस्य । उत्तरपदस्थोदकस्योदादेश : ॥

सुलक्षण : । त्रि० शोभनलक्षणविशिष्टे ॥

सुलक्षणा । स्त्री० उमाया : सखीविशेषे ॥

सुलभ : । पुं० विष्णौ ॥ यथा । पत्रे पुष्पे फलेतोयेह्यक्रीतलभ्ये सदैवसत्सु । भक्त्यैकलभ्ये पुरुषे पुराणे मुक्त्यै कथं न क्रियते प्रयत्न : इति महाभारतम् ॥ त्रि० अनायासप्राप्ये । सुखेनलभ्यते० इति । ईष

दु : सुष्ठिरितलमे : खल् ॥

सुलभा स्त्री० तुलस्याम् ॥ धूम्रपत्रायाम् ॥ माषपर्ण्याम् ॥

सुललाटः । त्रि० शोभनभालविशिष्ट । ललाटेयच्छइश्यन्ते चतुष्कि द्रव्ये क्षरिखिन्नास्य तत्चतुर्थे खासौ भाग्यविशिष्टे ॥

सुललितम् । न० मात्राछन्दोविशेषे ॥ द्विजवरयुगमिहरचयविलसुभगण मयकलय । सुललितफलितरसपदि सरसिजसुखिभवतियदि । अगतिविहितसुललितमितिवरफणिपतिरिति वदति ॥ यथा । प्रविचल कुवलयनयनकलनिखिलतरविंसन ... दरितनयनिवहदमनयमनविविधभयशमन । मयिकरसुपनसुचिरमभिनवजलधररुचिर ॥ त्रि० अतिसुभगे ॥ सुकोमले ॥

सुलिपा । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

सुलोचनः । पुं० श्रीकृष्णे ॥ शोभनलोचनं नयनं यस्य सः ॥ मृगे । हरिणे ॥ त्रि० शोभननेत्रविशिष्टे ॥ शोभने लोचने यस्य सः ॥

सुलोचना । स्त्री० सुनेत्रायाम् ॥ माधवराजपत्न्याम् ॥

सुलोमशा । स्त्री० काकजङ्घायाम् ॥ त्रि० शोभनलोमयुते ॥

सुलोमा । स्त्री० मांसच्छदायाम् ॥ ताम्रवल्याम् ॥

सुलोहकम् । न० पित्तले ॥

सुलोहितः । पुं० सुन्दररक्तवर्णे ॥ त्रि० तद्वति ॥

सुलोहिता । स्त्री० अग्निजिह्वाविशेषे ॥

सुवक्षाः । पुं० वनवर्व्यामि ॥ न० सुन्दरानने । त्रि० तद्वति ॥

सुवचनम् । न० सुप्रलापे । शोभनोक्तौ ॥ शोभनं वचनम् ॥

सुवचाः । त्रि० वाग्मिनि ॥ सुष्ठु वक्ति । वच० । सर्वधातुभ्योऽसुन् ॥ यद्वा । मिथुनेऽसि : । उपसर्गविशिष्टोधातुर्मिथुनम् । सुप्रास्त्रीयमथ्मेऽसि : । खरेभेद : ॥

सुवदनः । पुं० श्रीगणेशे । शोभनं वदनमस्य ॥ त्रि० सुन्दराननवति ॥ न० शोभनानने ॥

सुवदना । स्त्री० सुन्दराननविशिष्टायांनार्याम् ॥ छन्दश्छन्द : २० प्रभेदे ॥ ज्ञेयासप्ताश्वषड्भिर्मरभनययुताभ्लौग : सुवदना ॥ यथा । प्रत्याहृत्येन्द्रियाणांत्वदितरविषयान्नासायनयना० त्यांध्यायन्तीनिकुञ्जे परतरपुरुषं हर्षोत्थपुलका । आनन्दाश्रुप्लुताक्षीवसतिसुवदना योगैकरसिका० कामारिर्न्यस्तकामानन्तरकारिपोराधामनसखी ॥ सुष्ठु शोभनं वदनं यस्याः सा ॥

सुवन : । पुं॰ दिक्पनाथे । सूर्ये । व ह्नौ ॥ सूते॰ सुवसेधा । सुक्ष्माधि गर्भविमोचने । भ् सूष प्रसवजिम्य स्कन्दसीतिक्युन् ॥

सुवया : । स्त्री॰ प्रौढायाम् ।

सुवर्च्चक : । पुं॰ सर्ज्जिकाक्षारे ॥

सुवर्च्चला । स्त्री॰ सूर्यपत्नीविशेषे । मस्तायाम् । स्वसायाम् । ब्राह्मयाम् । आदित्यभक्तायाम् । क्षुद्रदु ल॰ द्रु॰ प्र॰ ग्रामे । अस्यागुणा यथा । सुवर्च्चलाहिमारूक्षास्वादु पाकरसागुरु : । अपित्तलाकटु : क्षाराविष्टम्भकफवातजित् ॥ अ न्यातिक्ताकषायोष्णासराकृष्णाकटु : । निहन्तिकफपित्तास्रश्वा सकासारुचिज्वरान् । विस्फोटकु ष्ठमेहास्रयोनिदकृमिपाण्डुता ॥

सुवर्च्चा । त्रि॰ दीप्तिमति । अति तेजस्विनि । यथाऽनंचचौयवस ॥

सुवर्च्चिक : । पुं॰ सर्ज्जिकाक्षारे ।

सुवर्च्चिका । स्त्री॰ जतुकायाम् । त स्वत्वचायाम् । जतुकायाम् । शि ग्राम्यायाम् । सर्ज्जिकाप्रभेदे । सौरा॰ द्रु॰ भा॰ प्र॰ । सुवर्च्चि कासर्ज्जिकावद्विज्ञ्यागुणतोजनै:॥

सुवर्च्ची । स्त्री॰ सर्ज्जिकाक्षारे ।

सुवर्ण : । पुं॰ स्वर्णकर्षे । विष्णौ । हेमाद्रौ । हेम । षोडशमाषिकु । षोडशमाषे : परिमितेपरि माणविशेषे । सुवर्णालौ ॥ सुव र्णनामनिधन्ते । धत्तूरे । जम्बु द्वीपवत्॰ समुद्रात्सर्वतो निदी पविशेषे । कर्णगुग्गुलौ ॥ न॰ सोना॰ द्रु॰ भा॰ प्र॰ धातुवि शे । तत्पर्य्यायायथा । स्वर्णं सुव र्णंकनकंहिरण्यंहेमहाटकम् । तपनीयंशातकुम्भंगाङ्गेयंभर्मकर्बु रम् । चामीकरंजातरूपंमहारज तकाञ्चने । रुक्मंकार्तस्वरंजाम्बू नदमष्टापदोस्त्रियामिति । तस्यथा यैस्वसर्वदेवतात्मकत्वहीनरामाय र्षे॰ सप्ताभारवैषपरशुरामंप्रति शिष्टयावयम् । सर्वरत्नानिनिर्म थ्यतेजोराशिसमुत्थितम् । सुवर्ण मेभ्योविप्रेन्द्ररत्नंपरमनुत्तमम् । एतस्मात्कारणाद्देवगन्धर्वोरगराक्ष सा : । मनुष्याश्चपिशाचाश्चप्रयता धारयन्तितत् । तथा । तस्मात्स र्वपवित्रेभ्य : पवित्रंपरमंस्मृतम् । तथा । अग्निर्देवताःसर्वा : सु वर्णस्तदात्मकम् । तस्मात्सुव र्णंददताद्त्ता : स्यु : सर्वदेवता : । तस्मात्पादेनधार्यम् । पाणौवा सिर्धिपि॰ गुणावास्यद्रष्टव्या : ॥ कृष्णागुरुणि । हरिचन्दने । सा र्षगैरिके । विल्ने । धने । नाग केशरे । पुं॰ न॰ हेमाद्रौ । यथौ तिरत्तिकापरिमितेस्तर्षे ॥ त्रि॰

उत्कृष्टवर्णे ॥ शोभनोवर्णः स्तुतिर्वासुष्ठुवर्णनंवा । वर्णवर्णने । घञन्तः । एरच् ॥
सुवर्णकः । पुं॰ आरग्वधवृक्षे ॥ सुवर्णः शोभनोवर्णोऽस्य ॥ न॰ पित्तले ॥
सुवर्णकदली । स्त्री॰ चम्पककदल्याम् । चम्पकरम्भायाम् । चम्पाकेला॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥
सुवर्णकारः । पुं॰ स्वर्णकारे ॥
सुवर्णकेतकी । स्त्री॰ हेमकेतक्याम् ॥
सुवर्णगैरिकम् । न॰ गैरिकप्रभेदे । स्वर्णधातौ । सुरक्तके । सन्ध्याभ्रे । सोनागेरू॰ पीलागेरू॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ सुवर्णगैरिकमन्यत्तु रक्तं स्यात् । ततो गैरिकात् ॥ अश्मगुणाः । गैरिकं मधुरं शीतं कषायं व्रणरोपणम् । विस्फोटार्शोऽग्निदाहघ्नं स्वर्णाद्धिकं शुभम् ॥
सुवर्णनकुली । स्त्री॰ महाज्योतिष्मत्याम् ॥
सुवर्णपुष्पः । पुं॰ राजतरुण्याम् ॥
सुवर्णप्रसरम् । न॰ एलवालुके ॥
सुवर्णमाक्षिकम् । न॰ स्वर्णमाक्षिके ॥
सुवर्णयूथी । स्त्री॰ सुगन्धायाम् । हेमपुष्पिकायाम् । सोनजुही॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥
सुवर्णवणिक् । पुं॰ अम्बष्ठवैश्यकन्यायांजातेवर्णसङ्करजातिविशेषे । कथञ्चिद्विशेषस्य संसर्गात्स्वर्णकारिणः । स्वर्णचौर्यादिदोषपतितो ब्रह्मशापतः ॥
सुवर्णवर्णः । पुं॰ विष्णौ । त्रि॰ स्वर्णवर्णे ॥ सुवर्णस्य वर्णोऽस्य ॥
सुवर्णवर्णा । स्त्री॰ काम्बल्याम् । हरिद्रायाम् ॥
सुवर्णबिन्दुः । पुं॰ विष्णौ । हरौ ॥ बिन्दवोऽवयवाः सुवर्णसदृशा अस्य ॥ शोभनं वर्णमक्षरम् बिन्दुश्च यस्मिन्मन्त्रे तदात्मकोवा ॥
सुवर्णा । स्त्री॰ स्वर्णक्षीर्याम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ वाट्यालके ॥
सुवर्णाह्वः । पुं॰ नागकेशरे । धत्तूरे ॥
सुवर्णी । स्त्री॰ आखुपर्ण्याम् ॥
सुवर्स्म । न॰ काञ्जिके ॥
सुवल्लिः । स्त्री॰ सोमराज्याम् ॥ शोभनावल्लिरस्याः ॥
सुवल्ली । स्त्री॰ सोमराज्याम् ॥ कट्व्याम् ॥
सुवसन्तः । पुं॰ मधूत्सवे चैत्र्याम् ॥
सुवसन्तकः । पुं॰ वासन्त्याम् । मदनोत्सवे ॥
सुवहः । त्रि॰ सुखवाह्ये । सुखेन वहति । वह॰ । पचाद्यच् । पुं॰

वायो: प्रभेदे ॥

सुवहा । स्त्री० गोधापद्याम् ॥ सुवहल्यामोदम । वह०। अच्। टाप्॥ शल्लकीद्रुमे ॥ एलापर्णाम् । तुलस्याम ॥ कोवाथाम् ॥ रास्नायाम् ॥ शेफालिकायाम् ॥ त्रिवृतायाम् ॥ नीलसिन्धुवारकी ॥ रुद्रजटायाम् । हंसपद्याम् ॥ मुसलल्याम् ॥

सुवास: । पुं० शोभनगन्धे ॥ उत्तमनिवासे ॥

सुवासा । त्रि० । निर्मलवाससि ॥

सुवासिनी । स्त्री० अढाल्यवय: स्त्रियाम् । चिरण्टाम् ॥ सुपतीव यसलि पित्रगेहे । तच्छोभा । सुष्ठुवासा विद्यतेऽस्मिन् । चवीतं च्यासत्यर्थे । पित्रादिताच्छेदेविधिवाचा एं रकुमारिका: । सुवासिन्योगर्भिण्य: सवयोनाक्षिसुवती । इति ।

सुविक्रम: । पुं० सुष्ठुपादविन्यासे ॥ विक्रमत्यसौ इवनामनगजतिश्च विगतिसद्यत्वम् । त्रि० तद्वति ।

सुविज्ञ: । त्रि० अतिनिपुणे ।

सुविज्ञेय: । त्रि० सम्यग्ज्ञातुं शक्ये ॥

सुविदत्रम् । न० कुटुम्बे ॥ सुष्ठु वेधि । विदत्राणि । सुविदे कत्र ॥

सुविदित: । त्रि० प्रख्याते ॥

सुविधि: । पुं० उत्तमविधाने ॥ यज्ञविशेषे ॥

सुविनीत । त्रि० अतिविनयविशिष्टे

सुविनीता । स्त्री० सुशरायाम् ॥

सुवीथम् । न० खसूखसे । त्रि० सावुवीजि ॥

सुवीर: । पुं० देवविशेषे । त्रि० सुवीरे ॥ शोभनविविधामुरागतयोऽस्य ॥ शोभनवीर्येमिति ॥

सुवीरकम् । न० सौवीराञ्जने पुं० एलवीरकवृ ॥

सुवीरजम् । न० सौवीराञ्जने । सुवीरजातम् । अनी० । ड: ॥

सुवीराम्लम् । न० काञ्जिके । सुवीरेषु यवभुतम्लम् । शाकपार्थिवादि: ॥

सुवीर्य्यम् । न० बदरे ॥ उत्तमवीर्य्ये । त्रि० तद्वति ॥

सुवीर्य्या स्त्री० नाडीहिङ्गुनि ॥ वनकार्पासाम । महाशतावर्य्याम् ॥

सुवृत्त: । पुं० शूरणे ॥ त्रि० सदाचारनिष्ठे ॥ सुष्ठु वर्त्तुले ॥ रिवर्त्तुले ॥

सुवृत्ता । स्त्री० काकजोद्राचायाम् ॥ शतपत्र्याम् ॥

सुवृष्टि: । स्त्री० समयोचितशोभनवर्षे ॥

सुवेगा । स्त्री० महाज्योतिष्मत्याम् ॥

सुवेल: । पुं० त्रिकूटाचले ॥ त्रि०

दिनासन : किल्वादिचिह्नशीभ्यादि
मासम्प्रपारणम् ॥
सुषुम्णा । स्त्री॰ नाडीविशेषे ॥
साध । इडापिङ्गलयोर्मध्ये वर्त्तमा
ना॰ पृष्ठवंशान्तर्गतानाडी॰ सुषु
म्णेत्युच्यते ॥ शोभनं सुखं सुख
यत्याम् ॥ पुं॰ ॥
सुषेण : । पुं॰ करमर्दे ॥ विष्णौ
सुग्रीवश्वशुरे ॥ ताराया अभिभा
वके : पितरि ॥ वैद्ये ॥ शोभ
ना सेना यस्य । पतितं सामगोदि
तिषत्वम् । रषाभ्यामिति णत्वम् ॥
सुषेणिका । स्त्री॰ कृष्णत्रिवृतायाम्
॥ सुष्ठु सेनयति । सेनाशब्दात्॰
तत्करोति इति णिच् । ण्वुल्
। पतितं सामगोदितिषत्वम् । ण
त्वम् । स्वार्थे कन् ॥
सुषवी । स्त्री॰ किरात ।
सुषमा । स्त्री॰ नदीभेदे ॥
सुष्ठु । अ॰ प्रशंसने ॥ सत्यर्थे ॥
सुतिष्ठति॰ सुस्थानं वा॥ ष्ठा॰ । अप
दुसुषुभ्यस्तिकुः । सुषामादित्वा
त् षत्वम् ॥
सुसंयत । त्रि॰ क्षमासंयमे । यथावि
धि संयमविशिष्टे ॥
सुसंवृत : । त्रि॰ सिद्धे ॥ अतिनि
गूढे । पापानिर्पांदविशारदैः।नाः
सुसंवृताः धर्मविद्भ्यास्तु कार्याः ॥
सुसंस्कृत : । त्रि॰ घृतादिनानाद्रव्ये

णप्रयत्नत : सुपक्वे व्यञ्जनादौ । प्र
यत्ने ॥ सुष्ठुसंस्कृ यतेस्म कर्म
णि क्त : । सम्परिभ्यामितिसुट् ॥
सुसंस्थान : । त्रि॰ शोभनाकृतौ ॥
सुसत्या । स्त्री॰ जनकभार्यायाम् ॥
सुसम्पत्॰द् । स्त्री॰ परभागे ॥
सुसमक्ष : । त्रि॰ अलङ्कृते
सुसह : । त्रि॰ दु : सहभिन्ने ॥
सुसाध्य : । त्रि॰ सुकरे ॥
सुसार : । पुं॰ रक्तखदिरे ॥ मणिवि
शेषे ॥ त्रि॰ अतिशयसारवति ॥
शोभन : सारोऽस्य ॥
सुसारवत् । न॰ स्फटिके ॥
सुसिकता । स्त्री॰ शर्करायाम् ॥ शो
भनवालुकायाम् ॥
सुसीमा स्त्री॰ साधु सीम ॥ उत्ता
हरणादि ॥
सुसेव : । त्रि॰ सुष्ठु सेवितुं योग्ये ॥
सुस्थ : । त्रि॰ नीरोगे । स्वस्थे ।
सुस्थता स्त्री॰ आरोग्ये ॥
सुस्थिर : । त्रि॰ चाञ्चल्यरहिते । स्थि
रतरे ।
सुस्वा । स्त्री॰ खड्गधारी । खिसारो॰
पू॰ प्र॰ शमीधान्ये । सुसीदुर्गा
सताकुचाकयाश्विपद्मागुदरिति॰
राजनिर्घण्ट : ॥
सुस्नात : । पुं॰ यज्ञान्तस्नानकृति ।
त्रि॰ सुन्दररूपेण कृतस्नाने ॥
सुस्नातक : । पुं॰ शोभनस्नातके ।

सुस्मित । त्रि० सुन्दरेषद्धास्ययुक्ते ॥
सुस्वादु : । त्रि० सुमधुरे ॥
सुस्वस्ति : । पुं० बौद्धभेदे ॥
सुहित : । त्रि० विहिते ॥ तृप्ते ॥
सुहिता । स्त्री० अग्नेर्जिह्वाविशेषे ॥
सुहृत्तम : । त्रि० उपकारानपेक्ष्योपकारके ॥
सुहृत्प्राप्ति : । स्त्री० सांख्याख्यायां सिद्धौ । सुहृद्गुरुशिष्यसब्रह्मचारिणां संवादकाभ्यामाप्ति : । न्यायेन स्वयं परीक्षितमप्यर्थं तावन्न श्रद्धत्ते । यावद्गुरुशिष्यसब्रह्मचारिभि : सह न संवादयति ॥
सुहृत् । पुं० मित्रे । सदैवानुगते ऽपकारे सत्यप्यविक्रियानां प्रायशो हितसुहृद : स्वजन : ॥ शस्तचित्ते । प्रत्युपकारनिरपेक्षतयोपकारिणि । प्रत्युपकारमनपेक्ष्य पूर्वं स्नेहसम्बन्धं विनैवोपकर्त्तरि । उपकारे । सम्बन्धिनि । शोभनं हृदयमस्य । सुहृद्दुर्हृदाविति साधु : । सखायौ । यथाऽसुवि धार : । चन्द्रश्चन्दनमिन्दुधामधवल धारा स्त्री हरिणाक्षी मदोत्सुखरा विलासविपिनाद्यानानसमोदया : । मन्दध्वानघनोदयादि सम न्दा : कदम्बानिला : शृङ्गारप्र रवाद्यथास सुहृदो नार्यो वितार्यचि ता : । कामस्य सुहृद : सखाया नार्यो वितार्यचिता : । सर्वेषां तदुपकारकत्वात् ॥ सर्वान्तर्यामिणि ॥
सुहृदय : । त्रि० सुचेतसि । सहृदये । हृदयालौ ॥ शोभनं हृदयमस्य । मित्रत्वाविवक्षायां हृदयस्य हृदाय : ॥
सुहृद्बल : । पुं० शुचितादौ० मित्रसमूहे ॥ यथा । शुचितात्यागिताशौर्यं समानसुखदुःखिता । अनुरागश्च दाक्षिण्यं सत्यता च सुहृद्गुणा : ॥
सुहोत्र : । पुं० वानरविशेषे ॥ चन्द्रवंशोद्भवविदुरराजपुत्रे ॥
सुह्म : । पुं० जातिविशेषे ॥ पुं० भूम्नि० देशविशेषे । सुह्मानामभिजनो देश : । सुह्मा : । यथोक्तम् । लुपि युक्तवद्भाव : ॥
सू : । पुं० प्रसवे । सवनम् । षूङ् प्राणिप्रसवे । क्विप् ॥
सूक : । पुं० वायौ ॥ वाणे ॥ उत्पले ॥
सूकर : । पुं० वराहे । शूकरे । ग्रामचारि । मृगविशेषे ॥ सवनम् । षूङ् प्राणिगर्भविमोचने । सम्पदादि : । सुयं प्रसवं करोति । अच्चो केचित् टः ॥
सूकरी । स्त्री० घृष्टिविशेषे ॥ वराहक्रान्तायाम् ॥ शूकरप्रियायाम् ॥
सूक्ष्म । न० अध्यात्मे ॥ त्रि० अणौ

राधे ॥ शोभनोक्तिविशिष्टे ॥ वेदोक्तस्तोत्रमन्त्रादौ ॥

सूक्तवाक: । पुं॰ इदंद्यावापृथिवीभद्रमभूदित्यादिके मन्त्रे ॥ मन्त्रभावे । सुभाषिते । सूक्तवक्ति । वच॰ । घञ् ॥

सूक्ता । स्त्री॰ पिकाख्याम् । सारिकायाम् ॥

सूक्ति: । स्त्री॰ शोभनोक्तौ ॥

सूक्ष्म: । पुं॰ कपटे ॥ कतके ॥ सूक्ष्मात्मनि ॥ जातिक्रियादिप्रवृत्तिनिमित्तशून्यत्वान्मनोवागादीन्द्रियागमगोचरे परमात्मनि ॥ आकाशे ॥ सूक्ष्मोऽणुपरिमाणकस्मिंश्चित् । तत्र । युगपदशेषशरीरव्यापिवेदनानुपपत्तेः सिद्धः ॥ न॰ कैतवे ॥ शाठ्ये । अध्यात्मे । सूक्ष्मशरीरे ॥ अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । कुतोपि लक्षितः सूक्ष्मोऽप्यर्थोऽन्यस्मै प्रकाश्यते । धर्मेण केनचिद्यत्र तत्सूक्ष्मं परिचक्षते ॥ कुतोऽप्याकारादिङ्गिताद्वा सूक्ष्म: स्थूलमतिसंवेद्य: । उदाहरणम् । वक्त्रस्यन्दिस्वेदबिन्दुप्रबन्धैर्दृष्ट्वा भिन्नं कुङ्कुमं कापि कण्ठे । पुंस्त्वं तन्व्या व्यञ्जयन्ती वयस्या स्मित्वा पाणौ खड्गलेखां लिलेख ॥ अत्रासिस्मितसाचिव्यञ्जनयापि चित्तं पुरुषायितमनिजतालिखनेन धैर्यात्यादिमिति सूचितं पुंसा मेवकृपाणपाणित्वयोग्यत्वात् । यथा वा । सङ्केतकालमनसं विटं ज्ञात्वा विदग्धया । ईषन्नेत्रार्पिताकूतं लीलापद्मं निमीलितम् ॥ अत्र जिज्ञासितः सङ्केतकालः कयापि इङ्गितमात्रेण विदित्वा निशासमयशंसिना कमलनिमीलनेन लीलया प्रतिपादितः ॥ त्रि॰ अल्पे । स्तोके ॥ इन्द्रियागोचरे ॥ सूच्यते । सूच पैशून्ये । सूचि: क्मिन् ॥

सूक्ष्मकृष्णफला । स्त्री॰ मध्यमजम्बूवृक्षे ॥

सूक्ष्मतण्डुल: । पुं॰ खसखसे ॥

सूक्ष्मतण्डुला । स्त्री॰ पिप्पल्याम् ॥

सूक्ष्मदर्शी । त्रि॰ प्रतिभे ॥ कुशाग्रीयमतौ । प्रत्युत्पन्नमतौ । विशेषज्ञे । इन्द्रियेभ्य: परा ह्यर्था इत्यादिप्रकारेण सर्वविशेषसूक्ष्मतापारम्पर्यदर्शनेन । परं सूक्ष्मं द्रष्टुं शीलमस्य इति अस्मिन् ॥

सूक्ष्मदल: । पुं॰ देवसर्षपे ॥

सूक्ष्मदला । स्त्री॰ दुरालभायाम् ॥

सूक्ष्मदारु । न॰ पिलिङ्गे ॥ तनुकाष्ठे ॥

सूक्ष्मपत्र: । पुं॰ धान्यके ॥ वनजीरके ॥ देवसर्षपे ॥ लघुबदरे ॥ सुरपर्णे ॥ वनबर्बरिम् ॥ लोहितेषौ । ताम्रचूडे । कुशरन्ध्री । कुकुरौ धा॰ दू॰ भा॰ दि॰ ॥ चावलद्य

। स्वर्णपुष्पे । न० चितुन्नके ॥ सूक्ष्मपर्णे ॥

सूक्ष्मपत्रकः । पुं० सूक्ष्मपर्णे ॥ खर्जूरेक : ।

सूक्ष्मपत्रा । स्त्री० शुद्रकन्नम् ॥ शतावर्याम् । दीर्घपत्रायाम् । डिडाम् ॥

सूक्ष्मपत्रिका । स्त्री० शतपुष्पायाम् ॥ शतावर्याम् । क्षुद्रोपोदिकायाम् । दुरालभायाम् । पाकाशमांसाम् ॥ लघुब्राह्म्याम् ॥

सूक्ष्मपत्री० स्त्री० पाकाशमांसाम् ॥

सूक्ष्मपर्णी । स्त्री० जीर्णदारुणि । जीर्णफलन्याम् ॥ डिङ्गाम् ॥

सूक्ष्मपर्णी । स्त्री० रामदूत्याम् । नागदन्तिकायां ॥

सूक्ष्मपिप्पली । स्त्री० वनपिप्पल्याम् ॥

सूक्ष्मपुष्पी । स्त्री० यवतिक्तायाम् । गर्भे ।

सूक्ष्मप्रयत्नः । पुं० हिरण्यगर्भे ।

सूक्ष्मफलः । पुं० भूकर्बुदारे ॥

सूक्ष्मफला । स्त्री० तामलक्यां ॥

सूक्ष्मबदरी । स्त्री० भूबदर्यां ॥

सूक्ष्मभुवनाष्टकम् । न० अमरपुरविशेषे ॥ यथा । सूक्ष्मामरपुराण्यष्टौ वुद्धीपैशाचमादितः । राक्षसयाक्षगान्धर्वमाहेन्द्रसमर्हणिमत् ॥ सौम्य प्राजेश्वरब्राह्मं दीप्तपरमयाश्रियेति । चूर्णितञ्च० सूक्ष्मभुवनाष्टकम् । तेषु पैशाचमादितस्त्वादौ पैशाचम् । ततो राक्षसादि । ब्राह्मं दीप्तंपरमयाश्रियेति । महर्षिमतो माहेन्द्रादप्यस्तथाय । अधिकाकाश्चि ॥ इ० स० स० ता ।

सूक्ष्मभूतम् । न० अपञ्चीकृताकाशादिभूते ॥

सूक्ष्ममर्चकः । पुं० मयूरे ॥

सूक्ष्ममूला । स्त्री० जयायाम् । वैजयन्तिकायाम् । वाचि० वृ० प्र० पुष्पकले सूक्ष्ममूलमयः ॥

सूक्ष्मबदरी । स्त्री० भूबदर्याम् ॥

सूक्ष्मवल्ली । स्त्री० जतुकायाम् ॥ ताम्रवल्याम् ॥

सूक्ष्मवल्कम् । न० शस्त्रावरणे ॥

सूक्ष्मवीजः । पुं० खसखसे ॥

सूक्ष्मशयः । पुं० किणे ॥

सूक्ष्मशरीरम् । न० सप्तदशावयवे लिङ्गशरीरे ॥ विज्ञानमयमनोमयप्राणमयकोशाः । ज्ञानेन्द्रियाणि यागाक्षिप्रधानाः । एतत्कोशत्रयमिलितसत्० सूक्ष्मशरीरमित्युच्यते । यथाह भगवतीऽस्मादिद्रं प्रतिदर्शनीतायाम् । ज्ञानेन्द्रियाणि पञ्चैव पञ्चकर्मेन्द्रियाणि च । प्राणादि पञ्चकञ्चैव धिया च सहितं मनः ॥ एतत्सूक्ष्मशरीरस्यान्मलिङ्गं यदुच्यते । इति । सूक्ष्मशरीरत० शरीरस्य ॥

सूक्ष्मशर्करा । स्त्री॰ वालुकायाम् ॥

सूक्ष्मशाखः । पुं॰ बाबबुरे ।

सूक्ष्मशालिः । पुं॰ धान्यविशेषे । सूचिशालौ ॥

सूक्ष्मषट्चरणः । पुं॰ पक्ष्मयूके ॥

सूक्ष्मा । स्त्री॰ यूथिकायाम् ॥ वालुकायाम् ॥ क्षुद्रैलायाम् ॥ करुण्याम् । सूचि अनिक्लटाप् ॥ धात्वात्मकोत्तराधिवासिन्यामन्या- याम् ॥

सूक्ष्मैदपम् । न॰ शिल्पविद्याप्रसिद्धपद्मविशेषे ॥

सूक्ष्मैला । स्त्री॰ उपकुञ्चिकायाम् । त्रिपुट्याम् । चुटौ । छोटीइला यची॰ इ॰ भा॰ । अस्या गुणा यथा ॰। एलासूक्ष्मा कफश्वासकासार्शो- मूत्रकृच्छ्रहृत् । रसेतु कटुका शीता लघ्वी वातहरी मता ॥

सूचः । पुं॰ दर्भाङ्कुरे । सीव्यति । सिवुतन्तुसन्ताने । सिवेष्टचेति षट् ॥

सूचकः । पुं॰ सीवनद्रव्ये । बोधके ॥ शुनि । बौद्धे । सिद्धे ॥ खले । वायसे । बुद्धे । सिद्धे ॥ पिशाचे । कथके ॥ सूक्ष्मशालौ ॥ सूत्रधारे ॥ त्रि॰ पिशुने । दुर्जने । कर्णेजपे । परदोषप्रकाशके । परस्य सतामसतां वा दोषाणां ख्यापके ॥ सूचयति । सूचपैशुन्ये॰ द न्त्यादिरदन्तः । ण्वुल् ॥

सूचनम् । न॰ गन्धने ॥ ज्ञापने ॥ सूच॰ । ल्युट् ।

सूचना । स्त्री॰ व्यधने । वेधने । दृष्टौ । गन्धने । अभिनये । टाप्

सूचिः । स्त्री॰ व्यधिन्याम् । सूच्याम् । सुई॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ नृत्यप्रभेदे ॥ शिखायाम् । सूच्यतेऽनया । सूच॰ । अयदूः ॥ अल्प गन्धे ॥

सूचिकः । पुं॰ सौचिके । तुन्नवाये ॥

सूचिका । स्त्री॰ सूच्याम् । सीवन द्रव्ये ॥

सूचिकाधरः पुं॰ गजे । हस्तिनि ॥

सूचिकापुष्पः । पुं॰ केतक्याम् ॥

सूचिकाभरणम् । न॰ औषधविशेषे ॥

सूचिकामुखम् । न॰ अलक्तरक्ते । जलकीमङ्गरि । त्रि॰ सूच्याग्रे ।

सूचितः । त्रि॰ ज्ञापिते ॥ सङ्क्षेपतोदर्शिते । सूच॰ । क्तः ।

सूचिपत्रः । पुं॰ शितावरशाके ॥

सूचिपुष्पः । पुं॰ केतकवृक्षे ॥

सूचिरोमा । पुं॰ शूकरे ॥

सूचिशान् । पुं॰ गरुडे ॥ इ॰ ग॰ र॰ ग्नौ ॥

सूचिवदनः । पुं॰ नकुले । मशके ॥ सूचितुल्यं वदनं यस्य ॥

सूचिशालिः । पुं॰ सूक्ष्मशालौ ॥

सूची । स्त्री॰ सीवनसाधने । व्याप्ति काऽभिनयान्तरे । यद्धाराचीस्ता याम् । स्त्रिया : करणं । सीव्य तेऽनया । षिवु तन्तुसन्ताने सि वेष्टेरूचेतिष्टन् । टित्वान्ङीष् । षि॰ पिशुनदृष्टि॰ श्रीधरस्वामि न : ॥

सूचीदल : । पु॰ शितावरे ।

सूचीपत्रा । स्त्री॰ गण्डदूर्वायाम् ॥ नलदम्यायाम् ॥

सूचीपाश : । पु॰ सूचीवस्त्रनहेतुभूते छिद्रे ।

सूचीपुष्प : । पु॰ केतक्यां ॥

सूचीमुख : । पु॰ शुक्लदर्भे । व्यूह विशेषे । न॰ हीरके । नरकान्त रे । चि॰ सूच्यास्ये ॥

सूचीरोमा । पु॰ सूकरे । चि॰ सूची तुल्यरोमविशिष्टे । सूचीसदृशा निरोमाणियस्य स : ।

सूचीव्यूह : । पु॰ सूच्याकारेव्यूहवि शेषे । पिपीलिकापङ्क्तिरिवाग्र पश्चाद्भावेन॰ संहतरूपतया॰ यत्र यत्र॰ सैनिकावस्थानं॰ सपीतपनी रमुक्तम् ख : सूचीव्यूह । सेना पतीभयेसतियायात् ॥

सूच्यग्र : । पु॰ खरच्छदे । घनखण्ड॰ ह॰ गौ॰ दि॰ मा॰ प्र॰ तृण विशेषे । न॰ दर्भे । सूच्यग्र भागे ।

सूच्यग्रस्थूलक : । पु॰ तृणविशेषे । यथा । सूच्यग्रस्थूलकोदर्भोऽनूर्णा स्थलखरच्छदश्चितिरत्नमाला ।

सूच्यास्य : । पु॰ मूषिके । मशानर वीसमभेदे । चि॰ सूचीतुल्यमुखे ।

सूच्याह्व : । पुं॰ शितावरे ॥

सूत : । पुं॰ सारथौ । सुवतिगम यतिश्वान् । सू॰ । गत्यर्थस्था मस्त : । स्वष्टरि । तक्षि । ब्रा ह्मण्यांक्षत्रियाज्जाते । यथा । क्ष त्रियाद्विप्रकन्यायांसूतोभवतिजा तितइति । चर्तुविधाच्चस्वकम्यात् कन्यायव्रस्त्रोमाचप्रदर्शनार्थम् । ब्राह्मण्यांक्षत्रियात्कारवाचतनामा सजातवै । पितामहदेवस्यपृथो र्यज्ञस्यसूत्यांसोमाभिषवभूमौ सौत्येऽहनिसमुत्पन्नेनारायणांशे॰ पुराणानांवक्तरि । पौराणिके । यथोक्तंविष्णुपुराणे । तस्यतुदक्षिणे वक्त्राद्भूतस्यपितामह : । विष्णो र्वंशंपृथु मस्याभिषेचनं यथौ । तस्यवैजातमात्रस्ययज्ञेपैतामहेशु भे । सूत : सूत्यांसमुत्पन्न : सौ त्येऽहनिमहामति । तस्मिन्नेवमहा यज्ञेजज्ञेप्राज्ञोथमागध : । प्रोक्तौ तदामुनिवरैस्तावुभौसूतमागधौ । स्तूयतामेषनृपति : पृथुर्वैन्य : प्रतापवान् । इति १ अंशे १३ ऽध्याय : । वन्दिनि । सूर्ये ।

सू(रि)ष : । सुसुसुम्बवेत्यपचतव म् ॥ चदनीरिव्यचदीर्घनिर्देशा दन्यचाप्यूहितिषा ॥ यथा । सव तिरसम् । सुपरचादौ । सुषूष्या मिषेतिपोदीर्घश ॥

सूपकारः । पुं॰ पाचककरि । व लवे । आरालिके । पौदनिके । तत्सम्बयथा । कृतिताकारतस्व चोवलवान्मिष्टपाचक : । सूत्व कठिनचैवसूपकार : सउच्यते । अपिच । मिष्टपेतामपीदव : पा चकोमिष्टपाचक : । वीचमुक्तो पमसयसूपकार: सउच्यते । अपि सुवेमिक्ता: स्निग्धा : सूपकारा: समागता : । भूतोव्योयवसुप यसपाने अपस्थिता: । चन्येपित यदिकेविच्चरमिपरिचारका: । तेपि चेवंविधाएतत्व्यचोपितादमव्र- ति ॥ सूपंकरोति । क॰ । चा नंष्यण् । यदपाकोपचीविनि ॥

सूपकारपति : । पुं॰ पाचकाध्यक्ष तल्लक्षणयथा । सूपकारपतिस्तत्र प्रायोवेचशुचान्वित : । ततद्य स्वगतस्वयसकान्नाथअतत्पर: । औ दनंयोवनामन्नं तत्त्वं विधिपाचि तम् । तदेवाविधिनायुक्तं परिचा मेविषोपमम् ॥ सूपकारापाप ति : ॥

सूपधूपनम् । न॰ हिङ्गुनि ॥

सूपपर्णी । स्त्री॰ मुद्गपर्ण्याम् ॥

सूपश्रेष्ठः । पुं॰ मुद्गे ॥

सूपाङ्गम् । न॰ हिङ्गुनि ॥

सूप्य : । पुं॰ वैदले । शमीधान्ये ॥

सूमम् । न॰ पुं॰ क्षीरे ॥ नमसि ॥ सूते । वृक्षप्राणिगर्भविमोच ने । सुवतेवा । वृक्षप्राणिप्रसवे । दुःखेसुभोधिदसिध्याषूसूत्योम क् ॥ पुं॰ चन्द्रे ॥

सूर । पुं॰ सूर्ये । रवौ ॥ सुवति प्रेरयतिकर्मणिलोकम् । सूप्रेर णे । सुसूधाञ्चिभ्य : क्रन् ॥ अर्कवृक्षे । वसुदेवजनके । छत्रार्ह त्पितरिविशेषे ॥

सूरण :। पुं॰ अर्शोघ्ने । शूरणे । कन्दे ॥ वर्तते । सूरीर्षि सायाम् । बहुलमन्यत्रापीतियुच् । कर्म णिल्युड्वा ॥ बाहुलिसूरणमा यात् ॥

सरत : । त्रि॰ कृपालौ ॥ सुष्ठुरम ते । रम॰ । क्त : । बाहुलकात् पूर्वपदस्यदीर्घ : ॥ सूरोक्षुवत पतिमा । क्त : ॥ उपधान्ते ॥ सौ रमे : क्षीरसे : पूर्वपदस्यदीर्घ : । स्विल्योदनुमासिकस्तेय : ॥

सरसूत : । पुं॰ अरुणे । यक्तचा यजी ॥ सरस्वते. सत सारथि: ॥

सूरि : । पुं॰ धीरे । पण्डिते । सूऊ् ञ्चायति । सुते॰ सूयतेवा सू

कृ प्राणिगर्भविमोचने । प्राणिप्रसवे वा । सूः क्विः । बाहवे । सूर्मे ।
सूरी । पुं॰ पण्डिते । विदुषि । सूरः सूर्योऽस्त्यस्य पाण्डित्यतयाऽस्य । अ तत्त्वनिठमादित्वादिनिः । अ॰ धूमे ।
सूरी । स्त्री॰ कुन्त्याम् । पृथायाम् । सूर्यस्त्री । पुंयोगादिति ङीष् । सूर्य इत्याख्यानिषेधाय : । राजसर्षपे । राजिकायाम् ।
सूर्पणम् । न॰ चाङ्गेरे । सूर्पणा दरे । व्यु॰ ट् ।
सूर्म्य : । पुं॰ माषे ।
सूर्प : । पुं॰ प्रस्फोटने । भिन्निस्त भाजने । कुलपरिमाणे । द्रोणद्वयपरिमाणे । श्रुतिषु कलपरिमाणे । शस्ति । पचती । सूर्प्यात् कृ वेति द्यापादीत्वपाठात्सूप : ।
सूर्पणखी । स्त्री॰ रावणभगिन्याम् । सूर्पमिविचितभाजनम् । नख विदूषणे । सूर्पवन्नखाग्रितभाजने यस्याः स्त्रियागवयतिदूषयतो तिसूर्पणखी ।
सूर्पपर्णी । स्त्री॰ मुद्गपर्ण्याम् ॥ पूर्वपदादिति णत्वम् ।
सूर्पारकम् । न॰ तीर्थविशेषे । राम तीर्थे ॥
सूर्मी । स्त्री॰ पथ : प्रतिमायाम् ॥ शोभनाऽऽर्मिः । बहुव्रीहौ । सर्वतोऽक्तिन्नर्थादिति॰ गौरादित्वाद्वा ङीष् ॥ सूर्मी ज्वलन्तीमादिपि न्यूनपेसुवलयग :॥

सूर्य : । पुं॰ ग्रहवर्ये ॥ सूरे । अर्यमणि । आदित्ये । तपने । सवितरि । रवौ ॥ अस्याद्ध्यादिभिः पुलोमजावराहपुराणे । यथा । उदयाद्रि : सततं यस्मभ्यस्थानतो विव : । दण्डचक्राद्यादिभिस्तत्र भि : पूर्वयेक्षु पि : । तत्कभावप्र पन्नाग्रभवतसतवाञ्छितम् । तत्पयादेवनिर्दर्शं भक्तोभवतित स्तादृिष ॥ यस्तोन्नावाचानारता मानक्तोधरचाभ्यर्थ : ॥ यथा । सरवजन्माशी । स॰ । अन्तरिक्षम् । निर्वर्तितदुःखम् । तदारचरत्वा इतिचेतिदीर्घ : । यथा । सुवलि॰ मम विशीर्णं प्रेरयति । पूर्वरथे । अन्तरिक्षम् । निपातमात्मना धीरूढायम : । उभयचराः सूर्यवर्ये स्यादिना निपातनम् ॥ इतेरपय तिसर्व क्षमदितिधा । पूर्व प्राणि गर्भविमोचने । पूर्वदक्षिणपातनम् समानमासयो ॥ पौर्णमासी चन्द्र ॥ यथा । यदौ तत्तु दिवा प्रोक्त विपरी तन्तु शर्वरी । पौर्णमासीगतश्चन्द्र स्य इत्यभिधीयते ॥
सूर्यकान्त : । पुं॰ अग्निमणौ । अग्निगर्भे । सूर्यमणौ । ...नि । ...विशेषे । सूर्यमणौ

। पुष्परक्ते । पञ्चतपटे ॥ स्फटिके । सूर्य्यः कान्तोऽस्य ॥

सूर्य्यकान्तिः । स्त्री० पुष्पविशेषे । यथा । सूर्य्यकान्तिश्च सवर्णायोक्तु पर्य्यायश्चत्वारि शस्चन्द्रिका ॥ सूर्य्यद्युतौ ॥

सूर्य्यकाल । पुं० दिने ॥

सूर्य्यकालानलचक्रम् । न० स्वरोदय प्रसिद्धे मानशाकाशुभाशुभज्ञानार्थं सूर्य्यघटितचक्रविशेषे ॥ विवा हे च समरे रोगाणां गमने तथा ॥ सूर्य्यकालानलं चक्रं ज्ञातव्यं सुप्रयत्न तः ॥

सूर्य्यग्रहण । न० क्षितिराहौ ॥ च न्द्रकाशिदान: । यथाननाक्षो विपर्य्ययभ्रमोत्पन्नाक्षोभितया भवन्ति । एतत् पाठयितुं च शी। मल्लालंतदिव्य तदगारमाशेरि- ति ॥ सूर्य्यग्रहण ॥

सूर्य्यचः । पुं० चर्म्मविरावे । सूर्य्य चर्म्मणे ॥ यथा । सूर्य्यचः स र्पावैसिनोसोमयशिभवेत् । च न्द्रमाश्विरथ्यो नन्दनाफनं सा रम् ॥

सूर्य्यचक्रम् । न० चक्रविशेषे ॥ त स्माद्यानुसंधिप्रयाणे । सूर्य्य मदोदनगमसूत्रामपूर्वाविभवे त् । चन्द्रोन्नयोस्त्रो ... गामयोर्ग पकारयाश ॥ य (पिष्ट्रेयुसायेयो

सचान: सूर्य्यपश्चिमौ । तत्र पुष्प फलाशाय: छिदोराशिस्तुनिष्पाने ति ॥

सूर्य्यज । पुं० यमे । पिप्पली ॥ शनैश्चरे ॥ सुग्रीववानरे । क र्णे । सूर्य्यजाहृदी ॥ सूर्य्यात्मजात । स्त्री० । उ ॥

सूर्य्यजा । स्त्री० कालिन्द्याम् । यमुनायाम् ॥

सूर्य्यतनय: । पुं० यमे । शनिग्रहे । कर्णे । सुग्रीववानरे ॥

सूर्य्यतनया । स्त्री० कालिन्द्याम् । य मुनायाम् ॥ सूर्य्यसुतनया

सूर्य्यतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ॥

सूर्य्यपर्ण: । पुं० चक्रपर्ण्यो । मा दिल्लपर्णे । सूर्य्यभानितौच्या विपर्य्ययनिपवार्थियस्य ॥

सूर्य्यपुत्र: । पुं० सूर्य्यजे सूर्य्य तनये ॥

सूर्य्यपुत्री । स्त्री० यमुनायाम् ॥ यथा । यमस्वसर्न्मस्नुयमुने लोकवन्दिते । वरदाभयसंनिभ्य सूर्य्यपुत्रिनसोस्तुते ॥

सूर्य्यफलितचक्रम् । न० स्वरोदयोक्तम नुष्यातिशर्य्यार्यमनुष्यफलद्वित्रादि विशेष ॥

सूर्य्यवल्ली । स्त्री० अर्कपुष्पिकायाम् ॥

सूर्य्यभक्त: । पुं० वन्धूके ॥ त्रि० सूर्य्योपासके ॥

सूर्य्यभक्ता । स्त्री॰ सुवर्च्चलायाम् । आदित्यभक्तायाम् । हुलहुल॰ सु॰ भा॰ ॥

सूर्य्यमणि । पुं॰ सूर्य्यकान्तमणौ ॥ पुष्पवृक्षविशेषे । पद्मपुटे । पुष्परक्ते ॥

सूर्य्यमण्डलम । न॰ सूर्य्यबिम्बे ॥ सूर्य्यस्य मण्डलम् ॥

सूर्य्यमण्डलभेदी । पुं॰ परिव्राजि योगिनि यश्चरणेऽभिमुखोऽभ्याहत स्त्रिग् ॥

सूर्य्यलता । स्त्री॰ आदित्यभक्तायाम् ॥

सूर्य्यमुखी । स्त्री॰ हूरहुरीतिख्यातपुष्पवृक्षे ॥ सूर्य्यमुख्यादयस्तस्यो ट्योनितया क्रमिपाण्डुताम् । पर्ण्णकृतिशेष : ॥

सूर्य्यलोकः । पुं॰ सौरभुवने ॥

सूर्य्यवंशः । पुं॰ सूर्य्यसन्ताने ।

सूर्य्यसञ्ज्ञम् । न॰ कुङ्कुमे ॥

सूर्य्यसारथिः । पुं॰ अरुणे ।

सूर्य्यहृदयम् । न॰ सूर्य्यस्तवविशेषे ॥

सूर्य्या । स्त्री॰ सूर्य्यदेवतायाम् योषिति । सूर्य्योऽस्या देवता । सूर्य्यदेवतायाम् । इन्द्रवारुण्यामोषधौ । पिपासायाम् । नवोढायाम् ।

सूर्य्यध्वंस । न॰ सूर्य्यसम्प्रदान पाद्यम् ॥

सूर्य्यालोकः । पुं॰ आतपे ॥

सूर्य्यावर्त्तः । पुं॰ हुलहुल॰ स्मृति प्रसिद्धे च पत्रशाके । सुवर्च्चलायाम् ॥ सूर्य्यावर्त्तो विपत्नघ्नः । सुश्रुत॰ धा॰ सु॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ शा खविशेषे पथ्यपर्य्यायाश्च यथा । पार्श्वैशेयकरशीर्षशिरः शिरिपिष्प्लो । जामातासौ च पित्तघ्नौ सूर्य्यावर्त्तःशिरोऽपहृतिरमलाः । यस्य कृत्स्नोऽर्धितः सूर्य्यावर्त्तस्तु शाखिके रिति च राजकोषशिरोरोगविशेषे ॥ यथा । सूर्य्योदय यां प्रतिमन्दमन्दम क्षिभ्रुवं रुक्समुदेति गाढम् । विवर्द्धते चांशुमता सहैव सूर्य्यापवृत्तौ विनिवर्त्तते च ॥ शीतेन शान्तिं लभते कदाचिदुष्णेन जन्तुः सुखमाप्नुयाद्वा । सर्व्वात्मकं कष्टतमं विकारं सूर्य्याव र्त्तं तं प्रवदन्ति ॥ सूर्य्योदयमिति वचोज्ञाध्यारभ्येतिथावत् । सूर्य्याव र्त्तौ॰ सूर्य्यधावतो ॥ इति ॥

सूर्य्यावर्त्ता । स्त्री॰ आदित्यभक्तायाम् ॥

सूर्य्याश्मा । पुं॰ सूर्य्यकान्तमणौ ।

सूर्य्याश्वः । सूर्य्यघोटके । सूर्य्याश्वाः सप्तहरितोऽश्वा इतिपिण्डाण्डशेषः ॥

सूर्य्याह्वम् । न॰ ताम्रे ॥ पुं॰ अर्क्कवृक्षे ॥ त्रि॰ सूर्य्यनामके ॥

सूर्य्येन्दुसङ्गमः । पुं॰ दर्शे । अमा

मध्यायाम् । सूर्य्येन्दुसङ्गच्छे वोष क्तिन् । ष : ॥

सूर्य्योढ : । पुं० सूर्य्यास्तकालप्राप्तेऽतिथौ ॥ यथा । सूर्य्योढस्तु स सम्प्राप्तो यः सूर्य्येऽस्तङ्गतेऽतिथिर्विज्ञेय न्द्र : । अप्रणोद्योऽतिथिः सायं सूर्य्योढो गृहमेधिनेति मनुः ॥ सूर्य्येण ऊढः प्रापितः ॥ अस्तंगतसूर्य्ये ॥ यथा । दिवातिथौ तु विमुखे गते यत् पातकं भवेत् । तदेवाष्टगुणं विद्यात् सूर्य्योढे विमुखे गते इति विष्णुपुराणम् ॥

सूर्य्योदय : । पुं० भानोः प्रकाशे । स च प्रादेशो भागवते । पक्षपञ्च ५५ उष:कालः सप्तपञ्चा ५७ सूर्य्योदयः । अष्टपञ्च ५८ भवेत्प्रातः शेषः सूर्य्योदयः स्मृतः इति । तत्र शयनं निषेधं यथा । सूर्य्योदये चास्तमिते च शायिनं विमुञ्चति श्रीरपि चक्रपाणिनमिति ॥

सृक : । पुं० वायौ ॥ कुमुदे । करवे । वज्रे । पद्मे वाणे । वायौ ॥ सरति० सर्पति वा । सृगतौ । सृभूशुषिमुषिभ्यः कक् ॥ सर्त्तेः संप्रसारणमिति वृद्धभाष्यम् ॥

सृकण्डु : । पुं० कण्डूरोगे ॥

सृका । स्त्री० गन्धवर्णाम्बरमध्यासायाम् ॥ शकुन्तलायांमस्यां गतौ ॥ टाप् ॥

सृकाल : । पुं० शृगाले ॥

सृक्कम् । न० सृक्कणि ॥

सृक्कणी । न० २ ओष्ठयोः प्रान्तभागे । सर्वतिसृत्वादि । सृगविसर्गे । बाहुलकात्कनिप् । अन्त्य स् ॥ प्रान्तावोष्ठस्य सृक्कणी इत्यमरः ॥ ओष्ठयोः सितान्तावेकवचनं ॥

सृक्व ।)
सृक्का ।) न० सृक्कणि ॥

सृक्ति । न० सृक्कणि ॥ सृक्वदयोभरतः ॥

सृग : । पुं० भिन्दिपाले ॥ सरति । सृ० बाहुलकात्० गक् ॥

सृगाल : । पुं० शिवायाम् । सस्य क्षि । सिवाल० दृ० भा० म० मृगधूर्त्तके ॥ सृजतिमायाम् । उण० । बाहुलकात्कालन् । न्यङ्क्वादि : । सृगालानि शब्दान् । पृ । पृषोदरादि : । सृगालानि । पूर्व्वं ताः । ईश्वविशेष ॥

सृङ्गा । स्त्री० सृकायाम् ॥ सतौ ।

सृज् । पुं० सृष्टिकर्त्तरि । सृजी : क्विप् । सृजौ सृज० पृथ्वादित्व पाणि ॥

सृगालाचर : । पुं० सर्पिराधारे ॥

सृज्यमान : । त्रि० सद्यस्तभूतसङ्गे ॥

सृञ्जय : । पुं० पाण्डवानां सेनापतौ ॥

सृणि : । पुं० चन्द्रे ॥ सूर्य्ये ॥ वायौ ॥ सरति । सृ० अनिदेश्या

द्विमासर्त्तः । छिन् ॥ पत्नी ॥ पुं॰ स्त्री॰ पत्तुमे ॥ सृणि : स्त्रियामि अमरः । सृणिः स्यादङ्कुशोऽस्त्रीमा निति शब्दान्तरम् । सिनोभयलि ङ्गीयमङ्कुशे ॥ सरतिप्रान्तरं गच्छति ॰ प्रनयाया । सृ॰ । सृजिस्यां किद्विति नि : ॥

सृणिका । स्त्री॰ लालायाम् ॥ संसार यांतम् ॥

सृणीका । स्त्री॰ लालायाम् ॥ सर ति । सृ॰ । सर्त्तेर्नुक्चेति ईक न् ॥

सृत : । त्रि॰ गते ॥ सृधातोः क्त प्रत्ययेननिष्पन्नः ॥

सृतिः । स्त्री॰ गमने ॥ मार्गे ॥ सरन्त्यनया । सृगतौ । क्तिन् ॥ स्वायाम् । कुत्सितःयाम् ध्वनप्र ष्ठमायांगतौ ॥

सृत्वा । पुं॰ विसर्पे ॥ पत्निपि ॥ प्रष्ठौ ॥ प्रजापतौ । सरति, सृ॰ । शीङ्क्रुशीत्यादिना क्वनिप्, तुक् ॥

सृत्वरः । त्रि॰ गमनशीले ॥ सरति तच्छील : । सृ॰ इण्नशजिसर्त्तिभ्यः क्वरप् ॥

सृत्वरी । स्त्री॰ गमनकर्त्र्याम् ॥ टिड्ढेतिङीप् ॥

सृदरः । पुं॰ । सर्पे ॥

सृदाकुः । पुं॰ वायौ ॥ वह्नौ ॥ ज्वलने ॥ वज्रे ॥ प्रतिसूर्य्ये ।

दाधस्मादिति निर्देश : ॥ सरत्यत्य र्थम् । सृ॰ । सर्त्तेर्दुक्चेति काकुप्रत्ययः ॥

सृदाकुः । स्त्री॰ नद्याम् ॥

सृपाटः । पुं॰ सृपाट्याम् ।

सृपाटिका । स्त्री॰ चञ्च्वाम् ॥

सृपाटी । स्त्री॰ माने । गौरादित्वा न्ङीष् ॥ रक्तधारायाम् ॥

सृप्त : । त्रि॰ गते । प्रविष्टे ॥

सृप्यमाणः । त्रि॰ गम्यमाने ॥ सृ प्यमाणं पयोयस्मिन्नासन्नुग्रशृगा : खगाः ॥

सृप्रः । पुं॰ चन्द्रे । निशाकरे ॥ सर्पति । सृप्लृगतौ । स्फायि तञ्चिवञ्चिशकिक्षिपिक्षुदिसृपीत्यादिना रक् ।

सृमरः । पुं॰ मृगविशेषे ॥ चमरीमृगे ॥ स्रमरः ॥ सृमरो गवयः मृगः सृगमश्च चमरीमृग मिथुन ॥ सरणशील : । सृ गतौ । सृघस्यद स्मरच् ॥

सृष्ट : । त्रि॰ निर्म्मिते । रचिते । युक्ते ॥ निश्चिते ॥ प्रचुरे । प्राज्ये । भूयिष्ठे ॥ मुक्ते । त्यक्ते । सर्जनम् । सृज॰ । भावे क्त ॥

सृष्टिः । स्त्री॰ सर्गे । निर्माणे । नि र्मितौ ॥ स्वभावे । त्यागे ॥ सर्जनम् । सृज॰ क्तिन् । सृ ज्यतेऽनयेति करणेऽपि क्तिन् ।

सृष्टिप्रदा । स्त्री॰ गर्भदाथोषधे ।

सेः । स्त्री॰ प्रभुस्त्रभार्यायाम् । इति नानार्थमेलसङ्कवर्त्तमाला । वेपस वर्णमह्लिसः ॥

सेकः । पुं॰ सेचने । धारे । सेच नमें । सिच॰ । घञ् । चं अधिके ॥

सेकद्रोणी । स्त्री॰ सेकपात्रे । सेक स्य॰ सेकाय वा द्रोणी ॥

सेकपात्रम् । न॰ सेकद्रोण्याम् । सेच ने । नौस्थजलनिःसारणपात्रे ॥ येननौकाजलमुद्ध्रियते । सिं च नी॰ इ॰ गौ॰ भा॰ । सेकस्य पा त्रम् ॥

सेकभाजनम् । न॰ सेकपात्रे । सेक स्य भाजनम् ॥

सेक्तिमम् । न॰ मकृति ।

सेक्ता । पुं॰ भर्त्तरि । त्रि॰ सेचन कर्त्तरि । सिञ्चति । सिच॰ । तृच् ॥

सेक्त्रम् । न॰ सेकपात्रे । सिच्यतेऽ नेन । सिचक्षरणे । दामीप्रमुखु भीतिक्षरणे ष्ट्रन् ॥

सेचकः । पुं॰ मेघे । त्रि॰ सेक्तरि । सिञ्चति । सिच॰ । ण्वुल् ॥

सेचनम् । न॰ सेकपात्रे ॥ क्षरणे ॥ सेके । सिच्यतेऽनेन । सिच॰ । क रणे ल्युट् ॥ रचने ॥

सेटः । पुं॰ धमाने । खमादनसे गोरुम्भायाम् ॥

सेतिका । स्त्री॰ अयोध्यायाम् ॥

सेतुः । पुं॰ आली । व्यवस्थापके । यथोद्देशं दण्डं चरमश्चेदद्ये यमिति व्यवस्थाहेतौ सद्धर्मादिमये । डौली॰ मेंड॰ भिडली॰ इ॰ भा॰ प्र॰ । पिण्डिके । सम्यार्ग जलधारणे । उदकसन्तानस्य विधातरि । जलाब न्धे । सन्तरे । बन्ध॰ इ॰ भा॰ प्र॰ पुल॰ इ॰ भा॰ प्र॰ नदीसङ्क्रमे । सांको॰ इ॰ गौ॰ भा॰ ॥ सेतौ हैं विध्यमुक्तं नारदेन । सेतुश्चापि विज्ञेयः खेयोबन्ध्यस्तथैव च । तो यप्रवर्त्तनात्खेयो बन्ध्यः स्यात्तत् न्निवर्त्तनादिति ॥ धर्म्ममर्यादाया म् । शास्त्रीयनियमे ॥ मर्यादाया म् ॥ कुमारके । वरणवृक्षे ॥ मन्त्र विशेषे ॥ सिनोति॰ सीयतेऽपा । षिञ् बन्धने । सितनीतिरतुन् । सि तुन्तिनेट् ॥

सेतुकः । पुं॰ वरणवृक्षे ॥

सेतुबन्धः । पुं॰ लङ्कागमनार्थं श्रीरा मकृतसमुद्रबन्धनसेतौ । समुद्रादौ र पाषाणबन्धे । सेतुबन्धनेऽपि मा श्चर्यानिदानः । सदा दिवाराध्रमो मतारणात्वधुषाधिधनमाचवास रान् । यमायर्माधसिद्धिनेता निराकुलानुबन्धविधानसेतुबन्ध ने । पादेंशुभात्पश्चतुपस्तपांसि स द्योऽदरेवस्यपरात्मसौख्य : । पादेस दापत्तामिता : परंघि स्नारावता :

सेतुसंमूर्द्धसंख्याः ॥ समन्तुविमा
च, लेयेतिमीलातुर्विमिमियेऽस्थिति
हिपुसिलमनेसमदस्वरावने । पतु
ष्टयेविक्रमये रिशामगैरसाभुमि :
सेतुनिवम्बनंनियं ॥ इति २८ च
ध्याय : ॥

सेतुभेदी । पुं॰ दन्तीवर्षे ॥

सेतुवृक्ष : । पुं॰ वरुणद्रुमे ॥

सेवम् । न॰ बन्धनद्रव्ये । मिभले ।
वेशोद॰ भा॰ प॰ ॥ सौयतेऽनेन
। सिञ् बन्धने । दाम्नीमसेतिच्र
चे ष्ट्रन् ॥

सैद्धिवान् । त्रि॰ नियमे ॥ पद्य॰
। भावार्थातदवसुचवदति॰ लिट:
क्वसादेश : लिटिधातोरितिद्वित्वे
• पतपमणत्व मध्यबृति॰ एत्वा
भ्यासलोपौ । इट् ॥ क्रियासुनित
ने तिकोपि॰ वसोरितिसम्प्रसार
णे यणादिष्वसंऽभावान्न ट् । सै-
ट्टषो ॥

सैट्ट : । पुं॰ माटाल्ये । रावतेसिये ।
तरम्बुजे ॥

सेना : स्त्री॰ ध्वजिन्याम् । वाहिन्या
म् । पृतनायाम् । सैन्ये । इस्त्या
श्वस्यातादि ॥ सिनोति । षिञ्॰
। वृहद्धुसिद्भरत्यनिस्त्वपिश्योनिदि
तिनन् । टाप् ॥ सहइनेनवाभि
नाया ॥

सेनायग. । पुं॰ सेनापतौ ॥ सेनाया

चयं गच्छतिगम्ड॰ । ड : ॥

सेनायनी : । पुं॰ सेनाग्रेसरे ॥

सेनाङ्गम् । न॰ हस्त्यादिचतुष्टं ॥ ते
यथा । गजाश्वरथपादात सेनाङ्गं
स्याच्चतुष्टयमिति ॥ अथ॰ नाविका
टविकादीनांपदातावन्तर्भाव: । नौ
कानांरथेऽन्तर्भाव: । मह्रिषादीनां
गजाश्वेऽन्तर्भाव. । सेनायाअङ्गम् ॥

सेनानायक । पुं॰ बलाध्यक्षे । से
नापतिरुवकस्ताकस्थिन पर्य्यौ ॥

सेनानिवेश : । पुं॰ शिबिरे ॥

सेनानी : । पु॰ षण्मुखे । गुहे ।
कार्त्तिकेये । सेनापती ॥ पृतना
धिपे ॥ सेनांनयति । णीञ्॰ ।
सत्सूद्विषेतिक्विप् । .

सेनानुकारी । पु॰ सेनाग्रगे ॥ सेना
मनुपश्चाद्गमिकरोति । णिनि : ॥

सेनापति : । पुं॰ सैन्यपे । वाहिनी
पतौ ॥ पत्तिदग्रध्यक्ष : पति :
सेनापतिरुच्यते । तल्लक्षणं यथा ।
कुलीन : शीलसम्पन्नोधनुर्वेदवि
शारद : । हस्तिशिक्षाश्वशिक्षासु
कुशल : श्लक्ष्णभाषण : ॥ निमित्ते
शकुनज्ञानेवेत्ताचैवचिकित्सिते ।
कृतज्ञ : कर्मणांशूरस्तथाक्लेशसहो
ऋजु : । व्यूहतत्त्वविधानज्ञ : फ
ल्गुसारविशेषवित् । राज्ञासेनाप
ति. कार्योब्राह्मण : क्षत्रियोयवेति
मात्स्ये राजधर्म : ॥ कार्त्तिकेये ।

न : । सनयमहत्त्वम् । कर्ष :।
सैरेभथ : । हेवाच्छ : ॥ सैरीय :
अश्वशालकृत् ॥
सैरीयक : । पुं० झिण्टाम् ॥ संज्ञा
यांकन् ॥
सैरेय : । पुं० झिण्टाम् ॥ सैरेभ
य : । नद्यादिभ्योढक् ॥
सैरेयक : । पुं० झिण्टाम् ॥ सैरेय
एवस्वार्थेकन् ॥ अस्यगुणाः
यथा । सैरेय : कुष्ठवातास्रकफकण्डु
विषापह : । तिक्तोष्णोमधुरोदन्त्य :
सुस्निग्ध : केशरञ्जन : ॥ इति ॥
सैवालम् । न० शैवालम् ॥
सोढ : । त्रि० क्षान्ते । सहिष्णौ ।
सह्यतेस्म । षहमर्षणे । क्त : । स
हिवहोरोदवर्णस्य ॥
सोढा । त्रि० तितिक्षासंयुक्ते । सहित
रि ॥ सहते । षहमर्षणे ।
तृन्तृचावितितृच् ॥
सोत्कण्ठ : । त्रि० उत्कण्ठायुक्ते ।
उत्के । उन्मनसि ॥
सोत्प्रास : । पुं० सशब्दहासे । आ
स्फुरितार्थे । स्यादास्फुरितसंहा-
स : सोत्प्रासश्चमर : ॥ उत्प्रा
सनम् । असुक्षेपणे । असुगति
दीप्त्यादानेषु वा । घञ् । उत्प्रासेन सहि
त : सोत्प्रास : । उत्प्रासेनातिशयो
क्तिवचनेनसहित : सोत्प्रास : ॥
न० सोल्लुण्ठने । प्रियवाक्ये ॥

सोदक : । पुं० पिण्डप्रदातारं पुरुषं
सप्तमादिपुरुषान्तेषु ॥ यथा ।
पिण्डदातृसप्तपुरुषा : सपिण्डाः प्र
थिता : प्रिये । सोदकादशमान्ता :
स्युस्तत : शिवगोत्रजाइति ॥
सोदय : । त्रि० उदयेनसहवर्त्तमाने ।
वृद्धियुक्ते । लाभसमेते० वृ० माघा ॥
सोदर : । पुं० सहोदरे ॥ समान
उदरेभवस्तस्मिन् । विभाषोदरे इतिस
। समानस्योदरेयत्यिस : ॥ त
स्य तृतीयस्यामि ॥
सोदरा । स्त्री० सहोदरायामभिन्ना
म ॥ टाप् ॥
सोदर्य : । पुं० समानोदर्ये । सग
र्भ्ये । सहजे । समानोदरेशयि
त : स्थित : । सोदराद्य : । वि
भाषोदरे० इतिसमानस्य स : ॥
सोमप : । पुं० साधुनि ॥ इ० म०
र० को ॥
सोन्माद : । त्रि० उन्मादिनि । सोन्मा
दे : सहोन्मादेनवर्त्तते । वैपरीत्ये
नञ् ॥
सोपकरण : । त्रि० उपकरणेनसह
वर्त्तमाने । उपकरणविशिष्टे ॥
सोपकार : । त्रि० उपकारविशिष्टे ॥
सोपधम् । त्रि० सच्छद्मदानादौ ॥
सोपपदा । स्त्री० अनध्यायविशेषे ।
यथा । सिताब्दे द्वितीयाथवा
त्रिभेदश्चमीतथा । चतुर्थीद्वादशी

साधिताःसोपपदाः : स्मृताः ॥
श्रुति ॥

सोपप्लव : । पुं॰ राहुग्रस्ते॰ चन्द्रे ॥ राहुग्रस्तेपूषणि । राहुग्रस्तेऽस्मिन्नीच॰ पूष्णिच । सोपप्लवोपरक्तौद्वावग्न्युत्पातउपाहितः । राहुग्रस्तंचन्द्रमसं पूषणंच्चापरमभूतचन्द्रेपूषणिच । उपरक्तं ॥ यस्यउपप्लवेनराहुणा॰ सह वर्त्तते सोपप्लवः : । तेनसहेतीतितुल्ययोगे समासः । सोपसर्गमस्तीतिसप्रकाशः ॥ त्रि॰ व्यापन्ने ॥

सोपमर्द्द । त्रि॰ तिरस्कारसहिते ॥

सोपवास : । त्रि॰ उपवासविशिष्टे ॥

सोपाश्रय : । पुं॰ षडाङ्गेनयुक्ताश्रितेऽन्यतमविधौ । अङ्गौतिप्रसिद्धे ॥ माह्वोपितापराधे॰ राजा देशिमलाह्वयम्॰ सेनाश्रयन्ति : । यथा । षडाङ्गेनसुसोपाश्रितोमूलव्यसनहर्तिमान् । मुक्तयांश्रायते पाप : सहासश्रमगर्हितः ॥ स्मृतिमनुः ॥

सोपाधि : । त्रि॰ उपाधियुक्ते ॥ प्रसिद्धाभिक्षादिनादानादौ ॥

सोपानम् । न॰ पाषाणादिरचितै॰ सौधाद्यारोहणे । आरोहणे । पैठी॰ इ॰ आ॰ प्र॰ । सहयिद्यमानवरिष्ठानामममयमेन । आरोहप्रसोपानं पैठीद्रुतिसमाढ्ये । सोपानैर्वाप्यघटितैर्नि॰ मुचि

स्त्वधिरोहिणीतिचन्द्ररत्नावली ॥

सोमाह्वन : । पुं॰ शोभाञ्जने ॥

सोम : । पुं॰ विधे ॥ उमयासहितः । विरूपाक्षौ । चन्द्रे ॥ सोमोऽमावस्यायामप्युदयमारभ्य नानाकालपर्यन्तं मोनोभूत्वाश्नातमेसहसदीनफलम्भवतीत्याह व्यास : । सिनीवालीकुहूर्वियत्सोमहिनीभवेत् । गीसप्तकसंख्यात्त्वानंयम्नीनिनाङ्गामिति । षमृतसौतेः सोम : । पृप्रसवैश्वर्ययो : । चसिंस्तुत्षपुष्पिष्ठभायाषापरिपरिणीभ्यो मप्रितिमन् ॥ वानरे ॥ कुबेरे ॥ पितृदेवे । वसौ । समीरणे ॥ वसुप्रभेदे । नौषधौ ॥ कर्पूरे ॥ सोमलतौषधौ ॥ सोमलतारसे ॥ सोमलतारसवक्रीयाणि ॥ दिव्यौषध्याम् ॥ अमृते ॥ पर्वतविशेषे ॥ न॰ नीरे । अपि ॥ काञ्जिके ॥ स्वर्गे ॥

सोमगर्भ : । पुं॰ विष्णौ ॥ सोमोगर्भोऽस्य ॥

सोमज : । पुं॰ बुधे ॥ न॰ दुग्धे ॥ त्रि॰ चन्द्रजे । सोमाज्जात : । अनी॰ । ड ॥

सोमतीर्थम् । न॰ प्रभासतीर्थे ॥

सोमधारा । स्त्री॰ देवपथे । नभः सरिति ॥

सोमः । पुं॰ चन्द्रे । इन्दौ । अमृतं सौति । षु प्रसवे । नामन्सीमन्सोमन्निष्यन्नेत्यादयानिपातितः सोमाद्याः ॥

सोमपः । पुं॰ सोमपीतिर्नियायेपीतसोमलतारसे । सोमं पिबति । पापाने । धातोरनुपेतिषः ॥

सोमपथः । पुं॰ उलपे । सोमलतायाः ॥

सोमपा । पुं॰ सोमपे । यज्ञे सोमलतारसपानकर्त्तरि । सोमं पिबति । पा॰ क्विप् ॥ स्त्री : पुं॰ ब्राह्मणानांपितृषु ।

सोमपीती । पुं॰ यागेपीतसोमरसे । सोमपे । सोमस्यपीतम् । सोमपीतमस्यास्ति । इनिः ॥

सोमतीर्थः । पुं॰ सोमपाने ॥

सोमबन्धुः । पुं॰ कुमुदे ॥ सोमोबन्धुरस्य । सूर्य्यबुधयोः । यथा । सितासितसूर्य्यालिभौमजीवाः॰ सूर्य्येन्दुजौ॰ सूर्य्यशशाङ्कजीवाः । आदित्यशुक्रौ॰रविचन्द्रभौमाः॰ बुधार्क्कजौ चन्द्रशशाङ्कजौ चेति॰ज्योतिषात्त्वम् ॥

सोमभूः । पुं॰ बुधग्रहे ॥ जिनराजभेदे ॥ त्रि॰ सोमवंशोद्भवे ॥ सोमाद्भवति । भू॰ क्विप् ॥

सोमयागः । पुं॰ सोमलतारसपानप्रधानार्थे यज्ञविशेषे ॥

सोमयाजी । पुं॰ सोमयागकर्त्तरि ।

सोमयोनि । न॰ चन्दनविशेषे । यथा । सुशीतलं चन्दनं यत्तेजपर्णिक सुच्यते । उभौतु यस्य पर्यायौ सोमयोनिः॰ शिलोद्भवमित्यथ चन्द्रिका ॥

सोमराजः । पुं॰ चन्द्रे । द्विजराजे । सोमश्चासौराजाच । टच् ॥

सोमराजिका । स्त्री॰ सोमराजिनि । वाकुच्याम् ॥

सोमराजी । पुं॰ ओषधिविशेषे । तत्पर्य्याया यथा । अवल्गुजः सोमराजीसुवल्लीसोमवल्लिका । कालमेषीकृष्णफलावाकुचीपूतिफल्यपीति ॥ सोमराज॰ दू॰ प॰सुप॰ दू॰ च॰ गौ॰ दे॰ भा॰ ॥ सोमदूष॥ सोमराजि॰ राजति । राज॰ । उपमानधूर्त्तिवा सुप्यजातावितिणिनिः ॥

सोमराजी । स्त्री॰ सोमलतायाम् ॥ वाकुच्याम् सोमराजिनि । गायत्रीछन्दोभेदे ॥ यथा रचयेनय इत्यादिषु प्रति : । भवेत्सोमराजीत याभङ्गखनारीद्विया सोमराजीय विशद्धन्दचरणम् । यथा । हरेसोमराजीसमःसेयथश्रीः । जगन्मण्डसक्तिमध्यस्थायम् । ङीष् ।

सोमलता । स्त्री॰ स्वनामप्रसिद्धायां लतायाम् । तस्याः पर्य्यायाः यथा सोमवल्लीसोमलतासोमाधोरीन्द्रुभाप्रिया । सोमवल्लीवि-

दोषघ्नीकटुस्तिक्तारसायनीति ॥ अपिच । सोमवल्लीसयागुल्माघक्ष शैषाधनुर्लसा । सोमार्हागुल्मवल्ली षयक्षाघोरद्विवप्रिया । सोमघोरा चसोमाषयक्षाक्षाकद्रसङ्ख्यया । सोमजलीकट् : शीतामधुरापित्त दाघहृत् । तृषाविशोषशमनी पावनीयक्षसाधनीतिरा० नि० व० : ॥ ब्राह्मीवधी ॥

सोमलतिका । स्त्री० गुडूच्यां । सोम वल्ल्याम् ॥

सोमवंश : । पुं० युधिष्ठिरे चन्द्रात्मजे । चन्द्रवंशे । सोमवंशः ॥

सोमवल्क : । पुं० श्वेतखदिरे । रीठाकरञ्जे । कट्फले ॥ सोमवल्कवल्कलसम ॥

सोमवल्कल : । पुं० कदरे । श्वेत खदिरे ॥ सोमवल्कवल्कलसम ॥

सोमवल्लरी । स्त्री० ब्राह्म्यामोषधौ । सोमराजवल्लरी । सोमलतायाम् ॥

सोमवल्लिका । स्त्री० सोमराजिनि । सोमवल्ली । स्वार्थे कन् ॥

सोमवल्ली । स्त्री० वत्सादन्याम् । छिन्नरुहायाम् । गुडूच्याम् । सोम राजी । वाकुच्याम् । सोमलतायाम् । सोमवल्लीविदोषघ्नी कटु तिक्तारसायनी । पातालगरुडयाम् । ब्राह्म्याम् । सुदर्शनायाम् ॥

सोमवार : । पुं० सोमस्याभिव्यक्ति ॥

सोमविक्रयी । पुं० सोमलतारसविक्रयकारि ॥

सोमवृक्ष : । पुं० कट्फलवृक्षे । श्वेतखदिरे ॥

सोमशकला । स्त्री० यथाखण्ड्याम् । चन्द्रखण्डविशिष्टायाम् ॥

सोमसञ्ज्ञम् । न० कर्पूरे ॥

सोमसद : । भू॰ त्रि० पितृगणान्तरे । विराट्सुता : सोमसद : साध्या नांपितर : सुता : ॥

सोमसवन : । पुं० ब्रह्मलोकस्थाश्व त्थवृक्षे । सोमोऽमृतं स्रवतीति । सुष् ॥

सोमसार : । पुं० खदिरे ॥

सोमसिन्धु : । पुं० औषधविशेषे ॥

सोमसिद्धान्ती । पुं० सोमसिद्धान्तवेत्तरि । कापालिके । तल्लक्षणं यथा । नराम्थिमालाकृत चारुभूषण : श्मशानवासी नृकपालभोजन : । पश्यामि योगाञ्जनशुद्धदृष्टिर्जगद्विभिन्नमभिन्नमीश्वरात् ॥ अपिच । मस्तिष्कान्त्रवसाभिघारितमहामांसाहुतीर्जुह्वतां वह्नौ ब्रह्मकपालकल्पितसुरापानेन न : पारणा : सद्य : कृत्तकठोरकण्ठविगलत्कीलालधारोज्ज्वलैरर्च्यो न : पुरुषोपहारबलिभिर्देवो महाभैरव इति ॥

ह्वितिप्रकृतिभावादिकौशाक्षौपीन भसरः ॥ यथा । सुदामापर्वतः सुदाम्नाचद्रियाएकदिक्। प्रर्व यदय प्रकृतिभावौ । स्फटिकादिमयपर्वतप्रान्तभवादिविद्युदितिसत्, टाभवतीत्यर्थात् ॥ सुदामामाला । तत्रभवाया । सौदामनी। मालाप्यारिष्यर्थ : । सद्धिविशेषे ॥ चमर : प्रभेदे ॥ देवविशेषे॰ इत्यमय : ॥

सौदायिकम् । न॰ स्त्रीधनविशेषे ॥ ययाइकात्यायन : । ऊढयाकन्य यावापिपत्यु : पितृगृहेथवा । भर्तु : सकाशात्पित्रोर्वालब्धंसौदायिकंस्मृतम् ॥ सौदायिकंधनंप्राप्यस्त्रीणांस्वातन्त्र्यमिष्यते । यस्मात्तदानृशंस्यार्थंतैर्दत्तंतत्प्रजीवनम् ॥ सौदायिकेसदास्त्रीणांस्वातन्त्र्यंपरिकीर्तितम् । विक्रयेचैवदानेचयथेष्टंस्थावरेष्वपीति । सुदायिभ्य : पितृमातृभर्तृकुलसम्बन्धिभ्योलब्धंसौदायिकम् । चान्तर्गणत्वात् धनेष्टु,षंम् । इतिदायतत्त्वम् ॥

सौदास : । पुं॰ इक्ष्वाकुवंशीयअयोध्याधिपतौ । कल्माषपादे । मित्रसहे ॥

सौध : । पुं॰ न॰ राजसदने । सुधालेपोऽस्यास्ति । ज्योत्स्नादित्वाद

ण् ॥ सुधयाऽवलिप्तं वा ॥ सौधे ॥ त्रि॰ सुधासम्बन्धिनि ॥ पुं॰ दुग्धपाषाणे ॥

सौधभूषणम् । न॰ कटशर्करायाम् । चू॰मा॰ कु॰ आयाप्र॰ ।

सौन : । त्रि॰ सूनायांभवे ॥

सौनन्दम् । न॰ बलभद्रमुसले ॥

सौनन्दी । पुं॰ बलदेवे ॥ सौनन्दमस्यास्ति । इनि : ॥

सौनिक : । पुं॰ वधस्थानाधिकारिणि । वैतंसिके । मांसिके ॥ शाकुनिके ॥ सूनयाचरति । ठक् ।

सौनिकी । स्त्री॰ दीर्घकोशेख्याम् ॥

सौन्दर्य्यम् । न॰ सुंदरतायाम् ॥ तल्लक्षणंयथा । अङ्गप्रत्यङ्गकानांयः सन्निवेशोयथोचितम् । सुश्लिष्टसन्धिबन्धःस्यात्तत्सौन्दर्य्यमुदाहृतमित्युज्ज्वलनीलमणि: ॥ सुन्दरस्यभावः । ष्यञ् ॥

सौपर्णम् । न॰ मरकते ॥ शुण्ठ्याम् ॥ गारुत्मतास्त्रे ॥ त्रि॰ सुपर्णसम्बन्धिनि ॥

सौपर्णी । स्त्री॰ पातालगरुडीलतायाम् ॥

सौपर्णेय : । पुं॰ गरुत्मति । गरुडे ॥ सुपर्ण्याअपत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ॥

सौपर्णेयी । स्त्री॰ सुपर्ण्या : कन्यायाम् ॥ सुपर्ण्याअपत्यंस्त्री । स्त्रीभ्योढ

क् । टिट्ढाणञिति ङीप् ॥
सौप्तिकम् । न० रात्रिमारणे । रात्रि
युद्धे ॥ महाभारतस्य पर्वविशेषे ॥
त्रि० सुप्तसम्बन्धिनि ॥
सौभम् । न० खसञ्चारिपुरे ॥ हरि
श्चन्द्रपुरे ॥
सौभगम् । न० सुभगत्वे ॥
सौभद्रः । पुं० सुभद्रातनयेऽभिमन्यौ
॥ सुभद्राया अपत्यम् । कल्याण्या
दीनामिनङ् चेत्यण् ॥ सङ्ग्राम
विशेषे ॥ सुभद्राप्रयोजनमस्य ।
सङ्ग्रामप्रयोजनयोद्धृभ्यश्छण्
इत्यण् ॥ सुभद्रामधिकृत्य कृ
तो ग्रन्थः । अधिकृत्य कृते ग्रन्थे
इत्यण् ॥ त्रि० सुभद्रासम्बन्धि
नि ॥
सौभद्रेयः । पुं० अभिमन्यौ ॥ सुभ
द्राया अपत्यम् । स्त्रीभ्यो ढक् ॥
विभीतकवृक्षे ॥
सौभरम् । न० सामविशेषे ॥
सौभरिः । पुं० पुराणप्रसिद्धे परम
र्षौ । मुनिविशेषे ॥
सौभागिनेयः । पुं० सुभगासुते ॥
सुभगाया अपत्यम् । कल्याण्यादी
नामिनङिति ढक् । हृद्भगसिन्ध्व
। इत्युभयपदवृद्धिः ॥
सौभागिनेयी । स्त्री० सुभगासुतायाम् ॥
सौभाग्यम् । न० विष्कम्भादान्तर्ग
तयोगविशेषे ॥ तज्जातफलं यथा ।
सौभाग्यजन्मा सुभगो मनुष्यः ख्यातो
जनानां धनवान् गुणज्ञः । उदार
चित्तो बलवान् विवेकी महाभिमानी
प्रियभाषकश्चेति । सिन्दूरे ॥ टङ्क
णे ॥ सुभगत्वे ॥ तत्पर्यायो यथा ।
यस्मिन् द्रौ प्रभुत्वगुणौ मिलतः स्या
त् सौभाग्यमिति ॥ सुभगस्य कर्म्म भावो वा
। ष्यञ् । हृद्भगसिन्ध्वन्ते पूर्वपदस्य च
इत्युभयपदवृद्धिः ॥ व्रतविशेषे ॥
सौभाग्यकरणम् । न० आकृष्यघटनी ॥
यः सार्व्वस्य सुभगत्वमिच्छेत् गु
णान् सर्व्वमवदत् परोक्षम् । प्रा
प्नोति दोषाणां तथैव कारान् परस्य
ये दोषाः तान् करोति ॥
सौभाग्यचिन्तामणिः । पुं० सारकौ
मुद्युक्तौषधविशेषे ॥
सौभाग्यशुण्ठी । स्त्री० पाकविशेषे । य
था । नागरस्य पलान्यष्टौ घृतस्य
शतसम् । क्षीरस्य प्रस्थसंयुक्तं ख
ण्डस्यार्द्धशतं पलम् ॥ पचेन्मृद्वग्नि
ना सम्यक् यथा पाको भवेत्तदा ।
चूर्णं दद्यात् त्रिजातस्य ज्योत्स्नामय
लोभितम् ॥ भक्षयेत् प्रातरुत्थाय वह्नि
रक्षणबलाकरम् । सूतिकावर्ण
नुस्त्रगन्धमन्याः क्षयगलयदम् ॥ व
लवर्णकरं हृद्यं वलीपलितनाशन
म् । एतत्प्रकाशनं सौभाग्यकर
मुत्तममिति पाकावली ॥
सौभ्रात्रम् । न० सुभ्रातृणां भावे ॥ यु

त्रितिप्रकृतिभावात्स्त्रीणाञ्चोपीन भवत : । यथा । सुदामापर्वत : सुदाम्नाम्नश्चैवप्रकृतिक् । पूर्ववद्‌ण् प्रकृतिभावौ । स्फटिकादिमयपर्वतप्रान्तभवार्थविद्युदतिस्फुटाभवतीत्यर्थात् । सुदामामाला । तत्रभवा । सौदामनी । साच्छ पारिच्छ्यं : । तडिद्विशेषे ॥ अप्सर : प्रभेदे । देवविशेषे० भुवन य : ॥

सौदायिकम् । न० स्त्रीधनविशेषे । यथाऽऽह कात्यायन : । ऊढया कन्यया वापि पत्युः पितृगृहेऽथवा । भर्तुः सकाशात् पित्रोर्वा लब्धं सौदायिकं स्मृतम् । सौदायिकं धनं प्राप्य स्त्रीणां स्वातन्त्र्यमिष्यते । यस्मात्तदानृशंस्यार्थं तैर्दत्तं तत्प्रजीवनम् । सौदायिके सदा स्त्रीणां स्वातन्त्र्यं परिकीर्तितम् । विक्रये चैव दाने च यथेष्टं स्थावरेष्वपि । सुदायेभ्य : पितृमातृभर्तृकुलसम्बन्धिभ्यो लब्धं सौदायिकम् । चान्दर्गं स्मृ० धनं द्रव्यम् । स्मृतिदायतत्त्वम् ॥

सौदास : । पुं० इक्ष्वाकुवंशीयअयोध्याधिपतौ । कल्माषपादे । मित्रसहे ॥

सौध : । पुं० न० राजसदने । सुधा लेपोऽस्त्यस्य । ज्योत्स्नादित्वादण् ॥ सुधयाऽवलिप्तं वा । रौप्ये । त्रि० सुधासम्बन्धिनि । पुं० दुग्धपाषाणे ॥

सौधभूधम् । न० अटशकरायाम् । चूमा० भू० भाषाप्र० ।

सौन : । त्रि० सूनायांभवे ।

सौनन्दम् । न० बलभद्रमुसले ॥

सौनन्दी । पुं० बलदेवे । सौनन्दमस्यास्ति । इनि : ॥

सौनिक : । पुं० वधस्थानाधिकारिणि । वैतंसिके । मांसिके ॥ शाकुनिके ॥ सूनयाचरति । ठक् ।

सौनिकी । स्त्री० दीक्षणीयेष्ट्याम् ॥

सौन्दर्यम् । न० सुंदरतायाम् ॥ तल्लक्षणं यथा । अङ्गप्रत्यङ्गकानां य : सन्निवेशो यथोचितम् । सुश्लिष्टसन्धिबन्धः स्यात्तत्सौन्दर्यमुदाहृतमिति उज्ज्वलनीलमणि ॥ सुन्दरस्यभाव: । ष्यञ् ॥

सौपर्णम् । न० मरकते ॥ शुण्ठ्याम् ॥ गारुत्मतास्त्रे ॥ त्रि० सुपर्णसम्बन्धिनि ॥

सौपर्णी । स्त्री० पातालगरुडीलतायाम् ॥

सौपर्णेय : । पुं० गरुत्मति । गरुडे ॥ सुपर्ण्याअपत्यम् । स्त्रीभ्यो ढक् ॥

सौपर्णेयी । स्त्री० सुपर्ण्या : पुत्र्याम् ॥ सुपर्ण्या अपत्यं स्त्री । स्त्रीभ्यो ढ

क् । टिट्‌डाधजितिङीपे ॥

सौप्तिकम् । न० रात्रिमारणे । रात्रियुद्धे ॥ महाभारतस्य पर्वविशेषे ॥ त्रि० सुप्तसम्बन्धिनि ॥

सौभम् । न० खसङ्गारिपुरे ॥ हरिश्चन्द्रपुरे ॥

सौभगम् । न० सुभगस्य भावः ॥

सौभद्रः । पुं० सुभद्रातनयेऽभिमन्यौ ॥ सुभद्राया अपत्यम् । अत्रवाञ्यो मञ्झोमानुपोभ्यदुत्सण् ॥ सङ्ग्रामविशेषे ॥ सुभद्रोपयोगकनमध्य । सङ्ग्रामेप्रयोजनत्वात् तत्र भवमित्यण् । पन्थविशेषे ॥ सुभद्रामधिकृत्य कृतो ग्रन्थः । अधिकृत्यकृते ग्रन्थे इत्यण् ॥ त्रि० सुभद्रासम्बन्धिनि ॥

सौभद्रेयः । पुं० अभिमन्यौ ॥ सुभद्राया अपत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ॥ विभीतकवृक्षे ॥

सौभरम् । न० सामविशेषे ॥

सौभरिः । पुं० पुराणप्रसिद्धे परमहंसे । मुनिविशेषे ॥

सौभागिनेयः । पुं० सुभगायाः पुत्रे ॥ सुभगाया अपत्यम् । कल्याण्यादीनामिनङिति ढक् । हृद्भगसिन्ध्वन्ते पूर्वपदस्य चेत्युभयपदवृद्धिः ॥

सौभागिनेयी । स्त्री० सुभगायाः पुत्र्याम् ॥

सौभाग्यम् । न० विष्कम्भादान्तर्गतयोगविशेषे ॥ तत्फलं यथा ।

सौभाग्ययोगसम्भूतो मनुष्यः श्लाघ्यो जनानां धनवान् गुणज्ञः । उदारचित्तो बलवान् विवेकी महाभिमानी प्रियभाषणश्चेति ॥ सिन्दूरे ॥ टङ्कणे ॥ सुभगत्वे । तल्लक्षणं यथा । पत्युर्नित्यं प्रियत्वम् । नीतिमभाष्यनसूयकमिति । सुभगस्य कर्म भावो वा । ष्यञ् । हृद्भगसिन्ध्वन्ते पूर्वपदस्य चेत्युभयपदवृद्धिः ॥ व्रतविशेषे ॥

सौभाग्यकरणम् । न० शाक्तव्यवृत्तौ ॥ यत् सार्वजन्यं सुभगत्वमित्युक्तं गुणान् सम्यं सर्वदेशपरोक्षम् । [illegible] प्रीतिदोषानसवोप्यनिष्काम् परस्य दोषं यदा करोति ॥

सौभाग्यचिन्तामणिः । पुं० सारकौमुदुक्तौषधविशेषे ॥

सौभाग्यशुण्ठी । स्त्री० पाकविशेषे । यथा । नागरस्य पलान्यष्टौ घृत देवस्य तत्समम् । क्षीरं द्विप्रस्थसंयुक्तं खण्डस्यार्द्धशतं पलम् ॥ मध्यमृदग्निना सम्यक् यथापाको भवेत्तदा । चूर्णं दद्यात् विचार्यैषामौषधपयोऽन्वितम् ॥ भक्षयेत्प्रातरुत्थाय शुचिरञ्जलिमात्रकम् । सूतिकार्त्तहरं तूतमा मन्याग्रहश्रवणादयः ॥ बलवर्णकरं हृद्यं वलीपलितनाशनम् । चमत्कारत्वसहं सौभाग्यकरमुत्तममितिपाकावली ॥

सौभ्रात्रम् । न० सुभ्रातृभावे ॥ यु

भ्रितप्रकृतिभावाद्वित्वेनाधोपौन भवतः ॥ यथा । सुदामापर्वतः सुदाम्नाऽदूरभवादिक् । पूर्ववदणु प्रकृतिभावौ । स्फटिकादिमयपर्वतप्रान्तभवाद्विद्युदिति स्फुटाभयलौद्यर्थात् ॥ सुदामा मेघा । तत्रभवा या । सौदामनी । मालाद्यादेरव्ययः ः । तद्वित्तिशेषे ॥ चपरः प्रभेदे ॥ देवविशेषे॰ कृत्स्नयः ॥

सौदायिकम् । न॰ स्त्रीधनविशेषे ॥ कात्यायनः ः । ऊढया कन्यया वापि पत्युः पितृगृहेऽथवा । भर्तुः सकाशात्पित्रोर्वालब्धं सौदायिकं स्मृतम् ॥ सौदायिकं धनं प्राप्य स्त्रीणां स्वातन्त्र्यमिष्यते । यस्मात्तदानृशंस्यार्थं तैर्दत्तं तत्प्रजीवनम् ॥ सौदायिके सदा स्त्रीणां स्वातन्त्र्यं परिकीर्तितम् । विक्रये चैव दाने च यथेष्टं स्थावरेष्वपीति ॥ सुदायैश्च : पितृमातृभर्तृकुलसम्बन्धिभ्यो लब्धं सौदायिकम् । भान्तर्गतत्व॰ धनेष्ठण् ॥ दृतिदायतत्त्वम् ॥

सौदास : । पुं॰ इक्ष्वाकुवंशीयअयोध्याधिपतौ । कल्माषपादे । मित्रसहे ॥

सौध : । पुं॰ न॰ राजसदने । सुधासेपोऽस्यास्ति । ज्योत्स्नादित्वाद

ण् ॥ सुधयाऽवलिप्तं वा ॥ रौप्ये ॥ त्रि॰ सुधासम्बन्धिनि ॥ पुं॰ दुग्धपाषाणे ॥

सौधभूषणम् । न॰ कटयकरायाम् । भूना॰ कृ॰ भावाप्र॰ ।

सौन : । त्रि॰ सूनायांभवे ॥

सौनन्दम् । न॰ बलभद्रमुसले ॥

सौनन्दी । पुं॰ बलदेवे ॥ सौनन्दमस्यास्ति । इनिः ॥

सौनिक : । पुं॰ वधस्थानाधिकारिणि ॥ वैतंसिके । मांसिके ॥ शाकुनिके ॥ सूनयाचरति । ठक् ।

सौनिकी । स्त्री॰ दीक्षवीयेषाम् ॥

सौन्दर्यम् । न॰ सुंदरतायाम् ॥ तल्लक्षणं यथा । अङ्गप्रत्यङ्गकानां यः सन्निवेशो यथोचितम् । सुश्लिष्टसन्धिबन्धः यत्तत्सौन्दर्यमुदाहृतमित्युज्ज्वलनीलमणि ॥ सुन्दरस्यभावः । ष्यञ् ॥

सौपर्णम् । न॰ मरकते ॥ शुण्ठ्याम् ॥ गारुत्मताख्ये ॥ त्रि॰ सुपर्णसम्बन्धिनि ॥

सौपर्णी । स्त्री॰ पातालगरुडीलतायाम् ॥

सौपर्णेय : । पुं॰ गरुत्मति । गरुडे ॥ सुपर्ण्याअपत्यम् । स्त्रीभ्यो॰ ढक् ॥

सौपर्णेयी । स्त्री॰ सुपर्ण्याः पुत्र्याम् ॥ सुपर्ण्याअपत्यं स्त्री । स्त्रीभ्योढ

क् । टिट् ढाणञिति ङीप् ॥

सौप्तिकम् । न० रात्रिमारणे । रात्रि युद्धे । महाभारतस्य पर्वविशेषे ॥ त्रि० सुप्तसम्बन्धिनि ॥

सौभम् । न० खसस्थितपुरी ॥ हरिश्चन्द्रपुरी ॥

सौभगम् । न० सुभगस्य ॥

सौभद्र । पुं० सुभद्रातनयोऽभिमन्युः ॥ सुभद्राया अपत्यम् । कल्याण्यादीनामिनङ् ॥ अण् । सङ्ग्रामविशेषे ॥ सुभद्रायोजनमस्य । सङ्ग्रामे प्रयोजनमित्युभयपदार्थ पत्र विशेषे ॥ सुभद्रामधिकृत्य कृतो ग्रन्थः । अधिकृत्य कृते ग्रन्थे इत्यण् ॥ त्रि० सुभद्रासम्बन्धिनि ॥

सौभद्रेय । पुं० अभिमन्यौ ॥ सुभद्राया अपत्यम् । स्त्रीभ्यो ढक् ॥ विभीतकवृक्षे ॥

सौभरम् । न० सामविशेषे ॥

सौभरि । पु० पुराणप्रसिद्धे परमर्षौ । मुनिविशेषे ।

सौभागिनेय । पु० सुभगायास्तनयः सुभगाया अपत्यम् । कल्याण्यादीनामिनङ् ढक् । हृद्भगसिन्ध्वन्ते पूर्वपदस्य चेत्युभयपदवृद्धिः ।

सौभागिनेयी । स्त्री० सुभगायास्तनयायाम् ।

सौभाग्यम् । न० विष्कम्भाद्यन्तर्गतयोगविशेषे । तज्जातफलं यथा । सौभाग्यजन्मा सुभगो मनुष्यः श्लाघ्यो जनानां धनवान् गुणज्ञः । उदारचित्तो बलवान् विवेकी महाभिमानी प्रियभाषकश्चेति ॥ सिन्दूरे । टङ्कणे । सुभगत्वे । तल्लक्षणं यथा । यस्य निद्रोऽल्पभुक्त्वा शुभो मितभाष्यमसूयकश्चेति । सुभगस्य कर्म भावो वा । ष्यञ् । हृद्भगसिन्ध्वन्ते पूर्वपदस्य चेत्युभयपदवृद्धिः । व्रतविशेषे ॥

सौभाग्यकरणम् । न० वाजीकरणौषधे ॥ य स्याभ्यासात् सुभगत्वमिच्छन् हृ णाम् उसवं यदेतत्परं चम् । प्राप्नोति दोषानसतीव्यपेक्षान् परस्य दोषावयाकरोति ॥

सौभाग्यचिन्तामणिः । पुं० सारवी सुयुक्तौषधविशेषे ॥

सौभाग्यशुण्ठी । स्त्री० पाकविशेषः । यथा । नागरस्य पलान्यष्टौ घृतदेयस्तत्समम् । क्षीरं चिपलं त्रिगुणं खण्डस्यार्धशतं पलम् । पचेन्मृद्वग्निना सम्यक् यथा पाको भवेत्तदा । चूर्णं दद्यात् त्रिजातस्य त्रिपलञ्च पलोन्मितम् । भक्षयेत् प्रातरुत्थाय शुचि रग्नितुल्यमात्रकम् । सूतिका वर्णह नुसारं मन्याग्निमङ्गलप्रदम् । वलवर्णकरं हृद्यं बलोपचितनाशनम् । अस्यैतत् प्रयत्नं सौभाग्यकरमुत्तमसितिपाकावली ॥

सौभ्रात्रम् । न० सुभ्रातृणां भावे । यु

बाहित्वादण् ॥

सौमदत्तिः । पुं॰ क्षत्रियविशेषे । भूरिश्रवसि ॥ सोमदत्तस्यापत्यम् । अत इञ् ॥

सौमनसा । स्त्री॰ जातिपत्र्याम् ॥

सौमनसायनी । स्त्री॰ जातिपत्र्याम् । मालतीपत्रिकायाम् । इति वै॰ भा॰ प्र॰ ॥

सौमनस्यम् । न॰ शोभनमनोभवे ॥ कुसुमसमूहे ॥ श्राद्धे पिण्डदानानन्तरं ब्राह्मणहस्ते पुष्पदानमन्त्रे

सौमनस्यवान् । त्रि॰ प्रीतिमति ॥

सौमनस्यायनी । स्त्री॰ मालतीकलिकायाम् ॥ यथा । मालतीपुष्पकलिका सौमनस्यायनीं विदुरिति त्रिकाण्डशेषः ॥

सौमिकः । पुं॰ सोमरससाध्ये ऽग्निष्टोमादियागे ॥

सौमिकी । स्त्री॰ दीक्षणीयेष्टौ ॥ इ॰ हे॰ चन्द्रः ॥

सौमित्रः । पुं॰ लक्ष्मणे ॥

सौमित्रिः । पुं॰ रामानुजे । लक्ष्मणे ॥ सुमित्राया अपत्यम् । बाह्वादित्वादिञ् ॥

सौमी । स्त्री॰ ऋग्विशेषे ॥ सोमो देवताऽस्याः । सोमाट्ट्यण् । ङीप् । यलोपः ॥

सौमेधिकः । पुं॰ सिद्धे ॥

सौमेरवः । त्रि॰ सुमेरुसम्बन्धिनि ॥

सौमेरुकम् । न॰ सुवर्णे ॥

सौम्यः । पुं॰ सोमात्मजे । बुधे ॥ वत्सरविशेषे ॥ तत्फलं यथा । सुभिक्षं क्षेममारोग्यं सुखसंनिरुपद्रवम् । सौम्यदृष्टिर्भवेद्राजा सौम्ये सौख्यं प्रयोत्थितमिति ॥ ४२ ॥ भास्करेः प्रतिधरणीविप्रे । उदुम्बरदले ॥ भूखण्डविशेषे ॥ कुष्ठतलविशेषे ॥ न॰ मृगशिरोनक्षत्रे ॥ तीर्थविशेषे ॥ कारमध्ये सौम्यतीर्थम् ॥ त्रि॰ चतुर्थे ॥ साधौ ॥ मनोज्ञे ॥ सोमदेवते ॥ सोमस्य सौम्यः । शाखादिभ्यो यः । ततः प्रज्ञाद्यण् ॥ सोमो देवताऽस्य । सोमाट्ट्यण् ॥ यथा । सोमस्य सौमः । ततश्चातुर्वर्णादित्वात्ष्यञ् ॥

सौम्यकृच्छ्रः । पुं॰ व्रतविशेषे ॥ यथा । पिण्याकाचामतक्राम्बुसक्तूनां प्रतिवासरम् । एकैकमुपवासश्च कृच्छ्रः सौम्योयमुच्यते ॥

सौम्यगन्धी । स्त्री॰ शतपत्र्याम् ॥

सौम्यग्रहः । पुं॰ शुभग्रहे ॥ यथा ॥ वृद्धपूर्णेन्दुबुधकाः सौराराः पापाः सौम्यास्तेषां परे । पापयुक्तो बुधः क्षीणेन्दुश्च पापदौ ॥

सौम्यता । स्त्री॰ प्रियदर्शनतायाम् ॥

सौम्यत्वम् । न॰ सौमनस्ये ॥ स

वैशेषादिकेऽपि निखे ॥ प्रतिविद्धभा विलसे ॥

सौम्यधातुः । पुं॰ कफे । श्लेष्मणि ॥

सौम्यवपुः । न॰ अनुग्रशरीरे ॥

सौम्या । स्त्री॰ अनुग्रायाम् । मनोज्ञायाम् । दुर्गायाम् । गौर्याम् ॥ शालपर्ण्याम् ॥ महाज्योतिष्मत्याम् ॥ शुक्लायाम् ॥ उत्तरदिशि ॥ ब्राह्म्याम् । मल्लिकायाम् ॥ रुद्रजटायाम् ॥ मध्याम् । महेन्द्रवारुण्याम् ॥ सपिमल्ल्याम् ॥

सौम्याः । स्त्री॰ बहुव॰ मृगशिरःशिरःस्थास्वल्पतारकासु । इल्वलासु ॥

सौम्यायनम् । न॰ उत्तरायणे ॥

सौरः । पुं॰ शनैश्चरे । मासविशेषे । सूर्यैकराशिभोगावच्छिन्नमासे ॥ यथा । आदित्यराशिभोगेन सौरो मासः प्रकीर्त्तित इति । एकस्मात्सङ्क्रमाद्यावत्सङ्क्रान्तिः सौरोऽभिधीयत इति च ॥ दिनविशेषे ॥ वर्षविशेषे । तुम्बुरुवृक्षे ॥ त्रि॰ सूर्यसम्बन्धिनि ॥ न॰ उपपुराणविशेषे । त्रि॰ सूर्योपासके ॥ सूर्यार्कस्थायम् । तस्येदमित्यण् ॥

सौरजः । पुं॰ तुम्बुरुवृक्षे ॥ फलविशेषे । त्रि॰ सौरजादि ॥

सौरदिनम् । न॰ सौरदिवसे ॥

सौरनक्तम् । न॰ व्रतविशेषे । यथा । शुक्लपक्षे चार्कदिने सौरनक्तं समाचरेत् । आदित्यस्यार्घ्यं समभ्यर्च्य नीरोगो बहु जीवति ॥ आत्मनोऽभिमुखच्छायं यदास्यं विततैरपि । सौरनक्तं विजानीयान्नक्तं ज्ञानिभिर्ज्ञमिति नारदीये ६४ अध्यायः ॥

सौरभम् । न॰ कुङ्कुमे । घासे । सुगन्धितायाम् । विषमद्यकान्तरे ॥ यथामुहूर्त्तात्सहसैव पदमिवस्तीयमन्यथा । आविर्भवत्यगौरवं वितमवधिसौरभमिदं तदोद्यमम् ॥ यथा । परिभूतपाण्डवतपचमनविदलगभविभगा । माध्यमश्वरतोश्वरैसुखपसौरभ्यमारवाशुता ॥

सौरभेयः । पुं॰ वृषे ॥ सुरभ्या अपत्यम् । स्त्रीभ्यो ढक् ॥

सौरभेयी । स्त्री॰ गव्याम् । गवि । उस्रायाम् ॥ सुरभ्याः अपत्यम् । ढक् । ङीप् ॥

सौरभ्यम् । न॰ मनोज्ञत्वे । सौगन्ध्ये । सुगन्धितायाम् । गुणगौरवे । पुं॰ कुबेरे ॥

सौरमासः । पुं॰ सूर्यैकराशिभोगावच्छिन्नकाले ॥ यथा । एकराशौ रविर्यावत्कालं मासः स भास्करः । अवधिभिः सौरमासैरयनं परिकीर्त्तितम् ॥

सौरसम्वत्सरः। पुं॰ सूर्य्यस्य द्वादश राशिभोगावच्छिन्नकाले। यथा। सौरसंवत्सरस्तावन्मानेनाब्दिकेन तु। पञ्चाद्यातिरिक्तैर्दिनानि मधुनन्दन॥

सौरसेनः। पुं॰ देशविशेषे। यथा। मागधाद्युत्तमभागेतुदिक्ष्वात्पश्चिमतः स्थिते। सौरसेनाभिधो देशः सूर्य्यवंशप्रकाशकः।

सौरसेयः। पुं॰ कार्त्तिकेये। स्कन्दे। सुरसाया अपत्ये॥

सौरसैन्धवः। त्रि॰ गङ्गासम्बन्धिनि। सुरसिन्धोरयम्। अण्। जह्नुसिन्धूत्तंसपूर्ण्यपदकमलिन भवपद्धतिः॥

सौराष्ट्रः। पुं॰ देशविशेषे। कोङ्कणात्पश्चिमे तीर्थं समुद्रप्रान्तगोचरम्। लिङ्गाख्यानादिविदश्चैवा शानदेशकः। सौराष्ट्रदेशो देवेशि ख्यातस्तत्र राजिकः॥ कुन्दकर्वे॥ न॰ कांस्ये॥

सौराष्ट्रकम्। न॰ पञ्चलौहे॥

सौराष्ट्रमृत्तिका। स्त्री॰ काच्याम्। तुवर्याम्। स्फटकारी॰ इ॰ भा॰ प्र॰।

सौराष्ट्री। स्त्री॰ तुवर्याम्॥

सौराष्ट्रिकः। पुं॰ विषभेदे। सौमन्नसार॰ सक्तुिका॰ इ॰ भा॰ प्र॰॥ सुराष्ट्रविषयेषु जातत्वात्सौराष्ट्रिक उच्यते॥ त्रि॰ सुराष्ट्रदेशविशेषभवः। अध्यात्मादित्वात् ठञ्॥

सौराष्ट्री। स्त्री॰ सौराष्ट्रमृत्तिकायाम्। स्फटिकायाम्। गुणाः सर्व्वे सौराष्ट्र्याः परिकीर्त्तिताः॥ सुराष्ट्रे भवा। अण्। ङीप्। सौराष्ट्री कफपित्तघ्नी विषघ्नी व्रणनाशिनी॥

सौरिः। पुं॰ शनैश्चरे। शनिग्रहे। सूर्य्यस्यापत्यम्। अतइञ्। श्रीकृष्णे। सूरीभावइदत्यशानपौतिमधुमाधवौ। सचवसुदेवस्यपिता। तदपत्यात्॰सौरिः स्मृतः। सुखियाद्दं पितामहस्यात्तितगदत्त्वात् दिक्। यमनवधे। आदित्यभक्तायाम्॥

सौरिकः। पुं॰ स्वर्गे। न॰ सुरानिमित्तधने॥

सौरिरत्नम्। न॰ नीलमणौ॥

सौरी। स्त्री॰ रश्मौ। सूर्य्यकिरणे॥ सूर्य्यस्येयम्। अण्। ङीप्। सूर्य्यशिष्टेतिपर्य्यायः॥

सौवः। त्रि॰ स्वकीये॥ स्वस्येदम्। अण्॥

सौवर्चलम्। न॰ सर्ज्जिकाक्षारे॥ सुवर्चलाया इदम्। सञ्चलमित्यप॰ सचर॰ इ॰ प्र॰ लवणं। कृष्णलवणे। षधे। रुचके। सुवर्च्चलं। अचैवोषी। इत्यादित्वात्प्रत्यय।

प्रत्ययः ॥

सौवर्णः । त्रि० सुवर्णस्य विकारे घटकादौ । तस्य विकार इत्यर्थे औत्सर्गिकः परिमाणप्रत्ययः ॥

सौवर्णभेदिनी । स्त्री० प्रियङ्गौ ॥

सौवश्वी । स्त्री० माश्वाश्विम् । सुवश्व अपत्याम् ॥

सौवस्तिकः । पुं० पुरोहिते । त्रि० स्वस्तिकर्त्तरि ॥

सौविदः । पुं० राजस्त्र्यागाररक्षोरक्षाधिकृते । सौविदल्ले । कञ्चुकिनि । स्थापत्ये । यदि : सन्तरक्तोना मता : पुरुषा अपि व्यापृतमान्तःपुरचारवराह्याह्यागारे येविचराःक्षि प्तास्ते वर्णिमः प्रकाः सौविदादि शब्दवाच्याः । सुष्ठु वित्ति । विद ज्ञाने । इगुपधलक्षः । सुविद एव : प्रज्ञा दित्वात् स्वार्थेऽण् । यथा । सुविदः परा : स्त्रियः शास्ता मर्य्यादावक्ताः । तथे दमित्यण् ॥

सौविदल्लः । पुं० सौविदे । सुष्ठु विदन्तीं विद्यां समधि० शाम्भिवशयति न इति सुविदल्ला : । तासामयं रक्षकः । तस्येदमित्यण् ॥

सौवीरः । पुं० नीलदर्नारे । कुमारिके । पूरवतिमातृपूर्वभागे गुणवाह्याः पथि केऽयि । सौवीरदेशादेशनिवसर्वदेश धनाधनः । न० कामिकि । यथा । सौवीरस्तुपयैरामे : पत्तोवाभिस्तुषैः

कृतम् । गोधूमैरपि सौवीरमाचार्य्याः केचिदूचिरे । सौवीरस्तुषवक्ष्यर्णः : स्वप्लसमेदिर्दीपनम् । उदावर्त्तादय दुर्गाश्वग्रतावानशित्वशयती । स्त्रोतो ञ्जने । सौवीराञ्जने । बदरीफले । म धुबदरे । यथाहुः । पच्यमानं सुमधुरं सौवीरं बदरं मतम् । सौवीरं बदरं शी संमिश्रमं गुरुशुक्रलम् । बृंहणं पित्त दाहास्रक्षयतृष्णानिवारणमिति ॥ सुवीरदेशभवम् । तत्रभवप्रत्ययः ॥

सौवीरकम् । न० सुवीराम्ले । काञ्जि के । पुं० बदरवृक्षे ॥

सौवीरसारम् । न० स्त्रोतोऽञ्जने ॥

सौवीराञ्जनम् । न० स्त्रोतोऽञ्जने । सु रमाञ्जन० भा० प्र० । सौवीरस्त्वन्तद ञ्जनम् ॥ यथा । सौवीराञ्जनमिद मम्बुपत्रोत्रो विन्यस्तं कानमयता साधयत् । तत्र नं मलिनमपिस्त रुधिरप्राणप्रो न्द्राव्यभिषपयोयस्ता नियायेतिशाङ्करोमानसीपत्रा ।

सौशब्द्यः । पुं० गुणविशेषे ॥ तद्वत्त च यथा । सुप्तिङन्तापरा प्तिः सौ शब्द्यमिति ॥

सौष्ठवम् । न० सुष्ठु तायोय । सुष्ठु भावः । उद्गात्रादित्वादञ् ॥

सौस्नातिकः । त्रि० सुस्नातप्रश्न कर्त्तरि ॥ सुस्नातं पृच्छति । पृच्छ सौसुस्नातादिभ्यइतिठञ् ॥

सौहार्द्दः । पुं० मित्रतनये ॥ सुहृ

संछादित : पतने ॥ पिच्छिला दीपतने । धर्मादिचलने ॥ स्खल सञ्चलने । सावेत्युट ॥

स्खलितम् । न० मूढत्वादिनावुधम र्यादाच्यवने । छले । ऊर्जिते ॥ भेदे ॥ स्खलनम् । स्खल० । क्त ॥

स्तालित्यम् । न० व्यभिचारे ॥

स्तन : । पुं० वक्षस्थमांसे । कुचे । पयोधरे । वक्षोजे ॥ स्तनौ पुंस स्तयोगात्वौ : विशेषणभयोरयम् । योषनागमनितायां : पोषरोभवतः स्तनौ ॥ यथा वक्ता : प्रसूताया : स्तनौ वधीरप्रीतौ ॥ यरोमधौस नौपीनौरक्ता मनिधमीमुमौ ॥ स्त नमनौ वरत्वकारणौपथ यथा । कुच नागशाव पीनमवनौसमन्वितम् तन्नं मेयुवतीनाथ यांमनौवर्ण स्तनद ॥ स्तनयित्नुधयति चौपभो ष्यम० स्तनगौसमूहावेया कायु - यौ : । स्तनयते । चव० प्रसौ तिधीषा ॥

स्तना । वि० मन्दायमाने । स्तन० । घट : मतादेश : ॥

स्तननम् । न० ध्वनिमात्रे । मेघय दे ॥ ध्वनिनि ॥

स्तनंधय : । न० बालिपाल्ये । उत्ता नशये ॥ स्तनंधयति । चेट पानि । नासिकास्तनयोर्धाधेटोरितिखश् । धदिंमदितिमुम् ॥

स्तनंधयी । स्त्री० जननावाम् । च तिवालिकायाम् । उत्तानशयाया म् । टिड्ढाणञित्यादिना ङीप् ॥

स्तनय : । पुं० चतिविनो । वर्णके ॥ स्तनोधिवति । मा० चातीनुपे तिक : ॥

स्तनया । स्त्री० शिश्वायाम् । स्तन्य पानाम् ॥ टाप् ॥

स्तनमर : । पुं० स्तनाभोगे ॥

स्तनभव : । पुं० रविबंधविशेषे ॥ यथा । स्तनद्वयमध्ये तुमत्तोवी लितुपदद्वयम् । स्तनौपूर्णावसित स्तनोभव : स्तनभव : स्मृत : ॥

स्तनमुखम् । न० चूचुके ॥

स्तनयित्नु : । पुं० वारिदे, मेघे । मुस्तके ॥ गर्जिते । मृतौ ॥ रोगे ॥ पवने ॥ विद्युति ॥ स्तनय ति । स्तनयतेरिन्नदे० सुरादा वन्त : । स्तनिकृषिगृधि इन्यो क्त्रिनुच् । चवामन्तेति येरया देश : ॥

स्तनभवम् ।) न०
स्तनाभिखा ।) स्त्री० स्तनन क्रि ॥
स्तनायम् ।) न०

स्तनान्तरम् । न० हृदये ॥

स्तनाभोग : । पुं० वृषभरे । स्तन मरे ॥ कुचपरिपूर्णतायाम् ॥

स्तनाविन्द्रकम् । न० चूचुके ॥ तद्वपर्याया । उराविदविताग्रे

रादित्वम्बिरसंख्यौस्तनयुगमुपमत्तेय
तुस्तमालिङ्गनंददाति ॥

अस्थितम् । न० गर्भिते । मेघनिर्घो
षे । स्तनयद्रोदेषमस्ते । भावेक्त :
॥ त्रि० शब्दिते ॥

अस्थितप्रभः । पुं० विश्वस्टमवर्धे ॥

अस्थ्यम् । न० दुग्धे ॥ स्तनेभवम् ।
शरीरादयवयत् ।

अस्थ्य : । त्रि० स्थिरमात्रे । पविनो
रे । अपरस्तस्वभावे । अनर्थे । गु
रुदेवतादिष्वप्यनर्थे । स्तब्धे ।
जडीकृते ॥ स्थ० । त : ॥

अस्थिरोमा । पुं० वराहे । शूकरे ।
चोपिनि । सत्त्वानि० अनन्तादि
रोमाणियस्य ॥

अस्थ : । पुं० गुच्छे । स्तम्भरपिवे०
षण्डाणडद्रुमे ॥ दणपत्रादिगुच्छे
॥ नौरमं स्तोमाम्रकाण्डे ॥ षामा
मे । स्थितिः० अम्बा । सा० ।
स्थोस्मनवमादिस्वन० स्तुव
ति स्तादिषष ॥ हयादौ ॥

अस्थ्यक : । पुं० स्तम्बे ॥ स्वार्थे० या
वादिभ्य स्वन् ।

अस्थ्यकरिः । पुं० धान्ये ॥ स्तम्बम्
करोति । स्तम्बशकृतोरिन् । श्री
हिवत्सयोरितिवक्तव्यम् ॥ त्रि० स्त
म्बकर्त्ता ॥

अस्थ्यकार । पुं० गुच्छकारके ॥

अस्थ्यघ्न । पुं० स्तम्बघ्ने ॥

अस्थ्यघन । पुं० स्तम्बघ्ने । तृणादि
गुच्छोन्मूलनसाधने । स्तम्बस्तुम्ब
स्वघन : स्तम्बोयेननिहन्यते० घ्युप
र : । स्तम्बम् संवोहम । सद्धान
दीपेन । स्तम्बेकपिस्यप् अर्थे केनोष
आदेश : ॥ नौरारादिपदार्थे स
नवंघाचे ॥

अस्थ्यघ्न : । पुं० तृणगुच्छोन्मूलनसाधनवि
षादौ । स्तम्बघ्ने ॥ स्तम्बोहन्यते०
येन । स्तम्बेकपीतिषः ॥ नौराश
दिपदार्थे स्तनवंघाचे ॥

अस्थ्यप् । स्त्री० पुरीभेदे । तामलि
प्ते । विष्णुपदी । तमोलुस्त० पू०
भा० प्र० देवी ॥

अस्थ्यस्तस्वम् ॥ } न०
अस्थ्यस्तनी ॥ } स्त्री० स्तम्बे ॥

अस्थ्यरम : । पुं० हस्तिनि । हस्तादि
षि । दूषे । अवेरमते । रमु० । अ
स्तम्बबेरमित्रपीरित्नच् । एषि
षु पदयोरितिवक्तव्यम् । अन्याय
सम् यरमा । तत्पुरुषेकृतौति०
हलदन्तादितिसप्तम्यलुक् ॥

अस्थ्य : । पुं० स्तम्भायाम् । स्तम्भ०
भा० ॥ अलङ्कृते । अष्टधाकृते ॥ स
भाति । स्तम्भुरुधने । अहायच्
भावेघञ् ॥ गतिनिरोधे । नि
ष्प्रतिभवायस् । गवें ।

अस्थ्यकर : । पुं० वेष्टने । त्रि० स्तूपा
कारके ॥ तारुक्कारके ॥

लिप्रदेशास्त्रतक्षपुष्पजलादिकम् ॥ ज्ञानेनर्द्धिं किं तपसा जपहोमप्रपूजनैः । विद्यया वै वयश्च वा स्त्रीभिर्यं स्मरणे ह्यतमिति श्रीदेवीभागवतीतुलस्युपाख्यानम् ॥ तस्यास्पर्शोऽपि निषिद्धः । यथा । स्त्रीजितस्य यस्मान्नेपासर्ये मुखं प्रपश्यति । नभसीपातकीपापात् पापिनां स्त्रीजितात् परः ॥ इति । स्त्रियाजितः ॥

स्त्रीधनम्, क्ली, स्त्रीसम्बन्धि धनम् । यस्मिन् धने पतिनिरपेक्षतया स्त्रिया अधिकारस्तत् ॥ तच्च षड्विधम् । पितृमातृसुतभ्रातृदत्तमध्यग्न्युपागतम् । आधिवेदनिकं बन्धुदत्तं शुल्कान्वाधेयकमिति ॥ मनुः । अध्यग्न्यध्यावाहनिकं दत्तञ्च प्रीतिकर्म्मणि । भ्रातृमातृपितृप्राप्तं षड्विधं स्त्रीधनं स्मृतम् ॥ नारदोऽपि । अध्यग्न्यध्यावाहनिकं भर्त्तृदायस्तथैव च । भ्रातृदत्तं पितृभ्याञ्च षड्विधं स्त्रीधनं स्मृतम् ॥ याज्ञवल्क्यः । पितृमातृपतिभ्रातृदत्तमध्यग्न्युपागतम् । आधिवेदनिकाद्यञ्च स्त्रीधनं परिकीर्त्तितम् ॥ तदेव मध्यस्थितषट्स्त्रीधनकीर्त्तनात् षट्सङ्ख्याविवक्षिता । किन्तु स्त्रीधनकीर्त्तनमात्रपरा विनु निपतनादि । तदेव स्त्रीधनं यत्र स्त्रीणां स्वातन्त्र्येण दानविक्रय भोगान् कर्त्तुमधिकरोति । तदिदं किञ्चित् सङ्क्षिप्य व्याख्यायते । प्राप्तं शिल्पैस्तु यद्वित्तं प्रीत्या चैव यदन्यतः । भर्त्तुः स्वाम्यं भवेत्तत्र शेषं तु स्त्रीधनं स्मृतम् ॥ अन्यत इति । पितृमातृभर्त्तृकुलव्यतिरिक्तात् । यच्चान्यत् । शिल्पं न वादर्शितम् । तत्र भर्त्तुः स्वाम्यम् । स्वातन्त्र्यम् । अनापद्यपि भर्त्ता ग्रहीतुमर्हति । तेन । स्त्रिया अपि धनमस्त्रीधनत्वात् । एतद्व्यतिरिक्तधनन्तु । स्त्रियायथा ह्यभावाधिकारात् ॥ कुलार्णववसौभाग्यमन्त्रनिर्णये श्रीसदाशिवः । पितृभिः श्वशुरैर्वापि दत्तं यद्धर्म्मसम्मतम् । स्वकर्म्मोपार्जितं यच्च स्त्रीधनं तत् प्रकीर्त्तितम् ॥ इति ॥ विधाः । धनम् ॥ न भर्त्ता नैव च सुतो न पिता भ्रातरो न च । आदाने वा विसर्गे वा स्त्रीधने प्रभविष्णवः ॥ इति दायभागः ॥ प्रभविष्णवः । प्रभवः ॥

स्त्रीधर्म्मः, पुं, स्त्री । पुष्पे । आर्त्तवे । रजसि । स्त्रीणामनुष्ठेये ॥ तत्र मनुः । बालया वा युवत्या वा वृद्धया वापि योषिता । न स्वातन्त्र्येण कर्त्तव्यं किञ्चित्कार्यं गृहेष्वपि ॥ बाल्ये पितुर्वशे तिष्ठेत् पाणिग्राहस्य यौवने । पुत्राणां भर्त्तरि प्रेते न भजेत्

स्त्रीणामनन्यताम् ॥ पित्रा भ्रात्राथ वा पित्या विरुद्धमात्मनः । यदा द्विविधं स्त्रीणां मार्गं कुर्यादुभे कुले ॥ सदा प्रहृष्टया भाव्यं गृहकार्येषु दक्षया । सुसंस्कृतोपस्करया व्यये चामुक्तहस्तया ॥ यस्मै दद्यात् पिता त्वेनां भ्राता वानुमते पितुः । तं शुश्रूषेत जीवन्तं संस्थितं च न लङ्घयेत् ॥ मङ्गलार्थं स्वस्त्ययनं यज्ञश्चासां प्रजापतेः । प्रयुज्यते विवाहे तु प्रदानं स्वाम्यकारणम् ॥ अनृतावृतुकाले च मन्त्रसंस्कारकृत् पतिः । सुखस्य नित्यं दातेह परलोके च योषितः ॥ विशीलः कामवृत्तो वा गुणैर्वा परिवर्जितः । उपचर्यः स्त्रिया साध्व्या सततं देववत् पतिः ॥ नास्ति स्त्रीणां पृथग् यज्ञो न व्रतं नाप्युपोषितम् । पतिं शुश्रूषते येन तेन स्वर्गे महीयते ॥ पाणिग्राहस्य साध्वी स्त्री जीवतो वा मृतस्य वा । पतिलोकमभीप्सन्ती नाचरेत् किञ्चिदप्रियम् ॥ कामन्तु क्षपयेद्देहं पुष्पमूलफलैः शुभैः । न तु नामापि गृह्णीयात् पत्यौ प्रेते परस्य तु ॥ आसीतामरणात् क्षान्ता नियता ब्रह्मचारिणी । यो धर्म एकपत्नीनां काङ्क्षन्ती तमनुत्तमम् ॥ अनेकानि सहस्राणि कुमारब्रह्मचारिणाम् । दिवं गतानि विप्राणामकृत्वा कुलसन्ततिम् ॥ मृते भर्त्तरि साध्वी स्त्री ब्रह्मचर्ये व्यवस्थिता । स्वर्गं गच्छत्यपुत्रापि यथा ते ब्रह्मचारिणः ॥ अपत्यलोभाद्या तु स्त्री भर्त्तारमतिवर्त्तते । सेह निन्दामवाप्नोति पतिलोकाच्च हीयते ॥ नान्योत्पन्ना प्रजास्तीह न चाप्यन्यपरिग्रहे । न द्वितीयश्च साध्वीनां क्वचिद्भर्त्तोपदिश्यते ॥ पतिं हित्वापकृष्टं स्वमुत्कृष्टं या निषेवते । निन्द्यैव सा भवेल्लोके परपूर्वेति चोच्यते ॥ व्यभिचारात्तु भर्त्तुः स्त्री लोके प्राप्नोति निन्द्यताम् । शृगालयोनिं प्राप्नोति पापरोगैश्च पीड्यते ॥ पतिं या नाभिचरति मनोवाग्देहसंयता । सा भर्तृलोकमाप्नोति सद्भिः साध्वीति चोच्यते ॥ अनेन नारी वृत्तेन मनोवाग्देहसंयता । इहाग्र्यां कीर्त्तिमाप्नोति पतिलोकं परत्र च ॥ इति मानवे धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ॥

स्त्रीधर्म्मिणी । स्त्री॰ ऋतुमती । स्त्रीधर्म्मो रजोऽस्त्यस्याः । अत इनिठनादित्यादिनिः । इति मेदिनी ॥

स्त्रीध्वजः । पुं॰ पुंहस्ती ॥

स्त्रीपरः । पुं॰ कामुके । त्रिके ॥

स्त्रीपण्योपजीवी । पुं॰ स्त्रीविक्रयेन स्त्रीकृतस्वव्यवसायेन जीवतीति ॥

स्त्रीपुंसौ । पुं॰ दम्पती । द्वन्द्वे । अचतुरेत्यादिना अच् ॥

स्त्रीपुंसलक्षणा । स्त्री॰ गिरटायाम् ॥

स्त्रीपुंसयोः सम्बन्धचिह्नं स्तनश्मश्रु
निर्णयस्थाम् सा ॥
स्त्रीपुम्सः ।। पुं० स्त्रीपुंसवोऽन्य व
ष्टरे । सप्तमानवेनयमाध्यायेद्र
ष्टव्यः ॥
स्त्रीपूर्वः ।। पुं० स्त्रीजिते ॥
स्त्रीप्रमाणः ।। पुं० षट्खिने ॥
स्त्रीप्रमाणीयस्य । षष्पूर्वस्त्रीप्रमा
णीरित्यस्य ॥
प्रशंसा । स्त्री० नारीश्लाघायाम्
। सायथा । मयेभरिव्या ; पुरमेव
सारंपुरैरहंसस्यनिर्धारदेश ; तथा
पिश्यव्यासयमेवस्त्रीवशीज्यसारा
ज्यसुखकसारम् । रत्नानिविभ
वर्यतियोगाः भूप्यमावनितान
रत्नकान्या । याघेतावनिताहर
न्यरा ० गीरत्नानिविनाष्टनाष्ट
सष्टम् ॥ आकारंविनिगृहतेरि
पुवलंवीतुं समुत्सिवातन्तंविना
यतोज्ञतात्कृतयतव्यापारमाख्यातु
तम् । मन्मिधीननिपैविधाविवि-
तिभुजामागतिनांसर्वते दुःखा
सोनिविश्वतिनांपुयताः कान्ता
सनाविदमत् । युतदृष्टसाधस्मृत
मपिनवांछादमलनमनरमं स्त्री
भ्योन्यतमविद्यपिततच्चैकपतिना
। तद्यौवमावैसुतविपयमोक्षा
निवतताग वैलप्तयोमान्याः मत
तमवणामानविभ्रे ; ॥ येप्वङ्गना
नांप्रभवन्ति दोषामृवं गच्छमार्गेषु
गुणानुविचाय । तेदुर्जनामेमनसो
वितर्काः सद्भाववाक्यानिनतानिते
षाम् ॥ प्रवृत्तसम्यक्तरोहनानां
दोषोस्तियोनाचरितोमनुष्यैः । धो
र्ष्ट्येनपुम्भिः प्रमदानिरस्ता गुणा
धिकास्तामनुनावधीतम् । सोम
स्तासांददच्छौचं गन्धर्वः शिक्षि
तांगिरम् । अग्निश्च सर्वभक्षत्वं त
स्मान्निष्कसमाः स्त्रियः ॥ ब्राह्म
णाः पादतोमेध्यागावोमेध्याश्च पृ
ष्ठतः अजाश्वामुखतोमेध्याः स्त्रियो
मेध्यास्तु सर्वतः ॥ स्त्रियः पवित्र
मतुलंनैतादुष्यन्तिकर्हिचित् मा
सिमासिरजोह्यासांदुष्कृतान्यपक
र्षति ॥ आसमीयानिरीक्ष्यनिमप
न्त्यमानजिता ; । तानिकृत्याह
तानीवविनश्यन्तिसमन्ततः ॥ जा
यायाश्चजननीचाप्यम स्त्री
ष्वशीलनाम् । ईक्षितं च ; स्त्रि
योनिन्द्या स्वर्तेव ; वधुत ; शुभ
म् । दमपत्योर्व्युत्क्रमेदोष ; सम
शास्त्रे प्रतिष्ठित ; । नरा गतमवेत्य
न्या वेनापवरमप्नना ; । वनि
सातुपयमासानुवेष्टित । खरधर्म
या । दारातिक्रमणे भिक्षादिशोध्य
न्ता विशुध्यति । नयतेनाभिपी
वानपेक्षितमदनायय । तथाभया
निरुद्धो नराधेर्यपदोदित ; ।

यच्चोधार्थमसाधूनां निन्दतामनघाः प्रियः। मुखतःमिथ्यौराणांति प्रचौरैतिवक्ष्यताम्॥ पुरुषश्चटुलानि कामिनीनां कुरुते यानि रहो न तानि पश्चात्। सुकृतज्ञतयाङ्गना गतासूनवगुह्य प्रविशन्ति सप्तजिह्वम्॥ स्त्रीरत्नभोगोऽस्ति नरस्य यस्य निःस्वोऽपि सम्यक् स महीश्वरोऽसौ। राज्यस्य सारोऽशनमङ्गनाश्च तृष्णानलोद्दीपनचारुशेषम्॥ कामिनीं प्रथमयौवनान्वितां मन्दवल्गुमृदुपीडितस्तनाम्। उत्स्तनीं समवलम्ब्य या रतिः सा न धातृभवनेऽस्ति मे मतिः॥ तवदेहमुनिषिद्धधारणे मान्यमातृपितृदेव्यसेवनात्। मृतस्तुभवनेस्ति किमुदयद्रवः स्वयमुत्पन्नवियत्॥ पात्रलाकोटान्लिसद्दिनदर्पं स्त्रीप्रयोगेण जगत्समस्तम्। नौडावक्रायवक्तुर्मुखस्वमीक्षोपदिशाभाङ्गसितीग्रुषया॥ इति वाराहीसंहितायाम् ७१ अध्यायः॥

स्त्रीप्रियः। पुं॰ षट्पदातिथौ। षोमहत्वे॥

स्त्रीमुखपः। पुं॰ दोहदे॥

स्त्रीयात्रा। स्त्री॰ योषित्प्रयाणे। यथा। कुलीरकन्याघटसंस्थितेरवौ सितस्य वारे प्रथमामथोत्तराम्। विषाययाचावनितासुयक्षेविशेषति थिषोऽन्यदथीषसुक्तम्॥ प्रथमाप्रतिपत्। उत्तरा॰ उत्तरायणम्॥

स्त्रीरोगः पुं॰ नारीणामामये॥

स्त्रीसंज्ञा। स्त्री॰ पिपीलिकायाम्॥

स्त्रीसमम्। न॰ योषितांसमूहे। स्त्रीणांसमाहारःचेतिनपुंसकत्वम्॥

स्त्रीस्वभावः। पुं॰ नपुंसके। स्त्रीविदग्धे। योषितांधर्म्मे॥ यथा। एषापिप्रकृतिः स्त्रीणामासृष्टेरनुमन्दन। समस्नमनुरज्यन्तिविषमस्थंत्यजन्तिच॥ मतङ्गानांगीतस्य प्रसारोतोद्यातांतथा। गतन्वानिमयोः स्त्रीणाम्यमनुगच्छन्तियोषितः॥ प्रज्ञार्थवर्तमध्यवर्त्ते चयथा। हृदयं क्षुरधाराभं वक्तृमपीत्सर्पं म्खम्। सुधीपमंस्तुमधुरंवचनं साध्यसिद्धये॥ प्रकोपितिपितुस्यं सदनं एवंमीत्वक्लिष्टम्। कुर्व्वंतदभिप्रायनिगूढंकर्मविरलम्॥ तदाताखास्मविनयेप्रवर्त्तसापसंपरम्। दृढौष्ठार्थं च्छन्नातृष्णायैगतज्ञायायादुरत्यया॥ पुंसयाइगुण : काम : अष्टगुणोमोरणव्यारे। आचारोद्विगुणोनित्यं नेष्टुयं षपतुर्गुणम्॥ कामःपुंसः अष्टगुणव्यवसायर्षनिश्चितम्। यद्देमेदोषनिषद्धाःकाम्यातदपि

ऽच । इयद्भासिथ्वलुक् । त्रि० स्थवशायिनि ॥

स्थविः । पुं० स्थावरे । तन्तुवाये ॥ तिष्ठति । उ० । क्विप्र्ध्वक्षिस्थविभ्यः किदित्ति क्विन्० निपातनात् सः ॥ नाकि । स्वर्गे ॥

स्थविरः । पुं० । ब्रह्मणि । सुरज्येष्ठे ॥ न० शैलेये । अश्मपुष्पे ॥ त्रि० वृद्धे । यथा । न तेन वृद्धो भवति येनास्य पलितं शिरः । यो वै युवाप्यधीयानस्तं देवाः स्थविरं विदुरिति मनुः ॥ अचले ॥ तिष्ठति । उ० । अजिरशिशिरेति किरच् । तिष्ठतेर्वुक् च । इत्यस्य वुक् ॥

स्थविरा । स्त्री० वृद्धायाम् । महाश्रावण्याम् ॥

स्थविष्ठः । त्रि० अतिस्थूले । स्थूलतमे । अयमेषामतिशयेन स्थूलः । स्थूलदूरेतीष्ठनि साधुः ॥ वैराजरूपेऽस्थविष्ठे भगवद्रूपे ॥

स्थवीयान् । त्रि० स्थूलतरे । अयमनयोरतिशयेन स्थूलः । ईयसुन् । स्थूलदूरेत्यादिना यणादिपरलोपे ॥

स्थाणुः । पुं० शम्भौ । ईशे । शिवे । प्रलयेऽपितिष्ठतिस्वरूपेण । उ० । स्थःणुरिति णुप्रत्ययः । स्थितो गानिपूर्वित्वाद्वीनि तिष्ठन्त्यस्मिन्निति वा । कीलि । गन्धद्रव्यविशेषे । जीवके । पुं० न० शाखापत्रादिरहिततरौ । ध्रुवे । यष्टौ ॥ त्रि० स्थैर्यान्विते । स्थिरे । अभिकारिणि । सदैकरूपे ॥

स्थाणुप्रिया । स्त्री० कुरुक्षेत्रवर्तिन्यामम्बायां ॥

स्थाणुवटतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ॥

स्थाणुतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे । स्थाणोः शिवस्य लिङ्गेनोपलक्षितं तीर्थम्० स्थाणुतीर्थम् ॥ स्थाणोरात्मसंप्रवेशे ॥

स्थण्डिलः । पुं० स्थण्डिलशायिनि । स्थण्डिले शेतुं व्रतयितु नियमोऽस्य । स्थण्डिलाच्छयितरि व्रते इत्यण् ॥

स्थालपटकम् । न० अहङ्कारादिदुःखितमारकीटादौ । यथा स्थालपटकं विवाशयनामतः कथयामि । मारकोटमपद्दीमानविरउरुरुगलपट्टाः । अकस्माद्देशरोगदुःखप्राप्तिरपोति । इदमहङ्कारेतन्मा वान्त्यर्थस्थान्तरे० माकीटादिका पुष्टकंसितमित्यर्थः ॥

स्थालीया । स्त्री० स्थाणुतीर्थाधिष्ठात्र्यां देव्याम् ॥

स्थालीश्वरः । पुं० कुरुक्षेत्रस्थशिवलिङ्गविशेषे ॥

स्थातव्यः । पुं० आलये ॥

स्थानम् । न० सादृश्ये । अवकाशे ॥

स्थितौ । यस्तौ । अन्यतमौ ॥ आज नि । राघोस्तम्भ स्थापयायो पचयाय । वेमस्थितौ ॥ अष्टम स्थापचयः स्थयः । तयोर्वैपरीत्ये वीरवि । रा ऊचे प्रचयोमव्यपचयः स्थानम् । तदुक्तम् । यः स्थानस्तुष्टिरवि षयों नोत्थितिरितिनाम् । वयङ्कृष्यो रभावेन स्यानस्तु स्थानोचितमिति ॥ रात्रौ चिन्तानोचे पुरगतो वहुरता ग्रे पुष्पतुष्टं ॥ तिष्ठत्यनेन । इ० । करणे ल्युट् । तपदण्डतोऽस्मिन् ति० दण्डोऽस्त्यगस्वयवहाराः । तिर्यग्गोचररथ्यादिरास्थितनो यम् । कि विधगिचयः । तस्याध ध्यादि । पुरस्थानमादि । राष्ट्र देश : । तस्मिन्मनुष्यपश्वादिधा रणक्षमस्यादिपरान्विन्तयेत् ॥ गोष्ठे । तिष्ठत्यस्मिन्नतुकश्चि त्रिषुयति । इ० अधिकरणे ल्युट् ॥ च । र ॥ गृहे ॥ देवसमा स्थानमितिमीमांसका । । त द्विविधम् पाठसादेश्यमनुष्ठान् सादेश्यञ्च । अनङ्क्रमणेऽस्थान तुलनम्, । पाठसादेश्यमपि द्वि विधम्, । यथासङ्ख्यपाठः । सन्नि धिपाठश्चेति । तत्रैन्द्राग्नमेकादश कपालं निर्वपेत् वैश्वानरं द्वादशकपालं निर्वपेदित्येवं क्रमविहि तेषु । इन्द्राग्नीरोचनादिवेत्यादौ

मन्त्रेषु यथासङ्ख्यमन्त्राणां यथासङ्ख्यं प्रथमस्य प्रथमं द्वितीयस्य द्वितीय मित्येवं रूपो विनियोगो यथासङ्ख्य पाठात् । प्रथमपठितमन्त्रस्याकां ङ्क्षायां प्रथमं विहित कर्म प्रथममुपतिष्ठत इत्यानन्तर्यात् । एवं द्वितीयमन्त्रस्यापि ज्ञाता ज्ञानं पाठक्रमानुवादेनविहितानां सह अपतितानां विनियोगः सन्नि धिपाठात् । यथा० आग्नेयमाना म० तेषां तत्र मध्ये आकाङ्क्षायां प ञ्चविंशत्यपयं से आख्यत्वं भवस्य ध्यति० तदभावात् । सान्नाय्यपात्र स्थे विकृतिसन्निधिपाठानर्थक्यापत्ते । यज्ञमानो याजमानोचितमीयाथ स्थान नुष्ठानसादेश्यात् । चौदवस्थं क्रि० यजमानोय पशुरनुष्ठीयते । तस्मि न्नहनि० सेयमौ पठ्यन्ते । अतस्ते पायमध्ये आकाङ्क्षायामनुष्ठीयन्ते मन्त्राः अनुष्ठानसादेश्यात्त्वेन सम्बध्यन्ते । तत्रैव नमाख्यातः प्रबलम् । अतएवाग्नीधमन्त्र । सा न्नाय्यपात्रम् । पठनादेश्यात् । नतु पौरोडाशिकमितिविधिरत्यापु रे डाशपात्रमिति । सम्बन्धविधि र्हि पदमितिस्थापत्तिः । य था । पितृस्थानीयः । पितुर्निश्चला नमस्योतिसद्गुणोचितः । स्थीयतेऽ त्र । इ० अधिकरणे भावे ल्युट्,

। तिपन्त्यस्मिन्शब्दाद्युतिव्युत्पत्त्या क्वचित्स्थानशब्दोऽयं वाचौ ॥ विकटे ॥ स्वधर्मानुष्ठायिनामसम्यक् सिं नाम्रस्थानविशेषणप्रियं धा । वर्णानामाश्रमाणाम्सम्यग् धर्मानुपालिनाम् । यसम्यग् वर्त्तिनां लोकान् ब्रह्मा चक्रे यथायथत् ॥ प्राजापत्यं ब्राह्मणानां स्मृतं स्थानं क्रियावताम् । क्षत्रियाणां तथा चैन्द्रं सङ्ग्रामेष्वनुवर्त्तिनाम् ॥ वैश्यानां मारुतं स्थानं स्वधर्ममनुवर्त्तिनाम् । गान्धर्वं शूद्रजातीनां परिचर्यानुचारिणाम् ॥ अष्टाशीतिसहस्राणां ऋषीणामूर्द्ध्वरेतसाम् । स्मृतं तेषान्तु यत्स्थानं तदेव गुरुवासिनाम् ॥ सप्तर्षीणान्तु यत्स्थानं स्मृतं तद्वै वनौकसाम् । प्राजापत्यं गृहस्थानं गृहधर्मानुवर्त्तिनाम् ॥ न्यासिनामक्षरं ब्रह्म योगिनाममृतं स्मृतम् । एकान्तवासिनां ब्रह्मध्यायिनां परमं पदम् ॥ तामिस्रमन्धतामिस्रं महारौरवरौरवम् । असिपत्रवनं घोरं कालसूत्रमवीचिमत् ॥ वेदस्य निन्दकानान्तु यज्ञव्याघातकारिणाम् । स्थानमेतत् समाख्यातं स्वधर्मविनिवर्त्तिनाम् ॥ इति वह्निपुराणे सर्गवर्णनानामाध्याय : ॥

स्थानपम् । न० पाताली ॥ नगरे ॥

स्थानपक्षला । स्त्री० वर्त्तरावर्ते ॥

स्थानच्युतः । त्रि० स्थानभ्रष्टे । यथा । स्थानस्थितस्य पद्मस्य मित्रौ वरुणभास्करौ । स्थानच्युतस्य तावेव क्लेदशोषणकारकौ ॥ इति ग० पु० ॥

स्थानपालः । पुं० स्थानरक्षके ॥

स्थानभ्रष्टः । त्रि० पदच्युते । यथा । स्थानस्थितानि पूज्यन्ते पूज्यन्ते च पदे स्थिताः । स्थानभ्रष्टा न पूज्यन्ते केशा दन्ता नखा नराः ॥ इति गारुडेऽध्याय : ११५ ॥

स्थानाध्यक्षः ।) त्रि० स्थानरक्षके ॥
स्थानिकः ।)

स्थानी । त्रि० स्थानविशिष्टे । स्थानीवति ॥

स्थानीयम् । न० पुरम् । पत्तनम् । निगमे । नगरे ॥ प्राकारादिनादुर्गीकृतविस्तीर्णं नगरं स्थानीयम् । स्थानायहितम् । रामाश्रिस्तमिति । छः ॥ त्रि० स्थानभवे । स्थानसम्बन्धिनि ॥

स्थाने । अ० कारणार्थे । हेतौ । युक्ते ॥ साहश्ये । सात्त्वे स्थानयुक्तस्वम । स्थानशब्दात् तस्करीतोति विभक्त्यादिप्रत्यय : ॥

स्थापकः । त्रि० स्थापनकर्त्तरि ॥ स्थापयति । ष्ठा० । णिच्स्थाप ण्वुल् ॥

स्थापत्यः । पुं० राज्ञां स्त्र्यागाररक्षके । सौविदल्ले । कञ्चुकिनि । तिष्ठन्त्येषु पुरुषाः । घञर्थे

क : । स्वामीदाराणांपति : पाल
क : । स्थपतिरेव । चतुर्वर्णादिभ्या
त्स्वार्थे ष्यञ् ॥ न० स्थपतेर्भावे ॥
स्थापनम् । न० रोपणे । निवेशने ॥
पुंसवने । समाधौ । स्थितिहेतु
प्रयत्ने । स्थापयति । ष्ठा० । ल्यु
ट् ॥
स्थापना । स्त्री० स्थापने । निवेशने ।
मनुष्याद्याश्रयत्वे ॥
स्थापनी । स्त्री० पाठायासौषधौ ॥
स्थापित : । त्रि० निश्चिते । न्यस्ते ॥
स्थाप्य : । त्रि० रक्षितधने । न्यास-
धने ॥
स्थाम । न० सामर्थ्ये । तिष्ठत्यनेन ।
ष्ठा० । सर्वधातुभ्यो मनिन् ॥
स्थायी । पुं० भावभेदे । रत्यादिभावे
षु । यथा । रतिर्हासश्च शोकश्च क्रो
धोत्साहौ भयं तथा । जुगुप्सा विस्म
यशमाः स्थायिभावाः प्रकीर्ति
ताः ॥ समवेतः सन्मूलः स्था
न्वौ यत्र तिष्ठते । नाथ : स्थायीप
भिन्नैर्योऽविरुध्यतेतनोन्यथेति ।
त्रि० स्थिरे । स्थितिमति ॥ योऽपि
राजा स्वदेशे दुर्गं कृत्वा तिष्ठति स
स्थायीत्युच्यते ॥ तिष्ठति । ष्ठा० ।
आच्छादिभ्यो णिनि । आतोयुक्
चिण्कृतोरितियुक् ॥
स्थायुक : । पुं० एकग्रामाध्यक्षे ॥
स्थास्नुशीलमस्य । ष्ठा० । लषप
तपदस्थाभूवृषहनकमगमशॄभ्य उकञ् ॥ त्रि०
स्थिरे ॥
स्थालम् । न० स्वर्णादिनिर्मितभोजन
पात्रे । थाल० इति भा० प्र० ॥ तिष्ठ
त्यत्र । ष्ठा० । स्थाचतिभ्यालच् ॥
स्थाली । स्त्री० ओदनादिपचनपा-
त्रे । पिठरे । उखायाम । कु
ण्डे । हांडी० इति भा० प्र० ॥ तिष्ठति
ष्ठा० । स्थाचतिमृजेरालजालञ्
कीयचः । जातेरितिङीष् ॥ पा
टलावृक्षे ॥
स्थालीपाक : । पुं० भोजनपक्वान्ना
दौ । मांसाष्टकामाघे स्थालीपाकस्य
मासप्रतिनिधित्वं यथा गोभिल : ।
अपि वा स्थालीपाकं कुर्वीतेति । ग
निधानम् । स्थालीपाकपशुस्थाने कु
र्यादाज्यानुकल्पिकम् । अपवेत सम
स्थायास्तदभावे : पयसा तु । कृ
तिच्छन्दोगपरिशिष्टोक्तं पाकम् । प
च्यते० ओदनचरौ० पचनम् ॥
स्थालीपुरीषम् । न० स्थालीकाने द
ग्धान्ने ॥
स्थालीपुलाक : । पुं० न्यायविशेषे
॥ यथा । स्थालीस्थपुलाकपरीक्ष
णेन सिक्थ विभागेन । सकलस्था
लिसंयोगभागित्वात् प्रतिपन्नवत् ।
द्वितिस्थालीपुलाकन्यायेन वैदिकलि
ङ्गत्वात्क्रदैनाप्यन्यैर्विकल्पना
न् । प्रतिपत्तृबुद्धमष्टं नादिनारभ्

टितये महातामसमनामासत्वम्।

स्थालीबिलम्। न॰ पाकपात्रस्याभ्यन्तरं। स्थाल्याः मध्यभागे॥

स्थालीबिलीय।) त्रि॰ पाकयोग्य
स्थालीबिल्य।)

तण्डुलादौ॥ स्थालीबिलमर्हति। स्थालीबिलादित्व॰ छ यत्‌ च सौ॥

स्थालीवृक्षः। पुं॰ मन्दारवृक्षे। वृक्षभेदे। शिलापापर॰ भा॰ प्र॰॥

स्थावरः। पुं॰ पर्वते॥ न॰ धनुर्गुणे। क्रीडाकोडे॥ त्रि॰ अचरे। जङ्गमभिन्ने॥ त्रिभिः गिरौ॥ जानवीय:। अविभाज्ये विषये॥

स्थावरजङ्गम:। पुं॰ एतत्स्थावरजङ्गमयोः समाहृते। शा॰ द॰ भा॰ प्र॰। स्थावरजङ्गमयोश्च॥

स्थावरादि। न॰ वत्सनाभविषे॥

स्थाविरम्। न॰ वार्धक्ये॥ सप्तसप्ततिवर्षात्परमवस्था। यथा। पञ्चाशद्वर्षादावनस्ताच्छ्याति। ततः परं सप्ततिवर्षाणि यावत्। परास्तिस्रः स्थितिः॥ स्थविरस्य भावः कर्म वा। युवादित्वादण्॥

स्थासकः। पुं॰ चार्चिक्ये॥ जला दिबुद्बुदे॥ चन्दनादिना शरीरमण्डने॥ कृष्णाजिने। नाभिमर्दितकमण्डलद्वारा

म्। सीता॰ दू॰ भा॰ प्र॰॥ स्ति प्रति। धा॰। बाहुलकात्तुष:। स्वार्थे कन्॥

स्थास्नुः। त्रि॰ स्थिरतरे॥ स्थानशीलः। स्थाविष्णुः॥ स्थायिनि॥ शाश्वते॥ दृढे॥

स्थितः। पुं॰ कण्टकीवृक्षे। इति॰ श॰ र॰ सौ॥

स्थितः। त्रि॰ प्रतिज्ञातवति। स प्रतिज्ञे। अनुद्वेलवति। स्थिरे। वर्तमाने। सदाचारवति॥ सत्ताप्राप्ते॥ स्था॰ क्त। सद्भिर्धारितमार्गेऽवस्थिते॥ व्यवस्थापिते॥ निश्चलितान्तःकरणे॥ स्थितः सीमादिकृतः॥

स्थितधीः। त्रि॰ स्थितप्रज्ञे। स्थिरबुद्धौ। निश्चलबुद्धिः॥

स्थितप्रज्ञः। त्रि॰ परमहंसे। परमात्माभिमुखबुद्धौ॥ स्थिता प्रतिष्ठिता आत्मानात्मविवेकजा प्रज्ञा यस्य सः॥ स्थितप्रज्ञस्य का भाषा समाधिस्थस्य केशव। स्थितधीः किं प्रभाषेत किमासीत व्रजेत किम्॥ प्रजहाति यदा कामान्सर्वान्पार्थ मनोगतान्। आत्मन्येवात्मना तुष्टः स्थितप्रज्ञस्तदोच्यते॥ दुःखेष्वनुद्विग्नमनाः सुखेषु विगतस्पृहः। वीतरागभयक्रोधः स्थितधीर्मुनिरुच्यते॥ इत्यादि॥

स्थिति: । स्त्री॰ अवस्थाने । आधार स्थाने । मर्यादायाम् । न्यायपथ स्थितौ । संस्थायाम् । ईश्वरेच्छा निरुद्धस्य सर्वस्यैवोपकृतौ । परैर्नि र्योगत्यापत्तौ । विद्यमानतायाम् । सृष्टिप्रलययो: मध्ये । सीमनि । स्थानम् । ष्ठा॰ । आतो लोपश्चोभा वे॰ इति क्तिन् । तिष्ठत्यनया । बाहुलकादधिकरणे क्तिन् ।

स्थितिस्थापक: । पुं॰ संस्कारविशेषे । अन्यथाकृतस्य पुनस्तदवस्थापादके पटादिपृथ्वीवृत्तौ ।

स्थिर: । पुं॰ शनैश्चरे । मोक्षे । देवे । नगे । पर्वते । वृक्षे । कार्त्तिकेये । धवदर्भे । वृषे । वृष सिंहवृश्चिककुम्भराशिषु । न॰ न क्षत्रविशेषेषु । यथा । उत्तरात्रय रोहिण्योभास्करश्च ध्रुवं स्थिरम् । तत्र स्थिरं बीजगेहं शान्त्यारामादिसि द्ध्यतीति । वि॰ कठिने । निश्च ले । दृढप्रयत्ने । [illegible] ध्वात्वाधिनिश्चरीरे । तिष्ठति । ष्ठा॰ । अजिरशिशिरशिथिलस्थिर स्फिरस्थविरखदिरा: । इति किर च् ॰ टिलोप: । षड्मासविकार रहितसद्वस्तुनि ।

स्थिरकर्मा । त्रि॰ आफलोदयकारिणि ।

स्थिरगन्ध: । पुं॰ चम्पके । त्रि॰ स्थिरस्थायिसौरभयुक्ते । स्थिरो गन्धो यस्मिन् ।

स्थिरगन्धा । स्त्री॰ पाटलायाम् । केतक्याम् ।

स्थिरचक्र: । पुं॰ मञ्जुघोषाभिधेजिनविशेषे । त्रि॰ सुस्थसैन्ये ।

स्थिरच्छद: । पुं॰ भूर्जपत्रे । स्थिरा: छदा यस्य ।

स्थिरच्छाय: । पुं॰ देवद्रुमे । स्थिराच्छायाश्रयायस्य: । छायादातरि । छायावृक्षे ।

स्थिरजिह्व: । पुं॰ मत्स्ये ।

स्थिरजीविता । स्त्री॰ स्थिरवृत्तौ । शाल्मल्यां । त्रि॰ स्थिरवृत्तिमति ।

स्थिरजीविता । स्त्री॰ शाल्मलिवृक्षे ।

स्थिरतर: । त्रि॰ स्थाणौ । स्थेयसि । अतिस्थिरे । अतिशयेन स्थिर: । द्विवचनविभज्योपपदेतरप् । एकस्मात् अतिस्थिरे ।

स्थिरदंष्ट्र: । पुं॰ भुजङ्गमे । वराहाकृतिविष्णौ । ध्वनाविच्छेदे ।

स्थिरदाव: । पुं॰ शालवृक्षे ।

स्थिरपत्र: । पुं॰ हिन्ताले ।

स्थिरपुष्प: । पुं॰ चम्पके । बकुले ।

स्थिरपुष्पी । स्त्री॰ तिलकद्रुमे ।

स्थिरफला । स्त्री॰ कुष्माण्डाम् ।

स्थिरबुद्धि: । त्रि॰ स्थिरप्रज्ञे । लब्धश्रवणमननफले । सुस्थिरा निश्चला सत्यासत्यवस्तुविवेकवेदान्तवाक्यविचार

परिपाकेण सर्वसंशयशून्यत्वं नि
र्विचिकित्सा निश्चितात्मा स्थिरा बुद्धि
र्यस्य ॥
स्थिरमतिः । स्त्री॰ निश्चलायां बुद्धौ
॥ परमार्थवस्तुविषयायां मतौ ॥
त्रि॰ सद्बुद्धि ॥ स्थिरा परमार्थव
स्तुविषया मतिर्यस्य ॥
स्थिरयोनिः । पुं॰ द्रुमे ॥
स्थिरयौवन । पुं॰ विद्याधरे ॥ त्रि॰
चिरस्थायितरुणावस्थे ॥ स्थिरं यौव
नमस्य ॥
स्थिररङ्गा । स्त्री॰ नील्याम् ॥
स्थिररागा । स्त्री॰ दारुहरिद्रायाम् ॥
स्थिरश्रीः । पुं॰ विष्णौ ॥ त्रि॰ नि
श्चलश्रीविशिष्टे ॥ स्थिरा श्रीर्यस्मि
न् यद्वा ॥ स्थिरा पायोधितनु
य : स्थिरश्रीरित्यायती । रचितं
नैवमस्त्रीति चपलचपलां श्रियमिति
मत्स्यपुराणम् ॥
स्थिरसाधनकः । पुं॰ सिन्धुवारवृक्षे ॥
स्थिरसारः । पुं॰ शाकवृक्षे ॥
स्थिरा । स्त्री॰ भूमौ । पृथिव्याम् ।
विश्वम्भरायाम् । शालपर्ण्याम् ॥
शाल्मलिवृक्षे ॥ तिष्ठति । स्था॰ ।
अजिरशिशिरेत्यादिना किरच्॰ टि
लोपः । टाप् । काकोल्याम् ॥
स्थिराङ्घ्रिपः । पुं॰ हिन्तालवृक्षे ॥
स्थिरायुः । स्त्री॰ शाल्मलिद्रुमे ॥ चि
रमायुर्यस्याः ॥ षष्टिवर्षसहस्रा

णि वने जीवति शाल्मलिरिति वचना
त् ॥
स्थूणा । स्त्री॰ गृहस्याधारभूते स्तम्भे
काष्ठमयो विकारिका स्थूणा भवति
। स्थौ॰ रू॰ भा॰ ग्र॰ गृहपूर्वः
स्थूणामध्यः सोऽपि । यथा गृहस्थू
णामिति ॥ सूर्म्याम् ॥ तिष्ठति ।
स्था॰ । रास्नासास्नेतिसाधुः ॥
रुगन्तारे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥
स्थूरः । पुं॰ मनुष्ये ॥ तिष्ठति ।
स्था॰ । स्थः किच्च स्थूरम् ॥ स्थू
रवारादयोऽमी तुपीगपुरस्कारात्
स्थिरस्य स्थः ॥
स्थूरी । पुं॰ खरवृषभवत्पृष्ठेगभा
रवाहकेऽश्वे ॥
स्थूलः । पुं॰ विराजि । पनसे ।
न॰ कूटे । समूहे । त्रि॰ निष्प्र
ज्ञे । जडे । उपचितावयवे । पी
ने । पीव्ने । पीवरे । मोटा॰
इ॰ भा॰ ॥ स्थूलशरीरे । आ
त्मनउपाधिविशेषे । स्थूलो देहो
ऽहम्प्रत्ययादात्मेति लोकायतमेदः
। तन्न । स्थूलसूक्ष्मयोरपि सङ्घा
तविशेषात्वे तन्यासम्भवात् । एकै
कस्य च मृतस्य चेतन्यादर्शनात् ।
सङ्घातस्य चावस्तुत्वात् । स्थूलय
ति । स्थूलपरिवृंहणे । चुरादयद
न्तः । पचाद्यच् ॥
स्थूलकः । पुं॰ तृणविशेषे । सूच्य

पे। खरच्छदे। इत्युक्त० पु० गौ० दे० भा० प्र०। त्रि० स्थूले॥

स्थूलकङ्गुः। पुं० वरकधान्ये॥

स्थूलकणा। स्त्री० स्थूलजीरके॥

स्थूलकण्टकः। पुं० जालबर्बुरे॥

स्थूलकण्टकिका। स्त्री० शाल्मलिवृक्षे॥

स्थूलकण्टा।
स्थूलकण्टिका।) स्त्री० वृहत्याम्॥

स्थूलकन्दः। पुं० हस्तिकन्दे। सूरणे। मानकन्दे॥ रक्तलशुने। लशुने॥

स्थूलकायः। पुं० स्थूलशरीरे॥

स्थूलकाष्ठधुक्। पुं० वृहत्काष्ठाग्नौ। स्कन्धाग्नौ॥

स्थूलकाष्ठाग्निः। पुं० स्कन्धाग्नौ॥

स्थूलक्ष्वेडः। पुं० वाणे॥

स्थूलचोश्वरः। पुं० सिंहस्थानविशेषे॥ स्थूलाख्यात्स्थूलचीश्वरे० प्रतिदेशीगीता॥

स्थूलग्रन्थिः। स्त्री० ग्रन्थभेदे। महाभारत० पु० भा०॥

स्थूलचञ्चुः। पुं० महापञ्चुमत्स्ये।

स्थूलचापः। पुं० तूलपरिष्कारार्थे धनुषि। तूलचापे। धू० म० र० को०॥

स्थूलजीरकः। पुं० कृष्णजीरके। उपकुञ्चिकायाम्। वर्णौजी० मं

गरेशा० पू० भा० प्र०॥

स्थूलतालः। पुं० हिन्ताले॥

स्थूलत्वचा। स्त्री० काश्मर्याम्। गम्भार्याम्।

स्थूलदण्डः। पुं० देवनले॥

स्थूलदर्भः। पुं० मुञ्जे॥

स्थूलदला। स्त्री० घृतकुमार्याम्॥

स्थूलनालः। पुं० देवनले॥

स्थूलनासः।
स्थूलनासिकः।) पुं० सूकरे॥

त्रि० पीनमासायुक्ते॥

स्थूलपटः। पुं० स्थूलपाटके। पटति। पटगतौ० पटविस्तारिणा। पचाद्यच्। स्थूलश्चासौ पटश्च॥ त्रि० स्थूलवस्त्रायति॥ यथा। कुरुशृङ्गा: स्थूलपटाय वगोधूमशालिन:। धनधान्यसीदन्तिधर्षिरन्यानवायतः॥

स्थूलपट्टः। पुं० कर्पासे॥

स्थूलपट्टाकः। पुं० स्थूलवस्त्रे॥

स्थूलपादः। पुं० हस्तिनि। व्याधिना स्थूलचरणे॥

स्थूलपुष्पः। पुं० बकवृक्षे॥

स्थूलपुष्पिका। स्त्री० गिरिजापराजितायाम्॥

स्थूलप्रपञ्चः। पुं० विराजि॥

स्थूलफलः। पुं० शाल्मलिवृक्षे॥

स्थूलफला। स्त्री० शणपुष्प्याम्॥

स्थूलभद्रः। पुं० युतश्चिदर्जिनामनि

करञ्जे । गुच्छकरञ्जे ॥

स्निग्धपत्रा । स्त्री० पद्मिन्याम् ॥ पालङ्क्याम् । काश्मर्याम् ॥

स्निग्धपर्णी । स्त्री० गम्भार्याम् ॥

स्निग्धपिण्डीतकः । पुं० मदनवृक्षविशेषे । स्थूलसत्फले ॥

स्निग्धफला । स्त्री० कण्टकीप्रभेदे । वालुङ्क्याम् । मूचलायाम् ॥

स्निग्धा । स्त्री० मेदायाम् ॥

स्नुः । पुं० प्रस्थे । सानौ । पर्वतसमभूभागे । कौतिभरतः । स्नावा । ष्णुप्रस्रवणे० बाहुलकेवा । मितद्र्वादित्वात् डुः ॥ स्त्री० स्नायौ ॥

स्नुक्छदः । पुं० चीरस्नुक्यों ॥

स्नुतः । त्रि० स्रुते । स्नुतस्तनादौ । स्रवति स्म० । ष्णु० क्तः ॥

स्नुषा । स्त्री० सुतस्त्रियाम् । पुत्रवध्वाम् । कीर्ति । ष्णु० । स्नुषाव्यु विश्व: विदितैव: ॥ स्नुहान् ॥

स्नुक् स्त्री० स्नुग्म् । स्नुह्यति । ष्णुह उद्गिरणे । क्विप् । बाहुलकेति कुत्वम । शब्दभावितेःढक्छिद्रव्ये स्नुट स्नुक् ॥

स्नुहा । स्त्री० स्नुहीवृक्षे ॥ भागुरिमते० स्नुहष्टाप् ॥

स्नुहिः । स्त्री० स्नुह्याम् । स्नुह्यति । ष्णुह० । सर्वधातुभ्य इन् ॥

स्नुही । स्त्री० सिहुण्डे ॥ इत्यमरः ॥ स्नुहिः कृदिकारादिति पक्षे ङीष् ॥

स्नेहः । पुं० सौहृदे । प्रेम्णि । प्रियतायाम् । तामसीयचित्तवृत्तिविशेषः । यस्मिन्सत्यन्यदीयेष्टानिष्टदर्शीस्वस्मिन्नारोप्यते । स न्यविषयः प्रेमापरपर्यायः स्नेहः ॥ यथा । स्वस्थाभियोगाद्दुःखं यत्स्नेहं प्रियजने । अतिस्नेहः परिशङ्कीति शब्दादिभ्यश्च इति । स्नेहयति प्रीणयति पुरुषम् । ष्णिह० । यद्वा । स्निह्यन्ति पुरुषा अस्मिन् । अधिकरणार्थे० घञ् ॥ घृतादिरसविशेषे । यथा स्नेहश्चतुर्विधः प्रोक्तो घृतं तैलं वसा तथा । मज्जा च० ॥ पिबेत्स्नेहः द्विविधोऽप्युदितो यो ॥ स्थावरो जङ्गमश्चैव द्वियोनिः स्नेह उच्यते । तिलतैलं स्थावरेषु जङ्गमेषु घृतं वरम् इति ॥ द्वाभ्यां विभक्तुं भूयः० यमकस्नेहस्नेहान् ॥ न्यायमते० घृतादिविषयेऽधर्मवृत्ती० गुणविशेषे० जलमात्रवृत्ती ॥ जलीयपरिमाणावयवनिष्ठोऽन्यत्र नित्यः । तैलादावस्य प्रकर्षात् दहनानुकूलता भवति । यथोक्तं भाषापरिच्छेदे । स्नेहो जलेऽसौ नित्योऽनित्यो यमनित्योऽवयविन्यसौ । तैलान्त

रेतःप्रकर्षाद्दहनस्याल्पकृच्छ्रवेति ॥
स्नेहनम् । णिच्० भावेघञ् ॥
स्निग्धतैयेनवा ॥ स्नेहरुद्रः स्नम्
लच्छसुखगारुडे ११४५ध्याये । य
स्नो हेऽभयतरस्नेहोद्रः खसुभा
जनम् । स्नेहम् शान्दिुः खानि
तस्मिन्व्यक्तेनव्रतस् खर्मति । स्नि
ग्धतायाम् । यथा । स्नेह . पत्त
सुपश्चोवात् किञ्चाऽल्पमेवनखस
स्य: । सुतपमसौभाग्ययुता:
स्निग्धसेनिर्णाकघेरिति ॥
स्नेहः । पुं० व्याधिभेदे । सुहृदि । चन्द्रे । स्निह्यति । णिच्०
। प्रवन्नन्(?) पक्षिण्यादिना० क्षणि
न्० निपातनात् साधु ।
स्नेहनम् । न० तैलमर्दने । स्नेहे
। पश्ये ॥ स्निह्यतेऽनेन । णि
च्० । ल्युट् ।
स्नेहपात्रम् न० कुल्याम् । घर्मस
येतेनादिमाखड़े ॥ स्नेहस्थितेनघ
तादि: पात्रम् ।
स्नेहप्रियः । पुं० प्रदीपे ॥ त्रि०
तैलादिप्रिये ॥
स्नेहफलः । पु० तिले पायसे ।
स्नेहभूः । पु० श्लेष्मणि । त्रि०
स्निग्धभूमौ ।
स्नेहरङ्गः । पु० तिले ॥
स्नेहवती । स्त्री० मेदायाम् । स्नेहो
ऽस्त्यस्याम् । रसादिभ्यश्चेतिमतुप्

। ङीप् ॥
स्नेहाशयः । पुं० प्रिये । प्रदीपे ।
स्नेहवस्तिः । स्त्री० अनुवासनवस्तौ
। तैलपिचकारी० इ० भा० ।
यथा । वस्तिर्दिधाऽनुवासाख्योनि
रूहश्चतत : परः । यः स्नेहैर्दीय
, तेसस्यादनुवासननामकः ॥ .
स्नेहबीजः । पुं० पियालवृक्षे ॥
त्रि० स्नेहकारणे ॥
स्नेहाशः । पुं० प्रदीपे । दीपे ॥
स्नेही । पुं० वयस्ये ॥ त्रि० स्नेह
युक्ते ॥
स्नेहुः । पुं० व्याधिभेदे । चन्द्रे ॥
स्निह्यति । णिच्० । मृगय्वादि
त्वादिनात: ।
स्पन्द । पु० स्पन्दने । प्रस्फुरणे ॥
स्पन्दते । स्पदिकिञ्चिच्चलने । प
चाद्यच् ॥
स्पन्दनम् । न० स्पन्दे । किञ्चिच्च
लने ॥
स्पर्द्धः । त्रि० स्पर्द्धाकारी ॥
स्पर्द्धा । स्त्री० सङ्घर्षे । पराभि
भवेच्छायाम् ॥ स्पर्द्धतेऽनेनस्पर्धा
॥ साम्ये ॥ अमसमुन्नतौ । स्प
र्द्धसङ्घर्षे ॥ भिदादयः ॥
स्पर्द्धालुः । त्रि० स्पर्द्धायुक्ते ॥
स्पर्द्धनाति । आ० । भिदा
दित्वात्० इ: ॥
स्पर्शः । पुं० स्पर्शायाम् ॥ मन्त्रात् ॥

यांस्तु हाविदेव्व निन्दिताः । चविधा यांस्तदविस्पृहाणीवप्रशंसिताः । ब्राह्मणानां विवादेषु हाणीवविनिन्दिताः । चत्रियाणोवर्मार्थास्तु नगर्हिताः । वर्णे स्पृहा ब्राह्मणानां शिवे वेदे विडम्बना । तपोधनानां विप्राणां स्वस्यसांगुणेगुणे । आणिकलक्ष्यशकर्मविप्रधर्मेनसङ्करः ॥ इति ब्रह्मवैवर्ते गणपतिखण्डे ३५ अध्यायः ॥

स्पृक्का । पुं॰ फलपूरे । मातुलुङ्गे । त्रि॰ स्पृहार्हे । वाञ्छनीये ।

स्प्रष्टा । त्रि॰ उपतापके । उपतापि । स्पृशति । स्पृशस्पर्शे । तृच् । चतुर्दशसत्त्वागमः । स्पर्शकम् । क्वच्चिट्टीकृत्कांसनिभावितक्र्यो । सनासि । समपि ।

स्फट । पु॰ स्फटायाम् । स्फुटति । स्फुटविकसने-चुरादिः । भिन्नभावे-पचाद्यच् । पृषोदरादिः ।

स्फटा । स्त्री॰ फणायाम् । स्फटे । टप् ।

स्फटिक । पुं॰ स्वनामख्यातप्रसिद्धे मणौ । सूर्यकान्ते । मन्सुरे । शारिपिष्टे । शीतशिवे । अस्य गुणादयो यथा । स्फटिकः समवीर्यश्च पित्तदाहार्तिदोषनुत् । तस्याक्षमालाजपतात् कोटिगुणं फलम् ॥

परीक्षाश्च यथा । यद्गङ्गातोयविन्दुप्रतिविमलतमं निस्तुषं नेत्रहृद्यं स्निग्धं शुद्धान्तरालं मधुरमतिहिमं पित्तदाहासहारि । पाषाणैर्यन्निघृष्टं स्फुटितमपि निजां स्वच्छतां नैव जह्यात् तज्जात्यं जातुलभ्यं शुभमुपदिशति धैवरत्नं स्फटिकम् ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥ अपि च । सुदाशिङ्गुमवत् चन्द्रवैदूर्यस्फटिकादिकम् । स्थिरमसारं शीतं कषायं स्वादु लेखनम् ॥ चक्षुष्यं धारणात् पापालक्ष्मीविनाशनमिति राजवल्लभः ॥ सम्भवपरीक्षा यथा । कावेरविन्ध्ययवनचीननेपालभूमिषु । लाङ्गलीव्यकिरन्मेदो दानवस्य प्रयत्नतः ॥ आकाशशुद्धं विमलमुत्पन्नं स्फटिकं ततः । मृणालशङ्खधवलं किञ्चिद्वर्णान्तरान्वितम् । न तत्तुल्यं हि रत्नानां तथा पापक्षयावहम् । संस्कारं शिल्पिना सम्यग्मूल्यं किञ्चिदवाप्नुयात् ॥ इति गारुडे ७६ अध्यायः ॥ तथा । हिमालये सिंहले च विन्ध्याटविपटे तथा । स्फटिकं जायते चैव नानारूपं सुरप्रभम् ॥ हिमाद्रौ चन्द्रसङ्काशं स्फटिकं तद्द्विधा भवेत् । सूर्यकान्तं तथैवान्यं चन्द्रकान्तं तथा परम् । सूर्यांशुस्पर्शमात्रेण वह्निं वमति तत्क्षणात् । सूर्यकान्तं तदाख्यातं स्फटिकं रत्नवेदिभिः ॥

पूर्णेन्दुकरसंस्पर्शात् स्रवति सलिलं यथा । चन्द्रकान्तं तदाख्यातं दुर्लभं तत् कलौ युगे ॥ अशोकपल्लवे च्छायं दाडिमीबीजसन्निभम् । विन्ध्याटविसटदेशे जायते मन्दकान्तिकम् ॥ सिंहलेनापि तत्पद्मरागशंसितम् । पद्मरागभवं ज्ञेयं त्रिविधं स्फटिकं भवेत् ॥ चन्द्रकान्तं सवतीचजलं शुचि । ज्योतिर्ज्वलनसान्निध्ये सूर्यकान्तोऽरसंभिज ॥ तदेतद्विश्वतास्कारं राजाय तु सुदामतम् । पानील तत्पापायं प्रोक्तं राजमर्यं शुभम् । ब्रह्मसूत्रमयं यत्त प्रोक्तम् शुभवं विज्ञेति स्फटिकपरीक्षा । इति भोजराजकृतयुक्तिकल्पतरुः ॥

स्फटिका । स्त्री॰ स्फट्याम् । रक्तटायाम् । स्फटिकायाम् । फटकरी॰ इ॰भा॰ग॰पाषाणे ॥

स्फटिकाचलः । पुं॰ स्फटिकोऽद्रिशैलि । कैलासे ॥

स्फटिकात्मा । पुं॰ स्फटिके ॥

स्फटिकाभ । पुं॰ कर्पूरे ॥

स्फटिकारिः । स्त्री॰ स्फटिकायाम् ॥

स्फटिकारिका ।) स्त्री॰ स्फटिकायाम् ॥
स्फटिकारी ।)

स्फटी । स्त्री॰ स्फटिकायाम् ॥

स्फुरणम् । न॰ स्फुरणे ॥ स्फरस्फुरण सूक्ष्मकारौ पृथ केचित् पठन्ति । स्वार्थे ल्युट्न्तादस्मादणन् ॥

स्फटिकम् न॰ स्फटिकोपले ॥

स्फटिका । स्त्री॰ स्फटिकोपले । फटकरीति भाषायाम् ॥ अस्या गुणा यथा । स्फटिका तु कषायोष्णा वात-पित्तकफापहा । निहन्ति श्वित्रवीसर्पान् योनिसङ्कोचकारिणीति ॥

स्फाटिकोपलः । पुं॰ स्फटिकायाम् ॥ स्फटिके ॥

स्फाटिकोऽद्रिभृत् । पुं॰ कैलासे ॥

स्फातिः । स्त्री॰ वृद्धौ । स्फायनम् । स्फायोर्वृद्धौ । क्तिन् ॥ ५ ॥

स्फायितः । त्रि॰ वृद्धिकृते ॥

स्फारः । पुं॰ विकटे ॥ करकादेर्बुद्बुदे ॥ त्रि॰ विपुले । विशाले ॥ यथा । तस्मिंश्चिरपर्ये स्फारविस्मयास्तुहृदय । क्रमाप्ता : प्रतिबिम्बमितरसीवतटद्रुमाः ॥ स्फायते । स्फायो॰ । स्फायितस्योऽस्ति रक् । यथा । स्फुरणम् । स्फुरत्सु सलभे । घञ् । स्फुरति स्फुरत्स्यो वर्जोऽस्य यथायवम् ॥

स्फिग्घातनकः पुं॰ कटम्फले ॥

स्फगदेशः । पुं॰ वालधिमूलप्रदेशे ॥

स्फिक् । स्त्री॰ कटिप्रोथे । कटिदेशस्थमांसपिण्डे । स्फायते । स्फायी॰ । बाहुलकाड्डिक् प्रत्ययः ॥

स्फेटति । स्फिट हिंसायाम् । क्विप् । स्फिगपूतेतिनिपातनात् टस्य चर्त्वमिति सुकुट : ।

स्फिर : । त्रि० प्रचुरे ॥ स्फायते । स्फायी० । अजिरशिशिरेतिकिरचि टिलोपश्च ॥

स्फीत : । त्रि० समृद्धे ॥ विकसिते ॥ स्फायतेस्म । स्फायी० । क्त : । स्फाय : स्फीनिष्ठायाम् ॥ आयर्य स्फोति स्फामव्रतिचक्षोतमाच० टे० वृतिवर्यं तादृशः । अरोप विलोपौ ॥

स्फुट् । स्त्री० ईर्ष्यायां ॥ पादस्फोटे । स्फुटति । स्फुट० । क्विप् ॥

स्फुट : । त्रि० व्यक्ते । स्पष्टे ॥ सच घटादौनां विषयेन्द्रियसन्निकर्षजन्यप्रसिद्धयायांप्रमाणभेदाज्ञविवेकीति प्रसिद्धमेव । प्रफुल्ले ॥ व्याप्ते ॥ सिते । शुक्ले । स्फुटति । स्फुटविघटने । इगुपधेति क : ॥ स्फुटवे । भिन्ने ॥

स्फुटता । स्त्री० विशदार्थतायाम् ॥

स्फुटनम् । न० विदरे । विदरणे ॥ स्फुट० । कुटादि० । ल्युट् । विकसने ॥

स्फुटवल्गनी । स्त्री० ज्योतिषत्याम् । पारावताङ्घ्रयाम् ॥

स्फुटल : । पुं० तुम्बुरुवर्णे । अपघने ॥

स्फुटा । स्त्री० फणायाम् ॥ स्फुट० । क : । टाप् ॥

स्फुटि : । स्त्री० पादस्फोटामये । विपादिकायाम् ॥ निर्भिन्नकर्कटौफले । दूर्वाशुक्तिकायाम् । स्फुट० इ० आ० प्र० ॥

स्फुटित : । त्रि० विकचे । विकसिते ॥ दौर्णे । भिन्ने ॥ अस्फुटत् । स्फुट० । क्त : ॥

स्फुर : । पुं० फलके ॥ स्फुरणे ॥

स्फुरणम् । न० स्फुरणे । प्रस्फुरणा ॥ स्फूर्तिभावा ॥ यथा० श्वासस्फुरणैनेत्रस्फुरणम् ॥ किञ्चिच्चलने ॥ आभी ॥ स्पन्दने ॥ स्फुरत्स्फुरणे समुल्लसनेच । कुटादि : । ल्युट् ॥

स्फुरन् । त्रि० स्पन्दनयुक्ते ॥ दीप्यमाने ॥

स्फुरितम् । न० स्फुरणे ॥ त्रि० मनस : चाञ्चल्यायाम् ॥ उल्लसिते ॥ उज्ज्वले ॥ प्रतिफलिते ॥

स्फुर्जक : । पुं० कालस्कन्धे । तिन्दुके ॥

स्फुर्जथु : । पुं० वज्रपतनजनितध्वनौ ॥ स्फुर्जथौ ॥

स्फुलम् । न० तम्बू० । इ० प्र० वस्त्रवेश्मनि ॥

स्फुलिङ्ग : । त्रि० अग्निकणे । चिनगारी० इ० आ० ॥ स्फु० इत्यनुकरणशब्द : । स्फुना० पृथ्वादेरण०

स्फुरति । गच्छति । स्थिगिती । पचाद्यच् ॥

स्फुलिङ्गा । स्त्री० अग्निकणजाले ॥ जातावपिनङीष् । अजादिषुपाठात् टाप् ॥

स्फुलिङ्गिनी । स्त्री० अग्नेर्जिह्वाविशेषे ॥

स्फूत्कारः । पुं० फूत्कारे ॥

स्फूर्जकः । पुं० तिन्दुकवृक्षे । तेंदू० बू० भा० प्र० ॥ स्फूर्जति । टुओस्फूर्जाव्वज्रनिर्घोषे ॥ ण्वुल् ॥

स्फूर्जथुः । पुं० वज्रनिर्घोषे । वज्रपातजध्वनौ ॥ स्फूर्जनम् । ट्वोस्फूर्जा० । द्वितीयथुच् । मेघनादे । तपड्कोये ॥

स्फूर्जनः । पुं० तिन्दुके ॥

स्फूर्तिः । स्त्री० स्फुरणे ॥

स्फूर्तिमान् । त्रि० पाशुपते ॥ यथा । पाशुपिंश : पाशुपतसिद्धः स्फूर्तिमानमतः । इतिविश्वालोचनः । स्फूर्तिविशिष्टे ॥

स्फेमा । पुं० स्फिरत्वे । प्रचुरतायाम् ॥ स्फिरस्यभावः । पृथ्वादिभ्यइमनिच् । प्रियस्थिरेत्यादिनास्फादेशः ॥

स्फेयः । त्रि० प्रचुरतरे । स्फिरतरे ॥ द्वयोर्मध्येऽतिशयेनस्फिरम् । ईयसुन् । प्रियस्थिरेतिस्फादेशः ॥

स्फेरम् । त्रि० भूयिष्ठे ॥

स्फेष्ठः । त्रि० अतिशये । भूयिष्ठे । बहूनामेषामतिशयेनस्फिरः । इष्ठन् । प्रियस्थिरेतिसाधुः ॥

स्फैयकृतः । पुं० स्फेयकृतापत्ये ॥ अण् ॥

स्फोटः । पुं० स्फोटके । विस्फोटे । पिटके । शब्दव्यापारे । स्फुटति व्यक्तीभवत्यर्थः० स्फुटत्यर्थो यस्मादितिवा । स्फुटविकसने । घञ्० अच्वा ॥

स्फोटकः । पुं० फोडाइतिख्याते० रोगे । पिटके । स्फोटति स्फुटिर् विशरणे । ण्वुल् ॥

स्फोटनम् । न० विदारणे ॥

स्फोटनी । स्त्री० मणिमुक्तादिवेधोपकरणे । यास्फोटयाम् । स्फोट्यतेऽनया । स्फुटभेदनेचुरादिः । करणेल्युट् ॥

स्फोटबीजः । }
स्फोटबीजकः । } पुं० वातारीगलारके ॥

स्फोटायनः । पुं० मुनिविशेषे । कक्षीवति । स्फोटप्रतिपादनपरे० वैयाकरणे । स्फोटोऽयनं परायणंयस्य सः ॥

स्फोटिका । स्त्री० खञ्जनिकायाम् । प्रावृद्धिकायां ॥

स्फ्यः । पुं० यज्ञाङ्गभूते० खड्गा

स्मारकाणि

स्म । अ॰ अतीते ॥ पादपूरणे ॥ प्रसिद्धे ॥ साधवे ॥ निङ्वि धद्धसने । अन्येभ्योपीतिडः ॥

स्मरि । स्त्री॰ आमयोगा ॥

स्मरः । पुं॰ मन्मथे ॥ गवे ॥ स्मरणम् । भिव॰ । पदप् ॥

स्मरः । पुं॰ कामे । पद्मावते ॥ स्मरयति॰ उत्कण्ठयति । सुस्म याध्याते । पचाद्यच् । अपेक्षि ऽनेनवा । पुंसि संज्ञायांघः ॥ अ स्मः स्मरणधर्मा स्मरणात्मा ॥ स्मर णम् । भावेघञ् ॥

स्मरकूपकः । पुं॰ भगे । स्मरागारे । योनौ ॥

स्मरछत्रम् । न॰ भगे । स्त्रीचिह्ने ॥

स्मरचक्रः । पुं॰ रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । भुक्त्वा वामकरेणांसे स्वपादं श्वोपरिस्थितम् । हठेस्वरमतिस्था नीस्मरचक्रःप्रकीर्त्तितः ।

स्मरध्वजम् न॰ योनौ ॥

स्मरणम् । न॰ चिन्तायाम् । स्मृतौ ॥ स्मृ आध्याने ॥ स्मृ चिन्तायाम् । ल्युट् ॥ अलङ्कारविशेषे । यथा । यथानुभवमर्थस्य दृष्टे तत्सदृशे स्मृ- तिः । स्मरणम् ॥ यः पदार्थः केनचिदाधारेणनियतोयदाकदा- चिदनुभूतोऽभूत्॰ तदानीन्तरे स्मृतिप्रयोजनाधायिनि॰ तत्समानेच

स्तुनिहृष्टे सतियत्तत्थैवस्मरणं तेनस्म रेत्स्मरणम् । उदाहरणम् । नि मनाभिकुहरेषुयदभ्यः ग्राविवाच लद्दशोलहरीभिः । तद्वनैः कुसु मैः सुरनाथः स्मारिताः सुरत कण्ठकलानाम् ॥ यथावा । कस्तु धमञ्जितकसोदा॰ यथाम्बुविशेषि याधरपुटस्य । सम्भवितपञ्चमस्य सायमभवत्सस्मरोमनम् । अस्यस त्कृतंयथा । करयुगमनीतयशो दासनमुखविनिवेशिताधरपुटस्य । स्मृतवास्तव्यजननमतत्कालस्कन्दरो- माञ्चमिति ॥

स्मरणापत्यतर्पकः । पुं॰ कच्छपे ॥

स्मरदशा । स्त्री॰ कामावस्थायाम् ॥ सादशविधायथा । नयनप्रीतिः प्र थमंचित्तासङ्गस्ततोथसङ्कल्पः । नि द्राच्छेदस्तनुता विषयनिवृत्तिस्त्रपा नाशः ॥ उन्मादोमूर्च्छामृतिरित्ये ताः स्मरदशादशैवस्युरिति ।

स्मरदायी । त्रि॰ कामोद्दीपकै ॥

स्मरध्वजः । पुं॰ वाद्ये । लिङ्गे ॥ न॰ योनौ ॥

स्मरध्वजा । स्त्री॰ ज्योत्स्नायांरात्रौ ॥

स्मरप्रिया । स्त्री॰ कामपत्न्याम् । रतौ ॥

स्मरमन्दिरम् । न॰ भगे । योनौ ॥

स्मरलेखनी । स्त्री॰ शारिकापक्षिणि ॥

स्मरवल्लभः । पुं॰ अनिरुद्धे ॥

स्मरवीथिका । स्त्री॰ वेश्यायाम् ।

स्मरवृद्धिः । स्त्री॰ कामवृद्ध्याख्यौषधौ । मदनायुधे ॥ स्मरस्य वृद्धिर्यया ॥

स्मरसख । पुं॰ वसन्ते ॥ कामोद्दीपकत्वात् ॥ स्मरस्य सखा । टच् ॥

स्मरसहः । त्रि॰ कामोद्दीपके ॥ सहते । सह॰ । पचाद्यच् । स्मरस्य सहः ।

स्मरस्तम्भः । पुं॰ उपस्थे । मेढ्रे ॥ स्मरस्य स्तम्भ इव लक्ष्यः ॥

स्मरसार्थः । पुं॰ गर्दभे ॥

स्मरहरः । पुं॰ शिवे । स्मरं हरति । हरतेरनुद्यमनेऽच् ।

स्मरागारम् । न॰ भगे ॥

स्मराङ्कुशः । पुं॰ करजे । नखे ॥

स्मराम्रः । पुं॰ राजाम्रे ॥

स्मरासवः । पुं॰ लालायाम् । मुखसुरे । मद्यप्रभेदे ॥

स्मरोद्दीपः । पुं॰ पक्षे ।

स्मर्त्तव्यः । त्रि॰ स्मरणीये ॥ यथा । स्मर्त्तव्यः सततं विष्णुर्विस्मर्त्तव्यो न जातुचित् । सर्वे विधिनिषेधाः स्युरेतयोरेव किङ्कराः ॥

स्मायः । पुं॰ मृदुहसिते ॥

स्मारकः । त्रि॰ स्मरणकारके ॥

स्मार्त्तः । त्रि॰ स्मृतिशास्त्रविहिते ॥ स्मृतिविहिते ॥ स्मृतिशास्त्राभिज्ञे ॥ म॰ स्मृतिशास्त्रोक्तमात्रेऽपि । यथा । श्रौतं कर्म स्वयं कुर्यादन्योऽपि स्मार्त्तमाचरेत् । अशक्तौ श्रौतमप्यन्यः कुर्यादाचारमेवतः ॥

स्मार्त्तयज्ञः । पुं॰ यज्ञविशेषे ॥ स चतुर्विधो यथा । देवयज्ञः पितृयज्ञो भूतयज्ञस्तथैव च । मनुष्ययज्ञस्त्वेव स्मार्त्तयज्ञश्चतुर्विधः ॥

स्मितम् । न॰ ईषद्धास्ये ॥ तल्लक्षणं यथा । ईषद्विकसितैर्दन्तैः कटाक्षैः सौष्ठवान्वितम् । अलक्षितद्विजद्वारमुत्तमानां स्मितं भवेदिति ॥ स्मिङ् ईषद्धसने । भावे क्तः ॥ त्रि॰ विकसिते ॥

स्मितदृक् । त्रि॰ स्मेराक्षे ॥

स्मृतः । त्रि॰ स्मृतिविषये । [illegible] ॥ यथा । पार्व्वणे पितृकार्ये च मासश्चान्द्रमसः स्मृतः । विवाहादौ स्मृतः सौरो यज्ञादौ सावनो मतः ॥

स्मृतिः । स्त्री॰ धर्मसंहितायाम् । मन्वादिप्रणीतधर्मशास्त्रे ॥ अर्थतेऽनुमानप्रकारोऽनया । स्मृ चिन्तायाम् । स्त्रियाम् क्तिन् । वेदार्थस्मरणपूर्व्वकरचितत्वात् ॥ सा स्त्रमात्रे । अस्मिन्निदमनयाऽनुष्ठेयमिति स्मृतिः ॥ महर्षिभिर्वेदार्थस्मरणं स्मृतिः । तद्योगादप्यन्योऽपि स्मृतिः ॥ स्मरणे । कर्त्तव्यानुसन्धा

ने ॥ धियि । इच्छायाम् ॥ अनु
भूतविषयज्ञाने ॥ स्वाभ्यायितवि
षयजन्यसंस्कारजन्यज्ञानं स्मृतिरि
तिरसमञ्जरी ॥ ज्ञाताज्ञातार्थपदि
ष्टार्थानुसन्धाने ॥ अनुभवजन्यसंस्का
रजन्यज्ञाने ॥ यथा । विभुर्दृष्टा
दिगुणवान् बुद्धिस्तु द्विविधा मता
। अनुभूतिः स्मृतिश्चाद्या अनु-
भूतिश्चतुर्विधेति भाषापरिच्छेदः
॥ सा स्मृतिर्द्विधा । यथार्था च
यथार्था च । तत्र प्रमाजन्या यथार्था
अप्रमाजन्याऽयथार्था ॥ अनुभूतवि
षयाऽसम्प्रमोषप्रत्यये ॥ पूर्वानुभ
वसंस्कारजज्ञाने । चिरानुभूता
र्थस्मरणशक्तौ ॥ एतज्जन्मानिवर्त्तानु
भूतार्थविषयायां शक्तौ ॥ योगिनां
तु जन्मान्तरानुभूतार्थविषयापि
स्मृतिर्भवति ॥ अनुभूतप्रियादी
नामधर्मात्मिका स्मृतिः । तत्
साम्य एवं व्यवसायानि : प्रसिता
दयः । तत्पर्यायाः ;। चिन्ता ।
आध्यानम् । चिन्तिया । ध्यानम्
। स्मरणम् । अर्च्चिति । स्मरणम्
स्मृ आध्याने । क्तिन् ॥

स्मृतिमान् । त्रि० पूर्वानुभूतार्थ
स्मरणशीले । स्मृतिविशिष्टे ॥ स्मृ
तिरस्त्यस्यास्मिन् वा । मतुप् ॥

स्मृतिविभ्रमः । पुं० स्मृतेर्विच-
लने ।

स्मृतिविरुद्धः । त्रि० धर्म्मशास्त्रवि
परीते ॥ यथाकूर्म्मपुराणे हिमालयं
प्रतिदेवीवाक्यम् । यानि शास्त्राणि
दृश्यन्ते लोकेऽस्मिन् विविधानि च ।
श्रुतिस्मृतिविरुद्धानि निष्ठा तेषां
तु तामसी ॥ कापालं भैरवञ्चैव याम
लं वाममार्हतम् । एवंविधानि चा
न्यानि मोहनार्थानि तानि वै ॥ म
या सृष्टानि चान्यानि मोहायैषां भवा-
र्णवे० इति ॥ ओषप्रसिद्धारोपि
स्मानिचित्तत्यजितानिचेतिमहानि-
र्वाणतन्त्रम् ॥

स्मृतिशास्त्रम् । न० धर्म्मसंहिताया-
म् ॥

स्मृतिहेतुः । पुं० स्मरणहेतौ । वास
नायाम् । संस्कारे । भावना-
याम् ॥

स्मेरः । पुं० प्रकाशे । त्रि० प्रकाशयु
क्ते ॥ ईषद्धसनशीले ॥ अयं तेन
स्मेरः । प्राड् ईषद्धसने । न
मिकम्पिस्म्यजसकमहिंसदीपोरः

स्मेरास्यः । त्रि० स्मितमुखे ॥

स्यदः । पुं० वेगे । रये ॥ स्यदो
गतिवचनोऽस्य प्रयोगः स्यन्दतेऽनेन
। स्यन्दनं यास्यन्द प्रस्रवणे ।
स्यदो जवइति घञन्तो निपातितः ॥
वेगाद्यर्थे ॥

स्यन्दः । पुं० स्यन्दने ॥

स्यन्दनः । पुं० तिनिशवृक्षे । नेमि

नि । रथाङ्गे । अतिसूक्ष्मे । धनी तकत्यांऽहङ्कृदे । न० स्यूतौ । घ रथे । नीरे । सलिले । पुं० न० रथे । त्रि० चपले । स्यन्दते । स्य न्दू० । प्रस्रवणे चापीतियुच् । चलनशब्दार्थादकर्मकाद्युच्० इ तिशायुच् । यद्वा । स्यन्दते० प्रद्रवति । स्यन्द० । नन्द्यादि त्वाल्ल्युः ।

स्यन्दनद्रुम : । पुं० तिनिशवृक्षे ।

स्यन्दनारोह : । पुं० रथिनि । रथा रूढेयोद्धरि । स्यन्दनमारोहय ति । वह० । कर्मण्यण् ।

स्यन्दनाह्वय : । पुं० तिनिशे । ति न्दुके । स्यन्दनमाह्वयोयस्यसः

स्यन्दनि : । पुं० तिनिशद्रुमे ।

स्यन्दनिका । स्त्री० मुद्गनद्याम् ।

स्यन्दनी । स्त्री० लालायाम् । मूत्र मार्गायाम् ।

स्यन्दी । त्रि० अश्वगोति ।

स्यन्दनी । स्त्री० लालायाम् । यस्यां स्यन्दते । स्यन्द० । कारणाच्छे सिणिनि : ।

स्यन्न : । त्रि० सृतेजलादौ । स्यन्दते स्म स्यन्द् । क्त : । रदाभ्यामि तिनत्वम् ।

स्यन्नम् । त्रि० सृते । रौप्ये ।

स्यमन्तक: । पुं० श्रीकृष्णस्यमन्तमणौ । मणि . स्यमन्तकोऽस्तोभूषणमध्ये

तकौस्तुभद्वितीयमन्द्र: । सोऽस्मा द्रूपदीयचतुर्थ्यां चन्द्रदर्शने स्यमन्त कोपाख्यानं श्रुत्वा वक्ष्यमाणमन्त्रेण अभिमन्त्रितं जलं पिबेत् । मन्त्रस्तु । सिंह : प्रसेनमवधीत् सिंहो जाम्ब वताहत : । सुकुमारकमारोदी स्तवह्येषस्यमन्तकःपूति ।

स्यमीक : । पुं० मुनिविशेषे । पा दपे । दर्भे । नाके । वल्मीके । स्यमति । स्यम् शब्दे । स्यमे रीट् चेतिकम् ।

स्यमीका । स्त्री० नीलिकायाम् ।

स्याद्वादी । पुं० जिने ।

स्याल : । पुं० पत्नीभ्रातरि । श्याले । स्यामयति । स्यमयितश्चुरा दि : । चत्पृषोदरादि : ।

स्यूत : । पुं० प्रसेवे । वस्त्रमयादि निर्मितैयवादिस्थापके । त्रि० स्य ते । प्रोते । पुना० सू० भा० । कृतसीवने । सौव्यतेस्म । षिव् तन्तुसन्ताने । क्त. च्छ्वोरिष्यूठ । य णादेश :

स्यूति : । स्त्री० सूच्यादिनावस्त्रा दिसीवने । सेवने । सीवना० सू० भा० प्र० । षिवे : क्तिन् : ऊठ । सन्ततौ ।

स्यून : । पुं० किरणे । सूर्ये । धौतकटे । सीव्यऽनेनवा । षि वु० । षिवेष्टेयूचेतिन : । दीर्घो

ह्वरवसामव्याञिगुषः ॥
स्यूमः । पुं॰ किरणे ॥ स्यूमनो । सौव्यं तदिव॰ । धर्त्तिसिर्वासिभ्य मिञ् । ... ज्वरत्वरे ऊठ् ॥
स्योगाथा । स्त्री॰ सागमापथ्येषु ॥ यथा । यत्तु मसाहूमेवायानिमेश या : मित्रपिडक : । सौदामिनम गाथापिमागमाश्चैवाहूवेति ॥ सागमाकण्टौमोक्तादपथ्यानिश्चगथा : ॥
स्योगविः । पुं॰ कण्टवे ॥ स्योगदार्व्यंगतिरितिपिकायङ्गेप : ॥
स्योतः । त्रि॰ स्यूते ॥
स्योनः । पुं॰ किरणे ॥ सूर्ये ॥ धौतकटे । सौव्यति । षिव्॰ । बाङ्गुलकात् : नक्ञठ् । यथा दत्तवाद्यध॰ । गुणश्च ॥ न॰ सामन्दे । त्रि॰ समीचीने । सुखकारिणि ॥
स्योनाकः । पुं॰ श्योनाके । पर्याये । स्योनेनाश्वति॰ धवाने या॰ । अण॰ । पषादाव॰ अच्वाः ॥
स्रंसनम् । न॰ ऊर्द्धगतदोषस्याधो नयने । अधः पतने ॥ स्रंसि ल्युट् ॥
स्रंसमानः । त्रि॰ पतति ॥

स्रंसी । पुं॰ पीलुवृक्षे । स्रंसते शतिमलम् । अम्लुमध : पतने । भावश्लोषिणि :
स्रंसनीफलः । पुं॰ अक्षोटे । शिरीषवृक्षे ॥
स्रक् । स्त्री॰ मालायां ॥
स्रक्सुगन्धः । पुं॰ भूमिजम्बम् ॥
स्रग्धरा । स्त्री॰ प्रकृतिच्छन्दः २१ प्रभेदे ॥ तल्लक्षणं यथा । म्रभ्नैर्यानां त्रयेण त्रिमुनियतियुता स्रग्धरा कीर्त्तितेयम् ॥ यथा । यत्र नाटद्युगं बलयमपि सुरपं छमपत्तौ यथुगं पुष्पगन्धं बलौ द्विजवरकरचिरान् पुरतन्वयुताक्षुकं रद्धाना मुललितरसमाह्लपवतुक्कुलं स्यात् सुग्धरकीयादंबिधातरलकलिषवाम् स्रग्धराबाभिनीव ॥ यथा । घ्नाणीताञ्छिमाबालबाचि विलसत् बाङ्गुद्दद्रप्रबाहुदीनव्यालीनासुपङ्क बलिकवित्तरणतृचारकवढोपमन्ता । कृवं न्योगः सतृदूतगछनघन दृषदं रख्यानमुञ्चत्कृणेकलमाञ्जे विंदघातिपविता : कस्त्यभकीर्ति तानि ॥
स्रग्विणी । स्त्री॰ जगतीच्छन्दः १२ प्रभेदे ॥ तल्लक्षणं यथा । कीर्त्तितैषा चतूरेफिका स्रग्विणी ॥ यथा । इन्द्रनीलोपलेनेव या निर्मिताः शातकुम्भद्रवालङ्कृता शोभते । नव्यमेघ

ऋषि : पीतवासाहरेर्मूर्त्तिराव स्तांशयायोरसिस्त्र्गवणो ॥ माला ख्याम् ॥

स्रग्वी । पुं॰ भूतसन्मात्रुपांशेज यन्त्याख्यांसवं विभार्णस्त्री ॥ त्रि॰ कुसुममालाधारिणि ॥ स्रगविद्य तेऽस्य । पणायामेधास्रजोविनि रिंतर्विनिः ॥

स्रक्,ग् । स्त्री॰ मूर्द्धन्यस्तपुष्प दामनि ॥ माल्ये ॥ सृज्यते॰ सृजासवा । सृजविसर्गे । कर्त्स गित्वादिना॰ कर्मणि॰ कर्त्तरि वाक्विन्॰ चमागमश्च । कुत्वम् ॥ यतिगनकरीष्कन्द : १५ प्रभेदे । तल्लक्षण यथा । स्रगियमभिधर स्नवर्णितयति : । यथा । ष यिस्तवपरि॰ रुचिरतरगुणमयोक्ष हिमवस्तिरन्नपगतपरिमला । स्र गियविस्मवित्तमनुत्तमरसासुसुखि सुदितनुजदनुजदयो ॥

स्रुच्वा पुं॰ प्रजापतौ ॥ पटसक्‌घे ॥ स्त्रौ ॥

स्रव : । पु॰ स्रवे । स्रवणम् । सुगतौ । अदोरप् ॥ पारयपाहे । यथा हेमचन्द्र : । निर्झरस्तुभर : स रि : । उत्स : स्रव : प्रस्रवण- मिति ॥

स्रवणम् । न॰ सम्बिद्रहवे : मने : मनेर्षगनिगमे । घरणे ॥ सु॰ । ल्युट् ॥ मूत्रे ॥

मूत्रणीया । स्त्री॰ रुद्रन्त्यां ॥

स्रवद्गर्भा । स्त्री॰ पतितगर्भायाङ्गवि । श्वतीक्षायाम् ॥ पतितगर्भाया म् ॥ स्रवन्गर्भोयस्या : ॥

स्रवद्रङ्ग : । पुं॰ पणयन्त्यौ । हाट॰ ब जार॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥

स्रवन्ती । स्त्री॰ नद्याम् । सिरिति । नि म्नगायाम् ॥ स्रवति । स्रु॰ । श ट : मत्त । उगितश्चेतिङीप् । य पच्छमेरितिनुम् ॥ शुल्मस्थाने ॥ श्रौषधिभेदे ॥ घरन्याम् ॥

स्रुवा । स्त्री॰ मूर्वायाम् । सुरवदा॰ इ॰ भा॰ प्र ॥ स्रवति । स्रु॰ । पच् । गुणाभावदेशौ । टाप् । स्त्री यन्त्यामोषधौ ॥ शौवन्याम् ॥

स्रष्टा । पुं॰ प्रजापतौ । निर्म्मातरि । वेधसि । ब्रह्मौ । शिवे ॥ विष्णौ ॥ सृजति । सृजविसर्गे । तृच् । सृजिदृशोरित्यम् ॥

स्रस्त : । त्रि॰ च्युते ॥ स्रस्तेस्म । स्रंसुभ्रंसुसने । गत्यर्थाकर्मकेति कर्त्तरिक्त : ॥

स्रस्तम् । न॰ च्युते ॥

स्रस्तर : पुं॰ न॰ वीरचक्र टे । पद्म पादिमये ॥ पुं॰ कुशमुष्टौ ॥

स्राक् । अ॰ द्रुते । झटित्यर्थे ॥ स्रै पाके । सम्पदादित्वात्क्विप् । स्रा मकति । वक्रकुटिलायामृगतौ ।

क्विप् ॥

स्रामः । त्रि॰ एकनेत्रे । यक्ष्मस्त्राच्च नासिकावासुषमितक्षीन ॥

स्रावः । पुं॰ क्षरणे । आगर्भाधाना चतुर्थमासपर्य्यन्तं गर्भस्रावणे ॥

स्रावकम् । न॰ मरीचे ॥

स्रावणी । स्त्री॰ ऋद्धिवृक्षे ॥

स्रावितः । त्रि॰ गालिते ॥

स्रुग्दारु । न॰ व्याघ्रपादवृक्षे । विक ङ्कते ॥

स्रुघ्नः । पुं॰ भागराख्ये॰ नगरे । तदुपान्तदेशे । मथुरायामिव॰ मथुरावत्स्रुघ्ने प्राकारा इति कौमुदी ॥

स्रुघ्नी । स्त्री॰ सर्जिकाक्षारे ॥

स्रुक्-ग् । स्त्री॰ खादिरे यज्ञपात्रविशेषे । तद्दैर्घ्यता । धृतीपभव्य् ह्नातुस्रुवोभेदाः जुहू पिथद्व्यमरः । तपबटपत्राकृतिर्ध्रुवा । उपभृद्ग्रकारा । जुहूरश्वत्थ क्षारि : । वैकङ्कतीध्रुवाप्रोक्ता भल्लीचौपभृन्मता । जुहू प लाशजा प्रोक्ता खादिरस्रुव एव मतः ॥ सुवादिकन्तु यज्ञादौ पार्थिवमभिधीयते । स्रुवः पुमानिति स्त्रीवा जुमायाश्च गोरिता । तद्विशेषाः प्रराधाया : स्त्रीजुहूपभृद्ध्रुवे तिसम्वद्रत्नापत्नी । स्रवति घृतादि यम् । स्रु सर्षे रा य : क्विप्-चेतिपिक् प्रत्यय धुमारघ्वारधा

थे : । चादृत् । स्रुक्स्त्रम् ॥

स्रुतः । त्रि॰ चरितेगलादौ । क्षरे । रीणे । च्युते । स्रुपति स्म । स्रु गतौ । क्तः

स्रुता । स्त्री॰ हिङ्गुपत्र्याम् ॥

स्रुवः । पुं॰ यज्ञपात्रविशेषे । स्रु चि । स्रवति । स्रु॰ । पच् । संज्ञापूर्वकत्वान्न गुणः । उ ड् । स्रवा । स्रवति घृतादिकम स्रुवमूर्ध्वं । स्रु घ : क्तः ॥

स्रुषा । स्त्री॰ शिमपाषाणारे । स्नुषि । सूर्यायाम् । यक्षम्याम् ॥ टाप् ।

स्रुवाढ्यः । पुं॰ विकङ्कते । ता टुकवृक्षे । स्रुवायाढ्यः ॥

स्रूः । स्त्री॰ शिरपादविशेषे । यज्ञोपकरणे । स्रवे । निर्भरे । स्रवत्यवघृतादिकम् । स्रु स्रवणे । क्विपविप्रच्छिश्रिस्रुद्रुकटप्रज्वादी घीऽसम्प्रसारणञ्च इति क्विप् दीर्घौ ।

स्रोतम् । न॰ स्रोतसि ॥

स्रोतईशः । पुं॰ समुद्रे । स्रोत सामीशः ॥

स्रोतः । न॰ स्वतोम्बुसरणे । प्र वाहे । वेगेनचलकाले । इन्द्रिये । शरीरस्थनवच्छिद्रेषु । स्र वति । स्रु गतौ । स्रुरीभ्यां तु ट्चेष्यसुन्॰ तुडागमश्च ।

स्रोतस्वती । स्त्री॰ नदीमात्रे सरि

ति । दीपवत्याम् । स्रोतांसि सन्त्य स्या: । तदस्यास्तीति मतुप् । मा दुपधायाश्चेति वत्वम् । उगितश्चे ति ङीप् ॥

स्रोतस्विनी । स्त्री० सरिति । स्रो तांसि सन्त्यस्या: । अस्मायामेधा स्रजो विनि: । नान्तत्वान्ङीप् ॥

स्रोतोऽञ्जनम् । न० सौवीरे । कापो ताञ्जने । यामुने । अथास्य पर्य्यायाः । तत्स्रोतोऽञ्जनं ज्ञे यं सौवीरञ्च तमीरितम् । वल्मी कशिखराकारं भिन्नमञ्जनसन्निभम् । घृष्टन्तु गैरिकाकारमेतत्स्रोतो ऽञ्जनं स्मृतम् । स्रोतोऽञ्जनसमं ज्ञेयं सौवीरं तद्गुणाः स्मृताः ॥ स्रोतो ऽञ्जनं तत्स्वादु चक्षुष्यं कफपित्तनुत् । कषायं लेखनं स्निग्धं ग्राहि च्छर्दि विषापहम् ॥ सिध्मक्षयास्रहृच्छी तमसेव्यं सदा बुधै: ॥ स्रोतोऽञ्ज नगुणा: सर्वे सौवीरेऽपि मता बुधै: ॥ धातुद्वयोरञ्जनयोश्चेह स्रोतोऽञ्ज नं स्मृतम् ॥ इति भावप्रकाश: ॥ स्रोतोऽञ्जनन्तु तद्विद्याद्यदञ्जनं ज न्मपदस्थानमिति मदनपाल: ॥ अपि च । स्रोतोऽञ्जनमतश्चैव विशुद्धं सि न्धुसम्भवम् । दृष्टं कफघ्नं मधुरं रक्त ष्टक्षा दृढलोमहम् ॥ अक्षो वृष पाथघ्नं वसद्ग तेमात्सस्तातपौ । नेत्र रोगानपायन्ति तस्मादञ्जनमाचरेत्

स्रोतोऽञ्जनं कथ्यसुरमेतिप्रसिद्धम् । अञ्ज्यते नयनमनेन चक्षुष्यत्वात् । अञ्जूव्यक्तिम्रक्षणकान्तिगतिषु । क रणे ल्युट् । स्रोतसि ऽञ्जनं स्रोतो ऽञ्जनम् ॥

स्रोतोभेदज: । पुं० प्रवहज्जलान्तसे तुभेदादिना देशान्तरनेतरि ॥

स्रोतोवहा । स्त्री० नद्याम् ॥

स्व:सिन्धु: । स्त्री० गङ्गायाम् ॥

स्व, । पुं० आत्मनि ॥ ज्ञातौ । पुं० न० धने ॥ न० द्वितीयभवने । त्रि० आत्मीये । ज्ञाति: आत्म द्वितीयेऽप्यात्मीयेतिद्ध: ॥

स्वक: । त्रि० स्वीये । आत्मीये ॥

स्वकम्पन: । पुं० वायौ ॥ स्वकार्य्यक्षम् । त्रि० निजकार्य्यक्ष म्बरि ॥

स्वकीय: । त्रि० आत्मसम्बन्धिनि । स्वीये । निजे । आत्मीये ॥ स्वकी यम् गहादिषुच्छविति च्छ: कु गागमश्च ॥

स्वकुलक्षय: । पुं० मत्स्ये ॥ निजव ंशनाशे ॥ त्रि० तत्कर्त्तरि० तद्विशि ष्टे च

स्वगतम् । न० मनोगते । त्रि० आ त्मप्राप्ते ॥ आत्मनोगते ॥

स्वगुप्ता । स्त्री० आत्मगुप्तायाम् । गु ञ्जिकामृग्याम् ॥ लज्जालौ ॥

स्वगृह: । पुं० खञ्जरीटपक्षिणि ॥

पुं॰ न॰ निधालये ।

स्वङ्ग : । त्रि॰ सुरूपे । सुन्दराङ्गवि शिष्टे । सिद्धसंज्ञने : शोभना निशाङ्गीतासद्यपन्नचितान्यप्यान्य- प्य । न॰ शोभनावयवे ।

स्वच्छ : । पुं॰ स्फटिके । न॰ मौ क्तिके ॥ त्रि॰ प्रकाश्यगुणदोषस स्वस्वगुन्येपरमात्मनि ॥ निर्मले । यथा । आसनंपदर्नपाचंमध्यंया र्नानिवेदनम् । स्वच्छांबम्बुजातस स्वच्छ(मस्वच्छंपापयासैकृतिव्याचिशु- न्ते ॥

स्वच्छटी । स्त्री॰ बहुलिमोटने । च ष्प्रिसन्देहे ।

स्वच्छन्द : । त्रि॰ स्वतन्त्रे । स्वतन्त्रो पाद्गत : स्वैरीस्वच्छन्दोनिरवग्रह स्वमर : ॥ स्व : आत्मा छन्दोऽभि प्रायोऽस्य ॥

स्वच्छन्दचारी । त्रि॰ स्वच्छन्दवि चरणशीले ।

स्वच्छपत्रम् । न॰ अभ्रके ॥ स्वच्छ न्तत्पत्रञ्च ॥

स्वच्छमणि : । पुं॰ स्फटिके ॥

स्वच्छवालुकम् । न॰ विमलोपरसे । निर्मले ।

स्वच्छा । स्त्री॰ श्वेतदूर्वायां

स्वज : । पुं॰ प्रस्वेदे । पुत्रे । न॰ रक्ते । त्रि॰ आत्मजाते ॥

स्वजन : । पुं॰ ज्ञातौ । सगोत्रे ॥ स्वात्मीयबान्धवेजनच ॥ आत्मी येयस्मुखर्वे । आत्मीयबान्धवादौ ।

स्वजा । स्त्री॰ कन्यायाम् ।

स्वतन्त्र : । त्रि॰ स्वच्छन्दे । निरव- ग्रहे । यथा । सभयादभयंप्राप्त स्वयंयतसेवय : । सपुन : सभयं गन्तुंस्वतन्त्रंश्रवीक्षयीति । न॰ आत्मतन्त्रानपेक्षे । तन्त्रविशेषे । स्वकीयशास्त्रे ।

स्वतन्त्रमन्त्र : । पुं॰ व्यासादिषु : स्व स्वपिचामवरैरौषधीश्वपर्याप्तौचनया स्वंराजमादिश्यसत्यंप्रतिपत्तिसत- र्वेक्षिवाथ : ॥

स्वत : । अ॰ आत्मनइत्यर्थे ।

स्वत्वम् । न॰ शास्त्रसम्मतयथेष्टविनि योगार्हत्वे । सप्तपदार्थातिरिक्तपदा र्थे ।

स्वदनम् । न॰ चर्वणे । आस्वादे । लेहे ।

स्वदृष्टान्त : । पुं॰ स्वपक्षे । स्व : स्वी य : दृष्टान्तोयत्र ।

स्वधर्म : । पुं॰ स्वस्वाश्रमोक्ताचा- रे । वर्णस्याश्रमस्यादितोविहि त : स्वधर्म : । स्व : स्वकीयो- धर्म : ।

स्वधा । अ॰ पितृभ्योदीयमानेऽन्ने । पितॄणामन्ने । पितृदाने । यथा । पितॄणांसुरपक्षीत्वम् निर्मिर्तनु भिर्नरै : । पुत्रितापितृदानंहिनि

प्रफालं चययाविभीतिभागवतम् । पि
त्रादानमन्त्रे । देवहविर्दाने । यथा
स्वाहादेवहविर्दाने श्रौषट् वौषट् व
षट् स्वधेत्यमरः । अथ पितरो देवता
हुतिश्च तेस्त पितरः । स्वमात्मा
नमरीरपीपयतीति स्वधा । स्वधा
पितॄणामन्नमितिश्रुतिः । देवपि
तृहविर्दाने । स्वदतेऽनेन । स्वद
धाऽऽस्वादने । बाहुलक । पृषोद
रादित्वाद्दस्य धः ॥

स्वधा । स्त्री॰ पितृदाने । स्वधाऽस्त्य
स्याम् । अच् । टाप् । पितृपत्न्या
म् । स्वाभूधत्ते पुलिव्युच्यते ।
नमः स्वधायै स्वाहायै॰ वृत्तिप्रयो
गश्च ।

स्वधाप्रियः । पुं॰ कृष्णतिले ।

स्वधाभुक् । पुं॰ पितृगणे । द्विज
पितरि । देवे ।

स्वधाम । न॰ स्वकपविस्फुरणे ।

स्वधायी पुं॰ पितृषु । स्वधागमन
शील । सुध्यमालीपिनिमाच्छी
र्यं ॥

स्वधावाचनम् । न॰ श्राद्धेऽर्थवाच
विशेषे । यथा । षडेव ऋचात्
कृतपादानम् सूक्तं चतुष्टयम् । सु
क्तं पद्यक्रमं चैतत्स्वधावाचनमिष्य
ते । कुतपादूर्ध्वं सूक्तं चतुष्ट
यं॰ सूक्तं पद्यक्रमं कुतपात् पूर्वं
म्॰ अर्थादिकं सूक्तं कुतश्च ।

स्वधाशाच्यतेऽत्र । वच॰ । अधिक
रणे ल्युट् ॥

स्वधितिः । पुं॰ स्त्री॰ कुठारे । य
था । द्वयोः कुठारः स्वधितिः
परशुश्चपरश्वधः इत्यमरः । स्वधि
यति । विधारणे । क्तिच् । छेद
नौषधीस्वयमलविशेषे ॥

स्वनः । पुं॰ शब्दे । निनादे । स्वन
दे । धुनौ । स्वननम् । स्वनश
ब्दे । स्वनस्वरीर्वेतिपक्षेऽप् ।

स्वनचक्रः । पुं॰ रतिबन्धविशेषे ।
यथा । धृत्वा बाहु तथा कण्ठपाद
योरपि मिरः स्थितः । गुरुत्वकाम
यैत्कामीस्वनचक्र प्रकीर्तितम् इति
रतिमञ्जरी ।

स्वनितम् । त्रि॰ ध्वनिते । न॰ ग
र्जिते । मेघशब्दे । स्वनवीस्म ।
स्वन॰ । क्तः ।

स्वनिताह्वयः । पुं॰ तण्डुलीयशाके
। अल्पमारिषे ।

स्वनुष्ठितः । त्रि॰ सर्वाङ्गोपसर्गैरेव
सम्पादिते ।

स्वर्णसिन्धुः । पुं॰ गण्डके ।

स्वन्नः । त्रि॰ अन्नतोरस्याचे । शोभो
दके ।

स्वपन् । त्रि॰ निद्रामनुभवति । स्वपि
ति । जिष्वप्॰ । शतृ । यथा
देशः ।

स्वपतिः । पुं॰ भार्ये । निजभर्तरि ॥

स्वपनम् । न० निद्रायाम् । ञिष्वप् शये । ल्युट् ॥

स्वपिण्डा । स्त्री० पिण्डखर्ज्जूरीम् ॥

स्वप्नः । पुं० निद्रायाम् । शयने । ञ.पि ॥ प्रसुप्तस्य विज्ञाने । तस्य वासनामये । जागरितसंस्कारजः प्रत्ययः सविषयः स्वप्न इत्युच्यत इत्यन्ये । करणस्याऽविकाशित्वा- ज्जाग्रदवस्थायामनुदृष्टवस्तुसंस्का रितवासनया निद्रासमये. यद्वस्तो र्यत्प्रतीयते तत् स्वप्न इति वासु देवसरस्वती ॥ तथाच । माण्डू क्यकारिकायां प्रसङ्गतिप्रजागरितवासना नुसारेण मनसस्तदर्थाभासाकारेण भासनं स्वप्नमुच्यते ॥ यथाहुः । इन्द्रियाणामुपरमे मनोऽनुपरतं य दि । सेवते विषयानेव तद्विद्यात् स्व प्नदर्शनम् । अन्यच स्वप्नविधिर्यथा । दृष्टः श्रुतोऽनुभूतश्च प्रार्थितः कल्पितस्तथा । भाविको दोषज श्चेति स्वप्नः सप्तविधः स्मृत इति ॥ स्वप्नजाग्रदादिकल्पनयोस्तत्त्वं वि श्वमाह । स्वप्नस्मृतिरथास्वप्नस्मृ तिरस्मृतिरित्यमी । स्वप्नभेदाः । स्वप्नमध्ये जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तयश्चेति ॥ सन्ध्यं तृतीयं स्वप्नस्थानमिति श्रुतिः ॥ स्वपित्यनेन । ञिष्वप् शये । स्वप्नक्षुद्यप्यन्नत्निस्वपिभ्यो नन्दिति नन् ॥ स्वप्नोऽन्यथाग्रहणं सर्पं इव रज्जुमिति भाष्यम् । यथा रज्जौ सर्पोऽयमित्यन्यथागृह्यते. तथा त्मनि देहादिप्रपञ्चमन्यथाग्रहणम्. आत्मनो देहादिवैलक्षण्यस्य श्रुति युक्तिसिद्धत्वात्. अन्यथाग्रहणात् स्वप्नो निद्रातत्त्वमजानतः । विपर्या सेतयोः क्षीणे तुरीयं पदमश्नुते ॥

स्वप्नकृत् । पुं० सुनिषण्णके ॥ शाके ।

स्वप्नक् । त्रि० शयालौ । निद्रा शीले ॥ स्वप्नशीलः । ञिष्वप्० । स्वपितृषोर्नजिङ् ॥

स्वप्नदृक् । पुं० जीवे ॥ स्वप्नान् पश्यति । दृशिर० । क्विप् ॥

स्वप्नस्थानः । पुं० जीवे? । स्थूल प्रपञ्चलयस्थानं स्वप्नावस्थायामुपहितचैत न्ये ॥ स्वप्नः स्थानमस्य ॥

स्वप्नान्तः । पुं० स्वप्नमध्ये । स्व प्नविषये ॥ सुषुप्तिस्थाने । स्व प्नस्यान्तोऽवसानं यस्मिन् ॥

स्वप्रकाशः । पुं० अन्यानपेक्षप्रका शे । चन्द्रसूर्य्यादिप्रकाशनिरपेक्षे ॰ स्वयमेव भासमाने ईश्वरे । इत्यात्मनो ज्ञानाम्बुद्धाद्यनादर्शनं स्वप्रका शं द्रष्टारं विना न घटते ॥ यथोक्तं च स्वोपरि सूरिभिः । नप्रकाशेहमित्यु क्तिर्यत्प्रकाशैकबन्धना । स्वप्रका शं तमात्मानमप्रकाशः कथं स्पृशे दिति ॥ स्वेनात्मनैव प्रकाशते । काश् दीप्तौ । पचाद्यच् ।

स्वप्रमाणकः । त्रि० स्वतःसिद्धे ॥

स्वभावः । पुं० स्वजधर्मविशेषे । संसिद्धौ । प्रकृतौ । स्वरूपे । निसर्गे । स्वभावस्यान्तरं कश्चिद्येनास्याऽसदासद्सदाख्यं निष्पद्यते । जन्मान्तरकृतधर्माधर्मादिशुभाशुभसंस्कारे । इदानीन्तनजन्मारम्भकीभूतसंस्कारे ॥ सच सात्त्विकादिभेदात् त्रिविधः । अनाद्यविद्यायाम् ॥ स्वतएवाविर्भावे ॥ यथा । नखिर्दं स्वमपि घोतु स्वभावोयमपोषितः । निमर्गं स्वस्वरूपश्चेत्येवोपि भवतिद्विधा । निसर्ग । सुदृढाभ्यासजन्यः संस्कारउच्यते । चजन्यस्तु गतः सिद्ध स्वरूपं भावप्रत्यतद्युक्तक्रमी गतोयि । स्वीभावः नत्तायत्तकस्वभावः परन्याधीनसत्ताकः ॥

स्वभावोक्तिः । स्त्री० अर्थालङ्कारविशेषे । यथा । स्वभावोक्तिस्तु डिम्भादेः स्वक्रियारूपवर्णनम् । पश्चादद्यौ प्रसार्यं त्रिकनतिविततं द्राघयित्वाङ्गमुच्चैरासज्याभुग्नकण्ठोमुखमुरसिसटां धूलिधूम्रां विधूय । घासग्रासाभिलाषादनवरतचलत्प्रोथतुण्डस्तुरङ्गोमन्दं शब्दायमानोविलिखतिशयनादुत्थितः क्ष्मां खुरेणेति ॥ स्वभावो-

क्तिरलङ्कारोयथावद्वस्तुवर्णनमिति सद्वपथाचारम् ।

स्वभूः । पुं० विष्णौ । हरौ ॥ ब्रह्मणि । प्रजापतौ । परमेष्ठिनि । स्वयम्भवति । भुवद्रुसिंक्विप् ॥

स्वमेकः । पुं० संवत्सरे ॥ यथा । स्वमिकमिवयरद्वाश्वपाभयमिच्छिका । रुधिरैवीरयस्य हतपितापि विषय्यपितिपुरायम् ॥ स्वमेकं संवत्सरीयज्योमासद्वतिश्रुतिः ॥

स्वयंसारिका । स्त्री० स्त्रीविशेषे ॥

स्वयङ्कृतः । त्रि० आत्मनाकृते ॥ स्वयङ्कृतनैतिसत्पुरुषः ॥

स्वयङ्ग्रुप्ता । स्त्री० गुप्ताभिमुख्याम् ।

स्वयङ्ग्रहः । पुं० प्रार्थनाविनाग्रहणे ॥

स्वयन्दत्तः । पुं० द्वादशविधपुत्रान्तर्गतपुत्रविशेषे ॥ यथाह मनुः । मातापितृविहीनोयस्त्यक्तोवास्यादकारणात् । आत्मानं स्पर्शयेद्यस्मै स्वयन्दत्तस्तुसस्मृतइति । आत्मानं स्वयं ददाति तवाहं पुत्रोभवामीति । स्वयन्दत्तः उपनतः स्वयं प्राप्तइतियावत् ॥

स्वयम् । अ० आत्मनेत्यर्थे । आप् । तु० आ० प्र० ॥ सुप् अयते । अय गतौ । अम् ॥

स्वयमुपस्थितः । त्रि० स्वयमागते ॥

स्वयम्प्रकाशः । त्रि० स्वतः साधना

स्वरापगा । स्त्री॰ मन्दाकिन्याम् ॥

स्वरालु : । पुं॰ वचायाम् ॥

स्वरित : । पुं॰ मध्यस्वरे । उदात्तानुदात्तत्वे वर्णधर्मौ समाक्रियेते यस्मिं स्तस्मिन्नचि ॥ शब्दनिष्ठधर्मविशेषे । स्वर : सप्त तीव । इत्यच् ॥

स्वरु : । पुं॰ शब्दे । आदित्याम् । यज्ञे । यूपखण्डे । यूपेतस्मात्प्रथमपतितैकशकले । यूपैकदेशप्रादेशमात्रकाष्ठे । अध्वरे । शरे । बाणे ॥ स्वरति॰ अर्चतेवा । स्वृ शब्दोपतापयो : । शृस्वृस्निहित्रप्यसिवसिहनिक्लिदिबन्धिमनिभ्यश्च - उ : ॥

स्वर्चिः । त्रि॰ स्वच्छन्दे । स्वतन्त्रे ॥ स्त्रीलिङ्गे छायायाम् ।

स्वरु : । पुं॰ स्वरौ । वज्रे । शोभना निघर्षविधारा यस्यास्य : ॥

स्वरूपम् । न॰ स्वभावे । निसर्गे । स्वकरूपम् । स्वमेवरूपं यस्य वा । परमानन्दप्रकाशात्मात्मन : स्वरूपम् । येनधर्मेण यद्यपरावर्तनं तत्तत्स्वरूपम् । त्रि॰ प्राज्ञे । विदुषि । सनोज्ञे । प्राप्तरूपस्वरूपाभिरूपा बुधमनोज्ञयोरित्यमर : ॥

स्वरूपलक्षणम् । न॰ अध्यासाधिष्ठानत्वेनसत्य॰ सर्वज्ञे ॥

स्वरूपस्थिति : । स्त्री॰ समाधिविशेषे । यथा । संसाररूपसर्वसङ्कल्पायाशि शापदस्थिति : । सायन्निद्रादि निर्मुक्तासास्वरूपस्थितिरूपरीति ॥

स्वरूपासिद्ध : । पुं॰ हेत्वाभासविशेषे । यथा । शब्दोगुण : चाक्षुषत्वादिति । चाक्षुषत्वं शब्दे नास्ति । शब्दस्यश्रावणत्वात् ॥ स्वरूपेणासिद्ध : ॥

स्वरूपासिद्धि : । स्त्री॰ साध्यसमाख्य हेत्वाभासभेदे । पक्षेहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नस्याभावे । यथा । ह्रदो द्रव्यं धूमादित्यादौ । स्वरूपेणासिद्धि : ॥

स्वरेणु : । स्त्री॰ सूर्यपत्नीविशेषे । संज्ञायाम् । यममातरि ।

स्वरोदय : । पुं॰ स्वरज्ञापकग्रन्थविशेषे ॥

स्वरोदयवित् । त्रि॰ दिक्परमार्थदर्शिनि । सर्वदिश : परमार्थाद्व्यार । आत्मिमात्रमेतत् । तद्दि दामविपरीतदर्शनात् ॥

स्वर्ग : । पुं॰ नाके । त्रिदिवे । त्रिपिष्टपे । देवलोके । सुखाधारे । सुष्ठु अर्ज्यते । स्व : अर्ज्यते । कर्मसंचितम् । अज आदित्वात्कुत्वम् । सामवेदे । दु : खविरोधिनि सुखविशेषे । उक्त सुखे । सत्स्वर्ग : । यन्नदु : खेनसंभिन्नं न च ग्रस्तमनन्तरम् । अभिलाषोपनीतं च तत्सुखं स्व : पदास्पदम् । नचैषपथी । तथाहिश्रूयते । अपामसोमममृताअभूमेति

अत्यदयेसुतोऽस्मात्स्वसभाव :। यन्न दुःखेन सम्भिन्नं न च ग्रस्तमनन्तरम्। अभिलाषोपनीतञ्च सुखं तत्स्वःपदास्पदम्॥ कथ्यतेऽस्मिन्निति वा। स्वर्जगतिस्थानादौ॥ स्वर्यतेऽत्र॥ मनःप्रीतिकरः स्वर्गो नरकस्तद्विपर्ययः। नरकस्वर्गसंज्ञे वै पापपुण्ये द्विजोत्तमाः॥ पारिभाषिकस्वर्गो यथा। मणिकुट्टिम . प्रसादारूढवक्त्रः सत्सङ्गताः। वासः प्रासादपृष्ठेषु स्वर्गः स्याच्छुभकर्मणाम्। इति गारुडे १०९ऽध्यायः॥

स्वर्गगामी। त्रि॰ स्वर्गगमनकर्त्तरि॥ यथा। सर्वाहसाभिषिक्ताश्च सर्वदुःखपराययै। सर्वस्याश्रयभूता ये नराः स्वर्गगामिनः॥

स्वर्गङ्गा। स्त्री॰ मन्दाकिन्याम्॥

स्वर्गद्वारम्। न॰ तीर्थविशेषे॥

स्वर्गपतिः। पुं॰ इन्द्रे। पुरन्दरे॥

स्वर्गपरः। पुं॰ स्वर्गप्रधाने॥ स्वर्गपरउर्वश्या अपितस्ये नयन्तु त्वाष्ट्रीयस्य :॥

स्वर्गलोकः। पुं॰ वैकुण्ठे। स्वर्गे यतेन्द्रतिस्वर्गः। स्वर्गवासोपाय॥ यजमाने। स्वर्गोचितोऽयस्य :॥

स्वर्गलोकेशः। पुं॰ इन्द्रे॥ शरीरे॥

स्वर्गवधूः। स्त्री॰ स्वर्वेश्यायाम्।

स्वर्गसरित्। स्त्री॰ मन्दाकिन्याम्।

स्वर्गसरिद्वरा।
स्वर्णापगा। } स्त्री॰ भागीरथ्याम्।

सुर्ग्रीवः। पु॰ हरौ॥ सुग्रीवतद्रति सुग्रीवः॥

स्वर्गगिरिः। पुं॰ सुमेरौ॥

स्वर्गः। पुं॰ देवे। सुरे। त्रि॰ स्वर्गगामिनि॥ तत्प्रवचनम्। इयाभूतिसुसम्वादः परलोकप्रतिक्रिया। सत्यं परहितार्थोऽक्तिर्द्दानामास्यद्यशनम्॥ गुरुदेवर्षिपूजा च केवलं साधुसङ्गमः। सत्क्रियाभ्यसनं मैत्री स्वर्गमार्गमुपविदुरिति॥

स्वर्वधूः। स्त्री॰ अप्सरसि।

सुवर्गिरिः। पुं॰ मेरौ। सुरालये।

सुवर्गौकाः। पुं॰ अमरे। सुरे।

सुवर्ग्यः। त्रि॰ सुवर्गलोकप्राप्तिसाधनभूते। सुवर्गप्रतिमिते। सुवर्गयोग्ये। सुवर्गप्रतिनिमित्तं यथोगवत्यादीना। गीर्द्यावियाऽसदृश्यापरिमाणाः प्रादिशन्त॥

सुवर्णम्। न॰ लोहवरे। भृङ्गारे। अस्य पर्याया यथा। सुवर्णं स्वर्णं कनकं हिरण्यं हेम हाटकम्। तपनीयं शातकुम्भं गाङ्गेयं भर्म कर्बुरम्। चामीकरं जातरूपं महारजतकाञ्चने। रुक्मं कार्त्तस्वरं जाम्बूनदमष्टापदोऽस्त्रियामिति॥ अमरटीकादिवधा। दाहेऽविरतमयवर्णं स

तं छिद्रायां शौरत्रामिचविभा तिनिकायवर्ष्टे । स्निग्धस्तगौरत्वसु पे तिघयस्तु लायाम् जानीतदेवक नकं मृदुरक्तपीतम् । सनैकं रस वैधजं तदपरं ख्यातं सुवर्णं भूमिजं • जिह्वात्यस्तुलोत्सहरमवम् वि तिविधाख्यानम् । तद्यद्य विक्त पीतरक्तमपर रक्ततोत्र्यथागोरा भंगादितिक्तमेषमाहितं ख्यातं पूर्व पर्यौत्तमम् । यद्योत्यतिप- रोधे तुद्रव्यीचेममिस्फुटे । तथा त्भावप्रत्तोशीक्षानुपठाभिमारणा दिकम् । यथा । सुवर्णं शी तलं वृष्यं बल्यं गुरुरसायनम् । स्वादुतिक्तं तुवरकं पाकेस्वादुपिच्छि लम् । पवित्रं वृंहणं नेत्र्यमेधास्मृ तिमतिप्रदम् । हृद्यमायुष्करं का न्तिवाग्विशुद्धिं स्थिरत्वकृत् ॥ वि षद्वयक्षयोन्माददोषज्वरशोष जित् ॥ बलसवीर्यं हरतेनराणां रोगव्रजंपोषयतीहकायं । असौख्य कार्यं चसदासुवर्णमशुद्धमेतन्मार यत्यशुद्धं ॥ अथास्य मारि तस्य वर्णं वर्धायं सुनाशयेत् । क टौतिरेगानुत्पादयत्यतस्त त: । मारणाय त्व सुवर्णस्य । द्रोदरार्धं सितडे देनिकपिकुड्मप्रभ म् । मारयुतं वाजिभेंसाधकोमल गुरुपेमसत् वै उत्तमम् । तच्छे

तंकठिनंरूपं विपर्यं समलं दलम् । द्वाविछेदे सितंशं तं कषिस्फुटलघु त्यजेत् । अथशोधनम् । पत्रो कृत्यपचामिष्टमोक्षीप्रतापयेत् । निषिञ्चेत्तप्तप्तान्तैले तक्रे च का ञ्जिके । गोमूत्रे च कुलत्थानां कषा येतु त्रिधा त्रिधा । एवं हेमः परेषा मुपात् नाभिधनंभवेत् । अथमार णम् । सुवर्णं ख्यतिगुणं सूतमम्लेन सहमर्दयेत् । तद्गोलकसमं गन्धं नि दध्यादधरोत्तरम् । सुवर्णं स्थापि तं ततपवत्रं । गस्यं • गस्यकप् र्णं । गोलकस्ततोरुध्वा सराव सम्पुटे । त्रिंशद्वनोपलैर्द्द्यात् पुटान्येवं चतुर्दश । निरुत्थं जायतेभस्मगन्धोदेय पुन पुन । स्वर्णं सल्यत् दंदितविक्षणक्त सिक्वा । बनोपला • गोइठा • घु तिलोनी । निरुत्थं यत्पुनर्न जीव ति । अथवाभ्युत्थोदेयमोमारणं मुच्यते । कञ्चनेमस्थितेनाथवा क्षांशेननि : क्षिपेत् । चूर्णयित्वा तथ स्वनचूर्णाकृत्य तुगोलकान् ॥ गोलकेनसमंगन्धं दत्त्वाचैवाधरोत्त रम् । शरावसम्पुटेधृत्वा पुटेत्रि शद्वनोपलैः । एवंसप्तपुटैर्हेम निरुत्थं भस्मजायते अथापि पूर्व वद्धेम : मर्दितव्य. पुन: पुन : । कञ्चनाररसैर्घृष्ट्वा समस्तं तक-

गन्धयोः । कज्जलीं हेमपत्राणि विलेपयेत् समया तया ॥ ताम्रनारस्य च यः कर्षं मूषायुग्मप्रकल्पयेत् । घृत्वा तत्सम्पुटे गोलं सूक्ष्मं भस्म पटेच्च तत् । निधाय तन्निरोधस्य कृत्वा संशोष्य गोलकम् । वह्निं खरतरं कुर्यात् देयं स्यात् पुटत्रयम् ॥ निरुत्थं जायते भस्म सर्वकर्मसु योजयेत् । स्वर्णरूप्यादिवल्लौहैर्जारितम्भस्म काञ्चनम् ॥ तालकोमलिकारौ ज्वालामुखीतथान्यात् तथा पञ्चमन्त्रिणः । शिलासिन्दूरयोर्युग्मं समयोरक्षदुग्धकैः ॥ समभागं सनादद्यात् कोपयेत्पुनः पुनः । ततस्तु गालिते हेम्नि कल्कोऽयं दीयते समः ॥ पुनर्धमेदतितरां यथा कल्कोविलीयते । एवं वेलात्रयं दद्यात् कल्कं हेमश्चतिभं वेत् ॥ सुवर्णीति । कनायती । पञ्चाध्य ॥ यथा । पर्णगम् । घञ् । शोभनोऽर्णः ॥ धत्तूरे । गन्धशाके । गौरसुवर्णशाके ॥ नागकेशरे ॥

स्वर्णकर्षः । पुं॰ कर्णगुग्गुलौ ॥

स्वर्णकायः । पुं॰ गरुडे । त्रि॰ सुवर्णमयशरीरे ॥

स्वर्णकारः । पुं॰ स्वर्णालङ्कारघटकजातिविशेषे । साकरा । स्वर्णकृत् । तदुत्पत्तिस्तु । विश्वकर्मा च शूद्रायां वीर्याधानं चकार सः । ततो बभूवुः पुत्राश्च नवैते शिल्पकारिणः ॥ मालाकारः कर्मकारः शङ्खकारः कुविन्दकः । कुम्भकारः कंसकारः षडेते शिल्पिनां वराः ॥ सूत्रधारश्चित्रकारः स्वर्णकारस्तथैव च । पतितास्ते ब्रह्मशापादयाज्या वर्णसङ्कराः ॥ स्वर्णकारः स्वर्णचौर्याद् ब्राह्मणानां विरोधतः । बभूवसथ्रः पतितो ब्रह्मशापेन कर्मणा ॥ इति ब्रह्मवैवर्त्ते ब्रह्मखण्डे १० ऽध्यायः ॥ स्वर्णं करोति । कृ + अण् । कर्मण्यण् ।

स्वर्णकृत् । पुं॰ स्वर्णकारे ॥

स्वर्णकेतकी । स्त्री॰ हेमकेतक्याम् । स्वनामप्रसिद्धायाम् । हेम्याम् ॥ अस्या लक्षणगुणा यथा । सुवर्णकेतकी त्वन्या लघुपुष्पा सुगन्धिनी । केतकीकुसुमं वर्ण्यं केशदौर्गन्ध्यनाशनम् । हेमाभं मदनोन्मादवर्द्धनं सौख्यकारि च ॥ तस्यास्तनी तिक्तिका कटुः पित्तकफापहः । रसायनकरी वर्ण्यदिदार्ढ्यकरः परः ॥

स्वर्णक्षीरी । स्त्री॰ ओषधिविशेषे । पटुपर्णाम् । हेमवत्याम् । हिमावत्याम् । चोकइति लोके इति भावप्रकाशः ॥ अस्याः पर्यायगुणा यथा । स्वर्णक्षीरी स्वर्णदुग्धा सर्वाङ्गारञ्जिकोतथा । सुवर्णाहेम

त्रि॰ सुवर्णसदृशवर्णयुक्ते ॥
सुवर्णकल्लान : पुं॰ श्योनाके ॥
सुवर्णवल्ली । स्त्री॰ लताविशेषे । रक्तफलायाम् । काञ्चनलताम् ॥ सुवर्णवल्लीशर. पौड्रांत्रिदोषान् इत्यादुत्थर ॥
सुवर्णविन्दु : । पुं॰ विष्णौ । हरौ ॥ विन्दवोऽवयवा : सुवर्णसदृशाय स्य स : ॥ शोभनवर्णमक्षरं विन्दुरा यस्मिन्मन्त्रे तदात्मकोवा ॥
स्वर्णशेफालिका ।) स्वर्णशेफाली ।) स्त्री॰ राजवृक्षे ॥
स्वर्णाङ्ग : । पुं॰ कृतमाले । आरग्वधे ॥
स्वर्णारि । न॰ गन्धके ।
स्वर्णाह्व । पुं॰ नागकेशरे ॥
स्वर्णाह्वा । स्त्री॰ स्वर्णक्षीर्याम् ॥
स्वर्णुली । स्त्री॰ क्षुपाकारे । हेमपुष्प्याम् ।
स्वर्भानव : । पुं॰ गोमेदमणौ । पिञ्जस्फटिके ॥
स्वर्भानु । पुं॰ राहौ । स्वर्भाक्षा शोविपरीतमवभासयत्याति । भा॰ । दृग्भाभ्यानु : । स्वर्भानुदि ॥
स्वर्भानुसूदन । पुं॰ सूर्ये ॥
स्वर्यात । त्रि॰ मृते ।
स्वर्लोक : । पुं॰ स्वर्गे । तदूर्ध्वकोटि सुर्लोक : स्वर्गवर्गसमाश्रय : । पञ्चाशीतिलक्षोच्छ्रायं स्वर्गवर्षाणां मुर्धासिमुख्यानामास्पदं स्वर्लोकद्भ्यर्थ : ॥
स्ववधू । स्त्री॰ सुरश्यायां ॥
स्वर्वापी । स्त्री॰ गङ्गायाम् ॥
स्ववैश्या । स्त्री॰ उर्वशीप्रधानास्वप्सरसु । तायथा । घृताचीमेनकारम्भोवर्शीपतिलोत्तमा । सुकेशी मञ्जुघोषाद्या : कथ्यन्तेऽप्सरसोबुधैरिति ॥ स्व : स्वर्गस्यवेश्या ॥
स्वर्वैद्यौ । पुं॰ २ अश्विनोसुतयो : । नासत्ययो : ॥ स्व : स्वर्गस्य वैद्यौ एतयो : सर्वपर्यायानित्य द्विवचनान्ता : । एकत्वविवक्षाया मेकवचनांतोपि । तथोक्तंमार्कण्डेयपुराणे । नासत्यश्चैवदस्रश्चस्मृतौ द्वौनासत्यौ अश्विनाविति ॥
स्वलीन : । पुं॰ दानवविशेषे ॥
स्वश्रोला । स्त्री॰ खाचारे ॥
स्वल्प : । त्रि॰ यथार्थे ॥
स्वल्पकेशरी । पुं॰ कोविदारे ॥
स्वल्पकेशी । पुं॰ भूतकेशे ॥
स्वल्पतपा : । पुं॰ तीर्थस्नानादिमा र्थे तपोवृत्ते ॥
स्वल्पनख : ।) स्वल्पनखक : ।) पुं॰ गोरक्षके । मधूरे । गिरिके ॥
स्वल्पवर्णिका । स्त्री॰ मेदायाम् ॥
स्वल्पफला । स्त्री॰ क्षुपाभेदे । स्फूर्घन्याम् । ग्रीष्मवणौ ।

स्ववान् । त्रि० धनिनि । स्वमस्यास्तीति मतुप् ॥

स्ववश: । त्रि० स्वपराधीने । तन्त्रे । स्वस्मिन् वश: आयत्त: ॥

स्ववासिनी । स्त्री० सुवासिन्याम् । चिरण्ट्याम् । स्वे पित्रादिगृहस्य शीलमस्या: । सुप्यजातावि- णिनि: ॥

स्वबीज: । पुं० आत्मनि । न० निजकारणे ॥ कोषकोषे ॥

स्वसंवित् । स्त्री० स्वरूपसम्यग्ज्ञाने ।

स्वसा । स्त्री० भगिन्याम् । सु पूर्व अस्ति० अस्रदीवा । असुर्वर्णे । सावसिष्टं न् ॥

स्वसुखम् । न० स्वरूपभूतपरमानन्दे ॥

स्वस्तग: । त्रि० स्वर्गभाजि ॥

स्वस्ति अ० मङ्गलेसमोचितसाधने । समोचितसाधने । पुण्ये ॥ आशंसायाम् ॥ आशीर्वादे ॥ दानस्वीकारमन्त्रे । यथा । स्वस्तिदेवोवा सुपत्नीमतिविश्वे पुष्पिता । पादानसम्प्रदानस्थनिष्कासनयाचिती सिद्धेभागवतम् ॥ अमरटि० अ सरिता । असद्योता० असुधोपर्वा । सुपूर्वात् अस्० क्तिच् । बाहुलकात्तिर्यक् ॥ यद्वा । अस्ति । अ सभुवि । सावसेरितिति: । दत्तुल

वचनाद्भुतभाष: ॥

स्वस्तिक: । पुं० मङ्गलद्रव्ये । तण्डुलचूर्णनिर्मितत्रिकोणाद्याकाराधिपापद्रव्ये । चतुष्के । पिष्टकप्रकारे ॥ स्वस्तिके । जिनानां चतुर्विंशतिचिह्नान्तर्गतचिह्नविशेषे । रसोनके ॥ राजादीश्वरसद्मविशेषे ॥ चतुष्पथे ॥ सर्पाणां फणास्थनीलरेखाविशेषे ॥ पुं० न० राजादीश्वराणांसद्मविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । प्रागुत्तरद्वाररहित: स्वस्तिकाख्योधनप्रदइति ॥ अपिच । स्वस्तिकं प्राङ्मुखं यत्स्याद्दक्षिणान्तगतं भवेत् । तत्पार्श्वानुगतोवान्योऽसत् पश्चिमगतोऽपर: ॥ इति । सितावरशाके ॥ अभिप्रेतार्थस्याविनाशे । आसनयोगस्य तृतीयासनविशेषे । तद्यथा । जानूर्वोरन्तरे सम्यक् कृत्वापादतले उभे । ऋजुकाय: विशेन्मन्त्रीस्वस्तिकं तत्प्रचक्षते इति । स्वस्तिं मंकायति । कै शब्दे । आतोऽनुपेतिक: । मूलविभुजादित्वात् ॥

स्वस्तिमुख: । पुं० ब्राह्मणे । लेखे । पत्रे । त्रि० बन्दिनि । स्वस्तिमुखे यस्य ॥

स्वस्तिवाचनम् । न० विवाहादिमङ्गलकर्मारम्भे मन्त्रविशेषपाठे । मन्त्रोच्चारणपूर्वकतण्डुलविकिरणे ।

यथाह व्यासः । सम्यग्व्यगमत्पुष्पा
दीर्घमायान् स्वस्त्यवाचयेत् । धर्मं
कर्मक्षमाकृत्ये सद्यामाह तदर्थं
नद्गति ॥ स्वस्त्ययनम् ॥
स्वस्त्ययनम् । न० अभिप्रेतार्थप्रा
प्तौ ॥ स्वस्तिप्रकाशकमन्त्रविशेषे ॥
स्वस्तिपदवाच्यकथनम् ॥ स्वस्ति
अयनम् । ईयतेप्राप्यतेऽनेन । इण् ।
। ल्युट् ॥
स्वस्थः । त्रि० सुस्थे । प्रकृतिस्थे ॥
यथा । समदोषः समाग्निश्च सम
धातुमलक्रियः । प्रसन्नात्मेन्द्रिय
मनाः स्वस्थइत्यभिधीयते ॥ क्रि
याऽक्षमं । तैलसमन्वितः । श
रीरानुरूपकर्मा ॥ आत्मनिस्थिते
। उपपदसदेहमनोव्यापारे । सुस्
रूपस्थे । सरदे ॥
स्वस्रीयः । पुं० भगिनीपुत्रे । भागि
नेये ॥ स्वसुरपत्यम् । स्वसृ + छः ॥
स्वस्रीया । स्त्री० भागिनेय्याम् ॥
स्वा । स्त्री० आत्मीयायाम् ॥
स्वाकरम् । न० स्वीयाकरे । स्वोद्भ०
स्वाकरा० इ० अभावप्र० ॥
स्वागतम् । न० कुशलप्रश्ने । शुभाग
मने ॥ सुखेनागतम् । स्वागतं
यथा । त्रि० सुखमागते ॥
स्वागता । स्त्री० त्रिष्टुप् ११ प्रभेदे
तल्लक्षणन्तु । स्वागतेतिरनभाद्गुरु
युग्ममिति । यथा । वारिपीवन

वाकुण्डलयुक्ताशुभ्रयुक्तयुगावलय
श्रीः । अपि ताडितमञ्जुसद्व
र्णैः स्वागतादरतिरभ्यमचेत ॥ य
था । पद्मवृन्तदयितायसिमम्नं चन्द्र
मा: समवनान्तदिशाभृत् । तन्मु
खेन्दुतुलयापि विमोदं हन्तनै वसत्व
वैश्ववेधा: ॥ स्वयमागतायाम् ॥
स्वागतिकः । त्रि० आगतवादिनि ॥
स्वागतमित्याह । ठक् । आगता
दीनाद्वेरागमाभावः ॥
स्वाङ्गः । पुं० विष्णौ ॥ स्वात्मैवाङ्
गं सहकार्यं स्वामगतसच्च्यादावि(?)ति
स्वाङ्गः ॥
स्वाग्निः । पुं० स्वयमात्मनी ॥ स्व
त्स्थापत्यम् । अतइञ् । स्वाग
तादित्वान्नाऽगमः ।
स्वाङ्कितः । पुं० माङ्गलिके ॥
स्वाच्छन्द्यम् । न० स्वच्छन्दतायां
म् ॥
स्वातन्त्र्यम् । न० अपराधीनतायां
म् । परस्परानुमतिनैरपेक्ष्ये ॥
यथा । प्रभुः स्वातन्त्र्यमापन्नोयदा
ख्यानिकरोतितत् । पाणिनेनदीग
त्रायमनाक्षसोनद्रो ॥ इति ।
स्वतन्त्रस्यभावः ॥ ष्यञ् ॥ त्रि०
स्वाधीनताविशिष्टे ॥
स्वातिः । स्त्री० सूर्यपत्न्यन्तरे ॥
खड्गे ॥ पुं० स्त्री० पञ्चदशेनक्ष
त्रे ॥ तत्रजातस्यफलंयथा । क

न्दर्परूपप्रभयासमेतः कान्त्यावन प्रीतिरतिप्रसक्तः। स्वातिः प्रसूयौवदिमानपक्षमशाभतिः प्रीत विभूतियोगः॥ वि० स्वात्मीया ॥ यविद्याफल्या नोधयोलुक ॥

स्वाती। स्त्री० पक्षदशर्क्ष ॥

स्वातीपथः। पुं० छायापथे। स्वातीवीथ्याम् ॥

स्वातीवीथी। स्त्री० सूर्यादीनाम् मार्गे मध्यमवीथ्याम्। यथा। सूर्यादीनामयीमार्गादीचित्तोत्तरमध्यमादूर्ध्वपक्षस्य। तथाईचापिपक्षान्येमवार्षवर्षभिर्मताऽवस्थिपातथास्वातिमध्यवीथ्यभिभिश्रुतास्त्र यदेऽद्विधाय नुराधायविराजगवीमता। एतास्त्रीयवत्तिस्रोमध्यमोमार्गरूच्यतदूतिथायुपूराणम् ॥

स्वात्मा। पुं० स्वकीयात्मनि ॥

स्वात्मामृतरसास्वादः। पुं० स्वात्मैवामृतरसः। अमृतद्रवस्तस्यास्वादने ॥

स्वादः। पुं०। रसग्रहणे स्वादनम्। स्वाद०। घञ् ॥

स्वादनम्। न० चर्वणे। स्वादनमथ्यमभक्षणसम्भारीभोजन स्वदनमित्यपि स्वायुधः। प्रीतिकरणे ॥

स्वादित। वि० परास्वादिते ॥

स्वादिमा। पुं० स्वादुतायाम्। स्वादो भावः। इमनिच् ॥

स्वादुः। पुं० मधुररसे। यथा। मधुरस्तुरसज्येष्ठोऽग्निस्याव। दुग्धवत्कादूतिहिमचन्द्रः॥ गणडोवे। गुडे। जीवकौषधौ। सुगन्धिद्रव्यभेदे। मधुरसारे। स्त्री० द्राक्षायाम्॥ वि० मिष्टे। रसनाकर्षिणि। मधुरे। मनोज्ञे। सुन्दरे। चट्टी। व्यदशास्वादने। क्रापिच्युण् ॥

स्वादुकण्टकः। पुं० विकङ्कते। गोक्षुरके। स्वादुकण्टोऽग्न्याहि। भार्याच्च। स्वादुसारोवगटराय। स्वादुःकण्टकोऽस्य ॥

स्वादुकन्दा। स्त्री० विदारीम् ॥

स्वादुका। स्त्री० नागदन्त्याम् ॥

स्वादुखण्ड। पुं० गुडे। मधुरभागे ॥

स्वादुगन्धा। स्त्री० विदारीम् ॥

स्वादुतारम्। न० स्वादूदकेऽर्थे ॥ स्वादुसितासुण् ॥

स्वादुपर्णी। स्त्री० दुग्धकायाम् ॥

स्वादुपाका। स्त्री० काकमाच्याम् ॥ स्वादुःपाकोऽस्याः ॥

स्वादुपिण्डा। स्त्री० पिण्डखर्जूर्याम् ॥

स्वादुपुष्पः। पुं० कटभ्याम्।

स्वादुफलम्। न० बदरीफले ॥

स्वादुमाला। स्त्री० द्राक्षायाम्। कोर्णी ॥

ादुसञ्ज्ञः । पुं॰ शैलपीलौ । अखो टे ॥

ादुमस्तका । स्त्री॰ खर्ज्जूर्य्याम् ॥

ादुमांसी । स्त्री॰ काकोल्याम् ॥

ादुमूलम् । न॰ गर्ज्जरे ॥

ादुरसा । स्त्री॰ काकोल्याम् । द्रा क्षा, शफरी । मदिरायाम् । श तावर्य्याम् ॥

स्वादुलता । स्त्री॰ विदार्य्याम् ॥

स्वादूदः । पुं॰ स्वादूदकसमुद्रे ॥ स्वादु॰ उदकं यस्य सः । उत्तर पदस्थस्योदकस्योदादेशः ॥

स्वाद्वम्लः । पुं॰ दाडिमे । म धुराम्ले ॥

स्वाद्वी । स्त्री॰ द्राक्षायाम् ॥ स्व दते । ष्वद आस्वादने : कृवापा जिमिस्वदीत्युण् । वोतो गुणवचना दिति ङीष् ॥ खर्ज्जूर्य्याम् ॥

स्वाधिष्ठानम् । न॰ षट्चक्रान्तर्गत द्वितीयचक्रे ॥ जगन्देनपरं लिङ्गं स्वाधिष्ठानं ततो विदुः । परलि ङ्गस्याधिष्ठानं यतस्तस्मात् स्वाधि ष्ठानमुच्यते बुधैः ॥

स्वाधीनः । त्रि॰ स्वतन्त्रे । अ पराधीने । स्ववशे । यथा । वासोऽल्कलमात्रकं किसलयान्यो कस्तवल्तलं मूलानि क्षतये क्षुधां गिरिनदीतोय तृषाशान्तये । क्रीडा मुग्धमृगैर्वयांसि सुहृदो नक्तं प्रदीपः शशी स्वाधीने विभवे तथापि कृपणा याचन्त इत्यद्भुतम् ॥ इति शान्ति शतके मिश्राः ॥ अपिच । स्वाधीनतत्त्वे साफल्यं न पराधीन वर्त्तिता । ये पराधीनकर्माणो जीवन्तोऽपि च ते मृताः ॥ इति गारुडे ११५ ऽध्यायः ॥ स्वस्मिन्नधि । सप्त मीशौण्डैरिति समासः । ततः स्वार्थे॰ अषडक्षेति खः ॥

स्वाधीनपतिका । स्त्री॰ स्वाधीन भर्तृकायाम् ॥ स्वाधीनपतिका सानुरागसुखितवल्लभम् । स्वा धीनः पतिर्यस्याः । कप् ॥

स्वाध्यायः । पुं॰ वेदे । जपे । स्वाभिमतप्रणवादिमन्त्रजपे । ब्र ह्मयज्ञे । वेदाध्ययने । प्रणवरु द्राधिशीर्षपर्य्यन्ताध्ययने । षडष्ट संख्यं स्वाध्यायमकृपैतक्ष्मथर्वं ॥ उपनिषद्व्याख्याने ॥ मोक्षशा स्त्राध्ययने । सुपर्णीवष्ट्र ाध्ययनम् । पुरुषाध्ययने । इत्यर्थे तिमत ॥ स्वाध्ययन नं वा ॥

स्वाध्यायस्थः । पुं॰ यथाविधि वेदाभ्यासपरे ॥ स्वाध्याये तिष्ठ तीति कः ॥

स्वाध्यायवान् । पुं॰ स्वाध्यायवि शिष्टे ॥

स्वाध्यायाभ्यसनम् । न॰ यथाविधि

वेदाभ्यासे ॥ स्वाध्यायश्च स्वाध्ययने ॥

स्वाध्यायी । पुं० वणिग्विशेषे ॥ स्वाध्याययुक्ते ॥ स्वाध्यायोऽस्यास्य । इनिः ॥

स्वाध्वरिक । त्रि० सुध्वरवादिनि ॥ शोभनोऽध्वरः स्वध्वरः । स्वध्वरमित्याह० तेनचरतीत्यर्थे । ठक् । स्वागतादीनाञ्चेत्यागमो न ॥

स्वान । पुं० निर्घोषे । निःस्वने । शब्दे ॥ स्वननम् । स्वनशब्दे । स्वनहसोर्वेतिपक्षे घञ् ॥

स्वानुभव । पुं० आत्मसाक्षात्कारे ॥ करणसाक्षात्कारे ॥

स्वान्तम् । न० हृदि । मानसे । मनसि । चित्ते ॥ गह्वरे । स्वन्यते स्म । स्वन० शब्दार्थस्वान्तेतिमनस्यनिट् कर्मणि निपातितम् ॥ स्वस्यान्तोऽवच्छेदो भवति येनेति वा ॥

स्वापः । पुं० निद्रायाम् । स्वाप्यभावेनावस्थाने । शयने । शय्यायाम् । अज्ञाने । तत्त्वाप्रतिबोधे । दृश्यन्ते येन स्वप्ना इति विषयस्वनिरूपिणी चावस्थाभेदे । रुग्भेदे । स्पर्शाज्ञतायाम् ॥ स्वपनम् । ञिष्वप्शये । घञ् ॥ धात्वोरस्कुलप्रसारणसंविधेद्वपरिनाप्यनुषङ्गम् । नोत्तरापरत्रि-

रानयनम्नोने वचाद्दर्चरणः श्रियमिच्छन् ॥

स्वापतेयम् ।) न० धने । वित्ते
स्वापतेयकम् ।)

॥ स्वस्वपति० स्वपति० ः । सुपतौ धनस्वामिनो साधु । पथ्यतिथिवसतिस्वपतेर्ढञ् । स्वागतादित्वात् नागमः ॥

स्वावन । पुं० न० वङ्गविशेषे ॥ पुं० श्रीहरौ । विष्णौ ॥ स्वापयति स्ववमाययात्मक्ताविधुरान् करोति । ञिष्वप्शये । अस्माण्ण्यन्तात् ल्युट् । पौषादिकोऽयम् ॥

स्वाप्यः । पुं० सुषुप्तौ । स्वस्मिन्नप्ययः ॥

स्वाभाविक । त्रि० स्वभावसिद्धे । स्वभावतउत्पन्ने ॥ स्वभावोऽकारादिरविद्या० तत्कार्ये । सप्तमी । अकृतके ॥ स्वभावेभवः । स्वभावादागतो वा । ठक् ॥

स्वाभाविकी । स्त्री० प्रकृतौ । द्रव्यस्वभावतयवसिद्धयार्थं प्रकृतौ ॥ यथाऽम्यादीनामुष्णप्रकाशादिलक्षणास्वाभाविकी प्रकृतिः ॥

स्वाभास । त्रि० रमणीये । सुष्ठुआभासते । भास० । पचाद्यच ॥ पुं० कुबेरे । स्वेन धनेन भासते ॥

स्वाभाव्य । पुं० हरौ । स्वभा

येनैव स्वभाव्योऽसाध्यो निष्पन्नरूपत्वात् ॥

स्वामिजङ्घी । पुं॰ परशुरामे ॥

स्वामिता । स्त्री॰ स्वामित्वे ॥ स्वामिनो भावः । तस्य भावस्त्वतलौ ॥

स्वामी । पुं॰ कार्त्तिकेये । विशाखे । शिखिवाहने ॥ पत्यौ । भर्त्तरि । गुरौ । श्रीमाधे ॥ यथा । गुरु मान्नानभावितनपकालाहतोऽपि वै । श्रीमाधवेश्वरोऽस्ति विवादेऽपि धनेश्वरेत् ॥ हरे ॥ हरौ ॥ परमहंसे ॥ वात्स्यायनमुनौ ॥ प्राज्ञस्त्रीयार्हदेवे ॥ नृपे । भूपे ॥ त्रि॰ अधिपतौ । तत्पर्यायास्तु । स्वामीश्वरः पतिरीशिता । अधिभूर्नायको नेता प्रभुः परिवृढोऽधिपश्चेति ॥ स्वमैश्वर्यमस्यास्तीति स्वामी ऐश्वर्यवाचिनः निपात्यते ॥

स्वाम्यम् । न॰ आधिपत्ये ॥

स्वायम्भुवः । पुं॰ प्रथममनौ । ब्रह्मणः पौत्रे । स्वयम्भुवोऽपत्यम् । अण् । संज्ञापूर्वकत्वादिनिष्ठत्वान्न गुणः ।

स्वायम्भुवी । स्त्री॰ ब्राह्मीमोषधौ ॥

स्वारः । पुं॰ उपतापे ॥ स्वरति । स्वृ शब्दोपतापयोः । अच् । घरणः ; प्रत्याय । आवेशघञ् ॥

स्वारस्यम् । न॰ स्वभावे ॥ स्वस्य भावः । ष्यञ् ॥

स्वाराट् । पुं॰ इन्द्रे । ममुखिसूत्रे ॥ स्वः स्वर्गे राजते । सर्वेषु देवेषु स्वेन धनेन वा राजते । सत्सूद्विषेति क्विप् । रीरोऽविधि॰ ढ्रलोपे पूर्वस्य दीर्घः । जान्तः ॥

स्वाराज्यम् । न॰ स्वर्गराज्ये । स्वराड्भावे ॥ ष्यञ् ॥

स्वारामसुख्या । न॰ यज्ञपर्वणि ॥ ऐन्द्रे पदे ॥

स्वारोचिषः । पुं॰ द्वितीयमनौ । स्वरोचिषोऽपत्यम् । अण् ॥

स्वार्थः । पुं॰ स्वप्रयोजने ॥ स्वीयाभिधेये ॥ स्वकीयधने । स्वीयवस्तुनि ॥

स्वार्थदर्शनः । त्रि॰ निजार्थदर्शिनि ॥ स्वस्यात्मनोऽर्थं पश्यतीति तथा ॥

स्वार्थानुमानम् । न॰ स्वानुमितिहेतौ ॥ तथाहि । स्वयमेव भूयोदर्शनेन यत्र धूमस्तत्राग्निरिति महानसादौ व्याप्तिं गृहीत्वा पर्वतसमीपङ्गतः तद्गते चाग्नौ सन्दिहानः पर्वते धूमं पश्यन् व्याप्तिं स्मरति यत्र धूमस्तत्राग्निरिति । तदनन्तरं वह्निव्याप्यधूमवानयं पर्वत इति ज्ञानमुत्पद्यते । अयमेव लिङ्गपरामर्श इत्युच्यते । तस्मात् प

र्घंतोऽङ्गिमान्॰ इति ज्ञानमनुमि तिरु च्यते । तदेतत् स्वार्थानुमा नम् ॥

स्वाश्रयः । त्रि॰ अनन्याश्रये ॥

स्वास्थ्यम् । न॰ धारिर्थ्ये ॥ स्व रूपेऽवस्थाने । सन्तोषे ॥ स्व स्थस्य भावः । ष्यञ् ॥

स्वाहा । अ॰ देवहविर्दानमन्त्रे । स्वा हते । स्वादयाखादने । आप्रत्ययः । पृषोदरादित्वाद्धत्वः ॥ सुष्ठु आ हूयतेऽनेनवा । डाप्रत्ययः ॥

स्वाहा । स्त्री॰ अग्नेः पत्न्याम् । अ नल्याम् ॥ यथा । स्वाहादेवोऽग्नि पत्नीप्र ंसिद्धे पुर् जिता । यया विनाहविर्दानं नशक्नुं सुराः अस्मा त्तिदेवीभागवतम् । सुष्ठु आहूय न्ते देवा अनया । अन्येभ्योपीतिड । टाप् ॥ स्वाहाऽस्थस्थाधा । यधा धाद्यम् ॥ स्वाहाजिह्वोतिवा ॥ तु ंबमति विशेषे । तारिण्याम् ॥

स्वाहापतिः । पुं॰ अग्नौ । इ॰ अ रुणौ ॥

स्वाहाप्रियः । पुं॰ वैश्वानरे । वह्नौ । स्वाहाप्रियायस्य । अपूर्वीप्रिया दि ंप्वि तनिषेधात्पुंवद्भावः ॥

स्वाहाभुज् । पुं॰ त्रिदशे । देवता याम् ॥

स्वित् । अ॰ प्रश्ने । वितर्के । नानाप क्षावमर्षे । पादपूरणे । सुष्ठु एति

॰ अवतिवा । स्वृष् गतौ॰ स्वृगतौ वा । क्विप्॰ तुक् ॥

स्विदितः । त्रि॰ स्वेदिते ॥

स्विन्नः । त्रि॰ प्रस्विन्ने । स्वेदान्विते । घर्मयुक्ते । स्विन्नोघर्मोपिसोऽस्मत्त तिरुज्जायुपः । पक्वे ॥ यथा । अ ग्न्यं न्वैतत्प्रादुः सतुषं धान्यमु च्यते । आमं वितुषमित्युक्तं स्विन्न मन्नमुदाहृतमितिचमित्र ः ॥

स्विष्टम् । न॰ सम्यग्यजने ॥ त्रि॰ स म्यक् पूजिते ॥

स्विष्टकृत् । पुं॰ पूर्वाहुत्यन्तेक्रियमा णे होमविशेषे । सु॰ सुष्ठु शोभनं इष्टं सर्वं मपिकरोति । कृञ्॰ क्विप् तुक् ॥

स्विष्टकृत् । पुं॰ होमविशेषे । शोभ नाइष्टं स्विष्टः । तं करोति । कृञ् । क्विप्तुक् ॥

स्वीकारः । पुं॰ अङ्गीकारे । स्वीकर णम् । अस्वस्य स्वत्वं कृत्वा भावेघञ् ॥ यावत्सांख्यात नांनिर्ण यं । स्वीकुर्यात्तावदर्थं वित् । धा र्मिकोन्यूनसांख्यस्तुच्यवतेपरमार्थ तः ॥

स्वीकृतः । त्रि॰ अङ्गीकृते ॥

स्वीयः । त्रि॰ आत्मीये ॥ प्रक्रान्ती तोष्य ः ॥

स्वीया । स्त्री॰ स्वामिन्येवानुरक्ता यां नायिकायां ॥

यद्धनमर्जितम् । स्त्रीप्राप्तं तदेवस्यात्तत्तत्स्वामीनचापरः इति ॥ त्रि॰ स्वार्जितधनादौ ॥ यथविष्णुसूत्रम् । पिता चेत्पुत्रान् विभजेत्तस्य स्वेच्छा स्वयमुपात्तेऽर्थे । पैतामहे तु पितापुत्रयोस्तुल्यं स्वामित्वमिति ॥

(**—*‡*‡*—**)

हकारप्रारम्भः

ह । अ॰ सम्बोधने ॥ पादपूरणे ॥ विनिग्रहे ॥ नियोगे ॥ क्षिपायाम् घेपणे ॥ कुत्सायाम् ॥ इति प्रार्थे ॥ प्रसिद्धौ ॥ हन्ति । हन हिंसागत्योः । अन्येभ्योऽपीति ड ॥ इत्यमरटीकायां भरतधृतमेदिनीकारः ।

ह । पुं॰ शिवे ॥ सलिले ॥ शून्ये ॥ धारणे ॥ मङ्गले ॥ गगने ॥ नक्षत्रे ॥ रक्ते ॥ नाके ॥ सूर्ये ॥ पापहरणे ॥ चन्द्रे ॥ हरौ ॥ हसे ॥ रणे ॥ शैमासे ॥ वारिणि ॥ शर्मे ॥ सम्भारे ॥ सकोपवारणे ॥ शुष्के ॥

हंसः । पुं॰ मानसौकसि । हन्ति गच्छतीति । वमार्ते ॥ अस्य मांसगुणाः यथा । स्निग्धं हिमं गुरु वृष्यं मांसं वातपित्तघ्नान्तु शमनम् । तद्वत्पिच्छं समांसं तथ्यतमं तिमिरहरणं चेति रा॰ नि॰ वर्गः ॥ अस्य शकुनन्तु । स्थायासुखवासं यदि दृष्टमेतत् सद्यश्शब्देनतुसर्वसिद्धिः । यात्रामिह सम्प्रयातोतियस्तुप्रयाति नाशं तु रिपामिततः । चौरैः समं तस्य समागमः स्यात् निषिद्धं तीर्थेऽथ भयं तृतीये । युद्धं चतुर्थे॰ नृपतिप्रसादः स्यात्पञ्चमेऽथ सर्वैर्नराणामिति वसन्तराजः ॥ निर्लोभनृपे ॥ विष्णौ ॥ वर्षे ॥ परमात्मनि ॥ मत्सरे ॥ शैलविभेदे ॥ अश्वभेदे ॥ शरीरस्थमरुद्भेदे । प्राणवायौ ॥ मान्त्रे ॥ अश्वमेधीयाश्वे ॥ यथा । किमयं दीयतेहंस । सदिसैन्ये चतुर्विध॰ इत्यादिपुराणम् । अयतः स्थितश्रेष्ठे । गुरौ ॥ शिवे ॥ विष्णौ ॥ यतौ ॥ मत्स्यविशेषे । जीवे ॥ चतुर्विधावधूतान्यतमावधूतविशेषे । यथा । श्रीदेव्युवाच । द्विविधावाधूतौ तौ नाथ स्थोभेषश्वस्तयः । किमिदं श्रूयतेविभवायधूताश्चतुर्विधाः ॥ एतद्वेदितुमिच्छामि तत्त्वतः कथयप्रभो । चतुर्विधाऽवधूतानां सङ्क्षेपं सविशेषतः ॥ श्रीसदाशिव उवाच । ब्रह्ममन्त्रोपासकायेब्राह्मणः क्षत्रियादयः । गृहाश्रमे वसन्तोऽपि ज्ञेयास्तेयतयः प्रिये ॥ पूर्णाभिषेकविधिनासंस्का

हंसः

सायंचमासशः । यो वाथ साप्ते
षं यः पूजनीयः कुशाचिते ।
आस्ताथ ताः यो वाससाश्रमाधा
रधलिंनः ॥ शिखी : सर्वकर्मा
णिमदुदीरितश्लोका ॥ विनाग्र-
स्तार्पितं पैतृवायज्ञार्पितं विना
। भिक्षिस्नातीयसनत्सदीयु :
वासाथन ॥ आस्ताथ तमौतानाकौ
तानामभिपिञ्जिताम् । प्राणेष्वथि
त धर्मशोधारायजरानमे । पानं
सन्ध्यापनं पानं दानमुदारस्थम्
। सर्वमागमतार्थे धर्मं वताशाथ
तयोः ॥ ऊचार्थ तीर्थविध : पु
थापृथ्वं विशेदत । पूर्णं . परम
हंसाख्यः परिव्राडभवः प्रिये ॥
ज्ञातार्थसमसंस्कारोविद्वान्नादृता-
नद्वन्द्वः । सदाशिवध्यानयोगिष्ठा
त्मानं सन्तुष्टोऽपयेत् ॥ यत्र कुत्रा
पि निवसन्कुर्वन्नकर्माणि भीतवत्
। सदानन्दपरिभूत्यासाधयेत् स्वा
त्मसुखमम् उक्तं सम्यक्सुधा
र्थ्यं सोऽहमस्मीति चिन्तयन् । कुर्या
दात्मोचितं कर्म सदा वैराग्यमाश्रि
तः । कुर्वन् कर्माण्यनासक्तो गच्छे
नीरजनीरवत् । यतेतात्मानमुद्धर्
तुं तत्त्वज्ञानविवेकतः ॥ कुत्यपक्ष
र्थोक्तम् । चतुर्णामथ तानां तुरी
योऽहं सतच्यते । यथोऽन्योयोगभो
गाद्यामुक्ताः सर्वे शिवोपमाः ।

हंसकः

हंसोऽनकुर्थातस्त्रीसङ्गं नवाधातुपरि
ग्रहम् । प्रारब्धमश्नन् विहरेन्निषिध
विधिवर्जितः ॥ त्यजेत् स्वजा
तिचिह्नानिकर्माणि गृहमेधिनाम्
। तुरीयो विचरेत् क्षौणीं निः सङ्ग
ल्योऽनिकेतनः ॥ सदात्माभावहस्तु
ष्टः शोकमोहविवर्जितः । नि
र्विशेषविलिस्य : त्यागि : मुक्तो
निरुपद्रवः ॥ मार्गं च भववीथीनां
परमध्यानधारया । मुक्तोविर
क्तोनिर्द्वन्द्वो मोचस्वपरोयतिः ॥
इति विशिष्टं देवि चतुर्थाश्रमयोगि
नाम् । सर्वसर्वविशिष्टसाधनप्र
मत्सुदृष्टिनाम् ॥ यतेर्माहात्म्यं न श
क्यं वक्तुं स्वाराज्यपारम्परितोऽयमात् । सर्वं
तीर्थफलावाप्तिश्च यतिमनुगम्यता
म् ॥ पृथिव्यां यानि तीर्थानि पुण्यक्षे
त्राणि यानि च । गङ्गादीनि सर्वाणि स
न्ति तानि सदा प्रियेऽहं तथौमहानिर्वा
णतन्त्रे १४ उल्लासः । हन्ति गच्छति ।
सु प्राप्तौ क्षरो धन० । पचाद्यच् । भ
वेद्दर्शनमादृध्यसङ्गतिसम् ॥ हन्ति
। बहुवदिहनीतिसेवा । इत्यपिशी
ये । विद्वद्दिष्टोमादि विशिष्ट :
क्षपयुनीताभासिनिष्ठंच : ॥ यथा
। एतिपशु मन्योऽरातिदिशत्वा । किं स
खिशाज्ञा : कौपिकृतान्तः ॥

हंसकः । पुं० पादकटके । पादगल
ये । हंसदृशकायतिमधुरध्वनिकत्वा

हट्टविलासिनी । स्त्री॰ गन्धद्रव्यविशेषे । पण्यस्त्र्याम् । स्वल्पनख्याम् । हरिद्रायाम् । हट्टे विलसति॰ तच्छीला । लस क्रीडायाम् । सुप्यजातौ णिनिः ॥

हट्टाध्यक्षः । पुं॰ अधिकर्मिके ॥

हट्टी । स्त्री॰ क्षुद्रहट्टे । पुरतव्याम् ॥

हठः । पु॰ प्रसभे । बलात्कारे ॥ अम्बुपर्ण्याम् । प्रश्न्याम् । हठम् । हठ दीप्तिशठत्वयोः । पुंसि॰ खलीधम्मिलिताच ॥

हठनिग्रहः । पुं॰ गाढानुरूपोत्तनिग्रहविशेषे ॥ तथाहि । चक्षुःश्रोत्रादीनि ज्ञानेन्द्रियाणि॰ वाक्पाण्यादीनि कर्मेन्द्रियाणि च॰ तत्तद्विषयमार्गोपरोधेन हठान्निरुद्धानि । तद्द्वारेण मनोऽपि हठेन निग्रहीष्यामीति सङ्कल्पो मिथ्या भवति । न च तथा निग्रहीतुं शक्यते॰ तद्योगश्च सद्भावमसामिरोधमथवा स्यात् । अतः क्रमनिग्रहस्य युक्तः ॥

हठपर्णी । स्त्री॰ अम्बुतालि । शैवाले ॥

हठयोगः । पुं॰ पातञ्जलोक्तप्रसिद्धेऽष्टाङ्गयोगे । योगसारोद्धवोक्तयोगे । यथा । इदानीं हठयोगस्तु कथ्यते हठसिद्धिदः । आसनं पावनाङ्गं शरीरे रोगवशःरक्षनं । पूरकं कुम्भकं रेचकं वायुनाभ्यसेत् । इत्थं कर्मान्तरं चाभ्यासं साधयेत् सदा । धौत्यादिकं षट्कर्म संस्कुर्याद्धठसाधकः । एतन्नाडान्तु देहे वायुपूर्वं प्रतिष्ठितम् ॥ ततो मनो निश्चलं ... सततमानन्दमेति । हठयोगप्रकारः स्यात् प्रथमः शून्यभवेदिति । इदानीं हठयोगस्य द्वितीयं भेदमुच्यते । नासाग्रे नासिकायां तु संयतो टिमरं स्मरेत् । संततं तथा योगं स्वमित्यादिरूपतः । एवं ध्यात्वा चिरायुः स्यात् आनन्दपरिपूरितः ॥ नित्यं स्थिरोऽभ्यासी हठयोगप्रसादतः । हठात् ज्योतिर्मयो भूत्वा अमरो भवेत् ॥ तृतीयं हठयोगः स्यात् सिद्धिदः सिद्धसेवित इति ॥

हठालुः । } स्त्री॰ कुम्भिकायाम् ॥
हठालुका । }

हठी । त्रि॰ हठविशिष्टे ॥

हठी । स्त्री॰ वारिपर्ण्याम् ॥

हडिः । पुं॰ नरगणसाधनकाष्ठयन्त्रविशेषे । यथा । निगडोऽन्दुकोऽस्त्री सोऽहडिः काष्ठयन्त्रके इति शब्दमाला ॥

हण्डिकः । पुं॰ मलाधिपतौ । नीचजातिविशेषे । हाडि॰ इ॰ गौ॰ भा॰ ॥

हड्डम् । न॰ अस्थनि ॥

हड्डकः । पुं॰ हडिके ॥

हड्डजम् । न॰ मज्जनि ॥

हड्डि : । }
हड्डिक : । } पुं० हड्डिकमलापहे ।
हड्डिप } :

हण्डा । अ० कुत्सिताह्वाने । नीचस्य सम्बोधने ॥ यथा हण्डे विभेटजाता न सख्य त्वानसमीरिव । हण्डे जिज्ञासितासमायीमारिभउच्यतइति भागुरि : ॥ हण्डाहञ्जाअम्बाशब्दा क्रमश : सम्बोधनवाचका : ॥ नाट्ये विहिता ॥

हण्डिका । स्त्री० भाण्डी० हांडिया० इ० स्थाने । उखायाम् ॥

हण्डिकासुत : । पुं० ऋषभे । कोटो शास्त्री० इ० भा० ॥ इति त्रिकाण्डशेष : ॥

हण्डी । स्त्री० हण्डिकायाम् ॥

हण्डे । अ० नाट्योक्तौ नीचाह्वाने आह्वाने । हियण्डै । हिण्डिगच्छना-दयो ' । बाहुलकादित्र्यय : डे ततोऽन्तारङ्ग ॥

हत । त्रि० हननक्रियाकर्मभूते । नष्टे प्रमापिते । आशारहिते । भग्नमनसि । मनोहते । प्रतिह-ते । प्रतिबद्धे । च हते । गुणिते । ताडिते । हन्यते स्म । हन० । क्त : ।

हतक । पुं० नीचजने ।

हताश : । त्रि० निर्दये । आशारहि ते । पिशुने । हता आशा यस्मात्०

दुष्टादिविषय : । यस्य ॥

हति : । स्त्री० अपघाते ॥

हतौजा : । त्रि० निस्तेजस्के ॥

हत्नु : । पुं० व्याधौ । अस्त्रे । त्रि० घातकरमन्यौ वा । हन० क्त्नु निपातनात् । अनुनासिकोपदेशिना-दिनाऽनुनासिकलोप : । इत्यादि ॥

हत्या । स्त्री० हनने । वधे ।

हथ : । त्रि० विषण्णे । हन्ति । हन० । हनिकुषिनीरमिकाशिभ्य : क्थन् ॥ ० ॥

हद : । त्रि० हननकर्तरि ।

हननम् । न० प्राणवियोगफलकव्यापारे । वधे । मारणे ।

हनु । स्त्री० कपोलादिसंस्थानम् । नर्त्तक्यां । अस्त्रे । गदे । अपगदे । रक्तरोगे । हरिद्रायाम् । नखौष धौ । नृत्यारम्भे । आयुधे ।। पुं० स्त्री० कपोलावयवे । कपोला धोभागे । हन्ति । हन० । शृस्वृ स्निहि त्रप्य० : ।

हनुग्रह : । पुं० हनुस्तम्भाख्ये वात-व्याधौ ॥

हनुमान् । पुं० वायुजे । हनुमति । आञ्जनेये । योगचरे । रामदूते । महावीरे । अतिशयिते हनुर्विद्य तेऽस्य । अतिशायने मतुप् ॥

हनुस्तम्भ : । पुं० हनुग्रहे ।

हनू : । स्त्री० हनुशब्दार्थे ॥ दुष्टम

रहौ चापि स्मृतः ॥

हनुमान् । पुं० । वातात्मजो । वानरे । यथा । "अद्यापि वर्त्तते रामोऽप्यन्यत्र सहस्रदा । रामाञ्जलि सुग्रीवोऽपि वैव्याभिपालितः ॥ दासोऽहमौ यत्र वै द्रष्टव्या क्लिष्टकर्मणः । हनुमानुवाच सैन्यानां निहन्ता मारुतात्मजः ॥ जरायणस्य स्वनेषु च प्रतिभेनेऽन्वयम् । शिलाभिस्तत्र हरतः पादपैश्च महाबलः ॥ ७८ विव्याधुरीतानभिवाधमेयिताम् । सम्बद्धायींनिभ्यामिमिपतांसि वैष्वसामिति ॥ अतिशयितो-हनुरस्य । अतिशायनीमतुप् । अन्येषामपि दृश्यत इति पाणिनीकोदीर्घः ॥ शराद्रीनाञ्च दीर्घ इति रघुव्याख्याने मल्लिनाथः ॥

हनूरः । पुं० राक्षसे । हन्ति । हन० । कर्पनिभ्याम् ऊरन् ॥

हन्त । अ० वाक्यारम्भे । खेदे । शोके । यथा । कासीमत्रायतीनामर्थाः संसारसम्भवाः । सुखदुःखैर्मोहन्तव्यवस्थितमात्मनस्तु ति । दानादि । अनुकम्पादि ॥ हर्षे ॥ सम्भ्रमे ॥ यथार्थे ॥ दाने ॥ अनुकम्पायाम् ॥ निश्चये ॥ प्रमादे ॥ अनुमतौ । इदानीमर्थे ॥ इति । धन० । [illegible] ॥ पार्श्वे । पादे । अवाकरणे ॥

हन्तकारः । पुं० अतिथये दानार्थं परिकल्पितसिद्ध ॥ यथा । भिक्षामथाग्रासमात्रं परिहाय तत्सर्वाणिम् । ग्रासप्रमाणं भिक्षा स्यादग्रं ग्रासचतुष्टयम् । अग्रं चतुर्गुणं प्राहुर्हन्तकारं द्विजोत्तमाः ॥ अतिहन्तकारं वापि भिक्षां वा शक्तितो द्विज । अदत्त्वा तु न भोक्तव्यं यथाविभवमात्मन इति ॥ इत्यादि ॥ मार्कण्डेये मदालसोपाख्यानम् ॥

हन्ता । त्रि० हननक्रियाकर्त्तरि । यथो घातकी हन्ति । हन्तृ० । तृच् ॥

हन्त्र । त्रि० हन्तृशीलः सर्वे । गूनि । हन्तव्यः । हन्तृशीलः सर्वे । क्तः ॥

हन्यमानः । त्रि० ताड्यमाने ॥

हपुषा । स्त्री० हपुषायाम् ॥

हपुषा । स्त्री० हपुषायाम् । पौष्टिर० कृ० कावेर० कृ० अपसिद्धेपल विधेये । तस्याश्च विविधम् । मत्स्यसहशं विस्तगन्धं प्रथमम् । अश्वत्थफलसदृशं मत्स्यगन्धगपरम् । गुणायथा । हपुषादीपिनी तिक्ता कटूष्णा गुरुः । पित्तोदरसमीरार्शोविषघ्नी गुल्मशूलहृत् । परापि तद्गुणा प्रोक्ता रूपभेदो द्वयोरपि ॥

हम् । अ० रुषोक्तौ । रोषभाषणे ॥ अनुनये ॥ अनुशये । प्रश्ने , अनूयायाम् । स्मृतौ । अपाकृतौ ॥

हम्बा । स्त्री॰ हम्भायाम् ॥

हम्भा । स्त्री॰ गोध्वनौ । रम्भायाम् ॥

हय: । पुं॰ घोटके । तुरगे । अश्वे । वाजिनि ॥ तत्संख्यमिन्द्रियाश्वयोः सन्नियमोस्तमाश्वयाः । हयति । हयगतौ । अच् ॥ हिनोति । अच् ॥ शरीररथकाकर्षणादिन्द्रियेषु ॥ धनूराशौ ॥

हयकातरा ।) हयकातरिका ।) स्त्री॰ अश्वकातरायाम् ॥ यथा । कातराश्वपर्यायैः कातरान्ताः प्रकीर्त्तिताः । अश्वकातरिकातिक्तावातघ्नीदीपनीपरा ॥ पू॰ रा॰ नि॰ वट: ॥

हयगन्धम् । न॰ काचलवणे ॥

हयगन्धा । स्त्री॰ अश्वगन्धायाम् ॥ अजमोदायाम् ॥

हयग्रीव: । पुं॰ वेदोद्धारार्थं विष्णोरवतारविशेषे ॥ असुरभेदे ॥

हयग्रीवहा । पुं॰ विष्णौ ॥

हयङ्कष : । पुं॰ मातलौ ॥

हयमेध : । पुं॰ यज्ञादिशेषयतृपसुद्रामार्थसिंमिषोयविशेषे ॥

हयनम् । न॰ सुखपस्कन्धवाह्यपीठो लाख्ययानविशेषे । वर्षौर्थे ॥ हयगतौ ॥ ल्युट् ॥

हयपुच्छी । स्त्री॰ माषपर्ण्यामोषधौ ॥ हयपुच्छमिवपर्णान्यस्या: । गौरादि: ॥

हयप्रिय : । पुं॰ यवे ॥ इति हेमचन्द्र : ॥

हयप्रिया । स्त्री॰ अश्वगन्धायाम् ॥ खर्ज्जूर्य्याम् ॥ इति राजनिर्घण्ट: ॥

हयमार : । पुं॰ करवीरे ॥

हयमारक: । पुं॰ करवीरे ॥ हयानां मारक : ॥

हयमारण : । पुं॰ अश्वत्थवृक्षे ॥

हयवाहन : । पुं॰ सूर्य्यपुत्रे । रेवन्ते ॥ त्रि॰ हयारोहे ॥ हयोवाहनमस्य ॥

हयवाहनशङ्कर : । पुं॰ रक्तकाञ्चने ॥

हयशाला । स्त्री॰ मन्दुरायाम् । अश्वशाला ॥

हयशीर्ष : । पुं॰ विष्णौ ॥

हया । स्त्री॰ अश्वगन्धायां ॥

हयाध्यक्ष : । पुं॰ अश्वाध्यक्षे ॥ स तु । अश्वविद्याविधानज्ञ-स्तच्चिकित्सितपारग : । अश्वाध्यक्षो महीभर्त्तु : स्वासनश्च प्रशस्यत इति ॥

हयानन्द : । पुं॰ मुद्गे ॥

हयायुर्वेद : । पुं॰ अश्वचिकित्साशास्त्रे ॥

हयारि : । पुं॰ करवीरे ॥ महिषे ॥

हयाशना । स्त्री॰ शल्लकीवृक्षे ॥

हयाह्वया । स्त्री॰ अश्वगन्धायाम् ॥

हयी । स्त्री॰ वाज्याम् । अश्वायाम् । वडवायां । घोटी॰ पू॰ भा॰ प्र॰ ॥

हरिणनर्त्तकः । पुं॰ किन्नरे । स्वर्ग-नर्त्तके ॥

हरिणप्लुता स्त्री॰ अर्द्धसमवृत्तप्रभेदे । विषमे सगणत्रितयं लगावथ समेन नभौ भरयौ च : । स्फुटफेनचयो हरितो हरिणप्लु-ता ॥

हरिणहृदयः । त्रि॰ भीरौ ॥

हरिणाक्षी । स्त्री॰ रमण्याम् । मृगलो-चनायाम् । दृष्टविलासिनीनामग-न्धद्रव्ये ॥

हरिणाङ्कः । पुं॰ चन्द्रे । कर्पूरे ।

हरिणी । स्त्री॰ मृग्याम् । हरिण्याम् । हरिणस्त्री । पुंयोगादितिङी-ष् । हरितायाम् । वर्णादनुदा-त्तादिति ङीप्नौ । नारीभेदे । चा-तुर्याविशिष्टे । सुवर्णप्रतिमायाम् । स्वर्णयूथ्याम् । मञ्जिष्ठायाम् । सूर्यस्यायाम् । अत्यष्टिच्छन्दः १७ प्रभेदे । तल्लक्षणं यथा । नसमरस-लगः षड्वेदैर्हयैर्हरिणी मता । उदाहरणम् । भवति हरिणीनृत्यौत्सु-क्यलीलीरसाम्बु विविष्टपे रिति । यथा । व्यथितमपि निर्व्यं नीत्वाम-र्ष हरिणीगणात् । नवम्रगहमांस-न्दोहक्षोघसन्नयनस्थिताम् । यदय-मनिमद्दूर्वाग्रासेमुरारिवशेवरेण्य किरदधिक्षेत्राकाण्डमौक्तिकाल-विलोचनम् ॥

हरित् । पुं॰ अश्वविशेषे । नील-ताम्रमिश्रितवर्णे । पालाशे । हरि-। हराङ्कविभाषाप्रसिद्धे । मुद्गे । स्त्री॰ दिशि । हरिद्रायाम् । पु-न॰ तृणे । त्रि॰ हरिद्वर्णविशि-ष्टे । हरति॰ हरन्तिविनयस्य यावा । हृञ्॰ । हृदयहिद्रु-श्यद्भृतिरितीति : ॥

हरितः । पुं॰ हरिद्वर्णे । पालाशे । हरा॰ कृ॰ आ॰ प्र॰ । सन्थानवि तृणे । न॰ स्थौणेयके । त्रि॰ ह-रिद्वर्णयुक्ते । हरति । हृञ्॰ ह-श्याश्यासितङ्गितौतन् ॥

हरितकम् । न॰ शाके । शिग्रौ । ह-रितो वर्णोऽस्यास्ति । अर्श आद्यच् । स्वार्थे कन् । हरति । शिल्पिका । हृञ्॰ । दृश्याश्यामितन् । कन् ।

हरितपत्रिका । स्त्री॰ माठ्याम् ॥

हरितशाकः । पुं॰ शिग्रौ ॥

हरिता । स्त्री॰ दूर्वायाम् । अवयवा-म् । आथो॰ कृ॰ प्र॰ पुष्पवर्णे ॥ हरिद्रायाम् ॥ माठ्याम् ॥ क-पिलद्राक्षायाम् । नीलदूर्वायाम् । वर्णादनुदात्तात्तोपधात्तो न इति ङीबभावे रूपम् ।

हरितालम् । न॰ धातुविशेषे । पि-ञ्जरे । पीतके । तालके । ताले । ह-रितालके । लघुहरेर्वीर्यम् ।

यथोक्तम् । हरितालं हरेर्वीर्य्यमल्ल वीर्य्यं भग इष्यते । पारदं भव वीर्य्यं गन्धकं पार्वतीरजः ॥ इति ॥ तद्द्विरूपं यथा । हरितालं द्विधा प्रोक्तं पत्राख्यं पिण्डसंज्ञकम् । तयोराद्यं गुणैः श्रेष्ठं ततो हीनगुणं परम् । स्वर्णवर्णं गुरु स्निग्धं सपत्रञ्चाभ्रपत्रवत् । पत्राख्यं तालकं विद्याद्गुणाढ्यं तद्रसायनम् । निष्पत्रं पिण्डसदृशं स्वल्पसत्त्वं तथा गुरु । स्त्रीपुष्पहारकं स्वल्पगुणं तत्पिण्डतालकम् ॥ हरितालं कटु स्निग्धं कषायोष्णं हरेद्विषम् । कण्डूकुष्ठास्यरोगास्रकफपित्तकचव्रणान् ॥ हरति च हरितालं चारुतादि चकारतामितिपतनुतापानमलसदोषदोषान् । चित्तसितमफलतोय ष्यरोगविद्ध्याद्दिव्यमपित्तमदद्धंमारितदाप्यसम्यक् । पश्चाद्धवाप्रदीयमानं । अशुद्धं तालमायुष्यं स्वल्पमारुतमेव च । तापस्फोटाङ्गसङ्कोचान्करोत्यतस्तच्छोधयेत् ॥ अथास्य शोधनविधिः ॥ तालकं कणशः कृत्वा तच्चूर्णं काञ्जिके क्षिपेत् दोलायन्त्रे पचेद्यामं ॥ चूर्णोदके ततः ॥ तिलतैले पचेद्यामं यामं च त्रिफलारसे । दोलायन्त्रे चतुर्यामं पचेच्छुद्ध्यति तालकम् । अथ मारणम् । सद

लं तालकं शुद्धं पौनर्नवरसेन तु । खल्वे विमर्द्य दिवसं दिनमेकं विशोषयेत् ॥ संशोध्य गोलकं तस्य मायाति स्वशोषयेत् । ततः पुनर्नवाक्षारैः स्थाल्या अर्द्धं प्रपूरयेत् ॥ तत्र तं गोलकं धृत्वा पुनस्तेनैव पूरयेत् । सानुं पिठरं तस्य पिधानं धारयेन्मुखे ॥ स्थालीं चुल्ल्यां समारोप्य क्रमादग्निं विवर्द्धयेत् । दिनान्यत्र तु पञ्च निरन्तरं प्रदीपयेत् ॥ एवं तत् म्रियते तालं मात्रा तस्येरिता-र्था । अनुपानान्यनेकानि यथायोग्यं प्रयोजयेत् ॥ इति । तालकं हरेद्रोगान् कुष्ठमृत्युज्वरापहम् । श्रोणितदुष्टं हरेत्कान्ति वीर्य्यवृद्धिं तनुयाद्गुणः ॥ हरितं कथं भावनाति । आयुर्द्धमे । शास्त्रानुमेतिकः ॥

हरितालः । पुं० पीतवर्णपक्षिविशेषः हरियाल० इति भाषा । प्र० । तन्मांसगुणा यथा । हरितालोऽम्लकटुकः स्यात्कषायो मधुरो लघुः । रक्तपित्तप्रशमनस्तथा वातविवर्द्धनः ॥

हरितालकम् । न० हरिताले । स्वार्थे कः ॥

हरितालिका । स्त्री० हरितोत्था । भाद्रशुक्लचतुर्थ्याम् । तृतीयाम् ॥

हरिताली । स्त्री० दूर्वायाम् ॥ आकाशरेखायाम् ॥ खड्गलतायाम् ।

द्व : ख्यातं स्वभातुमं नौषिव : स्तुति ॥

हरिश्च : । पुं॰ पीतवर्णहये ॥

हरिशिपम : । पुं॰ शिवस्थाने । कुलीरे ॥

हरिवंश । पुं॰ महाभारतीयपर्वविशेषे ॥ श्रीकृष्णान्वये ॥

हरिवान् । पुं॰ इन्द्रे । त्रि॰ हरिविशिष्टे ।

हरिवर्षम् । न॰ निषधहेमकूटयोर्मध्यवर्त्तिवर्षविशेषे ॥ यथा । निषधाद्धरिवर्षं यथाम्बतीहेमकूटम् स्तुति ॥ अपिच । दक्षिणेनेलावृतं निषधो हेमकूटो हिमालय इति प्रागा यता यथा नीलादयोऽयुतयोजनोत्सेधा हरिवर्षं किम्पुरुषभारतानां यथा सङ्ख्यमिति श्रीभागवतम् ॥

हरिवल्लभा । स्त्री॰ पद्मायाम् । तुलस्याम् । धात्र्याम् । जयायाम् ॥

हरिवासर : । पुं॰ न॰ द्वादश्याःप्रथमे पादे । यथा । द्वादश्याः प्रथमः पादो हरिवासरसंज्ञकः । तमति क्रम्य कुर्वीत पारणं विष्णुतत्परः । पुरा ॥ स्मृतिर्पद्म धर्मोत्तरसंहिता ॥

हरिवाहन : । पुं॰ गरुडे ॥

हरिविक्रम : । पुं॰ हरे : पराक्रमे ॥ योऽपि दक्षचरचे समुच्छ्रितजानवेऽपि हरिविक्रमार्घ्यपद्मविभवे विक्रमादि

शेषे ।

हरिवीजम् । न॰ हरितालि ॥

हरिवर्षम् । न॰ हरिवर्षे ॥

हरिशयनम् । न॰ हरेर्निद्रायाम् । तत्त्वाषाढशुक्लैकादशीत. प्रसिद्धम् ।

हरिश्चन्द्र : । पुं॰ नृपतिविशेषे । स तावोभक्ते । त्रिशङ्कुजे । षट्चिविशेषे । प्रख्यातहरिश्चन्द्राख्योऽस्ति साधु : । चन्द्रिका देवीस्थानेतीर्थ विशेषे । स्मृतिदेवीगीता । सुभैक्ष रोहरिश्चन्द्रमुख्यागम : ॥

हरिश्चन्द्रपुरम् । न॰ सौभे । खपुरे । आकाशे पुरे । हरश्चन्द्रावयो॰ उ॰ भा॰ प्र॰ ॥

हरिषेण : । पु॰ जिनचक्रवर्त्तिविशेषे । हरिसुते । यथा । हरिषेणोहरि सुतोजयोविजयनन्दन : । अष्टाद सुत्र आदत्त : सर्वेचेषांक्षुधर्मजा : ॥ हरि . सेनायश । एतत्संज्ञोया मगादिति : ॥

हरिसुत : । पुं॰ अर्जुने । कामे । सौ वर्णीकमे । हरिषेणे ॥

हरिहय : । पुं॰ इन्द्रे । सप्तसी ॥ हरिहंयोयस्य । पक्षिविशेषे । यथा । स्वपद्मोमनःसरी माणिसुवर्णाभा नियमतु । हरि : सवर्णतोऽश्वस्तु पीतकौशेयसात्सूतिमालिखेत् : ॥ सूर्ये ॥

हरिहर : । पुं॰ संयुक्तहरिहरमूर्त्तौ ।

यथा : हरिद्रमनुसरसाधीपारंप यातुमिच्छसिचेत्त्वमुलङ्घि. रूपत भयश्वदसिवस्तुतएकं नजानासि ॥

हरिद्रवेधम् । न॰ हरिद्वेधे ॥

हरिहरात्मकः । पुं॰ शिववृषभे ॥ गरुडे ॥

हरीतकी । स्त्री॰ स्वनामख्यातवृक्षे पथ्या वृद्धे । तत् फले ॥ तत्पर्य्यायो यथा अभयाव्यथापथ्याकायस्थापूतनाऽमृता । हरीतकीहैमवतीचेतकीश्रेयसीशिवेति । यथा : प्रमेहाद्युपायथा । हरीतक्यस्तोयप्रासम भेहेतदीरिता । तस्यानमामिवर्णवि वक्ष्याम्यथयथाक्रमात् ॥ विजयारोहिणीचैवपूतनाचामृताऽभया । जीवन्तीचेतकीचेतिपथ्यायाःसप्तजातयः ॥ अलाबुवृत्ताविजयावृत्तारो हिणीमता । स्वल्पत्वक्पूतनाज्ञेया स्थूलमांसाऽमृताऽमृता । पञ्च स्वाचाभयाप्रोक्ताजीवन्तीस्वर्णव र्णभाक् । त्र्यस्रात्तुचेतकीविज्ञेयासाँसप्तानामाकृतिः ॥ विन्ध्याद्रौविजया हिमाचलभवाख्याचेतकीपूतना- सिन्धौस्यादथरोहिणीतुविजयाखा ताप्रतिष्ठानजा । चम्पायाममृता ऽभयापजनिता देशेसुराष्ट्राह्वयो- जन्तीतिहरीतकीनिगदितासासप्त भेदाबुधैः ॥ सर्वप्रयोगेविजयाच रोहिणीक्षतेषुप्रलेपेषुचपूतनोदिता

। विरेचनेस्यादमृतागुणाधिकाजी वन्तिकाक्षादिजजीर्णरोगजित् ॥ श्वासेतकीसर्वरुजापहारिकाभिना मयश्चौममयाम्बदन्तिताम् । चूर्णय यारोगमिदंप्रयोजितात्रयागुणा व्याममदाविदन्यथा ॥ चेतकीचद्वि ताप्रोक्ता श्वेताकृष्णाचवर्णतः । ता बहिरिच्छयेतिबलात्तत्प्रभावात्प्रसंग यः ॥ सप्तानामपिजातीनांप्रधानं विजयास्मृता । सुखप्रयोगसुलभा सर्वव्याधिषुशस्यते ॥ दिव्याप्त मिमवसितास्मात्रे धातुग्रवतीभिषक् प्रवरैः । यद्यपिस्याभूमिनिमज्जनं साधुयाध्यायात् ॥ तत्रैवप्रसमंव्या धीनभूम्रतकालियवपुः । हरीतकी तुपातप्रोक्तालवणान्दीपनीचक्रा ॥ हरीतकीतुवर्णायाविरुचितकं गलग हे । शिवेनबध्यरेतपीणं गुर्वेव्यानेव प्रसवे । स्रुतिरामगिर्यट्टः ॥ ममिचभागप्रकाशे । नशास्निग्धाय नातस्तागुर्वीचसचयासमस्ति । नि मस्सेत्थासुप्रयास्तान्वयितात्तिगुणाम दा । नवास्निग्धयुक्तस्य तदेकथि कर्षता । हरीतक्याफलेयच्चदंश स्वदेतमुच्यते ॥ चर्वितावर्द्धयत्यग्निं पेषितामलशोधिनी । स्विन्नासङ्ग्रा हिणीपथ्याभृष्टाप्रोक्तात्रिदोषनु त् ॥ उन्मीलिनीबुद्धिवलेन्द्रियाणां निर्मूलिनीपित्तकफानिलानाम् ।

हल्या । स्त्री॰ हलसमूहे । हलानां समूहः । पाशादिभ्यो यः ।
हल्लकम् । न॰ रक्तसंध्यके । रक्तसौगन्धिकाख्ये । हेमा॰ इ॰ गौ॰ भा॰ प्र॰ पुष्पे । रक्तवर्णविकाल विकाशिपुष्पविशेषे॰ कूर्मक्ये । हलति । हलविकसने । ण्वुल् । यद्वा । हलमम् । सम्पदादित्वात् क्विप् । हल्लं जाति । लादाने । आतोऽनुपसर्गे कः । संज्ञायां कन् ।
हल्लनम् । त्रि॰ प्रचलायिते । इ॰ ज॰ धरः ।
हल्लीषम् । न॰ योषितामण्डलीनृत्ये । स्त्रीणां हल्लीषं सप्तमं नर्त्तनमिति विकाण्डशेषः ।
हल्लीषकम् । न॰ स्त्रीणां मण्डलिकानृत्ये । मण्डलेन तु यन्नृत्यं स्त्रीणां हल्लीषकन्तु तदिति हेमचन्द्रः ॥ एकस्य पुंसो बह्वीभिः स्त्रीभिः सह क्रीडने । तत् रासक्रीडा । यथा । गोपीनां मण्डलीनृत्यबन्धने हल्लीषकं विदुरिति कोषात् । तत्कथा रासक्रीडायां द्रष्टव्यम् ॥
हव: । पुं॰ आह्वानम् । निदेशे ॥ आह्वाने । हूतौ ॥ अध्वरे । समन्तौ ॥ ह्वानम् । ह्वेञ् स्पर्द्धायां शब्दे च । ह्वोऽनुपसर्गस्य प्रसारणञ्च ॥ इ॰ यदीऽनेतिवा ॥ आहवे॰ इन्तवेदविदः । आह्वयन्ते परस्परं युद्धार्थमाह्वानेऽत्र ॥
हवञ्जः । पु॰ कांस्यपात्रे दधिमिश्रितान्नभक्षणे । इति कश्चित् ॥
हवनम् । न॰ होमे ॥
हवनायुः । पुं॰ अग्नौ ॥
हवनी । स्त्री॰ हवनकुण्डे ॥
हवनीयम् । त्रि॰ हविषि । होमीयद्रव्ये ॥ हूयते । हु॰ अनीयर् ॥
हविषी । स्त्री॰ होमकुण्डे ॥
हविरशन: । पुं॰ अग्नौ ।
हविर्गन्धा । स्त्री॰ शम्यां ॥
हविर्गृहम् । हविर्गेहम् । न॰ यज्ञगृहे । होत्रीये ॥
हविर्भुक् । पुं॰ अङ्गिरसः पुत्रे पितृ यायावपितरि । अग्नौ । हवींषि । भुङ्क्ते । भुज॰ । क्विप् ।
हविर्भूः । स्त्री॰ पुलस्त्यस्य पत्न्याम् ।
हविर्मन्थः । पुं॰ अग्निमन्थे । श्रीपर्णे ॥
हविष्कृत् । स्त्री॰ देवानामर्थे याऽग्नि सम्पाद्यतिरस्कारा ॥
हविष्मत् । पुं॰ हविर्भुजि । त्रि॰ आज्यादिमति ॥ ध्यानभावनावति ॥
हविष्यम् । न॰ हवनीये । भोज्यभेदे । मुन्यन्नादिषु । घृते । हविषे हितम् । उगवादिभ्यो यत् ।
हविष्यान्नम् । न॰ हविष्ये । व्रतादा

यज्ञीयद्रव्यविशेषे ॥ हविष्यस्त दन्नस्य ॥

हवि : । न० होतव्यद्रव्ये । सान्नाय्ये । देवतोद्देशेनाग्नौ क्षिप्यमानद्रव्ये । त्यागप्रधक्रियायाः साधारणकर्मकारके ॥ तद्द्विविधम् । पुरोडाशरूपमाज्यरूपञ्च ॥ घृते । सर्पिषि ॥ हविषांपरिणामोयं यदेतदखिलं जगत् ॥ हूयते । हुदानादनयोः । अर्चिशुचिहुसृपिछादिछर्दिभ्य इसिः ॥ मुन्यन्नानि पयः सोमो मांसं यच्चानुपस्कृतम् । अक्षारलवणं चैव प्रकृत्या हविरुच्यते इति मनुः ॥

हवुषा । स्त्री० हपुषायाम् ॥

हवै । अ० हसार्थस्मरणार्थौ निपातौ ॥ प्रसिद्धार्थद्योतकौ वेदे निपातौ ॥

हव्यम् । न० देवेऽन्ने । हवनीये ॥ हूयन्ते प्रीयन्ते देवा येन० हूयते प्रक्षिप्यते वा । हु० । अचोयत् । गुणावादेशौ ।

हव्यपाक : । पुं० चरौ ॥ पच्यते । पचेः कर्मणि घञ् । हव्यस्तत्पाकस्य । यद्वा । भावे घञ् । पचनम्० पाक : । हव्यस्य पाक : । पाकोऽधिकरणम् ॥

हव्यवाह : । पुं० अग्नौ ॥

हव्यवाहन : । पुं० अग्नौ ॥ हव्यं वहति । अन्यावहेल्युः ॥

हव्याश : ।)
हव्याशन : ।) पुं० अग्नौ ॥
हव्येश : ।)

हस : । पुं० हास्ये ॥ हसनम् । हसेर्हसने । स्वनहसोर्वेत्यप् ॥

हसत् । त्रि० हास्यं कुर्वति ॥ हसेर्लट : शतृ ॥

हसनम् । न० हास्ये ॥ हसे० । ल्युट् ॥

हसनी । स्त्री० अङ्गारधान्याम् ॥ हसति । हसे० । करणाधिकरणयोश्चेति ल्युट् । टिड्ढेति ङीप् ॥

हसनीमणि : । पुं० पर्यग्नौ । अग्नौ ॥

हसन्तिका । स्त्री० हसन्त्याम् । अङ्गारधान्याम् ॥

हसन्ती । स्त्री० अङ्गारधान्याम् । मल्लिकाभेदे । शाकिनीविशेषे ॥ हसति । हसे० । लटः शतृ । उगितश्चेति ङीप् । शप्श्यनोर्नित्यमिति नुम् ॥

हसितम् । न० अट्टहास्ये । हास्ये ॥ त्रि० विकसिते । फुल्ले ॥ हसे० । नपुंसके भावे क्तः ॥

हस्त : । पु० करे । पञ्चशाखे । शये । पाणौ । वाच० द्र० भा० प्र० ॥ करिकरे शुण्डायाम् । सं० द्र० भा० प्र० ॥ मानभेदे । चतुर्विंशत्यङ्गुलिरीतप्रकोष्ठकरे । यथा । यवानां तण्डुलैरेकमङ्गुलं चाभिधीयते । चतुर्विंशतिभिर्हस्त

सतुर्विंशद्भिरङ्गुलैरितिकालिका
पुराणम् । द्रुमेदे । यथोद्दर्शे ।
हस्तायाम् । यथा । पुष्योहस्तोऽश्वि
मघमघाश्विनश्रुत्यार्थोषु: सर्वदि
गदारभ्याचोति ॥ लोभाल्यरीनाते ॥
यद्याकोयहस्त: ० कथसम् इहस्थ
र्धे : । सहति० हस्तैषा । हसि०
। हस्तिर्घाषिलितम् ॥ त्रि०हस्ता
यांजाते ॥ अभिष्ठाफल्गु नीत्यशोसु
क् । न० धर्मप्रसीविकार्यां ॥

हस्तधारणम् । न० परित्राणे । प्राहन्तु
मुद्यतस्य हस्तधारण रोध : । रथ
स्याद्धपृष्ठेहस्ताच्चापनं वा ॥ शुद्धा-
दर्थे ॥

हस्तपृष्ठम् । न० फल्गुषि । कल्काषे । ०
श्वार्थोक्षा० द्र० भा० प्र० ॥

हस्तवारणम् । न० परित्राणे । मार
णोद्यतस्य निवारणे । हस्तेन०-
हस्तस्य० वारणम् । करेणान्नि
षिधे ॥

हस्तबिम्बम् । न० चन्दनादिनादेह
विलेपनविशेषे । स्थासके ॥

हस्तसिद्धि : । स्त्री० भृतौ । वेतने
। हस्ताभ्यांसाध्यासिद्धि : ॥

हस्तसूत्रम् । न० करसूत्रे । मंगला
० द्युतिविवाहेप्रसिद्धे ॥

हस्ता । स्त्री० अश्विन्यादीनयोदशर्क्षे
। तथजातस्यफलं यथा । दाताथश
स्त्रीसुतरां मनस्वीम् देवद्विजार्चनक्र

न नरश्च : । प्रसूतिकालेकिलयस्य ह
स्तापरत्स्थितातस्यसमस्तसम्पत् ॥

हस्ताङ्गुलि : । स्त्री० करशाखायां ॥

हस्तामलकम् । न० करस्थितामलकी
फले । करस्थितस्पष्टवते । वेदा
न्तग्रन्थविशेषे । पुं० शङ्कराचार्य
स्यशिष्यविशेषे ॥

हस्तावलेहनम् । न० उत्तरापोशाने ॥

हस्तास्त्रम् । न० प्रहरणे । हथियार
द्र० भा० प्र० ॥

हस्तकन्द : । पुं० हस्तकन्दविशेषे ।
सुपदवारि० गजकन्दे ॥

हस्तिकन्दक: । पुं० हस्तिकन्दे । स्था
र्घ क : ॥

हस्तिकरञ्ज : । पुं० महाकरञ्जे ॥

हस्तिकर्ण : । पुं० उत्तम कि । एरण्डे
। रक्तैरण्डे । सनाकाविख्यातेप
लाशप्रभेदे ॥ हस्तिकर्ण: परं हस्ते
सेधायुश्चवर्द्धन : ॥ हस्तिकन्दे ॥
गणदेवताप्रभेदे ॥

हस्तिकर्णक : ।) पुं० हस्तिकर्णा
हस्तिकर्णदल : ।)

भिषेपलाशे । पित्तघ्ने ॥

हस्तिकारशी । स्त्री० सज्जमोदायां ॥

हस्तिकोलि : । गोपघोण्टायाम् ॥

हस्तिगिरि : । पुं० काञ्चीदेशे ॥

हस्तिघोषा । स्त्री० कोषातकीप्रभेदे ।
महाकोषातक्याम् । नुनिया० घी
यातोरवी० द्र० भा० ॥

हस्तिचारिणी। स्त्री॰ महाकरञ्जे॥

हस्तिचेष्टितम्। न॰ गजेङ्गिते॥ तद्यथा। तत्रादौ दन्तकल्पनविधानम्। दन्तस्य मूलपरिधिं द्विरायतं प्रोज्झ्य कल्पयेच्छेषम्। अधिकमनूपचराणां न्यूनं गिरिचारिणां किञ्चित्॥ कल्पितदन्तच्छेदफलम्। श्रीवत्सवर्द्धमानच्छत्रध्वजचामरानुरूपेषु। छेदे दृष्टेष्वारोग्यविजयधनवृद्धिसौख्यानि॥ प्रहरणसदृशेषु जयो नन्द्यावर्ते प्रनष्टदेशाप्तिः। लोष्टे तु लब्धपूर्वस्य भवति देशस्य सम्प्राप्तिः॥ स्त्रीरूपेऽस्वविनाशो भृङ्गारेऽभ्युत्थितिः सुतोत्पत्तिः। कुम्भेन निधिप्राप्तिर्यात्राविघ्नं च दण्डेन॥ ४॥ कृकलासकपिभुजङ्गेष्वसुभिक्षव्याधयो रिपुवशित्वम्। गृध्रोलूकध्वाङ्क्षश्येनाकारेषु जनमरकः॥ ५॥ पाशेऽथवा कबन्धे नृपमृत्युर्जनविपत्तिरसृक्स्रावे। कृष्णे श्यावे रूक्षे दुर्गन्धे चाशुभं भवति॥ शुभच्छेदलक्षणम्। शुक्लः समः सुगन्धिः स्निग्धश्च शुभावहो भवेच्छेदः। गलनम्लानफलानि च दन्तस्य समानि भङ्गेन। अथ शुभाशुभमाह। मूलमध्यदन्तानामधिपा देवदैत्यमनुजाः क्रमात्ततः। स्फीतमध्यपरिपेलवं फलं शीघ्रमध्यचिरकालसम्भवम्॥ अत्र विशेषफलमाह। दन्तभङ्गफलमत्र दक्षिणे भूपदेशबलविद्रवप्रदम्। वामतः सुतपुरोहितेभयान् हन्ति साटविकदारनायकान्॥ पुनरपि। आदिशेदुभयभङ्गदर्शनात् पार्थिवस्य सकलं कुलक्षयम्। सौम्यलग्नतिथिभादिभिः शुभं वर्द्धते शुभमतोऽन्यथा भवेत्॥ दन्तभङ्गविशेषफलमाह। क्षीरमिष्टफलपुष्पपादपेष्वापगातटविघट्टितेन वा। वाममध्यरदभङ्गखण्डने शत्रुनाशकृदतोऽन्यथापरम्॥ ११॥ अधुना गजचेष्टितमाह। स्खलितगतिरकस्मात्त्रस्तकर्णोऽतिदीनः श्वसिति मृदु सुदीर्घं न्यस्तहस्तः पृथिव्याम्। द्रुतमुकुलितदृष्टिः स्वप्नशीलो विलोमो भयकृदहितभक्षी नैकशोऽसृक्शकृत्कृत्॥ १२॥ शुभचेष्टितमाह। वल्मीकस्थाणुगुल्मक्षुपतरुमथनः स्वेच्छया हृष्टदृष्टिर्यायाद्यात्रानुलोमं त्वरितपदगतिर्वक्त्रमुन्नम्य चोच्चैः। कक्ष्यासन्नाहकाले जनयति च मुहुः शीकरं बृंहितं वा तत्काले वा मदाप्तिर्जयकृदथ रदं वेष्टयन्दक्षिणं च॥ प्रवेशनं वारिणि वारणस्य ग्राहेण नाशाय भवेन्नृपस्य। ग्राहं गृहीत्वोत्तरणं द्विपस्य तोयात्स्थलं वृद्धिकरं नृपस्य॥ १४॥ इति वाराह्यां ९२ऽध्यायः॥

हस्तिच्छाया। स्त्री॰ गजच्छायायाम्॥ कुञ्जरच्छायायाम्॥

हस्तिजिह्वा। स्त्री॰ नाडीविशेषः। यथा। हस्तिजिह्वोत्पलप्रख्यानाड्यौ तस्याः पुरः स्थिता। तस्मादूर्द्ध्वा याः। सव्यभागस्थमूर्द्ध्वादिपादाङ्गुष्ठान्तमाश्रिता। हस्तिजिह्वाप्रयानाख्योदधिर्यं चणुर्विनिश्चितेति॥

हस्तिदन्तः। पुं॰ मूलकी। मूलो॰ सू॰ प्र॰ मूलि॥ भागदन्त। खूंटी॰ पू॰ भा॰ प्र॰॥ हस्तिभीरदे॥

हस्तिदन्तकम्। न॰ मूलकी॥

हस्तिदन्तफला स्त्री॰ एर्वारी। वाच स्पौ॰ सू॰ भा॰ प्र॰॥ हस्तिदन्तव त्फलानियस्याः॥

हस्ती। पुं॰ मत्तङ्गजः। पीलौ। अस्य पर्यायास्तु। दन्तीदन्तावलोहस्ती॰ द्विरदोऽनेकपोद्विपः। मतङ्गजोगजो नागः कुञ्जरोवारणः करो। इभः स्तम्बेरमः पद्मीति। इत्यमरः॥ ह(स्तः) शुण्डाऽस्यास्ति। हस्ताज्जातावितीनिः॥ हस्तिनापुरनिर्माणकर्त्तरि चन्द्रवंशोद्भवराजपुत्रे। यथा। सुहोत्रस्यापि सुहोत्रः पुत्रः सुहोत्राद्धस्तीति विष्णुपुराणम्। मारीचेस्तु कामुकोन्मत्तं गजं राजा हस्तावनस्थ दृष्ट्वा मुदं तत्तुपरं हस्तिपोदतीति कालिकापुराणम्॥

हस्तिमल्लः। पुं॰ ऐरावतः। पुरद्वारिस्थकूटे। पुरद्वाराऽऽवरणार्थं लौहकमिश्रो मल्लकूटे॥ दुर्गपुरद्वार

समीपेयुद्धार्थं यद्द्वारतटमन्तः सोपानयुक्तस्तत्कूटं यच्छिरस्था॰ विपक्षे पुष्पगृह्यादिर्यं क्षिप्यतेतस्य हस्तिमल्लइत्यन्ये॥ पुरं पुद्गीरियद्धस्तिमल्लस्यग्रिमध्यमरः॥ हस्तिनामल्ल इव। हस्तिनामल्लइव सदृशिमा। गुरुपयद्धारथे। पक्षे धपीतिक॥

हस्तिमपुरम्।)
हस्तिनापुरम्।) न॰ गजाह्वयेशास्तिनपुरे॥ हस्तीनामराजा॰ तेननिर्मितत्वात्॥

हस्तिनी। स्त्री॰ गजयोषायाम्। करिण्याम्॥ धेनुकायाम्। वशायाम्॥ भाद्रपदादौहस्तिनीप्रसूतौत इनमायस्थाविदाय। भावोतदा पितृरभेत्तम। करिण्याश्चयप्रसूयतद्धस्तिबन्धिमिमश्चै। यनाव्ये नमरपतीवर्दिभमिदिषितद्धानमस्ति तद्गुणभयाव्यतेस॰ इति॥ नारीजातिविशेषे॥ तल्लक्षणं यथा। स्थूलाधराः स्थूलनितम्बभागास्थूलाङ्गुलीस्थूलकुचासुशीला। कामोत्सुका गाढरतिप्रियाचनितम्बखर्वाखलु हस्तिनीसैति॥ रतिविलासिन्याम्। हस्तिशुण्ड्याम्॥

हस्तिनीदुग्धम्। न॰ दुग्धाधीरे॥ [illegible] द्रव्याणि। इ॑ स्य हस्तिनीदुग्धं मधुरं तुवरं गुरु। शुष्यं वृष्यं हिमं स्निग्धं चक्षुष्यं स्थिरताकरमिति॥

हस्तिनीपुरम्। न० हस्तिनापुरे ॥

हस्तिपः। पुं० हस्तिपके ॥ हस्तिनं पाति। पा० । आतोऽनुपसर्गे कः ॥

हस्तिपकः। पुं० हस्त्यारोहे। आधोरणे। निषादिनि ॥ स्वार्थे कन् ॥

हस्तिपदः। पुं० हस्तिपन्दे ॥

हस्तिपर्णिका। स्त्री० राजकोशातक्याम् ॥

हस्तिपर्णी। स्त्री० राजकोशातक्याम्। मेत्युका० इ० भा०प्र०। एवारौ। कर्कट्याम्। मोरटायाम् ॥

हस्तिमदः। पुं० गजमदे। दाने ॥

हस्तिमल्लः। पुं० सुरद्विपे। ऐरावते। अभ्रमातङ्गे ॥ विनायके। शिव रजौ ॥ शङ्खनागे ॥

हस्तिमुखः। पुं० गणेशे ॥ हस्तिन इव मुखं यस्य ॥

हस्तिरोहणकः। पुं० महाखरक्षे ॥

हस्तिलक्षणम्। न० गजलक्षणे ॥ तच्चिह्नरूपं यथा। भद्रो मन्दो मृगो मिश्र स्वतश्चो गजजातय ॥ तत्रादौ भद्र लक्षणम्। मध्वाभदन्ताः सुविभक्तदेहा नचोपदिग्धा न कृशाः क्षमाश्च। गात्रैः समैश्चापसमानवंशा वराहतुल्यैर्जघनैश्च भद्राः ॥ मन्द लक्षणं यथा। वक्षोऽथ कक्ष्यावलयः श्लथाश्च लम्बोदरस्त्वग्बृहती गलश्च। स्थूला च कुक्षिः सह पेचकेन सैंही दृङ्मन्दमतङ्गजस्य ॥ २ ॥ मृग लक्षणन्तु। मृगास्तु ह्रस्वाधरवालमेढ्रास्तन्वङ्घ्रिकण्ठद्विजहस्तकर्णाः। स्थूलेक्षणाश्चेति यथोक्तचिह्नैः सङ्कीर्णनागा व्यतिमिश्रचिह्नाः ॥ ३ ॥ अथ तेषामुन्नति दैर्घ्यं परिणाहानां प्रमाणमाह। पञ्चोन्नतिः सप्तमृगस्य दैर्घ्यं मष्टौ च हस्ताः परिणाहमानम्। एकद्वि वृद्धावथ मन्दभद्रौ सङ्कीर्णनागोऽनियतप्रमाणः ॥ ४ ॥ अथ तेषां वर्णं मदञ्चाह। भद्रस्य वर्णो हरितो मदश्च मन्दस्य हारिद्रकसन्निभश्च। कृष्णो मदश्चाभिहितो मृगस्य सङ्कीर्णनागस्य मदो विमिश्रः ॥ ५ ॥ गजानां शुभलक्षणान्याह। ताम्रौष्ठतालुवदनाः कलविङ्कनेत्राः स्निग्धोन्नताग्रदशनाः पृथुलायतास्याः। चापोन्नतायतनिगूढनिमग्नवंशास्तन्वेकरोमचितकूर्मसमानकुम्भाः ॥ ६ ॥ विस्तीर्णकर्णहनुनाभिललाटगुह्याः कूर्मोन्नतद्विनवविंशतिभिर्नखैश्च। रेखात्रयोपचितवृत्तकराः सुवालाः धन्याः सुगन्धिमदपुष्करमारुताश्च ॥ ७ ॥ दीर्घाङ्गुलिरक्तपुष्कराः सजलाम्बोदनिनादबृंहणाः। बृहदायतवृत्तकन्धरा धन्या भूमिपतेर्मतङ्गजाः ॥ ८ ॥ अथाशुभलक्षणान् गजानाह। निर्मदाभ्यधि

कपोतमयूखाङ्गाम्‌ कुब्जवामनकमीय
विषापहान्‌ । इच्छकोपफलपुष्कर
धोनाम्‌ द्यावनीतमपपासिततान्‌
न्‌ ॥ स्तम्भवाणवस्वसत्क चषस्था
न हस्तिनीस्वगजजनयुताम्‌ । ग
र्भिणीश्चान्तर्वर्त्ति : परदेशं प्रापयेद्‌ध
विरूपपक्षायास्ते ॥ १० ॥ पपकुञ्जा
दीनांसमर्पानितु । सम्‌ क्षिप्रपक्षो
जवन : पुष्टमध्यसुव्रत : । समा
पतीमस्तकाभि . सङ्कुव्‌ जोवारणा
धम : ॥ नानाव्याधमसंयुक्तोवो
तिज्ञस्तोभयेद्‌ज : । आमन : सम
सांख्याशिभर्तुर्माशंयम : प्रद : ।
सर्वशास्त्रपसत्यथीर्दक्षो सुपरिवर्त्ति
त : । सतृष्ण : सरमाख्यात :
सम्‌ पासेप्रापयातक: । पाद्ययो: स
न्निमर्ष : कार्यस्यजागणमपहत :
। सम्‌ ढोऽध्वनिर्युधे पवनाचपर्त्तोनं
प्‌ जित : । वरनाम्यधिष्ठं यद्यवि
स्तारेणलगमान्तरम्‌ । विशठ: सधि
शिख्रिर्होदुर्गतिर्निन्दितोगज : ॥
हस्तिशालायां ६१ अध्याय : ॥

हस्तिलोध : ।)
हस्तिलोधक : ।) पुं॰ लोध्रे ॥ इति

राजनिर्घण्ट : ॥

हस्तिवाह : । पुं॰ अङ्कुशे ।

हस्तिविषाणी । स्त्री॰ कदल्याम्‌ ॥

हस्तिशाला । स्त्री॰ चतुरे । गजगृहे
पीलुस्थाने ॥

हस्तिशुण्डा ।)
हस्तिशुण्डी ।) स्त्री॰ क्षुपविशेषे । इ

स्तिन्याम्‌ । भूरुण्ड्याम्‌ । हाती
शुंडा॰ इ॰ गौ॰ भा॰ प्र॰ । प
स्त्रिसंप्रदारे ॥ यथा । वस्त्रपल्यऽस्थि
संहारीहस्तिशुण्डीवशाखिशिखिरा
तापची ॥

हस्तिश्यामाक : । पुं॰ शालिधान्ये
इति गौडप्रसिद्धे धान्ये ॥

हस्ते । पु॰ पाणौ ॥

हस्तीकरणम्‌ । न॰ पाणिग्रहणे । वि
वाहे ॥

हस्त्यध्यक्ष : । पुं॰ गजाध्यक्षे ॥ तस्य
लक्षणं यथा । हस्तिशिक्षाविधानज्ञो
वन्यजातिविशारद : । क्लेशक्षमश्च
राजाज्ञोहस्त्यध्यक्ष : प्रकीर्त्तित : ॥ इ
तिमात्स्ये १८९ अध्याय : ॥

हस्त्यायुर्वेद : । पुं॰ हस्तिचिकित्सा
शास्त्रे । गजायुर्वेदे ॥

हस्त्यारोह : । पुं॰ हस्तिपके । निषा
दिनि ॥ तल्लक्षणन्तु । यथा रेवतु
णैर्युक्त आसनप्रविशेषत : । ह
स्त्यारोहोनरेन्द्रस्य सर्वकर्मसु शस्य
ते इति मात्स्ये १८९ अध्याय : । ए
तैरेवगुणैर्युक्त : ॥ हस्तिनमा
रोहति । इति : कर्मण्यण्‌ ॥

हस्त्यालुकम्‌ । न॰ हस्त्यालुके । दी
र्घवृन्तश्च महाकरोऽथ कन्दविशेषे ।

हस : । पि॰ मूर्खे । हसति । हसि॰

। स्फायितस्त्रीसिरक् ॥
हहलम् । न० घालाहले । इ० अ० पं० का ।
हहा : । पुं० गन्धर्वविशेषे ॥
हा । अ० विषादे । शुचि । शोके । आर्त्तौ । पीडायाम् । दुःखे । कुत्सायाम् । विस्मये । आमन्त्रणे । जपाति । पोषाक्त्यागे । क्षिप् ॥ यथा । प्रारब्धध्येतिरयोणे । जागर्त्ति प्रसृमक : । विश्वस्यो भवस्यानिपानर : कानकधरी ।
हाकाति : । स्त्री० मात्रावृत्तभेदे ॥ लक्षणन्तु । विषमगणसमगणभगणन्ता शिलासमतिपतुर्दशकलकलिता । पन्तेगुरुमुपधाययदाकालिरेवाभ वशिसदा ॥ यथा । कौमुदकुसुद म्यु मदनास्मितगीत् पवनितमदना । चपलविलोचनजितचरिणीहरति नक्षत्रमनसकथी ।
हाङ्कर : । पुं० यथाख्योयादसि ।
हाटक । पुं० न० स्वर्णे । हेमनि । धनपे । हटति । हटदीप्तौ । गवुल् । हाटयतिश । अण् । धत्तूरे । त्रि० स्वर्णनिर्मिते ।
हाटकेश : । पुं० पातालाधिपतीश्वरे । हाटकाख्यरसविशिष्टहृदयः ।
हाटकेश्वर : । पुं० गोदावरीतीरस्थे शिवविशेषे ॥
हातव्य : । त्रि० त्यक्तव्ये ॥ यथा । बीभत्साविपरावृत्तमित तत : का येऽधवोगच्छरपायोपन्थुभिरध्वनीय पथिके वीर्यविये गावह. हातव्यो यमसारएवविरस : संसारवृत्यादि ध्वंसयन्त्येवखियाचिचेतसिपुन : क स्यापिपुण्यात्मन : ।
हायम् न० मृतौ । वेतने ॥ प्रमय ने । पुं० राक्षसे ।
हानम् । न० त्यागे । उत्सर्गे ॥ पाश्चात्योपरमे ॥
हानि : । स्त्री० अपकर्षे । अपचये । क्षतौ । आयुष : क्षयराशीपि नलभ्य : स्वर्णकोटिभि : । सचेत्तु निष्फलीयातितथानिशानिसाधिका । विनाशे । हानम् । पीडा त्यागे । म्लानिर्ग्लानिर्जीर्णि : । यथा । होयते । पोषान् । वद्धि विशुद्धस्यानयानिबध्येन्निहिति- नि : ॥
हानु : । पुं० दन्ते ॥ कृशितविग्रहाक्षेप : ॥
हानम् । न० मृतौ । मरणे ॥ क्लि । हन० । अस्तिगमिनमित्र मिश्रप्रशंसिपिडितिष्ठन् ।
हायनीय : । ० वक्तुयोग्ये ।
हापित : । त्रि० त्याजितो । हानिङ् गमिते ॥
हापुत्रिका ।) स्त्री० पक्षिविशेषे ॥
हापुत्री ।)

तत्पर्य्यायो यथा । अथ तत्पर्य्यायो० ख ल्लिकातुत्थिका० स्फोटिकेति च काण्डशेष : ॥ गोभण्डीर : चक्र मौरी चापुष्पीरावभक्तिकेति वाराव लो ॥

हाफिका । स्त्री०-जृम्भणे । जृम्भाया म् । उपपुष्पिकायाम् । अमरटी० ढ़० भा० ॥

हायन : । पुं० पक्षिविशेषे । ज्वाले । धर्म्मे । शिखायाम् ॥ व्रीहिभे दे । नीवारादाविति मुकुट : । षष्टिकवृत्तिस्वामी । शालिजातिवि शेषे० इतिभिषज : ॥ पुं० न० संवत्सरे । वरहि । वर्षे ॥ जहा तित्यजत्यृतून् । ओहाक् त्यागे । भावान् जिहीते व्याप्नोति वा । ओहा ङ् गतौ । ह्वयत्योचिष्वाऽयोरि त्युभयत्र ण्युट् ।

हार : । पुं० मुक्तावली । मुक्तादाम्नि । युधि । सङ्ग्रामे । संयुगे । गुरुवर्णे छ० ॥ सुग्रीवनामरत्नाख्य पुरे । न० हरिद्रविले ॥ त्रि० मनो हरे ॥ मनोऽक्रिषरतेऽनेन । हृञ्० । घञ् । यद्वा । हारयतिमन : । स्वार्थे ण्यन्तादच् ॥ हरणम् । भा वे घञ् ।

हारक : । पुं० कितवे । चौरे ॥ ग द्यभेदे ॥ विज्ञानविशेषे ॥ शाखोट वृक्षे ॥ भाजकाङ्के ॥ त्रि० हरणक र्त्तरि ॥ हरति । हृञ्० । ण्वुल् । क्रियते । बाहुलकात् कर्म्मणि वा ण्वुल् ॥

हारहारा । स्त्री० कपिलद्राक्षायाम् ॥

हारहूरम् । न० मद्ये ॥ पु० देशभ न्द : ॥

हारहूरा । स्त्री० द्राक्षायाम् ॥

हारहूरका । स्त्री० नीलन्याम् ॥

हारावली । स्त्री० पुरुषोत्तमकृतको षविशेषे । हारयष्टौ ॥

हारि : । स्त्री० पथिकसन्ततौ । पथि कपङ्क्तौ ॥ द्यूतादौ पराजये ॥ त्रि० मनोज्ञे । रुचिरे । शुभे ॥ हरति । हृञ्० । बाहुलकादिञ् ॥

हारिकण्ठ : । पुं० कोकिले ॥ त्रि० हाराऽन्वितगले ॥

हारिणिक : । पुं० मृगयौ ॥ हरिणा न् हन्ति । पक्षिमत्स्यमृगान् हन्तीति ठक् ॥

हारिणी । स्त्री० अत्यष्टिछन्द १७ प्रभेदे ॥ तल्लक्षणन्तु । भैदल्वैर्म्म नसमयलागगसेत्तदा हारिणी । य था । यस्यानित्यं स्तुतिमुपलयेश्री मालिनीविघ्नेराग : सोयोऽधर किसलयेलाक्षारसारञ्जनम् । गौ रीकान्ति प्रकृतिरुचिरास्याङ्गराग च्छटासाकंसारिरञ्जनिनकर्धराधाम नोहारिणी ॥ हारयन्त्याम् ॥

हारित : । पुं० पक्षिविशेषे । हारी

हास्यम्	हाहा :

ईषद्यतिशामयन्ति वैशेषिके । ढ : ॥
हास : । पुं॰ हास्ये ॥ हसनम् । हसे हसने । स्वनहसोर्वेतिपक्षे घञ् ॥ प्रकाशे ॥
हासिका । स्त्री॰ हासे । हासी॰ इ॰ भा॰ ॥ हसे॰ । धात्वर्थनिर्देशे ण्वुल् ॥ प्रकाशे ॥
हास्तिकम् । न॰ गजतायाम् । करिसमूहे ॥ हस्तिनां समूहः । अचित्तहस्तिधेनोष्ठक् ॥ हस्तिनीनां समूहो वा ॥ भस्याढे तद्धिते पुंवद्भावः ॥ त्रि॰ हस्त्यारोहे ॥ हस्तिनाचरति॰ गच्छति । चरतीतिठक् ॥
हास्तिनम् । न॰ हस्तिनापुरे ॥ हस्तिदघ्न । गजपरिमाणे ॥ हस्तिप्रमाणमस्य । पुरुषहस्तिभ्यामण् चेत्यण् । द्वयसज्दघ्नञ्मात्रचः प्रत्ययाभावः ॥
हास्तिनपुरम् । न॰ हस्तिनापुरे ॥
हास्तिनायन : । पुं॰ हस्तिनो गोत्रापत्ये ॥ नडादित्वात्फक् । हास्तिनायनीति टिलोपाभाव : ॥
हास्यम् । न॰ रसविशेषे । हसे । हासे । यथा ॥ विकृताकारवाग्वेशचेष्टादेः कुहकाद्भवेत् । हास्यो हासस्थायिभावः श्वेतः प्रमथदैवतः ॥ विकृताकारवाक्चेष्टं यदालोक्य हसेज्जनः । तदत्रालम्बनं प्राहुस्तच्चेष्टोद्दीपनं मतम् ॥ अनुभावोऽक्षिसङ्कोचवदनस्मेरतादिकः । निद्रालस्यावहित्थाद्या अत्र स्युर्व्यभिचारिणः । ज्येष्ठानां स्मितहसिते मध्यानां विहसितावहसिते च । नीचानामपहसितं तथातिहसितं तदेष षड्भेदः ॥ ईषद्विकासिनयनं स्मितं स्यात् स्पन्दिताधरम् । किञ्चिल्लक्ष्यद्विजं तत्र हसितं कथितं बुधैः ॥ मधुरस्वरं विहसितं सांसशिरःकम्पमवहसितम् । अपहसितं सास्राक्षं विक्षिप्ताङ्गं भवत्यतिहसितम् ॥ हसे॰ । हासयोग्यत्वात् ॥ त्रि॰ परिहसनीये ॥
हाहलम् । न॰ हालाहले ॥
हाहा । अ॰ विस्मये । शोके ॥
हाहा : । पुं॰ गन्धर्वविशेषे ॥ हाहा हूहूश्चैवमाद्या गन्धर्वास्त्रिदिवौकसाम् इत्यमरः ॥ हाहूतिशब्दस्तथैव शब्दं करोति । सं। हाहा आगे । विच् । मन्विंशः : । अच्युतपक्षिप वि॰ शसि॰ हाहान् । आतोधातो रित्याकारलोपो न ॥
हाहाकार : । पुं॰ शोकध्वनौ ॥ हाहा शब्दे । हाहाकरणम् । भावे घञ् ॥
हाहालम् । न॰ हालाहले ॥
हाहा : । पुं॰ देवगन्धर्वे ॥ सान्तोयम् । गन्धर्वो हाहा हूहू प्रोक्तो गन्धर्वौ गायनेऽपि चेति शाश्वतः । गन्धर्वप्रीतिहाहसोरितिनाधकृति : ॥

हाहाहूहू : । पुं० गन्धर्वः ।

हि, व्य०पादपूरणे । हेतौ । विशेषे । अवधारणे । प्रश्ने । हेत्वपदेशे । सम्भ्रमे ॥ असूयायाम् ॥ अव्ययं ॥ विरहसुखप्रसिद्धौ । हिनोति । हि गतौ । विच् । संज्ञापूर्वकत्वाद् गुणाभाव : । हितेगुणभावोवा । भाविकप्रत्ययौ ॥

हिंसक : पुं० व्याघ्रे । हिंसकपशौ । अथर्ववेदज्ञे ब्राह्मणे ॥ शत्रौ । त्रि० हिंसाकर्त्तरि । खले । घातुके ॥ हिनस्तिशील : । हिसि हिंसायाम् । निन्दहिंसक्लिशेति वुञ् । शरणागतबालस्त्रीहिंसकान् संवसेन्नतु चीर्णव्रतानपि सदा कृतघ्नसहितानिमान् ॥

हिंसा । स्त्री० चौर्यादिकर्म्म ॥ स्त्रिनाथधननाशनादत्तादाना : । घातः । वधः । जमरः ॥ प्राणिवधः ॥ साचक्रातमाविततानु नेऽहिनसे दैनविविधा । कायवा ङ्मनोभिः प्राणिनोपीडनं ॥ प्राणवियोगफलके व्यापारविशेषे ॥ प्रमत्तयोगात् प्राणव्यपरोपणं हिंसेति प्रवर्त्तयिता पापमहिंसेति समासत० पुराऽदेवश : ॥ हिंसनम् । हिंस० । गुरोश्च हलः इति अप्रत्ययः ॥ टाप् ॥ गरहेतुरासवद्योऽनियमस्त्रा

भवामृतेन : । नाऽवेदविहितां हिंसामापद्यपि समाचरेत् ॥ कथं तर्हि तुल्येऽपि हिंसात्वे वैदिकीहिंसा दोषाय न हिंसामात्रं निषिद्धमिति चेत् । यावेदविहिता हिंसा नियताऽस्मिंश्चराचरे । अहिंसामेव तां विद्याद्वेदाद्धर्म्मो हि निर्बभौ ॥ इति मनुः ॥ यास्तु न विहिता कर्म्मविशेषे देवतादिनियता । अहिंसानुगता स्यात् शरकुसुमात्सदृशि० अहिंसामेतां जीवात्० हिंसाजन्याधर्मविरहात् । दैवपशुहननम्० अधर्म० प्रायश्चित्तजनकत्वात्० ब्राह्मणहननवदित्याद्यनुमानम्० उत्सर्गापवादन्यायेनापवादस्य प्रवर्त्तते । इष्टार्थमान्यायं हननमेवाऽप्यधर्मत्वे । यास्त्रमेवोपजीव्य वेदाऽर्थ्यो हिंसनं । यस्माद्यज्ञान्यप्रमाणत्वेन धर्मविदां दिव्यं निः शेषप्रकाशात्वेऽनगतयतिमुखुभट्ट : ॥ यज्ञार्थं ब्राह्मणैर्वध्याः प्रशस्ता मृगपक्षिण : । भृत्यानाञ्चैव वृत्त्यर्थमगस्त्यो ह्याचरत्पुरा ॥ बभूवुर्हि पुरोडाशा भक्ष्याणां मृगपक्षिणाम् । पुराणेष्वपि यज्ञेषु ब्रह्मक्षत्रसवेषु च ॥ पुरातनेष्वपि ऋषिकृतयज्ञेषु भक्ष्याणां मृगपक्षिणां मांसेन पुरोडाशा अभवन् । तस्मात्० यज्ञार्थमधुनातनैरपि मृगपक्षिणो वध्या इति कुल्लूकभट्ट : ॥

हिंसाकर्म । न० अथर्ववेदोक्तमन्त्रयन्त्रादिनिर्म्मादितमारणोच्चाटनादिक्रियायाम् । अभिचारे । हिंसाफलं कर्म । शाकपार्थिवादिः ॥

हिंसात्मकः । त्रि० हिंसास्वभावे ॥

हिंसारुः । पुं० व्याघ्रे ॥

हिंसालुकः । पुं० खादुकेशुनि । घाटखना० खाण्या० कुत्ता० भा० ॥

हिंसितः । त्रि० प्राप्तहिंसे । हिंसां प्राप्ते ॥ यथा । यस्तु कन्यां पितादत्त्वा न प्रयच्छति तां पुनः । यद्यपि लगणातोनहिंसितानाप्नसंशयः – ॥ ब्र० वाराहपु० ॥

हिंसीरः । पुं० व्याघ्रे ॥ त्रि० खले । दुष्टे ॥ हिनस्ति । हिंस० । हिंसीरक्षीरची । इरेमेदः ॥

हिंस्रः । पुं० चौरे ॥ भीमसेने ॥ हरे ॥ त्रि० हिंसाशीले । घातुके ॥ हिंसायां हिंसने दोषा भावे यथा । कृपाकार्यासतायश्चद हिंसे सुखमतनुम् । हिंसायां नहि दोषश्च हिंसाख्यानमीश्वरः ॥ ब्र० वै० पु० जन्मखण्डे ८५ अध्यायः ॥ हिनस्ति । हिंसि० । नमिकम्पिस्म्यजसकमहिंसदीपो रः ॥

हिंस्रकः । पुं० हिंस्रपशौ । व्याडे ॥ स्वार्थे कः ॥

हिंस्रपशुः । पुं० हिंसकजन्तौ । व्याडे । हिंसके ॥

हिंसा । स्त्री० हीरा० इ० भा० प्र० गधे । काकादन्याम् ॥ जटामांस्याम् ॥ वसायाम् ॥ हिनस्ति । हिंसि० । रः । टाप् । गवेधुकायाम् ॥ नाड्याम् ॥

हिक्का । स्त्री० जर्द्धवातप्रक्षोपथद्विशेषे ॥ रोगोपसर्गविशेषे ॥ रोगविशेषे ॥ अस्या विप्रकृष्टनिदानमाह । विदाहिगुरुविष्टम्भिरूक्षाभिष्यन्दिभोजनैः । शीतपानाशनस्नानरजोधूमैस्तथानिलैः ॥ व्यायामकर्मभाराध्ववेगाघातापतर्पणैः । हिक्काश्वासश्च कासश्च नृणां समुपजायते ॥ अपतर्पणम् अनशनादि ॥ सम्प्राप्तिमाह । वायुः कफेनानुगतः पञ्च हिक्काः करोति हि । अन्नजां यमलां क्षुद्रां गम्भीरां महतीं तथा ॥ सामान्यलक्षणन्तु । मुहुर्मुहुर्वायुरुदेति सस्वनो यकृत्प्लिहान्त्राणि मुखादिवाक्षिपन् । सघोषवानाशु हिनस्त्यसून् यतस्ततस्तु हिक्केत्यभिधीयते बुधैरिति ॥ हिनस्तीति हिक्का । पृषोदरादित्वात् रूपसिद्धिः । हिगिति शब्दं करोतीति वा ॥ हिक्कनम् । हिक्क अव्यक्ते शब्दे । गुरोश्च हलः । टाप् ॥ यद्वा । हिक्कयते । हिक्क हिंसायाम् । पचाद्यच् ॥

हिक्कारः । पुं० सामभक्त्यन्तरे । पाद

मक्षिकास्यतास. प्रथमरयामभक्तौ ॥

हिङ्गु । न० मूलविशेषस्य निर्यासे पधूपने । पथ्यपर्यायोगुणाश्च यथा । सम्यक्वेधिनतुकं मात्स्योक्तं हिङ्गु रामठम् ॥ हिङ्गूष्णं पाचनं रुच्यं तीक्ष्णं वातकफापहम् । रसे पाके च कटु कं स्निग्धं चाग्निदीपनम् ॥ शूलगुल्मोदरानाहक्रिमिघ्नं पित्तवर्द्धनमिति ॥ हिनोति । हिगतौ उद्धीच । हि मंगच्छलिपा । जगत्यादिः । वंश पत्न्याम् ।

हिङ्गुनाडिका । स्त्री० नाडीहिङ्गुनि । रामठ्याम् ॥

हिंगुनिर्य्यास : पुं० निम्बवृक्षे । हिङ्ग्वाख्यारी० हिङ्गुगन्धीयानिर्य्यासोऽस्य ॥ हिङ्गुरसे ।

हिङ्गुपत्र : । पुं० इङ्गुदीवृक्षे । हिंगो टाङ्क० भा० प्र० । हिङ्गुन : पत्र मिवपत्रं यस्य ।

हिङ्गुपत्री । स्त्री० कारव्याम् । पृथ्वीकायाम् । त्वक्पत्र्याम् । अस्या गुणा यथा । हिङ्गुपत्री भवेद्रुच्या तीक्ष्णोष्णा पाचनी कटुः । हृद्वस्तिरुग् विबन्धार्शः श्लेष्मगुल्मानिलापहा । हिङ्गुपत्रमिवपत्रमस्याः । हिङ्गुन : पत्रं ॥

हिङ्गुपर्णी । स्त्री । वंशपत्न्याम् ॥

हिङ्गुल : । पुं० न० काम्पिल्ले, हंसपादे । अस्य नामानि० अस्य यथा नि० गुणाश्च यथा । हिङ्गुलं दरदं म्लेच्छं चित्रासंचूर्णपारदम् ॥ दरदस्त्रिविधः प्रोक्तश्चर्मारः शुकतुण्डकः । हंसपादस्तृतीयः स्याद्गुणवानुत्तरोत्तरः । चर्मारः शुक्लवर्णः स्यात्सपीतः शुकतुण्डकः । जपाकुसुमसङ्काशो हंसपादो महोत्तमः ॥ तिक्तं कषायं कटु हिङ्गुलं स्यान्नेत्रामयघ्नं कफपित्तहारि । हृल्लासकुष्ठज्वरकामलांश्च प्लीहामवातौ च गरं निहन्ति । ऊर्द्ध्वपातनयुक्त्या तु समरुयन्त्रपाचितम् । हिङ्गुलं तस्य सूतन्तु शुद्धमेवमशोधयेत् ॥ शोधनविधिस्तु । मेषीक्षीरेण दरदमम्लवर्गैश्च भावितम् । सप्तवारान्प्रयत्नेन शुद्धिमायाति निश्चितम् । शोधितस्य गुणाः सूक्ष्मास्तिक्तं कषाय- मित्यादिना । हिङ्गुलाद्रसाकर्षणविधिर्यथा । निम्बूरसैर्निम्बपत्ररसैर्वा याममात्रकम् । चूर्णं दरदमूर्ध्वं तु पातयेत्सूतयुक्तिवत् । ततोदृश्येत् ठीकन ग्रह्णीयाद्रसमुत्तमम् । शुद्धमेवहितत्सूतं सर्वकर्मसु योजयेत् । इ० भा० प्र० भः । सिन्दूरे ॥

हिंगुला । स्त्री० देशविशेषे । यथा । ब्रह्मरन्ध्रं हिंगुलायां भैरवी भीम- लोचनः । कोट्टवी सा महामाया त्रिगुणायादिगम्बरी । इतिमन्त्रचूडा

हिन्दोलः । पुं॰ श्रावणशुक्लपक्षविहितभगवद्यात्राविशेषे । दोलयात्रेति प्रसिद्धे । षड्रागान्तर्गतरागविशेषे । यथा । भैरवः कौशिकश्चैव हिन्दोलो दीपकस्तथा । श्रीरागो मेघरागश्च षडेते पुरुषाह्वया इति ॥

हिन्दोलकः । पुं॰ यानविशेषे । दोलायाम् । प्रेङ्खायाम् ॥

हिन्दोलनम् । न॰ दोलने ॥

हिन्दोला । स्त्री॰ दोलिकायाम् ॥

हिबुकम् । न॰ लग्नाच्चतुर्थभवने ॥

हिमः । पुं॰ चन्दनवृक्षे ॥ कर्पूरे ॥ चन्द्रे । हेमन्तर्त्तौ ॥ हिमालयपर्वते । न॰ खबाष्पे । रजनीजले ॥ तत्पर्यायो यथा । अवश्यायस्तुनीहारस्तुषारस्तुहिनं हिमम् । प्रालेयं मिहिकेति ॥ चन्दने । नवनीते । मौक्तिके ॥ पद्मकाष्ठे ॥ रङ्गे ॥ शीते ॥ त्रि॰ शीतले । हन्ति । हन॰ । हन्तेर्हि चेति मक् ।

हिमकः । पुं॰ विकङ्कतवृक्षे ॥

हिमकरः ।) हिमकिरणः ।) पुं॰ चन्द्रे । कर्पूरे । हिमाः करा किरणा यस्य सः ॥

हिमकूटः । पुं॰ शिशिरर्त्तौ ॥ हिमकदम्बे ॥

हिमगिरिः । पुं॰ हिमालयपर्वते ॥

हिमजः । पुं॰ मैनाकाचले । मेनकापुत्रे । हिमात् जातः । जनी॰ । पञ्चम्यामिति डः ॥ न॰ । हिमोद्भवे ॥

हिमजा । स्त्री॰ गौर्याम् । पार्वत्याम् । हिमात् हिमालयात् जाता । जनी॰ । डः । टाप् ॥ शच्याम् । इन्द्राण्याम् । क्षीरिण्याम् ॥

हिमझटिः । पुं॰ भूमिकायाम् । कुहेलिकायाम् ॥

हिमतैलम् । न॰ कर्पूरतैले ॥

हिमदुग्धा ।) हिमदुग्धिका ।) स्त्री॰ क्षीरिण्याम् ॥

हिमदुर्दिनम् । न॰ पक्षिमि । हिमनिपातविशिष्टदुर्दिने ॥

हिमद्युतिः । पुं॰ इन्दौ । चन्द्रे ॥ हिमा द्युतिर्यस्य सः ॥

हिमद्रुमः । पुं॰ महानिम्बे ॥

हिमधामा । पुं॰ कर्पूरे ॥ हिमं धामान्येव नामान्यस्य ॥

हिमप्रस्थः । पुं॰ हिमगिरौ ॥

हिमवान् । पुं॰ उमागुरौ । नगाधिराजे । हिमालये । यतद्रु चन्द्रभागाद्याः हिमवत्प्रभृति स्रुताः । सतां निषेव्यो हिमवान् योगिनां मलयाऽचलः ॥ हिमम् अस्त्यस्मिन् । मतुप् । वत्वम् ॥

हिमवत्सुतः । पुं॰ हिरण्यनाभे । मैनाकाचले ॥

हिमवत्सुता । स्त्री॰ उमायाम् ।

गौर्याम् हिमवतः सुता ॥ ग ङ्गायाम् ॥ सू॰ घ॰ य : ॥
हिमवत्सुतावंध : । पुं॰ । भीमे तीर्थविशेषे ॥
हिमवालुक : । पुं॰ कर्पूरे । इ॰ शब्दनिघण्टे : ॥
हिमवालुका । स्त्री॰ कर्पूरे ॥ हि मवत्शीतवालुकाव ॥
हिमशर्करा । स्त्री॰ यावनाख्याम् ॥
हिमशैल : । पुं॰ हिमवति । मे नाधवे ॥ हिमप्रधान : शैल : ॥
हिमशैलजा । स्त्री॰ पार्वत्याम् ॥
हिमसंहति : । स्त्री॰ महाहिमे । हिमान्याम् । हिमानांसंहति : ॥
हिमह : । पुं॰ चार्द्रके ॥ वह्नौ ॥ हिमंआहन्तीतिहिमह : । ङ :
हिमहासक : । पुं॰ हिन्तालद्रुमे ॥
हिमा । स्त्री॰ नागरमुस्तकि ॥ इ लायाम् ॥ रेणुकायाम् ॥ पृ क्कायाम् । भद्रमुस्तायाम् ॥ च णिकायां ॥
हिमांशु : । पुं॰ चन्द्रमसि । हि माअंशवोयस्य : ॥ कर्पूरे ॥
हिमांशुभिख्य : । पुं॰ कर्पूरे । न॰ रौप्ये ॥
हिमाग : । पुं॰ हिमालये ॥ हि मप्रधानोग : ॥
हिमागम : । पुं॰ हेमन्ते ॥ हि मस्यागमोयस्मिन् ॥

हिमाचल : । पुं॰ हिमालये ॥
हिमात्यय : । पुं॰ वसन्ते ॥ हि मस्यात्ययोयस्मिन् ॥
हिमाद्रि : । पुं॰ हिमशैले ॥
हिमाद्रिजा । स्त्री॰ पार्वत्याम् ॥ हिमाद्रेर्जाता । जनी॰ । ड : । टाप् ॥ चोरिकायाम् ॥
हिमाद्रितनया । स्त्री॰ पार्वत्याम् ॥
हिमाद्रितनयापति : । पुं॰ शिवे ।
हिमानी । स्त्री॰ हिमसंहतौ ॥ मह द्धिमम् । हिमारण्ययोर्महत्त्वइति ङीषानुकौ ॥ यथा । भागतावत- परेयहिमानीसैव्यताम् सुरतरङ्गि- णीसदा । साम्प्रतमनिशुपानुकाल यन्तीजीवनेविपुलघनव्यनुरागम् ॥ यावनालेषमरियाम् ॥
हिमाराति : । पुं॰ चीतिचीत्रे । घ- नञ्जये । चित्रभानुविशि । सूर्ये ॥ हिमस्यारादि : ॥
हिमाल : । पुं॰ हिमशैले । हिमेन चलति । अचभ्पचादौ । अच् ॥
हिमालय : । पुं॰ भारतवर्षस्थे आवर्त्ते । सद्भाद्रौ । नगपतौ । मेनाधवे । उमासुरौ । स्थावरीवां मध्ये भगवतोविभूतिरयम् ॥ हि मस्यालय : ॥ शुक्लखदिरे ॥
हिमालयसुता । स्त्री॰ पार्वत्याम् ।
हिमालया । स्त्री॰ भूम्यामलक्याम् ॥
हिमाह्नम् । न॰ कर्पूरे ॥

हिन्दोलः । पुं॰ श्रावणशुक्लपक्षविहितसमयदोलायात्राविशेषे । दोलयात्रेति प्रसिद्धे । षड्रागान्तर्गतरागविशेषे । यथा । भैरवः कौशिकश्च हिन्दोलो दीपकस्तथा । श्रीरागो मेघरागश्च षडेते पुरुषाह्वयाः ॥ इति ॥

हिन्दोलक : । पुं॰ रागविशेषे । दोलायाम् । प्रेङ्खायाम् ॥

हिन्दोलनम् । न॰ दोलने ॥

हिन्दोला । स्त्री॰ दोलिकायाम् ॥

हिबुकम् । न॰ लग्नाच्चतुर्थभवने ॥

हिम : । पुं॰ चन्दनवृक्षे ॥ कर्पूरे ॥ चन्द्रे । हेमन्तर्तौ ॥ हिमालयपर्वते । न॰ तुषारे । रजनीजले ॥ तत्पर्यायो यथा । अवश्यायस्तु नीहारस्तुषारस्तुहिनं हिमम् । प्रालेयं महिकेति ॥ चन्दने । नवनीते । मौक्तिके ॥ पद्मकाष्ठे ॥ रङ्गे ॥ मोते ॥ त्रि॰ शीतले । हन्ति । उण॰ । हन्तेर्हिचेतिमक् ।

हिमक : । पुं॰ विकङ्कतवृक्षे ॥

हिमकर : ।) हिमकिरण : ।) पुं॰ चन्द्रे । कर्पूरे । हिमा : शीता किरणा यस्य स : ॥

हिमकूट : । पुं॰ शिशिरर्तौ ॥ हिमकदम्बे ॥

हिमगिरि : । पुं॰ हिमालयपर्वते ॥

हिमज : । पुं॰ मैनाकाचले । मेनकापुत्रे । हिमात् जात : । जनी॰ । पञ्चम्यामिति ड : ॥ न॰ । हिमोद्भवे ॥

हिमजा । स्त्री॰ गौर्याम् । पार्वत्याम् । हिमात् हिमालयात् जाता । जनी॰ । ड : । टाप् । शट्याम् । क्षुद्रायाम् । क्षीरिण्याम् ॥

हिमझटि : । पुं॰ धूमिकायाम् । कुहेलिकायाम् ॥

हिमतैलम् । न॰ कर्पूरतैले ॥

हिमदुग्धा ।) हिमदुग्धिका ।) स्त्री॰ क्षीरिण्याम् ॥

हिमदुर्दिनम् । न॰ यत्र दिने हिमनिपातबिन्दुच्छटायाकदिने ॥

हिमद्युति : । पुं॰ इन्दौ । चन्द्रे । हिमा द्युतिर्यस्य स : ॥

हिमद्रुम : । पुं॰ महानिम्बे ॥

हिमवासा । पुं॰ कर्पूरे ॥ हिमस्यनामान्येवनामान्यस्य ॥

हिमप्रस्थ : । पुं॰ हिमगिरौ ॥

हिमवान् । पुं॰ उमागुरौ । नगाधिराजे । हिमालये । यतद्रू चन्द्रभागाद्या : हिमवत्पादभि : सृता : । सतांनिषेव्यो हिमवान् योगिनांमलयाऽचल : । हिमम् अस्यास्ति । मतुप् । वत्वम् ॥

हिमवत्सुत : । पुं॰ हिरण्यनाभे । मैनाकाचले ।

हिमवत्सुता । स्त्री॰ उमायाम् ।

गौर्याम् हिमवतः सुता ॥ ग ङ्गायाम् । रू० भ० य० ॥

हिमवत्सुतागंधः । पुं० । भौमे तीर्थविशेषे ॥

हिमवालुकः । पुं० कर्पूरे । इ० राजनिघण्टुः ॥

हिमवालुका । स्त्री० कर्पूरे ॥ हि माद्वालुकाच ॥

हिमशर्करा । स्त्री० यावनाल्याम् ॥

हिमशैलः । पुं० हिमवति । मे नाधवे । हिमप्रधानः शैलः ॥

हिमशैलजा । स्त्री० पार्वत्याम् ॥

हिमसंहतिः । स्त्री० महद्धिमे । हिमान्याम् । हिमानां संहतिः ॥

हिमहः । पुं० भास्वति ॥ सूर्ये ॥ हिमं घ्नतीति हिमहः । डः ॥

हिमहासकः । पुं० हिन्तालवृक्षे ॥

हिमा । स्त्री० नागरमुस्तके ॥ सू क्ष्मैलायाम् ॥ रेणुकायाम् ॥ पृ क्कायाम् । भद्रमुस्तायाम् ॥ च पिच्चायां ॥

हिमांशुः । पुं० चन्द्रमसि । हि मांशवोऽस्य ॥ कर्पूरे ॥

हिमांशुभिख्यः । पुं० कर्पूरे । न० तीर्थे ॥

हिमागः । पुं० हिमालये ॥ हि मप्रधानो गः ॥

हिमागमः । पुं० हेमन्ते ॥ हि मस्यागमोऽस्मिन् ॥

हिमाचलः । पुं० हिमालये ॥

हिमात्ययः । पुं० वसन्ततौ । हि मस्यात्ययोऽस्मिन् ॥

हिमाद्रिः । पुं० हिमशैले ॥

हिमाद्रिजा । स्त्री० पार्वत्याम् ॥ हिमाद्रेर्जाता । जनी० । डः । टाप् ॥ क्षीरिण्याम् ॥

हिमाद्रितनया । स्त्री० पार्वत्याम् ॥

हिमाद्रितनयापतिः । पुं० शिवे ॥

हिमानी । स्त्री० हिमसंहतौ ॥ मह द्धिमम् । हिमारण्ययोर्महत्त्व इति ङीषानुकौ ॥ यथा । पातताचल- चरैर्हिमानीसेव्यताम् सुरतरङ्गि- णीसदा । अयमपरं निगुणान्कल यन्नीशीधसेवुसधयन्त्यनुरागम् ॥ यावनालेशर्करायाम् ॥

हिमारातिः । पुं० चीतिचित्रे । ध- नञ्जये । किरणमालिनि । सूर्ये ॥ हिमस्यारातिः ॥

हिमाहः । पुं० हिमांशौ । हिमेन चलति । अपभ्रंयथादौ । घञ् ॥

हिमालयः । पुं० भारतवर्षसीमापर्वते । षड्गद्रौ । नगपतौ । मेनाधवे । उमागुरौ ॥ स्थावराणां मध्ये भगवतो विभूतिरयम् ॥ हि मस्यालयः ॥ शुक्लखदिरे ॥

हिमालयसुता । स्त्री० पार्वत्याम् ॥

हिमालया । स्त्री० भूम्यामलक्याम् ॥

हिमाह्वम् । न० उत्पले ॥

हिमावती । स्त्री॰ स्वर्णक्षीर्याम् ॥ हिममस्त्यस्याः । मतुप् । शरादीनाञ्चेति दीर्घः ॥

हिमाश्रया । स्त्री॰ स्वर्णजीवन्त्याम् ॥

हिमाह्वयः । पुं॰ कर्पूरे ॥

हिमिका । स्त्री॰ तृणोपरिपतितहिमे । तुहिनकणिका ॥

हिमेलुः । त्रि॰ हिमार्ते । हिमक्लिष्टे ॥ हिमं न सहते । हिमाच्चेलुः ॥

हिमोत्तरः । त्रि॰ शीतले ।

हिमोत्तरा । स्त्री॰ कपिलद्राक्षायाम् ॥

हिमोत्पन्ना । स्त्री॰ यावनाल्याम् ॥

हिमोद्भवा । स्त्री॰ शट्याम् ॥ क्षीरिण्याम् ॥

हिम्याः । पुं॰ अद्रि हिमवति पर्वते ॥ प्रशस्तं हिममस्मिन्नस्ति । धन्वोऽप्योपिदृश्यत इतियत् ॥

हिरणम् । न॰ रेतसि ॥ स्वर्णे ॥ वराटे ॥ हिरण्यमिव वराटं पु॰ हेमचन्द्रः ॥

हिरण्मयः । पुं॰ सुरज्येष्ठे । ब्रह्मणि । विश्वस्रष्टरि । न॰ भरतवर्षादिनववर्षान्तर्गतवर्षविशेषे ॥ त्रि॰ तेजोमये ॥ सुवर्णमये ॥ हिरण्यस्य विकारः । मयट् । दाण्डिनायनेति टिलोपो निपात्यते । हिरण्यये॰ छन्दसि मलोपो निपात्यते । हिरण्ययेन सवितेति दर्शनात् ॥

हिरण्यम् । न॰ रेतसि । द्रव्ये ॥ शातकुम्भे । स्वर्णे ॥ वराटे ॥ अक्षये ॥ मानभेदे । अकुप्ये ॥ रूप्ये ॥ श्वेतपर्वतादुदीच्यां दिशि वर्तमाने वर्षविशेषे ॥ हर्यति । हर्य गतिकान्त्योः । हर्य॰ कन्यन् हिरञ्च ।

हिरण्यकः । पुं॰ देवदत्तादेर्हिरण्याख्यायाम् ॥ हिरण्ये कामः । धनहिरण्यात्कामे इति कन् ॥

हिरण्यकशिपुः । पुं॰ कश्यपाद्दित्यां जातदैत्यविशेषे । हिरण्यं कशिपुरस्य ।

हिरण्यकशिपुरिपुः । पुं॰ विष्णौ ॥

हिरण्यकामधेनुः । स्त्री॰ षोडशमहादानान्तर्गतमहादानविशेषे ॥

हिरण्यकोषः । पुं॰ घटिताघटितहेमरूप्ययोः ॥ यथा । हिरण्यकोषः । कुप्यान्ति हेमरूप्ये कृताकृते॰ इति हेमचन्द्रः । अमरस्तु॰ स्यात्कोषश्च हिरण्यञ्च हेमरूप्ये कृताकृते । ताभ्यां यदन्यत्तत्कुप्यमित्याह ॥

हिरण्यगर्भः । पुं॰ ब्रह्मणि । लोकेशे । चतुरानने ॥ हिरण्यं हिरण्मयमण्डम्॰ तद्गर्भ इव तद्गर्भेऽस्तीति स्यात् । यथाह मनुः । तदण्डमभवद्धैमं सहस्रांशुसमप्रभम् । तस्मिन् जज्ञे स्वयं ब्रह्मा सर्वलोकपितामहः ॥ यद्वा हिरण्यं हिरण्मयमण्डं गर्भोऽस्य ॥ अथवा॰ हिरण्यं हिरण्मयं सुवर्णं प्रचुरम्॰ तत्तत्प्रकाशकत्वं ब्रह्मा

ब्रह्माण्डं गर्भ उदरेऽस्य स हिरण्यगर्भः । विराड्देहान्तर्गतवैराजपुरुषस्तद- न्तर्यामित्वाभेदेनोपासना हिरण्य- गर्भोपासकैः कर्त्तव्येतिविवक्षयेयं निरुक्तिः सङ्गच्छते । द्युप्रभृत्यप- वनिपर्य्यन्तमनन्तमध्यात्ममपि· यद् न्तरात्मलिङ्गानलक्षणः । स्वकृत- स्थानाश्रितनिःशेषब्रह्माण्डव्यष्टिसमष्टिरूप- विविधलक्षणविरचनेन मध्यनिधना- ग्रतिविधस्तुप्रमाणकत्वात् । यथा । विराड्देहाक्षोभिहिरण्मयमहाण्ड- क्रमगर्भोत्पन्नत्वादिलक्षणैर्वैराजपु- रुषएव हिरण्यगर्भस्तुच्यतेइति । अथवा हिरण्मयं वेदस्वरूपं यद्ब्रह्माण्डं गर्भ उदरे यस्य सः । हिरण्मयमयद्ब्रह्म- क्षौघराटिकस्य रेतसोऽत्याभिधाना- दिति । समष्टिलिङ्गशरीराभिमा- निनि चैतन्ये प्राणवाक्प्रदत्त : सर्वोपहितत्वात्प्राणशक्तिप्रधा- ने । सूत्ररूपे । प्राणे । सूत्रात्म- नि । ईशे । ईश्वरे । हिरण्यगर्भो नामसूक्ष्मप्रपञ्चाभिमानी सूर्यम- ण्डलान्तर्गतः सूक्ष्मसमष्टिदेहेऽलि- ङ्गात्माध्यात्मिकानुगतेन्द्रियानु- याचकः संसारिणोऽर्य्यामारमिति व्याख्यातारः । मायोपाधिकः प- रमात्मा लिङ्गशरीरसमष्ट्यभिमाने न हिरण्यगर्भ इत्युच्यते । यथा- दिपुरुषआदिमोवर्ष्मरणोच्यते ।

यथा । सर्वे शरीरी प्रथमः सर्वे पुरु- षउच्यते । आदिकर्त्ता स भूतानां ब्रह्माग्रे समवर्त्तत इति श्रुतेः । वि- ष्णौ । ग्राहयामविशेषे । मन्त्रादा- नविशेषे ।

हिरण्यदंष्ट्रः । पुं० असुरदंष्ट्रे । अ- भ्रमदंष्ट्रे ।

हिरण्यदः । पुं० समुद्रे । त्रि० स्व- र्णदातरि ।

हिरण्यदा । स्त्री० भूमौ ।

हिरण्यनाभः । पुं० मैनाकाचले । हिरण्यमिव नाभिरस्य । अत्र प्रत्य- न्तरेऽस्य वाजिनियोगविभागादच् ।

हिरण्यबाहुः । पुं० शोणनदे । हिर- ण्यबाहवस्य ।

हिरण्यरेता । पुं० हुतभुजि वह्नौ । हिरण्यरेतोऽस्य । सूर्ये । चित्र- कवृक्षे । शिवे ।

हिरण्यवः । पुं० देवधने । न० नि- धिविशेषे । त्रि० सहिरण्ये । हिर- ण्यमस्त्यस्य । अन्येभ्योऽपीति प्र- त्ययः ।

हिरण्यवर्णः । त्रि० शुद्धवर्णे ।

हिरण्यवर्णा । स्त्री० नद्याम् । हू० वे० मन्त्र ।

हिरण्यवाहः । पुं० शोणनदे । हिर- ण्यं वहति । कर्मण्यण् ।

हिरण्यग्रीवः । पुं० प्रसरीपक्ष्यादिवि- शेषे ।

हिरण्यस्तूप : । पुं० ऋषिविशेषे । स हिरस : पुत्रे ॥

हिरण्याक्ष : । पुं० कश्यपाद्दित्यांसमुत्पन्ने० आयदैत्यविशेषे ॥

हिरण्याश्व: । पुं० तुलापुरुषादिषोडशमहादानान्तर्गतमहादानविशेषे ॥

हिरण्याश्वरथ : । पुं० षोडशमहादानान्तर्गतमहादानविशेषे ॥

हिरुक् । अ० विनार्थे । हिरुक्‌नानार्थनिषेधे :॥ मध्यार्थे ॥ हिनोति । हिगती । रुक् प्रत्यय : । सामीप्ये । अधमार्थे ।

हिलमोचि. । स्त्री० हिलमोचिकायाम् ॥

हिलमोचिका । स्त्री० ब्राह्म्याम् । पाचायाम् । चक्राङ्ग्याम् । हिल स्त्री० क्षु० गौ० भा० प्र० हिलमोचास्यापि । यथा । शोथ कुष्ठ कफ पित्त हरतिहिलमोचिका । हिलति । हिलाभावकरणे । तुदादिषित्वात् : । मोचयति । मुचि‌णिच् । हिलायामोचिका । कर्मोपपदेति‌क : ॥ कुलें ॥

हिलमोची । स्त्री० हिलमोचिकायाम् ।

हिल्ल : । पुं० शरारिपक्षिणि ।

हिल्लोल. । पुं० तरङ्गे । नद्यादिजलस्य मन्थनातिर्यग्गमने । रतिबन्धविशेषे । यथा । हस्तिहस्ताविव पादौ कराभ्यां धारयेत् कुचौ । यथेष्टमाचरेद्योनि स्यात् हिल्लोलसंज्ञक : ॥

हिल्लका । स्त्री० मूर्च्छनायाम् ।

हिवुकम् । न० लग्नात्चतुर्थभवने ॥

ही । अ० तु : खेदे ॥ विषादे ॥ विस्मये ॥ यथा । हन्त विधिस्तुलितानां ही विचित्रो विपाक : ॥ हिनोति । हि० विच् । सम्प्रापर्यङ्कत्वाद्गुण : । आपितुगभावोवा । आविश्राप्रत्ययौ । पृषोदरादित्वाद्दीर्घ. । धनञ्जयामत्रकाण्डौ । शोचे ॥

हीन : । त्रि० गर्हे । जने । प्रतिवादिविशेषे । यथाह नारद : । अन्यवादी क्रियाद्वेषी नोपस्थायी निरुत्तर : । आहूतप्रपलायी च हीन : पञ्चविध : स्मृत इति ॥ ओहाक् त्यागे ॥ हीनसंज्ञा त्यागे । आदिकर्मणि क्त० यस्माद्विधा । ओदितश्चेतिनत्वम् । घुमास्थेतीत्वम् ।

हीनक्रिय : । त्रि० जातकर्मादिक्रियाशून्ये ॥

हीनवर्ण : । त्रि० नीचजातौ ॥ यथा । हीनवर्णैरमृतायात्याज्याध्यापिताभवेदिति ॥

हीनवादी । त्रि० विरुद्धार्थवादिनि ॥ यथाह नारद : । पूर्ववादं परित्यज्य योन्यमालम्बते पुन : । वादसङ्क्रमणाज्ज्ञेयो हीनवादी स वै नर इति ॥ वाच्यशब्दे‌ति ‌ अधरे ॥

हीनाङ्ग : । त्रि० समाप्तेऽन्त्याङ्गाधि

क्षरि । विक्लाङ्गे । पयोगण्डे ॥
शैनसप्तपरिहासनिषिद्धो यथा । वा
सिष्ठोनं विप्रहीनं रूपहो नम दृघय
म । चौमाङ्गमतिरिक्ताङ्गं तेनदोषे
तत्पनाधिपे । इतिमत्स्यपुराणम्
वेदोपायविनिश्चयमिति कालिका-
पुराणे ४४ऽध्याय : ॥

चीनाङ्गी । स्त्री० क्षुद्रपिपीलिका
याम् ।

चीर: । पुं० मद्गुरे । शिवे । हरे ।
प्रलयेह्यात्मा हरति । हृञ्० । प
चाद्यच् । पृषोदरादित्वाद्धोलम् ।
वर्णे । सर्पे ॥ चोरः कथेः पि
सरि ॥ हारे । तगणे० ऽऽ।० ॥

चीरस: । पुं० रलम्लो । सूपो
मुखे । दधीच्यृषौ । चोरे । वर्णे
वीरा० पृ० भा० प० रत्ने । यत
यत्नेष्वितु योग्यं तदत्र लिखितं म
या । तदेवतस्माद्द्रव्यं गुणनामा
दिवचनम् । गावाघसाकरे ॥ य
था । वज्रिटगणमत्स्यरागपमेश्वरव
धाभितम्०पध्यसदशिनागन्धपति
रवद्दतिनोष्टितम् । राजभवनका
लगठनपरटनरत्ननहोत्कट्टतिना
मभपतिकामभर्गलसज्जनम् । य
थः । ध्यानमटततामघठतनामरट
तद्वै धर्मधर्मं मयतमर्मं भवतव्यम्
एअतयेघयत । दृपाशभवनद्वार
रमपधारचवनपासनातायद्दयति-

नाथतरति० कालन्दपति शासमा
स्वार्थे क : ॥

चीरा । स्त्री० लक्ष्माम् । श्रियि ॥ सै
नपायिकायाम् ॥ पिपीलिकाया
म् ॥ काश्मर्याम् ॥

चीराह : । पुं० आदित्याम् । वर्णे
कुलिशे ॥

चीलम् । न० रैतसि । चूलिपा
चित् ॥

चीलुकम् । न० सर्वादिशेषे । नी
डाराम् ॥

चोचो । अ० विस्मये । हास्ये ।
यथा । स्वस्व तोषितदीपलाक्ष
चरणोहंस : कुतोगतानृषिं त
चाधिसुवर्णपट्टकरतं नीरं सदानि
मंतम । रत्नानिचय : प्रवालल
तिकावेदूयं रोव : क्वाचित्मपङ्कपा:
किमतवतन्तिनवर्णे राक्ष्य चीची
कयत् ॥

चुडुसम् । न० चुडारे ॥ मन्यप
राष्ट्रये ॥

चुडुलि : । स्त्री० रवेपोरध्वनी ॥

चुड : । पुं० । मेघे । पांजिका
याटा इ० गौ० दे० भा० प० ।
चीरादिनिवारणार्थं भूमिनिर्मितगौ
हमधतोत्त्वागद्धुतिशेषे । उगुडे ॥
इ० मषाभारतम् । आपदाघुरक्ष
चुलिस्यात्देवोपगचाकृपक्तागे ॥ वि
वमूगोमिमजनगृह्णे ॥

हुडम्ब : । पुं॰ हुडुम्बे ॥

हुड् : । पुं॰ मेषे

हुडक : । पुं॰ दात्यूहे ॥

हुडुक्क : । पुं॰ वाद्यप्रभेदे मदमत्ते ॥ दात्यूहपक्षिणि ॥ हुडुक्की । हुडुक्का इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ वाद्यविशेषे ॥

हुडुत् । अ॰ वृषशब्दे ॥

हुडुम्ब : । पुं॰ सद्दविधिविटे । हुडुम॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥

हुण्ड : । पुं॰ व्याघ्रे ग्रामशूकरे ॥ मूर्खे ॥ राक्षसे ॥

हुत : । पुं॰ देवयज्ञाख्यहोमे ॥ त्रि॰ वषट् कृते । मन्त्रेणाग्नौप्रक्षिप्ते घृतादौ । हवि॰ प्रक्षेपे । हूयते । हुदानादनयो : । क्त : ॥ न॰ हवने । होमे । अग्नौहवि: प्रक्षेपक्रियायाम् । नपुंसकेभावे क्त : ॥

हुतभुक्प्रिया । स्त्री॰ अग्निपत्न्याम् ॥ स्वाहायाम् ॥ हुतभुज : प्रिया ॥

हुतभुज् । पुं॰ वैश्वानरे । वह्नौ ॥ हुतभुक् । भुज॰ । क्विप् ॥ चित्रकवृक्षे ॥ हुतशेषभुजक्षिपाल यतिविनियुज्यसि गुणकरीतिलना सीचारादिवहुतभुक् ॥

हुतवह : । पुं॰ अग्नौ ॥ हुतम्वह : ॥

हुताश : । पुं॰ अग्नौ ॥ हुतम् अश्नाति । अश॰ । कर्मण्यण् ॥

हुताशन : । पुं॰ अग्नौ ॥ हुतं अशनमस्य ॥ यथा । लघयति मे तुषाग्नि : स्मात्कीटिवैमेहुताशन: । पूर्णाहुत्यांसहस्रीनामथाग्निकेश्वर : सदा ॥ शिवे ॥

हुताशनी । स्त्री॰ होलिकायाम् ॥

हुति : । स्त्री॰ हवने हु॰ क्तिन्॰ ॥

हुम् । अ॰ स्मृतौ ॥ अपाकृतौ ॥ अर्धप्रश्ने ॥ अभ्यनुज्ञायाम् ॥ वितर्के ॥ भये ॥ भर्त्सने । कोपे ॥ कूयते । हु॰ । बाहुलकान्मुम: ॥

हुलहुली । स्त्री॰ सुखघण्टायाम् । स्त्रीणांमङ्गलार्थकमुखध्वनिविशेषे । हुलहुलु इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥

हुहु : ।) पुं॰ गन्धर्वविशेषे ॥ यथा । हूहूहुहुवदिविधे हुहूहूहुय
हुहू : ।) कुववित्द्वितिशब्दरूपावली ॥

हू अ॰ आह्वाने । अवज्ञायाम् । अहङ्कारे ॥ शोके ॥

हूङ्कार । पुं॰ हूमितिभयजनकध्वनिकरणे ॥

हूड : । पुं॰ मेषे ॥

हूण : । पुं॰ । म्लेच्छजातिविशेषे ॥ यथा । अपाकरः॰ पुरुष्य

अङ्गणोयमनङ्गत्वपि । शिवबाणास्त
येऽयः किमञ्श्याचारशङ्कित ॥
ख्यः : किरातशबरपुलिन्दाद्यास्तु
तन्निदेशिजटाधरः ॥ देशविशेषे ॥
यथा । कामगिरेर्दक्षभागे मदेशा
ख्योभरे । हृषदेश : समाख्यात :
शूद्रास्तत्परमानिव ।

हृतम् । न० आह्वाने । नाम्नि । त्रि० आहूते ॥

हृति । स्त्री० आकारणायाम् । आह्वाने ॥ ह्वानम् । ह्वेञ : क्तिन् । वचिस्वपीतिसम्प्रसारणम् ॥

हृम् । अ० प्रश्ने ॥ वितर्के ॥ रुषोक्तौ ॥ अनुनये ॥ स्मृतौ सम्भाव्ये ॥ अभ्युपगमे ॥ कुत्सने ॥ प्राकाश्ये । हृयते । ह्वे० । बाहुलकात् । पृषोदरादि : ॥ यद्वा । ह्वनम् । ० डुम् प्रत्यय : ॥

हूरण : । पुं० मृगाचे ॥

हूर्च्छनम् । न० कौटिल्ये ।

हूहु । पुं० गन्धर्वविशेषे ॥

हूहू : । पुं० देवगन्धर्वे ॥ हूहुरिति ख्यापयति । ह्वेञ् स्पर्धायां शब्दे च । क्विप् । वचिस्वपीतिसम्प्रसारणम् । हलः इति दीर्घः । अस्यादौ० हूहुभ्यो० हूहुर्हूह्वादिरूपाणि । अस्यां स्त्रियामपि हूहू० हूहूह्वादि ॥

हृच्छय : । पुं० मदने । मन्मथे । कामदेवे हृदिशयस्त्वविवेकिनां चेतसि शेते । शीङ् स्वप्ने । अधिकरणे शेतेरित्यच् ॥

हृच्छयालु : । पुं० कामदेवे ॥

हृच्छूलम् । न० हृदयशूले ॥ यथा । कफपित्तावरुद्धस्तु मारुतो रसमूर्छित : । हृदिस्थ : कुरुते शूलमुच्छ्वासावरोधकम् ॥ स हृच्छूल इति ख्यातो रसमारुतकोपज : ॥

हृणिया । स्त्री० जुगुप्सने ॥

हृणीया । स्त्री० आर्त्तौ । जुगुप्सने ॥ हृणीङ् कण्ड्वादि : । यक् । अप्रत्ययात् ।

हृत : । त्रि० मुषिते । आकृष्टे ॥ अपहृते । हृञ्० । क्त : । उपात्ते ।

हृति : । स्त्री० हरणे । देशाद्ग्रामान्तरापचायां

हृत्कम्प : । पुं० हृदयकम्पने ।

हृत्पति : । पुं० अन्तर्यामिणि ।

हृत्स्थ : । त्रि० बुद्धिस्थे ॥

हृद् । न० बुक्के । चित्ते । बुद्धौ । मानसि । अन्त : करणे ॥ हृदयकमले ॥ नवमभवने ॥ हृदयस्य० पद्न्नमूतिह्वद्दादेश: ० प्रभृतिषु यथाप्रकारार्थत्वात् क्वचित् स्वादावपि । यथा । हरति० ह्रियते वा हृत् । । हृदौ : पुरु दुष्कौचेति० बाहुलकात् केवलादपि दृश्य । यथा । अचलं पृथ तुच्छसन्धायो हृदयं स्मृतम् । विपरीतसिरा लहरीमर्ष हृ :

स्वभागिनामिति ॥

हृदयम् । न० उरसि । वक्षसि । बुक्कायाम् । हृदयान्तर्गतमांसविशेषे । अग्रमांसे । मानसे । स्वान्ते । हृञ् इति प्रत्ययास्पदेशाने । हरति० आहरति विषयान् । क्रियते विषये वा । हृञः पुक् दुगौचेतिकयन् दुगागमश्च ॥ परमात्मनि । हृदियम् । हृदयगमचे ॥ यथा । पद्मकोशप्रतीकाशं रुचिरं चाप्यधोमुखम् । हृदयं तद्विजानीयाद्विश्वस्यायतनं महत् ॥ अपि च । हृदयं पुण्डरीकसदृशं ह्यधोमुखम् । जायतस्तद्विकसति स्वपतस्तु निमीलति । आश्रयस्तु चेतनस्थानमुत्तमम् । अतस्तस्मिन् तमोव्याप्ते प्राणिनः स्वपन्ति हि ।

हृदयग्रन्थिः । पुं० अहङ्कारे । चिज्जडयोर्ग्रन्थिरूपेऽहङ्कारे चिदचिदात्मकरूपे ॥ चिज्जडात्मकत्वात् । ग्रन्थिरिव ग्रन्थिः ॥ हृदयस्य ग्रन्थिः । हृदये ॥

हृदयङ्गमम् । त्रि० सुश्राव्यकोमले । युक्तियुक्तवाक्ये । मनोज्ञे । हृदयं गच्छति । गमश्च खच् ॥

हृदयजः । पुं० पुत्रे । त्रि० हृदयदुत्पन्ने ॥

हृदयज्ञः । त्रि० हृदयप्रिये । हृदयाभिज्ञे ।

हृदयदौर्बल्यम् । न० मनसो भ्रमणादिरूपेऽधैर्ये । हृदयस्य दौर्बल्यम् ॥

हृदयवान् । त्रि० हृदयालौ । मतुप् ॥

हृदयशङ्कुः । पुं० । सन्देहे ॥

हृदयशुद्धिः । स्त्री० मनसः शुद्धौ । हृदयस्य शुद्धिः ।

हृदयस्थः । त्रि० सर्वान्तर्यामिणि ।

हृदयस्थानम् । न० भुजान्तरे । क्रोडे । उरसि ।

हृदयस्पृक् । त्रि० मनोज्ञे । हृदयं स्पृशति । स्पृश० । स्पृशोऽनुदके क्विन् ॥

हृदयात्मकः । } पुं० अङ्कखये ॥
हृदयात्मा । }

हृदयालुः । पुं० प्रशस्तचेतसि । सुहृदये । प्रशस्तं हृदयमस्यास्ति । हृदयाच्चालुरन्यतरस्यामित्यालुः ॥

हृदयावित् । त्रि० विज्ञे । हृदयमाविध्यति । क्विप् ॥

हृदयिकः । त्रि० प्रशस्तचेतसि । हृदयिनि । हृदयं प्रशस्तमस्यास्ति । ठन् ।

हृदयी । त्रि० प्रशस्तचेतसि । हृदयालौ । हृदयं प्रशस्तमस्य । इनिः ॥

हृदयेशः । पुं० धवे । भर्त्तरि । पत्यौ ॥

हृदयेशा । स्त्री० प्रेयस्याम् । भार्यायाम् । कान्तायाम् ॥

हृदामय: । पुं॰ हृद्रोगे ॥

हृदावर्त्त: । पुं॰ अश्वहृदयावर्त्ते । श्रीवृक्षके ॥ इ॰ चि॰ मी॰ ।

हृदिस्पृक् । त्रि॰ मनोज्ञे । हृद्ये ॥ हृदिस्पृशति । क्विप् ॥

हृदीकृत: । त्रि॰ हृदयेप्रवेशिते ॥

हृहृत: । त्रि॰ । बागृहत्यावहिरप्र चालिते । अनागते ॥

हृदीक: । पुं॰ पर्वतविशेषे ॥

हृल्लोल: । पुं॰ आयुधकोशविशेषे । हृद्गीलोऽभिलभीत्य । आयुधकोषविशेष: ॥ वर्त्तते ॥

हृद्यर्न्य: । पुं॰ हृदयणे ॥

हृद्य: । पुं॰ वशकर्दमन्त्रे । हृदयस्यवन्धन: । वश्यनिष्पादितत्वात् । न॰ श्वेतजीरके ॥ गुड़त्वचि ॥

हृद्य: । त्रि॰ हृद्ये । हृदिते । हृत्प्रिये ॥ हृदयङ्गमे । मनोज्ञे ॥ मनोहरे । हृदयस्याशुचिविषादिहृष्टदोषशून्ये । हृदयस्य प्रियम् । हृदयस्य प्रियमितियत् । हृदयस्य हृल्लेखेतिहृदादेश: ।

हृद्यगन्ध: । पुं॰ बिल्वे ॥ न॰ सौवर्चले ॥ स्वल्पजीरके । त्रि॰ सुगन्धे । सुरभौ ॥ हृद्योमनोज्ञो गन्धोऽस्य ॥ हृद्यश्चासौगन्धश्च ॥

हृद्यगन्धा । स्त्री॰ माधव्याम् । बाल्याम् ॥

हृद्यगन्धि । न॰ चक्रजीरके । हृद्योगन्धोऽस्य ॥

हृद्या । स्त्री॰ वृद्धिनामौषधौ ॥

हृद्रोग: । पुं॰ व्याधिभेदे । हृदयपीडायाम् । हृदयरोगे । अस्य विप्रकृष्टनिदानन्तु । अत्युष्णगुर्वम्लकषायतिक्तश्रमाभिघाताध्यशनप्रसङ्गै: । संचिन्तनैर्वेगविधारणैश्च हृदामय: पञ्चविध: प्रदिष्ट: ॥ तस्याभिपूर्व्वं सन्निकर्षन्तु । दूषयित्वारसं दोषाविगुणाहृदयं गता: । हृदिबाधांप्रकुर्व्वन्ति हृद्रोगं तं प्रचक्षते ॥ इति ॥ शुण्ठीसौवर्च्चलं हिङ्गु पीतं हृदयरोगनुत् ॥ आसि । यथा । हृद्रोगमाशुपश्चिमौ च भिदे धीरद्भिति ॥ हृदयस्यरोग: । भाषा अथव्याधिरोगेष्वितिहृदादेश: । सुश्रुताः ॥

हृद्रोगवैरी ।) पुं॰ अर्जुनवृक्षे ॥
हृद्रोगारि: ।)

हृल्लघ्ठ: । पुं॰ जठरे । इ॰ म॰ चं॰ मा ॥

हृल्लघ्टुक: । पुं॰ कोष्ठरोगे ॥

हृल्लास: । पुं॰ हिक्कायाम् ॥ हिक्काहिक्काचल्लासस्मृतिहेमचन्द्र: ॥ हिक्काभिधरोगे ॥ हृदयात्कटुत्निर्गमे ॥ हृदयादौयद्दुव्यास्थितास्थयपानीयोद्गिरणं हृल्लासस्तलहिद । ॥ हृदयस्यहृल्लेखयदस्तलासेष्विति॰

ह र ई अ

हृल्लेखः । पुं॰ तर्के । ज्ञाने । हृदयं लिखति । लिख॰ । कर्म्मण्यण् । हृदयस्य हृल्लेखयदण्लासेषु इति हृदादेशः ॥

हृल्लेखा । स्त्री॰ मायाबीजे ॥ यथोक्तम् ॥ भुवनेश्वरीम् । ज्ञानिनां हृदयाम्भोजे हृल्लेखा परमेश्वरी तिदेवी गीता । हृदि लेखनात् संप्राप्य इयम् परा हृल्लेखा कथ्यते तस्मात् दिग्भ्यं भुवनेश्वरी रहस्यम् ॥

हृषितः । वि॰ विस्मिते । प्रीते । प्रहते । हृष्टलोमनि । प्रणते । कम्पिते । हर्षितश्च॰ हृष्यति स्म । यः । धृ । अलीके॰ हृषतुष्टौ वा । इरितोनिष्ठितिनिष्ठाया नेट् ॥

हृषी । पुं॰ अग्नेर्भार्या : ।

हृषीकम् । न॰ श्रोत्रादौ इन्द्रिये । अध्यक्षतीति । हृष॰ । अनिष्टमभ्यो किञ्चिरीभावात् ॥

हृषीकेशः । पुं॰ विष्णौ ॥ सर्वेन्द्रियप्रवर्त्तकत्वेन सर्वाधिकारीशः । सर्वात्मा : । अरदमनविशिष्टः । सर्वनियन्ता । अभिप्रायज्ञः ॥ यथोक्तं आदिपुराणेन्द्रियाणामीशोऽधिष्ठाता ॥ हृषीकाणि निरत्यस्य हेयपरः प्रत्यक्षमावतः । हृषीकेशस्य विख्यातिर्नाम्ना तत्त्वेन संस्थितः ।

हृषुः । पुं॰ दर्पे । सूर्ये । अग्नौ । मनौ । राज्ञी । हृष्यति । हृषतुष्टौ । हर्षितस्य हृषु अलीके । पृभिदिव्यधिगृधिधृषिभ्यः कुः इति कु प्रत्ययः । ऐश्वर्यं पुक्तप्रत्ययः इति केचिदिति मनोरमा ॥

हृष्टः । वि॰ आतर्षे । अल्पपर्यायवया । हृष्टमनसः । प्रहृष्टः प्रमुदितः प्रीतश्चति । रोमाञ्चिते । अप्रतिहते । विस्मिते ॥ हर्षितम्॰ स्यास्मत्वा । यथा । तः । हृषिलोमसु इति विकल्पितेट्कत्वात् । यस्य विभाषितः नेट् ॥

हृष्टमानसः । वि॰ सहर्षमानसे । हर्षमावे । वित्तुवृत्तौ । प्रमनसि ॥ हृष्टं मानसं यस्य सः ॥

हृष्टरोमा । वि॰ रोमाञ्चिते ॥ हृष्टानि रोमाणि यस्य सः ।

हृष्टिः । स्त्री॰ आनन्दे । ज्ञाने ॥

हृष्यत् । वि॰ रोमाञ्चिते ॥

हे । अ॰ सम्बोधने । आह्वाने । असूयायाम् ॥ जिनोति । जिगती । कि । च ॥ पादपूरणे ॥

हेका । स्त्री॰ हिक्कायाम् ॥ द्रु॰ वि॰ शेष ॥

हेठः । पुं॰ बाधायाम् । विघ्ने ॥

हेडावुक्कः । पुं॰ अश्ववणिजि । घोटकविक्रयकारिणि ॥

हेतिः । स्त्री॰ रवेर्दीप्तौ ॥ अस्त्रे ॥ वज्रज्वालायाम् ॥ हिनोति

इतस्ततो गच्छति इति । ऊतियूतिजूतिसातिहेतिकीर्त्तयश्च इति क्तिन्नन्तो निपातितः ॥ कर्म्मणि च न्यतेऽनया मा । ज्ञिनः । ऊतिर्यूतिरिति साधुः ॥

हेतुः । पुं॰ कारणे । बीजे । निमित्ते । निदानमुपाधिरिति । येन विना यन्न भवतीति स्मृतम् ॥ हिनोति व्याप्नोति कार्य्यम् । हिनोति कमिमनिजनिगाभायाहिभ्यश्चेति तुः ॥ फलसाधनयोग्ये पदार्थे ॥ हेतुलक्षणमिति गौतमः उदाहरणसाधर्म्यात्साध्यसाधनं हेतुस्तथा वैधर्म्यात् । १।३४ । पक्षसाध्यसाधनं हेतुरिति सामान्यलक्षणम् । साध्यसाधनं साध्यसिद्धमनुमापकत्वेन धर्मरूपत्वं : तथा पक्षसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसाध्यानुमापकत्वेनाधकः साध्यानुमापकार्थी धर्म इत्यर्थः इति फलितार्थः । तच्च द्विविधम् उदाहरणसाधर्म्यात् तथा वैधर्म्यादिति । साधर्म्यमन्वयः वैधर्म्यं व्यतिरेकः । तदेवाह व्याप्तिरिति फलितार्थः । उदाहरणसाधर्म्यम् उदाहरणे व्याप्त्यान्वयव्याप्तिमतोऽन्वयी हेतुः तादृश उदाहरणं निदर्शनम् । तथा च तादृशान्वयव्याप्तिकहेतुबोधको हेत्ववयवः । एवं व्यतिरेकव्याप्तिकहेतुबोधको हेत्ववयवः इति फलितार्थः । एवमप्रतीतान्वयव्याप्तिकहेतुबोधको हेत्ववयवो व्यतिरेकी हेतुः इत्यमेवप्रतीतान्वयव्यतिरेकव्याप्तिकहेतुबोधको हेत्ववयवोऽन्वयव्यतिरेकी च विज्ञेय इति तदर्थमिति साधनी ॥

हेतुकः । पुं॰ कारणे । तार्किकः । त्रि॰ तद्युक्ते इति ॥

हेतुता । स्त्री॰ कारणतायाम् । हेतुत्वे । यथा तिथितत्त्वे । प्रत्यक्षप्रमाणे हेतुता सन्निकर्षः । हेतोर्भावः । तन्त्र भावस्य तत्त्वादिति तल् ॥

हेतुमान् । त्रि॰ व्यक्ते । कारणविशिष्टे । हेतुरस्यास्तीति मतुप् । फले ॥

हेतुशास्त्रम् । न॰ तर्कशास्त्रे ।

हेतो । अ॰ निमित्तार्थे ।

हेत्वाभासः । पुं॰ हेतुदोषे । सव्यभिचारविरुद्धसत्प्रतिपक्षासिद्धबाधितभेदात् । यथोक्तं भाषापरिच्छेदे । अनैकान्तो विरुद्धश्चाप्यसिद्धः प्रतिपक्षितः । कालात्ययापदिष्टश्च हेत्वाभासास्तु पञ्चधा । आद्यः साधारणस्तु स्यात् असाधारणकोऽपरः । तथैवानुपसंहारी त्रिधानैकान्तिको भवेत् । यः सपक्षे विपक्षे च भवेत्साधारणस्तु सः । यस्तूभयस्माद्व्यावृत्तः स च

साधारणोमतः । तथैवानुपसंहारो केवलान्वयिपक्षकः । यः साध्यवतिनैवःस्मितविरुद्धसउदाहृत : ॥ आश्रयासिद्धिराद्यास्यात्स्वरूपासिद्धिरप्यथ । व्याप्यत्वासिद्धिरपरासादसिद्धिरतस्त्रिधा । पक्षाऽसिद्धिर्यत्रपक्षोभवेन्माणिमयोगिरि : स्रदोद्ध्य धूमवत्त्वात्स्वासिद्धिरथापरा ॥ व्याप्यत्वासिद्धिरपराजीलधूमादिकेभवेत् । विरुद्धयो : परामर्शे हेत्वो : सत्प्रतिपक्षता । साध्यशून्योयत्रपक्षस्त्वसौबाधउदाहृत । उत्पत्तिकालीनघटेगन्धादिर्यत्रसाध्यते । वृत्ति । सव्यभिचारविरुद्धप्रकरणसमसाध्यसमातीतकालाहेत्वाभासाइतिन्यायसूत्रम् । हेतुलक्षणरहितेहेतुवदाभासमानेहेत्वाभास : ॥

हेम : । पुं॰ माषकपरिमाणे । पू॰ वैद्यकपरिभाषा ।

हेमकन्दल : । पुं॰ प्रवाले ॥

हेमकान्ति : । स्त्री॰ दारुहरिद्रायाम् । वि॰ सुवर्णद्युतिमति ॥

हेमकार : । पुं॰ स्वर्णकारे । हेमकर्त्तरि ।

हेमकिञ्जल्क : । पुं॰ नागकेशरे ॥

हेमकूट : । पुं॰ हिमालयादुत्तरे॰ पूर्वापरसमुद्रावधिकेकिम्पुरुषवर्षमर्यादागिरौ ॥ हेम : कूटेराशि : ॥

हेमकेतकी । स्त्री॰ सुवर्णकेतक्याम् ॥ उपमातितारसारञ्जेयाचक्षुष्याहेमकेतकी ॥

हेमकेलि : । पुं॰ वह्नौ । इ॰ श॰ माला ॥

हेमकेश : । पुं॰ हरे ।

हेमचोरी । स्त्री॰ सुवर्णचौर्याम् ॥ सहस्रचौरसंज्ञा : । गौरादि : ॥

हेमगन्धिनी । स्त्री॰ रेणुकाख्यगन्धद्रव्ये । इतिरत्नमाला ॥

हेमगौर : । पुं॰ । अशोकवृक्षे । किङ्किरातै । वि॰ स्वर्णवद्गौरवर्णयुक्ते ॥

हेमज्वाल : पुं॰ वह्नौ । अग्नौ ।

हेमतारम् । न॰ अञ्जनविशेषे । नीलतुल्ये । तूपातुल्ये ॥

हेमदुग्ध : । पुं॰ उदुम्बरवृक्षे ॥

हेमदुग्धक : । पुं॰ उदुम्बरवृक्षे । यज्ञाङ्गे । हेमवर्णदुग्धमस्य । क ॥

हेमदुग्धा । स्त्री॰ स्वर्णक्षीर्याम् ॥

हेमदुग्धी । पुं॰ यज्ञाङ्गे । उदुम्बरे ॥

हेमदुग्धी । स्त्री॰ स्वर्णक्षीर्याम् ॥

हेमन् । पुं॰ बुधग्रहे ॥

हेम । न॰ काञ्चने । स्वर्णे । धत्तूरे इत्यादिकं यथा । पुरानिजास्त्रमस्थानांमघशोर्षाजितात्मनाम् । पलोर्विलोक्यलावण्यलक्ष्मीसम्पन्नशोभना : । कन्दर्पदर्पविध्वस्तचेतसा

जातवेदसः । पतितं यत्रापृष्ठे तस्माद्धेमततामगात् । कृत्रिमञ्चापि भवति तद्रसेन्द्रस्य वेधतः । स्वर्णं सुवर्णं कनकं हिरण्यं हेमहाटकम् । तपनीयं कलधौतं गाङ्गेयमभ्रं काञ्चनम् । चामीकरं शातकुम्भं तथाष्टापदं स्वरसम् । जाम्बूनदं जातरूपं महारजतमित्यपि । दाहे रक्तं सितं छेदे निकषे कुङ्कुमप्रभम् । तारशुल्कोज्झितं स्निग्धं कोमलं गुरुहेमसत् । तच्छ्वेतं कठिनं रूक्षं विवर्णं समलं दलम् । दाहे छेदे सितं श्वेतं कषे त्याज्यं लघुस्फुटम् । दलं॰ दोषतद्भितिः । स्फुटं यद्घनाहतं ॥ स्फुटितमिति शिष्टोयलेखा । हिमतोयभौम । मनिन् । धतूरे । नागकेसरे ।

मन्तः । पुं॰ ऋतुविशेषे । सहस्यौ । मार्गशीर्षपौषौ । वर्त्तितेनाम्बमेन । हन्तेर्मुट्चेसिझच्प्रत्ययः । इर्षा हि चेति हि राद्देशो मुडागमो गुणश्च ।

हेमन्तनाथः । पुं॰ कपित्थे ।

हेमपर्वत पुं॰ सुमेरुगिरौ ।

हेमपुष्पम् । न॰ अशोके । जवापुष्पे । पुं॰ चम्पकवृक्षे । हेमवर्णं पुष्पं यस्य । राजवर्षे ।

हेमपुष्पकः । पुं॰ चम्पकवृक्षे । हेमवर्णं पुष्पमस्य । लोध्रे । अशोके ।

हेमपुष्पिका । स्त्री॰ स्वर्णयूथिकायाम् । पीतयूथिकायाम् । गणिका यूथिकास्वर्णकाभा पीता हेमपुष्पिका ॥ हेमवर्णं पुष्पमस्याः । पाककर्णेति ङीष् । स्वार्थे कन् । ह्रस्वः ॥

हेमपुष्पी । स्त्री॰ स्वर्णयूथ्याम् । सुमख्याम् ॥ स्वर्णुल्याम् ॥ कण्टकार्याम् ॥ इन्द्रवारुण्याम् ॥ स्वर्णजीवन्त्याम् ॥ माञ्जिष्ठायाम् ॥ हेमवर्णं पुष्पमस्याः । पाककर्णेति ङीप् ॥

हेमफला । स्त्री॰ स्वर्णकदल्याम् ।

हेममाला । स्त्री॰ यमपत्न्याम् । स्वर्णस्रजि ।

हेममाली । पुं॰ सूर्ये । मार्त्तण्डीये । त्रि॰ हेममालायुक्ते ।

हेमयूथिका) हेमयूथी) स्त्री॰ स्वर्णयूथिकायाम् ।

हेमरागिणी । स्त्री॰ धर्षण्याम् । हरिद्रायाम् ।

हेमलः । पुं॰ कलादे । स्वर्णकारे । कृकलासे । सरटे । शिलान्तरे । कषपाषाणे । कसौटी॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥

हेमलता । स्त्री॰ स्वर्णजीवन्त्याम् ।

हेमलम्बः । पुं॰ वत्सरविशेषे । तत्फलं यथा । पीड्यन्ते सर्वशस्यानि देशेदेशेऽपि सर्वशः । हेमलम्बे प्रजाः सर्वाः । चौरवंशीनाश संशयः । ३१ ।

हेमवल्लम् । न॰ मौक्तिके ।

हेमशङ्खः । पुं॰ विष्णौ ।

हेमशिखा । स्त्री॰ स्वर्णक्षीर्य्याम् ॥
हेमसारम् । न॰ तुत्थे । इ॰ रसचन्द्रिका ॥
हेमसूत्रकम् । न॰ हारविशेषे ॥
हेमहस्तिरथ । पुं॰ महादानविशेषे ॥
हेमा । स्त्री॰ अप्सरसांभेदे । सुन्दर्य्यां नार्य्याम् ॥
हेमाङ्गः । पुं॰ गरुडे परमेष्ठिनि । सुमेरौ । सिंहे । चम्पके विष्णौ । न॰ हेमवर्णशरीरे । त्रि॰ तद्वति । हेमवाङ्गवपुर्यस्य सः ॥
हेमाद्रिः । पुं॰ सुरपर्वते । मेरौ । हेमोऽद्रिः । चिन्तामणिनामधेनु कल्पद्रुमनामकग्रन्थसङ्ग्रहकारकेष विपेराजविशेषे ॥
हेमाद्रिशरणः । पुं॰ स्वर्णक्षीर्य्याम् ॥
हेमाह्नः । } हेमाह्वयः । } पुं॰ वनचम्पके । चम्पकी । धत्तूरे ॥
हेमाह्वया । स्त्री॰ स्वर्णक्षीर्य्याम् । हेमक्षीर्य्याह्वयाः ॥
हेमाह्वा । स्त्री॰ हेमक्षीर्य्याम् । चोक्ति । गुणाश्चास्याः । हेमाह्वा रेचनी तिक्ता भेदिन्युत्क्लेदकारिणी । कृमिकण्डूविषानाहकफपित्तास्रकुष्ठनुदिति । स्वर्णक्षीर्य्याम् ॥
हेय । त्रि॰ त्याज्ये । हातव्ये । पुरुषस्यैश्वर्यसद्भावेऽप्युपयुक्तमविरोधितद्रूपादेव विपरीततुल्यम् । हातुं योग्यः । ओहाक् । अचो यत् ईद्यति । गुणः ॥
हेरः । त्रि॰ मुकुटप्रभेदे । हरिद्रायाम् । आसुर्य्यां मायायाम् । इ॰ क्वचित् ॥
हेरम्बः । पुं॰ विनायके एकदन्ते । लम्बोदरे । विघ्नराजे । गणेशे । हे महिषे रबे वाणिकसमीपे वा रम्बते । रबि शब्दे । अचरीपथः । यथा काम् । वसुरुषिकुलीरलुम । हेरम्बत इति स्वामी । शौर्यगर्विते । बुद्धविशेषे । हेरुकि । शब्दटीका ।
हेरम्बजननी । स्त्री॰ दुर्गायाम् ।
हेरम्बहट्टः । पुं॰ देशविशेषे ॥
हेरम्बः । पुं॰ चरे ॥
हेरुकः । पुं॰ आमाख्यायां प्रसिद्धभैरववर्णविशेषे । महाकालगणे । बुद्धभेदे शब्दटीका ।
हेलञ्जी । स्त्री॰ हिलमोचिकायाम् ॥
हेलनम् । न॰ अवज्ञायाम् । अवहेलने । हेड्‌ढ अनादरे । ल्युट् । खण्डये । हेलयम् ।
हेला । स्त्री॰ अवज्ञायाम् । वरयोर्ष तीविलासे । स्त्रीणां शृङ्गारभावजे ज्ञयाविशेषे । स्वाहावसूचकोहावो हेलाऽत्यर्थं वानुभावनम् । अपि च । हाव एवभवेद्भेदात्व्यक्ताः शृङ्गारसूचका इति । सुरतेप्रौढेच्छायाम् । यदा

च । प्रोद्दिश्याधातिरुढानांनारीणाञ्च सुरतेष्वपि । शृङ्गारशोभातत्त्वज्ञै र्गायन्ते परिकीर्त्तितेति ॥ हिल्लभाव र्त्वरूपि । हेलनादरेवा । डलयो रभेदः । भावेऽप्यञ् ।

हेलाबुकः । पुं॰ अश्वविक्रयिणि ॥ इ॰ शब्दरत्नावली ॥

हेलिः । पुं॰ रवौ । सूर्ये ॥ हिलति । हिल॰ इन् ॥

हेलिः । स्त्री॰ हेलायाम् ॥

हेषा । स्त्री॰ हयशब्दे । क्रियायाम् ॥ हेषणम् । हेष शब्दे । गुरोश्च हलः

हेषी । पुं॰ अश्वे । हेषा॰अस्त्यर्थे । व्रीह्यादित्वादिनिः ॥

हैहे । अ॰ सम्बोधने । हूतौ । दूरात् सम्बोधने । इत्येके ।

हे । अ॰ सम्बोधने । आह्वाने । हिनोति । हिगतौ डेप्रत्ययः ॥

हैतुकः । त्रि॰ सर्वत्र संशयकारिणि ॥ यथाह मनुः । नैविद्यो हैतुकस्तर्की नैरुक्तो धर्मपाठकः । त्रयश्चाश्रमिणः पूर्वे परिषत्स्याद्दशावरेति ॥ हेतुद्वारा तत्कर्मसु सन्देहकारिणि । शुष्कतार्किके । यथा । पाषण्डिनो विकर्मस्थान्वैडालव्रतिकान्शठान् । हैतुकान्वकवृत्तींश्च वाङ्मात्रेणापि नार्चयेदितिविष्णुपुराणे ३ अंशे १८ अध्याय । पाषण्डादीनां लक्षणन्तु । भ्रष्टः स्वधर्मात्पाषण्डी॰ विकर्मस्थो निषिद्धकृत् । यश्च धर्म ध्वजी नित्यं सुरध्वजइवोच्छ्रितः ॥ प्रच्छन्नानि च पापानि वैडालं नाम तद्व्रतम् । वैडालव्रतमस्यास्तिवैडालव्रतिकस्तु सः ॥ प्रियवादी पुरोऽन्यच विप्रियं कुरुते भृशम् । व्यक्तापराधचेष्टश्च शठोऽयं कथितो बुधैः । सन्देहकृद्धेतुभिर्यः सत्कर्मसु स हैतुकः । अर्वाग्दृष्टिर्नैकृतिकः स्वार्थसाधनतत्परः ॥ शठो मिथ्याविनीतश्च वकव्रतचरो द्विजः दाहृतद्युतिराष्ट्रोक्षाकृत् हैतुमाचरति । ठक् । फलाभिसन्धियुक्ते ॥ स्त्री॰ हैतुकी ॥

हैमः । पुं॰ भूनिम्बे । न॰ प्रातर्हिमेऽवश्याये । हिमपानीयप्रभेदे ॥ यथा । हिमवच्छिखरात्रिम्योद्वरीभूयःभिःपतति । यत्तदेव हिमं हैमं जल माहुर्मनीषिणः ॥ हिमास्तु शीतपित्त घ्नगुरुवातविवर्द्धनः सलिलमायप्रशाप ॥ अन्ये तु । यो शिलाधूसरितमस्तु समुद्रस्थ यद्घनीभूतम् । पवनानी समुद्रोच्चांतद्धिम मितिकथ्यतेमुनिभिः ॥ हिमन्तु शीतलं रूक्षं दारुणं सूक्ष्ममप्यपि । नतुद्रूषवसेषातनप जित्तं न श्लेष्मफलमल्पाद्गु. ॥ त्रि॰ हिममये ॥ हेमजाते । हेम्नो विकारे ॥

हैमनः । पुं॰ न॰हेमन्तर्त्तौ ॥ पुं॰ मार्गशीर्षे ॥ हिमवाश्रीद्रमय ष्टक धान्ये । यथा । हैमनास्तुहिमात्र

त्यासधुरावद्धवर्चं सद्धृति ॥ त्रि०
हेमन्तसम्बन्धिनि ॥ हेमन्तोत्थे ।
हैमन्तो ज्वरः । अण् । साधुर्वा
। सर्वत्राण्तलोपश्चेत्यण् ॥
हैमन्तम् । न० । पुं० हेमन्तर्तौ ॥ त्रि०
हेमन्तसम्बन्धिनि ॥ हेमन्तभवे ॥ स
न्धिवेलेति० कल्पयः ॥
हैमन्तिकम् । न० शालिधान्ये । षा
समधान्ये० सु० सौ० भा० प्र० ॥
हैमवत : । पुं० विषभेदे ॥ न० भा
रतवर्षे ॥ यथा । नाभेर्दक्षारतंव
र्षं हिमाद्रेस्तद्दक्षिणम् । तेनहैमव
तं नामपरेध्वर्यं वसुद्धयेत् ॥ कुलाद्र
यंशौमेरवसुमेरो : परितोहितदि
ति ॥ त्रि० हिमवतिजाते ॥
हैमवतवर्षम् । न० हैमवते । भारत
वर्षे । यथा । एतद्धैमवतंवर्षम्भा
रतीयजसन्तति : । हेमकूटंपरंयत्
नाम्नाकिम्पुरुषोमतइति ॥
हैमवती । स्त्री० उमायाम् । गङ्गायाम्
। पार्वत्याम् ॥ हिमवतोऽपत्यं स्त्री ।
हिमवतोऽपत्यम् । अण् । ङीप् ॥
गङ्गायाम् ॥ हिमवतः प्रभवतिग
च्छतीति० तत्रप्रथमं दृश्यतइतियाव
त् । प्रभवतीत्यण् । स्वर्णक्षीर्याम्
। पटुपर्ण्याम् । हिमायन्त्याम् ॥ इयं
पीतक्षीरानागजिह्वाकाराभवति
। यथा । हैमवर्णपयस्ताशिमवन्धिम
समभवा । नागजिह्वाकारात

मूलंपाशिनौषधमिति । हरीतक्या
म् । श्वेतवचायाम् । हिमवतिजाता ।
भवाया । तत्रजातइति० तत्रभवइति
वाऽण् । चोरिकायाम् । रेणुकायाम्
। अतसाम् । कपिलद्राक्षायाम् ॥
हैमा । स्त्री० पीतयूथिकायाम् ॥
हैमी । स्त्री० पीतयूथिकायाम् । हैमम
य्याम् । स्वर्णकेतक्याम् । चोरिकायाम्
। काश्मर्याम् । हिमोद्भवायाम् ॥
हैयङ्गवीनम् । न० ह्यस्तनगोदोहो
द्भवधृते० ह्योगोदोहोद्भवं
तत्र हैयङ्गवीनंस्यात्० ह्योगोदोहोद्भवं
घृतमित्यमरः ॥ यथा । नविन्दन्तिनद्ध
रण्येत्व तत्स्याद्धैयङ्गवीनकम् । है
यङ्गवीनं चक्षुष्यं दीपनं रुचिकृत्परम्
। बलकृद्वृंहणं वृष्यं विशेषात्ज्वरनाश
नम् ॥ ह्योगोदोहस्यविकारः । है
यङ्गवीनसंज्ञायामितिह्योगोदोहस्य
हियङ्गुरादेशोविकारार्थेखञ्निपात्य
ते ॥ नवनीते ॥
हैरण्यगर्भ : । पुं० स्वायम्भुवमनौ ।
हिरण्यगर्भस्यापत्यम् । अण् हिरण्य
गर्भोपासके ॥
हैरिक : । पुं० चौरे ॥
हैहय : । पुं० कार्त्तवीर्ये । एकवीरनृ
पे । अपत्यार्थेऽपत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ।
पृषोदरादिः । यथा । हैहयेनहैहया
० नामैकदेशेननामग्रहणात् । हैहया
न्दण्डं कुर्वंन्तपश्यतिगच्छतीतिहैहयोऽ

प्रवृत्तस्यार्थे हेय: । यथा । हेमन्त॰
हेमन्तर्त्तिरदन्यत्र विगच्छतीति हेह
यो विष्णुस्तस्यायम् हेय । देशविशे
षे ॥ यथा । पश्चिमे हैहयास्तद्विम्बे
... ऽयमिति कूर्मचक्रम् ॥

हैहय: । पुं॰ कार्त्तवीर्ये । ह॰ भ॰ ... र॰ को ॥

हो अ॰ विस्मये । सम्बोधने । आह्वाने । हो राम । आह्वयती ॥ डो प्रत्यय: ॥

होड: । पुं॰ तराल्लोवहने । भड॰ ... स्त्री॰ ह॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ नौका विशेषे ॥ न॰ क्षेपणे । चौरधने ।

होडा । स्त्री॰ बालिकायाम् । वयसि प्रथम इति ङपि प्राप्ते अजादित्वात् टाप् ॥

होढा । पुं॰ चौरे । अकारान्त ॥ इति क्वचित् ॥

होढम् । न॰ चौरस्य वस्तुधने ॥

होता । पुं॰ । ऋग्वेदविदि । देवाना माह्वानकर्त्तरि॰ ऋग्वेदविद्वि ॥ अग्नौ देवानां होतेति श्रुतिरग्नौ । होमकर्त्तरि । जुहोति । हुदानादनयो: । नप्तृनेष्टृत्वष्टृहोतृपोतृ इत्यादिना साधु: । तन् विधा ऋत्विग्वानुपसर्गस्य तिरन्यथा ॥

होत्रम् । न॰ हविषि । हवने । हु॰ । हुयामाश्रुभसिभ्यस्त्रन् ॥

होत्रा । स्त्री॰ ऋत्विजि ॥ टाप् ॥

स्तुतौ ॥

होत्री । स्त्री॰ यजमानरूपायां शिवमूर्त्तौ ।

होत्रीयम् । न॰ होमगृहे । त्रि॰ होतृसम्बन्धिनि ।

होम: । पुं॰ । पञ्चमहायज्ञेषु देवयज्ञे । सायम्प्रातर्वह्निये: ॥ सावित्र्यनुष्ठानादौ । हवने । देवतोद्देशेनाग्नौ हवि:प्रक्षेपे । यागपदवाच्य सामान्यद्रव्यत्यागोपरि पादप्रक्षेपरूप व्यापारे ॥ यथानुकल्पयोग्यम् । कट लिङ्गपूर्वोत्पन्नहोताभागिनेयोऽथ विट्पति: । एतैरेव हुतं यत्तु तद्धुतं स्वयमेव होति । हवनम् हु॰ । अर्त्तिस्तुसुहुस्त्रिति मन् ॥

होमक: । पुं॰ होतरि ।

होमकुण्डम् । न॰ सवन्याम् ।

होमधान्यम् । न॰ तिले ।

होमधूम: । पुं॰ नियमे । धूमिहोमन्ध्र: ॥

होमभस्म । न॰ वैहुते ॥

होमाग्नि: । पुं॰ यज्ञाग्नौ । महाव्याधि । महावीरे ॥

होमि: । पुं॰ पावके । पानी । घृते ॥

होमी । पुं॰ होमकर्त्तरि । जुहोति । हु॰ । उत्सप्तदशि होमिनद्वतिज होतेमिनि: ॥

होमीय: । त्रि॰ होतव्यद्रव्ये ।

शैक्यम् । न॰ द्युते । वि॰ शिक्योद्भव्यमात्रे ॥

शैक्यधान्यम् । न॰ तिले । पितृसर्षे ॥

शेरा । स्त्री॰ रेखाप्रभेदे । आख्याविशेषे । यामले ॥ राशिद्वयं ॥ तथाहि । विषमर्क्षे प्रथमा शेरा : स्यु यद्वशेषे : । द्वितीया : शशिनीयुक् व्यत्ययाद्गणयेत् सदा । मेषमिथुनसिंहतुलाचैव कुम्भे प्रथमार्द्धं सूर्यस्य॰ द्वितीयार्द्धं चन्द्रमसो शेरा । वृषे यामकर्क्कं कन्यावृश्चिकमकरमीनेषु प्रथमा शेरा चन्द्रस्य॰ द्वितीया सूर्यस्य द्वयार्द्धः । मासे षड्भेदोपेते स समये चन्द्रभानोस्तु शेरा तिथयः काः सन्तम ॥ साहिद्वयस्यात्मकेश्वाशि । चीयर॰ इति॰ दन्तं समापावस्ति दृष्टि ॥ यथा । चतुर्दशतिशिराभिः शेरां प्रचक्षते पश्चिमाद्दराणा दृष्टिशेराणां विश्वसिकमद्वितवद्विपुराणम् ॥ शैलाति॰ पुत्यतीवः । कुच शिशासं वरयो : । पद्मा यच् पञ्चवा रत्नयोरेकत्वम् ॥

शैकक्ष । पुं॰ त्वचा विनाऽत्रान्नैर्वक्षगमीधान्ये । शैरक॰ इति भा॰ इति पश्चीपप्रसिद्धे । यथा । यवपक्वै : शमीधान्यैः सूपभक्ष्यैश्च शैलकः ॥ इति तद्वोऽल्पानिलोमेद । स फदोषमापह : । भवेद्यो शैक्यायस

चतुष्टयं भवेत् ॥

शैलाकः । पुं॰ खेटविशेषे । यथा । धीतीकानुकरीपापांयथोक्तानां दीपयेत् । शयनान्त : प्रभाते नशय्यासु परितश्च ॥ सुरभार्याविभूमायांयथोक्तामुपकल्पयेत् । स्वच्छम् । सुखं तत्राभ्यसत : क्षियमितासु । एवम् शैलाकखेटद्रव्यमसुख : प्रोक्तोऽस्य पिंषा । धीतीका॰ शुष्कागोमयकारीनिशिश : । इतिचरक्षसूत्रस्थानम् ॥

शैलाका । स्त्री॰ वसन्तोत्सवे शैलिकायाम् । शैलीप॰ भा॰

शैलिका । स्त्री॰ हुताशन्याम् । भविष्यपुराणोक्तोत्सवोत्सवे । अस्यानिर्णयमाधवाल्लिखाम । फाल्गुनीका लग्नपूर्णिमा हुताशनीपूर्वा चनयेक्तुभार्या । यथा तत्तमीसव्यस्मेदृशावाक्यप्रियं कन्यापिपचलितं । सूर्यास्तकालावधि सपूर्णिमाऽधिकोनगाथाश्रयात तदाक्रते । श्रादेचतवस्वन्निताप्तु ताम्रनीलन्दा तिथौ स्याद्भजसोत्सव : शिवे । रिक्तान्विता यद्युता तत्पूर्णिमा नेयास्तमेतद्व्यक्तमेरवाविह । विदिन्तुयज्ञित्यतयानदोपकृतत्यो पर मपरिपूर्णिमा रथ : ॥ ४५ ॥ यचेत्तु । निशीथपूर्वोमध्यरात्रतद्दिमांशुतायनीनयेत्कुर्वीत । विवर्मकीर्गी : ॥

चपुन : पश्चात् समीतज्वलमे• मध्य रात्रत. पश्चात् तस्याक्तिप्राप्त तत् ज्वलनवतस्मिन् । वाथवादिवा दिग्भ्रुत।मनोअग्निसतिपचति : प्रतिपत् वान्तपश्चिमेराज्वलन्तीहस्थि ॥ सूर्य्यास्तेति । यदासूर्यास्तकाल थि : सूर्यास्तसमययावत्पूर्णिमाएव निर्धार्य्येयाश्चयवाक्तयाच ग्रीन• च विज्ञाथाजनाकोमा।हुताग्नौ थात् तदाक्तीयाष्टेसतितज्वलितालहुता ग्नौ॰ लिक्ताध्यात् । चपुम : रज सारेण् माश्चतश्च : ग्रिथेष्यात् । क स्मिन्नन्दातिथौप्रतिपत्तिथौ ॥ रि क्तेति । ज्वलमेषीलिकाज्वलमेरि त्यान्वित।चतुर्दशीयुता॰ उतप- पद्युता प्रतिपदायुक्ता पूर्णिमानीया । रवौसूर्येऽस्तमितेसति• भूइषीलिका याम्• तुरश्चारणेविरिश्चिरुद्रादोषकत्व थात् । कथातस्मिन्यतयाषीलिका यानिष्यमायात् । तथाउपरागयत्न दीपवक्रतयापरिपूर्णिमारवौदोष कत्वादिति ॥ ४५ ॥ इतिश्रो तियिदामरणे २१ ऽध्याय : ॥

चोक्षी । म• सम्बोधने । हुती । पा कारणायाम् । याह्वाने ॥

ही । म• सम्बोधने ॥ पाह्वाने ॥

हीषम् । न• सम्वेदविहिते । उद्गा चादिभ्योञ् । हेतु : कर्मभावयो : ॥ तुषादित्वादश् ॥

धौम्यम् । न• घृते । वि• हिमार्ह द्रव्ये ॥

धौम्यधान्यम् । न• तिले ॥ धौम्यस्तत् दृधान्यस्त ॥

ह्य : । च• गतेह्नि । यातमह । पृ षोदरादि . । ऐषमोह्य : ष्वसोन्य तरस्यामितिनिर्देशशत्पानुमत ॥

ह्यस्तनम् । त्रि• श्वोभूवे । गतेह्नि जाते ॥ ह्योभवम् । ऐषमोह्य : श्व सोन्यतरस्यामितिपक्षे ट्युट्युलौ ॥

ह्यस्त्य । त्रि• ह्यस्तने ॥ ह्योभवम् । ऐ षमोह्य: श्वसोन्यतरस्यामितित्यप् ॥

ह्योगोदोहनम् । न• ऐयङ्गवीने । ह्य स्तनगोदोह : । गोदोह : । गोदो ह : । हस्त• सुप् सुपेतिसमास । ह्योगोदोहाद्भवति । भू• । चच् ॥

हृद : । पुं• अगाधजले । यदपाता लादुद्धमागच्छतिसयतेवसहृद । तस्यजलगुणास्तु । हृदवारिवह्निजन नंमधुरकफवातहारिपथ्यमस्तीति ॥ ह्रादते । ह्रादयव्यक्तेशब्दे । पचाद्य च् । पृषोदरादित्वादस्य ॥ धीरे ।

हृदयह . । पुं• जलशूकरे । कुम्भीरे ॥

हृदाजयेश : । पुं• सरोविशेषे । रैवा खसर• द्र• भा• प्र• । क्षोपद्मा• पु• सहःचोनसा• प्र• । यथा । हृदालया : सुरा : सर्वेतिष्ठानीशा जगद्गुरु : । हृदाजयेश्वरात्प्रस्तुतैरे वपरिशैविसक्तिस्कन्दपुराणम् ॥

ह्रदालयेश्वर: । पुं॰ ह्रदालयेशस्थशि- वे ॥

ह्रदिनी । स्त्री॰ नद्याम् । सरिति ॥ ह्रदा: सन्त्यस्याम् । अतइनि: । ङीप् ॥

ह्रसिमा । पुं॰ ह्रस्वत्वे । ह्रस्वस्यभाव: । पृथ्वादित्वादिमनिच् । स्थूलदू- रेतिसाधु: ॥

ह्रसिष्ठ: । त्रि॰ अतिह्रस्वे । ह्रस्वतमे । अयमेषामतिशयेनह्रस्व: । इष्ठनि स्थूलदूरेतिसाधु: ॥

ह्रसीयान् । त्रि॰ ह्रस्वतरे ॥ अयमन योरतिशयेनह्रस्व: । ईयसुनिस्थूल दूरेतिसाधु: ॥

ह्रस्व: । पुं॰ वामने ॥ एकमात्रवर्णे ॥ न॰ परिमाणविशेषे ॥ यथा । अणुदीर्घंमहद्ध्रस्वमितितन्नदर्देरि तद्रूति ॥ गौरसुवर्णशाके । पुष्पकासीसे ॥ त्रि॰ प्रमाणपूर्वपरिमा णात्॰ न्यूनमनुष्ये । खर्वे । वाम ने । नीचा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ क्षुद्र प्रमाणे । वामने । न्यचि । नीचे । खर्वे ॥ ह्रसति॰ ह्रस्वत्वेना । ह्र सशब्दे । बाहुलकात् । वन्वादि र्वा ।

ह्रस्वकुश: । पुं॰ श्वेतकुशे ॥

ह्रस्वगर्भ: । पुं॰ कुशे ॥

ह्रस्वगवेधुका । स्त्री॰ नागबलायाम् । गाङ्गेरुकिदुग्धोत्तालावाम् ॥ गवेधु सौप्रधते । एध॰ । बाहुलकात् । संज्ञायांकन् । ह्रस्वावासौगवेधु काच ॥

ह्रस्वजम्बु: । स्त्री॰ क्षुद्रजम्ब्वाम् ॥

ह्रस्वतण्डुल: । पुं॰ राजान्ने ॥

ह्रस्वदर्भ: । पुं॰ श्वेतकुशे ॥

ह्रस्वदा । स्त्री॰ शल्लक्याम् । इतिरा जनिर्घण्ट: ॥

ह्रस्वपत्र: । पुं॰ गिरिजमधूकनामके ।

ह्रस्वपत्रिका । स्त्री॰ अश्वत्थ्याम् ।

ह्रस्वप्रय: । पुं॰ क्षुद्रमत्स्ये । पुण्ड्रे । ह्रस्वपर्वे । पोपरी । तृणास्त्र । प्रय: स्मृत: कपायमधिमिरेरक्त दोपजित् । मूत्राभमप्रसादघ्नोऽस्य प्रयोगविशेषतर्हि ॥

ह्रस्वफल: । पुं॰ मधुनालिकेरे ॥

ह्रस्वफला । स्त्री॰ भूमिजम्ब्वाम् ॥

ह्रस्वमूल: । पुं॰ रक्तेक्षौ ॥

ह्रस्वशाखाशिफ: । पुं॰ ह्रस्वशाखामूले । क्षुपे । शाखाश॰ शिफामूलस्तेसा: शाखाधिके । ह्रस्वेशाखाशिफेयस्य स: ॥

ह्रस्वा । स्त्री॰ खर्वायाम् । वामन्याम् । नागबलायाम् । मुद्गपर्ण्याम् । भूमिजम्ब्वाम् ॥

ह्रस्वाग्नि: । पुं॰ चित्रके । वह्नौ ॥

ह्रस्वाङ्ग: । पुं॰ अष्टवर्गस्थजीवकौषधौ । कूर्चशीर्षे । ह्रस्वान्यङ्गान्यस्य ।

ह्रस्वैरण्ड: । पुं॰ रक्तैरण्डे ॥

ह्राद: । पुं॰ ध्वनौ । गर्जिते । श

व्दे । हिरण्यकशिपो : कनीयसि पुत्रे ॥

ह्रादनि : । पुं॰ गर्जितशब्दे ॥

ह्रादी । त्रि॰ सशब्दे ।

ह्रादिनी । स्त्री॰ वज्रे । ह्रादयत्यवश्य म् । ह्रादयत्यसौ शब्दे । पावमयते णिनि : । ह्राद : सम्बन्धयुरप्यस्या इतिवा । ह्रनि: । तडित । विद्यु ति । ह्रादोऽव्यक्तशब्दोऽस्त्यस्या : । इनि : । पञ्चवर्णिती तरे: त्यसिकत्वं यस्याः इतिमत्वार्थे : । शल्लक्याम् । गजभक्ष्यायाम् । सुवहायाम् । न द्याम् । ह्रादयत्यवश्यम् । ह्रादी सुखेच । आवश्यके णिनि : । रस येरैक्यम् ॥

ह्रास : । पुं॰ शब्दे । अभिलापे । ध्वनौ । यथा । शब्दाभिलापोऽस्त्वभिधाऽ भिधानं वाचकोध्वनि : । ह्रास : शु परितश्चेतिसुदाहृतशिक्षायामभेप: ॥ पारवि । ऋषि । यथा । ह्रासस वीयसततंदिनरात्योर्यथाक्रमम् । स न्ध्यामुहूर्तमाद्यान्ताद्ध्रासेदवीयसा समेति ॥

ह्रिवेरम् । न॰ ह्रीवेरे । ह्रीवेरे । कृ॰ धि॰ घ : ॥

ह्री । स्त्री॰ लज्जायाम् । अकार्यकरणभया त्कर्मेतरप्रतिबन्धिकायांचित्तवृत्त्या म् । ह्रीलज्जायाम् । सम्पदादित्वा त्क्विप् । पार्वत्याम् ॥

ह्रीक: । पुं॰ खाद्ये । नकुले । सदृदे वे । त्रि॰ लज्जिते । जिहेति । ह्री॰ । ह्रियोरयखेविरितिकन् ॥

ह्रीका । स्त्री॰ त्रपायाम् । लज्जायाम् । टाप् । खादौ ।

ह्रीकु : । पुं॰ जतुनि । वपुषि । धा सौ । मार्जारे । त्रि॰ अपथस्थे । अपगल्भे । सलज्जे । लज्जिते । जि हेति । ह्री॰ । ह्रिय : कुक्रयलो वा । विस्मान्नयुष : ॥

ह्रीतु : । स्त्री॰ भुवि ।

ह्रीजित : । त्रि॰ सलज्जे । लज्जाशी ले । लज्जिते । ह्रियाजित : ।

ह्रीण : ।) त्रि॰ लज्जिते । सपत्रे ॥
ह्रीत : ।)

ह्रीधीत् । ह्री॰ । ता : । नुदविदो न्दत्राघ्राह्रीभ्योन्यतरस्यामितिनिष्ठा तस्यनोवा ।

ह्रीता । स्त्री॰ लज्जितायाम् । ह्रिय : कर्तरि क्त : ॥

ह्रीवेरम् । न॰ सुगन्धिबाला॰ प्र॰ भा॰ प्र॰ गन्धवस्तुनि । तत्पर्यायोयथा । वा लकंह्रीवेरवर्हिष्ठोदीच्यंकेशाम्बुनामच ति । गुणास्तु । ह्रीवेरंशीतं पाचन त्वग्दोषारवार्तातिसारकासत्रणघ्नं ॥ ह्रीयुक्तवेरमस्य ॥

ह्रेपित । त्रि॰ हिंसकलुषितातिविरे । जि ह्रीयिष्णीत्यमामपयान । पर्याप्त स्यादिनापुगामम : ॥

ह्रेषा । स्त्री॰ अश्वशब्दे । हेषायाम् । ह्रेषणम् । ह्रेषशब्दे । गुरोश्च । टाप् ।

ह्लादः । पुं॰ आह्लादे । प्रमोदे ॥

ह्लादकः । त्रि॰ ह्लादयुक्ते ॥ आक्षपादिभ्यः कन् ॥

ह्लादि । त्रि॰ । आह्लादयी ॥

ह्लादी । त्रि॰ । ह्लादविशिष्टे ।

ह्लादिनी । स्त्री॰ अशन्याम् । वज्रस्यायाम् ॥ ह्लादयत्यवश्यम् । ह्लादिसुखिच । आवश्यकेतिणिनि ॥ शक्तिविशेषे । यथा । ह्लादिन्यास विदाश्लिष्टः सच्चिदानन्द ईश्वरः स्वाविद्यासंवृतोजीवः संक्लेशनिकराकरः ॥

ह्वीकः । पुं॰ नकुले ॥ सर्पदेवे ॥ त्रि॰ लज्जिते । सत्रपे । जिह्वेति । इगु॰ । ह्रियोरपयोर्वितिकन् ॥

ह्वीका । स्त्री॰ त्रपायाम् । लज्जायाम् ॥ जिह्वेति । ह्रीलज्जायाम् । ह्रियोरपयोर्वितिकन् । टाप् ॥

ह्लीकुः । पुं॰ जतुनि ॥ त्रपुणि ॥ मार्जारे । त्रि॰ लज्जिते ॥ अप्रगल्भे ॥ जिह्वेति । इगु॰ । ह्रिय . कुक्रयगोर्वितिकुक् ॥

ह्वौकुः । स्त्री॰ धरित्र्याम् । भूमौ ॥

ह्रेपा । स्त्री॰ हेपायाम् ।

ह्वरणम् । न॰ कौटिल्ये ॥ प्रकौट्य

सिद्धश्रीवभुवनेश्वरयदज्ञानतः प्रोन्मीलच्चरत्न्नमीलिततरां यज्ज्ञानतः सर्वतः ॥ शान्तं निष्कलमद्वितीयममलं सच्चिद्घनं व्यापकं स्वात्मानं सकलाश्रयं श्रुतिशिरः सारं सदोपास्महे ॥ १ ॥ श्रीमच्छ्रीपूज्यपादश्रीमत्कृष्णहरानन्दादिनाथमिश्राणां चरणारविन्दकमलसमीयमतुलं संसारपाथश्छिदम् ॥ नत्वा तच्चरणाम्बुजन्मसुखपूर्णानन्दनाथोमुदे । साधूनां सुधियाञ्चकारसुखदशब्दार्थचिन्तामणिम् ॥ २ ॥ अस्यग्रन्थस्य सिद्धवर्येचैवाखिरीनाम्निग्रामवासितस्यसद्धनीस्वमास्तिकस्य ॥ श्रीसुखानन्दनाथश्रीभूतिशिखरगविताप्रोच्यभूयात्सुगतिभगवतीभर्वानीविश्वनाथयोः ॥ इतिश्रीहरिहरानन्दनाथभारतीशिष्यश्रीअवधूतश्रीसुखानन्दनाथसङ्कलितः शब्दार्थचिन्तामणिः समाप्तः ।

अयञ्च कृष्णसप्तम्यां विदितात्तद्धाङ्कमिति वैक्रमेऽब्दे शब्दार्थचिन्तामणिकोशः पण्डितवंशीधरवाजपेयिनोधिकारेणमुद्रितः

ॐ

तत्सत्

१८१०

(✿—ऽऽ—✿)

अशुद्धिरेषः	शुद्धिरेषः	पृष्ठ:	स्त०	पङ्क्तिः
ऽ ऽ -सुक्	. . . .	१	प्र०	१६
-न	यथाविधयुक्तदेश:	१	द्वि०	१६
-च.	बटप्रसे	१	०	१०
-य	दृश्यते	२	०	१४
-भ	वा।कृत्वा०	२	प्र०	१४
-र्म	विधिर्य	२	०	१५
-ह	व'र्तिपूर्वधि०	२	०	२२
-सं	मने	३	०	२६
-ष्ठा	ज्योतिष्ठोमा०	३	द्वि०	१८
-दृच	शुद्ध ति	३	०	२८
ऽ -दियच	यदिच्छति	४	प्र०	१२
-ष्टी	मूढ़ा[illegible]	४	०	२४
-ष्टा।	यत्नये ता। ज्यो०	४	द्वि०	२५
-दृष्टी	चाम्यभिष्टोदृश्रे शमा	५	प्र०	१८
-या	गत्योपोह:	५	०	२४
-प्रा	शुद्धाय०	५	द्वि०	५
-वि	मोहन्	५	०	१५
-स्तम	स्तोकत्वात्सादि०	५	०	२५
-स्तय	स्तायचकत्वात्सादि	५	०	२७
-र्वे	न्यतस्माभितोन्यवश्	६	प्र०	८
-द्यं	सुयकोदृंनिप्	६	द्वि०	१४
-न्-न्	पक्षदेवानुनमासि०	७	प्र०	१
-च	हविष्योमो०	७	द्वि०	१८
-प	दृष्यतासे	८	प्र०	२
-थ। थः	तृप्तमध्दस्तथमध्दो	८	द्वि०	२२
-मा	यथार्थानुमेवः। पुं०	९	प्र०	२५
-ब	भर्त्मर्त	१०	द्वि०	२४
-भ	यथापूर्न्	११	प्र०	२२
ऽ ऽ यथापुन्	. . . .	११	०	२४
-य। य	माधुर्यदृवे तियमा:	१२	द्वि०	१८
-वि वि	प्रयत्नमग्निनचिद मवि	१३	प्र०	१४
ऽ नियोमो	यनियमियोत्रूयः	१४	द्वि०	१०
-ते	दृष्टौ	१४	०	२२
-शे:	वाप्यो:	१४	०	२८
-स्म	स्वत्यवकीर्तित:	१५	प्र०	१०
-वी	यदीश्वमरीशुक:	१५	०	१४
-वो	क्वे यं चारोच	१५	०	१६
-यो	यीति	१५	०	२८
-त्रि	य'य्न्नूपेत्र:	१५	द्वि०	२१
-श्च मा	ज्योति०भो०प्र०च्छ चारे	१५	०	२५
-प,	दृश्यमान्	१५	०	२८
दृश	दृर्शात्रि	१६	०	५
वि	शुध्दिकायाम्	१६	०	६
-यं	यवमध्य	१६	०	११
-सा	यमार्थमा०	१६	०	१८
-ह	दृष्टायान्	१८	प्र०	८
-छे	विशिष्टे	१८	द्वि०	१५

अशुद्धिलेशः	शुद्धिलेशः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
२ १ -पलद्ध	विद्वत्सा०	१८	०	२०
०ष्ठि	यष्टिलघु।	१९	०	२
-श्च	श्चातोऽस्मि	२०	प्र०	१७
-त	पभिजित्	२०	द्वि०	२
-ह्ना	विज्ञानि	२०	०	२५
-प्रि	यथाप्रियमाण	२२	०	७
-स	सायाया	२२	०	२३
-स्य	तस्येद्विविधं	२४	प्र०	२२
-द्रा	र्त्रिप्रख्यातामिव	२६	०	८
-म-णौ	यामवतौ। त्तौ	२६	०	२१
-थ्	तथादिभ्यीकुम,	२७	द्वि०	१०
-य	मध्वन्ते	२७	०	१५
-त्या	वद्धियुष्यायिविधि सम्	२८	प्र०	२३
-र्व	यावत्सुनिपुर्वं	२८	०	२०
-स-ना	चापकादेशानां	३०	०	१०
द	गुम्फ गुम्फमस्य	३१	०	३१
ती	वीचिर्वेदा	३२	द्वि०	५
यु-ष	पुष्पव्यथारि	३२	०	१५
-ध	शुद्धि :	३२	प्र०	१२
-द	एड : स्वाद्	३३	द्वि०	१८
तुलापि०शब्दे यथाख्यानवन्मुद्रितानपङ्क्तिभ्यः पूर्वमधिकवितथशब्दत्वेस्थिताः पङ्क्तयो नियमेनाहि :		३४	प्र०	८
-प	मुक्ते	३४	द्वि०	४
-पियुतयु	सुपियुत्वत	३४	०	१०

अशुद्धिलेशः	शुद्धिलेशः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-सं-त	संस्कृत०	३४	०	२५
-त्व	तृत्वम्	३५	प्र०	३
-श्रा	पयाले	३५	०	८
-यु :	वपु :	३५	द्वि०	१२
-र्मा-धृ	सुधर्मावधृति :	३५	०	१८
-ष्टये	भक्तोद्धविभुवर्चेव	३५	०	२०
-घ	सम्यग्दर्शनीयार्थे	३५	०	२४
-त पा	विनैवापतयाभाज	३६	प्र०	२
-त्व: भा	तत्त्वप्रसादानुभवा०	३६	०	३
-द्वि	निर्द्वि०	३६	०	६
-शायो०	सिद्धयसिद्धयो	३६	०	७
-त्व	तत्त्वप्रसादि	३६	०	१२
-द	ईश्वरसद्भ्ये।	३६	०	२१
-श्री	पाशोपमर्दनै०	३८	०	१०
-सु	देवतासु	३८	०	२०
-इ	दृष्टयोगिनौ	३८	द्वि०	३
दायिवि	मदायिनी	३९	प्र०	५
-म	छविनाशोदृभौ	३९	द्वि०	७
-सु०	शुभ०	४०	प्र०	६
-य	कोष्ठचतुष्टये	४१	०	८
नी :	मर्माधानस्थाने	४१	०	७
-श्र	मदृशंमोक्षा९	४१	द्वि०	२८
श्रावाय वि	शुद्धाविर्भूति	४२	प्र०	२
सा	साक्षा	४२	०	२४

शुद्धपत्रम्

अशुद्धिस्थः	शुद्धिशेषः	पृष्ठ	स्तम्भः	पङ्क्तिः	अशुद्धिस्थः	शुद्धिशेषः	पृष्ठा	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-मा-न्ति मा	विज्ञानन्तिमनसा, तानपश्यता :	४२	द्वि॰	१	-त	धातुक	५४	०	१७
य :	धर्मभूतानां	४२	०	३	-मौरादि त्वानुलोप	अदिप्रभारादितिश्च प्	५५	प्र॰	२२
ठि । ता	मर्हति	४२	०	१२	-रथ	रथनम्	५५	द्वि॰	२५
न्ति । नि	सर्वन्धिनि	४२	प्र॰	[illegible]	-न्ति	चतुर्थेन्ति,	५६	प्र॰	१५
-नि	निष्टिदिवाम्	४३	द्वि॰	८	-ता	मधुघत्वात्र	५६	द्वि॰	२०
-च	कुचे	४३	०	१७	-त्या	रागीत्यादवयोर्व्ये	५७	प्र॰	२०
-ण	दर्शतयोवमायस्य	४३	०	२३	-ग	अगपुष्ट	६०	०	५
-थ	चतुर्थ्य॰	[illegible]	प्र॰	१५	-पी-च	रक्तपीतञ्च	६१	०	६
-त	नैषाम्नामि	४४	द्वि॰	२	-स्व	शोभसस्य॰	६२	द्वि॰	४
-हो	धरीहोष	४४	०	४	-च	पुष्पसंयुता	६२	०	२२
-त	विमत :	४४	०	१४	-पी	पीतये	६२	०	२५
-स्वा	स्वारयोष॰	४४	०	२५	-द्वा	त्वाद्रीम	६३	०	६
-घे	पार्श्वे	४५	प्र॰	२०	-च २ १	विश्वचुच.रि	६४	प्र॰	१६
-त । श	पत्रश्रि	४५	द्वि॰	१	-आजन्म	रक्तयावत्र	६४	द्वि॰	२
-ख्वे	ह.धे.	४५	०	१६	-च	कषेय॰	६४	०	१०
[illegible]	रक्तपुष्प । पु॰	४७	प्र॰	२	-न्दूच	सन्दूरहरयो	६७	०	१४
-कु	कन्दूरी॰	४७	०	२२	-श्वा	वरन्यशेर॰	६९	प्र॰	२
-कु	कुङ्कुमे	४८	प्र॰	१८	-प	सर्वान्ये॰	७०	०	८
-याद	रक्तवाद्रि	४८	प्र॰	२	-शो	सदर्शोभवद्	७५	द्वि॰	२५
-ध	रथिकार :	५०	द्वि॰	२	-का	मधुरकोमत :	७६	प्र॰	४
-थो	मधिमोचरे	५१	प्र॰	१०	-म	रासवेन्द्र । पु॰	७७	द्वि॰	२
-र्य	दुर्ग	५२	द्वि॰	२८	-ल	तुल्य.स्ता -	७७	०	२७
-दा	स्वयंम	५३	प्र॰	३	-म	नैरामादति -	७८	०	३
-पि	निर्पिण्या॰	५४	द्वि॰	१०	-को	निगदी-	७८	०	२८

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भ	पङ्क्ति	अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठा ङ्क.	स्तम्भ	पङ्क्ति
	मान्त्राचैव -	७९	प्र०	१०	- सू	शुनासो	१०५	प्र०	११
- प्र	मध्याङ्गना -	७९	द्वि०	५	- श्रो	श्रोमयव्य -	१०७	द्वि०	१
- क्ष	मक्षोत्थान -	७९	०	१९	० र ऽ	विरंसु : । वि ०	१०९	प्र०	१८
- री	मन्दिरे -	८०	प्र०	२२	० म् : ।	ियुफम् । म०	१०९	द्वि०	६
- वि	क्षिप्रयुणा०	८०	द्वि०	८	- वै	लाद्वयोदित :	१०९	०	७४
क्षि	महामाचास्त्रेषु	८३	०	१२	- य	समाप्र	११०	०	१६
- र्य	वैविकापुर्य	८४	०	२	- रि	वीमितम् । न ०	११०	०	२५
शि :	राशि	८४	०	२५	- भे	शोभायाम्	१११	०	२०
- शे	परिशोभन	८६	प्र०	१४	- वि	सर्वो । सो	११२	०	२६
व	- समृतम	८६	०	१९	- धै :	वग्निविद्विश्याक्षि दि क्षय :	११२	प्र०	२४
ता०म्	विषताम्	८६	द्वि०	२४	- द्दो	नद्यावनारा०	११२	द्वि०	७
- या	वैययम्	८८	प्र०	२६	- स	वयस्त्रशाविकाय	११५	प्र०	६
- ध्या	दारुन्यैशि	८८	द्वि०	८	- स्त	य कवशा ०	११५	द्वि०	५
विदारू-	विदारैशि	८८	०	२१	य	वहविवाराम्	११६	प्र०	२४
- स्य	धरणिम्य,धी :	८९	०	२९	२ १ सर्वाक्ष	सर्वागकस्य न०	११६	द्वि०	११
- क्ष	शिव०क्षणिका०	९०	०	६	- सु	कारायाम्	११६	०	२८
- प	राजभोगीनम्	९१	०	१२	- ता:	प्रतापयद०	११७	प्र०	१
- त	ततोऽमृत :	९२	प्र०	१९	स्या	पयाप्यादोना	११७	०	२४
- प	वामचं चि	९२	द्वि०	८	- र्ष :	दोर्षा -	११८	०	२
ऽ स्पृद्	कर्तरि-सु :	९५	प्र०	२२	- ष्ठा	षष्ठ्या	११८	०	१४
- मा	प्रदर्श -	९५	द्वि०	२०	२ १ :	०नोधमपि : ।	११८	०	१०
- स्तप	यायन्यपदिशाय	९६	प्र०	२९	सतो	कुर्वते,०	११९	०	२५
- ष्ट	पुरदाष्ट्र	९८	द्वि०	१४	- स्था	स्यस्तो	११९	०	७२
- पु	रापिय-पु -	१०२	प्र०	१९	- प्या	व्याशोमंवपाधाय-	११९		१८
ध्यानुप	शोकिवि वाक्य	१०३	द्वि०	२६	- ट	पाटयाट	१२०	०	१९

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठ	[illegible]	पङ्क्तिः
- न्य	न्य कांदित्वात्कुत्वम्	१२३	०	२२
- श्चि	दोगाप्यांदाग्ना	१२४	प्र०	६
- रे	गोरोचना०	१२५	०	१२
द	दैपविमोचनी	१२६	द्वि०	१३
क्षप	क्षपते	१२६	०	१५
० म	दोम । म०	१२७	०	१०
भिन्न	भिन्नभिन्नदिश०	१२८	०	८
- र्षे	दोमार्थे	१२८	०	११
० ट	दोट् । नि०	१२८	०	२७
व	पिमवर्षे	१२९	प्र०	६
मा न	चमांचनकाल	१२९	द्वि०	८
- द्दो	श्चैढोवो	१३०	०	५
- त्या	मीत्याद्यादिना०	१३१	प्र०	४
० धा	वक्ता । पु०	१३१	द्वि०	२
का	वधा । भोकनी	१३१	०	३
विमृषि	विद्विषि	१३१	द्वि०	२६
म	रोषिष०	१३२	०	१०
त्व	तत्त्वम्	१३२	०	१३
द	दवाद	१३२	०	२८
भि	सद्भिद००	१३३	प्र०	१५
भ०	भा०	१३३	०	१८
० यु ०	तपया । ख्वो०	१३४	०	१२
न्या	हत्य०	१३४	द्वि०	१०
प्य	वैषम्य०	१३४	०	२०
- त्वा	कृत्वा०	१३५	प्र०	१
- त्वा	कथ्या०	१३५	०	७
- त्वा	गुणहत्या०	१३५	०	८
- श्च	दुश्चोविता०	१३५	द्वि०	२०
- श्चे	विश्चे	१३६	प्र०	१२
- ष	चेमि०	१३६	०	१४
ञ	चीयुञ्जे	१३६	०	१५
- यः	पामादित्वाच०	१३६	०	१६
० प	कृष्णयवद् । स्रो०	१३६	०	१८
- वर	भागवत्रम्	१३६	०	२५
- भ्य	दुर्योधनकव्योयाम्	१३६	द्वि०	२
त्व	कस्तुवे	१३६	०	४
य	तथानिर्वतिलात्	१४०	०	७
स	सुतोवार	१४१	प्र०	७
हि	युध्वे	१४१	०	१७
का	दृधिशाप्य०	१४१	द्वि०	८
षु	सख्खा०	१४१	०	१७
श	ययौक्ष्यापर्के	१४१	प्र०	४
स्था	वध्या०	१४३	०	११
- वो	सुघोता०	१४२	०	१४
- त्या	वह्या०	१४४	०	१०
सि	सप्तर्गभि	१४५	द्वि०	१८
स	कपाटे०	१४६	प्र०	१६
स्य	मान्यधारी०	१४६	द्वि०	१३

अशुद्धिपदः	शुद्धिविशेषः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः	अशुद्धिपदः	शुद्धिविशेषः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- क्षि	मेघादिक्रिया०	१४६	०	१८	- द्	छद्मिवायादितिबौ	१५८	०	२२
- स्य	लिम्पन्तौ०	१४६	०	२२	- त्वि	दिग्ध	१५८	०	२५
ईप्सि ते	ईप्सि ते	१४७	प्र०	१२	- ष्ठि	बौद्धोपधि	१५८	०	२८
मि	देवकुसुमे	१४७	द्वि०	१३	- त्वा	प्रत्ययस्पृट्	१५९	प्र०	१
- क्षा०	भा०	१४७	०	१५	- हा	स्वक्षादित्वाद्	१६०	द्वि०	१६
- य -	आदुवरह्यारचक	१४८	प्र०	७	- दुर्ं	सुमंबाधौ	१६१	०	७
- ए	विद्धे	१५०	द्वि०	१८	- स	सुश्रयाद्यावाप्य	१६१	०	११
- त्व	सत्त्वद्युषे	१५०	०	२५	- स	सुखाप्यन्द: । पं०	१६१	०	१७
- त्वा ।	कृत्वापन्या :	१५२	०	२४	- व	सुखापृथान्या स्तो०	१६१	०	१८
- कोपव	दीपादिकोषम्	१५२	०	२८	- स्रो	साब्दे	१६१	०	२८
- घट	मेघविनाम्	१५३	प्र०	२४	- या न्तु	सूतायास्तन्तुः	१६१	प्र०	१५
- म्य	कर्म्ये ... द्धु०	१५३	द्वि०	२९	- त्वे	वाक्येन	१६२	द्वि०	२०
- ह	तिद्युत	१५३	प्र०	६	- त्वौ	वितानेयौ	१६२	प्र०	५
-चा -पै	सत्तामपेक्षितम्	१५४	०	१२	- त्व	वर्तने	१६२	०	१२
सत्स्वक्षित स्यै ति	प्रीदरादित्वात्	१५४	द्वि०	२३	- र्ध	सेव०	१६३	द्वि०	१
- य	मसुरेचया०	१५४	प्र०	८	- ठ	स्वठाम्यत :	१६३	०	१७
० यू	वाङ्कुः । को०	१५५	०	२०	- स्वे	ताकोस्वे	१६४	०	१७
- म	कपस्फौधि	१५५	०	२१	- मा	चाम्यत्वाकि०	१६५	०	१४
- रु	रुद्रकोष्ठन्	१५५	०	१६	० । - म	सोचमन्तु ।पुं० सन्तु	१६६	प्र०	१०
- ति :	छिद्यायछि च०	१५६	०	६	- पं०	सोपसोपन: । पुं	१६६		१८
-वि - तं	प्रमायविनिहतं	१५६	०	२०	- प्प -	यष्टोसिवा	१६७	०	२०
- वि	महिर्ति०	१५६	०	२७	- ष्मि	वसिद्धिष्यादिना०	१६८	द्वि०	२२
वि	विहारादि नियोगे०	१५७	०	५	० ष - ष्ठ	सोपवक्षसार्पुं०	१६८	प्र०	८
म	निमित्तम्०	१५७	द्वि०	२४	- ० वा	सोपः । पुं०	१६९	०	०

अशुद्धिविशेष:	शुद्धिविशेष:	पृष्ठ सं.	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-ष्ट	शुष्ट्र०	१६८	०	२४
-मेः	क्षोभमोषे	१७०	०	२७
-त्या	स्रोत्यत्या दयो	१७२	०	१२
-त्वा	कृत्वा	१७२	द्वि०	२३
-त्या	दृत्त्वोपरि०	१७२	०	२८
-ष्टा	प्रतिष्ठा या-	१७५	प्र०	४
-स्व	तस्य मिति०	१७५	द्वि०	६
-ट्र	ट्रुग्मयङ्गिरथे	१७६	०	१७
-की	धंसकी	१७८	प्र०	१६
-ति	अमतीप्रमिहे	१७८	०	२०
-लो	शुक्ले	१७८	द्वि०	१९
-ष:	पालुषा:	१७८	०	२८
-श्रु	श्रुष्या०	१७९	प्र०	१
-न्	मूलपादेमिथा	१७९	द्वि०	१०
-षा	महारात्रि०	१७९	०	२८
-ष	कुटिलावयवे	१८०	द्वि०	८
-घोषा	वर्णो । पुं०	१८०	०	१०
-व	-वैचाऽवधामा भवान्	१८२	०	२०
-ष	पुष्टोवेति०	१८०	०	२४
-ष्टु	ष्टुदिकायाम्	१८३	०	२
-प	विप्रोषे	१८३	०	१६
-म	भाषा म्	१८४	प्र०	०
-षो	ष्वेतश्रोवित-	१८४	द्वि०	१७
-स	वोषसुखद०	१८४	०	२५

अशुद्धिविशेष:	शुद्धिविशेष:	पृष्ठ सं.	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-ल	षष्ठ वर्जितः	१८५	प्र०	२८
-क्रोधा	क्रोधान्	१८५	द्वि०	१७
-ष्य	पद्मवा०	१८६	प्र०	२
-द्दी	प्रत्यद्दिपक्ष	१८६	०	२१
-म	वध्याधनम् न०	१८८	प्र०	४
-ष	वष्ठ	१८८	द्वि०	८
-	विषी पि	१८८	०	१८
-ता	पुष्पिताः	१८९	प्र०	१०
-र्ष	वक्षशाखा	१९०	द्वि०	५
२ १ -राधा	ध।धारा०	१९०	०	२६
-त्रा	पनुश्रोधे	१९१	०	२२
-प	तवयति	१९१	०	२९
-भ्र	भ्रातरम्	१९२	प्र०	९
-स्या	मनुकन्याया	१९२	द्वि०	१६
-ना	वक्षाद्गमो स्रो०	१९२	०	२६
-प्र०	प्र०	१९६	प्र०	१६
-व	वशीकायाम्	१९६	०	२३
-म	मिश्रेषाणाम्	२००	०	१५
-ट्टु	ष्टुवप्	२००	०	२२
ट्टु	ष्टुवप्	२००	०	१
-पु०	वपुन: । पु०	[illegible]	०	११
-ट्टु	ष्टुवप्	२०१	-	१७
-ट्टे	पट्टे	२०१	०	२२
-पु	वय: । पु-	२०१	द्वि०	१२

शुद्धाशुद्धपत्रम्

यथास्थितम् :	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- द्रा	ययोश्चित्कन्यरि	२०२	प्र०	२
तियोगवि				
आगात्क	सुपीतिय	२०२	०	२०
- णी	हणी	२०२	द्वि०	२२
- त्या	गीतिसुखोपाय यांडी	२०४	प्र०	२८
- वराडका				
हला	पु० लागवेश्वरक्षे	२०६	द्वि०	१८
पि०	पि०	२०५	द्वि०	१
- ह	वध्या०	२०८	प्र०	१६
- श्रो	यश्चिपिलष्ठ०	२०८	०	२२
- ध्यां	कुहुणाध्यासूयन्	२०८	द्वि०	१५
पि०	ष्टिं	२११	प्र०	५
- य :	वर्णसङ्कर :	२१४	०	२१
म	समेय	२१६	०	११
ङ्ग	सङ्ग०	२१६	०	२८
- ता	चपमत्ता	२१६	०	२८
ख	मात्रास्व,णीन्	२१६	०	२८
ष्ट	थेष्ठ	२१६	द्वि०	२८
- त	मन पूत	२१८	प्र०	२
सध्यान्	सध्या०	२१८	०	१२
त०	प्रात सूर्योदय .	२१८	०	१८
- या	कमलाया,च	२१८	द्वि०	७
- र्ण	ण्मिर्दाख	२१८	०	१०
- न०	मध्यीयान	२१८	०	१८

यथास्थितम् :	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- त	वृत्तुसी -	२१८	प्र०	१२
- ना	दन्याम्	२१८	०	२७
- ब	सम्यग्मो-	२१८	द्वि०	१२
वयाया	देवयाया वसिवरै	२१८	०	१८
ध्य	नर्योवर्ज्य	२२०	प्र०	८
य०	स्य -	२२०	द्वि०	६
- त्वदृ	तत्त्वदर्शिना	२२०	०	७
- ण्य	याथिच्य	२२०	०	१४
मं	ससञापा	२२१	प्र०	२०
- थ	प्राज्वेथं	२२२	द्वि०	७
णर	भाग्ज्ञन :	२२१	प्र०	१
- म -	वर्णि : । पु०	२२३	०	१०
त्य - क	पत्ययुक्तास्तितोस्त	२२३	०	१८
चि ति	नयितो तिवनृशेध्य	२२५	०	२०
टा	बीवटा	२२४	द्वि०	५
- वि	हसे,	२२५	०	७
व्यो	त्रैयक्षरे	२२५	०	१६
१२ १ वध०व	यष्ट०	२२७	०	११
यु	मृ यवियुषे	२२७	०	१२
- यू	धाराप्र,पथन्तु-	२२७	०	१४
- ॥ -	॥ सतो ऽ	२२८	०	८
विलतौ	- घॅविनाशकमिरो	२२८	०	१०
आम	प्रधम	२२८		२१
मा	प्रमाथममोमति०	२२८	०	२०

अशुद्धिलेशः	शुद्धिलेशः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भ	पङ्क्तिः	अशुद्धिलेशः	शुद्धिलेशः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- ध्या ऽ	चोद्यादि :	२३०	प्र०	२५	- ति	इति -	२४५	०	१८
-।ऽ ऽ ०	। ऽ०	२३०	द्वि०	२०	- क्य	वाक्याभि०	२४५	०	२०
-खा-या	यथावद्याम्	२३०	०	२८	-भा- ऋ	यादृक्	२४६	०	८
। स	। म० स्पे ।	२३१	प्र०	२३	- र्गा	परोधर्मो	२४६	०	१५
-चौ	वापस्तु०	२३१	द्वि०	८	- त्व	कर्मश्चात्र	२४७	०	१८
- प	दर्पे	२३३	प्र०	१०	- य्	पू.पविर्येवे	२४८	प्र०	२०
- चौ	दर्पे चौ	२३३	०	२१	- वि	प्र.ज्ञापक :	२४८	०	७
- म्याम्	वन्यमपि	२३३	द्वि०	१८	- पं	पौर्वत्व.कुदर्षी	२५०	द्वि०	७
- षु	मध्यषु	२३४	०	१०	प दु	पश्चदुष्ट-	२५०	०	१३
- त	जगविप्यस्यान्	२३४	०	११	- त्वि	कश्चि.यायाम्	२५१	प्र०	१०
- व	वद्यामावेनि०	२३४	०	२४	-त्ति	इति.स्यामे	२५१	०	१२
मिवदा	यदामिदामे	२३५	०	२	- त्ती	इती,	२५१	०	१३
- स्	चौत्साकायाम्	२३६	०	१२	ष	माडचोम : / पु०	२५१	०	२१
- । ब	। पु०कश्चिपिप्यस्यान	२३९	प्र०	२	- घ	यविरोध५०	२५१	[illegible]	२०
- स्,	वाक्त् कि	२३७	द्वि०	१	- ट	दत्कट.हर्षे	२५१	द्वि०	३
- स्त	सं तविज्ञोमाप	२३८	०	१३	- वा	वेदवान्तौ	२५१	द्वि०	२२
स्य	विहङ्ग	२३९	०	२२	- घ	वाक्यदशौ	२५२	प्र०	१०
० ण	वस्त्रवृत्तिनौ । स्रो०	२४०	०	१	- मा	मेत्रादेश यथा	२५२	द्वि०	२६
इ	धापृक्तस्यतिष्ठोम	२४०	०	१०	वास्तु	द्विष्याद्ध : प्र. पूजिताः	२५३	०	२२
० म । म	भक्तनम् । म०	२४०	०	१२	-वा	यपदाश्रिता.याम्	२५४	प्र०	२
- इ	धापृक्तस्यतिष्ठोन	२४०	०	१५	- चा	स्तोत्रा०	२५४	द्वि०	१[illegible]
- ला। पु	अष्टु पवित्रचेतन्वो	२४१	०	७	प- ट	वस्तादृत्वनष्टचन्द्र	२५५	प्र०	६
०। ०।-	वद्गोधःपुं वा। स्व०	२४२ २४३	प्र० ०प	१० १८	- पे	मृदसूत्रे.	२५५	०	१८
- व्द्	कृत्वमर्दितारि	२४३	द्वि०	२६	- ऋ	मरसादृशी	२५६	०	१५

अशुद्धिलेशः	शुद्धिलेशः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
० त	वालाङ्ग : । पु०	२५६	द्वि०	२२
-त्र	पालोङ्ग !	२५६	०	२३
० ऱ्	देव्यवादाक०	२५७	०	३
- सवा	दामयवाग्यमोद रम्	२५७	०	६
० म	म.पठ्रकाम्	२५८	प्र०	२
० यहि	मोयतावृते	२५८	०	१५
० : ० ॥	पयारयवीयपक्षः पचप्रतिपक्षपरिग्र हीतत्वहे.१	२५८	द्वि०	१४
- म	आवकम्	२५८	द्वि०	१०
- ध्य०	मध्यक्ष :	२६०	प्र०	२०
- ढ	दुर्दुहृद्वाविति	२६०	०	१३
- स्वा	वोम्याचाभ्राव	२६१	द्वि०	७
- म्य	भद्राद्यैं	२६१	०	१६
० थ्य	हृष्यथावोर्जि	२६४	प्र०	६
० भ्रा	सम्बिताम्	२६४	०	२०
० द	वाद्वामम् । न०	२६४	०	४
० व	भूपाद्रिगडम्बीधिमत्	२६४	द्वि०	१०
० मो	पद्माम्भो	२६५	प्र०	१५
- म्य	मधोग्याल,त्रावचो	२६५	द्वि०	१२
० ह्रैं	तादिमर्दै,पपाचेव	२६५	०	१५
- म :	तपत्तान्तु,मिरीड्रिमा	२६६	प्र०	१६
चो	यनुरधि ०	२६५	प्र०	१६
० च	चारचय	२६७	०	१९
० वे	पराच्छेदवाक्यात्रया	२६८	०	८
॥ ॥	तत्मोत्तरम्	२६८	०	१२

अशुद्धिलेशः	शुद्धिलेशः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- कि-धि	तक्रिधिकतक्रिधिका०	२६८	०	१४
- घ ७१	तघ.०	२६८	०	१५
- मघ	छेषन	२६८	०	१६
- श्	मक्ष.मालामय	२६८	०	१५
ये। मा २१	पयोद्गमाक्	२६९	०	१८
यये ऽ	वाचये	२७१	०	६
- याचि ॥ ऽ	दोर्षिंकावाम् ॥	२७१	द्वि०	२८
- पप	परिताये	२७२	प्र०	६
वावाव	शुपचापि	२७२	०	८
- रा ति	च्छदिमारात्रिति०	२७२	०	२२
- मौ	दक्षौ	२७२	द्वि०	१२
- ३ मा	। म०यावस्यम.हे	२७४	०	१८
- धा	चरातिः	२७४	०	२६
- - म	मन्दस गंभुवि	२७५	प्र०	१४
० मैं	तम्रक्षमा०	२७५	०	२०
० सृ	मृपाद्रि : ;	२७५	द्वि०	१४
० ये०प	म्लेवप०	२७६	०	९
- थ	थे	२७७	प्र०	१७
० वु	पावुन्मदन । न०	२७७	द्वि०	६
० प	वारटा । को०	२७८	[illegible]	८
- ए	चारापन्न त्	२७८	०	२२
- व	परापार्थे	२८०	द्वि०	१०
० यादि : । को० सम्प्रार्थया	ध्या रचान्यहितम्	१६८	प्र०	५
- ये	मारो	२८१	प्र०	६

अशुद्धिविशेषः	शुद्धिविशेषः	पत्राङ्कः	पृष्ठम्	पङ्क्तिः
- द्	कुक्षिमायाम्	२८१	०	२१
- क्षाः	पर्याप्तिस्थाः	२८१	०	२५
- क्ष	श्रप्यतो	२८२	०	१६
- च	सुख्यानाम्	२८२	०	२२
- च	मेघे	२८२	०	२४
० वो	तीष्म्	२८२	०	६
० व	वाचकाः । पु०	२८२	द्वि०	१४
- स । व	श्रामस्थचल्यादिमैत्र	२८३	०	१२
० ६	वाहृचकर्मी०स	२८३	०	१८
	समायुक्ता	२८३	०	२८
- ए	सामगायायो०	२८३	प्र०	६
- था	हन्दविमल०	२८३	०	१८
- या	लिप्यः द्वितीयश्राचं०	२८३	०	२४
० स	सुरम्	२८३	द्वि०	६
- ति स	ति.सुष्टो०	२८३	०	१८
- मे	भाणी	२८३	०	२६
- षः	समुद्रे	२८४	प्र०	६
० णी	वाक्यं दुर्गम् । न०	२८	०	८
० थ	वालीव. । पु०	२८४	द्वि०	१२
- क्ष	अष्टाकाम्	२८४	०	१८
- म	मुक्तमदा०	२८४	०	२५
- स्व	सकृदादिखाद्य	२८५	प्र०	२२
- स्ता	करात	२८५	०	२८
- द्य	पुष्पल	२८६	द्वि०	२२
- वाद्म	वाक्यमाणायामीय	२८७	०	१
- द्	मामद्रुम०	२८८	०	२५
सः	वाहस्तः । वि०	२८८	०	२
- ष्य	मामुख्येण	२८८	द्वि०	४
टापां चः	मत्ताप्	२८८	०	१२
० ष्टो	वाचिष्ठो । को०	२८८	०	१९
स्ता	०दाहित्याकरण्	२८८	०	२७
- स को	वाहःकोपः पु०	२८९	०	१
त्वि	विविक्षको	२९०	०	११
- च	चान्यमार०	२९०	०	२४
- ए	चहसोवा	२९१	प्र०	१
- पा०	वहुंशादिपीदे	२९३	द्वि०	११
- अर्थय	पयपयपथा	२९४	०	५
- श्च ध	०लकामयस्य	२९४	०	६
- ष्व	मयगाघ्रदे	२९४	०	२०
स्वा	वाह्लोयतोचि	२९५	०	२४
- प	शुक्त ०	२९६	प्र०	५
मायव	यागास्थ्	२९६	द्वि०	११
प	स्वयन्या ०	२९८	प्र०	२५
- र्सो	सर्वोदेश्यार्थ	२९८	द्वि०	१५
० य	वाद्धि । पु०	२९९	प्र०	२
- म	वह्निकदेशेव	२९९	०	७
न्य	मारम्य०	२९९	०	१२
- ख	पावयम्ने	३००	०	१६

अशुद्धिः	शुद्धिः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- ख्य	भाऐश्चुट्	२००	द्वि०	१२
- श्य	फरयुल्यो	२००	०	२६
- ष वि	। क्ष्(?) विश्वेषयी	२०३	०	८
- मा ऐ	ष्टीमाशी	२०३	प्र०	२
- सिं भ ऽ	[illegible]मंडस्यानि	२०४	द्वि०	८
- लि	[illegible] :	२०६	द्वि०	१०
- न्ना	पक्ष विन : । पि०	२०६	०	२४
- न्य	विद्यासबोध्यादूर्मे	२०७	प्र०	०
- वि वि ऽ	) [illegible] :	२०७	०	२४
- ष वा ऽ	प्रतिजारा[illegible]	२०८	द्वि०	२३
- यी।वाङा।	मवोडा३ :	२०८	प्र०	१५
- ख्या	रयस्तृत्र[illegible]	२०८	द्वि०	६
- म	कर्मे श्लोषच्	२१२	प्र०	२८
- व	किवावीपयो	२१३	०	२
- ष्य	कव्यागारे	२१३	०	२४
भ	भूर्जडगो	२१३	द्वि०	१६
ग्र	तस्ग्री	२१४	प्र०	१
- भ	[illegible]तनम् । न०	२१४	०	११
- प्र	[illegible] । श्रो०	२१४	द्वि०	१
- चिग्र	विच्छिन्नावस्था । स्त्रो०	२१४	०	१८
स्य	भस्मागारा०	२१५	प्र०	१८
- दि ग	[illegible]मिकुंचेनि स्यम्	२१५	द्वि०	२
- घो	जनविधो	२१६	प्र०	२८
- प	चातिवस्त्रोपरे	२१७	०	४

अशुद्धिः	शुद्धिः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- ०न०	दिग्धिशम् । वि०	२१८	०	८
- मा	घटामांसाम्	२१८	०	१८
त्व ऽ	तत्वं	२१८	द्वि०	२
- स्वच	स्वयस्वचयितलत:	२१८	०	१०
- द्रा	वोड्रा	२१८	०	१८
- त	तिर्यङ्	२२०	०	६
- प	धात्वर्थो	२२१	प्र०	१६
- प्रो	सौत्राप्यं	२२१	द्वि०	१८
- ष्य	रवि ॥ पतारणेऽ॥	२२१	०	२१
- मि	विसम्बिता: । वि०	२२१	०	२७
- रथी	परपचो०	२२२	०	२८
- स्य	कुण्डसा०	२२३	०	११
- भा	भस्त्रानस्तीपधी	२२६	प्र०	६
- वा	वीवर्द	२२४	०	११
- दृ	लब्धाद्दृष्टीयम कौ –	२२४	०	२४
- त	तितिक्षायु :	२२४	द्वि०	२
- तौष	सरापदेद०	२२६	०	१८
- । -मा	विष्पानैमनाथौ बा०	२२७	०	२७
- टुदुउप नापे	। दृद्धवितापे ।	२२७	०	२६
स्वादिम्य चेति	स्वादयश्चोद्दिनट- साहित्यचेति	२२७	०	२६-
- नै ऽ	स्वं भाद्रा०	२२८	०	२५
- त्वक्ष	मत्पक्षयो	२२८	०	२१
मे ए	यथासिमपूर्व्वक्	२२८	०	२८
- प वा	स्वपचाराणां	२३०	प्र०	१६

अशुद्धिः	शुद्धिः	पृष्ठाङ्काः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- वा	वादिनोऽर्थदर्शदेवि	२११	द्वि०	२५
-त्वा। त्वा।	कस्यायतस्यात्तृत्वे०	२१२	०	१०
पू ६ ता। वा। वा।	देवतामात्मात्मा२०	२२३	प्र०	७
- त्वा	मात्मकाय :	२२७	०	१२
- ह	यज्ञात्कालकर्मणि	२३१	०	२८
- ह	मुक्तिवि	२३६	०	१५
- पो	विपूर्वोद्धात्वीयस्य	२३६	प्र०	५
- च	नियम :	२३७	प्र०	११
-वि.त	त्रिविधत्वयोः	२३८	प्र०	८
- धम०	धर्म०	२३८	०	१९
त। दि	विमोतात्मानि	२३८	द्वि०	१४
- दि	निवर्त्तिविक्रम- स्याद०	२४०	०	१६
- धी	वर्माधविधत्त	२४१	०	२
- व	पृथाद्दो	२४१	०	६
- पत्त्वे	दृधिकरणत्वे	२४१	०	८
:- ना। त्वात्त्वे	:स्मि० नित्यस्त्विविधि ष्टे। निरस्तो	२४२	प्र०	१२
- च	तर्षेत्	२४२	द्वि०	१०
स्या-को	निरस्या। धिकीत०	२४३	०	१८
-रि.	धीह्रिमथी	२४३	प्र०	१४
-जा	ग्राति	२४४	द्वि०	६
- प	विपर्ययति	२४५	प्र०	२
- य	यथा	२४६	०	२८
- ष्टे :	विशिष्टे	२४५	द्वि०	१८
- त-वि	विकल्पितसंविधान्य मी	२४७	०	२५
- क य	तत्सम०यथा	२४८	०	७
- त्य	कस्य०	२४८	प्र०	६
- धं	धूर्तधूर्तिमर्धे०	२४८	०	१६
-विषयस्था।	० ० ० ०	२५०	०	८
- सु	सूरे	२५१	द्वि०	६
- च	विशिविष	२५१	०	३
- श्व। श्व	विविविधी	२५१	०	८
- ० वि०	विमीत : पु०	२५२	०	१०
ऽ सकत्व	तत्त्वबोधेविभवार्थ	२५३	०	१७
- ह	प्रतिदि	२५५	प्र०	८
- श्री	सोतस्थानाम्	२५६	द्वि०	१४
- तु-	दृष्टश्चैतृदेव०	२६१	प्र०	१४
- क	कथाकृत्वथाति०	२६२	०	१६
- च	विविधि। चायत्वे	२६२	०	१७
- ष्ट	विशिष्टे	२६२	०	२३
- ि	विकल्पम् च०	२६२	०	२४
-ऽतिनि	सर्वानिर्विभवतम्	२६३	द्वि०	२०
- ते	तुवर्ते :	२६४	प्र०	२
२ १ तुस	तत्तुयात	२६४	०	३
- नि	सनोमिल्धैर्यानिधिः	२६४	०	१६
० -वि	विहिताः। विविवि०	२६५	०	२
- यो	निपातयोः	२६७	०	१०
- त	यात्रु:द्धेयवत्,	२६८	०	१६
- तं	यातिकस्थापदम्	२६८	०	२०

अशुद्धिलेशः	शुद्धिलेशः	पृष्ठ:	स्तम्भ:	पङ्क्तिः
-सं	सुद्धत०	२६८	द्वि०	२०
-शि	पिशिका	२६८	०	२८
-रय	यशयघाश	२६८	०	१४
-सौ	घपावृसौ	२६८	०	१८
-न्द	थातन्द	२७०	प्र०	२
-ग	०भन	२७०	द्वि०	८
-ष	विषद	२७०	०	१०
-शे	विभावयोर्ग्यो	२७१	०	६
-शौ	शौविकरये	२७१	०	१२
-प	येमार्दे०	२७२	प्र०	११
-पा	भारवाःद्विकपौ-	२७२	प्र०	२०
-ब	ब कोयत :	२७२	०	२१
-य	वार्धि० पुधा०	२७२	०	२२
-स	चम दृढकेपा	२७२	द्वि०	६
-व	मारव	२७४	प्र०	१६
-येय	मध्ये नरद्विशायाम्	२७४	०	२८
-नवी	रयारवनोषवरे०	२७५	०	४
-आयय	विनायय०	२७५	०	८
-य	विशद्दे	२७५	०	१८
-नमि	नमिविमि०	२७५	द्वि०	२६
-तुमन	विमात्सातुमवाफ्या	२७५	०	१३
-भा	पर्वप्रला	२७६	प्र०	२२
-मि-	निम्नयो०	२७६	०	२८
-न ह, न्त्	विनामहनिःविन्त मव०	२७६	०	२८
-स्त	सुस्त	२७८	०	६
-न्या,	घाम्योन्य-	२७८	०	१८
-थ	०विशर्द	२७०	०	२१
पादांशैः	दिशिपादिशर्धि-	२७८	०	२५
-श्रा	निश्रिदिनो । श्रो०	२७८	द्वि०	२६
-ब	निश्वाये	२७९	प्र०	१२
-श्रा	अ.स्पद :	२७९	प्र०	२८
-क	०कुना	२७९	द्वि०	५
-च	मोच-	२७९	०	६
-प	वाषिनीयम्	२७९	०	८
-वि	वीचुस्तुपादतिवक	२७९	द्वि०	२८
-क्ष	सन्धीनान्द्रो०	२८०	०	२२
-त्थ	सुखात्थ्यें०	२८२	०	१८
-त	चेमितव	२८६	०	४
यो	विपुद्धे नेमित,	२८७	०	२
-स	०स्वतुल्य	२८८	प्र०	१६
०:०कांसे	दिवमेषु : पु कांसे	२८८	प्र०	२०
-थम्	ममथम्	२८८	द्वि०	५
-इ	द्रुप शालवाक्षरम्	२८८	द्वि०	१२
-नि	दृष्टार्थान	२९०	प्र	१९
नविनि	निमिवारयोर्योर्वनि भेवे	२९०	द्वि०	१०
-तसो	विपाद्य सत्रोमश	२९१	०	१२
-वचते	समावद्ये नानु०	२९१	०	१८
यो	व्यामयोपितम्	२९२	०	१९

अशुद्धिः	शुद्धिरेव :	पृष्ठे	पत्र	पंक्ति
-थ्	प्रासादवरोयमु॰	२८८	०	१८
-ष	यज्ञादिषु भिद	२८६	प्र०	१०
-प	स्वरूप	२८६	द्वि॰	२८
-त्	०छन्सायरमो०	२८७	प्र॰	१४
-स्या	विघ्नादेवयोरिन्स्रा०	२८८	द्वि०	२२
-भा वो	विभावबोध्यजमेदे	२८८	प्र॰	२०
स्म	सन्निन्तःस्थान्सो	४०१	०	२०
० स्यात्मिनावर्णितस्वपमादे : खलुप चेत् नियोगे ।		४०२	०	[illegible]
न॰-द्रा॰	न॰मा॰चेनापाजित घावनादे ; अन्यार्थे विन्धोगे ह न	४०२	०	२४
०।	विज्ञ्य॰स्तम्भ॰	४०३	द्वि०	११
ह	विष्ठुक	४०६	प्र०	८
-वृ	चविपुषृणीषा॰	४०४	०	२८
-०	कोलनरुर्वा म॰	४०४	द्वि॰	२२
स्य	स्युचेनस्य॰त्रि	४०६	०	२८
-ह ति	वाद्यति	४०७	०	१४
स्र य	सखरूपा०	४०८	०	८
०।	पौतपु॰ष । त्रि	४०८	द्वि०	१०
०गच	०पक्तो	४१०	प्र०	१३
-०भु०	०नं० मृत्युत्यान्	४१०	०	१८
०पुण्डी	०वोदयति	४१०	०	२१
वे	सहु मय	४१०	द्वि०	२
पा चेर	स्वमेदान्वीन्तघे	४१०	०	८
-द	सुपद्यते०	४११	०	३
-वरा	वांशान्	४११	०	२१

अशुद्धिः	शुद्धिरेव.	पृष्ठे	पत्र	पंक्ति
॥वि	दुनिनापास॰ वाद्युम्बरिकोयम्	४११	द्वि०	२८
रा॰म	चौरःप्राप्त स्वतो	४१	प्र०	१९
-व्यवह	चीरोक्ता ०पु०	४१२	द्वि०	१२
०।	पृष्ठ पु० भी०।	४१३	०	६
-मयति	दृश्यति	४१३	०	१६
मो	कोमदीन	४१५	प्र०	४२
स्य	वनस्प ती	४१६	०	७०
स	पुषाराम	४२१	०	२५
ह	तदा सं०	४२४	०	६
पं	दुन्नाक	४२४	०	८३
०१०	दुन्दारनिचार पु०	४२६	द्वि०	११
०१	तथाद् पाकपि॰	४२८	०	७
स्य	दु च पत्रमिमिस्थी	४२८	०	१५
स	विधिमननाम०	४३१	०	१५
-स्य	वायष्ठ ति	४३४	प्र०	०
ष्	कुर्यो ता०	४३५	०	२७
,षुन	सद्धुदने॰	४३६	०	१२
स्य,प	निद्वास्य सुवलिहित०	४३७	०	११
०प	वैद्यो क्ष्ये	४३७	द्वि०	४
-प	स्थिय	४३७	०	५
प	वेद पु०	४३७	०	८
द	पूर्वेदिदेवि	४३७	०	२१
द्विनिसब, 'बध्वेन प्रासया यिने ०ए दंष्ट्र दम्		४३८	प्र०	२
०बे दन्त। पि० निदुरीद्वातर्दि ०१००वेण्ड्र प्रायदु०		४३८	०	४

अशुद्धिलेशः	शुद्धिलेशः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-पे	वेदवर्षीदि	४२९	प्र०	२७
-क्ष	कात्ये	४२८	द्वि०	२०
-।-	वेविनः । वि०	४३८	१	२०
-ष्णो	तन्तुवायद्रव्य ।	४३८	प्र०	१६
-ण	वेशगम्	४३०	द्वि०	१८
-व	वेठन =	४३	०	२२
-त	यथा	४४	०	२०
-ध	विधुरे	४४०	प्र०	११
-य	वेधनमृदिका । स्त्री०	४४०	द्वि०	७
-पा क्ष	वेधनम्या विद्यालता०	४४०	०	८
-द्वे	अधवेदपारमूर्द	४४१	०	११
-क्ष	वैश्वानरस्य	४४२	प्र०	१
-ष	येकाग्रम् । न०	४४२	द्वि०	१७
-क्ष	श्च द्वि	४४४	०	१०
-ष्या	शप्यकाo	४४४	प्र०	११
-कृ ष्य	न कृपष्यौति०	४४४	०	३०
षा	नव्यकप	४४४	०	२८
श	वो०सम्यक्	४४४	०	२०
पावृषि०	वार्किम	४४८	०	२१
-ते	वाक्यकृतो०	४४८	०	३
-न्य क्षा	सूर्यमरजा२रे :	४५	०	२०
म	मन्वेत कथन	४५४	प्र०	२१
-से	मेविक्ते त	४५०	प्र०	२७
-वा	पक्षाद्यो	४५	द्वि०	३
-इ	विपर्ये	४५०	०	२७

अशुद्धिलेशः	शुद्धिलेशः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-श	द्विविधाद्यभावः	४५६	प्र०	२७
-म	मूर्तिकम्प्रि	४५७	द्वि०	१८
-व	पुनरायानस्मये	४५८	प्र०	११
-च	वेदस्येः वि०	४६०	प्र०	७
ता मृ	तृष्णाजनताश्रम्	४६१	द्वि०	१
-ष	मूर्तिर्यद्वि०	४६१	०	१५
-र्श	वेदवेत्त	४६१	०	२२
-ई-वि	२ विश्वसमविता	४६२	प्र०	२
० पा	व्यवहः । पु०	४६२	द्वि०	१
-म	व्याहती	४६३	प्र०	२१
० श	अतिरिवस्वामिः । स्त्री०	४६३	द्वि०	११
गा	शवकर्मोक्ष भोक्तो०	४६४	प्र०	१५
०प	श्रवेतः । वि०	४६५	०	२८
-११ए	विद्याधसारसम	४६६	०	२
-य	श्रीयस्यार	४६६	०	१५
-व्या	शाल्यापारे	४६६	द्वि०	१७
-श्या	शरिष्यासरवरवे	४६६	०	२८
-श	शोधाले	४६७	०	२
० शा	श्वसेनाः । वि०	४७०	प्र०	१४
-बि	पदोमश्रेष्ठो०	४७०	द्वि०	१२
-य	षडोवते	४७२	प्र०	४
-प	पादादय०	४७२	०	१८
-क्षा प	निन्दाशि.व्यवस्या०	४७२	द्वि०	२४
-षि	हिरोषेषके	४७४	प्र०	२२

अशुद्धिविषय:	शुद्धिविषयः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- म	उपाधिर्भवेत्	४७५	द्वि०	१
- धि	अनधिगादेय	४७६	प्र०	२०
- य	संघयुक्तः	४७६	द्वि०	७
- प्रा	प्रतिष्ठोगिता	४७६	०	१८
० प	व्याप्तः : वि०	४७७	प्र०	१०
-व्या-मि	व्याप्ता मि०	४७७	०	२०
- वि	विषये	४७८	द्वि०	२६
० प ऽ	व्याकूतः । पुं०	४७८	प्र०	१४
- व्यवच्छ	व्यव्याति	४७९	०	२४
- स	संस्तारी	४८०	द्वि०	१६
- षे -	कर्षे	४८०	०	२२
- पू-च	विपूर्वद्वती०	४८२	प्र०	५
- च	चवर्णे०	४८२	०	३
- क्षु	गीतावस्थान्	४८३	०	४
- स	षष्टिकाचे०	४८३	द्वि०	१०
- य ।	पाँआन्	४८४	द्वि०	१२
- ह्र	नाचरितोऽपाश:	४८४	०	१३
० म	मान्यस्तोमः । पुं०	४८४	०	१८
☞	यथर्गीःउमायितः			
०।-च ऽ	समुद्र । च० यन्तार रपि	४८८	प्र०	१५
- म्परवि	कन्यादिम्यो	४८८	०	८
- न्	कमान्	४८८	०	११
- नं	धीवतः	४८८	०	११
- य	संयुक्तः	४८८	द्वि०	२५

अशुद्धिविषय:	शुद्धिविषयः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
	सृष्टचाङ्के	४४८	०	२८
- क्व	सद्द्वा	४८८	प्र०	१०
- निः	नरोऽभिरूपः	४८८	०	१८
- सः	हुतातपत्रः	४८८	०	२८
- श्र	पादावशिष्ट	४८८	द्वि०	७
- च	खिचरः	४८८	०	१८
- सो	योवनस्थासौ	४८८	०	२८
- न्य	पतन्यास् ।	४९०	०	५
:- ष्वे	पश्चाऽऽदर्शमादिष्य प्र	४९०	०	२५
- र स्रो ऽ	रत्नश्री	४९१	प्र०	१६
तँ वाणि	नियन्तुँ नियारयितुं	४९१	०	१७
- य	तद्वाच्य	४९२	द्वि०	५
- ई	वेदव्येयं	४९२	०	२१
- धैः	ऋतीवुधैः	४९३	प्र०	४
- त्	सत्याग्	४९३	०	१२
- या	श्रोपास्येति	४९३	०	२८
-शीनीय	होमीयकर्मकत्	४९३	द्वि०	७
- श	संहारकोरकः	४९३	०	८
२ १ दे म	अमन्देतपरायणम्	४९३	०	१७
- प	श्रोपास०	४९४	प्र०	१०
- र	परज्योतिरोमिति	४९४	०	१८
- ति	विधानागामिनौ	४९४	०	२४
ड्रारो-घ	चड्डरोऽथाच्यनयाचैव	४९६	०	२
- ग्र	पुष्णुनपादपे	४९६	०	११

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठा:	स्तम्भ:	पङ्क्ति
-ये	प्रश्न: पर्शं योख्या	४८६	द्वि०	२
ङ	चाप प्रयोग:	४८७	०	८
२ १ -ष्टदि	यःख्यापयरश्चितत्वौ	४८८	प्र०	१
-श	प्रद्युम्न्यो लिश	४८८	द्वि०	२७
६ -भवति	यामान्नोवतिश्रेयस्य	५००	प्र०	८
-णा	सुष्य	५००	०	२८
-मुष्ना	मुषामान०	५००	द्वि०	२४
-ती	भिपिपोरसते ०	५०१	०	७
३ -॥ प्रश	॥ प्रष्ठः !	५०१	०	१२
० चो	प्रथि: । च्यो०	५०१	०	१८
-ए	मध्यमपुरुषे	५०२	प्र०	२१
-श	मॉत्पवे ॥	५०२	द्वि०	२४
-ध°	प्राकाररचार्थे	५०२	०	२२
-म	गुणदोषविधिषे	५०१	०	२८
०न्द :	मात्वाद: । पु०	५०४	प्र०	१
-भद	लिमँबॅ रोपन	५०४	०	१२
०)-	प्रतथा]पु0	५०४	प्र	१६
-स्पी	पयस्वी	५०४	द्वि०	४
-श्रुप	पाश्रुतीश्रुपा	५०६	०	६
-जि त्वा	र:जिमत्वात्	५०७	प्र०	१८
-दे-च्छ	देवच्छन्दे	५00	द्वि०	४
-त्या	यमुन्यायेति	५०७	०	१२
-द्र:	इन्द्र:	५०८	०	२
-त्व	निभँस्पॅगे	५१०		५

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठा:	स्तम्भ:	पङ्क्ति
-या य	निर्व्सलात्दुत्पत्ति :	५११	०	१४
-घ	श्रामवाक्ये,	५१२	प्र०	२
-ति-ब्य	स्तुतिर्यञ्जनित	५१२	०	७
क्ता	तत्वात्पयो-	५१४	०	१४
-य	मघ्रःढिपु	५१४	द्वि०	१
-टो	पठेशुचक्रिया	५१४	द्वि०	४
-द्द	प्राप्द्युमास्तन०	५१४	०	१४
-मौ	गौती	५४१	०	२४
टा	जिह्वायाम्	५१५	०	३
-ष्य	मास्यति	५१६	०	१२
० च	प्रमृत्त : पु०	५१७	०	३
-य	कर्णे स्तुद्वा	५१८	०	२५
-ता	सँ पातवे	५१९	०	२७
+म्	०समन्	५१८	द्वि०	१३
-य	सुवादेश:	५१८	०	१७
-कल्	प्रतिकृत्वय	५२०	प्र०	२२
-दि	सम्यगरिथिम्योक्ष:	५२१	०	१६
-स्वी	पक्षोद्दिषय०	५२१	द्वि०	१५
-म	मम्यर्थार्थे दा०	५२२	प्र०	२४
-न्व	भेदावदर्षि इत्व०	५२२	द्वि०	२२
-१-॥	॥ ११ ॥	५२३	०	२४
२ १ -रम	दरयत०	५२५	प्र०	५
२ १ -रपू°	यपूँ रसदिर्पप	५२५	०	७
६ निदि ३ द आपत	०0 ०0	५२६	०	२६ २

अशुद्धिविशेषः	शुद्धिविशेषः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
२१ चक्र	चक्रवर्तिन :	५२६	द्वि०	४
॥- म	। मर्दित । मनगतौ	।२७	०	१६
० य पा	शशरपादप ः पु-	५२७	०	२८
× स	यसुन्	५२८	०	१८
- स्रौ	धनास्रौ	५२८	०	२७
- दै	नरेन्द्रोपदिश्यात्	५२८	द्वि०	२६
- । स	मवति	५३०	०	२८
० स्ता	मस्ताः : । पि०	५३१	प्र०	१
- सा	मसाक्षो ०कृषा	५३१	०	६
६ -मिदिदा	भेदात्	५३१	०	२६
- भा	मानमाके	५३२	०	२७
- ना	सूत्रं सूत्रकारैः	५३२	द्वि०	४
- र्षा	वर्षांसि	५३२	०	२१
२१ - दक	वर्णस्वकरणे०	५३३	प्र०	२७
- क्ष	मारूपादीप	५३३	द्वि०	२७
- स्वय	नीचत्व	५३४	प्र०	१
२१ - पंच	मध्यस्तम्भम्	५३५	द्वि०	१
इ- ख	इ । परावल	५३५	०	१
- मा	समाप्यानन०	५३६	प्र०	१२
श्री	श्रद्धीत	५३६	०	१८
- स्व	गुरुपद :	५३७	०	१०
- दा	वद्ध	५३८	०	३
०ताम	मानमानन्तु । पि०	५३८	०	१०
- दा	सामान्यात्	५४१	द्वि०	२०

अशुद्धिविशेषः	शुद्धिविशेषः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
३ -द्विविधा	शाद्विधा०	५४२	प्र०	६
- मा	काञ्च । वामिति	५४२	द्वि०	१
- र्गा	गारदीर्षोम०	५४५	०	२१
० म	मं मंरः । पु०	५४५	प्र०	२०
। दा	काहाट०	५४६	०	२२
- श्च	श्चति	५४६	द्वि०	४
- स न्तु	पर । सतन्तु	५४६	०	१८
६ - सभवं	६ स्तावर्णं. सर्वमान्ना । र्धश्रीविद्रा.	५४६	०	२०
- ना	शाश्वमास ०	५४६	०	२४
- हदा	हारवती	५४६	०	२८
० स्थि	मानास्थि : स्रो-	५४८	प्र०	६
०। वि	मानानौ (स्रौ विद्या र्थिम् ॥	५४८	०	११
- सू	मामासृग : पु. सृगाक्षी॥	५४८	०	१२
० स	मीमांसावदपिना.	५४८	०	७
य	यथा	५४८	०	२८
० प	पवीक्षित	५४८	द्वि०	४
- ति	मूर्धं धृसि.	५५०	०	१७
६ कथपि	श्लथयिष्यत्यपि सृ	५५१	प्र०	२५
०क्षि :	याच्ञ : पि०	५५१	द्वि०	२३
- इ	बाहुल्यात्	५५०	प्र०	२६
- की	मायकी	५५२	द्वि०	१
- र्दी	वर्दैया	५५२	०	१२
- रेव	पौरजानानां०	५५१	प्र०	१०
- ध्य	वद्दीव०	५५२	प्र०	१४

अशुद्धिर्वि स्थ:	शुद्धिलेख:	पृष्ठा सू:	स्त म्भ:	पङ्क्ति:	अशुद्धिर्वि स्थ:	शुद्धिलेख:	पृष्ठा ङ्कः	स्त म्भ:	पङ्क्ति:
- न :	कथ्यतेऽत्र :	५५३	द्वि०	१५	- ० स	शिवभट्टारक :| पुं०	५६८	०	२६
- श्रि	युक्तकल्पिता	५५५	प्र०	१	प्र	ऽमयामुवाच ०	५६८	द्वि०	२१
- शान्द	सन्दिग्धा०	५५५	०	८	-|- च	पत्रपत्रदंष्ट्राभि००	५७०	प्र०	१
० ।- प	पाखतत्त्वस्त:| वि० पर० ऽ	५५५	द्वि०	१	ऽ ०शिवपा	शिवाटिकायां	५७०	द्वि०	२१
- सस	स सृतेस्यात्	५५६	प्र०	२८	- य	याप्य.याति	५७१	प्र०	१७
-। च	शाविते	५५६	द्वि०	४	।० शिव	संज्ञायांकन्यश्वि०	५७१	०	२०
- प्र- ह	सहविपर्तिविधी०	५५७	०	२०	- म अ०	मह्यपर्तिविवितिरिव	५७२	०	२३
र	रामायस्याम् ।	५५७	०	२८	- श्रा	यत्तावधायद्दास,१०	५७३	०	८
ऽ -म्यायाम	वयपाम्याम्	५५८	प्र०	१२	ऽ - करवे	यन्य वपिपु	५७५	०	१
क्ष	शान्तिस्थे	५५८	०	१८	- द्द च	विश्वियपसाद०	५७५	०	८
० धा	सिद्धायाम् । न०	५६०	०	१४	- घ	सिधिचाप्राधि	५७५	०	१४
- य	शान्तिविटक०	५६०	द्वि०	११	- व	कपूरे	५७५	द्वि०	६
० ख	कल्पत्र,लिपालते	५६१	प्र०	२१	- पा|प	मृगमृगाक्ष	५७५	०	१२
प्र	पयोगतम्	५६२	द्वि०	११	- भ	वायुभक्षः	५७६	प्र०	१७
० ता	नायाक्	५६३	प्र०	३	० शो	शीतश्च्म:|पु०	५७६	द्वि०	३
ग्न	शिश्नाङ्गनाश्च ०	५६४	०	२	- त	शीतार्तं ।	५७७	प्र०	१
० ऐ	गिरीरथ:|पु०	५६६	०	१०	- न्द	दृष्टो	५७७	०	५
० वी	पर्यायो ०	५६६	०	१८	- ष्ट	वेष्टो	५७८	द्वि०	७
ज्ञ|न	लायपानाश्च	५६६	द्वि०	१८	- व	दुःशायस्यो:	५७९	०	१२
- ष्ठ	गीते	५६७	०	१८	० घ	यौग्म् । न ०	५७९	०	१८
ऽ - पत्र	-गानवक्त्रम्	५६८	०	२०	ऽ खता।म्	काफस्यम्	५८०	०	२७
त्य	सह्यापोठित०	५६८	०	२	-।- स	। यौवनम्	५८०	०	२८
सं	पशुक्रवेदित्र वित्र	५६८	०	१०	स	वक्रे	५८१	०	६
द्व	स.र्वन्ति	५६९	प्र०	१५	- घ	कर्षे	५८२	०	१२

अशुद्धिचिह्नः	शुद्धिचिह्नः	पृष्ठाः	स्तम्भः	पङ्क्तिः	अशुद्धिचिह्नः	शुद्धिचिह्नः	पृष्ठाः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- सु	सुग्रीव •	५८३	•	२२	- स्व	सखापूर्वकस्वाशु- भ •	५९४	प्र•	६
० म	राजकृष्णा। पि•	५८४	प्र•	१०	•पु• सु•	मूल.[illegible]	५९४	•	१०
- सा	मद्रमघ्नोप्सा :	५८४	•	२७	- यस्य	पृ.करस्य.च	५९४	द्वि•	१९
- पा	तिष्यास्म	५८४	•	२४	- प•	कालस्वरूपय :	५९५	प्र•	२०
- ल	तत्कुलसमुखे :	५८४	द्वि•	३	स्व	कलयित्वा	५९६	द्वि•	१६
- ध	समातो द्वा	५८४	द्वि•	१३	स्थस्य	यो।ज्ञाया•	५९६	•	१५
- द	निगुणात्	५८५	•	१८	मा	मुदितमभावयित्म्	५९६	•	१५
- म	गावापत्र	५८५	•	२६	- म्र	सिमिकातीयावास पियाङ्ग•	५९७	•	१७
- व	सवर्णे	५८६	•	२८	- ष्ठ	ष्ठं	५९७	प्र•	१७
स्व	शुद्धि	५८६	प्र•	७	टे	तिलोवटे	५९८	•	२
पाश्च	चैक्तसर्वपा।पाण्डवाश्वमेध वे त	५८७	प्र०	३	मे •	[illegible]	५९८	•	५
- श	शुभ्यनि	५८७	•	१८	- कि	धामविस्तर्ष.	५९८	द्वि•	५
- सा	समस्तासूप :	५८७	•	१८	- व	युग्र्दैी	५९८	•	२०
• म	स। मम्मूपका पो•	५८७	•	२६	- द	सरिद्र.दुर्वपिधि	५९८	•	२१
द	दृढ्ष कुलोद्भव	५८८	द्वि•	८	स्व दा	महाभिशाधादिथे	५९९	•	२२
- स	व्योमगङ्गा	५८८	•	१७	- य	कीबू	५९९	•	१०
वे	भरेत्	५८८	•	२४	• म	मूषकुपु •	६००	द्वि•	६
भा नि	भवप्रभगोभुंब	५८९	प्र•	२०	वि• शु	शुभाश्वधारिणि	६०१	प्र०	४
च	चैमवरे	५८९	द्वि•	३	या	दुर्गायाम्	६०१	•	६
- ख्या	कृष्यायाम्	५८९	प्र•	६	- श	गृध्र के	६०१	•	१२
नि	श्रीहरिष्यो	५९२	द्वि•	१०	० पु	पु ०	६०२	•	११
- न्द्रे	भनान्द्रे पिपिने,	५९३	•	५	- प	पुण्याति	६०२	द्वि•	१०
या वर्ग	मानावासकशद्वद्यु	५९३	•	१७	- दा	पवमानके	६०४	प्र०	२१
० व्य	म्प्यास्य।पु०	५९३	•	११	स्व विद्रु	दुर्ग योद्धाप्रादिन्	६०४	द्वि•	२८

शुद्धाशुद्धपत्रम्

अशुद्धिरेषा	शुद्धिरेषा :	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- क्षे	कर्तरिक्षे	१०४	द्वि०	४
- तं	संख्यास्तीति	१०५	०	१९
- म	येपसंक्षिता	१०६	प्र०	२०
- ६	१७६	१०६	द्वि०	८
म	मानोरूपत्वात्	१०८	०	८
-मम् । स्य।	मथादिभ्यचतिष्टक	१०८	०	२५
- मि	शेगविभृगेण०	१०७	०	२७
० म०	पृ०	१०८	प्र०	५
- सु	मोक्षीधुक०	१०८	०	२८
- प	स्थपासिनराघव	११०	०	७
ऽ च मेयाव	पुत्रपशीयतीति	११०	०	२० २१
- । मि	गुणभिः	११०	०	२१
- म्य	चतुकम्यां	१११	०	१
- श्च	वोक्षिताश्चे	१११	०	६
- ण	मेपृथर्वणयोः	१११	०	१६
० त	मोचिताश्म् भ०	१११	द्वि०	१२
- ष	संयोक्षि०	११२	प्र०	६
- मे	मोहि०	११२	०	७
२,१ - नैभ	रक्षप्रभनैवायाम्	११२	०	१०
ऽ भइपमाव पुचे	पमनुदक्षस्वेति टक्	११२	०	११
- मा	मोक्षधारवे	११२	०	१५
- तैदि	कर्मक्षिप्रः	११२	द्वि०	१२
ऽ चादिदि ऽ	विष्कमूभादिप्र०	११२	द्वि०	२६
- रम०	सधोरः०	११३	प्र०	१
ऽ चानोव च्च	मध्योपायनोव्य लेति	११३	०	२८
- ग्वेः	रयाख्याद्वैः	११३	द्वि०	३
- चे	पिकछाये ता	११३	०	२९
- स मि	मासनमिति	११३	प्र०	६
- त	क्षोतमचे	११४	०	१४
० यो	योकम् । म०	११४	०	१८
- म	युक्तायाम्	११४	०	२९
- शे	वासोऽभिम०	११४	द्वि०	१५
- स्व	सक्षसांस्वो	११४	०	२६
३ - यवव	यययर	११५	प्र०	११
- बो	युग्गोपुरडोपद्धि०	११५	द्वि०	२१
- स	नाथवो	११६	०	१४
० खि	मीखि वा । पु०	११७	प्र०	१०
- स्य	यस्तपदम	११७	०	१२
- मा मः	मोपिटीमामनामस	११७	०	१०
- ।-वि	।व्यामतमस्याखि ।सिधा०	११८	द्वि०	१२
- क	कोक्षिकायाम्	११८	०	१४
- घ	घनाघनम्	११९	प्र०	८
- वै	सर्वेक्षाख्यनपवान	११९	०	१०
- च	तच्चेन्वे	११९	०	२२
- या	प.यौरे	१२०	०	१४
ऽ - वर्ण	तद्वचेत्रे	१२०	द्वि०	२५
- रा	करे	१२०	०	२७
- मा	म्याष्य,याख्य	१२१	प्र०	५

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	[illegible]	पङ्क्तिः
- स्या	सम्यातिरत्नपि	६६१	०	२५
- प	मण्डूकपर्णपयोर्म	६२१	द्वि०	७
- ति	पनिग्धर्वा	६२२	०	१०
- स्य	मध्यतात्समर्थ०	६२३	प्र०	२८
- ह्रा	बकेद्रादग्धो	६२३	द्वि०	१५
-:म। इ वि	पतितोऽयमीशमविष्ट माद्वि	६२४	प्र०	१०
- श म्	शमम् । म०	६२४	०	१५
- य	द्रवियाव	६२०	द्वि०	८
- द्य	पाद्ये	६२७	प्र०	२८
ऽ तूवथ	केचित्तूनमित्यग्नि	६२६	०	२५
- श्य	निवयमश्य०	६२६	प्र०	१८
ऽ -भू यामा म	भूतायामविद्यायाम्	६२७	प्र०	२०
- ह्रु	चन्द्रे	६२८		५
- द्व	शुद्धबाधा	६२८	०	१२
- गि	समप्रायिनो	६२८	द्वि०	८
ऽ - धो	ह्रियथोनाधि	६२८	०	११
- श	शद्पक्षे	६२८	०	२८
- ध	ग्रन्थार्थात्	६२८	तृ०	२
- र्षा	समर्थः	६२१	द्वि०	११
- नू	योऽनोमीप्रोक्त०	६२२	०	१६
- स	गोक्तत्वम्	६२२	प्र०	१०
- श्र	सिद्धान्येद्रो०	६२३	०	२२
- पु	मूर्च्छवितुमिः	६२५	द्वि०	१६
: न।	०त्वाविनिधनुष।	६२६	प्र०	१६

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	[illegible]	पङ्क्तिः
- भ्य	मन्वन्तराणि ।	६२६	द्वि०	२४
- चि	ययो नूद्दुधि०	६२८	०	१
- चि	भूद्धि वस्त्रे	६२८	०	४
- चि	मोक्षोऽस्यतत्स्वर्धिनो	६२८	०	१३
- न	प्रमने	६३८	०	१०
- ट	पतिपाद्का	६३८	प्र०	१२
- श्वा	निम्बमा०	६३८	प्र०	२८
- था	मायाम्बु०	६३८	द्वि०	१
- तां	क्षिरतां०	६४०	प्र०	४
- र्ष	वियर्थमधुर०	६४०	०	८
- ष्यै	श्रीदीपना०	६४०	०	१५
- ष	सर्वोते	६४०	द्वि०	२८
- श्रो	सत्योनापमर्षि०	६६४	द्वि०	८
- श	शुद्धमातय :	६४१	प्र०	८
श्य	कल्पतव :	६४२	०	२०
- च	वामैयक्षा	६४२	०	२२
- न	गुन्वकर्पी	६४३	०	२४
ष्य ठ	कथ्यपतुर्दशो०	६४२	द्वि०	१
न्मति	वेदोऽशुप्तिर्दैवा	६४२	प्र०	११
- वे	संवृत्रेति०	६४३	तृ०	२५
- नं	मितिनिर्देश्या०	६४४	प्र०	१५
- ग	मृतवेन०	६४५	०	८
- र्षम	०र्पेशमप्रत्याम०	६४५	०	२१
- र	मोषकुठारः । पुं०	६४५	०	२०

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः	अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- श्वा	श्वेतया श्वो०	६४६	०	८	-सम्बार्थं	यात्रासनमप्र सुखार्थं यानम्-	६५७	०	८
- ग	श्वेतद्रुति श्वो०	६४६	द्वि०	८१	- पि	विद्यतिशा	६५७	०	२०
- ट्टी	चेतिमा	६४६	०	१७	-ना स	द्विवेमाखमासेवा	६५८	०	१५
-दे पुष्प	स तापुष्पक : । पु०	६४६		३	लि -	सं श्रमदृक्षसाध्यो	६५८	०	१८
- या	याद्वाश्व-	६४७	प्र०	६	यवन	वयनवति	६५८	द्वि०	२६
- श्रय	श्रुतिनाश्रुति	६४८	०	१५	पु -	,ा ३ ,	६५९	प्र०	४४
- द्य	शुद्धातर्दिकाम्	६४८	०	२६	- ष्टी र	अन्यो रथे	६६०	द्वि०	२८
- म	श्वेतपर्ण : । पु०	६४८	द्वि०	१२	- ष्ट्र	आचशुद्धाभाव :	६६०	०	१८
- धी	श्वेतदूर्वाम्	६४९	प्र	२	- त	चोलित :	६६१	०	४
- भा	” निमाङ्कराम्	६४९	०	१०	स-	स योगस्यति	६६१	०	१०
द्वये	रुद्धे	६५०	द्वि०	१५	+रं -	तारकाक्षिस्वादितप्	६६२	प्र०	१९
- वि	चतुर्दिवति	६५०	०	२०	। धातिलासितप् । / ०००		६६२	०	१४
- ट	मर्टवदनि	६५०	०	२०	स्त्रियु	स्त्रीद्वयस्थितो	६६२	०	१७
- पा	मापमत्तीताद्	६५०	०	२८	ग्रि	ग्रसत्योतित् -	६६२	०	११
- द	गद्रार्थ	६५२	प्र	४	- मा	आत्मानमा	६६३	०	२५
-को कोलि	-स्वा लि -	६५२	०	१२	- ।	: पक्षार्थ . ।	६६३	द्वि०	१५
- लिङ्ग	पवि स्वप्नियमा	६५२	०	१५	- त्य	सर्वार्थसिद्धा-	६६३	०	२६
पा	आत्माप्राप्त :	६५३		१४	थे	परमश्च मैत्र्यस्यसारे	६६४		१
यमेनम्	• • • •	६५५	प्र०	१०	ग्रि	सौमिश्रपि	६६४	प्र०	१२
• द्धि :	पटि : । श्वो०	६५५	०	१८	प्य	सद्यस्वाद्गमत-	६६४	द्वि०	६
- ग्र	मनुष्पाद्दीनाम्	६५५	द्वि०	२२	ग्वि	संवात । वि-	६६५	०	१०
- द्वि	मटि ज०	६५५	०	२५	-कि सि	निष्कर्षो -	६६६	प्र०	२१
यो	रामपुत्रयोग	६५६	०	४	- ति	उपपादिताम्ब्रानम्	६६७	०	१
० द्र	मात्रुधाम् । प०	६५७	प्र	६	- वि	पशिाविद्रुत	६६७	०	७

अशुद्धिलेशः	शुद्धिलेशः	पृष्ठाङ्कः	पृष्ठि	पङ्क्तिः
- रटप	निधौ रयां	६६७	प्र०	१२
- सo	सम्येर०	६६७	०	२५
- च	विशेषापेक्षः	६६७	०	२०
- से पा	मापमाने सेमाच०	६६८	०	१८
- श	संसत्त्वेषा	६६८	०	१०
- न	वह्निनि	६६८	द्वि०	६
- विषय	दुःखमूलविषसारः	६७०	प्र०	१४
- त्य	मत्यस्तोमः	६७०	०	१६
- श्री	मश्रीसमकाविनम्	६७०	०	२०
- क्ष	सच्चानक्षो०	६७१	०	१६
- सा	संसरणम्	६७१	०	२२
- च	सर्वो विनश्वरे	६७१	०	२६
- ध	भावोद्भवः	६७१	द्वि०	८
- त्य	वह्निगामि	६७१	०	१०
- द्विसौ	सम्यक्स्त्रीविचारे	६७१	०	२१
- थ्या	सम्यग्गुणाद्यामि	६७२	प्र०	१४
यो/धा	०धातीश०	६७२	०	१८
- धा	सुव्यवद्वि०	६७२	०	२०
- च	दिव्या०	६७२	०	२०
च	धन्याभिधया	६७२	द्वि०	१८
- त्य	म्यत्यसौ	६७२	०	२५
- त्स	क्वचिद् यजन्ते	६७२	०	२८
- म्य	यत्र कश्चित्	६७३	प्र०	८
- स्त	सहारः	६७३	०	११
- ध्व	श्वनिरुच्चन्दो०	६७३	०	१२
वेऽनेन	समिश्रवे ।	६७४	द्वि०	२
- षड्	भावयेतिषः	६७४	०	४
- बधे	दूर्ष्मवणो०	६७५	०	१०
- स्य	स्वर्गायाम्	६७६	प्र०	१६
० दू	संस्तृतिः । श्लो०	६७६	द्वि०	१८
- घ	पञ्चम्य०	६७८	प्र०	१६
०पु०न०	समवतः पु०	६७८	०	२१
- व	यजवेष्टुये	६७८	प्र०	२३
-च या	निषेधमयावका	६७८	द्वि०	५
- म्य	सम्यक्पिय०	६७९	प्र०	११
० पु०	सगुणः । पि०	६८०	०	६
- म्य	सम्यगर्थ्याः	६८०	द्वि०	८
- त्रो	पविश्वास्त्रि	६८०	०	२१
स्त	पश्चात्सतु०	६८०	०	२४
- ह	हार	६८१	प्र०	३
- न	कार्ये	६८२	०	१
- प्यु	मन्दात्रिभ्यो	६८२	०	४
- त	शक्तौसिद्धैः	६८२	०	१४
- क्षे	क्षेत्रवत्कोशने	६८३	०	२०
म्य	सम्यक् ।	६८४	०	५
- ध्य	सर्वानुक्तत्वा०	६८५	०	८
- मुं	मधुं द्रमश्च	६८६	०	११
- द्यां म	श्यां नमस्कृते	६८६	द्वि०	१०

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः	अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-श्म ,	यस्मिन्	६८८	प्र०	६	-स त	सर्वतश्चोर्ध्वं सि	७०१	द्वि०	२०
-इ ।	इति	६८७	०द्वि	७	-णो	एकाकिनि	७०२	०	५
-स्या	दधाद्दधा ०	६८८	०	११	-व	विविकारे	७०२	०	१६
०ध म	सद् प्रभृतीनमस्मान०	६८८	०	१८	-त्र	योवयत्नात्	७०३	०	१७
०स०धा	सद्धामात् ०	६८८	०	२०	-] स्म	सर्वशिर	७०४	प्र०	२१
-स	भविष्यायाम्	६९०	द्वि०	२	सा	प्रतीत्यैव, प्रागे	७०४	द्वि०	१५
०न्द्रस्त	नविद्याभ्यन्तरपम	६९१	०	१२	-दे	कुर्वे	७०५	०	१७
-स्पष्टोऽपु	पुंसापुमे	६९१	०	२५	+ स्य	स्य दादिव्यतिरकम्	७०६	०	७
-।-उ	समामीलातोधाः प्रमा०	६९४	प्र०	१	-रे / स	पल्लवे, [वैसासो०	७०७	०	१४
-स्या	कस्यास्या ०	६९३	०	२४	ं नि	जकारलोपः	७०८	प्र०	१८
-षा	अभिपरति	६९५	०	१७	० त्र	पत्रसमारः। पुं०	७०८	द्वि०	८
-ट	घटामपारिषः	६९५	द्वि०	१६	-स	मांसपि	६७०	प्र०	१८
-ष्ठितस	०क्षित्वविदि	६९५	०	८	× ष	'पयोदरादित्वा०	७०९	द्वि०	२८
० मा	, भिषिमाणे	६९६	०	४	-ष	सहमोऽहेनेति	७१०	प्र०	१४
० म	मेरे	६९६	प्र०	२७	-म्य	पारम्पर्ये	७१०	द्वि०	२
"स	प्रसवाद्	६९९	०	४	-तसुध	ससापितसन्तरी	७१०	०	६
० त	सूते पेयवती	६९९	प्र०	६	× व	वस्य इति पद्या	७११	प्र०	[illegible]
▪ [सुप	पस त् यलपश्यायस्य०	६९९	०	१९	-स /	वीरादिरेव	७११	०	६
-प	मर्ध्ये कदमम् ।	६९९	द्वि०	८	-प	पक्षिकृपि	७११	०	२८
-f	मदिराजगीत०	७००	प्र०	१२	-भ सु	कृतपुद्गलतुम्बाना	७११	द्वि०	१०
-र्ना	चतुर्युगाया०	७००	०	२३	-म्यु	म्युट	७११	०	१५
० थे:	सत्यवचसा०	७००	द्वि०	१३	० न्द	सन्दानितो द्यो०	७१२	प्र०	७
-न	मध्यपने	७००	०	२८	-ह	वादिषंहति	७१२	द्वि०	२८
-फर्तो	के, नुवर्नितो०	७०१	प्र०	२५	-स्या	सोऽम्यानामराधसः	७१४	प्र०	२

अशुद्धिविशेषः	शुद्धिविशेषः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः	अशुद्धिविशेषः	शुद्धिविशेषः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- स्नु	मय्युते	७१४	०	८	ऽ - ति	समानापीति	७२५	प्र०	२८
ऽ - यथम	मयशनुधाने	७१४	द्वि०	८	- ह्रिग	फुल्लिह्निनी०	७२५	द्वि०	१८
- ते	देशपाशेदुम्रायाम्ना वि॥	७१४	०	२२	- मृते	मात्नुपक्षते :	७२६	प्र०	११
- । -	ऽसम्प्रापस्यया:	७१४	०	२३	-ई वस्	॥तस्मपुर्विकट् ॥	७२६	०	२१
०क :	कला्स्थित: । थि०	७१५	प्र०	१५	०यम	समद्याबयमन्०	७२६	प्र०	२४
-कर	सकारी०	७१५	०	२८	० च	केच्चाऽयी०	७२६	द्वि०	४
- दृषि	शयूद्दध्रूदहिष्कार्यं	७१६	०	२२	-समची	विपक्षाग्रसयाविध	७२६	०	१२
- थं	मतुकाले०	७१६	द्वि०	१६	ऽ व मतव थी	०पास्थ्यमततयाधयेत	७२७	प्र०	१६
०व्य	धर्म्यापुष्यो । खो०	७१७	प्र०	२८	- खि	स्निग्धोप्य०	७२७	०	२५
- । -	॥ ध्युके ॥	७१७	०	१८	-शाय	ऽसाऽष्य०	७२७	द्वि०	१५
अमेधिनः	मापिवास ,	७१८	०	२२	: य :	घटनोधा	७२८	प्र०	२०
- ध्यु ऽ	ह युग्मवष०	७१८	०	७	थि:	समार्थ्यं वि	७३०	प्र०	८
०मायां	०माया:	७२०	द्वि०	१२	मृ	प्रतिषधाया	७३०	०	१०
- श्रीं	मामकमार्गं :	७२१	प्र०	११	- त	स्वयैवोपय	७३०	द्वि०	१
- यमे	अधीमाक्ष्वेव	७२१	०	१४	स	चेमाविके	७३१	प्र०	१२
ऽ - द्रेनया	मद्विमयामयवस्व	७२१	०	१०	ऽ - वेनुस	समवेक्षुद्दादे०	७३१	०	२३
म	मणिध्याय :	७२१	द्वि०	२२	- मा	समाहिवास :	७३१	द्वि०	२०
ऽ ययथ्य	थामान्यें वयवस्थित	७२२	प्र०	१२	- ब	बाहं मर्थे	७३२	०	६
- था	तीदृशाचार्ये :	७२२	द्वि०	५	थी	यथावर्षे तु	७३२	०	१०
ऽ - यद्द	यद्दृष्टमनागामि	७२२	०	६	त	विधाता	७३२	०	२०
- त	धारयाते	७२३	प्र०	२	- दृ	भटव्यमुनाधे	७३३	०	२८
- पुत्र	पुराणादिषुचद्दृष्टव्य म	७२३	०	१८	ल	यमनतिं लें	७३४	प्र०	४
ऽ ऽ मर	नतिःथवगन्तव्यम्	७२३	०	२०	- ग	-रामवृं षादि	७३४	०	५
- या	पिचार्म्	७२४	द्वि०	१०	- गोष	समानेषु	७३४	०	८

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठः	स्तम्भ.	पङ्क्ति	अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठः	स्तम्भ.	पङ्क्ति
- प्र	समग्रात्	७३४	द्वि०	१६	× ति	यमीकान्दये तोकेन्	७४८	०	९
- य	समृति	७३५	०	५	[illegible] यो	योमनोशोमनयोग	७५१	प्र०	११
-स्वा	दोषोल्प.हे	७३६	०	१३	- ये शु	[illegible]	७५१	०	१३
[illegible]	[illegible]	७३७	०	२	दि	सर्वोक्ते	७५१	०	१८
- दि	[illegible]	७३८	प्र०	१२	- त्व	[illegible] म् न	७५१	द्वि०	२०
- श्	[illegible]	७३८	०	२१	- द्	[illegible]	७५२	प्र०	११
- ना	[illegible]	७३८	०	२२	- वे	[illegible]	७५२	[illegible]	२७
- प	[illegible]	७३८	०	१८	- श	[illegible] :	७५१	०	२८
- न	[illegible] :	७३९	०	१७	- जि	[illegible]	७५४	०	१८
- मृ	[illegible]	७३९	०	२४	- [illegible]	[illegible]	७५४	०	२५
- विष	[illegible]	७४०	प्र०	६	- र्व	[illegible]	७५४	द्वि०	२५
- दृ	[illegible] :	७४०	०	२१	- स	[illegible]	७५५	प्र०	६
- प	[illegible]	७४१	प्र०	७	- द्वी	[illegible]	७५५	०	१७
- शि	[illegible]	७४१	०	१३	- भृ	[illegible]	७५५	०	१०
- नि	पदेनादि	७४४	०	१७	मा	[illegible]	७५५	०	२१
[illegible]	[illegible]	७४४	०	२१	[illegible]	[illegible]	७५६	प्र०	१७
- प	नियत०	७४४	द्वि०	२४	- [illegible]	[illegible]	७५७	[illegible]	२१
- न	[illegible]	७४६	०	२८	[illegible]	[illegible]	७५७	द्वि०	४
[illegible]	[illegible]	७४७	प्र०	१७	- म	[illegible]	७५७	०	२८
- [illegible]	[illegible]	७४८	०	२४	० गी	गोकुले	७६०	प्र०	२२
- [illegible]	[illegible]	७४८	द्वि०	२	- म	[illegible]	७६०	द्वि०	१६
[illegible]	[illegible]	७४८	०	६	- से	[illegible]	७६२	प्र०	४
- [illegible]	[illegible]	७५०	०	२४	- व	[illegible]	७६२	प्र०	८
- स	[illegible]	७५०	०	२	प	[illegible]	७६६	०	३

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः	अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
॰ म्य	भाचार्येस्त्वयाची	७६४	द्वि०	१८	म	ययस्यापाम्नामेदे	७८२	द्वि०	२
॰ स	सायीाते	७६५	प्र०	२२	॰ का	यथाकर्दुर॰	७८४	प्र०	१
ऽ पूजल	पूजने	७६५	द्वि०	१०	॰ ड्रे	स ड्रेऽध्याय्	७८४	०	१८
॰ द्य	चचषाक्षाद्वे॰	७६५	०	११	ख्यो	दिड्ख्योद्यौ	७८४	द्वि०	१८
स्थे	सैकस्त्वदुहि॰	७६७	प्र०	५	। ॰	।एषोदारवादि।	७८५	०	२०
॰ ति	दा नि	७६७	०	२७	॰ धा	यतस्तद्वे बताद्वेवो	७८६	द्वि०	२१
॰ ट	पदुरै	७६७	द्वि०	३	० । ॰	सविधिय । षि॰	७८७	प्र०	८
॰ गू	परयू । क्रो॰	७६८	०	२१	॰ स्य	स्थपासितिप॰	७८७	द्वि०	६
स	सोद्राकजो॰	७६९	प्र०	१८	स्य	स्थपासुप॰	७८७	०	११
॰ रा	दरसिकातम्	७६९	०	२८	॰ ष	पुष्पावरः	७८८	प्र०	११
ऽ तत्पुरु	ऽ विकारोत्पत्तुक ऽ	७६९	द्वि०	१९	प वा	ईषद्वाक्यग्रे	७८८	०	१७
॰ डा	फडेडाजि	७७	प्र०	६	पाद्य।	सावस्य	७८८	द्वि०	८
॰ व	सम्भे॰	७७२	०	५	ति	क्षति	७८८	०	१४
२१ ॰ सल	कारकणे॰	७७२	द्वि०	१४	॰ धा	वेदविधिनी	७९०	प्र०	१२
॰ क्रो	सर्थीं । क्रो॰	७७३	०	१८	तति	वमिते॰	७९०	द्वि०	२२
त्याघ्य	दत्यु त्पत्त्यर्थं॰	७७४	०	१०	॰ त ि	मवाद्वेदवमिते॰	७९१	प्र०	२७
७ स	सम्यंगत । त्रि॰	७७५	प्र०	१८	॰ स्रु	निख्रसंश्रवो	७९१	०	१७
त्व	विकद्धस्त्वके	७७६	०	२८	॰ क्रो	ग्रथंडो	७९१	०	१५
क	विदद	७७६	द्वि०	२	क्षपी	योतदूर्वरपाम्	७९१	०	२८
षा	वाश्वयाणां	७७७	प्र०	८	पाव	प्रापयति	७९२	द्वि०	१६
दा	वाद्ना	७७७	०	१४	पा	पपास्य	७९२	प्र०	७
॰ वि	विप्	७७८	०	१८	॰ ति	निष्कृतेति	७९३	०	१४
ई	तत्पर्वाद्वे	७७८	०	३	ति	घ्रातने	७९३	०	१७
१ स	अम्बुखजस॰	७८१	०	२	॰ स्य	प्रतते	७९४	द्वि०	१४

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- र्याः	सूर्यतन्त्रान्तरे	७८३	०	१५
- विध	सत्यविधृतं	७८३	०	२४
- र	विकलयाऽ०	७८४	०	७
- य	नाय : शरीरा०	७८५	०	८
स	संसारसम्बन्धिनि	७८६	प्र०	१०
- ह	भयभ्रष्ट	७८६	०	१७
- सा	सस्त्रार	७८६	०	१५
- सा म्न	दाकम्सथाम्नि	७८६	द्वि०	११
- स	सांकृत्यः। पृ८	७८६	०	२०
ऽ क्	शुद्धाद्विध्यतम्	७८६	०	२४
ऽ तसृमा साम्रा ऽ द्विति	० . . .	७८७	प्र०	५
व	यथाकृष्टशिकाराः	७८७	०	१०
।।वधानि	[illegible]	७८७	०	२०
- य र	[illegible] : विद्याय	७८७	०	२६
- दृ	दृष्टत्वप्र	७८७	द्वि०	८
- । य	[illegible] तर्विपयोभवति यथा	७८७	द्वि०	१०
- र्यां	[illegible] । म०	७८७	०	२०
- म्य	यश्ची	७८८	प्र०	१३
- त	सर्वथा	७८८	द्वि०	३
ऽ -कपपद् क्षयु-	एकपदक्षयुय	७८८	०	५
- नि	निवृत्तत्वं	७८८	प्र०	१
- स्नान	तत्स्नान	७८८	०	११
ऽ स्वमिमि	[illegible]	७८८	०	१७
■	[illegible]	७८८	द्वि०	४

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- शाः	शाहम.पु	८००	प्र०	४
-	सातवाच्न	८००	द्वि०	४
×तौदि त्वा	[illegible]	८००	१	८
- त्व	[illegible]	८०१	प्र०	१७
- र	[illegible] गतम्	८०२	०	१५
- अ	[illegible]	८०२	०	११
- म्य	[illegible]	८०२	द्वि०	२६
- भ्ये	साध्ये	८०४	प्र०	२
- त	[illegible]	८०४	■	१७
२ १ मैं	[illegible]	८०४	द्वि०	२८
०।-स	[illegible] म०स०	८१०	०	२५
- म	पद्दानां	८१२	०	११
- य	यशोभ	८१२	०	१५
- पि का	[illegible]	८१३	प्र०	१७
- थ	[illegible]	८१४	द्वि०	१५
। - म	[illegible]	८१५	प्र०	८
- म	विवेति	८१५	द्वि०	७
- सायम्	[illegible]	८१६	०	२२
- घ ऽ	पश्चतदो	८१७	०	२०
।।मधूरि	मधुराञ्चि [illegible] अधिकोयपाठः	८१८	प्र०	[illegible]
- म	विशारदः	८१८	०	१७
वि ख	वितण्डार्थः	८१८	■	२२
- दः	[illegible]	८१८	०	२८

अशुद्धिस्थः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	द्वि	पङ्क्तिः	अशुद्धिस्थः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	द्वि	पङ्क्तिः
तना।नो	तनुत्रिणासुरक्षो	८२०	प्र०	१२	० स	विहसहमन: त्रि०	८२८	०	२८
- प्र	मधिकाङ्क्षि०	८२०	०	१७	०	सिद्धिगो।पो०	८२९	०	४
- ष्य	यणष्व्.ली	८२०	०	२१	ऽ ०तिजि:	सिद्धतिष्ठ:त्रि	८२९	द्वि०	६
- त	यहनति ०	८२०	०	२५	- मो	सोम०	८२९	०	१७
म:	साधिकृ:त्रि०	८२१	द्वि०	१४	- त्	हितमयाम्	८३१	प्र०	२१
- प	पाद्रे०	८२१	०	१६	- सु	सुनिवर्णे	८३२	०	५
- दु - व	सुहदुहमण०	८२२	०	८	- ष्य	सप्यवपा.ई	८३२	द्वि०	२०
- म	समाहिन	८२२	०	८	ऽ ऽ । २ ०	० ० ० ०	८३२	०	२०
- स	सार्वर्णि:	८२४	प्र०	२१	- । त	विद्यतिष्य	८३३	प्र०	४
- प । ता	कथितो मनुः	८२४	०	२१	-प मी	तत्तुमवनपो०	८३३	०	११
- ते	भविष्यतोत्थले:	८२४	द्वि०	२	- वा-र्ध	अष्टपद्मसंस्थितो	८३४	द्वि०	१०
- थाय	सकारोषधापितो लब	८२४	०	७	० द	सिद्धार्थ:। पु०	८३५	प्र०	२
- ति	कथितः	८२५	प्र०	१७	- ध	यत्तर्थी	८३५	द्वि०	२
- मिथेषु	भोदिहीमिहताम:	८२५	द्वि०	२	ऽ - तद्व	यतकष्यास	८३६	प्र०	१२
-। - म	यथाकाङ्क्षितमनिशाङ्कं प्र श्रम	८२५	०	५	० सा	समासु०	८३७	०	२१
- त्त	सोमसूभवो	८२६	प्र०	११	- ह	यायरवेवा	८३७	०	२६
- घ	घटायाम्	८२७	०	१२	० त्र	तूरयेन	८३७	द्वि०	६
० सि	सिहतम. । पु०	८२७	०	१६	- ष	सिप्रास्यात्	८३८	प्र०	१८
- ष	दर्शाय०	८२७	द्वि०	१५	सि सु	अविसिविसुखिय:	८३९	०	२७
० सि	सिद्दरया।खो०	८२७	०	२०	- ना:	याणकृतः:	८४०	०	१
० स्य	सिद्धजस्थान।पु०	८२८	प्र०	४	- ष	मस्त्वत्री	८४०	द्वि०	१०
- धा	महिषोवया।	८२८	०	११	- यां	दिवतायामद्रियायाम्	८४०	०	२१
- वि	पक्षे। चते	८२८	०	१७	- ङ्ग	गङ्गास्रोतसि०	८४०	०	२१
- न्दु	चन्द्रेन्द्र०	८२८	०	२६	- क	कोलु.त	८४१	प्र०	१

पद्यविशेषः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः	पद्यविशेषः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
• स्य	सुयस्तु : । पुं०	८८२	•	२४	•-चि	सूचियाक्ति : पु•	८८८	•	२८
- वि	भिपकायाम्	८८२	•	२५	- सं	करणे	८८९	प्र०	२
२१ -नोस	स्रोनित्यम्	८८३	द्वि•	२५	- य	सद्मकयतायः ०	८८९	•	२२
- स	सन्तु स्निग्धौ	८८३	•	२८	- प्य	सूच्योपगारी	८८९	०	२८
-पुं०	पुं०	८८४	प्र•	७	- के	मरुच्छागीडे	८८९	द्वि०	५
- स	सुसंगत : । त्रि०	८८४	•	२४	- ष्ठे	यत्रे०	८८९	•	२१
- ष्टै	विपिष्टे	८८४	•	२५	- पि	वेदिषि०	८९०	प्र०	२
- वा	रूपेण	८८४	द्वि•	२८	- क्ष्री	स्वादुरुक्षी	८९०	०	१२
- क्षो	क्षोभनीक्षो	८८६	प्र•	८	- वं	सूतकाधिविति	८९०	०	१२
- धा	विदग्धया	८८६	द्वि•	३	- मा	प्रसूतायाम्	८९०	द्वि•	५
- प्र	पचिष्टे	८८६	द्वि•	१५	- चा	तपश्चियाचामो	८९०	०	१७
- भ्य	इन्द्रियेभ्य :	८८६	•	१७	- ब	सूपवेदने	८९१	•	१
- म्बा	शुद्धमम्बाम्	८८७	प्र•	५	- मृ	योमृषा ०	८९१	प्र०	८
- था	पोडिथायाम्	८८७	•	८	- ष्ठ	वेष्ठते	८९२	द्वि•	३
- ष्ण	कृष्णाभ्याम्	८८७	•	१४	- टा	नितामसम्	८९३	प्र०	१०
- च २१	रामचूडाम्	८८७	•	१५	- वा	निदपावक :	८९४	०	१२
•य। :	सुक्ष्मपत्र : । पुं•	८८७	•	२०	- र	सूरः	८९४	द्वि०	१३
- र्क्षौ ।	तामलक्याम् ॥	८८७	•	२१	- मा	•द्रयपादे०	८९५	प्र•	१७
- म	रोम	८८७	•	२८	- र्ध्वं	सूर्ध्व	८९५	०	२०
- म	सूक्ष्मसूक्ष्ममसा:	८८७	द्वि•	११	- (	सुप्तोवमान२	८९६	द्वि०	११
- ता	मनोमय	८८७	०	१९	-१ यस्वच स्त	सर्वसततनथा	८९६	•	१२
- त	मिश्रित	८८७	•	२२	-सूम-प्रा	सुमा सुमप्राप्ये	८९६	•	२५
- स्य	सत्यामेधे	८८८	•	८	-१ -नि	येगिनि ॥	८९७	प्र०	१०
० धि	स्थविरदन पु•	८८८	०	२७	•क्षौ स	सर्याक्ष : । पुं०सूर्य	८९७	द्वि•	४

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः	अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- ष्टो	सप्तच्छता०	८९८	प्र०	१	- भा	सुनाथाभिचे	९१२	द्वि०	६
- स्व	चस्खगतसूर्ये	८९८	०	८	- ति	भासीपत्ताम्	९१४	प्र०	२४
× थ्य	। सुविभ्य यथा	८९८	०	२४	- र	सुराहवि	९१६	द्वि०	१
प०	सुयाष्णः पु०	८९८	०	२६	० र :	सौरि.।पु०	९१६	०	९
० क्ष ।	सूक्ष्म् । पु०	८९८	द्वि०	८	- सौ	सौरि'जयः	९१६	०	१२
० स्र ।	सूसभ । पु०	[illegible]	०	९	० सौ	सौविदः पु०	९१७	प्र०	१०
० च	[illegible]	८९८	०	२५	- चा	[illegible]	९१७	द्वि०	१
० घ	सूत्रध पु०	८९९	०	२७	- स	सोम	९१७	०	८
- रा	[illegible]	९०१	प्र०	१०	- वि'	पश्चिमाचित्र०	९१८	प्र०	६
- पा	[illegible]	९०१	०	२६	ह	[illegible]	९१९	द्वि०	११
- च	पवित्र	९०२	०	२१	श्वा	[illegible]	९१९	०	२८
- श्व ध्या	[illegible]	९०४	०	१	- दा य	मर्यादाया।यवी	९२०	प्र०	५
[illegible]	। वि०देशाधि	९०४	द्वि०	१	- ढ	[illegible]	९२०	द्वि०	१२
- र	[illegible]	९०४	०	४	० व	[illegible]	९२०	०	[illegible]
- धे	सौमाध्.०	९०८	प्र०	१	× द्वि श्वो	[illegible]	९२०	०	१९
[illegible]	[illegible]	९०८	प्र०	२८	+ तिव	[illegible]	९२१	०	६२
- ते	[illegible]	९०८	द्वि०	१	स्ता	तापनः	९२२	प्र०	२
- य	[illegible]	९०८	०	२	स	भूमी	९२२	०	१
[illegible]	[illegible]	९०९	प्र०	१४	पु	पु.म्	९२२	०	२६
[illegible]	० ० ० ०	९०९	०	१५	स्य	तिष्य तिष्य	९२२	द्वि०	२०
- भू	[illegible]	९०९	द्वि०	८	+ च	[illegible]	९२३	०	१
० षि व	[illegible]	९११	प्र०	२	मः	[illegible]	९२३	०	१०
तो	भवतो	९१२	०	६	- काश	प्रकाश	९२३	०	२८
- त्पां	स'तव्यं	९१२	०	११	च्	चेष्यच्	९२४	प्र०	११

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- स्य	सुधस्य : । पुं०	८८२	०	२४
- वि	भिक्षायाम्	८८२	०	२५
२१ -नो स	सोनिस्त्रम्	८८३	द्वि०	२५
- स	स्वा सिध्यै।	८८३	०	२८
-पु०	पु०	८८४	प्र०	७
- त	सुसङ्गत : । त्रि०	८८४	०	२४
- ष्टे	विधिष्टे	८८४	०	२५
- णा	कवेषु	८८४	द्वि०	२८
- क्षो	क्षोभक्षोभौ	८८६	प्र०	९
- षा	विदग्धया	८८६	द्वि०	३
- म	पण्डिते	८८६	द्वि०	१५
- स्य	हस्तिवेभ्यः :	८८६	०	१७
- भ्या	सुकृतभ्याम्	८८७	प्र०	५
- था	पीठिकायाम्	८८७	०	९
- भ	मक्षभ्याम्	८८७	०	१४
- च	रामेहूनाम्	८८७	०	१५
२१ -य । :	सूक्ष्मपथः । पु०	८८७	०	२०
- र्थौ ।	सामसक्तम् ॥	८८७	०	२२
- म	ह्रीमे	८८७	०	२८
- म	यथेनमूलमसः	८८७	द्वि०	११
- य	मनोमय	८८७	०	१९
- [illegible]	मिलित	८८७	०	२२
- स्प	षस्सोमेद्धे	८८८	०	८
०वि	सुपिरदन.पु०	८८८	०	२७
०-चि	सुपिशाचि : पु०	८८८	०	२९
- र्ष	०करके	८८९	प्र०	२
- श्च	सहनरूपतया ०	८८९	०	२१
- च	सूक्ष्मापघारी	८८९	०	२८
- वि	नरकस्यापीदे	८८९	द्वि०	५
- श्वे	सत्रे०	८८९	०	२२
- पि	प्रेरिते०	८९०	प्र०	२
- र्षौ	साद्यत्क्ष्यां	८९०	०	१२
- यं	सूतकाविनेति	८९०	०	१२
- सा	प्रसृतायाम्	८९०	द्वि०	५
- था	तत्त्वपिशाचानां	८९०	०	१७
- च	सूपवेष्टने	८९१	०	९
- सृ	यौतृषा ०	८९१	प्र०	८
- ष्ट	वेष्टने	८९२	द्वि०	३
- टा	भिष्ठानत्वम्	८९१	प्र०	१७
- बा	मिष्टपाचक :	८९४	०	१२
- र	सूरः	८९४	द्वि०	१५
- धा	-दुग्धपाद्दो०	८९५	प्र०	१७
- र्थौ	सूर्यौ च	८९५	०	२०
- (	सुग्रीवबानरे	८९६	द्वि०	११
६ । यस्तय सत	यथं सततथा	८९६	०	१२
सूभ-ष्मा	सुग्धं (सुग्धं) षानरे	८९६	०	२५
-। -नि	योगिनि ॥	८९७	प्र०	१०
-र्थो-स	सूर्यायि : । पुं०पूर्व	८९७	द्वि०	४

अशुद्धिलेशः	शुद्धिलेशः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- ष्टो	सङ्घष्ठता०	८९८	प्र०	१
- स्तां	भस्तगतसुर्वे	८९८	०	८
× भ्य	सुविख्याताम्	८९८	०	२४
० प०	तदङ्गः पु०	८९८	०	२६
० प्र०	सुप्तन् । पु०	८९८	द्वि०	८
० स	सुदन । पु०		०	९
० प	स्वतवायोम	८	०	२५
० श	[illegible] पु०	८९८	०	२०
- ता	धुपिता तुदन	९०१	प्र०	१०
- था	था[illegible]ति	९०१	०	२५
- च	पतिलु	९०३	०	२३
- व ध्या	सुचनाय म्	९०४	०	१
- ५ - के	पि०वेमायति	९०४	द्वि०	१
- द	प्रथरिकादो	९०४	०	४
- वि	सोमाप०	९०८	प्र०	१
- शु वे	पान,ञुते०	९०८	प्र०	२८
- ते	मनुते	९०८	द्वि०	१
- प	सभीसुतस्य	९०८	०	१
- स-क	श्वतखद्रिज्ञटफले	९०९	प्र०	१४
- खद्रि	० ० ० ०	९०९	०	१२
- भू	सीमसद पु०भूम्नि०	९०९	द्वि०	८
० थि व	सीगथिकमनसाने०	९११	प्र०	२
तो	भवतो	९१२	०	६
न्यां	स्वतन्त्र्यं	९१२	०	११
- भा	सुनीयमिवे	९१२	द्वि०	६
- लि	आलोपवाम्	९१४	प्र०	२४
- र	सुरोष्ठी	९१६	द्वि०	१
० र :	सौवि.।पु०	९१६	०	८
- सौ	सौविलष्य :	९१६	०	१३
० सौ	सौविद: पु०	९१७	प्र०	१०
- ता	सद्मवस्त्रि	९१७	द्वि०	१
- स	शीतं	९१७	०	८
- वि	तद्दिमायवा०	९१८	प्र०	६
- ठ	काष्ठान्तो	९१८	द्वि०	११
- र्या	सासानी ०	९१८	०	२८
- द्वा-य	मर्यादायायती	९२०	प्र०	५
- ठ	पीठ निस्वान्	९२०	द्वि०	१२
० य	स्वनपः । पु०	९२०	०	४
× द्दि भो	०गद्दिममिश्यो०	९२०	०	१८
+ तिब-ङे	स्वनाद्दितिवेरतुम	९२१	०	१२
- ता	सुपय :	९२२	प्र०	२
- म	भूमी	९२२	०	१
- ष	दृष्	९२०	०	२२
म्य	तिम्य तिम्म	९२२	द्वि०	२०
+ च	मूलविसुप्रादित्वात् च :	९२३	०	१
- मः	स्तेन : । पु०	९२३	०	१०
- कांश	प्रकाश	९२३	०	२५
च्	चेयन्	९२४	प्र०	१६

अशुद्धिविशेषः	शुद्धिविशेषः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- म	सान्निध्यं	८२४	द्वि०	१०
- स्रौ	स्रो विधस्तु ः न०	८२४	०	२५
- य	भत्यु पुष्पागैरे	८२५	प्र०	१५
- वं	निषिद्धः	८२६	०	६
- खि वा	किखितुकार्यं	८२६	द्वि०	२०
- हि	वङ्क्तिः वाद्योति०	८२७	०	१३
- र्षे	मिद्रे०	८२७	०	२४
- पु० ठौ	कोपुष्टौ पुं०	८२७	०	१७
० -	क्षोमयकाशौ०	८२८	प्र०	११
- चा	तपादि	८२८	०	१२
- ह	विनिश्चतादिषु०	८२८	०	१८
- ति	सर्पतौ	८२८	०	२१
- री	वोढपतिना	८२८	०	२६
- वाध्या	पक्षान्ते० शुक्लतोनिध्य	८२८	द्वि०	१२
- क्	दुष्कृतान्यपि०	८२८	०	१५
- प	पूजिताः	८२८	०	१०
- ला	वैकाले	८२८	०	२४
- ग	योभाद्रमिती	८२८	प्र०	२०
- प्रवियि	विधिप्रविधो०	८२८	०	२८
- नै	सर्वे नेदीय०	८२८	द्वि०	२८
- सु	स्यसु न०	८३०	०	२
- चि	जितश्रमः	८३१	प्र०	१६
- पुं	तिष्ठतैर्षुक्	८३२	०	१५
- मे	पयसेपासक्ति०	८३२	०	१८
- थ्व	दृश्यते	८३३	०	११
- भी	भीच	८३३	०	१८
- द	मन्दीप्रपतिनः०	८३३	द्वि०	८
- त्य	व्युत्सृज्य	८३४	प्र०	६
- य	सद्यामि	८३४	०	१०
- जि	पञ्चाग्नीनि	८३४	०	१२
मारखौ	भास्करौ	८३४	द्वि०	२
० ना	ख्यातौ० वि०	८३५	०	१६
- ।	स्वासभवं	८३४	०	१८
- क्षे	यूक्षे	८३४	०	२२
- स	मनुष्याः	८३५	प्र०	८
- थे	सामर्थ्य	८३५	०	१४
- भौ	माधीभावौ	८३	०	१८
- मा	स्वाविभावः	८३५	प्र०	१८
य	यथाय०	८३५	०	२१
- या	यद्यानिदिखा०	८३५	०	२६
- स	स्ताक्षोपाकस्य०	८३५	द्वि०	१२
- य	पशात्	८३५	०	२०
ति	मितीभारवास्ता०	८३६	०	१२
- स्थि	चिरस्थायि	८३७	प्र०	२८
- स्रो	क्षिरयुप्योपु०	८३७	द्वि०	२५
- ह	सकाशमकृद्०	८३८	प्र०	१५
- स	सूनुरीश्वर। पुं०	८३८	०	१८
- ख	कार्यते	८३८	द्वि०	१८

अशुद्धिलेशः	शुद्धिलेशः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
०	स्वलक्षण, चि०	८४०	प्र०	१४
-त्र	रुच व्या	८४१	०	२६
। त्रि०	परामिति। त्रि०	८४१	०	२८
-म:	शीघ्रं राम	८४१	द्वि०	२२
-र-म	०मास्तवमती	८४२	०	४
षायस्य।	विवदमानानामा	८४३	प्र०	४
-न:	सर्वज्ञैमानतु०	८४३	द्वि०	१७
०ल्लासि	सलि	८४४	प्र०	११
-था	चतुर्भिर्दी	८४४	द्वि०	२१
०क्षो०	जैवर्ष्क्षियो। पृ०	८४५	०	२
-क्षिति	क्षिप्ति	८४५	०	१४
-पाधन सर्वममी	समर्थसमर्थनी	८४६	प्र०	२
-म	सर्पिर्मधः	८४६	०	१०
-व्य	व्युत्पत्त्या०	८४६	०	२१
-तु	लोभातीत	८४७	०	४
०प्र	प्रतीकत्व। चि०	८४७	०	७
-र्या	पचिता०पोष	८४८	०	२
-षे	पक्षव्याप	८४८	०	३
-स्फ	स्फाटिकाधाम्	८४८	०	१८
-स्फा	स्फाटिको०	८४८	०	२०
-स्फ	स्फाटिकात्व०	८४८	०	२१
-स्फु	स्फुरणम्। न०	८४८	०	२८
-स्फटि	स्फाटिकम्। न० ३०	८४८	द्वि०	३
-ष्य	कथ योष्य	८४८	द्वि०	६
०स्फ	स्फुरदेशः। पु०	८४८	०	२१
-स्को	स्कोतिवाम	८५०	प्र०	१०
-स्तु	स्तुस्त्वरुषे	८५०	द्वि०	१४
-स्तु	स्तच्छित्रिनी	८५१	प्र०	६
-र्योय	स्तुटत्वर्योयना०	८५१	द्वि०	८
-य	स्तमप्यर्यांश	८५२	प्र०	५
-स्था	अनाथे	८५२	०	१७
-स्थ	चाधारपुटस्य	८५३	द्वि०	८
-अ	व्यापनत	८५३	०	८
-च	टच	८५३	प्र०	७
-थ	अर्थ	८५३	०	२१
-त	वसुभूत	८५४	०	१८
-ध्य	तपश्च्या ०	८५४	०	२०
-स्नु	स्नुती	८५५	०	२
-थ	रहाध्यामितितत्त्वम्	८५५	०	२६
-।।सो	।।सोऽयमितिसोऽयमि०	८५५	द्वि०	२८
-सत्य	संशय'त	८५६	०	१
-स	सं गुणद.वलचि	८५६	०	२
-स्त्रे	त्रमुत्रेयीनां	८५६	०	८
।थे	। सर्वे	८५८	०	३
स्तुवस्त	स्तुसस्वे	८५८	०	१०
-वे	स्तुसस्वे	८५८	०	१८
-मी	सोमनायकमे	८६०	प्र०	५
-यो	योच्छतोर्ति]	८६०	द्वि०	७
०स्त	सलम्। भ०	८६०	०	१५

पतितवि ष:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:	पतितवि ष:	शुद्धिलेख.	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ	पङ्क्ति:
- र	शरीरं	८६१	प्र०	६	ऽ तास्वरा ण्यो	विस्मृताण्यो ता०	८७५	०	१५
- प्र	स्वप्नयोग:	८६२	द्वि०	१०	- स्वाथ	दिवास्वाप्नस्वाधोधि	८७५	०	१५
- दि।र	स्वप्नोपरस्वदिति :	८६५	०	२५	ऽ -।:स्वादऽ स्मा	००0०	८७५	०	२२
- र	चालरं :	८६६	प्र०	४	ष्टो स्य	स्य ष्टोगुरुः स्वादर्मधु	८७५	द्वि०	२
- स्व	मिवगंच	८६६	०	१२	०स्वा-प	स्वादुपयर्दी श्रो०	८७५	०	२१
- त	विततं	८६६	०	१७	० स :	स्वादुपथ :पु०	८७५	०	२६
-थं - य	चतुर्थंवि शति	८६७	०	६	० दु	स्वादुमस्तका स्त्री	८७६	प्र०	६
- द	चतुर्थीदति	८६७	प्र०	४	०तु	स्वादुसूक्ष्म, न०	८७६	०	५
— स्व	पदाः स्वस्थार०	८६७	०	२४	०-दु	स्वादुरसा स्त्री०	८७६	०	६
- ये	यौधायाम्	८६४	द्वि०	०	ऽ -।मम	मधुराः	८७६	०	१३
- द्र	पदास्वरम्	८६४	०	१६	- र्थ	स्वपूर्थीम	८७६	०	१८
- र	यत्नपक्षे	८६६	प्र०	८	- वि-मो	निवर्थिते वीथा०	८७७	०	२५
ऽ -तैन त	यत्नप्लतिसमा०	८६६	०	२२	- स्वा-वि	वाक्प्रानविधु०	८७७	द्वि०	२१
- तौ	स्वातिय :	८६७	द्वि०	७	- स	स्वस्वास्वमावस्य द	८७७	०	१२
०स्वां :	स्वर्गी । पुं०	८६७	०	६	० वै	० स्वभोयधरे	८७८	०	१६
- पि	मुचैति	८६८	प्र०	३	- मो	प्रीमस्वा०	८८०	प्र०	२१
- स्वं	स्वप्नुयुक्त०	८६८	०	१७	- न।:	तोपसूचैद :	८८०	०	२४
- स	जायते	८६८	द्वि०	१६	० श	स्वेदूत: ।वि०	८८०	द्वि०	५
- य	तथाय्ग्न	८६८	०	२१	- द	दे ममममा0	८८०	०	६
- म	स्वावनारमाचारिणा	८६८	प्र०	८	२१ - लिदि	०दिविष्यते	८८०	०	१४
० ष	स्वषु वौ । पु०	८७२	द्वि०	१०	- याप्य	दके स्वयुविदा०	८८०	०	१८
- या	स्वसमे	८७३	प्र०	१८	- पि	देवपि स्वर्विया	८८१	प्र०	१४
ऽ राजारो	ऽ प्रमा पृथिवीरि०००0	८७३	द्वि०	३१८	- स्वा-प	स्वामासुधमानेये	८८१	०	२४
- य	स्वामिनिधाम्	८७४	प्र०	२०	- म	स्वेरियोमाम :	८८१	द्वि०	१५

अशुद्धिलेशः	शुद्धिलेशः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- द रो	दुग्दरोरिषम्	८८१	०	२४
र्थ -	सुपार्श्वे र्थ ति ।	८८२	प्र०	५
-प स्प मे	स्वप्नमिदे	८८२	द्वि०	१२
- स	कुर्वात्	८८३	०	१
- ष	दृष्ट नमसी	८८३	०	१४
- ष	वक्षोऽथ :	८८३	०	२०
-० धे	० वृत्तिर्धं वा०	८८३	०	२१
- प	मधुरधु०	८८३	०	२८
० क	धुवकोकक :। पु०	८८४	प्र०	७
- मा	मधुरमापणाम्	८८४	०	१५
ऽ -मामाया	मनायाम्	८८४	द्वि०	१०
ण	वंशकील	८८५	०	२१
- । व	विकासिनो	८८५	प्र०	८
- पु	प्रतिबध्न०	८८७	०	२४
- धिरो	विनोदरसमोदामी	८८८	द्वि०	२४
१ द	ज्योतिरज्योतिषया०	८९०	प्र०	१
-नाति०	० ० ० ०	८९०	द्वि०	१
०ध	वरद्धि :। पु०	८९०	०	५
- ध्र	मूर्ति	८९०	०	६
× पी	तपियोस्यादिर्नृया	८९०	०	१९
-नाऽस्त विशे	०विनाप्यशेष०	८९२	प्र०	[illegible]
- र	नकारा०	८९२	द्वि०	२६
- षम	सप्तोकोर्थे०	८९३	प्र०	१
- म	विषमेर्थ	८९३	०	२
- पा	पमाख्यं	८९३	०	५
- प्तो	कपाकोप्य०	८९३	प्र०	१३
- धू	मधुरोत्प :	८९८	द्वि०	२२
- द्र	दूर्वायाम्	८९३	०	१८
पाका-ति	सपोसपाकोतिलक	८९५	०	२६
- श	संहिता	८९६	प्र०	२४
० व	प्रतिबिम्ब.पुं०	८९६	०	२७
- श	मधुरे	८९६	द्वि०	१२
- म	समम्०	८९६	०	२७
- प	पार प्रया०	८९७	प्र०	१
त मयऽ त्व	रूपतत्वमर्थ०हृदि	८९७	०	३
- का	कोत्तो	८९७	०	२०
ऽ -धेरपि	प्रयोऽभ्रमा	८९७	द्वि०	५
- मे	शोचिन	८९७	०	१८
- म	गुर्वेविधा०	८९७	०	२१
पो	गुर्वेविधा	८९८	प्र०	१०
-न्द	वेन्दुचिते	८९८	०	१७
- स	स्वापाक	८९८	०	२५
- धिमा ।	कवि०त्रीऽतप	८९९	०	१०
व	वसन०	८९९	०	२८
० ति	पदमूर्ति । श्लो०	१०००	०	५
- धे	वाऽूर्ध्वे	१०००	०	८
- म	स्वर्यान्	१००१	०	२६
- पो	पोलोपे	१००१	द्वि०	१५

शुद्धाशुद्धपत्रम्

अशुद्धिः	शुद्धिलेखः	पृष्ठ.	स्तम्भ	पंक्ति
॰ष्ट	षड्विरथान्याम्	१००२	०	१६
॰थ	मैत्रसख्या ॰	१००३	प्र॰	४
॰ष ।।	प्रविविक्षायामा	१००३	॰	१०
॰।॰	दस्ति कोस्ति : प॰	१००५	द्वि॰	२४
स्त	सूतपुराणिते	१००४	॰	२
॰ अपि	न्य षाङ्देश्	१००४	॰	७
॰ म	लोमात्	१००४	॰	१८
॰ चान्	दस्तिलक्षणम् । न०	१००६	प्र॰	२०
॰ रा	सम्पूर्णा॰	१००७	प्र॰	१४
॰ ष	चाटक्रम ।पृ०	१००८	॰	२५
॰ मिश	मिविक्षया॰	१००८	द्वि॰	२४
॰ भय	पापलोप । भि०	१००८	॰	२५
॰ ध	स्थम यांथ्यै पद्मकोरो०	१००८	प्र०	३
॰ पि	पिशिमुकुट :	१००९	०	११
॰ श	सप्ति दामनि	१००९	॰	१८
॰ प	धावन्त	१००९	॰	२४
॰ र	धारम रुका ।को॰	१००९	द्वि॰	८
॰ र	धारिणि :	१०१०	प्र॰	१
॰ मं	रक्षमाख्यामक	१०१०	॰	८
र	कार्त्तिक०	१०१०	द्वि॰	२
न्त	शालोत्तरसन्ति	१०१०	॰	२१
॰ ट	तिष्ठ त	१०१०	॰	२१
॰ उ	नमनोतिष्टत्	१०१०	प्र॰	२८
॰ यु	मापमाश	१०१०	द्वि॰	८

अशुद्धिः	शुद्धिलेखः	पृष्ठ:	स्तम्भः	पंक्ति.
थी	रागिणी	१०११	॰	२
॰ ति वै	योयवतिकेवैयोषये	१०१२	प्र॰	१
॰ स्त	भक्षा दर्शि०	१०१२	॰	११
०ष	कास्तिनम् । न०	१०१२	॰	१५
ग्र	हस्तिरश्मि	१०१२	॰	१६
॰दे क २१	चेटादि क्रतु०	१०१२	॰	२५
॰ यम	प्रथमदेवस.	१०१२	॰	२६
॰ मा	वसुभावे०	१०१२	॰	२८
स्य	वन्यमयवाणितम्	१०१२	द्वि॰	८
॰ स	क्षितिदिवीकांश	१०१३	॰	१०
॰ प	यक्षु,स०	१०१३	॰	१८
॰ ई	दापाकारे । पृ॰	१०१३	०	२१
॰ भू	सान्तीयस.	१०१३	॰	२७
मे प	मिथविभूपथ पर्ण	१०१४	प्र॰	२
छ	छिद्रव्याधारे०	१०१५	०	१४
वनु मति	ओमसेने	१०१६	द्वि॰	२१
॰ का	कोश घास्	१०१६	॰	२४
रा ग्र	मातृकूपे	१०१७	प्र॰	८
० श	हिमम् न०	१०१७	प्र०	६
श्रि	वस्तु चित्रमक	१०१८	॰	२०
धा प	मिरधाभ्यास :	१०१८	॰	२४
॰ प	भि०	१०१८	द्वि॰	१
श	विमान॰	१०१८	॰	४
ष	विमवयुता ।को॰	१०१८	०	२९

अशुद्धिलेशः	शुद्धिलेशः	पृष्ठः	स्त०	पङ्क्तिः
० ध :	विमर्श्य तार्कदः	१०१८	प्र०	३
-घष्ट :	राज्ञानिघृष्ट :	१०१८	प्र०	६
- प	० पतञ्जे	१०१८	द्वि०	१३
- मौ	मूलं ताभ्यां	१०२	०	१८
- वि	विद्विक्तस्य :	१०२१	प्र०	८
- घ	विरथ ०	१०२१	द्वि०	१५
- घ	विरथ ०	१०२१	०	१७
० घ	दर्शिपम्	१०२३	प्र०	३
पैतृणामि	दायभागविदित्।	१०२३	०	३
-त्रिकाका	पालिकाठा	१०२३	द्वि०	२३
ह्रतकह	ह्रद्दद्दु०	१० २४	०	१७
- प्र	तदक्को	१०२४	०	२८
- च	च्छे : ०	१०२५	प्र०	३
० ति	सूर्ति । श्लो०	१०२५	०	१०
- षु	श्रुतयश्च	१०२५	द्वि०	२८
।अपसव्यपृ तदम्बरपायद्रि इत्यत्र तमपाधिकोयपाठः।		१०२५	०	[illegible]
। अस० यथा । अवशप्रतु यथारूपा याजुर्वदस्तम् । अधिकोयपाठः।		१०२६	प्र०	२
० थ	प्रदिश्य कः वि०	१०२७	०	४
-वी०	वि०	१०२७	०	२५
जामहस्ता	आश्याम्	१०२७	०	२८
- ष्ट	विमतष्ट०	१०२७	द्वि०	६
- द	पर्यपथा०	१०२७	०	२७
-वा पु	वा पुरुषकोषे	१०२८	प्र०	१४
० धौ	वृषौ । पृ०	१०२८	०	२४
० षि:	वृषि : । श्लो०	१०२८	द्वि०	१८
- म	०लुप्ताधायाम्	१०२८	०	२८
क्षि न्वा	क्षिमव्यानिपाति ताः	१०२८	प्र०	३
+ भ्य ति	०विभ्यये तितुः	१०२८	प्र०	१०
- दि । वि	स्वार्थविधर्मो०	१०२८	०	१८
-या स	यचितार्थे :	१०२८	०	२०
- ते	स्तोत्रान्यतो०	१०२८	०	२१
- व :	हैत्यपर्व	१०२८	द्वि०	१
- श	व्यावृत्त :	१०२८	०	२८
सुवर्ण०	स्वर्णकेतपयाम्	१०३०	०	२
है । न	हैमवत०	१०३१	०	८
- ए	विविदिराते	१०३०	०	१२
- काः	०पाठकास्	१०३१	प्र०	४
धी मभ	०कधीतवाद्ये यभ् संवाचनम्	१०३१	०	५
त	तावद्यवाज्झित	१०३१	०	१०
- स्फ	स्फुटे	१०३१	०	१४
० अ	हिमन्त : । पृ०	१०३१	०	१७
. पा क	पाकवर्मैतिश्रेष	१०३१	द्वि०	८
०थ	हैमवर्षिरवश। पृ०	१०३२	प्र०	५
- प	वाप्रयेयसा :	१०३२	०	२१
पहेय	मारोपोपितलोपवे	१०३४	०	१
- त्व	गुरोवेश्य :	१०३३	०	१२
वो	स्वकोकिला	१०३३	द्वि०	२
०ष	हैङ्य : । पु०	१०३५	प्र०	६

पद्यविशेषः	शुद्धिविशेषः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः	पद्यविशेषः	शुद्धिविशेषः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- रवि	स्रोयवाधित्वा०	१०३५	०	१५	- क	मूर्धादिकाका	१०३७	०	६
- ता	वदारान्ते :	१०३५	०	१७	-।-ज	। तसस्तमे०	१८१७	०	१५
- । स	देवाभासावाचन०	१०३५	प्र०	२१	- यपद	रासमिथपह :	१०१८	द्वि०	८
० - औ	शीमोय : । नि०	१०३५	द्वि०	१८	० क	स्रोक : पु०	१०४०	प्र०	१६
- द	चादिमा०	१०३६	०	२८	- स	सोश्चिद्वदाभक०	१०४०	द्वि०	६
- मि प्रा	मितप्रास	१०३७	प्र०	५	+	॥ इतिशुद्धम् ॥	×	+	+

॥ द्विचतुर्भेद चन्द्रमिते वैक्रमवर्षे नभस्य सितपक्षशाम् ॥

॥ शोधि शोधन मितायुर्वै श्री कच्छरो... ॥१॥

॥ शोधकः ॥

